Tallinn on Eesti NSV pealinn.
Tallinnas elab 422 400, koos Maardu ja Sauega 433 300 inimest (1978).
Tallinnas valmistatakse 39% (1977) Eesti NSV tööstuse kogutoodangust.
Tallinnas paikneb 7 Eesti NSV Teaduste Akadeemia instituuti, muid uurimisinstituute, 4 kõrgkooli, 5 teatrit, 21 riiklikku muuseumi ja 45 rahvaraamatukogu.
Tallinn kuulub 1970. a-st Ülemaailmsesse Sõpruslinnade Föderatsiooni, tema sõpruslinnad on Kotka, Veneetsia ja Kiel.
Tallinnas toimub 1980. a. Moskva olümpiamängude purjeregatt.

TALLINN

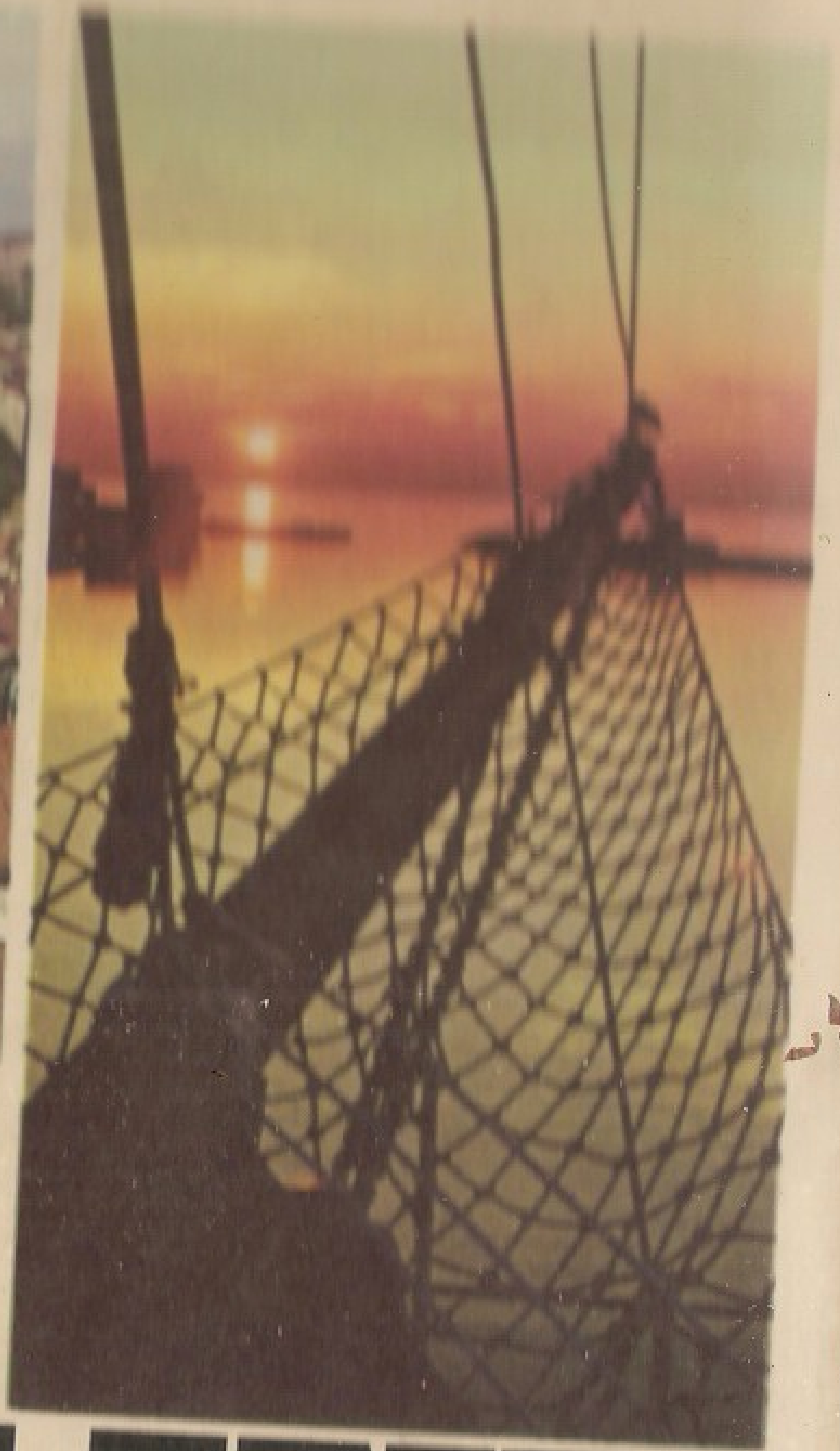

TALLINN

LÜHIENTSÜKLOPEEDIA

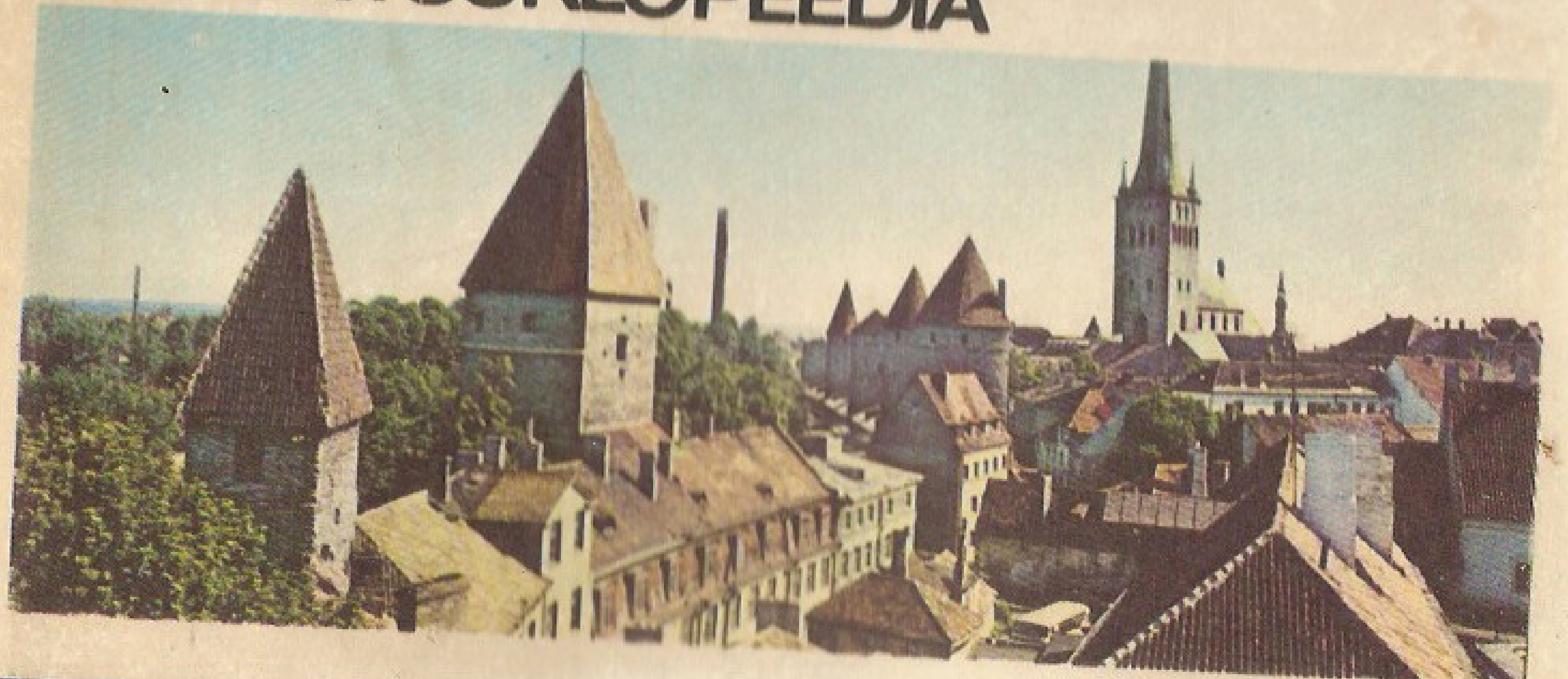

Kesklinn. **1** J. Tombi nim. kultuuripalee **2** Rannamägi (Skoone bastion) **3** linnahall **4** reisisadam **5** Paks Margareeta **6** meremuuseum **7** keskaegne elamurühm Kolm Õde **8** Oleviste kirik **9** M. Kalinini mälestussammas **10** 1924. a. 1. detsembri ülestõusu mälestussammas **11** end. tsistertslaste Mihkli klooster (1. keskkool) **12** ajaloomuuseum (end. Suurgildi hoone) **13** end. Mustpeade Vennaskonna hoone **14** linnamuuseum **15** Pühavaimu kirik **16** end. dominiiklaste Katariina klooster **17** raekoda **18** E. Vilde mälestussammas **19** Niguliste kirik **20** F. R. Kreutzwaldi nim. raamatukogu (end. rüütelkonna hoone) **21** toomkirik **22** Eestimaa ametiühingute I kongressi hukkunud delegaatide mälestussammas **23** hotell «Tallinn» **24** Toompea linnus ja loss **25** K. Raua mälestussammas **26** Lindamägi (Rootsi bastion) **27** Neitsitorn **28** suurtükitorn Kiek in de Kök **29** Harjumägi (Ingeri bastion) **30** Tallinna vabastamisel langenute mälestussammas **31** kino «Kosmos» **32** vene draamateater **33** kunstihoone **34** M. Gorki nim. raamatukogu ja Tööliste Kelder **35** V. Kingissepa nim. draamateater **36** 1905. a. revolutsiooni ohvrite mälestussammas **37** «Estonia» **38** Eesti Punaste Küttide väljak **39** V. I. Lenini ausammas **40** A. H. Tammsaare mälestussammas **41** Virumägi **42** hotell «Viru» **43** laevastiku ohvitseride maja **44** pedagoogiline instituut **45** teenindusmaja **46** kaubamaja **47** kunstiinstituut **48** hotell «Kungla» **49** Kaasani kirik **50** hotell «Olümpia» **51** «Kalevi» spordihall **52** autobussijaam

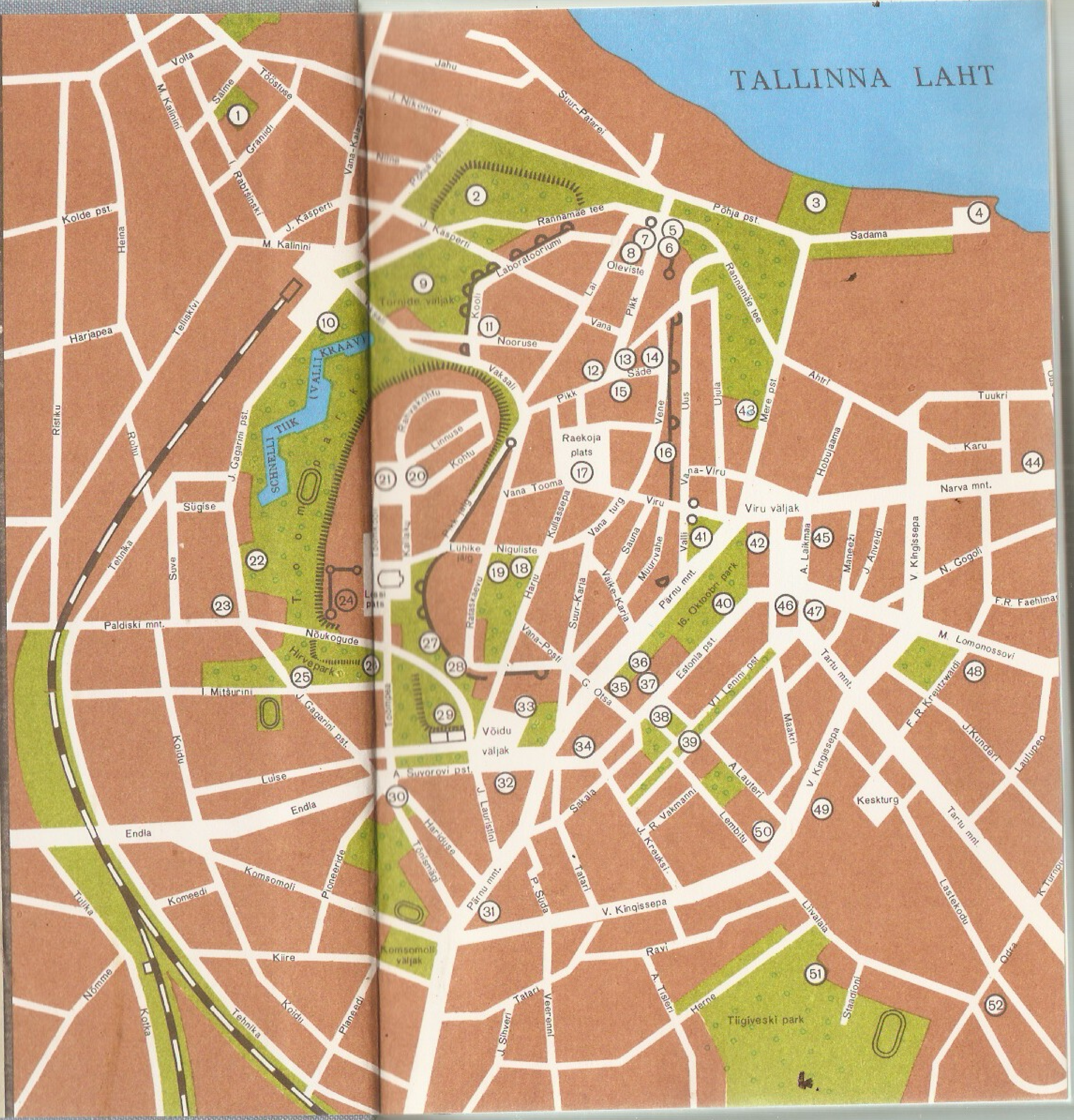

TALLINN

LÜHIENTSÜKLOPEEDIA

TALLINN
KIRJASTUS «VALGUS»
1979

33 N(E)
T 09

Toimetuskolleegium: L. Valt, L. Raudtits, A. Mihkelsoo

Ümbrise, kaane ja tiitli kujundanud A. Säde

5000000000

T $\frac{00001-139}{M\ 902(16)-79}$ 10 — 79

© Kirjastus «Valgus», 1979

SAATEKS

Lühientsüklopeedia «Tallinn» koosneb kahest osast. Üldosas antakse peatükkide kaupa ülevaade linna loodusest, elanikkonnast, ajaloost, majandus- ja kultuurielust, tervishoiust, haridusest, teadusest, kirjandusest, arhitektuurist, kujutavast kunstist jm. See osa lõpeb kronoloogiaga ja valikbibliograafiaga, kus osutatakse põhiliselt lugejaile kättesaadavaid teoseid. Eriosa sisaldab ligi 500 tähestikujärjestuses artiklit, mis käsitlevad Tallinna rajoone, linnaosi, paikkondi, tänavaid, väljakuid, linnalähedasi asulaid, Tallinnas ja lähikonnas paiknevaid ettevõtteid, asutusi ja organisatsioone, kultuurimälestisi jm.

Et teose raskuspunkt on nüüdsel Tallinnal, selle nõukogudeaegsel saavutusrohkel arengul, ja arvestades üldosa üsna mahukat ajaloopeatükki, on eriosas loobutud ajaloosündmusi käsitlevaist

artikleist. Samuti pole teoses biograafilisi artikleid. Tekstis mainitud isikute nimed on koos lühiandmetega koondatud raamatu lõpus olevasse registrisse.

Kuivõrd käsitletakse Tallinna ainest, on asutuste, ettevõtete ja organisatsioonide nimetustest linna nimi ära jäetud (näit. Tallinna Polütehnilist Instituuti käsitletakse artiklis *Polütehniline Instituut*, Tallinna Piimatoodete kombinaati artiklis *Piimatoodete Kombinaat*). Märksõnade leidmist hõlbustamaks on valdavalt välditud ka nimetuseosi *Eesti, Eesti NSV, Eesti NSV Riiklik* (näit. Eesti NSV Riiklik Ajaloomuuseum on esitatud Ajaloomuuseumina, Eesti Geograafia Selts Geograafia Seltsina).

Lühendeist on «Tallinnas» kasutatud peamiselt üldtuntuid, õigekeelsussõnaraamatus esitatuid (peale nende: arh. — arhitekt, a/s. — aktsiaselts, asut. — asutatud, ehit. — ehitatud, ilm. — ilmunud, in. — inimest, moodust. — moodustatud, sealh. — sealhulgas, teen. — teeneline, TUI — Teadusliku Uurimise Instituut, u. — umbes). Eriosa artikleis on kasutatud ka märksõnalühendeid.

Viitemärk * sõna ees osutab eriosa artiklile, millest võib käsitletava kohta leida lisainformatsiooni (näit. on alapeatükist *Pargid ja haljasalad* viidatud artikleile *Hirvepark, Lindamäe park, Kadrioru park* jt.).

Eriosa illustratsioonid on enamasti paigutatud artikliga samale leheküljele. Pildiallkirjas on märksõna trükitud poolpaksus kirjas. Värvitahvlid asetsevad lk-de 320 ja 321 vahel.

Lühientsüklopeedia «Tallinn» on koostatud ENE peatoimetuse loodusteaduste teaduslikus toimetuses.

ENE peatoimetus tänab kõiki asutusi, organisatsioone ja isikuid, kes on teose ettevalmistamisel ja materjali kontrollimisel abi osutanud.

Kõigist märgatud ebatäpsustest ja vajakajäämistest palutakse teatada aadressil: Tallinn 200090, Pärnu mnt. 10, kirjastus «Valgus», ENE peatoimetus.

ÜLDANDMED

Üldandmed. Tallinn on Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi pealinn. Ligi tuhandeaastase ajaloo kestel on ta väikesest muinaseestlaste asulast kasvanud Eesti suurimaks linnaks. Viimase nelja aastakümne kestel on temast saanud arenenud tööstuse ja kultuurieluga, hästi korraldatud linnamajanduse ja olmeteenindusega sotsialistlik suurlinn, tähtis NSV Liidu mereseadam ning rohkesti külastatav turismikeskus.

Eesti NSV pealinnana on Tallinn Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee, ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi ja ENSV Ministrite Nõukogu asukoht. Siin toimuvad vabariigi kõrgeima võimuorgani ENSV Ülemnõukogu istungjärgud, regulaarselt peetakse siin valitsuse — ENSV Ministrite Nõukogu — istungeid, siin korraldatakse EKP kongressid, EKP Keskkomitee pleenumid ja ülevabariigilised parteiaktiivi koosolekud. Tallinnas asuvad ENSV Ametiühingute Nõukogu, ELKNÜ Keskkomitee, ENSV Pioneeriorganisatsiooni Nõukogu, siin töötavad kõik Eesti NSV ministeeriumid, riiklikud komiteed jm. keskasutused, loominguliste liitude jt. ühiskondlike organisatsioonide juhatused. Tallinnas ilmuvad vabariiklikud ajalehed ja ajakirjad ning annavad saateid Eesti Raadio ja Eesti Televisioon.

Linna ühiskondlikus elus kuulub avangardne osa EKP Tallinna organisatsioonile, mille eesotsas on EKP Tallinna Linnakomitee. Kohaliku nõukogude riigivõimuorganina juhib linnas riiklikku, majanduslikku, sotsiaalset ja kultuurilist ülesehitust Tallinna Linna *Rahvasaadikute Nõukogu, mille täide-

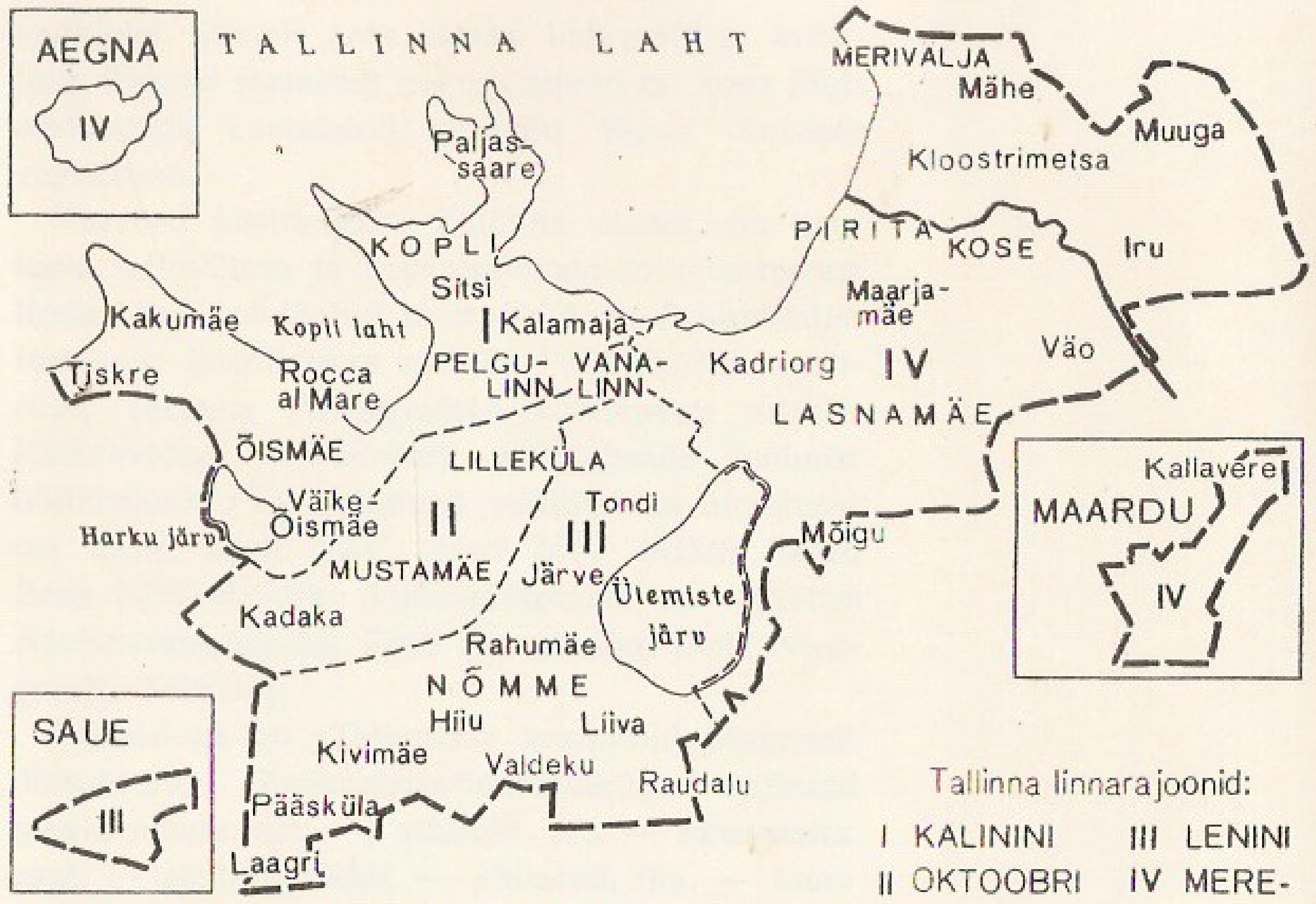

Tallinna haldusjaotus, linnaosad ja paikkonnad

saatev ja korraldav organ on Tallinna Linna RSN Täitevkomitee. Partei linnakomitee ja linna rahvasaadikute nõukogu ajalehena ilmub eesti keeles «Õhtuleht» ning vene keeles «Вечерний Таллин».

Tallinlasi esindab NSVL Ülemnõukogu X koosseisus 10, ENSV Ülemnõukogu IX koosseisus 56 ning 1977. a. valitud kohalikes nõukogudes 968 rahvasaadikut (neist 286 linna-, 572 rajooni- ja 110 alevinõukogudes).

Tallinn on üks kuuest Eesti NSV vabariikliku alluvusega linnast. Ühtlasi on ta rajoonikeskus: siin asuvad linna lähikonda hõlmava Harju raj. juhtivad parteiorganid ja nõukogude asutused.

Tallinn jaotub neljaks linnarajooniks — Lenini, Oktoobri, Kalinini ja Mereraj-ks. Kahele linnarajoonile allub ka linnalähedane asula: Mereraj-le Maardu alev ja Lenini raj-le Saue alev. Tallinna halduskond (linnale alluv territoorium) on seepärast suurem kui linna territoorium. Erinevalt haldusrajoonidest kannavad linnaosad ning paikkonnad ajaloolisi nimesid (näit. Toompea, Kopli, Nõmme, Pelgulinn, Veskimetsa, Mustjõe), paljud neist pärinevad linna piiresse jäänud küladelt (Iru, Kadaka, Õismäe, Kakumäe) ja loodusobjektidelt (Lasnamägi, Mustamägi, Mustjõgi).

Tallinna on autasustatud Lenini ordeniga (1970), NSV Liidu ordenitega on autasustatud ka 22 käitist, asutust ja kollektiivi.

Tallinn on sotsialistlikus võistluses Riia, Vilniuse ja Kalininiga, Tallinna linnarajoonid võistlevad omakorda nende linnade ning Leningradi ja Minski linnarajoonidega. Tallinna sõpruslinnad on Kotka, Veneetsia ja Kiel, sõprussuhteid peetakse ka Szolnoki ja Schwerini linnaga kui Eesti NSV Ungari ja Saksa DV sõprusalade keskustega. 1970. a-st kuulub Tallinn Ülemaailmsesse Sõpruslinnade Föderatsiooni.

Asend. Tallinna kesklinna ligikaudsed geograafilised koordinaadid on 59°26′ põhjalaiust ja 24°46′ idapikkust. Meridiaani pidi on Tallinnast põhjapooluseni 3330 km, põhjapolaarjooneni 788 km, põhjapöörijooneni 3997 km ja ekvaatorini 6672 km.

Tallinna haldusjaotus

Linnarajoon	Pindala		Elanike arv 1979. a.	
	km²	% linna pindalast	tuh.	% linna elanikkonnast
Kalinini rajoon	32,3	19,2 (18,4)	125	29,1 (28,2)
Lenini rajoon	42,7 (46,2)	25,4 (26,4)	107 (110)	24,8 (24,8)
Mererajoon	69,4 (73,2)	41,3 (41,7)	70 (80)	16,3 (18,1)
Oktoobri rajoon	23,7	14,1 (13,5)	128	29,8 (28,9)
Kokku	168,1 (175,4)	100,0 (100,0)	430 (443)	100,0 (100,0)

Sulgudes olevad arvandmed hõlmavad ka linnarajoonidele alluvad alevid.

Linnarajoonidele alluvad alevid

Alev	Linnarajoon	Pindala (km²)	Elanike arv (tuh.) 1979. a.	Kaugus Tallinna kesklinnast (km)
Maardu	Mererajoon	3,8	10	15
Saue	Lenini rajoon	3,5	3	21

Tallinn asub Euroopa sisemere Läänemere idarannikul. Asendilt NSV Liidus on ta eelkõige riigi Euroopa-osa loodeservas paiknev kogu aasta kasutatava sadamaga liiklussõlm. Baltimaadel kui NSV Liidu suurmajandusrajoonis on ta põhjapoolseim suurlinn. Ka Eesti NSV-s on Tallinna asend serv-

V. I. Lenini ausammas ja EKP Keskkomitee hoone

Lähemate pealinnade ja muude suurte linnade ning tähtsamate Läänemere sadamalinnade kaugus Tallinnast

Linn	Kaugus Tallinnast (km)			
	otsejoones	raudteel	maanteel	mereteel
Pihkva	279	324	343	—
Riia	280	441	307	370
Ventspils	300	617	497	380
Leningrad	320	368	359	350
Liepāja	390	664	530	480
Klaipėda	470	751	612	580
Kaunas	510	734	576	—
Vilnius	525	757	607	—
Kaliningrad	595	859	688	750
Minsk	640	1021	822	—
Moskva	860	1015	1055	—
Kiiev	1070	1428	1395	—
Helsingi	82	808	784	85
Stokholm	380	. . .	. . .	405
Gdańsk	675	1397	1548	760
Varssavi	820	1172	1211	—
Szczecin	920	1683	1731	1000
Rostock	970	1970	1908	1015
Berliin	1015	1730	1395	—

Kaugus raudteed mööda Poola linnadeni on arvutatud Grodno kaudu, Saksa DV linnadeni Grodno ja Oderi-äärse Frankfurdi kaudu, kaugused maanteed mööda on Bresti kaudu.

mine: et ta asetseb Eesti põhjaranniku keskosas, piirab lähitagamaa teda üksnes lõunakaartest.

Tallinna kohal olnud muistse asula tekkimise ajendas paiga soodne liiklus- ja kaitseasend. Sügav ja varjuline Tallinna laht on Eesti ranniku parimaid sadamakohti, mida kasutatakse juba iidsest ajast. Ka on Soome laht Tallinna kohal kõige kitsam, mistõttu üle Soome lahe kulgev mereliiklus koondus juba muinasajal siia. Eelisseisundi Põhja-Eesti rannikul andis Tallinnale seik, et siin on sadamakoha lähedal hõlpsasti kindlustatav ja kaitstav kõrgendik — Toompea. Sellel paiknes 11. saj-st alates eestlaste muinaslinnus, 1219. a-st alates taanlaste ning seejärel Liivi Ordu linnus. Samad asjaolud seletavad ka, miks Toompea jalamil sadama lähedal asunud kaupmeeste ja käsitööliste asulast sai algul Revala muinasmaakonna keskus, sellest feodalismiajastul omakorda Taanile kuulunud Eestimaa hertsogkonna, Liivi Ordu Põhja-Eesti ala ja Tallinna piiskopkonna keskus, hiljem Rootsi kuningriigi ja Vene impeeriumi valduses Eestimaa kubermangu keskus ning lõpuks 1917. a. kogu Eesti halduskeskus.

Suurus. Ehkki elanike arvult (1979. a. 430 000 in.) asetseb Tallinn NSV Liidu linnade hulgas 59. kohal, on Balti liiduvabariikides temast suuremad ainult Riia (835 000 elanikku) ja Vilnius (481 000). Tallinna pindala on 168,1 km², Tallinna halduskonna (linn koos Maardu ja Saue aleviga) elanike arv 443 000 ja pindala 175,4 km².

Vanim teadaolev dokument Tallinnale kuuluva maa-ala ehk sarase kohta on Taani kuninga Erik IV Adraraha ürik 1248. a-st. Saras piiritleti 1265. a. Hiljem loovutas linn selle läänepoolse osa Harku ordumõisale, seejärel püsis maismaapiir 1371—1817 muutumatuna. Linnale ja Toompea linnusele kuulus tollal 82,3 km² maad, linnamüüriga piiratud all-linna pindala oli 29 ha ja Toompea pindala 6 ha. Vanimad teadaolevad linnasarase kaardistused on Rootsi ohvitseri S. Waxelbergi plaan 1688. a-st ja H. J. Woltemate plaan 1689. a-st. Pärast Põhjasõda taotles linn rootslaste võõrandatud saarte (Aegna, Naissaar, Paljassaared) omandiõiguse taastamist, kuid sai tagasi ainult Paljassaared. 1817. a. loeti Haabersti mõis väljapoole linnapiiri kuuluvaks, linna territooriumi suuruseks jäi siis 58,5 km² (1916. a-st täpsustatult

Tallinna elanike arvu ja pindala osatähtsus 1979. a. (%)

	Linn 430 000 in. 168,1 km²	Halduskond 443 000 in. 175,4 km²
Eesti NSV rahvastikust (1 466 200 in.)	29,3	30,2
Eesti NSV linnarahvastikust (1 022 200 in.)	42,1	43,3
Eesti NSV linnade elanikkonnast (951 200 in.)	45,2	—
Tallinna ja Harju raj. elanikkonnast (531 800 in.)	83,3	85,7
Eesti NSV pindalast (45 215,4 km²)	0,37	0,39
Eesti NSV linnaliste asulate pindalast (719,1 km²)	23,4	24,4
Eesti NSV linnade pindalast (611,8 km²)	27,5	—
Tallinna ja Harju raj. pindalast (4321,7 km²)	3,9	4,1

58,25 km²). 1930. a-il hakati linna maa-ala suurendama. Ajavahemikus 1930—75 muudeti piiri 12 korral, linna pindala on suurenenud ligi 110 km² võrra.

Maa-ala ulatuse ja loodusliku liigestatuse pärast on linnasisesed kaugused õige suured. Kesklinnast (Viru väljakult) on linnulennul Koplisse 6, Kakumäele 11, Laagrile 12, Raudallu 7,5, Mõiku 5, Irru 9, Muugale 11, Merivälja 8 ja Aegnale 15 km (Maardu ja Saue alevisse vastavalt 16 ja 17 km). Linna põhiterritooriumi ulatus on suurim edelast kirdesse ja läänest itta (näit. Laagri Männimetsalt Muuga kirdeservani Kabelikivi lähedale ja Tiskre rannast Kärmuni on 24 km), väiksem on kaugus loodest kagusse (Kakumäelt Raudallu 16 km) ja põhjast lõunasse (Paljassaarelt Männiku tee lõppu 14,5 km). Ülemiste järve ja mere vahel on linna laius kõigest 2,3 km.

Tallinna vanalinn linnulennult. Ees paremal Raekoja plats

Tallinna territooriumi muutumine 1930.—75. a.

Aeg	Muudatuse koht ja liik	Muudatuse suurus (km²)	Pindala pärast muudatust (km²)	
			linn	halduskond
1850. a-ist alates			58,250	—
1. X 1930	+ Ülemiste järve lõuna- ja idaosa ning järvetagune kaitsevöönd	+ 8,615	66,865	—
27. II 1940	+ Liiva	+ 4,079	70,944	—
21. VII 1940	+ Nõmme linn	+16,423	87,367	—
2. III 1945	+ Pirita, Merivälja, Iru-Lepiku, Kose	+14,370	101,737	—
15. IV 1946	+ Iru vanadekodu ala	+ 0,603	102,340	—
29. III 1958	+ alasid Pärnamäe teest kirdes, Mõigus, Männikul ja linna läänepiiril Pääskülast Rocca al Mareni	+25,795	128,135	—
21. V 1960	+ Saue aedlinn, Topi, Pikaliiva	+14,265	142,400	—
21. XII 1962	+ Maardu alev (Mereraj. alluvusse)	+ 3,784	142,400	146,184
24. XI 1967	+ Muuga aedlinn	+ 2,940	145,340	149,124
27. XII 1968	+ Pärnamäe kalmistu piirkond, Laagri, Väike-Õismäe	+ 4,480		
	— alasid Mähe ja Saue aedlinna ümbruses ja Topi	— 8,354	141,466	145,250
11. IV 1973	Saue nimetati aleviks	— 2,877		
	+ end. Saue mõisakeskus	+ 0,630	138,539	145,881
31. I 1975	+ Kakumäe, Tiskre ja Fišmeistri piirkond, Harku järv, Kadaka (lääneosa), alasid Laagril ja Raudalus, Väo, Iru, Tarasoo ja Kärmu piirkond ning Aegna saar	+30,373		
	— alasid Ülemiste järvest kagus	— 0,881	168,081	175,373

Kuupäevaks on seadusandliku akti allakirjutamise aeg.
+-märgiga on näidatud linnale antud, —-märgiga linnalt võetud kohad ja nende pindala. Ei ole arvestatud Pirita tee rekonstrueerimisega kaasnenud pindalajuurdekasvu (u. 15 ha mere arvel).

Haljasalad, pargid, kalmistud, parkmetsad ja metsad hõlmavad 21% ning veekogud 8% linna pindalast. Koos tänavaäärse ja uute elamupiirkondade haljastuse ning looduslike rohumaadega oli haljasalasid 1977. a. 52,3 km². Aiandussovhoosi jt. maad viljelevate ettevõtete aiandite kasutuses on põllumajanduslikku ja haritavat maad vastavalt 114 ja 71 ha.

1979. a. määrati linna ümbrusest 39,8 km² hajaalasid Tallinna lähitsooniks ja 914,8 km² haljasvööndiks (põhimaakasutajate maast neid alasid maha ei arvatud). Linnalähitsoon hõlmab põhiliselt alasid linna piirist Harku — Saue — Jüri — Kostivere — Viimsi jooneni. See on ette nähtud linna laienemise varumaaks, kuid hõlmab ka linnamajanduse arendamise seisukohast olulisi paikkondi (Paunküla, Soodla ja Vaskjala veehoidla). Haljasvööndisse kuuluvad puhkekohad, aianduspiirkonnad, parkmetsad jm. metsad ning rekultiveeritud karjäärid linnast Kloogaranna — Laitse — Kohila — Ravila — Aegviidu — Kuusalu jooneni.

Piirid. Linna põhiterritooriumi nüüdispiiri pikkus on 109 km: 45 km on mererannajoont[1] ning 64 km maismaapiiri Harju raj-ga (sellest 4,3 km loo-

[1] Ei ole arvestatud linna piiresse kuuluvate saarte (Aegna, Liivakari, Vana Patarei) rannajoont ega sadamamuulide, -kaide ja -basseinide kaldapikkust.

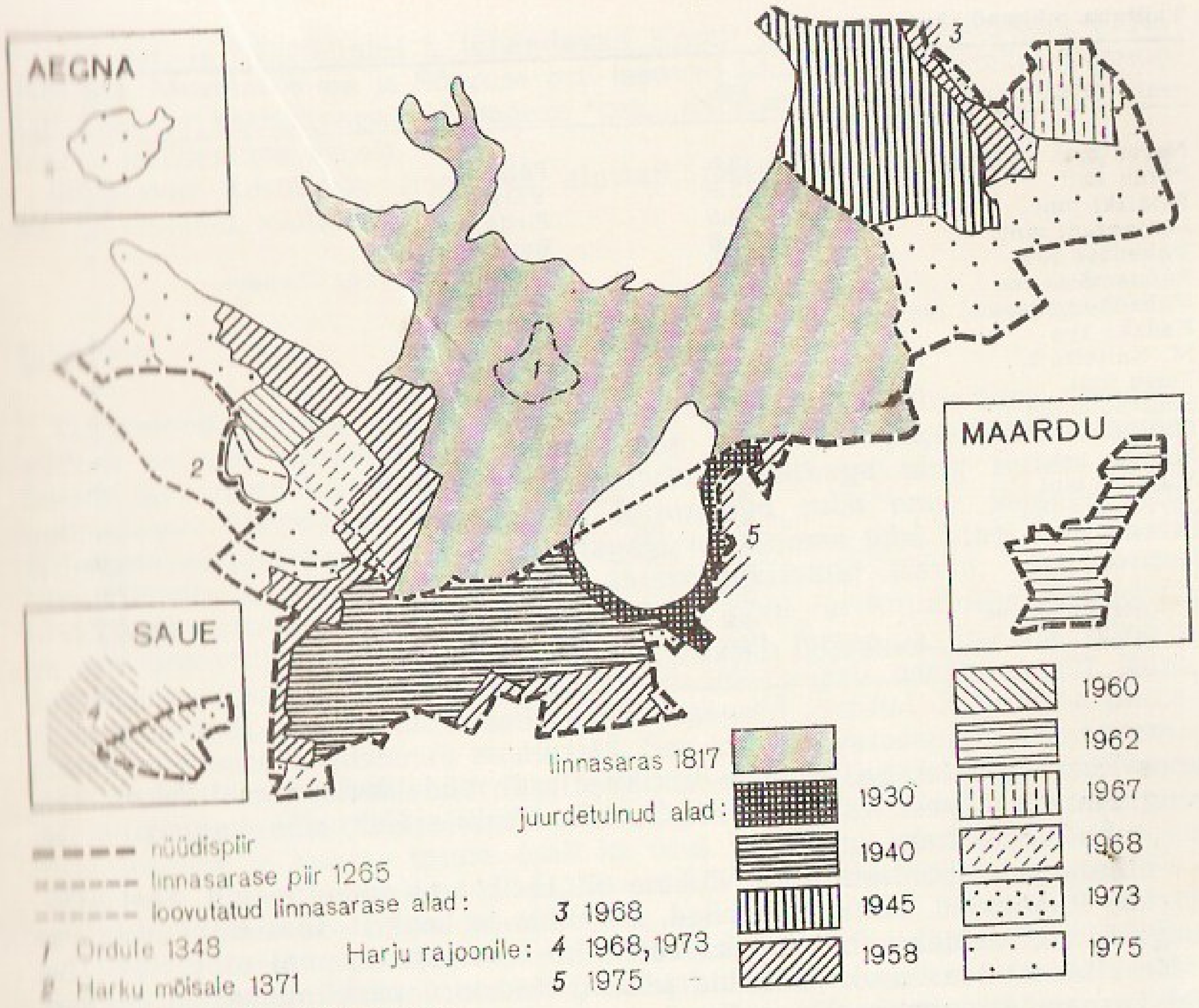

Tallinna territooriumi muutumine

duslik piir Tiskre ojal ning Pääsküla ja Pirita jõel). Tallinna kuuluval Aegna saarel on rannajoont 9 km. Linnarajoonidele alluvail Maardu ja Saue alevil on piiri vastavalt 12,2 ja 8,5 km.

Linna geograafilised äärmuspunktid on põhjas Aegna saare Lemmiku neem (mandril Ranna tee raudteeülesõidukoht Meriväljal), idas Leningradi ja Narva mnt. ristmest kirdes asuv raudteekurv, lõunas Pääsküla jõgi Pärnu mnt. silla juures ja läänes Kakumäe lahe rand Tiskre oja suudmest 1,6 km edelas.

Linnaosad ja paikkonnad. Tallinna tuumik on kõrgel pangasaarel asuv Toompea ning sellest idas ja kirdes paiknev keskaegne all-linn. Need moodustavad vanalinna (u. 35 ha). Vanalinna ümbritseb haljasvöönd, mis koosneb bastionidele, täidetud vallikraavide ning hilisemate sõjavaremete kohale rajatud parkidest ja puiesteedest (Tornide väljak, Toompark, Lindamägi, Hirvepark, Harjumägi, 16. Oktoobri park, Eesti Punaste Küttide väljak, Virumägi, Rannamägi; J. Gagarini, A. Suvorovi, Estonia, V. I. Lenini ja Mere pst., Rannamäe tee, Põhja pst.). Ümber vanalinna kulgevalt puiesteeringilt lähtuvad kodarjalt suured liiklustänavad (Paldiski mnt., Endla t., Pärnu mnt., Tartu mnt., M. Lomonossovi t., Narva mnt., M. Kalinini t.).

Lõunas ja kagus liitub vanalinnaga kesklinna uuem osa, kus Viru väljaku ümbrusse on koondunud teenindus- ja kaubandusasutusi ning Võidu väljaku ja V. I. Lenini pst. vahemikku kultuuriasutusi. Kesklinna kaugemat osa läbib Ahtri, V. Kingissepa, Komsomoli ja Endla t-st koosnev lai poolringtee. Läänest ja lõunast piirab kesklinna raudtee, idas on laialdane Kadriorg, loodes Kalamaja linnaosa, läänes Pelgulinn, edelas Lilleküla ja Tondi. Kaugemal läänes asuvad Kopli ja Paljassaare poolsaarel samanimelised linnaosad, Kopli lahest idas Pelguranna, lõunas Mustjõe ning edelas Õismäe linnaosa

Tallinna pikimad tänavad

	km		km
Narva mnt.	13,6	Põllu t.	3,7
Pärnu mnt.	12,9	Valdeku t.	3,7
Paldiski mnt.	9,5	Pirita tee	3,6
Leningradi mnt.	7,6	Randvere tee	3,6
Vabaduse pst.	6,0	Õismäe tee (koos ühendus-lõikudega)	3,5
Rannamõisa tee	5,2	Kadaka pst.	3,4
Vabaõhumuuseumi tee	5,1	Kakumäe tee	3,4
Kadaka tee	5,0	Kose tee	3,4
M. Kalinini t.	5,0	Mustamäe tee	3,4
Tartu mnt.	4,9	Männiku tee	3,2
Suur-Sõjamäe t.	4,9	Merivälja tee	2,9
Ehitajate tee	4,5	Karl Marxi pst.	2,8
Sõpruse pst.	4,5	Pae t.	2,7
Viljandi mnt.	4,4	Lasnamäe t.	2,7
Järvevana tee	4,1	Tehnika t.	2,7
Pärnamäe tee	4,0	A. H. Tammsaare tee	2,6
Raudtee t.	4,0	Muuga tee	2,5
Sihi t.	3,9	Ploomipuu pst.	2,5
Kloostrimetsa tee	3,8		

Sauel on pikim Vana-Keila mnt. (2,8 km), Maardus Keemikute t. (2,4 km).

koos Rocca al Marega. Nõmme liiviku alusel madalikul paikneb Mustamäe ning Harku järvest kagus Väike-Õismäe. Endine Kakumäe kaluriküla on muutunud aedlinnaks.

Tallinna edelapoolseim osa Nõmme oli 1940. a-ni omaette linn. Seal eristatakse Rahumäed, Hiiut, Kivimäed, Pääsküla ja Laagrit. Idas liituvad Nõmmega Liiva, Valdeku (hõlmab ka Männiku tööstuspiirkonna) ning Raudalu.

Kesklinnast idas asub paekalda jalamil Kadrioru parklinnaosa ja paekaldal Lasnamäe; viimase lõunaosas Leningradi ja Tartu mnt. vahel on Ülemiste. Linna kagupiiril on väike Mõigu linnaosa. Lasnamäe paekalda põhjajalamil asuvad aedlinnailmelised Maarjamäe (hõlmab ka Varsaallika) ja Kose linnaosa. Pirita jõe suudmes paikneb Pirita linnaosa, Piritast põhja pool asub Tallinna lahe rannikul Merivälja linnaosa. Viimaste aastakümnete jooksul on linna kirdepiirile aiandusasulatena tekkinud Muuga ja Mähe aedlinn. Pirita oru paikkondi on Kloostrimetsa, Lükati ning Iru. Varem tunti linnajagudena ka Juhkentali (Liivalaia t. piirkond), Kassisaba (Paldiski mnt. alguses), Kelmiküla (Tehnika t. alguses), Kitseküla (Juurdeveo ja Kauba t. piirkonnas), Köismäed (vanalinnast mere pool), Sibulaküla (Maakri t. piirkonnas), Sikupillit (Ülemistel) ja Torupillit (Laulupeo t. piirkonnas). Uusimaid elamupiirkondi on Karjamaa, Keldrimäe ning Siili ja Sääse mikrorajoon.

Vanadest tööstuslinnaosadest on suurimad Kopli koos Kalamajaga ja Lasnamäe, pärast sõda on tekkinud Tondi ja Männiku tööstuspiirkond, nüüd ehitatakse tööstusettevõtteid peamiselt Kadaka tee ja Sõjamäe ümbrusse.

Tänavastik. Tallinna halduskonna tänavavõrk koosnes 1978. a. 1247 üksusest: 931 tänavat (sealh. 62 põik- ja umbtänavat, 4 mäeks, 2 jalaks ja 2 käiguks nimetatavat ning 1 aasaks nimetatav), 262 teed (sealh. 27 põikteed), 10 maanteed, 35 puiesteed ning 13 väljakut (sealh. 4 platsi ja 2 turuks nimetatavat); aleveid arvestamata on üksusi 1188.

Linnast väljuvad peale Paldiski, Pärnu, Viljandi, Tartu, Leningradi ja Narva mnt. Rannamõisa tee, Männiku tee, Suur-Sõjamäe t. (Aruküllа), Randvere tee ja Meriväljalt Viimsi poolsaarele suunduv Ranna tee. Väost saab alguse uus ringmaantee, mis Lagedil, Jüris, Luiges, Sakus ja Kanamal teisi maanteid ületades loob ümbersõiduühenduse Leningradi mnt-lt Keilasse.

Kaugemaid linnaosi ühendavad omavahel suured liiklusteed Karl

Marxi pst. ja M. Kalinini t. (ühendavad Koplit naaberlinnaosadega), Ehitajate tee, Mustamäe tee ja Sõpruse pst. (seovad Mustamäed Õismäe, Nõmme, Lilleküla ja kesklinnaga), Vabaduse pst. (Nõmmel) ning Järvevana tee (Järve ja Ülemiste vahel).

Ehitatavas Lasnamäe linnaosas alustati peatänavate rajamist 1977. a.

Vt. ka tänavad, väljakud.

LOODUS

Pinnamood. Tallinna aseme pinnamoe määravad kaks Põhja-Eesti rannikuvööndi reljeefi suurvormi — Soome lahe nõgu ja Põhja-Eesti lavamaa. Soome lahe nõgu koos Põhja-Eesti rannikumadalikuga ning sellest lõuna pool kõrguv Põhja-Eesti lavamaa on kujunenud juba enne jääaega sadu miljoneid aastaid kestnud kulutuse tagajärjel. Soome lahe ning Põhja-Eesti rannikumadaliku kohal on pehmed aluspõhjakivimid (savid, aleuroliidid, liivakivid) sügavamalt kulunud, kuna lõuna pool on kulutusele vastupidavamad ordoviitsiumi lubjakivid jäänud üldiselt tasase lavamaana püsima. Rannikumadaliku ja lavamaa piiri tähistab Põhja-Eesti paekallas ehk klint, mida keerukalt liigestavad vanad ja nüüdisaegsed jõeorud. Hiljem on pinnamoodi tugevasti mõjustanud mandrijää. See kulutas varasemaid pinnavorme, mattis neid liustikusetete alla ning tekitas uusi, eriti liustikujõesetteist koosnevaid pinnavorme. Jääajajärgsel ajal on pinnamoodi kujundanud peamiselt mere kulutav ja kuhjav toime, osalt ka tuul, vooluvesi jm. loodusjõud.

P õ h j a - E e s t i r a n n i k u m a d a l i k u laius on Tallinnas vahelduv, enamasti küünib see mõne kilomeetrini, aga Maarjamäe, Tiskre ja Tabasalu kohal ulatub paekallas mereni. Pinnamoelt on rannikumadalik võrdlemisi mitmekesine, üldiselt madalal, kohati täiesti tasasel alal leidub üksikuid kõrgendikke, mitmel pool ka rannavalle, rannaastanguid jm. reljeefi väikevorme.

Kõrgendikest paistab kõige rohkem silma linna keskel kõrguv *Toompea. See Põhja-Eesti lavamaast eraldunud saarlava, mille ülaosa koosneb lubjakividest, moodustab koos teda ümbritseva madalama liivakivialusega Tallinna keskkõrgendiku. Selle nõlva kulgu tähistavad astangud Hundipea nukil (Sitsis), Kalamaja piirkonnas, vanalinnas (Pikal t-l, Sulevimäel, Olevimäel, Apteegi ja Niguliste t-l), Tõnismäest lõunas, Koidu t-l, Paldiski mnt-l, Heina ja A. Popovi t-l. Kagus külgneb Toompeaga ovaalne aluspõhjakünnis *Tõnismägi, mis on kunagise paese katte minetanud. Linna lääneosas asuvad väikesed künnised *Veskimägi ja Rebasemägi, aluspõhjakünnised on ka Kopli

Vaade kesklinnale Piritalt

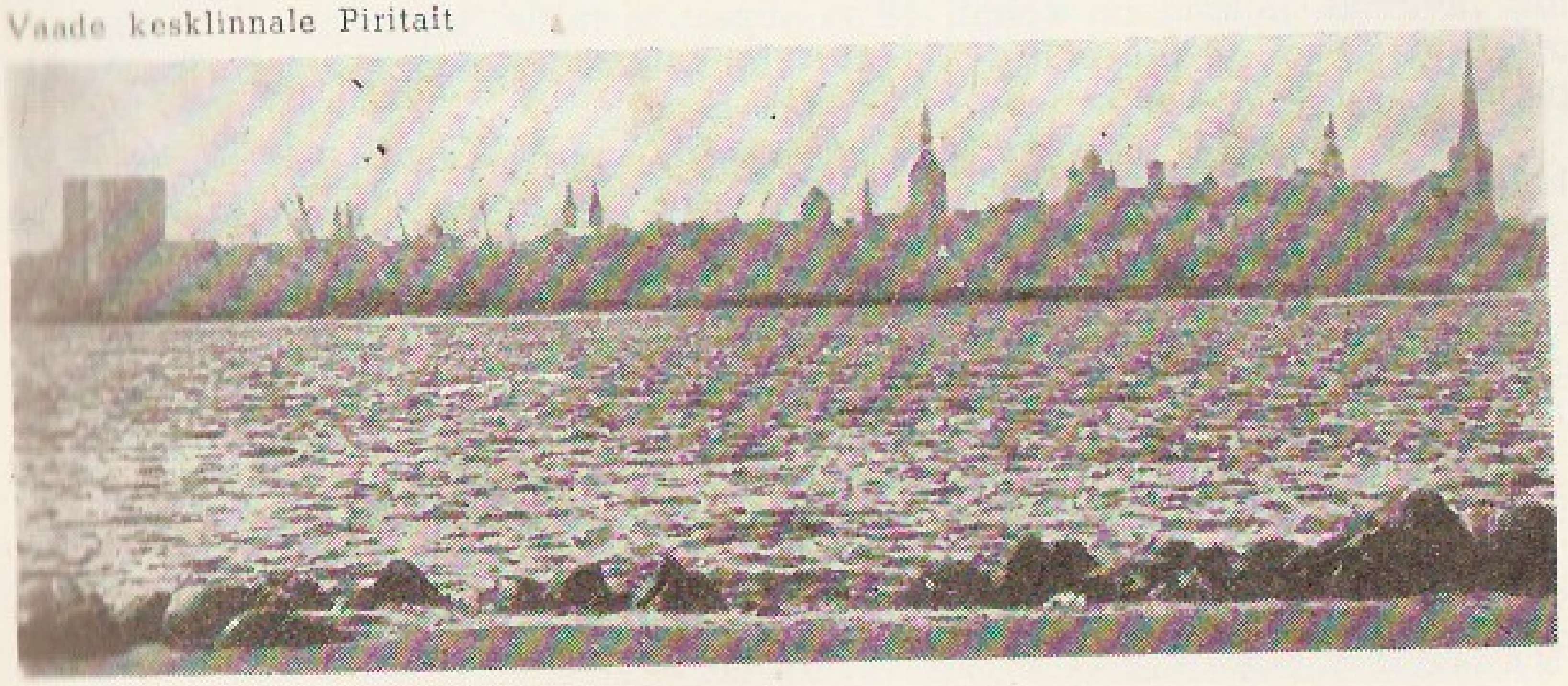

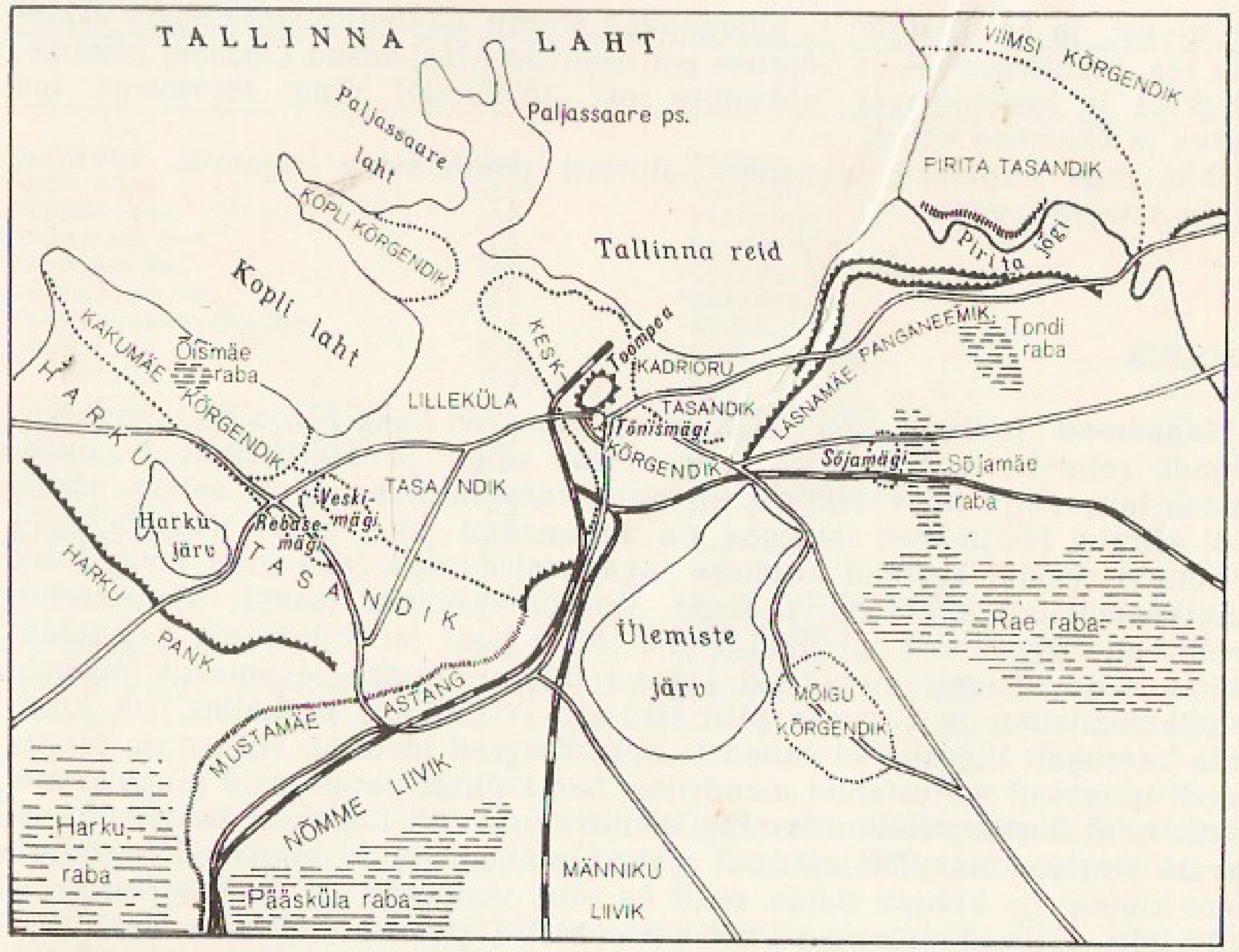

Tallinna pinnamood

ja Kakumäe kõrgendik samanimelistel poolsaartel. Üsna suur loode—kagusihiline Kakumäe kõrgendik (merepinnast 16 m) koosneb peamiselt kambriumi liivakividest. Selle Kopli lahe poolse nõlva on meri järsakuks murrutanud, kõrgendiku lael paikneb lamedate oosilaadsete pinnavormide vahel Õismäe raba.

Rannikumadaliku tasandikud on merelahtede maismaajätkud. Läänes jätkavad Kakumäe ja Kopli lahte vastavalt Harku ja Lilleküla tasandik. Esimese madalamas keskosas paikneb *Harku järv. Kaugemal, kus Harku ja Lilleküla tasandik on omavahel avaras ühenduses, laiub Mustamäe jalamil liivase pinnakattega, rohkete rannavallide jm. rannamoodustistega ala. Linna idaosas jätkavad Tallinna reidi Kadrioru ja Pirita tasandik, mida eraldab Lasnamäe panganeemik. Eriti Pirita tasandiku pinnamoe teevad rohked rannamoodustised ja luited võrdlemisi vahelduvaks. Tasandikku läbib Pirita jõe org, mis lavamaa jalamil on kohati 18 m sügav ja mille laius ulatub mõnesaja meetrini. Orus on aluspõhja- (kambriumi ja ordoviitsiumi) ning pinnakattepaljandeid.

P õ h j a - E e s t i l a v a m a a põhjaserva tähistav järsk Põhja-Eesti paekallas on Tallinnas jälgitav katkeliselt, sest kohati on ta ära kulunud. Linna idaosas ümbritseb paekallas *Lasnamäe panganeemikut. Lavamaa perve kõrgus merepinnast on seal 47 m (suhteline kõrgus 30 m). Klint jaguneb Lasnamäel kaheks, ülemiseks lubjakivist ning alumiseks liivakivist astanguks; nende vahel asub Kadriorus ja Maarjamäel lai terrass. Teine terrass on Lasnamäel Varsaallika kohal.

Linna lõunaosas katavad lavamaa serva enamasti hilisemad setted, paekallas paistab seal ainult mõne meetri kõrguse järsakuna Järve lähedal. Harku järvest läänes ja edelas on ta taas näha kõrge järsu astanguna (Harku pank). Veel kaugemal läänes, Tiskre ja Rannamõisa vahel, moodustab mereni ulatuv paekallas kohati otse rannalt kerkiva 34—35 m kõrguse

Rannamõisa panga, mis on Tallinna lähiste huvitavamaid looduslikke vaatamisväärsusi.

Lavamaa keskmine kõrgus on Lasnamäel 40 m. Leidub ka kõrgemaid kohti, näit. Sõjamägi (52,6 m) ja Mõigu kõrgendik (50 m), ning soostunud nõgusid (Tondi, Sõjamäe ja Rae raba). Lavamaa pervel luiteseljaku taga asub Ülemiste järv. Lasnamäel, kus pinnakate peaaegu puudub, on suurtest kivimurdudest sajandeid murtud paasi; vanu paemurde on ka Järvel ja Kadakal.

Linna edelaosas Nõmme liiviku servaalal on pinnamood luiteline, mujal Nõmmel ja Männiku liivikul enamasti tasane. Liivikute servanõlvakud *Mustamäel ja vastu Harku raba ning Pääsküla raba on peale paekalda Tallinna olulisimad pinnavormid. Nõmme liivikul Mustamäe suusahüppemäest edelas olevad luited on linna kõrgeim paik (63,6 m).

Aluspõhi. Kristalseist kivimeist koosnev aluskorra pealispind asetseb Tallinnas 130—150 m allpool merepinda. Aluskorral lasuvad agu- ja vanaaegkonna meresetted, mille kihid on veidi lõuna poole kaldu (keskm. 3—4 m 1 km kohta). Aluspõhja kihid paiknevad üldiselt esialgses asendis, neid läbivad rohked nn. diaklasslõhed. Aluspõhja uuristunud sügavad vagumused teevad Tallinna geoloogilise kaardi üsna keerukaks.

Kristalsel aluskorral lasuvaist settekivimeist on vanimad vendi ajastul tekkinud liivakivid, aleuroliidid ja savid, mis moodustavad gdoovi ja kotlini kihistu. Nagu mujalgi Eestis, asetsevad need kihistud sügaval hilisemate setete all.

Vendi kompleksil lasuvaist kambriumi kivimeist on vanim nn. sinisavi, mille lasundi paksus küünib 75 m-ni (lontova kihistu). Paljassaarel, Kopli ja Viimsi poolsaarel ning Kadrioru ja Pirita rannas ulatub sinisavi maapinna lähedale. Järgmise, peamiselt savikaist liivakividest koosneva pirita kihistu paljandeid leidub Lükatil, Rocca al Mares jm. Pirita kihistu liivakividel lasuvate tiskre kihistu heledate liivakivide tüüpleiukoht on Rannamõisa pank. Pärast nende liivakivide tekkimist taandus kambriumi meri Eesti alalt ning settimine katkes ordoviitsiumi ajastu alguseni.

Ordoviitsiumi vanima settekompleksi moodustab Eestis pakerordi lade, mille alumine osa koosneb oobolusliivakivist ja ülemine argilliidist. Selle lademe paljandeid on Tallinnas paekalda jalamil (näit. Kadrioru Hundikuristikus). Oobolusliivakivil on fosforiidimaardlana suur tähtsus Maardus. Pakerordi lademest kõrgemal asetsev latorpi (leetse) lade koosneb glaukoniitliivakivist, mis kohati paljandub 1—2 m paksuse kihina paekaldal.

Paekalda ülaosas paljanduvad ordoviitsiumi ajastu lubjakivid. Vanimad neist moodustavad volhovi lademe, sellele järgnevad kunda ja aseri lade.

Lasnamäe lademe paljand Harku paemurrus, taga Harku tasandik

Paekalda kõige ülemises osas on Tallinnas *lasnamäe lade, mis avaneb laia vööndina ka lavamaa pervel ning sisaldab head ehituskivi. Linna ida- ja lõunaosas (Sõjamäe, Mõigu, Pääsküla ja Laagri ümbruses) koosneb aluspõhi kukruse, idavere ja jõhvi lademe merglistest lubjakividest, mis ehituseks ei sobi.

Pinnakate. Mattunud orgude kohal (näit. Lillekülas) on pinnakate paiguti paksem kui 100 m, aga lavamaa serval leidub kohti, kus seda polegi. Moreeni on Tallinnas suhteliselt vähe (Irus, Kadakal, Maardus, Meriväljal, Sauel jm.), enamasti katavad seda hilisemad setted. Rannikumadalikule on iseloomulik savikas, rohkete rändkividega sinakashall moreen ja lavamaale valkjas lubjarikas rähkmoreen. Rändrahne paikneb moreeni alal ka suurte kivikülvidena.

Rannikumadalikul leidub mitmel pool viirsavi jm. jääpaisjärvesetteid, kohati kuni 10 m paksuselt. Maapinnani ulatub neid Harku järve ümbruses ja mujalgi, enamasti katavad neid siiski hilisemad meresetted. Linna lõunaosas moodustavad liiva ja kruusana kihitunud liustikujõesetted kaks suurt liivikut — Nõmme ja Männiku liiviku, kus kruusa- ja liivakihi paksus küünib kohati 50 m-ni.

Meresetteid (paksus kohati 2—4 m) esindavad peamiselt peenliivad, aleuriidid ja aleuriitliivad, leidub ka rannakruusa ning paekalda piirkonnas klibu. Luiteiks kuhjunud tuiskliiva on mitmel pool rannikumadalikul (Kloostrimetsas, Pärnamäe kalmistu piirkonnas), Ülemiste järve loode- ja läänekaldal ning Nõmme ja Männiku liivikul.

Järve- ja soosetteid on eelkõige lavamaa nõgudes. Ülemiste järves ulatub järvemudalasundi paksus 8,5 m-ni (keskmine paksus 4 m); järve lõunaosas leidub ka järvelupja. Turbaalust järvelupja ja järvemuda on ka Pääsküla rabas. Turbalasundi paksus küünib Rae rabas 6,8 m-ni, Sõjamäe rabas 6,7 m-ni. Rannikumadaliku sood on nooremad, seepärast on nende turbakiht õhem.

Kesklinnas, kus inimtegevuse mõju on paljude sajandite vältel olnud tugev, lasub pinnakattel keskm. 2—5 m (kohati 15 m) paksune kultuurkiht; linna äärealadel ei ületa selle paksus enamasti 0,5 m-t.

Geoloogiline areng. Tallinna aluspõhjalised reljeefivormid on üldjoontes kujunenud pika jääajaeelse kulutuse vältel. Miljoneid aastaid kestnud kulutuse tagajärjel moodustusid Soome lahe nõgu, Põhja-Eesti lavamaa ja paekallas ning Toompea jt. aluspõhjakõrgendikud. Arvatavasti oli merepind tollal märksa madalamal kui nüüd ning Soome lahe kulutusnõos voolas jõgi (Ürg-Neeva), millesse lõunast suubus hulk lisajõgesid. Tallinna kohal on kindlaks tehtud kolm sügavale aluspõhja lõikuvat mattunud orgu. Üks neist algab sälkoruna Ülemiste järve loodekalda kohalt ning suubub Toompea ja Lasnamäe vahel merre, teine laskub lõunakagust Kopli lahte, kolmas (sügavus 145 m; kõrgusvahed olid enne jääaega märksa suuremad kui nüüdisajal) tuleb Harku järve piirkonnast Kakumäe lahte.

Uurimisandmeil kattis Eestit kvaternaaris jää vähemalt neljal korral. Tallinnast on seni leitud siiski ainult kahe jäätumise jälgi: mattunud orgudes on kindlaks tehtud vanema, nn. moskva jäätumise setted (hall tihe moreen ning liustikujõgede liiv ja kruus) ning neid katvad viimasel, nn. valdai jäätumisel tekkinud samalaadsed setted.

Mandrijää viimane pealetung oli valdai jäätumise nn. palivere staadiumis (maksimum u. 11 200 aastat tagasi). Siis tekkisid Lagedi ümbruse moreenkünnised ja kuni 30 m kõrgune järsk Mustamäe nõlv, mis tähistavad mandrijää serva asendit, ning laialdane liustikujõedelta — Nõmme liivik ja Männiku liivik. Liivikute omapärane asetus seletub sellega, et nüüdse Pääsküla raba kohal asetses liustikust eraldi suur jääpank.

Pärast mandrijää taandumist kattis siinset ala kohalike jääpaisjärvede ning hiljem Balti jääpaisjärve vesi. Mere alt vabanemine algas järgmises, Joldiamere staadiumis (10 200—9300 aastat tagasi). Kõige enne kerkisid üle

merepinna lavamaa kõrgeimad paigad, Toompea ning osa Nõmme ja Männiku liivikut. Joldia staadiumi lõpus olid kõik Tallinna kõrgemad alad kuival.

Antsülusjärve staadiumi (9300—7600 aastat tagasi) alguses merepind tõusis taas ning vahepeal maismaaks saanud alad ujutati uuesti üle. Hiljem meri taandus järk-järgult ning merepind alanes umbes 35 m-st 23 m-ni üle nüüdse taseme. Antsülusjärve staadiumis eraldus merest Ülemiste järv ja tekkisid Iru linnuse kohal olev põiksäär ning mitu paekalda astangut.

Litoriinamere staadiumi (7600—4200 aastat tagasi) alguses tungis meri jälle peale, merepind tõusis 4—5 m. Hiljem merepind alanes järkjärgult, kuni jäi umbes 12 m nüüdsest kõrgemale. Mere alt vabanes suur osa Tallinna maa-alast. Litoriinamere rannamoodustisi on Kloostrimetsas, Kosel, Härjapea jõe paremal kaldal Tiigiveskist ülemal ning A. Tisleri ja Tatari t. piirkonnas, Tõnismäel, Lilleküla ja Harku tasandiku lõunaosas jm.

Limneamere staadiumis (viimased 4200 aastat) on merepind alanenud nüüdse tasemeni. Limneamere rannaastanguid leidub Maarjamäel, Kadriorus ja kohati mujalgi. Maapinna kerkimine ning mere aeglane taandumine jätkub. Rannajoont on muutnud ka inimtegevus (sadamamuulide ehitamine, Paljassaare ühendamine Kopli poolsaarega, mere täitmine Merekaubasadama ja Kadrioru vahel ning Pirita tee laiendamisel).

Maavarad ja veevaru. Peamised Tallinna maapõuerikkused on tellisesavi, ehituslubjakivi ja -liiv ning põhjavesi. Linna lähedal leidub fosforiiti. Varem on ümbruskonna rabadest lõigatud kütteturvast. Ülemiste ja Harku järve nõost on võimalik hankida järvemuda. Kruusa kaevandamine ja graniitkillustiku tootmine ei ole linna piires ega lähiümbruses looduskaitse seisukohast soovitav; aluspõhja argilliidi, püriidi ja glaukoniitliivakivi kihid ei ole tootmisväärsed.

Lihttelliste ja kuivendustorude valmistamiseks sobib lontova kihistu sinisavi, mille leiukohad asuvad Kopli poolsaare kirdeküljel. Sealt on sinisavi kaevandatud ilmselt 14. saj-st alates. Hilisemad tellisetehased (1879. a-st Telliskivi t-s, 1912. a-st «Baltika» Paldiski mnt-l) said savi Merimetsa tee äärest, nüüdse Pelgulinna haigla maa-alalt jm. Savi on võetud ka Lilleküla piirkonnast.

Ehitamiseks sobivat lubjakivi on sajandeid murtud lasnamäe lademest. Peamised paemurrud paiknesid Lasnamäe põhjaosas ja Kivimurru t. piirkonnas ning Kadakal, tähtsaim nüüdisaja kivimurd asub Väos. Vanadest pae-

Nõmme liiviku põhjaserv

murdudest on murtud ka uhaku lademe pehmet merglist lubjakivi. Vana-Pääskülast on hangitud lubjapõletuseks ja killustiku valmistamiseks sobivat keila lademe poolkarpliku murdega lubjakivi.

Maardu Keemiatehas saab oma põhitooraine — *fosforiidi — pakerordi lademest, nn. oobolusliivakivist. Varem ammutati seda kaevandustest (suure fosforiidisisaldusega ooboluskonglomeraadi läätsedest), 1950. a-il hakati kaevandama karjääriviisiliselt. Karjääride avamisel eemaldatavat lubjakivi töödeldakse killustikuks. Liiva põhilisel kaevandajal ja tarbijal «Silikaadil» on Männikul suur maardla (333,5 ha, sellest 144 ha Harju raj-s). Varem kaevandati liiva ja kruusa ka Järvelt, Kivimäelt, Pärnamäe kalmistu lähedalt jm.

Lupja põletatakse Tallinnas ammusest ajast. Keskajal olid lubjaahjud peamiselt Köismäel mere ääres. 1840. a-te alguses rajas G. A. Eggers Lasnamäele Hundikuristiku kõrvale suure turbaküttega lubjaahju (turvast lõigati Sõjamäe rabast).

Vett saab linn nii kaevudest kui ka veepuhastusjaama kaudu Ülemiste järvest. Keskaegseist salvkaevudest olid tuntuimad Püha Maarja kaev Toompeal Raamatukogu platsil, Rataskaev Rataskaevu t. ja Vana Tooma t. nurgal, linnakaev Raekoja platsil, Karjakaev Merekooli lähedal ja Vana turu kaev. Salvkaevude vesi ei olnud endastki mõista kuigi kvaliteetne. Head joogivett sisaldavad suurel määral Tallinna aluspõhjas asetsevad vendi kompleksi liivakivid. Esimene puurkaev (97,5 m sügav) rajati end. rannapatarei lähedale 1842—45. 1978. a. oli Tallinnas 262 puurkaevu (kuni 100 m sügavusi 108, 100—200 m sügavusi 141 ja 200 m-st sügavamaid 13), sügavaim (214 m) asub Nõmmel Läänekaare t-s.

Ülemiste järve vett tarbib linn 14. saj-st alates. 1345. a. sai raad Taani kuningalt Valdemar IV-lt õiguse juhtida vett sobivaist kohtadest linnakraavidesse. Siis rajati Ülemiste järvest linnani ulatuv 4 km pikkune kanal ehk veerenn. See kulges järveäärseist liivamägedest nüüdse Veerenni t. ja P. Süda t. kaudu Harju värava juurde vallikraavi. Kraavile (see suubus merre) ehitati Harju, Karja- ja Viru väravasse paistiigiga veski. Kanalist sai vett vanalinna puutorustikuga veevarustussüsteem, mille olemasolu kinnitab 1417. a-st pärit ürik. Malmtorustik pandi alles 19. saj. keskel. 1927. a. avati veepuhastusjaam, hiljem on seda mitmel korral tootlikumaks ehitatud. Järve valgala on veesiehitiste abil suurendatud (*Pirita—Ülemiste kanal), vett juhitakse Tallinna ka Pärnu jõe ülemjooksult (Roosna-Allikult Purdi kanali kaudu) ning Jägala ja Vääna jõest. Linn tarbib vett 280 000 m^3 ööpäevas.

Kliima. Tallinna kliimale on iseloomulik mõõdukalt külm talv, väheste sademetega jahe kevad, mõõdukalt soe, algul suhteliselt kuiv, aga teisel poolel vihmane suvi ning pikk soe sügis. Suurt mõju avaldavad Atlandilt tule-

Liiva kaevandamine Männiku karjääris

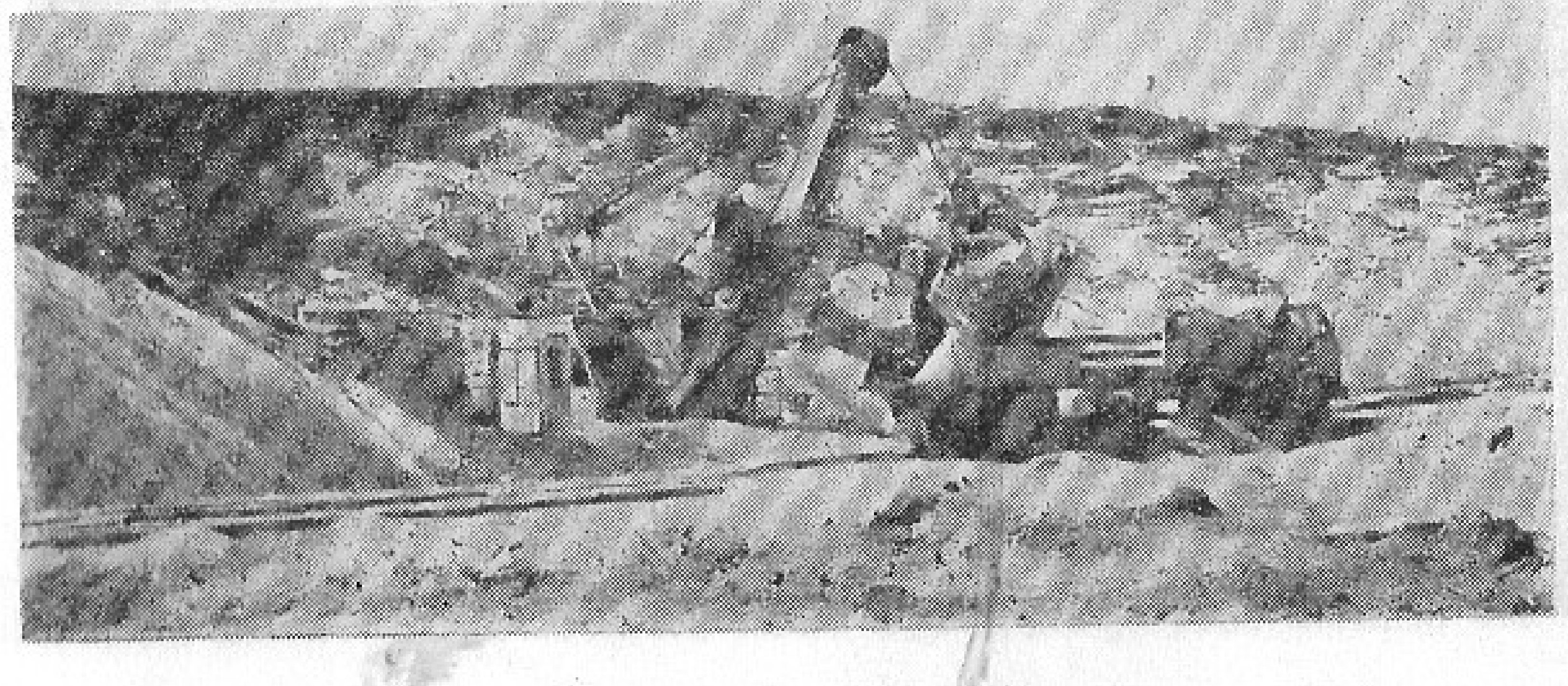

vad tsüklonid, millest johtub kogu Eesti ilmastiku muutlikkus. Eriti vahelduv on ilmastik külmal aastaajal, kui tsüklonid toovad lund ja sula. Soojal aastaajal põhjustab suhteliselt jahe mereõhk sageli jahedat vihmast ilma. Tsüklonite mõjule allub Tallinna ilmastik keskm. 200 päeval aastas, antitsükloneile 165 päeval. Kõrgrõhkkonnaga kaasneb kevadel päikesepaisteline, väheste sademetega ning hiliste öökülmadega ilm, sügisel varaste öökülmadega kuiv ilm. Talviti on ka kestvat pakast.

Päike paistab Tallinnas keskm. 1785 tundi aastas ehk 44% võimalikust. Selget ilma on kõige rohkem kevadel ja suvel, sügisel ja talvel on valdavalt pilvine. Summaarse kiirguse keskmine aastahulk on ligikaudu 82 kcal/cm^2.

Aasta keskmine õhutemperatuur on Ülemiste meteoroloogiajaama andmeil 4,7 °C. Kõige soojem kuu on juuli (16,6 °C), kõige külmem veebruar (—6,0 °C). Temperatuuri absoluutne maksimum on 32 °C ja absoluutne miinimum —32 °C. Mereäärse asendi pärast on Tallinnas aasta läbi tuuline, tuulevaikust juhtub harva, peamiselt öösiti. Tuule keskmine kiirus on 5,5 m/s; väikseim on see augustis (4,7 m/s) ja suurim detsembris (6,4 m/s). Tugevat tuult (15 m/s või rohkem) on aastas keskm. 20 päeval, peamiselt sügisel ja talvel. Suvel domineerivad läänekaarte (edela-, lääne- ja loode-), talvel lõunakaarte tuuled (kagu-, lõuna- ja edelatuul), kevadel ja suvel on sageli ka kirdetuult. Soojal aastaajal võib keskm. 4 päeval kuus täheldada briisi.

Keskmine sademete hulk on 559 mm aastas, kuid aastati üsna erinev. Harilikult sajab kõige vähem märtsis ja kõige rohkem augustis, kuid ka kuude sademete hulk kõigub suuresti. Lühemat või pikemat kuiva ilma on enamasti kevadel ning suve alguses. Lumikatet on harilikult novembri esimesest poolest aprilli keskpaigani, püsiv lumikate kestab enamasti detsembri II poolest märtsi lõpuni. Lumikatte keskmine paksus detsembrist märtsini on 14 cm (kõigub suurtes piirides, standardhälve $\pm$10 cm, absoluutsed piirid 0—60 cm). Tuiskab keskm. 30 päeval aastas.

Meri. Tallinna tekkimine, ajalugu ning majanduselu on olnud tihedas seoses tema mereäärse asendiga. Linna piirist (saarteta) moodustab 45 km ehk 42% mererand. Naissaar ja Aegna saar põhjas, Suurupi poolsaar edelas ning Viimsi poolsaar kagus eraldavad Tallinna kohal Soome lahe avaosast suure *Tallinna lahe, mille lõunaosa väiksemad poolsaared liigestavad Kakumäe, Kopli ja Paljassaare laheks ning Tallinna reidiks.

Rand on enamasti kivine, liivaranda leidub peamiselt lahesoppides, eriti jõesuudmeis. Saarte ja poolsaarte kohal ulatub põhja ja loode suunas kaugele merre madalaid. Suur kivine madal on Tallinna lahes Naissaarest idas, ka kaugemal põhja pool asub mereteede piirkonnas mitu madalat (Uus madal, *Tallinna madal, Kuradimuna jt.). Laevadele juhatavad teed *tuletor-

Pirita jõgi Pirita kohal

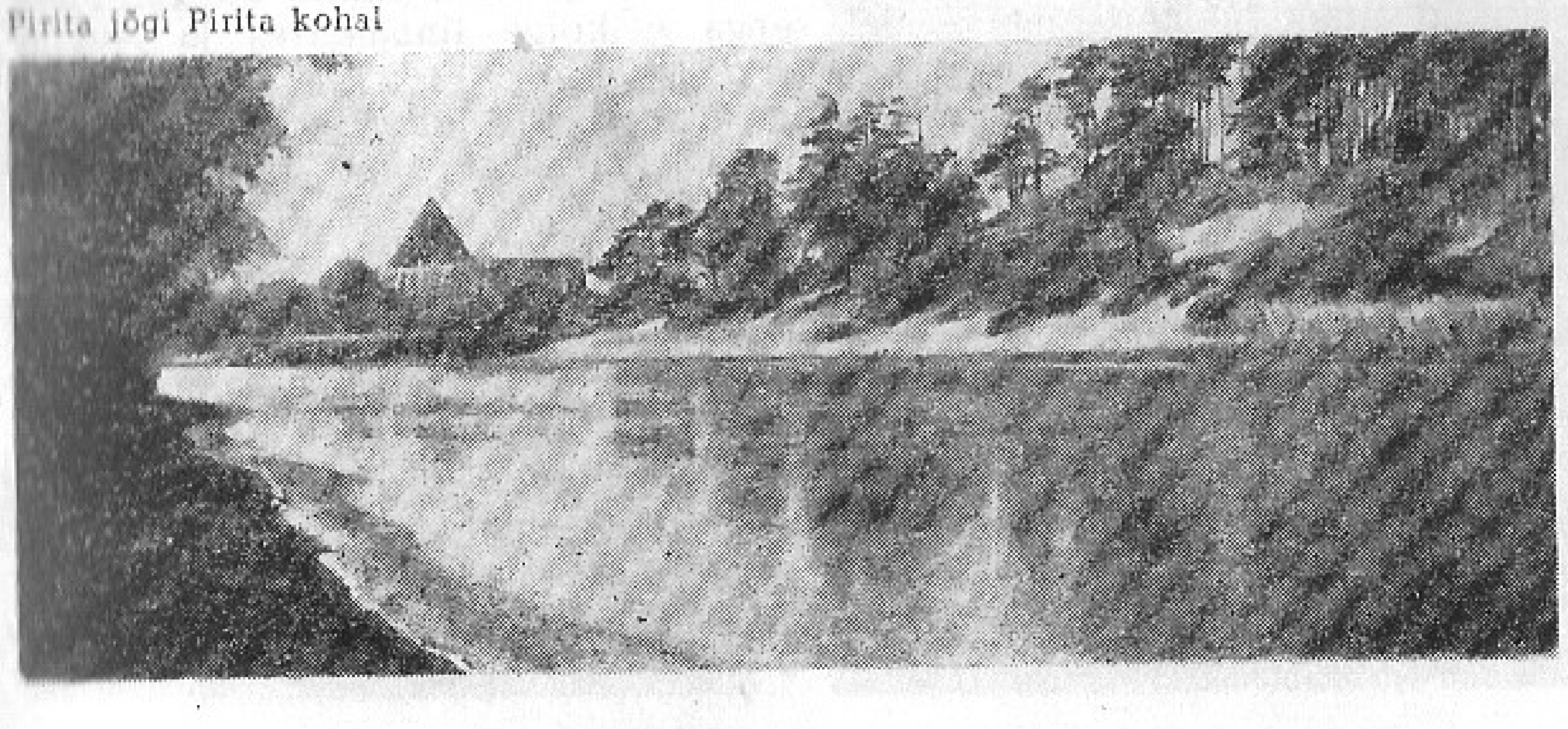

nid: Lasnamäel Tallinna Põhja- ja Lõunatuletorn, 2 tuletorni Viimsi poolsaarel, Suurupi, Naissaare ja Tallinna madala tuletorn.

Tallinna lahe hoovusi põhjustavad tuuled. Hoovuste skeem on käärulise rannajoone ning lahepõhja vahelduva reljeefi pärast keerukas. Hoovuste kiirus on keskm. 10—15 cm/s (suurim 50 cm/s). Merevee tase kõigub 2 m piires. Lainekõrgus küünib Tallinna reidil 4 m-ni.

Lahe keskmine veetemperatuur on augustis 16,5 °C ja veebruaris 0 °C. Talvel laht külmub keskm. 6—7 nädalaks (veebruari keskpaigast aprilli alguseni). Väga külmadel talvedel püsib jääkate 3—4 kuud, pehmeil talvedel jäätub ainult rannaäär.

Siseveekogud. Siseveekogude arvestuslikku veepinda on Tallinnas 13,1 km^2, s. o. 7,8% linna pindalast. Linna piires asuvad Ülemiste (9,6 km^2, pindalalt Eesti 5. järv) ja Harku järv (1,6 km^2) ning osa Männiku karjääri järvedest (0,85 km^2 1,5 km^2-st, sealh. Raku järv peaaegu täielikult). Ligi 0,3 km^2 suurune veekogu on kujunenud Lasnamäe vanasse paemurdu. Väiksemaist veekogudest on tuntuimad Toompea jalamil olev Schnelli tiik ehk Vallikraav ning Kadrioru pargi Luige- ja Kirdetiik. Linnalähedaste veekogude hulgas on suurimad Maardu järv ja Vaskjala veehoidla.

Linna piires suubuvad merre (läänest alates) Tiskre oja, Mustjõgi, Härjapea jõgi, Liiva oja, Kohaoja ehk Hundikuristiku oja, Varsaoja, Pirita jõgi ja Mähe oja. Laagri kohal ja Pääsküla raba lõunaosas voolab linna lõunapiiril Pääsküla jõgi, Ülemiste järve suubuvad Kurna oja ja Pirita—Ülemiste kanal, Harku järve Harku oja, Saare oja, Järveotsa oja ja Iisaku oja, Muuga aedlinna läbib väike Randvere lahte suubuv Muuga oja, samasse lahte voolab Maardu ehk Kroodi oja. Tähtsaim vooluveekogu on Pirita jõgi, mis voolab linna piires 12,3 km (Nehatust ja Irust alates läbi Kloostrimetsa, Lükati ja Pirita). *Pirita jõe org kui maastikukaitseala on rohkesti kasutatav puhkekoht, jõe suudmes asub purjespordikeskus. Oma osa on Pirita jõel ka linna veevarustuses.

Ehitamine ja kanalisatsiooni rajamine on eriti kesklinna vooluveekogusid tunduvalt muutnud, näit. varem üsna veerohke olnud ja mitut veskit käitanud Härjapea jõgi on koos Mardi ojaga suletud allmaakollektorisse. Niisamuti on Mustamäe ja Väike-Õismäe ehitamise ajal talitatud mitme Lilleküla tasandikul voolanud ojaga.

Allikaid leidub Tallinnas õige palju, eriti paekalda, Ülemiste luidete, Mustamäe astangu ja Männiku liiviku jalamil. Ülemiste luitestikus ja Järvel on rohkesti väikesi filtratsiooniallikaid, kust läbi liiva imbub maapinnale Ülemiste järve vett. Nõmme liiviku põhjavett ilmub maapinnale Mustamäe jalamil. Vähesel määral on Tallinnas ka karsti: Tondi raba servas on kurisu, Kadakal kaob väike oja karstilehtrisse, karstiilised on ka Toompea nõlva ajutised allikad.

Mullastik ja taimkate. Looduslikku taimkatet ja mullastikku on Tallinnas säilinud ainult hoonestamata aladel, seega eelkõige linnaäärtes ja Aegna saarel.

Rannikumadaliku liivase pinnakattega aladel ning luitestikel kasvab leetunud ja leedemuldadel kuiva männimetsa (enamasti nõmme- ja palumännikuid), mida inimtegevus on tugevasti mõjustanud (Pirita ja Stroomi mets). Rannavallide vahel nõgudes, luidete taga ja mujal märgades kohtades on soostunud leetmuldadel kohati ka rabastunud männimetsa. Õismäe rabas kasvab haruldast rootsi kukitsat. Rannikumadaliku niiskeile peenliivamuldadele on mitmel pool rajatud aedu (Mähel, Muugal, Mustjõel, Lillekülas). Moreeni alal kasvab kohati männi ja kuuse segametsa ning kuusemetsa, paiguti on säilinud üksikuid tammi (Kose ja Kloostrimetsa ümbruses, Rocca al Mares). Suurt osa Veskimäge katab lopsakas salumets. Niiskeis kohtades panga jalamil, Harku järve ümbruses ning Tiskre oja, Mustjõe ja Pirita jõe ääres leidub soostunud kamarmuldadel niite ja puisniite, paiguti ka sanglepa ja halli lepa puistuid. Pirita orus kasvab rohkesti toomingat.

Omapärast paekalda taimkatet on Maarjamäel ning kohati mujalgi. Rusukallet katab lopsakas lehtmets, mille moodustavad peamiselt pärn, saar ja vaher. Alusmets ning rohurinne on rikkalikud. Pangajalami taimkatte lopsakus johtub toiterikkast põhjaveest. Pangajärsakul kasvab kaljupragudes lubjalembesi sõnajalgtaimi, kellukaid, kivirikke jm. Lasnamäe serval on Eestis väga haruldase arktilise taimeliigi mägi-kadakkaera leiukoht.

Põhja-Eesti lavamaa äärealale omaseid õhukeste huumuskarbonaatmuldadega ja kuivalembese taimkattega loodusid on Lasnamäel säilinud ainult tükati.

Nõmme ja Männiku liivikut, Ülemiste järve äärset luitestikku ning Harku mägesid katab praegugi üsna suures ulatuses männimets. Laiguti leidub seal ka kuuse ja männi segametsa, rabastuvat männimetsa ning astangute jalamil lodumetsa. Elamu-, tee- ja tööstusehitus ning kruusa ja liiva kaevandamine on metsa tugevasti kahjustanud. Siin-seal leidub metsa hävitamise tagajärjel tekkinud kanarbikunõmme.

Tallinna maa-alal paiknevaid soid on inimtegevus samuti palju mõjustanud. Harku soostikku ning Rae raba on püütud kuivendada ja metsastada. Looduslikus seisundis raba on säilinud üsna vähe. Madalsood võib tundma õppida näit. Ülemiste järve lõunakaldal.

Pargid ja haljasalad. Üldkasutatavaid haljasalasid on Tallinnas kokku 5240 ha, seega iga tallinlase kohta üle 100 m^2. Suurema osa neist moodustavad parkmetsad ja metsapargid (3232 ha). Haljust lisab oluliselt aedlinnaosade rohkus.

Linnakeskust (vanalinna) ümbritseb muldkindlustuste ja vallikraavide kohale rajatud haljasvöönd: A. Suvorovi, J. Gagarini, Põhja, Mere ja Estonia pst., *Harjumäe park, *Hirvepark koos *Lindamäe pargiga, maalilise Schnelli tiigiga Toompark, Tornide väljak, haljastatud Rannamägi, «Kalevi» siseujula kõrval asuv park, Virumägi, *16. Oktoobri park ja Eesti Punaste Küttide väljak. Sellest haljasalade ringist idas ja kagus on haljastatud tänavaid (V. I. Lenini pst., Lembitu ja A. Lauteri t., M. Lomonossovi ja N. Gogoli t., Tartu mnt., Laulupeo, K. Türnpu ja Mäekalda t.) ning haljasalasid (*Pioneeride väljak, *Tiigiveski park, *Siselinna kalmistu jt.) peaaegu katkematult *Kadrioru pargini ja Ülemiste järve kaitsealani.

Kadriorust algav mereranna ja klindi vaheline haljasvöönd (hõlmab Rahvaste Sõpruse pargi) ulatub Pirita jõe alamjooksu parkmetsade ja aedlinnaosani (Kloostrimetsa, Kose, Lükati, Merivälja, Muuga, Mähe, Pirita, Pärnamäe), kus on lasteasutusi (Kose-Lükati Sanatoorne Metsakool ja pioneerilaager), rohkesti spordirajatisi (Pirita purjespordikeskus, Pirita—Kose—Kloostri-

Kadrioru Luigetiik • Hundikuristik varakevadel

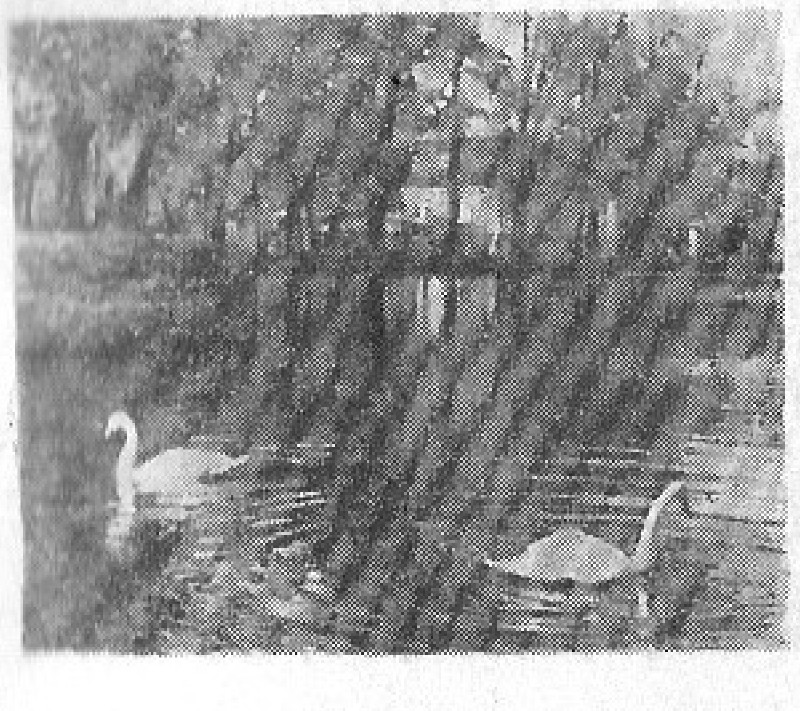

Tallinna haljastus 1977. a. (ha)

	Valdajad					
	haljasalade trust	metsamajand	majavalitsused	matusekontor	muud ettevõtted ja organisatsioonid	Kokku
Metsad ja parkmetsad	317	2300	—	200	154	2971
Pargid ja skväärid	584	—	—	—	—	584
Mälestusansamblid, ausammaste ja mälestuskivide ümbrus	13	—	—	—	—	13
Tänavaäärne haljastus	220	—	—	—	—	220
Uute elamurajoonide haljastus	15	—	230	—	—	245
Muud haljasalad	37	770	—	—	400	1207
Kokku	1186	3070	230	200	554	5240

metsa ringrada, velodroom), supelrandu (Pirita jõe ja mere ääres), kalmistuid (Metsakalmistu, Pärnamäe kalmistu) ning nii või teisiti haljastusega seotud ettevõtteid ja asutusi (*Botaanikaaed, koondise *«Agro» Kose lilleaiand ja *Pirita lillekasvatuse näidissovhoos).

Lõunas paikneb suur Nõmme aedlinnaosa, mis piirneb linna metsavööndiga (Liiva, Raudalu ja Pääsküla metsad). Nõmme naabruses Mustamäe linnaosas on säilinud looduslikku haljastust (sanglepasalu, nõlvaalune mets) ja hoolitsetud ka hoonestatud ala haljastamise eest. Nõmmel ja Mustamäel on ka spordirajatisi (Polütehnilise Instituudi omi, metsa- ja tervisejooksuradu, suusahüppetorn), koole, sanatooriume ning surnuaedu (Liival, Rahumäel, Hiiul). Kesklinnaga ühendavad neid linnaosi kohati haljastatud liiklustänavad (Endla t., Pärnu mnt., Sõpruse pst., Mustamäe tee), mille vahel paikneb aedlinnaosi (Lilleküla, Tondi, Järve). Mustamäe tee ääres on Pioneeride ja Koolinoorte Palee haljasala ja Tallinna *aiandussovhoos.

Linna lääne- ja loodeosa piiravad mereäärsed Stroomi, Rocca al Mare ja Rannamõisa parkmetsad ning Veskimägi koos Harku järve ümbrusega. Seal on ka Saue köögiviljakasvatuse näidissovhoosi maad.

Haljasalasid hooldavad peamiselt Tallinna Rohelise Vööndi *Metsamajand ja Tallinna Linna Haljasalade Trust (Vaksali t. 2). Trusti hooldada on 1186 ha. Uusi haljasalasid rajab ja olemasolevate põhikorrastust teeb Tallinna Linna Haljastuse Remondi- ja Ehitusvalitsus (Kolhoosi t. 4). Metsamajandi valduses on 3070 ha haljasalasid (sealh. 2300 ha metsa ja parkmetsa).

Looduskaitse. Tallinnas on looduskaitse alla võetud *Pirita jõe org kui maastikukaitseala ja üksikobjektidena 2 pargiala (Kadriorg ja vanalinna pargivööndist *Hirvepark, *Lindamägi ning *Harjumägi), 1 katsekultuur (Iru mägimännikultuur), 3 põlispuud (nn. Kelchi pärn Niguliste kiriku juures, 697-cm-se ümbermõõduga must pappel V. Kingissepa t-s Kaasani kiriku juures ja hõlmikpuu P. Süda t-s), 1 kivikülv (23 rändrahnu Aegna saarel) ning 7 üksikut rändrahnu (*Linda kivi, Mustakivi kui kunagine linna piirikivi Tondi raba idaserval, Merivälja rändrahn Ranniku teel, Männiku ehk Valdeku rändrahn Männiku liivakarjääris kui linna suurim, Rahumäe rändrahn Rahumäe ja Järve peatuse vahel raudtee ääres, Raudalu rändrahn Viljandi mnt. lähedal ning Tulekivi ehk Sihi Suurkivi Aegnal). Linnapiiri vahetus läheduses on looduskaitse all Kabelikivi Muuga aedlinna taga ja Riiasöödi tamm Metsakasti külas, kaugemal linna ümbruses Rannamõisa pank, Keila ja Jägala juga, Kostivere karstiala ning Keila-Joa, Harku ja Saku park.

Teaduslikku huvi pakuvad Kopli sinisavileiukohad, Lükati ja Kakumäe liivakivipaljandid, Lasnamäe ja Toompea lubjakivipaljandid, Kopli, Veskimetsa ja Merivälja kivikülvid, Iru ja Koostrimetsa rannamoodustised, Mustamäe nõlv, Nõmme ja Männiku liivik ning paljud põlispuud. Teada-

olevail andmeil kasvab Tallinna jämedaim pärn (tüve ümbermõõt 495 cm) Lindamäel, jämedaim tamm (570 cm) Kadrioru pargi kirdeosas, jämedaim remmelgas (525 cm) J. Nikonovi mälestussamba lähedal.

ELANIKKOND

17. I 1979 loendati Tallinnas ligi 430 000 inimest. Eelmisel, 15. I 1970 korraldatud rahvaloendusel loendati siin 362 706 inimest; Tallinna halduskonnas oli samade loenduste andmeil vastavalt 443 000 ja 369 600 inimest.[1] Paljud varasemad elanikkonna suuruse hinnangud on ebatäpsed ja põhinevad enamasti igaüks isesugusel hindamismeetodil. Esimene rahvaloendus oli 1871. a.

Tallinna elanikkonna üldiive on eri aegadel olnud erisugune. 1811—40 kasvas elanikkond aastas keskmiselt 1,1%, 1840—71 0,9%, 1871—81 5,7% ja 1881—97 1,8%. Ka 20. saj. on kasv olnud ebaühtlane: 1897—1914 2,4% aastas, 1922—34 1,1%, 1959—70 2,3% ja 1970. a-il 2,0% aastas. Tallinna osakaal Eesti rahvastikus on suurenenud: 1922. a. oli see 11,7%, 1979. a. 29,3%. Linnarahvastikust elab Tallinnas stabiilselt 40—42%.

Peamiste iibekomponentide — rände ja loomuliku iibe — vahekord on aja jooksul muutunud. 19. saj. ja 20. saj. alguses oli aastaid, mil elanikkonda suurendas ainult loomulik iive, kuid ka selliseid, kus loomuliku iibe osatähtsus oli tühine (1910—14 8,3%). 1920.—30. a-il ületas suremus sündimust ning osa mehaanilist iivet kulus loomuliku kao katteks. 1950.—60. a-il omandas loomulik iive üldiibes olulise koha ja moodustas näit. 1973—75 37,9% üldiibest.

1920.—30. a-il oli loomulik iive —4,6 kuni +4,8‰, 1965—75 kõikus see 5,4‰ ja 7,4‰ vahel. Viimaste kümnendite positiivne loomulik iive on johtunud sündimuse suurenemisest ning suremuse vähenemisest. Sündimuse madalseis oli 1934. a. (9,2‰), suremus oli kõrge 1938. a. (12,0‰). A-il 1965—75 püsis sündimus üle 15‰ ja suremus alla 10‰. Suremuse langus tuleneb eelkõige imikute suremuse vähenemisest. 1969.—70. a. suri 1000 sündinust enne aastaseks saamist 17—18 (1937. a. 56).

Ränne oli eriti hoogne 19. saj. lõpus (1871—81) ja viimaste sõdade ajal. Rände tagajärjel vähenes elanike arv Suure Isamaasõja aastail ning taastus pärast sõda kiiresti. Nüüdisajal on Tallinna mehaaniline iive 5000 inimest aastas.

Pärisorjuse kaotamiseni oli kohaliku rahvastiku osatähtsus mehaanilises iibes väike. 19. saj. lõpus ja 20. saj. I kümnendil tuli Tallinna uusi elanikke eelkõige Eestimaa kubermangust, 1920.—30. a-il kogu Eestist. Praegu on võrdselt Eestist ja teistest liiduvabariikidest tulijaid.

Elanike arvu on kasvatanud ka linna maa-ala suurendamine. 1959.—70. a. moodustas elanikkonna kasv halduspiiride muutumise tagajärjel üldiibest 1,8%.

Muutunud on rahvastiku vanuskoostis: 1881. a. moodustasid alla 20-aastased 35,3% ja 60-aastased ning vanemad 6,9%, 1934. a. olid vastavad arvud 26,8% ja 11,2%, 1959. a. 27,6% ja 12,1% ning 1970. a. 27,1% ja 14,0%. Arvukaima vanuserühma moodustasid 1970. a. 30—39-aastased, järgmise 20—29-aastased. 0—9-aastaste vanuserühm oli 5. kohal. Sellist vanuskoostise inversiooni põhjustab sisserännanute suur osakaal.

15. I 1970. a. oli Tallinnas 165 119 meest ja 197 587 naist (1000 mehe kohta 1197 naist). Naiste ülekaal algas 30—39-aastaste vanuserühmast. Nende ülekaalu on täheldatud juba esimesest, 1871. a. rahvaloendusest alates. Vanuseline disproportsioon suurenes Suure Isamaasõja ajal.

[1] Käesolev käsitelu hõlmab põhiliselt linna ilma Maardu ja Saue alevita.

Elanike arv (loendusaegseis piires)

Aasta	Elanike arv aasta alguses (tuh.)		Osatähtsus (%)			
			Eesti rahvastikus		Eesti linnarahvastikus	
	linn	halduskond	linn	halduskond	linn	halduskond
1871	34,3	—	...	—	...	—
1881	50,5	—	...	—	...	—
1897	64,6	—	...	—	...	—
1922	122,4	—	11,7	—	41,2	—
1934	137,8	—	12,9	—	40,2	—
1959	281,7	—	23,5	—	41,7	—
1970	362,7	369,6	26,7	27,3	41,2	41,9
1971	371,0	377,4	27,0	27,5	41,2	41,9
1972	378,5	385,9	27,2	27,7	41,1	41,9
1973	386,2	393,7	27,4	28,0	41,2	42,0
1974	392,1	402,1	27,6	28,4	41,1	42,1
1975	399,0	409,2	27,9	28,6	41,2	42,3
1976	407,8	418,1	28,4	29,1	41,5	42,6
1977	415,1	425,5	28,7	29,4	41,7	42,8
1978	422,4	433,3	28,9	29,7	41,7	42,8
1979	429,8	443,0	29,3	30,2	42,0	43,3

100 000 piiri ületas Tallinna elanikkond 1911. a., 200 000 piiri 1947. a., 300 000 piiri 1961. a. ja 400 000 piiri 1975. a. (Tallinna halduskonna elanike arv ületas 400 000 piiri 24. X 1973). Varasemad kõrgseisud on ebatäielikel andmeil olnud 1917. a. (159,2 tuh.) ja 1941. a. (184,9 tuh.), madalseisud 1919—20 (102,7—105,9 tuh.) ja 1944—45 (1. VIII 1944. a. 88,5 tuh.).

Elanikkonna loomulik muutumine

Aasta	1969	1970	1975	1976
Sündinuid	5627	5923	6058	6263
Surnuid	3221	3302	3875	4023
Loomulik iive	2406	2621	2183	2240
Registreeritud abielusid	4338	4513	4705	4541
Registreeritud lahutusi	1744	1751	1973	2041
1000 elaniku kohta				
sündinuid	15,7	16,2	15,0	15,2
surnuid	9,0	9,0	9,6	9,8
loomulik iive	6,7	7,2	5,4	5,4
registreeritud abielusid	12,1	12,3	11,7	11,0
registreeritud lahutusi	4,9	4,8	4,9	5,0

1970. a. rahvaloenduse andmeil oli abieluealistest meestest abielus 66,1% ja abieluealistest naistest 53,1%. Need arvud jäävad Eesti NSV linnarahvastiku keskmistest (67,9 ja 54,6) veidi maha. Viimasel ajal sõlmitakse aastas 1000 elaniku kohta 11—12 abielu ja lahutatakse umbes 5. Abiellumus on ligikaudu samal tasemel kui 1930. a-te keskpaiku, aga lahutumus on 4—5 korda suurem kui tollal. 1970. a. andmeil kuulus perekonda keskm. 3,1 inimest. Perekondi oli 97 927 ja üksikuid 50 704. Kõige rohkem oli kolmeliikmelisi perekondi. Võrreldes 1959. a-ga on suurenenud perekonnas elavate inimeste arv ja neljaliikmeliste n.-ü. täisperekondade arv.

Tallinna elanikkonna rahvuslik koostis on järjest mitmekesistunud, 1970. a. elas siin 80 rahvuse esindajaid. Eestlasi oli samal aastal 55,7% ja venelasi 35,0%, neile järgnesid ukrainlased ja valgevenelased. 1881. a. oli Tallinnas eestlasi 51,8%, sakslasi 27,7 ja venelasi 11,1%.

59,2% tallinlasi olid 1970. a. töölised, 40,5% teenistujad ja 0,3% kolhoosnikud. 11,5%-l oli kõrgharidus ja 16,2%-l keskeriharidus või lõpetamata kõrgharidus. 1934. a. oli kõrgharidus vaid 2,1%-l elanikest.

Tallinna keskmine asustustihedus on üle 2500 inimese 1 km² kohta. See

Elanikkonna vanuskoostis

Vanuserühm	1959		1970		Suhe %-des
	arv	%	arv	%	
0—9	39 764	14,1	47 877	13,2	120
10—19	38 003	13,5	50 463	13,9	133
20—29	55 938	19,8	61 686	17,0	110
30—39	47 796	17,0	63 858	17,6	134
40—49	35 265	12,5	52 913	14,6	150
50—59	30 940	11,0	34 998	9,7	113
60—69	20 474	7,3	29 769	8,2	145
70—79	10 795	3,8	15 749	4,3	146
80—89	2 574	0,9	4 916	1,4	191
90—99	154	0,1	362	0,1	235
100—	—		4	0,0	—
vanus teadmata	11	0,0	111	0,0	—
tööealises vanuses	178 833	63,5	225 314	62,1	126
Kokku:	281 714	100,0	362 706	100,0	129

Elanikkonna rahvuslik koostis

	1959		1970	
	arv	%	arv	%
Eestlased	169 697	60,2	201 908	55,7
Venelased	90 594	32,2	127 103	35,0
Ukrainlased	7 277	2,6	13 309	3,7
Valgevenelased	3 683	1,3	7 158	1,9
Juudid	3 714	1,3	3 754	1,0
Soomlased	1 650	0,6	2 852	0,8
Tatarlased	745	0,3	1 055	0,3
Lätlased	702	0,2	1 007	0,3
Poolakad	759	0,3	967	0,3
Leedulased	594	0,2	852	0,2
Muud[1]	2 199	0,8	2 741	0,8
Kokku:	281 714	100,0	362 706	100,0

[1] Muude rahvuste hulgas on arvukaimad armeenlased, grusiinlased, aserbaidžaanlased, mordvalased, tšuvašid ja sakslased.

Elanikkonna perekondlik koostis

	1959		1970		Suhe %-des
	arv	%	arv	%	
Perekonnaliikmeid	239 452	85,6	311 832	86,0	130,2
Üksikuid	40 401	14,4	50 704	14,0	125,5
sealh. mehi	14 607				
naisi	25 794				
Perekondi	73 034	100,0	95 927	100,0	131,3
2-liikmelisi	28 052	38,4	32 426	33,8	115,6
3-liikmelisi	24 500	33,6	33 245	34,7	135,7
4-liikmelisi	13 941	19,1	22 454	23,4	161,1
5-liikmelisi	4 765	6,5	6 033	6,3	126,6
6-liikmelisi	1 296	1,8	1 320	1,4	101,8
7-liikmelisi	322	0,4	281	0,3	87,3
8-liikmelisi	103	0,1	116	0,1	112,6
9-liikmelisi	36	0,1	24	0,0	66,7
10-liikmelisi ja suuremaid	19	0,0	28	0,0	147,4
Perekonna keskmine suurus	3,0		3,1		

Elanikkonna haridustase

	Mehed		Naised		Kokku	
	1959	1970	1959	1970	1959	1970
1000-st 10-aastasest ja vanemast						
kõrgharidusega	61	96	44	77	51	65
lõpetamata kõrgharidusega	26	31	19	23	22	26
keskeriharidusega	84	111	81	99	82	104
üldkeskharidusega	119	170	165	215	146	195
1000-st töötajast						
kõrgharidusega	75	119	67	111	71	115
lõpetamata kõrgharidusega	24	27	17	20	21	23
keskeriharidusega	102	139	111	139	107	139
üldkeskharidusega	121	185	188	250	154	219

on liiduvabariikide pealinnade keskmisest madalam. Elanikkond paikneb linnaositi ebaühtlaselt, on uuemaid ja vanemaid, tööstus- ja elulinnaosi. Viimasel ajal järgitakse haridus- ja teenindusasutusi planeerides linna jaotust 21 piirkonnaks: 1) Kopli, 2) Pelguranna, 3) Sitsi, 4) Pelgulinn, 5) Kalamaja ja 6) Väike-Õismäe Kalinini raj-s, 7) Sakala t-a, 8) Koidu t-a, 9) Veerenni t-a ja 10) Keskturu piirkond, 11) Tondi, Järve ja 12) Nõmme Lenini raj-s, 13) Ahtri t-a ja 14) M. Lomonossovi t-a piirkond, 15) Kadriorg, 16) Lasnamäe ja 17) Pirita Mereraj-s, 18) vanalinn, 19) Luise t-a ja Ülase t-a piirkond, 20) Lilleküla ning 21) Mustamäe Oktoobri raj-s. Nende piirkondade elanikkonna koostise analüüs võimaldab väita, et südalinnas (vanalinnas, Sakala t. piirkonnas) on sündimus ja alaealiste osatähtsus väike. Suhteliselt suur on alaealiste osatähtsus ja sündimus uutes elulinnaosades.

AJALUGU

Taani võimu kindlustumiseni (1238. a-ni). Umbes 10 000 aastat tagasi, kui kogu Läänemere nõgu täitnud jääpaisjärvel tekkis ühendus Atlandi ookeaniga, kerkisid Tallinna kõrgeimad alad (Sõjamägi, Mõigu, Toompea ja mõni Männiku liiviku osa) üle merepinna. Umbes 8000 aastat tagasi hakkasid veetaseme languse ja maakoore seni jätkuva kerke tagajärjel mere alt vabanema ka madalamad alad.

Tallinna piirkond asustati hiljemalt 3500 aastat tagasi. Pirita jõe käärus järsul neemikul asuvalt *Iru linnuselt on avastatud II a.-tuh-st e. m. a. pärinevaid asustusjälgi. 2.—3. saj. m. a. j. hakkas Tallinna lähiümbruse asustus tihenema. Tolle aja kalmeist leitud pronkskäevõrud, -sõrmused ja -sõled, hõbeesemed ning Rooma mündid osutavad, et piirkonnal oli laialdasi kaubandussidemeid. Tõenäoliselt I a.-tuh. teisel poolel tekkisid Revala (Rävala), *Ocrielæ* ja *Vomentakæ* kihelkond, mille piirid puutusid praeguse Tallinna asukohas kokku. Hiljem ühinesid need kihelkonnad Revala maakonnaks.

Tallinna esiletõus sadamana ja kaubitsemiskohana tulenes tema asendist ida—lääne-suunalise kaubatee ääres. 9.—11. saj. ilmusid oma retkedel Tallinna lähistele viikingid. Tollal sõideti merd maamärkide järgi ja Soome lahte ületati nende abil Tallinna kohal. Siin oli hea sadamakoht, meri oli asula juures sel ajal 2,5—3 m sügavam kui nüüd, nii et viikingilaevad said sõita praeguse Viru tänavani või kaugemalegi. Ümbruskonna keskseks linnuseks sai Toompea, Iru linnus põles 11. saj. maha.

Esimest korda on Tallinna kirjalikult mainitud araabia geograafi al-Idrisi 1154. a-st pärineval kaardil. Sellel leiduvat nime *qlwrī* on uurijad samastanud hilisemais vene kroonikais mainitud *Kolõvan*'iga. Viimast on omakorda

seostatud muistse eesti keele sõnaga *kaleva,* mis tähendas tugevat. 13. saj. alguses nimetab Henriku kroonika Tallinna linnust *Lyndanise*'ks. 13. saj. üldkäibivaks saanud nimi *Reval* või *Rewel* tuleneb Revala maakonna nimest. Umbes samal ajal tuli tarvitusele ka Tallinna tänapäevane eestikeelne nimi.

12. saj. püüdsid skandinaavlased mitu korda Läänemere idarannikule tungida ja eestlaste ala vallutada. 1193. a. algas paavst Coelestinus III kuulutatuna saksa feodaalide ristisõda, millega taotleti esialgu liivlaste ja hiljem kõigi Läänemere idaranniku rahvaste ristiusustamist ja alistamist. Eestlaste alale tungisid saksa vallutajad 1208. a., Põhja-Eestisse Revala lähistele jõudsid vallutus- ja rüüsteretked 10 aastat hiljem. 1218. a. sõlmis retkede korraldaja Riia piiskop Albert Taani kuninga Valdemar II-ga kokkuleppe, et ka too astub eestlastega võitlusse.

Taanlased tegidki kuninga enda juhtimisel suure vallutusretke. Eestlastele ootamatult maabus Taani vägi 1219. a. suvel Revalas. Kolme päeva pärast ründasid revalased ja nendega liitunud harjulased Taani laagrit viiest küljest. Algul oli eestlastel edu, ent kui Taani vasalli, vendi vürsti Vitslavi vägi (selle laager paiknes pealaagrist eemal) oli taanlastele appi tulnud, lõppes lahing taanlaste võiduga. Nad ehitasid Toompeale eestlaste linnuse asemele uue. Eestlased katsusid seda küll mitu korda vallutada (1223. a. osalesid piiramises ka Pihkva ja Novgorodi väed), kuid ei suutnud.

Edaspidi teravnes taanlaste ja sakslaste omavaheline võitlus Põhja-Eesti ja Tallinna pärast. Võimuvõitlusse sekkusid paavst ja Saksa keiser. Kui Taani sisetülidest nõrgenes, haaras Mõõgavendade Ordu Tallinna 1227. a. endale. Oma võimu kindlustamaks kutsus ordu 1230. a. Ojamaalt Tallinna saksa kaupmehi; sellest sai alguse Tallinna saksa elanikkond.

Mõõgavendade Ordu võim ei kestnud siin siiski kaua. Pärast lüüasaamist leedulastelt Saule lahingus (1236) see ordu likvideeriti; ta ühendati 1237. a. Saksa Orduga ning moodustas edaspidi selle Liivimaa haru (Liivi Ordu). Paavsti legaadi Modena Wilhelmi vahendusel tagastas Saksa Ordu Põhja-Eesti ja Tallinna Stensby lepingu põhjal 1238. a. Taanile. Tallinn sai Eestimaa hertsogkonna nime kandva Taani provintsi pealinnaks.

Tallinn pooliseseisva kaubalinnana (1238—1561). Taanlasedki püüdsid oma võimu kindlustada Tallinna asunud saksa kaupmeeste abiga ning tegid neile soodustusi. 1248. a. andis Taani kuningas Erik IV Adraraha linnale Lüübeki õiguse (kohtuasjus võis apelleerida Lüübeki raele). Tollal tekkis Tallinna kaksikjaotus all-linnaks ja Toompeaks. Toompead kui kõrgema valitsusvõimu esindaja, garnisoni ja vasallide asupaika valitseti üldiste

Arheoloogilisi leide Toompealt ja Raekoja platsilt: nooleots, pronksist ehtenõel, hoburaudsõlg, kolmest pronkstraadist keeratud käevõru katkend, savinõukild

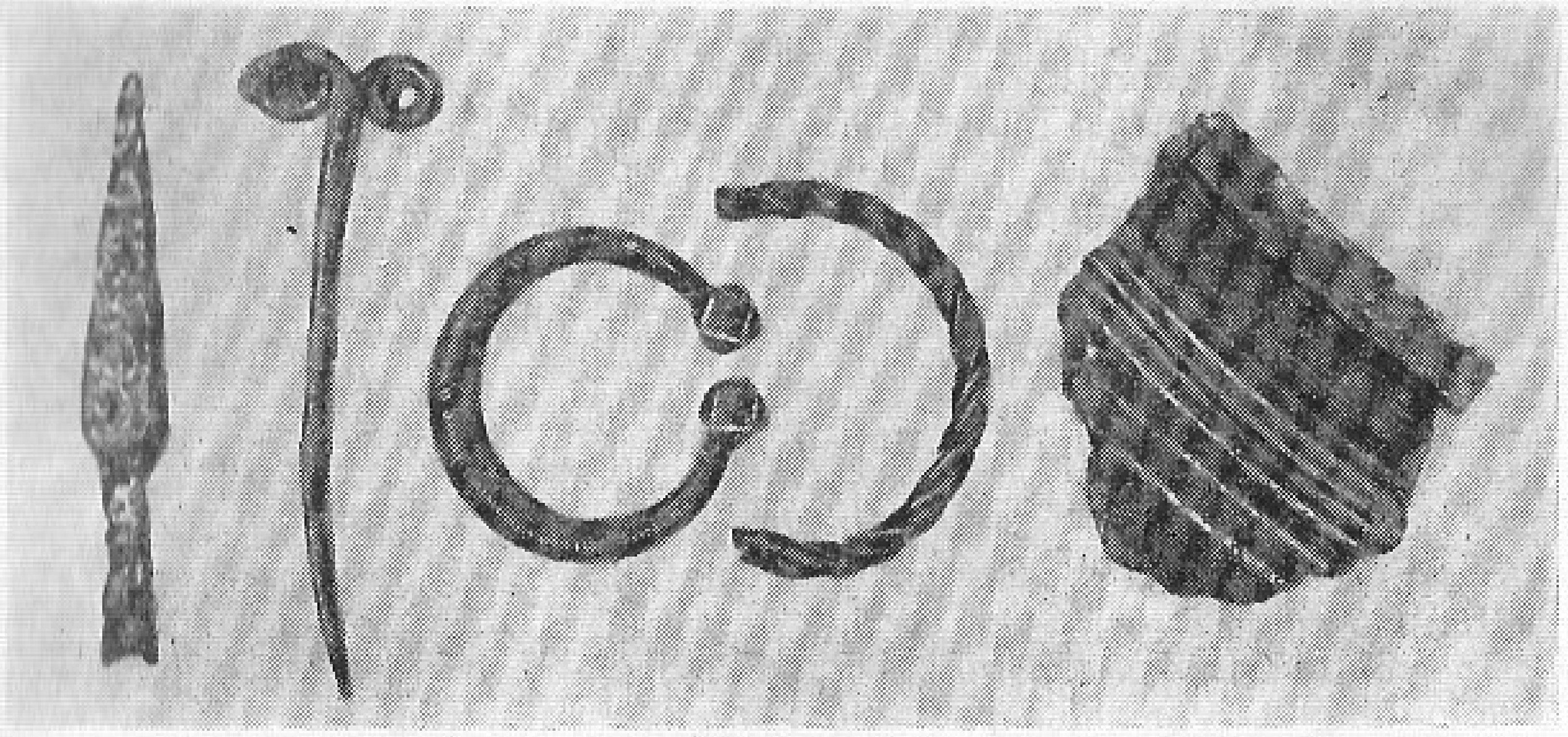

maaseaduste järgi. Esialgu sekkus kuningavõimu esindaja (*capitaneus*) siiski üsna palju all-linna asjusse, tema võimkonda kuulusid linna kindlustamine, veevarustus, mündindus ja mõne maksu määramine.

Eestlaste 1343. a. Jüriöö ülestõusu ajal piirasid talupojad Tallinna. Taani veendus, et ta ei suuda Eestimaa hertsogkonda enda käes hoida, ja müüs selle 1346. a. 19 000 hõbemarga eest Saksa Ordule. See pantis valduse järgmisel aastal 20 000 hõbemarga eest Liivi Ordule.

Hansaga, mis algselt kujutas endast võõrsil viibivate kaupmeeste koondist, olid Tallinna asunud kaupmehed algusest peale ühenduses. Kui hansa 1280. a-il linnade liiduks kujunes, sai Tallinn kohe selle liikmeks. Talle anti 1346. a. Novgorodi-kaubavahetuse laokoha õigus. Pärast seda, kui Taani oli 1361. a. Visby vallutanud ja rüüstanud, Tallinna tähtsus suurenes.

Linna peamine omavalitsusorgan oli raad, elanike ülemkihi, peamiselt saksa kaupmeeste esinduskogu. Alates 15. saj. keskpaigast koosnes see 14 raehärrast, 4 bürgermeistrist ja 1 raesekretärist. Hiljemalt 1474. a-st kuulus raadi ka õigusküsimusi lahendav sündik. Raad täiendas oma liikmeskonda koopteerimisega. Tema võim oli väga suur. Juba 1265. a. sai ta Taani kuningannalt Margretelt (valitses alaealise kuninga Erik V eestkostjana) privileegi, mille järgi raes kuningat esindav foogt tuli määrata rae enda nõusolekul. Varsti minetas foogt kohtumõistmisõiguse ning raad sai piiramatu kohtuvõimu. Arvatavasti mõistis algul kohut kogu raad, hiljem kuulus kohtumõistmine kohtufoogti pädevusse (raeliikmete tülisid lahendas härraste foogt). 16. saj. moodustati alamkohus, mis koosnes kohtufoogtist, tema abist ja sekretärist. Rae ülesandeks jäi siis kohtufoogti ja alamkohtu otsuste kinnitamine.

Raad ajas iseseisvat välispoliitikat. Koos kodanikkonnaga vandus ta küll igale uuele ordumeistrile truudust, kuid tegutses linna majandushuve silmas pidades mõnikord ordu huvidele otse vastu. Kohustusest ordu sõjakäikudes osaleda vabanes Tallinn juba 1348. a. Hansa Liitu kuulumine tagas ordust sõltumatule poliitikale tähtsamate Lääne- ja Põhjamere piirkonna kaubalinnade toetuse.

Idakaubanduse vahendajana oli Tallinnal Hansa Liidus oluline koht. Aegapidi saavutasid Liivimaa linnad, sealhulgas Tallinn, Hansa Liidu Novgorodis asuva kaubakontori juhtimises üha suuremat mõju. 1402. a. rentis Tallinn kogu hansa nimel Novgorodi Gooti kaubahoovi. Et hansa saavutas Venemaaga kauplemises peaaegu monopoolse seisundi, sai Tallinn transiitkaubandusest suurt tulu. Siitkaudu viidi Venemaalt läände karusnahku, nahka, vaha, lina ja kanepit, Eesti alalt teravilja (peamiselt rukist), lina ning nahka, kuna itta veeti soola, heeringaid, veini, riiet jm.

Elanikke oli Tallinnas 14. saj. umbes 4000, 16. saj. keskpaiku 7000—8000. Suremus oli katku (1315, 1464, 1504—05, 1515—20 ja 1549) jm. taudide ning haiguste pärast suur. Elanike arvu ja müüriga piiratud ala suuruse järgi otsustades oli Tallinn 15. ja 16. saj. Põhja-Euroopa suurimaid linnu. Ligikaudu pooled elanikest olid eestlased, sakslasi oli kolmandik, muid (peamiselt rootslasi) kuuendik. Suurkaupmeeskond koosnes eeskätt sakslastest, käsitööliste ja väikekauplejate seas olid esindatud peaaegu kõik linnas elavad rahvused (ka soomlased, taanlased ja venelased), alama teenijasrahva moodustasid peamiselt eestlased, soomlased ja rootslased.

Hiljemalt 14. saj. keskpaiku hakkasid Tallinnas tekkima käsitööliste tsunftid; edaspidi oli tsunfte ka veondustöötajail ja väikekaubitsejail. Põhikirja ehk skraa said esimestena rätsepate (1363—75), kullasseppade (1393) ja lihunike tsunft (1394). 15. saj. lõpus oli skraa 14 tsunftil, 16. saj. keskpaiku 18-l (käsitööalasid oli 16. saj. üle 70). Tsunftide moodustamisega kaasnes käsitööliste jagunemine vastuoludega kihtideks: ühel pool meistrid, teisel sellid ja õpipoisid.

Tallinlaste vanimad organisatsioonid olid gildid. Need olid algselt usulist laadi ühingud. Vanimaks peetakse Püha Ihu Gildi (tegutses 16. saj. algu-

seni), mis oli algul arvatavasti rändkaubitsejate vennaskond. See gild koosnes peamiselt eestlastest ja ta mõjuvõim oli suhteliselt väike. Sakslaste Kanuti Gild ning rootslaste ja eestlaste Oleviste Gild (esimest on esmakordselt mainitud 1326., teist 1341. a.) muutusid 14. saj. käsitöötsunftide koondisteks; Kanuti Gildist eraldus 14. saj. keskpaiku kaupmeeste Suurgild. Sellest ajast peale võisid raadi kuuluda ainult Suurgildi liikmed, ehkki majandusasjus säilitasid mõju ka käsitööliste gildid.

13. saj-st 15. saj. alguseni võisid üsna vabalt kaubelda kõik linnakodanikud. Kui transiitkaubandusest saadav tulu vähenes, hakkas raad käsitööliste ja väikekaubitsejate kauplemisõigust kaupmeeste Suurgildi huvides kitsendama. See teravdas rahvuslikke vastuolusid. Eestlased, soomlased ja rootslased tõrjuti tulusamaist ameteist kõrvale, rae kinnitatud skraade alusel tegutsevate tsunftide etteotsa said enamasti jõukad saksa meistrid. Et tagada tsunftiliikmete püsivat sissetulekut ja heaolu, hakkasid tsunftid meistrite arvu piirama. Järjest rohkem tõkestati eestlaste võtmist õpipoisteks ja eriti nende meistriks saamist.

1524. a. algas Tallinnas jutlustajate J. Lange, Z. Hasse ja H. Böckholdi algatusel reformatsiooniliikumine. Alamrahva (sealh. paljude eestlaste) osavõtul toimus 24. (14.) IX 1524 pildirüüste, dominiiklaste kloostris ning Pühavaimu ja Oleviste kirikus hävitati katoliiklikud pühapildid ja altarid. Katoliiklust pooldavad preestrid ja mungad saatis raad 1525. a. alguses linnast välja. All-linna vastuolu maal ja Toompeal elavate vasallidega, mis põhines linna pagenud talupoegade väljaandmise küsimusel (linn vajas pagenuid odava tööjõuna), teravnes nüüd veel usulõhe tagajärjel, sest vasallid jäid esialgu katoliiklasteks. Ent kui Kanuti Gild ja Oleviste Gild nõudsid 1547.—48. a. oma vana kauplemisõiguse taastamist, lähenesid Tallinna raad ja Harju-Viru vasalkond uuesti ning jätsid taotluse rahuldamata.

1558. a. puhkenud Liivi sõja ajal jõudsid Vene väesalgad juba esimesel aastal Tallinna lähistele. Raad otsis välisabi. Hansa Liiduga, oma lähima liitlasega, oli Tallinnal vastuolusid: püüdes takistada Narva osalemist Venemaa-kaubanduses, oli ta teiste hansalinnade Narva sõitvaid laevu kaaperdanud. Seepärast otsiti abi esialgu Taanilt. Kuid 1559. a. sõlmis ordumeister G. Kettler kaitselepingu Poola kuningaga ning 1561. a. asus Toompeale Poola garnison. Raskused, mis ilmnesid selle varustamisel toidu- ja hobusemoonaga, ning garnisoniga puhkenud tülid süvendasid luterliku rae vastumeelsust Poola suhtes. Nii hakkas järk-järgult ülekaalu saama Rootsi orientatsioon. 1561. a. nõudsid Tallinna ja Harju-Viru vasalkonna saadikud ordumeistrilt linna ja maa kaitsmise tagatist. Et ordumeister seda anda ei suutnud, alistusid linn ja vasalkond Rootsile. Lõppes ajajärk, mille kestel Tallinna seisund oli olnud lähedane vabalinna omale.

Hansa ajal omandasid all-linn ja Toompea ilme, mis on suurelt osalt säilinud tänapäevani. Tollal kujunes vanalinna tänavastik, valdavaks arhitektuuristiiliks sai gootika. 14. saj. alguses rajatud linnamüür eraldas vanalinnast eeslinnad (neist oli suurim ja tähtsaim **Kalamaja**). Peale linnamüüri ja selle tornide ilmestasid linna suured kirikud (toomkirik, Oleviste, Niguliste ja Pühavaimu kirik) ning raekoda. Hiljemalt 1422. a-st tegutses Tallinnas Raeapteek.

Vanim teade kooli kohta on privileeg, mille Taani kuningas Erik VI Menved andis 1319. a. toomkoolile. Teiste koolide asutamine keelati, kuid et Toompea ja all-linna eraldatuse tõttu ei peetud keelust kinni, tekkis koole ka all-linnas. Dominiiklaste kloostri juures hiljemalt 1365. a-st olnud koolis ja Oleviste kiriku juures hiljemalt 1428. a-st olnud linnakoolis õppis ka eestlasi. Tunduvalt soodustas hariduse levimist reformatsioon. 1535. a. trükiti Wittenbergis Tallinna pastorite S. Wanradti ja J. Koelli alamsaksa- ja eestikeelse rööptekstiga katekismus.

Tallinn Rootsi koloniaalprovintsi keskusena (1561—1710). Rootsi võimu ajajärk linna ajaloos algas rae ja kodanikkonna truudusevandega kuningas

Erik XIV-le 16. (6.) VI 1561. Toompeale jäänud Poola võimu pooldajad kapituleerusid 3. juulil (23. juunil). 18. (8.) aug. kinnitas Rootsi kuningas linna vanad privileegid. Jätkuvas Liivi sõjas oli Tallinn Rootsi võimu tähtsaim tugipunkt. Poola poolel sõdivate mõisameeste jõugud, mis olid koondunud Tallinna ümbrusse, said 23. (13.) VIII 1565 Rootsi vägedelt lüüa.

Pärast Venemaale alluva Liivimaa vasallkuningriigi moodustamist püüdis selle eesotsas seisev Magnus Tallinna Vene väe abil oma võimusesse saada. Linna piirati 31. (21.) VIII 1570 — 26. (16.) III 1571, kuid tugevate kaitseehitiste tõttu ei suudetud teda vallutada. Uuesti ilmus Vene vägi siia juunis 1574, jaan. 1575 ja juulis 1576. Suure väega (kroonika andmeil 50 000 meest) piirasid venelased linna 1577. a. 2. veebr-st (23. jaan-st) 23. (13.) märtsini, kuid seegi kord tagajärjetult. Vallutamine ei õnnestunud ka poolakail, kuigi nende vägi Rootsi ja Poola vaheliste 1600.—29. a. sõdade ajal kahel korral (1602. ja 1603. a.) Tallinnani tungis.

Linna püüdlus oma autonoomiat kaitsta teravdas vahekorda Rootsi kuningatega. Pärast ägedat tüli Johan III-ga tuli Tallinnal 1584. a. loobuda õigusest apelleerida Lüübeki raekohtule, edasikaebamisinstantsiks sai Stokholmis asuv Rootsi õuekohus. Mitu autonoomia piiramise katset tõrjus linn tagasi, kuid 1628. a. hakati sadamas riigi heaks litsentsi võtma ja 1630. a. kehtestati (linna toodavailt kaupadelt võetav) väiketoll. Linna ja aadli vastuolu tulenes peamiselt mõisnike taotlusest müüa vilja otse välismaa kaupmeestele.

Sisepoliitiline põhiprobleem oli rae ja kodanikkonda esindavate gildide vahekord. 1636. a. kokkulepe andis Kanuti Gildi ja Oleviste Gildi oldermannile õiguse linnaasjade arutamisest osa võtta. Pärast 1661. a. käsitööliste rahutusi said peale bürgermeistrite ja Suurgildi oldermanni linna rahalaeka võtmed ka käsitöögildide oldermannid. Rae ja gildide lepinguga, mis sõlmiti 7. II (27. I) 1672, suurendati gildide õigust linna eelarvet kontrollida.

1603. a. kulmineerunud katk vähendas Tallinna elanikkonda tunduvalt. Linna kahjustasid ka tagamaa laostumine sõdades ning kaubateede ümberasetumine. Venemaa-kaubanduses hakkasid Tallinnaga võistlema Arhangelsk ja Narva.

Tallinn taotles, et ta tunnustataks Soome lahe lõunaranniku ainsaks laolinnaks. 1561. a. keelaski Rootsi kuningas Erik XIV kaupmeestel Narva sõita. Tallinna, Narva ja Nevanlinna väliskaubandusõigused võrdsustati alles 1648. a. Kaubanduse tõusuajad olid 1620. a-te II pool, 1650. a-te algus ja eriti 1690. a-te algus. Peamine väljaveokaup oli kohalik teravili (moodustas väljaveost 50—85%), selle väljavedu oli suurim 1693. a. (ligi 20 000 säilitist). Välja veeti ka lina, kanepit, nahka, loomarasva, tõrva, lõuendit ja või. Massilt tähtsaim sisseveokaup oli peamiselt Pürenee poolsaarelt (vähem Prantsusmaalt) toodav sool, väärtuse järgi kuulus esikoht tekstiil- ja pudukaupadele. Kaubandussidemeid oli kõige rohkem Madalmaadega (Amsterdamiga). Teine tähtis kaubanduspartner oli Lüübek, aegapidi suurenes Rootsi osatähtsus, vilgas oli Soomega peetav rannakaubandus.

Pärast sõdade ja katku põhjustatud ajutist langust jätkus käsitöö edenemine: toodang kasvas, sugenes uusi kutsealasid. Reglement, mille Gustav II Adolf 1626. a. kinnitas, säilitas tsunftikorra: käsitööd tohtisid teha ainult tsunftiliikmed. Kanuti Gild hõlmas enamiku traditsioonilisi käsitööalasid (kullassepad, pagarid, rätsepad, kingsepad), valdavalt mittesakslaste Oleviste Gildi kuulusid ehitus- ja veondustöölised ja mõne vähem hinnatava ameti pidajad (näit. lihunikud). 1670. a-il oli Kanuti Gildis 23 ja Oleviste Gildis 20 tsunfti. Toompeal ja Tõnismäel elavad käsitöölised, kes kuulusid Toomgildi (see oli asutatud 1407. a. katoliikliku vennaskonnana ja muutunud käsitööliste kutseühinguks 16. saj. II poolel), said 1619. a. õiguse mitte kuuluda all-linna tsunftidesse.

Meistrid püüdsid muuta tsunfte kinnisteks (raskendada uute meistrite vastuvõtmist) ning tõsta käsitöötoodete hindu. Sellest johtuvad vastuolud

raega põhjustasid 1661. a. käsitööliste rahutusi. Järgmisel aastal kehtestas Karl XI eestkostevalitsus uue käsitöökorralduse. Mujalt tulnud meistreile anti õigus jätkata Tallinnas oma käsitööd, kõigil meistreil lubati pidada piiramatut hulka selle ja õpipoisse, keelati käsitöötoodete eest ülemäära kõrget hinda nõuda.

1675. a. otsustas Rootsi keskvalitsus Kanuti Gildi ja Oleviste Gildi ühendada. Otsus jäi täitmata, sest Kanuti Gild keeldus eestlasi liikmeks võtmast. Oleviste Gildi staatus taastati 1681. a., kuid 1698. a. likvideeriti see gild lõplikult. Köösnerid, lihunikud jmt. meistrid võeti Kanuti Gildi, ülejäänud arvati lihtrahva hulka ning jäid kodanikuõigustest ilma. Väljaspool tsunfte asutati 17. saj. jahu- ja saeveskeid, lubjaahje ja telliselööve. Esimesed manufaktuurid olid 1653. a. asutatud siidimanufaktuur ja paberiveski, mille raamatukaupmees L. Jauch rajas 1664. a. Härjapea jõele.

Mõisate reduktsiooni (1680.—90. a-il) tagajärjel kaotas Tallinn Naissaare, Aegna saare ja mõne muu valduse. 1684. a. 17. (6.) juuni tulekahju hävitas peaaegu kõik Toompea hooned peale lossi. Eesti ala 1695—97 tabanud suure nälja kestel ei jagatud Tallinnas olevat viljavaru rahvale, osa sellest veeti hoopis Rootsi. Vilja väljavedu keelati alles pärast Põhjasõja puhkemist (1700).

Gümnaasiumi ja selle trükikoja asutamine (vastavalt 1631 ja 1633) soodustas hariduse levimist. 1637. a. trükiti H. Stahli eesti keele õpik, mis rajas vanaks kirjaviisiks nimetatava ortograafia. 1689—1710 ilmus ajaleht «Revalsche Post-Zeitung».

Tallinn feodaalse Vene impeeriumi kubermangulinnana (1710. a-st 1860. a-teni). Põhjasõja ajal jõudis Vene eelvägi 26. (15.) VIII 1710 ja peavägi (juhataja kindral R. F. Bauer) kolm päeva hiljem Tallinna lähistele. Pommitamise ja linnas vallandunud katku sunnil otsustas Tallinna Rootsi garnisoni, Eestimaa Rüütelkonna ja Tallinna kodanike koosolek 4. sept. (24. aug.) alistuda. Harkus kahe päeva pärast alanud läbirääkimised lõppesid 29. aug. kapitulatsiooni allakirjutamisega. Sellega säilitasid Tallinna ülemkihid oma privileegid. Need kinnitas ka Peeter I.

Võim jäi Tallinnas endiselt saksa ülemkihtide esindajaist koosneva rae kätte. Elanike arv oli Rootsi võimu ajal ainult veidi suurenenud (1708. a. oli linnas 9801 elanikku), katku tagajärjel kahanes see katastroofiliselt: 1710. a. lõpus oli elanikke ainult 1962. Ainuüksi all-linnas oli katku surnud 5687 inimest.

Uusikaupunki rahulepinguga, mis sõlmiti 10. IX (30. VIII) 1721, sai Tallinna Venemaaga ühendamine rahvusvahelise tunnustuse. Liitumine tugeva tsentraliseeritud riigiga lõi tootlike jõudude ja majanduse taastamise ning arendamise eeldused. Linn vabanes kindlustamiskuludest, 1742. a-st jäi kindlustusehitiste rajamine ja 1758. a-st ka korrashoid riigi ülesandeks.

Tallinn 17. saj. keskpaiku. *A. Oleariuse järgi*

Arengut pidurdasid feodaalsuhted ja provintsiaalne eraldatus, millest valitsev baltisaksa ladvik ei tahtnud loobuda, ning liiklusteede ümberasetumine Peterburi majandusliku tähtsuse pideva suurenemise mõjul.

23. (12.) X 1713 hakati Peeter I käsul Tallinna rajama sõjasadamat, aga suurejoonelisest kavatsusest teostati ainult osa. Eeslinnad, mis olid Põhjasõja ajal peaaegu hävinud, taastusid ja hakkasid laienema. Kadriorgu tekkis uus eeslinn.

Riigimaksukorralduse oluline muudatus oli pearaha kehtestamine Baltimaadel 3. V 1783 (1,20 rbl. igalt maksualuselt linnakodanikult). Vastutus maksu laekumise eest pandi raele. Suuri, kuid ajutisi muutusi tõi kaasa asehalduskord (1783—96). 1785. a. linnaseadus (nn. armukiri linnadele, mis kehtestati seoses asehalduskorraga) murdis mõneks ajaks saksa suurkaupmeeste oligarhia. 1787. a. alguses hakkasid tegutsema uued, 3 aastaks valitavad haldusorganid (üldine linnaduuma, kus olid ülekaalus tsunftide esindajad, ja 6-liikmeline valitsev duuma).

Asehalduskorra ajal tehtud ümberkorraldused ühtlustasid Eesti linnade halduse teiste Venemaa linnade omaga. Linnakodanikuks võis saada iga isiklikult vaba inimene (rahvusest hoolimata). Uus halduskorraldus aitas purustada feodaalseid kammitsaid ning soodustas tööstuses ja kaubanduses kapitalistlike suhete arenemist.

9. XII (28. XI) 1796 tühistas Paul I 1785. a. linnaseaduse. Rae võim taastati, kuid talle ei allutatud enam kogu linna. Kadrioru lossi ümbrust hakkas valitsema Peterburis asuvale Apanaažide Valitsusele alluv lossivardja ehk kastellaan. Toompead ja selle eeslinna jäi valitsema lossifoogt, aadlil oli seal omavalitsus (aadlisoost elanikud allusid rüütelkonnale). Rae võimkonda kuulusid talle alluvail aladel kohus, kirikud, vanglad, maksuvalitsus, sadamatoll, aktsiis ja 1805. a-ni ka politsei, rae käsutada oli linnasõjavägi.

Käsitöö alal jäid Vene võimu ajal kehtima senised traditsioonid ja õigusnormid. 1724. a. kinnitas privileegide kontrolli komisjon Tallinna käsitööliste (Kanuti) gildi privileegi, mis andis õiguse osa võtta linna valitsemisest ja keelata kohalike käsitöötoodetega sarnaneva vabriku- ja manufaktuuritoodangu sissevedu. 18. saj. keskel oli Tallinnas 28 tsunfti. Tsunftimeistrid täitsid linnakodanike ja aadlike tellimusi. Välisturule saadeti ainult nahatooteid ja (vähesel määral) lõuendit. Tsunfte ühendavasse Kanuti Gildi ei kuulunud suurt kehalist jõudu nõudvate või muul põhjusel halvemaks peetavate ametialade esindajaid. Tsunftiväliseid, nn. väikesi ameteid oli paarkümmend. Need tegutsesid tavaõiguse alusel ning allusid rae kontrollile, neisse kuulujail (peamiselt eestlased) ei olnud kodanikuõigusi.

Venemaa 1785. a. käsitöökorraldus, mis kohe kehtestati ka Balti kubermangudes, kaotas Tallinnaski tsunftisunduse ja saksa tsunftimeistrite monopoli käsitöö põhialadel. Sestpeale oli igal käsitöölisel õigus omal alal tegutseda, kuid õpipoisse ja selle tohtis endiselt olla ainult tsunftimeistreil. 1790. a-iks vähenes meistrite arv all-linnas 218-ni, selle oli 237 ja õpipoisse 146. Kutsealade järgi oli kõige rohkem lihunikke ja rätsepaid. Toompea käsitööliste gild hõlmas 9 ametit ja sellesse kuulus 55 meistrit eriti hinnati püssimeistreid.

1796. a. said Kanuti Gild ja tsunftid oma õigused tagasi. Kuid olud olid vahepeal niivõrd muutunud, et tsunftid ei suutnud neid õigusi täielikult kasutada. 1803. a. andis valitsus võõra abita töötavaile käsitöölistele uuesti loa tegutseda väljaspool tsunfte. Osa käsitöömeistreid (näit. all-linna mütsimeister Chr. Rotermann ja Toompea tisler H. Falck) muutus kapitalistlikeks ettevõtjaiks. Tsunftikorra lagunemine ja kapitalistliku kaubatootmise võidukäik ajendasid 1866. a. tsunftisunduse täieliku kaotamise.

Tallinna esimeseks suureks tööstusettevõtteks said Peeter I korraldusel sõjasadama (praeguse kaubasadama) juurde asutatud Admiraliteedi töökojad (kuni 250 töötajat). Nende tarvis rajati Kalamaja eeslinna telliselööv ja Härjapea jõele saeveski. Töökojad valmisid esialgselt 1732. a. Asutati ka

riigi köiemanufaktuur ning muid sõjaväe varustamise ja ehitustöödega seotud ettevõtteid.

Mitu ettevõtet asutati 18. saj. viimasel veerandil (1780. a-il ketrus- ja sukavabrik, 1793—94 esimene ja 1799. a. teine sitsimanufaktuur). Kontinentaalblokaadi ajal (a-st 1806) asutamishoog vaibus. Mõningast elavnemist tõi valitsuse 1810. a. manifest, mille soodustusi kasutades kaupmees J. G. Clementz rajas Pirita tee äärde Maarjamäele suhkruvabriku. Raamatukaupmees G. A. Eggersi algatusel asutati keemiatööstuse ettevõte (1830; valmistas pliiatsetaati ja äädikat, 1840. a-il ka värvaineid) ja tikuvabrik (1830). Eggers osales ka Ülemiste paberivabriku rajamises (see hakkas toodangut andma 1839. a.). Paberivabriku seadmete valmistamiseks asutati 1826. a. linna esimene masinatehas.

Kehtiva kaubandusõiguse normid eristasid kaupmeeste kaubandust, käsitööliste kaubandust ja maakaubandust. Esimesega tohtisid tegelda ainult Suurgildi liikmed; väliskaubandustehinguiks oli õigus ainult nendel. Käsitööliste kaubandus seisnes oma toodangu müümises ning selle valmistamiseks vajaliku tooraine ja materjali hulgiostmises. Maakaubandus hõlmas talupoegade ja mõisnike põllumajandussaaduste müümise. Talupoegadele oli lubatud jaemüük turgudel ja laatadel ning mõne saaduse (vilja, lina, loomade) hulgimüük kaupmeestele või käsitöölistele. Tallinna turukorra kohaselt tohtisid talupojad linnakodanikega kaubelda ainult turuplatsil.

Kaubanduse seisukohast oli suur tähtsus Balti kubermangude ja muu Venemaa vahelise tollipiiri kaotamisel (1782). Eesti majanduse osalemine ülevenemaalises turus edendas jõudsasti kaubalis-rahalisi suhteid, võimaldas vabrikutööstuse tekkimise ning kiirendas kapitalistlike suhete tärkamist. Vene kaupade sissevedu suurenes, hakati sagedamini laatu pidama, rändkaubitsemine elavnes. Tallinna kaubandusprivileegidele andis lõpliku hoobi 1824. a. seadus, mille kohaselt kaubelda tohtisid kõik soovijad. Sakslaste ja venelaste kõrval hakkas sel alal siis tegutsema üha rohkem eestlasi.

Venemaa väliskaubanduses jäi Tallinn 18. saj. esimesel poolel tagaplaanile, kaubakäibelt möödusid temast Pärnu ja Narva. Väljaveokauba vähesus sundis umbes pooli Tallinna saabunud laevu tühjalt või pooltühjalt lahkuma ning eksportkauba saamiseks Peterburi, Narva või mõnda teise sadamasse sõitma. Importkaupadest olid tähtsaimad (väärtuselt 55—60%) nn.

Medal «Eesti- ja Liivimaa ühendamine Venemaaga» • Tallinna lahel 13. V 1790 peetud merelahingu mälestusmärk: Rootsi sõjalaevalt «Riksens-Ständer» saadud ankur ja suurtükk

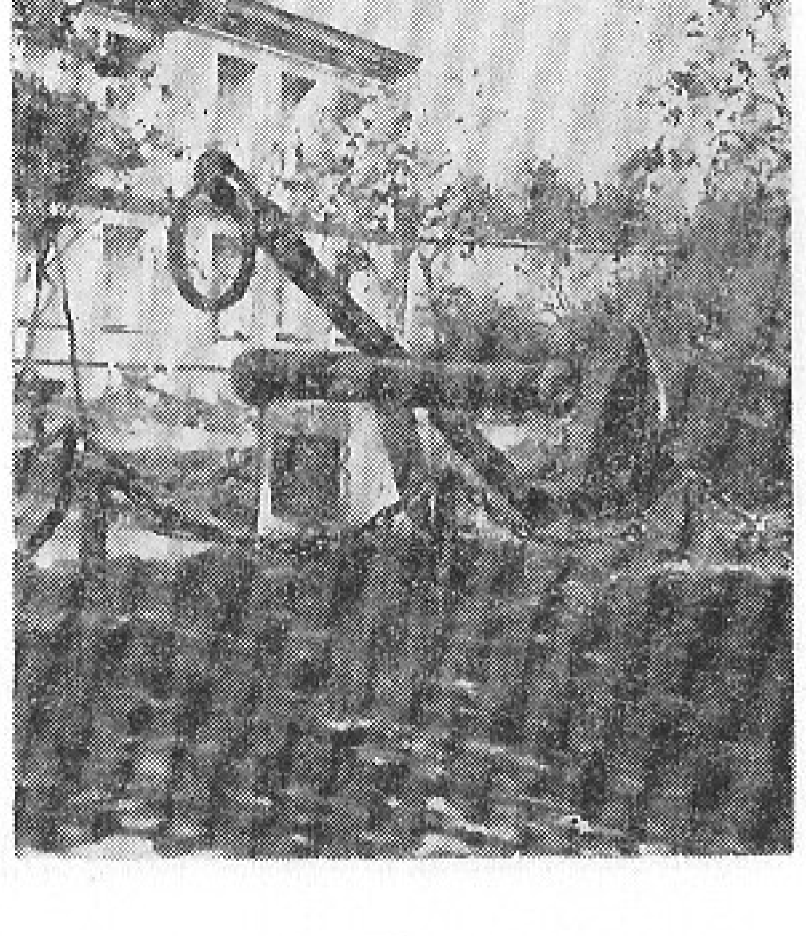

talurahvakaubad sool, heeringas, raud ja tubakas. Soola veeti 18. saj. sisse 180 000—250 000 puuda aastas (15—25% sisseveo väärtusest), 19. saj. I poolel isegi rohkem. Välja veeti peamiselt vilja, piiritust, purjeriiet, lõuendit ja lina. Lina väljavedu oli 18. saj. võrdlemisi väike, aga suurenes tunduvalt 19. saj. II veerandil ja jõudis kõrgpunkti 1840. a. (üle 103 000 puuda).

18. saj. lõpukski ei jõudnud Tallinna elanike arv 1708. a. tasemeni. Kodanikuraamatute andmeil võttis raad 1710—86 kodanikuks 1194 isikut (aastas keskmiselt 15,7), kellest 518 (43,4%) pärines Eestist ja 676 naabermaadelt (enamasti Saksamaalt). Eestlaste osatähtsus elanikkonnas vähenes, sest sunnismaisus takistas talupoegi linna siirdumast.

Arvukaima rühma moodustasid sakslased, 1820. a. oli neid 42,9% (5540 in.). Nemad olid jõukaim kiht, nende hulka kuulus aadel ja enamik linnakodanikke ning käsitöömeistreid. Sakslaste põhilised tegevusalad olid kaubandus ja käsitöö, nende seast pärines ka enamik ametnikke. Eestlased (34,8% rahvastikust, 4486 in.) moodustasid töörahva, naised olid enamasti majateenijad. Venelased (17,9%, 2304 in.) tegelesid peamiselt kaubandusega, aga nende hulgas oli ka manufaktuuritöölisi. Väiksemal arvul elas Tallinnas soomlasi, rootslasi, poolakaid, tatarlasi, juute ja mustlasi. Umbkaudseil andmeil moodustas töörahvas 19. saj. alguses Tallinna elanikkonnast 40—50%, ent vabrikutööliste osatähtsus oli alles väike. 1782—1858 suurenes elanike arv 1,9 korda (10 653-st 20 680-ni), eeskätt mehaanilise iibe tagajärjel. Linna siirdujate peamine lähteala oli Eestimaa kubermang.

Ehitustegevust pidurdasid 18. saj. esimestel aastakümnetel Põhjasõja tagajärjed. Vanalinnas elavnes ehitamine sajandi kolmandal kümnendil, eeslinnad uuenesid kiiremini. Sadama laiendamine ning Admiraliteedi, sõjaväelinnakute ja õigeusu kirikute (Kaasani jt.) ehitamine seostas Kopli ja Kalamaja eeslinna, Narva, Tartu ning Pärnu mnt. vahelised linnaosad jm. vanalinna ümbritsevad piirkonnad suureks linna kasvualaks. Aegamööda sulasid vanalinn ja eeslinnad tervikuks. Barokkstiil mõjustas linna üldilmet vähe. Rohkem kui kunagi varem muutus tänavapilt 19. saj. I poolel, hilisklassitsistliku arhitektuuri aastakümneil, eeskätt ümberehitamise tagajärjel.

Vene-Rootsi sõja (1788—90) ajal tugevdati merepoolseid kaitseehitisi. 13. (2.) V 1790 peeti Tallinna lahel lahing, mille võitis Vene laevastik (juhataja admiral V. Tšitšagov).

1809. a. ilmus linna lähistele Briti sõjalaevastik, kuid suuri kokkupõrkeid siin ei olnud. Krimmi sõja ajal kannatas Tallinn Briti ja Prantsuse sõjalaevastiku blokaadi (1854—55) pärast. Mereühendus katkes, mõisnikud ja osa rikkaid linnakodanikke pages maale.

Linnas kajastusid ka 1805. ja 1858. a. talurahvarahutused. Okt. 1805 algas siin Harju meeskohtus Kose-Uuemõisa ülestõusust osavõtnute protsess, veebr.-märtsis 1806 anti süüdimõistetuile tollasel turuplatsil raekoja ees ihunuhtlust. 21. VII 1858 aeti Vene turul läbi kadalipu 51 Kurisoo ja Anija talupoega, kes olid tulnud kubermanguvalitsusele kaebust esitama. Talupoegade avalik peksmine äratas linlaste hulgas nördimust. Eriti ägedasti mõistis vägivallateo hukka demokraatlike haritlaste rühmitus, kuhu kuulusid N. F. Russow, J. J. Nocks, V. Blagoveštšenski jmt.

18. saj. ja 19. saj. esimesel poolel suurenes tunduvalt koolide ja õpilaste arv. Valdav oli saksa õppekeel, eestikeelseid koole oli 19. saj. esimesel poolel ainult üks, venekeelseid mõni. Kultuurielus oli suur tähtsus A. von Kotzebue algatusel 1784. a. asutatud asjaarmastajate teatril. Alates 19. saj. I veerandist lavastati seal ka eestikeelseid näidendeid.

1813. a. avas ärimees B. G. Witte Kadriorus linna esimese supelasutuse. Peagi sai Tallinn tuntud suvituslinnaks, eriti rohkesti suvitas siin Peterburi haritlasi.

Monopolismieelse kapitalismi aeg (1860. a-ist 19. saj. lõpuni). 19. saj. keskpaiku ei olnud Tallinnas veel suurtööstuse arenguks soodsaid tingimusi, suuremad tööstusettevõtted kiratsesid. Admiraliteedi töökojad, mis olid

rajatud siin baseeruva eskaadri korrashoiu ja remondi tarbeks, minetasid koos purjelaevadega tähtsuse. 1849. a. suleti tikuvabrik, sest uue aktsiisikorraldusega lubati tuletikke valmistada üksnes Peterburis ja Moskvas. Et mõnd aega oli malmi ja raua sissevedu meritsi keelatud, töötas masinatehas alajõudlusega.

Murrangu tekitas 1870. a. avatud Balti raudtee (Paldiski—Tallinn—Gatšina—Tosno). Raudteeühendus Peterburi ja Moskvaga ning nende kaudu muude Venemaa piirkondadega muutis Tallinna tähtsaks kaubasadamaks ning lõi tööstuse arengu eeldused. Sadama aastane kogukäive suurenes 100-kordseks: 1861.—65. a. oli see 900 000 rbl., 1876.—80. a. 90 milj. rbl. Tallinn tõusis Venemaa sadamate seas kolmandale kohale (Peterburi ja Odessa järel). 1880. a-te II poolel järgnes langus, sest oli valminud Peterburi merekanal ning suurenenud Riia ja Liepāja konkurents, kuid sajandi lõpus lähenes aasta keskmine kaubakäive jälle 90 milj. rbl-le.

Sissevedu püsis pidevalt suurem kui väljavedu. Importkaupadest oli tähtsaim toorpuuvill. Selle sisseveo poolest oli Tallinn Venemaa sadamate hulgas esikohal, siitkaudu varustati ka Moskva ja Peterburi tööstuspiirkonna vabrikuid. Teised olulised sisseveokaubad olid kivisüsi, koks, masinad, masinaosad, raud, teras vask ja heeringad. Välja veeti peamiselt teravilja ja linaseemet. 1892—93 ehitati sadamasse viljaelevaator (see on ümberehitatuna säilinud).

1861. a. oli Tallinna toodud kaks aastat varem Rakveres asutatud Wiegandi vasksepatöökoda; järk-järgult arenes sellest masinatehas, mis kannab nüüd *«Ilmarise» nime. 1870. a. alustasid tegevust Balti raudtee peatehased (praeguse M. *Kalinini nim. Tallinna Elektrotehnika Tehase eelkäija), 1975. a. toodi Narvast Tallinna F. Krulli vasksepatöökoda ja muudeti peatselt nagu Wiegandi töökodagi masinatehaseks (selle järglane on J. *Lauristini nim. Tallinna Masinatehas). Admiraliteedi töökojad rekonstrueeriti ajakohaseks sadamatehaseks. Laiendati Tallinna vanimat (1828. a. asut.) masinatehast, 1881. a. hakkas toodangut andma aurumasinaid ja raudteerööpaid valmistav Lausmanni masinatehas. 1877. a. rajatud aurusaeveskist sai 1883. a. mehhaniseeritud puidutöötlemiskäitis (Lutheri Vineeri- ja Mööblivabrik), mis hakkas esimesena Venemaal (1885) vineeri valmistama. Kunagise nahaveski asukohta rajati 1871. a. nahavabrik (praegune tootmiskoondis *«Kommu-

Toompea 1860. a-il. *W. Stavenhageni teraselõige*

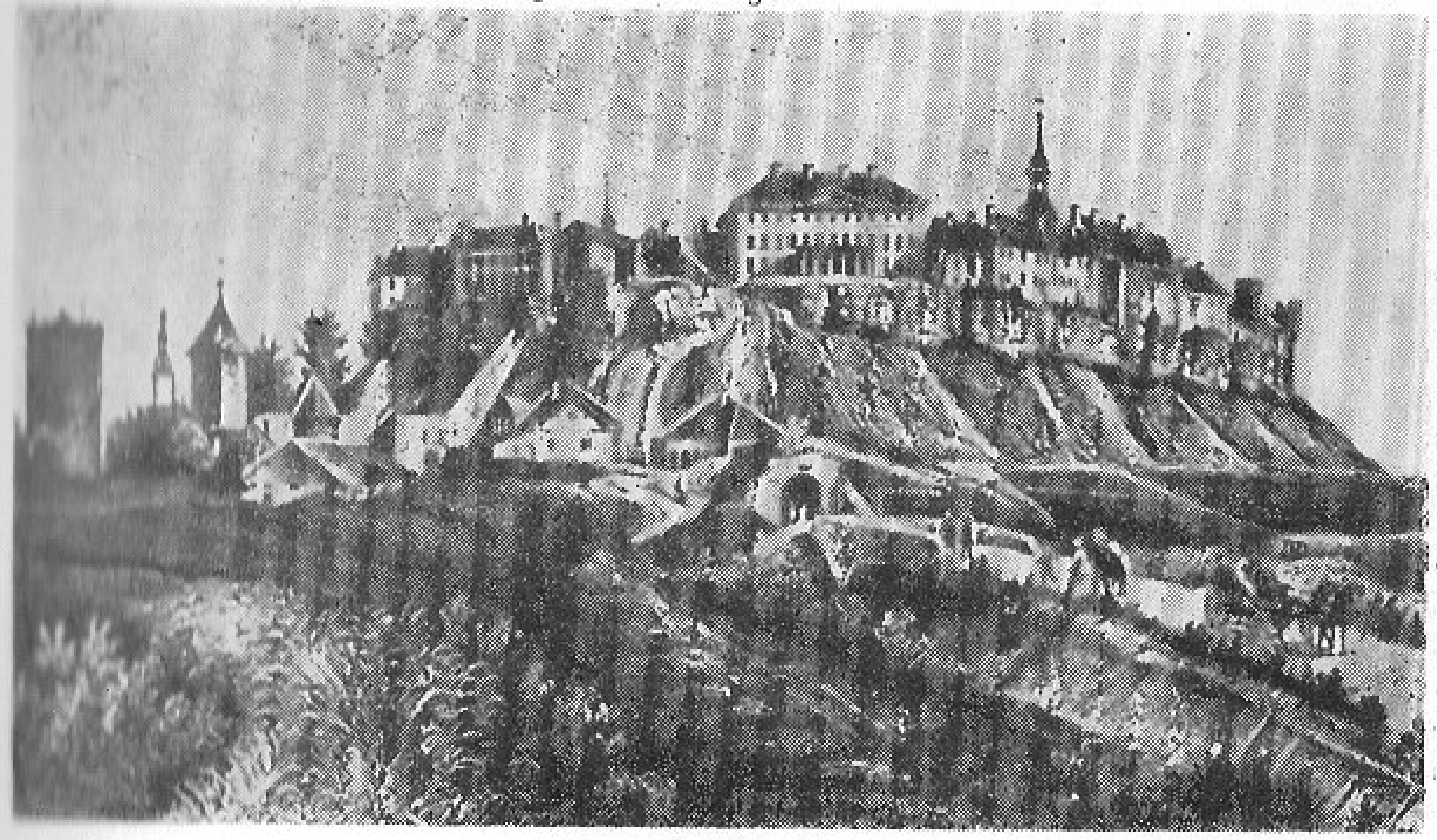

naar»). Härjapea jõel asunud suure Jaaniveski ümberehitamisega (1887. a.) sai Tallinn teise paberivabriku. Ülemiste paberivabrik muudeti 1893—94 tselluloosivabrikuks.

Kaubanduse ja tööstuse jõudus arenemine põhjustas linna elanikkonna hoogsa kasvu. Valdav osa linna siirdujaid tuli Eestimaa kubermangu valdadest, peamiselt Harju- ja Läänemaalt. Tallinnas elas paljude (1871. a. 30) rahvuste esindajaid, kuid eestlasi oli 1870. a-ist alates tunduvalt üle poole ja sajandi lõpus üle kahe kolmandiku.

Palgalisi töötajaid oli 1871. a. 9800 (34% elanikkonnast) ja 1897. a. 36 000 (61%). Töölisklass tekkis peamiselt vaesunud ja linna siirdunud maaelanikest. Tööstusproletariaat moodustas 19. saj. II poolel alles suhteliselt väikese osa töölisklasssist. 1879. a. oli Tallinnas 1004 tööstustöölist, 1897. a. 4000, enamik neist töötas metalli- ja masinatööstuses (1879. a. 73,7%, 1890. a. 65,4%).

19. saj. II poolel kujunes ka Tallinna kodanlus. 1871. a. oli kodanlasi ligikaudu 900 (3,1%, neist ²/₃ sakslased) ja 1897. a. 5400 (9,2%). Eesti rahvusest kodanlased olid kaupmehed ja majaomanikud.

Keskajast pärinevale seisuslikule linnaomavalitsusele tegi lõpu Venemaa 1870. a. linnaseadus, mis kehtestati Balti kubermangudes 7. IV (26. III) 1877. Uus seadus lähendas linnavalitsust rahvale. Omavalitsusorganeiks said valitav linnavolikogu (72 liiget) ja selle poolt ametisse kutsutav linnavalitsus (algul 4, hiljem 6 liiget). Valimisõigus oli vähemalt 25 aasta vanuseil linlastel, kes olid kas kaubandus- või tööstusettevõtte või kinnisvara omanikud. Maksusuuruse järgi jaotati valijad 3 arvukuselt ebavõrdsesse kuuriasse, iga kuuria valis 24 linnavolinikku. Raad säilis 1889. a. kohtureformini kohtuvõimuorganina; selle reformiga ta likvideeriti. Kohtumõistmine läks rahukohtunikele (neid oli 3), Tallinna ja Haapsalu rahukohtunike kogule (selle piirkond hõlmas Harju- ja Läänemaa koos linnadega) ja Tallinna ringkonnakohtule (hõlmas Eestimaa kubermangu ja Narva). Samal 1889. a. kaotati Tallinna ammune halduslik lõhe: Toompea ühendati lõplikult all-linnaga.

1892. a. asendati kuuriail põhinev valimissüsteem varanduslikul tsensusel rajanevaga. Senigi väike valijaskond kahanes poole võrra, volikogu liikmete arvu vähendati 60-ni. 1904. a-ni säilis linnavolikogus saksa kodanluse enamus, kuigi juba 1890. a-il oli tugevnema hakanud eesti ja vene kodanluse opositsioon, mida juhtisid trükikojaomanik Th. Jakobson ja erustunud gümnaasiumiõpetaja A. Tšumikov.

Eesti rahvuslik liikumine oli Tallinnas nõrgem kui Lõuna-Eesti linnades, kuid siingi asutati eesti laulu- ja mänguseltse: 1863. a. «Revalia», 1865. a. «Estonia» ja 1877. a. «Lootus». 1871—72 viibis Tallinnas C. R. Jakobson, tema algatusel moodustati 1872. a. siinne Eesti Aleksandrikooli rahakorjandusorganisatsiooni abikomitee. Tallinnas tegutses eesti kodanluse esimene suurettevõte, 1879. a. asutatud ja 1893. a. pankrotti läinud Eesti Kaubalaeva Selts «Linda».

Töölisliikumise algust võib tähistada 1876. a-ga: sel aastal toimus «Lindforsi Pärijate» trükikoja tööliste streik, millega protestiti palga kärpimise vastu. Ka mitu järgmist streiki johtus väikesest palgast. Suuri sadamatööliste streike oli 1880—92 kolm korda. 1896. a. põhjustas politsei toores käitumine sõiduvoorimeeste streigi.

1850. a-ist 1880. a-teni koolide arv kahekordistus ja õpilaste arv kolmekordistus. 1887. a-ni olid koolid valdavalt saksakeelsed, sel aastal kehtestas tsaarivalitsus venekeelse õpetuse. Eesti laste emakeelse õpetamise võimalused, mis olid ennegi ahtad, kadusid ajutiseks täiesti. Hoolimata rahvahariduse arengu takistustest oli kirjaoskus Tallinnas 19. saj. II poolel üldisem kui enamikus Venemaa linnades, 1897. a. oli siin kirjaoskajaid 80,8%. Tallinn sai tähtsaks kirjastamiskeskuseks, 1861—90 suurenes trükikodade arv 4-st 11-ni. 1880. a. peeti siin III ja 1896. a. VI eesti üldlaulupidu. Tallinna

eesti teater rajati 1871. a., filmilinastused jõudsid siia 1896. a. Sajandivahetuseni jäi Tallinn haridus- ja kultuurilinnana siiski Tartust maha.

Pärast Krimmi sõda kustutati Tallinn 1857. a. kindluste nimestikust. Siis hakati muldkindlustusi tasandama ja vallikraavi täitma, Harjumäele (Ingeri bastionile) rajati park. Enamik linnaväravaid lammutati, liiklust hõlbustamaks murti linnamüüri mitmes kohas läbipääs. 1865. a. hakati tänavaid valgustama gaasilaternatega, kaks aastat hiljem sai linn veevärgi. 1888. a. avati Narva ja Tartu mnt-l, hiljem ka Pärnu mnt-l hoburaudteeliiklus. Linnast väljuvate maanteede ja tänavate äärde tekkinud hoonestus liitus järk-järgult eeslinnadeks (näit. Liivalaia t. ääres Juhkental, Pärnu mnt. ääres Uusmaailm). Tallinna—Paldiski raudtee Nõmme peatuskoha (avati 1872. a.) juurde hakkas tekkima suvitusasula. Vabrikuid ja ladusid rajati mitmesse linnaossa, sealhulgas kesklinna ja mere vahele.

Imperialismi ja kodanlik-demokraatlike revolutsioonide ajajärk (19. saj. lõpust 1917. a. märtsini). 19. ja 20. saj. vahetusel, kui Venemaa oli siirdumas kapitalismi monopolistlikku staadiumi, toimus olulisi muutusi Tallinnagi majanduselus. Tugevnesid linna sidemed tagamaaga: 1900. a. valmis Mõisaküla—Viljandi—Tallinna kitsarööpmeline ja 1904. a. Keila—Haapsalu laiarööpmeline raudtee. Kaubanduses suurenes kohaliku turu osatähtsus, 20. saj. alguses hõlmas see umbes poole kaubakäibest. Asutati uusi käitisi, olemasolevaid suurettevõtteid laiendati. 1898. a. alustati vagunitehase «Dvigatel» ehitamist, tehas valmis järgmisel aastal ja 1901. a. oli seal juba 2900 töölist. 1899—1900 rajati elektrimootoritehas «Volta» (1905. a. 400 töölist) ja puuvillaketrus- ja -kudumisvabrik Balti Manufaktuur (1905. a. 1400 töölist). Lutheri Vineeri- ja Mööblivabrik muudeti 1898. a. Lutheri perekonna aktsiaseltsiks, vabrikut laiendati, 1905. a. oli seal üle 1300 töölise. Et hõlbustada toodangu turustamist, asutati Londonis aktsiaseltsi sõsarühing «Venesta» (1898; nimi on tuletatud ingliskeelseist sõnadest *veneer Estonian*). Toodangut suurendas ka 1899. a. aktsiaseltsiks muudetud F. Krulli masinatehas, Kopli tee äärde ehitati sellele uued hooned. Tallinn sai Eesti tähtsaimaks tööstuslinnaks (varem oli esikohal Narva). Vabrikutööliste üldarv

Vana turg ja hoburaudtee 19. ja 20. saj. vahetuses

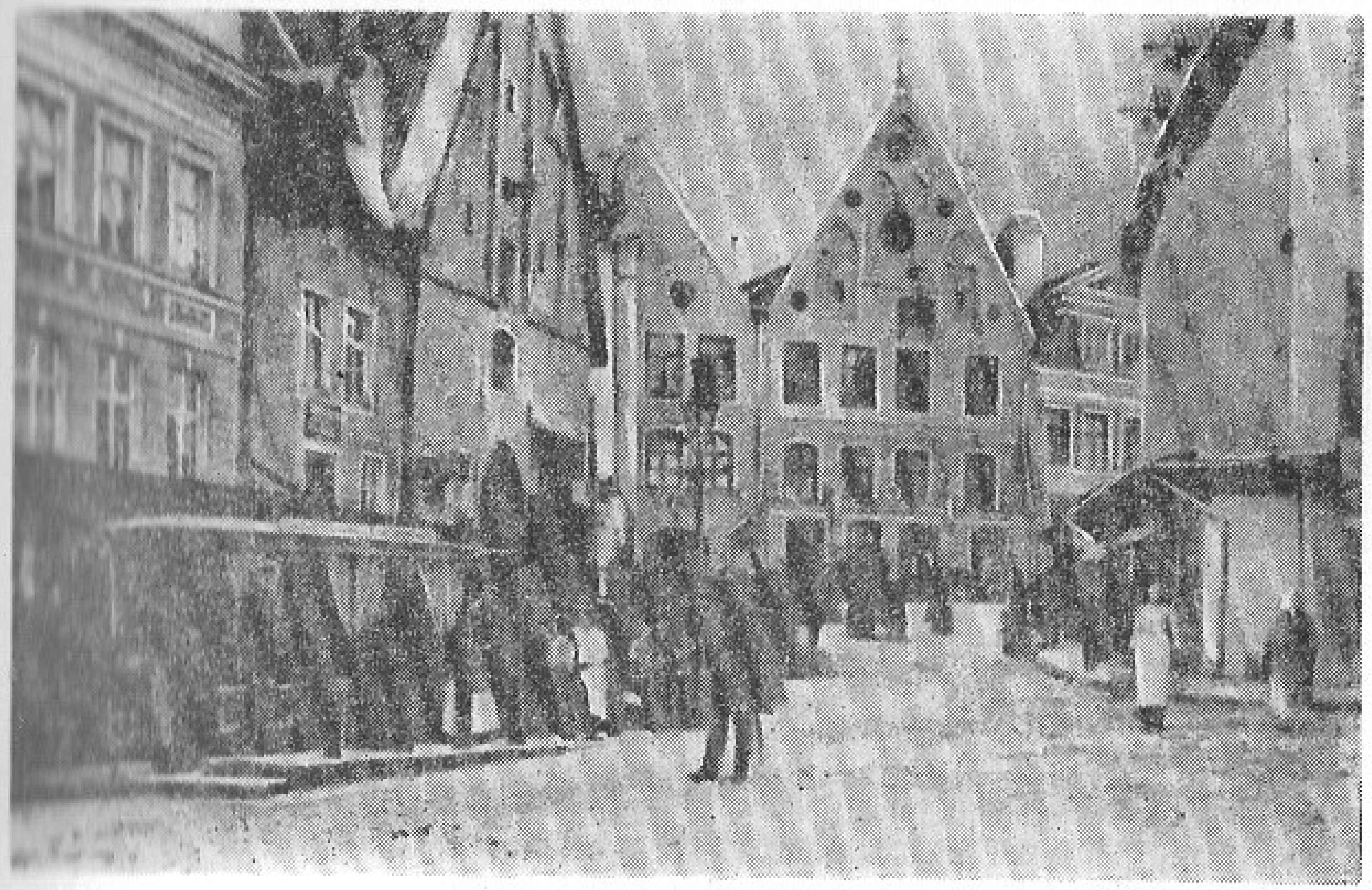

suurenes 1901. a-ks 10 000-ni. Enamiku moodustasid endiselt metalli- ja masinatööstuse töölised. Nemad olid revolutsioonivõitluses aktiivseimad.

Streigivõitlus muutus sajandivahetusel senisest visamaks. 1899. a. mais alustas streiki umbes 400 «Dvigateli» vabriku ehitajat, kes nõudsid palga suurendamist. Juba novembris puhkes «Dvigatelis» taas streik, milles osales kuni 2300 töölist. Teise streigi mõjul tõstis vabrikuvalitsus palka. 1899—1900 streikisid ka Balti Manufaktuuri ehitajad ja töölised. Tallinna esimene marksistlik töölisring tekkis 19. saj. lõpus. 1901—04 väljasaadetuna siin töötanud M. Kalinin asutas käitistes sotsiaaldemokraatlikke ringe ja juhtis VSDTP Tallinna organisatsiooni loomist (1902). 1904. a. lõpus moodustati VSDTP Tallinna Komitee.

1904. a. linnavolikogu valimistel võitis esimest korda eesti kodanlus (liidus vene kodanlusega). Võrreldes oma baltisaksa eelkäijatega hoolitses uus linnavalitsus heakorra, hariduse ja tervishoiu eest mõnevõrra rohkem. Ehitati koolihooneid, 1907. a. avati linnaraamatukogu, 1913. a. linnaapteek.

Kui Peterburis oli 22. (9.) I 1905 tööliste relvitut meeleavaldust tulistatud, asusid Tallinna töölised esimeste seas Venemaa pealinna proletariaati toetama. «Dvigateli» töölised algatasid 25. (12.) jaan. üldstreigi. Kohaletoodud väeosad tapsid 7 töölist. Streik lõppes 7. veebr. (25. jaan.), kui ettevõtjad olid teinud töölistele mööndusi (lubasid tööpäeva lühendada). Kui ettevõtjad lubadused täitmata jätsid, algas 2. märtsil (17. veebr.) sotsiaaldemokraatide juhtimisel uus tööliste üldstreik, mis kestis 10 päeva. Selle streigi tulemusena lühendati suuremais metallitehastes tööpäeva 9—10 tunnini.

1905. a. kevadel korraldasid töölised linnaäärtes miitinguid ja nõupidamisi, kus agitaatorid tutvustasid VSDTP programmi. Streigiliikumine jätkus. «Dvigateli» töölised streikisid 1905. a. 12 korda, Krulli tehase töölised 10 korda. Revolutsiooniliikumine jõudis haripunkti 1905. a. lõpukuudel. 27. (14.) okt. ühines Tallinna proletariaat ülevenemaalise poliitilise üldstreigiga. Järgmisel päeval vabastas kuberner A. Lopuhhin 10 sotsiaaldemokraati, sealhulgas VSDTP Tallinna Komitee liikmed F. Leberechti ja M. Polevoi, kes olid suvel arreteeritud, kuid jättis täitmata tööliste nõude sõjaväepatrullid tänavailt ära kutsuda ja töölised korrapidamise eesmärgil relvastada.

29. (16.) okt. kogunes miitingule tuhandeid töölisi koos naiste ja lastega. Otsustati oma nõudmised uuesti kubernerile esitada ja mitte enne laiali minna, kui saadakse vastus. Vastust oodati südalinnas Uuel turul. Asekuberner A. Giersi korraldusel turu äärde ilmunud sõjaväeroodud avasid rahva pihta tule. 94 inimest sai surma ja üle 200 haavata. Langenute matus oli 2. nov. (20. okt.), 40 000 inimese osavõtt tegi sellest poliitilise protestimeeleavalduse.

Pärast neid sündmusi hakkasid töölised valmistuma ülestõusuks. Mitmes vabrikus valmistati külmrelvi, relvi muretseti ka kauplustest ja ümbruskonna mõisatest. Detsembri alguses (novembri lõpus) valiti Tallinna Tööliste Saadikute Nõukogu, mis pidi koos VSDTP Tallinna Komiteega ülestõusu juhtima. 23. (10.) dets. kehtestas tsaarivõim Tallinnas ja Harjumaal sõjaseisukorra ning arreteeris enamiku VSDTP Tallinna Komitee liikmeid. Arreteerimisest pääsenud kogunesid järgmise päeva õhtul koos tööliste võitlussalkade esindajatega ning Põhja-Eesti vallaesindajate koosolekule tulnud talurahvasaadikutega «Volta» tehase keldrisse. Koosolekut juhatas H. Pöögelmann, protokollis F. Tuglas. Otsustati saata töölissalgad maale. Ülestõusukava arutamise ajal tungis keldrisse politsei. Üle 20 kohalolija arreteeriti. Sellest hoolimata läksid võitlussalgad koosoleku otsuse kohaselt maale talurahva võitlust abistama. Harju-, Järva-, Lääne- ja Pärnumaal puhkes ülestõus.

Tsaarivalitsus saatis kiiresti kohale karistussalgad. Puudulikult organiseeritud ja halvasti relvastatud töölised ja talupojad ei suutnud neile vastu seista. 1905. a. dets-i ülestõusu ebaõnnestumisest algas revolutsiooni mõõn.

Taanduvad revolutsionäärid pidasid siiski visalt järellahinguid. Suurimaid neist oli ristlejal «Pamjat Azova» 2. VIII (20. VII) 1906 toimunud ülestõus. 18 pärast selle mahasurumist arreteeritud 223 madrusest lasti 18. (5.) aug. Toompea lossi aias maha. Töölised korraldasid sel puhul protestistreigi.

Esimesed ametiühingud asutati Tallinnas 1905. a. viimastel kuudel. 1907. a. sügisel oli ametiühinguis ligi 2500 liiget. Ühingud aitasid korraldada tööliste majanduslikku ja poliitilist võitlust. Nende ajakiri «Töö» (ilmus 1908—09) oli tegelikult VSDTP Tallinna Komitee legaalne häälekandja. Ka Stolõpini reaktsiooni ajal, hoolimata hulgalisest arreteerimisest, oli «Dvigatelis», «Voltas», Krulli tehases, Lutheri vabrikus jmt. käitises bolševistlik parteiorganisatsioon.

Tööstusele oli 20. saj. esimene kümnend ebasoodus. Venemaa 1900.—03. a. majanduskriis andis eriti tunda metalli- ja masinatööstuses, Tallinna tööstuse peaharus. Edenemist takistas ka korduv tööstustooraine sisseveotolli tõstmine. Kümnendi kestel lõpetasid tegevuse Tallinna vanim (1828. a. asut.) masinatehas ja Lausmanni masinatehas. Hoogne tõus algas seoses suurriikide võidurelvastumisega järgmise kümnendi alguses. 1912. a. alustati Peeter Suure merekindluse ehitamist. Koos rannapatareide, maismaa-kaitseehitiste ja neid ühendavate raudteedega rajati ka sõjasadam ja uued sadamatehased. Ühtlasi hakkas Tallinn huvitama Euroopa suurimaid laevatööstusfirmasid. Sõjalaevade ehitamiseks asutati 1912—13 Kopli poolsaarele Vene-Balti, Bekkeri ja «Noblessneri» tehas. Esimesel (asutati Prantsuse Schneider-Creusot' sõjatööstusfirma algatusel) oli 1916. a. 7375, teisel 3500 ja kolmandal (asutati L. Nobeli ja G. A. Lessneri aktsiaseltsi tütarettevõttena, ehitas allveelaevu) 1250 töölist.

1910. a. hakkas töölisliikumine uuesti elavnema. 1912. a. oli Eestimaa kubermangus (peamiselt Tallinnas) 44 streiki (14 132 osavõtjat), 1913. a. 62

Heinaturg (nüüdne Võidu väljak) 20. saj. alguses

(22 109 osavõtjat). Kasvas poliitiliste streikide osatähtsus. 1914. a. suvel oli suuri meeleavaldusi. Revolutsiooniliikumise tõusu katkestas I maailmasõda.

Sõja ajal jätkus tööstuse arenemine peamiselt suurte sõjatellimuste varal. Tööstustööliste arv suurenes 30 000-ni (60%-ni Eesti tööstustööliste üldarvust). Töölisklassi koosseis muutus märgatavalt. Esimestel sõja-aastatel mobiliseeriti palju klassiteadlikke töölisi, uustulnukate (peamiselt maainimeste) teadlikkus oli enamasti madalam. VSDTP Tallinna organisatsioon nõrgenes. Aegapidi sugenes sõjavastane hoiak ning streigivõitlus hoogustus uuesti. 1916. a. oli mitu hulgalist väljaastumist. Esitati majanduslikke ja poliitilisi nõudmisi. Streigiliikumise esirinnas olid «Dvigateli» ja laevatehaste töölised.

Tsaarivalitsuse kukutamist Petrogradis märtsis (veebr.) 1917 püüdsid kohalikud võimukandjad rahva eest varjata. Kindlad teated võimuvahetusest levisid Tallinnas alles 14. (1.) III 1917. Sel hommikul hakkasid Bekkeri tehase töölised streikima, peagi ühinesid nendega Vene-Balti ja Peetri tehase, «Dvigateli», Balti Manufaktuuri, Lutheri vabriku jmt. käitise töölised. Kokku streikis ligi 18 000 töölist. Nad nõudsid 8-tunnist tööpäeva, trahvide kaotamist, õigust meistreid valida. Bolševikud korraldasid tööliste kortereis nõupidamisi.

15. (2.) märtsi hommikul olid vabrikuis ja tehaseis miitingud, kus kõnelejad kutsusid töölisi pealinnas alanud revolutsiooni võidukalt lõpule viima. Kuulutati välja üldstreik. Pärast miitinguid läksid töölised bolševike kutsel tänavaile. Töölistega ühinesid soldatid ja madrused. Toimus relvastatud ülestõus, vabastati vangid, vanglana kasutatud Paksu Margareeta torn süüdati. Õhtul moodustati esimesed rahvamiilitsa salgad. Tallinna Rahvamiilitsa Komitee sekretäriks valiti I. Rabtšinski. Tööliste kõrval toetasid revolutsiooni kõik Tallinna piirkonna väeosad. 16. (3.) märtsil algasid Tallinna nõukogu valimised. Sellesse valisid esindajaid töölised, soldatid ja madrused, seetõttu nimetati nõukogu tööliste ja sõjaväelaste saadikute nõukoguks (mitte tööliste ja soldatite saadikute nõukoguks nagu enamikus teistes linnades). Esialgu said nõukogus enamuse esseerid ja menševikud.

Nagu mujalgi Venemaal, tekkis Tallinnas kaksikvõim. 18. (5.) märtsil määras Ajutine Valitsus linnapea J. Poska kubermangukomissariks. Järgmisel päeval võttis Poska kubermanguvalitsuse kubernerilt üle.

Imperialismiajajärgul oli Tallinna elanikkond suurenenud veel jõudsamini kui 19. saj. II poolel. 1910. a. oli linnas 91 538 elanikku, 1913. a. 116 132 ja 1917. a. 159 193. Eestlaste osatähtsus suurenes 1913. a-ni (71,6%) ning hakkas siis langema (peamiselt vene tööliste ja läti sõjapõgenike tuleku tagajärjel). Sakslaste osakaal kahanes pidevalt (1897. a. 17,5%, 1917. a. 8,3%).

Töölisi ja nende perekonnaliikmeid oli Tallinnas Oktoobrirevolutsiooni eel 100 000—110 000 (63—69% elanikest). Tööstustööliste kontsentratsioon oli suur: rohkem kui 1000 töölisega käitistes töötas 76,7% tööstustöölistest, rohkem kui 500 töölisega käitistes 85,6% (Peterburis olid vastavad arvud 67,9 ja 77,8%). Käsitööliste ja väiketööstuses tegutsejate arv saavutas haripunkti 1904. a., neid oli siis registreeritud 9539 (sealh. 1791 meistrit). 1913. a. oli käsitöös ja väiketööstuses hõivatuid 8200, sõja ajal vähenes nende arv veelgi.

1913. a. kaotati linnaalgkoolides õppemaks, algharidus sai ka kehvemale rahvakihile kättesaadavamaks. Saavutati peaaegu täielik kirjaoskus. «Estonia» teater muudeti 1906. a. kutseliseks, 1913. a. valmis uus teatrihoone. Muusikaelu suursündmus oli VI üldlaulupidu (1910. a.). Kujutavat kunsti aitas tunduvalt edendada A. Laikmaa 1903. a. avatud ateljeekool (tegutses 1932. a-ni).

20. saj. alguses ehitati eeslinnadesse (Lilleküla, Pelgulinna ja mujale) peamiselt 1—2-toaliste korteritega kahekorruselisi laudvooderduse ja papp-katusega puumaju.

Oktoobrirevolutsiooni ja Kodusõja ajajärk (1917—20). 1916. a. oli Saksa vägede Tallinnale lähenemine päevakorda kergitanud suurte käitiste evakueerimise. Seadmete vedamine Venemaa kaugemaisse piirkondadesse algas pärast Veebruarirevolutsiooni.

31. (18.) III 1917 hakkas Tallinnas ilmuma bolševistlik ajaleht «Kiir» ja 30. (17.) mail «Утро правды». Bolševistliku parteiorganisatsiooni liikmete arv ja mõju suurenesid, linnanõukogu bolševistlik fraktsioon tugevnes. Töölised asutasid ametiühinguid, juuli lõpus oli neis 10 748 liiget.

8. juuni (26. mai) koosolekul otsustas Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu kubermangukomissari J. Poska ametist tagandada, sest vastupidi revolutsioonilisele loosungile «Kogu võim nõukogudele!» oli too püüdnud võimu koondada kodanlikule Eestimaa Kubermangu Ajutisele Maanõukogule (Eesti Maapäevale). Kubermangu tsiviilasjaajamist hakati nõukogu täitevkomitee kätte võtma. Tallinna nõukogu ainuvõim kestis siiski ainult lühikest aega, sest väikekodanlikud parteid, kes olid nõukogus tollal enamuses, taganesid Ajutise Valitsuse ja Petrogradi nõukogu esseerlik-menševistliku enamuse survel ise oma otsusest. J. Poska seati uuesti ametisse.

Kontrrevolutsiooni pealetung, mis algas Petrogradis 17. (4.) juulil tööliste ja soldatite rahuliku rongkäigu tulistamisega, avaldus ka Tallinnas. Ajalehed «Kiir» ja «Утро правды» suleti, nende toimetused rüüstati, Tallinna nõukogu bolševistliku fraktsiooni esimees J. Anvelt arreteeriti. Protestistreikide ja -miitingute mõjul pidi Ajutine Valitsus J. Anveldi vabastama. «Kiire» ja «Утро правды» asemel hakkasid ilmuma «Tööline» ja «Звезда».

Linnavolikogu ümbervalimisel 19. (6.) aug. said bolševikud 31, esseerid 22 ja menševikud 12 kohta, ülejäänud 36 kohta jagunesid kodanlike parteide ja rühmituste vahel. Uue linnavolikogu juhatajaks valiti J. Anvelt. Bolševike ettepanekul hakati linnavalitsuses asju ajama eesti keeles. Tallinna nõukogu bolševiseerus, 18. (5.) sept. võttis ta vastu resolutsiooni, milles nõuti võimu andmist revolutsioonilisele proletariaadile ja talurahvale.

4. nov. (22. okt.) peetud Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee ja Tallinna nõukogu ühisel koosolekul moodustati Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee (esimees I. Rabtšinski, aseesimees V. Kingissepp),

Raekoja plats 20. saj. alguses

mis võttis järgmisel õhtul kõik Tallinna ja kindlustatud piirkonna strateegiliselt tähtsad kohad oma kontrolli alla. Kui teated Oktoobrirevolutsiooni võidu kohta Petrogradist Eestisse jõudsid, läks võim Tallinnas rahulikult nõukogude kätte. 9. nov. (27. okt.) võttis Sõja-Revolutsioonikomitee volinik V. Kingissepp kubermangukomissari ameti J. Poskalt üle. Eestimaa Kubermangu Ajutine Maanõukogu jt. kodanluse võimuorganid saadeti laiali. Kõigis suurtes käitistes kehtestati tööliskontroll, linna hoburaudtee natsionaliseeriti. Tugevdati juba 1917. a. kevadel moodustatud Punakaarti, nii et veebr. 1918 kuulus sellesse umbes 1750 inimest. Pärast eesti sotsialistlike sõjaväelaste I kongressi (13.—14. I 1918) hakati formeerima Tallinna eesti kommunistlikku pataljoni (hilisema 1. Tallinna eesti kommunistliku kütipolgu tuumikut).

Pärast Saksa vägede tungimist saartelt mandrile (20. II 1918) osutasid punakaartlased ja madrused neile mitmel pool vastupanu. Tähtsaimas Tallinna kaitselahingus — 23. veebr. peetud Keila lahingus — osales umbes 400 Tallinna punakaartlast. Sakslaste rõhuva ülekaalu pärast tuli linn evakueerida. Balti sõjalaevastik alustas 25. veebr. Tallinna reidilt kangelaslikku jääretke Helsingi kaudu Kroonlinna. Samal päeval okupeerisid sakslased Tallinna.

Nõukogude asutuste evakueerimise ja Saksa vägede saabumise vahelist aega kasutades avaldasid eesti kodanluse juhid K. Päts, J. Vilms ja K. Konik 24. II 1918 formaalse nõukogudevastase akti (nn. Eesti iseseisvuse manifesti), mis kuulutas Eesti iseseisvaks riigiks ja Nõukogude Venemaast lahkulöönuks. Tegelikult võtsid Saksa okupandid võimu täiesti enda kätte.

Okupandid tühistasid töörahva võimu seadused ja määrused ning kehtestasid terroril rajaneva okupatsioonirežiimi. Linna kõrgeimaks võimukandjaks sai Saksa 68. korpuse ülem kindralleitnant A. von Seckendorff. Hulk inimesi arreteeriti, Pääsküla ja Naissaarele asutati vangilaager. Suurtööstus laostati, umbkaudse arvestuse kohaselt jäi tööstustöölistest tööle ainult 10%. Represseerimine ja vallandamine ei suutnud tööliste võitlusvaimu murda. Kommunistid J. Kuppar, J. Schüts, J. Tippo jt. organiseerisid juba okupatsiooni esimestel nädalatel põrandaaluseid kollektiive. 12.—14. sept. toimus Tallinna tööliste üldstreik.

Saksamaa Novembrirevolutsioon põhjustas okupatsioonivägedes kääriminst ning muutis revolutsiooniliikumise mahasurumise Eestis raskemaks. Sellises olukorras andis Saksa valitsuse esindaja A. Winnig 19. nov. Riias sõlmitud lepinguga valitsemisvolitused Eesti Ajutisele Valitsusele (selle peaminister oli K. Päts). Tallinnast sai kodanliku Eesti pealinn. Et kodanluse võim oli ebakindel, palus Eesti Ajutine Valitsus Antandilt abi. Vastukaaluks pöördus 12.—15. nov. valitud Tallinna Tööliste Saadikute Nõukogu (esimees R. Vennikas), milles enamus oli bolševikel, Nõukogude Venemaa töörahva poole üleskutsega võidelda koos ühise vaenlase vastu. Novembri lõpus algas Punaarmee üksuste pealetung Baltimaadele.

12. dets. saabus Tallinna reidile Briti eskaader. Tööliste interventsioonivastast meeleavaldust (17. dets.) tulistati. Kodanlik valitsus sai abi ka Soomest. 1919. a. jaanuari alguses, kui Punaarmee üksused olid Tallinnast 35 km kaugusel, õnnestus kodanliku Eesti vägedel ja interventidel pealetung peatada ning asuda vastupealetungile. Terror tugevnes jälle, Tallinnas hukati ainuüksi 1919. a. jaan-i lõpus ligi 100 töölist. Kuid kodanliku valitsuse ja imperialistide vastane võitlus, mida juhtisid kommunistid, jätkus. Kommunistlikku parteid abistasid ametiühingud (jaan. 1919 oli neil Tallinnas 6800 liiget). 1. mail korraldati linnas üldstreik.

30.—31. VIII 1919 peeti Tallinnas Eestimaa ametiühingute I kongress. Nõuti, et Nõukogude Venemaaga sõlmitaks viivitamatult rahu. Eesti kodanlased ajasid kongressi laiali, arreteerisid töölisjuhid ja saatsid nad Nõukogude Venemaale; 25 töölisklassi juhti mõrvati. Tööliste rahuvõitlust ter-

ror ei peatanud. See võitlus oli üks tegureid, mis sundisid kodanlikku valitsust 2. II 1920 Nõukogude Venemaaga rahu sõlmima.

Kodanliku vabariigi ajajärk (1920—40). 1918. a-ni, Eesti ja Venemaa majandussidemete katkemiseni, oli Tallinna suurtööstus arenenud tihedas seoses ülevenemaalise turuga. Eesti eraldumine põhjustas tootmismahu suure languse ja toodangu muutumise. Laevatehased likvideeriti, «Dvigatel», «Volta» jmt. suurkäitist jätkasid tegevust osaliselt. Asutati väikekäitisi, tootmise kontsentratsioon alanes. 1930. a-il tekkinud raadiotööstuse (RET jt. käitised) töötajate arv ei ületanud mõndsada. Metalli- ja masinatööstuse tööliste arv vähenes 10 000-st (1916. a.) 5000-ni. 1930. a-il tõusis tööliste arvult esikohale tekstiilitööstus (1937. a. 5300 töölist), oli asutatud mitu siseturu jaoks tootvat kudumisvabrikut (O. Kilgase aktsiaseltsi, «Eestiniidi», «Rauaniidi» jt. käitised). Suurenes ka toidu- ja maitseainetetööstuse töötajate arv, selle tööstusharu uued ettevõtted olid šokolaadi- ja kompvekivabrikud (suurimad «Kawe» ja A. Brandmanni vabrik). Metsa- ja puidutööstus taandus osatähtsuselt neljandale kohale, suurimaks käitiseks jäi peamiselt eksporttoodangut valmistav Lutheri Vineeri- ja Mööblivabrik. Tselluloosi- ja paberitööstuse alal suurendas tootmist Tallinna tselluloosivabrik. Muudes tööstusharudes asutati saapavabrik «Union» (1921, nüüdse naha- ja jalatsitootmiskoondise *«Kommunaar» eelkäija), kummitoodete tehas *«Põhjala» (1924), J. Lorupi klaasivabrik (1934, tehase *«Tarbeklaas» eelkäija) ja väiksemaid käitisi.

Pärast järsku vähenemist 1918. a., mõningat suurenemist 1919. a. ja 1920. a-te alguses ning uut vähenemist 1929.—33. a. majanduskriisi ajal hakkas Tallinna tööstustööliste arv 1930. a-te II poolel uuesti suurenema ning ulatus 1939. a. 24 657-ni (ületas 1913. a. arvu, kuid jäi maha 1916. a. omast). Käsitöölisi oli 1937. a. majandusloenduse andmeil 6861 (mõnevõrra vähem kui 1913. a.). Kutsealade suhe oli tunduvalt muutunud: rätsepaid oli 1937. a. rohkem kui 1913. a., õmblejaid ja juuksureid mitu korda rohkem, kuid pagareid, lihunikke ja kingseppi toiduainete- ja jalatsitööstuse edenemise tagajärjel palju vähem, vähenenud oli ka voorimeeste arv.

1917. a. Veebruarirevolutsiooni meeleavaldus Vene turul

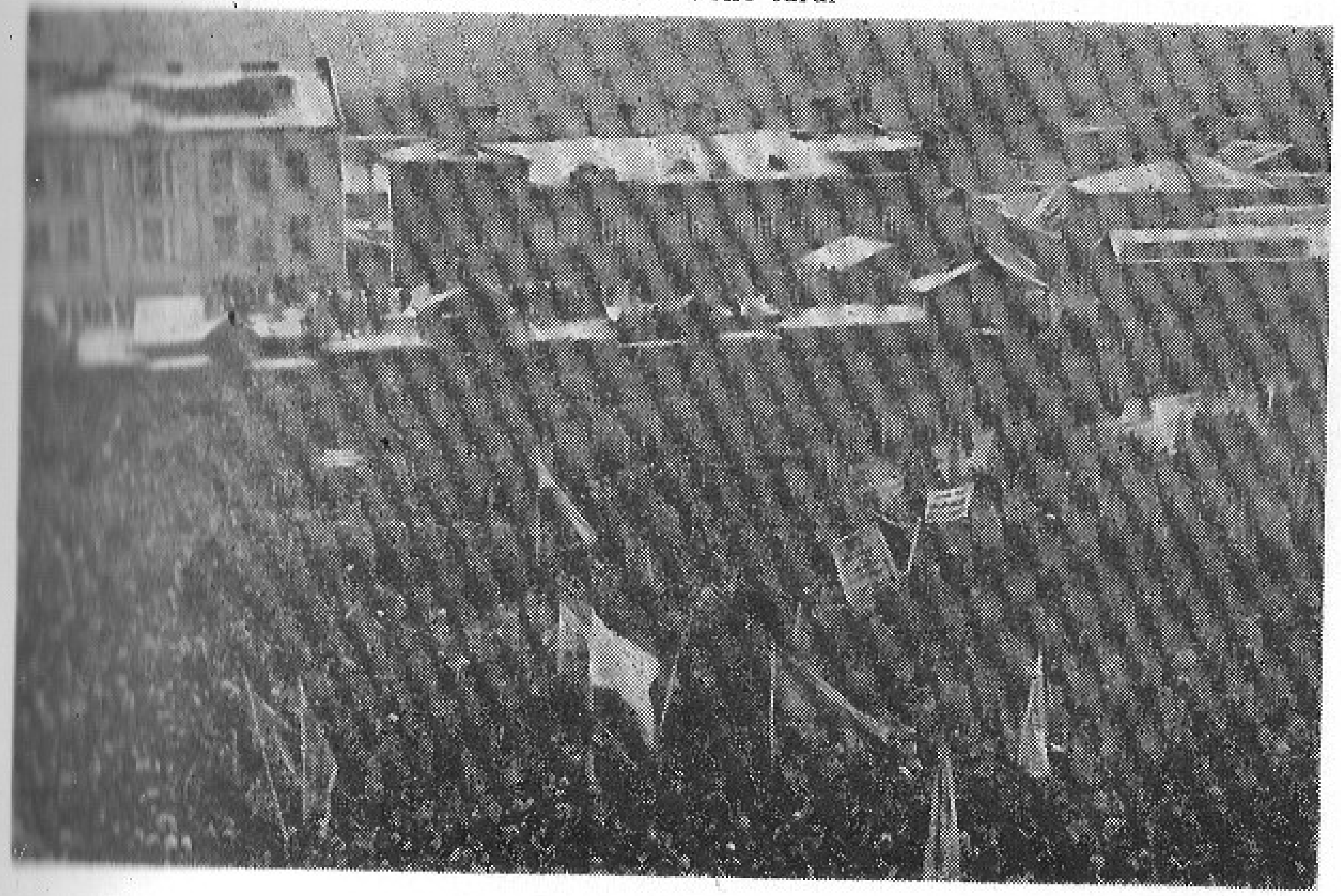

1921. a. asendati hoburaudtee mootortrammiga ja see 1925. a. omakorda elektritrammiga. Autode arv suurenes 1939. a-ks 2600-ni, voorimeeste arv vähenes samaks ajaks 379-ni (1913. a. oli neid 1903). Et parandada Tallinna ühendust kiiresti kasvava Nõmmega (sai 1917. a. aleviks ja 1926. a. linnaks), elektrifitseeriti Tallinna—Pääsküla raudtee (1924), paigaldati sellele teine rööpapaar ja ehitati vahejaamad (1926—33). 1921. a. avati Tallinna—Riia, 1923. a. Tallinna—Helsingi ja 1924. a. Tallinna—Stokholmi lennuliin. 1930. a-il kasutas lennuliiklust kuni 16 000 inimest aastas.

Eesti väliskaubanduskäibest moodustas Tallinna sadama käive koguselt kuni 80% ja maksumuselt kuni 90%. Käive oli suurim 1928. a. (sissevedu üle 120 milj. krooni, väljavedu üle 100 milj.). 1929.—33. a. majanduskriis põhjustas languse, 1932.—33. a. oli nii sisseveo kui ka väljaveo maksumus alla 50 milj. krooni. Enamasti püsis ülekaalus sissevedu, erandeiks olid a-d 1924, 1927 ja 1932—35. Siseturu hulgikäibes oli Tallinna osa 70%.

Tallinna elanikkond kahanes 1917—19 102 860-ni ja hakkas siis suurenema. Tööpuudus vähendas seda 1924—26 uuesti. Kuigi tööpuudus hädaabitööde korraldamisest hoolimata hiljem veel suurenes, kasvas elanike arv 1927. a-st alates pidevalt, ehkki aeglaselt. 1939. a. vähendas elanikkonda sakslaste lahkumine Eestist (Tallinnast lahkus üle 5200, Nõmmelt üle 1100 inimese). Eestlaste osa Tallinna rahvastikus suurenes 1934. a-ks 85,6%-ni. Sakslaste osatähtsus vähenes pidevalt ning muutus 1939. a. tühiseks.

Satelliitlinna Nõmme kasv oli Tallinna omast jõudsam. Tallinna linnaosadest kasvasid kiiresti Kitseküla (Pärnu mnt. ümbrus), Lilleküla, Pelgulinn, Kadriorg ja Pirita, kuna kesklinna elanikkond kahanes.

1938. a-ni kehtis Tallinnas täiendatuna ja parandatuna Venemaa 1892. a. linnaseadus (selles ettenähtud varanduslikul tsensusel põhinev valimisõigus oli asendatud üldise valimisõigusega). Linnapea oli 1919—34 tööerakondlane A. Uesson, pärast fašistliku diktatuuri kehtestamist (1934. a.) määras riigivanem K. Päts sellele ametikohale kindral J. Sootsi (A. Uesson jäi linnapea abiks). 1938. a. kehtestatud uue linnaseadusega ettenähtud ülemlinnapea oli 1938—39 J. Soots ja 1939—40 kindral A. Tõnisson.

Kodanliku võimu ajal jätkas Tallinna töölisklass Kommunistliku Partei juhtimisel võitlust nõukogude võimu taastamise eest. Protestiks 35 kommunistile sõjaringkonnakohtus langetatud otsuse vastu korraldasid töölised 30. VI — 2. VII 1920 suure poliitilise streigi. Sama aasta 5. nov. Tallinnas peetud Eestimaa Kommunistliku Partei I kongressil võeti vastu EKP programm ja põhikiri ning määrati kindlaks partei taktika. I Riigikogu valimistel 27. nov. valiti Tallinna Ametiühisuste Kesknõukogu nimekirja alusel Riigikogusse 5 kommunisti, kellest 4 olid Tallinna töölised (J. Allikso, J. Santa, J. Soans ja J. Vanja). Sadamatehaste tööliste streik, mis kestis dets-st 1920 veebr-ni 1921, lõppes tööliste osalise võiduga. 1921. a. alguses läks linnavolikogu valimistel 101 kohast 28 kommunistlikult meelestatud töölissaadikuile. Nii Riigikogu kui ka linnavolikogu töölissaadikud taotlesid töörahva majandusliku olukorra parandamist ning põhiseaduses deklareeritud demokraatlike õiguste ja vabaduste tegelikku rakendamist.

1922. a. jaan-s pöördus Tallinna Ametiühisuste Kesknõukogu Eesti töölisorganisatsioonide poole üleskutsega moodustada Töörahva Ühine Väerind. Üleskutses sisalduvaid poliitilisi ja majanduslikke nõudmisi toetati töölisklassi väljaastumistega. 1. mai meeleavalduses osales üle 20 000 inimese. 3. mail läks politseil reeturi abil korda arreteerida Tallinnas illegaalsel parteitööl olev EKP Keskkomitee Poliitbüroo liige V. Kingissepp. Ta hukati.

Dets. 1923 sai Töörahva Ühine Väerind linnavolikogu valimistel 101 kohast 36. Volikokku valiti H. Allik, P. Keerdo, A. Leiner, J. Reesen, J. Tomp jmt. kommunisti, ent «Riigikorra kaitse seaduse» alusel tühistas valitsus töölissaadikute mandaadid peagi. 21. I 1924 arreteeris kaitsepolitsei Tallinnas 63 inimest, sealhulgas Riigikogu ja Tallinna linnavolikogu töölisrühma liikmed; Tööliste Kelder rüüstati.

1923.—24. a. majandus- ja poliitiline kriis ning töörahva olukorra halvenemine suurendasid töötajate revolutsioonilist aktiivsust. 1924. a. kevadel kujunes Eestis revolutsiooniline situatsioon. 26. sept. nõuti Lutheri vabrikus tööliste koosolekul valitsuse kukutamist. Ülestõusu algust kiirendas arveteõiendamine revolutsionääridega 149 kommunisti kohtuprotsessil sama aasta novembris (39 kommunisti mõisteti eluks ajaks sunnitööle, J. Tomp lasti maha). Väljaastumise juhtimiseks moodustati 29. nov. Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee, mille eesotsas oli V. Klein. Ülestõus algas 1. dets. kell 5.15. Umbes 300 võitlusrühmlast vallutas Toompea lossi, raudteejaamad, peapostkontori ja sõjaväelennuvälja. Sõjaministeeriumi ja kasarmute vallutamise ebaõnnestumine võimaldas vastasel vastupealetungile asuda. Ülestõus suruti veriselt maha, palju töörahva esindajaid hukkus mehises võitluses või langes ülestõusule järgnenud terrori ohvriks. 1925. a. märtsiks oli vangistatud üle 2500 inimese, kogu aasta korraldati hulgalisi läbiotsimisi ja arreteerimisi.

Terrori ja sotsiaalse demagoogia abil läks kodanlusel ja sotsiaaldemokraatidel korda töölisliikumist ajutiselt nõrgendada. 1925.—26. a. streigid olid iseloomult majanduslikud. Uuesti hakkas streigivõitlus elavnema 1928. a. Linna keskvanglas surnud noore kommunisti V. Klementi matus (24. II 1929) kujunes suureks proletariaadi meeleavalduseks.

1929. a. alanud ülemaailmne majanduskriis halvendas töörahva niigi rasket olukorda. Töölisorganisatsioone tabasid jälle repressioonid. 1930. a. apr-s sulges riigivõim revolutsioonilise tegevuse pärast Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu. Uus pahempoolsete ametiühingute keskus õnnestus luua alles 1931. a. juulis. Kriisiaastail suurenes tööpuudus. 1932. a. registreeriti Tallinnas 15 924 tööotsimist, 1933. a. 16 255. Peale majanduslike nõudmiste esitasid töötud ka poliitilisi.

Vapside ja Riigikogu kodanlike parteide võimuvõitluse kestel korraldasid K. Päts ja J. Laidoner 12. III 1934 riigipöörde, millest algas üleminek fašistlikule diktatuurile. Ühtaegu reaktsiooni surve kõvenemisega tugevnes töölisklassi vastupanu. Proletariaadi sidemed teiste demokraatlike jõududega tihenesid, 1935. a. sõlmis EKP pahempoolsete sotsialistidega (A. Aben, N. Andresen, N. Ruus jt.) koostöökokkuleppe. Hoolimata töölistevastaste seaduste kehtestamisest astus Tallinna proletariaat mitu korda streigivõit-

Poliitvangide vabastamine Tallinna Keskvanglast 21. VI 1940

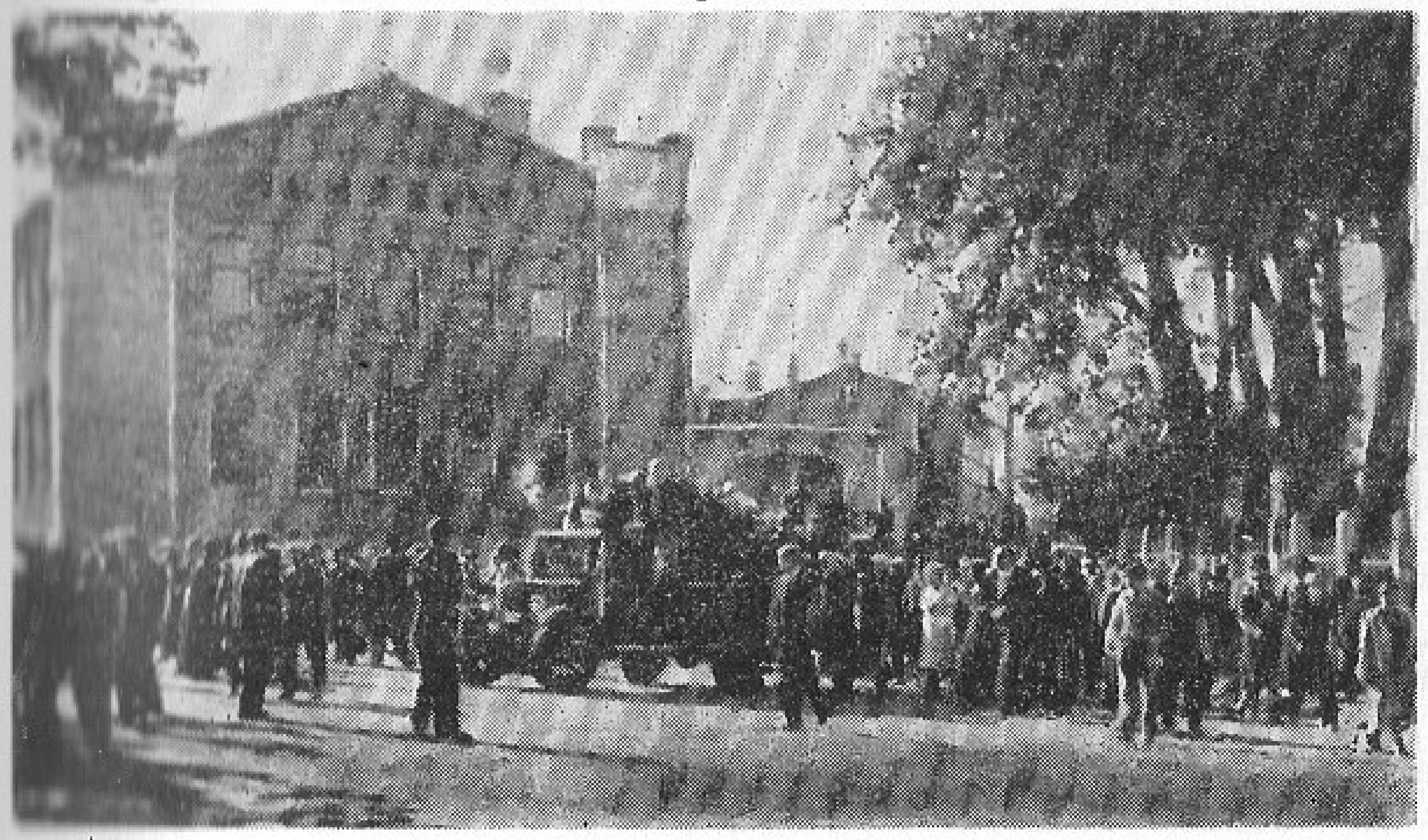

lusse. Tähtsaim oli ligi 1000 Krulli tehase töölise streik 12.—15. II 1938. Et riigivõim asus tehaseomanike poolele, omandas streik poliitilist värvingut ning õhutas kehtiva korra vastu võitlema. 1938. a. hakkasid ilmnema uue revolutsioonilise tõusu tunnused. Legaalsed ja poollegaalsed fašismivastased organisatsioonid aktiviseerusid, EKP mõju töötajate hulgas suurenes. Tallinna parteiorganisatsiooni ja kogu EKP tugevnemisele aitasid tunduvalt kaasa 1938. a. mais amnestia alusel vanglast vabanenud kommunistid (H. Allik, P. Keerdo, O. Künnapuu (Lauristin), J. Lauristin, A. Veimer jt.). Legaalseist organisatsioonidest levitasid marksismi-leninismi näit. Eesti Tööliste Haridusliit (suleti 1937. a.) ja selle järglane, kultuuriühing «Idee» (asutati 1938. a., suleti 1939. a.).

Rahvusliku rõhumise kaotamine Oktoobrirevolutsiooni tagajärjel oli loonud rahvahariduse ja kultuuri elavnemise eeldusi. 1920. a. kehtestati Tallinnas 4-, 1926. a. 5- ja 1930. a. 6-klassiline koolikohustus (viimase teostamist takistas asjaolu, et 1934. a. alandati koolikohustusea ülempiiri 16-st aastast 14-ni). Keskkoolide arv suurenes, kuid keskhariduse saamist raskendasid linnakoolide kohtade arvu piisamatus ja erakoolide suur õppemaks. Kõrgkoolidest tegutsesid 1918—36 Tallinna Tehnikum (ei andnud täielikku kõrgharidust), 1923. a-st Tallinna Konservatoorium, 1936. a-st Tallinna Tehnikaülikool (kandis 1936—37 Tallinna Tehnikainstituudi nime) ja 1938. a-st Riigi Kõrgem Kunstikool.

1920. a-il rajati uusi kutselisi teatreid. Pikaks ajaks jäid tegutsema 1924. a. asutatud Draamastuudio teater (1937. a-st Eesti Draamateater) ja 1926. a. asutatud Tallinna Töölisteater. 1923., 1928., 1933. ja 1938. a. korraldati üldlaulupidu. 1926. a. alustas tegevust ringhääling. Kunstielu soodustas 1934. a. valminud Kunstihoone.

Linnaehitus jätkus 1920.—30. a-il ilma kinnitatud generaalplaanita. Eesti linnade peamine elamutüüp oli 2-korruseline kivist trepikojaga puumaja, kesklinna tänavaid ning Politseiaia ümbrust (Narva ja Tartu mnt. vahelist linnaosa) hoonestati soliidsete kivimajadega.

1940. a. sotsialistlik revolutsioon ja sotsialismi ehitamise algus (1940—41). Okt. 1939 peetud koosolekuil tervitasid Tallinna töölised 28. sept. sõlmitud NSV Liidu ja Eesti vastastikuse abistamise pakti, mille alusel Eestisse rajati NSV Liidu sõjaväebaasid. Rahulolematus kehtiva korraga süvenes. Tekkivat revolutsioonilist situatsiooni arvestades püstitati EKP aprillikonverentsil (see toimus Tallinnas 31. III — 1. IV 1940) fašistliku diktatuuri kukutamise ja demokraatliku rahvavalitsuse moodustamise ülesanne.

NSV Liidu valitsuse nõudel, millega Eesti valitsus pidi oma rahvusvahelise isoleerituse pärast nõustuma, tuli 17. juunil Eestisse veel Punaarmee väeosi. Tallinna tööliste seas põhjustas rahulolematust, et president K. Päts ei täitnud nõuet moodustada uus, vastastikuse abistamise pakti ausalt täitev valitsus. Umbes 1500 töölisaktivisti koosolek (see peeti Töölisvõimlas Pärnu mnt. 41) mõistis senise valitsuse poliitika hukka. EKP Illegaalse Büroo otsuse kohaselt korraldati 21. juunil Tallinnas jt. linnades töörahva meeleavaldusi ja miitinguid. Tallinnas vabastasid demonstrandid kommunistide juhtimisel poliitvangid, töölissalgad hõivasid politseijaoskondi, relvaladusid jm. tähtsaid objekte. Õhtul nimetas president ametisse uue valitsuse (J. Varese rahvavalitsuse).

Kuu aega hiljem, 21. juulil, tuli Toompea lossis kokku uus, demokraatlikul alusel valitud Riigivolikogu, kes rahuldas Tallinna töölisklassi esindajate nõude kuulutada Eesti nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks ja pöörduda NSV Liidu Ülemnõukogu poole palvega võtta Eesti NSV liiduvabariigina NSV Liitu. Tallinn sai Nõukogude Eesti pealinnaks. Sama kuupäeva otsusega ühendati Nõmme halduslikult Tallinnaga.

26. juulil algas suurtööstuse ja pankade natsionaliseerimine. Natsionaliseeritavate käitiste esialgses nimekirjas oli 246 Tallinna tööstusettevõtet, hiljem lisandus veel sadakond. Kaubandus- ja kommunaalettevõtteid ning

suuri elamuid hakati natsionaliseerima septembris, hotelle, kohvikuid ja söökläid oktoobris. Suurtööstuse natsionaliseerimisega loodi plaanimajanduse eeldused. Väikeettevõtteid koondati elujõulisemaiks käitisteks (näit. 10 tekstiilikäitist vabrikuks «Kommunaar», 20 trikotaažikäitist vabrikuks «Juuni Võit»). Ühendamine võimaldas parandada tootmise tehnilist taset ja alandada toodangu omahinda. Vastuseks partei ja valitsuse otsusele töötasu suurendamise kohta (2. VIII 1940) pöördusid Balti Manufaktuuri töölised kõigi käitiste kollektiivide poole üleskutsega alustada sotsialistlikku võistlust. Teiste käitiste töölised toetasid algatust.

Tootmise suurendamisega kaotati tööpuudus. 1. aug. ei olnud Tallinna tööbörsil registreeritud enam ühtki meestööotsijat, järgmiste kuude kestel likvideeriti ka naiste tööpuudus. Ametiühinguliikmete arv suurenes 20. juunist 16. sept-ni 10 162-st 60 721-ni. Sotsialistlikus võistluses kerkis esile tuhandeid tootmiseesrindlasi, 1. V 1941 oli üksnes Balti Manufaktuuris 537 löööktöölist ja 84 stahhaanovlast.

Seoses nõukogude koolisüsteemi kehtestamisega suurenes õpilaste arv (näit. keskkoolides 1300 õpilase võrra). 1940/41. õppeaasta esimestel kuudel asutati koolides pioneeri- ja komsomoliorganisatsioonid.

Linnavolikogu ülesanded olid pärast nõukogude võimu väljakuulutamist ajutiselt pandud linnavalitsusele, linnapeaks määras J. Varese rahvavalitsus 27. VII 1940 A. Kiidelmaa. 17. I 1941 moodustas ENSV Ülemnõukogu linna haldamiseks 8-liikmelise Tallinna Linna Töörahva Saadikute Nõukogu Täitevkomitee (esimees K. Seaver, esimehe asetäitja A. Kiidelmaa, sekretär L. Hammer).

Tallinna parteiorganisatsiooni konverents valis 5. II 1941 partei linnakomitee sekretärideks F. Oki ja J. Laube. Revolutsioonieelse ajaga võrreldes oli organisatsiooni liikmeskond selleks ajaks 15-kordistunud. Organisatsiooni tugevnemine võimaldas parteil sotsialismi ehitamist edukalt juhtida.

Suure Isamaasõja aastad (1941—45). Sotsialistliku ümberkujundamise katkestas fašistliku Saksamaa kallaletung NSV Liidule (22. VI 1941). Palju tallinlasi astus rahvaväkke või Punaarmeesse, formeeriti Tallinna töölispolk (komandör alampolkovnik K. Kanger). Alates 5. juulist värvati 16—50 aasta vanused kodanikud kaitsetöödele. Linna lähedusse rajati 3 kaitseliini. Tööli-

Meeleavaldus Vabaduse väljakul 1940. a. suvel

sed ja Balti sõjalaevastiku meremehed ehitasid soomusronge, käitistes hakati valmistama miinipildujaid ja miine ning remontima kuulipildujaid, suurtükke ja tanke.

Tallinna kaitsmises osales 40 000 meest, kaitsmist juhtis viitseadmiral V. Tributs. Pärast seda kui linn ümber piirati (7. aug.), tegi 10. laskurkorpus (komandör kindralmajor I. Nikolajev) Aegviidu suunas vasturünnaku. Alates 20. aug-st tõrjusid Nõukogude väed Saksa fašistliku armee 42. armeekorpuse (umbes 75 000 meest) rünnakuid. Linna ümbruses käisid lahingud 23.—28. aug. Harku lähedal fašistide kätte sattunud haavatud mereväelane J. Nikonov põletati elusalt, kui ta oli keeldunud sõjasaladusi reetmast. Kaitsjate kangelastegudest hoolimata tuli linn 28. aug. vaenlasele loovutada. Meritsi Leningradi evakueerudes hukkus tuhandeid inimesi, sealhulgas ENSV Rahvakomissaride Nõukogu esimees J. Lauristin ja Tallinna Linna TSN Täitevkomitee esimees K. Seaver. Tallinna kangelaslik kaitsmine nõrgendas Saksa fašistliku armeegrupi «Nord» lööki Leningradi suunas ning aitas selle kaitset tõhustada.

Okupandid muutsid Tallinna Eesti kindralkomissariaadi keskuseks, linnast moodustati üks selle piirkondi. Nõukogude korra ajal natsionaliseeritud suurkäitised anti Saksa firmadele, väiksemad ettevõtted tagastati omanikele. Kehtestati terrorirežiim. Hulgalise arreteerimise tõttu oli Tallinna Keskvanglas 3500—4000 vangi. Palju poliitvange hukati (ainuüksi 8. VIII — 19. IX 1944 hukati Metsakalmistu lähedal üle 1000 inimese). Terrorist hoolimata vastupanu jätkus. Korraldati sabotaaži, levitati fašismivastaseid lendlehti, koguti fašistlike vägede kohta luureandmeid. Suurimaid diversioone oli laskemoonalaeva õhkulaskmine sadamas 1944. a. juulis. Vastupanurühmi tekkis ka Tallinna paigutatud Saksa väeosades. Üht sellist juhtis F. Behn, kelle okupandid 6. I 1944 hukkasid.

Tallinna vabastamise eeldused tekkisid 1944. a. hilissuvel (Narva vabastamisega 26. juulil ja Kagu-Eesti vabastamisega augustis). Augusti lõpus tegi Nõukogude armee Kõrgem Ülemjuhatus Leningradi rinde vägedele (juhataja Nõukogude Liidu marssal L. Govorov) ülesandeks purustada vastase armeegrupp «Nord» ja vabastada Eesti NSV mandriosa. Tallinna operatsioon algas 17. sept. Leningradi rinde vägede 2. löögiarmee (juhataja armeekindral I. Fedjuninski) pealetungiga Suur-Emajõe joonelt Rakvere poole. Pärast Rakvere vabastamist (20. sept.) pealetung jätkus Tallinna suunas. 2. löögiarmee Eesti laskurkorpuse (komandör kindralleitnant L. Pärn) eelsalk (komandör polkovnik V. Võrk) jõudis Tallinna 22. sept. kell 10.30. Leitnant J. Lumiste ja jefreitor E. Nagelmann heiskasid Pika Hermanni torni punase lipu. Peaaegu samal ajal jõudis kohale 117. laskurkorpuse eelsalk (komandör kindralmajor I. Jastrebov). Linna vabastades hävitati 500 ja võeti vangi 1000 vastase sõjaväelast.

Nii käitistele, kultuuriasutustele kui ka elamuile oli sõda väga suurt kahju tekitanud. Tähtsamaist tööstusettevõtteist olid eriti kannatada saanud Tallinna Vineeri- ja Mööblivabrik, Balti Manufaktuur, V. Kingissepa nim. Tallinna Tselluloosi- ja Paberikombinaat, raadiotehas «Punane Ret» ja «Ilmarine», täiesti purustatud olid sadamaehitised. Olid hävinud «Estonia» maja ja mitme muu kultuuriasutuse hooned, varemeis oli suure väärtusega arhitektuurimälestisi, sealhulgas Niguliste kirik. Elamuist olid hävinud või purustatud ligi pooled. Taganevate okupantide purustamiskavatsuse nurjamiseks võtsid töötajad tähtsamad säilinud käitised (elektrijaama, «Punase Krulli», «Volta» jt.) oma valve alla.

Alustati taastamist. Esimesel taastamispühapäevakul (22. okt.) töötas üle 10 000 inimese. Säilinud käitised jätkasid tööd juba mõni päev pärast linna vabastamist. Kohe saadeti käitistesse parteiorganisatsioonide asutamiseks organisaatoreid, 1945. a. alguseks oli neid tööle asunud rohkem kui 200. Varsti alustasid tööd ka haridus- ja kultuuriasutused: 7-klassilistes koolides algas õppetöö 16. okt., kesk- ja kutsekoolides 23. okt., teatrihooaja avas esi-

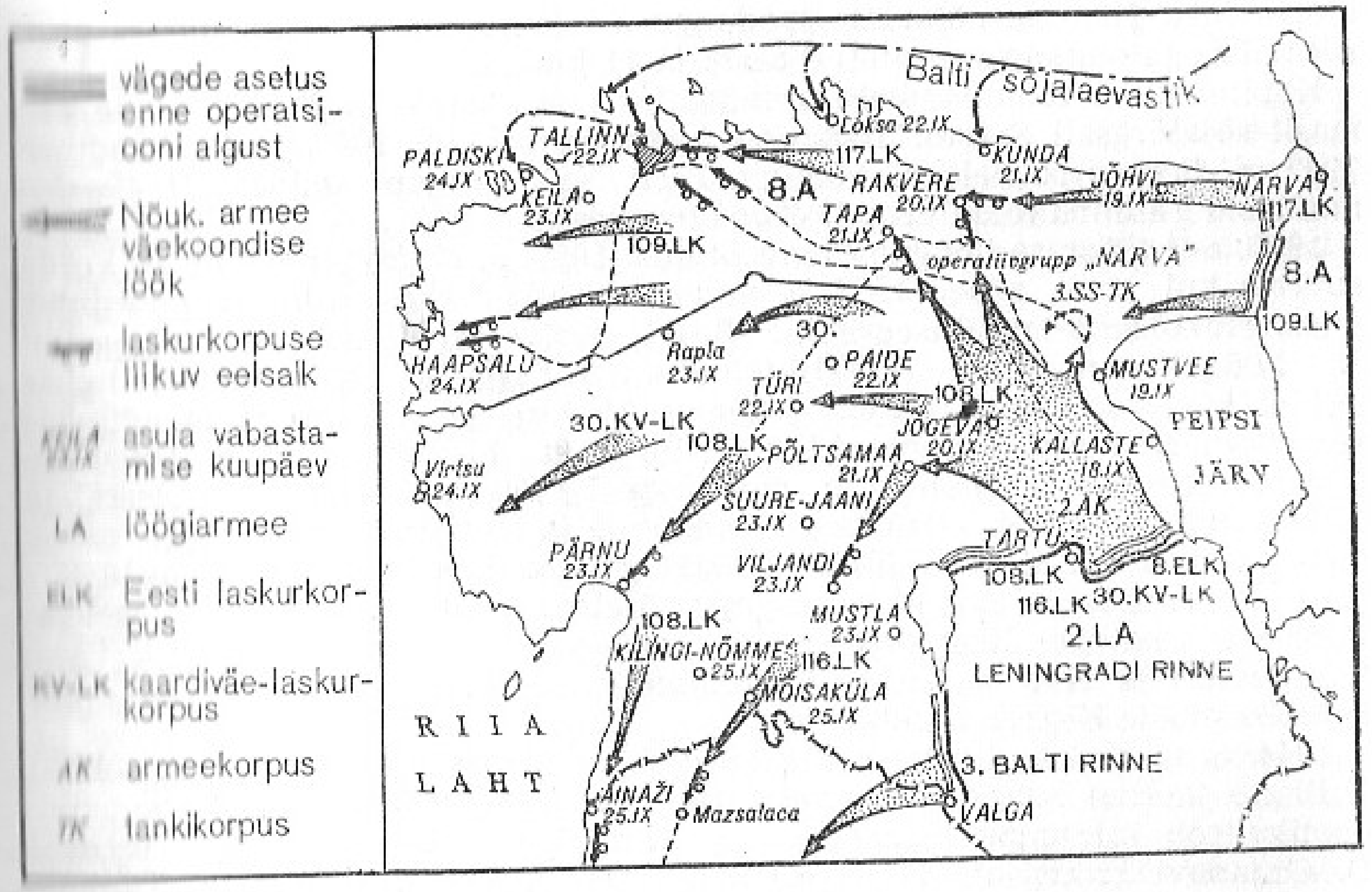

Tallinna operatsioon

mesena Tallinna Riiklik Draamateater (28. okt.). Täitevkomitee (esimees A. Kiidelmaa, sekretär L. Hammer) alustas kohapeal tööd 23. sept. Sotsialistliku Tallinna kiirele sõjajärgsele arengule pandi alus juba sellal, kui rindel käisid alles lahingud.

Nõukogude Tallinn 1945—78. Nõukogude Eesti pealinnana on Tallinn kasvanud ja arenenud kiiremini kui kunagi varem. Elanike arv hakkas kiiresti suurenema kohe pärast linna vabastamist. Kasv on johtunud peamiselt tööstuse hoogsast arendamisest, mis lähtus EK(b)P kavandatud sotsialistliku industrialiseerimise poliitikast. Esimesel sõjajärgsel viisaastakul (1946—50) taastati ja rekonstrueeriti elektrimasinatehas «Volta», raadiotehas «Punane Ret», valutehas «Pioneer» jmt. käitist, Balti Manufaktuuri taastamine lõpetati 1952. a. Linna tööstustoodang moodustas 1945. a. 75% sõjaeelsest, kuid

Nõukogude armee väeosad saabumas Toompeale

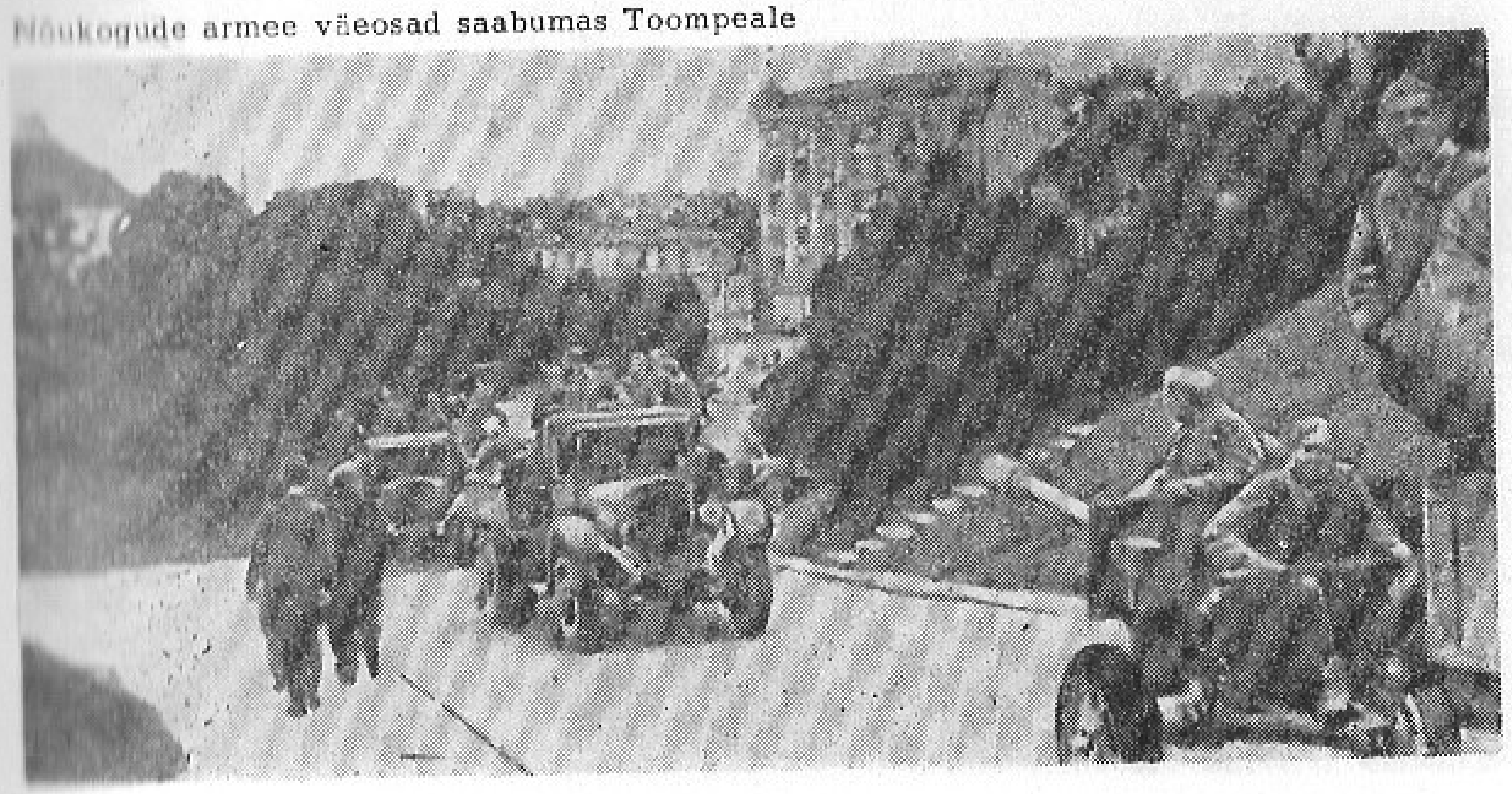

ületas juba 1950. a. sõjaeelse toodangu 3,5 korda. Visaastaku lõpuks ettenähtud kogutoodang saavutati 3 aasta ja 11 kuuga.

Kapitalistlike tootmissuhete asendamine sotsialistlikega jõudis lõpule esimesil sõjajärgseil aastail. Tööstuses hääbus erasektor 1945. ja kaubanduses 1947. a. Seoses sotsialismi võiduga Eesti NSV põllumajanduses (1949—50) muutusid Tallinna toiduturud kolhoosituргudeks.

1950. a-il tööstuse hoogne areng jätkus: 1960. a. oli kogutoodang 10 korda suurem kui enne sõda. 1953. a. valmis Kohtla-Järve—Tallinna gaasijuhe, algas elukorterite gasifitseerimine. Rajati uusi suuri käitisi. 1958. a. asutati H. Pöögelmanni nim. Elektrotehnika Tehas ja ehitusmaterjalitehas «Männiku». M. Kalinini nim. Tallinna Veduri ja Vaguni Remonditehas rekonstrueeriti samal aastal M. Kalinini nim. Elavhõbealaldite Tehaseks. Väikesi ettevõtteid ühendades moodustati 1959. a. tehas «Estoplast» ja 1960. a. õmblusvabrik «Baltika». Et elanikke ja käitisi piisavalt veega varustada, rajati 1960. a. Paunküla veehoidla, mis on kanali kaudu Ülemiste järvega ühenduses. Kaubanduse arengut iseloomustab pisikaupluste asendamine suurematega. 1960. a. avati Kaubamaja. 1957. a. elektrifitseeriti Pääsküla—Keila ja 1960. a. Keila—Kloogaranna raudtee; viimane võimaldab linlastel kasutada Klooga supelranda.

1944. a. taas alanud sotsialistlik võistlus on üha laienenud. 1956. a. sõlmiti Tallinna ja Riia sotsialistliku võistluse leping. 1959. a. sai alguse kommunistliku töö liikumine. Esimeste seas liitusid sellega Tallinna Ehitustrusti D. Onjanovi krohvijate ja K. Kärberi müürseppade brigaad ning Tallinna Masinatehase J. Kärdi brigaad. Aja jooksul on kommunistliku töö liikumine hõlmanud järjest rohkem töötajaid ja isegi terveid käitisi (M. Kalinini nim. tehase, «Eesti Kaabli», «Volta»). Tootmistehnoloogiat on aidanud täiustada käitistes alates 1959. a-st asutatud tehnikakomisjonid ja -nõukogud. Rahvamajanduse arendamise seitseaastaku (1959—65) plaan täideti 1965. a. mai lõpuks.

1960. ja 1970. a-il on tööstuse ekstensiivne kasv asendunud toodangu suurendamisega üksnes töötootlikkuse varal. 1966—67 siirduti 5-päevasele töönädalale, VIII viisaastakul (1966—70) võeti kasutusele uus planeerimise ja majandusliku stimuleerimise süsteem. Selle viisaastaku plaan täideti 1. XI 1970 ja IX viisaastaku (1971—75) plaan 29. X 1975. X viisaastakul (1976—80) on tööstuse arendamise peasuunad tootmise efektiivsuse suurendamine

Taastamistöö Harju tänavas

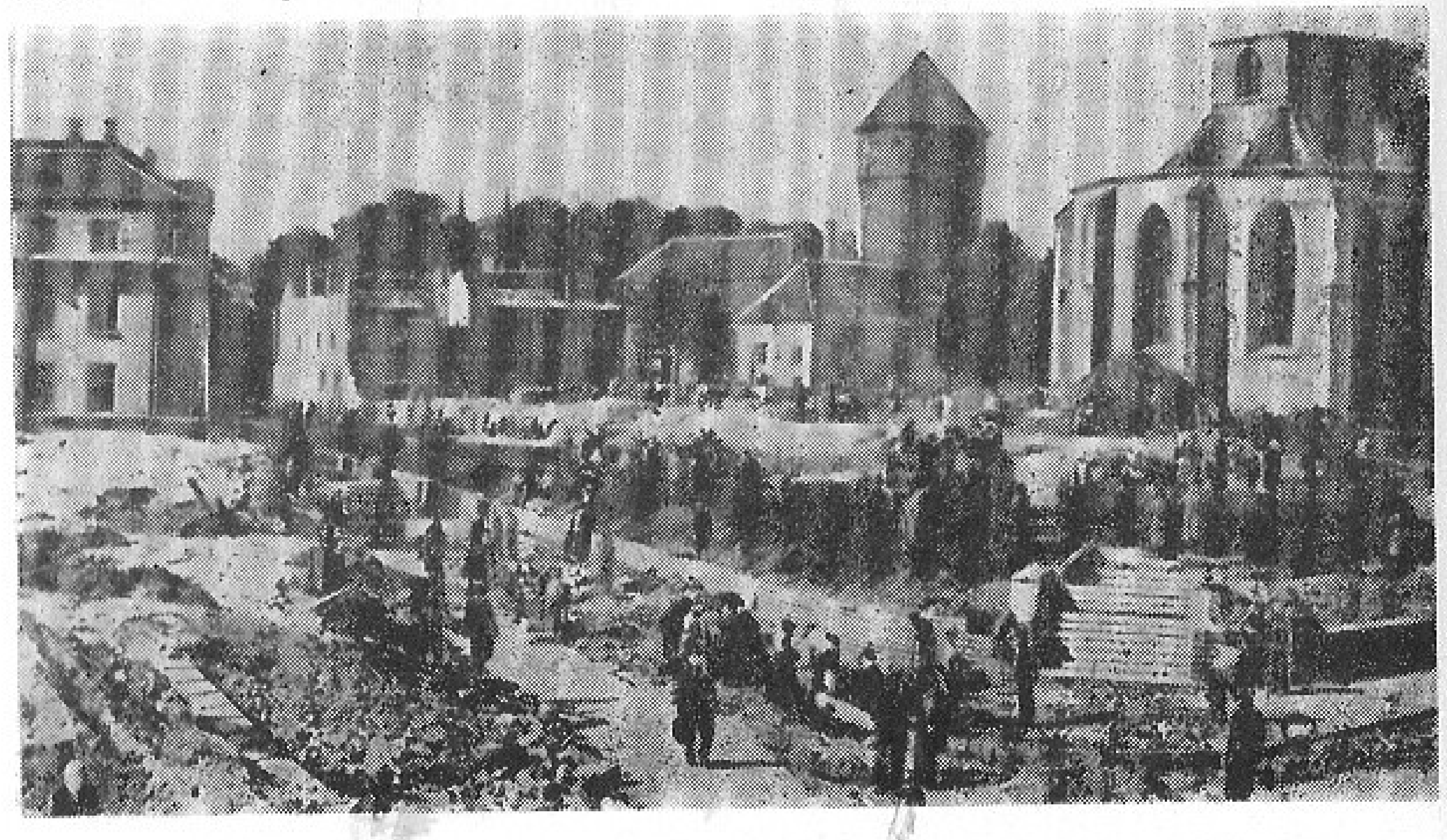

ja toodangu kvaliteedi parandamine. 1976—78 tulid Tallinn tervikuna ja mitu käitist eraldi (tootmiskoondis «Norma», kondiitritoodete vabrik «Kalev» jt.) üleliidulise sotsialistliku võistluse võitjaiks.

1945. a. suvel jaotati Tallinn Kesklinna (hiljem Kesk-), Kopli, Mere- ja Nõmme haldusrajooniks. Kopli raj. nimetati 1946. a. Kalinini raj-ks, Nõmme raj. ühendati 1956. a. Keskraj-ga. 1974. a. moodustati Oktoobri raj. ja Keskraj. nimetati Lenini raj-ks. Esimesed linna- ja rajooninõukogude valimised korraldati jaan. 1948.

Tallinna esimene generaalplaan (arh-d H. Arman, O. Keppe ja A. Soans) koostati 1945—48 ja kinnitati 1952. a. Et ehitamist kiirendada, hakati 1954. a. tüüpprojekte rakendama ja ehitustööd industrialiseerima. 1960. a. võeti suund suurte linnaosade ehitamisele, järgmisel aastal asutati selleks Elamuehituskombinaat. Mustamäe linnaosa, mille esimene maja valmis 1962. a., ehitati põhiliselt 10 aastaga, 1970. a-te keskpaiku küündis selle elanike arv 100 000-ni. 1970. a-te alguses oli ehituse peatanner Lilleküla, 1973—78 valmis Väike-Õismäe linnaosa (32 000 elanikku), 1976. a. algas suure Lasnamäe linnaosa ehitamine (seal elab tulevikus kuni 200 000 in.).

Linnaosadevahelise liikluse hõlbustamiseks on rajatud uusi suurtänavaid (näit. Sõpruse pst. ning Karl Marxi pst.). 1965. a. võeti kasutusele trollid. Bussiliinide arv suurenes 1950.—76. a. 10-st 42-ni. Alates 1960. a-ist on liikluses kiiresti kasvanud eraautode osa. 1961. a. avati Tallinna—Aegna, 1965. a. Tallinna—Helsingi ja 1974. a. Leningradi—Tallinna—Stokholmi laevaliin. Lennuotseühenduste arv on järjekindlalt suurenenud, 1978. a. oli neid 39 (sealh. Eesti saartega ja tähtsamate NSV Liidu linnadega).

Haridus- ja kultuurielu on jõudsasti edenenud. 1947—75 suurenes üldhariduskoolide arv 33-st 72-ni (õpilaste arv 19 200-st 55 700-ni), 8-kl. koolikohustus kehtestati täielikult 1961/62 (aasta enne tähtaega), 1970. a. algas siirdumine üldisele keskharidusele. Suurenenud on ka keskeriõppeasutuste ja kutsehariduskoolide ning nende õpilaste arv. *Polütehniline Instituut on Eesti NSV suurim kõrgkool (1977. a. 9890 üliõpilast). 1944. a. asutatud Tallinna Riiklik Tarbekunsti Instituut reorganiseeriti 1951. a. ENSV Riiklikuks Kunstiinstituudiks, 1947. a. asutatud Tallinna Õpetajate Instituut muudeti 1952. a. Tallinna Pedagoogiliseks Instituudiks (1955. a-st E. *Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut). *Konservatoorium hakkas 1957. a. taas koolitama ka näitlejaid.

NLKP KK Poliitbüroo liige J. Andropov Tallinnale Lenini ordenit kätte andmas

Tallinnast on saanud Eesti NSV kirjastamiskeskus. 1950—77 on raamatute väljaandmine kolmekordistunud. 1946. a. asutati siin ENSV *Teaduste Akadeemia keskasutused ja esimesed instituudid. Ajaloo Instituut ning Keele ja Kirjanduse Instituut toodi 1951—52 Tartust pealinna. 1978. a. paiknes siin 7 ENSV Teaduste Akadeemia instituuti, enamik Eesti NSV ministeeriumide jt. keskasutuste uurimisinstituute ja mitu Moskva instituutide filiaali. On asutatud uusi muuseume (sealh. *Vabaõhumuuseum, 3 memoriaalmuuseumi), arhiive ja raamatukogusid (sealh. ENSV TA Teaduslik Raamatukogu, ENSV Vabariiklik Teaduslik Tehnikaraamatukogu ning ENSV Riiklik Laste- ja Noorteraamatukogu).

Suure Isamaasõja ajal NSV Liidu tagalas asutatud Eesti Nõukogude Heliloojate Liit, Eesti Nõukogude Kirjanike Liit ja Eesti Nõukogude Kunstnike Liit on pärast sõda tegevust jätkanud Tallinnas. 1945. a. asutati siin ENSV Arhitektide Liit ja ENSV Teatriühing, 1959. a. ENSV Ajakirjanike Liit ja 1962. a. ENSV Kinematograafiatöötajate Liit (1965. a-st Eesti Kinematografistide Liit). Häid loomingulisi kordaminekuid on ooperi- ja balletiteatril «Estonia» ja V. Kingissepa nim. TRA Draamateatril, edukalt on tegutsenud ka Vene Draamateater (asut. 1948), Nukuteater (1952) ja Noorsooteater (1965). Muusikakollektiividest on suurt tunnustust pälvinud ENSV Riiklik Akadeemiline Meeskoor (peadirigent G. Ernesaks) ja ENSV Riiklik Sümfooniaorkester (peadirigent N. Järvi). 1955. a. alustati televisioonisaateid.

Tallinnas on korraldatud linna, Harju raj. ja ülevabariigilisi taidlusülevaatusi. Kultuurielu suursündmused on olnud üldlaulupeod (1947, 1950, 1955, 1960, 1965, 1969 ja 1975), rahvatantsupeod (1963, 1970, 1973 ja 1975) ning koolinoorte laulu- ja tantsupeod (1962, 1967, 1972 ja 1977). Kultuurielu on rikastanud Eesti NSV-s korraldatud vennasvabariikide ja sotsialistliku sõprusühenduse riikide kultuuridekaadid, -nädalad ja -päevad, nende peamised kontserdid, etendused ja näitused on olnud Tallinnas. 1963. a. tutvustati Moldaavia NSV ja Ungari, 1964. a. Armeenia NSV, 1965. ja 1970. a. Tšehhoslovakkia, 1966. a. Vene NFSV ja Saksa DV, 1968. a. Usbeki NSV, 1971. a. Gruusia NSV, 1974. a. Ukraina NSV ja 1977. a. uuesti Vene NFSV kultuuri. Tallinnas on peetud üleliidulisi ja rahvusvahelisi teadusfoorumeid

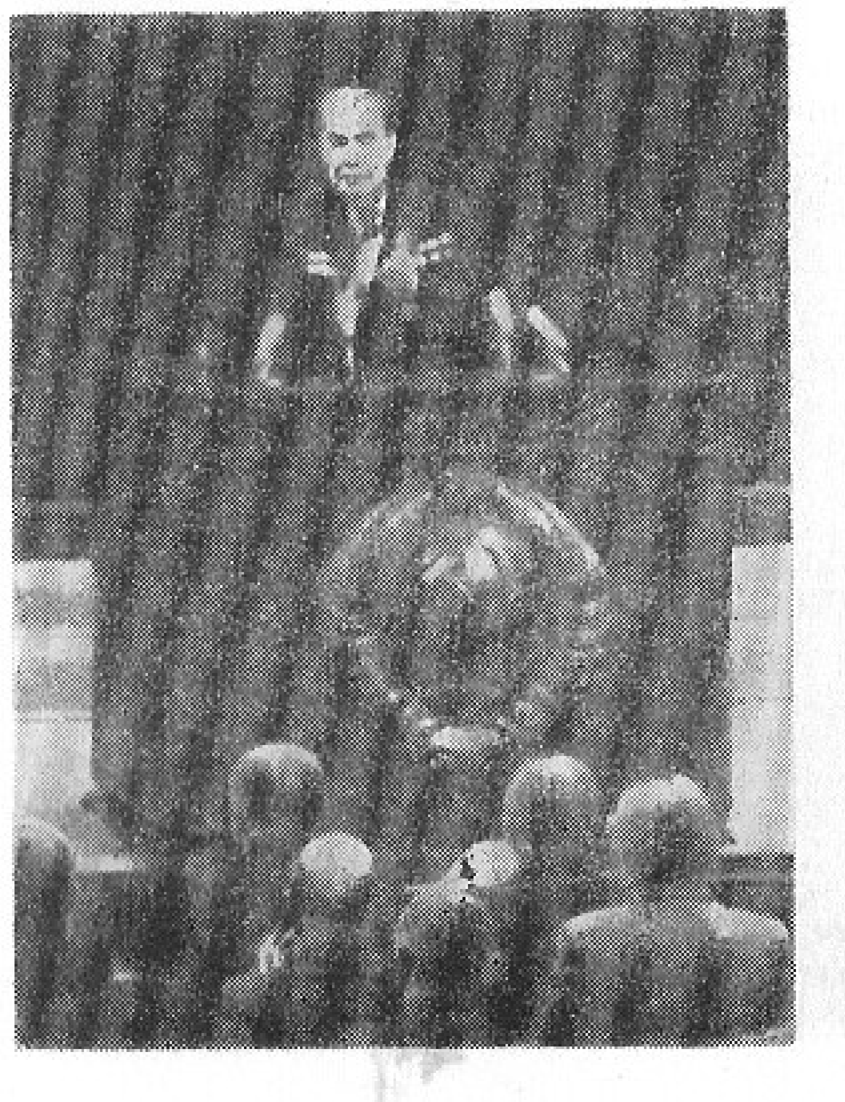

L. Brežnev NSVL Ülemnõukogu X koosseisu I istungjärgul esinemas. Tallinnast ja mujalt Eesti NSV-st valitud rahvasaadikuid kõnet kuulamas

(III fennougristikakongress 1970. a., Euroopa molekulispektroskoopiakongress 1973. a., XX AMPERE kongress 1978. a. jt.).

Rahvusvahelise Olümpiakomitee 75. istungjärk (Viinis okt. 1974) otsustas korraldada 1980. a. suveolümpiamängud Moskvas ja olümpia purjespordivõistlused Tallinnas.

Ühiskonnaelu, majanduse ja kultuuri arengut on suunanud *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee, *Eestimaa Kommunistliku Partei Tallinna Linnakomitee ning partei rajoonikomiteed. Linna täitevkomitee esimees on olnud 1944—45 A. Kiidelmaa, 1945—61 A. Hendrikson, 1961—71 J. Undusk, 1971—79 I. Kallion ja a-st 1979 A. Norak.

Majandus- ja kultuurisaavutuste eest autasustas NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium oma seadlusega 27. XI 1970 Tallinna Lenini ordeniga. Sotsialistliku töö kangelase aunimetuse on saanud 28 tallinlast: 1958. a. K. Kärber, 1959. a. A. Parika, 1960. a. J. Kärdi, N. Ojasaar ja F. Voolens, 1961. a. I. Agejev ja L. Song, 1963. a. J. Eichfeld ja P. Rohtlaan, 1965. a. R. Kaik, A.-R. Raiend, A. Valdov ja L. Vammus, 1966. a. V. Kruus, M. Mihhailov, R. Nikkolo, A. Tammistu ja A. Veevo, 1969. a. A. Vares, 1971. a. Z. Agafonova, E. Ardula, H. Liblik, F. Tamm ja H. Vaher, 1973. a. A. Veimer, 1974. a. G. Ernesaks, 1975. a. J. Käbin ja 1976. a. E. Koolmeister. Tallinna aukodaniku nimetus on antud 9 isikule.

EESTIMAA KOMMUNISTLIKU PARTEI TALLINNA ORGANISATSIOON

Esimene marksistlik töölisring tekkis Tallinnas 19. saj. lõpus. Marksismi ideid levitas tööliste seas M. Kalinin, kes oli pärast Peterburist väljasaatmist 1901. a. apr-s Tallinna asunud. 1902. a. ühendati tema juhtimisel kõik Tallinna marksistlikud ringid ühtseks organisatsiooniks, mille eesotsas seisis umbes 10-liikmeline Tööliste Keskring. Valmistati ette VSDTP Tallinna Komitee moodustamist. Seda pidurdas M. Kalinini arreteerimine 1904. a. veebr-s. Komitee moodustati 1904. a. sügistalvel, ta astus ühendusse VSDTP

M. Kalinini mälestussammas Tornide väljakul (1950, skulptor A. Kaasik, arh. A. Alas)

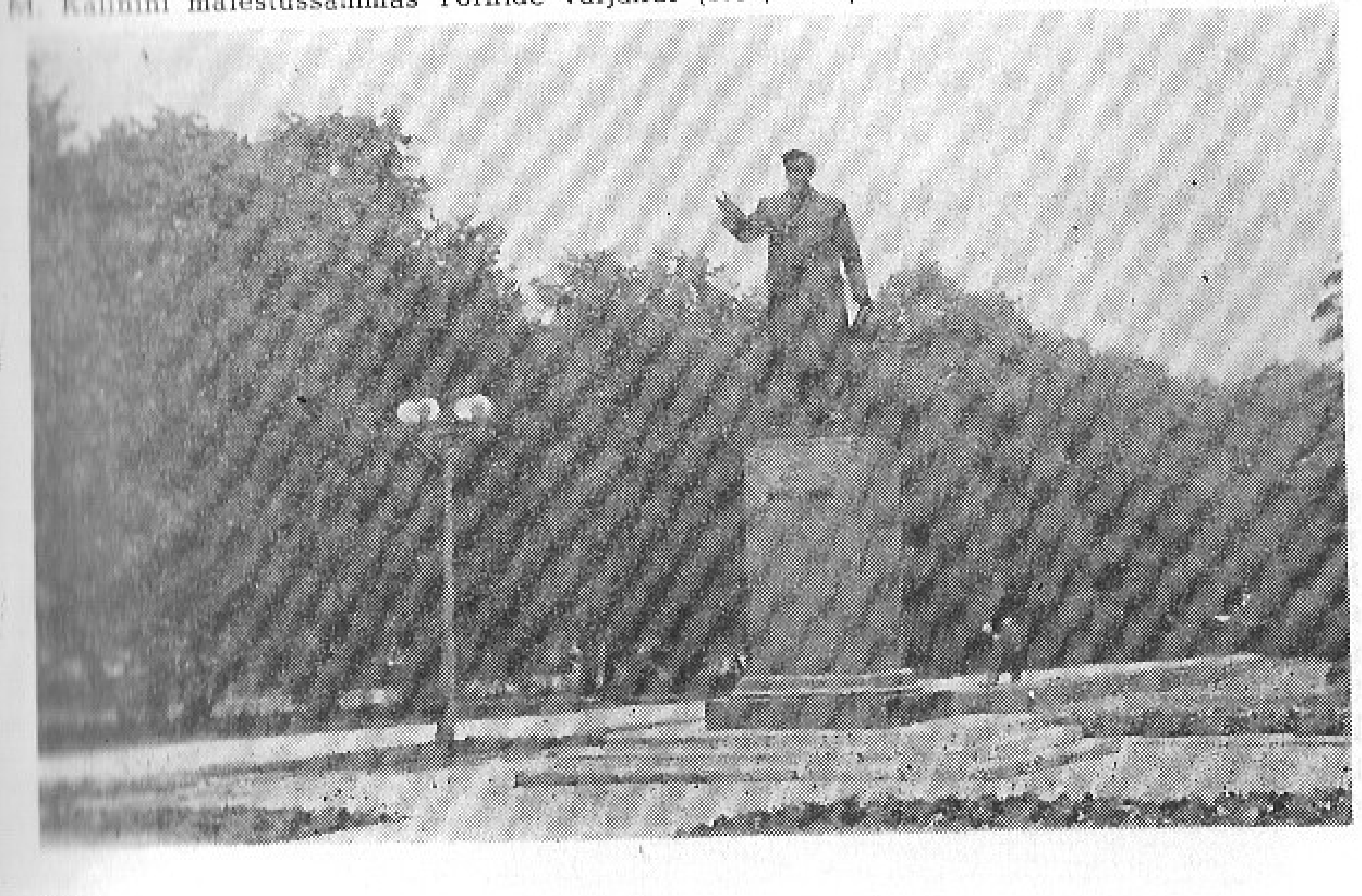

Keskkomitee Välismaabürooga. 1905. a. alguses oli VSDTP Tallinna organisatsioonil umbes 100, sama aasta lõpus umbes 600 liiget. 1905.—07. a. revolutsiooni ajal juhtisid organisatsiooni N. Janson, H. Püügelmann, J. Tippo, J. Töldsepp jt. Parteiorganisatsiooni algatusel asutati Tallinnas 1905. a. lõpus esimesed ametiühingud. Ametiühingute ajakiri «Töö», mis ilmus a-il 1908—09, oli tegelikult VSDTP Tallinna Komitee häälekandja.

1913. a. sõlmisid Tallinna bolševikud sideme Riigiduuma sotsiaaldemokraatliku fraktsiooni liikmetega, neilt saadi juhendeid ja marksistlikku kirjandust. Tugevnenuina suutsid bolševistlikud organisatsioonid oportunistidest puhastuda. Eesti bolševike nõupidamisel, mis toimus Tallinnas 4. IX (22. VIII) 1914, volitati partei Tallinna komiteed VSDTP Eestimaa organisatsiooni konverentsi kokkukutsumiseni tegutsema piirkonnakomitee õigusi kasutades. I maailmasõja ajal vähenes Tallinna organisatsiooni liikmete arv 50-ni, kuid sidemed töölistega säilisid. Taastati kontakt VSDTP Peterburi komiteega, kes täitis VSDTP KK Venemaa Büroo ülesandeid.

Pärast Veebruarirevolutsiooni võitu hakkas VSDTP Tallinna organisatsioon kiiresti kasvama. 1917. a. märtsi lõpus oli selles 500, juulis 3182 ja oktoobris 6000—7000 liiget. Esimesse legaalsesse VSDT(b)P Tallinna Komiteesse kuulusid J. Anvelt, M. Peterkopp, I. Jegorov jt. Bolševike juhtimisel moodustati töölismiilits ja Punakaart. Linnavolikogu valimistel (aug.) anti bolševike nimekirjale 31% hääli. Bolševistlikest ajalehtedest ilmusid Tallinnas 1917—1918 «Kiir» (hiljem «Tööline»), «Maatamees» ja «Утро правды» (hiljem «Звезда»).

V. I. Lenini ülestõusuplaanis oli Tallinnal tähtis osa, plaanile vastavalt võttis Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee võimu linnas 5. nov. (23. okt.) enda kätte. Saksa okupatsiooni ajal 1918. a. taastati partei Tallinna komitee illegaalselt juba märtsis. Rajati põrandaalune trükikoda, hakati välja andma lendlehti ja ajalehte «Kommunist». R. Eige, J. Kuppari, J. Schütsi, K. Tiitseni, J. Tippo jt. eestvõttel taastati suvel parteiorganisatsioon kõigis tähtsamais käitistes. Novembris, kui illegaalsele parteitööle saabusid V. Kingissepp, M. Koolmeister, J. Rästas, R. Vakmann ja R. Vennikas, aktiviseerus organisatsioon veelgi. 1918—19 oli Tallinna parteiorganisatsioonil üle 300 konspiratiivkorteri.

Illegaalse töö otstarbekas seostamine legaalsega võimaldas Tallinna parteikomiteel juhtida ka töölisklassi legaalseid organisatsioone. Kodanliku vabariigi algaastail valiti Tallinna ametiühingute keskorganeisse enamasti kommunistid, linnavolikogus tegutses tugev kommunistlik fraktsioon, I ja II Riigikogu kommunistlikku rühma kuulusid enamasti Tallinna parteiorganisatsiooni liikmed. EKP Tallinna organisatsioonil kui suurimal parteiorganisatsioonil (1920. a. 265, 1921. a. 365, 1922. a. 550 liiget) oli kogu EKP tegevuses tähtis osa. Terror tabas seda organisatsiooni kõige rängemini, kuid kodanlusel ei läinud korda teda hävitada. Sageli lähetas EKP Keskkomitee Tallinna organisatsiooni liikmeid teistesse piirkondadesse parteitööd elustama. Tallinna parteiorganisatsiooni juhtisid EKP juhid (J. Anvelt, V. Kingissepp, O. Rästas jt.). Nooremaist kommunistidest tegutsesid 1920. a-te I poolel energiliselt H. Allik, G. Kreuks, J. Kreuks, P. Keerdo, J. Jürna, J. Lauristin, A. Leiner, R. Mirring, A. Resev, J. Tomp jmt.

EKP Tallinna organisatsioon oli 1924. a. 1. dets. ülestõusu ettevalmistamise peaosalisi ning kandis ülestõusu mahasurumisele järgnenud valge terrori ajal kõige suuremaid kaotusi. Liikmete arv vähenes märksa, 1929. a. lõpus oli neid ainult 45, 1925.—30. a. illegaalseist vastutavaist parteiorganisaatoreist (A. Riismann, A. Leiner, N. Karotamm, P.-R. Baumann, J. Jürna) mõrvas kodanlik võim A. Riismanni, A. Leineri ja J. Jürna. Organisatsiooni tegevus hoogustus alates 1930. a. lõpust. Asutati kaks põrandaalust trükikoda. 1931. a. juunis sai EKP Tallinna organisatsioon taas ränga hoobi: reeturi abil läks politseil korda suurem osa organisatsiooni liikmeid arreteerida. Arreteerimisest pääsenuil katkes side EKP Keskkomiteega (asus

1931—33 NSV Liidus). Keskkomitee saatis 1932. a. kevadel F. Oki Tallinna organisatsiooni taastama, aga politsei tabas ta sama aasta augustis. Järgnes uusi arreteerimisi. Edukalt kulges parteiorganisatsiooni taastamine ja tugevdamine 1936—37, kui seda juhtis D. Kuzmin. Edusamme tehti ka töölisklassi ühisrinde loomises.

1938. a. mais moodustati Eestis taas põrandaalune parteikeskus — EKP Illegaalne Büroo (Tallinnas), mis täitis EKP Keskkomitee ülesandeid. Büroo töös olid tähtsad Tallinna organisatsiooni (selle liikmeskond moodustas 40% EKP liikmeist) puudutavad küsimused. 1938—40 juhtis organisatsiooni kolmeliikmeline komitee: H. Arbon, P. Pedrae (Petrée) ja J. Leiman (suri 19. III 1940). Sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamises (1940. a. kevadel) oli Tallinna parteiorganisatsioonil, kuhu kuulus 60 kommunisti, määrav osa. EKP Tallinna Komiteel oli tugev mõju Tallinna Ühises Haigekassas (hõlmas 1939. a. 34 125 töölist ja teenistujat ning 20 110 nende perekonnaliiget), kõigis linna tähtsamais ametiühinguis jmt. töölisorganisatsioonis.

1940. a. suvel sotsialistliku revolutsiooni ajal alustas Tallinna parteiorganisatsioon legaalset tegevust juba 20.—21. juunil, ehkki EKP legaliseeriti ametlikult alles 4. juulil. 18. juulil peeti organisatsiooni esimene üldkoosolek, uude linnakomiteesse valiti F. Okk, V. Jaanus ja S. Telman. Juuni lõpus hakati partei liikmeid arvele võtma ja juulis uusi liikmeid vastu võtma (12. juulist 16. aug-ni võeti parteisse 362 liiget). Käitistesse ja asutustesse moodustati algorganisatsioone; 1941. a. veebr-s oli neid Tallinnas 53. Parteiorganisatsioon juhtis sotsialistlikke ümberkorraldusi (suurtööstuse, transpordi ja kaubanduse natsionaliseerimist, töötajate ainelise olukorra parandamist). EKP Tallinna organisatsiooni I konverentsi ajaks (1.—3. II 1941) oli kommunistide arv suurenenud 950-ni (741 partei liiget ja 209 liikmekandidaati; neist 75% töölised). Konverents andis edasise tegevuse suuna.

Pärast fašistliku Saksamaa kallaletungi NSV Liidule (22. VI 1941) hakati EK(b)P Keskkomitee ja Tallinna parteiorganisatsiooni juhtimisel elu sõjaaja vajaduste kohaseks ümber korraldama. Organiseeriti kaitsetöid, kaitselahingute eel astus linna parteikomitee üleskutsel rahvaväkke tuhandeid vabatahtlikke. Neist moodustati Tallinna töölispolk, mis koos regulaarväeüksustega kaitses Eesti NSV pealinna kangelaslikult. Nii Tallinna kaitsmise (15. VII — 28. VIII 1941) kui ka partei- ja nõukogude aktiivi meritsi Leningradi evakueerimise ajal langes palju Tallinna kommuniste. Parteiorganisatsioon kandis kaotusi ka okupeeritud Eestis 1941—44 tegutsenud fašismivastaste rühmade liikmete arreteerimise ja hukkamise tagajärjel. Evakueerunud kommunistid jätkasid tagalas tööd või võitlesid Eesti laskurkorpuses.

Tallinn vabastati 22. IX 1944, kohe pärast seda saabusid tagalas moodustatud operatiivrühmade liikmed (sealh. EKP Keskkomitee ja Tallinna Linnakomitee I sekretär N. Karotamm ja linna täitevkomitee esimees A. Kiidelmaa). Sotsialistlikku ülesehitustööd hakkasid juhtima EK(b)P Keskkomitee ja

Viru väljak (end. Vene turg) ja tuletõrjehoone, paljude töölismeeleavalduste ja -koosolekute paigad

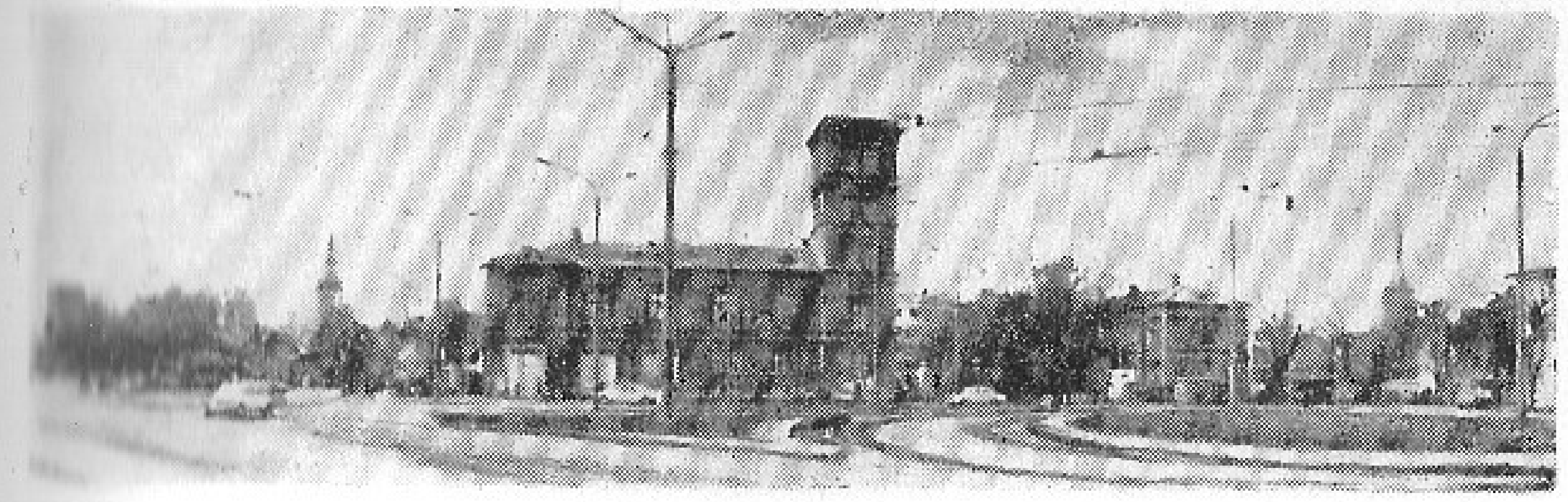

partei Tallinna organisatsioon. Linnakomitee büroo juhtimisel saadeti käitistesse ja asutustesse üle 200 parteiorganisaatori ning hakati neis asutama partei algorganisatsioone, parteikandidaatide gruppe ning partei- ja komsomoligruppe. 1945. a. lõpuks oli asutatud 175 algorganisatsiooni (neisse kuulus 2816 kommunisti). Pärast linnarajoonide moodustamist (1945. a. suvel) loodi partei rajooniorganisatsioonid. 1945. a. lõpus peeti esimesed linnarajoonide parteikonverentsid; valiti rajoonikomiteed ning nende bürood ja sekretärid. EK(b)P Tallinna organisatsiooni II konverents, kus tehti kokkuvõtteid majanduse taastamise juhtimisest, peeti 8.—9. XII 1945. Konverents valis uue linnakomitee. Selle pleenumil, mis toimus kohe pärast konverentsi, valiti EK(b)P Tallinna Linnakomitee I sekretäriks EK(b)P Keskkomitee I sekretär N. Karotamm ja II sekretäriks A. Kründel.

A-il 1946—50 (IV viisaastakul), kui Eesti NSV rahvamajanduse arendamise peaülesanne oli industrialiseerimine, hoolitses Tallinna parteiorganisatsioon igati tööstustoodangu kasvu eest. Organiseeriti sotsialistlikku võistlust, saavutati töötajate tööaktiivsuse suurenemine. Viisaastaku kestel moodustati parteiorganisatsioon peaaegu kõigis käitistes, kus seda seni ei olnud. Kommunistide arv kolmekordistus.

1951. a. valiti EKP Tallinna Linnakomitee I sekretäriks E. Ristmägi, 1952. a. V. Ani (jäi sellele ametikohale 1961. a-ni). 1950. a-il parteiorganisatsiooni tugevnemine jätkus. 1. I 1959 oli Tallinnas 11 674 partei liiget ja liikmekandidaati. Pooled neist töötasid tööstuses, transpordis ja ehituses. Parteiorganisatsioone oli tollal 461. Organisatsiooniline töö täiustus, poliitiline ja ideoloogiatöö korraldati ümber. Vabaneti dogmatismist, parteiharidustöö muutus paindlikumaks ja elulähedasemaks. Parteiharidusvõrgus õppijate arv suurenes (1950. a. ligi 10 000 in., 1959. a. 16 973). Ringe ja seminare oli 1959. a. 735; 1941. a. asutatud ja kohe pärast Suurt Isamaasõda taas avatud marksismi-leninismi ülikoolis õppis 1959. a. üle 1200 inimese.

1960. a-il andsid EKP Tallinna organisatsiooni organisatsioonilisele ja ideoloogilisele tööle suunda NLKP XXI, XXII ja XXIII kongressi otsused. Linnakomiteed juhtis 1961—71 I sekretärina V. Väljas. EKP Tallinna organisatsioon taotles töötajate aktiivsuse ja initsiatiivi edasist suurendamist. Linna-

EKP Keskkomitee esimene sekretär K. Vaino Tallinna parteiorganisatsiooni XXI konverentsi delegaatidega vestlemas (6. I 1979)

komitee ja rajoonikomiteede juures moodustati alalised komisjonid. Algorganisatsioonide algatusel asutati käitistes tehnikanõukogud ja -komisjonid. Hakati moodustama komisjone administratsiooni tegevuse parteiliseks kontrollimiseks (1975. a. oli neid 751).

Parteiorganisatsiooni algatusel tõhustus sotsialistlik võistlus. 1950. a-te lõpus levima hakanud kommunistliku töö liikumine hõlmas üha rohkem töötajaid. Partei juhtimisel täideti seitseaastaku (1959—65) ülesanded 1965. a. mai lõpuks.

A-il 1966—70 pööras parteiorganisatsioon NLKP XXIII kongressi otsuseid ja VIII viisaastaku ülesandeid täites peatähelepanu uuele planeerimise ja majandusliku stimuleerimise korrale. Selle elluviimisel oli abiks 1966. a. asutatud EKP Tallinna Linnakomitee tehnika-majandusnõukogu. Parteiorganisatsiooni saavutused linna majandus- ja kultuurielu juhtimises kajastusid Tallinna autasustamises Lenini ordeniga (27. XI 1970).

1970. a-il on EKP Tallinna organisatsiooni tegevus põhinenud NLKP XXIV ja XXV kongressi otsustel. Need taotlevad rahva elatus- ja kultuuritaseme tõstmist ühiskondliku tootmise dünaamilise ja proportsionaalse arendamise, selle efektiivsuse suurendamise, teaduse ja tehnika progressi kiirendamise, tööviljakuse tõstmise ja töö kvaliteedi igakülgse parandamise alusel. Parteitöös on juurdunud kõigi elualade kompleksne käsitlemine. Algorganisatsioonide eestvõttel on rakendatud hulgaliselt uusi algatusi, võetud ja täidetud isiklikke, brigaadide ning käitiste viisaastakuülesandeid (omaplaane). Sotsialistlik võistlus on hõlmanud rohkem töötajaid, võistluse korraldus on täiustunud.

On jätkunud parteiorganisatsiooni tugevnemine. 1. I 1971 kuulus Tallinna organisatsiooni 23 750 kommunisti ja 674 algorganisatsiooni, 1. I 1979 oli liikmeid ja liikmekandidaate 33 953 ning algorganisatsioone 903. Parteiorganisatsioonides oli selleks ajaks moodustatud 878 tsehhiorganisatsiooni ja 1567 parteigruppi, mis on tihendanud partei sidemeid töökollektiividega. Parteiorganisatsiooni töölistuumik on suurenenud, ühtaegu on kõrgenenud kommunistide haridustase. EKP Tallinna Linnakomitee I sekretäriks valiti 1971. a. N. Johanson. Kui 1974. a. alguses moodustati uus linnarajoon (Oktoobri raj.) ja Keskraj. nimetati Lenini raj-ks, siiris viimane Oktoobri raj-le rohkem kui 120 algorganisatsiooni.

NLKP XXIV ja XXV kongressi otsuseid täites on Tallinna parteiorganisatsioon ideoloogilist tööd tõhustanud ning ideoloogiakaadrit tugevdanud. Tulipunktis on olnud internatsionalistlik kasvatus. Ideoloogiatööd on ilmestanud NLKP XXV kongressi materjalide ning L. Brežnevi teoste «Väike maa», «Taassünd» ja «Uudismaa» laialdane tundmaõppimine, mis on kommunismiehitamise perspektiive tihedasti seostanud aktuaalsete probleemidega ning kollektiivide sotsiaalse arengu ja tööülesannetega. NSV Liidu ja Eesti NSV uue konstitutsiooni üldrahvaliku arutelu ja kehtestamisega (vastavalt 1977 ja 1978) on kaasnenud töötajate tööalase ja poliitilise aktiivsuse tõus.

EESTIMAA LENINLIKU KOMMUNISTLIKU NOORSOOÜHINGU TALLINNA ORGANISATSIOON

Tallinna esimesed revolutsioonilised noorsoo-organisatsioonid tekkisid 20. saj. alguses. 1905. a. asutati õpilasorganisatsioon, mis levitas lendlehti ja oli sidemeis VSDTP Tallinna Komiteega. Selle organisatsiooni tegevus katkes pärast 1905.—07. a. revolutsiooni lüüasaamist. 1. VI (19. V) 1917 asutati bolševike algatusel Tallinna Sotsiaaldemokraatlik Noorte Klubi (nov-st 1917 Tallinna Sotsiaaldemokraatlik Noorte Ühendus; esimees E. Strauch), mis koondas noori sotsialistliku revolutsiooni eest võitlema ja pärast revolutsiooni võitu nõukogude korda kindlustama. 1917. a. lõpus oli organisatsiooni umbes 1000 liiget. 17.—18. II 1918 peeti Tallinnas sotsiaaldemokraatlike

noorsooühingute kongress, kus asutati Põhja-Balti Kommunistlik Noorsoo Liit. Saksa okupatsiooni ajal pidid sotsiaaldemokraatlikud noorsoo-organisatsioonid tegevuse lõpetama. Enamik neisse kuulunuid evakueerus ning astus Punaarmeesse.

5. XII 1920 asutati Tallinnas legaalne Üle-eestimaaline Noorproletaarlaste Ühing (Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali sektsioon; esimees A. Sommerling). 1921. a. kevadel oli sellel Tallinnas 579 tegev- ja 150 toetajaliiget. Sama aasta aprillis sulges valitsus ühingu, üle 50 liikme arreteeriti. Seejärel hakkasid klassiteadlikud noored EKP osavõtul looma illegaalset Eestimaa Kommunistlikku Noorsooühingut (EKNÜ-d). EKP KK Poliitbüroo 1921. a. 17. okt. otsuse alusel moodustati EKNÜ Ajutine Keskbüroo. EKNÜ I kongressi ajal (3. IX 1922) oli ühingu Tallinna organisatsioonis 189 liiget. EKNÜ Tallinna Komiteesse kuulusid A. Resev, R. Pruljan, E. Reva jmt. Paljud EKNÜ Tallinna organisatsiooni liikmed osalesid 1924. a. 1. dets. ülestõusus ning võitlesid väga mehiselt. Pärast ülestõusu lüüasaamist osutus EKNÜ purustatuks. 1925. a. sügiseks oli illegaalne EKNÜ Tallinna Komitee taastatud, sellesse kuulusid siis K. Umbleja, I. Sütspool jmt. Tunduvalt tugevnes EKNÜ 1927. a. ja 1928. a. I poolel. Tallinna komiteesse kuulusid sel ajal E. Sütspool, E. Treiberg, V. Rootsi ja J. Leiner. Ühingu rakukesi oli sadamas, õhtukoolis, kaubanduskoolis, karskusseltsis «Valvaja» ja mujal. EKNÜ-sse kuulus Tallinnas 50 noort. 1922. a. arreteeritud ning vanglas surnud komsomoliaktivisti V. Klementi matused (24. II 1929) mõjusid võimsa valitsusvastase meeleavaldusena. Kuid pärast paljude EKP ning EKNÜ aktivistide arreteerimist 1931. a. kevadel ja suvel ei suudetud EKNÜ keskust ega Tallinna organisatsiooni taastada. Legaalne Eesti Töölisnoorte Ühing, kuhu kuulus ka kommunistlikke noori, asutati 1932. a. ning tegutses 1934. a. lõpuni.

Kommunistlik noorsoo-organisatsioon asutati uuesti 1940. a. sotsialistliku revolutsiooni ajal. EKP Keskkomitee moodustas juuli alguses EKNÜ organiseerimise keskuse, juuli lõpus nimetati see EKNÜ Keskkomiteeks. 26. juulil peeti kommunistlike noorte esimene üldkoosolek ja valiti 11-liikmeline EKNÜ Tallinna osakonna komitee (A. Meri jt.). Juulis-augustis hakati moodustama komsomoli algorganisatsioone (rakukesi). Esimeste hulgas asutati

Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu aktiviste 1923. a.: A. Vaarman, A. Mahlberg, O. Künnapuu (Lauristin), O. Piir, J. Lauristin, H. Allik, A. Stamm, E. Rõngelepp

tehaste «Volta» ja «Ilmarine» ning Balti Puuvillavabriku algorganisatsioon. Pärast EKNÜ vastuvõtmist Üleliidulisse Leninlikku Kommunistlikku Noorsooühingusse ning ELKNÜ-ks nimetamist (18. nov.) hakkas ühingu Tallinna komiteed juhtima V. Piirsoo. Suure Isamaasõja alguses astus enamik Tallinna kommunistlikke noori vabatahtlikult Punaarmeesse või rahvakaitseväkke. Valdav osa okupeeritud Tallinna põrandaalusele tööle jäänud komsomoliaktiviste hukkus (sealh. V. Piirsoo).

1944. a. sept-s pärast Tallinna vabastamist kohalesaabunud operatiivrühma kuulus ka ELKNÜ Tallinna Linnakomitee sekretär R. Viies. Oktoobris moodustatud linnakomitee büroo hakkas kommunistlikke noori arvele võtma, uusi liikmeid vastu võtma ning algorganisatsioone asutama. Oktoobri jooksul asutati 29 algorganisatsiooni. 1. I 1945 kuulus Tallinna komsomoliorganisatsiooni üle 700 noore, aasta lõpus 2620. Pärast linnarajoonide moodustamist (1945) loodi komsomoli rajooniorganisatsioonid. Tallinna organisatsiooni I konverents peeti 21.—22. IV 1946. Kommunistlikud noored osalesid linna taastamises ja töötasid ehitustel. 1948. a. algatas komsomol Tallinna ja Riia noortööliste sotsialistliku võistluse. Käitistes moodustati noortebrigaade. Hoogustus noorte osavõtt sotsialistlikust võistlusest. Ideelises kasvatuses omandasid suure tähtsuse komsomoli poliitharidusringid.

Pärast ELKNÜ VIII kongressi (1955) organisatsiooni tegevus elavnes, hoogu andis ka komsomoliorganisatsioonide õiguste suurendamine pärast NLKP XX kongressi (1956). 1. I 1957 oli linnas 16 723 kommunistlikku noort. 1957. a. korraldati Tallinnas I Eesti NSV noorsoo- ja üliõpilasfestival. Tallinna kommunistlikke noori töötas uudismaade ülesharimisel Kasahhi NSV-s ning komsomoli löökehitustel (tsemenditehas «Punane Kunda», Balti Soojuselektrijaam, Eesti Elektrijaam jmt.). 28. XII 1976 kuulutas ÜLKNÜ Keskkomitee Tallinna olümpiaobjektid üleliiduliseks komsomoli löökehituseks. Löökehitus on ka Iru Soojus- ja Elektrijaam. Osa Tallinna noori töötab väljaspool Eesti NSV-d (Baikali-Amuuri raudtee ehitusel ja mujal). Tallinna komsomoliorganisatsioon ühitab poliitilist ja töökasvatust. IX viisaastaku (1971—75) saavutuste eest anti organisatsioonile põliseks ÜLKNÜ Keskkomitee punalipp. Komsomoliorganisatsioonide töö ülevaatusel 1976. ja 1977. a. autasustati Tallinna Lenini ja Kalinini raj. organisatsiooni ÜLKNÜ

Eesti Õpilasmaleva töösuve avamine Raekoja platsil 18. VI 1977

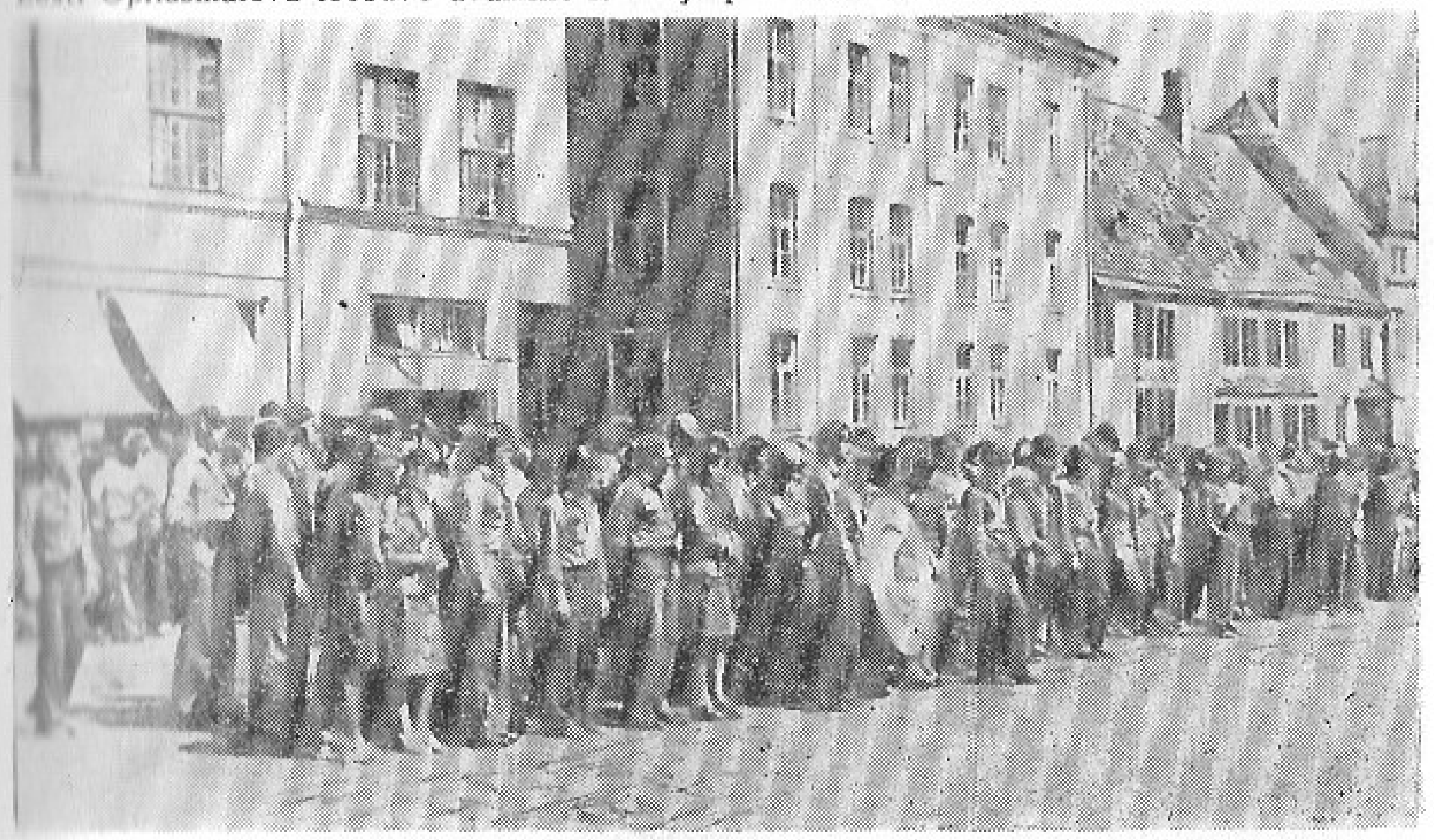

Keskkomitee rändpunalipuga «Edusammude eest noorsoo kommunistlikul kasvatamisel». 1. I 1979 oli Tallinna komsomoliorganisatsioonis 58 662 liiget. Kasvatustöö komplekssus kajastub hulgalises osavõtus leninlikust arvestusest «Viime ellu NLKP XXV kongressi otsused» (1978. a. 66 000 noort, kellest osa ei kuulu komsomoli). Kommunistlik Noorsooühing juhib Eesti Üliõpilaste Ehitusmalevat (1978. a. kuulus sellesse Tallinna üliõpilasi 1200) ja Eesti Õpilasmalevat (Tallinna õpilasi 2100). Komsomoli poliitringe oli linnas 1978. a. 445, neis täiendas oma teadmisi 9600 noort. ELKNÜ Tallinna Linnakomitee I sekretäriks valiti 1977. a. dets-s J. Tanvel. Komsomoli juhtimisel tegutseb Tallinna Pioneeriorganisatsioon, 10—15-aastaste laste ja noorukite isetegevuslik kommunistlik organisatsioon, mis kuulub ENSV Pioneeriorganisatsiooni ning selle kaudu Üleliidulisse V. I. Lenini nimelisse Pioneeriorganisatsiooni. Organisatsioon asutati 1940. a. suvel. Juba sama aasta oktoobris kuulus sellesse 2700 koolinoort (üle kolmandiku pioneerealiste õpilaste üldarvust). 1941. a. asutati Tallinna Pioneeride Maja (praegune *Pioneeride ja Koolinoorte Palee). Pioneerid korraldasid OVTK-võistlusi ja sõjamänge ning asutasid huvialaringe. Suure Isamaasõja ajal võtsid evakueeritud pioneerid osa oma asukoha pioneeriorganisatsiooni tegevusest. Pärast sõda olid pioneerid abiks taastamis- jm. töödel. 1946. a. avati taas Tallinna Pioneeride Maja. Pioneerid osalevad operatsioonides «Miljon kodumaale!» ja «Pioneerirongid BAM-ile!», aktsioonis «Solidaarsus» ja pioneeride spordimängudes «Lootuste stardid». Pioneeride vabariiklikest kokkutulekuist on Tallinnas peetud I (1947), II (1956), V (1962) ja VIII (1972). 1. I 1979 oli Tallinnas 21 200 pioneeri ja 56 pioneerimalevat (sealh. 44 kangelasenimelist).

MAJANDUS

Tallinna kui vana kaubandus-, tööstus- ja halduskeskuse majanduslik ilme on kujunenud sajandeid kestnud arengu jooksul, seda on mõjustanud linna soodus geograafiline asend, suhteliselt varane tööstuse teke ja intensiivne linnastumine.

Nüüdisajal on Tallinna koondunud umbes kaks viiendikku Eesti NSV sotsiaal-majanduslikust potentsiaalist. Tal on tihedad majandussidemed muude NSV Liidu tööstuspiirkondadega ja välisriikidega. Pealinnas valmistatakse ligi pool Eesti NSV-st väljaveetavast toodangust, sealhulgas 82%

Ülemiste paberivabrik 19. saj. I poolel

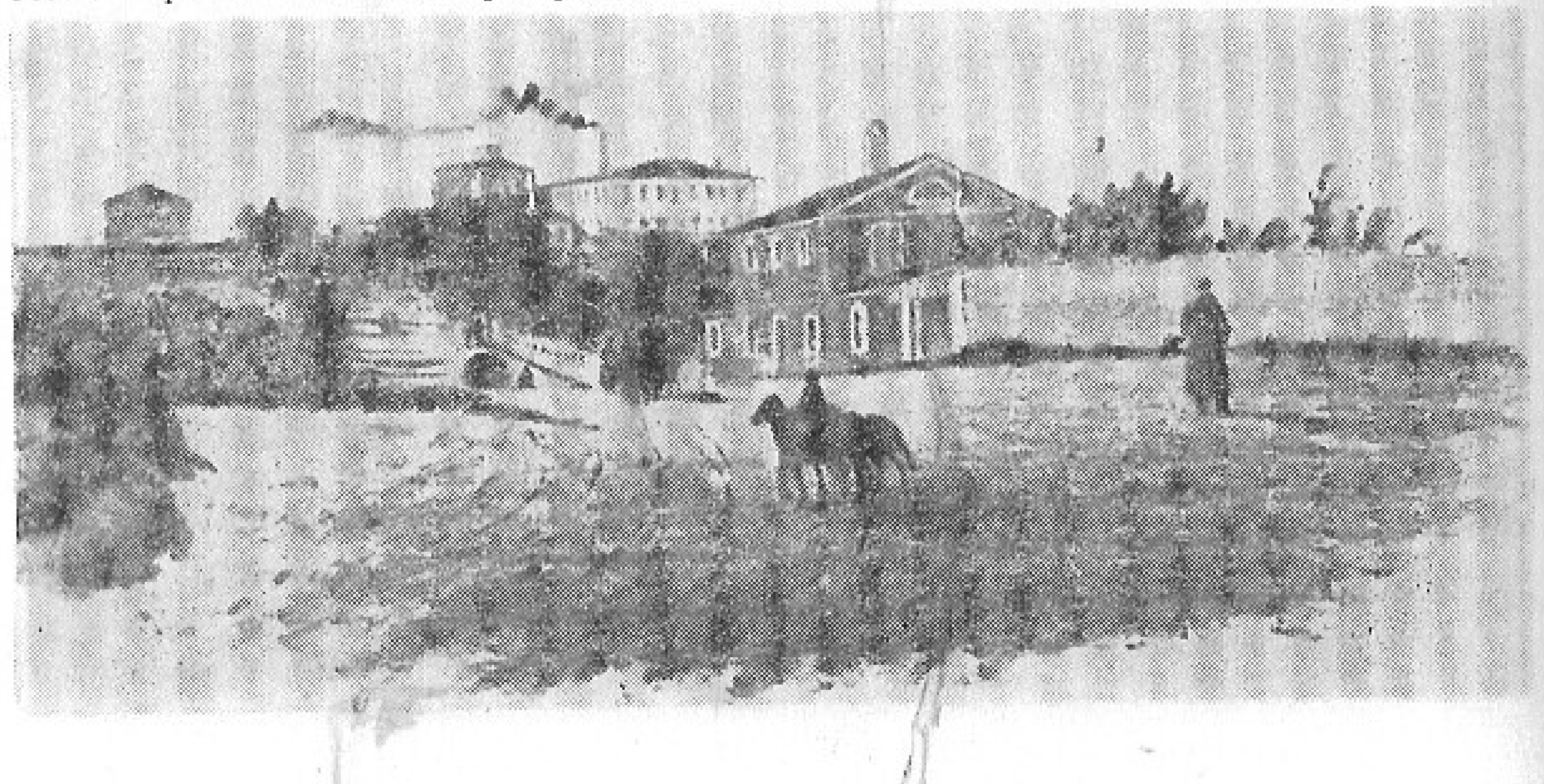

väljaveetavast masina- ja metalli-, 60% keemia-, 34% ehitusmaterjali- ning 50% kergetööstuse toodangust. Teistest liiduvabariikidest ja välisriikidest saab siinne tööstus toorainet, masinaid ja seadmeid ning kütust.

1977. a. oli 45% tallinlasi rakendunud rahvamajanduse materiaalse tootmise harudes — tööstuses, ehituses, veonduses, sides, kaubanduses, toitlustuses ning elutarbelises teeninduses. Olulise osa tööjõust moodustavad Tallinna lähiümbruse (Keila linna, Kohila, Kehra ja Aegviidu alevi ning Harku, Saue, Saku, Sommerlingi ja Viimsi kn.) linnas tööl käivad elanikud.

Tööstus. Tallinna vanimad tööstusliku iseloomuga ettevõtted olid veskid ja telliselöövid. Veskid paiknesid Härjapea jõel ja vallikraavil, vanimad olid väljaveskid (Ülemiste veski ja Jaaniveski olid rajatud arvatavasti 13. saj. I poolel). Tööjaotuse süvenedes tsunftikäsitöö spetsialiseerus ja kooperatsioon laienes. 18. saj. I poolel hakati asutama manufaktuure (esimene suur tööstusettevõte, Admiraliteedi töökojad, rajati sadamasse 1714—22). Tööstuspööre — vabrikutootmise tekkimine — toimus Tallinnas 19. saj. I poolel. See algas uute tehniliste seadmete ja masinate rakendamisest paberitööstuses. Rajati paberivabrik, tikuvabrik, masinatehas jm. Vabrikutööstuse arenemine suurendas juba manufaktuuritootmise ajal alanud kapitali akumulatsiooni (lisaväärtuse muundumist kapitaliks) ja kontsentratsiooni.

Tööstuse, eelkõige puuvilla-, metalli- ja masinatööstuse arengut soodustas 19. saj. III veerandi vabakaubanduslik tollipoliitika: 1861. a-st oli malmi ja raua ning 1863. a-st puuvilla sissevedu tollivaba. Rajati uusi suurkäitisi. Tooraine kohalevedu ja toodangu turustamist hõlbustas oluliselt Balti raudtee avamine 1870. a. 20. saj. alguses ulatus vabrikutööliste arv 10 000-ni, põhiosa neist moodustasid metalli- ja masinatööstuse töölised.

1900.—03. a. majanduskriis mõjus Tallinna tööstusele halvavalt, tooraine sisseveotollide kõrgendamine vähendas ta konkurentsivõimet. 20. saj. II kümnendil algas seoses suurriikide võidurelvastumisega tootmise hoogne tõus. Tsaarivalitsuse kavandatud nn. väikese sõjalaevaehitusprogrammi järgi pidi Tallinn saama Vene sõjalaevastiku peamiseks tugipunktiks ja sõjasadamaks. See ajendas Lääne-Euroopa suurtööstureid rajama siia sõjalaevatehaseid Venemaa Mereministeeriumi tellimuste täitmiseks. Miiniristlejate tootmist alustati Kopli poolsaare lõplikult valmisehitamata tehastes 1913. a. sügisel.

Kodanlikus Eestis jäi enamik suurettevõtteid turu ahtuse pärast alakoormatuks. 1930. a-te II poolel tõi siseturu nõudmise suurenemine elavnemist. 1939. a. oli Tallinnas 20 000 vabrikutöölist, töötajate arvult oli esikohal tekstiilitööstus ja teisel kohal metallitööstus.

Suhkrumanufaktuur Maarjamäel 1830. a-il

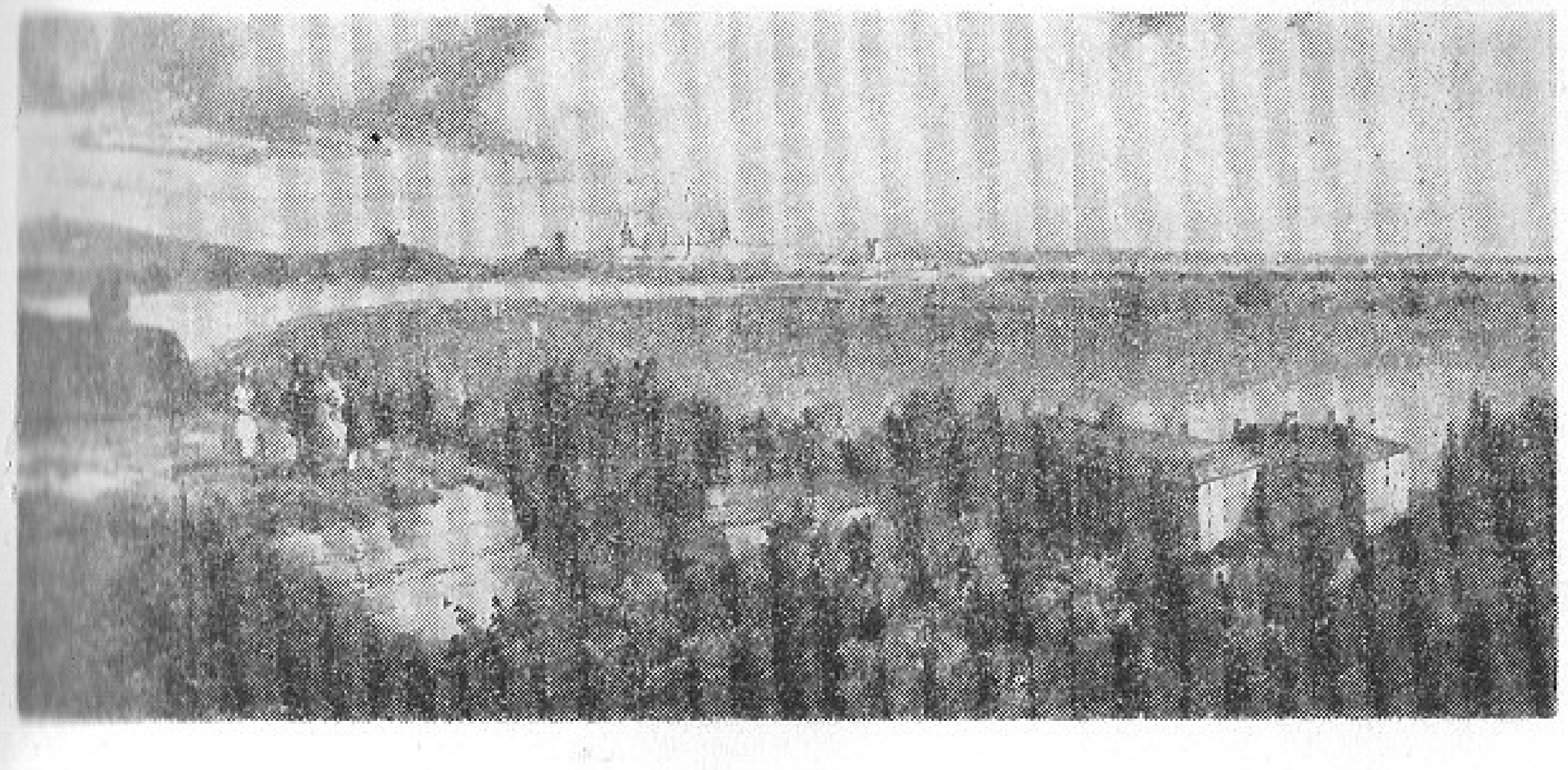

Tööstustoodangu kasv

Aastad	Kasv (%)		
	Tallinnas	Eesti NSV-s	NSV Liidus
1941—1950	353	342	172
1951—1960	293	336	303
1961—1970	246	242	227
1971—1977	149	154	159

Tallinna osatähtsus Eesti NSV rahvamajandusharude töötajate arvus 1974. a.

	Töötajate arv		Tallinna osatähtsus Eesti NSV-s (%)
	Eesti NSV	Tallinn	
Tööstus	230 300	104 847	45,5
Ehitus	49 900	16 231	32,5
Veondus	59 100	21 497	36,4
Side	10 200	4 058	39,8
Kaubandus ja toitlustus	51 800	20 900	40,3
Kokku	401 300	167 533	41,7

Tallinna osatähtsus Eesti NSV tööealises rahvastikus ja kogu rahvaarvus

	Aasta	Eesti NSV-s	Tallinnas	Tallinna osatähtsus (%)
Rahvaarv	1959	1 196 791	281 714	23,5
	1970	1 356 079	362 706	26,7
	1976	1 438 000	407 800	28,4
Linnarahvastik	1959	675 515	281 714	41,7
	1970	881 168	362 706	41,9
	1976	982 400	407 800	42,1
Tööealiste arv	1959	688 265	178 833	26,0
	1970	762 032	225 314	29,7
Linnarahvastiku osatähtsus rahvaarvus (%)	1959	56,4	100,0	×
	1970	65,0	100,0	×
	1976	68,3	100,0	×
Tööealiste osatähtsus rahvaarvus (%)	1959	57,5	63,5	×
	1970	56,2	62,1	×

Nõukogude võimu taaskehtestamise ajal, 1940. a., oli Tallinnas rohkesti tehniliselt mahajäänud väikekäitisi. Suurettevõtteid oli tselluloosi- ja paberi-, kerge- ning toiduainetetööstuses. Rahvamajanduslikult tähtsaid tööstusharusid — energeetikat, kütuse-, keemia- ning masina- ja metallitööstust — iseloomustasid väikesed ja keskmise suurusega ettevõtted, milles tootmine oli toodete suure arvu pärast killustatud. Käitiste toodang tarbiti Eestis.

Saksa fašistliku okupatsiooni ajal tekitati majandusele suurt kahju, eriti said kannatada energeetika, masina- ja metallitööstus ning veondus. 1944. a.

Tallinna osatähtsus Eesti NSV tööstuses tööstusharuti 1977. a.

	Tallinna osatähtsus (%)	
	kogutoodangus	töötajate arvus
Energeetika	3,6	14,1
Keemiatööstus	78,7	74,7
Masina- ja metallitööstus	63,1	56,9
Metsa-, puidu- ja paberitööstus	34,4	27,8
Ehitusmaterjalitööstus	37,9	35,4
Kergetööstus	33,9	39,8
Toiduainetetööstus	41,4	40,7
Trükitööstus	75,6	67,9
Muud tööstusharud	59,9	67,7
Kokku	38,8	41,5

sept-s oli Tallinna tööstuse sõjaeelsest võimsusest alles ligikaudu 35%. Seepärast sai esmaseks ülesandeks majanduse, eeskätt tööstuse taastamine. Et sõjakahjustused olid muudes Eesti tööstuslinnades (Narvas, Tartus) veel suuremad kui Tallinnas, valmis valdav osa sõjajärgsete aastate tööstustoodangut siin. 1947. a. andis pealinn 53,3% tööstuse kogutoodangust. Hiljem, kui teistegi linnade tööstus taastati, hakkas Tallinna osatähtsus vähenema: 1950. a. oli see 45,8%, 1977. a. 38,8%[1].

Esimesil sõjajärgseil aastail oli tööstuse struktuur võrdlemisi ühekülgne. Masina- ja metallitööstuse toodangust moodustasid 65% remonditööd ja metalltarindite valmistamine. Toiduainete- ja kergetööstust esindasid peamiselt kohalikku toorainet töötlevad väikekäitised ja käsitööndusartellid.

Sotsialistliku industrialiseerimise tulemusena on tööstus saanud uue ilme. Praegu on Tallinn Eesti NSV masina- ja metallitööstuse, keemiatööstuse ning toiduainetetööstuse keskus. Siin paikneb ka valdav osa puidu-, tselluloosi- ja paberi-, ehitusmaterjali-, naha- ja jalatsi- ning õmblustööstust ja laevaremondiettevõtteid. Üleliiduliselt tähtsad on aparaadi-, elektrotehnika- ja

[1] Siin ja edaspidi Tallinna tööstuse kohta esitatavais andmeis sisalduvad ka Tallinna ettevõtete mujal asuvate filiaalide andmed.

Tehas «Volta» 20. saj. alguses

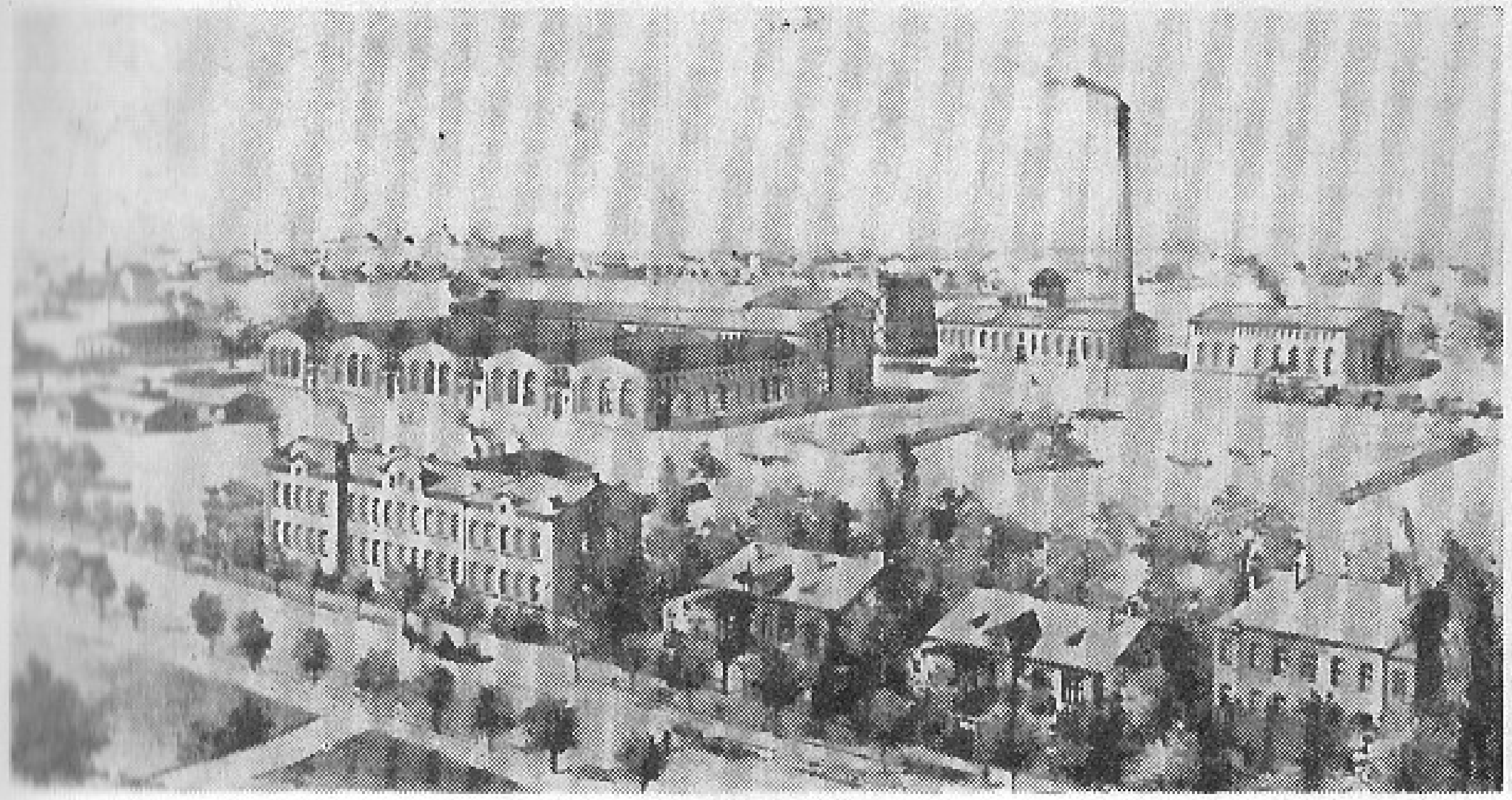

elektroonika- ning keemiatööstus. Paljusid ettevõtteid jm. asutusi on autasustatud NSV Liidu ordenitega (näit. J. Lauristini nim. Tallinna Masinatehast, tootmiskoondist «Talleks», Tallinna Vineeri- ja Mööblikombinaati, Maardu Keemiatehast, kombinaati «Balti Manufaktuur», kondiitritoodete vabrikut «Kalev», V. Kingissepa nim. Tallinna Tselluloosi- ja Paberikombinaati, naha- ja jalatsitootmiskoondist «Kommunaar»).

A-il 1950—77 suurenes Tallinna tööstuse kogutoodang rohkem kui 10-kordseks, tööstuse tootmistöötajate arv 2,2-kordseks ning tööviljakus 4,9-kordseks. 1977. a. kogutoodang oli 38,3 korda suurem kui sõjaeelne aastatoodang.

Iseloomulik on tööstuse spetsialiseerimine ja kontsentreerimine. 1950. a. alguses paiknes Tallinnas 55% Eesti NSV ettevõtteist. Järk-järgult on väikeettevõtteid ühendatud suurkäitisteks. 1977. a. oli Tallinnas väikeettevõtteid (töötajaid kuni 200) ainult 7,3%, neis töötas 3,2% linna tööstustöötajaist. Pealinnas asub enamik Eesti NSV suurettevõtteid.

X viisaastakul arendatakse tööstust põhiliselt olemasolevaid tehaseid rekonstrueerides ja seadmeid paremini kasutades. Tootmise kontsentreerimine ja spetsialiseerimine jätkub.

Masina- ja metallitööstus. Vanimaid metallitööstuse ettevõtteid oli linna tööhoovis paiknenud valukoda, kus 15. saj. alguses valati suurtükke ja kirikukelli. 16. saj. I poolel rajati Härjapea jõele vee jõul töötav vaseveski.

Vanim masinatehas (praeguse tootmiskoondise «Tööstusaparaat» eelkäija) rajati arvatavasti 1828. a. Ülemiste paberivabrikule seadmete valmistamiseks. 1861. a. toodi Tallinna Rakveres asutatud Wiegandi töökoda, mis järk-järgult arenes masinatehaseks (praegu tehas «Ilmarine»). 1870. a. alustasid tööd Balti raudtee peatehased. 1875. a. toodi Narvast Tallinna F. Krulli tehas (praeguse J. Lauristini nim. Tallinna Masinatehase eelkäija), 1881. a. anti käiku Lausmanni masinatehas. 1898. a. hakati Lasnamäele ehitama «Dvigateli» vagunitehast. See valmis 1899. a., töölisi oli ligi 3000. Samal aastal asutati elektromehaanikatehas «Volta» (1905. a. 400 töölist). 20. saj. II aastakümnel asutati suurpankade vahendusel Kopli poolsaarele 3 suurettevõtet: Vene-Balti Laevaehitus- ja Mehaanikatehase A/s. (1916. a. 7375 töölist), «Bekker & Ko.» (3500 töölist) ning «Noblessneri» tehas (1250 töölist, rajati

Tehase «Ilmarine» põletite kontrollimise liin

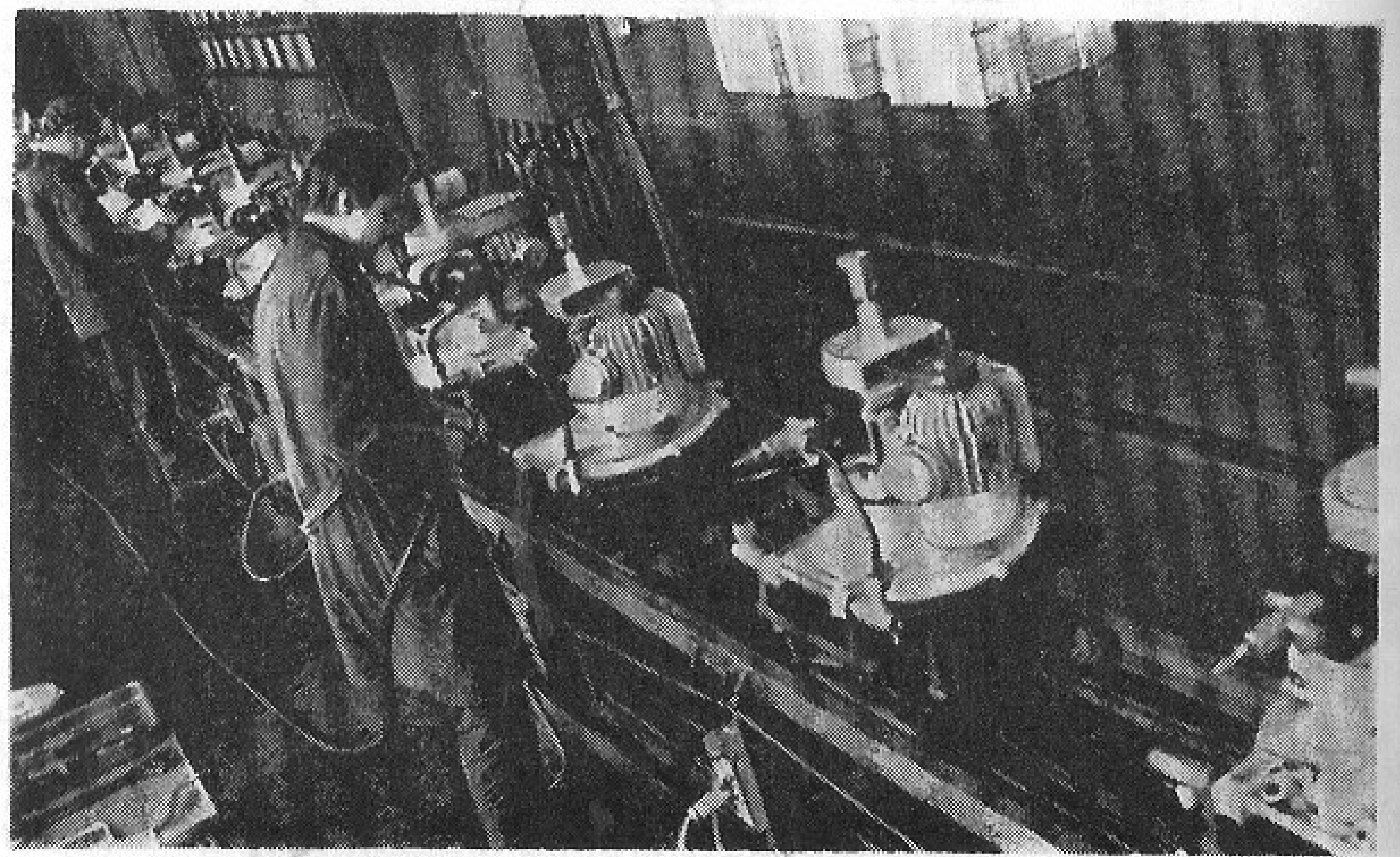

Peamised masina- ja metallitööstuse tooted

	1970	1975	1977
Elektrimootorid (kuni 100 kW, tuh. tk.)	294,3	318,7	308,8
Jõutrafod (tuh. kW)	1 254,0	2 075,0	2 450,0
Jõumuundurid (tuh. kW)	6 244,0	3 489,0	3 453,0
Valgustusseadmed (tuh. rbl.)	4 000,0	7 303,0	9 388,0
Automatiseerimisseadmed ja nende tagavaraosad (tuh. rbl.)	10 597,0	17 903,0	21 125,5
Naftaaparatuur (t)	10 829	22 052	26 500
Installatsioonijuhe (tuh. km)	46,2	49,9	50,7
Ekskavaatorid (tk.)	1 680	2 025	2 265

L. Nobeli ja G. A. Lessneri Peterburis asunud tehaste tütarettevõttena allveelaevade ehitamiseks). Kodanliku Eesti ajal rajati põllumajandusmasinate tootmiseks väiksemaid masina- ja remonditehaseid. Tekkis aparaaditööstus. 1935. a. alustas tööd raadiotehas RET.

Nüüdisajal valmistab Tallinna masinatööstus suhteliselt väikese metallikuluga tooteid. Tähtsaimad harud on elektrotehnikatööstus, laevaremont, masina- ja aparaaditööstus. Peamised masinatööstuse suurettevõtted on tehas *«Volta», J. *Lauristini nim. Tallinna Masinatehas, koondised *«Talleks», *«Vasar» ja *«Norma» ning Balti Laevaremonditehas. Väikesed, kohaliku tähtsusega remondi- ja metallitöötlemisettevõtted hõlmavad selle tööstusharu töötajaist umbes 15% ning põhifondidest umbes 12%.

Pärast sõda valmistas Tallinna masina- ja metallitööstus metalltooteid oma vabariigi tarbeks ja tegi remonditöid. 1950. a-il oli toodete hulgas 45—50% tehaste profiilile mittevastavaid. Spetsialiseerimise tulemusena vähenes nende osa 1977. a-ks 10—23%-ni. 1977. a. valmistati ligikaudu 720 toodet, mis kuuluvad standardklassifikatsiooni järgi 93 tooterühma.

Suurimad elektrotehnikatööstuse ettevõtted on M. *Kalinini nim. Tallinna Elektrotehnika Tehas, «Volta» ja *«Estoplast». Aparaaditööstust esindavad tootmiskoondised *«Tööstusaparaat» ja *RET. NSV Liidus on tunnustuse võitnud Tallinnas valmistatud elektrimootorid (neid tehakse üle 1200 päevas),

Tehase «Volta» elektrimootorite (seeria AO2-5) montaaži liin

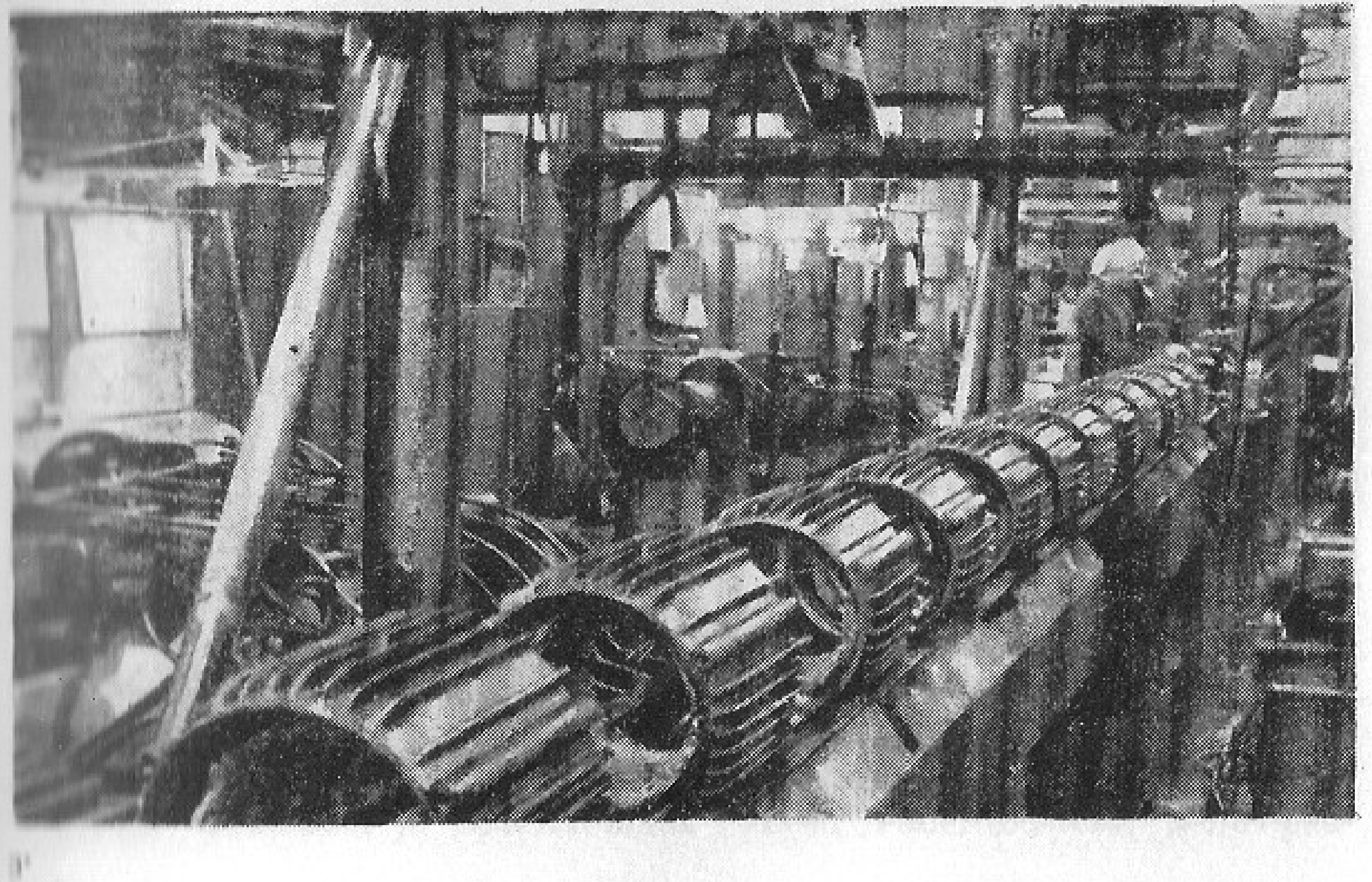

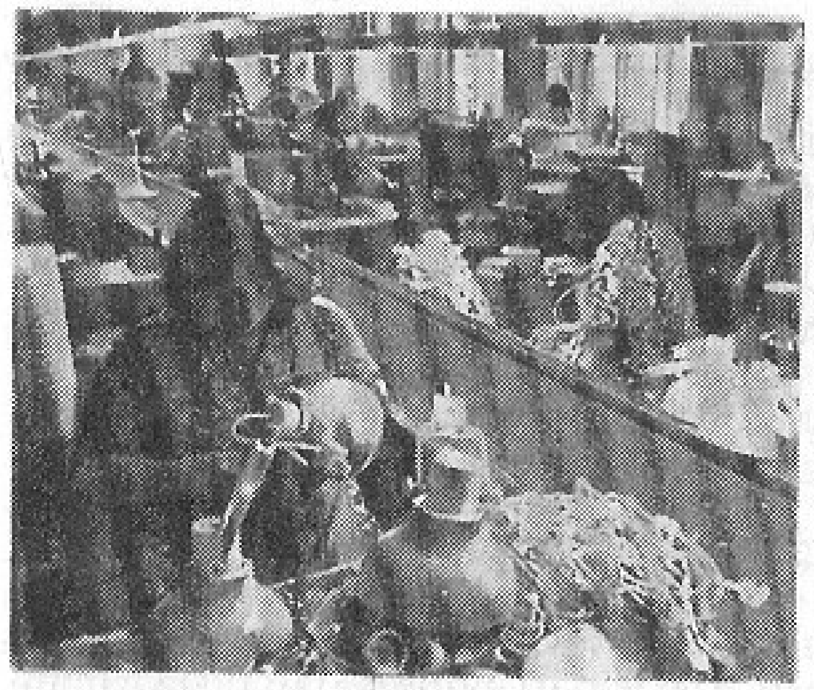

Tehase «Estoplast» valgustitsehh • Tehase «Salvo» kaitsekiivrite montaaži liin

mitmekopalised ekskavaatorid, õhkjahutid, induktsioonkulumõõtjad, katlaautomaatikaseadmed, pooljuhtmuundurid, autoturvavööd jmt. tooted. Osa masinatööstuse toodangust (26% paljukopalisi ekskavaatoreid, 6,5% kulumõõtjaid ja 7,3% elektrimootoreid, ka alaldeid, õhkjahuteid jm.) veetakse välisriikidesse.

Tallinna laevaremonditehased remondivad peamiselt kalalaevu, baaslaevu ja laevade juhtimisseadmeid ning teevad erivalutöid. *Spordilaevade Eksperimentaaltehas on NSV Liidu peamine klaasplastist jahtide tootja. U. 20% selle tehase toodangust eksporditakse.

Masinatööstuse arengut on soodustanud tootmispõhivahendite uuendamine. 1955—77 suurenes nende kogumaksumus ligikaudu 7,5-kordseks. 1977. a. lõpus töötas masinatööstuses muude moodsate seadmete hulgas 17 automaatliini ja 74 mehhaniseeritud vooluliini; põhitootmistsehhide seadmeist moodustasid 4,3% automaat- ja poolautomaatpingid. 1965—75 hakka-

Tootmiskoondise «Norma» galvaniseerimisjaoskond

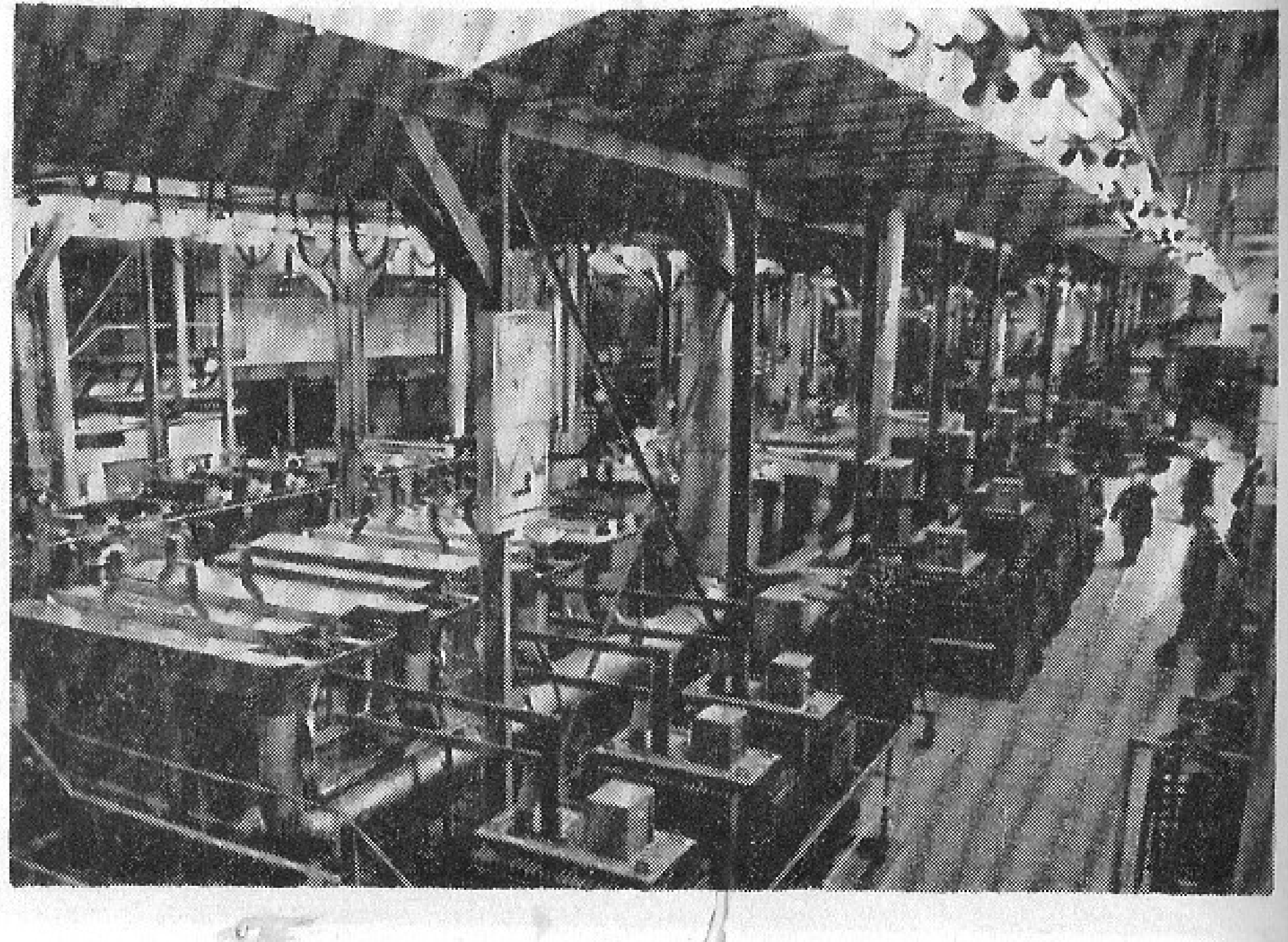

Peamised keemiatööstuse tooted

	1970	1975	1977
Mineraalväetised (tuh. t)	977,0	1 070,2	880,0
Kummijalatsid (milj. paari)	1,9	1,9	1,9
Tarbekeemiatooted (tuh. rbl.)	13 367,0	17 570,0	19 200,0

sid masinatehased valmistama 315 uut toodet, sealhulgas 38 unikaalset (ekskavaatorid, elektrimootorid 4A-132, pooljuhtmuundurid jt.).

Keemiatööstus. Keemiatooteid hakati Tallinnas tööstuslikult valmistama 19. saj. I poolel. F. Nolte 1804. a. asutatud ettevõte tootis äädikat, šokolaadi ja värve. 1830. a. alustas G. A. Eggers pliisuhkru (pliiatsetaadi), äädika ja värvainete tootmist. 19. saj. lõpus hakkas R. Mayeri keemiavabrik valmistama värve ja eetrit, hiljem väävlit ja lämmastikhapet. I maailmasõja eel oli vabrikus üle 300 töölise. Kommunaalvajaduste rahuldamiseks rajati Tallinna 1864. a. gaasivabrik. I maailmasõja aastail hakkas a/s. «Ephag» ravimeid valmistama. Keemiatööstuse uutest käitistest kujunes suurimaks 1924. a. asutatud a/s. «Põhjala» kummivabrik (töölisi 280). 1927. a. alustas tegevust Eesti Kunstsarvevabrik. Peale nende oli väikesi kosmeetika-, seebi-, laki- ja nööbivabrikuid.

Tänapäeval valmistavad Tallinna keemiaettevõtted 77% Eesti NSV keemiatööstuse toodangust. Kasutatakse peamiselt kohalikku, ent ka sisseveetavat toorainet. Suurima käitise — *Maardu Keemiatehase — toodang moodustab Eesti keemiatööstuse toodangust umbes viiendiku ja mineraalväetiste toodangust kaks kolmandikku. Tehas valmistab kohalikust fosforiidimaagist fosforiidijahu, sisseveetavast apatiidikontsentraadist superfosfaati (sealh. granuleeritud ja topeltsuperfosfaati) ning sisseveetavast püriidist väävelhapet; toodetakse ka killustikku. Tarbekeemiakäitistest on suurimad plastmassivabrik *«Salvo», koondised *«Flora» ja *«Polümeer», ETKVL-i kombinaat *«Orto» ning kummitehas *«Põhjala». Valmistatakse mänguasju, mootorratturite kaitsekiivreid, liimi, õlivärvi ja lakki, nööpe, korvpalle, sünteetilisi pesemis- ja puhastusvahendeid, plastmass- ja klaasplasttooteid, kummijalatseid jm. Peale tarbekauba, mis moodustab tehaste põhitoodangust enamiku, valmistatakse tehnilisi kummi-, klaasplast- ja plastmasstooteid. Tallinna *Keemia ja Farmaatsia Tehas on Eesti põhiline ravimitootja.

Puidu-, tselluloosi- ja paberitööstus. Puidu- ja paberitööstus on Tallinna vanimaid tööstusharusid. Esimesed ettevõtted olid vee jõul töötavad sae- ja paberiveskid. 17. saj. II poolel rajatud paberiveski oli Eesti esimene paberimanufaktuur (tegutses 1710. a-ni). 1823. a. alustas F. W. Wistinghausen Ülemiste paberivabriku ehitamist. Vabrik alustas tööd 1839. a. Peale vesiratta võeti seal kasutusele 36-hobujõuline aurumasin (esimene Tallinnas), 1843. a. hakkas tööle Pariisist tellitud paberimasin. 1887. a. ehitas E. J. Johanson Härjapea jõe suurima veski — Jaaniveski — paberivabrikuks. 1927. a. valmis Põhja Paberi- ja Puupapivabrikute A/s-i uus tselluloositehas (võimsus 65 000 t tselluloosi aastas).

1783. a. asutas kaupmees J. F. Jürgens mööblivabriku, mis valmistas peamiselt peegleid. Raamatukaupmees G. A. Eggers asutas 1838. a. tikuvabriku (1847. a. toodeti u. 5000 kasti tikke, töölisi oli 111).

1877. a. rajatud auruveskist arenes Lutheri Vineeri- ja Mööblivabrik. Vineeri hakati seal valmistama 1885. a. 1905. a. oli vabrikus üle 1300 töölise. 1912. a. ehitati uus ajakohane mööbliosakond.

Praegu moodustab Tallinna puidu- ja paberitööstuse toodang Eesti NSV omast rohkem kui kolmandiku. Valmistatakse saematerjali, vineeri, mööblit, suuski, puittaarat, parketti, sulfittselluloosi, pappi ja paberit. Suurimaid ettevõtteid on tselluloosi ja paberikoondis *«Eesti Paberitööstus»; selle pea-

Peamised puidu-, tselluloosi- ja paberitööstuse tooted

	1970	1975	1977
Tselluloos (tuh. t)	66,1	54,0	55,7
Söödapärm (t)	5888	5923	6020
Liimitud vineer (tuh. m³)	32,6	36,4	34,1
Mööbel (milj. rbl.)	19,5	29,3	33,0
Suusad (tuh. paari)	160,0	201,7	213,4

Peamised ehitusmaterjalitööstuse tooted

	1970	1975	1977
Tellised (milj. tk.)	288,8	266,9	262,6
Monteeritavad raudbetoontarindid ja -detailid (tuh. m³)	187,8	197,9	183,6
Katusepapp (milj. m²)	21,1	22,1	21,4
Ruberoid (milj. m²)	18,4	30,4	29,9
Keraamilised põrandaplaadid (tuh. m²)	265,5	275,4	233,9
Killustik (tuh. m³)	1235[1]	2424,6[2]	2500,4[2]
Reliin (tuh. m²)	592	601,6	602

[1] Väo ja Maardu karjäärist
[2] Väo, Maardu ja Padise karjäärist

tehas, V. *Kingissepa nim. Tallinna Tselluloosi- ja Paberikombinaat, toodab ainsana Eesti NSV-s sulfittselluloosi ja söödapärmi.

Tallinnas valmistatakse rohkem kui pool Eesti NSV mööblitoodangust. Tehakse asutuse- ja korterimööblit, kauplusesisustust jm. Peamised mööblitootjad on Tallinna *Vineeri- ja Mööblikombinaat (ühtlasi Eesti ainus liimitud vineeri tootja), mööblitootmiskoondis *«Standard» ja ETKVL-i tootmiskoondis *«Kooperaator». Puittaarat valmistab *Taarakombinaat. Tallinnas asuv Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordiseltsi «Dünamo» Eksperimentaalsuusavabrik on NSV Liidu tuntuimaid suusatootjaid.

Ehitusmaterjalitööstus. Ehitusmaterjalitööstus kuulub samuti Tallinna vanimate tööstusharude hulka, tema arengut on soodustanud kohalike maavarade

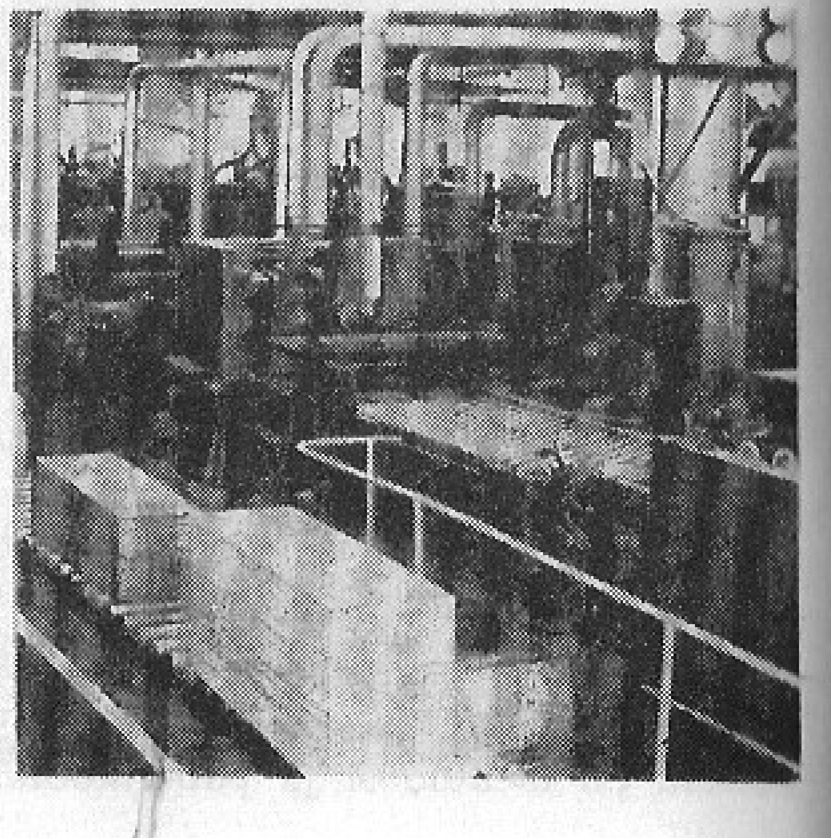

«Dünamo» Eesti Vabariikliku Nõukogu Eksperimentaalsuusavabriku toodangut • Vineeri- ja Mööblikombinaadi mööblidetailide vineerimise liin

Elektri- ja soojusenergiatoodang

	1970	1975	1977
Soojusenergia (tuh. Gcal)	1351,0	1816,0	2136,0
Elektrienergia (milj. kW·h)	151,9	128,2	6,8

(paas, savi, liiv) leidumine linnas ja selle ümbruses. Tööstusharu vanimad ettevõtted olid telliselöövid, lubjaahjud ja saeveskid. Koplisse rajati telliselööv 14. saj. II poolel; samal ajal tegutses Köismäel kaks lubjaahju. Härjapea jõel paiknenud saeveski kohta on andmeid 1527. a-st.

19. saj. lõpus hakati tootma silikaattelliseid. 1897. a. rajati praeguse «Silikaadi» asukohta lubiliivtoodete tehas, 1910. a. alustas tegevust silikaattellisetehas «Silikaat» (tootis aastas u. 3,5 milj. tellist), 1912. a. asutati tellisetehas «Baltika».

Paekivi töödeldi eelkõige trepiastmeiks, esimene tööstuslik ettevõte rajati 1890. a-il.

Ajavahemikus 1946—70 ehitusmaterjalide tootmine suurenes tunduvalt, kuid nende kohaliku tarbimise osatähtsus vähenes. 1977. a. oli Tallinna ehitusmaterjalitööstuse toodang kogu Eesti NSV omast 34%, aga kõigist ehitus-, montaaži- ja remonditöödest tehti siin 21% (1965. a. 27%). Tallinna tööstuse kogutoodangust moodustab ehitusmaterjalitööstuse toodang 4,5%, tööstustöötajate arvust ja tootmispõhifondidest hõlmab see tööstusharu ligi 6%.

Ehitusmaterjale toodavad *Elamuehituskombinaat, koondis *«Silikaat», *Raudbetoontoodete Tehas, *Betoonitehas, *Ehituskeraamika Tehas, *Paekivitoodete Tehas ja *«Eesti Dolomiit». Betoondetaile, mörti ning puit- ja metalltarindeid valmistatakse ka muude tootmisharude käitiste abiettevõtteis. Tallinna tehased toodavad rohkem kui 20 liiki ehitusmaterjale, neist 9-t mujal Eestis ei valmistata. Rohkem kui pool toodangut (sealh. põhiosa savitellistest, ruberoidist, reliinist ja metlahhplaatidest) tarbitakse väljaspool Tallinna.

Energeetika. Esimene elektrigeneraator seati 1885. a. B. Drümpelmanni tehasesse. Sajandivahetuses hakkas J. Behrensi elektrijaam mõnele südalinna eramajale elektrivoolu andma. Linna elektrijaama ehitamist alustati 1910. a., jaam hakkas voolu andma 1913. a. Elektrienergia tarbimine suurenes kiiresti ning juba 1923. a. tuli alustada elektrijaama katlamaja laiendamist. 1932. a. ehitati uus katlamaja.

Tallinna tööstus ja kommunaalmajandus kasutavad põhiliselt sisseveetavat kütust (kivisütt, naftat, maagaasi) ning Eesti põlevkivipiirkonnast saadavat elektrienergiat. 1976. a. andis Tallinn Eesti NSV energiatööstuse toodangust 4%, kuigi siin oli 11,7% selle tööstusharu töötajaid (sealh. elektri- ja soojusvõrkude ning energeetikakeskasutuste töötajaid). Elektrienergia tootmise kiire kasv Kirde-Eestis on Tallinna osatähtsust vähendanud (1970. a. 1,3%, 1977. a. 0,75%). Eesti NSV soojusenergiatoodangust moodustas Tallinna toodang 1977. a. 38,4%.

Tallinna energiatööstuse ettevõtteist on praegu suurim Tallinna Soojus- ja Elektrijaam, mis pärast Iru Soojus- ja Elektrijaama (võimsus 460 MW) valmimist X viisaastaku lõpus suletakse. Siin paiknevad ka «Eesti Energia» remonditöökojad ja Eesti suurimad alajaamad.

Kergetööstus. Enne manufaktuuride tekkimist tegelesid kergetööstuse vanimate aladega — naha parkimisega, villa ja puuvilla töötlemisega ning mitmesuguste tarbeesemete valmistamisega — erialatsunftide käsitöömeistrid. Tööstusharu vanimad ettevõtted olid parkalitöökojad, naha- ja villaveskid. 17. saj. ehitati Härjapea jõel viljaveskina tegutsenud Tiigiveski valge parknaha suruveskiks (töötas 1866. a-ni). M. Paulseni 1653. a. rajatud ettevõttest sai Venemaalt toodavat toorsiidi töötlev siidimanufaktuur.

Peamised kergetööstuse tooted

	1970	1975	1977
Sukad ja sokid (milj. paari)	8,2	12,9	13,5
Trikoopesu (milj. tk.)	13,7	10,9	11,6
Pealistrikotaaž (tuh. tk.)	3 922,0	4 659,0	4 378,0
Puuvillane toorriie (tuh. m)	48 240,0	50 763,0	51 127,0
Villane riie (tuh. m^2)	1 920,2	2 889,0	2 824,0
Nahkjalatsid (milj. paari)	4,4	3,6	3,6

1786. a. rajas S. J. Jencken Ülemiste veskisse ketrus- ja sukamanufaktuuri, 1793. a. asutas Chr. Frese toorkangaste töötlemiseks ligi 150 töölisega sitsimanufaktuuri. 1877. a. alustas Th. Grünwald kunagise nahaveski asukohta vabriku ehitamist (see oli praeguse *«Kommunaari» eelkäija). 1899—1900 rajatud Balti Puuvillamanufaktuuris oli 1901. a. 51 824 värtnat ning 1093 telge, 1905. a. oli ettevõttes 1400 töölist.

Kodanlikus Eestis asutatud ettevõtteist olid suurimad O. Kilgase a/s-i suka- ja siidkoevabrik (asut. 1923. a.), a/s-d «Eestisiid» (asut. 1930. a.), «Rauaniit» (asut. 1924. a., praegu *«Punane Koit») ja «Keila» (asut. 1933. a.). 1939. a. oli Tallinna tekstiilikäitistes 4500 töölist.

Praegu asub Tallinnas rohkem kui 44% Eesti NSV kergetööstuse ettevõtteid. Naha- ja jalatsi- ning trikotaažitööstuse kogutoodangust valmistatakse Tallinnä käitistes ligi 65%, õmblustööstuse toodangust üle 67%. Linna tööstuse kogutoodangust moodustab kergetööstuse toodang ligi viiendiku. Suurimad ettevõtted on Balti Manufaktuur, koondised *«Baltika», «Kommunaar» ja *«Marat», V. *Klementi nim. Tallinna Õmblustootmiskoondis, õmblusvabrikud *«Lembitu» ja *«Võit» ning vabrik *«Punane Koit». Ettevõtete rekonstrueerimise tulemusena on kergetööstuse toodang viimase 20 aasta jooksul suurenenud ligi 3,5-kordseks.

Toiduainetetööstus. Vanimad Härjapea jõe viljaveskid olid Ülemiste ja Jaaniveski. 14. saj. keskpaiku ehitati vallikraavile Harjuvärava, Karjavärava ja Viruvärava viljaveski. 1811. a. rajas kaupmees J. G. Clementz Pirita tee

Vabriku «Punane Koit» kudumistsehh

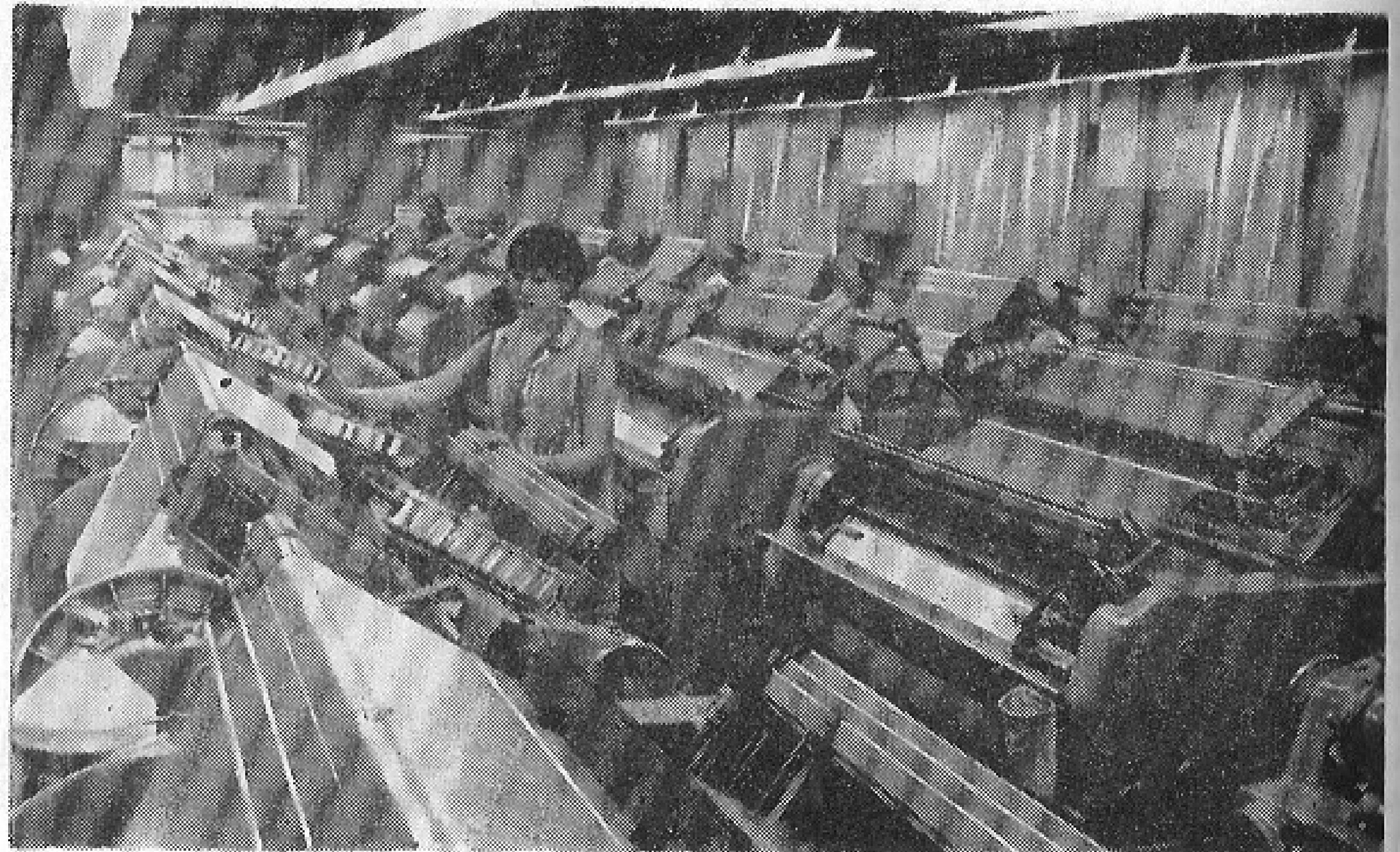

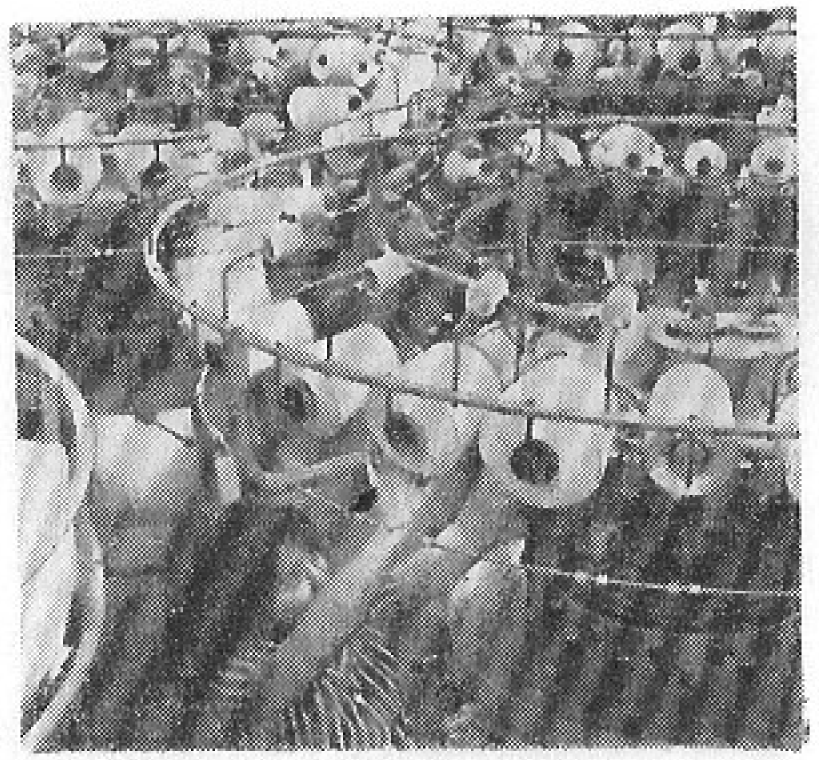

Siidrätikute maalimine vabrikus «Tekstiil» • Tootmiskoondise «Marat» kudumistsehh

ärde Maarjamäele suhkrumanufaktuuri, mis töötles Ameerikast sisseveetavat toorsuhkrut.

1861. a. alustas Chr. Rotermanni tärklise- ja piiritusevabriku juures tööd auruveski, 1866. a. asutas J. Pfaff esimese mehhaniseeritud leivavabriku, 1870. a-il rajati makaronivabrik. 1912. a. valmis Chr. Rotermanni uus leivavabrik (võimsus ligi 50 t leiba päevas); 1930. a-te lõpus oli a/s. «Rotermanni Tehased» Tallinna suurim jahu- ja leivatööstuse ettevõte. 1870. a-te lõpus hakati kilukonserve tööstuslikult valmistama.

Peenviinatooteid valmistati Tallinnas juba 18. saj. viimasel veerandil. Piiritusevabrikuid hakati asutama 19. saj. I poolel, 1875.—76. a. rajati piirituse-puhastusvabrik. Õlut tootsid müügiks juba keskaegsed õlletöökojad. J. Pfaffile kuulunud õllevabrik (asut. 1832. a., kandis hiljem «Revalia» nime) tegutses 1911. a-ni.

Linna tapamaja alustas tööd 1893. a. Põllumajanduslik Keskühisus «Estonia» rajas 1921. a. Tallinna vorstivabriku ja 1923.—24. a. tapamaja. 1936. a.

Külmhoone nr. 1 jäätisetsehh

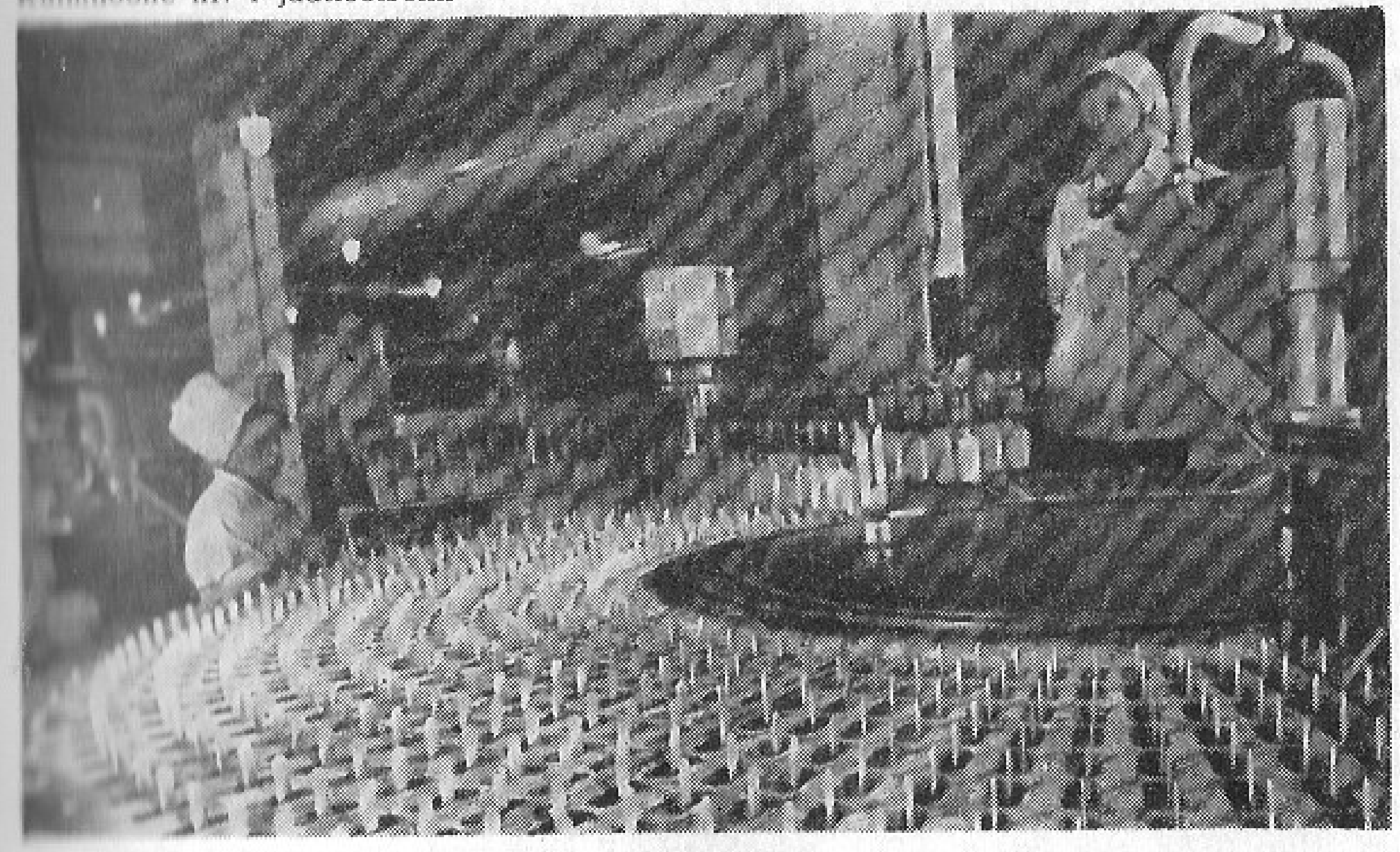

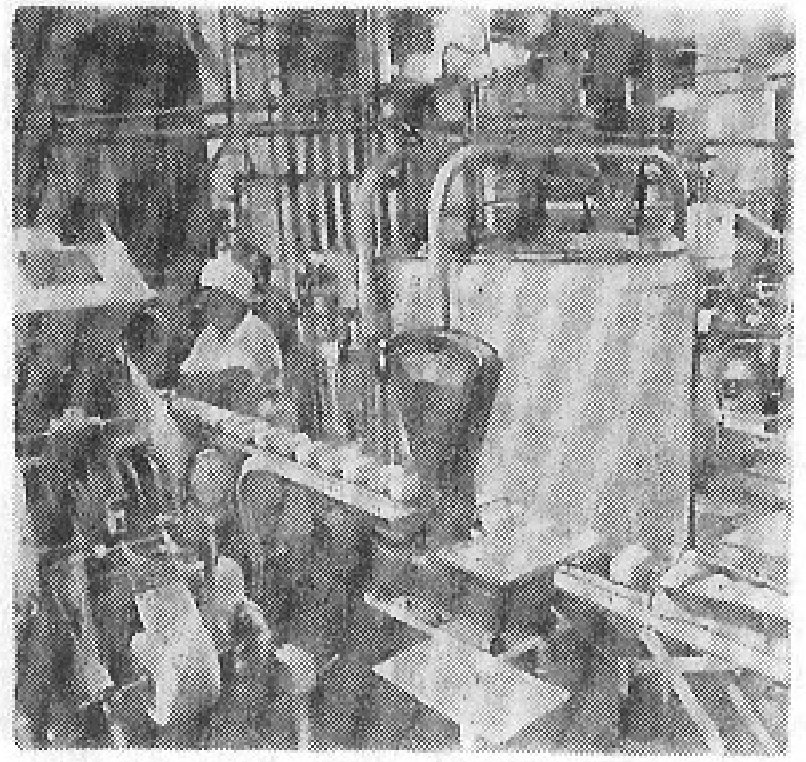

Parfümeeria- ja Toidurasvade Kombinaadi margariinitsehh • S. Kirovi nim. näidiskalurikolhoosi konservitehas

moodustati Piimaühingute Keskliit «Võieksport», millega ühines ka «Estonia» keskmeierei.

Šokolaadi hakati valmistama 19. saj. alguses. Varaseimad andmed kompvekitööstuse kohta pärinevad 19. saj. viimasest veerandist. 20. saj. alguses asutati vabrik «Orjol» (hiljem a/s. «Ginovker & Ko.») ja Brandmanni kompvekivabrik. 1939. a. ületas Tallinna 9 kompvekivabriku tööliste arv 1300, suurimas — a/s-s «Kawe» (asut. 1921. a.) — oli 600—700 töölist. 19. saj. I poolel tootsid tubakatöökojad (vanimad olid asutatud 18. saj. viimasel veerandil) sigareid, paberosse ja lõiketubakat. Esimene suurtööstuslik tubakavabrik, a/s. «Laferme» (praeguse «Leegi» eelkäija), alustas tegevust 1921. a.

Nüüdisajal on Tallinna suhteliselt suur elanike arv (1978. a. alguses 29% Eesti NSV rahvastikust) oluliselt mõjustanud toiduainetetööstuse koondumist pealinna. Peale kohalike vajaduste rahuldavad siinsed toiduainetetööstuse ettevõtted teisi Eesti NSV linnu ja maarajoone, suur osa toodangust saadetakse naaberliiduvabariikidesse ja välismaale. Šokolaadi, viina, likööri, tubakatooteid ja margariini valmistatakse Eestis ainult Tallinnas — kondiitritoodete vabrikus *«Kalev», tootmiskoondises *«Liviko», tubakavabrikus «Leek» ning *Parfümeeria ja Toidurasvade Kombinaadis. Tallinna on koondatud suur osa Eesti NSV kalatööstusest. *Eesti Kalatööstuse Tootmiskoon-

Tootmiskoondise «Leibur» taignatsehh

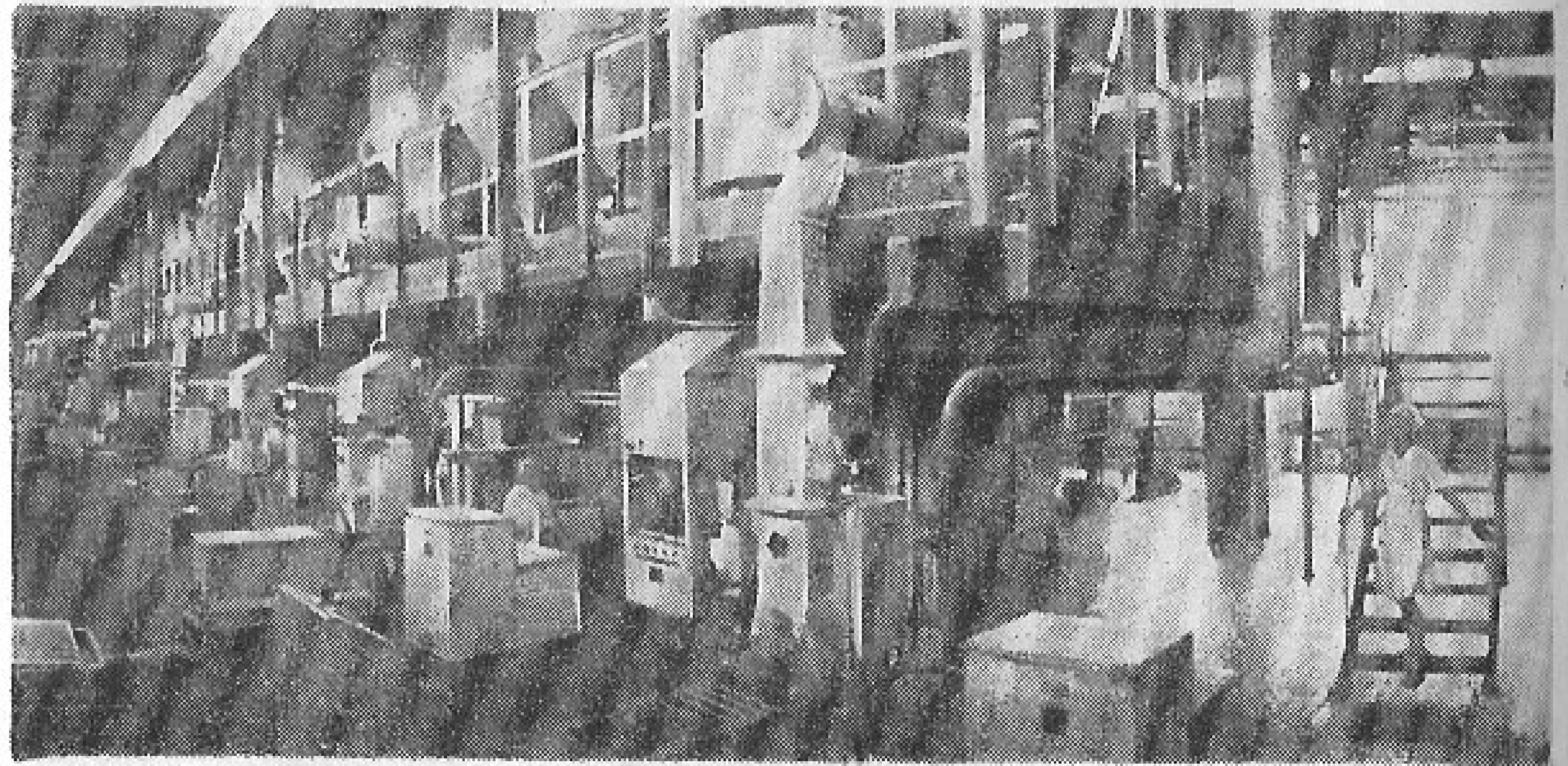

Peamised toiduainetetööstuse tooted

	1970	1975	1977
Täispiimasaadused (piimaks ümberarvestatuna, tuh. t)	97,5	129,6	133,0
Kalakonservid (milj. tingkarpi)	28,7	55,9	52,4
Lihakonservid (milj. tingkarpi)	6,7	7,4	7,5
Liha (tuh. t)	22,2	32,0	34,0
Vorstitooted (tuh. t)	10,7	13,6	14,6
Pagaritooted (tuh. t)	39,0	37,0	40,2
Kondiitritooted (tuh. t)	34,3	37,3	37,8
Viinad ja liköörid (milj. l)	20	20	20
Sigaretid (milj. tk.)	3 113,3	4 962,0	4 470,0
Karastusjoogid (tuh. l)	11 537	11 751	10 593

dis, kalurikolhoos *«Majak» ja *Kalakombinaat valmistavad umbes 25% kalakonservidest ja umbes 70% muudest kalatoodetest; kogu Eesti kalasaagist annab Tallinn umbes 70%. Siin asuvad Eesti NSV suurimad liha- ja piimatööstuse ettevõtted — *Liha- ja Konservikombinaat ning *Piimatoodete Kombinaat. Koondis *«Leibur» on Eesti suurim pagaritoodete ettevõte.

Toiduainetetööstust iseloomustab ettevõtete spetsialiseeritus, toodangu suur maht ja tootmise kõrge kontsentratsioon. 1977. a. valmistasid selle tööstusharu Tallinna käitised (koos filiaalidega) rohkem kui 41% Eesti NSV toiduainetetööstuse toodangust.

Muud tööstusharud. Vanimaid keraamikatööstuse ettevõtteid oli apteeker C. Ficki 1772. a. rajatud fajanssesemete manufaktuur, mis valmistas serviise, vaase jm. esemeid.

Esimene trükikoda asutati Tallinna 1633. a. 1880. a-te alguses oli linnas 110 trükitöölist, 1886. a. rakendati trükitööstuses esimest korda aurujõuseadmeid. Kodanliku vabariigi ajal olid suurimad Riigi Trükikoda (asut. 1923. a., u. 300 töölist), Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse trükikoda (praegu *«Kommunist»), sügavtrükikäitis «R. Tohver & Ko.» (praegu *«Oktoober») ning «Vaba Maa» trükikoda (praegu *«Punane Täht»). Tänapäeval valmistatakse Tallinnas rohkem kui 70% Eesti NSV trükitoodangust. Suurima ettevõtte, tootmiskoondise «Eesti Trükitööstus» (valmistab 68% Eesti trükitoodangust) trükikojad «Punane Täht», *«Ühiselu», «Kommunist», ja «Oktoober» trükivad peamiselt raamatuid, kuid teevad ka kunstiteoste reproduktsioone, pakendeid, etikette ja mitmesugust tarbekaupa. Vabariiklikke ajalehti jm. perioodikaväljaandeid trükitakse EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikojas (15% Eesti trükitoodangust). Eksperimentaalkombinaat «Bit», «Sojuzutšotizdati» trükikoda ja ENSV MN Asjadevalitsuse trükikoda valmistavad põhiliselt brošüüre, blankette, perfokaarte jm. trükiseid.

Tallinnas valmistatakse ka kunstiesemeid, muusikariistu, juveelitooteid. Tarbekunstiesemeid toodavad ENSV Kunstifondi Tallinna Kombinaat *«Ars» ja rahvakunstimeistrite koondis *«Uku» (sellesse on ühendatud unikaal- ja tarbekaupa tootvad käsitöölised). Muusikariistu (klavereid ja kandleid) tehakse *Klaverivabrikus.

Veondus

Tallinn on Eesti NSV raudtee-, laeva- ja lennuliikluse keskus, siin asub ka Eesti suurim autokaubaveokoondis. Raudteeühendus Tallinnast vennasvabariikide linnadesse kulgeb Leningradi, Pihkva ja Riia suunas. *Merekaubasadama kaudu peetakse laevaühendust Eesti NSV saartega ja mitme välisriigiga, reisijaid teenindab merevaksal. 1950—77 suurenes kõigi transpordiliikide veosekäive 9-kordseks ja küündis 1977. a. 19,8 mljr. tkm-ni. Reisijakäive suurenes samas ajavahemikus 7,6-kordseks, 1977. a. oli see 5578 milj. rei-

Linnareisivedu

	1965	1970	1977
Sõitjate arv (milj.)	143,1	174,3	231,5
sealh. bussiga	60,3	82,8	116,0
trammiga	76,7	71,7	70,2
trolliga	6,1[1]	19,8	45,3
Sõitude arv aastas iga tallinlase kohta	423	467	553
sealh. bussiga	179	222	277
trammiga	227	192	168
trolliga	17[1]	53	108

[1] 1966. a.

Linnabussiliiklus

	1950	1965	1970	1977
Liinide arv	...	32	41	41
Liinide pikkus (aasta lõpus, km)	...	326	472	480
Käigusolevate liinibusside keskmine arv	85	208	297	278
Bussi keskmine mahutavus (in.)	...		72	128
Sõitjate arv (milj.)	13,8	60,3	82,8	116
Sõidu keskmine pikkus (km)	4,2	3,5	5,8	5,5

Trammiliiklus

	1950	1960	1970	1977
Sõitjate arv (milj.)	33,6	67,6	71,7	70,2
Rööbastee ühekordne pikkus (aasta lõpus, km)	27,2	35,6	37,7	37,8
Trammivagunite arv (2-teljelises arvestuses)	51	137	200	186
Koguläbisõit (tuh. km)	3100	8200	7867	7005

Trolliliiklus

	1965	1970	1977
Sõitjate arv (milj.)	2,6	20,0	45,3
Liinide kogupikkus (aasta lõpus, km)	6,8	29,8	41,0
Trollide arv	9	69	122
Koguläbisõit (tuh. km)	271,6	2740,2	6036,2

Taksoliiklus

	1950	1960	1970	1977
Taksode keskmine arv	88	506	650	709
Tasuline läbisõit (milj. km)	0,59	28,7	50,4	45,5
Sõidus olnud takso ööpäevane läbisõit (km)		265,5	309,1	271,9
Liinide arv (koos kaugliinidega)		5	10	15
Liinide kogupikkus (aasta lõpus, koos kaugliinidega, km)		694	793	949

Isiklike mootorsõidukite arv 1000 inimese kohta

	1960	1970	1977
Sõiduautosid	14,8	24,5	60,4
Mootorrattaid ja motorollereid	15,9	30,8	26,3

sijakm. Linnaliikluses teenindavad tallinlasi buss, tramm, troll, takso, liiniauto ja elektrirong.

Buss. Esimene teadaolev hobuomnibuss sõitis 1860. a. suvel Raekoja platsi ja Kalarannas asunud supelasutuste vahet. Esimene üldkasutatav hobuomnibussiliin avati 1895. a. Sel kesklinna ja Kopli vahelisel liinil oli suhteliselt korrapärane liiklus I maailmasõjani. 1914. a. võeti kasutusele bensiinimootoriga bussid. 1922. a. avati korrapärane bussiühendus kesklinnast Koplisse, Tartu mnt-le, Piritale ja Kosele.

Tänapäeval on bussil linnaliikluses suurim veomaht, 1977. a. kasutas bussi 116 milj. sõitjat (50,1% linnareisiveo üldmahust). Linna- ja lähiliinide bussiliiklust korraldab Tallinna *Autobussipark. Kasutusel on Ungaris valmistatud suured ja ülisuured (kaheosalised) «Ikarus»-bussid.

Trammi eelkäija hoburaudtee hakkas tööle 1888. a. aug-s Narva mnt-l Vene turu ja Kadrioru vahelisel liinil (rööbastee pikkus 3,3 km). Sama aasta sept-s avati Tartu mnt. ja 1901. a. Pärnu mnt. hoburaudteeliin (vastavalt 2,67 ja 2,27 km, needki algasid Vene turult). Hobutrammid olid kasutusel 1921. a-ni. 1915. a. avati Telliskivi t. ja Kopli vahel aurutrammiliiklus. 1921. a. mais algas Narva ja Pärnu mnt-l mootortrammiliiklus, Tartu mnt. liin läks käiku 1924. a. Okt. 1925 hakkas Narva mnt-l ja 1927. a. Tartu mnt-l sõitma elektritramm. 1927. a. pikendati Pärnu mnt. mootortrammiliini Tondini ja 1932. a. Kopli liini Balti jaamani. Pärnu mnt. liin elektrifitseeriti 1935. a. 1939. a. oli Tallinnas 42 trammivagunit.

Merekaubasadam

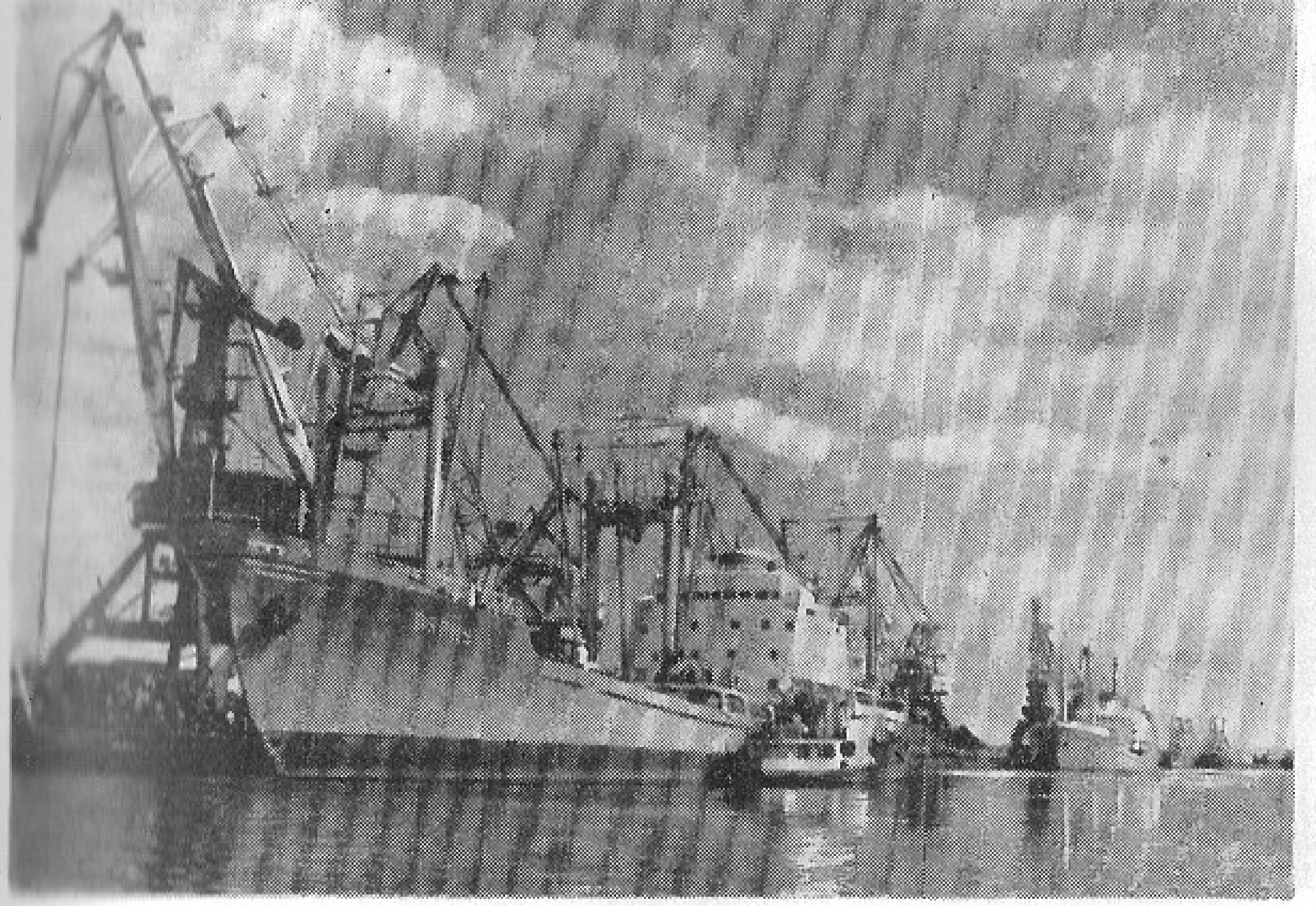

Pärast Tallinna vabastamist 1944. a. sept-s taastati trammiliiklus kõigepealt. 1953. a. pikendati Kopli liini Balti jaamast Viru väljakuni ning 1955. a. Tartu mnt. liini Leningradi mnt-le (end. lõpp-peatus oli Lubja t. nurgal). 4 kesklinnas ristuva elektritrammiliini kogupikkus on 66 km. Vanemad trammid on toodetud Saksa DV «Gotha» tehases, uuemad Tšehhoslovakkia «Tatra» tehases. Iga päev kasutab trammi keskm. 192 000 sõitjat.

Trolliliiklus avati 6. VII 1965. a. Esimene liin algas «Estonia» teatri eest ja lõppes hipodroomi juures. 1967. a. okt-s anti käiku esimene kesklinna ja Mustamäe vaheline ning 1970. a. esimene kesklinna ja Balti jaama vaheline liin. 5 praeguse liini kogupikkus on 68,5 km, kontaktvõrku on u. 40 km. Kasutatakse Tšehhoslovakkia «Škoda» tehase trolle (mahutavus 113 sõitjat). 1977. a. sõitis trolliga 45,3 milj. inimest (19,6% trammi-, trolli- ja bussikasutajate üldarvust), 1975. a. tuli iga tallinlase kohta keskm. 96 trollisõitu (334 km). Trammi- ja trolliliiklust korraldab Tallinna *Trammide ja Trollibusside Valitsus.

Takso. Esimene auto toodi Tallinna 19. saj. lõpus. 1908. a. oli neid 6, kolme neist kasutati üürisõidukina. 1920. a-te II poolel oli Tallinnas u. 400 taksiautot.

Pärast II maailmasõda hakkas taksoliiklus edenema 1950. a-il. 1958. a. lõpus oli 290 taksiautot, nende tasuline läbisõit oli samal aastal 13 606 000 km. 1961. a. valmisid Tallinna Taksopargi uus tootmishoone ja autohoolderajatised. 1968. a. anti käiku taksojaam, kus taksode tööd juhib keskdispetšiteenistus. Tellimusi võtavad 3 dispetšipunkti. Tallinna lennujaama dispetšipunkt võtab neid lennukeilt raadiotelefoni kaudu (1976. a. u. 14 000 tellimust). Taksodena kasutatakse «Volgasid». 1975. a. tegi tallinlane keskm. 36 taksosõitu (kokku 106 km), päeva jooksul sõidab taksoga u. 40 000 inimest. 1966. a. pandi linnas sõitma esimesed taksopargi liiniautod (nn. marsruuttaksod). 1978. a. oli liine 9 (ühendavad kesklinnaga kõiki äärelinnu, kogupikkus 102 km). Liiniautode liiklust juhitakse poolautomaatselt intervallpõhimõttel. Korrapärane liiniautoliiklus Tallinna ja Rakvere, Tartu, Pärnu ning Kohtla-Järve vahel algas 1960. a. Praegu on kaugliine 5 (kogupikkus 759 km). Kõik liiniautod on «Latvijad».

1977. a. lõpus oli tallinlastel 25 700 isiklikku sõiduautot ja 11 200 mootorratast ning motorollerit (1000 inimese kohta 86,7 isiklikku mootorsõidukit).

Jalgsiliikluse hõlbustamiseks on vanalinn eraautodele suletud. Balti jaama juurde, Võidu väljakule ja V. Kingissepa t-le on ehitatud jalakäijate tunnel.

Bussijaam Vene turul 1920. a-il

Side

1977. a. lõpus oli Tallinnas 35 sideasutust, mis moodustas Eesti NSV sidejaoskondade ja -kontorite arvust 5,3%. 1977. a. edastasid sideasutused 27 700 000 kirja, 460 000 pakki, 204 900 000 ajalehte ja ajakirja, 640 000 rahaülekannet ja 1 400 000 telegrammi (iga tallinlase kohta 64,5 kirja, 477 ajalehte ja ajakirja, 1,1 postipakki, 1,5 rahaülekannet ja 3,1 telegrammi).

Raadiotranslatsioonipunkte oli 1977. a. lõpus 38 500. Telefonikaugekõnepunkte oli samal aastal 73, väljuvaid tasulisi kaugekõnesid 3624. Telefoniaparaate oli 1977. a. lõpus 78 000 (1940. a. kogu Eestis 13 000), sealhulgas korteritelefone 49 000 (63% koguarvust) ja avalikke kõnepunkte 920. 1000 elaniku kohta oli linnas 182 abonenti, sealhulgas korteritelefone 116 (1970. a. vastavalt 120 ja 68).

Ehitus

Esimesil sõjajärgseil aastail kulutati Tallinna tööstus- ja teenindusettevõtete ning kultuuriasutuste taastamiseks ja ehitamiseks kuni 35% Eesti NSV kapitaalmahutustest. 1951—77 tegid riiklikud ja kooperatiivsed ettevõtted ning organisatsioonid kapitaalmahutusi (1975. a. eelarvelise maksumuse järgi) 2,7 mljr. rbl. (sellest 1977. a. 185 milj., sealh. ehitus- ja montaažitöödeks 92 milj. rbl.); põhifonde võeti kasutusele 2,55 mljr. rbl. (1977. a. 193 milj. rbl.). Ehitus- ja montaažitööde osatähtsus kapitaalmahutustes on seadmete osatähtsuse suurenedes järk-järgult vähenenud. IX viisaastaku ehitustööde mahust hõlmas tootmisehitus 33, muu ehitus 44 ja kapitaalremont 23%. Tootmisehituse maksumusest langes tööstusehitusele u. 65%, transpordi- ja sideehitusele 6,5% ning kaubandusehitusele 2%.

1977. a. alguses oli Tallinnas üle 20 suure ehitusorganisatsiooni, neis töötas ehitus- ja montaažitöödel ligi 8500 inimest. *Ehitustrust ja *Elamuehituskombinaat teevad põhiliselt üldehitustöid. *Ehitustööde Mehhaniseerimise Trust teeb eritöid, majandab põhilisi ehitusmasinaid ja -mehhanisme ning rakendab neid ehitusplatsidel. Eritöötrustid on ka «Santehmontaaž», «Balttransstroi», «Baltmorgidrostroi» ja «Tööstussidemontaaž». 1977. a-st remondib ehitisi Tallinna Remondi- ja Ehitustrust.

Elamuehitus Lasnamäel

Ehituses rakendatakse tööstuslikku meetodit: ehitatakse tehastes valmistatud detailidest ja konstruktsioonidest. Enamik töid on mehhaniseeritud (näit. betooni valmistamine ja raudbetoon- ning metalltarindite montaaž kuni 100%) ning liigiti ja ehitusharuti spetsialiseeritud. Monteeritavat raudbetooni ja sarrustamata betoontooteid valmistab *Raudbetoontoodete Tehas, monteeritavat seinamaterjali Elamuehituskombinaat. Ehitusdetaile, -konstruktsioone ja -materjale toodavad ka *Betoonitehas, *Ehituskeraamika Tehas, *Puidutöötlemise Tehas, *Paekivitoodete Tehas, *«Eesti Dolomiit», «Metallist» jmt. käitis.

1956—77 anti ekspluatatsiooni 4,3 milj. m² uut elamispinda, sealh. 3,3 milj. m² riiklike kapitaalmahutustega ehitatut. 1950. a-te I poolel ehitatud elamute üldpinnast moodustavad 44,3% isiklikud elamud. 1960. a-il individuaalehitus väheneb tunduvalt, ent kooperatiivehitus rohkenes. 1961—77 ehitatud kooperatiivelamute üldpind on 655 000 m²; 1977. a. ekspluatatsiooni antud elamute üldpinnast moodustasid kooperatiivelamud 18%.

Kaubandus

Tallinna kaubalinnaks arenemise peaeeldus oli tema kaubateeäärne asend, sadama kaudu kulges eeskätt transiitkaubandus. Hansa Liitu kuulumine soodustas kaubandussidemeid ja linna majanduselu arengut. 14. saj. algas kaubanduse hoogne tõus, eriti edukalt kaubeldi 1360. a-ist Liivi sõja alguseni. Sisse veeti soola, riiet, heeringaid, hõbedat, tina, rauda, veini jm., peamised väljaveokaubad olid vili, vaha, karusnahad, lina ja kanep. Sisekaubanduses oli esikohal vili.

16. ja 17. saj. tekitasid sõjad Tallinna kaubandusele suurt kahju. 17. saj. II poolel elavnes laevaliiklus ning edenes kaubavahetus Rootsi ja Soomega. Kaug- ja hulgikaubandusega tegelesid suurkaupmehed, jaekaubandusega väikekaupmehed. Jaekaubandus hakkas spetsialiseeruma 17. saj. I poolel: eristusid veini-, kalevi-, siidi-, vürtsi-, kala- ning raua- ja talurahvakaupade poed. Sisekaubanduses osalesid ka käsitöölised. 18. saj. kehtinud turukorra kohaselt võisid talupojad linnakodanikega kaubelda ainult turuplatsil. 1787. a. suvel korraldati Tallinnas esimene kraamilaat (kestis 2 nädalat), 1818. a. esimene loomalaat.

19. saj. keskpaiku oli linnas rohkem kui 200 poodi ja 226 kõrtsi. Umbes pooled kauplused olid talurahvapoed. 20. saj. alguses ulatus Tallinna kaubakäive 18,4 milj. rbl-ni, see moodustas Eesti ala sisekaubanduse käibest ligi kolmandiku.

Kodanliku vabariigi ajal sõltus Tallinna väliskaubanduse käive kapitalistliku maailmaturu konjunktuurist. 1929.—33. a. majanduskriisi ajal vähenes käive rohkem kui 3 korda. Sisekaubanduses jätkus kontsentreerumine. Kodanliku Eesti hulgiettevõtteist asus Tallinnas ligi 34%. Jaekauplustest moodustasid rohkem kui 75% erikauplused; kõige rohkem oli toidu- ja maitseainekauplusi ning nende järel riide- ja pudukauplusi.

Nüüdisajal on Tallinnas mitu jaekaubandusega tegelevat ametkonda ja organisatsiooni. Linna tähtsaima kaubandusorganisatsiooni — Tallinna Linna RSN TK Kaubastute Valitsuse — käive moodustab u. 80% jaekaubandus- ja 86% toitlustusettevõtete kogukäibest. Kaubastute Valitsusele alluvais ettevõtteis on 78% kaupluste müügiruumide pindalast ja 91% toitlustusettevõtete kohtadest. Muudest jaekaubandusega tegelevaist organisatsioonidest on käibemahult suurimad Balti Raudtee Eesti Raudteekond, Eesti Merelaevandus, Vabariiklik Raamatukaubastu, «Ajakirjanduslevi», «Inturist», ENSV Teenindusministeerium ja Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit. 1970—77 kasvas Tallinna kaubandusettevõtete jaekäive 1,5-kordseks, 1977. a. oli see 715,2 milj. rbl. Tallinna osatähtsus Eesti NSV jaekäibemahus oli 38% ja linnaliste asulate jaekäibes 44,5%. Samal aastal müüdi

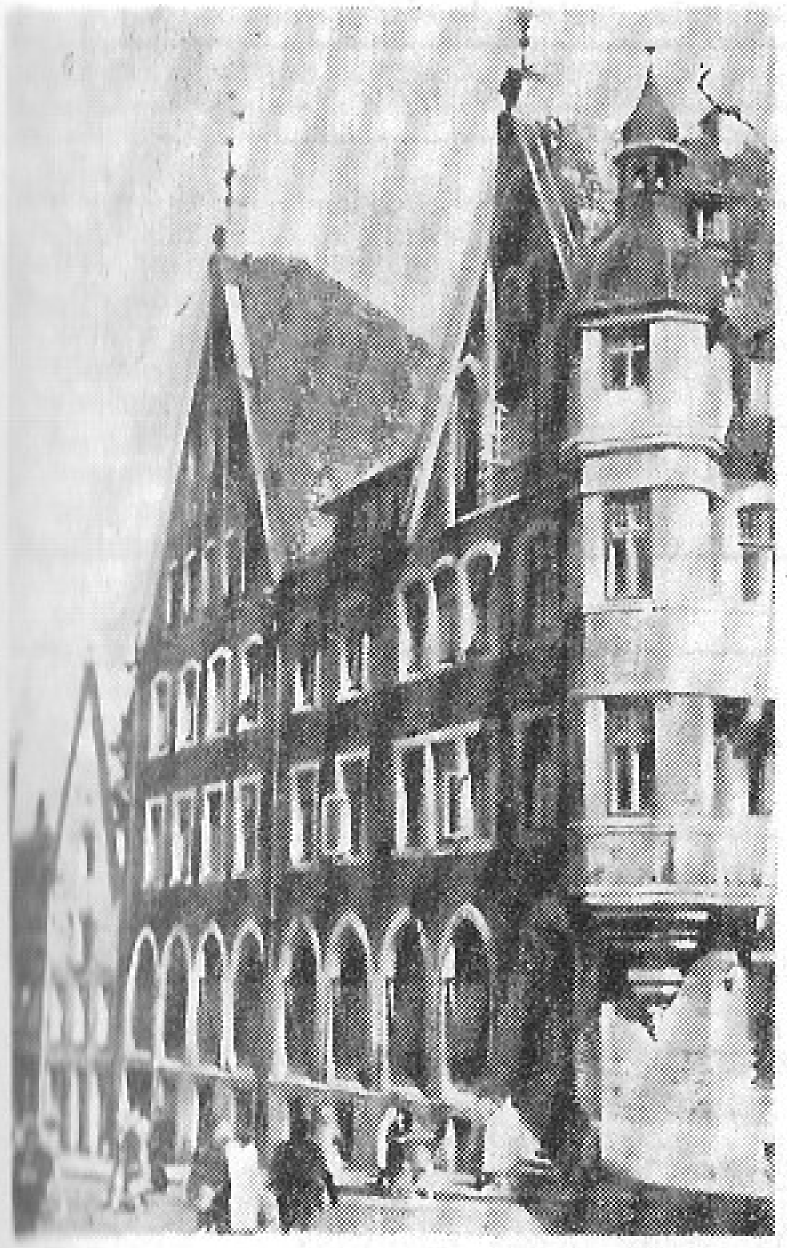

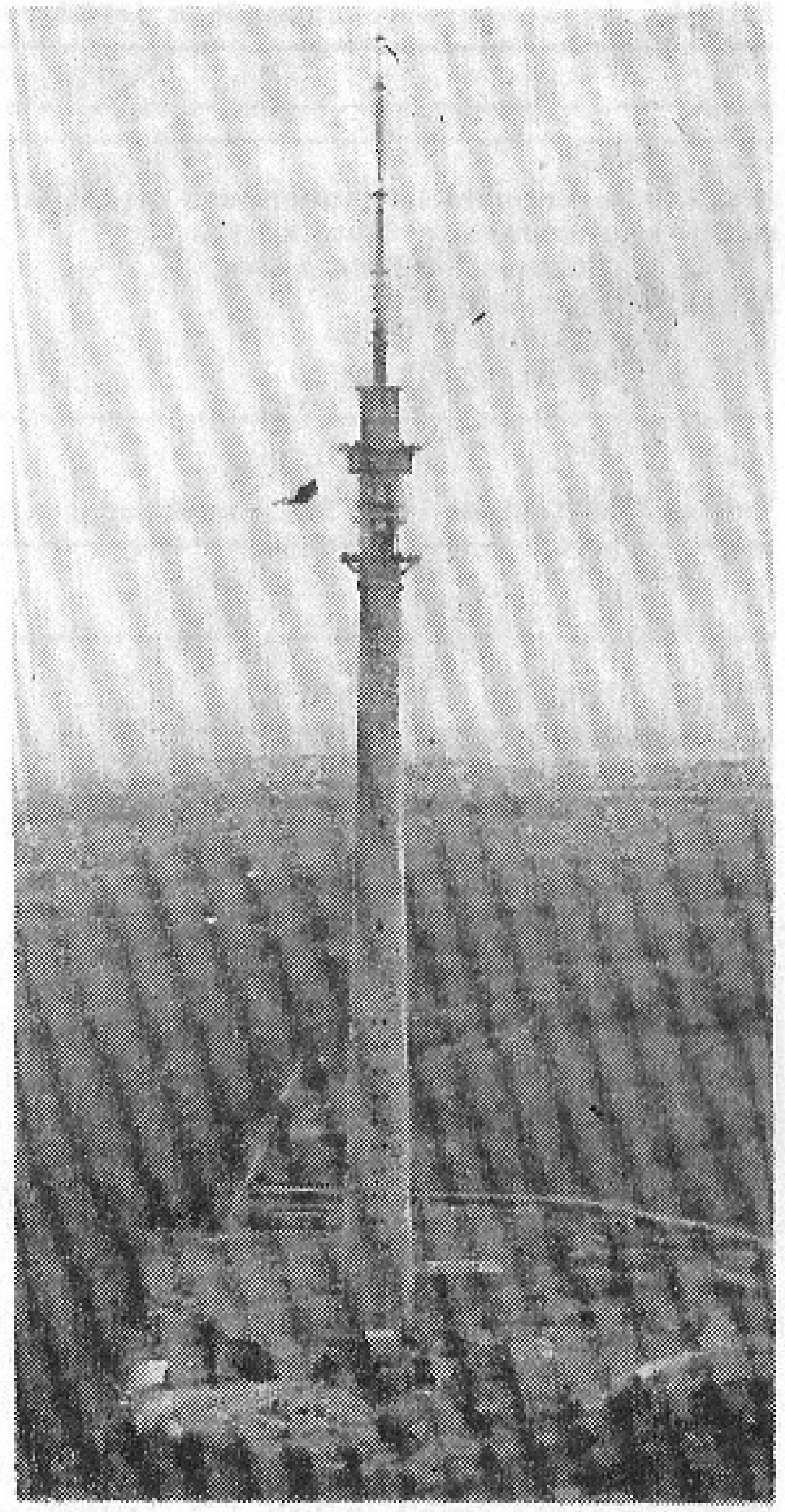

Tallinna Telefonivõrgu hoone Vanal turul • Tallinna teletorn • Kauplus ABC V

Riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäive (vastavate aastate hindades, milj. rbl.)

	1960	1970	1977
Riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäive	229,8	474,6	715,2
sealh. kaubandusettevõtete käive	203,2	418,1	628,4
toitlustusettevõtete käive	26,6	56,5	86,8
Jaekäibe üldmahust			
toidukaupade käive	114,9	231,9	326,8
tööstuskaupade käive	114,9	242,7	388,4

Tallinna osatähtsus Eesti NSV kaubanduses (%)

	1970	1977
Eesti kaubakäibe üldmahust	36,4	38,2
Jaekaubandusvõrgu käibest	35,6	37,4
Kaupluste müügiruumide pindalast	22,0	21,9
Toitlustusettevõtete käibest	42,9	46,1
Toitlustusettevõtete kohtadest	32.5	32,5
Linnaliste asulate jaekäibest	43,3	44,5
Kaupluste müügiruumide pindalast	32,6	31,7[1]
Toitlustusettevõtete kohtadest	42,3	41,7[1]

[1] 1975. a.

Tallinnas iga elaniku kohta 1708 rbl. (Eestis keskm. 1287 rbl.) eest kaupa, sealhulgas toidukaupa 780 rbl. ja muud kaupa 928 rbl. eest. Käive ühe inimese kohta kasvas 1970—77 1,3-kordseks. Suhteliselt kiiresti on suurenenud tööstuskaupade müük ja toitlustusettevõtete käive. 1977. a. oli tööstuskaupade osatähtsus Tallinna kaubandusettevõtete jaekäibes 54,3% (1960. a. 50%).

1970—77 suurenes riide müük 1,4 korda, rõivaste, pesu ja jalatsite müük 1,2, mööbli ja vaipade müük 1,4, elektrikaupade (külmkappide, pesumasinate, tolmuimejate jms.) müük 1,3, trükitoodete müük ligi 1,9, raadiokaupade (raadiote, televiisorite, magnetofonide, grammofonide jms.), muusikariistade, jalg- ja mootorrataste ning sporditarvete müük 1,5 korda. Toitlustusettevõtete käive suurenes 1970.—77. a. 1,5-kordseks ning moodustas 1977. a. toidukaupade kogukäibest 26,6%.

Viimaseil aastail on ehitatud 2 suurt selvekauplust Väike-Õismäele (müügiruumide pindala 700 m² ja 300 m²), kauplus «Marja» (350 m²),

Kohvik «Kadriorg»

Tallinna kaubandusettevõtted 1970.—76. a. (aasta lõpus)

	1970	1977
Jaekaubandusettevõtteid	785	787
sealh. kauplusi	524	520
neis müügiruumide pindala (m²)	45 612	55 812
kioskeid	261	267
spetsialiseeritud toidukauplusi	209	153
neis müügiruumide pindala (m²)	17 903	17 219
spetsialiseeritud tööstuskaupade-kauplusi	188	158
neis müügiruumide pindala (m²)	14 928	14 643
Toitlustusettevõtteid	466	584
neis kohti	29 681	40 798
sööklaid	294	340
neis kohti	20 855	27 888
restorane	25	28
neis kohti	3 387	4 399
kohvikuid	35	43
neis kohti	2 616	3 641

kauplus «Pae» (300 m²), kohvik «Tulika» (250 kohta), kohvik «Saturn» (100 kohta) jm.

1977. a. lõpus oli tuhande tallinlase kohta kauplustes müügiruumide pindala 132 m² (Eestis tuhande inimese kohta 174 m²). Samal ajal oli toitlustusettevõtteis tuhande inimese kohta 97 kohta (Eestis keskm. 86). Et Tallinnas kui haldus- ja kultuurikeskuses, turismilinnas ja piirkondlikus teeninduskeskuses on pidevalt palju sissesõitnuid, ületab siin kaupluste koormus nii külastajate arvu poolest kui ka käibe mahult müügiruumi pindala ruutmeetri (resp. istekoha) kohta tunduvalt muude Eesti NSV linnade koormuse.

1977. a. lõpus oli Tallinna jaekaubanduses 520 kauplust, sealh. 133 toidu- ja 78 tööstuskaupade selvekauplust; näidiste järgi kauples 15 kauplust, ettetellimusi võttis 23 toidukauplust, kaupa toimetas ostjaile koju 10 tööstuskau-

Kohvik «Tuljak» •
Hotelli «Viru» II korruse restoran

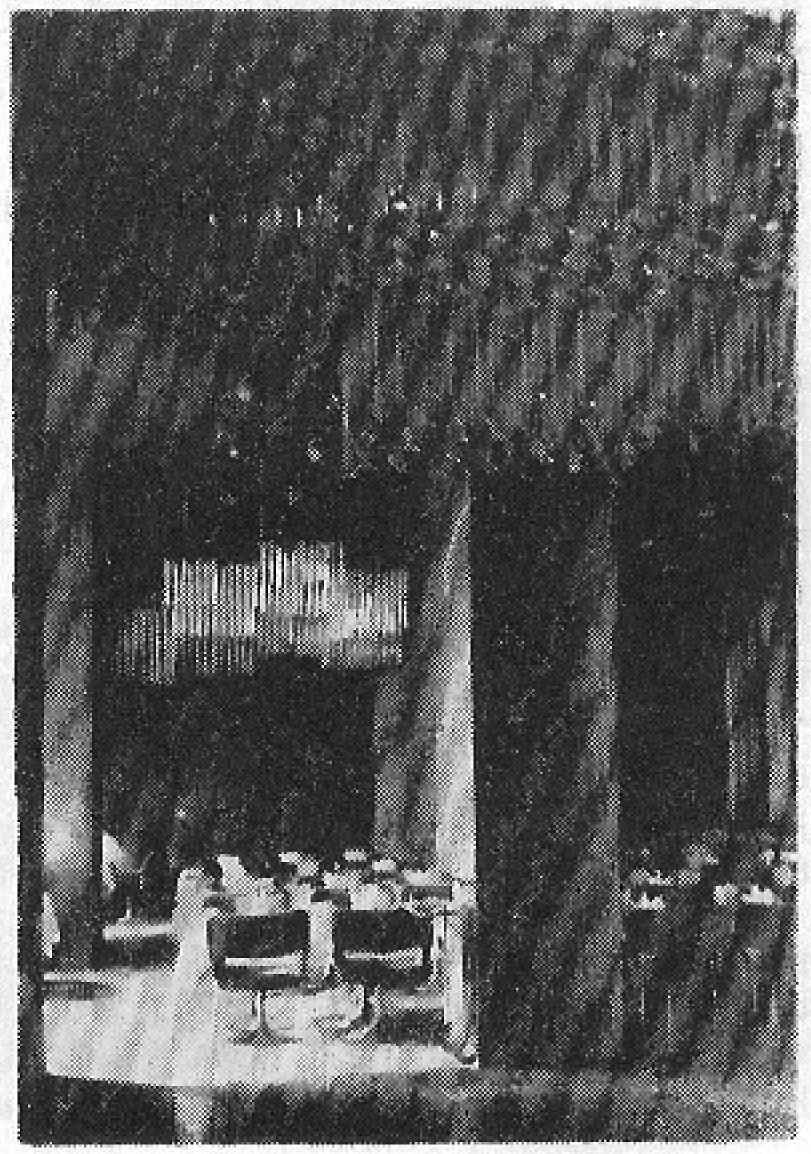

Teenindustööde maht ja teenindusüksuste arv

	Tööde maht (milj. rbl.)		Üksuste arv aasta lõpus	
	1970	1977	1970	1977
Jalatsiteenindus	1,3	2,6	23	30
Õmblusteenindus	3,3	3,7	50	33
Trikooteenindus	0,4	0,5	10	3
Tehniline teenindus	0,7	2,0	51	40
Autoteenindus[1]	0,1	0,5	6	4
Mööbliteenindus	0,5	0,8	4	6
Keemiateenindus	0,6	0,9	4	5
Pesuteenindus	1,1	2,1	12	14
Ehitusteenindus	0,2	0,3	6	6
Fototeenindus	0,4	0,7	20	19
Kümblusteenindus	0,6	0,7	16	16
Iluteenindus	1,8	2,4	122	120
Üürimisteenindus	0,1	0 2	7	9
Muud teenindusharud	2,0	3,9	46	37
Kokku	13,1	21,3	377	342

[1] Volga Autotehase Tallinna Autokeskuseta

pade kauplust. Suurim jaekaubandusettevõte on Tallinna *Kaubamaja (müügiruumide pindala üle 7000 m²). Toidupoodidest on suurimad ABC tüüpi selvekauplused (müügiruumi pindala 300—700 m²). Kaupluse keskmine müügiruumide pindala oli 1977. a. 107,5 m² (1965. a. 74 m²).

Toidubaare ja einelaudu oli 1977. a. 216; toitlustusettevõtte keskmine kohtade arv oli samal aastal 72.

1975. a. paiknes toitlustusettevõtete kohtadest 29,1% käitistes, 10,6% asutustes ja organisatsioonides ning 32,8% koolides, üldkasutatavad ettevõtted hõlmasid kohtade koguarvust 27,5%. Pool- ja kulinaartoodete kauplusi oli 1975. a. lõpus 38.

Hulgikaubandusorganisatsioonidest asub Tallinnas 7 riiklikku hulgibaasi (laopindala 67 703 m²) ning kooperatiivkaubanduse ETKVL Rajoonidevaheline Tallinna Kaubanduslik Baas.

Turge on 3: Keskturg, Nõmme ja Kopli turg (kokku 1793 müügikohta). Seal kauplevad kolhoosid, sovhoosid jm. majandid, kooperatiivkaubandusettevõtted ning eraisikud põllumajandus- ja aiasaadustega. Turgude käive oli 1977. a. 3,1 milj. rbl. (1960. a. 5,2 milj. rbl.).

Teenindus

Tallinlaste elutarbelisi vajadusi rahuldavad eeskätt ENSV Teenindusministeeriumi ettevõtted: kombinaadid *«Välk», *«Junor» ja *«Harju», individuaalõmblusvabrik *«Lembitu», koondised *«Kiir» ja *«Elektron», *Kodumasinate Remondi Tehas, Tallinna Ehitusteeninduse Valitsus (remondib kortereid ja teeb ehitustöid) ning *«Autoteenindus». Muude ametkondade ettevõtteist teevad teenindustöid koondised *«Standard» (valmistab individuaaltellimuste alusel mööblit), *«Tallinna Autoveod», Tallinna Linna Matusetalituse Kontor jmt. Volga Autotehase Tallinna Autokeskus hooldab ja remondib selles tehases toodetud autosid.

Viimase 20 aasta jooksul on ehitatud keemilise puhastuse vabrik, pesumaju, autohooldetöökodasid, kodumasinate remondi kesktöökoda jm. teenindusettevõtteid. Mitme ettevõtte allüksusi on koondatud 1975. a. kesklinnas valminud *Teenindusmajja. Väiksemaid teenindusmaju on ehitatud uutesse linnaosadesse, töökodasid ja tellimispunkte on paigutatud ka elamuisse ning

Tallinna elamufond (aasta lõpus, tuh. m²)

	1949 1. V	1960	1970[1]	1977[1]
Kogu elamufondi üldpind	1971	3222	5061	6710
sealh. ühistatud elamufond	1562	2658	4291	5890
kodanikele kuuluv elamufond	409	564	770	820
Üldkasulikku pinda ühe inimese kohta		10,8	13,4	15 5
Ühistatud elamufondi osatähtsus (%)	79,2	82,4	84,8	87,8

[1] koos Maardu ja Sauega

ettevõtete ja asutuste olmehooneisse. 1977. a. lõpus oli Tallinnas 342 teenindusüksust ja peale nende 81 eraldi tellimispunkti. Mitu siinset ettevõtet teenindab ka lähedasi maarajoone või kogu Eesti NSV-d. Suurtöökodadesse koondatud töid saab tellida tellimispunktidest või kodunt.

1977. a. tehti Tallinnas teenindustöid 21,3 milj. rbl. (1965. a. 9,0 milj. rbl.) eest, mis moodustas Eesti NSV teeninduse üldmahust 37,2%. Iga tallinlase kohta tehti 1977. a. teenindustöid 49 rbl. eest, teenindustöötajaid oli ligikaudu 6600.

Elamu- ja kommunaalmajandus

1941. a. I poolel oli Tallinnas elamispinda 2 430 000 m². 57,2% sellest paiknes natsionaliseeritud majades ning 42,8% isiklikes. 1. V 1945. a. oli elamispinda 1 563 000 m², s. o. 64,3% sõjaeelsest, hävinud oli 867 000 m² ehk 35,7%. 1945. a. taastati 22 500 m², 1946—50 valmis 99 600 m² uut elamispinda. Eriti hoogustus elamuehitus 1960. a-il. Suurimas uues linnaosas Mustamäel said esimesed 60 perekonda elamispinna 1962. a. lõpus, 1. I 1978 elas seal ligi 100 000 inimest. Seejärel ehitati elamuid kõige rohkem Lilleküla ja Väike-Õismäele (viimases oli 1978. a. alguses 31 000 elanikku). On alustatud Lasnamäe linnaosa rajamist, see on kavandatud ligi 180 000 elanikule.

Kohalike nõukogude valduses olevat elamufondi haldab 32 majavalitsust. Nende majades oli 1977. a. 2 411 000 m² elamispinda (66,9% üldpinnast).

Juuksurisalong Teenindusmajas

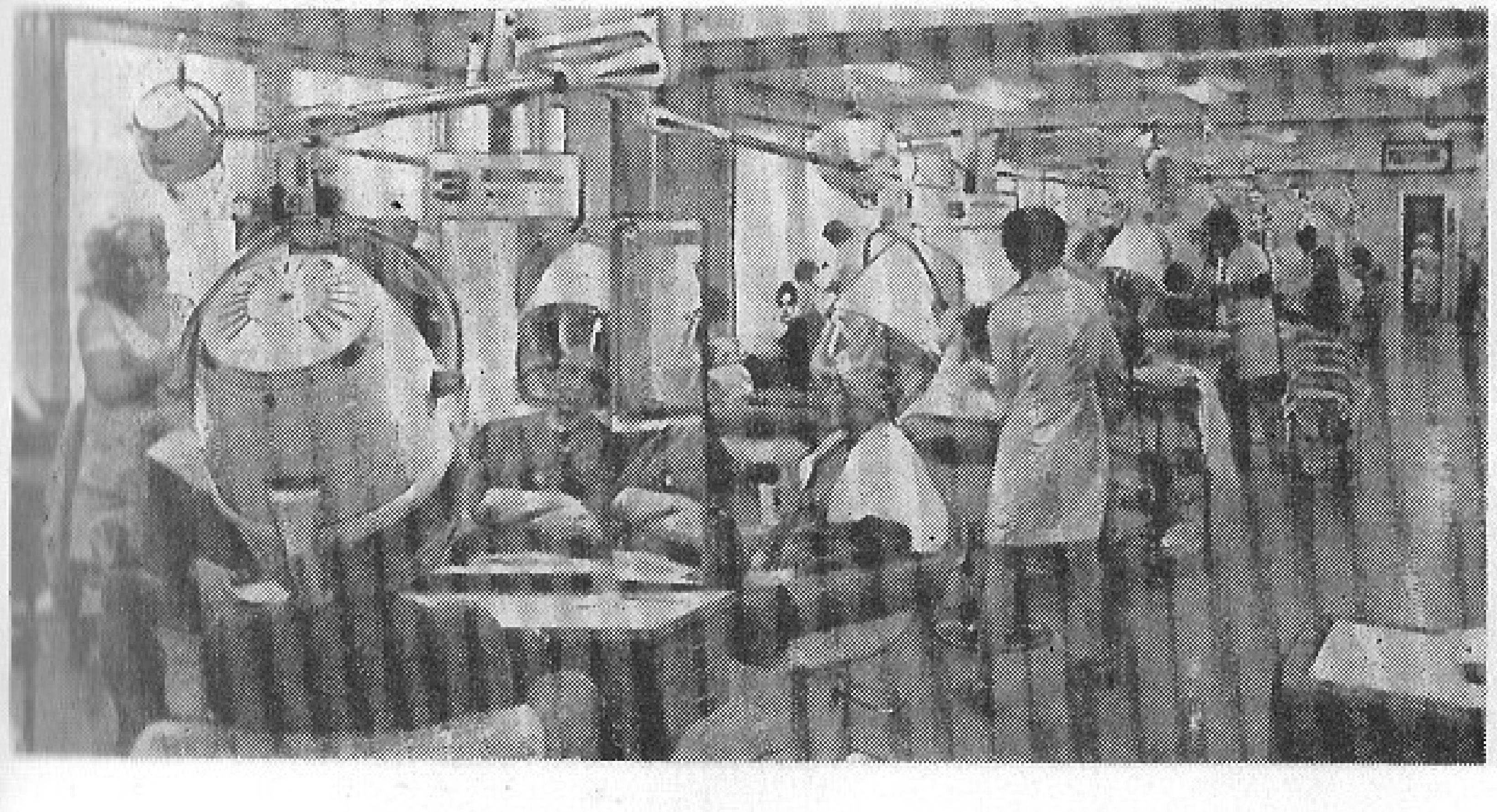

Tööstuse veetarbe ja tööstusheitvee jagunemine tööstusharuti 1960.—75. a. (%)

	Tarbitud veest	Heit-veest		Tarbitud veest	Heit-veest
Energeetika	25.8	1.5	Ehitusmaterjali-tööstus	4,4	3,7
Keemiatööstus	14.6	18.5	Kergetööstus	2,5	4.0
Masina- ja metallitööstus	13.6	15,0	Toiduainetetööstus	7,2	9,2
Puidu- ja paberitööstus	27,1	46,0	Trükitööstus	0,1	0,2
			Muud tööstusharud	4.1	1,9
			Kokku	100,0	100,0

Kortereid oli kommunaalmajades samal aastal 80 000, keskmine elanike arv korteris oli 3. Kommunaalmajade remontimiseks kulutati 1977. a. 8,8 milj. rbl., sellest kapitaalremondiks 5,6 ja hooldusremondiks 3,2 milj. rbl.

Keskküttega elamispinda oli Tallinnas 1977. a. 64%, gaasipliitidega 74% ja elektripliitidega 11%. 1971—77 paranesid elamistingimused 63 000 perekonnal: ligi 30 000 perekonda asus uude majja, rohkem kui 19 000 perekonda sai parema korteri vabanenud elamispinnale kolides.

Kommunaalvesivarustussüsteemis oli 1977. a. 370,8 km tänavatorustikku (s. o. hoonete sisetorustikuta). Linna üldine veetarve on umbes 300 000 m^3 ööpäevas. Ligi $^2/_3$ sellest tarbivad tööstusettevõtted. Suurimad tarbijad on V. Kingissepa nim. Tallinna Tselluloosi- ja Paberikombinaat, Tallinna Soojus- ja Elektrijaam ning Maardu Keemiatehas. Elanikkond ja kommunaalmajandus tarvitasid 1977. a. 43,3 milj. m^3 vett, elanikkonna veetarvitus moodustas kommunaalmajanduse üldisest veekulust 76,4% (1970. a. 67,5%). Ühe inimese veetarvitus oli keskm. 211 l ööpäevas.

Kanalisatsiooni kaudu eemaldati 1977. a. u. 64,2 milj. m^3 heitvett (keskm. 156 m^3 ühe inimese kohta). Enamik heitvett lastakse Tallinna, Kopli ja Randvere lahte. Kanalisatsiooni tänavavõrgus oli 1977. a. 331,3 km torustikku (1,88 km linna pindala ruutkilomeetri kohta). Tööstuse ja kommunaalmajanduse heitveekogus on ligikaudu võrdsed. Valdav osa puhastatavat heitvett läbib tööstusettevõtete eelpuhastusseadmed (settekaevud, õlipüüdurid jms.). Üle Paljassaare kulgev kanalisatsiooni väljalasketoru paikneb 25 m sügavuses ning ulatub 2,5 km kaugusele merre.

Gaasitorustiku tänavavõrgu pikkus oli 1977. a. lõpus 236 km. Selle kaudu

Uuselamud Keldrimäel

said tarbijad samal aastal 539 milj. m^3 gaasi, kuna vedelgaasi tarbiti 2900 t. Võrgugaasiga varustatavaid kortereid oli 74 300, vedelgaasi kasutati 21 900 korteris.

Teede ehitamiseks ja rekonstrueerimiseks kulutati 1977. a. 4,8 milj. rbl., kapitaalremondiks 3,4 milj. rbl. Tänavail oli valgusteid 18 002. 1977. a. töötati heakorrastustöödel ühiskondlikus korras ligi 2 milj. inimtundi.

Tallinna hotellides oli 1977. a. 2630 kohta (1940. a. lõpus Eesti NSV hotellides kokku 597 kohta), «Virus» oli 919, «Kunglas» 330 ja «Tallinnas» 196 kohta.

TERVISHOID

Keskajal oli Tallinnas nagu mujalgi nii haigestumus kui ka suremus halbade tervishoiuolude, taudide ja meditsiini küündimatuse pärast väga suur. Nakkushaigusi soodustas linna reostatus, näit. heideti jäätmed tänavale ja tarvitati reoveega saastatud vett. Haigeid ravisid enamasti saunamehed, habemeajajad ja ämmaemandad. Arsti on ürikuis esimest korda mainitud 1340. a. Palgalise linnaarsti koht asutati 15. saj. alguses, ent ajuti oli see täitmata. Toompea arsti on mainitud 1649. a.

Õpetatud arstid — meditsiinidoktorid (nende hulgast määrati linnaarst) — kuulusid ravijate kõrgemasse järku ja ravisid põhiliselt sisehaigusi. Keskmisse järku kuulusid habemeajajad. Nemad tegid lihtsaid operatsioone. Linna palgalist habemeajajat (linnaarsti abi) on esimest korda mainitud 1399. a. Katku ajal seati ametisse katku-habemeajajad, kes avasid katkumuhke. Habemeajajate tsunft tegutses 1466—1863 (vaheaegadega). Alama järgu ravijad saunamehed (kuulusid Lüübeki saunameeste tsunfti) panid kuppu ja lasksid aadrit. Saunameestel oli keelatud haigeid kodus ravimas käia. Kuigi ravimisõigus võeti neilt 18. saj. alguses, pandi saunades kuppu veel 20. saj. alguseski.

Ämmaemandaid on Tallinna ürikuis esimest korda mainitud 1330. a., 1545—1913 oli olemas linnaämmaemanda ametikoht. 1809—11 ja 1901—19 tegutses eesti õppekeelega ämmaemandakool; 1844. a. oli ämmaemandaid 2, 1886. a. 25. Tallinna esimene velsker oli 17. saj. Toompeal asunud Rootsi garnisoni velsker.

19. saj. I pooleni käis siin aeg-ajalt rändarste, kes tegid peamiselt lõikusi. Ka hambaid ravisid algul rändarstid (tegid ka hambaproteese). Paikset hambaarsti on esimest korda mainitud 1738. a. Arstide ja apteekrite arv hakkas suurenema pärast 1802. a-t, kui avati taas Tartu ülikool. 1710. a. oli Tallinnas 3 arsti, 1876. a. 18.

Haigete põetamine oli Tallinnas keskajal 3 vennaskonna (Gertrudi, Antoniuse ja Rohhuse) ning begiinide (dominiiklaste naisharu) ülesanne. 18. ja 19. saj. olid põetajad (sanitarid) enamasti mehed, 1724—25 töötas Mereväehospidalis põetajaina 2 nunna. Õdesid hakati ette valmistama 1867. a. asutatud Diakonisside Haiglas. 1872. a. asutati Eesti esimene Punase Risti organisatsioon, esimesed Punase Risti õed hakkasid haiglais tööle 1892. a., õdede kool avati 1920. a. Rõugepookimist (variolatsiooni) tehti siin esimest korda 1750. a-te lõpus, 18. ja 19. saj. vahetuses vaktsineeriti juba tänapäevasel viisil. Esimene kooleravastane kaitsepookimine tehti 1908. a. Difteeria-, salmonellooside- (kõhu- ja paratüüfuse-), sarlaki- ning poliomüeliidivastane immuniseerimine algas kodanliku Eesti ajal. Ravivanne hakati rakendama 18. saj. lõpus kümblus- ja lõbustusasutustes, esimene ravikümblusasutus avati u. 1813. a. Galvaanilist ravi alustati 18. saj. lõpus, mudaravi 1852. a. ning ravimist õhurõhu muutmise abil 1871. a. Esimene röntgeniaparaat toodi Tallinna 1896. a., meditsiinilisel otstarbel kasutati röntgenikiiri esimest korda 1897. a., esimene röntgenikabinet avati 1901. a. 1933. a. muretseti vähktõve ravimiseks raadiumi.

Tallinna haiglate vanimaid eelkäijaid

Nimetus ja asutamisaeg	Praegune nimetus
Mereväehospidal (1715)	Sõjaväe Haigla
Ühiskondliku Hoolekande Kolleegiumi Hospidal (Priihospidal; 1785)	Tallinna Vabariiklik Haigla
Diakonisside Seltsi Haigla (1867)	ENSV Tervishoiuministeeriumi IV Valitsuse Vabariiklik Haigla
Seevaldi vaimuhaigla (1903)	Tallinna Vabariiklik Psühhoneuroloogiahaigla
Tallinna Erakliinik (1904)	Tallinna Harjumäe Haigla
tiisikushaigete varjupaik (1912)	Vabariiklik Tuberkuloositõrje Dispanser
nakkusbarakk (1914)	Tallinna Linna Nakkushaigla

Tallinna meditsiinitöötajad, haiglakohad ja apteegid 1920—40

	1920	1940		1920	1940
Arste	115	282	Õdesid	54	431
Hambaarste	37	92	Haiglakohti	1134	2050
Ämmaemandaid	58	116	Apteeke	10	18
Velskreid	5	44			

Tallinna tervishoiuasutused ja meditsiinitöötajad 1977. a. (aasta lõpus)

Haiglaid	23	Arsti- ja velskripunkte	87
neis kohti	5230	Sanatoorseid lasteasutusi	4
Haiglate koguarvust ülevabariigilisi haiglaid	9	Kiirabijaamu	1
neis kohti	2675	Desinfektsioonijaamu	1
Arste	2515	Sanitaar-epidemioloogiajaamu	3
Keskharidusega meditsiinitöötajaid	5587	Apteeke	33
Polikliinikuid ja ambulatooriume	31	sealh. haiglaapteeke	12
		Sanitaarlennujaamu	1

Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi Kutsehaiguste Kliinik

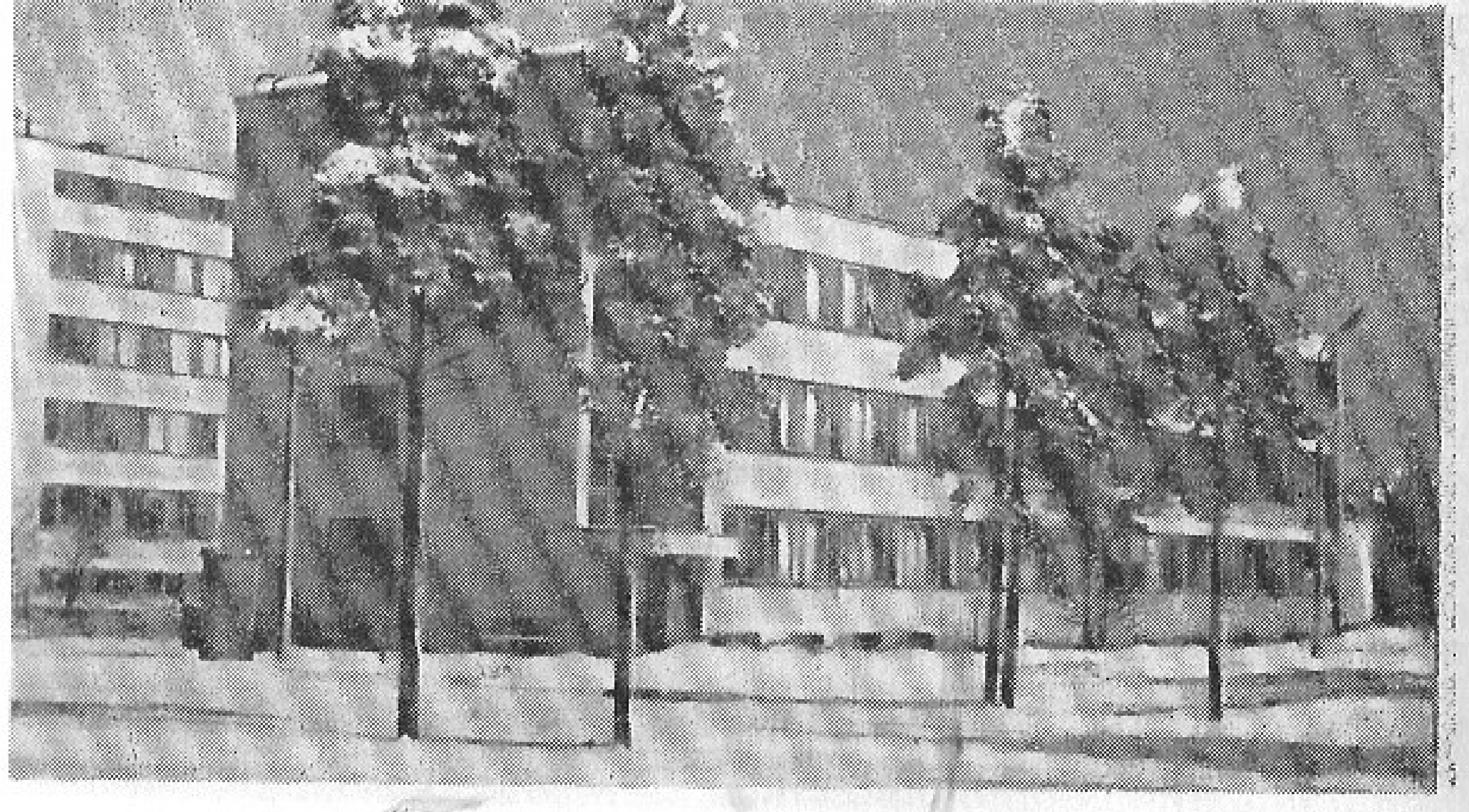

Tallinna esimene raviasutus oli Johannese leprosoorium ehk Püha Johannese hospidal ehk Jaani seek, mida on mainitud 1237. a. (hiljem paigutati sinna ka muid haigeid, rauku ja invaliide). Vähehaaval lisandus teisigi hooldusasutusi. Suguhaigeile määratud rõugemajas töötas arst, toomhospidalis velsker, muudes meditsiinipersonali ei olnud. Esimeseks tõeliseks haiglaks saab pidada 1715. a. asutatud Mereväehospidali, esimene eraisikuile määratud haigla, Ühiskondliku Hoolekande Kolleegiumi Hospidal ehk Priihospidal (*Vabariiklik Haigla) asutati 1785. a. Tallinna vanimat apteeki *Raeapteeki on esimest korda mainitud 1422. a., kuigi juba varasemast ajast pärineb teade 2 apteekri kohta. 1656. a. andmeil oli linnas üks vabamüügiapteek, 1813. a. andmeil oli neid 3, 1883. a. 7 ja 1933. a. 18.

Pärast Eesti ala Venemaaga ühendamist asutati 1797. a. kubermangu arstivalitsus, millele allusid linna- ja kreisiarstid ning muud tervishoiutöötajad. 1877. a-ni, linna tervishoiukomisjoni asutamiseni, moodustasid tervishoiuametkonna linnaarst, -kirurg ja -ämmaemand. Eestimaa Tiisikuse Vastu Võitlemise Selts rajas 1908. a. Tallinnas Eesti esimese tuberkuloosihaigete hooldusasutuse. 1915. a. alustasid tegevust linna tervishoiubüroo ja arstide nõukogu.

19. saj. tekkisid haiglate juurde ambulatooriumid. Esimene iseseisev eraambulatoorium avati 1892. a., esimene Punase Risti ambulatoorium 1901. a. ja linnaambulatoorium 1907. a. 20. saj. alguses asutati ka kooliõpilaste ja tehaseambulatooriume ning keemia- ja bakterioloogialaboratooriume.

Kodanliku Eesti ajal koosnes Tallinna tervishoiuametkond linna arstlikust komisjonist, tervishoiuosakonnast ja tervishoiukomisjonist, mis mingil määral allusid ka Riigi Tervishoiu- ja Hoolekandevalitsusele. Tervishoiuosakonnale allusid linna teenistuses olevad ravi- ja sanitaararstid ning tervishoiupolitseinik (1926. a-st tervishoiuinspektor). Peale mainitud ametkondade osalesid tervishoiuorganisatsioonis haigekassad ja heategevad ühingud. Riik kandis linna tervishoiukuludest väikese osa, ülekaalus olid linnavalitsuse, haigekassade ja Eesti Punase Risti vahendid. Arstiabis jäi valdavaks erapraksis. Avati uusi ambulatooriume, laboratooriume, apteeke, rohu-, optika- ja arstiriistakauplusi. Suurim tollal asutatud haigla (1935. a.) kuulus Tallinna Ühisele Haigekassale.

Nõukogude võimu taaskehtestamine lõi tervishoiu ja arstiteaduse edendamiseks soodsad tingimused. 1940. a. natsionaliseeriti kõik erahaiglad (nende

Vabariiklik Naha- ja Suguhaiguste Dispanser

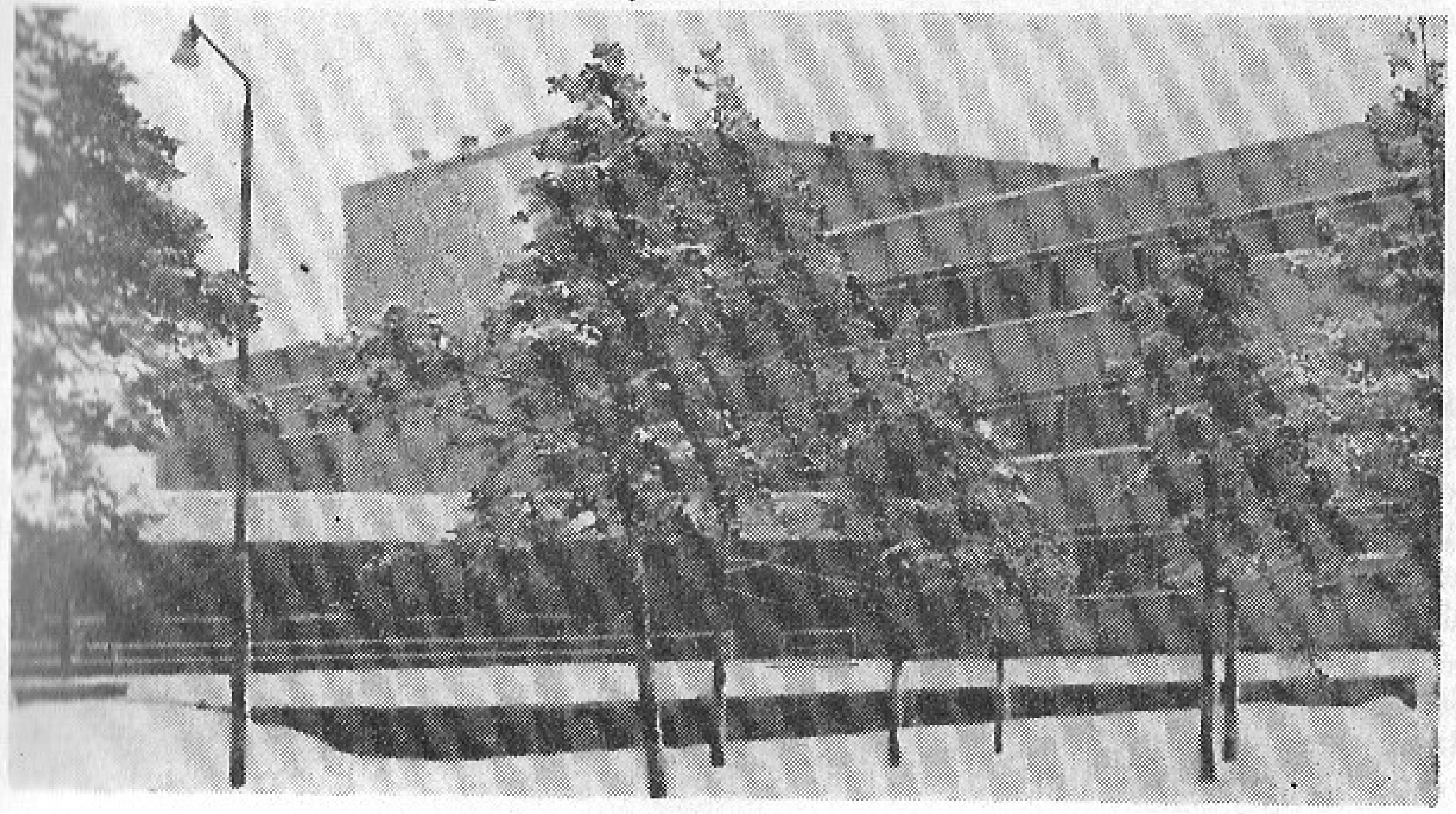

hulgas end. dr. Greiffenhageni kliinik, Eesti Arstide-Kliinitsistide Ühingu haigla, dr. Krulli kliinik, dr. Knüpfferi naistekliinik) ja -apteegid ning muud meditsiiniasutused. Linnavalitsuse tervishoiuosakond allutati ENSV Tervishoiu Rahvakomissariaadile. Tasuta arstiabi korraldati jaoskonniti. Suurt tähelepanu osutati laste ja emade tervise kaitsele. Suurimad haiglad olid I Haigla (end. Linna Keskhaigla, 434 kohta), Linna II Haigla (end. Tallinna Ühise Haigekassa Haigla, 160 kohta), Sisehaiguste Haigla (end. Diakonisside Seltsi Haigla, 150 kohta) ja Linna Nakkushaiguste Haigla (end. Linna II Haigla, 120 kohta). Peale nende oli polikliinikuid, ambulatooriume ja nõuandlaid. 1940. a. asutati Sanitaar-Epidemioloogia Jaam, Imikute ja Väikelaste Tuberkuloosi Haigla, Riiklik Kesk-Sanitaarharidusmaja ning 3 hambaraviambulatooriumi. 1941. a. avati Vabariiklik Vereülekande Jaam, Linna Kiirabijaam, piimaköök ning kopsutuberkuloosihaigla, -nõuandla ja -sanatoorium.

1941. a. asutati velskrite kool, sama aasta sügisel ühendati see õdede kooliga meditsiinikeskkooliks. 1940. a. lõpus oli Tallinnas 10 000 elaniku kohta 23,3 arsti ja 124,1 haiglakohta.

Saksa fašistlik okupatsioon tekitas tervishoiukorraldusele suurt kahju. Sõja lõpuks oli arstide arv vähenenud rohkem kui 66% ning haiglakohtade arv ligi 60% võrra. Levis nakkushaigusi (sügelised, tuberkuloos, difteeria, tähniline tüüfus, suguhaigused).

Pärast Suurt Isamaasõda avati uusi ravi- ja profülaktikaasutusi, sealhulgas tuberkuloosidispanser ja onkoloogiadispanser, füsioteraapiakabinette ning sanitaarlennujaam. Ettevõtteis avati 5 arsti- ja 11 velskripunkti. 1944. a. asutati Riiklik Teaduslik Meditsiiniline Raamatukogu. 1947. a. moodustati Vabariiklik Kohtumeditsiini Ekspertiis. 1950. a. kehtestati tervishoiuasutuste nomenklatuur ja tüüpkategooriad, avati Tallinna Stomatoloogiline Polikliinik (sellel on ka hambaproteesimisosakond) ning Vabariiklik Arstlik Kehakultuuri Dispanser. 1958. a. valmis Vabariikliku Tuberkuloositõrje Dispanseri uus hoone, 1959. a. avati traumapunkt. 1960. ja 1970. a-il on ehitatud uusi ajakohaseid haiglahooneid: 1966. a. sai valmis Vabariiklik Tallinna *Onkoloogia Dispanser (220 kohta), 1964. a. Pelgulinna haigla (160 kohta) ja polikliiniku uus hoone, 1970. a. Pelgulinna haigla sünnitusmaja, 1971. a. Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi Kutsehaiguste Kliinik (40 kohta), 1972. a. Vabariiklik Naha- ja Suguhaiguste Dispanser (185 kohta), 1978. a. ENSV Tervishoiuministeeriumi IV Valitsuse Vabariikliku Haigla uus hoone. Mustamäel on valmimas kiirabihaigla koos kiirabijaamaga ning lastehaigla.

1960. a-il hakkas kiiresti arenema eriravi. 1977. a. lõpus oli Tallinnas 74 erikabinetti (13 otorinolarüngoloogia-, 12 oftalmoloogia-, 10 kardioloogia-, 14 neuroloogia-, 11 dermato-veneroloogia-, 7 uroloogia-, 2 endokrinoloogia-, 2 noorukite ja 2 ravikehakultuurikabinetti ning narkoloogiakabinet).

KEHAKULTUUR JA SPORT

Kehakultuuri- ja spordihuvi tänapäevases mõttes tekkis Tallinnas 19. saj. 1820. a. asutas kaupmees C. Krafft Julgete Purjetajate Ordu (26 liiget, 4 purjekat), mis tegutses paar aastat. Algatus püsis kaua sakslaste käes, *Revalscher Turnverein* (Tallinna Turniselts, asut. 1863), mitteametlik maleselts (1866), *Estländischer See Yacht Club* (Eestimaa Merejahtklubi, 1888) ja *Revaler Velozipedisten-Club* (Tallinna Jalgratturite Klubi, 1889) olid üksnes nende ühingud. Eestlaste hulgas äratas elukutseliste jõumeeste esinemine huvi raskejõustiku vastu. 1889. a. maadlesid tallinlased G. Lieders ja A. Tamm Saksamaalt saabunud tsirkusejõumeestega ning olid edukad. 1891. a. korraldas laulu- ja mänguselts «Lootus» rahvapeol esimese võistutõstmise, selle võitis G. Boesberg. 1893. a. asutati G. Boesbergi ja A. Andruškevitši algatu-

sel esimene ametlik raskejõustikuring — Tallinna Vabatahtlik Atleetide Klubi. Sellest sirgus enamik esimese põlvkonna elukutselisi eesti maadlejaid ja tõstjaid: G. Lurich, G. Hackenschmidt, A. Aberg, G. Vahar (Vaher), G. Vain, J. Kalla jt. G. Lurichi legendaarne maadlejakuulsus ajendas Eestis aastakümneid kestnud maadlusvaimustuse. Rahvusvaheliselt tuntuks sai ka G. Hackenschmidt, kes võitis esimestel Euroopa meistrivõistlustel 1898. a. esikoha. Tsirkustes korraldatud maadlustšempionaatidel tulid maailmameistriks A. Aberg (1907, 1909, 1910), G. Vahar (1907) ja J. Jaago (1913—1930 8 korda), amatööridest sai Euroopa meistriks O. Kaplur (1912).

Organiseeritud spordiliikumine sai alguse jalgrattasõitjate seltsist «Kalev» (asut. 1901, esimene esimees F. Karlson). Selle tegevus piirdus algul suviti jalgrattamatkadega (Haapsallu, Pärnusse, Tartusse jm.) ja kurnimänguga ning talviti uisutamisega. Alles 1908. a. hakati «Lootuse» aias (nüüdse M. Lomonossovi t. alguses) harrastama muidki spordialu, eeskätt pallimänge ja soome-rootsi laulumänge. 1909. a. peeti esimene kergejõustikuvõistlus ning «Meteori» ja «Merkuri» meeskonna jalgpallimatš. Jalgpall hakkas populaarsuselt peagi maadlusega konkureerima.

1911. a. rajasid kalevlased «Lootuse» aeda jooksuraja, hüppe- ja heitepaigad ning korraldasid seal nn. Tallinna I olümpiamängud, mille kavva kuulus 12 kergejõustikuala. Võistlejaid oli 35, pealtvaatajaid kahel päeval kokku üle 600. Venemaa II olümpial Riias 1914. a. saavutas «Kalev» kergejõustikus 2. koha, J. Villemson võitis uue Venemaa rekordiga 1500 m jooksu ja B. Abrams kõrgushüppe. 1915. ja 1916. a. sai «Kalev» Venemaa meistrivõistlustel esikoha. Venemaa 29 kergejõustikurekordist kuulus tallinlastele 16.

I maailmasõja eel tekkis uusi spordiseltse. Seniseile saksa seltsidele ning «Kalevile» ja karskusseltsi «Valvaja» spordiosakonnale (asut. 1903) lisaks asutati võimlemisselts «Sport» (1912, esimene esimees A. Kukk, alad jalgpall, kergejõustik, kiiruisutamine, jääpall, maadlus, poks, tõstmine), Riia «Amateuri» ja «Unioni» Tallinna osakond (1912, kergejõustik, «Amateuril» ka jalgpall), spordiselts «Olümpia» (1915, esimene esimees A. Kukk, alad jalgpall, kergejõustik, tõstmine, maadlus ja uisutamine). Tallinna «Kalev»

«Lootuse» seltsi liuväli

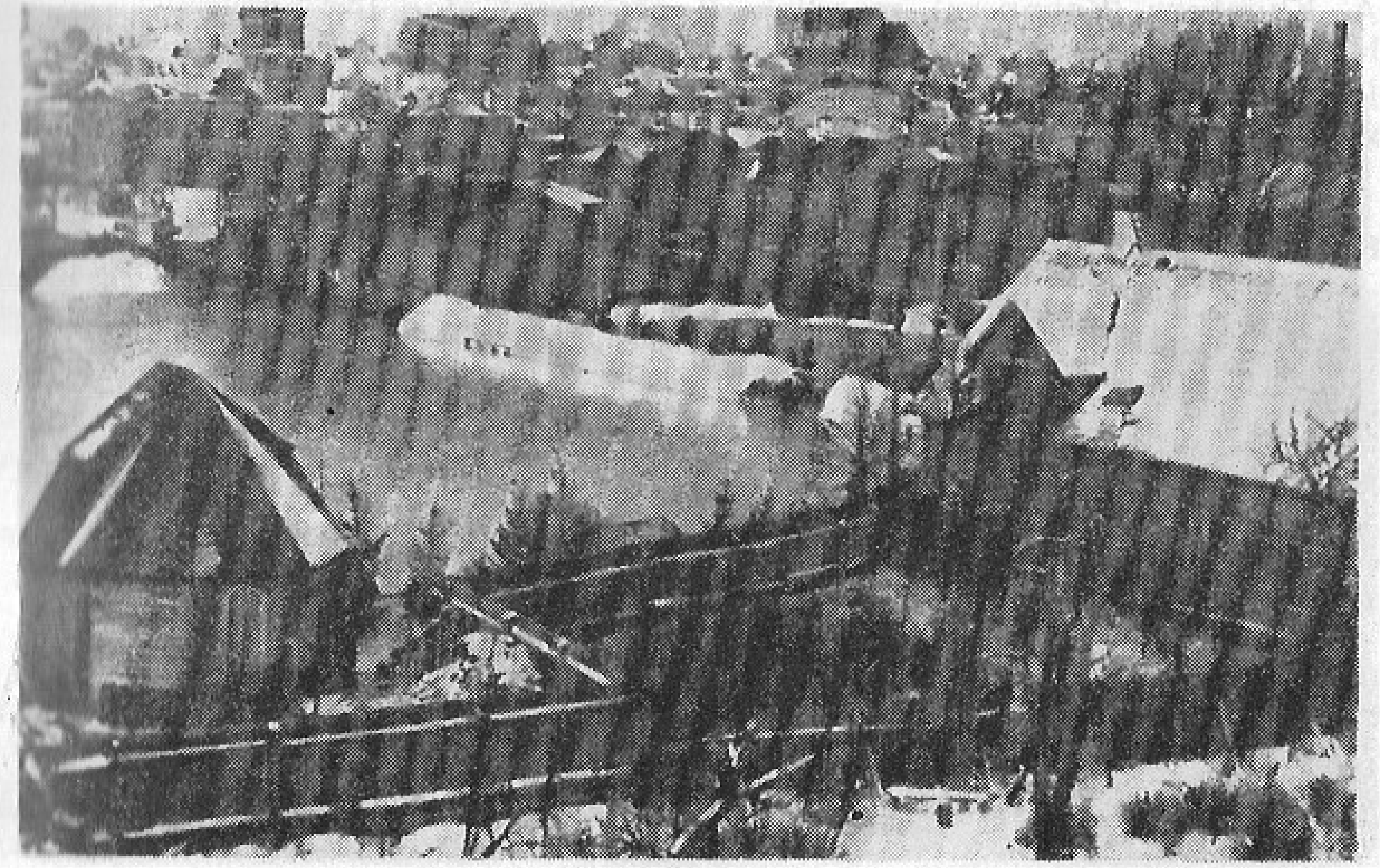

astus 1913. a. Venemaa Kergejõustikuliidu liikmeks. Sadamas valmisid Tallinna Jahtklubi ja *Estländischer See Yacht Club*'i hooned (vastavalt 1912 ja 1913), Pirital «Kalevi» 2-korruseline seltsimaja (1912) ja tenniseväljak (1913). Linnavalitsus rajas 1913. a. Tiigiveskile esimese avaliku jalgpalliväljaku, «Olümpia» selts 1915. a. nüüdsele Tornide väljakule teise. Võimlemistreeninguid peeti koolivõimlais, pritsimaja ning laulu- ja mänguseltside saalides. Liuväli oli «Lootuse», reaalkooli ja «Valvaja» (asus Tõnismäel) aias ning Schnelli tiigil.

Kodanliku vabariigi ajal sai Tallinn kogu maa spordiliikumise keskuseks. Siin tegutsesid Eesti Spordiliit (asut. 1920. a., reorganiseeriti 1923. a. Eesti Spordi Keskliiduks), Eesti Jalgpalli Liit (1921), Eesti Talvespordi Liit (1921), Eesti Tenniseliit (1922), Eesti Kerge-, Raske- ja Veespordi Liit (1922), Eesti Käsipalli Liit (1926) ja Eesti Olümpiakomitee (1923). Erialaliidud kinnitasid võistluskalendri ja ühtsed võistlusmäärused. Eesti meistrivõistlustel võitsid tallinlased maadluses (tugevaim oli spordiühing «Sport»), poksis («Sport» ja Tallinna Poksi Klubi), tennises ja lauatennises, mõnel aastal ka tõstmises kõik meistritiitlid. Jalgpallis tulid mitu korda meistriks «Sport», «Estonia» ja Tallinna Jalgpalli Klubi, jääpallimeister oli korduvalt «Sport», meeste ning naiste võrkpallimeister «Kalev».

Tallinlased võtsid osa ka rahvusvahelistest võistlustest, sealhulgas 1920., 1924., 1928. ja 1936. a. olümpiamängudest. Jalg- ja jääpallis, maadluses, poksis, tennises, algul ka laskmises ja korvpallis kuulusid Eesti koondisse üksnes tallinlased. Mitmel spordialal (näit. jalg- ja korvpallis, males, kergejõustikus) korraldati linnavõistlusi Helsingi, Riia ja Kaunasega. Tartuga peeti 1925. a-st alates korrapäraselt kergejõustiku- ning korv- ja võrkpallilinnavõistlusi.

Olümpiamedaleid said tallinlastest 1920.—30. a-il kõige rohkem maadleja K. Palusalu (1936 Berliinis 2 kuldmedalit), tõstja A. Neuland (1920 Antverpenis kuld- ning 1924 Pariisis hõbemedal), maadleja V. Väli (1928 Amsterdamis kuld- ja 1936 Berliinis pronksmedal), maadleja A. Neo (1936 Berliinis hõbe- ja pronksmedal), tõstja A. Luhaäär (1928 Amsterdamis hõbe- ja 1936 Berliinis pronksmedal). Kuldmedali said ka maadlejad E. Pütsep 1924. a. Pariisis ja O. Käpp 1928. a. Amsterdamis, hõbemedali tõstja A. Schmidt (Sillak) ja maratonijooksja J. Lossmann 1920. a. Antverpenis ning poksija N. Stepulov 1936. a. Berliinis, pronksmedali kümnevõistleja A. Klumberg (Kolmpere), maadleja R. Steinberg ning tõstjad J. Kikkas ja H. Tammer 1924. a. Pariisis, maadleja A. Kusnets 1928. a. Amsterdamis ja jahi «Tutti» V meeskond (roolimees N. Vekšin) Amsterdami olümpiamängude purjeregatil Medemblikis. Kokku võitsid tallinlased 31 olümpiamedalit.

Maailmameistrivõistlustel võitsid tallinlased 1922.—39. a. 44 kuldmedalit

Kadrioru staadioni tribüün avavõistluste ajal 1926. a.

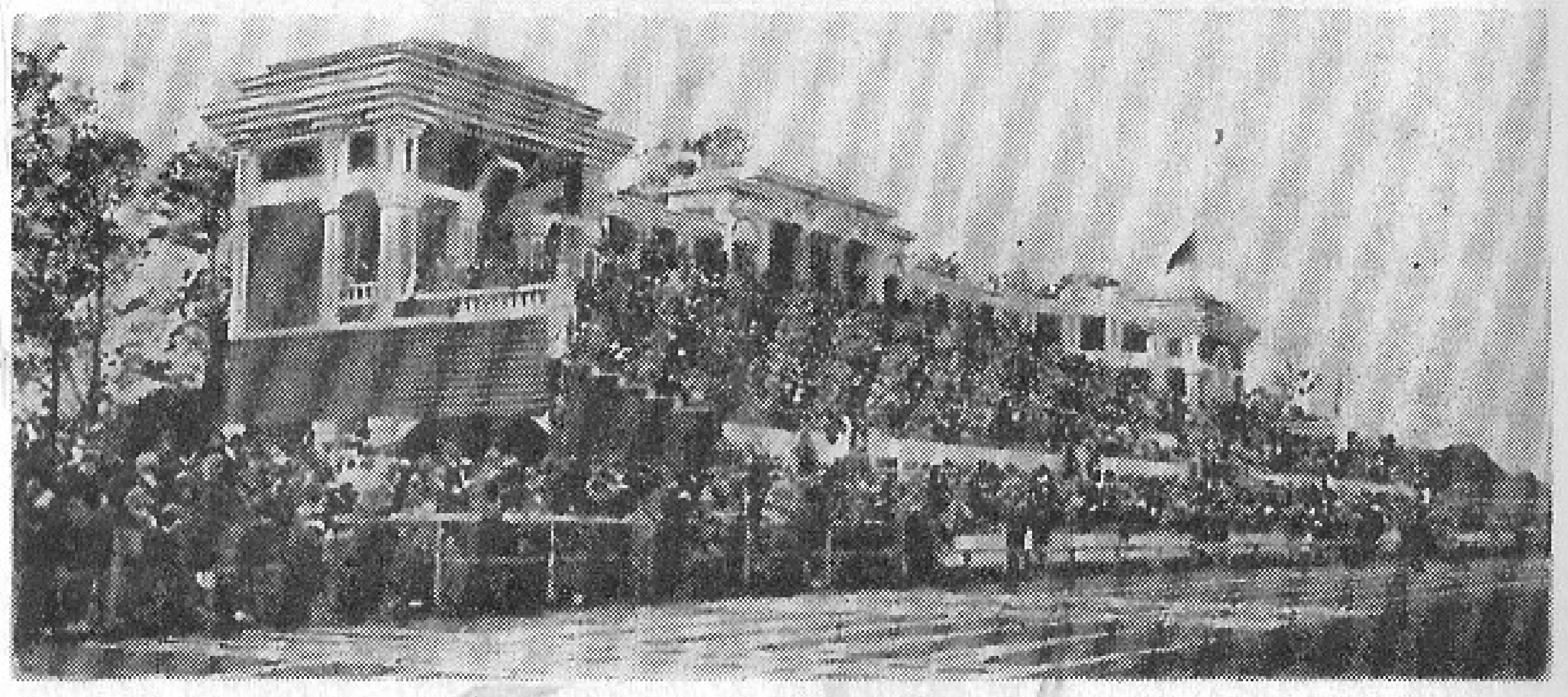

ja Euroopa meistrivõistlustel 15. Eriti edukad oldi laskmises: E. Kivistik sai 13, G. Lokotar 12, E. Rull 5 ja A. Kukk 5 medalit. Euroopa meistriks tulid maadlejad V. Väli ja J. Kotkas 2 ning jääpurjetaja E. Gahlnbäck 5 korral.

Tallinnas korraldati enamik suuri ülemaalisi spordiüritusi: koolinoorte võistlused ja spordipäevad (1920—1925), I ja II Eesti Mängud (1934, 1939), I raskejõustiku- ja talimängud (mõlemad 1935). 1922. a. peeti siin tõstmise maailmameistrivõistlused, 1938. a. jääpurjetamise ja klassikalise maadluse Euroopa meistrivõistlused.

Tallinna spordiseltside arv suurenes 1920.—40. a. üle 2 korra (1915. a. oli neid 18, 1940. a. koos Nõmmega 44), kuigi üle paarikümne seltsi («Meteor», «Merkur», «Olümpia», «Flora», «Valvaja», «Võitleja», «Edu» jt.) oli majandusraskuste pärast tegevuse lõpetanud. Enamik seltse (33) tegeles ainult ühe või paari alaga. Mitmekülgsed olid «Kalev» (8 erialaliidu liige) ning Eestimaa Spordiselts (*Revalsche Turnverein*'i ja «Greifi» järglane, 7 erialaliidu liige), Noorte Meeste Kristlik Ühing ja Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühenduse Tallinna osakond. Seltsid heitlesid majandusliku kitsikusega, võistlustest saadava tuluga suutsid parimailgi aastail ainult paar edukat jalgpallimeeskonda («Estonia», «Sport») katta treeneri palga ning varustus- ja sõidukulud. Lisatulu püüti hankida korjandustega või ärimeestelt ja tööstureilt toetust paludes. Spordibaasidest olid rahuldavas seisukorras ainult *Kadrioru staadion, Tallinna Jalgpalli Klubi väljak (valmis 1925. a., tribüünil üle 4000 koha, nüüd ETKVL-i spordiväljak) ning Harjuoru ja Kadrioru tenniseväljakud. 1940. a. oli Tallinnas 10 spordiväljakut, 19 võimlat (neist kuulusid rohkem kui pooled koolidele) ja 3 välisujulat. Suuri poksi-, maadlus- ja tõstmisvõistlusi korraldati kas «Estonia» kontserdisaalis või Mere pst-l «Grand Marina» kinos. 1937. a. valminud Kadrioru tennisehallis peeti ka korvpallivõistlusi.

Spordi edendamiseks noorte hulgas asutati 1928. a. Poiste Spordiliit, mis korraldas suviti peamiselt kergejõustiku- ja jalgpallivõistlusi ning kursusi. Koolisporti hoogustas Tallinna Keskkoolide Spordiringide Ühing (asut. 1922, üle 30 liikmeskooli). 1930. a-il korraldas see 2—3 vanuseklassi meistrivõist-

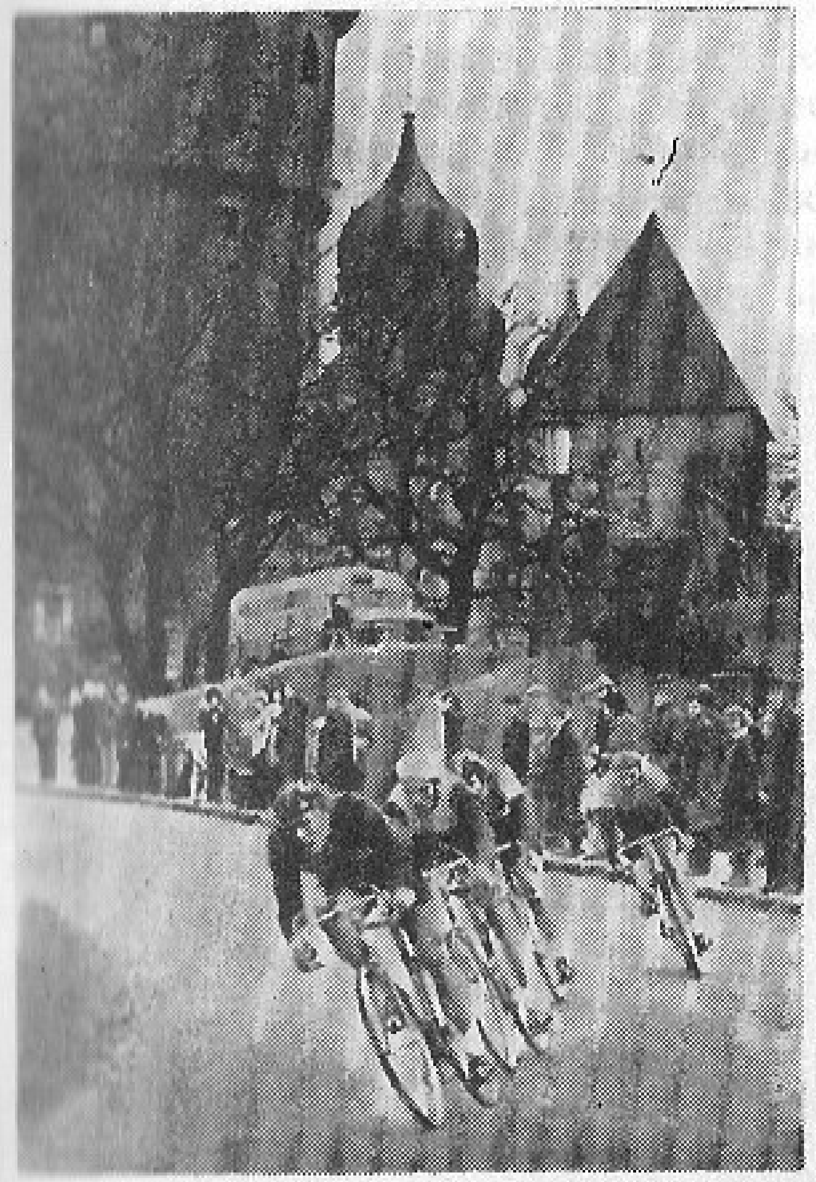

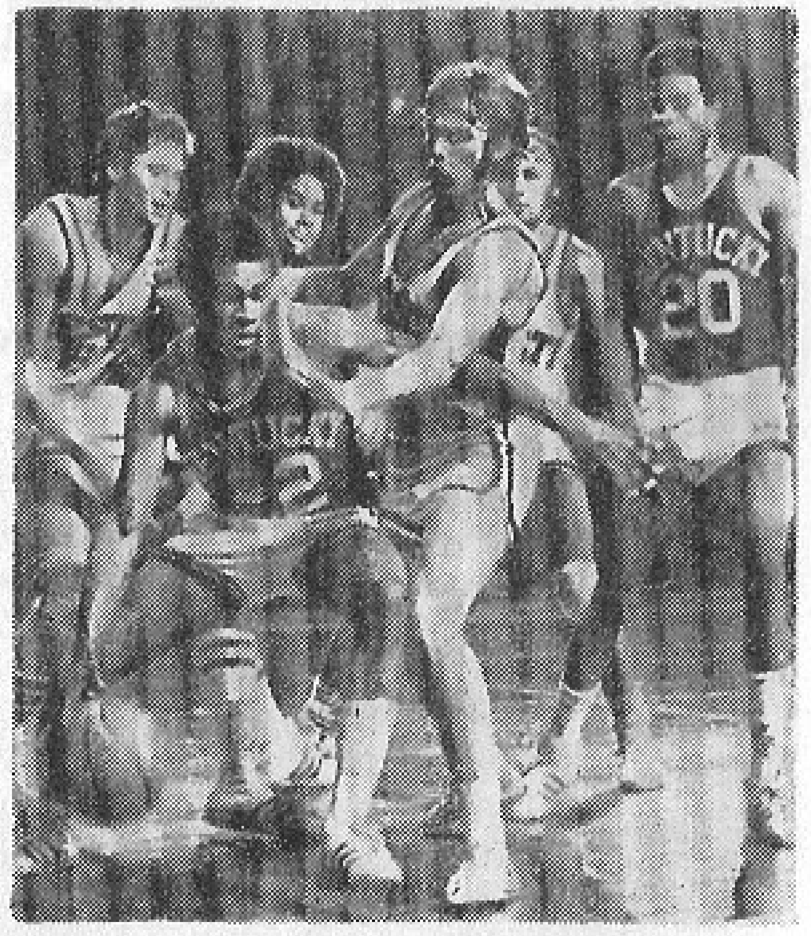

Jalgratturite tänavasõit ajalehe «Молодёжь Эстонии» auhinnale • Rahvusvaheline kohtumine korvpallis

lusi 10—12 spordialal ning kursusi, kus valmistati ette korv- ja võrkpallikohtunikke ja anti algteadmisi poksi, maadluse, ujumise, vehklemise jmt. ala kohta.

Tegutses ka töölisspordiseltse ja -ühinguid: «Jõud» (1917—18), «Herkules» (1922—23), «Spartacus» (asut. 1924), Tallinna Töölisspordi Ühing (TTÜ, asut. 1926), «Rünnak», «Hermes», «Tulevik», «Tervis», «Leek» jt. Keskorgan Eesti Töölisspordi Liit asutati 1927. a. (kokku hõlmas see 900—1000 liiget), Töölisvõimla (Pärnu mnt. 41) valmis 1929. a. Töölissportlased olid edukad jalg- ja korvpallis, poksis ning maadluses. Tugevail ühinguil (TTÜ, «Hermes») oli tihe side Soome ja Läti töölisspordiorganisatsioonidega. Korraldati ülemaalisi spordipidustusi (1927) ja rahvusvahelisi võistlusi (1928. a-st alates), võeti osa NSV Liidu spartakiaadist (1928) ja Viini töölisspordiolümpiast (1931).

Ka mõnes suures käitises (Põhja Paberi- ja Puupapivabrikus, Lutheri Vineeri- ja Mööblivabrikus, E. J. Johansoni paberivabrikus, «Eesti Lihaekspordis») ja kutseühingus (trükitööliste, riigi- ja omavalitsusteenistujate ühingus) oli sporditinge või kultuuriühingute spordiosakondi, mille meeskonnad võistlesid näit. jalgpallis («Esta», «Puhkekodu») ja korvpallis («Puhkekodu», Lutheri kultuuriühing) üsna edukalt.

1940. a., pärast nõukogude korra taaskehtestamist, määrati Eesti Spordi Keskliidule uus juhatus (esimees A. Pirson). Spordielu ümberkorraldamises osales nii töölisspordiaktiviste (A. Antson, K. Vitsut) kui ka seniseid spordiliitude tegelasi (A. Luht, H. Troost, J. Villemson, A. Kalamees, R. Isok). Septembris moodustati «Dünamo» Eesti Vabariiklik Nõukogu (esimees B. Kumm) ja oktoobris «Lokomotiiv» (J. Reinans), hiljem «Spartak». Senised spordiseltsid suleti, kiiresti kasvanud Tallinna Töölisspordi Ühingust (peagi üle 1200 liikme) sai tekstiilitööliste ja kommunaaltöötajate ning «Hermesest» kaubandustöötajate ametiühingu kehakultuuriosakond. 1940. a. spordisaavutustest väärivad esiletõstmist Tallinna «Dünamo» 0:0 viik Leningradi klubikaaslastega jalgpallis ja 5:3 võit Moskva «Dünamo» üle poksis. J. Kotkas tuli klassikalises maadluses NSV Liidu absoluutseks meistriks, R. Armi ületas NSV Liidu rekordi kolmikhüppes. 1941. a. alguses moodustati Tallinna Kehakultuuri- ja Spordikomitee (esimees A. Alterman) ning suurte käitiste ja koolide kehakultuurikollektiivid (65). Korraldati esimesed massilise osavõtuga võistlused: suusakross (1270 osavõtjat) ja noorte võimlemisvõistlused (5158). Mustamäel valmis Baltimaade suurim suusahüppemägi.

Suure Isamaasõja puhkedes siirdus palju nimekaid Tallinna sportlasi NSV Liidu tagalasse, enamik neist võitles hiljem Eesti laskurkorpuses. 1943. a. koondati ligi 60 Eesti NSV sportlast ja spordiaktivisti (tallinlasi 42) Moskvasse Riikliku Kehakultuuri Keskinstituudi kursustele. 1944. a. panid kursustel käinud aluse vabastatud kodumaa spordielule. Kohe pärast Tallinna vabastamist alustasid tegevust «Kalevi», «Dünamo» ja «Spartaki» juhtorganid, moodustati nii vabariiklik kui ka linna kehakultuuri- ja spordikomitee. 1946. a. taastati sõjas purustatud «Dünamo» tennisehall. 1948. a. valmis «Kalevi» võimla kõrval mängude staadion, Harjuorus tenniseklubi hoone ja Pirital jahtklubi. Samal aastal alustati kommunistlike noorte algatusel Komsomoli-nim. staadioni ehitamist. 1946. a. anti vabariiklikule kehakultuuri- ja spordikomiteele tollane Aia t. basseiniga saun, mis 1950. a. rekonstrueeriti siseujulaks. Ujujate treeninguvõimaluste paranemine avaldus peagi tulemustes: 1948. a. püstitati 50, 1949. ja 1950. a. ligi 100 uut Eesti rekordit. Üleliidulisi meistritiitleid võitsid tallinlased 1945.—50. a. 85 korda, edukaimad oldi laskmises (E. Meriväli sai 20 kuldmedalit), mootorispordis, kergejõustikus ja maadluses. Kehakultuurikollektiivide arv lähenes 200-le, liikmete arv 19 000-le. Tallinna Kehakultuuri Tehnikumis (1945—55) sai erihariduse 491 spordipedagoogi, -treenerit ja -organisaatorit. 1955. a-st alates koolitab spordipedagooge TPedI kehalise kasvatuse teaduskond (1978. a-ni on selle lõpetanud 778 inimest, neist 177 kaugõppes).

1950. a-il kujunes spordielu organisatsiooniline põhistruktuur. Ametiühingute spordiühing on «Kalev», raudteelaste oma «Lokomotiiv», põllumajandusorganisatsioonide ja ETKVL-i töötajad kuuluvad «Jõudu», tuletõrjujaid, miilitsa- ja julgeolekutöötajaid ühendab «Dünamo», koolinoori «Noorus», kutsekooliõpilastel on oma ühing «Tööjõureservid», tehniliste spordialade

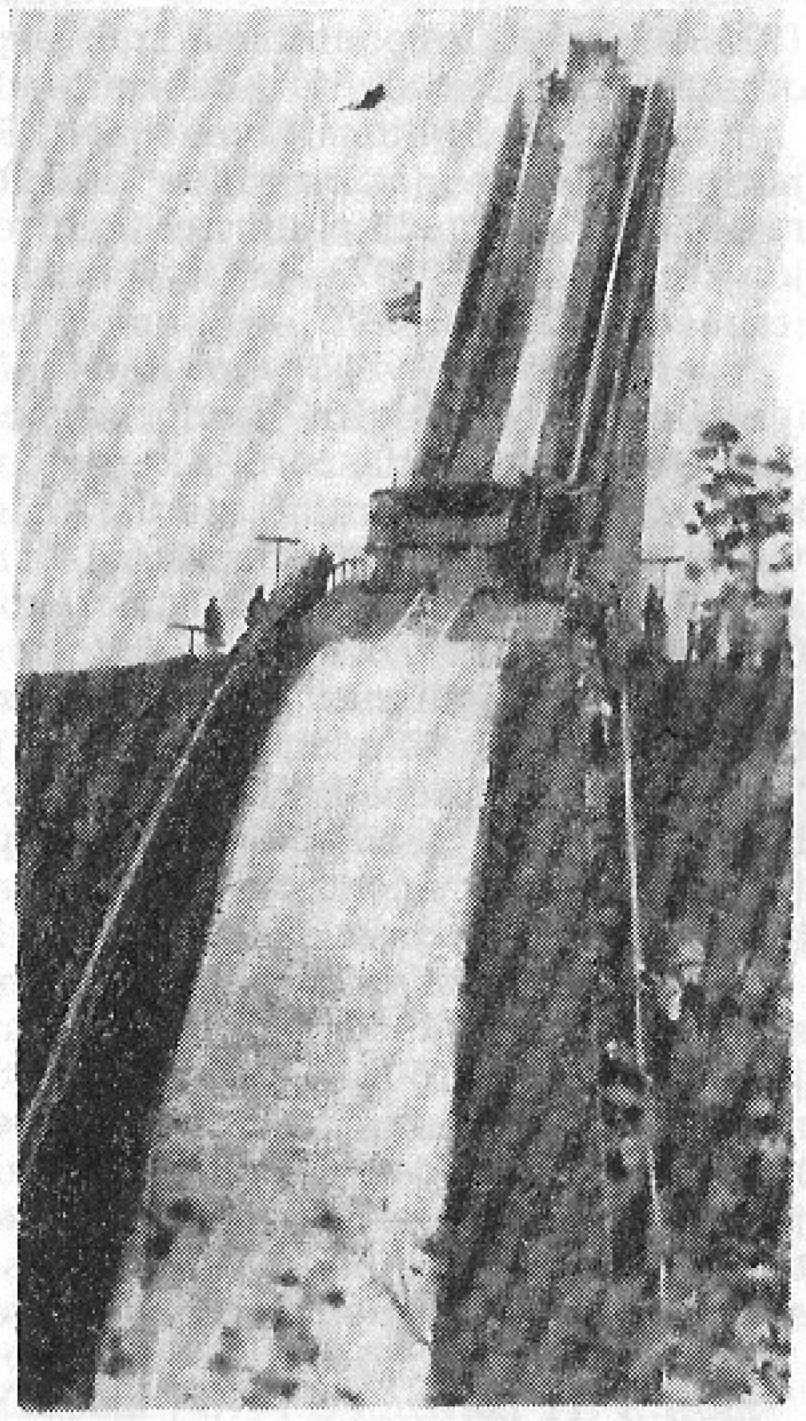

Iluvõimlemisvõistlus «Merepiiga» auhinnale • Suusahüppetorn Mustamäel • «Kalevi» siseujula

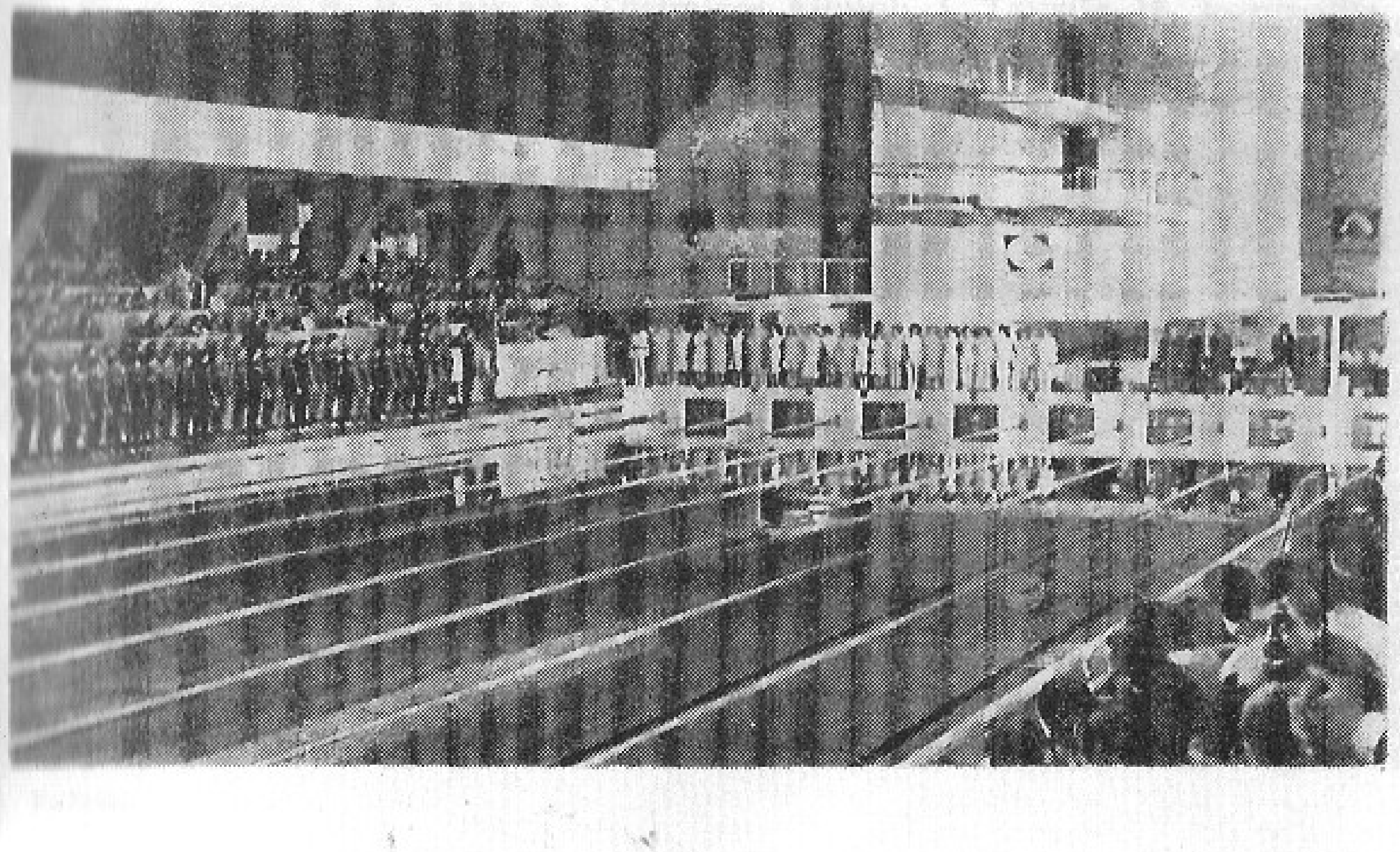

harrastajad on koondunud ALMAVÜ-sse. Üle 13 100 liikme on ENSV Kalastajate Seltsi Tallinna klubil. Linna kehakultuuri- ja spordikomitee korraldab *Tallinna spordimänge, võidupüha ja linna vabastamisaastapäeva rahvamatka, noorte spordisuve (1977. a. 525 puhke- ja spordilaagrit, 21 571 osavõtjat) jm. massiüritusi. Osavõturohked on ka suunistusneljapäevad (1977. a. üle 12 000 osavõtukorra), Tallinna Turismiklubi rahva- ja kategooriamatkad (1977. a. vastavalt 16 600 ja 1561 osavõtjat), «Kalevi» ja Eesti Raadio terviselaupäevad ning kehakultuurikollektiivide suusaneljapäevad. 1978. a. hakati moodustama rahvaspordiklubisid, ehitama terviseradu ja organiseerima kehakultuuri harrastamist majavalitsuste kaudu.

Sporti juhib Tallinna Linna RSN Täitevkomitee juures asuv Kehakultuuri- ja Spordikomitee (esimees a-st 1977 R. Tõlp), oma komitee on ka igas linnarajoonis. Ühiskondlikel alustel tegutsevad linna rahvaspordi- ja VTK komisjon (esimees a-st 1978 R. Liiv) ning linnanõukogu alaline spordikomisjon (esimees B. Junk).

Noorte spordihuviliste tarvis on kõrgema spordimeisterlikkuse kool ning igas linnarajoonis laste- ja noortespordikool; peale selle on «Kalevil» spetsialiseeritud jalgrattaspordi-, kergejõustiku-, tennise-, ujumis- ja purje'amiskool, «Dünamol» kergejõustiku-, suusaspordi- ja ujumiskool, «Tööjõureservidel» maadlus- ja võimlemiskool, P. Kerese nim. malemajal malekool ning ALMAVÜ-l mootorispordi- ja merekool. 1978. a. oli spordikoolides üle 6700 õpilase.

Praegu on Tallinnas 3 normaalstaadioni, 48 ringrajaga spordiväljakut, 8 siseujulat, 87 võimlat, spordihalli ja -saali (sealh. *«Kalevi» spordihall, *«Dünamo» tennisehall, «Tööjõureservide», TPI ja «Dvigateli» tehase spordihoone ning 4 kilehalli), suusahüppemägi (Mustamäel), sõudespordibaas (Harku järvel), velodroom (Pirital), ALMAVÜ laskespordibaas (Männikul), hipodroom jm. spordirajatisi.

Tallinnas korraldatakse rahvusvahelisi ja üleliidulisi mälestus- ning auhinnavõistlusi. 1956. a-st peetakse maadluses G. Lurichi ja 1960. a-st kergejõustikus E. Veetõusme mälestusvõistlusi, 1969. a-st korraldatavat *Tallinna maleturniiri peetakse 1977. a-st P. Kerese mälestusturniirina. Auhinnavõistlustest on tuntuimad ujumisvõistlused ajalehe «Noorte Hääl» (a-st 1950) ja jalgrattavõistlused ajalehe «Молодёжь Эстонии» auhindadele (a-st 1950), talvised tennisevõistlused ELKNÜ Keskkomitee rändauhindadele (a-st 1974) ja suvised Rae karika tennisevõistlused (a-st 1976), võimlemisvõistlused «Spordilehe» auhindadele (a-st 1962), iluvõimlemisvõistlus «Merepiiga» auhinnale (a-st 1975), võrkpalliturniirid «Vana Tooma» (meestele) ja «Pika Hermanni» (naistele) auhinnale (vastavalt a-st 1967 ja 1971), Tallinna mõõga epeevõistlused (a-st 1971), rahvusvahelised vibuspordivõistlused «Kevadised nooled» (a-st 1972), «Kalevi» auto- ja mootorrattasuursõit (a-st 1959) ning jalgratturite *grand prix*' trekisõit (a-st 1972). Rohkesti võetakse osa iga-aastasest jooksust ümber Harku järve (seda korraldab «Standard» a-st 1972), Ülemiste järve (V. Kingissepa nim. Tallinna Tselluloosi- ja Paberikombinaat a-st 1969) ja Maardu järve (Maardu Keemiatehas a-st 1966) ning Tallinna—Keila—Tallinna suusamaratonist (a-st 1961, 1979. a. osales 159 võistkonda). Tallinna laht on 1949. a-st *Balti regati peamisi võistluspaiku, 31 regatist on 20 peetud siin. Tallinnas korraldatakse 1980. a. Moskva olümpiamängude purjeregatt. Uue purjespordikeskuse ja -sadama ehitamist alustati 1975. a. Ühiskondlikus korras on ehitusel töötanud kümneid tuhandeid tallinlasi.

Jooks ümber Harku järve

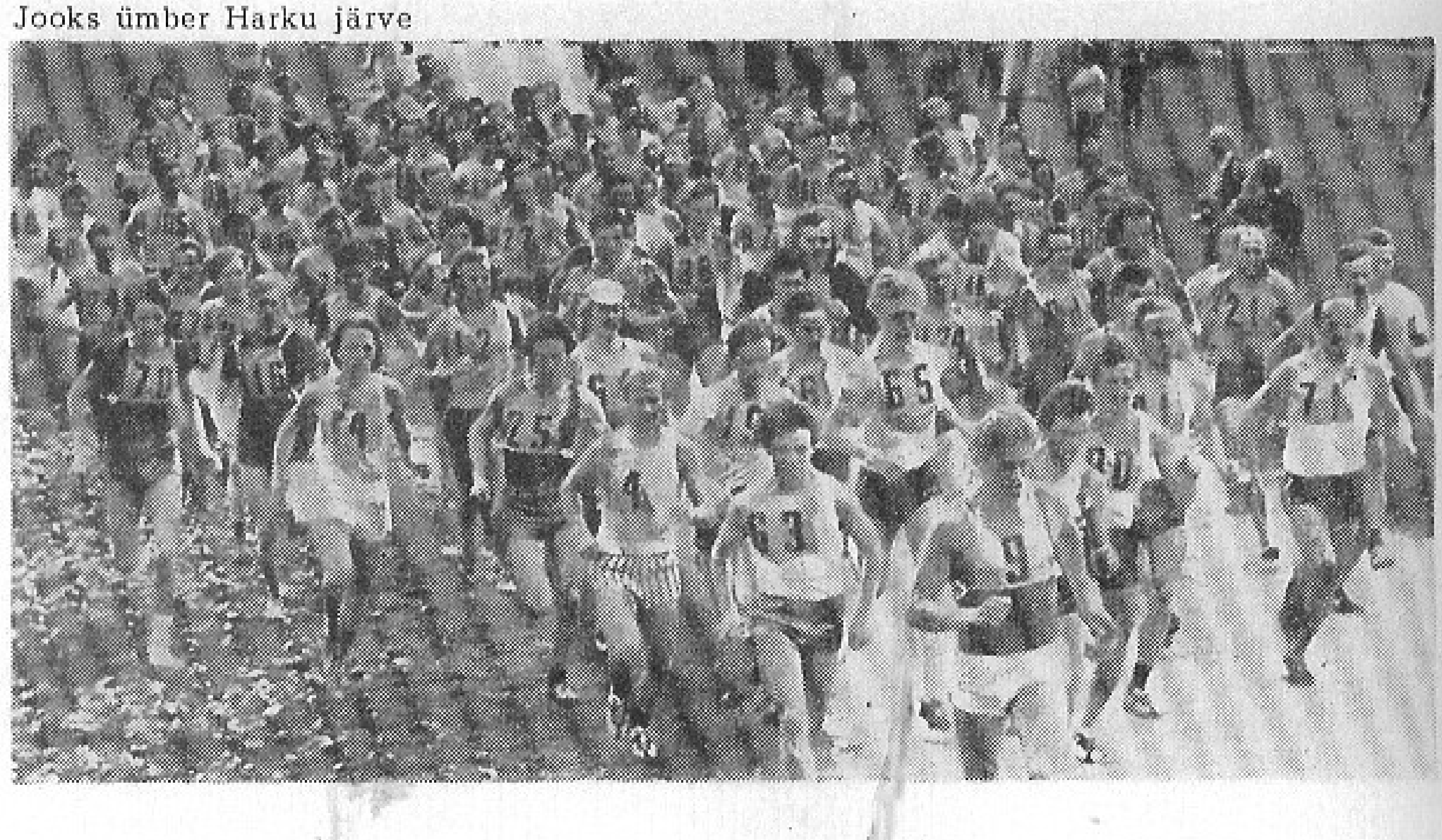

1979. a. kuulus Tallinna spordiorganisatsioonidesse 17 NSV Liidu teen. meistersportlast, 71 suurmeistrit, 16 NSV Liidu ning 43 Eesti NSV teen. treenerit. 39 kehakultuuriaktivisti on pälvinud Eesti NSV teen. sporditegelase aunimetuse.

A-il 1952—76 on tallinlased (sealh. mõni hiljem Tallinna asunu) olümpiamängudel võitnud 15 medalit. Kuldmedali sai maadleja J. Kotkas 1952. a. Helsingis, kiiruisutaja A. Antson 1964. a. Innsbruckis ja tõstja J. Talts 1972. a. Münchenis; hõbemedali võitis purjetaja A. Tšutšelov 1960. a. Napolis, kümnevõistleja R. Aun 1964. a. Tokios ja tõstja J. Talts 1968. a. Méxicos; pronksmedali pälvis kergejõustiklane B. Junk 1952. a. Helsingis ja 1956. a. Melbourne'is. NSV Liidu korvpallimeeskonna liikmeina on hõbemedali saanud H. Kruus ja J. Lõssov (1952) ning J. Lipso (1964), pronksmedali J. Lipso ja P. Tomson (1968); vehklemisvõistkonna liikmena on S. Tširkova Tallinna toonud kuld- (1968) ja G. Zažitski pronksmedali (1972). Tallinnast on võrsunud ka 1972. a. olümpiamängude kuldmedalimees kõrgushüppes J. Tarmak.

Maailmameistrivõistlustel on tallinlased saanud 22 kuld-, 11 hõbe- ja 9 pronksmedalit. Edukaimad on olnud tõstja J. Talts (13 medalit), allveesportlased P. Vaik ja I. Raudik (kumbki 4), vehkleja S. Tširkova (4), korvpallurid P. Tomson ja J. Lipso (vastavalt 3 ja 2), vibusportlane V. Holtsmeier ja maadleja A. Englas (kumbki 2).

Euroopa meistrivõistlustel on võidetud 75 kuld-, 37 hõbe- ja 23 pronksmedalit. Väga edukalt on esinenud allveesportlased, nad on saanud 39 kuld-, 24 hõbe- ja 12 pronksmedalit (sealh. J. Kravets 14, V. Dubrovski 11, I. Kompus 10, B. Popov 6, P. Vaik 6). Tõstmises kuulub J. Taltsile 16, korvpallis J. Lipsole ja P. Tomsonile 3 ning J. Lõssovile, H. Kruusile ja T. Lepmetsale 2 medalit.

TURISM

Tallinn sai turismilinnaks 1920.—30. a-il. Eesti Turistide Ühing (1920—40) korraldas ekskursioone ja turismijuhtide kursusi, palju tehti kooliekskursioone, rohkem hakkas Tallinnas käima välismaalasi (peamiselt soomlasi ja rootslasi) ning tallinlaste turismireisid Soome jm. välisriikidesse sagenesid.

Sõja ajal turism vaibus, vähe harrastati seda ka esimesil sõjajärgseil aastail. 1950. a-ist alates on ta hoogsasti arenenud. 1962. a. asutati Tallinna Ekskursioonibüroo, 1966. a. reorganiseeriti see Tallinna *Reisi- ja Ekskursioonibürooks. 1978. a. korraldas büroo linnaekskursioone 1 264 180 inimesele; aasta jooksul käis Tallinnas 229 turismirongi (108 734 reisijat).

Tallinnast lähtuvad üleliidulised turismimarsruudid nr. 119 (Tallinn—Nelijärve—Sigulda—Jūrmala), nr. 120 (Tallinn—Nelijärve—Sigulda—Riia—Vil-

nius) ja nr. 167 (Tallinn—Nelijärve—Kauksi—Kubija—Pärnu), siin lõpeb üleliiduline turismimarsruut nr. 146 (Vilnius—Kaliningrad—Riia—Tallinn). Ka kohalike turismimarsruutide ja puhkepäevamarsruutide kasutajaid ning tuusikuta ekskursioonihuvilisi teenindab Tallinna Reisi- ja Ekskursioonibüroo. Kloostrimetsas ja Rannamõisas on kämping.

Rohkesti reisivad ka tallinlased ise. Tallinna Reisi- ja Ekskursioonibüroo giidid teenindasid 1978. a. 11 Tallinnast Siberisse, Kesk-Aasiasse, Taga-Kaukaasiasse ja mujale suundunud turismirongi. Peale turismirongides sõitjate osales Tallinnast lähtunud rongiekskursioonides veel 4915 inimest, lennukiekskursioonidel käis 16 055 ja bussiekskursioonidel 12 941 inimest.

Matku korraldab Tallinna Turismiklubi (asut. 1952. a. spordiühingu «Kalev» matkasektsioonina). Koos käitiste ja asutuste kehakultuurikollektiivide matkasektsioonidega tehti 1978. a. 10 325 massi- ja tervisematka, millest võttis osa 590 030 inimest. Sportlikke auto-, moto-, vee-, suusa-, jala-, mägi- ja jalgrattamatku korraldas Tallinna Turismiklubi 1978. a. 225 (1614 in.).

Lasteturismi metoodiline keskus on 1955. a-st tegutsev ENSV Laste Ekskursiooni ja Turismi Keskmaja (korraldab matku ja ekskursioone ning matkajuhtide seminare, koostab soovitusmarsruute). Tallinna üldhariduskoolide õpilaste traditsioonilised matkad on «Jäljed lumel», «Kohtumine kevadega» ja «Tere, sügis». 1978. a. võttis neist osa vastavalt 12 814, 13 851 ja 13 383 last.

Tallinna külastab järjest rohkem välisturiste, eriti alates 1965. a-st, pärast Tallinna—Helsingi reisilaevaliini avamist (1965. a. 9600, 1970. a. 34 900, 1974. a. 97 400, 1978. a. 122 000 in.). NSV Liidu linnade seas on Tallinn välisturistide arvult viiendal kohal (Moskva, Leningradi, Kiievi ja Sotši järel). Umbes 60% turiste tuleb Soomest ja Rootsist. Eriti hoogsasti on suurenenud sotsialismimaade, peamiselt Saksa DV ja Poola huvireisijate arv (1965. a. oli neid 200, 1970. a. 5700, 1974. a. 24 000, 1978. a. 29 000).

Välisturistide valdavat osa (üle 80%) teenindab üleliidulise aktsiaseltsi *«Inturist» Tallinna osakond. Välismaa noori käib Tallinnas rahvusvahelise turismibüroo «Sputnik» Eesti osakonna vahendusel, sama büroo korraldab Eesti NSV noorte välisreise. Rahvusvaheliste turismisidemete arendamises osalevad ka *Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühing, ENSV *Ametiühingute Nõukogu ja Eesti Vabariiklik Turismi- ja Ekskursiooninõukogu. Tallinlaste välisturismireise korraldab enamasti «Inturisti» Tallinna osakond, peamised sihtkohad on sotsialismimaad ja Soome.

Rahvusvahelise Demokraatliku Naiste Föderatsiooni esindajad Toompealt linna uudistamas • «Inturisti» hotell «Tallinn»

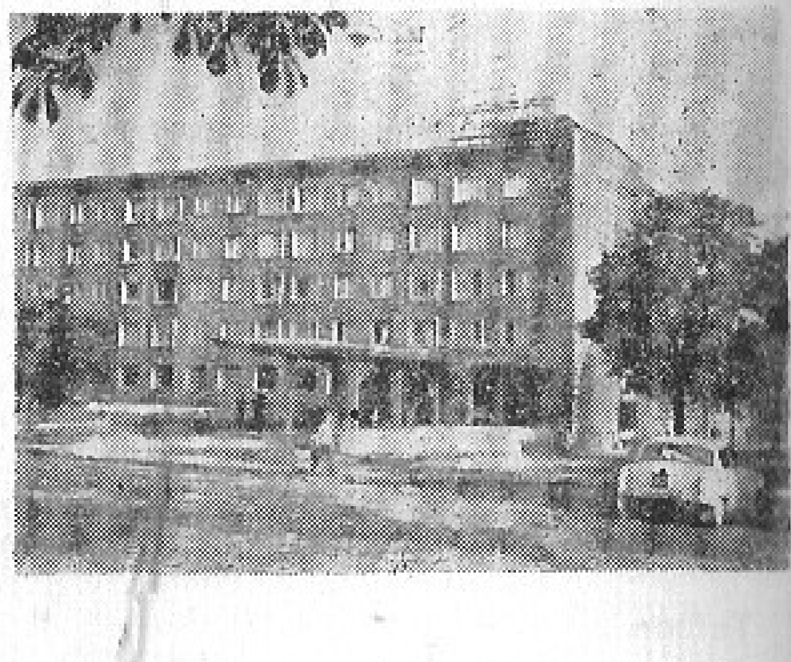

HARIDUS

Koole oli Tallinnas tõenäoliselt juba 13. sajandil. Esimene kindel teade kooli olemasolu kohta on Taani kuninga Erik VI Menvedi privileeg 1319. a-st, millega kooli pidamise ainuõigus anti toomkapiitlile (piiskopikiriku kolleegiumile). Sellega ei leppinud ei dominiiklased, kellel oli hiljemalt a-st 1365 kool all-linnas, ega Tallinna raad. 1428. a. sai raad paavstilt loa kooli pidamiseks ühe linnakiriku juures; tekkis Tallinna linnakool. Dominiiklased kooli pidamise luba ei saanud, kuid nende kloostrikool jäi siiski tegutsema. Dominiiklaste koolis ja linnakoolis õppis ka eestlasi. 15. saj. oli Tallinnas peale toom-, linna- ja dominiiklaste kooli loata tegutsevaid koole, kus õpetati kaupmeeste lastele lugemist, kirjutamist ja arvutamist.

Pärast reformatsiooni (1525) püüdis raad täita M. Lutheri nõuet, et kool olgu igal kirikul. End. dominiiklaste kloostri ruumes 1528—50 tegutsenud õppeasutus kuulus ilmsesti eesti kogudusele. 1550. a. asus sinna linnakool, eesti kool viidi arvatavasti Kalamaja kiriku (valmis 1545. a.) juurde. Linnakoolis oli 5 klassi, ta andis lõpetajaile hariduse, mis võimaldas astuda ülikooli. Linnakooli vaesemaile õpilastele, peamiselt eestlastele, hakati 1550. a. toetust maksma. Nii sai hariduse mitu pärastist eesti koguduste jutlustajat. Toomkool pidi andma ligikaudu samasuguse hariduse kui linnakool, ent tegelikult oli tema tase madalam. Arvatavasti 16. saj. asutati ka tütarlaste kool. 1631. a. asutati gümnaasium (praegune 1. keskkool). Sellel oli ulatuslikum õppekava kui linnakoolil ning õpetajad tegelesid ka teadusega. Kui 1656. a. Tartu ülikool Tallinna evakueeriti, peeti ülikooliloenguid ajutiselt gümnaasiumi ruumes. 17. saj. II poolel asutati kirikute juurde uusi koole.

Põhjasõja ja 1710. a. katku tagajärjel seiskus koolitöö ainult lühikeseks ajaks. Kapitulatsiooniakti kohaselt säilisid kõik senised koolid. Esimene vene õppekeelega kool oli 1715. a. paiku asutatud rehkenduskool. Alamkihtidele (peamiselt eestlastele) hariduse andmise seisukohast oli tähtsaim 18. saj. I poolel avatud Toompea eeslinna vaeslastekool (väikese tasu eest võisid selles õppida ka lapsed, kelle vanemad olid elus). Toomkool muudeti 1765. a. aadlikooliks (nn. rüütliakadeemiaks), kus pandi rõhku kehalisele kasvatusele, reaalteadustele ja nn. uutele keeltele (kõige rohkem prantsuse keelele). Sellest koolist (õppekava ulatuselt gümnaasium) võrsus mitu maadeuurijat, teadlast, väejuhti ja kõrget riigiametnikku. 1784. a. oli Tallinnas 10 registreeritud kooli, neis õppis umbes 540 õpilast; õpetust andsid ka eraõpetajad ja registreerimata erakoolid. 1789. a. lisandus registreeritud koolide hulka 4-kl. riigi pearahvakool, mis andis haridust vaestele.

Peaaegu ilma riigi sekkumiseta arenenud kooliellu tõid muutusi 1804. a. koolistatuut ja selle 1820. a. variant. Nende kohaselt pidi kehalisest tööst elatuvale rahvakihile piisama algkooliharidusest ning kaubanduse ja tehnikaga tegelevaile linnakodanikele kreiskooliharidusest. Gümnaasium oli ette nähtud ülemkihti kuuluvate kodanike (aadlike, vaimulike, riigiametnike) lastele, selle põhiülesanne pidi olema õpilaste ülikooli astumiseks valmistamine. Koolid allutati ülikoolide õpperingkondadele; Tallinn kuulus Tartu õpperingkonda. Tallinna pearahvakool muudeti 1804. a. reformiga venekeelseks kreiskooliks, asutati ka saksa õppekeelega kreiskool. Kreiskoolides oli pearõhk reaalaineil ja uutel keeltel. Vene kreiskooli 1815. a. asutatud kaubandusklass liideti 1820. a. saksa kreiskooliga. Tütarlaste koole riiklik reguleerimine ei puudutanud, nende hariduse eest hakkas hoolitsema raad.

1856. a. oli Tallinnas 35 kooli (1527 õpilast), neist 4 riigi ja 4 linna oma (viimastest olid 3 tütarlastekoolid). 1883. a-ks oli koolide arv suurenenud 67-ni ja õpilaste arv 4511-ni. Venestuspoliitika tingis riigi koolide osatähtsuse suurenemise. 1860.—70. a-il asutati õigeusu kirikute juurde riigi ülalpeetavad algkoolid, 1872. a. avati Aleksandri gümnaasium, 1873. a. kõrgem algkool (nn. linnakool), mis võimaldas vaeste vanemate lastel pääseda ametnikuks või minna edasi õppima, 1874. a. tütarlaste progümnaasium (muudeti

1881. a. gümnaasiumiks). Kõik need koolid olid venekeelsed. 1886. a. allutati koolid haridusministeeriumile ja järgmisel aastal hakati ka muudes koolides õpetust järk-järgult venekeelseks muutma. See ajendas peamiselt sakslastest koosnevat linnavalitsust koolidele antavat toetust kärpima. Ülekaalu said maksulised erakoolid. Palju vaeste vanemate lapsi (1907. a. loenduse andmeil rohkem kui veerand) jäi koolist eemale.

Pärast seda, kui linnavalitsuses olid enamuse saanud eesti ja vene kodanlased, hakkas linn koolide eest taas rohkem hoolitsema. 1905—15 ehitati linnavalitsuse algatusel 6 koolimaja, 1913. a. kaotati linnale kuuluvais algkoolides õppemaks. Peale üldhariduskoolide asutati käsitöö-, kaubandus- jm. kutsekoole. Alates 1906. a-st suurenes eesti keelt õpetavate koolide arv; üha rohkem eestlasi hakkas pääsema keskkooli. Siiski kasvas koolide ja õpilaskohtade arv aeglasemalt kui linna elanikkond, nii et kõigile kooliealistele lastele ei jätkunud kohti.

Vähe oli ka kutsekoole ja keskastme erikoole. Alles 1881. a. asutati esimene reaalkool (praegune 2. keskkool). 1880. a. alustas tööd raudtee tehnikakool (praegune A. Müürisepa nim. Kutsekeskkool), 1885. a. 2-aastase kursusega tööliste õhtukool. Rohkem oli kaubanduskoole, kuid needki ei suutnud kõiki soovijaid vastu võtta. Kutseharidust andsid peamiselt erakoolid ja -kursused. Alles enne I maailmasõda hakkas linn erakutsekoole toetama ja oma valdusse võtma. Nii tekkisid linna kommertskoolid (poeglaste kommertskoolil olid tehnikakooli ülesanded) ja kunstkäsitöökool. Õpetajate kutseoskuse täiendamise eest hoolitses Tallinna Pedagoogiline Selts (tegutses 1907—16), kes avaldas oma ajakirja.

Pärast linnavolikogu ümbervalimist 19. (6.) VIII 1917 kaotati linnale kuuluvais koolides usuõpetus ja palvused ning hakati õpetama emakeeles. Oktoobrirevolutsiooni võit võimaldas saavutatut kindlustada ja arendada. J. Anvelti ettepanekul avati algkoolides 20 uut klassi. 1917. a. dets-s peeti Tallinnas eesti õpetajate kongress. Õpetajaile korraldati eesti keele kursusi. Puudust kannatavaile õpilastele määras linnavolikogu õppevahendite, jalatsite ja rõivaste muretsemiseks toetust. 19. I 1918 kaotati õppemaks, õppeasutuste ülalpidamise kulud kavatseti katta varakale kihile määratavast erimaksust. Täiskasvanute tarvis avati rahvaülikool (1917. a. lõpus oli sellel üle 700 kuulaja, neist u. kolmandik töölised) ja õhtukursused.

Saksa okupatsiooni ajal (veebr-st nov-ni 1918) nõuti, et kesk- ja kõrgkoolides õpetataks saksa keeles, eestikeelsed tohtisid olla ainult algkoolid ja erakeskkoolid. Pärast okupantide lahkumist tuli kodanlusel arvestada nõukogude võimu ajal tehtud ümberkorraldusi. Linnavalitsus võttis senised riigi ehk kroonukoolid oma ülalpidamisele. Avati uusi koole ja klasse. Siiski ei käinud 1920/21. õppeaastal vaesuse (jalatsite ja rõivaste puudumise) ning haiguse pärast koolis 2600 kooliealist last.

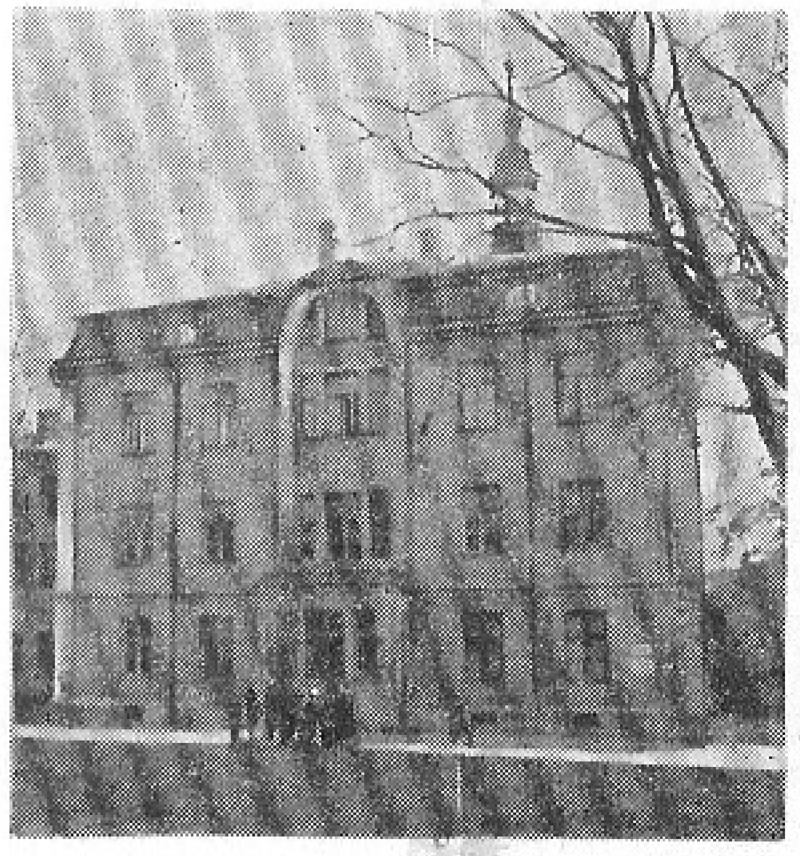
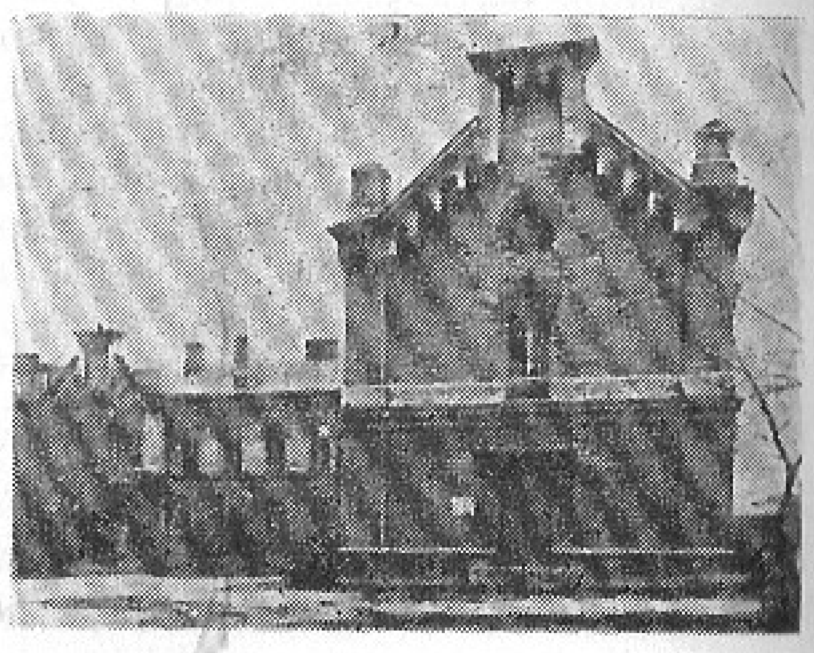

1. keskkooli hoone • A. Müürisepa nim. Kutsekeskkool

1920.—22. a. kooliseadustega kehtestati Eestis ühtluskool: 6-kl. kohustuslikule maksuta algkoolile pidi järgnema 5-kl. maksuline keskkool (gümnaasium). Keskkooli kahes esimeses klassis oli õppekava ühtne, III klassis (9. õppeaastal) algas hargnemine humanitaar-, reaal-, kommerts-, tehnika- jm. harudesse. Õpetati kaht võõrkeelt (valida olid saksa, inglise ja prantsuse keel), fakultatiivse ainena ka ladina keelt. 1920—34 oli keskkoolides esimeseks võõrkeeleks valdavalt saksa keel. Kodanliku valitsuse Nõukogudevastase hoiaku pärast õpetati vene keelt (peale vene koolide) ainult kommertskoolides ja fakultatiivse ainena mõnes gümnaasiumis. Keskkooli õppemaks oli 50—75 krooni aastas. Erakoolides, kus tavaliselt olid maksulised ka algklassid, püüti anda paremat haridust kui riigi koolides, näit. pandi erilist rõhku võõrkeelte õpetamisele. See asetas vaesema rahvakihi hariduslikult ebavõrdsesse olukorda.

1922/23. õppeaastal oli Tallinnas 45 algkooli (32 linna kooli, 12 erakooli ning 1 riigi kool), õpilasi oli kokku 11 357. Enamik õpilasi (9952) käis linnale kuuluvais algkoolides. Keskkoole oli 18 (12 olid erakoolid), neis õppis 8370 õpilast (sealh. erakeskkoolides 4480).

Algul oli kohustuslik lõpetada 4 klassi, koolikohustusiga oli 8.—15. eluaasta. 1926. a. pikendati õpikohustus 5-klassiliseks ja 1930. a. 6-klassiliseks (16. eluaastani). Kooliaja pikendamine nõudis uute koolimajade ehitamist ja vaeste õpilaste toetamist. Puudust kannatavaid oli Tallinna algkooliõpilaste seas ametlikel andmeil 26,5%. 1934. a. alandati kohustusliku kooliea ülemist piiri 16. eluaastalt 14. eluaastale. Keskharidus muudeti kaheastmeliseks (keskkool ja gümnaasium) ning tema kestust pikendati. Üht tüüpi keskkooli, progümnaasiumi, võeti algkooli IV kl. lõpetanuid (selliste koolide õppeaeg oli 5 aastat). Teist tüüpi keskkool, kuhu võeti VI kl. lõpetanuid (õppeaeg 3 aastat), nimetati 1937. a. reaalkooliks. Nii progümnaasiumi kui ka reaalkooli lõpetanud võisid astuda 3-kl. gümnaasiumi, millel oli humanitaar- ja reaalharu. 1934. a. koolireform mõjus ebasoodsalt. Koolikohustusea ülempiiri alandamise tõttu lahkus hulk õpilasi algkoolist enne VI kl. lõpetamist, õpilaste arv keskastmes vähenes (1938/39. õppeaastal oli see keskkoolides ja gümnaasiumides kokku 5778).

Lasteaedade arv jäi endiselt väikeseks, 1930. a-te lõpus oli koolieelseis lasteasutustes ainult 1990 last.

Edendati kutseharidust. Lisaks tsaariajast pärinevaile kutsekoolidele (kaubandus- ja kommertskoolid, kunsttööstuskool jt.) asutati merekool, riigi puidu- ja rauatöö õppetöökoda (a-st 1926 tööstuskool, õppeaeg 2 aastat) ning naiskutsekool (samuti 2 aastat). 1926. a. oli Tallinnas ka 2 nn. tööstusõpilaste kooli. Kutsekooliõpilaste arv suurenes märksa, 1922/23. õppeaastal oli neid 682, 1938/39. õppeaastal 5310.

1918. a. oli Eesti Tehnika Selts asutanud kõrgemad tehnikakursused, millest võrsus Tallinna Tehnikum. Selle lõpetajad said inseneri- või arhitektikutse. Õppeasutus suleti 1936. a., selleks ajaks oli seal kutse omandanud 297 inimest. Samal aastal asutati Tallinna Tehnikainstituut, mis hiljem nimetati Tallinna Tehnikaülikooliks. Õppejõududeks kutsuti peamiselt Tartu Ülikooli tehnikateaduskonna (1934—36) õppejõud, rektoriks sai keemik prof. P. Kogerman. Tehnikaülikoolil oli ehitus- ja mehaanikateaduskond ning keemia- ja mäeteaduskond. 1. IV 1940. a. õppis seal 505 üliõpilast.

1919. a. helilooja M. Lüdigi juhtimisel tegevust alustanud Tallinna Kõrgem Muusikakool otsustati 1923. a. muuta Tallinna Konservatooriumiks. Algul oli see riigilt toetust saav eraõppeasutus, 1935. a. muudeti ta riiklikuks. Konservatooriumi lõpetas 1925.—39. a. 446 inimest, neist helikunstniku diplomiga 293 (selle said ainult gümnaasiumiharidusega õpilased).

Haridus 1950—77 (õppeaasta alguses)

	1950	1960	1970	1975	1977
Koolieelseid lasteasutusi	50	97	158	162	171
neis lapsi	2 570	7 412	20 284	24 508	25 903
Üldpäevakoole	37	47	58	57	58
neis õpilasi	22 500	36 200	46 200	50 200	52 700
Üldõhtukoole ja üldkaugõppekoole	6	15	14	15	15
neis õpilasi	2 800	7 300	5 216	7 266	6 599
Kutsekeskkoole	—	—	4	6	7
neis õpilasi			1 045	2 295	2 950
Keskerikoole	15	11	12	12	12
neis õpilasi	4 606	8 387	12 993	13 786	13 579
Kõrgkoole	5[1]	5[1]	4	4	4
neis üliõpilasi	4 335	6 029	12 079	12 969	13 664

[1] 1961. a-ni tegutses Tallinnas (viienda kõrgkoolina) Üleliidulise Kaugõppe Rahandus- ja Majandusinstituudi Tallinna filiaal

1938. a. moodustati Riigi Kunsttööstuskoolist Riigi Kõrgem Kunstikool, millel oli maali-, skulptuuri- ja tarbekunstiosakond. Keskastme kunstiõppeasutuseks jäi Riigi Tarbe- ja Kujutava Kunsti Kool.

1940. a. erakoolid riigistati. Kõik üldhariduskeskkoolid (progümnaasiumid, reaalkoolid, kolledžid) said ühtse õppekava ja -plaani; sestpeale võeti keskkooli vastu 6-kl. algkooli lõpetanuid. Kohustuslikku kooliiga pikendati 15. eluaastani. Hakati õpetama vene keelt ja NSV Liidu konstitutsiooni. Usuõpetustundide ja usutalituste ärajätmine vabastas kooli kiriku mõjust. Asutati pioneeri- ja komsomoliorganisatsioonid. Töötajate lapsed vabastati õppemaksust. Kõrgkoolide ja tehnikumide õpilastele hakkas riik maksma stipendiumi, alg-, kesk- ja kutsekoolide vaesemaile õpilastele 1940/41. õppeaasta I poolaastaks määratud toetussumma oli kolm korda suurem kui kogu 1939/40. õppeaasta oma. Kõige selle tulemusena suurenes õppijate arv märksa (keskkoolides 1300 õpilase võrra). 1940/41. õppeaastal töötas Tallinnas 32 6-kl. algkooli (11 650 õpilast) ning 14 keskkooli (7.—12. õppeaasta, 6300 õpilast), peale nende rohkem kui 30 eriõppeasutust (kutsekooli, kursust ja õppetöökoda, 3500 õpilast). Õppekorraldus muutus ja üliõpilaste arv suurenes ka kõrgkoolides — Tallinna Tehnikaülikoolis (alates 30. IV 1941 *Polütehniline Instituut) ja *Konservatooriumis. Riigi Kõrgem Kunstikool muudeti J. Koorti nim. Riigi Rakenduskunsti Kooliks.

Hariduselu arengu katkestas fašistliku Saksamaa kallaletung. Sõjas sai kannatada või hävis mitu koolihoonet. Okupatsiooni ajal rekvireeriti koolimaju sõjaväe käsutusse. Oli puudus õpetajaist. 1944. a. sügisel tuli nõukogulikku hariduselu taastada raskes olukorras.

Tööd alustas 10 keskkooli ja 21 7-kl. kooli. Neis õppis rohkem kui 11 600 õpilast (u. kolmandiku võrra vähem kui 1940/41. õppeaastal), kuid õpilaste arv kasvas kiiresti. Kohustuslikuks tehti 7-kl. kooli lõpetamine. 1950/51. õppeaastal oli Tallinnas 37 üldhariduskooli (22 500 õpilast). Töötajate üldhariduse täiendamiseks avati õhtukoole ning keskkoolide kaugõppeosakondi. Esimesena (1944. a. sügisel) alustas tööd Tallinna 9. Täiskasvanute Õhtukeskkool (538 õpilast). 1950/51. õppeaastal oli õhtukoole 6, koos kaugõppijatega täiendas oma üldharidust töö kõrvalt 2800 inimest.

A-il 1951—75 valmis 42 uut koolihoonet (38 900 õpilaskohta). 1961/62. õppeaastal kehtestati 8-kl. koolikohustus, IX viisaastakul asuti rakendama üldise keskhariduse nõuet. Enamik 8-kl. koole muudeti keskkoolideks. 1977/78. õppeaastal oli Tallinnas 58 üldhariduskooli (52 700 õpilast), sealhulgas 2 erikallakuga internaatkooli, sanatoorne metsakool ja 3 logopeedilist kooli. Keskkooli õppekavas on suurenenud polütehnilise hariduse osa. Käitised on aidanud sisustada koolide õppekabinette. Üldhariduskoolide kaugõppeosakonnad koondati 1954. a. Vabariiklikuks Kaugõppe Keskkooliks

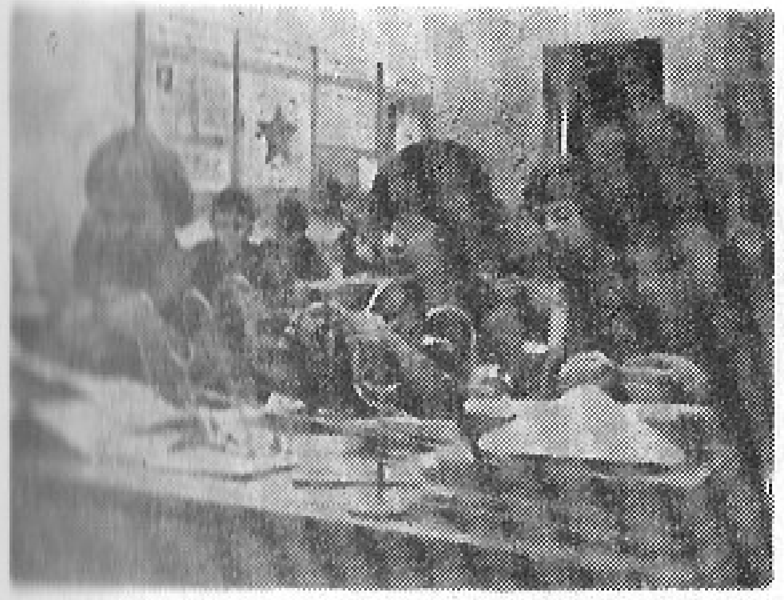

Tööõpetustund 33. keskkooli I klassis • 33. keskkooli keeltekabinetis

(praegu Tallinna Kaugõppekeskkool); 1957. a. asutati Meremeeste Kaugõppekeskkool. 1977/78. õppeaastal oli 15 õhtu- ja kaugõppe-üldhariduskoolis 6600 õpilast.

Koolinoorte klassivälist tegevust korraldavad *Pioneeride ja Koolinoorte Palee, 2 pioneerimaja, ENSV Noorte Loodusesõprade Keskmaja, ENSV Laste Ekskursiooni ja Turismi Keskmaja, Tallinna Lastestaadion, 2 lastemuusikakooli, kunstikool ja mitu spordikooli. Lasteaiad, -sõimed ja -päevakodud mahutasid 1977. a. lõpus 25 900 last.

Tallinna tehnikumides jm. keskeriõppeasutustes õpetatakse 60 eriala. Ehitus, tööstus ja transport saavad tehnilise keskharidusega tootmisjuhte *Ehitus- ja Mehaanikatehnikumist, mis on Eesti suurimaid keskerikoole. Elektriseadmete ja mitmesuguste aparaatide tootjaid ning sidetöötajaid koolitatakse *Polütehnikumis. Suur keskeriõppeasutus on 1944. a. asutatud Tallinna Kergetööstuse Tehnikum. Kaubandus- ja toitlustustöötajaid koolitab Tallinna Riikliku ja Kooperatiivkaubanduse Tehnikum, rahandus- ja krediidiasutuste ning plaaniosakondade töötajaid 1961. a. asutatud Tallinna Majandustehnikum, meremehi nii *Merekool kui ka *Kalatööstuslik

Tallinna Merekoolis

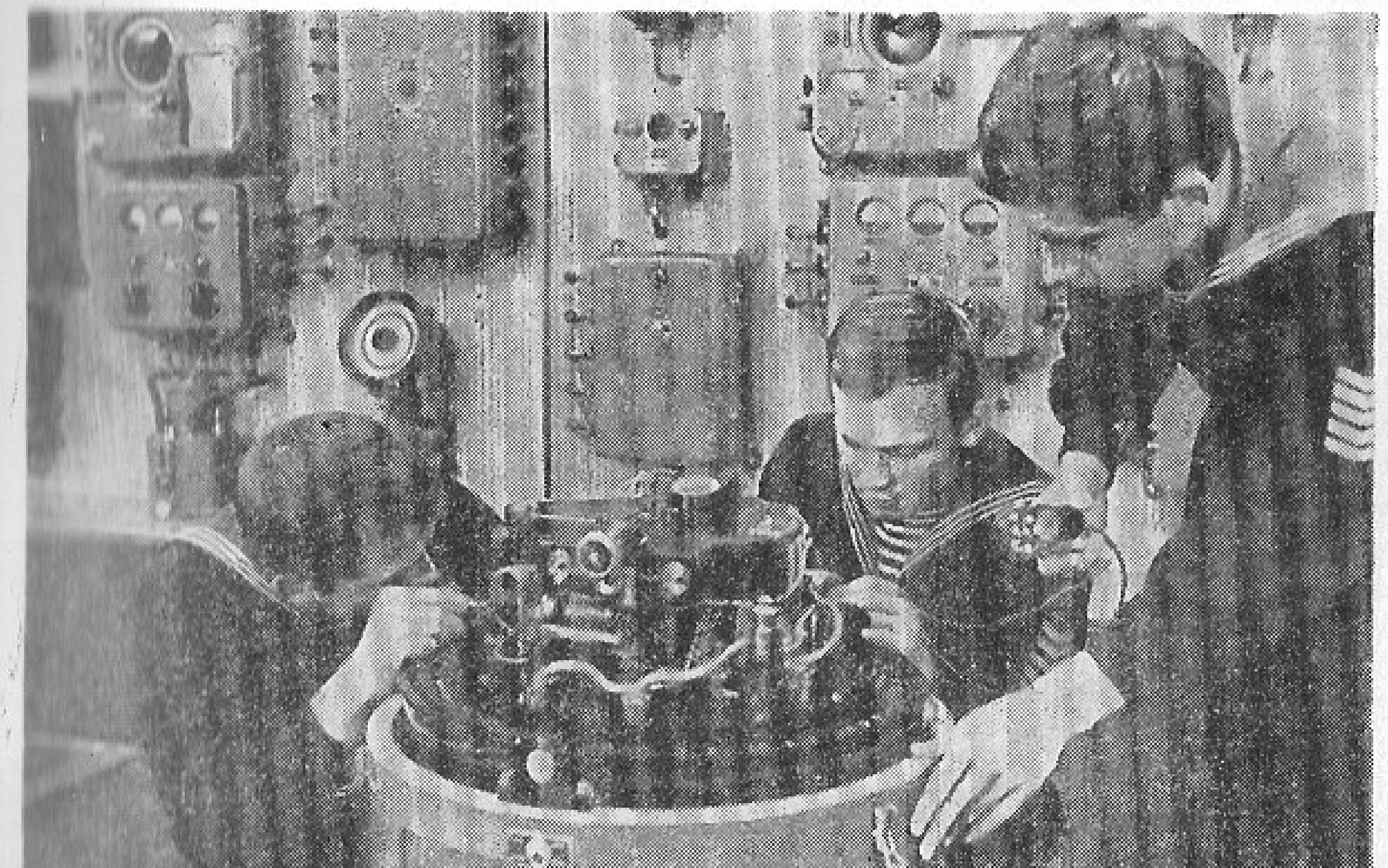

Merekool, raudteelasi Tallinna Raudteetranspordi Tehnikum. *Meditsiinikoolis saavad ettevalmistuse meditsiiniõed, farmatseudid ja ämmaemandad, *Pedagoogilises Koolis koolieelsete lasteasutuste kasvatajad. Kultuurialaseist keskeriõppeasutustest on Tallinnas G. *Otsa nim. Tallinna Muusikakool ja *Koreograafiakool. Kahe viimase aastakümne jooksul ei ole keskerikoolide arv suurenenud (1955/56. õppeaastal 13 õppeasutust, 1977/78. õppeaastal 12), kuid õpilasi on rohkem: 1977/78. õppeaastal 13 600 ehk ligi kolm korda rohkem kui 1950/51. õppeaastal. 1967. a. hakati kutsekoolidest arendama kutsekeskkoole, kus koos tööliselukutsega omandatakse keskharidus. Esimeseks seda tüüpi õppeasutuseks sai 1967/68. õppeaastal K. Kärberi nim. Kutsekeskkool. 1977/78. õppeaastal oli Tallinnas 7 kutsekeskkooli, neis õppis ligi 3000 õpilast.

Tallinn on tähtis ka kõrgkoolilinnana. Siin asub neli Eesti NSV kuuest kõrgkoolist: Polütehniline Instituut, E. *Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut, *Kunstiinstituut ja Konservatoorium.

TEADUS

Hiliskeskaja ja varase uusaja astronoomia ja matemaatika põhiülesandeid oli kalendrite koostamine. Tallinnast on andmeid Pirita kloostri käsikirjalise kalendri olemasolu ja kasutamise kohta a-il 1474—1544, vanim teada olev trükitud kalender (1602. a. kohta) on Niguliste kiriku pastori L. Kemerlingi koostatud. Kaalukas tallinlase kirjutatud ajalooallikas on eesti päritoluga kirikuõpetaja B. Russowi «Chronika der Prouintz Lyfflandt» (1578).

Teadustegevust elavdas Tallinna gümnaasiumi rajamine 1631. a.: teaduslik töö kuulus selle kooli professorite ametikohustuste hulka. Gümnaasiumi esimene rektor S. Evenius avaldas teoseid eetika, pedagoogika, antropoloogia jm. alalt. Tähelepanuväärseid saavutusi oli matemaatikaprofessoreil. Prof. G. Himsel, kes oli ühtlasi linnaarst, apteeker ja kindlustustööde juhataja, kirjutas matemaatika-, astronoomia- ja fortifikatsioonikäsitlusi. Tema koostatud kalendrite (esimene ilmus 1633. a.) lisad propageerisid Läänemeremaadel esimest korda M. Koperniku ja G. Bruno õpetust. Prof. H. J. Woltemate avaldas matemaatika- ja sõjandusalaseid teoseid ning prof. J. Schelen 1665. a. kõrgkoolile määratud õpikulaadse raamatu «Cursus mathematicae». Tallinna gümnaasiumi kasvandikke oli hilisem soojus- ja elektrinähtuste uurija ning M. Lomonossovi lähedane kaastööline G. W. Richmann. Esimese eesti keele õpiku «Anführung zu der Esthnischen Sprach» (1637) autor on Tallinnast pärit H. Stahl.

18. saj. algupoolel tegi A. Bartholomaei Tallinnas astronoomilisi vaatlusi. Episoodiliselt tehti neid ka 18. saj. keskpaiku, kui kaardistati Soome lahte. Samal ajal mõõdeti Tallinnas esimest korda raskuskiirendust. Astronoomilised vaatlused jätkusid 1828—29, neid juhtis siis F. von Wrangel (observatoorium paiknes Lasnamäel); raskuskiirenduse mõõtmine saavutas suurema täpsuse 1865. a. (mõõtis A. Savitš). 1833—34 andis C. H. Kupffer Tallinnas välja matemaatika metoodika alast ajakirja «Учебный математический журнал».

Tallinna gümnaasiumi (kubermangugümnaasiumi) õpetajaskonnas säilis teadustöö tava ka 19. saj., teadusega tegeldi ka toomkoolis. 1837—57 Tallinna gümnaasiumi õpetajaks olnud F. J. Wiedemann avaldas silmapaistvaid keeleuurimusi, nende eest anti talle akadeemiku tiitel. Teadushuvilisi ühendas Eestimaa Kirjanduse Ühing (asut. 1842). Kõrvu humanitaarteaduste viljelemisega tegid selle liikmed ka loodusteaduslikke uuringuid (need olid peamiselt kollektsioneerivat laadi). Eestimaa kubermangu geoloogia uurimine akadeemik F. Schmidti eestvõttel oli saavutusrohke. Eestimaa Kirjanduse Ühingu kogudest moodustati 1864. a. Eestimaa Provintsiaalmuuseum

(*Ajaloomuuseumi ja *Loodusmuuseumi eellane). Et Tallinnas polnud teadusasutusi, oli teadus 20. saj. II veerandini peamiselt asjahuviliste isiklikul algatusel põhinev harrastus. Amatöörastronoomidena alustasid siin teadustööd Naissaarelt pärit optik B. Schmidt ja eesti astronoom E. Öpik.

Kõrgkooliks kujunenud Tallinna Tehnikumis (1918—36) ja Tallinna Tehnikaülikoolis (praegune *Polütehniline Instituut) tehti kodanliku vabariigi ajal uurimistöid mõne tehnikateaduse alal, kuigi aineliste vahendite nappus mõjus pidurdavalt. Edukaimad alad olid ehitusmehaanika (O. Maddison) ja hüdroloogia (A. Velner). 1930. a-te II poolel hakkas P. Kogerman Tallinnas edendama põlevkivikeemiat. Riiklik Katsekoda (asut. 1920), Sisevete Uurimise Büroo (1924), Eesti Geoloogiline Komitee (1937) ja teadusseltsid tegid väikeuuringuid ja levitasid eriteadmisi.

Pärast nõukogude korra taaskehtestamist hakati teadustööd ja teadlaste ettevalmistamist laiendama ja ümber korraldama. 1941. a. loodi TPI-s 14 erialal aspirantuur. Sugenesid sidemed NSV Liidu teaduskeskustega. Seevastu Saksa fašistliku okupatsiooni aastail teaduselu soikus. Fašistid kahjustasid teaduse ainelist baasi, riisusid hindamatu väärtusega arhiive; suuresti kahanes teadlaskond.

1944. a., pärast Tallinna vabastamist, hakati teaduselu vennasvabariikide abiga taastama ja edendama. Veel samal aastal asus siia Moskvas asutatud ENSV Tööstuse Teadusliku Uurimise Keskinstituut ning moodustati Läänemere Kalamajanduse TUI Tallinna osakond. Teadlasi naasis evakuatsioonist, paljud neist olid tagalas oma erialateadmisi täiendanud. Tallinna tuli ka seni teistes liiduvabariikides töötanud eesti rahvusest teadlasi (J. Eichfeld, J. Heil jt.).

Tallinna arenemist tähtsaks teaduslinnaks hoogustas ENSV Teaduste Akadeemia asutamine 1946. a. Tööd alustas akadeemia presiidium, ENSV Tööstuse Teadusliku Uurimise Keskinstituut reorganiseeriti ENSV TA Tööstusprobleemide Instituudiks (nüüd *Termofüüsika ja Elektrofüüsika Instituut). 1947. a. asutati 6 teadusinstituuti: Teaduste Akadeemia asutustena *Geoloogia Instituut, *Keemia Instituut, Majanduse ja Õiguse Instituut (1950. a-st *Majanduse Instituut), Ehituse ja Arhitektuuri Instituut (nüüd *Ehituse Teadusliku Uurimise Instituut) ning *Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini

Betooni sisepinge mõõtmine ENSV TA Spetsiaalses Konstrueerimisbüroos • Aminohapete määramine ENSV TA Eksperimentaalbioloogia Instituudi taimefüsioloogia- ja taimebiokeemiasektoris

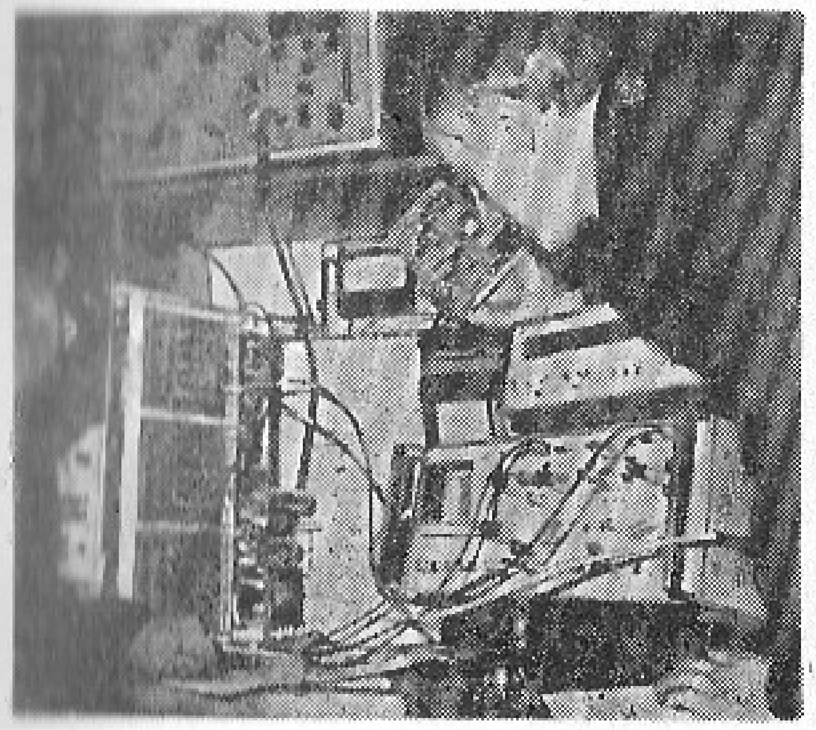

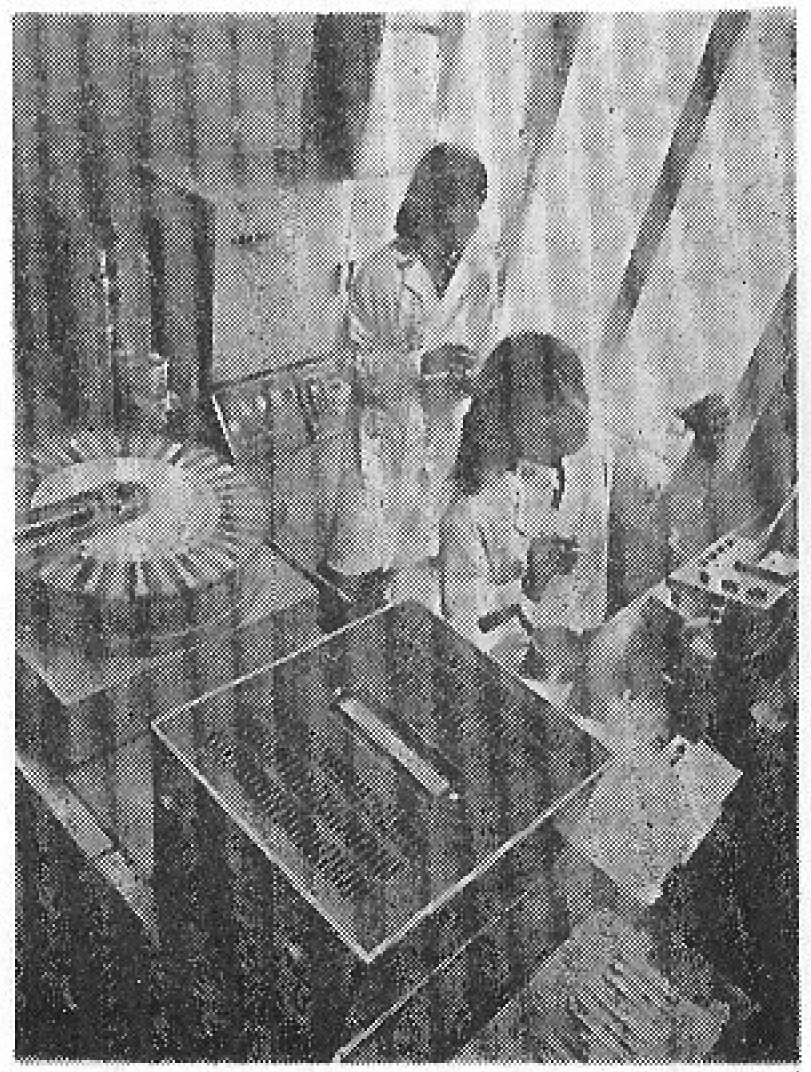

Instituut (kaks viimast kuulusid Teaduste Akadeemiasse 1953. a-ni), väljaspool akadeemiat EKP KK *Partei Ajaloo Instituut. 1951. a. toodi Tartust Tallinna *Ajaloo Instituut ning 1952. a. *Keele ja Kirjanduse Instituut. Hiljem on suurte teadusasutuste hulka lisandunud Tallinna *Epidemioloogia, Mikrobioloogia ja Hügieeni TUI (asut. 1952), Tallinna *Tähetorn (1954), Elektritööstuse Planeerimis- ja Juhtimissüsteemide Teadusliku Uurimise ja Projekteerimis-Tehnoloogiline Instituut (1958), ENSV *Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut (1959), *Küberneetika Instituut (1960, esimene selle teadusala instituut NSV Liidus), *Silikaatbetooni Instituut (1961), Tallinna *Botaanikaaed (1961), NSVL TA Majandusmatemaatika Keskinstituudi Eesti Filiaal (1965), Üleliidulise Kaubanduskonjunktuuri TUI Eesti Filiaal (1966), *Informatsiooni Instituut (1972) ning *Projekteerimise, Tehnoloogia ja Kujunduse Instituut (1972). Kõigil neil on märkimisväärseid teaduslikke saavutusi. Laialdast teadustööd tehnikateaduste, keemia, majandusteaduse jmt. alal teeb TPI, erialaga seonduvad uuringud edenevad ka teistes kõrgkoolides. Nõukogude võimu ajal on Tallinnast saanud Eesti NSV teaduse keskus, siin töötab $^2/_3$ meie vabariigi teadlastest. Suuri teadusasutusi on ka linna ümbruses (Harkus ja Sakus). 4-st Teaduste Akadeemia juurde kuuluvast teadusseltsist asub Tallinnas 3 (*Geograafia Selts, *Emakeele Selts ja NSVL *Filosoofiaseltsi Eesti Osakond).

1970. a-il on tihenenud teaduse side praktikaga, mitut teadusasutust hõlmavad uurimiskavad (1978. a. 12 ülevabariigilist programmi) võimaldavad tööd sihipärasemaks ja tõhusamaks muuta. Tallinnas peetakse üleliidulisi ja rahvusvahelisi teadusfoorumeid. Viimastest on olnud tähtsaimad põlevkivisümpoosion (1968), III fennougristikakongress (1970), Euroopa molekulispektroskoopiakongress (1973), Rahvusvahelise Astronoomiaunioni sümpoosion (1977), XX AMPERE kongress (1978) ja spektroskoopia ülikiirete protsesside sümpoosion (1978). Nõupidamised tihendavad Tallinna teadusasutuste sidemeid nii NSV Liidu kui ka välismaa teadusasutuste ja -organisatsioonidega.

Teaduselu ilmestavad ka insener-tehnilised ühingud, eriteaduste ühingud ja komisjonid (sealh. ENSV TA Kodu-uurimise Komisjon) ning muud ühiskondlikud teadusorganisatsioonid. Teaduslikest ajakirjadest ilmuvad Tallinnas «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised» (asut. 1952; 1978. a-st 5 sarja: bioloogia, füüsika ja matemaatika, geoloogia, keemia, ühiskonnateadused), «Keel ja Kirjandus» (a-st 1958), «Nõukogude Eesti Tervishoid» (1958) ja «Советское финно-угроведение» (1965), populaarteaduslikest ajakirjadest «Horisont» (1967), tootmisalastest (suurelt osalt populaarteaduslikke artikleid sisaldavaist) ajakirjadest «Sotsialistlik Põllumajandus» (1946; 1949. a-ni «Eesti Põllumajandus») ning «Tehnika ja Tootmine» (1957). Uurimisinstituudid ja kõrgkoolid annavad välja oma uurimuste sarju. Teadusküsimusi käsitlevad ka ühiskondlik-poliitilised ajakirjad («Eesti Kommunist», «Коммунист Эстонии», «Küsimused ja Vastused»). Tallinnas asuvad teadust populariseeriva ENSV Ühingu *«Teadus» juhatus ning Üleliidulise Leiutajate ja Ratsionaliseerijate Ühingu Eesti Vabariiklik Nõukogu.

KIRJASTUSTEGEVUS

1525. a. ilmus Saksamaal eestikeelset teksti sisaldav luterlik raamat, mille tiraažist osa taheti levitada Tallinnas. Wittenbergis 1535. a. trükitud katekismuse koostaja S. Wanradt ja tõlkija J. Koell olid tallinlased. On andmeid, et 16. ja 17. saj. vahetusel käibis Tallinnas eestikeelseid trükiseid: lauluraamat, katekismus, aabits. Tallinna esimene trükikoda asutati 1633. a. ja alustas tegevust 1634. a. See asus gümnaasiumi hoones ja sai gümnaasiumi ülalpidajailt toetust, kuid oli 1633—38 linna esitrükkali Chr. Reusneri ja hiljem ta järglaste (H. Westphali, A. Simoni, Chr. Brendekeni, J. Köhler

sen-i, J. Köhler *jun*-i, A. H. Lindfors *sen*-i, A. H. Lindfors *jun*-i, J. G. Minuthi, C. Dullo, «Lindforsi Pärijate») omand. Ehkki 17.—19. saj. ilmus Tallinnas peamiselt saksakeelset kirjandust, oli siinne trükikoda A. Simonile antud ning ta järglastele laiendatud privileegi tõttu 17. ja 18. saj. ka tähtsaim eestikeelsete, eriti põhjaeestikeelsete raamatute trükkija (17. saj. vähemalt 26, 18. saj. u. 150 teost). 1637. a. ilmus H. Stahli eesti keele õpik.

Pärast Põhjasõda oli Tallinna esimene trükikoda 1766. a-ni Eestis ainus. Teise trükikoja sai Tallinn 1783. a. (Iverseni ja Fehmeri oma, mis tegutses 1797. a-ni) ja püsivalt a-st 1802 (J. Gresseli oma). Rohkesti asutati trükikäitisi 19. saj. II poolel: 1850. a-il 2, 1870. a-il 4, 1880. a-il veel 2. Kivitrükk tuli Tallinnas kasutusele 1818. a., 1861—90 suurenes litograafiatöökodade arv 1-st 7-ni. Trükitehnilistest uuendustest olid tähtsaimad kiirpressi kasutuselevõtt 1840. a-il ja aurujõu rakendamine alates 1877. a-st.

Eestikeelsete väljaannete hulgas oli 17. ja 18. saj. ülekaalus vaimulik kirjandus. Piibel ilmus eesti keeles esimest korda 1739. a. 1720. a-te paiku hakkas trükkal J. Köhler *sen.* välja andma esimest eestikeelset kalendrisarja; säilinuist on vanim 1732. a. kalender. Ilmaliku kirjanduse avaldamine elavnes 18. saj. lõpus, 19. saj. kestel muutis kalendrite, ilukirjanduslike ja populaarteaduslike teoste, õpikute jms. sagenev väljaandmine vaimuliku kirjanduse osatähtsuse üha väiksemaks. 19. saj. II poole eestikeelseist teoseist on Tallinnas trükitud ligikaudu kolmandik (u. 2000 raamatut).

Esimese raamatukaupluse asutas Tallinna L. Jauch 1650. a. Peamiselt müüsid raamatuid 17. ja 18. saj. siiski trükkalid ja köitjad. Raamatupoode tekkis rohkesti 19. saj. I poolel. Tähtsaimaks sai kauplus, mille asutas 1819. a. G. A. Eggers ja mis 1848. a-st kuulus F. Klugele ja C. Ströhmile. Esimese eestikeelsete raamatute kaupluse avas M. Nafthal 1872. a. 19. saj. II poolel said raamatukaupmehed ka peamisteks kirjastajateks, trükkalite kirjastustegevus vähenes pidevalt. Suurim võõrkeelsete (peamiselt saksakeelsete) raamatute kirjastaja oli F. Kluge ja C. Ströhmi kauplus. Eestikeelset kirjandust hakkasid 19. saj. lõpus välja andma raamatukaupmehed A. Busch ja G. Pihlakas, 1900. a. lisandus neile J. Ploompuu. 1909—18 tegutsenud J. Lilienbachi kirjastus «Mõte» avaldas eesti proletaarsete kirjanike ja kriitiliste realistide teoseid ning ühiskondlik-poliitilist (sealh. ateistlikku) kirjandust. «Mõte» tegi katse anda eesti keeles välja K. Marxi «Kapitali»

Kirjastuste «Eesti Raamat» ja «Valgus» hoone (Pärnu mnt. 10)

(1910—14 ilmus 2 vihku). 20. saj. alguses avaldasid eestikeelseid raamatuid ka kirjastused «Töö», «Teadus» ja «Maa». Progressiivse kirjanduse ilmumist raskendasid repressioonid.

Kodanliku vabariigi ajal asusid Eesti suurimad kirjastused Tartus. Tallinnas olid tähtsaimad Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, «Varrak», «Rahvaülikool» ja «Sõprus». Esimene tegutses 1908—40 ja kirjastas peamiselt perioodikat. «Varrak» avaldas 1919. a-st alates ligi 200 raamatut ilukirjandust, õpikuid ja teaduslikke teoseid, kuid läks 1924. a. pankrotti. «Rahvaülikool» asutati 1918. a. õpikute ja populaarteaduslike teoste kirjastusena, pärast 1927. a-t, osaühinguks muudetuna, tegeles ta peamiselt raamatukaubandusega. Suurimad trükikojad olid Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse («Päevaleht») ja A. Veileri («Vaba Maa») oma.

Eestikeelset marksistlikku kirjandust avaldas eeskätt 1933. a. asutatud kirjastusühing «Sõprus». 1936. a. ilmus K. Marxi «Kapitali» I köide, 1937—38 avaldati K. Marxi ja F. Engelsi «Valitud teosed» (3 köidet). «Sõprus» kirjastas ka teoseid, mille peaeesmärk oli fašismivastane võitlus (koguteosed «Ring Esimene», 1936; «Hispaania tules. Ring Teine», 1937). Illegaalselt kirjastas EKP, kel oli Tallinnas ja linna lähistel peaaegu pidevalt põrandaaluseid trükikodasid (Nõmmel, Järvel, Jõgisoo külas jm.).

Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist moodustati Tallinnas 1940. a. kirjastustegevuse juhtimiseks Eesti Riiklik Kirjastuskeskus. Sellele allunud 5 kirjastusest paiknesid Tallinnas 3: «Pedagoogiline Kirjandus», «Poliitiline Kirjandus» ja Ajalehtede Kirjastus. Senisest tunduvalt rohkem hakati avaldama vene jm. NSV Liidu autorite ilukirjandusteoseid. Seoses õppetöö sisu muutumisega ilmus 1940—41 1,5 milj. eksemplari uusi õpikuid. Anti välja palju poliitilist kirjandust, sealhulgas V. I. Lenini teoseid.

Saksa fašistliku okupatsiooni ajal kirjastustegevus soikus. Tallinnas tegutsenud Eesti Kirjastuse väljaandel ilmus peale fašistlike propagandatrükiste vähesel määral tarbekirjandust (kalendreid jms.) ja ilukirjandust. 1944. a., pärast Eesti NSV vabastamist, taastati 1940. a. moodustatud kirjastused, «Ilukirjandus ja Kunst» toodi Tartust Tallinna. Kirjastamist raskendasid trükikodade sõjakahjustused (masinaid jm. seadmeid oli lõhutud, osa neist olid okupandid ära viinud) ja õppinud trükitööliste vähesus. Siiski suudeti 1945. a. kirjastada ligi 500 raamatut (kogutiraaž üle 4 milj.). 1946. a. asutati senistele kirjastustele lisaks Rakendustrükiste Kirjastus, mis tegutses 1949. a-ni. 1949. a. koondati kirjastamine senisest suuremal määral pealinna: raamatukirjastused ühendati Tallinnas asuvaks Eesti Riiklikuks Kirjastuseks (seega hakati siin avaldama ka teaduslikku kirjandust). Ajalehtede Kirjastusest moodustati 1949. a. Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastus (a-st 1965 *«Perioodika»).

1949—64 ilmus Eesti Riikliku Kirjastuse väljaandel peaaegu kogu Eesti raamatutoodang, sealhulgas K. Marxi «Kapital» jm. marksismi-leninismi klassikute teoseid. Ilukirjandusest avaldati mitme eesti, vene ja maailmakirjanduse sõnameistri (F. R. Kreutzwaldi, L. Koidula, E. Vilde, A. Kitzbergi, A. H. Tammsaare, L. Tolstoi, A. Tšehhovi, H. de Balzaci jt.) valitud teosed, maailmakirjanduse klassika sari «Suuri sõnameistreid» jm. väärtuslikku. 1961. a. moodustati kirjastuste juhtimiseks ENSV MN Riiklik Kirjastuskomitee (a-st 1973 ENSV Riiklik Kirjastuste, Polügraafia ja Raamatukaubanduse Komitee).

1964. a. nimetati Eesti Riiklik Kirjastus *«Eesti Raamatuks»; teaduslikku ja populaarteaduslikku kirjandust, õpikuid ja teatmeteoseid hakkas kirjastama 1965. a. asutatud *«Valgus». 1970. a. lõpetas «Eesti Raamat» V. I. Lenini teoste (45 kd.) väljaandmise; 1968—78 ilmus «Valguse» kirjastatuna «Eesti nõukogude entsüklopeedia» (9 kd.). 1957. a. asutati kunstialase kirjanduse väljaandmiseks kirjastus «Eesti NSV Kunst» (a-st 1965 *«Kunst»). 1962. a. eraldus Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastusest EKP KK Kirjastus. Tallinnas on üleliidulise kirjastuskoondise «Sojuzutšotizdat» osakond. 1973. a-st kirjastab

«Perioodika» ka raamatuid. Kirjastamisega tegelevad veel ENSV Teaduste Akadeemia, TPI ja mõni muu asutus.

Tallinna suurimad trükikäitised on EKP KK Kirjastuse trükikoda (annab toodangut a-st 1971) ning tootmiskoondise *«Eesti Trükitööstus» trükikojad «Kommunist», «Punane Täht», «Ühiselu», «Oktoober» ja «Signaal». Trükikoda on ka ENSV MN Asjadevalitsusel, ENSV Siseministeeriumil, eksperimentaalkombinaadil «Bit», ETKVL-il, kirjastuskoondise «Sojuzutšotizdat» osakonnal ja mõnel muul asutusel. Operatiivpolügraafiaseadmeid on ENSV Riiklikul Hinnakomiteel ning teadus- ja informatsiooniasutustel. 6 suurimas trükikojas oli 1. I 1978 kokku 1467 töötajat.

1978. a. ilmus Tallinnas 1941 raamatut (kogutiraaž ligi 18,2 milj. eksemplari, ligi 152,6 milj. trükipoogen-tõmmist). Nõukogude korra ajal (1940—78) on Tallinnas ilmunud ligi 46 000 raamatut ja brošüüri (kogutiraaž ligi 319,1 milj. eks., sealh. eestikeelseid 73%). Raamatute keskmine tiraaž on 1940.—78. a. olnud 7000, ilukirjandusteostel 20 700; nimetuste järgi on kõige rohkem ilmunud tehnika- ja tööstusalaseid teoseid (21% raamatute arvust), tiraaži järgi ilukirjandust (48% kogutiraažist); suure osa ilmunud kirjandusest moodustab ka ühiskondlik-poliitiline kirjandus (13% raamatute üldarvust).

Paljude Tallinnas ilmunud raamatute kujundus ja trükiteostus on saanud üleliidulistel ja rahvusvahelistel raamatunäitustel ja konkurssidel (Moskvas, Leipzigis jm.) kõrge hinnangu. Tallinnas on viimaste kümnendite kestel korraldatud igal aastal mitu raamatunäitust. Suurimad eestikeelse kirjanduse näitused on olnud seoses eesti raamatu juubelite tähistamisega 1935., 1960. ja 1975. a., suurim vene kirjanduse näitus korraldati Vene NFSV kirjanduse ja kunsti päevade ajal 1977. a.

Vabariiklikul Raamatukaubastul oli Tallinnas 1978. a. 25 raamatukauplust (suurimad «Rahva Raamat», «Lugemisvara», «Tehniline ja Meditsiiniline Raamat», «Pedagoogika», «Areng», «Võitlev Sõna» ja «Vennasraamat»), hulgibaas ja bibkollektor. Sõjaväekaubastul on kauplus «Sõjaväe Raamat». Raamatuid müüakse ka «Ajakirjanduslevi» kioskeis. Käitistes ja asutustes tegutsevad raamatulevitajad. Lugemishuvi tõstmisele aitab kaasa ENSV *Raamatuühing. 1978. a. müüsid Raamatukaubastu Tallinna kauplused ühe tallinlase kohta raamatuid 12,70 rubla eest.

EKP KK Kirjastuse trükikoja kahevärvi-ofsettrükimasin

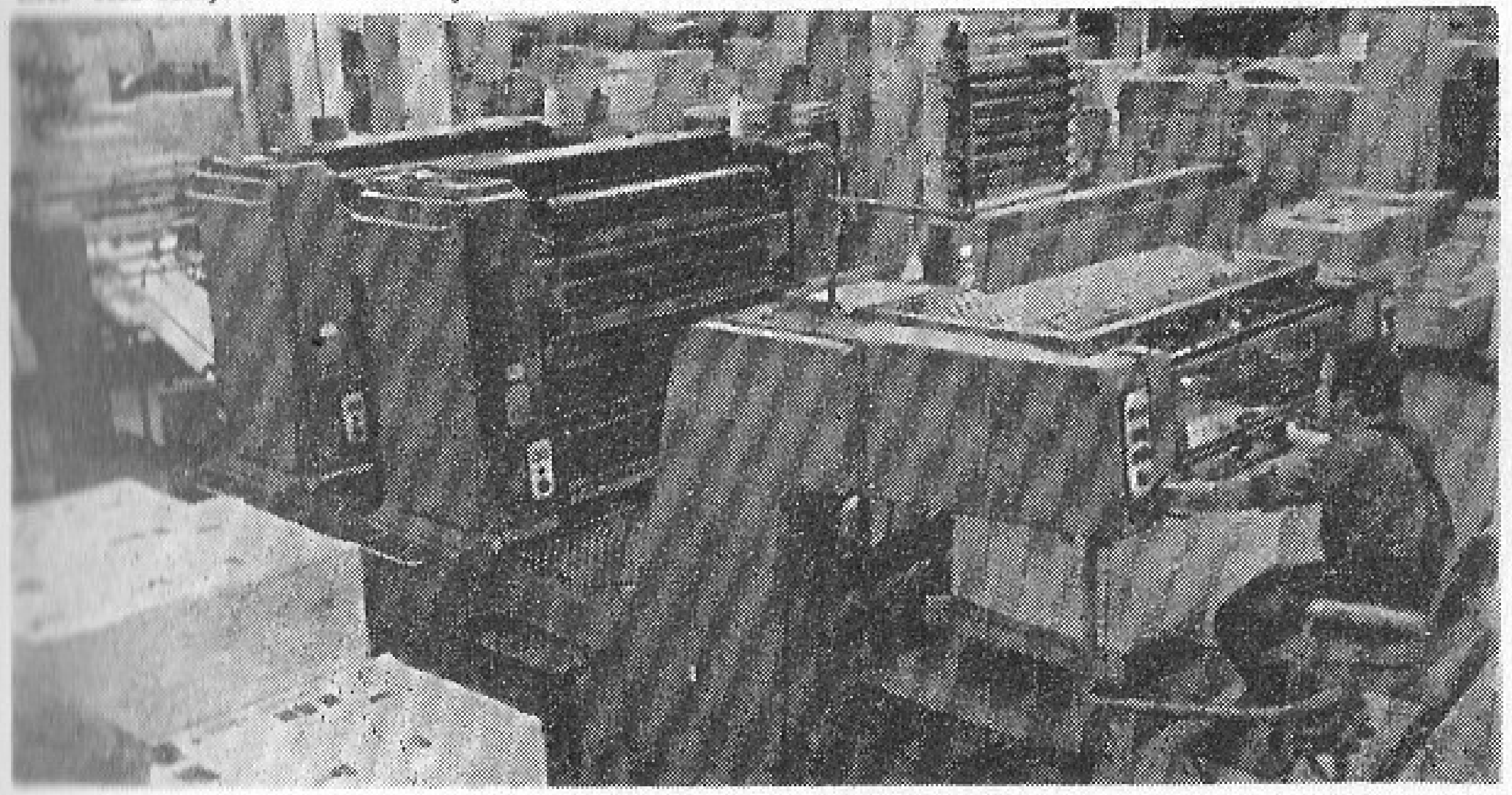

AJAKIRJANDUS, TELEVISIOON JA RAADIO

Ajakirjandus. Tallinna esimene ajaleht oli «Revalsche Post-Zeitung», mis ilmus 1689—1710 (asutaja ja 1707. a-ni toimetaja C. Grubb). 1772—1852 ilmunud «Revalsche Wöchentliche Nachrichten» oli poolametlik teadete leht. Kultuuriloolisest seisukohast väärib märkimist kirjanduslik nädalaleht «Esthona» (1828—32), milles avaldati vene kirjanduse tõlkeid. 19. saj. II poolel ja 20. saj. alguses ilmusid Tallinnas saksakeelsed päevalehed «Revalsche Zeitung» (1860—1915; ilmus uuesti 1918—40) ja «Revaler Beobachter» (1879—1915). Esimese peatoimetaja oli lühikest aega (1860—62) N. F. Russow, kes andis ajalehele demokraatliku põhisuuna. 1860. a-te keskpaiku muutus «Revalsche Zeitung» mõisnike ja suurkodanluse häälekandjaks (selline oli ka «Revaler Beobachter»). Vene keeles ilmusid filosoofia-, pedagoogika- ja kirjandusajakiri «Радуга» (1832—33), matemaatikaajakiri «Учебный математический журнал» (1833—34) ning 1853—1917 teadete lehe «Revalsche Wöchentliche Nachrichten» asemel ametlik kubermanguteataja «Эстляндские губернские ведомости».

Kui välja arvata eestikeelne kalenderperioodika, mis sai alguse arvatavasti 18. saj. I veerandil, siis oli Tallinna eesti ajakirjanduse eelkäija 1854.—57. a. 12 vihuna ilmunud «Tallinna koddaniko ramat omma söbbradele male» (koostajad N. F. Russow ja J. Petenberg), mis sisaldas peamiselt sõnumeid ja reportaažlikke kirjeldusi Krimmi sõja sündmustest. 1859—89 ilmus eestikeelne kubermanguteataja «Maa Walla Kuulutaja» ja 1859—62 Tallinna esimene eestikeelne nädalaleht «Missioni-Leht» (toimetaja J. Diesfeld). Viimasel oli väike õpetusi ja kohalikke sõnumeid sisaldav lisa. Pikka aega (1875—1919) ilmus tagurlik «Ristirahva Pühapäeva Leht» (1875—1919, tiraaž 1907. a. 1150), 1879—95 ilmus rüütelkondade toetusel mõisnikemeelne «Tallinna Sõber» (1894. a. 110 tellijat).

Eesti ajakirjanduse keskuse Tartu kõrval muutus Tallinn mõjukaks alles 1880. a-il. J. Järve toimetusel ilmunud ajaleht «Virulane» (1882—88, tiraaž üle 5000) oli rahvusliku liikumise demokraatliku suuna häälekandjaid ning valgustas ka tööliste ja maakehvistu olukorda. «Virulane» suleti võistleva ajalehe «Valguse» (1882—1905) toimetaja J. Kõrvi kaebuste tagajärjel ja J. Järv saadeti Eestist välja. «Valgus» esindas esialgu rahvusliku liikumise demokraatlikku suunda, kuid kaldus peagi tsaristlikku venestusprogrammi toetama; viimaseil ilmumisaastail pooldas leht kadettide vaateid. Kommertsvõtteid rakendades (järgnevad põnevusjutud) saavutas «Valgus» suure leviku (tiraaž 1886. a. üle 4000, 1898. a. 8000). Teine tähtis 19. saj. lõpu Tallinna ajaleht oli 1894. a. Tartust siia toodud «Eesti Postimees» (1864—1905), mille mõjukus hakkas pärast 1880. a-te ja 1890. a-te alguse allakäiku uuesti suurenema (tiraaž 1898. a. 4000).

20. saj. esimesel kümnendil asutati 4 uut päevalehte. Silmapaistvaim oli demokraatliku hoiakuga «Teataja» (1901—05; tiraaž algul 5000, hiljem suuremgi), millel oli sidemeid ka töölisringkonnaga. Konservatiivsemat suunda esindas mõõdukaid kodanlikke reforme pooldav «Päevaleht» (1905—40; tiraaž 1907. a. 13 000, 1932. a. 34 000, 1940. a. 47 000). 1906—11 ilmus uuesti (seekord päevalehena) J. Järve «Virulane». Suhteliselt suur oli 1910—22 ilmunud «Tallinna Teataja» levik.

1905.—07. a. revolutsiooni ajal tekkis töölisajakirjandus. Tallinna esimene sotsiaaldemokraatlik ajaleht oli VSDTP kohaliku komitee häälekandja «Sotsialdemokrat» (1906). Peamiselt J. Lilienbachi kirjastusel ilmus revolutsiooni- ja reaktsiooniaastail proletariaadi maailmavaadet ning klassivõitlust toetavaid albumeid («Edasi», «Mõtted») ja revolutsioonilisi pilkeajakirju («Tapper», sari «Lendleht»). 1908—09 avaldati ametiühingute ajakirja «Töö», mida suunasid bolševikud.

1913. a. ilmus Tallinnas 14 ajalehte (hulka on arvatud päevalehtede eriväljaanded) ja 18 ajakirja. Lehtedest olid 7 eesti-, 4 saksa- ja 3 venekeelsed,

ajakirjadest 15 eesti- ja 3 saksakeelsed. Märkimist väärivad erialaajakirjad («Mesilane», 1900—05; «Aednik», 1900—12; «Näitelava», 1909—10; «Tervis», 1913—15) ning pilkeväljaanded («Meie Mats», 1902—27; «Kilk», 1912—14).

Pärast tsaarivõimu kukutamist asutati J. Anvelti jmt. algatusel bolševistlik päevaleht «Kiir» (ilmus 1917. a. märtsist juulini) ja pärast selle sulgemist «Tööline» (juulist 1917 veebr-ni 1918). Sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamises ja nõukogude võimu kindlustamises oli nende ajalehtede organiseerimistööl ja agitatsioonil suur tähtsus. Töötava talurahva jaoks ilmus 1917. a. juulist 1918. a. veebr-ni VSDT(b)P Põhja-Balti (Eestimaa) organisatsiooni maaosakondade häälekandja «Maatamees». Venekeelset bolševistliku trükisõna esindas Tallinnas «Утро правды» (1917. a. maist juulini) ja pärast selle sulgemist «Звезда» (juulist 1917 veebr-ni 1918).

Kodanliku vabariigi ajal sai Tallinnast kui pealinnast Eesti ajakirjanduse keskus. Siia asutasid oma häälekandjaid kodanlikud erakonnad ja organisatsioonid, kuid pidevate repressioonide kiuste ilmus siin ka legaalseid ja illegaalseid ajalehti ja ajakirju, mis olid otse või kaude seoses EKP-ga. Ilmus ka hulk erialaseid («Tehnika Ajakiri», 1930—40; «Teater», 1934—40) jm. erisuunitlusega ajakirju («Eesti Naine», 1924—40). Suurim ajakirjandusettevõte oli osaühisus «Vaba Maa», mis avaldas samanimelist päevalehte (1918—38, pärast «Vaba Maa» sulgemist sai päevaleheks 1923. a. asut. «Rahvaleht»), kõmumaigulist bulvarilehte «Esmaspäev» (1923—40) jm. ajalehti («Maa Hääl», 1932—40) ning ajakirju («Perekonnaleht», 1931—40). Selle ettevõtte väljaanded taotlesid sensatsiooni ning olid silmapaistvalt kujundatud.

Pärast fašistlikku riigipööret (12. III 1934) suleti 1934—36 erakondade ja poliitiliste rühmituste väljaanded (vapside ajalehed, sotside «Rahva Sõna», väikepõllumeeste «Maaleht» jt.). Suurpõllumeeste häälekandja «Kaja» (1919—35) asendus ajalehega «Uus Eesti» (1935—40), millest sai poolametlik valitsuse häälekandja. Tähtsaim venekeelne ajaleht oli «Вести дня» (1926—40), tähtsaim saksakeelne «Revalsche Zeitung» (see oli 1930. a-il fašistlik).

Legaalsed töölisajalehed ja -ajakirjad ilmusid valdavalt Tallinnas. 1920—24 anti neid välja 34 nimetuse all 413 nr-t, 1926—30 128 nr-t; tiraažid ulatusid 10 000-ni. Viimane legaalne revolutsioonilise suunaga ajaleht «Võitluse Lipp» ilmus 1933. a. (tiraaž kuni 5000). EKP tähtsaimat illegaalset ajalehte «Kommunist» ilmus 1919—35 144 nr-t, ilmumissagedus oli suurim fašistliku diktatuuri ajal (1934—35 15 nr-t, tiraaž 5000—10 000).

Kodanliku vabariigi viimaseil aastail ilmus Tallinnas umbes 40% Eesti ajalehtedest. Iga päev ilmuvaid ajalehti oli Tallinnas 3 («Päevaleht», «Uudisleht» ja «Uus Eesti»), 6 korda nädalas ilmuvaid 4.

Ajakirjandusmaja

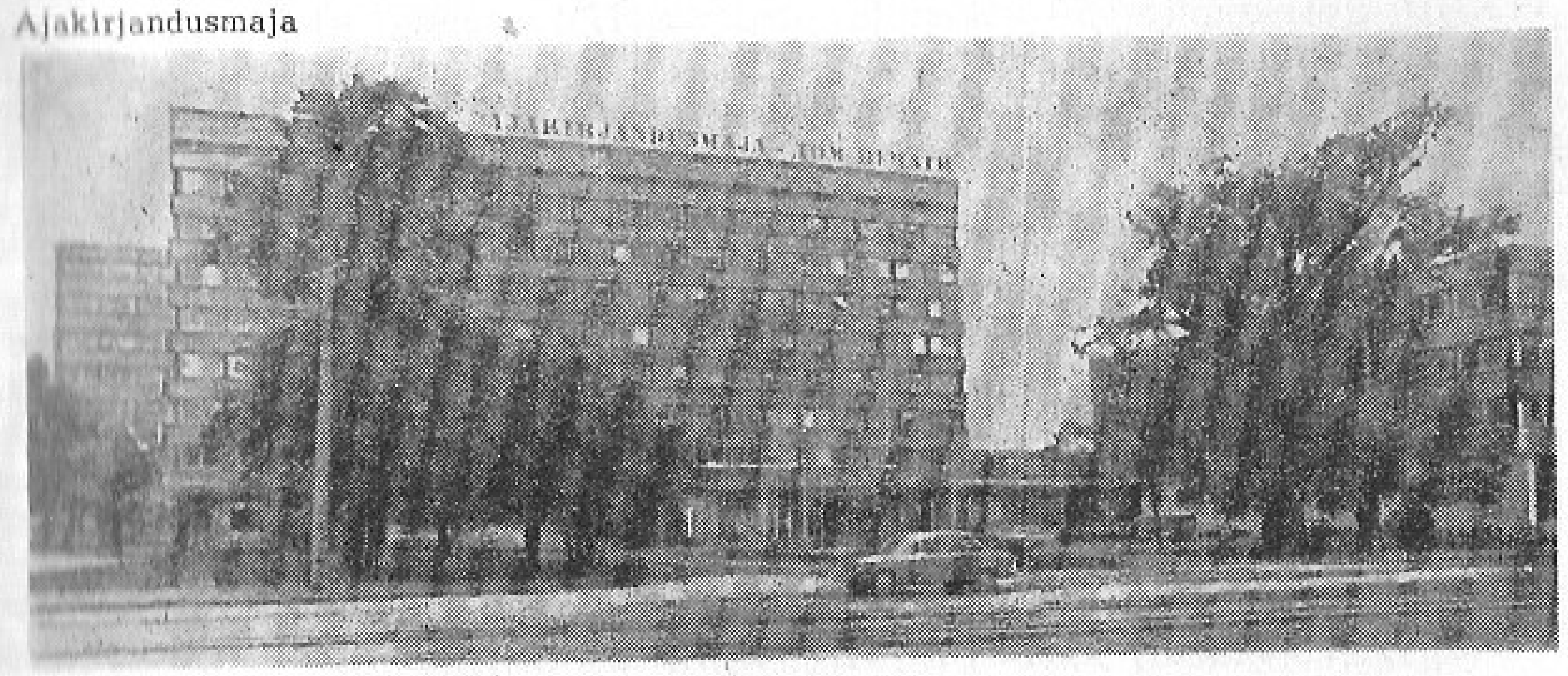

Tallinnas ilmuvad ajalehed

Ajaleht	Liik	Asutamisaasta	Ilmumissagedus (kordi nädalas)	Tiraaž 1978. a.
Harju Elu	rajooni-	1944	3	23 000
Kodumaa	vabariiklik	1958	1	41 000
Noorte Hääl	,,	1940	6	145 000
Nõukogude Õpetaja	,,	1940	1	14 500
Raadioleht	,,	1956	1	43 400
Rahva Hääl	,,	1940	6	155 500
Signaal	ametkondlik	1977	1	1 800
Sirp ja Vasar	vabariiklik	1940	1	56 000
Spordileht	,,	1958	3	47 400
Säde	,,	1946	2	41 300
Tallinna Polütehnik	ametkondlik	1949	1	1 800
Televisioon	vabariiklik	1962	1	182 800
Õhtuleht	linna-	1944	6	91 000
Вечерний Таллин	,,	1972	6	32 500
Молодёжь Эстонии	vabariiklik	1950	5	46 000
Моряк Эстонии	ametkondlik	1950	2	3 100
Рыбак Эстонии	,,	1962	3	3 800
Сигнал	,,	1977	1	1 400
Советская Эстония	vabariiklik	1940	6	46 600
Телевидение	,,	1969	1	101 000

1940. a. sotsialistliku revolutsiooni ajal hakkasid kodanlike ajalehtede asemel ilmuma uued, rahvavõimu väljaanded. Tallinna koondus ka enamik ajakirjade toimetusi. 22. juunil hakkas ilmuma EKP Tallinna Komitee (hiljem ka Harjumaa Komitee) häälekandja «Rahva Hääl», ajaleht «Kommunist» sai 5. juulil legaalseks. Vabariiklikeks ajalehtedeks asutati «Noorte Hääl» (18. IX 1940, ELKNÜ Keskkomitee ja ELKNÜ Tallinna Linnakomitee häälekandja), kirjanduse ja kunsti ajaleht «Sirp ja Vasar» (5. X 1940) ning «Советская Эстония» (1. XI 1940; selle eelkäija oli 6. VII 1940 asut. «Трудовой путь»). Tallinna kaitsmise ajal 1941. a. suvel ajalehed «Rahva Hääl» ja «Kommunist» ühendati. Saksa fašistliku okupatsiooni aastail ilmus mitu Tallinna ajalehte («Rahva Hääl», «Советская Эстония», «Talurahvaleht») NSV Liidu tagalas, «Rahva Hääl» muudeti seal vabariiklikuks.

Pärast sõda on perioodika väljaandmine veel rohkem pealinna keskendunud: Eesti NSV ajalehtedest ilmub Tallinnas 43% (sealh. kõik vabariiklikud ajalehed). Ajakirjadest ilmub mujal ainult üks («Eesti Loodus» Tartus). Tallinnas avaldatakse ka enamikku muid jätkväljaandeid (perioodilisi ja seeriaväljaandeid ning perioodilisi kogumikke).

Veel selgemini väljendub pealinna ajakirjanduse osatähtsus tiraažides. Siin ilmuvad suurima tiraažiga väljaanded — EKP Keskkomitee, ENSV Ülemnõukogu ja ENSV Ministrite Nõukogu häälekandja «Rahva Hääl», ELKNÜ Keskkomitee häälekandja «Noorte Hääl» ning «Televisioon» ja «Телевидение». Tallinna ajalehtede ühekordne kogutiraaž oli 1978. a. üle 1 milj. Tuntumaid ajakirjanikke on Ü. Jeret, A. Pähklimägi, V. Raudnask, J. Renzer ja D. Rudnev. 1959. a-st tegutseb Tallinnas ajakirjanike loominguline organisatsioon, ENSV *Ajakirjanike Liit.

Televisioon ja raadio. 1924. a. asutati Tallinnas osaühisus «Raadio-Ringhääling», 1926. a. valmis selle esimene ringhäälingusaatja. Korrapärased saated algasid 18. XII 1926. 1928. a. valmis uus, võimsam saatja. F. Olbrei algatusel võeti helisalvestuseks kasutusele magnetofonid ning sisustati reportaažiauto. Alustati Raadiomaja ehitamist (lõplikult valmis see pärast sõda). Populaarseim raadiosaadete tegija oli F. Moor, kelle eestvõttel hakati esitama kuuldemänge (1928) ja korraldama avalikke raadioõhtuid (1929). Kui ringhääling 1934. a. riigistati, suurenes saatemaht (oli 1939. a. ligi 9 tundi ööpäevas), kuid saateid kasutati varasemast rohkem kodanliku ideoloogia propageerimiseks.

Tallinnas ilmuvad ajakirjad

Ajakiri	Asutamisaasta	Ilmumissagedus	Keskmine ühekordne tiraaž 1978. a.
Eesti Kommunist	1945	kord kuus	17 600
Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Bioloogia	1956	kord kvartalis	840
Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Füüsika. Matemaatika	1956	,,	810
Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Geoloogia	1978	,,	730
Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Keemia	1978	,,	690
Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused	1956	,,	860
Horisont	1967	kord kuus	38 700
Keel ja kirjandus	1958	,,	3 450
Kehakultuur	1940	2 korda kuus	14 000
Kultuur ja Elu	1958	kord kuus	35 000
Küsimused ja Vastused	1959	2 korda kuus	40 000
Looming	1923	kord kuus	19 000
«Loomingu» Raamatukogu	1957	kord nädalas	22 000
Noorus	1946	kord kuus	50 000
Nõukogude Eesti Tervishoid	1958	6 korda aastas	5 900
Nõukogude Kool	1940	kord kuus	4 500
Nõukogude Naine	1945	,,	120 000
Pikker	1943	2 korda kuus	55 200
Pioneer	1940	kord kuus	35 000
Siluett	1958	kord kvartalis	52 000
Sotsialistlik Põllumajandus	1946	2 korda kuus	17 400
Tehnika ja Tootmine	1957	kord kuus	21 000
Täheke	1960	,,	70 000
Коммунист Эстонии	1951	,,	2 000
Силуэт	1959	kord kvartalis	252 000
Советское финно-угроведение	1965	,,	1 000
Таллин	1978	6 korda aastas	8 000

Nõukogude korra teenistusse rakendati ringhääling 1940. a. P. Uusmani juhtimisel. Kiire areng algas pärast sõda. Saatekestust on korduvalt suurendatud, 1979. a. oli see 33 tundi ööpäevas (sellest muusikat 60%). 1967. a. lisandusid «Vikerraadio» muusika- ja informatsioonisaated. Esimene stereofooniline katsesaade oli 16. X 1961, regulaarsed stereosaated toimuvad a-st 1972. 13. III 1977 korraldati esimene kvadrofooniline katsesaade. Kesk- ja lühilainesaatjad võimaldavad korraga edastada kolme kava.

Raadio ja televisiooni muusikasaateis on oluline osa ENSV Riiklikul Sümfooniaorkestril ning Eesti Televisiooni ja Raadio segakooril ja estraadiorkestril. Tuntuimad raadioajakirjanikud on E. Hion, G. Hololei, E. Järvsoo, L. Lauri ja I. Trikkel.

Eesti Televisioon alustas tööd 19. VII 1955. Tallinn on releeliinide kaudu ühenduses kogu NSV Liidu televisioonivõrguga, siin saab vaadata ka Kesktelevisiooni ja Leningradi Televisiooni saateid. Eesti Televisiooni ja Eesti Raadiot juhib ENSV Riiklik Televisiooni- ja Raadiokomitee, mis on Rahvusvahelise Raadio- ja Televisiooniorganisatsiooni (OIRT) liige. Eesti Televisioon kuulub *Intervision*'i televisioonivõrku (see hõlmab peale NSV Liidu Bulgaaria, Poola, Rumeenia, Saksa DV, Soome, Tšehhoslovakkia ja Ungari). *Intervision*'i kaudu vahetatakse saateid ka *Eurovision*'i kuuluvate Lääne-Euroopa riikidega.

Tallinna uus 314 m kõrgune televisioonitorn (selle ehitamist alustati 1975. a.) suurendab televisiooni- ja raadiosaadete leviulatust tunduvalt. 1979. a. oli Eesti Televisiooni saatekestus 31 tundi ööpäevas, I (kohaliku) programmi saated hõlmasid sellest 12,5 tundi, II programmi (Kesktelevisiooni)

saated 13,5 tundi ja III programmi (Leningradi Televisiooni) saated 5 tundi. Eesti Televisiooni oma kava kestus on 8 tundi ööpäevas, sellest moodustavad 3,5 tundi värvussaated. Eesti televisiooniajakirjanikest saavutas suure populaarsuse V. Pant (erilist huvi äratas tema koostatud saatesari «Täna 25 aastat tagasi»), nüüdseist saatejuhtidest on tuntuimad E. Eesmaa ja M. Talvik.

Televisiooni ja raadio saatekava koostades arvestatakse sotsioloogiliste uurimuste tulemusi (uurimisrühm tegutseb 1965. a-st, arvutuskeskus 1968. a-st). ENSV Riikliku Televisiooni- ja Raadiokomitee väljaandel ilmuvad «Televisioon» ja «Телевидение» ning «Raadioleht».

RAAMATUKOGUD

Tallinna esimesed raamatukogud — dominiiklaste kloostri, Niguliste kiriku ja rae oma — tekkisid keskajal. Haritlastel oli hiljemalt 16. saj. alguses isiklikke kogusid. Oleviste kiriku raamatukogu kohta on esimene teade 1552. a-st, 17. saj. ühendati ta mõne muu koguga umbes 2000-köiteliseks avalikuks raamatukoguks. Raamatukogu oli ka toomkoolil ja 1631. a. asutatud gümnaasiumil, hiljem teistelgi õppeasutustel.

18. saj. oli raamatuköitjail (näit. G. R. Dienesel) laenuraamatukogusid. 19. saj. tegutses laenukogusid ka raamatukaupluste juures; neis oli peamiselt saksa- ja prantsuskeelset kirjandust. Venekeelseid raamatuid kogus alates 18. saj-st sadamavalitsuse raamatukogu. Teadusliku kirjanduse kogumiseks ja laenutamiseks asutati 1825. a. Eestimaa Üldine Avalik Raamatukogu. 1842. a. hakkas seda hooldama Eestimaa Kirjanduse Ühing.

Esimese eestikeelsete raamatute laenukogu asutas Tallinnas oma raamatukaupluse juurde A. E. Brandt 1879. a. 19. saj. II poolel omandasid üha suuremat tähtsust seltside raamatukogud, osa neist, näit. Tallinna Eesti Käsitööliste Abiandmise Seltsi raamatukogu, olid üldkasutatavad. Vene Tehnikaühingu Tallinna osakond, Tallinna Eesti Põllumeeste Selts ja mõni teine selts soetas erialaraamatukogu. Alates 1880. a-ist tekkis Tallinnas ka keelatud kirjanduse kogusid. Üht sellist, 1904. a. moodustatud VSDTP Tallinna Komitee raamatukogu, varjati Niguliste kiriku tornis.

1907. a. asutas linnavalitsus linnaraamatukogu (praegune M. *Gorki nim. Tallinna Keskraamatukogu), 1920.—30. a-il avati mitmes linnaosas selle

TPI raamatukogu lugemissaal

Tallinna suurimad raamatukogud (1. I 1979)

	Asutamis-aasta	Säilikute arv
M. Gorki nim. Tallinna Keskraamatukogu	1907	1 178 647 (koos harukogudega)
F. R. Kreutzwaldi nim. ENSV Riiklik Raamatukogu	1918	2 855 686
TPI raamatukogu	1936	1 010 908
J. Tombi nim. Kultuuripalee raamatukogu	1940	158 250
Riiklik Teaduslik Meditsiiniline Raamatukogu	1944	362 612
ENSV TA Teaduslik Raamatukogu	1947	2 567 396
E. Vilde nim. TPedI raamatukogu	1952	224 322
ENSV Vabariiklik Teaduslik Tehnikaraamatukogu	1968	6 590 434[1]
ENSV Riiklik Laste- ja Noorteraamatukogu	1976	87 948

[1] sealh. 5 684 749 patendikirjeldust

harukogusid. 1918. a. asutati Riigiraamatukogu (praegune F. R. *Kreutzwaldi nim. ENSV Riiklik Raamatukogu). 1923—40 tegutses Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing, mis andis välja ajakirja «Raamatukogu». Avalike raamatukogude arvu ja fondide kasvades minetasid raamatukaupluste laenukogud tähtsuse.

1940. a. sotsialistliku revolutsiooni ajal muudeti avalikud raamatukogud riiklikeks rahvaraamatukogudeks. Riigiraamatukogu nimetati ENSV Riiklikuks Raamatukoguks ning sai üldkasutatavaks. 1944. a. asutati Riiklik Teaduslik *Meditsiiniline Raamatukogu, 1947. a. ENSV TA Keskraamatukogu (praegune ENSV *Teaduste Akadeemia Teaduslik Raamatukogu), 1968. a. ENSV Vabariiklik Teaduslik *Tehnikaraamatukogu. 1976. a. moodustati F. R. Kreutzwaldi nim. ENSV Riikliku Raamatukogu lastekirjanduse osakonnast ENSV Riiklik *Laste- ja Noorteraamatukogu. Jõudsasti on suurenenud TPI raamatukogu. 1976. a. loenduse andmeil oli Tallinnas 273 teaduslikku ja erialaraamatukogu.

Rahvaraamatukogusid oli 1. I 1979 43 (kokku 1 784 195 kd.), neist 20 riiklikud ja 23 ametiühingute omad (vastavalt 1 178 647 ja 605 548 kd.). M. Gorki nim. Tallinna Keskraamatukogul on lastekirjanduse osakond ja 19 harukogu. Suurimad ametiühingute raamatukogud on J. Tombi nim. Kultuuripaleel, Ehitustrustil (1. I 1979. a. 54 000 kd.) ja Mereklubil (47 000).

KLUBID JA RAHVAÜLIKOOLID

Praeguste klubi tüüpi asutuste varasemad eelkäijad olid Tallinnas laulukoorid ning laulu- ja mänguseltsid. 19. saj. algupoolel tekkis siin 4 saksa laulukoori. Esimene eesti lauluselts «Revalia» asutati 1863. a., järgmised olid «Estonia» (1865) ja «Lootus» (1877). Taidlust edendasid ka Eesti Aleksandrikooli Tallinna abikomitee (asut. 1872), mis korraldas eeskavaga pidusid, ja Tallinna Vabatahtliku Tuletõrje Ühing (asut. 1862).

Kooliväline haridustöö (kursused, loengud jms.) oli 20. saj. alguseks suuremalt osalt koondunud haridus- ja karskusseltsidesse. Kõige agaramini tegutses 1898. a. asutatud karskusselts «Valvaja», millel oli laulukoore, orkester, näitetrupp ja spordikollektiive. 1915. a. hakkasid seltsi juhtima bolševikud; 1930. a-il tegevus rauges.

Populaarteaduslikke teadmisi levitas sihikindlalt 1920. a. asutatud rahvaülikool. Haridusseltside ja rahvaülikoolide juhtimiseks moodustati 1923. a. Eesti Haridusliit, mis tegutses 1940. a-ni; liidu häälekandja oli a-il 1927—32 «Vabaharidustöö» ja 1933—40 «Areng».

Pärast nõukogude korra taaskehtestamist hakati kultuuritööd planeerima ja juhtima uuel ideelisel alusel. Asutati riiklikke ja ametiühinguklubisid. Tallinnas on J. *Tombi nim. Kultuuripalee, J. *Kreuksi nim. Noorsoo Kultuuripalee, Kalinini Rajooni Kultuurimaja, Keldrimäe Kultuurimaja ja Nõmme Kultuurimaja, käitiste ning asutuste klubidest on tuntuimad Autobussipargi, ehitajate, ETKVL-i, trükikoja «Kommunist», raudteelaste, V. Kingissepa nim. Tallinna *Tselluloosi- ja Paberikombinaadi, Vineeri- ja Mööblikombinaadi, TPI ja TPedI oma. Klubiasutustes (kultuuripaleedes, kultuurimajades ja klubides) tegutseb üle 500 taidlusringi (muusika-, laulu-, näite-, tantsu-, kunsti- jm. ringe). Tegevuslaadilt sarnanevad klubidega *Inseneride Maja ja *Teadlaste Maja.

Taidlusringe on ka käitiste ja asutuste ametiühinguorganisatsioonidel ning Tallinna Puhkeparkide Direktsioonil. Käitistest paistavad taidluses silma kondiitritoodete vabrik «Kalev», H. Pöögelmanni nim. Elektrotehnika Tehas, M. Kalinini nim. Tallinna Elektrotehnika Tehas, tehas «Dvigatel» ja Maardu Keemiatehas. 1978. a. oli käitiste ja asutuste ametiühinguorganisatsioonidel üle 200 taidlusringi, neisse kuulus üle 2400 liikme. Tallinna Puhkeparkide Direktsiooni 7 isetegevusringist (üle 500 osavõtja) on tuntuim rahvakunstiansambel *«Leigarid».

Rahvaülikoole oli 1978. a. 70. Aasta alguses oli nende 166 osakonnas 47 177 kuulajat. Tuntuim rahvaülikool on Tallinna *Kultuuriülikool.

ARHIIVID JA MUUSEUMID

Arhiivid. Tallinna ja Eesti vanim arhiiv on 1883. a. asutatud Tallinna Linnaarhiiv (1975. a-st ENSV *Tallinna Riiklik Keskarhiiv). Kodanlikus Eestis moodustati riigiasutuste dokumentide säilitamiseks 1921. a. Riigikantselei juurde Riigiarhiiv ning elanikkonda puutuvate andmete talletamiseks 1926. a. Siseministeeriumi juurde Tallinna Perekonnaseisuaktide Arhiiv (selles säilitati peamiselt kirikuraamatuid).

Nõukogude võimu ajal hakati arhiivindust süsteemikindlalt arendama. 4. IX 1940 kuulutati riikliku väärtusega dokumendid (sealh. eraettevõtete ja isikute arhiivid, filmi- ja fotodokumendid ning helisalvestised) riiklikuks omandiks ja arvati ühtsesse riiklikku arhiivifondi. Riigiarhiivist moodustati alalise dokumendikoostisega ENSV Riigi Keskarhiiv, Tallinna Perekonnaseisuaktide Arhiiv muudeti ENSV Vabariiklikuks Perekonnaseisuaktide Arhiiviks (1944. a-st Keskarhiiv), Tallinna Linnaarhiiv Tallinna ja Harjumaa Arhiiviks. Viimase hoone hävis sõjas; okupandid viisid sellest arhiivist Saksamaale 7000 väärtuslikku 13.—19. saj-st pärinevat säilikut. 1950. a. muudeti Tallinna ja Harjumaa Arhiiv Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklikuks Arhiiviks, 1963. a. moodustati temast kaks iseseisvat arhiivi, Tallinna Linna Riiklik Arhiiv ja Harju Rajooni Riiklik Arhiiv.

ENSV Riigi Keskarhiiv kujundati 1948. a. ENSV *Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikuks Keskarhiiviks, mis säilitab 1917. a. ja uuemaid dokumente; ühtlasi arhiivi Tartu filiaal iseseisvus. 1957. a. reorganiseeriti ENSV Vabariiklik Perekonnaseisuaktide Keskarhiiv ENSV Vabariiklikuks Perekonnaseisuaktide Bürooks ja allutati talle linnade ja rajoonide perekonnaseisubürood; 1977. a-st kannab see asutus ENSV Vabariikliku Perekonnaseisuvalitsuse nime. 1970. a-il on asutatud uusi arhiive: 1971. a. muudeti ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riikliku Keskarhiivi kino-, foto- ja fonodokumentide osakond ENSV Filmi-, Foto- ja Fonodokumentide Riiklikuks Keskarhiiviks, 1975. a. rajati ENSV Teaduslik-Tehnilise Dokumentatsiooni Riiklik Keskarhiiv.

Peale riiklike arhiivide on Tallinnas asutuste arhiive. Tähtsaimad on EKP KK Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (see on asut. 1945. a. ja seal säilita-

Tallinna riiklikud arhiivid (1. I 1979)

	Asutamisaasta	Säilikute arv
ENSV Tallinna Riiklik Keskarhiiv	1883	205 728
ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv	1921	2 246 893
ENSV Filmi-, Foto- ja Fonodokumentide Riiklik Keskarhiiv	1971	191 006
ENSV Teaduslik-Tehnilise Dokumentatsiooni Riiklik Keskarhiiv	1975	153 329

takse Eesti revolutsiooniliikumise ning EKP ja ELKNÜ dokumente) ja ENSV TA Teaduslik Keskarhiiv (asut. 1964. a., säilitab ENSV Teaduste Akadeemia instituutide jt. allasutuste dokumente).

Muuseumid. Tallinna vanim muuseum on tõenäoliselt *Peeter I Majamuuseum (Peetri Tallinna-residentsis on memoriaalesemeid säilitatud 18. saj-st alates). Esimese kindlasti teada oleva muuseumi (kandis antikviteetide ja rariteetide kabineti nime) asutas oma erakogu alusel apteeker J. Burchart 1802. a. Koduloolise ainese kogumine hoogustus pärast Eestimaa Kirjanduse Ühingu asutamist (1842), 1864. a. rajas ühing Eestimaa Provintsiaalmuuseumi. Selle valdusse anti 1870. a. ka J. Burcharti fond. 1919. a. asutati K. Raua algatusel Eesti Muuseum, mis muudeti 1928. a. Eesti Kunstimuuseumiks. 1940. a. sai see Eesti NSV keskseks kunstimuuseumiks, praegu kannab ta ENSV Riikliku *Kunstimuuseumi nime. 1930. a-il asutasid seltsid ja ametiasutused erimuuseume (näit. 1931. a. muusikamuuseumi, 1935. a. Meremuuseumi ja Postimuuseumi, 1936. a. Kodutööstuse Muuseumi, 1937. a. teatrimuuseumi). Linna ajaloo uurimise ja ajalooliste esemete talletamise edusammud võimaldasid 1937. a. asutada Tallinna *Linnamuuseumi.

Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist muuseumid riigistati. Eestimaa Provintsiaalmuuseumist ja mõnest pisimuuseumist moodustati 1940. a. praegune ENSV Riiklik *Ajaloomuuseum (tollal Riiklik Ajaloo- ja Revolutsiooni-

Linnamuuseum • Ajaloomuuseum

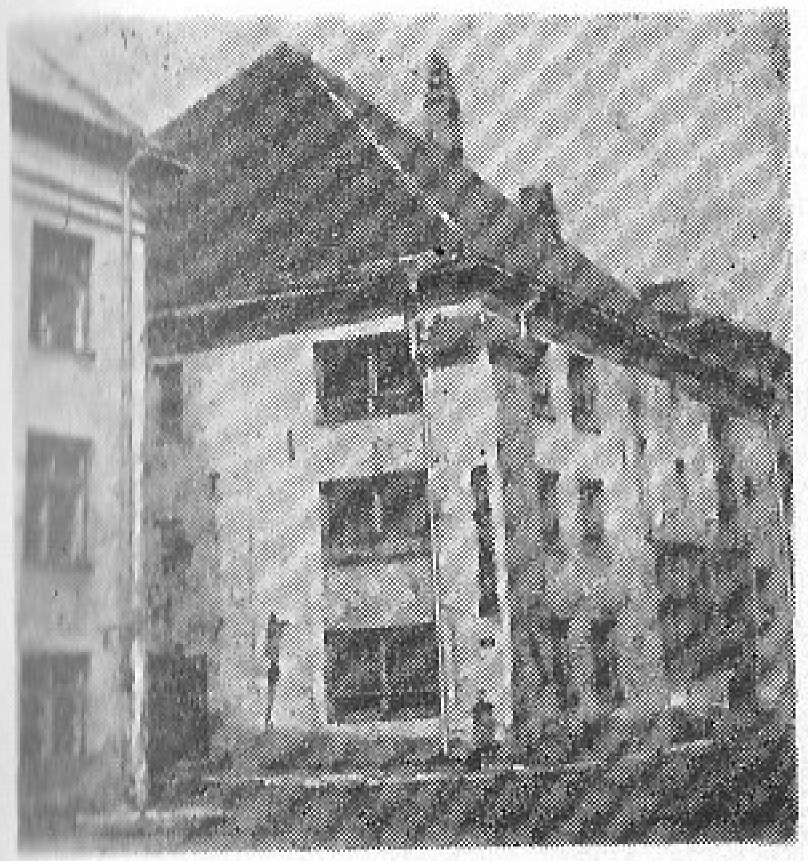

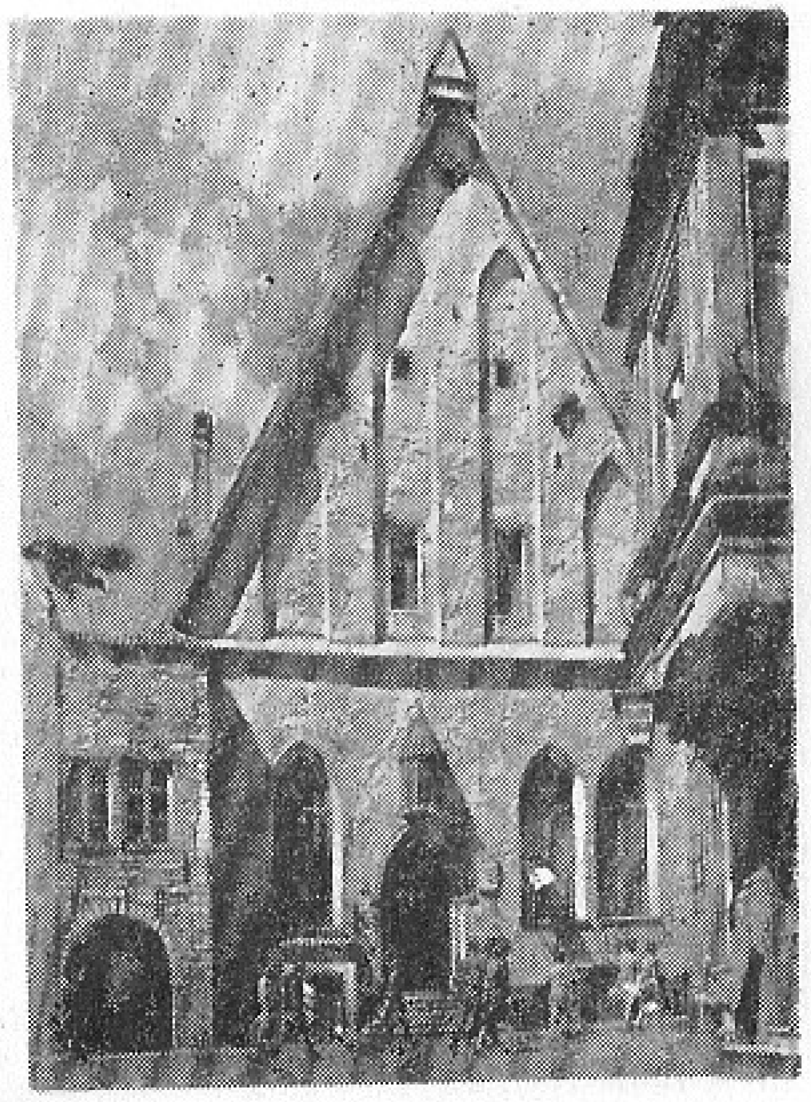

muuseum) ning 1941. a. ENSV Riiklik *Loodusmuuseum (varem Riiklik Loodusteaduste Muuseum). Kahest varasemast muuseumist moodustati *Teatri- ja Muusikamuuseum. Kodanluse klassihuve teeninud muuseumid (Politseimuuseum jt.) suleti.

End. Meremuuseumi kogude põhjal asutati 1959. a. Eesti Riiklik *Meremuuseum. 1957. a. rajati Eesti Riiklik *Vabaõhumuuseum (praegu kõige külastatavamaid), 1958. a. kahe Punalipu ordeniga *Balti Laevastiku Muuseum ja 1974. a. ENSV *Tuletõrjemuuseum. Nõukogude võimu ajal on Tallinna asutatud ka eesti kirjanike muuseume: 1946. a. E. *Vilde Memoriaalmuuseum, mis pärast A. H. *Tammsaare Memoriaalmuuseumi asutamist (1967) ühendati sellega E. Vilde ja A. H. Tammsaare Memoriaalmuuseumiks, ja 1971. a. Friedebert *Tuglase Majamuuseum. 1952. a. muudeti Tallinna Linnamuuseumi filiaaliks suurtükitorn *Kiek in de Kök, 1968. a. end. dominiiklaste klooster ja 1975. a. *raekoda, 1957. a. sai *Tööliste Kelder ENSV Riikliku Ajaloomuuseumi filiaaliks. 1970. a. asutati Ajaloomuuseumi filiaal *Eesti Komsomoli Muuseum ja 1975. a. sama muuseumi filiaal end. Maarjamäe mõisa hooneis. Kõige rohkem külastajaid käib suurtükitornis Kiek in de Kök (1978. a. 180 465). ENSV Riiklikule Kunstimuuseumile on asutatud 3 filiaali (tarbekunstimuuseum, Adamson-Ericu Muuseum ja Kristjan Raua Majamuuseum), kuid need on seni avamata.

1979. a. oli Tallinnas 21 riiklikku muuseumi (11 põhimuuseumi ja 10 filiaali). Neist on 14 kesk- ja erimuuseumid, 1 linnamuuseum ja 6 memoriaalmuuseumid. Fondide üldsuurus oli üle 1 milj. säiliku. Peale riiklike muuseumide on käitiste, asutuste ja koolide muuseume (Eesti Raudtee Muuseum, Eesti Sidemuuseum, J. Lauristini nim. Tallinna Masinatehase muuseum, Tallinna Vineeri- ja Mööblikombinaadi muuseum, V. Kingissepa nim. Tallinna Tselluloosi- ja Paberikombinaadi muuseum, TPI muuseum, Tallinna 42. Keskkooli lahingukuulsuse tuba jt.). Linna lähedal Haabneemes on S. Kirovi nim. näidiskalurikolhoosi muuseum.

ARHITEKTUUR

Revalaste Toompeal asunud linnusest, mille taanlased 1219. a. suvel lammutasid, samuti kui all-linna kohal oletatavasti olnud asulast, puudub selge ülevaade.

Määrava tähtsusega ajajärk keskaegse Tallinna ehitusloos on 13. ja 14. saj. Tollal kujunes kahest iseseisvast osast, *Toompeast ja all-linnast koosnev linn, mille tänavastiku aluseks jäid senised kaubateed ja -paigad (näit. Harju t., Viru t., Vana turg). Ilmus uusi hooneliike (kirikud, kloostrid), sugenes kiviarhitektuur. Algul lähtuti Gotlandi, Alam-Reinimaa ja eriti Vestfaali ehituslaadist, hiljem kohanduti Saksa Ordu ja gootika põhimõtteid rakendades siinsete tarvete ja võimalustega. Omapära andis arhitektuurile kohalik ehitusmaterjal paas.

Juba 13. saj-st pärinevad *Toompea linnus ja *toomkirik, all-linnas *Oleviste kirik, *Niguliste kirik, *Pühavaimu kirik, dominiiklaste *Katariina klooster ja tsistertslaste *Mihkli klooster — ehitised, millest enamik ilmestab vanalinna siluetti ja tänavapilti määravalt tänapäevalgi. Kõiki neid romaani ja gooti stiili siirdejärgus rajatud ehitisi on hiljem põhjalikult ümber ehitatud, romaani stiilile omast avaldub nüüdisajal ainult mõningais toomkiriku ja Mihkli kloostri dekooridetailides. Suurem osa mainitud ehitisi paiknes väljaspool esialgset kaitsevööndit. Ka pärast 1265. a-t rajatud linnamüür hõlmas neist vaid osa. Väljapoole seda müüri jäänud kirikud ja kloostrid hõlmati 14. saj. püstitatud uue, tänapäevani säilinud linnamüüriga. See kinnistas kodarja tänavastiku, mis üldjoontes on püsinud praeguseni. Toompea linnus sai pärast konvendihoone ehitamist Põhja-Eesti orduvalduste tugevaimaks

kindluseks. Nii selle põhiplaan kui ka üksikvormide range lihtsus on andnud eeskuju muile Põhja-Eesti linnuseile ja all-linna ehitistele. Hilisemad ümberehitused on linnusest säästnud peamiselt lääne- ja põhjapoolse välismüüri ning 3 torni.

Suurejooneline oli ehitustegevus 15. saj., hilisgootika ajal. Siis püstitati

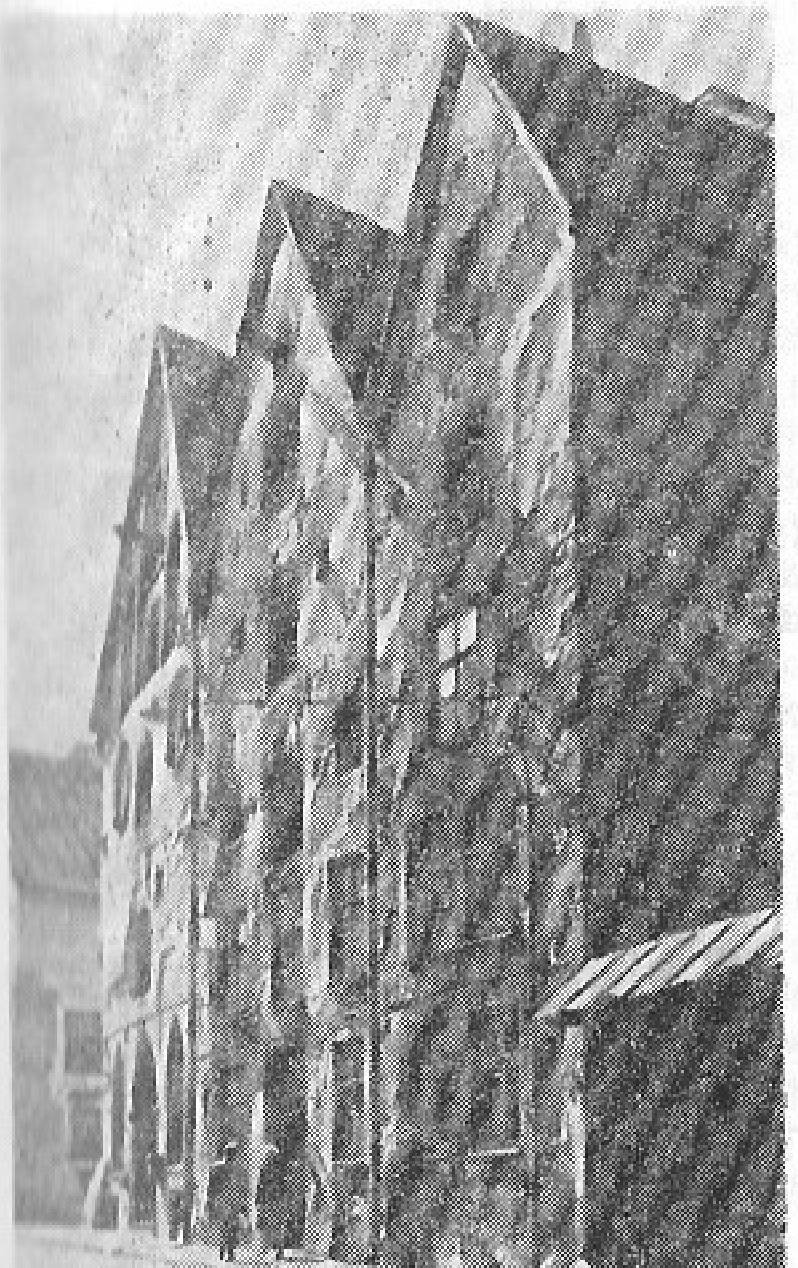

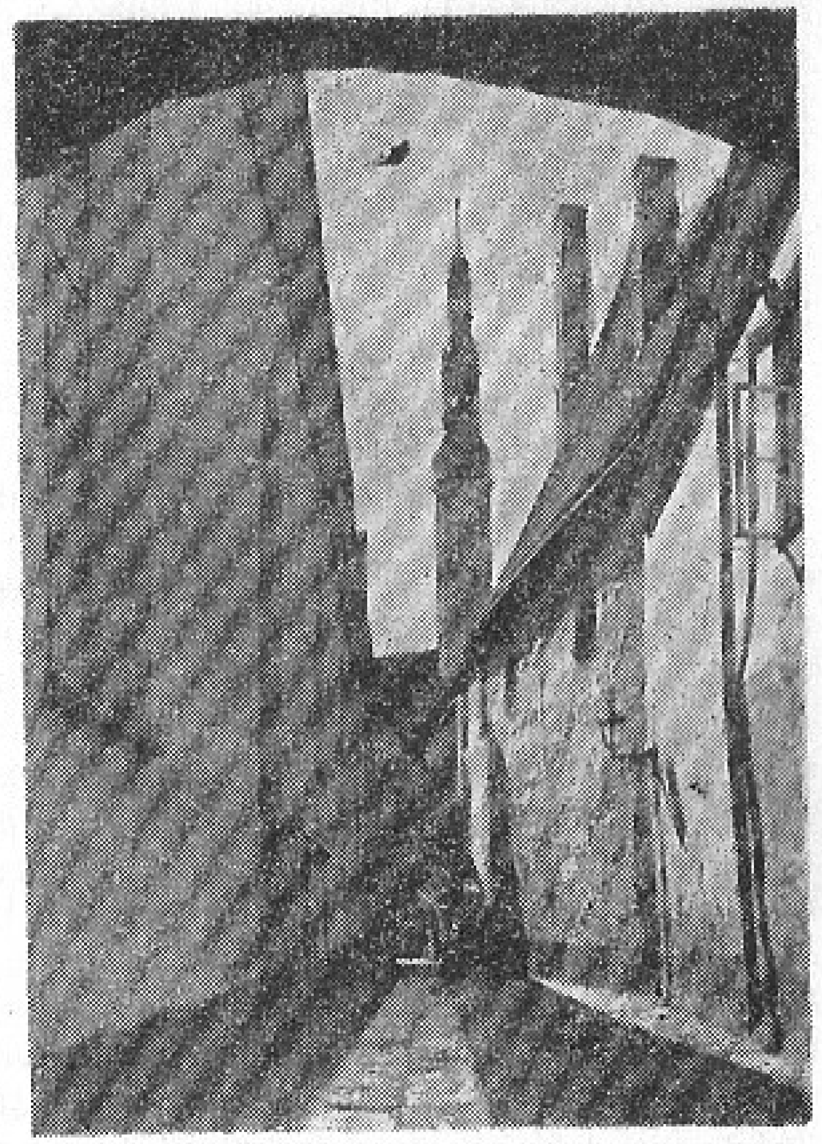

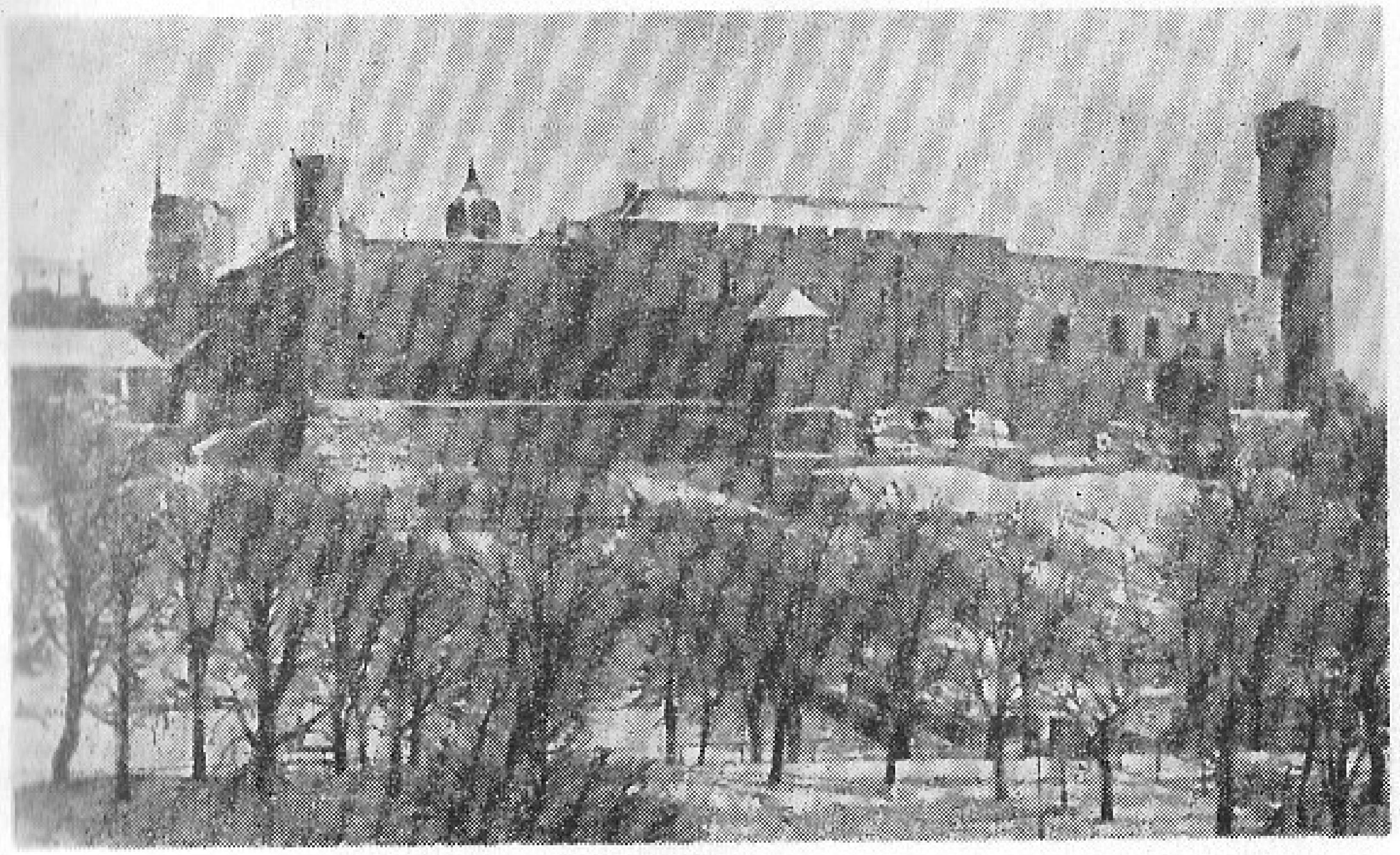

Kolme Õe elamurühm (15. saj.) Pikal t. • Börsi käik • Toompea linnus

*raekoda, *Suurgildi hoone, Oleviste Gildi hoone jm. ühiskondlikke ehitisi ning elamuid, rajati *Pirita klooster. Kivihoonete ehitamine, mida tuleohutuse pärast oli nõutud juba 13. saj., hoogustus eriti pärast 1433. a. suurt tulekahju. Tollest ajast pärineb keskaegse Tallinna iseloomulik tänavapilt: kitsaist kruntidest (määratud 1282. a. linnaõiguses) johtuv tiheda hoonestusega tänavasein, kõrge viilu ja raidkivist astmikportaaliga fassaadid. Toomkirik, Niguliste ja Oleviste kirik said ümberehitusel oma nüüdse ruumivormi; 3-löövilise suhteliselt laia (löövid laiuselt peaaegu võrdsed) ja lühikese basiilika. Kooriruum jäi toomkirikul ja Oleviste kirikul basilikaalsest pikihoonest erinevaks: toomkiriku oma on hulknurkse lõpmikuga nelinurkne ruum, Oleviste kiriku oma 3-lööviline kodakiriku tüüpi (kaetud tähtvõlvidega, valmis u. 1425. a.); Niguliste kiriku koor on hilisgootilikult pikihoonega ruumiühtne. Enamikul kirikuil ühendavad nii tornialust ruumi kui ka kabeleid pikihoonega avarad võlvkaared. Iseloomulikud on servjoonvõlvid, 4-tahulised piilarid, lihtsa geomeetrilise kujundusega konsoolid ja vööndkaared, teravkaarsed aknad ja raidkivist astmikportaalid. 15. saj. sündis ka Tallinnale iseloomulik 2-löövilise saaliga, 6- või 8-tahuliste piilarite, nelinurksete akende ja astmikportaaliga profaanhoonetüüp. Selle ruumivormi esmaesindaja on raekoda, Põhja-Euroopa ja NSV Liidu omapäraseimaid säilinud keskaegseid ühiskondlikke hooneid. Raekoda on tugevasti mõjustanud teiste hilisgooti hoonete, näit. Suurgildi ja Oleviste Gildi maja arhitektuuri.

Kõige rohkem pärineb 15. saj-st elamuid. Mitmesuguse põhiplaaniga elumajatüüpidest (algul oli ka üheruumilisi) sai tollal valdavaks kaheruumiline (nn. *Diele-Dörnse*). Sellise elamu esimene ruum oli haril. avar 2 korruse kõrgune eeskoda (*Diele*), mille tagaseinas oli mantelkorstnaga kolle ja kolde kõrval trepp. Eeskoda kasutati enamasti kaubakontorina, töötoana või laona. Tema taga olevat ruumikat elutuba (*Dörnse*) köeti keldrist kalorifeeriga. Elutoas olid paarisaknad, raidkivist piiretega orvad pinkide või magamisaseme jaoks ja pesemiskoht (lavatoorium). Elamu ainus võlvitud ruum oli kalorifeeriruum. Vahelaed tehti tavaliselt palkidest ja kaeti paeplaatidega. Nii keldrit, ülakorruseid kui ka pööningut kasutati laoruumina. Niisuguseid elamuid on suhteliselt esialgsel kujul säilinud Pikal (näit. Kolm

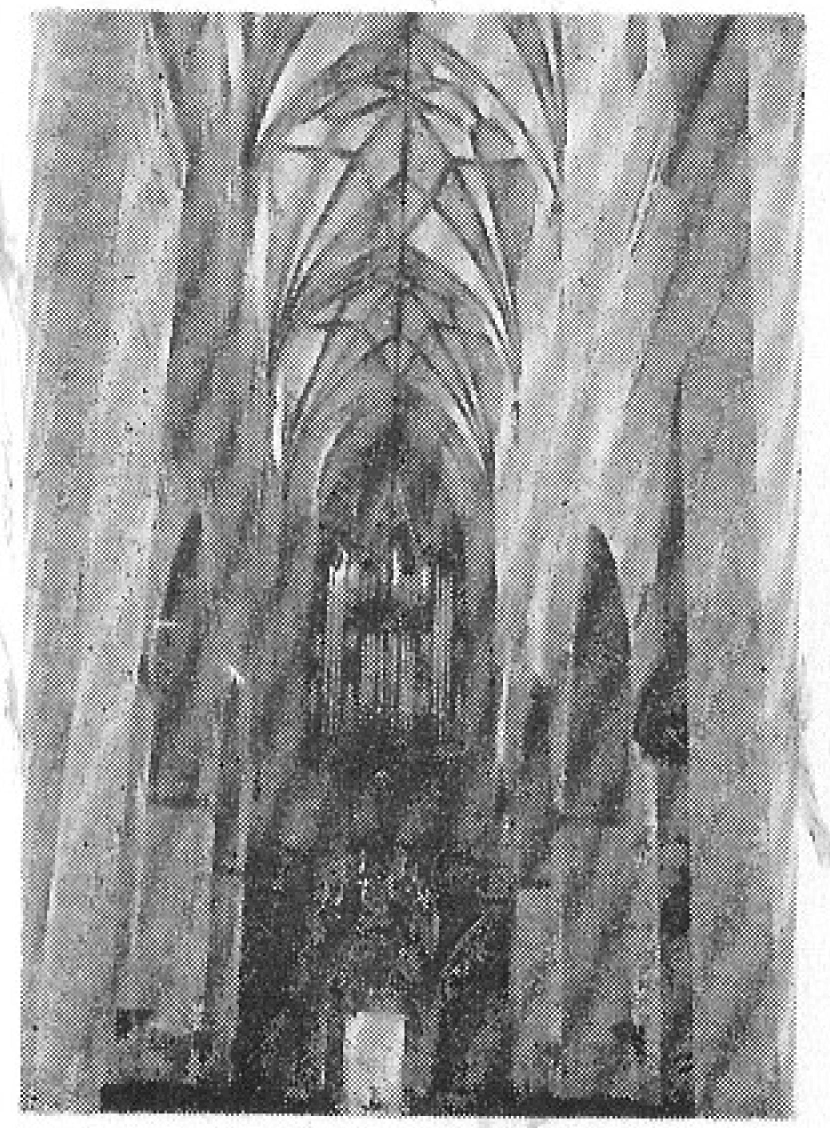

Oleviste kiriku kesklööv (15. saj.) • Keskaegse elamu sisevaade (end. Huecki maja Laial t., praegu Arhitektide Liit)

Õde) ja Laial t. Omapärased on mitmekorruselised aidad (Säde t. 13) ning raekoja ja end. turu ümbruse poed (Raekoja plats 18). Tallinna 15. saj. kujunenud omapärase arhitektuurilaadi tavad püsisid hiljemgi. Ürikuist on teada, et ehitustöid juhtisid tollal ka eestlastest kiviraidurid (Andreas Kulpsuu, Hans Kotke, Andreas Kam).

1532. a. valminud madalas 2-löövilises seegihoones (Rataskaevu t. 15), mille raiddetailid järgivad alles gooti traditsiooni, ilmneb juba renessanslikku ruumitunnet. Renessansiaegseid hooneid (vaekoda, 1554, hävinud) on vähe säilinud, rohkem on hooneosi, näit. *Mustpeade Vennaskonna hoone fassaad (1597, A. Passer) ja Pühavaimu kiriku galeriidega tornikiiver (1630. a-d, G. Graff). Sageli on renessanss-stiil leidnud väljenduse dekooris, eriti raidkivikujunduses ja maalinguis.

Tulirelvade võimsuse kasvades tugevdati kaitsevööndit uut tüüpi muldkindlustustega, eriti linna lõunaküljel. 1530. a-il alustatud vallkindlustuste vööndi tänapäevani säilinud bastionid on rajatud 1686. a. üldplaani järgi. Kavandatud 11 bastionist valmisid 1710. a-ks Rootsi (Lindamägi), Ingeri (Harjumägi) ja Skoone bastion (Rannamägi). Linna idakülje muldkindlustuste ehitamisel müüri ja vallide vahele jäänud alale rajati 17. saj. esimene linnamüüriväline kivimajadega ja ühtlasi esimene sirge tänav (Uus t., peamiselt 18.—19. saj. hoonestus). Nagu renessanss-stiilgi, kajastub 1640. a-il mõjule pääsenud barokk vanalinnas uusehitistena vähe, ent rohkesti on tollal ümberehitatud hooneid. Niguliste kiriku torn sai barokk-kiivri (1695, G. Winkler) ja põhjaeeskoda uue, skulptuuridega kaunistatud fassaadi (1678, W. Nack). Leidub barokset ehitusplastikat (siseportaale, aknasambaid) ja laemaali (Niguliste t. 1, Raekoja plats 12 ja 18). Tolleaegse kaubahoone näiteid on 1655—56 nüüdse ilme saanud pakkhoone Vana turu ääres ja hoone Aida t. 3, aadlielamu näiteid Pikk t. 28 (1670. a-d).

18. saj. kandus ehitustegevus eeslinnadesse. Kalamajja, Tõnismäele ja Jaani seegi ümbrusse olid eeslinnad tekkinud juba 13.—14. saj., kuid sõdade ajal olid nad alati lammutatud või põletatud. 1718. a. alustati N. Michetti projekti järgi *Kadrioru lossi ehitamist. Lossi juurde tekkis lossi- ja pargiteenijate asula. Teine 18. saj. suurehitis, Eestimaa Kubermanguvalitsuse

Nikolai kirik (1825, L. Rusca) Vene t. • Aadlielamu Toompeal (1814)

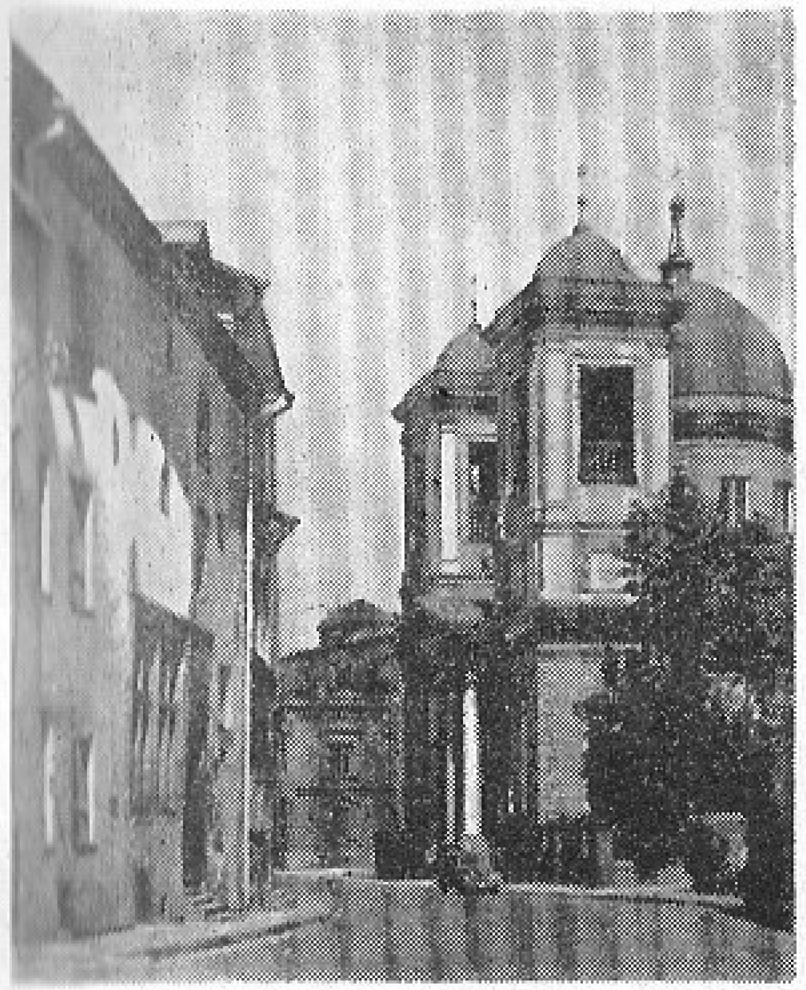

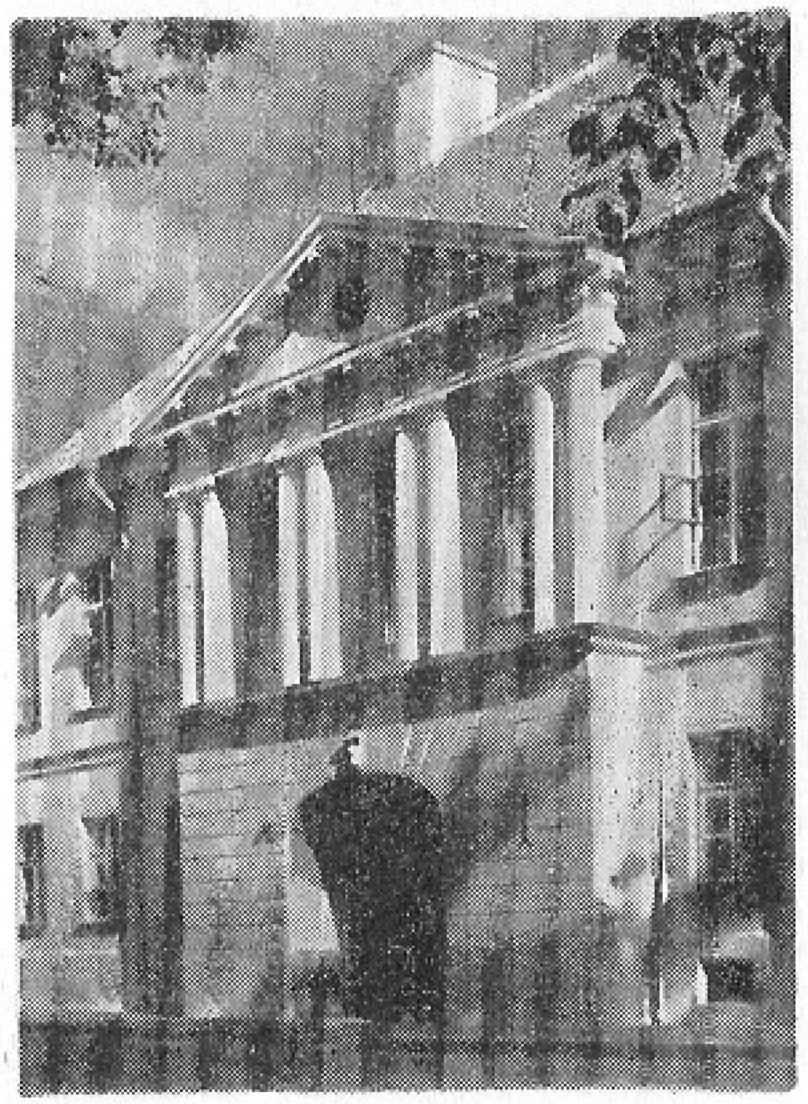

hoone (1773, J. Schultz), püstitati Toompeale. Samast sajandist pärineb ka Tallinna vanim säilinud puitehitis, Kaasani kirik (1721, V. Kingissepa t.). 1779. a. ehitati toomkirikule uus torn (C. L. Geist).

18. saj. lõpus ja 19. saj. I poolel, klassitsismi ajal, püstitati hulk maju Toompeale, näit. kohtuhoone Rahvakohtu t. 3 (u. 1790, J. Moor) ja jõulise portikusega stiilipuhas elamu Kohtu t. 8 (1814). All-linna silmapaistvaim klassitsistlik hoone, ühtlasi vanalinna esimene kuppelehitis, on Vene t. asuv Nikolai kirik (1825, L. Rusca). 1825. a. kehtestati ehitusmäärus (summeeris varasemad, 1809. a. antu jt.), mille järgi keskaegseid hooneid võis ümber ehitada üksnes klassitsistlikke tüüpfassaade rakendades. Põhiplaan võis jääda muutmata. Koos paljude keskaegsete fassaadidega kõrvaldati tänavailt liiklust hõlbustamaks kõrged trepid, kontraforsid jm. eenduvad hooneosad. 1830. a-il hakati matkima vanu stiile. Selle esimesi avaldusi oli 1820. a. põlenud Oleviste kiriku uus sisustus.

19. saj. II poolel andsid Tallinna kustutamine kindluslinnade nimekirjast (1857) ja eriti Balti raudtee valmimine (1870) linnale soodsad arenguvõimalused. 1880. a-il ehitati transiitsadam. Majanduse õitsengu ajal 1890. a-te lõpus ning I maailmasõja eel rajati mitu suurtehast. Sellega kaasnes 1- ja 2-korruseliste puitelamutega heakorrastamata töölisasulate tekkimine Pelgulinna, Koplisse ja Lasnamäele. Muudest terviklikumalt ehitati funktsionaalseisse tsoonidesse jaotatud Vene-Balti laevatehase asula (1913—16, arh. A. Dmitrijev), kuhu püstitati tüüpprojektide järgi ametnike, meistrite ja tööliste elamud. Enne I maailmasõda planeeriti ka Varsaallika ja Peetri (Pääsküla) aedlinn. Kesklinna, vallkindlustuste kohale, rajati haljasalad; 1896. a. toodi turg Raekoja platsilt Väike-Karja t. otsa *Pärnu mnt. äärde (Uus turg). Viru väljaku ja Tõnismäe vahemik hoonestati nii, et see ala liitus vanalinna idaosaga äri- ja kultuurikeskuseks. Selleks tehti läbimurdeid linnamüüri ja lammutati väravaid (Nunnavärav 1868, Harju värav 1875). Väga palju hooneid ehitati ümber. Nad said historitsistliku (peamiselt gootikat, renessanssi või barokki jäljendava) stukkfassaadi, kuna ajalooline ruumijaotus haril. säilis.

Hoone Tõnismägi 7 (1882, A. von Howen) • Hoone Pikk t. 18 (1908—10, J. Rosenbaum)

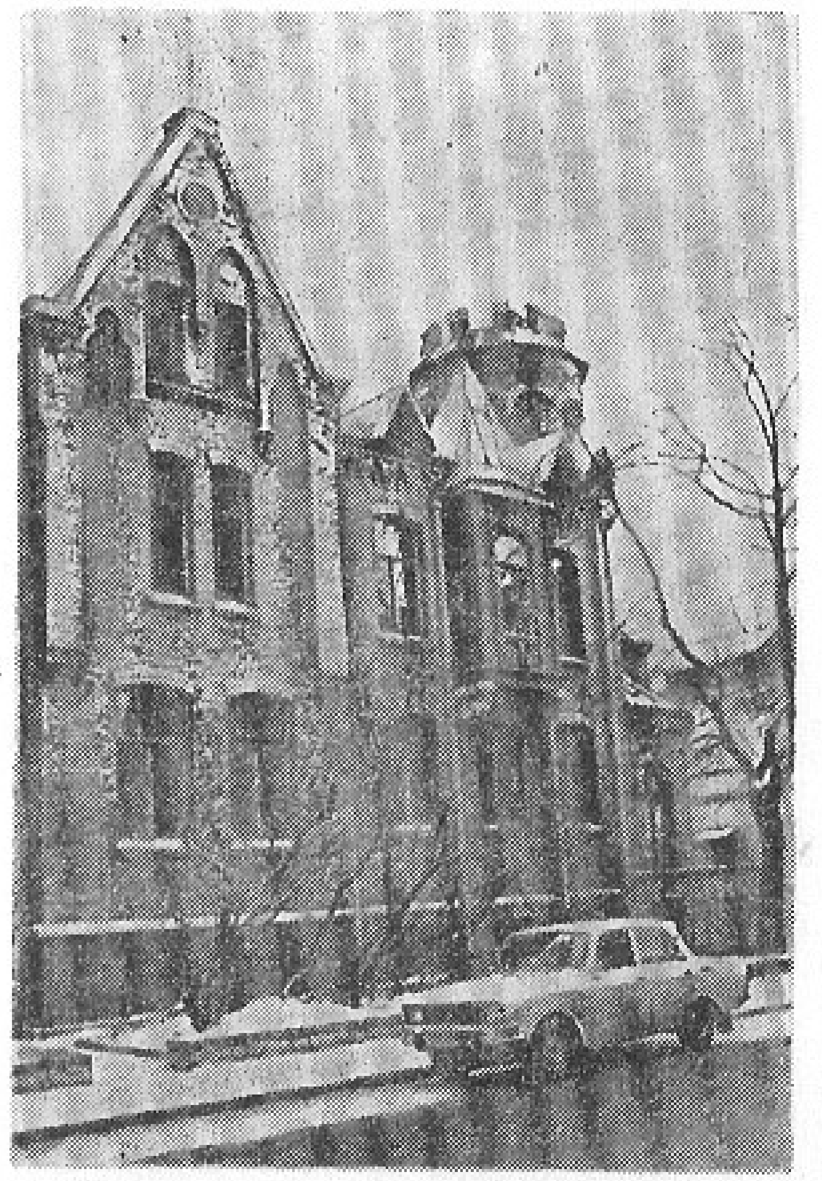

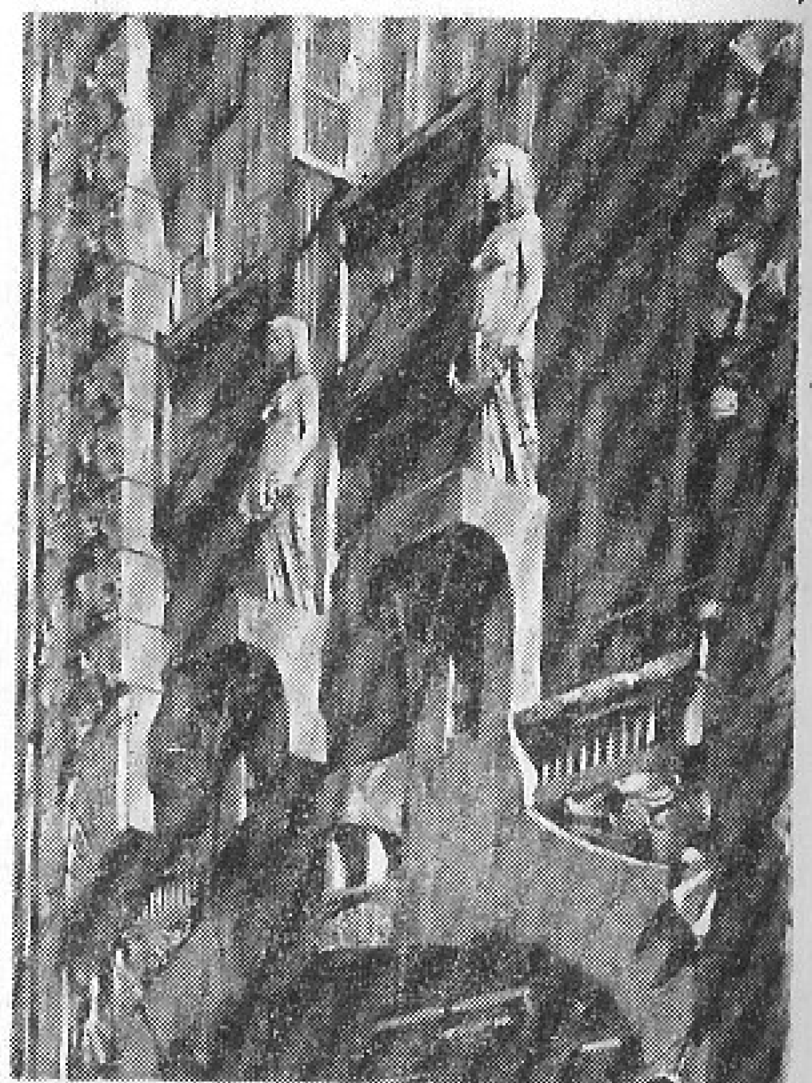

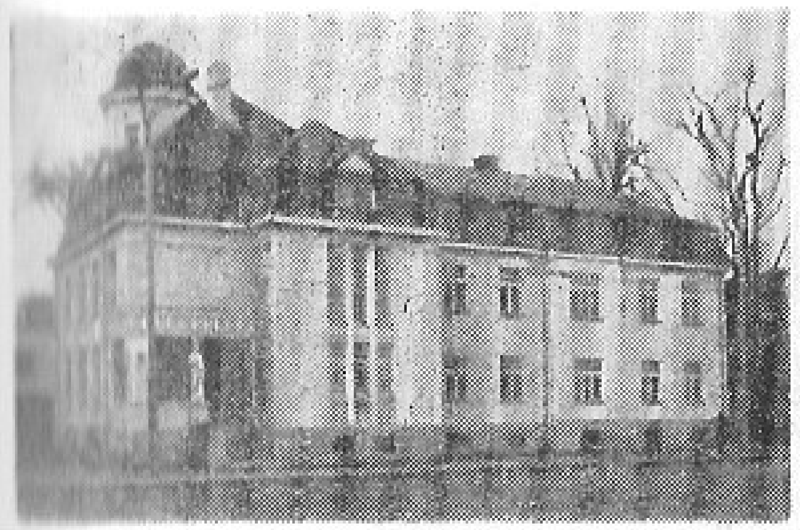

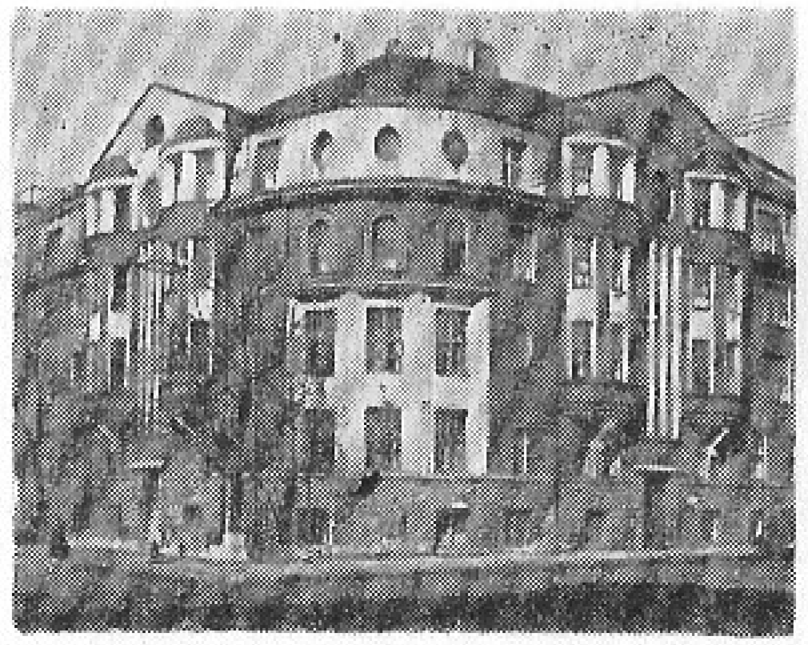

Hoone Estonia pst. (1912, A. Jaron) • Elamu N. Gogoli t. (1912, K. Burman)

Eklektilised minevikustiilide vormid domineerivad ka tolleaegseis uusehitistes. Suurte üürimajade fassaadidel on ülekaalus renessanss-stiili sugemed (Harju t. 13, 1882, E. Bernhard; Harju t. 6, 1879, R. Knüpffer; Viru t. 1, 1881, R. Knüpffer; Vene t. 9, 1874, P. Schreiber), väiksemais eramajades pseudogootika (Pikk t. 62, 1879, P. Alisch ja E. Bernhard; Tõnismägi 7, 1882, A. von Howen; Tõnismägi 10, 1889, K. Wilcken). Pseudogooti stiilis ehitati pangahooned Vana turg 2/4 (1904, W. Neumann) ja Estonia pst. 11 (1904, A. Reinberg), pseudoromaani stiilis Kaarli kirik (1862—70, O. Hippius ja R. Bernhard). Haldushoonete puhul eelistati renessansi vorme (kohtumaja *Pärnu mnt. 7, 1894, E. Bernhard), renessanslik on ka koolimaja Estonia pst. 6 (1884, M. Höppener). 1903. a. kehtestatud ehitusmäärusega jaotati linn kivi- ja puitehitiste piirkondadeks, nähti ette hoonete kõrguse ja tänavate laiuse vahekord ning kinnise ja lahtise hoonestusviisiga alad. 1913. a. koostas E. Saarinen linna generaalplaani. Ta nägi ette ärila nihkumise vanalinnast ilta, esindusliku elulinnaosa ehitamise Lasnamäele, töölisasulate püstitamise Tallinn-Väikese raudteejaama ja Pelguranna vahelisele alale ning linnaosi ühendavate suurte liiklustänavate rajamise. Seda võistlusprojektina esitatud suurejoonelist plaani pole sellisena teostatud, kuid tema põhisätteid on järginud kõik hilisemad linnaarenduskavad. 20. saj. tõi juugendstiil kaasa uue ruumi- ja mahukontseptsiooni ning hoone sisestruktuuri orgaanilise avaldumise väliskujus. Algul rahvusromantiliste ja pärast 1910. a-t uusklassitsistlike sugemetega juugendstiilis projekte saadi mitme arhitektuurivõistluse kaudu (1906. a. oli näit. saksa teatri uue hoone, 1908. a. «Estonia» teatri- ja kontserdimaja, 1912. a. uue raekoja projekti võistlus); esimestest on iseloomulikemad Vineeri- ja Mööblikombinaadi klubihoone (end. Lutheri vabriku rahvamaja, 1905, E. Saarinen, A. Lindgren ja H. Gesellius), V. Kingissepa nim. TRA Draamateatri hoone (end. Tallinna saksa teater, 1910, A. Bubõr ja N. Vassiljev) ja elamu Pärnu mnt. 67 (1910, A. Bubõr ja N. Vassiljev), teistest «Estonia» hoone (1909—13, A. Lindgren ja W. Lönn), kirjastuste hoone Pärnu mnt. 10 (end. pangahoone, 1912, E. Saarinen), Merekooli hoone Estonia pst. 10 (end. tütarlaste kommertskool, 1913—16, A. Rosenberg ja E. Jacoby) ja TPI vana peahoone (end. Vene-Balti laevatehase haldushoone, 1914, A. Dmitrijev). Samal ajal hakkasid tegutsema esimesed kutselised eesti arhitektid. G. Hellat kavandas koolimaju (näit. I. Rabtšinski t. 18, 1915), K. Burman «Kalevi» Pirita seltsimaja rõhtpalkehitise (1912, hävinud), üksikelamud Kose tee 24 ja 26 (1912), suured üürimajad Tatari t. 21b (1912), N. Gogoli t. 39 (1913), Viru t. 4, Sauna t. 1, Väike-Karja t. 1 (1914, viimase koos A. Pernaga). Rohkesti 2-korruselisi puidust üürimaju projekteerisid ehitusinsenerid A. Uesson, V. Lender ja K. Jürgenson (Laulupeo, L. Koidula ja A. Weizenbergi t.). Enne I maailmasõda rajatud otstarbeka konstruktsiooni- ja ruumilahendusega tehasehooneist on parimad monoliitse raudbetoonkarkassiga Vineeri- ja Mööblikombinaadi (end. Lutheri vabriku)

masinatsehh (1912, A. Bubõr ja N. Vassiljev) ning Peeter Suure merekindluse ehitised, sealhulgas end. vesilennukiangaar (1917), millel on monoliitraudbetoonist koorikkuplid.

Kodanliku Eesti algusaastail linna areng aeglustus. 1921. a. koostas E. Habermann küll E. Saarineni generaalplaani alusel linna arengukava, kuid seda ei suudetud täielikult ellu viia. Rajati peamiselt 1- ja 2-korruseliste hoonetega eeslinnu. Suurim on *Nõmme aedlinn, terviklikem Pelgulinna «Oma Kolde» korteriühingu asula Kolde t. (1923—25, E. Habermann ja H. Johanson). Nüüdse Pioneeride väljaku ümbrusse ehitati suuri korteriühingute maju.

Arhitektuuris domineerisid klassitsistlike sugemetega hilisjuugend ja raskepärane kuubilisust rõhutav eelfunktsionalism. Hilisjuugendit esindavad sõjaväehaigla Liivalaia t. 58 (1925, A. Vladovski), praegune Tallinna I Lastehaigla Laste t. 1 (1926, A. Perna), hoone Suur-Karja t. 18 (1923, A. Perna) ning Viru väljaku passaaž (1923, K. Burman; hävinud), eelfunktsionalismi näiteid on nüüdne ENSV Ministrite Nõukogu hoone (1922) Toompeal, elamu N. Gogoli t. 4 (1924, mõlemad E. Habermann ja H. Johanson) ning koolimaja Ristiku t. 69 (1929, H. Johanson). 1930. a-il hakati rõhku panema linna esinduslikkusele. Planeeriti parke (Kadriorg, Hirvepark), koostati peaväljakuid ja -tänavaid hõlmavaid projekte (neid jõuti teostada osaliselt Pärnu mnt-l ja Tõnismäel). Levis geomeetriline, ratsionaalset ruumi- ja mahukontseptsiooni väljendav funktsionalistlik arhitektuur. Esmalt ilmnes see väikeelamuis, näit. J. Gagarini pst. 6 (1929, H. Johanson), J. Lauristini t. 4b (1932, O. Siinmaa), Maasika ja Vaarika t. (1932—33, A. Volberg, E.-J. Kuusik, E. Lohk ja E. Jacoby), hiljem suuremais üksikelamuis, näit. Nurme t. 40 (1935, E.-J. Kuusik), ja mitmekorruselistes üürimajades, näit. Pärnu mnt. 6 (1933, E. Habermann). Funktsionalismi põhimõtteid rakendati ka koolimajade (F. R. Kreutzwaldi t. 6, 1934; Hariduse t. 3, 1937; Kevade t. 8, 1939, kõik H. Johanson) ja haiglate projekteerimises (Ravi t. 8, 1940, H. Johanson). Omapärased on H. Johansoni monumentaalsed kohalikku tava järgivad paasvooderdisega hooned, näit. tehnikum Tõnismägi 12/14 (1937), tuletõrjehoone N. Gogoli t. 2 (1939) ja Metsakalmistu kabel (1935). 1930. a-te II poo-

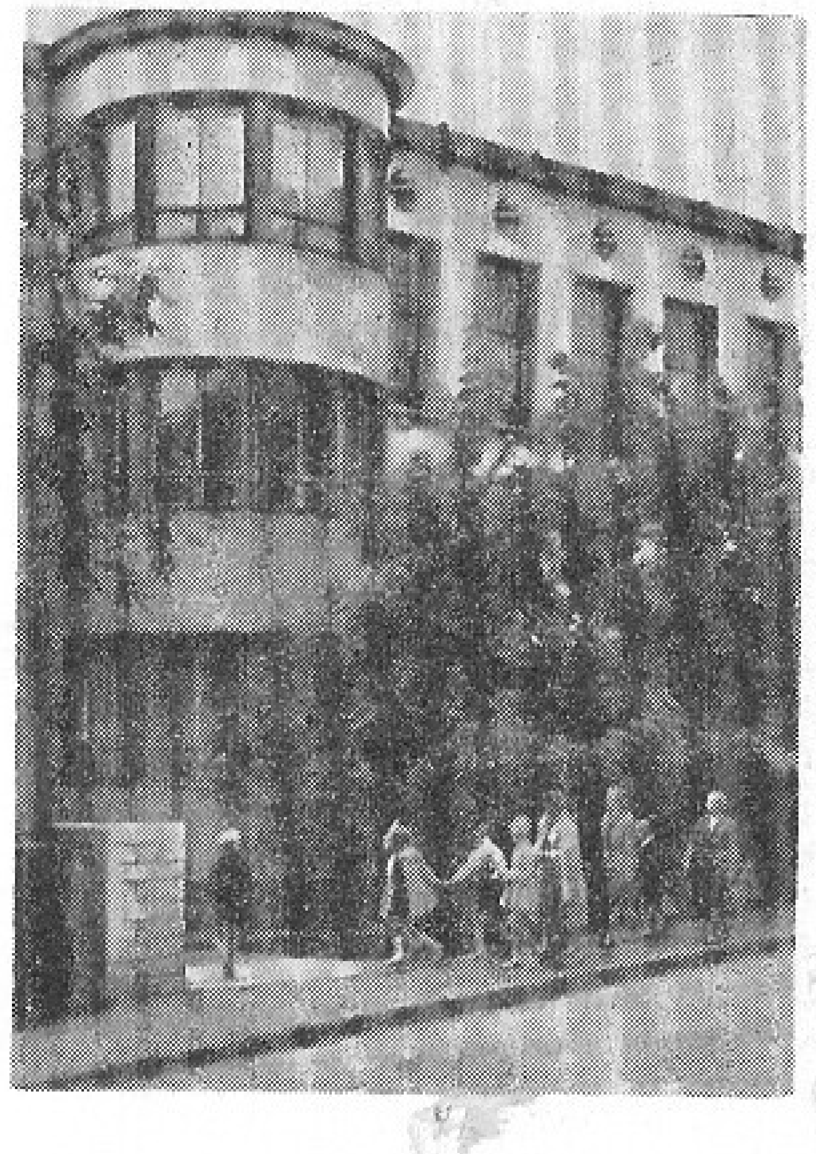

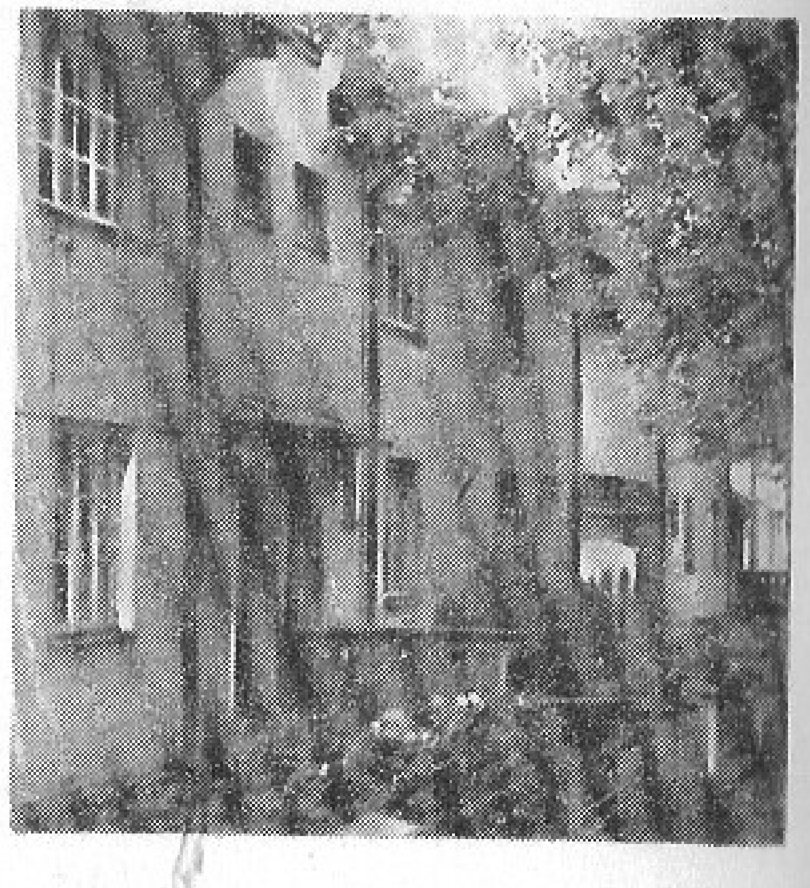

Koolimaja Hariduse t. (1937, H. Johanson) • Elamud Kolde pst. (1923—26, H. Johanson ja E. Habermann)

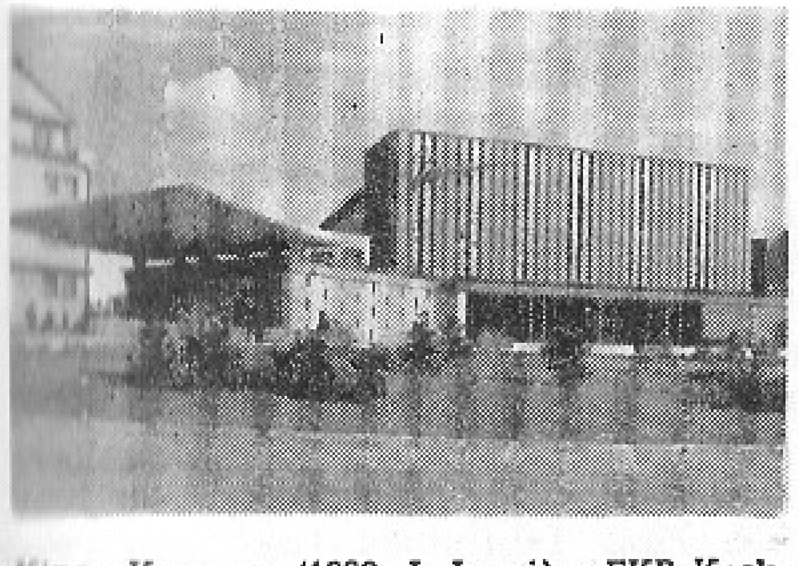

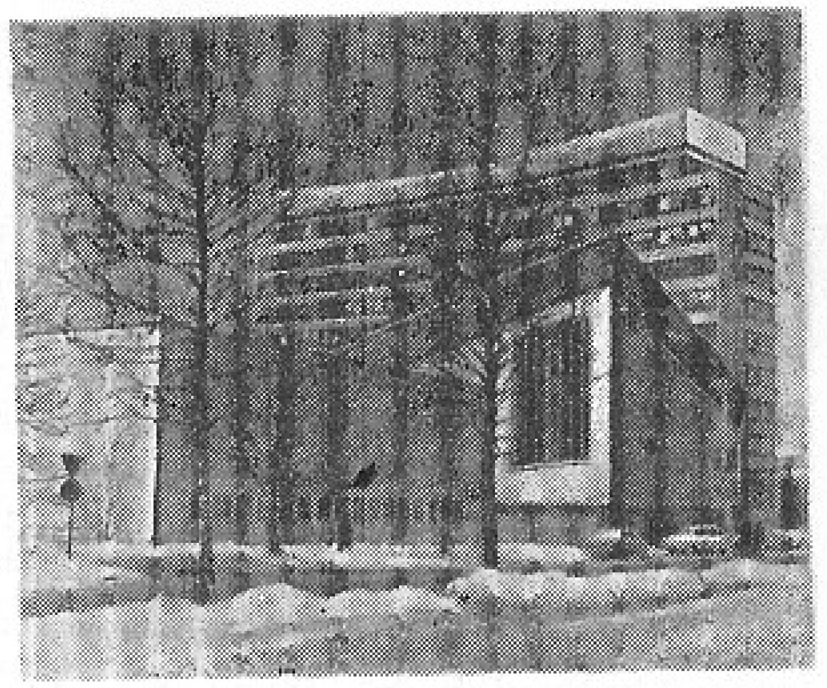

Kino «Kosmos» (1963, I. Laasi) • EKP Keskkomitee hoone (1968, M. Port, U. Tõlpus ja O. Kontšajeva)

lel ehitati muu seas esinduslikku laadi haldushoone A. Weizenbergi t. 39 (1938, A. Kotli) ja luksuslikke üürimaju (näit. F. R. Kreutzwaldi t. 22, 1940, A. Käsper), mille fassaadikujunduses leidub orderi sugemeid ja tekstiiliornamendist laenatud eklektilist dekoori.

Nõukogude korra taaskehtestamine andis arhitektuurile uue ühiskondliku suunitluse. Maa natsionaliseerimine lõi arhitektidele suuremaid võimalusi planeerimiseks ja hoonestamiseks. Hakati ehitama nn. rahvakortereid.

Esimesed sõjajärgsed aastad kulusid taastamiseks ja ülesehituseks. Linna korrastamisest võttis osa tuhandeid tallinlasi. Planeerimistähised andis arhitektide H. Armani, O. Keppe ja A. Soansi juhtimisel koostatud esialgne generaalplaan, mis kinnitati 1952. a. Selle kohaselt tuli linna ajalooline südamik säilitada, aga selle ümbrust oluliselt ümber korraldada. Kodarjalt hargnevad peatänavad (Narva, Tartu ja Pärnu mnt.) kavandati omavahel ühendada ringtänavaga. Määrati maa-alad tööstushoonete ehitamiseks (Kopli, Lasnamäe, Männiku). Suures Isamaasõjas oli hävinud 47% elamispinnast, seepärast osutati erilist tähelepanu elamuehitusele. 1950. a-il ehitati kõige rohkem Koidu t. ja Pärnu mnt. piirkonda, Lembitu t-sse ning Endla t. ja Paldiski mnt. vahele. 1963. a. alustati uue generaalplaani koostamist. Selles osalesid arhitektid L. Haljak, H. Arman, M. Port, D. Bruns, H. Sepp ja E. Kilps ning insener M. Välbe. Plaan kinnitati 1971. a.

1961. a. anti käiku Tallinna Elamuehituskombinaat. Tööstusliku elamuehituse esimeseks tandriks sai Mustamäe, esimesed majad valmisid seal 1962. a. Linnaosa oli kavandatud 9 mikrorajoonina, hiljem on lisatud veel 2, Sääse ja Siili. Planeerimis- ja hoonestusprojekti koostamisest võtsid osa arhitektid T. Argus, T. Kallas, M. Meelak, M. Port, L. Pettai, V. Tippel jmt. Põhihoonestuse moodustavad tüüpprojektide järgi ehitatud 5- ja 9-korruselised paneelelamud, aktsentidena on püstitatud 14- ja 16-korruselisi tornmaju. Mikrorajoonides on kauplused (arhitektuurilt on märkimisväärseim V mikrorajooni kaubanduskeskus, arh. P. Jänes), koolid jm. lasteasutused. Linnaosas asub TPI hoonestik (1962—71, arh-d U. Tõlpus, H. Sepmann, O. Kontšajeva ja L. Raudsepp, ins. A. Soans). Nüüdisajal elab Mustamäel ligi 100 000 inimest, elamute ehitamine on põhiliselt lõpetatud. 1973. a. hakati ehitama Väike-Õismäed (arh-d M. Meelak ja M. Port). Seal on kogu hoonestus kavandatud ringjalt ümber tehisjärve paiknevana. Alustatud on ka Lasnamäe linnaosa rajamist. Sinna tuleb ligi 4 milj. m^2 üldpinda ligi 180 000 elanikule (generaalplaani autorid on arh-d V. Herkel, M. Meelak, M. Port, I. Raud ja O. Žemtšugov).

Peale suurte elulinnaosade on tüüpprojektide järgi püstitatud ka palju ühiskondlikke hooneid, sealhulgas lasteaedu ja koolimaju. Arhitektuurilt huvitavaid kooperatiiv-, rida- ja väikeelamuid on ehitatud ainuprojektide järgi.

Esimesi pärast sõda taastatud ühiskondlikke hooneid on «Estonia» teater. 1944.—45. a. korraldatud ideevõistluse võitsid arhitektid A. Kotli ja E.-J. Kuusik, lõpliku projekti tegi A. Kotli. Hoone taastati 1945—50 (kontserdisaal valmis 1946. a.). Taastati ka lennujaam (1945, arh. P. Koido), lõpetati sõja pärast pooleli jäänud EKP KK *Poliitharidusmaja (1947, arh. E.-J. Kuusik) ja Raadiomaja (1952, arh-d E. Lohk ja G. Šumovski). 1953. a. püstitati Võidu väljakule Kunstihoone kõrvale ENSV Kunstifondi hoone (arh. A. Kotli), 1955. a. Vana-Posti ja Müürivahe t. vahele sammasfassaadiga kino «Sõprus» (arh-d P. Tarvas ja A. Volberg), mille kaks saali mahutavad kokku 800 inimest.

1957. a. korraldati uue *laululava ja -väljaku planeerimiskava võistlus. Lõplik projekt koostati võitnud arhitekti A. Kotli juhtimisel. Laululava valmis 1960. a. Kaarjat astmeliselt kõrgenevat tribüüni kattev hüperboolse paraboloidi kujuline kõlakatus on esimene ripptarind Eestis. 1960. a. valmis Lauluväljaku lähedal Pirita tee ääres arhitekt V. Pormeistri kavandatud lillepaviljon. 1966. a. liideti sellega sama arhitekti projekteeritud 150-kohaline kohvik «Tuljak», mille sisekujunduse ja kaminaaia on kavandanud V. Tamm ja V. Asi. 1962. a. valmis «Kalevi» spordihall ja 1965. a. siseujula (arh-d U. Tölpus, P. Tarvas ja O. Kontšajeva), mõlemad on Eesti suurimaid spordiehitisi.

1950. a-il jõuti vanade ehitiste teaduslikult põhjendatud restaureerimiseni. 1920.—30. a-te ümberhitustes ei olnud restaureerimine peaeesmärk (näit. Olevi gildihoone korrastamises 1920—22). Soodsasti mõjus Teadusliku Restaureerimise Töökoja asutamine 1950. a. 1968. a. reorganiseeriti töökoda Vabariiklikuks Restaureerimisvalitsuseks ja 1978 moodustati selle uurimis- ja projekteerimisosakonnast Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut. Esimene suur töö oli raekoja II maailmasõjas purustatud tornikiivri taastamine 1952. a. 1959—62 korrastati raekoja eksterjöör, 1970—75 restaureeriti ning rekonstrueeriti interjöör. 1956. a. alustati Niguliste kiriku taastamist. 1957. a. restaureeriti hoone fassaad Niguliste t. 1, 1958. a. *Peetri

Väike-Õismäe (1973—78, M. Meelak ja M. Port)

maja, 1959. a. korrastati *Mustpeade Vennaskonna hoone fassaad, 1959—60 lõik linnamüüri Nooruse t. 1960—65 restaureeriti ja kohandati keskaegne elamu Vene t. 17 *Linnamuuseumi hooneks. 1966. a. võeti vanalinn riigi kaitse alla, peale üksikhoonete kaitstakse kogu ajaloolist linnatervikut. 1968. a. lõpetati *Kiek in de Köki suurtükitorni restaureerimine ja rekonstrueerimine Linnamuuseumi filiaaliks. Samal ajal korrastati ja konserveeriti dominiiklaste *Katariina kloostri säilinud osad (1963), restaureeriti elamu fassaad Raekoja plats 12, eeskoda ning talalaed Niguliste t. 1, Raekoja t. 3 ja Vana Tooma t. 6 ning toomkiriku võlvid (1967). Osa linnamüüri torne sai kõrge 17. saj-le tüüpilise katuse. 1970. a-il on restaureeritud lõik linnamüüri Taani kuninga aias. 1975. a. lõpetati Lai t. 23 elamu kohandamine *Noorsooteatri hooneks. Aidahoonet Aida t. 3 restaureeritakse tarbekunstimuuseumiks, väikest elamut Tolli t. 3 kohandatakse ametihooneks. Restaureeritud on *Mustpeade Vennaskonna hoone, Haridus- ja Teadusala Töötajate Maja, *Suurgildi hoone, *Kadrioru lossi ning Olevimägi 14 asuva hoone silmapaistvaid interjööre jm. Rocca al Mares jätkub Vabaõhumuuseumi täiendamine.

1960. a-il püstitati linna nn. kultuurikeskuse (planeerimisprojekt arh. H. Armanilt) uusi hooneid: ENSV Teaduste Akadeemia hoonele (1953, arh. E. Kaar) jt. lisandus 1962. a. «Eesti Tööstusprojekti» hoone (arh-d V. Herkel ja Ü. Ilves, ins. Ü. Tärno), 1964. a. ENSV TA Teaduslik Raamatukogu (arh-d U. Tölpus ja P. Madalik, ins. A. Soans) ja 1968. a. EKP Keskkomitee hoone (arh-d M. Port, U. Tölpus, O. Kontšajeva ja R. Karp, ins. E. Uustalu). Viimase madalas vasakus tiivas asub 600 kohaga konverentsisaal. V. I. Lenini pst-l ehitatakse projekteerimisasutuste maja (arh-d P. Jänes, M. Port ja R. Urb, ins-d O. Maranik ja V. Hütsi). 1962. a. valmis Harju t. *Kirjanike Maja (arh-d A. ja H. Volberg) ja 1965. a. A. Lauteri t. Heliloojate Maja (arh-d P. Härmson ja U. Ivask).

1964. a. valmis Tõnismäel Tallinna suurim kino «Kosmos» (arh. I. Laasi). 1965. a. anti ekspluatatsiooni Televisioonimaja (arh-d P. Koido ja P. Madalik) ja 1972. a. uus Raadiomaja (arh-d A. Eigi ja J. Jaama, ins. P. Põldre). F. R. Kreutzwaldi ja M. Lomonossovi t. nurgal valmis 1970. a. 8-korruseline hotell «Kungla» (arh-d I. Puumets ja H. Rüütlane, ins. J. Henno). Viru väljaku piirkonda püstitati 1956—58 «Eesti Energia» haldushoone (arh-d P. Tarvas ja U. Tölpus), 1960. a. valmis seal Kaubamaja (arh-d D. Špraizer ja V. Kutuzov) ja 1972. a. Tallinna esimene kõrghoone, 23-korurseline «Inturisti» hotell «Viru» (arh-d H. Sepmann ja M. Port, ins. U. Pall, sisearh-d V. Tamm jt.). Väljaku A. Laikmaa t. äärsele küljele ehitati Eesti suurim teenindusasutus, 8-korruseline Teenindusmaja (1975, arh. M. Kaarnaväli, ins. H. Kask), Narva mnt. ja Hobujaama t. nurgale ehitatakse postimaja (arh-d R. Karp ja M. Raigna).

Tervishoiuasutustest on pärast sõda ehitatud Hiiule onkoloogiadispanser (1966, arh-d K. Luts ja M. Vainik, ins. E. Künnis), meditsiiniinstituut (1970, arh. I. Puumets, ins. H. Tuum) ning naha- ja suguhaiguste dispanser (1972, arh. K. Vanaselja), Karl Marxi pst-le sünnitusmaja (1970, arh. K. Luts, ins. J. Henno) ja Pärnu mnt-le ENSV Tervishoiuministeeriumi IV Valitsuse Vabariiklik Haigla (1978, arh. K. Luts); 1972. a. alustati Mustamäel kiirabijaama ja -haigla ning lastehaigla rajamist (arh-d I. Puumets ja H. Aru, ins-d T. Aakre ja H. Tuum).

Märkimisväärsed tootmishooned on ENSV Statistika Keskvalitsuse hoone Endla t. (1963, arh. Ü. Ilves, ins-d Ü. Tärno ja M. Roose), Ajakirjandusmaja ja EKP KK Kirjastuse trükikoda (1971—72, arh-d U. Rosme ja E. Treiberg, ins. G. Järve) ning ENSV Riikliku Plaanikomitee haldushoone Pärnu mnt-l (1978, arh. Ü. Ilves). V. Kingissepa t-s jätkub «Eesti Kolhoosiehituse» hoonete ehitamine (arh. R. Tomingas, ins. V. Hütsi). Hajali tööstusobjektide püstitamise asemel on hakatud rajama kompaktseid tööstuspiirkondi. Kadaka tee tööstuspiirkonnas paistavad silma tehase «Ilmarine» hooned (I järk 1976, arh. S. Jõe, ins. M. Nutt).

1980. a. olümpiaregatiks rajatakse Piritale uus purjespordikeskus (arh-d H. Sepmann, P. Jänes, H. Looveer ja A. Raid, sisekujundus arh. V. Tamme juhtimisel). Ehitatakse 6000 kohaga Linnahalli (arh-d R. Karp ja R. Altmäe, ins. A. Kudu), 28-korruselist hotelli «Olümpia» (arh-d T. Kallas ja R. Kersten, ins. E. Kaarelson) ja hulka uusi hooneid Narva mnt-l. Maarjamäe nõlvale rajatakse suurejoonelist nõukogude võimu eest võidelnute mälestusansambIit (kollektiiv arh. A. Murdmaa juhtimisel).

Tallinn on Eesti arhitektuurimõtte keskus. Siin asuvad tähtsamad projekteerimis- ja uurimisinstituudid ja *Arhitektide Liit, siin koolitatakse arhitekte (Kunstiinstituut), avaldatakse bülletääni «Ehitus ja Arhitektuur» ning korraldatakse arhitektuurikonkursse ja -näitusi.

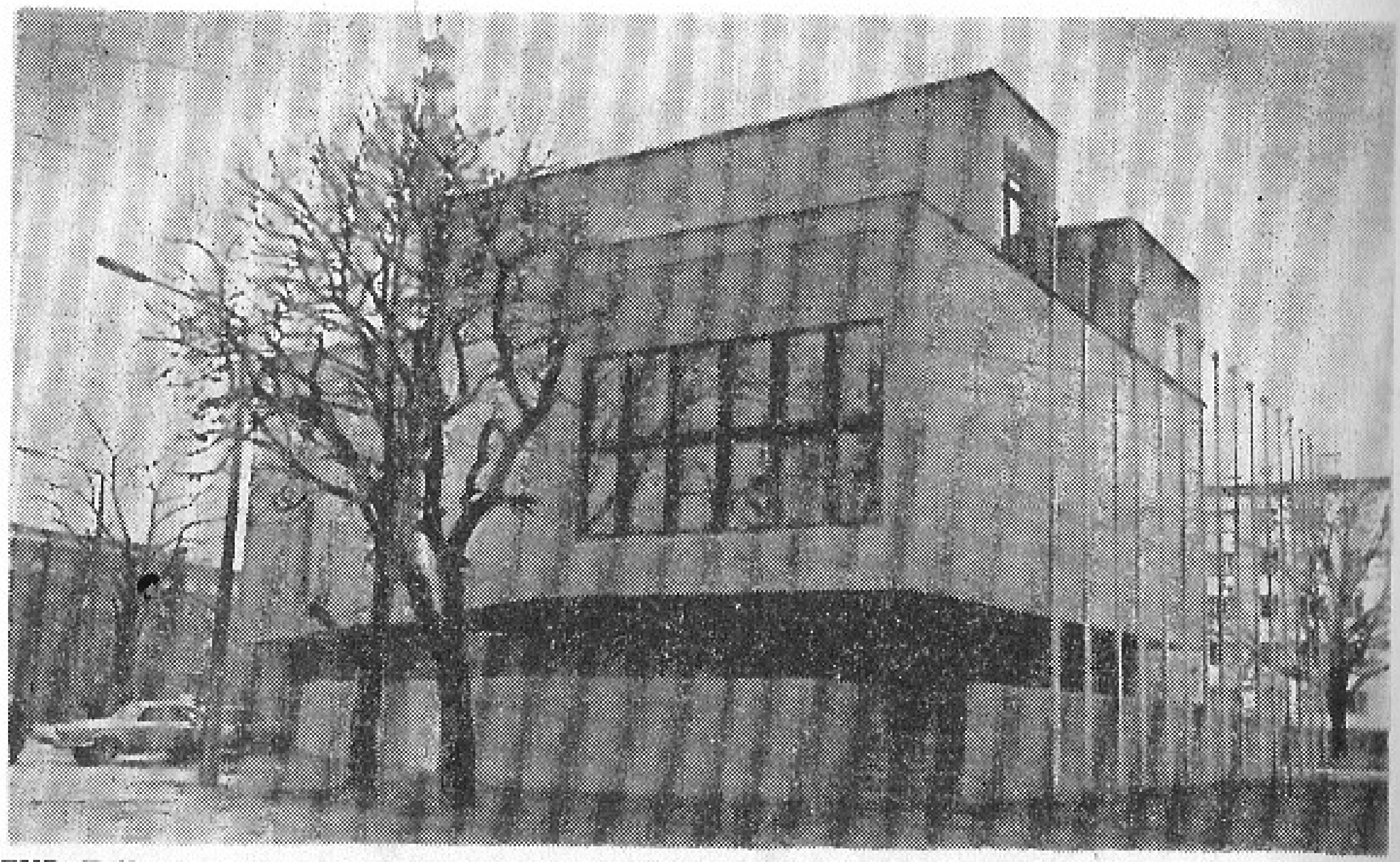

EKP Tallinna Linna Mererajooni Komitee hoone (1976, M. Kusma) • Elamud Trummi t.

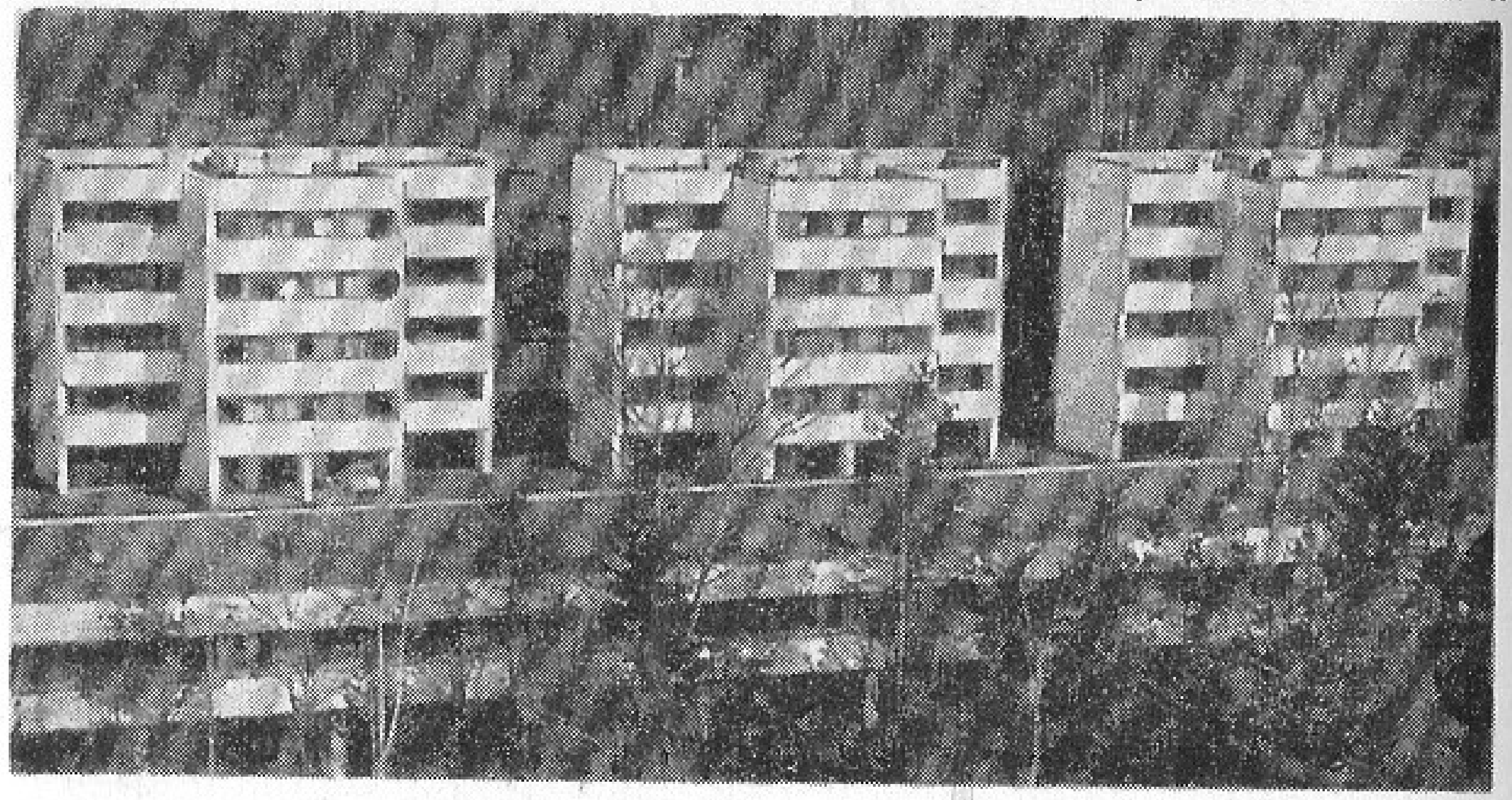

KIRJANDUSELU

Keskaja Tallinnas kirjutatud sõnaloomingu kohta on vähe andmeid. Säilinud on peamiselt võõrkeelset juriidilist kirjandust, nagu Tallinnas kehtinud Lüübeki õiguse koodeksid, gildide põhikirjad jms. Et linnas tegutses mitu kooli, dominiiklaste kloostril oli väärtuslik raamatukogu ja Pirita kloostrist on arheoloogilistel kaevamistel leitud rohkesti raamatuköidete metallosi, on saadud oletada, et ajuti võis kirjanduselu üsna märkimisväärne olla. Dominiiklased olid jutlustajad ja pidid ordu põhikirja järgi värbama noviitse kohalike elanike hulgast, seepärast tuli neil õppida ka eesti keelt; nende jutlused olid põimitud legendidega. Pärast reformatsiooni on katoliiklikud käsikirjad enamasti hävinud.

16. saj., pärast reformatsiooni võitu (1525), sai Tallinnast eestikeelse vaimuliku kirjanduse keskusi. 1535. a. trükiti Wittenbergis Tallinna Niguliste kiriku õpetaja S. Wanradti koostatud alamsaksa-eesti katekismus, mille eestikeelse osa oli tõlkinud Pühavaimu kiriku jutlustaja J. Koell; see on esimene säilinud (ehkki ainult 11 lehe fragmentidena) eestikeelne raamat. Kirikulaulude tõlkijaina kasutati linnakooli eestlastest õpilasi. Selles töös tulid kasuks poeetikaharjutused, mida koolis tehti antiikeeskujude varal. On teada, et juba 17. saj. alguses oli Tallinnas olemas trükitud eestikeelne kirikulauluraamat. 16. saj. suurim kirjandussündmus oli Pühavaimu kiriku õpetaja B. Russowi alamsaksakeelse Liivimaa kroonika «Chronica der Prouintz Lyfflandt ...» ilmumine (1. ja 2. tr. Rostockis 1578, 3. tr., mis täiendab käsitlust 1583. a-ni, Bartis 1584). Russowi kroonika on esimene eestlase koostatud ajaraamat; värvikad rahvaelu ja sõjasündmuste kirjeldused teevad temast ka hinnatava kirjandusteose.

1631. a. asutati Tallinnas gümnaasium ja 1633. a. selle juurde trükikoda. Esimese Eestis trükitud eestikeelse raamatuna ilmus 1637. a. toomkiriku pastori H. Stahli saksa- ja eestikeelse kirikukäsiraamatu «Hand- vnd Hauszbuch ...» (1632—38) II osa, lauluraamat. Samal aastal ilmus Stahli eesti keele grammatika.

1630. a-il moodustasid A. Oleariuse reisikaaslasena siia saabunud saksa luuletaja P. Fleming, gümnaasiumi kreeka keele professor R. Brocmann, G. Saleman jmt. luuleringi, kus tutvuti saksa luuleteoreetiku M. Opitzi poeetikareeglitega. Ilmus hulk pulmade ja matuste puhul kirjutatud luuletrükiseid. Neist saksa-, ladina-, kreeka- ja eestikeelseist juhuluuletustest on osa jäänud eesti ja saksa kirjanduslukku. Esimese teada oleva eestikeelse pulmalaulu «Carmen Alexandrinum Esthonicum ...» avaldas R. Brocmann 1637. a. On kaudseid andmeid, et 17. saj. kirjutati Tallinnas ka näidendeid või kohandati klassikalisi näidendeid kohalikele oludele. Kirikulaul ja juhuluule hakkasid mõjustama eesti rahvaluulet, kus regivärsi kõrval hakkas pikkamisi kodunema lõppriimiline värss.

Pärast Põhjasõda ja Eesti ala ühendamist Venemaaga Tallinna osatähtsus eestikeelse kirjanduse väljaandmises suurenes. Sõja ajal oli siia pagenud rohkesti kirjamehi, linnas oli säilinud trükikoda. Tõenäoliselt 1720. a-te paiku hakkas ilmuma eestikeelne kalender. 1739. a. trükiti Tallinnas esimene eestikeelne piibel, selle tõlkimist oli juhtinud Jüri kiriku pastor A. Thor Helle. Põhjaeestikeelse piibli ilmumine soodustas põhjaeesti kirjakeele levimist kogu eesti keele alale.

Eriti elav oli Tallinna kirjanduselu 18. saj. lõpus ja 19. saj. alguses. A. von Kotzebue alustas Tallinnas väga viljakalt oma näitekirjanikutegevust (tema näidendeid mängiti tollal kogu Euroopas) ja avaldas kirjandusajakirju. Tallinnas tegutsesid lühemat või pikemat aega kirjanikud S. ja J. F. E. Albrecht (viimase tõlkes ja väljaandel ilmus siin J. J. Rousseau filosoofiliste teoste arvatav esimene saksakeelne väljaanne), F. G. ja M. H. Arvelius jmt. kirjameest. Tallinna literaatide ringilt ilmus kaks almanahhi «Ehstländische poetische Blumenlese ...» (1779 ja 1780); esimene

sisaldab ka kolm eestikeelset luuletust. Gümnaasiumi professor F. G. Arvelius oli esimesi eestlastele mõeldud ilmaliku jutukirjanduse soetajaid, ta avaldas lugemiku «Üks Kaunis Jutto- ja Õppetusse Ramat» (I—II, 1782—1787) ning tervishoiu- ja majandusnõuandeid jagava teose «Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat» (1790). 1806. a. ilmus Tallinnas vanim teada olev eestikeelne luulevihk «Monned laulud» (9 pala). Napoleoni sõdade ajal avaldati eestikeelset patriootilist luulet (R. J. Winkler, «Eesti-ma Ma-wäe söalaulud», 1807). 1820. a-il lavastati siin eestlasest näitleja P. A. Steinsbergi algatusel eestikeelseid näidendeid.

1820. a-il sai Tallinnast vene haritlaste armastatud suvituskoht ning ühtlasi vene ja lääne (eelkõige saksa) kirjanduse vahenduspaik. Korduvalt suvitas ja elas siin N. Karamzini perekond. Nende juures peatus poeet P. Vjazemski, kes kirjutas mitu Tallinna-ainelist luuletust. Mitmel aastal suvitasid Tallinnas A. Puškini sõber luuletaja A. Delvig ja Puškini omaksed. 1820.—21. a. viibis siin A. Bestužev (Marlinski), kes avaldas reisikirja «Поездка в Ревель» (1821). 1828—30 ilmus Tallinnas ajakiri «Esthona», mis avaldas peamiselt vene kirjanike teoseid saksa keeles. Eestisse abiellunud saksa kirjanik S. Tieck ja tema mees K. von Knorring andsid välja 3 vihku väljaannet «Russische Bibliothek für Deutsche» (1831), milles muu hulgas sisalduvad A. Puškini «Boriss Godunov» ja venekeelset esitrükki ennetavalt A. Gribojedovi «Häda mõistuse pärast». 1832—33 anti Tallinnas välja filosoofia-, pedagoogika- ja ilukirjandusajakirja «Радуга», mis tutvustas omakorda vene lugejaile lääne, peamiselt saksa kultuuri. 1840. a-il oli mitut puhku Tallinnas F. Dostojevski.

Tallinna tähtsaimad eestikeelse kirjasõna avaldajad olid kahe eri kirjastuse ühesuguse pealkirjaga kalendrid «Eesti-ma rahva Kalender». Eriti Gresseli kirjastuse omas ilmus peale vaimulike kirjutiste populaarteaduslikku ja kultuuriloolist lugemisvara, lühikesi jutukesi (peamiselt tõlkeid saksa keelest) ning rahvalaule. Keila pastori O. R. von Holtzi muu jutuloomingu seas ilmus Gresseli kalendris 1814. a. armastusidüll «Jut on se Koroke, Õppetus on se Iwwa», mida on hinnatud kui üht esimest suhteliselt õnnestunud eestikeelset algupärandit.

1850. a-il koondus 1842. a. asutatud Eestimaa Kirjanduse Ühingusse (*Estländische Literärische Gesellschaft*) mitmest rahvusest haritlasi, kes tundsid huvi Eestimaa ajaloo ja kultuuri vastu. Ühingu saavutustest on märkimisväärseim keele ja kirjanduse sektsiooni juhi A. H. Neusi koostatud eesti rahvalaulude antoloogia väljaandmine. Ühingu liige C. E. Malm tõlkis luuleklassikat (J. W. von Goethe, H. Heine). N. F. Russow ja V. Blagoveštšenski taotlesid talurahva olukorra parandamist. Blagoveštšenskit on peetud Eesti olusid paljastava raamatu «Der Ehste und sein Herr» (1861) autoriks. Selle ringkonnaga oli sidemeid eestlastest haritlastel J. D. ja C. H. Petenbergil. Et vendade Petenbergide õde J. A. Dullo oli 1854—63 Tallinna vanima ja suurima trükikoja omanik, kavandati eestikeelsete illustreeritud raamatute väljaandmist. Ilmuda jõudsid aabits, mõni lasteraamat, F. R. Kreutzwaldi «Eesti-rahva Ennemuistsed jutud ja Vanad laulud» I (1860) ning 12 vihku N. F. Russowi sarjast «Tallinna koddaniko ramat omma söbbradele male» (1854—57).

1870. a-il, kui Tallinna majandus kiiresti arenema hakkas, algas tõusuaeg ka kirjanduselus. Esialgu avaldus elavnemine menuka laadakaubana müüdavate rahvalaulikute (näit. F. Brandti «Harju Laulik», 1872) ning annete kaupa ilmunud tõlkeliste röövliromaanide väljaandmises (Chr. A. Vulpiuse «Röövlipäälik Rinaldo Rinaldiini», 1875—83). Kõrgemale tasemele tõstsid kirjanduselu 1880. a-il ajalehed «Virulane» ja «Valgus». Nende ümber koondus eesti kirjamehi. «Virulase» edumeelne väljaandja ja toimetaja J. Järv avaldas algupärase ajaloolise romaani «Vallimäe neitsi» (1885). «Valguses» ilmus rohkesti ajaloolisi tõlkeromaane, sealhulgas L. Tolstoi «Sõda ja rahu» I—IV (1893—98). Tallinnas möödus E. Bornhöhe varane

kujunemisjärk. Siin ilmusid tema ajaloolised jutustused («Tasuja», 1880; «Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimsed päevad», 1893), humoristlik «Tallinna narrid ja narrikesed» (1892) jm.

Radikaalse ühiskonnakäsitusega päevalehe «Teataja» ilmumahakkamine (1901) tõi ka kirjandusellu suunamuutuse. Lehe toimetuses töötasid lühemat või pikemat aega eesti kriitilise realismi ja 1905. a. revolutsiooni ajal tekkinud proletaarse kirjanduse tuntumad esindajad E. Vilde, H. Pöögelmann, A. H. Tammsaare ja O. Münther. «Teataja» juures töötades kirjutas ja avaldas Vilde ajaloolised romaanid «Mahtra sõda» (1902) ja «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» (1903). «Teataja Nalja lisaga» algatas ta eesti nalja- ja satiirilehtede traditsiooni, millel oli 1905.—07. a. revolutsiooni ajal ja hiljemgi suur ühiskondlik ja poliitiline tähtsus (proletaarse kirjastaja J. Lilienbachi pilkelehed). A. H. Tammsaare kirjutas ajakirjanikuaastail Tallinnas jutustused «Peastmisel» (1905) ja «Raha-auk» (1907), milles käsitles 1905.—07. a. revolutsiooni sündmusi. 1905—07 ilmusid H. Pöögelmanni tõlkes rahvusvahelised võitluslaulud «Marseljees», «Internatsionaal», «Varšavjanka» jt., mis said ruttu tuntuks ja lauldavaks. Klassiteadlikku luulet avaldasid J. Lilienbach («Ommikulaulud», 1909) ja V. Mölder («Sõnajalad», 1910). Pärast «Teataja» sulgemist hakkas kirjanduselu koonduma uute ajalehtede «Päevalehe» ja «Tallinna Teataja» ümber. Nende juures töötasid M. Metsanurk, H. Raudsepp ja J. Mändmets, jätkates loomingus kriitilise realismi suunda. Nimetatud kirjanikud, J. Kärner jmt. kuulusid 1906. a. asutatud Eestimaa Rahvahariduse Seltsi kirjanduse haruseltsi. Seltsi asjaarmastajalik publik ning realismilembene suunitlus andsid Tallinna kirjanduselule Tartu kirjanduskeskkonnast ja selle taotlustest erineva ilme. M. Metsanurk avaldas novellikogu «Jumalalapsed» (1910) ning romaanid «Vahesaare Villem» (1909) ja «Orjad» (1912); viimases taunib ta selle aja avaliku elu selgrootust. Hilisem näitekirjanik H. Raudsepp oli tollal peamiselt följetonist ja kriitik, J. Mändmets andis oma parima külaaineliste laastude ja jutustustega.

Tsarismi kukutamine ja sellele järgnenud poliitilised sündmused Venemaal tõid uusi impulsse ka Tallinna kirjandusellu. Paljud kirjanikud võtsid osa poliitilisest võitlusest, eriti publitsistitegevusega. Viljastavat mõju avaldas

Initsiaale Tallinna gümnaasiumi trükikojast (17. saj.) • «Tallinna koddaniko 11. ramat omma söbradele male» (1856. a.) • E. Vilde näidendi «Tabamata ime» kaas (1912. a., A. Jansen)

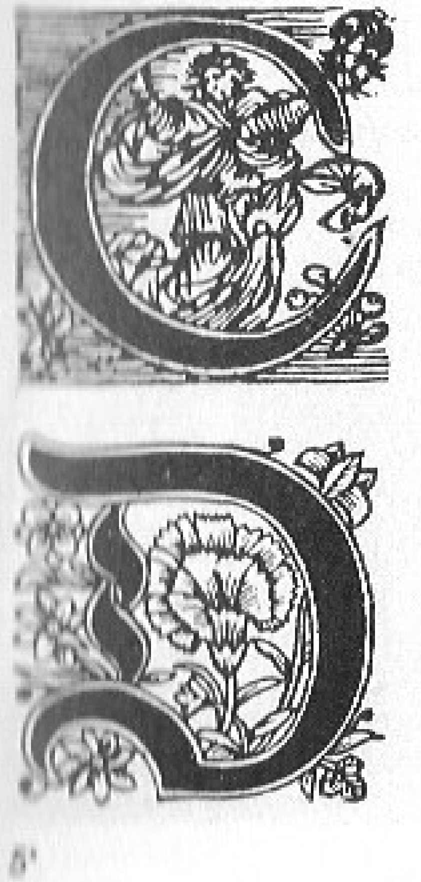

kirjanduselule tsensuuri kaotamine. Keset revolutsioonisündmusi ilmus teoseid Eessaare Aadult (J. Anvelt), A. H. Tammsaarelt, J. Mändmetsalt, M. Underilt. Tallinna naasid hulga aastaid poliitiliste pagulastena võõrsil viibinud E. Vilde ja H. Pöögelmann. F. Tuglase organiseerimisel tekkis 1917. a. kevadsuvel kirjanike rühmitus «Siuru», mille liikmed arenesid kiiresti võimekaiks loovisikuiks (M. Under, H. Visnapuu, J. Semper, A. Gailit jt.).

Kodanliku vabariigi tekkides kerkis varasemast tungivamini päevakorda kõiki kirjanikke koondava kutseühingu asutamine ja kirjanikele riigi toetuse taotlemine. Esimene selle eesmärgiga kokkutulek toimus Tallinnas juba kodusõja ajal 1919. a. sügisel (siis valiti nn. kirjanike keskkomitee). Eesti Kirjanikkude Liit asutati 1922. a. Liidu juhatuse ametlik asukoht oli algse põhikirja järgi pealinn, kuid pärast Eesti kultuurkapitali seaduse vastuvõtmist (1925. a.; selle koostamisest võttis kirjanikkonna esindus osa) peeti otstarbekaks viia keskus Tartusse. Ülikoolilinnas asusid tollal peamised ilukirjandust avaldavad kirjastused, seal ilmus algusest peale kirjanike liidu ajakiri «Looming», ka suurem osa kirjanikke elas Tartus kui traditsioonilises kultuurilinnas. Nõnda olid Tallinna kirjanduselu välised avaldumisvormid kodanliku vabariigi algaastail suhteliselt tagasihoidlikud.

Tallinnas elas ja töötas nimekaid kirjanikke. E. Vilde redigeeris oma varasemat loomingut teostekogu jaoks. Pedagoogina, kirjandustegevusest tagasitõmbunult, tegutses E. Peterson-Särgava. Ajajärgu esileküündivad autorid olid A. H. Tammsaare, M. Under ja M. Metsanurk, kes kirjutasid Tallinnas oma loomingu kaalukaima osa: Tammsaare suurromaani «Tõde ja õigus» I—V (1926—33) ja teravalt ühiskonnakriitilise romaani «Põrgupõhja uus Vanapagan» (1939), Metsanurk romaanid «Punane tuul» (1928) ja «Ümera jõel» (1934), Under värsikogud «Hääl varjust» (1927), «Rõõm ühest ilusast päevast» (1928), «Õnnevarjutus» (1929) jmt. Kirjanike liidu tegevusest võttis tallinlastest agarasti osa üksnes M. Metsanurk (E. Hubel), kes oli mitu korda juhatuse esimees või liige. A. H. Tammsaare seevastu hoidus ametlikest kirjandusüritustest kõrvale.

Avalikkuse teadmata oli toonases Tallinnas teistsugustki kirjanduselu, proletaarset võitluskirjandust, mis sündis põranda all või vanglas. J. Anvelt avaldas Eessaare Aadu kirjanikunime all 1922—23 töölisajalehtedes romaani «Linnupriid» I osa. Töölisväljaandeis esines esimeste kirjanduskatsetustega noor J. Lauristin, kes järgnenud vangla-aastail kirjutas «Riigikukutajad» (ilmus Leningradis 1929. a. J. Madariku pseudonüümiga) ja romaani «Vabariik» algvariandi. Poliitilise tegevuse pärast pikka vangistusse mõistetud V. Mölder ja L. Laid kirjutasid värsse, P. Keerdo lühiproosat.

Töölisliikumisele lähedane A. Antson koondas 1920. a-te teisel poolel pahempoolse hoiakuga noori kirjanikke, kes avaldasid kolm annet almanahhi «Aktsioon» (1926—29). Antson ise käsitles näidendeis sõjavastast ja revolutsioonivõitluse teemat ning ründas epigrammides ägedasti kodanliku riigi nurikülgi.

Kõigist mõjustamiskatseist (üleskutsete või kultuurkapitali summadega) hoolimata ei läinud kodanlusel pikka aega korda inspireerida endale meelepärase kirjanduse võrsumist. Eesti kirjanduse demokraatlik traditsioon oli küllalt tugev. Alles pärast 1934. a. riigipööret ilmnes nihkeid parempoolsusse, kusjuures riiklikku kirjanduspoliitikat toetavad literaadid hakkasid koonduma Tallinna. Siin juba varem elanud A. Adsonile, P. Krustenile ja esialgsest kriitilisest hoiakust loobunud A. Kivikale tulid 1934.—37. a. lisaks A. Gailit, H. Visnapuu, A. Mälk ja J. Jaik. Selle rühma algatusel asutati Tallinnas 1937. a. kirjastus «Kultuurkoondis», mis suurt riiklikku toetust saades avaldas algupärast ilukirjandust ja samast aastast kultuuriajakirja «Varamu» (toimetaja H. Visnapuu). 1934. a. kitsa ringina tekkinud nn. Tallinna kirjanike koondis, mis 1939. a. nimetati Tallinna Kirjanike Ühinguks, vastandus mõneti Eesti Kirjanikkude Liidule, ent see parempoolse hoiakuga literaatide rühm oli liiga kitsapiiriline ja lühiealine, et kogu maa kirjanduselu mõjustada.

Tallinna ei koondunud siiski ainult võimulähedasi kirjanikke. Siin tegutses autoreid, kelle kirjanduslikud taotlused olid ühiskonnakriitilised, näit. romaanikirjanik R. Sirge, novellist J. Ruven, kriitik N. Andresen ja näitekirjanik E. Tammlaan. 1938. a. asus pealinna J. Sütiste, aasta hiljem tuli Pärnust J. Barbarus (Vares). Barbarusele langes peatses murrangus oluline osa nii riigimehena kui kultuuritegelasena. J. Sütiste põlistas 1940. a. pöördelisi sündmusi luules (poeem «Maakera pöördub itta»).

Pärast kodanluse võimu kukutamist, revolutsiooniliste ümberkorralduste ajal 1940—41, hakkas Tallinna kirjanduseluline osatähtsus kiiresti kasvama. Seoses tööleasumisega uutes valitsus- ja kultuuriasutustes tulid pealinna J. Semper, A. Alle, M. Jürna jmt. «Varamu» asemel hakkas ilmuma kirjandus-, kunsti- ja kultuuriajakiri «Viisnurk» (toimetaja A. Hint), asutati kirjanduse ja kunsti nädalaleht «Sirp ja Vasar» (toimetaja A. Vaarandi, hiljem D. Vaarandi). Koos Tartus ilmumist jätkanud «Loominguga» oli neil väljaandeil tähtis osa kirjanduse suunamises nõukogulikule arenguteele. Tunduvalt mõjustas kirjanduselu kirjastustegevuse reorganiseerimine.

Hoogsad ning perspektiivikad ümberkujundused katkestas sõda. Tallinna kaitsmise ajal astus ründavate vaenuvägede vastu ka kirjanike nõukogulik aktiiv. Üleskutsevärsid ja publitsistlik esinemine õhutasid võitlusvaimu. Linna langemise eel nõukogude kirjanikkonna tuumik evakueerus; Tallinna kaitsmise ja vabastamise teema kajastus nende loomingus läbi kõigi sõjaaastate.

Fašistliku okupatsiooni ajal kirjanduselu kängus. E. Tammlaan vaevles mitu aastat vanglas ja hukkus enne sõja lõppu Stutthofi koonduslaagris. J. Ruven vangistati haiglas ja hukati 1942. a. kevadel. Kogu okupatsiooniaja oli vangis A. Antson, ligi aasta J. Sütiste, vangipõlve said Tallinnas tunda ka R. Sirge ja O. Tooming; viimane kirjutas hiljem sel ainestikul põhineva romaani «Pruuni katku aastail» (1950). Okupatsiooniaja elamusi väljendab J. Sütiste nende aastate luulelooming, mis võis ilmuda alles pärast Eesti NSV vabastamist postuumses kogus «Umbsed päevad» (1945).

Kirjanike Liidu 1978. a. aastakoosoleku presiidium

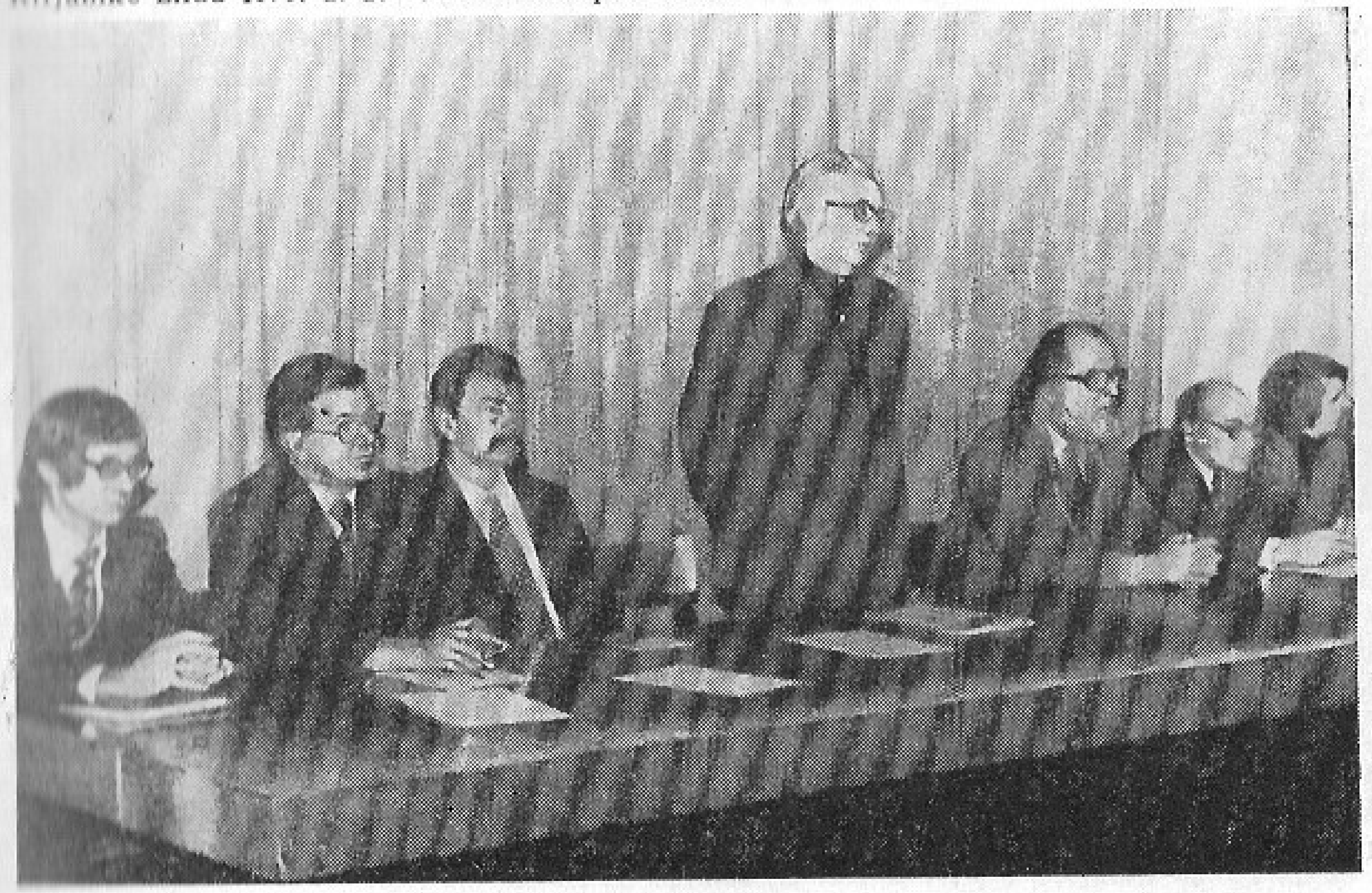

Okupatsiooniaegses Tallinnas avaldasid raamatuid peaasjalikult tunase parempoolse rühmituse kirjanikud A. Gailit, A. Kivikas, A. Mälk ja P. Krusten. Fašistliku propaganda teenistuses olnud literaadid jmt. emigreerisid 1944. a. sügisel.

Hoolimata ränkadest kaotustest, mida olid tekitanud sõda ja okupatsioon, suudeti pärast Tallinna vabastamist kiiresti luua tingimused ka kirjanduselu edendamiseks. Juba okt. 1944 hakkas taas ilmuma «Sirp ja Vasar» ning järgmise aasta alguses «Looming» (sestpeale samuti Tallinnas). Ka kirjastus «Ilukirjandus ja Kunst» jätkas tööd pealinnas. Lugejaskonna kätte jõudsid J. Barbaruse, A. Jakobsoni, M. Raua, E. Männiku, A. Hindi, E. Krusteni jpt. uued raamatud ning sõja ajal NSV Liidu tagalas esilekerkinud luuletajate D. Vaarandi, R. Parve, M. Nurme, A. Kaalu ja J. Smuuli esikkogud.

Tallinn sai kirjastuskeskuseks ja kirjandusperioodika ilmumiskohaks. Kirjanduselu asus organiseerima ENSV *Kirjanike Liit. Algas kirjanike koondumine pealinna. Tänapäeval elab Kirjanike Liidu liikmeskonnast Tallinnas ligi 80%. Seega on Tallinna kirjanduselu viimase kolmekümne aasta vältel olnud vaevalt eristatav kogu eesti kirjanduspildist, ta moodustab selle määrava osa.

Kirjanduselu etapilised sündmused on olnud kirjanike kongressid. Kõik kongressid peale sõjaaegse (kongressi õigustega) asutamiskonverentsi on peetud Tallinnas. Paljudest Kirjanike Liidu üritustest (nõupidamistest, arutluskoosolekuist, seminaridest ja konverentsidest) võtab osa ka kirjastus-, toimetus-, teadus- jm. töötajaid. Laiemale kirjandusavalikkusele on orienteeritud kirjanduslike tähtpäevade ja juubelite tähistamine ning *Kirjanike Maja kirjandusõhtud, kus sageli esitatakse uudisloomingut. Kirjanikud, kriitikud ja kirjandusteadlased kohtuvad lugejatega ka käitistes, asutustes, koolides, raamatukogudes ja klubides, võtavad osa lugejate konverentsidest, esinevad kirjanduslike loengutega.

Pidevalt on tihenenud kontaktid nõukogude vennasrahvaste ja välismaa kirjandusega. Tallinnas on peetud piirkondlikke kirjandusnõupidamisi, milles on osalenud vennasvabariikide tuntud autoreid. Külalistena on neid viibinud eesti kirjanike kongressidel, suurte kirjandustähtpäevade tähistamisel ning liiduvabariikide kirjanduse ja kunsti päevadel. Järjest on kasvanud kirjanduslike väliskülaliste arv. Tallinna on külastanud nõukogude kirjanikest I. Ehrenburg, M. Šolohhov, N. Tihhonov, T. Aitmatov, tuntud välismaa kirjanikest A. Lundkvist, Nazım Hikmet, J. Aldridge, J. P. Sartre, V. Linna. Tihti käib Tallinnas Soome kirjanikke, sotsialismimaadest on kõige rohkem sidemeid Ungariga.

Kirjanduse uurimisega tegeldakse eeskätt ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi kirjandusajaloo- ja kirjandusteooriasektoris, mille väljaandel on kirjandusteadlaste ühistööna ilmunud suure «Eesti kirjanduse ajaloo» (peatoimetaja E. Sõgel) kolm esimest köidet. 1958. a-st ilmub Teaduste Akadeemia ja Kirjanike Liidu väljaandel ajakiri «Keel ja Kirjandus» (peatoimetaja O. Jõgi). Uudisloomingut tutvustab ajakiri «Looming» (K. Kurg). Tuntud kirjandusteadlastest töötavad pealinnas N. Andresen, M. Kalda, E. Nirk, E. Siirak, A. Vinkel jmt. Tallinnas on E. *Vilde ja A. H. *Tammsaare Memoriaalmuuseum (Kadriorus) ja F. *Tuglase Majamuuseum (Nõmmel). Peale klassikute endi tutvustavad need kogu eesti kirjanduse arengut ja saavutusi.

Tallinna kujutamisel on eesti kirjanduses ulatuslik kirjanduslooline minevik. «Kalevipojas» räägitakse Toompeast kui Kalevi kalmust. Tuntakse muistendeid Ülemiste järve tekkimisest, Linda kivist ja Iru ämmast. Hilisemad on Oleviste kiriku ehitamise ja Ülemiste vanakese muistendid ning kindlate majadega seostuvad kummituslood.

Tallinna on kujutanud J. Järv, E. Bornhöhe ja E. Vilde, A. H. Tammsaare suurteose «Tõde ja õigus» III ja IV köites ning paljud teised autorid (näit. K. Ristikivi nn. Tallinna triloogia romaanides). Eriti on Tallinna tänapäeva ning lähemat ja kaugemat minevikku käsitletud uusimas kirjanduses. Val-

dava tegevuskohana näeb pealinna P. Kuusbergi ja E. Vetemaa loomingus, taustana sageli ka A. Beekmani, A. Valtoni ja enamiku nooremate kirjanike teostes. Pidevalt on Tallinna-motiive eesti nõukogude luules (eriti näit. D. Vaarandi värssides). On ka läbini linnapoeete (näit. A. Siig), kelle looming seostubki peaasjalikult kodulinnaga. Ajaloolist Tallinna taaselustab ainulaadselt J. Krossi proosalooming («Kolme katku vahel» I—III, 1970—77, jm.).

KUNSTIELU

Tallinn sai Eesti kunstielu keskuseks 14.—15. saj., kui ajutiselt siin töötanud välismaa meistrite kõrvale moodustus kohalik kunstnikkond, peamiselt puunikerdajad, kiviraidurid, kullassepad ning teiste käsitööalade esindajad. Nagu Lääne-Euroopagi keskaegseis linnades, koondusid kunstnikud käsitööliste tsunftidesse. Tsunftid kuulusid Kanuti Gildi (esimest korda mainitud 1326. a.) ja Oleviste Gildi (1341. a.), esimene ühendas varasemail sajandeil esmajoones saksa käsitöölisi, näit. kullasseppi, teise liikmed olid peamiselt eestlased, eeskätt kiviraidurid ja müürsepad. Suhtlemine Saksa ja Madalmaade kunstilinnadega, kust toodi kõrgeväärtuslikke kunstiteoseid (näit. H. Rode ja B. Notke loomingut), viis Tallinna rahvusvahelise kunstielu ringi. Kunstiteoseid tellisid kirikud, kloostrid, raad, gildid, vennaskonnad ja jõukad kodanikud.

16. saj. ja 17. saj. algus oli reformatsiooni ja Liivi sõja järelmõju pärast Tallinna kunstielule ebasoodus aeg. Usupuhastusega kaasnenud pildirüüste oli hävitanud palju väärtuslikke kunstiteoseid, suured kirikukunstitellimused lakkasid. Uus humanistliku kallakuga renessansskunst juurdus aeglaselt, kunstielu püsis veel keskaegseis raames. Meistrid kuulusid endiselt käsitööliste tsunftidesse. Maalijad, klaasijad, nikerdajad ning tislerid moodustasid 1637. a-ni ühise tsunfti. Nagu varemgi, toodi palju kunstiteoseid välismaalt. Tallinnast veeti teistele maadele, näit. Soome ja Rootsi peamiselt raidkive. Tallinna renessansskunsti silmapaistvaim meister oli Hollandi päritoluga skulptor ja arhitekt A. Passer, kelle tuntuimaid teoseid on Rootsi väepealiku

H. Pawelsi kenotaaf (1516, H. Byldensnyder) Oleviste kiriku seinal. *Detail* • «Õiglus» (1597, A. Passer) Mustpeade Vennaskonna hoone fassaadil

P. De la Gardie hauamonument (1589—95, toomkirikus). Lääne-Euroopas rahvusvahelise tunnustuse saavutanud Tallinnast pärit meister M. Sittow töötas siin 1506—14, naasis lõplikult 1517. a. ning valiti 1525. a. Kanuti Gildi vanemaks.

17. saj., baroki ajal, jagas Tallinn esikohta Eesti kunstielus ajutiselt Narvaga. Ülekaalus olid tarbelise kallakuga kunstiharud. Sel ajal oli Tallinna raidkunsti viimane õitseng. Siinset puunikerdustoodangut (mööblit, epitaafe, vappe) tarbiti kogu maal, paljude meistrite hulgast olid tähtsaimad Kopenhaagenist tulnud E. Thiele (raesaali nikerdfriis, 1667) ja Königsbergist saabunud Chr. Ackermann (toomkiriku kantsel ja altar, vastavalt 1686 ja 1696). 17. saj. teisel poolel ja 18. saj. alguses puhkesid uuele õitsengule kullassepakunst (karikad, vaagnad) ja vasetöö (küünlajalad, lühtrid). Kujutav kunst oli tunduvalt tagasihoidlikum. Maalis hakati viljelema portreed. Jõukad kodanikud ja organisatsioonid asutasid portreegaleriisid (näit. Huecki perekonna ja Mustpeade Vennaskonna portreekogu). Hoonete sisekujunduses rakendati dekoratiivmaali (näit. talamaalingud Niguliste t. 1). Nimekad maalijad olid Lüübekist tulnud J. Aken (raesaali moraliseerivate süžeedega lünetimaalid, 1667) ja Tallinnas sündinud portretist E. W. Londicer. Kunstnikud jäid endiselt seotuks tsunftidega, kuid neis ühinguis ilmnes senisest suuremat diferentseerumist. Kanuti Gildi kuulunud maalijad, klaasijad ja tislerid moodustasid kolm omaette tsunfti, 1637. a. koostati uus maalijate tsunfti põhikiri. Kujurid kuulusid 1651. a. asutatud tislerite tsunfti. 17. saj. takistas tsunftikord juba loomingulist arengut, seetõttu püüdsid mõne eriala esindajad tegutseda väljaspool tsunfti vabakunstnikena.

Pärast Eesti- ja Liivimaa liitmist Vene impeeriumiga tekkisid sidemed Venemaa uue pealinna Peterburiga. Uusi kunstitaotlusi levis Tallinna eeskätt Peeter I ja tema õukonna jaoks rajatavate ehitusansamblite vahendusel. Lääne-Euroopast Venemaale kutsutud arhitekte ja kunstnikke töötas ka Tallinna tarbeks. Tervikuna ei saavutanud siinne kunstielu siiski varasemat taset ja muutus provintslikuks. Palju võimekaid kunstnikke siirdus Peterburi. Kunstiloomingu rakendusala piirdus Tallinnas tollal enamasti sisekujundusega. Kohalikud traditsioonilised kunstiharud puuskulptuur ja raidkunst hääbusid, kasutusele tuli stukk. Ka maalikunstis andis tooni sisekujundusega seostuv monumentaal- ja dekoratiivmaal (mütoloogiaainelised plafoonid). Portretistidest töötas 18. saj. alguses Tallinnas J. H. Wedekind, kes hiljem siirdus Peterburi. C. Ficki algatusel hakati 1770. a-il tootma portselani ja fajanssi, kuid manufaktuuri tegevus lõppes juba 1792. a.

18. saj. lõpus ja 19. saj. alguses, klassitsistliku stiili ajal, sai kunstielus oluliseks Tartu. Uut ilmus ka Tallinna kunstiellu. Käsitööliku loomingu asemele tõusis peamiseks kujutav kunst, eelkõige maal ja graafika. Kunstnikud olid valdavalt baltisakslased või Saksamaalt sisserännanud meistrid. Enamik neist ei elanud Tallinnas püsivalt, vaid viibis siin ajuti. Nimekaim 18. ja 19. saj. vahetuse paiku Tallinnas töötanud meister oli K. F. von Kügelgen. Temalt ja mitmelt tema kaasaegselt pärineb Eesti-ainelisi teoseid, näit. Tallinna vaateid. 19. saj. teisest kümnendist alates, kui klassitsism andis järkjärgult maad biidermeierlikule realismile, kasvas kohalikus kunstis graafika osatähtsus. Loodi terveid litograafiasarju Tallinna ja ümbruskonna vaateist. Neid turustati edukalt ka Peterburis. Enamasti litografeeriti need tööd välismaal, kuigi Tallinnaski asutati tollal litograafiatrükikodasid (1818. a. rajatud litograafiatöökoda oli Baltimaadel esimene). Kohapeal müüdi graafikat peamiselt G. A. Eggersi ja F. Kluge raamatukauplustes. Tuntuimad Eesti ainestiku ja Tallinna motiivide kasutajad graafika- ja maaliloomingus olid Th. Gehlhaar ja E. H. Schlichting. Peterburis elanud meistreist puutusid Tallinnaga lähemalt kokku G. A. Hippius ja A. G. Pezold. Skulptuuriteosed (peam. hauamonumendid) telliti peaaegu kõik mujalt. 19. saj. teisel veerandil hakati korraldama avalikke kunstinäitusi (1829, 1838, 1850, 1852, 1857), mis tutvustasid peamiselt baltisakslaste kogusid. Kunstihariduse omandamiseks oli kohapeal vähe võimalust. 19. saj. alguses tegutses F. von Saporski joonistuskool, 1815—50 töötas toomkoolis joonistusõpetajana kohalik portretist K. S. Walther.

19. saj. II poolel hakkas baltisaksa kunst ilmutama hääbumise tundemärke. Kunstnikke lisandus 19. saj. lõpus vähe, olulised olid kubermangugümnaasiumi joonistusõpetaja (1866—1900) Th. A. Sprengel ja K. A. von Winkler. Tunti ka Düsseldorfi kunstiakadeemia Eestist pärineva professori E. von Gebhardti teoseid. Tallinna vaadete jäädvustaja W. S. Stavenhageni sidemed kohaliku kunstieluga olid põgusad. Üldiselt oli siinne kunstielu sel ajal provintslikult alalhoidlik, Lääne-Euroopa ja Venemaa uued kunstivoolud ei leidnud erilist vastukaja. Kunsti koondamise ja populariseerimise seisukohast oli oluline Eestimaa Provintsiaalmuuseumi asutamine (1864. a.). Seal esinesid algul põhiliselt baltisaksa kunstnikud, hiljem tutvustati ka eesti, vene ja Lääne-Euroopa kunsti. Samal ajal hakkas esile kerkima eesti kunst, mis 20. saj. sai valitsevaks.

Eesti rahvusliku kunsti alusepanijad J. Köler, A. Weizenberg ja A. Adamson elasid põhiliselt Peterburis või mujal, Tallinnas viibisid nad ajuti. J. Köler maalis 1879. a. Kaarli kiriku apsiidile fresko. A. Weizenberg korraldas 1878., 1887. ja 1894. a. kodumaad külastades Tallinnas personaalnäituse. Provintsiaalmuuseum tellis temalt marmorist «Linda» (1880; selle pronkskoopia püstitati 1920. a. Rootsi bastionile, nüüdsele Lindamäele). 1896., 1898. ja 1900. a. oli samas muuseumis A. Adamsoni näitus. Kunstiteoseid eksponeeriti (peamiselt müügiks) nagu varemgi ka J. Steinfelsi, F. Wassermanni ning F. Kluge ja C. Ströhmi raamatukauplustes. 1893. a. tutvustas oma loomingut F. Wassermanni kaupluses A. Adamson. 1902. a. avatud A. Adamsoni *«Russalka» on Tallinna esimene eesti kunstniku loodud monument. 1890. a-il tegutses siin lühikest aega eestlasest ksülograaf E. M. Jakobson. 1880. a. asutas C. R. Jakobsoni õde N. Johanson-Pärna Tallinna esimese naiskäsitöökooli. 1890. a-te alguses avas L. Rebenitz naiste käsitöö- ja kangakudumiskooli.

Rahvuslikus kunstielus algas pööre A. Laikmaa naasmisest kodumaale (1899. a.). 1901. a. korraldas Laikmaa Tallinnas provintsiaalmuuseumis oma teoste näituse, 1903. a. kevadel asutas ta ateljee ja ateljeekooli. Selles alus-

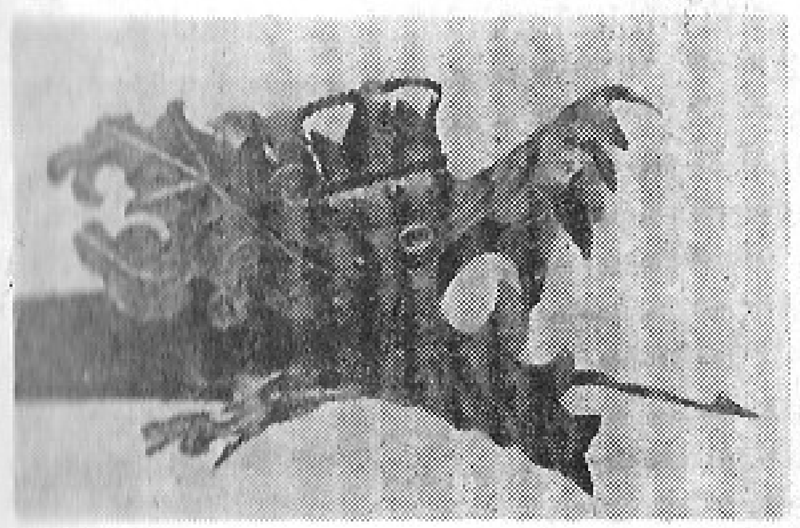

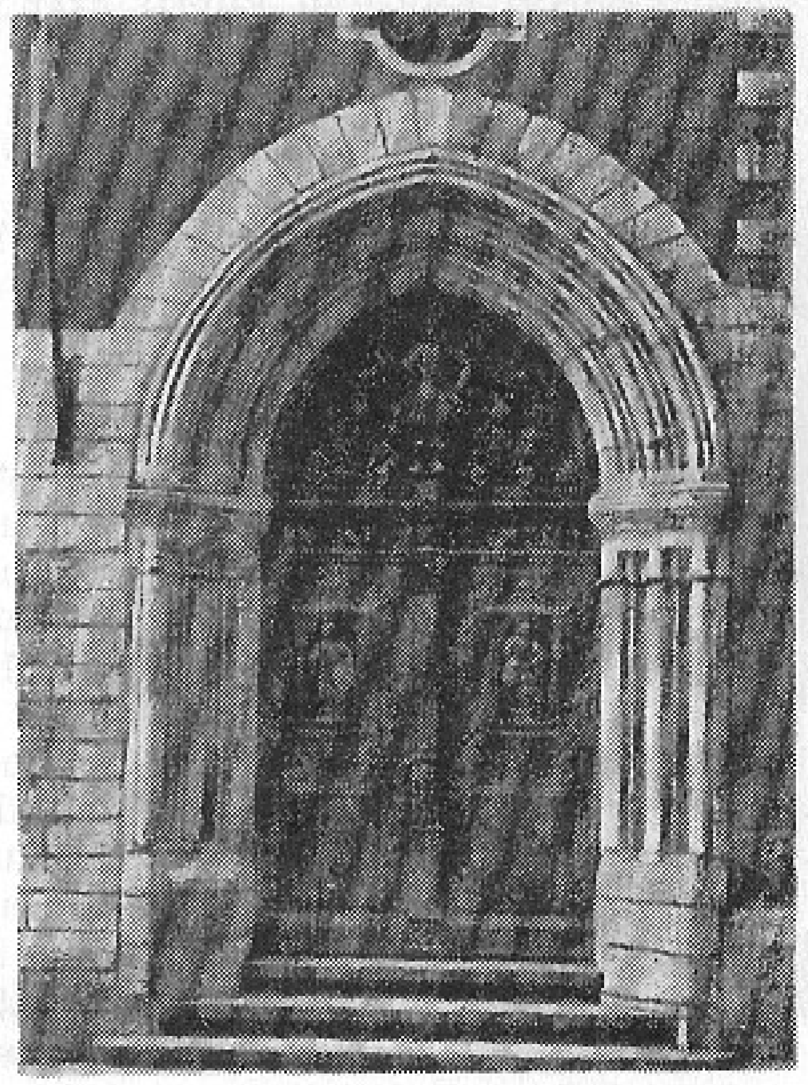

Raekoja veesüliti (1627, D. Pöppel) • Raidportaal (15. saj.) ja nikerduks (17. saj., E. Thiele)

tasid õpinguid tulevased eesti kunstnikud P. Burman, O. Kallis ja A. Uurits, lühikest aega õppisid seal N. Triik ning A. Tassa. Oma loomingu ja pedagoogitööga tõi Laikmaa Tallinna kunstiellu akademismivastaste kunstisuundade mõju. Ühtlasi seadis ta eesmärgiks rahvusliku kunsti arendamise. Eriti virgutav oli nii tema enda kui ka ta ateljeekooli tegevus 1905.—07. a. revolutsiooni ajal. Ateljee töötulemusi tutvustati korrapäraselt õpilastööde näitustel (esimene oli 1903. a. dets-s provintsiaalmuuseumis). Laikmaa tegevuse katkestasid reaktsiooniaastad. 1907. a. kevadel lahkus ta Soome. Selleks ajaks oli Tallinna asunud Peterburi Stieglitzi kunstikooli lõpetajaid (V. Päts, A. Kivi, O. Jungberg). Nemad asutasid 1907. a. Eesti Kunstiseltsi (mõtte oli algatanud A. Laikmaa), ent see ei suutnud hõlmata edumeelsemaid noori kunstnikke. N. Triigi, K. Mäe ja J. Koordi tegevus seostus pärast revolutsiooni peamiselt Tartuga, Tallinn jäi rahvusliku kunsti esimestest kaalukatest ühisüritustest kõrvale. Siin korraldatud III eesti kunstinäituse ajal (1910—11) esitas Eesti Kunstiselts omaette näituse. Seltsi tänuväärseim algatus oli joonistuskursuste asutamine (1912). Nende eesmärk oli Tallinna arenevale tööstusele kunstkäsitööoskustega kaadrit koolitada. 1914. a. kevadel muudeti kursused Tallinna Kunsttööstuskooliks. Õppeasutus mõjustas tugevasti eesti tarbekunsti arengut. 1913. a., kui A. Laikmaa oma ateljeekooli taas avas, oli kunsti kandepind muutunud nii tugevaks, et paljud teisedki nooremad kunstnikud söandasid otsida töövõimalusi kodumaalt. Veidi enne I maailmasõda asusid Tallinna N. Triik, P. Burman, R. Nyman, P. Aren, A. Jansen, P. Raud ja A. Tassa; ka K. Raud, kes seni oli elanud Tartus, tuli 1914. a. Tallinna. Selle tulemusena elavnes kunstielu märksa. Ajakirjanduses hakkas kunsti kohta sagedamini artikleid ilmuma, peeti kõneõhtuid, näituste korraldamine muutus järjekindlaks. Suurim oli 1916. a. kevadine kunstinäitus. 1917. a. tegutses Tallinnas B. Tomasbergi algatatud noorte kunstnike ühing «Vikerla».

Tallinn jäi Eesti kunstielus keskseks ka kodusõja ning kodanliku vabariigi ajal. Oktoobrirevolutsiooni ja kodusõja aastail võeti kunsti- ja kultuuriväärtusi riigi kaitse alla (A. Janseni osavõtul). Tekkis esimene riiklik kunstielu juhtiv asutus — Haridusministeeriumi kunstiosakond, mille kujutava kunsti toimkonna esimene juhataja oli N. Triik. 1919. a. suvel korraldas N. Triik eesti kunsti ülevaatenäituse (u. 40 autorit), mis taotles esitada kogu senist rahvusliku kunsti arengut. Samal aastal peeti Tallinnas Eesti kujutavate kunstnike I kongress, kus otsustati kunstnikele riigilt ainelist toetust nõutada. 1922. a. asutati Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskühing (EKKKÜ). Tegelikult sai sellest Tallinna kunstnike koondis, tuntud kunstnikest kuulusid sinna J. Greenberg, A. Jansen ja R. Nyman. Väiksemaist organisatsioonidest tegutsesid Tallinnas Eesti Kunstnikkude Liit (asut. 1923), ARS (1920), Uus Kunstnikkude Koondis (1930), Eesti Akadeemiline Kutseõiguslikkude Kunstnikkude Koondis (1934) ja Eesti Kujurite Kutseühing (1939). Tallinna kandus ka 1923. a. Tartus asutatud Eesti Kunstnikkude Rühma (A. Akberg, M. Laarman, H. Olvi, J. Raudsepp) tegevus. Organisatsioonide suhted olid teravad ja lõhestasid üldist kunstiõhkkonda. Palju lahkhelisid põhjustas riikliku Eesti kultuurkapitali moodustamine (1925. a.). Selle juurde kuuluvas Kujutava Kunsti Sihtkapitali Valitsuses olid liikmete arvuga võrdeliselt esindatud kõik rühmitused.

Kunstivara säilitamise küsimusi lahendas Haridusministeeriumi kunstiosakonna muinsusvalitsus, mida juhatas 1924. a-ni K. Raud. Ehkki provintsiaalmuuseum jätkas tegevust, tõusis vajadus uue muuseumi järele. 1919. a. asutati Eesti Muuseum. Algul järgiti selles etnograafilist suunitlust, kuid alates 1922. a-st pandi suuremat rõhku kunstikogu soetamisele. Muuseumi anti hoiule gildide ja tsunftide maale, samal ajal hakati sinna koondama ka uuema eesti kunsti teoseid. Esimene suur näitus oli J. Köleri mälestusnäitus (1926). 1928. a. nimetati muuseum Eesti Kunstimuuseumiks.

Kunstnikkonna kasvades ning kunstielu elavnedes rohkenes näituste korraldamine. Esialgu tunti puudust sobivaist ruumidest. Kasutati pritsimaja saali, Harjumäe paviljoni, Kujutava Kunsti Sihtkapitali Valitsuse ruume (Rataskaevu t. 9). Olukorra lahendas 1934. a. valminud *Kunstihoone (Võidu väljakul). Selle avanäitusest võtsid osa peaaegu kõik tolle aja silmapaistvad kunstnikud nii Tallinnast kui ka Tartust. Sellest peale said Kujutava Kunsti Sihtkapitali Valitsuse organiseeritud kevad- ja sügisnäitused, mis tutvustasid kogu eesti kunstnikkonna loomingut, iga-aastaseks tavaks. Kunstihoones eksponeeriti ka tarbekunsti ja korraldati muid kitsama profiiliga näitusi. Tähelepanuväärseimad olid N. Triigi (1934), E. Viiralti (1936), F. Sannamehe (1937) ja Adamson-Ericu personaalnäitus (1938) ning mitu rühmanäitust. Tutvustati ka rootsi (1928), soome (1930) ja poola kunsti, NSV Liidu graafikat ja lasteraamatuid (1934 ja 1939), ungari rahvakunsti (1936), belgia, itaalia (1938) ja prantsuse kunsti (1939). Näituste korraldamisest tagasihoidlikum oli kunstikirjanduse väljaandmine. Ajakiri «Taie» ilmus lühikest aega (1928—29). Uut loomingut tutvustasid peamiselt Eesti Kultuurkapitali Kujutava Kunsti Sihtkapitali Valitsuse avaldatud eesti kunsti aastaraamatud, EKKKÜ kunstialbumid, näitusekataloogid ning ajakirjanduses ilmuvad arvustused.

Kunstiharidust andis Tallinnas Riigi Kunsttööstuskool. 1938. a. muudeti see Riigi Tarbe- ja Kujutava Kunsti Kooliks, mille juures oli 3-aastase õppeajaga Riigi Kõrgem Kunstikool. Tarbekunsti viljeldigi kõige rohkem Tallinnas. 1932. a. asutati siin kutseliste tarbekunstnike Rakenduskunstnike Ühing (RaKÜ). Et Eesti peamine kunstikool «Pallas» asus Tartus, püsis suur osa nooremat ja loomejõulisemat kunstnikkonda seal ning osales Tallinna kunstielus vaid näituste ja organisatsioonilise tegevuse kaudu. Tallinnas elasid põhiliselt vanema põlve kunstnikud — K. Raud, A. Laikmaa, P. Burman, A. Jansen, R. Nyman, P. Aren, J. Greenberg, G. Reindorff; nooremaid esindasid M. Laarman, A. Akberg ja Adamson-Eric. Skulptoreist töötasid Tallinnas vanameister A. Weizenberg, J. Koort, J. Raudsepp, V. Mellik ja F. Sannamees.

1934. a. kehtestatud uue Eesti kultuurkapitali põhimääruse kohaselt hakkas Sihtkapitali Valitsuse esimeest määrama valitsus. Et määratu (V. Päts) oli konservatiivne, tekitas tema juhtimine kunstnike hulgas vastuseisu.

Joonistuse- ja maalimise-
kursus.
Tarwilisel osawõtmisel tahan ma weebruari-
ja aprillikuu wahel Tallinnas figura-maalimise,
joonistuse- ja maalimise-kursust anda. Iseäranis
õpetan inimese pea (näopildi) õiget seadmise- ja
olukorra-wiisi, eespildi ja elawa mudeli järele.
Ülewaatus igapäew, nii kaua kui walge on, mis-
[illegible] igaühel wõimalik on, oma töötundisid ja
[illegible] kestwust enda tahtmise järele waliba. Maks
[illegible] kursuse eest (mida soowi järele pikenda-
[illegible]) täiskaswanud isikutele, kes enam koolis ei
[illegible], 45 rubla, koolidpilastele 20—30 rbl. Tellimi-
[illegible] üles anda: Haapsalu [illegible]
Hans Laipmannile
(Düsseldorfi kunstiakademia end. kaswandikule).
Teataja, 1903, nr. 21, [illegible] 1.

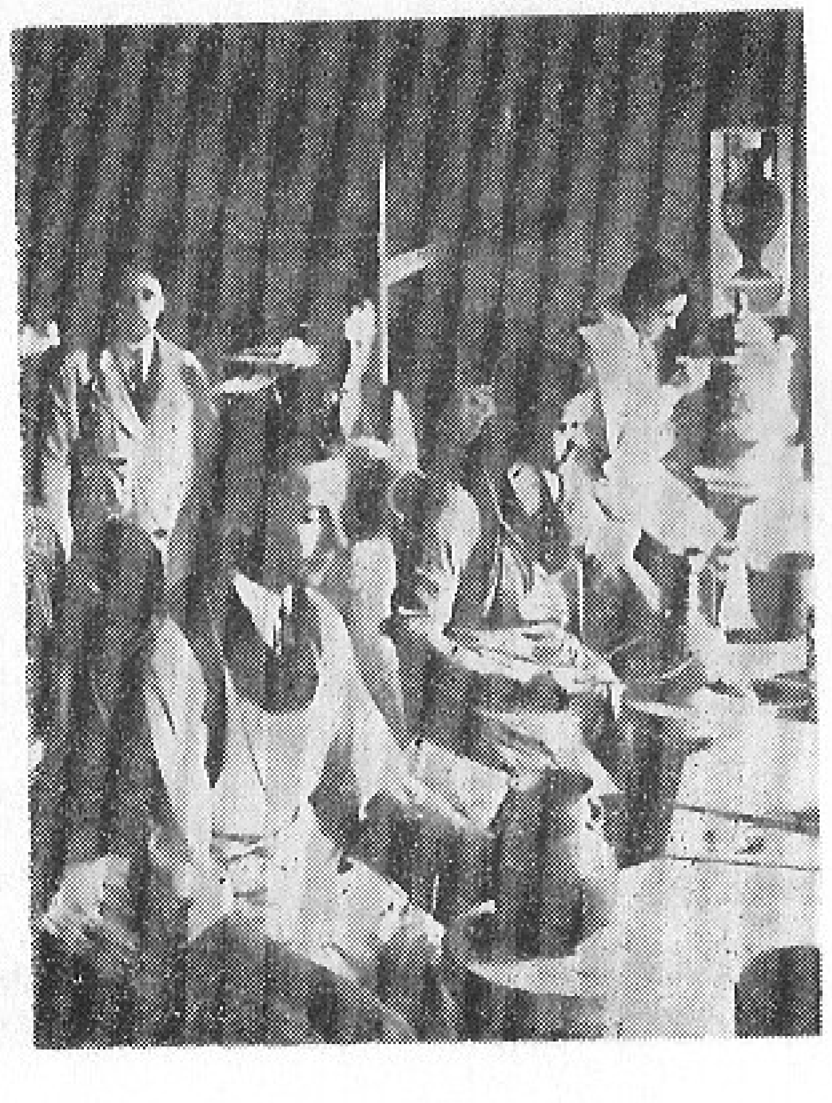

A. Laikmaa ateljeekooli kuulutus • Riigi Kunsttööstuskooli keraamikaateljee 1920. a.

1939. a. esitas kunstnike delegatsioon (Adamson-Eric, J. Grünberg, E. Viiralt) valitsusele märgukirja, milles nõuti kunstielu demokraatlikumat ja pädevamat keskkorraldust ning kunstnike majandusolude parandamist.

Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist sai Tallinn kunstielu juhtivaks ja ümberkorraldavaks keskuseks. Juba 1940. a. asutati ENSV Rahvakomissaride Nõukogu juurde Kunstide Valitsus, kaotati kunstielu organisatsiooniline killustatus ja hakati ette valmistama ühtse Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu moodustamist. Asutati Kunstnike Kooperatiiv, mis ajas peamiselt majandusasju ning hankis kunstnikele töötellimusi. Riigi Tarbe- ja Kujutava Kunsti Kool spetsialiseeriti tarbekunsti õpetavaks J. Koorti nim. Riigi Rakenduskunsti Kooliks. Loomingut suunasid konkursid ning valmistumine Moskvas korraldatavaks Eesti NSV kunstidekaadiks. Suure Isamaasõja puhkemine katkestas algatuste teostamise.

Osa kunstnikke evakueerus NSV Liidu tagalasse, osa võitles rindel. Mitut kohalejäänut jälitasid okupatsioonivõimud. 1944. a. suri Tallinna vanglas N. Kummits, fašistid hukkasid A. Laigo.

Pärast Tallinna vabastamist (1944. a. sept-s) jätkus esimesel nõukogude korra aastal alanud arengusuund. 1944. a. nov-s avati näitus «Eesti kunst Suure Isamaasõja päevil». Korraldati Tallinna püstitatava Suure Isamaasõja monumendi ideekavandi võistlus. Sama aasta detsembris alustas tööd Tallinna Riiklik Tarbekunsti Instituut. Eesti Nõukogude *Kunstnike Liit, mis oli asutatud sõja ajal Jaroslavlis, asus Tallinna. Rindelt ja tagalast tulnud Jaroslavli kunstnike kollektiivi liikmed (Adamson-Eric, A. Bach, E. Okas, E. Roos, R. Sagrits, F. Sannamees) jätkasid tööd siin. Nende sõjaaegset loomingut tutvustati mitmel teemanäitusel. 1946. a. korraldati sõja ajal hukkunud graafikute ja maalijate (A. Johani, N. Kummits, K. Liimand) teoste näitus. 1945. a. avati Tallinna Riiklik Kunstimuuseum (asub 1946. a-st Kadrioru lossis). Selle fondi rikastati riigi ostudega, mis tõid juurde nii eesti nõukogude kunstnike loomingut kui ka kunstipärandit. Mitmest tarbekunstitöökojast asutati Kunstitoodete Kombinaat (1975. a-st ENSV Kunstifondi Tallinna Kombinaat *«Ars»), mis on soodustanud tarbekunsti arengut ja levimist.

Kunstinäitus Pikas jalas

1947. a. dets-s avati graafika-eksperimentaalateljee; seejärel keskendus graafika viljelemine Tallinna. Tallinna kunstnikkonda on rohkendanud ka kunstiõpetuse koondamine pealinna — ENSV Riikliku *Kunstiinstituudi moodustamine (1950. a.). Lisaks uut loomingut tutvustavaile aasta- ja personaalnäitustele (viimastest väärivad eriti märkimist E. Okka, J. Võerahansu ja Adamson-Ericu näitus, esimesed kaks 1958. a., kolmas 1962. a.) said 1950. a-il tavaks suured ülevaatenäitused. Esimesi selliseid oli «Kümme aastat Nõukogude Eesti kujutavat kunsti» (1950). 1956. a. toimus Kunstimuuseumis Eesti NSV kunsti ja kirjanduse Moskva dekaadi eelne kunstinäitus.

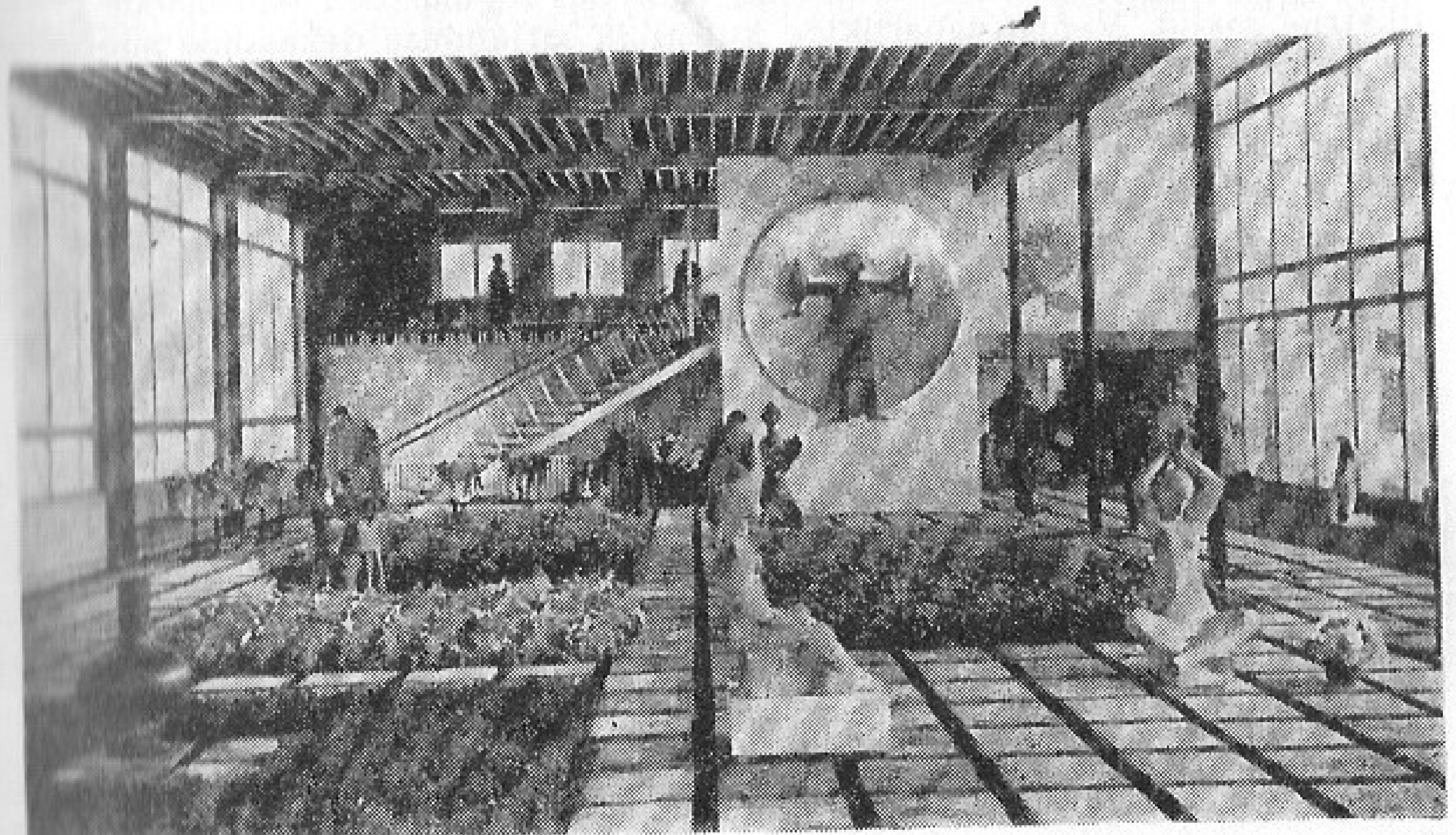

Dekoratiivskulptuurinäitus lillepaviljonis

«Arsi» müügisalong V. Kingissepa t.

Veel elavamaks muutus näituste korraldamine 1960. a-il. Eesti NSV 20. aastapäeva puhul oli kunstinäitus Kunstihoones ja «Dünamo» tennisehallis. Edasised loomingusaavutused võttis kokku Eesti NSV 25. aastapäevale pühendatud juubelinäitus (1965). Kummagi näituse paremik saadeti Moskvasse Balti liiduvabariikide kunstinäitusele. 1970. a-ile on olnud iseloomulikud suured teemanäitused «Inimene ja põld» (1975) ning «Inimene ja tehas» (1977). Kujundajate eksperimentaalloomingut tutvustavad näitused «Ruum ja vorm». Tavaks on saanud noorte kunstnike erinäitused. Esimesi vennasvabariikide kunsti suuresitusi oli Läti, Leedu ja Eesti NSV temaatilise maali näitus (1959. a.). Alates 1968. a-st toimuvad Tallinnas regulaarselt Baltimaade graafikatriennaalid. Vennasvabariikide kunsti ja kirjanduse dekaadide suurimad on olnud ukraina (1974) ja vene kunsti näitus (1977). Eksponeeritud on ka ungari, poola, saksa, soome, jaapani jmt. rahva kujutavat ja tarbekunsti. Koos ENSV Kunstnike Liidu, ENSV Kunstifondi ja ENSV Kultuuriministeeriumiga on näituste korraldamises osalenud Kunstimuuseum. Muuseumi märkimisväärseimaid üritusi on olnud K. ja P. Raua 100., K. Mäe 100. ja J. Köleri 150. sünniaastapäeva tähistamine näituse ja teaduskonverentsiga (vastavalt 1965, 1978 ja 1976). Kunsti levitamisele ja populariseerimisele on kaasa aidanud kunstifondi müügisalong (avati 1954. a. Kunstihoones, 1978. a. ka V. Kingissepa t.) ning kirjastuse *«Kunst» (asut. 1957) väljaanded (1958. a-st ilmuvad almanahh «Kunst» ja tarbekunstiprobleeme tutvustav almanahh «Kunst ja kodu»). Kunstiajalugu uurivad ENSV TA Ajaloo Instituudi kunstiajaloosektor (1947—50 ja a-st 1961), Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut (asut. 1950. a. ENSV Arhitektuuri Valitsuse Teadusliku Restaureerimise „Töökojana) ja ENSV Riiklik Kunstiinstituut. Nende koostöö tulemusena ilmus 1970—77 «Eesti kunsti ajalugu». Kunstikriitikuist ja -teadlastest on tuntuimad B. Bernštein, L. Gens, M. Levin, E. Pihlak, I. Solomõkova, sealhulgas keskaja kunsti uurijaina M. Lumiste, V. Raam ja H. Üprus. Kunstnike arv on Tallinnas pärast sõda kogu aeg suurenenud. 1979. a. jaan-s kuulus ENSV Kunstnike Liitu 455 liiget ja ligi 400 neist töötas Tallinnas. Sellepärast olenevad eesti kunsti saavutused suurel määral Tallinna kunstnikest, nende loomingus kajastuvad arengu peasuunad. Kõige tuntumaist kunstnikest on pikka aega Tallinnas töötanud Adamson-Eric, M. Adamson, A. Bach, L. Erm, A. Keerend, N. Kormašov, H. Kuma, M. Laar-

K. Mäe 100. sünniaastapäeva tähistava näituse avamine Kadrioru lossis 1978. a. (kõnelemas I. Torn)

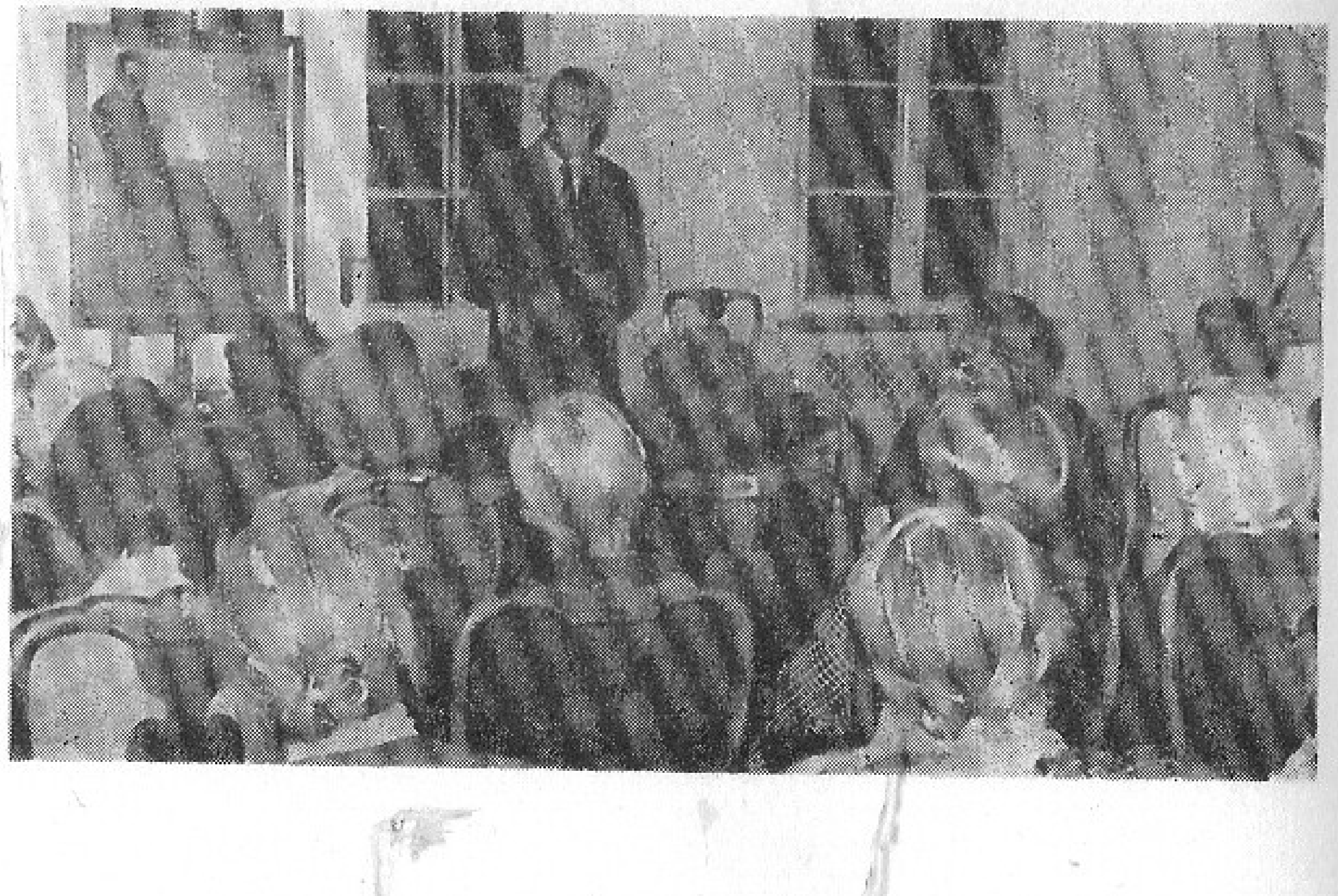

man, L. Mikko, E. Okas, E. Põldroos, S. Raunam, E. Reemets, G. Reindorff, F. Sannamees, O. Terri, I. Torn, V. Tolli, P. Ulas ja J. Võerahansu.

MUUSIKAELU

Maa vallutajad tõid 13. saj. koos uue usuga kaasa katoliku kirikulaulu. Seda esitasid kiriku- ja kloostrikoolide poisid. Mõningaid neumanoodistuses pärgamentlehti tollaseist liturgiaraamatuist on säilinud. Eestlaste vana regivärsiline rahvalaul ja muusika jäid veel sajandeiks püsima. Vahetevahel külastasid Tallinna rändmuusikud. Instrumentidest eelistati varasemal ajal puhkpille (flööti, trompetit) ja trummi. Orelit on siin kirikuis kasutatud arvatavasti 14. saj-st alates, positiive oli 15. saj. eraisikuilgi. 14. saj. II poolel hakkasid rändmuusikuid asendama linna teenistuses olevad mängumehed, kelle seas oli ka eestlasi. 15. saj. oli linnamuusikuid 4—6, nad mängisid pidulikel puhkudel raekojas ja said 1521. a-st kindlat palka. Peatulu said nad siiski pulmades ja pidudel mängimisest, mida raad pillide, palade arvu ja tasu suuruse suhtes reglementeeris (1532). Linnamuusikuamet kestis tsunftikorra kaotamiseni (1836).

16. saj. II poolel asendus katoliku kirikulaul luterlikuga. Eeslauljaina kasutati koolipoisse. Niguliste kirikus oli tollal umbes 50-liikmeline koor, mis esitas mitmehäälseid laule. 16. ja 17. saj. kasutati Tallinnas Lääne-Euroopa nooditrükiseid ning L. Lossiuse, J. Meilanduse, H. Praetoriuse, M. Vulpiuse jt. laulukogumikke. Säilinud on ka käsikirjalisi liturgiaraamatuid ja nende katkendeid. Koolipoiste eeslaulmisest hoolimata oli koguduselaulu tase Pühavaimu pastori G. Mülleri väitel (1600. a. paiku) madal. Olukorda parandamaks avaldas toomkiriku pastor H. Stahl teose «Hand- vnd Hauszbuch ...» II osana lauluraamatu (1637). Et selles mõnele koraalile on lisatud noodid, peetakse raamatut Tallinna esimeseks nooditrükiseks.

17. saj. keskpaigast alates mängisid linnamuusikud ka kirikuis ja 1631. a. asutatud gümnaasiumis, tollal kasutasid nad juba ka keelpille. Linnaeestlaste armastatuim pill oli torupill. Peale linnamuusikute etendasid Tallinna muusikaelus suurt osa organistid, nemadki esinesid pulmades jm. (kantava oreliga). Et organistid pidid täitma raskeid ülesandeid, näit. juhatama suurte vokaal-instrumentaalteoste ettekandeid, oli nende palk suurem kui linnamuusikuil: 17. saj. lõpus sai Oleviste kiriku organist 139 taalrit aastas (linnamuusik 20 taalrit, lisaks 3 tündrit rukist ja muidki toiduaineid). 1658—99 oli nimekaim organist B. Busbetzky. Tema poeg L. Busbetzky õppis D. Buxtehude juures Lüübekis ja kirjutas kantaate (neid on ekslikult peetud D. Buxtehude omadeks). Teine poeg Chr. Busbetzky asus hiljem isa ametikohale. Vokaalmuusikat viljelesid nii kirikuis kui ka koolides kantorid. 1674—83 töötas gümnaasiumi kantorina silmapaistev helilooja J. V. Meder. Rändnäitlejad esitasid vaimulikke komöödiaid ja 17. saj. II poolel ka ooperining balletilaadseid etendusi. Samal ajal tuli moodi juhuluule harrastamine. Eestikeelseisse laulutekstidesse hakkas ilmuma lõppriim.

Pärast Põhjasõda elavnes muusikaelu uuesti 18. saj. keskel. Sajandi viimasel veerandil hakkasid asjaarmastajad laulumängu harrastama, esitati näit. C. Chr. Agthe laulumängu «Erwin ja Elmire» (1776, J. W. von Goethe tekst) ning 1760—68 Tallinnas organistina töötanud C. F. Agthe kantaate (Riias mängiti hiljem ka tema oopereid). 18. saj. lõpus muusikahuvi kasvas, gildides ja kodudes korraldati asjaarmastajate kontserte. 1784. a. asutas näitekirjanik A. von Kotzebue baltisaksa asjaarmastajate teatri (*Revaler Liebhaber-Theater*). 1789. a. mängiti seal tema rahvatükki, mille muusika autor oli gümnaasiumi professor E. A. W. Hörschelmann. 1795—97 esitas Braunschweigist pärineva madam Tilly trupp Tallinnas peale laulumängude W. A. Mozarti ooperid «Võluflööt» ja «Don Giovanni». Viimase siinne ette-

kanne (1797) oli üks varasemaid üldse. Tallinnas esines tollal ka kuulus saksa näitleja S. Schröder (W. Schröder-Devrient'i ema).

19. saj. alguses hakati esitama sümfooniaid (Haydni oma 1804) ja oratooriume (Mozarti «Reekviem» 1814). Kontserte aitas ette valmistada 1812—33 Tallinnas elanud kuulus laulja G. E. Mara. 20. saj-ni etendati saksa teatris enamikku Lääne-Euroopa lavadel menu saavutanud oopereid, sealhulgas R. Wagneri «Tannhäuserit» (1860), «Lohengrini» (1883) ja «Nürnbergi meisterlauljaid» (1902). Eestimaa Vene riigi valdusse kuulumise 150. aastapäeva puhul esitas teater 1860. a. Suurgildi algatusel vaesemale rahvale C. M. von Weberi ooperi «Nõidkütt». 1819. ja 1821. a. etendati esimest korda eestikeelseid, eesti laulude ja tantsudega näidendeid («Häbbi sellel', kes petta tahhab» jt.); tõenäoliselt oli nende autor eestlasest näitleja P. A. Steinsberg. 1817—20 mängis teatri orkestris ja ansambleis Pühavaimu kiriku organist C. F. Karell, kes korraldas ka muusikaõhtuid. Karell on esimene teada olev eestlasest kunstmuusikaautor, tema loomingust on trükis ilmunud 4 tantsupala klaverile (1817). Gümnaasiumi lauluõpetajana ja 1827—54 Oleviste kiriku organistina töötanud J. A. Hagen asutas ja juhatas laulukoore, komponeeris soololaule, avaldas trükis oma lühioratooriumi, koraaliraamatuid ning eestikeelseid õpikuid organistidele («Õppetus, kuida laulomehhed, ja kes muud tahtwad, joudwad notidest laulo wisid ülleswõtta . . .», 1841; «Juhhataja errela mängimisseks . . .», 1861). 1837. a. korraldasid endised Peterburi muusikud tšellist G. Körner ja A. Nentwich kammermuusikakontserte (kavas oli W. A. Mozarti, L. van Beethoveni ja G. Körneri teoseid). 1835. a. asutati muusikaharrastajate ring, järgmisest aastast alates juhtis seda pianist Th. Stein, kes andis ka iseseisvaid kontserte ja sai 1872. a. Peterburi konservatooriumi õppejõuks. 1837. a. liitus ringiga keelemees F. J. Wiedemann. Tema algatusel moodustati 1841. a. Muusikaühing (*Musikverein*), mis korraldas 1841.—45. a. hooajal kord kuus kohalike esinejatega vokaal-instrumentaalkontserte. Sajandi keskel asutati lauluseltsid *Revaler Männergesangverein* (1849), *Revaler Liedertafel* (1854), *Eintracht* (1858), *Jäkelscher Gesangverein* (1859) ja vene lauluselts «Gusli» (1864). Mõneski neist oli seltskondlik koosviibimine olulisem kui kunstiline eesmärk. Kooride ühisüritusena peeti 1857. ja 1866. a. baltisaksa laulupidu. Teisest laulupeost võttis osa ka Jüri kihelkonna eesti koor. Muusikaelu edendamises oli suuri teeneid linna muusikadirektoril A. F. Krügeril, kes korraldas ja juhatas 1850. a-il sümfooniakontserte (näit. Viini klassikute, R. Wagneri, F. Liszti, M. Glinka jt. teoseist) ning oratooriumiettekandeid. Gümnaasiumi õppejõud, hilisem J. S. Bachi biograaf Ph. Spitta esines 1866. a. Eestimaa Provintsiaalmuuseumis loengutega Bachist, Beethovenist, Schubertist ja Schumannist. 1869. a. tekkis saksa *Instrumentalverein*. 1870. a. tähistati Peterburi muusikute kaasabil L. van Beethoveni 100. sünniaastat ja 1891. a. W. A. Mozarti 100. surma-aastat. 1888. a. asutati asjaarmastajate *Kammermusikverein* (1902. a-st *Revaler Verein für Kammermusik*), mille kvartetist arenes hiljem korrapäraselt kontserte andev keelpilliorkester. Kooridest oli tähtsaim H. Stiehli (1880—86 Oleviste kiriku organist) segakoor, mis 1882. a. esitas esimest korda Venemaal J. S. Bachi «Matteuse passiooni». 1892. a. hakkas *St. Nikolai-Gesangverein*'i ja 1894. a. *Revaler Liedertafeli* koori juhatama energiline eestlasest koorijuht ja organist K. Türnpu, kelle juhtimisel kanti ette suurteoseid (näit. G. F. Händeli «Messias», J. S. Bachi «Suur missa», L. van Beethoveni «Missa solemnis» ja J. Brahmsi «Saksa reekviem»). 19. saj. keskpaigast alates korraldati rohkesti ka soolokontserte. Nimekaimad külalisesinejad olid J. Hofman, J. Hubay, B. Huberman, A. Rubinstein, P. de Sarasate, A. F. Servais, H. Vieuxtemps ja H. Wieniawski. 1889. a. esines Tallinnas *Gewandhaus*-orkester A. Nikischi juhatusel.

19. saj. II poolel tekkisid esimesed eesti lauluseltsid «Revalia» (1863), «Estonia» (1865) ja «Lootus» (1877). Tollaseist puhkpillimuusika viljelejaist jäi püsima ainult vabatahtliku tuletõrje puhkpilliorkester (asut. 1884; «Estonia» pasunakoor tegutses 1869—70 ja «Lootuse» oma 1879—88). 1880. a. peeti esimest korda Tallinnas eesti üldlaulupidu (III; üle 900 laulja ja mängija), 1896. a. oli siin VI ja 1910. a. VII üldlaulupidu. 1910. a. laulupeo (sega-, mees- ja lastekoorid ning puhkpilliorkestrid, tegelasi u. 10 000) ühendkooride kava koosnes juba üksnes eesti heliloojate loomingust. Selle laulupeoürituste sarja kuulus A. Tamme rahvalauluõhtu ning sümfooniakontserte, kus esitati M. Lüdigi «Jaaniöö», A. Lemba klaverikontsert, M. Saare «Poeem» jm. eesti autorite teoseid. Laulupeo ajal asetati «Estonia» uue maja nurgakivi. Hoone avapidustuste sümfooniakontserdil 28. I 1913 esitati R. Tobiase «Estoniale» pühendatud sümfooniline melodraama «Kalevipoja epiloog» ja A. Kapi kantaat «Päikesele». Nii hakkasid 20. saj. Tallinnas domineerima eestlaste muusikaüritused. Ühtlasi kooriliikumine demokratiseerus, laulukoore tekkis tehastes, laulu ja muusikat harrastati ka karskusseltsides ja Lutheri vabriku rahvamajas. Laulu ja mänguga kaasnes poliitilise sisuga ettekandeid, eriti karskusseltsis «Valvaja», mille tuumiku moodustasid vabrikutöölised.

Saanud 1906. a. kutseliseks teatriks, hakkas «Estonia» peale laulumängude esitama operette ja oopereid ning korraldama sümfooniakontserte, kuigi orkester oli esialgu väike (sellesse kuulusid kõik linna kutselised orkestrandid ja asjaarmastajad, kokku u. 40 meest). 1912. a. sai teatri muusikajuhiks R. Kull ja «Estonia» muusikaosakonna segakoori juhiks A. Topman. Vanas «Estonias» oli lavastuste vaheaegu täidetud muusikaga. Nüüd sellest loobuti, aga R. Kulli juhtimisel hakati korraldama rahvakontserte, suvel vabas õhus Harjumäel ja Rannamäel, talvel «Estonia» kontserdisaalis.

1916. a. asutati eestlaste Tallinna Meestelaulu Selts (koorijuht K. Türnpu), 1919. a. Tallinna Kõrgem Muusikakool (1923. a-st Tallinna Konservatoorium) ja 1921. a. koorilaulu edendamiseks Eesti Lauljate Liit. Viimati mainitu hakkas 1923. a-st üldlaulupidusid korraldama iga viie aasta järel, andis 1924—40 välja kuukirja «Muusikaleht», korraldas koorilauluvõistlusi (eelkõige laulu-

Lutheri vabriku rahvamaja puhkpilliorkester 1905. a.

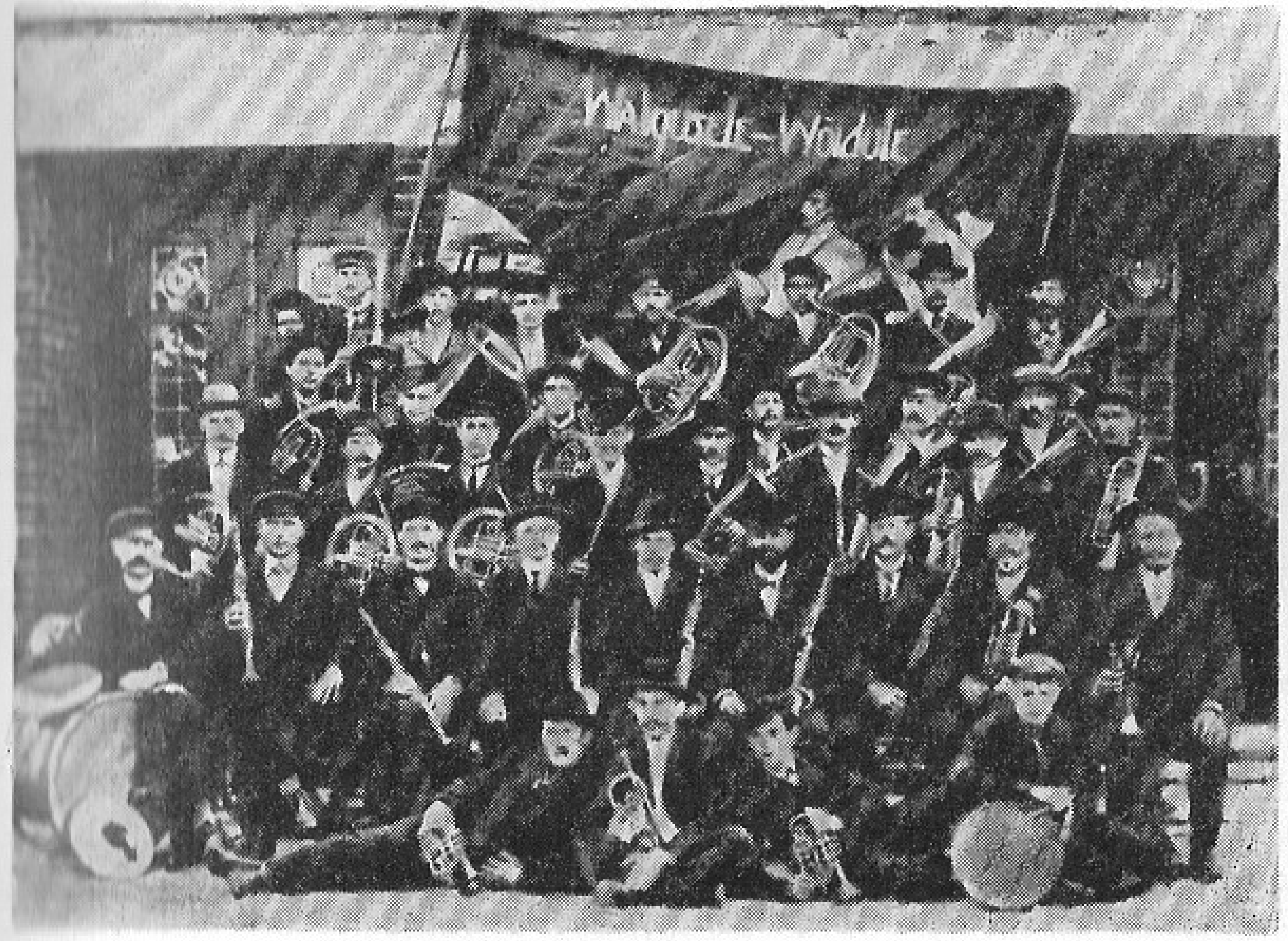

pidude tarvis) ja oli peamine koorilaulude kirjastaja ning levitaja. 1924. a. asutati Eesti Akadeemiline Helikunstnike Selts, millel oli keelpillikvartett ja puhkpillikvintett. 1925. a. moodustati muusikaasutuste toetamiseks, helitööde ostmiseks ja kirjastamiseks ning stipendiumide andmiseks riikliku Eesti kultuurkapitali helikunsti sihtkapital. 1929. a. tekkis Töölismuusika Ühing, mis korraldas sümfooniakontserte. 1931. a. asutati muusikamuuseum.

1930. a. alustas tegevust raadioorkester, 1934. a. moodustati sellest ja «Estonia» orkestrist sümfooniakontsertide tarvis ühendorkester. Kavas oli teoseid J. S. Bachist I. Stravinskini. Alalised dirigendid olid R. Kull, J. Aavik ja O. Roots, külalistena dirigeerisid A. Coates, H. Abendroth, N. Malko, I. Stravinski ja L. Blech. 1937. a. külastas Tallinna Berliini Filharmoonia orkester (E. Jochumi juhatusel), 1938. a. Berliini Kammerorkester (H. von Benda juhatusel). Sooloõhtuid korraldasid M. Anderson, C. Arráu, E. Erdmann, R. Casadesus, M. Maréchal, J. Thibaud, J. Szigeti, G. Kulenkamff jmt. 1920.—30. a-il esinesid Tallinnas ka S. Prokofjev, D. Oistrahh, G. Pjatigorski, F. Šaljapin ja L. Sobinov. «Estonia» teatris etendati Lääne-Euroopa ja vene klassikalisi oopereid (1933. a. näit. R. Wagneri «Tristan ja Isolde»), operette ning ballette. 1920. ja 1930. a-te vahetuse paiku lavastati esimesed eesti rahvuslikud ooperid (E. Aava «Vikerlased» 1928, A. Lemba «Kalmuneid» 1929, A. Vedro «Kaupo» 1932).

Pärast nõukogude korra taaskehtestamist korraldati ümber Konservatooriumi õppetöö, moodustati Eesti Nõukogude Heliloojate Liidu organiseerimistoimkond ja kontserdiorganisatsioon ENSV Riiklik *Filharmoonia. Pärast Suurt Isamaasõda asutati esimesed kutselised koorid — *Akadeemiline Meeskoor ning *Televisiooni ja Raadio segakoor. Jätkasid tööd Eesti Raadio sümfooniaorkester (ENSV Riiklik *Sümfooniaorkester) ja Jaroslavlis asutatud puhkpillikvintett (1976. a-st J. Tamme nim.). Moodustati *Televisiooni ja Raadio estraadiorkester. Tekkis tähelepanuväärseid taidluskoore (näit. Tallinna *kammerkoor, lastekoor *«Ellerhein», ENSV Teaduste Akadeemia koorid) ja -ansambleid. Linnas on 2 lastemuusikakooli, G. Otsa nim. Tallinna Muusikakool ja (Konservatooriumi juures) Tallinna *Muusikakeskkool. 1947. a-st jätkub laulupidude korraldamine, nende kavad on mitmekesistunud ja tegelaste arv suurenenud (mees-, sega-, nais- ja lastekoorid, puhkpilli-, rahvapilli- ja sümfooniaorkestrid, u. 30 000 in.). 1969. a. tähistati üldlaulupidude 100. aastapäeva.

Tallinnas on töötanud enamik eesti heliloojaid: Peterburi konservatooriumis hariduse saanud vanema põlve esindajaist A. Kapp, M. Saar, J. Aavik, A. Lemba, H. Eller ja C. Kreek, järgmisest põlvkonnast juba Tallinna Riikliku Konservatooriumi lõpetanud E. Aav, E. Arro, G. Ernesaks, E. Kapp, A. Karindi, H. Lepnurm, R. Päts, V. Reimann, A. Vedro ja T. Vettik, 20. saj. II poolel tuntuks saanuist samuti Tallinnas muusikahariduse omandanud A. Garšnek, H. Jürisalu, H. Kareva, M. Kuulberg, J. Koha, B. Kõrver, R. Lätte, A. Marguste, E. Mägi, U. Naissoo, L. Normet, V. Ojakäär, B. Parsadanjan, G. Podelski, A. Pärt, J. Rääts, L. Sumera ja E. Tamberg, Moskvas õppinud L. Auster ja V. Tormis ning Leningradis õppinud K. Sink. Interpreetidest on siin pärast sõda tegutsenud orkestridirigendid N. Järvi, E. Klas, R. Matsov, S. Prohhorov ja K. Raudsepp, kooridirigendid K. Areng, G. Ernesaks, H. Kaljuste, O. Oja, A. Ratassepp, J. Variste ja A. Üleoja, lauljad A. Kaal, H. Krumm, V. Kuslap, T. Kuusik, H. Lääts, T. Maiste, G. Ots, M. Palm, U. Tauts ja M. Voites, viiuldajad V. Alumäe ja J. Gerretz, tšellistid A. Karjus ja J. Reinaste, pianistid A. Kuuseoks, P. Lassmann, B. Lukk ja K. Randalu, orelikunstnikud H. Lepnurm ja R. Uusväli, flöödikunstnikud S. Saulus ja J. Õun ning klarnetist H. Altrov. Muusika ajalugu uuritakse Konservatooriumis. On ilmunud kogumik «Eesti nõukogude muusika» (1960), ülevaateid varasemast muusikaelust (K. Leichterilt, H. Sahalt jt.) ning muusika ajaloost («Eesti muusika» I ja II, 1968—1975). Tallinna vilgast kontserdielu on rikastanud dirigendid teistest liiduvabariikidest (A. Gauk,

A. Jansons, N. Rahlin) ja välismaalt (H. Abendroth, K. Ančerl, S. Baudo, P. Berglund, T. Hannikainen, J. Hopkins, K. Mazur, C. Zecchi), nii vennasvabariikide solistid (M. Grinberg, E. Gilels, A. Ljubimov, S. Richter, L. Kogan, D. ja I. Oistrahh, I. Bezrodnõi, D. Šafran, N. Šahhovskaja) kui ka välismaa interpreedid (H. Czerny-Stefańska, A. Fischer, S. François, W. Małcużyński, J. Ogdon, P. Sancan, P. Carmirelli, I. Händel, I. Stern, L. Hoel-

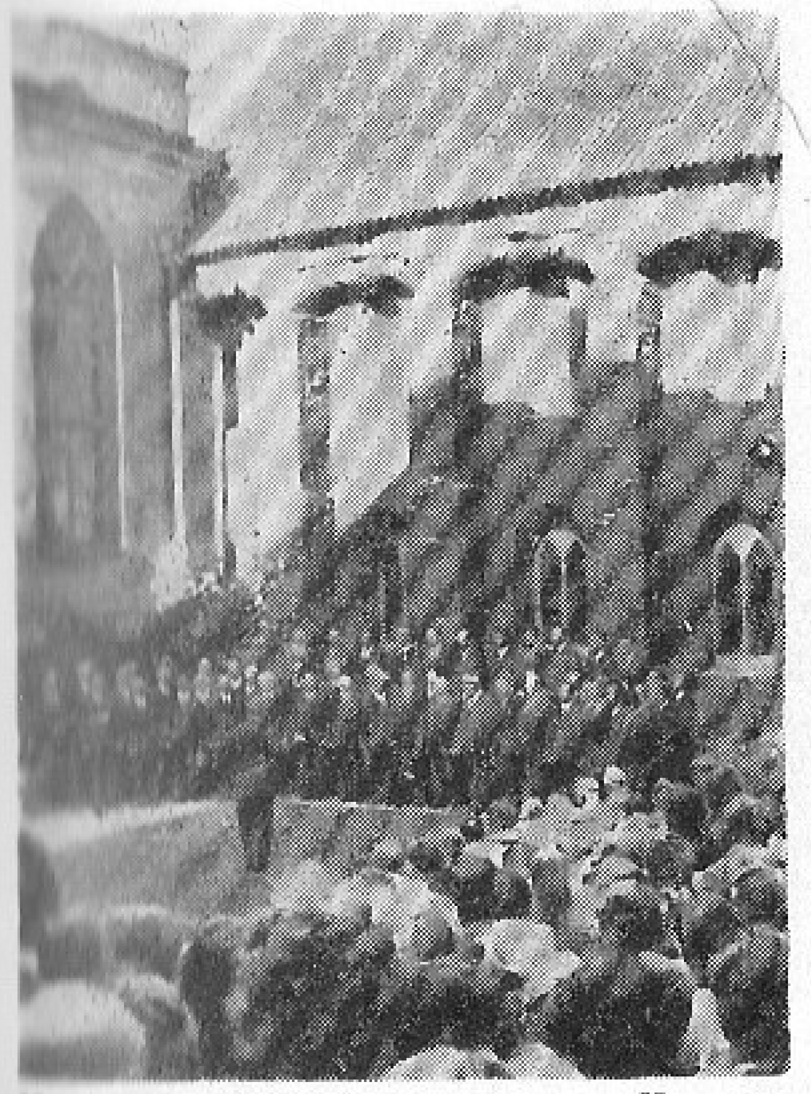

Kontsert Katariina kloostris • Kammerkontsert Olevi saalis 1979. a. • «Estonia» kontserdisaal 1913. a.

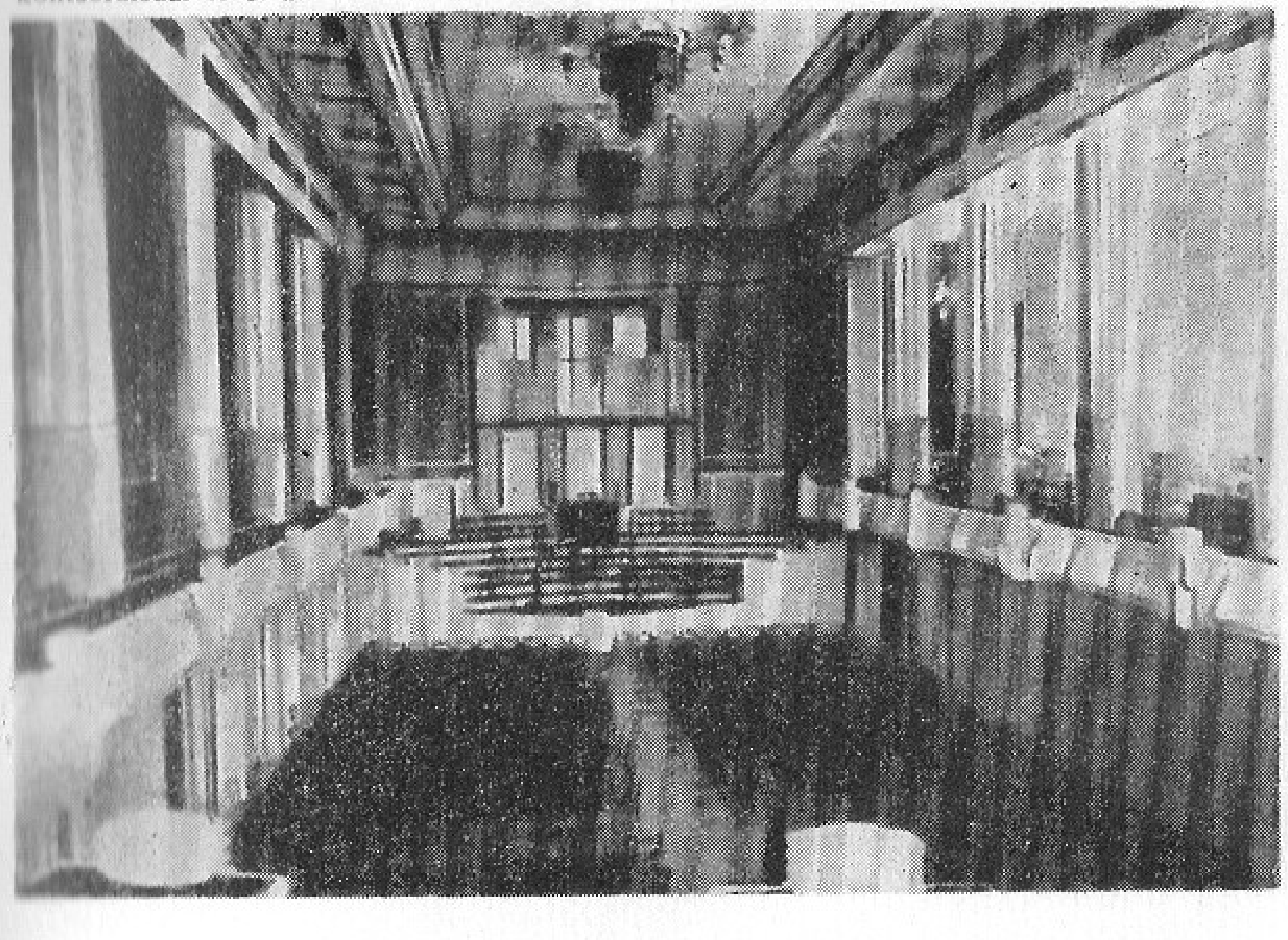

scher, Ko Iwasaki, A. Navarra, P. Tortelier, J. P. Rampal, H. Prey), paljud külalisorkestrid, -ansamblid ja -keelpillikvartetid. Tallinnas korraldatakse 1968. a-st alates igal aastal ülevabariigilisi interpreetide (pianistide, keel- ja puhkpillimängijate ning lauljate) konkursse. Siin on toimunud ka üleliidulisi interpreetide konkursse (1969. a. pianistide, 1979. a. Glinka-nim. lauljate

Noorte viiuldajate ansambel 1978. a.

Akadeemiline Meeskoor koorijuhtide G. Ernesaksa ja K. Arenguga 1978. a.

konkurss) ja muusikafestivale (1964. ja 1967. a. džässifestival, 1972. ja 1975. a. koorifestival, 1974. a. orelifestival). 1979. a. peeti esimene eesti heliloomingu festival.

TEATER

Rahvuslike vastlamängude mainimine 15. saj. on varaseim vihje teatrisugemete olemasolule Tallinnas. 16. saj. ajendasid humanistlik klassikaline haridus ja Wittenbergis õppinud pedagoogide pooldav suhtumine näitemängudesse korraldama ladinakeelseid koolietendusi. Esimene teadaolev teatrietendus oli 1529. a.: linnakooli (triviaalkooli) õpilased ja õpetajad esitasid raekoja kodanike saalis rooma kirjaniku Terentiuse komöödia «Androslanna». Samalaadseid etendusi korraldati ka Mustpeade Vennaskonna (1539. a. vastlaõhtul) ja Suurgildi saalis. Hiljem kuulus näidendite õppimine (*exercitium imitationis*) linnakooli õppekavvagi.

17. saj. teatriharrastus elavnes. 1631. a. asutatud gümnaasium esitas linnakooli tava jätkates klassikalisi komöödiaid. Sajandi keskel hakati peale nende mängima gümnaasiumi õpetajate juhunäidendeid. Koolietendustes loobuti ladina keelest. Tallinnas käis ka Lääne-Euroopa rändtruppe, esimeste hulgas H. J. Wigandti marionetiteater 1630. a. 1665. a. esitas üks rändtrupp tollal Saksamaal väga populaarse autori J. Risti teose «Rahusooviv Saksamaa» («Das Friedenwünschende Deutschland», 1647). Sajandi lõpu poole rändtruppide külaskäigud sagenesid. Nad esinesid linnale kuuluvas barakitaolises ehitises, mille kasutamise eest tasuti vaeste heaks antavate etendustega. 1665. ja 1666. a. korraldas kohalik tantsuõpetaja H. Moos oma õpilastega ka muusika ja tantsuga etendusi.

Põhjasõja ajal teatritegevus katkes. Pärast sõda, kui hakkasid tihenema Venemaa sidemed Lääne-Euroopaga, sai Tallinn osa paljude siitkaudu Peterburi sõitvate silmapaistvate lavakunstnike loomingust. 18. saj. rahuldasidki tallinlaste teatrihuvi peamiselt külalistrupid. 1756. a-st alates käisid Tallinnas pidevalt Viini koomikute P. Hilferdingi ja J. Scolari trupp. Mängiti kolm korda nädalas peamiselt Kanuti Gildi saalis. Peale moraliseerivate tükkide esitasid külalistrupid Molière'i, J. Racine'i ja L. Holbergi näidendeid, sajandi lõpukümnendeil ka oopereid (N. E. Hündebergi trupp 1777—80). Koolides etendati õppeotstarbel endiselt klassikalisi komöödiaid. 1784. a. asutasid kohalike aadlike ja ametnike hulgast pärinevad haritlased saksa näitekirjaniku A. von Kotzebue algatusel asjaarmastajate teatri (*Revaler Liebhaber-Theater*), mis tähistab 18. saj. teatrielu kõrgseisu. Teater tegutses algul Kanuti Gildi, hiljem Suurgildi saalis. Etendati A. von Kotzebue näidendeid, sealhulgas autorile kogu Euroopas kuulsust toonud «Inimvihkamist ja kahetsust» (1788. a., seega enne ilmumist). Kotzebue ühevaatuselise rahvatüki «Isalik ootus» talupoegade dialoogides ja lauludes kõlas 1789. a. esimest korda laval eesti keel. Teatri tulu läks enamasti vaeste heaks, näit. kaeti sellest ühe varaseima ilmaliku eestikeelse raamatu (F. G. Arveliuse «Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat», 1790) avaldamiskulud (teose 10 000-line tiraaž jaotati tasuta talurahvale). Asjaarmastajate teater lõpetas 1795. a. tegevuse. Seejärel üritati rajada alalist lepingu alusel esinevate näitlejatega teatrit. Selle direktorid ja näitetrupid vahetusid, kunstitase oli kõikuv. Etenduste arvult oli tollal esikohal romantilis-koomiline ooper, sõnalavastustest mängiti kõige rohkem A. von Kotzebue näidendeid. 1805. a. asutati teatri toetamiseks ühing, 1807. a. muudeti see aktsiaseltsiks ja hiljem aktsiaklubiks. Viimase toetusel sai teater endale 1809. a. uue hoone (praeguse Nukuteatri asukohas Lai t. 1) ja muutus kutseliseks. Mängiti vahelduvalt sõna- ja muusikalavastusi, järel- või vahemängudena ka eestikeelseid õpetliku sisuga lühinäidendeid. Maa pärisrahva elu käsitleti idülliliselt,

eksootikahuvist lähtudes. Esimene teada olev eestikeelne lavatükk on 1819. a. etendatud anonüümne «Häbbi sellel', kes petta tahhab». Tõenäoliselt oli näidendi töödelnud eestlasest näitleja P. A. Steinsberg. 1821. a. esitati tema töötluses «Krappi Kaie willetsus» ja arvatavasti 1824. a. «Permi Jago Unne-Näggo». Eestikeelsed ettekanded ei lakanud pärast sedagi, kui P. A. Steinsberg 1824. a. Tallinnast lahkus. 1826. a. mängiti Kotzebue ja Knorringi saksa- ja eestikeelset tükki «Talgud» («Der Talkus»). Esitati ka veneainelisi lühistseene (näit. lõppvaatus P. Plavilštšikovi draamast «Jermak, Sibęri vallutaja», 1829), osalt venekeelse teksti ja lauludega.

1855. a. põles teatrihoone maha. Taastamiseni, 1860. a-ni, esineti arvatavasti Suurgildi saalis. Edaspidi sai teatris ülekaalu operett, vähemal määral mängiti ooperit, veel vähem sõnalavastusi. 1910. a. valmis Tallinna saksa teatri uus hoone (Pärnu mnt. 5, praegu on seal V. Kingissepa nim. TRA Draamateater).

Eesti rahvuslik teater sai Tallinnas alguse laulu- ja mänguseltsist «Estonia» 1871. a. (seega aasta hiljem kui Tartus «Vanemuise» seltsis): etendati C. H. Petenbergi tõlgitud näidendit «Wallelik, kes tõt rägib». 1872. a. järgnesid «Nirgi Hinno willetsus ehk Hea teggu leiab head palka» ja «Iggal ühhel kõvverus». Lavastati peamiselt tühiseid jante, ainus erand oli 1874. a. esitatud L. Koidula «Saaremaa onupoeg». Publiku huvi vähenes peagi, teatriõhtute asemel hakati korraldama maskeraade, tantsu- ja perekonnaõhtuid. Sajandi lõpus on märgata elavnemist. 1893. a. hakkas «Lootuse» seltsi (asut. 1877) näitetruppi juhtima kirjandustegelane A. Pert. Esiklavastus «Ilumäe piimatüdruk» oli menukas. Aasta hiljem lahkus trupp «Lootusest» ja siirdus «Estoniasse», kus teatritegevus jäi sestpeale pidevaks. Mängiti melodraamasid, laulumänge ja jante. A-il 1897—99, kui näitejuhiks oli K. Kichlefeldt, avardus repertuaar tõsisema draama suunas. 1903/04. a. hooaeg avati M. Gorki teose «Põhjas» lavastusega. Selles osalesid W. Thali juhtimisel näitlejad, kes olid sajandi lõpus «Estonia» trupis alustanud ja kes hiljem panid aluse kutselisele «Estonia» teatrile (P. Pinna, N. Pinna (Adler), Th. Altermann, B. Kuuskemaa (Jõggis) jmt.). Järgnes H. Ibseni, H. Sudermanni jt. tuntud kirjanike teoste lavastusi. Teatri külastatavus suurenes, trupi töö leidis demokraatliku haritlaskonna tunnustust. 1904. a. andis linn «Estonia» seltsile teatrimaja ehitamiseks krundi. Edu ajendas püüdlema teatri muutmist kutseliseks. See kergitas päevakorda näitlejate kutsemeisterlikkuse. Th. Altermann käis 1905.—06. a. Berliinis kõnekunstikursustel, P. Pinna 1908. a. sealsamas E. Reicheri kõrgemas draamakunstikoolis. Esimesena sai eriettevalmistuse E. Villmer, kes õppis 1908—10 Peterburis ja Moskvas (viimases Kunstiteatri näitleja A. Adaševi teatrikursustel). Kutseliseks sai «Estonia» teater 1906. a. Etendati nii sõna- kui muusikalavastusi. Lavastajaina töötasid peale Th. Altermanni ja P. Pinna J. Rossfeldt ja 1909. a-st K. Jungholz. Kindlat palka sai esialgu kümmekond näitlejat. Eelistati välismaist repertuaari, mängiti draamakirjanduse klassikat (W. Shakespeare'i, F. von Schilleri, J. W. von Goethe, B. Shaw', H. Ibseni, L. Tolstoi, N. Gogoli teoseid). Eesti näitekirjanduse lavastamise suursaavutus oli E. Vilde «Pisuhänd» (1914). Lavastused tuginesid peamiselt tippnäitlejate mängule. Hakkas kujunema romantilis-teatraalne laad, mis püsis hiljem kaua «Estoniale» omane. Peale draama ja laulumängu oli tähtsal kohal operett. Selle viljelemist võimaldas dirigentide O. Hermanni, R. Kulli ja A. Wirkhausi ning mitme laulja (H. Eineri, B. Hanseni, O. Mikk-Krulli ja A. Sälliku) tulek teatrisse. Esimese operetina etendus 1907. a. S. Jones'i «Geiša», esimese algupärase operetina 1911. a. A. Wirkhausi ja P. Pinna «Jaaniöö». Oopereid hakati lavastama 1908. a. (K. Kreutzeri «Öömaja Granadas» ja F. von Flotow' «Alessandro Stradella»). 1908/09. a. hooajal hakati andma lasteetendusi. Teatri võimalusi avardas uue teatrimaja valmimine. Hoone avati 1913. a. W. Shakespeare'i «Hamletiga» (nimiosas Th. Altermann, lavakujundus R. Nymanilt).

Lavakunsti harrastasid sajandivahetuse paiku muudki eesti seltsid, näit. «Valvaja» (asut. 1898), «Pandorin» (1902) ja Tallinna Eesti Käsitööliste Abiandmise Selts (1906). Saksa teater jätkas tegevust, ka vene klubi juurde oli

«Estonia» näitlejaid 1913.—14. a.

H. Ibseni «Metspart» 1912. a. «Estonias»

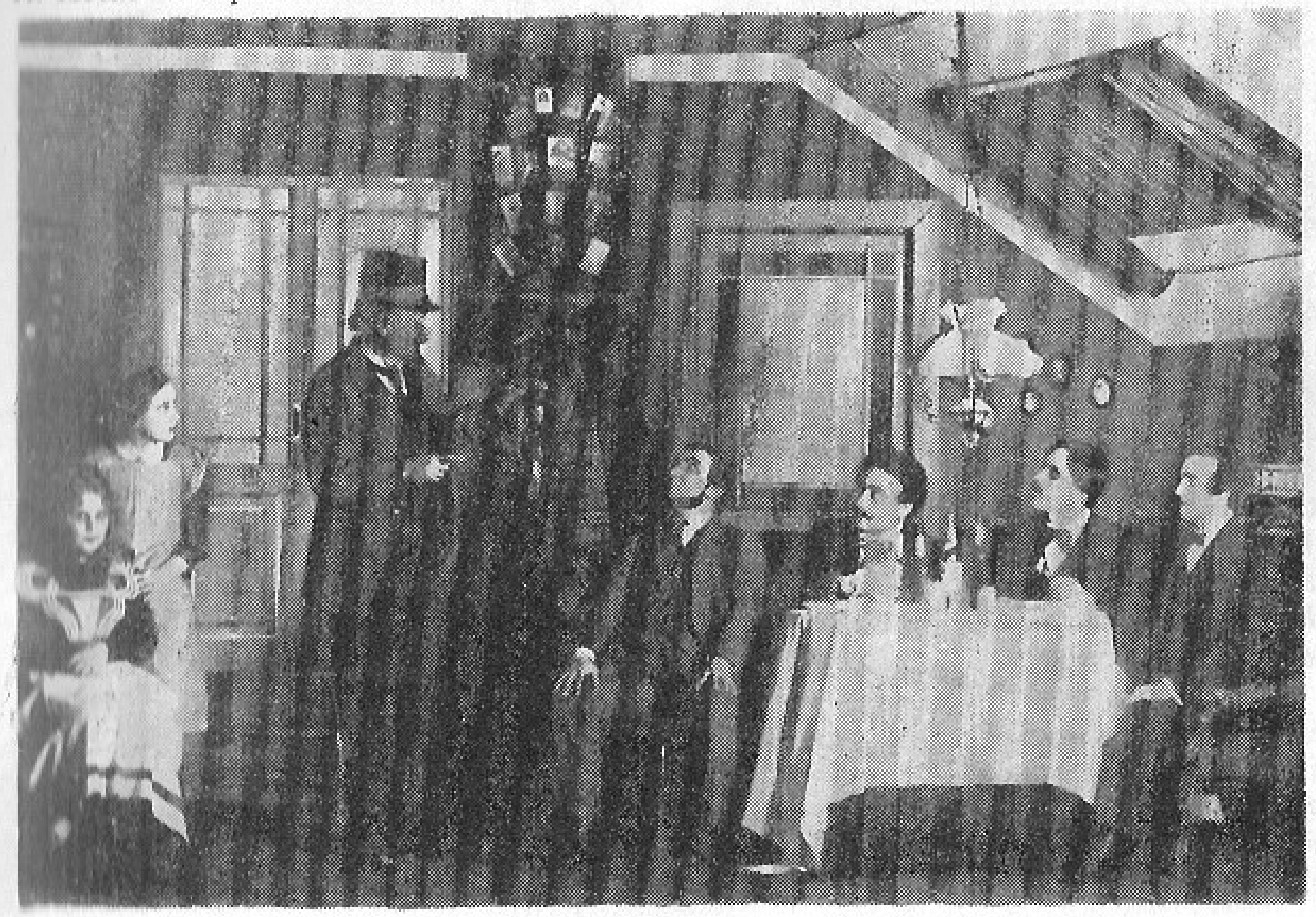

1890. a. asutatud draamaring. Tekkis töölisnäiteringe. 1905. a. revolutsiooni ajal Lutheri vabriku rahvamajas J. Rossfeldti ja A. Umbergi juhtimisel asutatud näitering tõi lavale ühiskonnakriitilisi ja tööliste elu käsitlevaid näidendeid (M. Gorki «Põhjas», H. Heijermansi «Lootus õnnistusele», L. Fulda «Kadunud paradiis»); 1914. a. siirdus trupp «Valvajasse». S. ja J. Parmi andsid 1909—10 välja esimest teatriajakirja «Näitelava» (vastutav toimetaja 1910. a. P. Pinna).

1917. a., pärast tsaarivõimu kukutamist, peeti Tallinnas esimene eesti näitlejate ja teatritegelaste kongress. Arutati tööolude ja kunstitaseme parandamist.

Samal aastal moodustati «Valvaja» näitetrupist kutseline Tallinna Tööliste Teater. Vahepeal (1916) oli rühm Tartu «Vanemuise» teatrist lahkunud näitlejaid asutanud Tallinna «Pandorini» seltsi juurde kutselise teatri, mida 1917. a. hakati nimetama Tallinna Draamateatriks. Samal aastal ühines trupi tuumik Tallinna Tööliste Teatriga. Kui Tööliste Teater 1918. a. suleti, jätkati tööd Tallinna Draamateatrina, mis tegutses 1924. a-ni. Draamateater mängis algul elulähedast realistlikku repertuaari, hiljem tõusis keskseks heroiline, paatoslikus laadis lavastatud tragöödia. Näitlejaist paistis selles žanris silma eriti L. Reiman. Draamateater andis ka lasteetendusi ning algatas Tallinnas vabaõhuetendused.

1920. a-te algus oli teatreis katsetuste ja otsingute aeg. Ilmnes teatri iseseisvumise, teatraliseerimise, teksti ainuvõimust vabastamise taotlusi. Elevust ning uuenduslikku inspiratsiooni tõid Moskva Kunstiteatri I ja III (Vahtangovi-nim.) stuudio ning samast teatrist alguse saanud Praha trupi külalisetendused. Seni valitsenud romantilise teatraalsuse ja olustikurealismi kõrvale hakkas sugenema uusromantilist, impressionistlikku, sümbolistlikku ja ekspressionistlikku laadi. Viimasele omane sotsiaalne protest väljendus kõige sisukamalt ja vormipuhtamalt Hommikteatris (1921—24), mida juhtisid A. Bachmann (a-ni 1923) ja seejärel «Estonia» näitleja H. Gleser. Draamateatris harrastas eelkõige P. Sepp uusromantismi sugemetega lavastamisviisi, milles ilmnes 20. saj. alguse vene teatri mõju. Sepp avas 1920. a. oma erastuudio, esimese eesti teatriõppeasutuse. 1921. a. kujundati sellest Draamastuudio teatrikool (tegutses 1933. a-ni). Lavapraktikat õpetas Sepp ise, hiljem ka H. Gleser. Koolist võrsus uus põlvkond näitlejaid (J. Kaljola, F. Moor, A. Randviir, A. Suurorg, K. Välbe), kellest enamik asus tööle Draamastuudio teatrisse, mille asutas 1924. a. kooli I lend ja mis 1937. a. nimetati Eesti Draamateatriks. Lavastajaina töötasid lõpetanuist K. Aluoja, R. Engelberg, L. Kalmet, A. Mering, P. Põldroos ja R. Kuljus. 1926. a. hakkasid teatrid saama Eesti kultuurkapitali fondist rahalist toetust.

Keskse1 kohal Tallinna teatrielus oli endiselt «Estonia». Tema draamatrupi meisterlikkus kasvas ja näitlejaskond täienes. E. Villmeri, H. Gleseri ja A. Lauteri esimesed lavastused rikastasid režiipilti uusromantilise laadiga.

Muusikatruppi tuli uusi lauljaid, see võimaldas ka nõudlikumaid oopereid lavastada: 1923. a. G. Verdi «Aida» ja E. d'Alberti «Madalik», 1924. a. G. Meyerbeeri «Hugenotid», 1925. a. G. Puccini «Tosca». 1923. a. sai ooperilavastajaks Dresdeni ooperiteatri juures stažeerinud H. Kompus, kes hakkas järgima seal nähtud monumentaalset ja staatilist lavastusstiili. 1928. a. tuli «Estonias» lavale esimene eesti ooper, E. Aava «Vikerlased». 1926. a. moodustati tantsutrupp (seni oli antud vaid paar juhuslikku tantsuetendust). Seda juhatas R. Olbrei, kes tantsijaile lisaks ooperilauljaid ja draamanäitlejaid hõivates 1920. a-te lõpus lavastas esimesed iseseisvad balletietendused.

1920. a-te lõpus teatraalne laad taandus ja andis maad realismile. 1929. a. esietendus Draamastuudio teatris H. Raudsepa päevakajaline komöödia «Mikumärdi». Selle menu innustusel ilmus 1930. a-te alguses lavale ohtrasti päevaprobleeme käsitlevaid algupärandeid. Samal ajal tekkis päevakajalisusele vastukaaluks soov näha laval taas elu püsiväärtusi, ühiskonnaprobleemistikku ning sügavamat psühholoogilist käsitlust. Selleks hakati lavastama

ka rahvuskirjanduse dramatiseeringuid. 1932. a. etendus Draamastuudio teatris A. H. Tammsaare romaani «Tõde ja õigus» I osa dramatiseering «Vargamäe» (A. Särev, lavastaja K. Aluoja). Sellele järgnesid sama romaani II, IV ja V osa ning mitme O. Lutsu teose lavastus. 1935. a. teatri juurde moodustatud noorsooteater esitas samuti peamiselt algupärandeid. 1936. a. asutati nukutrupp.

Erilise koha tolleaegses teatripildis sai sotsiaaldemokraatliku ringkonna kultuuripoliitilisel algatusel 1926. a. asutatud Tallinna Töölisteater. Näitejuhid H. Gleser ja P. Põldroos lavastasid seal terava sotsiaalse probleemiasetusega näidendeid. Teiselt poolt iseloomustas selle teatri omanäolist mängukava realistlik rahvatükk. P. Põldroos viljeles eredalt teatraalset, stiliseerivat laadi, 1930. a-il Töölisteatris lavastama hakanud A. Särevile oli omane hoolikalt dramaturgilist materjali järgiv ühtlaselt realistlik laad. Töölisteatri vahendusel pääses eesti lavale mitu NSV Liidu autorite teost.

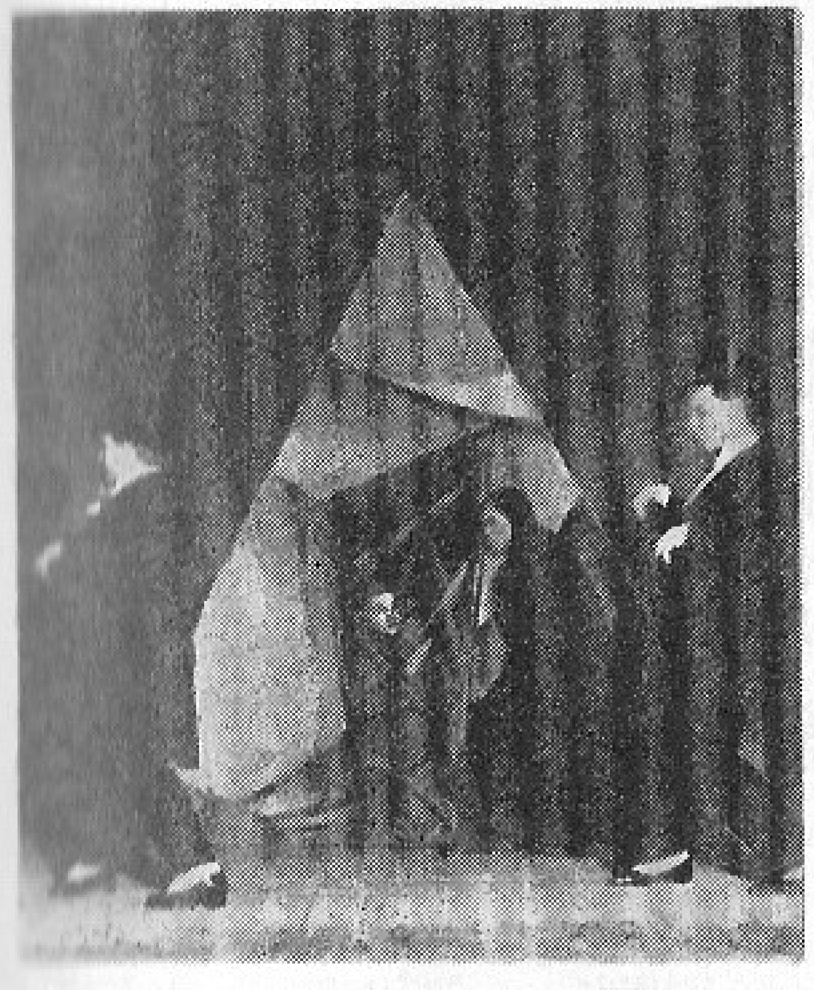

E. Tolleri «Massinimene» 1922. a. Hommikteatris • A. H. Tammsaare «Kuningal on külm» 1936. a. Draamastuudio teatris • M. Gorki «Jegor Bulõtšov» 1933. a. Tallinna Töölisteatris

1930. a-il kujunes igal teatril kindel näitlejaskond. Eesti Draamateatri ja Tallinna Töölisteatri põhijõud olid R. Bauman, J. Kaljola, A. Mägi, M. Möldre, A. Sunne, A. Tamm, R. Tarmo ja A. Teetsov. Kasvas huvi teiste rahvaste teatrikunsti vastu, näit. käisid A. Lauter ja P. Põldroos tutvumisreisil NSV Liidus. 1937. a. asus «Estonia» ooperilavastaja kohale E. Uuli, kes oli NSV Liidus tutvunud K. Stanislavski lavastusmeetodiga. Sellest lähtudes «Estonia» ooperit reformides taotles Uuli senise staatilise suurejoonelisuse asemel rollide realistlikku psühholoogilist mõtestamist ning interpreteerimist. Uuel põhimõttel lavastatud oopereist paistsid silma I. Dzeržinski «Vaikne Don» (1939) ja G. Bizet' «Carmen» (1940). Ooperitrupp täienes 1930. a-te lõpus mitme võimeka lauljaga. Operette lavastas A. Lüüdik. Operetis osalesid ka draamanäitlejad. 1930. a-te lõpu märkimisväärseis balletilavastustes, R. Glieri «Punases moonis» ja P. Tšaikovski «Luikede järves», avaldus selgesti ballettmeister R. Olbrei psühholoogilise põhjendatuse taotlus, mis oli lähedane E. Uuli ooperireformi juhtmõttele.

1934. a. organiseerusid teatritegelased Eesti Näitlejate Liitu (tegutses 1940. a-ni). Liidu samal aastal asutatud ajakiri «Teater» avaldas teoreetilisi artikleid, ajaloolisi ülevaateid ning teavet välismaa, sealhulgas NSV Liidu teatrielu kohta. 1930. a-te keskel tõusis päevakorda teatrihariduse riikliku korralduse vajalikkus. 1938. a. asutatigi Tallinna Konservatooriumi juurde lavakunstikool (tegutses 1942. a-ni), kus õppejõududena tegutsesid L. Kalmet, P. Põldroos, A. Lauter, F. Moor, P. Sepp jmt. 1940. a-ni kuulusid teatrid halduslikult seltside juurde, riigiteatreid ei olnud. 1930. a-il suurendati teatrite toetusi otse riigieelarvest tulevate summadega. Nõnda püüdis riik kaudselt tugevdada teatrite sõltuvust võimust ning selle ideoloogilistest taotlustest.

1930. a-te II pool oli teatri kunstilise ja majandusliku stabiliseerumise aeg. Külastajate arv oli kasvanud (Tallinna kolmes eesti teatris käis 1938/39. a. hooajal u. 440 000 vaatajat). Teatrilaad oli taas realistlik, oli kasvanud sotsiaalne vastutustunne, mis väljendus ühiskonnakriitilises tendentsis (A. H. Tammsaare «Kuningal on külm» 1936 Draamastuudio teatris, Tammlaane «Raudne kodu» 1938 ning Tammsaare ja Särevi «Põrgupõhja uus Vanapagan» 1940 Tallinna Töölisteatris) ning huvis poliitiliste küsimuste

G. Bizet' «Carmen» 1940. a. «Estonias»

vastu, mis II maailmasõja eel köitsid kõiki progressiivselt mõtlevaid inimesi (K. Čapeki «Valge taud» 1938 Eesti Draamateatris ja «Ema» samal aastal «Estonias»).

Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist jätkasid Tallinna teatreist tegevust «Estonia», Eesti Draamateater ja Tallinna Töölisteater. Neile lisandus 1940. a. Punalipulise Balti Laevastiku Teater (asut. 1930. a. Kroonlinnas), kavandati Noorsooteatri rajamist. Ajakiri «Teater» ühendati 1941. a. ajakirjaga «Muusikaleht», uue ajakirja «Teater ja Muusika» toimetajaks sai P. Rummo. Nõukogulik kunstisuunitlus avaldus kõige tuntavamalt repertuaarivalikus. Lavastati palju revolutsioonivõitlust käsitlevaid teoseid (B. Lavrenjovi «Murrang» Tallinna Töölisteatris, M. Gorki «Ema» ja R. Glieri «Punane moon» «Estonias», M. Raua «Mõõk väravas» Töölisteatris). Sotsiaalset suundumust oli tunda ka lavastajaloomingus (P. Põldroos, A. Särev, L. Kalmet). Näitlejail soodustas rollide loomist psühholoogilis-realistliku teatri traditsioon. Moskvas 1941. a. lõpus korraldada kavatsetud eesti kunsti dekaadiks valmistudes lavastati mitu A. Kitzbergi teost (Eesti Draamateatris ja «Estonias» «Libahunt», Töölisteatris «Püve talus») ning kavandati esimesed algupärased balletid, E. Kapi «Kalevipoeg» ja E. Tubina «Kratt». Lavakunstikool andis 1941. a. esimese lennu lõpetajaid (E. Liiger, V. Panso, L. Rajala, A. Ruus, I. Tammur, K. Toom, H. Viisimaa jt.).

Suure Isamaasõja aastail NSV Liidu tagalas moodustatud ENSV Riiklikes Kunstiansambleis osales tallinlasi nii kunstiliste juhtidena (A. Lauter ja P. Põldroos) kui ka truppides (A. Arder, A. Ekston, J. Järvet, O. Lund, G. Ots, P. Pinna, V. Ratassepp, A. Rebane, M. Rungi, K. Ruus, N. Taarna, I. Tammur, K. Toom jmt.). Okupeeritud Tallinnas töötasid «Estonia», Eesti Draamateater ja Väiketeatriks nimetatud Tallinna Töölisteater. Kunstitaset püüti hoida klassikaga (mängiti A. H. Tammsaare, A. Kitzbergi, E. Vilde, W. Shakespeare'i, Molière'i, F. von Schilleri jt. teoseid). Menukas oli H. Raudsepa «Vaheliku vapustuste» lavastus Draamateatris (1943). «Estonias» etendus E. Tubina «Kratt» (1944).

Pärast Tallinna vabastamist jätkasid täiendatud truppidega tegevust Riiklik Teater «Estonia» ja Tallinna Riiklik Draamateater. Tallinna Töölisteatri näitlejad rakendusid 1944. a. asutatud ENSV Riiklikus Noorsooteatris. 1948. a. ühendati ENSV Riikliku Noorsooteatri ja 1949. a. «Estonia» draama-

E. Kapi «Kalevipoeg» 1948. a. «Estonias»

trupp Tallinna Riikliku Draamateatriga, «Estoniast» sai muusikateater. 1948. a. avati *Vene Draamateater ja 1952. a. *Nukuteater. 1945. a. asutati ENSV *Teatriühing, 1946. a. ENSV Riiklik Teatriinstituut (töötas 1950. a-ni) ja Eesti Riiklik Koreograafiline Kool.

1940. a-te II pool oli teatreis marksistliku esteetika ja sotsialistliku realismi põhimõtete selgitamise aeg, ühtaegu omandati K. Stanislavski meetodit. Mõju avaldasid NSV Liidu tagalast naasnud teatrijuhtide P. Põldroosi (töötas Draamateatris), A. Lauteri («Estonias») jt. ENSV Riiklikesse Kunstiansambleisse kuulunute kogemused. Kesksena käsitleti inimese ühiskondlikku vastutust ja eetilist kaalu raskel ajastul (K. Simonovi «Vene inimesed» 1944 «Estonias» ja «Päevad ja ööd» 1947 Draamateatris, L. Leonovi «Vallutusretk» 1945 Draamateatris). Sündmus oli V. I. Lenini esmakordne lavatõlgendus (N. Pogodini «Kremli kellad» 1947 ja «Inimene relvaga» 1949 Draamateatris, V. I. Lenini rollis P. Põldroos). Aja sõlmprobleeme valgustasid J. Sütiste, A. Jakobsoni, M. Raua, J. Semperi, A. Hindi ja H. Raudsepa näidendite lavastused. Klassivõitlust ja elutunnetuse selginemist Eesti oludes kajastasid A. Jakobsoni («Elu tsitadellis» «Estonias» 1946), A. Hindi («Tagaranna meeste kalakuunar» «Estonias» 1947, «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» Draamateatris 1949) ja J. Semperi teoste lavastused («Murrang» Draamateatris 1949). Rahva vabadusvõitlust kajastavaile algupäraseile ooperiteile olid iseloomulikud sotsiaalsed konfliktid (E. Kapi «Tasuleegid» 1945 ja «Vabaduse laulik» 1950, G. Ernesaksa «Pühajärv» 1946 ja «Tormide rand» 1949, kõik «Estonias»). «Estonia» balleti elustas taas A. Ekston. Suursündmus oli E. Kapi koreograafilise poeemi «Kalevipoeg» esiklavastus 1948. a. (H. Tohvelman).

Klassika mängimises järgiti traditsiooni. Hinnatavat näitlejaloomingut oli «Estonias» W. Shakespeare'i «Hamleti» (1945), M. Gorki «Vaenlaste» (1946), A. Tšehhovi «Kolme õe» (1947), E. Rostand'i «Cyrano de Bergeraci» (1947) jmt. lavastuses. Eesti klassika tõlgendamisse tõi uut P. Põldroosi sotsiaalselt ja filosoofiliselt kaalukas «Põrgupõhja uue Vanapagana» lavastus Draamateatris (1945).

Noorsooteatri ja «Estonia» draamanäitlejate koondamisega Draamateatrisse tekkis annetest rikas trupp. Noori näitlejaid tuli ENSV Riikliku Teatriinstituudi kolmest lennust (1949, 1950, 1951) ja A. Lunatšarski nim. Riikliku Teatrikunstiinstituudi (GITIS) Eesti stuudiost (1953). «Estonia» sai järjekindlalt noori lauljaid Tallinna Riikliku Konservatooriumi lauluklassist. Peanäitejuhtidena lülitusid Tallinna teatriellu I. Tammur ja F. Veike. A. Lunatšarski nim. Riikliku Teatrikunstiinstituudi lavakunstiteaduskonna diplomand V. Panso lavastas 1955. a. Draamateatris A. H. Tammsaare satiirilise komöödia «Kuningal on külm». 1950. a-te alguses etendas Draamateater A. H. Tammsaare «Tõde ja õigust»: 1950. a. «Pankroti» (IV osa järgi) ja 1951. a. «Vargamäe» (I osa järgi), mõlemad A. Särevi dramatiseeringus ja lavastuses. Teatri andekas näitlejaskond võimaldas I. Tammuril luua võimsaid ajastupilte revolutsioonisündmustest (K. Trenjovi «Ljubov Jarovaja» 1952, A. Korneitšuki «Eskaadri hukk» 1953). 1950. a-te keskel, eriti pärast NLKP XX kongressi, hakati elunähtusi mitmekülgsemalt käsitlema, inimsuhteid tähelepanelikumalt jälgima ja sisevaatlust süvendama. Keskenduti inimese väärtuse probleemile. Uue arengusuuna tähised olid A. Jakobsoni «Vana tamm» (1955), J. Smuuli «Atlandi ookean» (1956) ja E. Ranneti «Südamevalu» (1956). Suurenes huvi kaasaega käsitlevate teoste vastu, näitekirjandusse tuli uusi autoreid (A. Liives). Mängukava mitmekesistasid ka väliskirjanike (B. Brechti, E. De Filippo, A. Milleri) teosed ja klassika nüüdismõtestused (W. Shakespeare'i «Antonius ja Kleopatra» 1955). 1958. a. etendunud «Härra Puntila ja tema sulane Matti» leidis üleliidulist tunnustust. «Tõe ja õiguse» II osa uue dramatiseeringuga «Inimene ja jumal» pani lavastaja V. Panso aluse senisest sügavamini mõtestatud Tammsaare-tõlgendamisele.

«Estonias», kus P. Tšaikovski «Jevgeni Onegini» lavastamisega alustas 1949. a. tööd A. Viner, saavutati kõige kaalukamaid tulemusi vene klassikalise ooperiga (A. Borodin, M. Glinka, M. Mussorgski, A. Rubinstein). Lavastuste dramaturgilist kontrastsust ja massistseenide suurejoonelisust aitasid esile tuua dirigendid P. Nigula ja K. Raudsepp. Algupärane ooperilooming rikastus 1950. a-il ja 1960. a-te alguses žanriliselt ja temaatiliselt. Etendus lasteooper (E. Kapi «Talvemuinasjutt 1960), koomiline ooper tänapäeva külaelust (G. Ernesaksa «Käsikäes» 1955) ja vabadusvõitlust käsitlevaid oopereid (G. Ernesaksa «Tuleristsed» 1957, V. Reimanni «Kauged rannad» 1959, V. Kapi «Lembitu» 1961). «Estonia» tutvustas ennast võõrusetendustel Moskvas, Leningradis jm. Solistid T. Kuusik ja G. Ots said rahvusvaheliselt tuntuks. Operetilavastused on pärast draamatrupi lahkumist tuginenud peamiselt ooperilauljaile. Jätkati viini (J. Strauss, I. Kálmán, R. Benatzky) ja 1930. a-te romantilise opereti traditsioone (S. Romberg, H. Stothart ja R. Friml), mis olid juurdunud A. Lüüdiku lavastajaks olles. Kaasaegse operetiga debüteerisid edukalt lavastaja P. Mägi ja dirigent V. Järvi (J. Miljutini «Rahutu õnn» 1949). Operettidega «Rummu Jüri» (1955) ja «Tuled kodusadamas» (1958) leidsid tee teatrisse oma autorid E. Arro ja L. Normet. «Estonia» balletirühma võimekust suurendas 1950. ja 1960. a-te vahetusel eriharidusega noorte (Tallinna ja Leningradi koreograafiakooli lõpetanute) teatrisse tulek. V. Päri lähendas truppi akadeemilisele kõrgrepertuaarile («Raimonda» 1957, «Giselle» 1959). Suur tähtsus oli külalisballettmeistrite B. Fensteri («Ebapeig» 1954) ja V. Burmeisteri lavastustel («Esmeralda» 1951, «Luikede järv» 1954). Repertuaari tuli silmapaistvaid algupärandeid (L. Austeri «Tiina» 1955, E. Tambergi «Ballettsümfoonia» 1963).

1950. a-te II poolel muutus F. Veike juhtimisel töötav ENSV Riiklik *Nukuteater tähelepanuväärseks huvitava nukukäsituse poolest.

ENSV Riiklikus Vene Draamateatris töötas 1950.—60. a-il hulk lavastajaid (V. Aksjonov, V. Lange, V. Akinfijev, S. Tinkov, V. Tsõpluhhin jt.). See teater on esitanud vene klassikat ja nüüdisdraamat ning tutvustanud eesti autorite (A. Jakobsoni, E. Vilde, A. Kitzbergi, A. H. Tammsaare, E. Ranneti, A. Liivese, E. Vetemaa) näidendeid nii Tallinnas kui ka väljaspool Eesti NSV-d, sealhulgas Leningradis ja Moskvas.

G. Verdi «Othello» 1963. a. «Estonias» • E. Hemingway «Kellele lüüakse hingekella» 1974. a. Vene Draamateatris

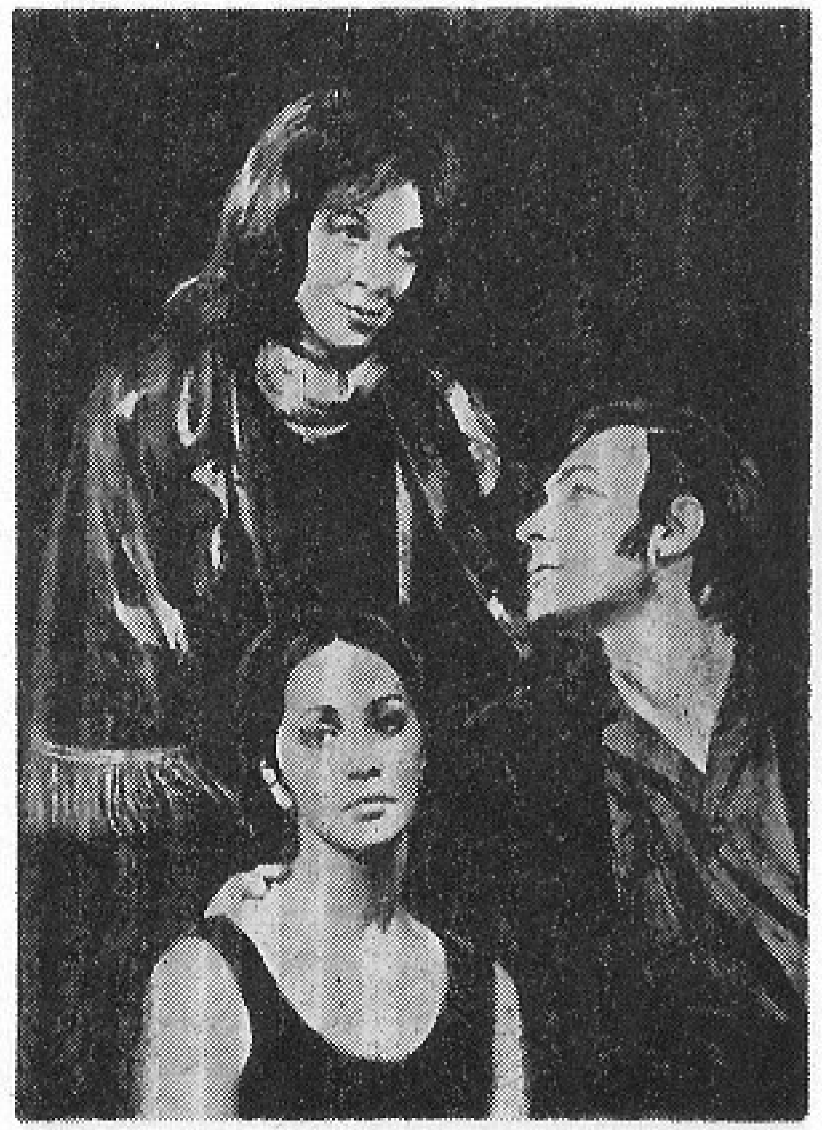

1960. a-il, kui asusid tööle esimesed Tallinna Riikliku Konservatooriumi lavakunstikateedri draamaklassi (1957—77 juhtis seda V. Panso, 1978. a-st jätkab A. Üksküla) ja ENSV Teatriühingu Tallinna stuudio lõpetanud, algas teatreis põlvkondade vahetus. Draamaklassi II lennust koos mitme seni Draamateatris töötanud näitlejaga moodustati 1965. a. taasasutatud *Noorsooteatri põhikoosseis. Teatrit juhtis 1970. a-ni V. Panso, lavastas ka M. Mikiver.

«Estonia» repertuaar avardus samal ajal võimekate sümfoonikuist dirigentide N. Järvi ja E. Klasi tulekuga nii klassika kui ka nüüdisteoste poolest, võitis ka lavateostuse terviklikkus. P. Mägi taotles klassikalisi oopereid (W. A. Mozart, G. Puccini, G. Rossini, G. Verdi) lavastades stiilipuhtust, U. Väljaotsa 20. saj. autorite (G. Gershwini, D. Kabalevski, M. Raveli jt.) teoste lavastustes on rõhutatud tegevuse ja karakterite tõepära. Solistide M. Jõgeva, A. Kaalu, H. Krummi, T. Maiste, M. Palmi, U. Tautsi ja M. Voitese osatäitmised on küündinud rahvusvahelise tasemeni.

Balletis tekitasid murrangu 1963. a. tööle asunud noored ballettmeistrid E. Suve ja M. Murdmaa (E. Suve «Kratt» 1966 ja «Carmen» 1969, M. Murdmaa «Medeia» 1966 ja «Võlumandariin» 1968). Uuenesid nii repertuaar kui ka tantsu väljendusvahendid ja mõtestatus, koreograafiline kujundlikkus püüdles kajastama põhilisi kaasaja eluprobleeme. Nüüdisteoste kõrval püsib repertuaaris akadeemiline klassika («Giselle», «Paquita», «Luikede järv»). Silmapaistvaiks tantsijaisiksusteks on kujunenud T. Randviir ja J. Lehiste.

Suurenev huvi proosateksti, muusikat ja tantsulist liikumist ühendava laadi vastu tõi kaasa muusikali viljelemise («Estonias», Noorsooteatris, Vene Draamateatris, Konservatooriumi lavakateedris). Populaarsete ameerika muusikalide lavastused (F. Loewe' «Minu veetlev leedi» 1963, L. Bernsteini «West Side'i lugu» 1964 ja M. Leigh' «Mees La Manchast» 1971 «Estonias») on innustanud seda žanri viljelema ka eesti autoreid (R. Valgre ja Ü. Raudmäe «Muinaslugu muusikas» 1967 ning Ü. Vinteri ja Ü. Raudmäe «Pipi Pikksukk» 1969 «Estonias», A. Oidi «Väikevend ja Karlsson katuselt» 1967 Noorsooteatris).

1960. a-te II poolel muutus inimesekäsitus dialektilisemaks, väljendusvahendid mitmekesistusid, anti rohkem voli teatraalsusele ja allegoorilisusele (J. Smuuli «Polkovniku lesk» Draamateatris 1965 ja «Pingviinide elu» Noorsooteatris 1968). Tähelepanelikumalt hakati arvestama teatri ja vaatajaskonna vahekorda. Etendusid esimesed väikesaali- ja tubateatrilavastused (J. Kilty «Armas luiskaja» Noorsooteatris, J. Smuuli «Monoloogid» Draamateatris). A. H. Tammsaare teoste lavastamine jätkus senisest intellektuaalsemas ja sügavamas tõlgenduses («Tõe ja õiguse» III ja V osa dramatiseeringud «Inimene ja revolutsioon» ning «Inimene ja inimene», esimene Noorsooteatris 1970 ja teine Draamateatris 1972). Uut lisandus ka O. Lutsu teoste mängimisse. Tugev dramaturgia iseloomustab E. Tambergi («Raudne kodu» 1965, «Cyrano de Bergerac» 1976) ning E. Tubina tolleaegseid oopereid («Barbara von Tisenhusen» 1969). Ballettmeister M. Murdmaa koostööst heliloojatega on sündinud õnnestunud algupäraseid ballette (E. Tambergi «Joanna tentata» 1971, L. Sumera «Anselmi lugu» 1978).

Ü. Raudmäe ja R. Valgre «Muinaslugu muusikas» 1967. a. «Estonias» • J. Smuuli «Kihnu Jõnn» 1964. a. V. Kingissepa nim. TRA Draamateatris

Teatripõlvkondade vahetus avaldub 1960. a-te lõpust alates märgatavalt ka režissuuris ja näitekirjanduses. Tallinna teatreis polnud uudsusetaotlus nii radikaalne kui Tartus. M. Mikiveri (1970—74 Noorsooteatri, a-st 1976 Draamateatri peanäitejuht) lavastustes ilmneb erk ühiskondlikkus. K. Komissarovile (Noorsooteatri peanäitejuht a-st 1974) on omane publitsistlik löövus, kujundijõulisus ja sotsiaalne aktiivsus (A. Manni filmistsenaariumi järgi lavastatud «Protsess» 1975, M. Undi «Peaproov» 1977). Ooperilavastustes taotleb A. Mikk (a-st 1977 «Estonia» peanäitejuht) muusika ja lavategevuse sünteesi (G. Verdi «Traviata» 1974, D. Šostakovitši «Katarina Izmailova» 1977). M. Murdmaa (1973. a-st «Estonia» peaballettmeister) loomingus süveneb nn. koreograafiline sümfonism, inimpsüühika ja sotsiaalsete probleemide avamine plastiliste kujundite vahendusel (Prokofjevi «Kadunud poeg» 1973, Vivaldi «Aastaajad» ja Beethoveni «Prometheus» 1976). «Estonia» ballett on leidnud tähelepanu ka väljaspool kodumaad. Tulemusrikas on olnud noore põlvkonna lavastajate R. Trassi (Draamateatris), R. Aguri (Nukuteatris) ja V. Tšermenjovi (Vene Draamateatris) loometöö.

Lavakujunduses on tihenenud kunstniku ja lavastaja koostöö. Sõjajärgseil aastail domineeris tegevuspaika konkretiseeriv detailirohke lavamaal. 1940. a-te lõpu ja 1950. a-te alguse sotsiologiseeriv tendents tekitas lavapildi vormitardumust, ülekaalus oli ühekülgne matkiv kujutamisviis. Tollal paistsid silma P. Linzbachi ja V. Haasi dekoratsioonid ning N. Mei kostüümid. 1950. a-te keskpaiku lavakujundus mitmekesistus, vormilahenduses hakati rohkem arvestama teose eripära. Leidlikke ja mõtestatud lavakujundusi

O. Lutsu, V. Panso ja M.-L. Küla «Kevade» 1969. a. Noorsooteatris • F. Tuglase «Väike Illimar» 1975. a. Nukuteatris

hakkasid kavandama M.-L. Küla, E. Renter, L. Roosa, A. Unt, T. Virve jmt.
Tallinna kriitikuist on teatriloomingut analüüsinud ja hinnanud K. Kask, R. Neimar, V. Paalma, L. Tormis, H. Tõnson, L. Vellerand jmt. Teatrikriitilisi artikleid avaldatakse ajakirjanduses ja ENSV Teatriühingu almanahhis «Teatrimärkmik», mida koostatakse ja avaldatakse Tallinnas. ENSV TA Ajaloo Instituudis uuritakse Eesti teatri ajalugu ning tegeldakse teatrisotsioloogiliste uuringutega. Teatriajaloouurimusi avaldab ka ENSV Teatriühing («Eesti teatriajaloo vihikud»). Koostöös vennasvabariikide teatritegelastega, eelkõige Ülevenemaalise Teatriühinguga, on Tallinnas korraldatud seminare,

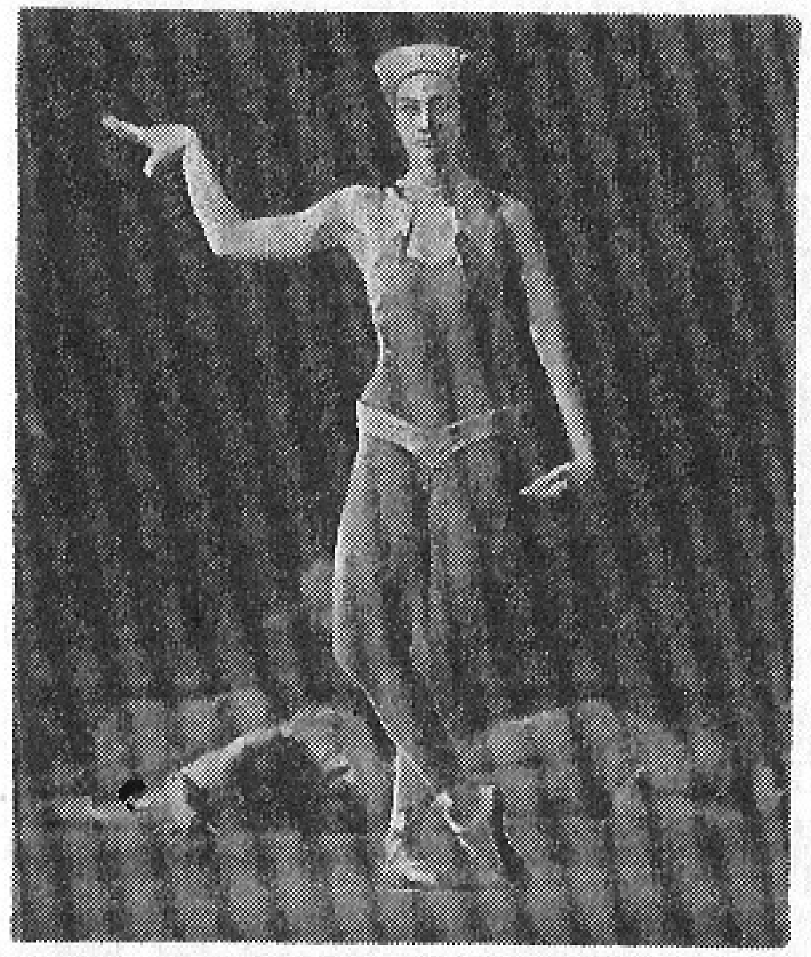

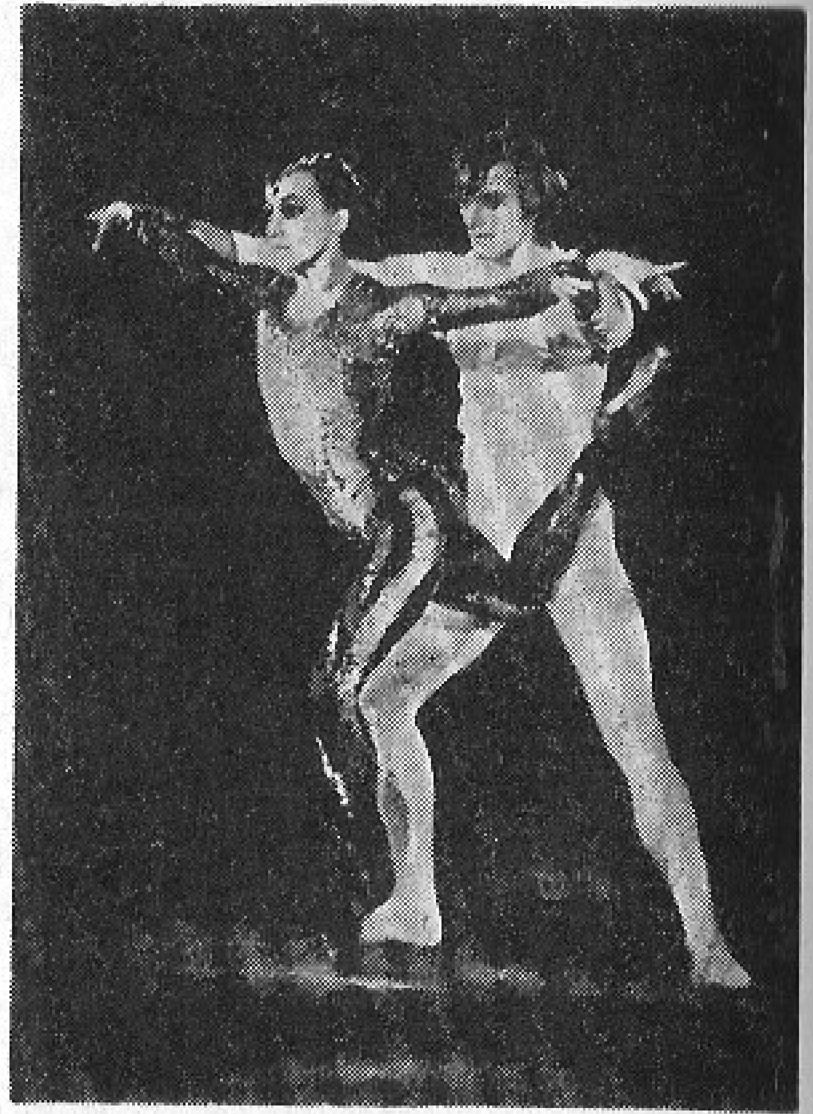

E. Lazarevi «Antonius ja Kleopatra» 1975. a. «Estonias» • L. Sumera «Anselmi lugu» 1978. a. «Estonias» • A. Petrovi «Maailma loomine» 1976. a. «Estonias»

konverentse, nõupidamisi ja näitusi. 1952. a. peeti M. Knebeli, J. Kalašnikovi (mõlemad Moskvast) ja G. Tovstonogovi (Leningradist) osavõtul näitejuhtide konverents, 1972. a. oli balletilavastajate seminar, 1978. a. üleliiduline muusikateatrite lavastajate nõupidamine, mida juhatas Suure Teatri pealavastaja B. Pokrovski. Külalisena on Tallinnas esinenud Moskva Akadeemiline Kunstiteater, Moskva Kammerteater, Taganka teater, draamateater «Sovremennik» ja Malaja Bronnaja teater, Leningradi Suur Draamateater, Moldaavia teater «Lucaferul», Soome Rahvusteater, Potsdami Hans Otto Teater, Budapesti «Thália» teater jt. 1958. a. peeti Tallinnas III Balti teatrikevad, millest peale eesti teatrite võttis osa Leedu, Läti ja Valgevene NSV teatreid. Tuntuimate Tallinna teatriinimeste (A. Eskola, T. Härm, A. Kaalu, K. Karmi, T. Kuusiku, L. Rummo, M. Voitese) loominguõhtuid on korraldatud Moskvas, Leningradis, Murmanskis jm.

FILMIELU

Möödunud sajandi lõpus näitasid rändavad laadatrikimehed Tallinnas valguspilte, mida ajalehekuulutustes reklaamiti udupiltidena. 1896. a. esitati börsihoones Edisoni kinetograafiga «elavaid pilte» (10 lühifilmist koosnevat tunniajalist kava). Vendade Lumière'ide kinematograaf ja filmid jõudsid Tallinna 2. III 1897; etendus toimus tsirkuses. Sellest ajast alates hakkasid rändkinod näitama välismaakroonikat ja mängufilme järjekindlalt. 1907. a. lõpus asutati esimene paikkino (asus esmalt Rataskaevu t. 6 ja 1908—17 «The Express Bio» nimelisena Viru t. 3), enne I maailmasõda oli neid juba 9. Mitmel kinol oli palgatud kroonikafilmija. Esimesi Tallinna filmimehi oli J. Parikas, tema jäädvustas muuseas 1913. a. «Estonia» teatrimaja avamise. Samal aastal filmis Riia firma farsi «Laenatud naine», milles mängisid «Estonia» näitlejad (esilinastus oli Tallinna esimeses paikkinos 1913. a. mais).

1920. a. asutati Tallinnas esimene eesti filmiühing, osaühisus «Estonia-Film», mis tegutses 1932. a-ni. Ühingus olid tegevad vennad J. ja P. Parikas ning Th. ja K. Märska. Tehti ringvaateid, vaatefilme, ka lühimängufilme. Enamik tummfilmiajajärgu mängufilme (neid valmis Eestis u. 25) lavastati Tallinna filmientusiastide ja ärimeeste organiseeritud väikestuudiois («Royal Film», «Taara Film», «Balti Film Union», «Film Klubi», «Illustro»). Peale asjaarmastajate mängisid filmides teatrinäitlejad B. Hansen, B. Kuuskemaa, A. Lauter, P. Pinna, P. Sepp, E. Türk jmt. Lavastasid J. Loop, B. Jaanikosk (Borissoff) ja B. Kusbock. Filmijaist oli asjatundlikem ja viljakaim K. Märska.

1923. a. asutas B. Kusbock Tallinnas filmiõppestuudio («Eesti National Film Kinostudio»). Stuudio õpilaste lõputööna valmis seal 1924. a. esimene eesti pikk mängufilm «Mineviku varjud» (lavastas B. Kusbock).

Et helifilmi tulek muutis filmivalmistuse keerukamaks ja kallimaks, loobuti mängufilme tegemast ning piirduti kroonikaga. Sestpeale on Eestis filme toodetud ainult Tallinnas. 1934—40 tegutses riigilt toetust saav sihtasutus, stuudio «Eesti Kultuurfilm», mille toodetud kroonikafilme (1936. a-st helifilmid) näidati kinodes korrapäraselt; filmijad olid K. Märska, N. Envald, V. Parvel, N. Kusmin, T. Meristu ja H. Viikmann.

Enne II maailmasõda linastati Tallinnas rohkesti meelelahutusfilme, enamasti Hollywoodi ja Saksa firmade omi. Filmiajakirjadest oli püsivaim iganädalane «Filmileht» (asutaja P. Parikas, ilmus 1924—40), aga nagu muugi tolleaegne ajakirjandus, valgustas see filmielu peamiselt ajaviiteliselt.

«Eesti Kultuurfilm» filmis 1940. a. juulisündmusi: Riigivolikogu istungit, millel Eesti kuulutati nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks ja võeti vastu

deklaratsioon tema NSV Liitu astumise kohta, jms. Jäädvustatut näidati kinodes tasuta. 1940. a. sept-s stuudio natsionaliseeriti, 1941. a. jaan-st tegutses ta Kinokroonika Eesti Stuudiona. Kinosid hakkas filmidega varustama «Glavkinoprokat».

II maailmasõjas Harju t. stuudio hävis (1944), ent pärast Tallinna vabastamist ehitati õige pea uus. Tööd jätkasid sõja ajal filmimisest eemal olnud K. Märska ja NSV Liidu tagalas töötanud V. Parvel, neile lisandus E. Eljas. 10—15 sõjajärgse aasta kinematograafiatoodangu põhiosa tegid Leningradi ja Moskva stuudioist Tallinna asunud operaatorid S. Školnikov, V. Tomberg ja V. Gorbunov ning režissöörid A. Mandrõkin, N. Dolinski ja V. Nevežin. Filmikunsti käsitati eelkõige mõjusa agitatsioonivahendina.

1954. a. hakkas Tallinna Kinostuudio iseseisvalt mängufilme tegema. Algusaastate filmidel on peamiselt esiktööde tähtsus. Samal ajal hakkasid kroonika- ja dokumentaalfilm uuenema. 1950. a-il stuudiosse tööle tulnud režissöörid R. Kasesalu ja V. Anderson ning 1960. a-il lavastajana debüteerinud A. Sööt, Ü. Tambek, H. Roosipuu, T. Kuzmin, P. Puks, P. Tooming, M. Kask ja R. Maran suutsid filmivahenditega käsitleda inimese sisemaailma ning tabada ajastu probleeme. Ringvaateid «Nõukogude Eesti» (ilmuvad 1944. a-st) hinnati 1950. a-te lõpus ja 1960. a-te alguses üleliidulistel festivalidel kaine asjalikkuse pärast.

1957. a. hakati E. Tuganovi eestvõttel lavastama nukufilme. Algusest peale on nukufilm olnud eesti tuntuimaid ja fantaasiaerksaimaid filmiliike.

1960. a-il hakkasid mängufilme looma Üleliidulise Riikliku Kinematograafiainstituudi lõpetanud lavastajad J. Müür, L. Laius ja V. Käsper ning Moskvas A. Lunatšarski nim. Riikliku Teatrikunstiinstituudi lõpetanud G. Kromanov, A. Kruusement ja K. Kiisk (viimane oli režissööritööd alustanud juba 1957. a.). 1962. a. asutati Eesti *Kinematografistide Liit. Tallinna stuudio, mis 1963. a. dets-s nimetati *«Tallinnfilmiks», pühendus eriti eesti kirjanduse ekraniseerimisele. Mõni 1960. a-te algupoole film ületas senise taseme («Jääminek», 1962, lavastaja K. Kiisk, Baltimaade filmifestivali peaauhind «Suur merevaik»; «Põrgupõhja uus Vanapagan», 1964, lavastajad G. Kromanov ja J. Müür). 1962—63 töötas Eesti Kinematografistide Liidu juures ühiskondlik filminäitlejate õppestuudio (1947—48 oli ENSV Riiklikus Teatriinstituudis olnud ka filminäitlejate teaduskond). 1960. a-te keskpaik ja lõpupool on seni eesti filmikunsti saavutusrohkeim aeg. Mängufilm jõudis kunstiterviklikkuseni («Hullumeelsus», 1968, K. Kiisk; «Viimne reliikvia», 1969, G. Kromanov). Kunstilise kujundi ilmekas rakendamine tõsielulistes lühifilmides lubab samast ajast alates kõnelda eesti kunstilisest dokumentaalfilmist. E. Tuganov hakkas tegema humoristlikke ja satiirilisi nukufilme täiskasvanuile, H. Pars seostas nukktegelased ja looduse. 1965. a. moodustati Eesti Televisioonis stuudio «Eesti Telefilm», mis on peamiselt jäädvustanud muusikute esinemist ning teinud silmapaistvaid dokumentaalfilme (V. Aruoja, V. Koppel, M. Põldre). 1967. a. dets-s asutati büroo «Eesti Reklaamfilm» (osaleb ka televisiooni meelelahutussaateis ja spordipropagandas). Agaralt tegutses Kinematografistide Liit.

1970. a-te mängufilmidest väärivad märkimist «Ukuaru» (1973, L. Laius), «Värvilised unenäod» (1974, V. Aruoja ja J. Tooming) ja «Surma hinda küsi surnutelt» (1977, K. Kiisk). Populaarteaduslikest filmidest (neid on tehtud vähe) paistavad silma loodus- (R. Maran) ja etnograafiaainelised (L. Meri). 1971. a. algatas R. Raamat «Tallinnfilmis» joonisfilmide tootmise. Kujutavast kunstist (ka karikatuurist) mõjustusi saanud joonisfilm on arenenud elujõuliseks filmikunstiharuks. Kaalukaks, eriti tõsielu kunstilisel mõtestamisel, on muutunud «Eesti Telefilmi» looming (M. Soosaar, R. Maran, A. Sööt).

1960—70 igal aastal korraldatud Balti liiduvabariikide, Valgevene ja Moldaavia filmifestivalidest peeti Tallinnas 1965. a. festival. Oma loomingut on Eesti kolleegidele näha toonud nõukogude lavastajad A. Tarkovski, R. Bõkov, F. Hitruk, O. Iosseliani, I. Ivanov-Vano, G. Kozintsev, E. Lotjanu,

J. Raizman, A. Smirnov jmt. (sealh. kõik silmapaistvaimad dokumentalistid), mainekaist välismaa režissööridest R. Clair, J. Halas, R. Jarva, A. Lamorisse, F. Máriássy, M. Niskanen ja I. Popescu-Gopo. Igal aastal teeb Tallinna vanalinnas filmivõtteid mitu teiste liiduvabariikide filmirühma.

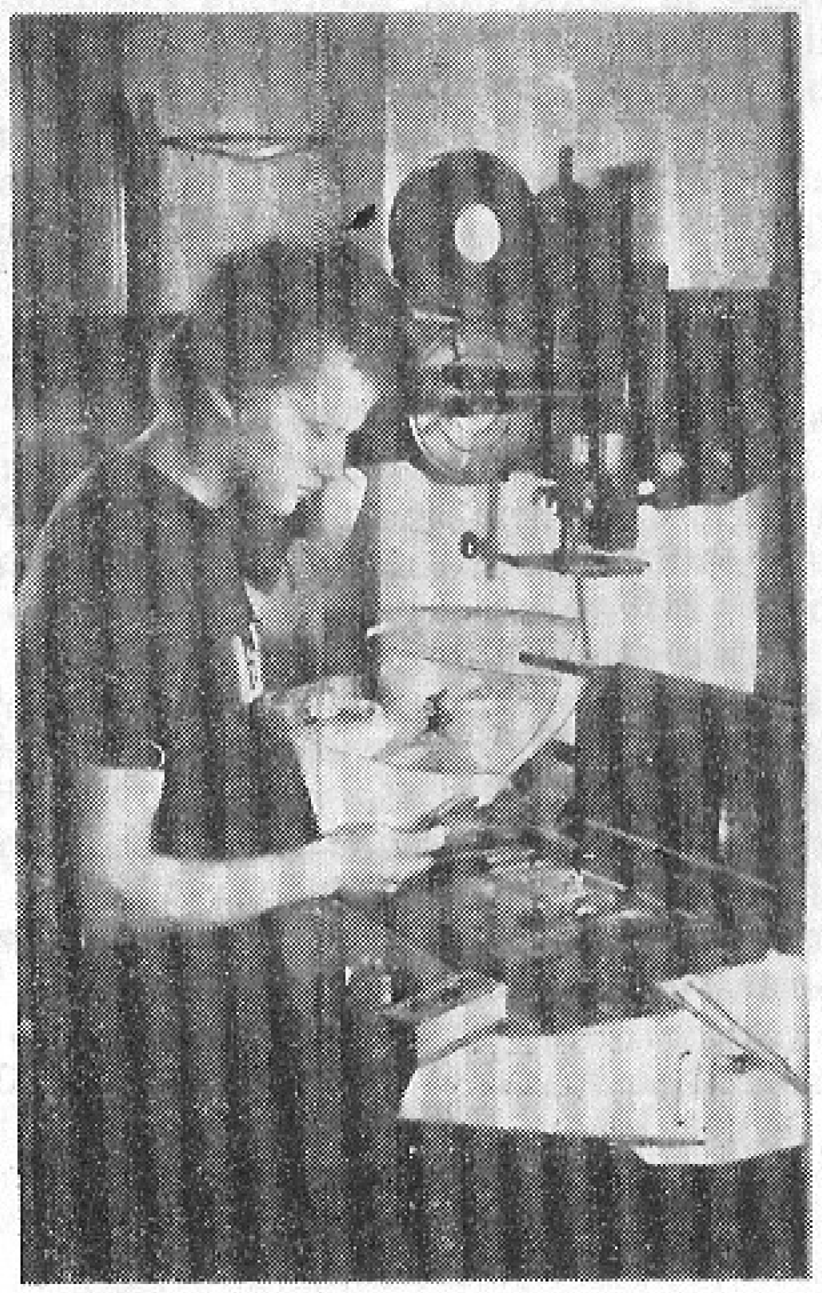

Lavastushetk «Tallinnfilmi» nukufilmipaviljonis (tagaplaanil lavastaja E. Tuganov) • Joonisfilmi valmimisjärke: töö multipingil («Tallinnfilm») • «Mosfilm» Tallinna vanalinna taustal «Legendi Till Ulenspiegelist» filmimas (lavastajad A. Alov ja V. Naumov)

1968. a-st tegutseb Tallinnas Nõukogude Filmikunsti Propaganda Büroo Eesti osakond, mis tutvustab filmikunsti põhitõdesid ja -klassikat. Büroo ja Eesti Kinematografistide Liidu kutsel on Tallinna kinopublikuga kohtumas käinud palju kuulsaid filminäitlejaid.

On peetud kõigi liiduvabariikide ja mõne suurstuudio («Mosfilm», «Lenfilm» ja Gorki-nim. Laste- ja Noorsoofilmide Keskstuudio), teiste sotsialistlike riikide ning mitme muu välisriigi (Inglise, Jaapani, Šveitsi) filmikunsti nädalaid.

Umbes 230 Tallinna filmiamatööri on koondunud 30 ringi (toimekaimad «Dvigateli» rahvakollektiiv ja Tallinna Puhkeparkide Direktsiooni klubi). Igal aastal korraldatakse harrastusfilmifestivale. Umbes 2000 filmihuvilist kuulub 7 klubisse (kaks neist on koolinoorte omad), suurim on Tallinna Polütehnilise Instituudi filmiklubi.

1977. a. käis tallinlane kinos keskm. 14,5 korda (Eesti NSV elanik samal aastal keskm. 13,6 korda, 1960. a. 19 korda), Tallinna kinokülastajate arv (5,9 milj.) oli 31,3% Eesti kinokülastajate arvust (19,6 milj.). Linnas on 11 kino; suurim ja moodsaim on «Kosmos» (valmis 1963. a., 1015 kohta), vanimad «Pioneer» (asut. 1911, esimene nimi «The Royal Vio») ja «Oktoober» (1917, «Passaaž»).

Kõik «Tallinnfilmi» mängufilmid on vene keelde dubleerituna läinud üleliidulisele ekraanile, neid vaatab NSV Liidus keskm. 3—8 milj. inimest («Viimset reliikviat» vaatas esimesel linastusaastal 44,8, J. Kuni «Jalgrattataltsutajaid» 21, G. Kromanovi «Briljante proletariaadi diktatuurile» 18,6 milj. in.). Tallinnas käib eesti mängufilme vaatamas keskm. 40—60 tuh. inimest (Eestis 100—200 tuh. in.), oma vabariigis on tallinlaste osa eesti filmide publikus 32—43%; A. Kruusemendi «Suve» vaatas esimesel linastusaastal 160 307 tallinlast (Eestis kokku 491 062 in.; menukaimad on olnud «Viimne reliikvia» ja A. Kruusemendi «Kevade», esimest vaatas Eestis esimesel linastusaastal 772 000, teist 558 000 in.).

Ajakirjandus on filmilembene, kuid asjatundlikke filmikriitikuid on olnud napilt (I. Kosenkranius, V. Tobro ja mõni teine). Uuritud on eesti filmi ajalugu (I. Kosenkranius, V. Paas), telefilmi (T. Elmanovitš) ja õppefilmi (V. Grosschmidt).

KRONOLOOGIA

7.—5. saj. e. m. a.	Iru kindlustatud asula
6.—11. saj. m. a. j.	Iru linnus kasutusel
1154	Tallinna esimene maining kirjalikus allikas
1219	maabus Revalas Taani vägi; lahing Lindanise lähedal
1219—27, 1238—1346	Taani võim Tallinnas
1223	piirasid Tallinna ülestõusnud eestlased
1227—38	Tallinn Mõõgavendade Ordu võimu all
1227—29	rajati Tallinna ordulinnus
1237	Püha Johannese hospidali (Jaani seegi) esimene maining kirjalikus allikas
1248	sai Tallinn Lüübeki õiguse
1343—45	Jüriöö ülestõus
1346	müüs Taani Harju- ja Virumaa koos Tallinnaga Saksa Ordule
1347	pantis Saksa Ordu Tallinna Liivi Ordule
1407—1577	tegutses Pirita klooster
1417	sai Tallinn veetorustiku
1422	Raeapteegi esimene maining kirjalikes allikais
1524	algas Tallinnas reformatsiooniliikumine
1561—1710	Rootsi võim Tallinnas
1570—71, 1577	piiras Vene vägi Tallinna
1631	asutati Tallinna gümnaasium (praeguse 1. keskkooli eelkäija)
1633	asutati gümnaasiumi trükikoda (trükikoja «Ühiselu» eelkäija)
1637	trükiti Tallinnas esimene eesti keele õpik (H. Stahli grammatika)
1644	asutati Tallinnas Eesti esimene paberiveski
1689—1710	ilmus Tallinna esimene ajaleht «Revalsche Post-Zeitung»
1710	kapituleerus Tallinn Vene vägedele
1718—23	ehitati Kadrioru loss
1783—96	asehalduskord
1790	Vene ja Rootsi sõjalaevade lahing Tallinna lahel
1802	asutati Tallinna esimene teada olev muuseum
1813	avati Tallinna esimene supelasutus
1842	asutati Eestimaa Kirjanduse Ühing
1858	peksti Tallinnas Anija talupoegi
1860	hakkas ilmuma Tallinna esimene päevaleht «Revalsche Zeitung»
1861	asutati Chr. Rotermanni jahuveski
1865	asutati «Estonia» selts
1867	sai Tallinn veevärgi
1870	avati Balti raudtee, asutati Tallinna Raudteetehased (M. Kalinini nim. Tallinna Elektrotehnika Tehase eelkäija)
1875	toodi Tallinna F. Krulli vasksepatöökoda (J. Lauristini nim. Tallinna Masinatehase eelkäija)
1877	linnareform Balti kubermangudes
1877	asutati A. M. Lutheri ja M. Makarovi saeveski (Tallinna Vineeri- ja Mööblikombinaadi eelkäija)
1878	asutati Th. Grünwaldi nahavabrik (tootmiskoondise «Kommunaar» eelkäija)
1880	peeti Tallinnas esimest korda Eesti üldlaulupidu (III)
1888	avati Tallinna hoburaudtee
1891	asutati Taube ja Starri töökoda (tootmiskoondise «Norma» eelkäija)
1898	asutati Balti Manufaktuur
1899	asutati tehas «Volta»
1901—04	M. Kalinin Tallinnas
1902	rajati Tallinna sotsiaaldemokraatlik organisatsioon
1903—07, 1913—32	tegutses A. Laikmaa ateljeekool
1905, 25. (12.) jaan. — 6. veebr. (24. jaan.)	üldstreik Tallinnas
1905, 29. (16.) okt.	tulistati Uuel turul meeleavaldajaid
1905, 25. (12.) dets. — 1906, 2. jaan. (1905, 20. dets.)	osalesid Tallinna töölised detsembriülestõusus maal
1906	rajati Tallinna kutseline teater
1907	asutati Tallinna keskraamatukogu (a-st 1951 M. Gorki nim.)
1911	sai Tallinn 100 000 elanikuga linnaks
1912—13	rajati Tallinna suured laevatehased
1913	valmis «Estonia» teatrihoone
1915	algas Tallinnas trammiliiklus
1917, 15. (2.) märts	võitis Tallinnas kodanlik-demokraatlik revolutsioon
1917, 31. (18.) märts	hakkas ilmuma ajaleht «Kiir»

1917, 29.—30. (16.—17.) apr.	VSDT(b)P Põhja-Balti (Eestimaa) organisatsioonide I konverents
1917, 5.—9. aug. (23.—27. juuli)	Eestimaa nõukogude I kongress
1917, 26.—29. (13.—16.) aug.	VSDT(b)P Põhja-Balti (Eestimaa) organisatsioonide II konverents
1917, 25.—27. (12.—14.) okt.	Eestimaa nõukogude II kongress
1917, 5. nov. (23. okt.)	läks võim Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomiteele
1917, 28. (15.) nov.	saadeti laiali kodanlik Eesti Maapäev
1918, 25. veebr.	algas Balti sõjalaevastiku jääretk
1918, 25. veebr. — 19. nov.	Saksa okupatsioon Tallinnas
1918	asutati Riigiraamatukogu (F. R. Kreutzwaldi nim. ENSV Riikliku Raamatukogu eelkäija)
1918	asutati Tallinna Tehnikum
1918	asutati Tallinna esimene (E. Litvinova) balletistuudio
1919	asutati Tallinna Kõrgem Muusikakool (a-st 1923 Tallinna Konservatoorium)
1919	asutati Tallinna kunstimuuseum (a-st 1970 ENSV Riiklik Kunstimuuseum)
1919, 30.—31. aug.	Eestimaa ametiühingute I kongress
1920, 30. juuni — 1. juuli	35 protsess
1920, 5. nov.	EKP I kongress
1922, 3. mai	hukati V. Kingissepp
1922, 19.—27. mai	115 protsess
1924, 21. jaan.	rüüstati töörahva organisatsioone
1924	avati Tallinna—Pääsküla elektriraudtee
1924, 10.—27. nov.	149 protsess
1924, 1. dets.	töörahva ülestõus
1925	algas Tallinna trammiliinide elektrifitseerimine
1926, 18. dets.	algasid Tallinna ringhäälingu korrapärased saated
1927, 27. nov.	hakkas tööle Tallinna veepuhastusjaam
1934, 12. märts	riigipööre, millega algas üleminek fašistlikule diktatuurile
1936	asutati Tallinna Tehnikainstituut (Tallinna Polütehnilise Instituudi eelkäija)
1937	asutati Tallinna Linnamuuseum
1938, 12.—15. veebr.	Krulli streik
1940, 31. märts — 1. apr.	EKP aprillikonverents
1940, 21. juuni	algas sotsialistlik revolutsioon
1940, 21. juuli	kuulutati Eesti nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks
1940, 21. juuli	ühendati Nõmme Tallinnaga
1941, 1.—3. veebr.	EK(b)P Tallinna organisatsiooni esimene konverents
1941, 5.—8. veebr.	EK(b)P IV (esimene legaalne) kongress
1941, 15. juuli — 28. aug.	Tallinna kaitselahingud
1941, 28. aug. — 1944, 22. sept.	Saksa fašistlik okupatsioon Tallinnas
1944, 17.—26. sept.	Nõukogude armee Leningradi rinde vägede Tallinna operatsioon
1944, 22. sept.	Tallinn vabastati
1944, 23. okt.	ilmus «Õhtulehe» esimene number
1944	asutati pesutööstus «Osta» (V. Klementi nim. Tallinna Õmblustootmiskoondise eelkäija)
1945, 2. märts	ühendati Tallinnaga Pirita jõe parema kalda alad, Merivälja, Kose ja Mähe
1945, 18. mai	moodustati Tallinna linnarajoonid
1946, 5. apr.	asutati ENSV Teaduste Akadeemia
1947	sai Tallinn 200 000 elanikuga linnaks
1947, 27.—29. juuni	esimene Nõukogude Eesti üldlaulupidu
1948, 18. jaan.	esimesed Tallinna kohalike nõukogude valimised
1948, 23.—25. dets.	EK(b)P V kongress
1951, 11.—14. apr.	EK(b)P VI kongress
1952	muudeti Tallinna Õpetajate Instituut (asut. 1947) Tallinna Pedagoogiliseks Instituudiks
1952, 16.—19. sept.	EK(b)P VII kongress
1953, veebr.	lasti käiku Kohtla-Järve—Tallinna gaasijuhe
1954, 11.—13. veebr.	EKP VIII kongress
1955, 19. juuli	esimene Tallinna televisioonisaade
1956, 17.—19. jaan.	EKP IX kongress
1958, 28.—30. jaan.	EKP X kongress
1959, 8.—9. jaan.	EKP XI kongress
1960, 16.—17. veebr.	EKP XII kongress
1960	avati Tallinna Kaubamaja
1960	ühendati Tallinnaga Saue

1961	sai Tallinn 300 000 elanikuga linnaks
1961, 27.—29. sept.	EKP XIII kongress
1962	allutati Maardu alev Tallinna Linna Mererajooni Töörahva Saadikute Nõukogule
1962—72	ehitati Mustamäe linnaosa
1964, 7.—8. jaan.	EKP XIV kongress
1965	algas Tallinnas trolliliiklus
1966, 1.—3. märts	EKP XV kongress
1966, 2. aug.	võeti Tallinna vanalinn riikliku kaitse alla
1967, 24. nov.	ühendati Tallinnaga Muuga aedlinn
1969, 27.—29. juuni	üldlaulupidude 100. aastapäeva laulupidu
1970, 27. nov.	autasustas NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium Tallinna Lenini ordeniga
1971	valmis Tallinna uus generaalplaan
1971, 17.—19. veebr.	EKP XVI kongress
1972	algasid Eesti Televisiooni värvussaated
1972, 22. dets.	kehtestati Tallinna aukodaniku statuut
1973—78	ehitati Väike-Õismäe linnaosa
1974, okt.	otsustas Rahvusvaheline Olümpiakomitee korraldada 1980. a. olümpiamängud Moskvas ja olümpia purjeregati Tallinnas
1974	moodustati Tallinnas Oktoobri rajoon
1975	sai Tallinn 400 000 elanikuga linnaks
1975, 31. jaan.	ühendati Tallinnaga Iru seni ühendamata osa, Aegna ja Kakumäe
1975, juuli	avati Maarjamäe mälestusansambli esimene järk
1975, juuli	Eesti NSV 35. aastapäeva pidustused, üldlaulupidu ja rahvatantsupidu
1976, 28.—30. jaan.	EKP XVII kongress
1976, 6. mai	pandi nurgakivi Pirita purjespordikeskusele (Tallinna peamisele olümpiarajatisele)
1977	hakati ehitama uut Lasnamäe linnaosa

VALIKBIBLIOGRAAFIA

Andresen, N. August Bachmann ja Hommikteater. — Tallinn: ENSV Teatriühing, 1966. — 115 lk., portr., ill.

Anting, L. Tallinna tulirelvameistrid ja relvad XIV—XVI sajandil. — Tallinn: Eesti Raamat, 1967. — 48 lk., ill.

Bruns, D. Homne Tallinn. — Tallinn: Eesti Raamat, 1973. — 74 lk., ill.

Bruns, D. Tallinn täna ja homme. — Tallinn: ERK, 1962. — 100 lk., ill.

Djomkin, I. Eliel Saarinen ja «Suur-Tallinn». — Tallinn: Kunst, 1977. — 66 lk., ill.; 14 l. ill.

Eller, M. Monumente ja dekoratiivskulptuure. — Tallinn: Eesti Raamat, 1978. — 32 lk., ill. (Tallinna vaatamisväärsused).

German, G. Minu ja sinu linn / Koost. ja tekst: J. Tuulik. — Tallinn: Kunst, 1970. — 107 lk., ill. — Rööptekst vene k.

German, G. Tallinn / Tekst: M. Port, I. Kallion. — Tallinn: Eesti Raamat, 1978. — 157 lk., ill. —Rööptekst vene, inglise, hispaania, saksa, soome, prantsuse ja tšehhi k.

Gustavson, H. Meditsiinist vanas Tallinnas kuni 1816 / Eessõna: V. Miller. — Tallinn: Valgus, 1969. — 208 lk., ill.

Gustavson, H. Tallinna vanadest apteekidest kuni 1917. a. — Tallinn: Valgus, 1972. — 224 lk., ill.

Gustavson, H., Künnapuu, S. 33 puhkepäevamatka tallinlasele. — Tallinn: Eesti Raamat, 1978. — 116 lk., ill.

Jakobson, G., Kivi, A., Lond, H., Soik, A. Tallinna vesi ja sajandid: 550 aastat Tallinna veevarustust. — Tallinn: Eesti Raamat, 1967. — 92 lk., ill.

Kallion, I. Kodulinn Tallinn. — Tallinn: Eesti Raamat, 1978. — 182 lk., 24 l. ill.

Kammal, U., Tarmisto, V. Tallinn: ERK, 1959. — 75 lk., ill.

Kangropool, R., Bruns, D. Tallinn sajandeis: Ehituskunstiline ülevaade. — Tallinn: Eesti Raamat, 1972. — 152 lk., ill., 64 l. ill. — Kokkuvõte vene, inglise, saksa ja soome k.

Kenkmaa, R., Vilbaste, G. Tallinna bastionid ja haljasalad. — Tallinn: Eesti Raamat, 1965. — 87 lk., ill.

Kivi, A. Tallinna tänavad. — Tallinn: Valgus, 1972. — 203 lk., ill.

Konsap, V. Dekoratiivne sepis Tallinna arhitektuuris XVI—XVIII sajandil. — Tallinn: Kunst, 1971. — 130 lk., ill., 46 l. ill. — Kokkuvõte vene ja saksa k.

Laane, K. Tallinna kultuuriloo radadel [Turismimarsruudid]. — Tallinn: Eesti Raamat, 1974. — 164 lk., ill.

Levin, S. Valik teatriartikleid / Koost. ja eessõna: L. Vellerand. — Tallinn: Eesti Raamat, 1978. — 259 lk.

Mäemets, B. Kivi kivi peal / Eessõna: V. Raam. — Tallinn: Eesti Raamat, 1972. — 127 lk., ill. — Osa teksti vene, inglise ja soome k.

Pullat, R. Tallinnast ja tallinlastest: Nihkeid elanikkonna sotsiaalses koosseisus 1871—1917. — Tallinn: Eesti Raamat, 1966. — 160 lk., ill.; 12 l. ill. — Kokkuvõte vene ja saksa k.
Raam, V. Gooti puuskulptuur Eestis. — Tallinn: Kunst, 1976. — 127 lk., ill. — Rööptekst vene, inglise ja saksa k.
Rahmanov, N. Tallinn. — Москва: Прогресс, 1972. — 74 lk., ill. — Tekst eesti, vene, inglise, prantsuse, saksa ja soome k.
Raikküla, E. Tallinn / Tekst R. Kangropool. — Tallinn: Eesti Raamat, 1975. — 152 lk., ill. — Rööptekst vene, inglise ja saksa k.
Saha, H. Muusikaelust vanas Tallinnas. — Tallinn: Eesti Raamat, 1972. — 72 lk., ill., noot.
Zøbel, R. Tallinna linnamüür. — Tallinn: Eesti Raamat, 1966. — 159 lk., 28 l. ill.
Tallinn / ENSV TA Ajaloomuuseum. — Tallinn: ERK 1955. — 181 lk., ill.
Tallinn / Koost. E. Ederberg, U. Kammal, A. Ristkok. — Tallinn: ERK, 1958. — 175 lk., ill. — Rööptekst vene, saksa ja inglise k.
Tallinn / Koost. R. Pangsepp. — Tallinn: Eesti Raamat, 1974. — 100 lk., ill. — Rööptekst vene, inglise ja saksa k.
Tallinn / Koost. R. Pullat. — Tallinn: Perioodika, 1976. — 56 lk., ill., 8 l. ill.
Tallinna ajalugu 1860-ndate aastateni / Koost. R. Pullat. — Tallinn: Eesti Raamat, 1976. — 430 lk., ill., 42 l. ill.
Tallinna ajalugu XIX sajandi 60-ndate aastate algusest 1965. aastani / Koost. R. Pullat; Eessõna: J. Undusk. — Tallinn: Eesti Raamat, 1969. — 472 lk., 76 l. ill. — Kokkuvõte vene ja inglise k.
Tallinn: Andmete kogumik. — Tallinn: ERK, 1957. — 199 lk.
Tallinna arengu probleeme / ENSV TA Majanduse Instituut. — Tallinn: Eesti Raamat, 1978. — 268 lk., 4 l. ill.
Tallinna majanduse ja kultuuri areng aastail 1970—1977. — Tallinn: Valgus, 1978. — 88 lk.
Tallinna regatid / Koost. A. Mesikäpp, H. Jalasto. — Tallinn: Eesti Raamat, 1977. — 80 lk., ill. — Rööptekst vene, inglise ja saksa k.
Tallinna sepis / Eessõna: H. Valk. — Tallinn: Eesti Raamat, 1971. — 95 lk., ill. — Rööptekst vene, inglise, saksa ja soome k.
Tallinn eksliibristel: Näituse kataloog / Koost. P. Ambur. — Tallinn: M. Gorki nim. Tallinna Keskraamatukogu, 1969. — 32 lk., ill.
Tallinn — Nõukogude Eesti pealinn: [Graafikat]. — Tallinn: ENSV Kultuurimin., 1974. — 15 eraldi l. ill. mapis.
Tarmisto, V. Tallinn. — Tallinn: ERK, 1957. — 192 lk., ill.
Tiik, L. Tallinna gildidest ja nende kinnistuist. — Tartu, 1958. — 48 lk. — (TRÜ Toim. 70). — Kokkuvõte saksa ja vene k.
Vaarman, A., Krøss, J. Tallinna proletaarse teatri ajaloost 1. — Tallinn: ENSV Teatriühing, 1957. — 56 lk., ill.
Vaga, V. Kunst Tallinnas XIX sajandil. — Tallinn: Kunst, 1976. — 210 lk., 110 l. ill. — Kokkuvõte vene ja saksa k.
Vana Tallinn. 1—4 / Toim. P. Johansen, R. Kenkmaa, H. Peets. — Tallinn: Tallinna Ajaloo Selts, 1936—1939.
1. 1936. 105 lk., ill., 6 l. ill.
2. 1937. 90 lk., ill., 6 l. ill.
3. 1938. 159 lk., ill., 1 l. ill.
4. 1939. 107 lk., ill.
Uprus, H. Tallinn aastal 1825. — Tallinn: Kunst, 1965. — 48 lk., ill., 12 l. ill. — Rööptekst vene ja saksa k.
Uprus, H. Tallinna etikukivid. — Tallinn: Valgus, 1971. — 126 lk., ill. — Kokkuvõte vene, saksa ja inglise k.
Брунс Д., Кангропооль Р. Таллин. — Ленинград; Москва: Искусство, 1971. — 222 с., ил. — (Худож. памятники XIII—XX вв.).
Генс Ю. Старый Таллин и его достопримечательности. — Таллин, 1947. — 68 с., ил.
Таллин — Tallinn / Фото: В. Салмре; Текст: Т. Томберг. — Москва: Планета, 1975. — 114 с., ил. — Текст парал. на рус. и англ.
Таллин в огне; Сборник статей ветеранов войны и воспоминаний участников героической обороны Таллина и Моонзундского архипелага 7 июля — 2 дек. 1941 г. / Сост. и предисл.: Т. Зубов. — Таллин: Ээсти раамат. 1971. — 452 с., 16 л. ил.

A

AEGNA on saar Tallinna lahe kirdeküljel Tallinnast 14 km põhja pool; pindala 2,93 km². Looduslikult on A. ning ta kõrvalsaared Kräsuli ja Kumbli Viimsi poolsaare jätk. Pinnakate koosneb moreenist, liustikujõesetteist ning mere- ja tuiskliivast. Saare kõrgeimad kohad küünivad 11 m üle merepinna. Ligi 70% pindalast katab mets (peamiselt männikud, vähesel määral kuusikut, sanglepikut ja kaasikut). Rannas on luiteid ja nende taga niiskeid lodusid. Saare idaosas väärivad vaatamist 23 looduskaitse alla võetud rändrahnu (suurim on Tulekivi, mille ümbermõõt on 34,1 m). 1950. a-te lõpust alates kasutatakse A-t puhkekohana, Tallinna ettevõtted on sinna rajanud puhkebaase (neis on kokku üle 700 koha), klubi ja söökla. 1975. a-st kuulub A. Tallinna Mereraj-i. — Esimest korda on A-t (varasemaid nimesid *Eikisari*, Salmesaar, Vullisaar, Äigna, rootsi k. *Ulfö*, saksa k. *Wulf*) ürikuis mainitud 1297. a. (*Wluesøø*). Keskajal oli seal kaluriküla ja hobusekasvandus, saarel olnud järves kasvatati kokri. 1689. a-ni kuulus saar Tallinna raele, seejärel Rootsi riigile ning pärast Põhjasõda Viimsi mõisale. I maailmasõja eel rajati A-le Peeter Suure merekindluse tugipunkt (patareid õhiti 25. II 1918). Osaliselt taastatud kindlust on kasutatud hiljemgi.

Bibl.: Gustavson, H. Aegna. — Tallinn: Eesti Raamat, 1976. — 64 lk., ill. (Oma silmaga)

«AGRO», ETKVL Koondis «A.» (1974. a-ni ETKVL Aianduskombinaat), on tarbijate kooperatsiooni aianduskoondis. Keskus ja põhiaiand asuvad Kosel (Vabaõhukooli tee 68). Koondisel on Tallinnas teisigi aiandeid, toiduainete töötlemise tsehh ja 10 lillekauplust, osakondi ja lillekauplusi on ka mujal Eestis. Koondise kasutada on 594 ha maad (sellest Tallinna halduspiires 38 ha), sealh. haritavat maad 351 ha ning katmikpinda 12,8 ha. Töötajaid on Tallinnas 540. Kasvatatakse põhiliselt lilli (u. kolmandik Eesti lilletoodangust) ja varajast köögivilja. 1978. a. turustati lilli 2,6 milj. rbl. ja köögivilja 0,7 milj.

Aegna. Külalahe lõunarand

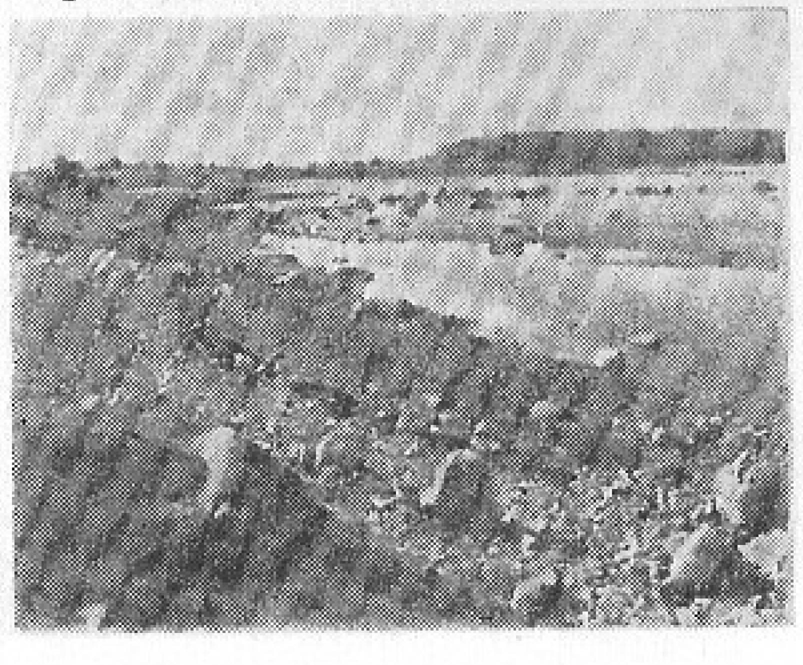

rbl. eest, peale selle toodeti (1,2 milj. rbl. väärtuses) mahla, siirupit jms., kogutoodangu väärtus oli 5,3 milj. rbl. Dir. on a-st 1970 O. Kiudsoo.

Bibl.: ETKVL-i koondis «Agro». — Tallinn: ENSV Põllumaj. Min. Inform. ja Juurutamise Val., 1978. — 36 lk., ill. — Rööptekst vene k.

AIANDUSSOVHOOS, Tallinna a. (Mustamäe tee 60), on Eesti suurim katmikaiand; maad on 61 ha, sellest katmikala 15 ha, sealh. klaaskasvuhooneis 7 ha, töötajaid on 510. Kasvatatakse põhiliselt katmikköögivilja ja lilli. Katmikalalt saadi 1978. a. 2133 t köögivilja (sealh. 958 t kurki, 444 t tomatit ja 463 t sibulapealseid), 1,8 milj. lõikelille ja 90 000 potilille, toodangut turustati 3,6 milj. rubla eest. 1978. a. valmis ajakohane haldus- ja olmehoone (arh. R. Tomingas). Dir. on a-st 1966 H. Leinemann.

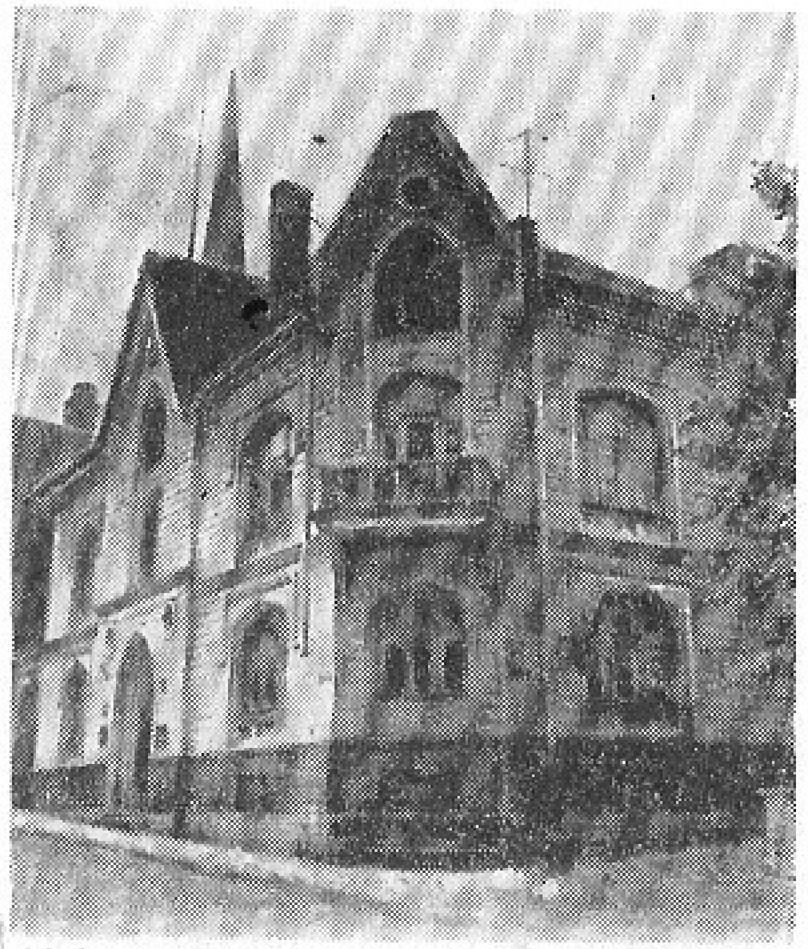

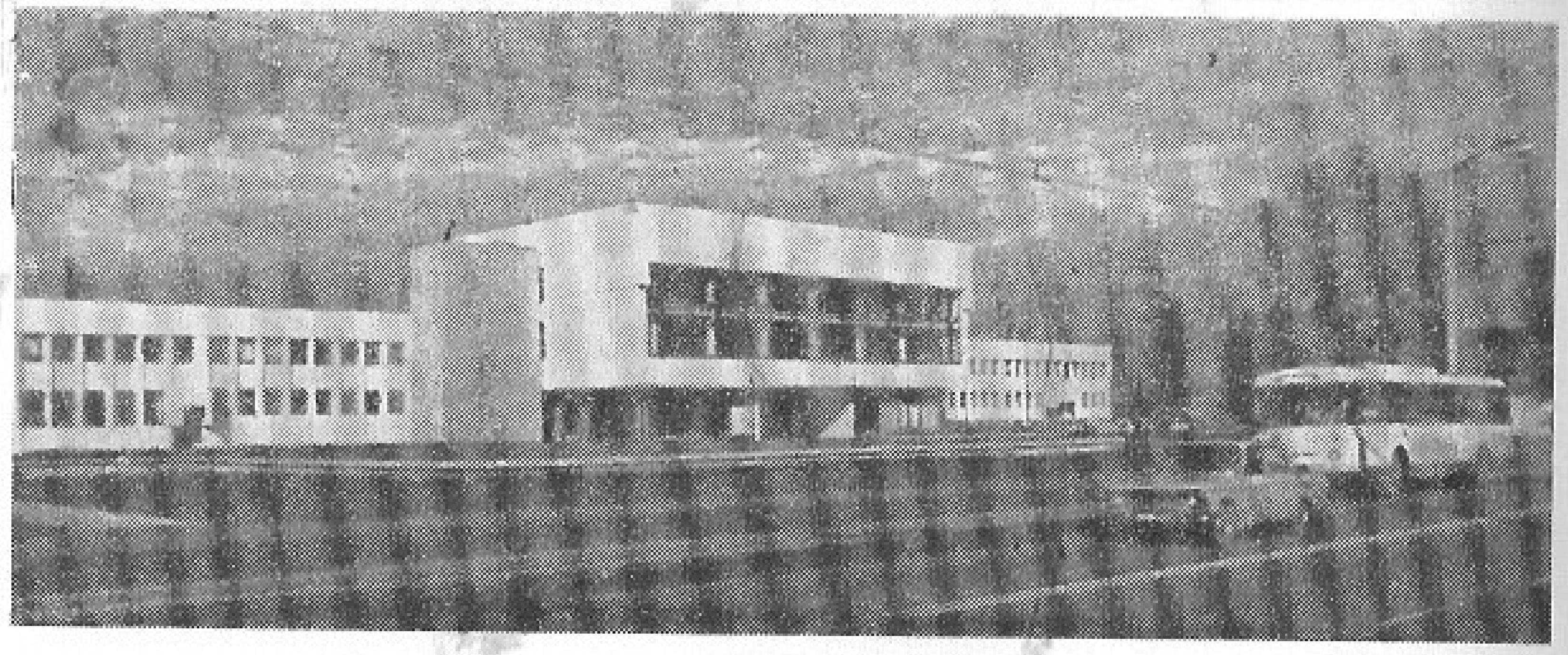

Ajakirjanike Liidu hoone • Aiandussovhoosi peahoone

AJAKIRJANIKE LIIT, ENSV A. L. (Pikk t. 73), loominguline organisatsioon, on asut. 1959. a.; kuulub vabariikliku organisatsioonina NSVL A. L-u. Ühendab ajalehtede, ajakirjade, televisiooni, ringhäälingu, ETA ja kirjastuste töötajaid. 1. I 1979 oli liikmeid 922, neist Tallinnas 712. Liidul on 17 sektsiooni (sealh. keele- ja tõlke-, foto-, noorsooajakirjanike ja spordiajakirjanike sektsioon); esimees on asutamisest peale A. Saaremägi. 1959. a-st määrab liit ENSV A. L-u aastapreemiat ja 1972. a-st J. Anveldi nim. preemiat. Koos ENSV Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomiteega annab A. L. välja ajalehte «Spordileht» (toimetaja a-st 1963 R. Kallas).

Bibl.: Aeg trükis, eetris, ekraanil / Koost. E. Tooms. — Tallinn: Eesti Raamat, 1976. — 216 lk., 20 l. ill. — (ENSV Ajakirjanike Liit)

AJALOO INSTITUUT, ENSV TA A. I. (Estonia pst. 7), on asut. 1947. a. Tartus, Tallinna toodi ta 1951. a. Instituudil on ajaloo-osakond (koosneb feodalismiperioodi ajaloo, kapitalismiperioodi ajaloo ja sotsialismiperioodi ajaloo sektorist), kultuuriajaloo-osakond (kultuuriajaloo- ja etnograafia-, rahvahariduse ajaloo ja kunstiajaloosektor), arheoloogiaosakond (arheoloogia- ja fondide sektor) ning filosoofia- ja sotsioloogiaosakond (filosoofia-, töö- ja vaba aja sotsioloogia, noorsoosotsioloo-

Tallinna ajaloomälestised (1. I 1979)

	Vabariikliku tähtsusega	Kohaliku tähtsusega	Kokku
Varasema ajaloo mälestisi	3	12	15
Revolutsiooniajaloo mälestisi	54	10	64
Suure Isamaasõja mälestisi	9	10	19
Kultuuriajaloo mälestisi	162	25	187
Kokku	228	57	285

gia- ja sotsiaalse struktuuri sektor), teaduslik keskarhiiv ja informatsioonilaboratoorium. A. I-s on töötanud akadeemikud H. Kruus, V. Maamägi, H. Moora, G. Naan, J. Saat ja (akadeemia korrespondentliikmena) J. Kahk ning korrespondentliikmed H. Moosberg ja A. Vassar, praegu töötab seal korrespondentliige K. Siilivask. 1. I 1979 oli töötajaid 156, sealh. teadustöötajaid 100 (doktoreid 6, kandidaate 50). Dir. on a-st 1974 K. Siilivask.

AJALOOMUUSEUM, ENSV Riiklik A. (Pikk t. 17), on asut. 1940. a.; praegust nime kannab 1944. a-st. Fondi põhiosa saadi 1864—1940 eksisteerinud Eestimaa Provintsiaalmuuseumilt jmt. varasemalt muuseumilt. 1. I 1979 oli fondis 193 339 säilikut (28 015 dokumenti, fotosid, trükiseid, arheoloogilisi, etnograafilisi, kultuuriloolisi ja kunstiesemeid, vanu relvi, münte, pitsateid jm.). Väljapanekud annavad ülevaate kõigist Eesti ajaloo järkudest. A-i filiaalid on Eesti Komsomoli Muuseum ja *Tööliste Kelder. Dir. on a-st 1965 P. Sillaots. — Muuseum paikneb keskaegses *Suurgildi hoones. 1975. a-st on tema valduses ka end. *Maarjamäe suvemõisa hooned; pärast nende rekonstrueerimist avatakse seal revolutsiooniliikumist ja Eesti nüüdisaega kajastav väljapanek.

Bibl.: Eesti NSV Riiklik Ajaloomuuseum / Koost. P. Sillaots. — Tallinn, 1967. — 143 lk., ill.

AJALOOMÄLESTISED. Eesti NSV 1466 a-st asub Tallinnas 285. Siinsed vabariikliku tähtsusega a-d on Võidu väljak kui 1940. a. suurmiitingute paik, Eesti üldlaulupidude mälestusansambel, 55 hoonet, 20 *mälestussammast, 2 mälestuskivi, M. Kalinini elukoha ase ja treipink, millel ta töötas, J. Smuuli bareljeef ENSV Kirjanike Liidu hoone seinal, 2 revolutsionääride hukkamise paika, fašismiohvrite mõrvamise koht Viljandi mnt. ääres, 5 vennashauda, 137 silmapaistva isiku hauda (118 Metsakalmistul, 9 Rahumäe kalmistul, 7 Siselinna kalmistul, 2 Liiva kalmistul ja 1 Maarjamäel) ning 3 suurtükki.

AKADEEMILINE MEESKOOR, ENSV Riiklik A. M. (lüh. RAM), ENSV Riikliku Filharmoonia kutseline koorikollektiiv, on asut. 1944. a. Koori algtuumiku moodustasid Suure Isamaasõja ajal Jaroslavlis tegutsenud ENSV Riiklike Kunstiansamblite meeskoori liikmed. Akadeemilise koori aunimetuse sai ta 1952. a. RAM-i kuulub mitu ansambIit, sealh. kvartetid RAM 1 ja RAM 3. 1971. a. asutati poistekoor. Repertuaar hõlmab heliloomingut renessansist nüüdisajani, rahvalaule, kan-

Ajaloomuuseumi sisevaade

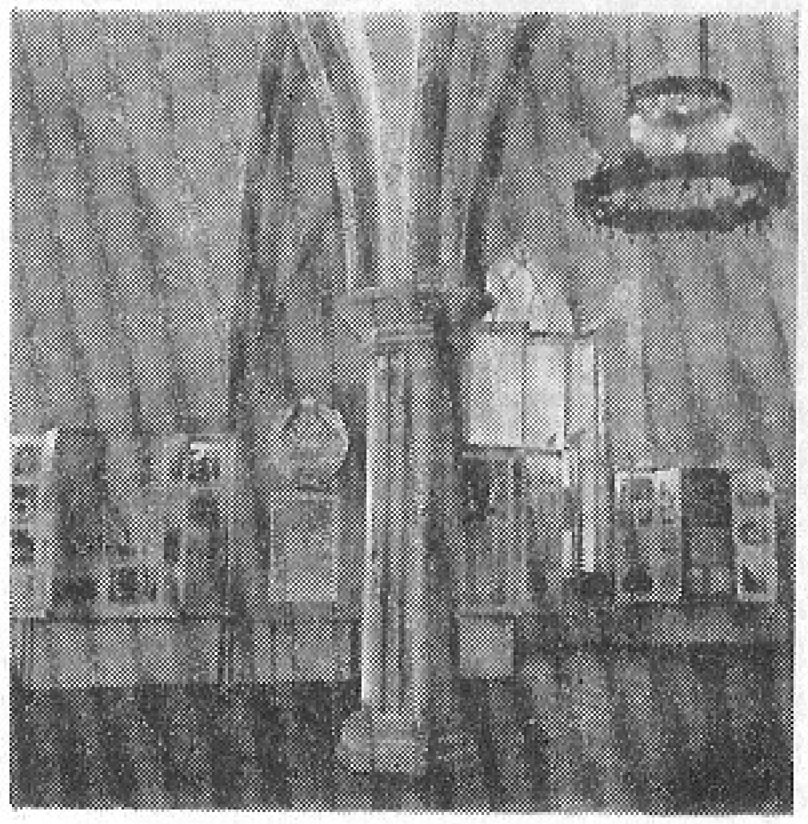

Tallinnas asuvad vabariiklikud ametiühingukomiteed

Komitee	Aadress
Autotranspordi ja Maanteetööliste A/ü EVK[1]	Lai t. 34
Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Tööliste A/ü EVK	V. I. Lenini pst. 5
Elektrijaamade ja Elektrotehnika Tööstuse Tööliste A/ü EVK	Estonia pst. 1
Haridusala, Kõrgemate Koolide ja Teaduslike Asutuste Töötajate A/ü EVK	Säde t. 11
Kohaliku Tööstuse ja Kommunaalelukondlike Ettevõtete Tööliste A/ü EVK	Vene t. 6
Kultuuriala Töötajate A/ü EVK	Pikk t. 40
Lennundustöötajate A/ü EVK	lennujaam
Masina- ja Aparaadiehituse Tööliste A/ü EVK	Tööstuse t. 43
Mere- ja Jõelaevastiku Tööliste A/ü EVK	Uus-Sadama t. 4
Metsa-, Paberi- ja Puidutöötlemistööstuse Tööliste A/ü EVK	Masina t. 20
Põllumajandustöötajate A/ü EVK	Tatari t. 1
Riigiasutuste Töötajate A/ü EVK	Estonia pst. 5
Riikliku Kaubanduse ja Tarbijate Kooperatiivide Töötajate A/ü EVK	Narva mnt. 23
Sidetöötajate A/ü EVK	G. Otsa t. 2
Tekstiili- ja Kergetööstuse Tööliste A/ü EVK	J. Lauristini t. 15
Tervishoiutöötajate A/ü EVK	Mündi t. 3
Toiduainetetööstuse Tööliste A/ü EVK	Estonia pst. 5

[1] A/ü EVK — Ametiühingu Eesti Vabariiklik Komitee

taate jm. sümfoonilisi suurvorme (kokku üle 750 teose). Kooril on olnud loomingusidemeid paljude silmapaistvate heliloojatega (näit. D. Šostakovitši, V. Salmanovi, G. Sviridovi ja V. Tormisega). Uute kooriteoste saamiseks on korraldatud ka konkursse. RAM-i esiettekandes on kõlanud u. 250 kooriteost. Väärtuslikum osa repertuaarist on salvestatud heliplaatidele ja -lintidele, on tehtud 8 kontsertfilmi. Koor on esinenud u. 230 NSV Liidu linnas ja 1958. a-st alates ka välisriikides (1958 ja 1975 Tšehhoslovakkias, 1962, 1966, 1972, 1975 ja 1978 Soomes, 1967 Rootsis, 1967, 1968, 1973, 1975 ja 1976 Saksa DV-s, 1971 Itaalias ja Šveitsis, 1974 ja 1976 Saksa FV-s, 1978 Ungaris). 1. I 1979 kuulus RAM-i 80 inimest, sealh. Eesti NSV rahvakunstnikud K. Areng ja O. Oja. Solistidest on silma paistnud R. Alango, K. Kasekivi, I. Laide, R. Rajamägi, K. Räästas, A. Sarapuu ja H. Vompa. RAM-i asutaja, peadirigent ja kunstiline juht, NSV Liidu rahvakunstnik prof. G. Ernesaks on sotsialistliku töö kangelane, 1970. a. anti talle 1967.—68. ja 1968.—69. a. hooaja kontsertide eest Lenini preemia. Dirigendid on a-st 1964 O. Oja ja a-st 1966 K. Areng, poistekoori dirigeerib V. Laul.

ALMAVÜ ENSV KESKKOMITEE, *Eesti NSV Armee, Lennu- ja Mereväe Abistamise Vabatahtlik Ühing.

AMETIÜHINGUTE NÕUKOGU, ENSV A. N. (Tõnismägi 10), on Eesti NSV ametiühingute kõrgeim organ kongressidevahelisel ajal. Praegune koosseis (105 liiget, 35 liikmekandidaati, esimees L. Lentsman) on valitud 3. II 1977 ametiühingute XVII kongressil. Nõukogu juhib Eesti NSV ametiühinguorganisatsioone, võtab osa rahvamajandusplaanide koostamisest, korraldab ja juhib sotsialistlikku võistlust, kontrollib tööseaduste, töötasuseaduste ning ohutustehnika-, töötervishoiu- ja elamispinna jaotamise eeskirjade järgimist, juhib sanatooriume, puhkekodusid ja turismiasutusi. Nõukogu pleenumit peetakse vähemalt kord 4 kuu jooksul, pleenumitevahelisel ajal juhib tööd 11-liikmeline presiidium. Nõukogule allub 19 vabariiklikku komiteed, Tallinnas asub neist 17.

ARHEOLOOGIAMÄLESTISED. Tallinnas on 22 a-t: vanalinn koos *Toompeaga, *Iru linnus, Mähel asuv muistne asulakoht ja 19 ohvrikivi.

ARHITEKTIDE LIIT, ENSV A. L. (1956. a-ni Eesti Nõukogude A. L.) (Lai t. 29), arhitektide loominguline organisatsioon, on asut.

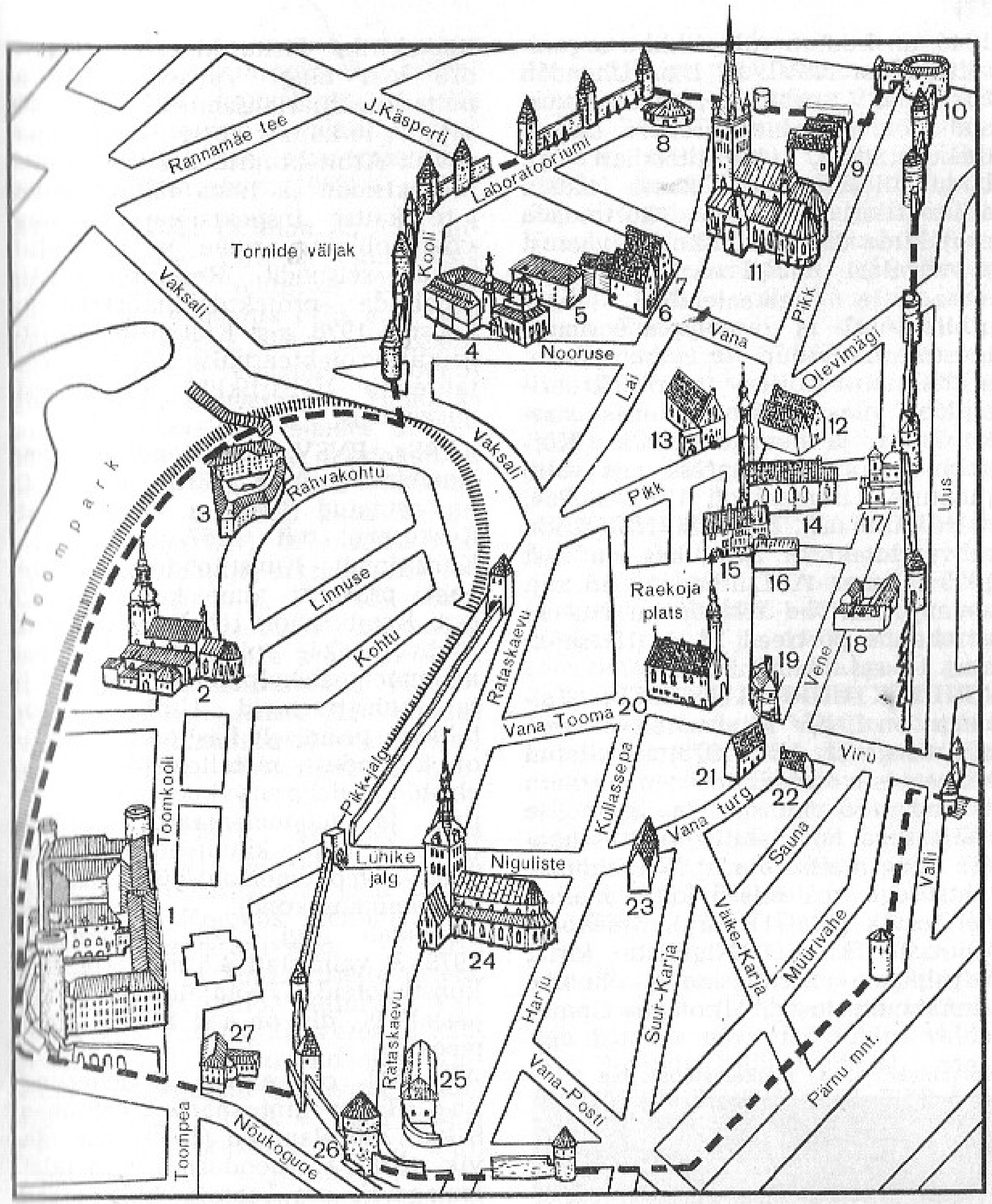

Arhitektuurimälestised. **1** Toompea linnus, 13.—18. saj., Lossi plats 1 **2** toomkirik, 13.—18. saj., Raamatukogu plats 3 haldushooned, 18. saj. lõpp, Rahvakohtu t. 3 **4** Mihkli klooster (I keskkool), 13.—19. saj., Nooruse t. 10—16 **5** ait, 17. saj., Aida t. 3 **6** elamu (noorsooteater), 15. saj., Lai t. 23 **7** elamu (arhitektide liit), 15. saj., Lai t. 29 **8** hobuveski, 14.—18. saj., Lai t. 47 **9** elamurühm Kolm Õde, 15. saj., Pikk t. 71 **10** Paks Margareeta, 16. saj. **11** Oleviste kirik, 13.—16. saj., Lai t. 50 **12** Mustpeade Vennaskonna ja Oleviste Gildi hoone, 15.—16. saj., Pikk t. 24—26 **13** Suurgildi hoone, 15. saj., Pikk t. 17 **14** Pühavaimu kirik, 13.—17. saj., Säde t. 2 **15** Raeapteek, 15.—17. saj., Raekoja plats 11 **16** elamu fassaad, 15. saj., Raekoja plats 12 **17** Nikolai kirik, 19. saj., Vene t. 24 **18** Katariina klooster (linnamuuseumi filiaal), 13.—16. saj., Vene t. 12—18 **19** elamud, 15.—18. saj., Raekoja t. 3 ja Raekoja plats 18 **20** raekoda, 14.—15. saj., Raekoja plats 1 **21** pakkhoone, 15.—17. saj., Vana turg 11 **22** elamu, 15. saj., Vana turg 6 **23** elamu fassaad ja õuehooned, 15. saj., Niguliste t. 1 **24** Niguliste kirik, 13.—18. saj., Rataskaevu t. 11—13 **25** Uue seegi hoone, 16.—18. saj., Rataskaevu t. 15 **26** Kiek in de Kök, 15. saj. **27** Toompea komandandi maja, 18. saj., Toompea t. 1

1945. a.; kuulub vabariikliku organisatsioonina NSVL A. L-u. Ühendab Eesti NSV arhitekte, arhitektuuri alal töötavaid ehitusinsenere, haljastuskunstnikke, kunstiteadlasi jt. Liidu ülesanne on kaasa aidata arhitektuuri arengule, korraldada projektide ühiskondlikku läbivaatust ja võistlusi. Liidul on linnaehitus-, mass- ja unikaalehitus-, maa-arhitektuuri- ja rajooniplaneerimis-, tööstusarhitektuuri-, transpordi-, arhitektuuriteooria-, arhitektuuriajaloo-, maastikuarhitektuuri-, sisekujundus- ja noortesektsioon. Kõrgeim organ on kongress, mis valib juhatuse. Liikmeid oli 1979. a. 264, neist Tallinnas 225, sealh. NSV Liidu rahvaarhitekt M. Port, kes on a-st 1955 esimees. A. L-u hoones (15. saj. elamu) väärivad tähelepanu Huecki perekonna portreed 17. ja 18. saj-st ning 18. saj. plafoonimaal.

ARHITEKTUURIMÄLESTISED. Tallinnas on ENSV Ministrite Nõukogu määrusega (1. VIII 1973) kinnitatud kaitsealuste objektide nimestikku võetud 156 kunsti- ja ajaloolise väärtusega tsiviilehitist, kultusehoonet ning kaitserajatist. Üleliidulise tähtsusega mälestised on vanalinn kui tervik (13.—17. saj.), *raekoda, *Oleviste kirik, *Niguliste kirik, *Mustpeade Vennaskonna hoone, *linnakindlustused, *Toompea linnus, *toomkirik, *Pirita klooster, *Kadrioru loss ning *Vabaõhumuuseumi puitarhitektuuriansambel (17.—19. saj.). A-te kaitset korraldavad Vabariiklik Arhitektuurimälestiste Kaitse Inspektsioon ja linna täitevkomitee a-te kaitse inspektsioon. Viimane võtab objekte arvele ja kontrollib nende seisundit. Restaureeritavate objektide projektdokumentatsiooni koostab 1978. a-st Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut, restaureerib Vabariiklik Restaureerimisvalitsus.

Kombinaadi «Ars» nahkehistööateljee

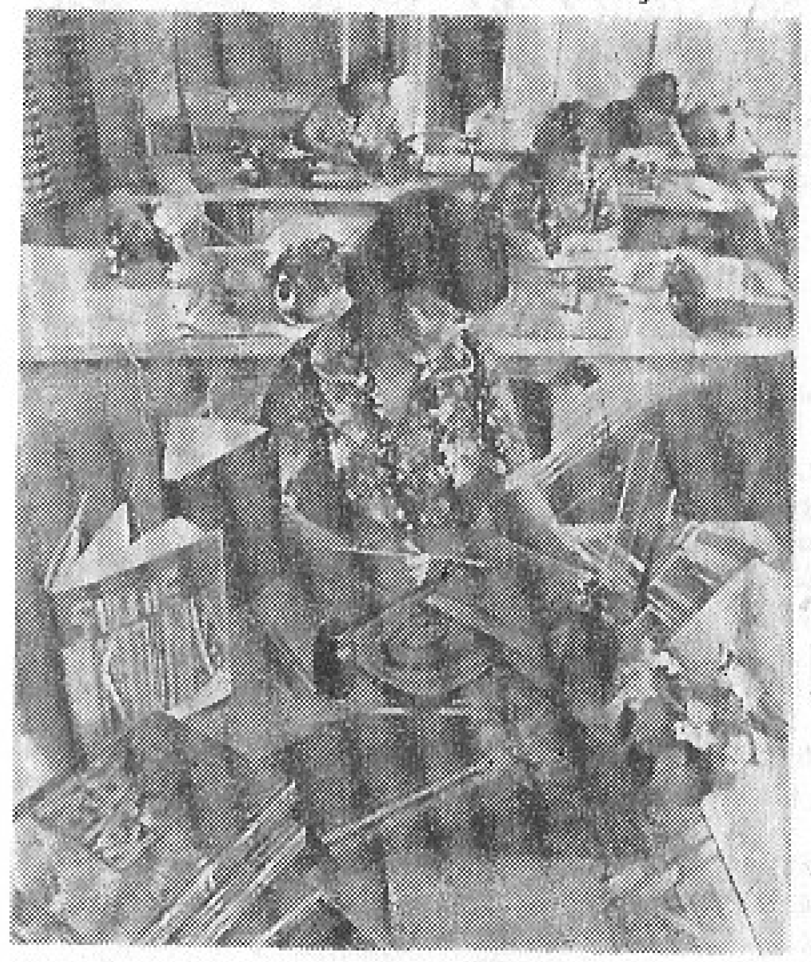

«ARS», ENSV Kunstifondi Tallinna Kombinaat «Ars» (Pärnu mnt. 154), on asutatud 1944. a. Tarbekunsti Keskusena; oli 1957. a-st ENSV Kunstifondi Kunstitoodete Kombinaat, praegust nime kannab 1975. a-st. Kombinaadis tehakse kujundustöid, luuakse ning valmistatakse monumentaalskulptuuriteoseid ja tarbekunstiesemeid. Unikaaltaieseid tehakse peamiselt käsitööna. «Arsil» on kujundus-, metallehistöö-, nahkehistöö-, dekoratiivkudumis-, tekstiili- ja monumentaalkunstiateljee (viimase juurde kuuluvad portselanimaali-, monumentaalskulptuuri- ja keraamikaosakond). Toodangut kujundab ligi 170 kunstnikku. 1978. a. valmistati 4,5 milj. rbl. eest kunstitooteid. Töötajaid oli samal aastal 790, dir. on a-st 1973 M. Kalamees.

ASSAKU on alevik Sommerlingi kn-s, Tartu mnt. ääres, Tallinnast 8 km; 396 elanikku (1979). Kui alevik 1976. a. moodustati, ühendati temaga ka osa Lehmja küla maad. A-l paiknevad Harju Tarbijate Kooperatiivi kaubandus- ja transpordiosakond ning Lehmja 8-kl. kool, naabruses Peetri külas on A. Sommerlingi nim. sovhoosi A. osakonna keskus. Arheoloogiamälestisena kaitstakse A. Nõiakivi, mis teadaolevalt on suurima väikelohkude arvuga (405) kultusekivi Euroopas. — Ürikuis (1241) on nüüdse A. alalt peale A. küla (*Assuncauæ*) mainitud Jagumäe küla (*Jacomeckæ*), s. t. hilisemat Lehmjat. 16. saj. oli ala Jaani seegi valduses, hiljem kuulus ta Rae mõisale. 1941. a. pidasid Tallinna kaitsvad Nõukogude väeüksused (sealh. 1. Eesti Kütipolk) A-l tallinlaste rajatud kaitseliinil 25.—27. aug. kinni suuri vaenlase jõude; kaitsjaile on Rae küla maa-alale pandud mälestuskivi (1969).

AUKODANIK, Tallinna a., on aunimetus, mille Tallinna Linna TSN Täitevkomitee kehtestas 22. XII 1972. Selle on saanud 1973. a. I. Fedjuninski (Tallinna 1944. a. vabastanud löögiarmee komandör, Nõukogude Liidu kangelane), A. Hendrikson (täitevkomitee esimees 1945—61), K. Kärber (ehitaja, sotsialistliku töö kangelane) ja L. Pärn (Tallinna vabastamises osalenud Eesti laskurkorpuse komandör), 1974. a. A. Valdov (tööstustöötaja, sotsialistliku töö kangelane), 1975. a. V. Võrk (Eesti laskurkorpuse eelsalga komandör Tallinna vabastamise ajal), 1978. a. A. Repson (tööstustöötaja, Nõukogude Liidu kangelane), L. Vammus (ehitaja, sotsialistliku töö kangelane) ja G. Ernesaks (koorijuht ja helilooja, sotsialistliku töö kangelane).

«AUTO», ETKVL Koondis «A.» (Tähetorni t. 21), moodustati 1974. a. ETKVL Autobaasist ja selle autokolonnidest. Koondis teenindab põhiliselt kooperatiivseid tööstus-, kaubandus- ja toitlustusettevõtteid. Tal on automajand Tallinnas, Tartus, Võrus, Pärnus, Rakveres ja Kingissepas. 1. I 1979 oli koondise Tallinna automajandil 374 autot (sealh. 310 veoautot). 1978. a. veeti kaupa 1,7 milj. t, veosekäive oli 93,9 milj. t/km. Koondise tööstusmajand toodab tagaluuktõstukeid, autorollereid ja eriotstarbelisi metallfurgoone ning teeb autoagregaatide kapitaalremonti. Koondisel on tööstustoodete tsehh Kõmsis ja Raplas. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 1965, neist Tallinnas 778. Dir. on a-st 1976 R. Aas.

AUTOBUSSIPARK, Tallinna A. (Kadaka tee 62a), asutati 1949. a. Ülemistele; Mustamäel paiknevad uued tootmishooned ja -rajatised valmisid 1967. a. A. teenindab linna-, lähi- ja kaugliinidel sõitjaid. Busse oli 1978. a. lõpus 671. Linnaliine oli samal aastal 44 (sealh. 10 ekspressliini), nende pikkus oli 487 km; lähiliine oli 41 (1318 km). Linnaliinidel sõidab iga päev keskm. 296 suurt «Ikarus»-bussi, sõitjate arv on keskm. 326 000 päevas (käive keskm. 1,9 milj. reisija-km). Linna- ja lähiliinidel korraldavad liiklust keskdispetšiteenistus ja 9 dispetšipunkti. Kaugliinidel sõitjaid teenindab Maaliinide Autobussijaam (Lastekodu t. 46). 1978. a. oli kaugliine 104 (sealh. 7 ekspressi- ja 52 kiirliini), nende pikkus oli 17 887 km. 16 eriliinil (1887 km) veeti õpilasi. 1978. a. teenindas A. 134,8 milj. sõitjat (käive 1349 milj. reisija-km), töötajaid oli 2441. Dir. on a-st 1978 U. Aava.

AUTODE REMONDI KATSETEHAS, Tallinna A. R. K. (Leningradi mnt. 49), asutati 1940. a. tehasena «Sirp ja Vasar»; oli 1955—57 Autoremonditehas nr. 2 ja 1957—71 Autoremonditehas nr. 1, praegust nime kannab 1972. a-st. Tehas teeb ZIL-tüüpi veoautode ja «Ikarus»-busside kapitaalremonti ning valmistab võidusõiduautosid «Estonia», kartautosid, järelhaagiseid, autokonteinereid, teeremondiseadiseid ja teemärke. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 495, dir. on a-st 1972 P. Kulm.

«AUTOM», ENSV Ühing «A.» (Pikk t. 41), on asut. 1972. a. ENSV Auto-Motoühinguna «Autom»; praegust nime kannab 1976. a-st. «A.» ühendab isiklike mootorsõidukite valdajaid, levitab liiklusteadmisi, edendab sõidukijuhtimisoskust ning korraldab mototurismi ja rahvasporti. Liikmeid oli 1979. a. 27 747, neist Tallinnas 6205. Ühingu presiidiumi esimees on a-st 1972 O. Kaerlepp. «A-i» nõukogu juures asub klubi «Unic» (Pikk t. 26), mis restaureerib vanu sõidukeid, korraldab näitusi ja rallisid.

«AUTOTEENINDUS» (Pärnu mnt. 232), eraisikute sõiduautosid, mootorrattaid, paadimootoreid jms. remontiv ettevõte, on asut. 1969. a. Eesti NSV teeninduskombinaatide autoremonditöökodadest. Keskus on Tallinnas, autohooldejaam peale Tallinna Narvas, Pärnus, Tartus, Kohtla-Järvel, Haapsalus, Jõgeval, Türil, Viljandis ja Võrus. 1978. a. tehti remonti ja hoolet 1,86 milj. rbl. eest. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 656, neist

Tallinnas 345. Dir. on a-st 1975 V. Ilimar.

B

BALTI JAAM, *vaksal.
«BALTIKA», **Tallinna Õmblustootmiskoondis «B.»** (Veerenni t. 24), on moodust. 1970. a. õmblusvabrikust «B.» (see oli asut. 1960. a. Tallinna Õmbluskombinaadist) ja Valga Õmblusvabrikust. 1971. a-st kuulub koondisse ka õmblusvabrik «Virulane». «B.» toodab meeste, naiste ja laste üleriõivaid (palituid, kasukaid, joppe), ülikondi, poiste koolivormiriõivaid ning laste ja naiste pükse. 1978. a. valmistati 161 200 ülikonda ja 286 700 palitut. Koondisel on tootmisjaoskond Ahtmes, Antslas, Keila-Joal, Kundas, Tapal, Tõrvas, Vasalemmas ja Viljandis. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 3265, neist Tallinnas 1212. A-st 1961 on dir. ja a-st 1977 peadir. B. Pivnik. 1973. a. anti koondise naiskoorile rahvakoori aunimetus.
BALTI LAEVASTIKU MUUSEUM, kahe Punalipu ordeniga B. L. M. (Narva mnt. 44), on asut. 1958. a. Muuseum kajastab 1928. ja 1965. a. Punalipu ordeniga autasustatud Balti sõjalaevastiku võitlusteed alates laevastiku asutamisest (Põhjasõja ajast) kuni tänapäevani. Eksponaate on ligikaudu 2000. 1978. a. külastas muuseumi 40 000 in. Ülem on a-st 1966 polkovnik V. Grinkevitš.

Balti regatt

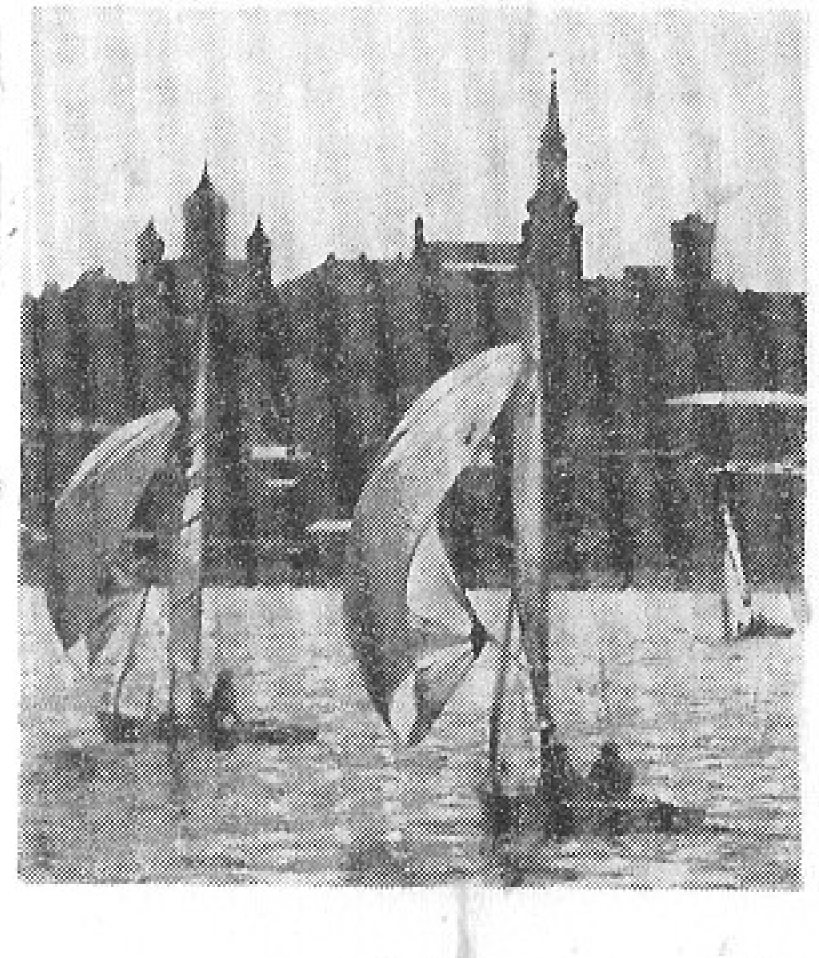

BALTI MANUFAKTUUR, Puuvillakombinaat «B. M.» (M. Kalinini t. 35), on Eesti NSV suurimaid tekstiilitööstuse ettevõtteid. Toodetakse puuvillast lõnga, bjassi, satääni ja pakkeriiet, 1961. a-st ka lausriiet (1978. a. 1,8 milj. m²). 1978. a. oli B. M-s 51 104 värtnat ja 1569 kudumistelge, toodeti 7600 t lõnga, 51,9 milj. m puuvillriiet, 67,7 milj. rulli niiti ja 1830 t köit. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 2282. — 1898. a. asutati Balti Puuvilla Ketramise ja Kudumise Vabriku a/s. (lüh. Balti Puuvillavabrik), 1899. a. alustati tehase ehitamist. I maailmasõja eel oli nn. sitsivabrikus 1884 töölist, 70 000 värtnat ja 1775 telge, aastas toodeti 20 milj. m riiet. Sidemete katkemine Venemaa turuga (1918) põhjustas toodangu tunduva vähenemise: 1939. a. töötas vabrikus 1352 in. Korduvalt oli streike (jaan., veebr. ja sept. 1905, 1916, mais ja juunis 1923). Vabrik hävis sõjas 1941. a., taastati 1945—52 ja varustati uusima kodumaise seadmestikuga. 1972—74 asendati suur osa kombinaadi seadmeist välismaiste masinatega. B. M-i nime kannab vabrik 1945. a-st. Kangur Z. Agafonova on sotsialistliku töö kangelane. 1976. a. anti B. M-le Oktoobrirevolutsiooni orden. Dir. on a-st 1971 R. Aigro.
Bibl.: L i n n u s e, H. Balti Manufaktuur, 1898—1963. — Tallinn: Eesti Raamat, 1965. — 215 lk.
BALTI REGATT on traditsiooniline NSV Liidu Läänemere-linnades Leningradis, Riias või Tallinnas korraldatav purjespordivõistlus. I B. r. oli 1945. a. Leningradis, alates VIII regatist on ta iga-aastane ja alates X regatist rahvusvaheline. B. r-e peetakse tava kohaselt samasuguse programmi järgi kui olümpiaregatte, ka samades klassides. Tallinna lahel on toimunud V (1949), VII (1952),

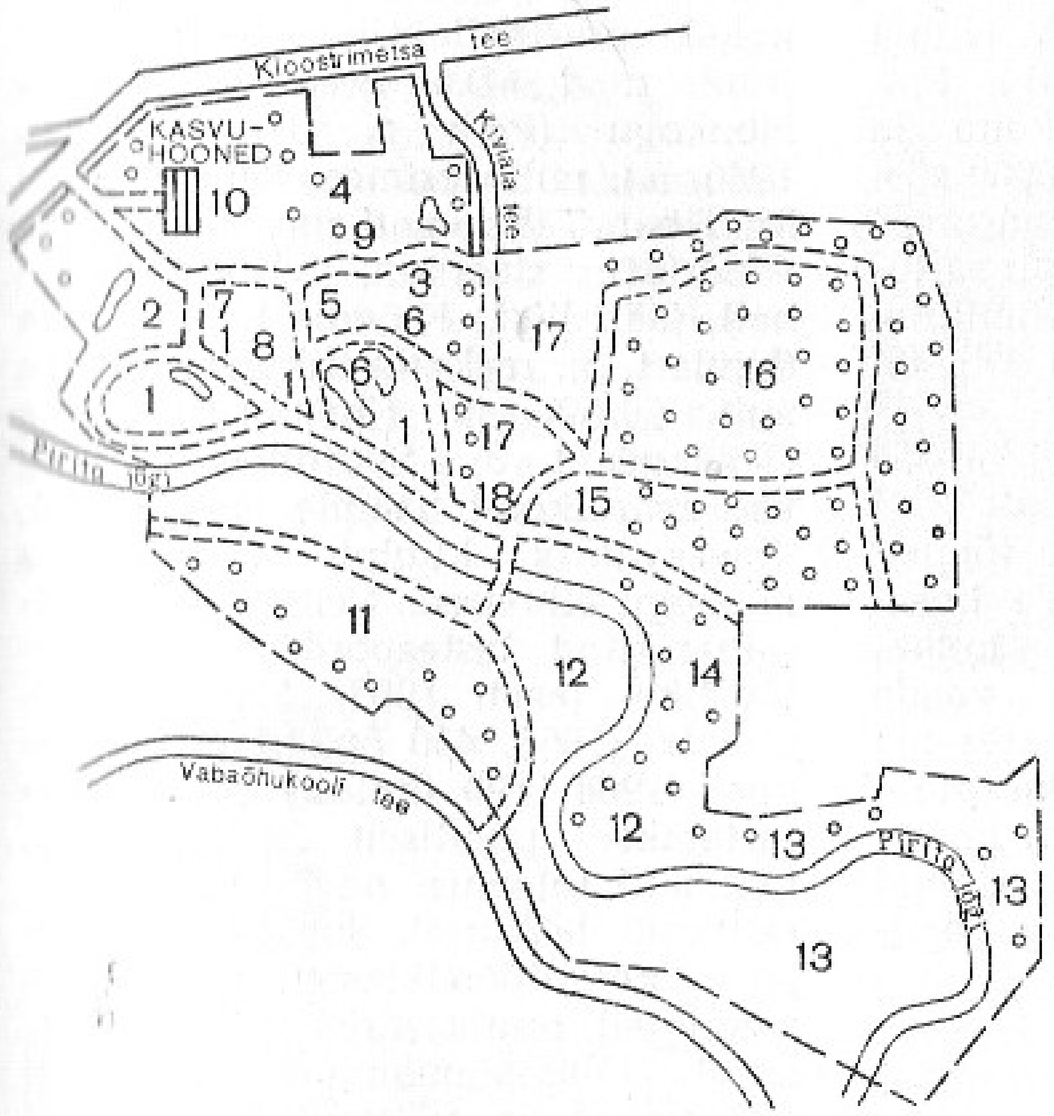

Botaanikaaed. I. Taimesüstemaatikaosakond: 1 dendraarium 2 rosaarium 3 süringaarium 4 erikaarium 5 montano-boreaalsed taimed 6 sibul- ja mugullilled 7 suvelilled 8 püsililled 9 eostaimed 10 kasvuhoonetaimed. II. Taimegeograafiaosakond: 11 Euroopa 12 Aasia 13 Põhja-Ameerika. III. Taimeökoloogiaosakond: 14 nõmm 15 nõmmeaed 16 soostunud männik 17 puisniit 18 Eesti floora

VIII (1956), IX (1957), XIII (1961), XV (1963), XVI (1964), XVII (1965), XVIII (1966), XIX (1967), XX (1968), XXI (1969), XXII (1970), XXIII (1971), XXV (1973), XXVI (1974), XXVII (1975), XXIX (1977), XXX (1978) ja XXXI B. r. (1979).
BETOONITEHAS (Mäealuse t. 30) kuulub ENSV Ehitusministeeriumi süsteemi. Ta valmistas 1978. a. 41 500 m³ monteeritavaid raudbetoon- ja 11 590 m³ betoontooteid ning 57 000 t asfaltbetooni. Teistele ehitusorganisatsioonidele teeb tehas mörti ja betooni (aastas u. 138 000 m³), pahtli- ja värvisegusid ning 1978. a-st perliittooteid (ainsana Eestis, planeeritud 100 km soojusvõrkude isoleeritud terastorusid ja 60 000 m³ isolatsioonimaterjali aastas). Töötajaid oli 1. I 1979. a. 422, dir. on a-st 1977 M. Kaare.
«BIT», **Eksperimentaalkombinaat «Bit»** (Pikk t. 68), moodustati 1968. a. ENSV Tehnilise Informatsiooni Keskbüroost; allub Eesti Teadus- ja Tehnikainformatsiooni ning Majandusuuringute Instituudile. Toodab infokandureid ja informatsioonitöö väikemehhaniseerimisvahendeid (kataloogi-, perfo- ja ratsurkaarte, ratsureid, kartoteegikaste, vardaid jm.), koostab infosüsteeme ja avaldab informatsiooni. 1978. a. valmistati 273,6 milj. infokaarti ja 50,1 milj. ratsurit ning kirjastati 2827 arvestuspoognat informatsioonitrükiseid. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 176, dir. on a-st 1970 R. Kõrven.
BOTAANIKAAED, ENSV TA Tallinna B. (Kloostrimetsa tee 44), on instituudi õigustega teadusasutus, mis moodustati 1961. a. Eksperimentaalbioloogia Instituudi dekoratiivaiandussektorist ning dendroloogia- ja introduktsioonisektorist. Seal uuritakse taimeliikide introduktsiooni ning inimtegevusest mõjustatud alade ökoloogiat ja kujundamist. B-l on introduktsiooni- ja dendroloogia-, maastikuarhitektuuri- ja haljastamis-, rakendusökoloogia-, bioklimatoloogia- ja maastikuteaduse sektor ning taimeimmunoloogialaboratoorium. Töötajaid oli 1978. a. 88, sealh. teadureid 26 (kandidaate 18). Omaette üksuse moodustab puukool (90—120 töötajat, tootmisosakond Narva mnt. 149). — Aeda hakati Pirita jõe ürgoru terrassidele rajama 1961. a., maastikuarhitektuurselt ku-

jundatud osa (111 ha, arh. A. Niine) avati külastajaile 1971. a. B-a kollektsioon on Eesti liigirikkaim ja suurim, sellesse kuulub üle 6000 süstemaatilise üksuse (sealh. dendropargis 900, rosaariumis 450, alpinaariumis 1000, püsililleaias 700, sibullilleaias 700, kasvuhooneis 1600). Dir. on a-st 1978 J. Martin.

BÖRSI KÄIK on jalakäijate läbipääs Pikalt t-lt Laiale t-le; pikkus ligi 70 m. Kangialusega algav ja lõppev käik kuulub vanalinna kõige keskajailmelisemate tänavate hulka, sealt avaneb omapärane vaade *Pühavaimu kirikule. Nii varasema nime G i l d i k ä i k kui ka praeguse on ta saanud *Suurgildi hoone järgi, mida juurdeehitises asunud börsikomitee pärast kutsuti ka börsihooneks.

D

DOMINIIKLASTE KLOOSTER, *Katariina klooster.

«DÜNAMO», Üleliiduline Kehakultuuri- ja Spordiselts «D.», hõlmab põhiliselt siseministeeriumi asutuste kehakultuurikollektiive. Eesti NSV-s juhib neid «D.» Eesti Vabariiklik Nõukogu (Pikk t. 37, moodust. 1940. a.), mille esimees on a-st 1979 M. Tibar. Tähtsamad spordibaasid on *Kadrioru staadion, *«D.» tennisehall, jäähall (L. Koidula t. 21), ujula (Ujula t. 3), raskejõustikubaas (Tartu mnt. 50/52) ja Harjuoru võimla (Toompea t. 3). Spordibaasid alluvad spordikombinaadile (asut. 1944), *Suusavabrik kuulub vabariikliku nõukogu alluvusse. Seltsil on 3 spetsialiseeritud lastespordikooli: kergejõustiku- (asut. 1967, 220 õpilast), ujumis- (1966, 450 õpilast) ja suusakool (1968, 190 õpilast). «D-s» harrastatakse põhiliselt 24 spordiala. Parimaid tulemusi on Tallinna jalgrattureil, laskureil, suusatajail, ujujail, kergejõustiklastel, maadlejail, vehklejail, tennisistidel ja vibusportlastel. Olümpiamängudel on Eesti dünamolastena võitnud kuldmedali maadleja J. Kotkas (1952) ja jalgrattur A. Pikkuus (1976), pronksmedali kergejõustiklane B. Junk (1952, 1956) ja vehkleja G. Zažitski (1972).

«DÜNAMO» STAADION, *Kadrioru staadion.

«DÜNAMO» SUUSAVABRIK, *Suusavabrik.

«DÜNAMO» TENNISEHALL (L. Koidula t. 38), Tallinna suurimaid ja ajakohaseimaid spordihooneid, avati 1978. a. veebr-s. Areenil (40×40 m) on 2 tenniseväljakut, tribüünid mahutavad 900 pealtvaatajat, poksi-, maadlus- ja vehklemisvõistlusteks saab istekohtade arvu kahekordistada. Halli on kavandanud «Eesti Projekt» (arh-d P. Jänes ja M. Vainik, ins. P. Põldre). «D.» t-i eelkäija oli praeguse kõrval asunud puidust hall, mille Tallinna tennise- ja hokiklubi ehitas 1937. a. ja mille «Dünamo» 1947. a. pärast taastamist taas avas.

«Dünamo» tennisehall

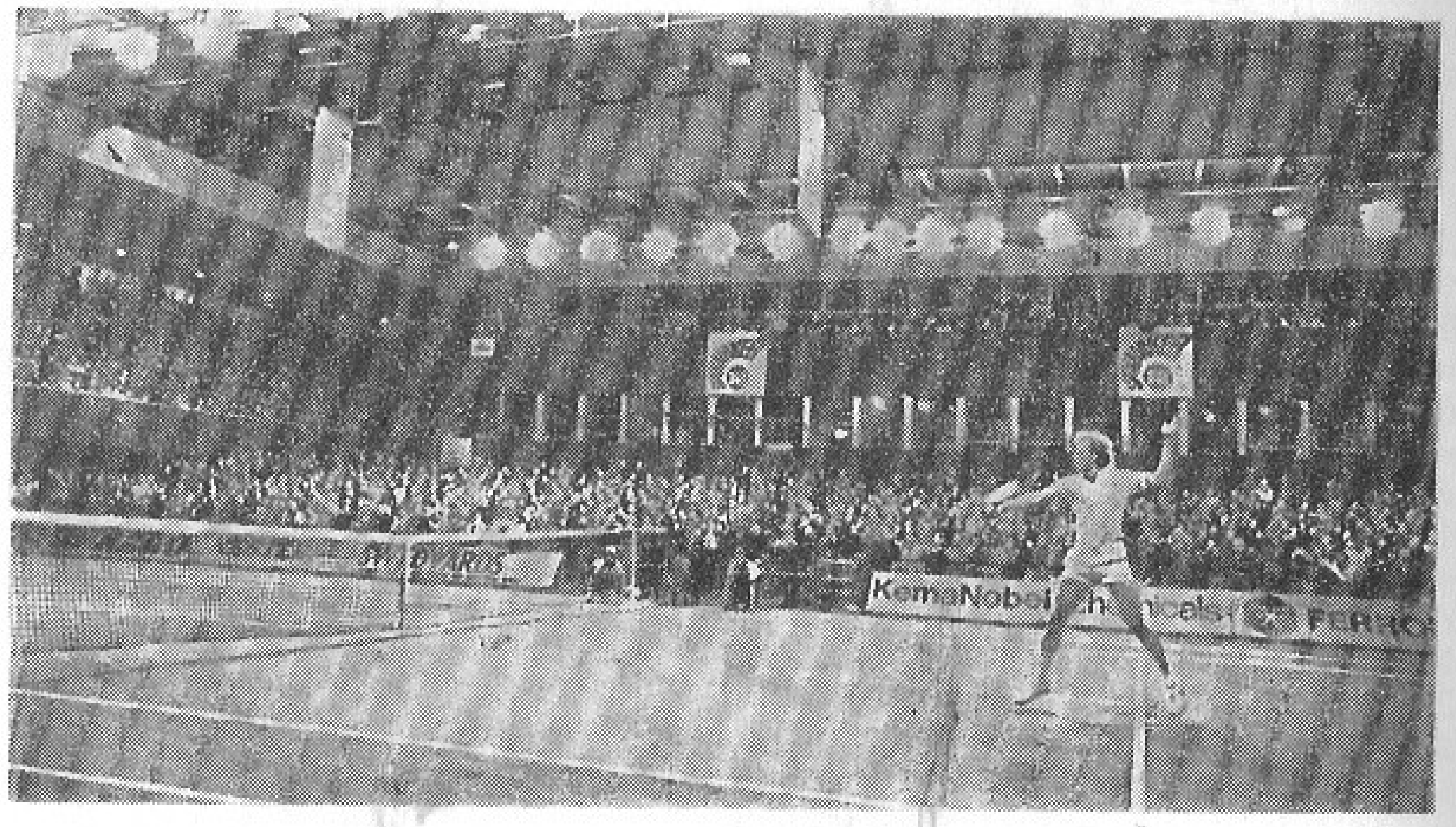

E

«EESTI DOLOMIIT», Tehas «E. D.» (Pärnu mnt. 238), moodustati 1967. a. tehase «Silikaat» Kaarma ja Tallinna kivitöötlemisjaoskonnast. 1972. a. võeti kasutusele Tagavere karjäär (Kingissepa raj-s). 1978. a. tootis tehas 137 100 m^2 dolomiitvooderdusplaate, 160 900 m^2 mosaiikplaate, 54 200 m^2 kõnniteeplaate ja 51 800 m^3 dolomiitkillustikku. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 260, neist Tallinnas 131. Dir. on a-st 1975 A. Lillepalu.

«EESTI KAABEL», Tehas «E. K.» (V. Kingissepa t. 64), asutati 1924. a. elektrielemente ja -patareisid valmistava tehasena «Urania». 1937. a. spetsialiseerus tehas elektrijuhtmete tootmisele, praeguse nime sai ta 1950. a. «E. K.» valmistab 30 liiki kaableid ja juhtmeid, sealh. jõukaablit, liftikaablit, montaaži-, nöör- ja sidejuhtmeid. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 609, dir. on a-st 1977 H. Sauemägi.

«EESTI KOLHOOSIEHITUS», Vabariiklik Koondis «E. K.» (lüh. EKE) (V. Kingissepa t. 14), asutati 1962. a. ENSV Kolhoosidevaheliste Ehitusorganisatsioonide Vabariikliku Nõukoguna, praegust nime kannab 1972. a-st. Koondis ehitab kolhooside, majanditevaheliste ja riiklike põllumajandusettevõtete ja organisatsioonide tellimisel tootmishooneid, elamuid, haridus-, kultuuri-, tervishoiu-

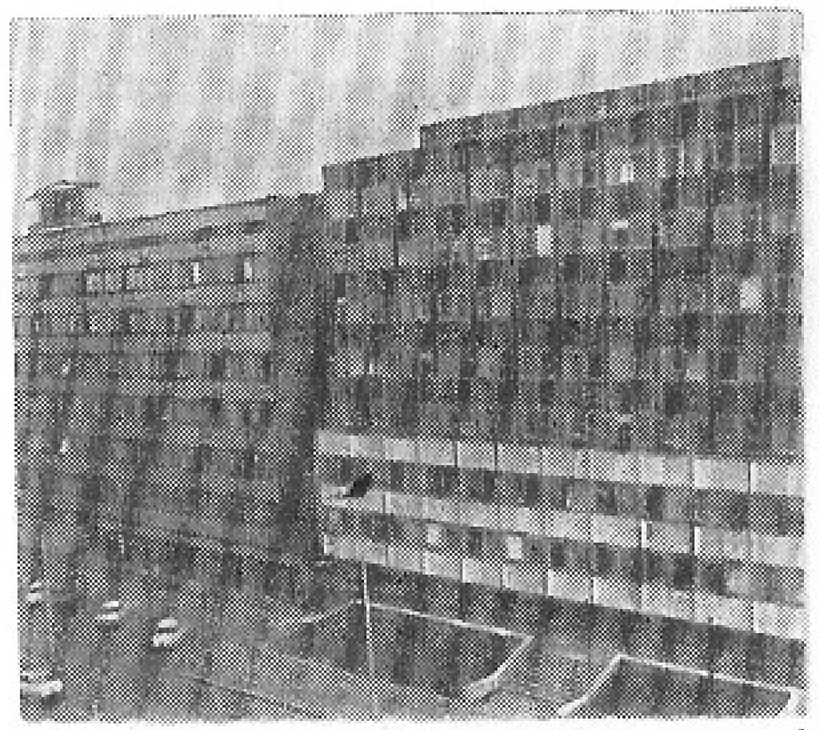

Koondise «Eesti Kolhoosiehitus» hooned

jm. hooneid. 1978. a. tehti 104,7 milj. rbl. eest ehitus-montaaži- ja 3,8 milj. rbl. eest projekteerimistöid ning valmistati 43,8 milj. rbl. väärtuses ehitusmaterjale jm. tooteid. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 18 287, neist Tallinnas 2054. Koondisse kuulub 13 rajoonide kolhoosiehituskontorit (KEK-i), Harju raj. kolhoosiehituskoondis, ehitus- ja montaaživalitsus, 3 ehitusmaterjalitehast (Paliveres, Aravetel ja Tamsalus), projekteerimisinstituut «EKE Projekt», konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroo «Desintegraator» ning sanatoorium «Tervis» (Pärnus); Värskasse rajatakse sanatoorset puhkekodu. «E. K.» on kooperatiivne organisatsioon, kõrgeim organ on volinike koosolek, mis valib juhatuse. Juhatuse esimees on a-st 1974 V. Tamm. — «E. K-e» uued hooned valmisid 1970. (arh. K. Vanaselja) ja 1976. a. (R. Tomingas).

«EESTI KOMMUNIST» (1952. a-ni «Eesti Bolševik»), EKP Keskkomitee teoreetiline ja poliitiline ajakiri, on asut. 1945. a. «E. K-s» avaldatakse marksismi-leninismi teooria, partei elu, nõukogude töö ning majandus- ja kultuurielukäsitlusi. Ajakiri ilmub kord kuus, 1962. a-st EKP KK Kirjastuse väljaandel. Peatoimetaja on a-st 1974 K. Tammistu; toimetus asub Pärnu mnt. 67a. Tiraaž oli 1978. a. 17 600, 1951. a-st ilmuval rööpväljaandel «Коммунист Эстонии» 2000.

«EESTI MAAEHITUSPROJEKT», Riiklik Projekteerimise Instituut «E.

M.» (V. I. Lenini pst. 6/8), on asut. 1964. a. «E. M.» tegeleb territoriaalplaneerimisega: koostab majandusharude perspektiivse arendamise skeeme, rajooniplaneerimisprojekte ja asulate generaalplaane, projekteerib põllumajandushooneid, elamuid ja ühiskondlikke hooneid, tegeleb maaehituse projekteerimisega kaasneva uurimis- ja teadustööga. Instituudis on koostatud enamiku Eesti NSV rajoonide ja asulate planeerimiskavad (Kurtna, Saku ja Vinni asula projekti eest anti autoreile 1971. a. NSV Liidu riiklik preemia) ning projekteeritud suuri looma- ja linnufarme (näit. Laatre ja R. Pälsoni nim. sovhoosi lüpsikarjakompleks, Tallinna Näidislinnuvabriku hooned), Tallinna lillepaviljon, kohvik «Tuljak», kino «Eha» jm. «E. M-l» on osakond Pärnus ja Tartus. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 806, neist Tallinnas 685. Dir. on a-st 1974 E. Kanter.

EESTIMAA KOMMUNISTLIKU PARTEI KESKKOMITEE (lüh. EKP Keskkomitee, EKP KK) on EKP kõrgeim organ kongressidevahelisel ajal; valitakse EKP kongressil. EKP KK juhib partei linna- ja rajooniorganisatsioone, kontrollib nende tegevust, kuulab partei linna- ja rajoonikomiteede aruandeid ning kutsub kokku EKP kongresse. Keskkomitee pleenum (keskkomitee liikmete ja liikmekandidaatide koosolek) toimub vähemalt kord 4 kuu jooksul. Pleenum valib EKP KK büroo, sealh. keskkomitee sekretärid (sekretariaadi), juhtima partei tööd pleenumitevahelisel ajal. Pleenumil kinnitatakse parteikomisjoni esimees, keskkomitee osakondade juhatajad ja keskkomitee ajalehtede ning ajakirjade toimetajad. Jooksvaid asju arutab ja otsuste täitmist kontrollib sekretariaat. EKP XVII kongressil (1976) valiti EKP KK-sse 125 liiget ja 65 liikmekandidaati. 26. VII 1978 peetud EKP KK pleenumil valiti EKP KK I sekretäriks K. Vaino, II sekretär on a-st 1971 K. Lebedev ning sekretärid V. Käo (a-st 1978), A.-B. Upsi (a-st 1979) ja V. Väljas (a-st 1971). 1 VII 1979 olid EKP KK büroo liikmed N. Johanson, V. Klauson, J. Käbin, V. Käo, K. Lebedev, L. Lentsman, O. Merimaa, A. Rüütel, A.-B. Upsi, K. Vaino ja V. Väljas, EKP KK büroo liikmekandidaadid A. Pork, L. Šišov ja L. Zarubin.

EESTIMAA KOMMUNISTLIKU PARTEI KESKKOMITEE KIRJASTUS (Pärnu mnt. 67 a) on asut. 1962. a. Tema väljaandel ilmuvad ajalehed «Rahva Hääl», «Советская Эстония», «Noorte Hääl», «Молодёжь Эстонии», «Säde», «Õhtuleht» ja «Вечерний Таллин» (ühekordne kogutiraaž 1978. a. 578 400 eks.) ning ajakirjad «Eesti Kommunist», «Horisont», «Küsimused ja Vastused», «Noorus», «Nõukogude Naine», «Pikker», «Pioneer», «Täheke» ja «Коммунист Эстонии» (428 000 eks.). Hooned valmisid 1964—72 (arh-d U. Rosme ja E. Treiberg). Kirjastuse trükikojas rakendatakse ofsettrükki, seal trükitakse ka teiste kirjastajate väljaandeid (perioodikat, brošüüre, lasteraamatuid, prospekte). Dir. on a-st 1972 A. Ermel.

EESTIMAA KOMMUNISTLIKU PARTEI TALLINNA LINNAKOMITEE on linna parteiorganisatsiooni kõrgeim organ konverentsidevahelisel ajal; valitakse linna parteikonverentsil. Ta juhib partei linnarajooniorganisatsioone. Linnakomitee pleenum (valib büroo ja sekretärid, kinnitab ametisse osakonnajuhatajad ja linnaajalehtede toimetajad) kutsutakse kokku vähemalt kord 3 kuu jooksul. Komitee praegune koosseis (95 liiget ja 31 liikmekandidaati) on valitud parteiorganisatsiooni XXI konverentsil (6. I 1979). Komitee I sekretär on a-st 1971 N. Johanson, II sekretär a-st 1978 N. Ganjušov, sekretär a-st 1977 A. Kullaste.

EESTIMAA LENINLIKU KOMMUNISTLIKU NOORSOOÜHINGU KESKKOMITEE (lüh. ELKNÜ KK) (J. Kreuksi t. 20) on ELKNÜ kõrgeim organ kongressidevahelisel ajal; valitakse ELKNÜ kongressil. Keskkomitee juhib allpoolseisvaid organisatsioone, kontrollib nende tegevust, kuulab komsomoli linna- ja rajoonikomiteede aruandeid, organiseerib kõrgemalseisvate komsomoliorganite otsuste täitmist, kutsub kokku ELKNÜ kongresse. ELKNÜ KK pleenum kutsutakse kokku vähemalt üks kord 4 kuu jooksul. Pleenum valib ELKNÜ KK büroo, sealh. keskkomitee sekretärid, juhtima komsomoliorganisatsiooni tööd pleenumitevahelisel ajal. ELKNÜ XVIII kongressil (1978) valiti ELKNÜ KK-sse 123 liiget ja 43 liikmekandidaati ning revisjonikomisjoni 33 liiget. Keskkomitee I sekretär on a-st 1978 D. Visnapuu, II sekretär a-st 1975 V. Kuznetsov, sekretärid M. Aadna, A. Laht ja T. Tromp (kõik a-st 1977). 1. VII 1979 olid ELKNÜ KK büroo liikmed M. Aadna, J. Belov, M. Kallion, V. Kuznetsov, A. Laht, R. Luukas, V. Noskov, M. Sikk, N. Tanaskov, J. Tanvel, T. Tromp, L. Vassiljeva ja D. Visnapuu.

EESTIMAA LENINLIKU KOMMUNISTLIKU NOORSOOÜHINGU TALLINNA LINNAKOMITEE (J. Kreuksi t. 20) on ELKNÜ Tallinna organisatsiooni kõrgeim organ konverentsidevahelisel ajal; valitakse linnaorganisatsiooni konverentsil, töötab EKP Tallinna Linnakomitee ja ELKNÜ Keskkomitee juhtimisel. Linnakomitee I sekretär on a-st 1977 J. Tanvel, II sekretär a-st 1977 V. Jakovlev, sekretär a-st 1978 T. Masing.

«EESTI MAAPARANDUSPROJEKT», Riiklik Projekteerimise ja Uurimise Instituut «E. M.» (Harju t. 11), on moodustatud 1966. a. «Eesti Põllumajandusprojekti» maaparandusosakondadest; allub ENSV Riiklikule Maaparanduse ja Veemajanduse Komiteele. Instituut teeb projekteerimisele eelnevaid uurimistöid ning projekteerib maaparandus- (kuivendus- ja niisutus-) ja kalamajandusobjekte, vesiehitisi ja teid. Tal on osakond Pärnus ja Tartus. Töötajaid oli 1. III 1979. a. 573, neist Tallinnas 426. Dir. on a-st 1966 H. Poola.

EESTI NSV ARMEE, LENNU- JA MEREVÄE ABISTAMISE VABATAHTLIK ÜHING (lüh. ENSV ALMAVÜ) kuulub üleliidulisse Armee, Lennu- ja Mereväe Abistamise Vabatahtlikku Ühingusse (see on asut. 1927. a., praegust nime kannab 1951. a-st). ENSV ALMAVÜ-d juhib keskkomitee (Vaksali t. 8), mille esimees on a-st 1961 kindralmajor J. Raudsepp. 1. I 1979 oli ühingul 472 655 liiget, neist Tallinnas 182 471, ta spordisektsioonides (sõjalis-rakenduslikud spordialad) tegutses 1978. a. 122 000 in. (Tallinnas 30 500). Linnakomitee esimees on a-st 1962 J. Petrenko.

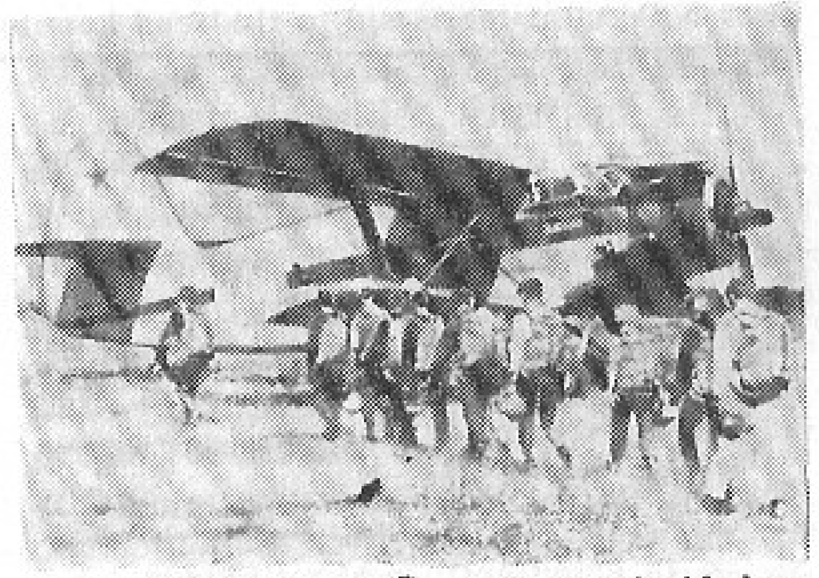

Eesti NSV ALMAVÜ. Langevarjurid lennukisse minemas

EESTI NSV MINISTRITE NÕUKOGU (lüh. ENSV MN) (Lossi plats 1a) on Eesti NSV valitsus, ENSV Ülemnõukogu poolt moodustatav ning tema ees vastutav ja aruandekohustuslik kõrgeim täitev ja korraldav riigivõimuorgan. Ülemnõukogu istungjärkude vahelisel ajal vastutab ta Ülemnõukogu Presiidiumi ees ja annab sellele aru. ENSV MN kooskõlastab ja suunab ministeeriumide, liidulis-vabariiklike riiklike komiteede jt. talle alluvate asutuste tööd, tagab rahvamajanduse ning sotsiaalse ja kultuurilise ülesehituse juhtimise, annab määrusi ja korraldusi ning kontrollib nende täitmist. ENSV MN-sse kuuluvad esimees (a-st 1961 on sellel ametikohal V. Klauson), esimehe esimene asetäitja (a-st 1979 A. Rüütel) ja asetäitjad (a-st 1960 A. Green, kes on 1962. a-st ühtlasi ENSV välisminister; a-st 1973 G. Tõnspoeg, kes on samast aastast ühtlasi ENSV Riikliku Plaanikomitee esimees; a-st 1975 B. Saul; a-st 1978 A. Tregubov), ministrid, riiklike komiteede esimehed ja ENSV Statistika Keskvalitsuse juhataja. ENSV MN alatine organ on presiidium. — Ministrite Nõukogu hoone (*Toompea linnus) kõrval asuvas aias on ENSV Rahvakomissaride Nõukogu esimese esimehe J. Lauris-

Eesti NSV ministeeriumid ja riiklikud komiteed

Asutus	Aadress
Liidulis-vabariiklikud ministeeriumid	
Ehitusmaterjalitööstuse Ministeerium	M. Lomonossovi t. 29
Ehitusministeerium	G. Otsa t. 1
Haridusministeerium	Tõnismägi 11
Justiitsministeerium	Pärnu mnt. 7
Kaubandusministeerium	Raamatukogu t. 6
Kergetööstusministeerium	M. Lomonossovi t. 29
Kultuuriministeerium	G. Otsa t. 5
Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeerium	Valli t. 4
Liha- ja Piimatööstuse Ministeerium	M. Lomonossovi t. 29
Metsa- ja Puidutööstuse Ministeerium	M. Lomonossovi t. 29
Metsamajanduse ja Looduskaitse Ministeerium	J. Gagarini pst. 24
Põllumajandusministeerium	Lai t. 39/41
Rahandusministeerium	Kohtu t. 8
Sideministeerium	F. Kreutzwaldi t. 12
Siseministeerium	Pikk t. 61
Tervishoiuministeerium	Lossi plats 7
Toiduainetööstuse Ministeerium	M. Lomonossovi t. 29
Varumisministeerium	Pioneeride t. 20
Välisministeerium	Lossi plats 1a
Vabariiklikud ministeeriumid	
Autotranspordi ja Maanteede Ministeerium	Viru t. 9
Kohaliku Tööstuse Ministeerium	M. Lomonossovi t. 29
Kommunaalmajandusministeerium	Rahvakohtu t. 1
Sotsiaalhooldusministeerium	Estonia pst. 15
Teenindusministeerium	Rahvakohtu t. 1
Liidulis-vabariiklikud riiklikud komiteed	
Plaanikomitee	Komsomoli t. 1
Ehituskomitee	Müürivahe t. 3
Materiaal-Tehnilise Varustuse Komitee	Raamatukogu t. 2/4
Töökomitee	M. Lomonossovi t. 29
Hinnakomitee	Toompea t. 1
Kutsehariduskomitee	Väike-Karja t. 12
Televisiooni- ja Raadiokomitee	M. Lomonossovi t. 21
Kinokomitee	G. Otsa t. 5
Kirjastuste, Polügraafia ja Raamatukaubanduse Komitee	G. Otsa t. 5
Riikliku Julgeoleku Komitee	
Maaparandus- ja Veemajanduskomitee	Harju t. 11
Põllumajanduse Tootmistehnika Komitee	Lai t. 39

tini mälestussammas (1950, skulptor G. Pommer, arh. K. Lüüs).

EESTI NSV ÜLEMNÕUKOGU (Lossi plats 1) on Eesti NSV kõrgeim riigivõimuorgan; valitakse hääleõiguslike kodanike üldise, ühetaolise ja otsese valimisõiguse alusel salajasel hääletamisel 5 aastaks. Praegune koosseis (IX; 200 rahvasaadikut) on valitud 15. VI 1975; Eesti NSV põhiseaduse kohaselt, mis kehtestati 13. IV 1978, koosneb ENSV Ülemnõukogu 285 saadikust. Istungjärke juhivad juhataja (a-st 1978 on sellel ametikohal J. Suurhans) ja tema 2 asetäitjat (a-st 1975 E. Ehala ja V. Tikk). — Istungihoone paikneb *Toompea linnuses.

EESTI NSV ÜLEMNÕUKOGU PRESIIDIUM (A. Weizenbergi t. 39) on ENSV Ülemnõukogu poolt valitav ning tema ees aruandekohustuslik kõrgem riigivõimuorgan; koosneb esimehest (a-st 1978 on sellel ametikohal J. Käbin), 2 esimehe asetäitjast (a-st 1975 M. Vannas ja a-st 1979 A. Taal), sekretärist (a-st 1972 V. Vaht) ja 9 liikmest. Esimene koosseis moodustati 25. VIII 1940. — Presiidiumi hoone (1938, arh. A. Kotli) ees on tema esimese esimehe J. Varese mälestussammas (1957, skulptor A. Vomm).

«EESTI PABERITÖÖSTUS», Eesti Tselluloosi- ja Paberitootmiskoondis «E. P.» (Masina t. 20), on asut. 1971. a. Koondisse kuuluvad V. *Kingissepa nim. Tallinna Tselluloosi- ja Paberikombinaat (peaettevõte), Kehra Tselluloosi- ja Paberitehas (asut.

1938), Kohila Paberivabrik (1893) ja Räpina Paberivabrik (arvatavasti 1734). Põhitoodangu moodustavad tselluloos, paber, kartong, söödapärm ja mitmekihilised paberkotid. Tselluloosi ja paberit veetakse ka välisriikidesse. U. 30% paberipuitu tuuakse teistest liiduvabariikidest. Peadir. on a-st 1978 A. Malõšev.

«EESTI PROJEKT», Riiklik Projekteerimise Instituut «E. P.» (V. I. Lenini pst. 6/8), on asut. 1944. a. Ehituste Projekteerimise Instituudina; 1949. a. nimetati ta «Estonprojektiks», praegust nime kannab 1961. a-st. Instituut koostab elamute ja ühiskondlike hoonete ainu- ning tüüpprojekte, teeb linnade ja alevite generaalplaane, hoonestus- ja tehnovõrkude projekte. «E. P-s» on projekteeritud Tallinna laululava, TPI uued hooned, Tartu «Vanemuise» ja Pärnu teatri hoone, EKP Keskkomitee hoone, «Viru» ja «Olümpia» hotell, Pirita purjespordikeskus, Tallinna postimaja, kiirabihaigla, tööstuslikult ehitatavaid suurpaneelelamuid, koolimaju, lasteasutusi ning mitu uut linnaosa Tallinnas, Tartus, Kohtla-Järvel, Pärnus ja Viljandis. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 658, neist Tallinnas 587. Dir. on a-st 1963 H.-E. Rohtmaa.

EESTI PUNASTE KÜTTIDE VÄLJAK on haljasala kesklinnas Estonia pst. ja V. I. *Lenini pst. vahel; pindala u. 1,6 ha. Väljakut ümbritsevad loodest *«Estonia», läänest pseudogooti stiilis pangahoone (1904, arh. A. Reinberg), kirdest Teaduste Akadeemia instituutide hoone (1953, E. Kaar) ja *Teaduste Akadeemia Teaduslik Raamatukogu, kagust EKP Keskkomitee hoone, mille ees on V. I. Lenini mälestussammas. — Haljasala rajati 1946—47 tallinlaste ühistööna sõjas (1944) hävinud kvartali kohale. Nimi anti talle 1972. a., kui väljaku lääneservas pangahoone (Estonia pst. 11, 1917—18 oli seal Eesti Punakaardi staap) ees avati eesti punakaartlaste mälestusmärk (skulptorid H. Müller ja Ü. Sepp, arh. I. Kannelmäe).

«EESTI PÕLLUMAJANDUSPROJEKT», Riiklik Projekteerimise Instituut «E. P.» (Lennuki t. 23), on asut. 1951. a.; allub ENSV Põllumajandusministeeriumile. Instituut uurib, arvestab ja planeerib maafondi, koostab ja hoiab korras majandite maaplaane, uurib mullastikku, hindab maad, planeerib majandite territooriumi ning teenindustööna eraldab ja mõõdistab maad. 1964. a-ni projekteeriti ka ehitisi ja 1966. a-ni maaparandusobjekte. «E. P-l» on osakond Tartus ning töörühm Haapsalus, Kingissepas, Pärnus, Rakveres ja Viljandis. Töötajaid oli 1. III 1979. a. 525, neist Tallinnas 301. Dir. on a-st 1977 A. Sutt.

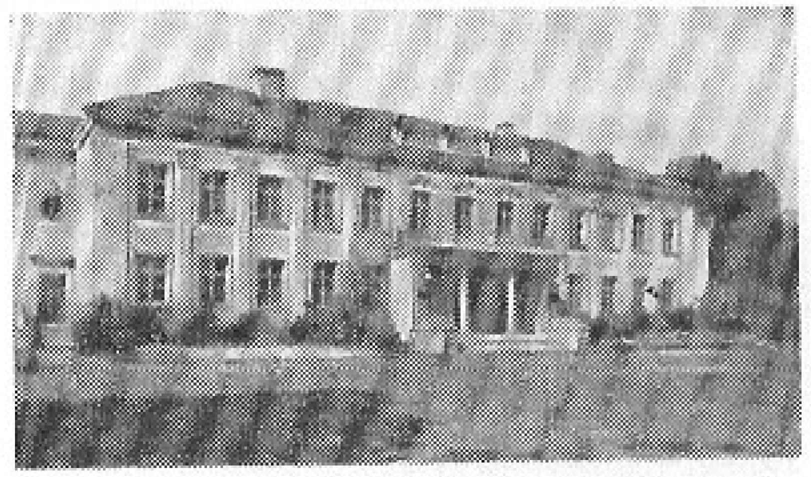

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi hoone • Eesti Punaste Küttide väljak

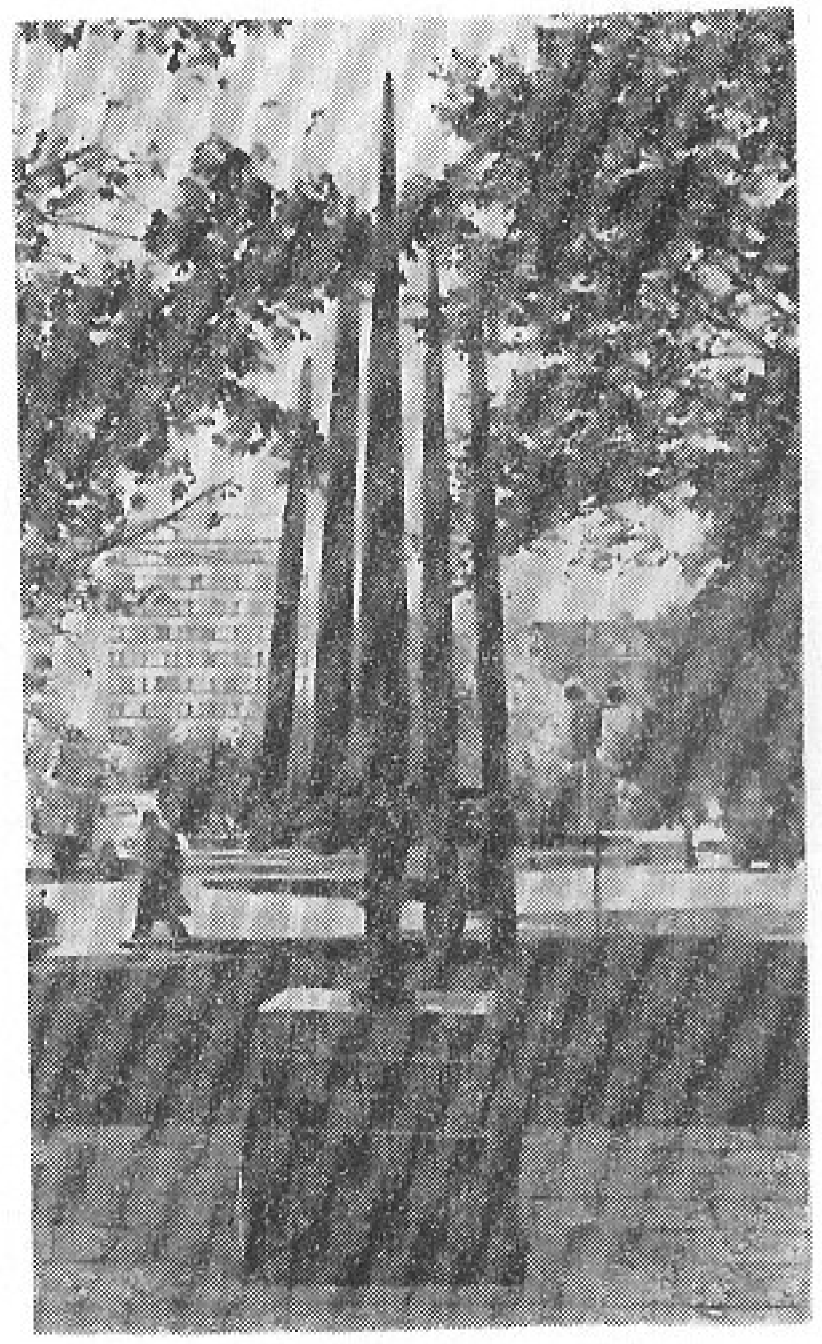

«EESTI RAAMAT» (Pärnu mnt. 10), raamatukirjastus, on asut. 1949. a. Eesti Riikliku Kirjastusena; praegust nime kannab 1964. a-st. Ta annab välja ühiskondlik-poliitilist, ilu-, teatri-, muusika-, turismi-, spordi-, noorsoo- ja lastekirjandust ning albumeid. Raamatutoodang on üle 450 nimetuse ja u. 8 milj. eks. aastas. 1970. a. viis «E. R.» lõpule V. I. Lenini teoste (45 kd.) avaldamise. Peale raamatute ilmutab kirjastus plakateid ja postkaarte. Dir. on a-st 1975 R. Siirak, peatoimetaja a-st 1966 A. Tamm.

«EESTI REKLAAMFILM» (Raekoja plats 15), reklaamibüroo, on asut. 1967. a. dets-s. Ta teeb filmi-, tele- ja raadioreklaami, 1975. a-st ka nn. audiovisuaalreklaami (helisaatega diapositiive). Büroo on NSV Liidu suurim reklaamfilmitootja. 1978. a. valmis 250 reklaamfilmi (enamasti 1—2-minutised, 169 on värvilised), 404 telesaadet (sealh. «Reklaamiklubi», televiktoriin, «Vaata kööki») ja 15 audiovisuaalprogrammi. «E. R.» teeb reklaami ka NSV Liidu ekspordifirmadele, tal on alalised esindajad Moskvas, Riias ja Leningradis. Peatoimetaja on asutamisest alates P. Ojamaa.

«EESTI TELEFILM» (M. Lomonossovi t. 27), Eesti Televisiooni salvestatud programmide peatoimetus (1976. a-st), moodustati 1965. a. filmistuudiona. — Esimesed filmivõtted edastati televisioonis 1956. a. sept-s (telelavastuses «Vahimajake»), dokumentaalfilme valmistatakse 1957. a-st, mängufilme 1960. a-st («Näitleja Joller», lavastaja Virve Aruoja) ja muusikafilme 1962. a-st («Helisev päev», A. Rinne). Katsetatud on ka joonisfilmiga («Huviline filmikaamera», 1971, A. Kivirähk). 1971. a-st annab «E. T.» põhiosa oma toodangust Kesktelevisioonile. 1978. a. tehti 35-millimeetrisele filmilindile 2 mängufilmi, 1 joonisfilm, 21 dokumentaalfilmi ja 10 muusikafilmi (kokku 14 tundi), 16-millimeetrisele lindile dokumentaalfilme, informatsiooni- jm. telesaatematerjali (135 tundi; videosalvestused ja videolavastused ehk nn. videofilmid «E. T-i» toodangusse ei kuulu). 1957. a-st alates on loodud 306 filmi, 176 neist on olnud teiste liiduvabariikide telesaatekavas, 75 on saadetud 70 välisriiki. Mängufilme on teinud Virve Aruoja, T. Kask ja S. Nõmmik, dokumentaalfilme M. Põldre, M. Soosaar, A. Sööt, R. Maran ja Vello Aruoja ning muusikafilme I. Lään, T. Vahi, E. Lööve ja L. Karpin. «E. T-i» toodangus paistavad silma dokumentaalfilmid «Meie Artur» (1968, režissöörid G. Kromanov, M. Põldre), «Mina ise» (1969, V. Koppel), «Mitte üksnes leivast» (1969, Ü. Tambek, M. Põldre), «Linn ja maa» (1973, M. Põldre), «Kihnu naine» (1974, M. Soosaar), «Dirigendid» (1975, A. Sööt), «Kuidas portreteerida orelit» (1976, O. Neuland, E. Säde), «Igavesti Teie» (1976, M. Põldre), «Rabade vaikuses» (1976, R. Maran) ja «Maised ihad» (1977, M. Soosaar).

EESTI TELEGRAAFIAGENTUUR, *ETA.

«EESTI TRÜKITÖÖSTUS», Tootmiskoondis «E. T.» (Pärnu mnt. 10), on moodustatud 1973. a. Koondisse kuulub 18 trükikoda (suurimad on Tallinnas *«Kommunist», *«Oktoober», *«Punane Täht» ja *«Ühiselu» ning Tartus H. Heidemanni nim. trükikoda). Põhitoodang on raamatud (1978. a. 18,7 milj. eks., sealh. 6,8 milj. kõvas köites), ajalehed, pakendid, postkaardid, pisitrükised, paberkaubad ja kiletooted. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 1899, neist Tallinnas 1038. Peadir. on a-st 1973 I. Vseviov.

«EESTI TÖÖSTUSPROJEKT», Riiklik Projekteerimise Instituut «E. T.» (V. I. Lenini pst. 5), on asut. 1944. a.; 1958. a-ni kandis ta Projekteerimise ja Teadusliku Uurimise Instituudi nime. «E. T.» teeb tööstusettevõtete projekte ning kontrollib (NSVL Riikliku Ehituskomitee ülesandel) Eesti NSV tööstusehituse kapitaalmahutuste otstarbekust, ettevõtete asukoha põhjendatust jms. Instituudis on projekteeritud näit. Tallinna Ajakirjandusmaja, «Ilmarise» tehase uued hooned, Linnahall, ENSV Riikliku Plaanikomitee hoone, Spordilaevade Eksperimentaaltehas, Teenindusmaja, V. I. Lenini nim. Kohtla-Järve Põlevkivikeemia Tootmiskoondise mineraalväetise tehas, Püssi Puitplaatide Kombinaat ja TRÜ uus raamatukogu. Töötajaid oli 1. III 1979. a. 675, dir. on a-st 1974 U. Lall. Instituudi uus hoone valmis 1963. a. (arh-d V. Herkel ja Ü. Ilves).

EHITUSE TEADUSLIKU UURIMISE INSTITUUT (Estonia pst. 7) on asut. 1947. a. ENSV Teaduste Akadeemia asutusena; 1963. a-st allub ta ENSV Riiklikule Ehituskomiteele. Instituudil on ehituskonstruktsioonide püsivuse, ehitusfüüsika, betooni tehnoloogia ja tugevuskatsetuste, ehituse tehnilise progressi, ehituse juhtimissüsteemide ja regionaalse arhitektuuriga tegelevad osakonnad ning laboratooriumid. Instituudi juures tegutsevad Spetsiaalne Projekteerimis-Konstrueerimisbüroo ning arvutuskeskus. E. T. U. I-s on töötanud akadeemik O. Maddison. 1. I 1979 oli töötajaid 168, sealh. teadustöötajaid 67 (doktoreid 2, kandidaate 37). Dir. on a-st 1975 A. Vendelin.

Bibl.: Ehituse Teadusliku Uurimise Instituudi tegevusest / Eessõna: E. Paalmann. — Tallinn: Valgus, 1972. — 76 lk.

EHITUS- JA MEHAANIKATEHNIKUM, Tallinna E.- ja M. (Pärnu mnt. 62), on Eesti NSV suurim keskeriõppeasutus. Õppima võetakse 8-kl. ja keskharidusega noori, õpiaeg kestab vastavalt 4 või 2,5 aastat. Erialad: metallide lõiketöötlus, ehitusmasinad ja -seadmed, arhitektuur, tööstus-, põllumajandus- ja tsiviilehitus, maanteede ehitamine ja majandamine, ehitusgeodeesia, autohooldus ja -remont. 1978. a. oli päevaosakonnas 1440, õhtuosakonnas 435 ja kaugõppes 865 õpilast, õpetajaid oli 131. — E.- ja M-i eelkäija on 1940. a. asut. Tallinna Õhtutehnikum (1944. a-st Tallinna II (õhtune) Tööstustehnikum, 1948. a-st Tallinna Arhitektuuri- ja Ehitustehnikum), praegune nimi pärineb 1961. a-st. 1946—78 on kooli lõpetanud 9549 in. Dir. on a-st 1964 O. Kukk.

EHITUSKERAAMIKA TEHAS, Tallinna E. T. (Maleva t. 2), on asut. 1956. a. 1963. a. ühendati temaga Siimustis asuv keraamikatehas ja artelli «Loovtöö» keraamikatsehh ning 1973. a. Loksa Tellisetehas. 1978. a. valmistati 39,3 milj. savitellist (sealh. 19 milj. fassaaditellist) ja 286 600 m^2 metlahhplaate. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 609, neist Tallinnas 370. Tehases on töötanud Nõukogude Liidu kangelane, Tallinna aukodanik A. Repson. Dir. on a-st 1977 M. Käosaar.

EHITUSTRUST, Tallinna E. (Narva mnt. 50), Tallinna suurim ehitusorganisatsioon, on asut. 1944. a.; praegust nime kannab 1958. a-st. Trusti kuulub 5 üldehitusvalitsust, 1 viimistlus- ja 1 eritööde valitsus, tootmistehnoloogilise komplekteerimise valitsus, mehhaniseerimis- ja transpordijaoskond ning elamukommunaalkontor. E. ehitab tööstusettevõtteid, elamuid, lasteaedu, koolimaju, haiglaid, kauplusi, hotelle, spordirajatisi jm. ning rekonstrueerib tööstusettevõtteid. Tallinna on ta püstitanud näit. laululava, TPI Mustamäe hooned, «Kalevi» spordihalli, Komsomoli-nim. staadioni, Maardu Keemiatehase ja selle töölisasula, Raadiomaja ja Teenindusmaja; E. on rekonstrueerinud enamiku pealinna suuri tööstuskäitisi ja ehitanud nende uued hooned. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 3155, neist 2071 ehitus-montaažitöödel. Trustis on töötanud sotsialistliku töö kangelane, Tallinna aukodanik K. Kärber. — E-i klubi (Endla t. 8) korraldab ehitajaile loenguid, kinoõhtuid ja taidluskontserte (heal järjel on laste laulu- ja tantsuringid); klubil on raamatukogu. Trusti juhataja on a-st 1977 V. Hämalane.

EHITUSTÖÖDE MEHHANISEERIMISE TRUST, Vabariiklik Spetsialiseeritud E. M. T. (Pärnu mnt. 139d), moodustati 1963. a. Tallinna Ehitustrusti Ehitusvalitsusest nr. 7 ja Masinalaenutuse Baasist ning ENSV Ehitusministeeriumi Ehitusmasinate Remondi Tehasest. Trusti ülesanne on gaasi-, soojus- ja vesivarustuse ning kanalisatsiooni välisvõrkude rajamine Tallinnas ning Kohtla-Järve ja Narva ehitustrustide tööpiirkondades. E. M. T-i spetsialiseeritud tööde valitsused (nr. 1 ja nr. 2 Tallinnas ning nr. 4 Kohtla-Järvel) teevad ka suuremahulisi mullatöid, lõhkamis-, asfalteerimis- ja heakor-

rastustöid. Trusti Tallinna, Kohtla-Järve ja Narva mehhaniseerimisvalitsusse on koondatud enamik ehitusmasinaid (torn-, roomik- ja autokraanasid, suure kopamahuga ekskavaatoreid, buldoosereid, kompressoreid jm.), mida kasutatakse ENSV Ehitusministeeriumile alluvate ehitusorganisatsioonide objektidel. 1. X 1978 oli trustis 2403 töötajat, neist Tallinnas 1441. Juhataja on a-st 1968 V. Tšikinjov.

«EKE PROJEKT», Projekteerimise Instituut «EKE P.» (V. Kingissepa t. 12), on asut. 1966. a.; allub vabariiklikule koondisele «Eesti Kolhoosiehitus». Instituut koostab põhiliselt Eesti kolhooside, sovhooside ja majanditevaheliste põllumajandusettevõtete ehitiste projekte. «EKE P-s» on projekteeritud tootmishooneid (näit. J. Gagarini nim. näidissovhoostehnikumi seakasvatuskombinaadi, Pärnu majanditevahelise seafarmi, Paide raj. V. I. Lenini nim. kolhoosi lüpsikarjafarmi (760 veist) ja Palivere silikaltsiiditehase hooned), Pärnu sanatoorium «Tervis» ning maaelamuid. Instituudil on osakond Tartus, Pärnus, Viljandis ja Paides. Töötajaid oli 1. II 1979. a. 916, neist Tallinnas 681. Dir. on a-st 1971 K. Hallik.

EKSPERIMENTAALBIOLOOGIA INSTITUUT, ENSV TA E. I., on asut. 1957. a., asub Harju raj-s Harkus. Instituudil on geneetikasektor, loomafüsioloogiasektor, mikrobioloogiasektor, protozooloogiasektor, taimefüsioloogia- ja biokeemiasektor, viroloogiasektor, mutageneesilaboratoorium ja molekulaarbioloogialaboratoorium. E. I-s on töötanud ENSV TA korrespondentliige I. Sibul, praegu töötab seal sotsialistliku töö kangelane, NSVL Teaduste Akadeemia korrespondentliige, Üleliidulise Lenini-nim. Põllumajanduse Akadeemia akadeemik ja ENSV Teaduste Akadeemia akadeemik J. Eichfeld. 1. I 1979 oli töötajaid 224, sealh. teadustöötajaid 71 (doktoreid 6, kandidaate 46). Dir. on a-st 1957 O. Priilinn.

Bibl.: O r a v, T. Elusa looduse saladustesse. 10 aastat Eesti NSV TA Eksperimentaalbioloogia Instituuti. — Tallinn: Valgus, 1968. — 44 lk., ill.

Eksperimentaalbioloogia Instituut

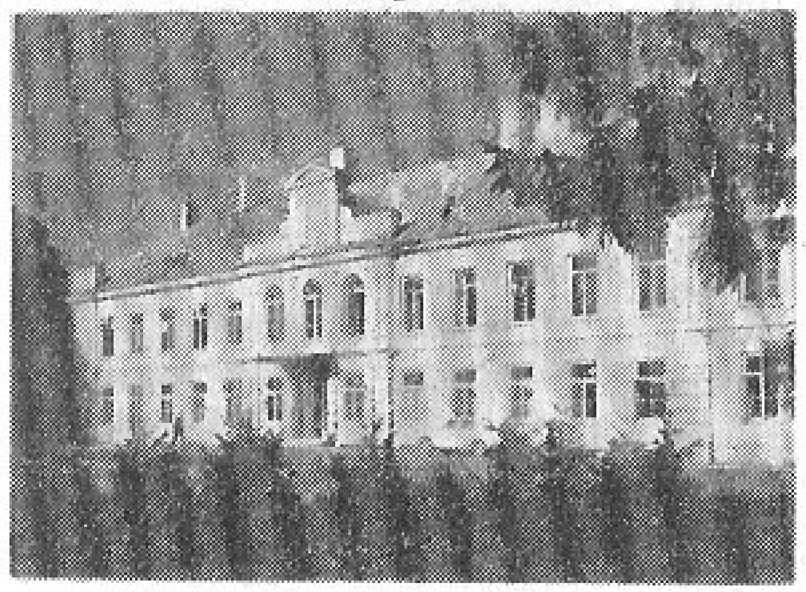

ELAMUEHITUSKOMBINAAT, 1977. a-st **Oktoobrirevolutsiooni 60. aastapäeva nim. Tallinna E.** (Silikaltsiidi t. 5), on asut. 1961. a. Tallinna Ehitustrusti kuuluvana, iseseisvaks ehitusorganisatsiooniks sai ta 1963. a. Kombinaat ehitab kuni 16-korruselisi suurpaneelelamuid (205 000 m² üldpinda aastas) ja valmistab nende detaile. Männiku ja Lasnamäe tsehhis tehakse oma tarbeks 125 000 m³ raudbetooni aastas. E. hoonestab peamiselt Tallinna uusi linnaosi (pärast Mustamäe ja Väike-Õismäe valmimist alustati 1977. a. lõpus tööd Lasnamäel), kuid on ehitanud ka Tartus, Kohtla-Järvel, Rakveres jmt. rajoonikeskuses ning paljudes sovhoosiasulates. 1979. a. alguseks oli kombinaat ehitanud üle 56 000 korteri (kasulikku pinda ligi 2,9 milj. m²). Töötajaid oli 1. I 1979. a. 1936, neist 1308 ehitus-montaažitöödel. E-i brigadir L. Vammus on sotsialistliku töö kangelane. Kombinaadi ülem on a-st 1961 G. Švartser.

«ELEKTRON», Raadioaparaatide ja Televiisorite Remondi Koondis «E.» (Vene t. 8), on asut. 1976. a. Raadio- ja Televisioonivõrgu Direktsiooni (asut. 1966) ning Tartu, Pärnu ja Kohtla-Järve teeninduskombinaadi raadiote ja televiisorite remondi töökodadest. Koondis parandab raadioaparaate, televiisoreid, magnetofone jm. heliseadmeid. 1978. a. oli teenindustööde maht 1,9 milj. rbl. Töötajaid oli 1. II 1979. a. 471, neist Tallinnas 242. Dir. on a-st 1977 H. Feldbach.

«ELLERHEIN», Tallinna Pioneeride ja Koolinoorte Palee lastekoor, on asut. 1951. a.; nimi «E.» anti talle 1969. a. F. Saebelmanni samanimelise koorilaulu järgi. Koor on esinenud nii Eesti NSV-s, vennasvabariikides kui ka välismaal (1970 Bulgaarias, 1974 ja 1975 Tšehhoslovakkias, 1977 Jugoslaavias). On esitatud üle 500 teose, sealh. nüüdisaegset NSV Liidu autorite heliloomingut ning eesti, vene ja lääne klassikat. 1965. a. anti «E-le» Eesti NSV teen. lastekoori aunimetus ja 1974. a. Leninliku Komsomoli preemia, 1977. a. sai ta rahvusvahelisel noortekooride festivalil Celjes (Jugoslaavias) esikoha. Peadirigent on koori asutamisest alates H. Kaljuste. 1966. a. asutati põhiliselt endistest lastekoori lauljatest «E-a» k a m m e r k o o r. See on esinenud Eestis jt. liiduvabariikides. Kavva kuulub nii nüüdisaegset kui ka klassikalist heliloomingut. Kammerkoor on 1975. a. Tallinna koorifestivali ja 1977. a. üleliidulise taidlusfestivali laureaat. Dirigent on T. Kaljuste.

EMAKEELE SELTS (Sakala t. 3), ENSV Teaduste Akadeemia juurde kuuluv teaduslik selts, on asut. 1920. a. (Tartu ülikooli juures). Ta korraldab ettekandekoosolekuid, konverentse ja keelepäevi, avaldab aastaraamatuid (a-st 1955), toimetisi, väljaannet «Kodumurre» (a-st 1960) ja murdetekstide valimikke. 1966. a-st on seltsil rahvaluulesektsioon ning 1977. a-st lingvistilise poeetika ja stilistika sektsioon. Liikmeid oli 1. I 1979. a. 314, neist Tallinnas 160. Esimees on a-st 1968 A. Kask.

EPIDEMIOLOOGIA, MIKROBIOLOOGIA JA HÜGIEENI TEADUSLIKU UURIMISE INSTITUUT, Tallinna E., M. ja H. T. U. I. (Paldiski mnt. 52), on asut. 1952. a. Peamised uurimisvaldkonnad: soolenakkushaiguste, viirusliku hepatiidi ning viiruslike hingamisteede- ja närvisüsteemihaiguste epidemioloogia, profülaktika ning laboratoorne diagnoosimine, laste ja noorukite hügieen, põllumajanduse kemiseerimise ja keskkonnakaitse arstiteaduslikud küsimused. Instituudil on 4 osakonda ja 10 laboratooriumi. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 125, sealh. teadustöötajaid 42 (doktoreid 3, kandidaate 20). Dir. on a-st 1977 L. Priimägi.

1. KESKKOOL, Tallinna 1. K. (Nooruse t. 16), on Tallinna vanim keskkool. 1978/79. õppeaastal oli seal 56 õpetajat, 30 klassikomplekti ja 980 õpilast; koolis on prantsuse keele (I—XI) ning matemaatika-füüsika (IX—XI) eriklassid, IX—XI klassis õpetatakse ka masinakirja ja asjaajamist. — 1631. a. gümnaasiumina asut. kool on algusest peale paiknenud *Mihkli kloostri hoones. Kooli on mitu korda ümber nimetatud

«Ellerhein»

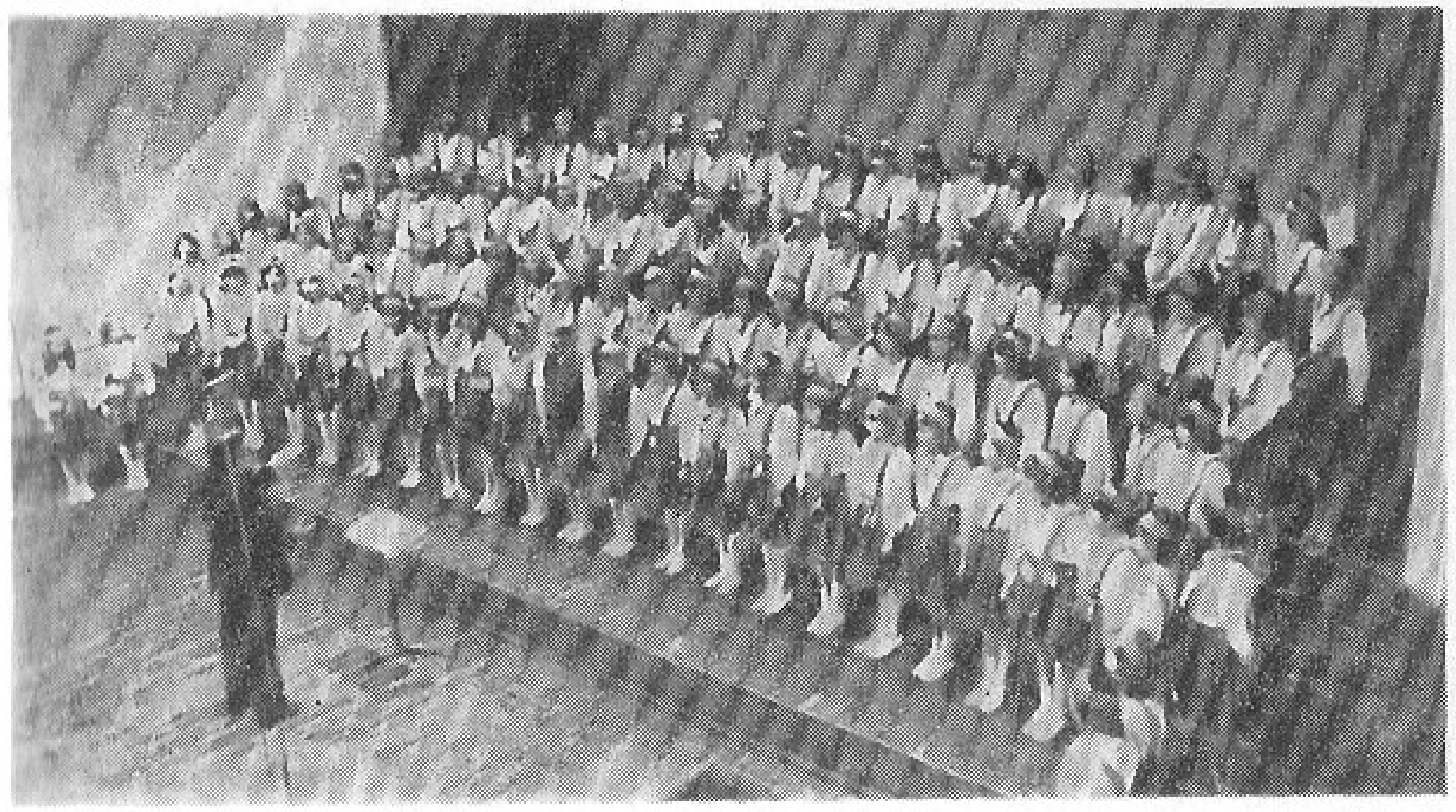

(kubermangugümnaasium, Nikolai I gümnaasium, poeglaste humanitaargümnaasium, 1931—40 Gustav Adolfi gümnaasium, praegune nimetus pärineb 1940. a-st). 1633. a. asutati gümnaasiumi trükikoda, mille järglane on *«Ühiselu», ja 1742. a. astronoomiaobservatoorium. Koolis on õppinud B. G. Forselius, A. Virginius, A. Thor Helle, F. J. Wiedemann, G. W. Richmann, G. Tanfiljev jpt. silmapaistvaid inimesi. Dir. on a-st 1962 H. Viikholm.

«ESTONIA», Riiklik Akadeemiline Ooperi- ja Balletiteater «E.» (Estonia pst. 4), Tallinna vanim eesti teater, on alguse saanud samanimelisest asjaarmastajate laulu- ja mänguseltsist, mis asutati 1865. a. Näitemängu hakati seltsis harrastama 1871. a. Algul mängiti jante, melodraamasid ja laulumänge, hiljem muutus repertuaar sisukamaks ning näitlemisoskus kasvas. 1906. a. sai teater kutseliseks. Senise trupiga (P. Pinna, Th. Altermann, A. Markus, B. Kuuskemaa, N. Pinna, A. Trilljärv) liitus uusi näitlejaid (E. Kurnim, E. Villmer, A. Lauter, T. Tondu). Peale sõnalavastuste hakati P. Pinna, A. Sälliku, L. Wirkhausi, G. Sälliku, B. Kuuskemaa, E. Kurnimi jmt. kaastegevusel 1907. a. regulaarselt operette lavastama. 1908. a. katsetati esimest korda ooperit. Lavastajad olid P. Pinna, Th. Altermann, J. Rossfeldt ja K. Jungholz. Sajandi teisest kümnendist «E.» muusikaline tegevus elavnes dirigent R. Kulli eestvõtmisel. Trupp täienes erialase ettevalmistuse saanud lauljatega (H. Einer, O. Mikk-Krull, B. Hansen, K. Viitol). Hooajast 1918/19 lavastati oopereid järjekindlalt. 1913. a. oli valminud uus teatrihoone. 1920.—40. a-il täiustus sõnalavastuste tase; ekspressionistlikele ja puhtteatraalseile katsetustele, mis arendasid režiikunsti ja näitlejavõimeid, järgnes 1930. a-il silmapaistvate meistrite ansambli kujunemine ja mängulaadi psühholoogiline süvenemine. Eredad näitlejad olid H. Gleser, H. Laur, A. Eskola, M. Parikas, A. Üksip, A. Vaino, K. Karm, M. Luts ja A. Kausi. Lavastasid A. Lauter, E. Villmer, H. Gleser, P. Pinna, P. Põldroos, A. Särev jmt. Samal ajal said muusikalavastused sõnalavastustega võrdväärseiks. Teatrisse tuli uusi lauljaid (K. Ots, A. Arder, I. Aav-Loo, A. Viisimaa, M. Rungi, O. Torokoff-Tiedeberg, hiljem O. Lund, E. Vaarman, G. Taleš, M. Taras, V. Veikat). Dirigentidena tegutsesid R. Kull, A. Kapp ja J. Aavik, hiljem V. Nerep ja O. Roots, kontsertmeister oli S. Mamontov. Oopereid lavastasid 1923. a-st H. Kompus ning 1937. a-st E. Uuli. Esitati põhiliselt klassikalisi oopereid, 1920. ja 1930. a-te vahetusel jõudsid lavale esimesed algupärandid. Operetti (eriti viini ja uusviini operetti) edendas nii lavastajana ja koomikust näitlejana kui ka võimekaid trupiliikmeid (M. Laid, G. Murre, R. Reinik, K. Savi, H. Sutt) kasvatades A. Lüüdik. Opereti tase olenes suurel määral ka tugevate draamanäitlejate kaastegevusest. 1926. a. oli ballettmeister R. Olbrei juhtimisel hakanud korrapäraselt tööle iseseisev balletitrupp (juhuslikke tantsulavastusi oli tehtud 1914. ja 1922. a.). 1920. ja 1930. a-te silmapaistvad tantsijad olid K. Maldutis, E. Kubjas, V. Kuurman, B. Blinov, V. Hagus ja A. Koit. Lavakujundajaina tegutsesid noil aastail R. Nyman, E. Poland, A. Tuurand, A. Vahtramäe, V. Haas, kostüümikunstnik oli N. Mei.

Esimesel nõukogude hooajal (1940/41) mängiti sisukaid sõna- ja muusikalavastusi. Fašistliku okupatsiooni ajal püüdis teater mängukavas hoida klassikat. NSV Liidu tagalas Jaroslavlis 1942. a. asut. ENSV Riiklikes Kunstiansambleis osalesid estoonlastest A. Arder, A. Lauter, O. Lund, P. Pinna, M. Rungi jmt. 1944. a. sügisel hakati hõrenenud kollektiivi täiendama. Sõjas purustatud hoone teatrisaal avati taastatuna 1947. a. 1949. a. viidi draamatrupp Tallinna Riiklikku Draamateatrisse, «E.» jäi muusikateatriks. 1940. a-te II poolel ja 1950. a-il jätkus ja süvenes ooperis silmapaistvaile lauljaile tuginev esitustraditsioon. Trupi põhikoosseisu kuulusid M. Kodanipork, O. Lund, E. Maasik, V. Nelus, M. Rungi, L. Sellistemägi, J. Haabjärv, T. Kuusik, G. Ots, A. Pärn, O. Raukas, G. Taleš, M. Taras ja V. Veikat, nendele lisandusid hiljem V. Gurjev, A. Külvand, P. Padrik, L. Panova ja A. Püvi. Dirigendid olid P. Nigula, K. Raudsepp ja V. Järvi, lavastajad E. Uuli, G. Tugolessov, A. Viner ja P. Mägi, kunstnik oli V. Haas, kostüümikunstnikuna töötasid N. Mei ja L. Klaus, koormeister oli T. Targama, kontsertmeister T. Koha. Mängiti rohkesti vene klassikat ja eesti algupärandeid. Balletirühma juhtis esimestel sõjajärgsetel aastatel A. Ekston, hiljem V. Päri. Oluline oli külalislavastajate B. Fensteri ja V. Burmeisteri mõju. Peale nn. draamaballeti viljelemise katsetati akadeemilise klassikaga, lavastati ka algupärandeid. Tähtsamaid balletisoliste olid G. Raudsepp, J. Arg, V. Leever, I. Põder, L. Leetmaa (Vink), A. Koit, B. Blinov, V. Hagus, I. Silla ja E. Joasoo, hiljem tõusid esile H. Puur, Ü. Ulla ja A. Leis. Tollase opereti ilmet mõjustasid M. Kodanipork, G. Ots, E. Pärn, S. Sooäär, K. Vaha, S. Urb, V. Viisimaa, H. Vasar, A. Vihandi, E. Meil jmt. Operette lavastasid E. Uuli, A. Mering, V. Luts ja P. Mägi. 1960.—70. a-il on lavastused olnud ansamblilihtsemad ja stiilipuhtamad kui varem; laulutase ja näitlejameisterlikkus on edenenud. Ooperitruppi on juurde tulnud solistid U. Tauts, H. Krumm, M. Voites, A. Kaal, T. Maiste, hiljem M. Palm, V. Kuslap, M. Jõgeva ja J. Anvelt. Dirigentidena on töötanud N. Järvi (1963—75 peadirigent), E. Klas (a-st 1975 peadirigent) ja P. Lilje, lavastajaina P. Mägi (1958—61 peanäitejuht), U. Väljaots (1961—77 peanäitejuht) ja A. Mikk (a-st 1977 peanäitejuht), koormeistreina U. Järvela (a-st 1963 peakoormeister), V. Laul ja A. Dorbek, kunstnikena E. Renter ja L. Roosa (a-st 1963 peakunstnik), kontsertmeistreina R. Laul, J. Juul ja H. Tauk. On elavnenud loominguline suhtlemine vennasvabariikide ja välismaa teatritega. Repertuaaris kajastub senisest elavam huvi 20. saj. ooperiloomingu tippteoste vastu. «E.» on esimesena NSV Liidus lavastanud mitu klassikalist ja nüüdisooperit. Balleti ilme on määranud ballettmeistrid E. Suve (1967—73 peaballettmeister) ja M. Murdmaa (a-st 1973 peaballettmeister). Nii klassikaliste kui ka nüüdisteoste hulgas on olnud rohkesti lühiballette; kasvab eesti autorite ballettide osatähtsus. Koreograafias on määrav nn. tantsusümfonism, tunnete ja psüühika avamine plastiliste kujundite kaudu. Tantsutehnika poolest tugevnenud trupis on silma paistnud solistid T. Randviir, T. Soone, J. Lehiste, E. Kerge, J. Lass, T. Härm, J. Garancis, E. Erkina ja V. Maimussov. Operetitrupp on alates 1960. a-ist pööranud tähelepanu ka muusikalile, mida järjekindlalt on lavastanud S. Nõmmik. Muusikal on esile tõstnud selliseid mitmekülgsete võimetega artistid nagu H. Sallo ja V. Kuslap. «E.» teater on käinud esinemas Moskvas (1950, 1956, 1965, 1972 ja 1979), Leningradis (1968, 1969, 1973 ja 1974), Kiievis ja Riias (1967, 1969, 1971 ja 1973), Varnas (1974) ning Helsingis (1967), balletitrupp peale selle Ungaris (1971 ja 1979), Rootsis (1972), Poolas (1974) ja Saksa DV-s

«Estonia» teatrisaal

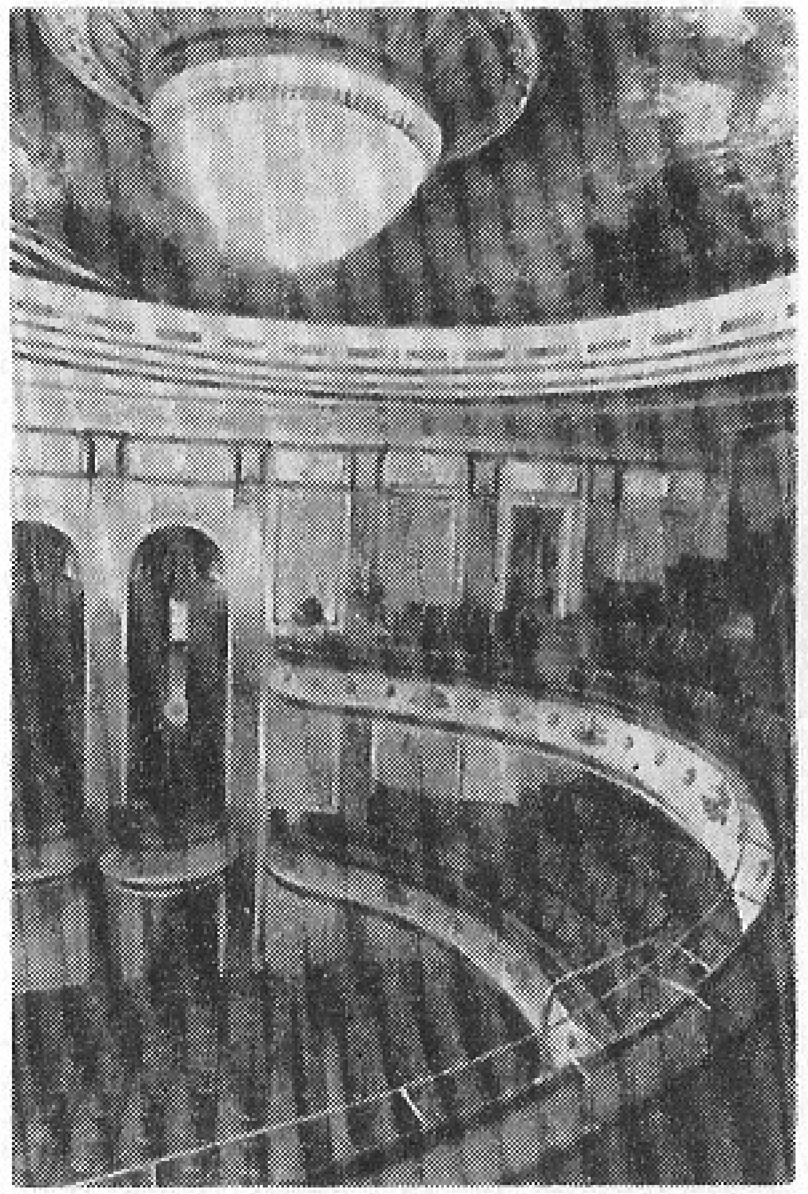

paikkond Vana-Rannamõisa tee, Kakumäe tee ja Tiskre oja ääres. — F. kohta on teateid alates 1515. a-st. Keskajal oli seal Toompea linnuse kalavaruja (*Fischmeister*) asupaik, seejärel suvemõis. Hilisemal ajal oli F. Harku valda ja kn-sse kuuluv küla, mille suurem osa liideti 1975. a. linnaga ja väiksem osa Tiskre külaga.

«FLORA», Tarbekeemia Tootmiskoondis «F.» (Tulika t. 19), moodustati 1964. a. 7 keemiakäitisest (Tallinna ja Tartu keemiakombinaadist, Tallinna Lakitööstusest, tööstuskombinaadist «Mineraal» (Undlas) vabrikust «F.» jt.). Tehakse põhiliselt sünteetilisi pesemis- ja puhastusvahendeid, liimi, küünlaid, tinti, tušši, värve ja nitrolakke, parfümeeria- ja kosmeetikatooteid. 1978. a. valmistati keemiatooteid 26,7 milj. rbl. eest. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 948, neist Tallinnas 617. Koondisel on tsehh Saustis, Tartus ja Undlas. Dir. on a-st 1976 E. Kruusma.

FOTOKLUBI, Tallinna F. (Salme t. 12), J. Tombi nim. Kultuuripalee juures tegutsev fotokunstnike koondis, on asut. 1960. a. Klubi taotleb liikmete kunstimeisterlikkuse edendamist, propageerib fotokunsti, korraldab loenguid ja arutelusid, fotovõistlusi ja -näitusi. 1979. a. anti F-le rahvakollektiivi aunimetus. Liikmeid oli 1. I 1979. a. 80, esimees on a-st 1976 A. Laurima.

J. Gagarini puiestee

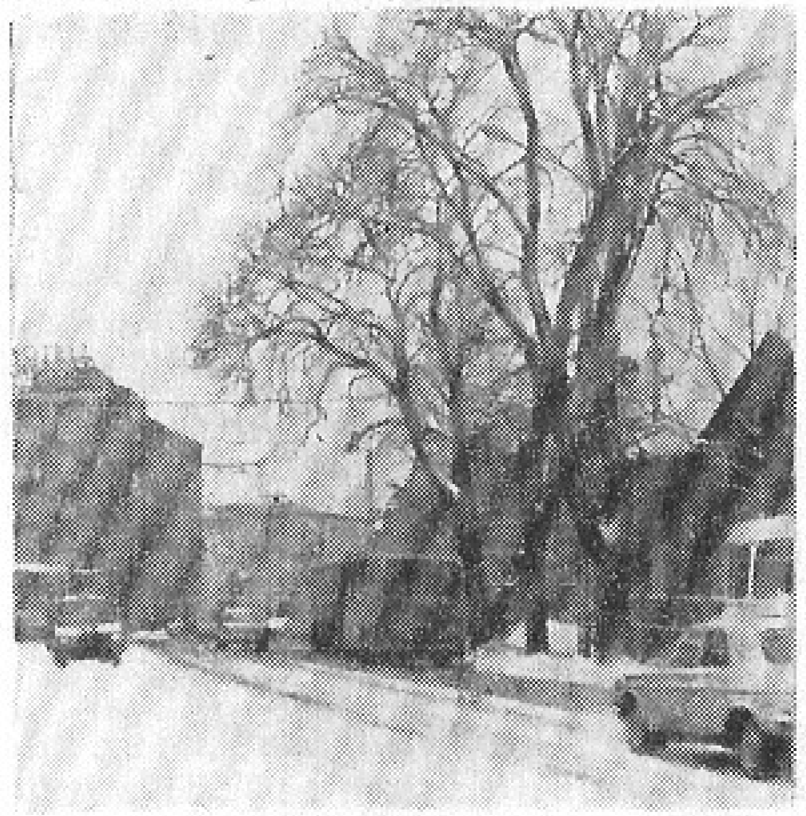

G

J. GAGARINI PUIESTEE, vanalinna ümbritseva puiesteeringi läänelõik, algab Tõnismäelt Vabastajate väljaku juurest ja ulatub Balti jaamani; pikkus 1,2 km. Hoonestusest väärivad tähelepanu Kaarli kirik (1870), Tööliste Maja (nüüd osa ENSV Metsamajanduse ja Looduskaitse Ministeeriumi hoonet), kus 1927—33 asusid revolutsioonilised ametiühingud ja tööliste kultuuriorganisatsioonid, ning hotell «Tallinn» (1963, P. Tarvas, T. Kallas ja P. Madalik). Puiestee ääres haljasaladel on K. Raua (1969, K. Reitel), Eestimaa ametiühingute I kongressi saadikute (1963, A. Kaasik ja U. Tölpus) ja 1924. a. 1. dets. ülestõusu mälestussammas (1975, M. Varik ja A. Murdmaa). — Paldiski mnt. algusest põhja pool olev tänavalõik kandis minevikus Vaksali pst. nime, lõunapoolne oli Toompuiestee (veel varem Kastani promenaad). 1935. a. ühendati need Toompuiesteeks, praegune nimi anti tänavale 14. IV 1961.

GEOGRAAFIA SELTS, Eesti G. S. (Sakala t. 3), ENSV Teaduste Akadeemia juures tegutsev ühiskondlik teadusorganisatsioon, on asut. 1955. a.; kuulub NSVL Geograafiaseltsi. Seltsil on Tartus osakond. G. S-i ülesanne on Eesti kompleksne geograafiline uurimine, konverentside, seminaride jm. teadusürituste korraldamine ning geograafiateadmiste levitamine. Seltsil on füüsilise geograafia sektsioon, klimatoloogia- ja hüdroloogiasektsioon, majandusgeograafiasektsioon, kooligeograafiasektsioon ning terminoloogiakomisjon. Avaldatakse aastaraamatuid (a-st 1957), mitteperioodilisi publikatsioone ja turismibrošüüre. Liikmeid oli 1. I 1979. a. 432, neist Tallinnas 275. Esimees on seltsi asutamisest alates V. Tarmisto.

GEOLOOGIA INSTITUUT, ENSV TA G. I. (Estonia pst. 7), on asut. 1947. a. Instituudil on biostratigraafia-, mikropaleontoloogia-, litoloogia-, geofüüsika-, kvaternaarigeoloogia-, maavarade geoloogia ja hüdrogeoloogiasektor ning isotoopgeoloogia- ja meregeoloogialaboratoorium. G. I-s on töötanud akadeemik A. Luha, praegu töötavad seal akadeemik K. Orviku ja akadeemia korrespondentliige A. Raukas. 1. I 1979 oli töötajaid 148, sealh. teadustöötajaid 62 (doktoreid 4, kandidaate 32). Dir. on a-st 1969 D. Kaljo.

Bibl.: Geoloogia Instituut / Koost. A. Aaloe jt. — Tallinn: ENSV TA, 1976. — 36 lk., ill.

GLEHNI PARK, *Tähetorni park.

M. GORKI NIMELINE TALLINNA KESKRAAMATUKOGU (Estonia pst. 8), Eesti suurim rahvaraamatukogu, on asut. 1907. a. Tallinna Linna Maksuta Avaliku Raamatukogu lugemistoana (selle fond oli 1907. a. 2041 eks.); Tallinna Linna Keskraamatukoguks sai ta 1925. a. ja M. Gorki nimeliseks 1951. a. 1. I 1979 sisaldas universaalset laadi fond (kaasa arvatud 19 harukogu) 1 178 647 eks., töötajaid oli samal aastal 125, lugejaid 84 333 ja laenutusi 1 928 077. Raamatukogu komplekteerib kõigi teadusalade eesti-, vene- ja võõrkeelset kirjandust, aastas lisandub üle 73 000 trükise, sealh. 360 nimetust ajakirju ja 61 nimetust ajalehti. Ta juhendab muid Tallinna rahvaraamatukogusid, avaldab soovitusnimestikke (näit. «Mida lugeda poliitilisest ökonoomiast», 1972; «Inimene ja kosmos», 1976; «Eesti üldlaulupeod Tallinnas», 1972; «Tööstusökonoomika», 1974; «Tallinn ilukirjanduses», 1974), korraldab lugejaile üritusi ja teenindab rändfondiosakonna kaudu 94 rändraamatukogu ja 5 laenutuspunkti (neid on asutustes, ettevõtteis, laevadel, ühiselamuis). Dir. on a-st 1957 N. Aršas.

Bibl.: J ü r m a n, H. M. Gorki nim. Tallinna Keskraamatukogu 1907—1957. — Tallinn, 1957. — 32 lk.

H

HAABERSTI, ka H a b e r s t i, on paikkond Paldiski mnt. ääres Veskimetsast läänes. Seal asuvad Tallinna aiandussovhoosi H. osakond, tehas «Teras», «Silikaadi» bemiiditsehh ja osa Väike-Õismäe uuselamuid. — H. kuulus juba 1265. a. linnasaraseesse, 16. või 17. saj. rajati sinna H. linnamõis (saksa k. *Habers Hoff* 'Kaeramõis'). 1817. a. arvati H. talupojad Keila khk-a, mõis ise kuulus Harjumaa piiresse 1856. a-st. Hilisemal ajal oli H. Harku valda ja kn-sse kuuluv küla (asundus), mis liideti Tallinnaga järguti (1958, 1960 ja 1968). Vt. ka Rocca al Mare.

HAABNEEME on alevik Viimsi poolsaare läänerannikul, Tallinnast 11—14 km; 1035 elanikku (1978). H. jaotub 3 ossa: S. *Kirovi nim. näidiskalurikolhoosi keskasula, Miiduranna ja H. aedlinn. Keskasulas paiknevad kalurikolhoosi haldus- ja tootmishooned ning suured elamud, ehitatakse keskkoolihoonet (1978. a-st; arh. R. Hansberg). Tähelepanu väärivad staadion (1976, A. Eigi) ja Suures Isamaasõjas langenud randlaste mälestusansambel (1976, skulptor J. Soans, arh. R. Veber). Tunnustust on pälvinud kolhoosi muuseum ja raamatukogu; kooliväliste lasteasutustena tegutsevad kunsti-, muusika- ja spordikool. Miiduranna on Meriväljaga liituv väikehoonestusega elamupiirkond, kus paikneb ka Viimsi kn. keskus. Miiduranna loodeossa on rajatud kalurikolhoosi peasadam ja suure mehaanikatöökojaga laevaremondibaas. H. aedlinn hõlmab aleviku põhjaosa mõlemal pool Rohuneeme mnt-d, aedlinna lähedal asub H. supelrand. — H-t on esimest korda mainitud 1271. a. (*Apones*), Miidurannat 1588. a. (*Mitorannes*). Keskajal asustasid H-t rootslased, 1682. a-st oli seal ka

väike mõis. H. aedlinn tekkis 1960. a-il. 1978. a. sai H. üleliidulisel maa-asulate hoonestamise ja heakorrastamise võistlusülevaatusel esimesena Eesti asulaist NSVL Rahvamajanduse Saavutuste Näituse audiplomi.

HARIDUS- JA TEADUSALA TÖÖTAJATE MAJA, Tallinna H.- ja T. T. M. *(1959. a-ni T a l l i n n a Õ p e t a j a t e M a j a) (Raekoja plats 14), allub Haridusala, Kõrgemate Koolide ja Teaduslike Asutuste Töötajate Ametiühingu Eesti Vabariiklikule Komiteele. Majas tegutseb taidlusringe, sealh. kõrgemate koolide lõpetanute segakoor (L. Karindi ja E.-R. Ehala juhtimisel), haridustööliste naiskoor (1964. a-st Eesti NSV teen. koor, dirigent A. Sööt), rahvamuusikaansambel *«Leegajus», mitmesuguseid õpperühmi, huvialaklubisid (esperantoklubi, turismiklubi) ja rahvaülikool (4 teaduskonda). Haridustöötajate töökogemuste levitamiseks korraldatakse nõupidamisi, loenguid jm. üritusi, 1978. a. võttis neist osa 127 147 in. Dir. on a-st 1977 L. Kopli. — 1957. a-st H.- ja T. T. M. kasutada olevat kinnistut on ürikuis esimest korda mainitud 1326—29. Mitu korda ümberehitatud hoone on klassitsistlikku stiili. Säilinud on lagede ja seinte stukk-kaunistusi, lühtreid, kahhelahje ja stiilseid uksi.

«HARJU», Teeninduskombinaat «H.» (Paldiski mnt. 125), asutati 1945. a. Harjumaa TSN TK Tööstuskombinaadina; 1957. a-st oli ta Harju Rajooni Kohaliku Majanduse Kombinaat (keskus Tallinnas), praegust nime kannab 1963. a-st. «H.» toodab ja parandab individuaaltellimuste alusel mööblit, rõivaid ja silmkoetooteid, valmistab uksi ja aknaid, parandab jalatseid ning teeb juuksuri- ja fototöid. 1978. a. tehti teenindustöid 2,66 milj. rbl. eest, töötajaid oli 1. I 1979. a. 998, neist Tallinnas 443. Dir. on a-st 1976 H. Alaniit.

HARJUMÄE PARK paikneb Ingeri bastioni muldkehal, *Kiek in de Köki suurtükitorni ees; pindala 2,4 ha. 17. saj. lõpus Toompea nõlva vastu ehit. bastion loovutati linnale 1857. a. Pargile on iseloomulikud pahklikud

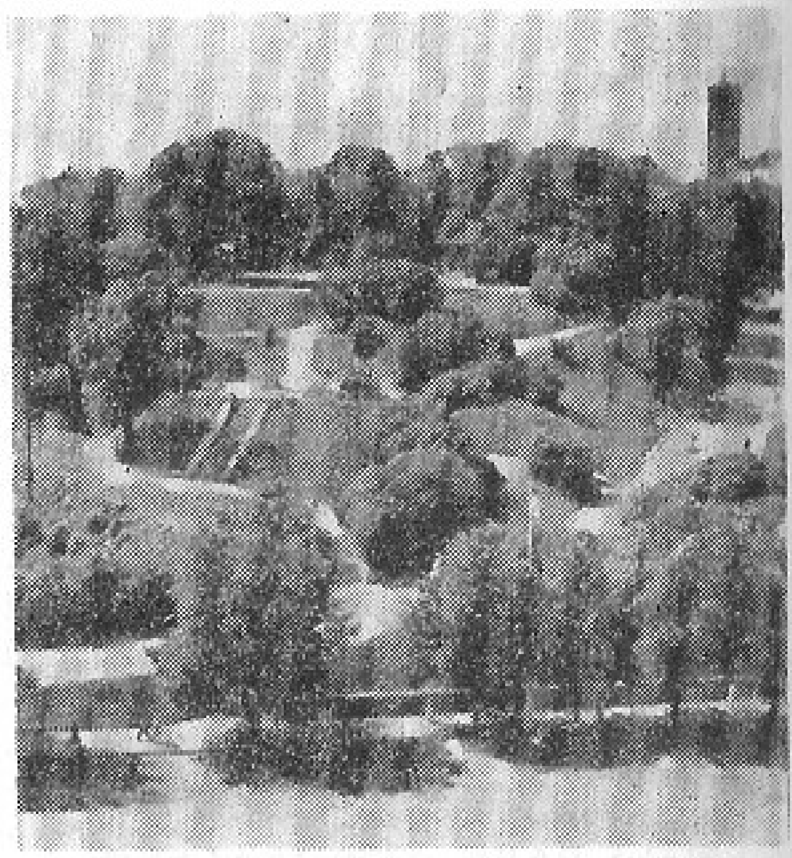

Harjumäe park

põlispärnad, haruldastest puuliikidest kasvab seal värd-hobukastanit, haruldastest põõsastest tatari kuslapuud ja harilikku taralõnga. Pargis asub V. Kingissepa mälestussammas (1951, skulptor E. Roos). Mäel olevas kõlakojas korraldatakse suvekontserte. Bastioni müüri piiravas vallikraavinõos on «Kalevi» tenniseväljakud ja «Dünamo» Harjuoru võimla.

HARJU TÄNAV, vanalinna vanimaid tänavaid, algab nüüdisajal Niguliste t-lt ja kulgeb Võidu väljakuni; pikkus 250 m. Läänes külgneb temaga 1940. a-te lõpus sõjavaremete kohale rajatud terrasshaljasala, millel asub E. Vilde mälestussammas (1965, A. Eskel ja A. Murdmaa), idaküljel on põhiliselt sõjajärgne hoonestus (sealh. *Kirjanike Maja), vanu maju on säilinud ainult Vana-Posti t-st lõuna pool. Tähtsamaid H. t-s asuvaid asutusi on ENSV Riiklik Maaparandus- ja Veemajanduskomitee, «Tallinnfilm», ühingu «Teadus» kesklektoorium, Tallinna suurimate hulka kuuluv raamatukauplus «Lugemisvara» ja kohvik-varietee «Tallinn» (asut. 1899. a. Feischneri kohvikuna, nüüdset nime kannab 1945. a-st; sisekujunduse autorid arh-d V. Asi ja V. Tamm). — Vanalt turult Harju väravasse (rajatud 14. saj. I poolel, suleti 1538. a., avati korrastatult taas 1767. a., lammutati 1875. a.) ja sealt muistsele Harjumaale (asus Revala maakonnast lõuna pool) viiva tee kohta on teateid 1339. a-st. Tänava omaaegne nimi Sepa t. (ladina k. *platea fabrorum*, saksa k. *Schmiedestrasse*, vene k. Кузнечная улица) tuleneb sellest, et keskajal elasid seal peamiselt sepad, kannuvalajad ja tinanõude valmistajad.

Harju tänav

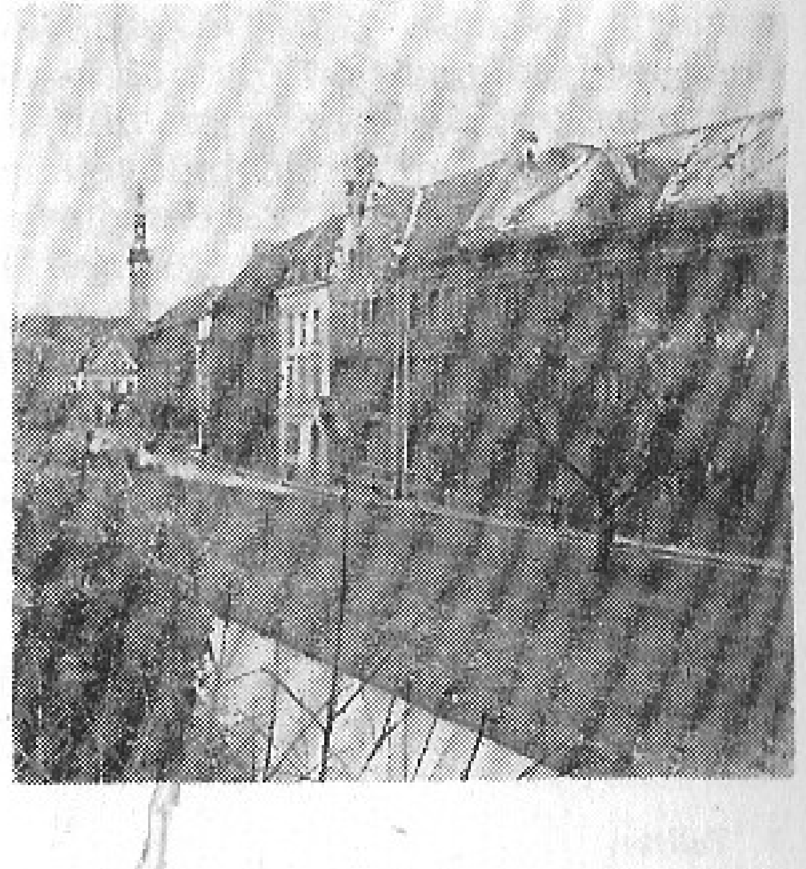

HARKU on alevik H. kn-s; 844 elanikku (1978). Ta asub Põhja-Eesti lavamaal, Tallinnast 12 km läänes Paldiski mnt. ääres. Seal on Eksperimentaalbioloogia Instituut, «Dünamo» suusavabriku saemajand jm. asutusi. Tähelepanu pälvivad kindlustatud ordumõisa varemed (arhitektuurimälestis 15. saj-st), hilisem mõisahoone (ehit. 18. saj. alguskümnendeil, nüüd instituudi peahoone) ja liigirohke looduskaitsealune park (25 ha, tiik 3 ha). Alevikust edelas asuvas Hüüru külas on Saue köögiviljakasvatuse näidissovhoosi H. osakonna keskus, H. õhtukeskkool ja H. haigla. — H-t on esimest korda mainitud 1241. a. külana (*Harkua*); see paekaldal (H. pangal) asuv põlisküla liideti 1976. a. Tiskrega. H. ordumõisa (Tallinna komtuuri asetäitja asupaiga) kohta on teateid 1371. a-st (*Harke*). 1560. a. ja 1710. a. oli H-s Tallinna piirava Vene väe laager, 1710. a. kirjutati seal alla Tallinna Rootsi garnisoni, Tallinna linna ja Eestimaa Rüütelkonna Venemaale alistumise lepingule. 19. VIII 1941 H-s hukkunud J. Nikonovile, kellele on postuumselt antud Nõukogude Liidu kangelase nimetus, on H-sse püstitatud mälestusmärk.

Bibl.: R a h n o, P. Harku. — Tallinn: Eesti Raamat, 1976. — 36 lk., ill.

HARKU JÄRV, varem ka H a a b e r s t i j ä r v ja L o o d j ä r v, paikneb kesklinnast 7—8 km lääneedelas rannikumadalikul, Kakumäe lahte jätkavas vagumuses; 0,9 m üle merepinna, pindala 1,64 km^2, valgala 50 km^2, sügavus keskm. 1,6, kirdekalda lähedal kohati kuni 2,5 m, veemaht 2,6 milj. m^3. Ülirohketoitelise veekoguna on ta Eesti väik-

Jääpurjekad **Harku järvel**

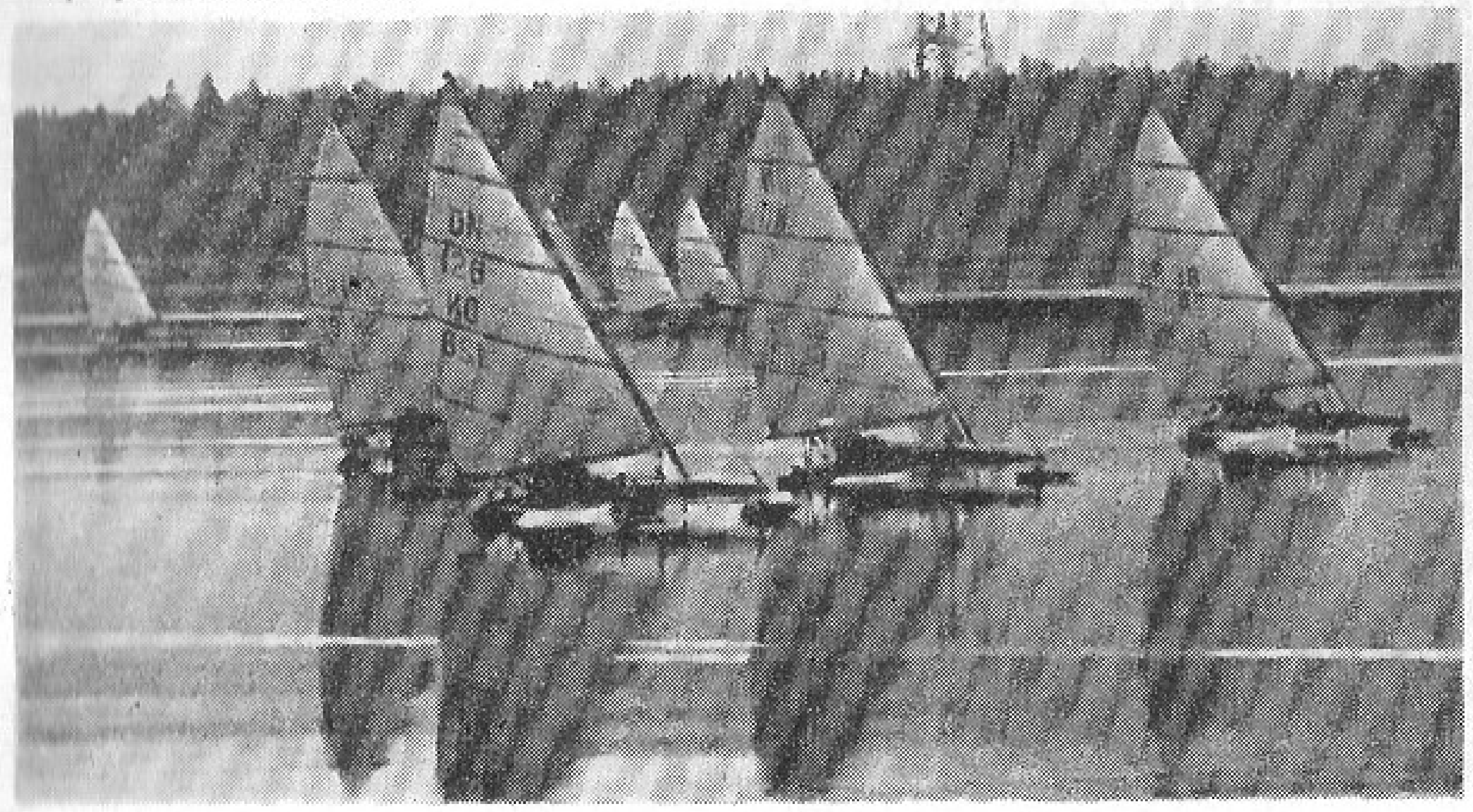

seima läbipaistvusega järvi. Järve suubuvad läänest Harku oja, lõunast Saare oja ja Järveotsa oja (ka Luiga või Tooma oja, algab Harku rabast) ja kagust Iisaku ehk Soone oja (algab Mustamäe alt), välja voolab *Tiskre oja. Põhja katab valdavalt muda (kihi paksus keskm. 1,9 m, maksimaalselt 3,5 m). Kaldad on madalad, idas ja lõunas lagedad, läänes võsametsased. 1976. a. avati kagukaldal supelrand, kuhu liiv on veetud mujalt. Järvest pumbatakse vihmutusvett. Sportimiseks kasutavad H. j-e sõudjad, süsturid, purjelaudurid ja jääpurjetajad, on korraldatud noorpurjetajate regatte ja rahvusvahelisi laevamudelivõistlusi. Aasta ringi püütakse kala (leidub särge, ahvenat, haugi, latikat, kiiska jm. kalu). Idakaldal end. Vikimõisas (nime saanud apteekrite Fickide järgi) asub sõudespordibaas (valmis 1958), läänekaldal Kalastajate Seltsi Tallinna klubi paadisadam. 1975. a-st kuulub kogu järv Tallinna piiresse. H. j-e lähedusse on ehitatud Väike-Õismäe linnaosa.

HARKU OJA, J o o n a k s e o j a, algab Ilmandu külast lääne pool ja suubub deltat moodustades Harku järve; pikkus 14 km. Lühike Laagri lisaoja algab Harku alevikust. H. o. moodustab Harku pangast laskudes suurvee aegu kauni kose. H. o. ja *Tiskre oja on käsitletud ka ühtse Harku jõena (pikkus 18 km, valgala 59,7 km^2).

HARKU RABA on Pääsküla ja Harku vahel riigimetsa maa-alal asuv soostik; pindala 1,8 km^2, turbakihi suurim paksus 6,2 m, keskmine 3,5 m. Lääne—ida-sihilised liivakünnised jaotavad raba põhjapoolseks Must-, keskmiseks Valge- ja lõunapoolseks Kollaseks rabaks. Põhjapoolse künnise omapäraste sulglohkudega luiteala, mida tuntakse Harku mägedena (suhteline kõrgus kuni 15 m), on tallinlaste suusatamispaiku.

HELILOOJATE LIIT, ENSV H. L. (1957. a-ni E e s t i N õ u k o g u d e H. L.) (A. Lauteri t. 7), heliloojate ja muusikateadlaste loominguline organisatsioon, on asut. (organiseerimisbüroona) 1941. a.; kuulub vabariikliku organisatsioonina NSVL H. L-u. Liikmeid oli 1. I 1979. a. 75, neist Tallinnas 70, sealh. NSV Liidu rahvakunstnikud G. Ernesaks ja E. Kapp ning Eesti NSV rahvakunstnikud B. Kõrver, H. Lepnurm, U. Naissoo, J. Rääts, E. Tamberg ja V. Tormis. Liidul on osakond Tartus. Tegutsevad noortesektsioon, muusikateaduse ja -kriitikasektsioon, interpreetide sektsioon, koolimuusikakomisjon, muusikapropagandakomisjon, rahvaloomingukomisjon, sõjaväe šefluskomisjon ning kerge muusika komisjon. 1973. a-st annab H. L. koos ENSV Kultuuriministeeriumiga igal aastal Eesti NSV muusikapreemiat. Juhatuse esimees on a-st 1974 J. Rääts. Liidu juures asuv NSVL Muusikafondi Eesti Vabariiklik Osakond soodustab aineliselt heliloojate ja muusikateadlaste loometegevust. — Liidule kuuluv Heliloojate Maja valmis 1965. a. (arh-d P. Härmson ja U. Ivask, sisekujundaja V. Asi).

HIIU on paikkond Nõmmel H. raudteepeatuse ja H. tänava ümbruses, hõlmab ka põhja pool oleva *Tähetorni pargi. H-l on V. Kingissepa nim. Tallinna Teraviljasaaduste Kombinaat koos elevaatoriga, ENSV Riikliku Põllumajanduse Tootmistehnika Komitee vabariiklik baas, ravi- jm. asutusi. Linnaosa nimi (algul Hiioküla) tuleb sellest, et esimesed majad ehitasid sinna hiidlased (1886. a.). H. r a u d t e e p e a t u s (Balti jaamast 9 km) avati 1926. a. 1920. a-il rajati H-le väike Rahu kalmistu (2,2 ha).

HIPODROOM, Tallinna H. (Paldiski mnt. 50), on Tori näidissovhoosi isemajandav osakond. H. katsetab ja treenib tõuhobuseid, eriti traavleid, ning korraldab traavivõistlusi. 1978. a. katsetati 320 tõuhobust, sealh. 250 traavlit; alalisi sõitjaid oli 25. Peale laupäevaste traavivõistluste, mille vaatajail (u. 100 000 aastas) on võimalik totalisaatoril mängida, korraldatakse rajal (1100 m) ja väljakul ratsa- ning veovõistlusi, mootorrataste ja ralliautode kiirussõite jm. spordiüritusi. Tallinna H. on Baltimaade ainus. — 1884. a-st peeti ratsavõistlusi Lasnamäel nüüdse Võidujooksu t. ääres. H-i asutamiseks moodustas Tallinna H-i Selts (tegutses 1929. a-ni) aktsiaseltsi, kes ostis 1917. a. Hobusekasvatuse Peavalitsuselt saadud litsentsi ja abirahaga 7 orlovi tõugu mära ja Järvekülas (nüüd Harkujärve) Järve talu. 1922. a. osteti nüüdne Paldiski mnt. ja Merimetsa tee nurgal asuv 16,5 ha suurune krunt, kus esimesed võistlused peeti 25. XI 1923. 1929—40 oli H. eraettevõte. 1959. a. sai ta nüüdse ilme: ehitati uus paviljon (arh. O. Alas), väravahoone ja suvekohvik; 1977. a. valmis paviljoni juurdeehitis (arh. E. Liiberg). Juhataja on a-st 1961 A. Mölder.

HIRVEPARK paikneb vanalinnas vallikraavinõos, kvartalis, mida piiravad Nõukogude, Toompea ja I. Mitšurini t. ning J. Gagarini pst.; pindala 4,2 ha. Park on rajatud 1865. a., praeguse nime sai ta 1930. a-il, kui seal peeti mõningaid hirvi. H-s oli varem rohkesti võõramaiseid puid ja põõsaid. Nüüdisajal on liike tunduvalt vähem, valdavad vahtrad, jalakad ja pärnad, haruldased on mitu hobukastani liiki jm. H-le ja sellega piirnevaile parkidele (*Harjumäe park, *Lindamäe park, Toompark) annavad omapära liigendatud reljeef, bastionimüürid ning paest tugimüürid, trepistikud ja kaldteed. Bibl.: K e n k m a a, R., V i l b a s t e, G. Tallinna bastionid ja haljasalad. — Tallinn: Eesti Raamat, 1965. — 87 lk., ill.

«HORTUS MUSICUS» [*mu:sikus*], varajase muusika ansambel, on asut. 1972. a.; kuulub 1978. a-st ENSV Riikliku Filharmoonia juurde. Ansamblis on 4 vokalisti ja 9 instrumentalisti. Mängitakse eelkõige 12.—16. saj. (gootika, renessansi ja varase baroki aja) muusikat, esinetakse ajastukohaseis rõivais ning algupäraseil pillidel (näit. krummhorn, zink, šalmei, plokkflöödid, rebekk, *viola da gamba, viola d'amore, pardessus de viola,* näppe- ning löökpillid). Esitatakse ka ansamblile kirjutatud nüüdismuusikat (näit. A. Pärdi teoseid). «H. M.» on esinenud paljudes NSV Liidu linna-

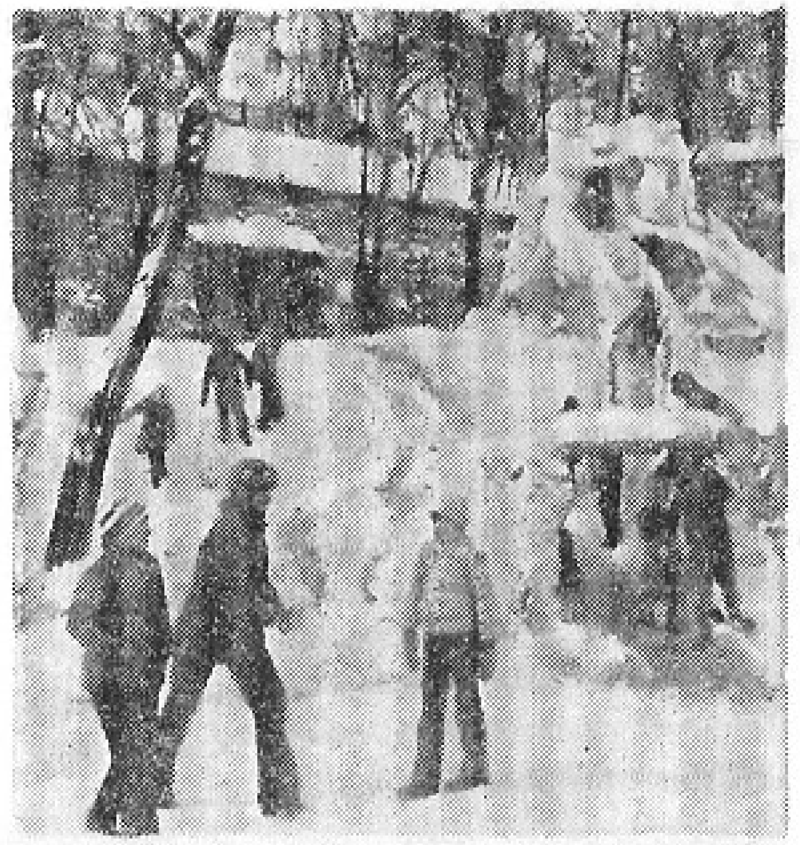

Traavivõistlused **hipodroomil** • Lumelinn **Hirvepargis**

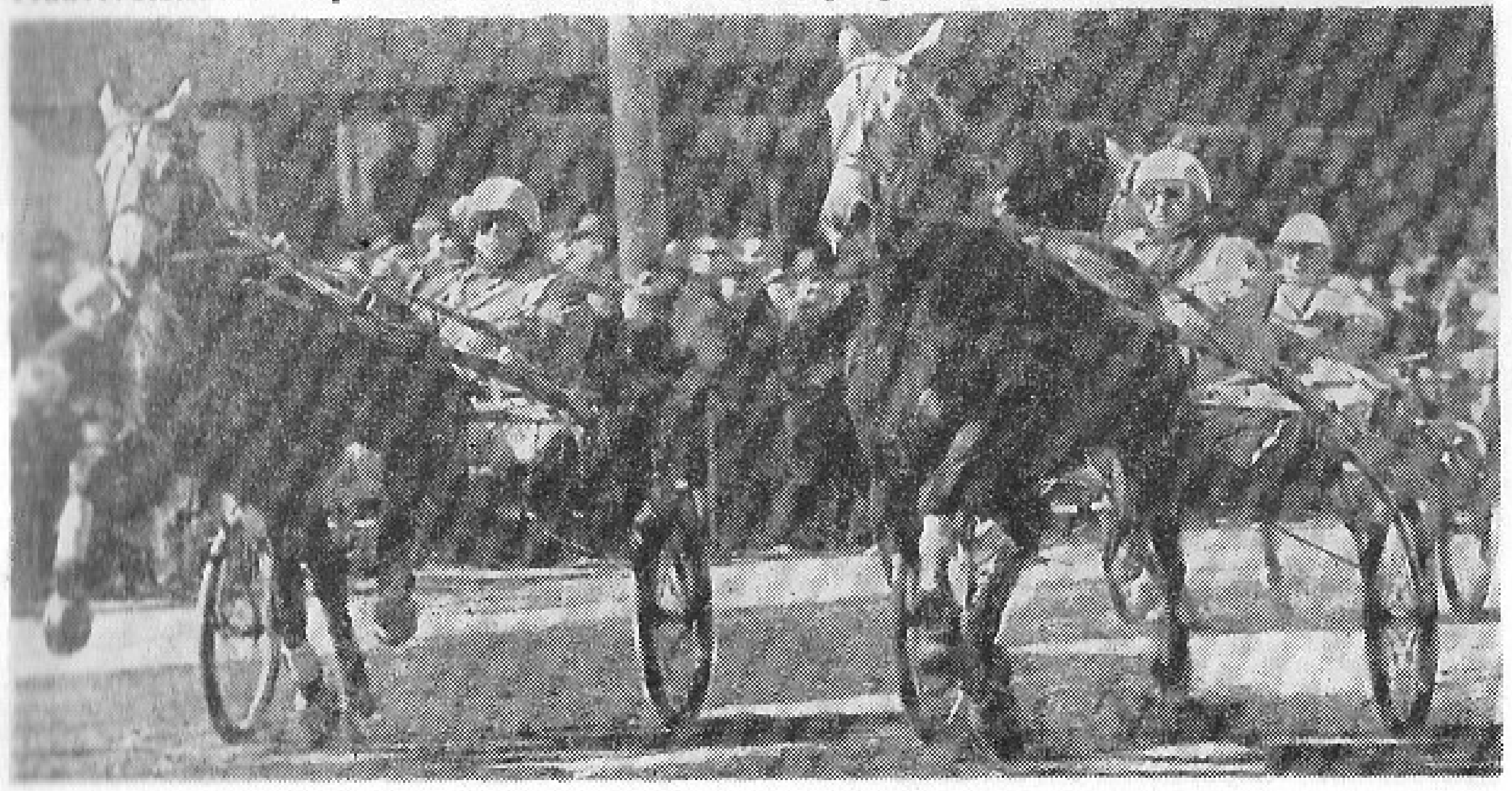

des, sealh. Moskvas ja Leningradis. Ansambli asutaja ja juht on A. Mustonen.

HUNDIKURISTIK asub Kadrioru idapiiril kohas, kus Sõjamäe rabast algav Kohaoja on Lasnamäe paekaldast laskudes moodustanud väikese kanjonoru. Vaatamist väärivad 2,5 m kõrgune juga ning selle kõrval olev pakerordi lademe paljand, millel on näha diktüoneemaargilliiti, püriidikihti, oobolusdetriidi kihti ning maardu ja ülgase kihistiku liivakive. 19. saj. asus H-u juures lubjaahi, selle varemeile on rajatud vaateplatvorm. — S. Waxelbergi koostatud Tallinna plaanil (1688) tähistab H-u «koht, kus varem röövlid end mäel varjasid». H-u nimi (saksa k. *Wolfschlucht*) juurdus 19. saj. keskpaiku baltisaksa ringkonnis C. M. von Weberi ooperi «Nõidkütt» mõjul. Tallinnas on teinegi H. (*Mustamägi).

HÄRJAPEA JÕGI, endisaja Tallinna tähtsaim vooluveekogu, algas Ülemiste järve loodesopist ja suubus kaubasadamast Kadrioru pool Tallinna lahte; pikkus 4,6 km. Keskajal oli jõgi vee- ja kalarohke, tema vee jõul käitati mitme sajandi kestel veskeid (Ülemiste veski, paberiveski, vasepaja, Tiigiveski, Jaaniveski jt.). H. jõe ja Mardi oja (parempoolne lisaoja, algas Lubja ja J. Tombi t. ristmiku lähedalt ja suubus H. jõkke N. Gogoli t. alguses) vett kasutasid Liivapealse ja Kivisilla eeslinna elanikud nii joogiks kui ka muuks tarbeks. Linna suurenedes jõgi ja tiigid madaldusid ning reostusid. 1932—38 suleti jõgi kollektorisse (suubub ehitatava Linnahalli lähedal merre) ning jõesäng täideti. — H. jõge on esimest korda mainitud linna arveraamatus 1363. a. (*Haryenpe*).

«Hortus Musicus»

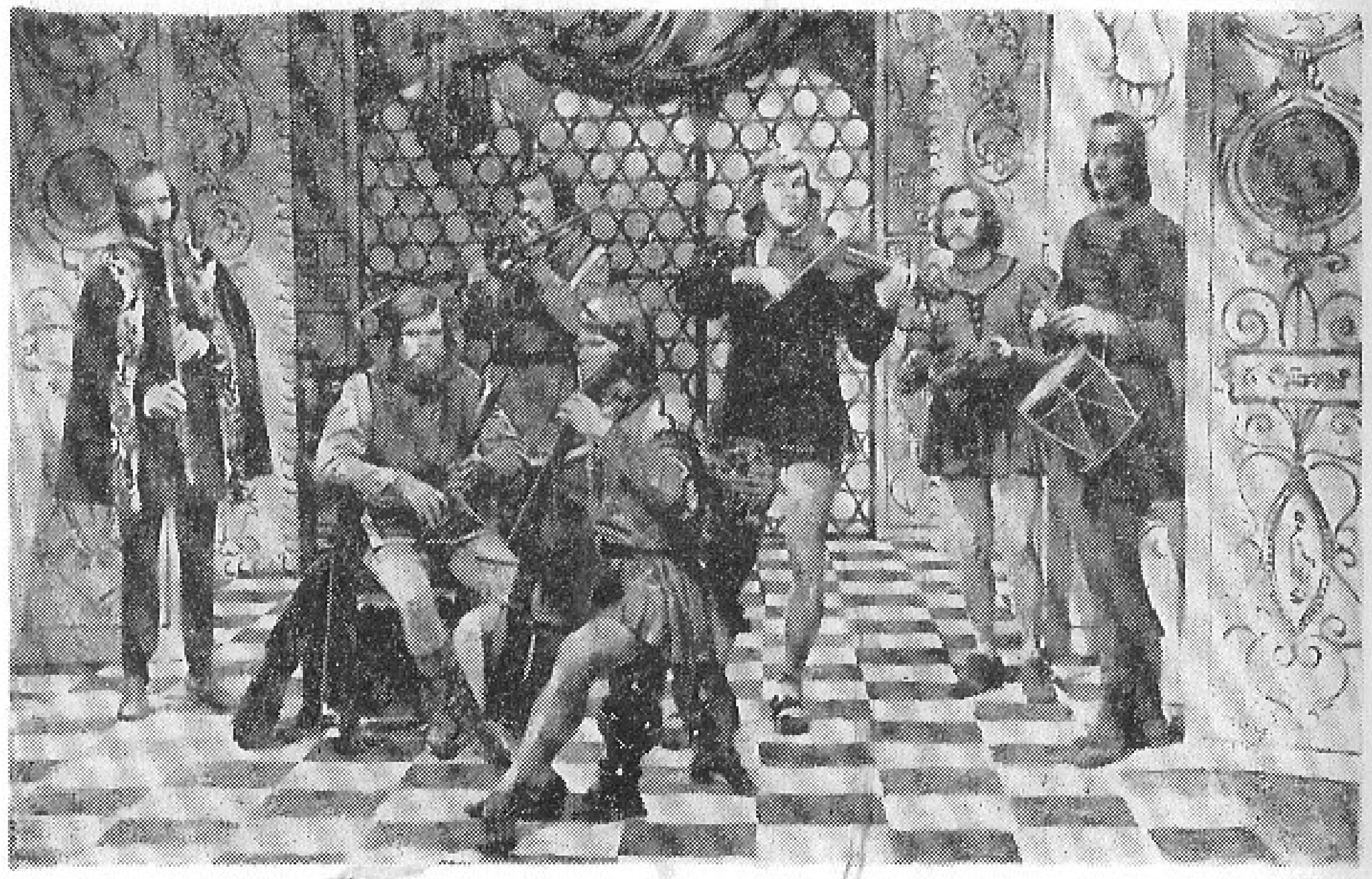

I

«ILMARINE», Tehas «I.» (Mustamäe tee 5 ja Põhja pst. 21), Eesti NSV vanimaid masinatehaseid, toodab katelde küttepindade puhastamise seadmeid, masuudi- ja gaasipõleteid, masuudipihusteid, süüteseadmeid, madalpingeaparaate ja katelde automatiseerimisseadmeid. — Tehase eelkäija on 1859. a. Rakveres asut. F. Wiegandi vasksepatöökoda.

1861. a. toodi käitis Tallinna, siin ta valmistas algul viinavabrikuseadmeid. 1873. a. hakati tootma aurukatlaid ja -masinaid, hiljem ka saekaatreid, vesiveskiseadmeid jm. masinaid. 1900. a. oli tehases 400 töölist. 1920. a-st kannab käitis praegust nime (1944—45 oli ta ajutiselt Tallinna II Masinaehitustehas). Kodanlikul ajal valmistas «I.» kivipurustus- ja tee-ehitusmasinaid ning põlevkivi- ja fosforiiditööstuse seadmeid. 1939. a. oli töölisi 300. Katelde automatiseerimis- ja abiseadmete

Tehase «**Ilmarine**» peahoone

valmistamisele spetsialiseerus tehas 1950. a-te alguses. 1975. a. valmis Mustamäe tee ääres uus peahoone (arh. S. Jõe). Töötajaid oli 1. I 1979. a. 943, dir. on a-st 1961 O. Raud.

Bibl.: L i n n u s e, H. Masinaehitustehas «Ilmarine», 1859—1959. — Tallinn: Eesti Raamat, 1959. — 106 lk.

INFORMATSIOONI INSTITUUT, Eesti Teadus- ja Tehnikainformatsiooni ning Majandusuuringute Instituut (Tõnismägi 8), on asut. 1968. a.; allub ENSV Riiklikule Plaanikomiteele, praegust nime kannab 1972. a-st. Instituudi põhiülesanded on teadus- ja tehnikateabe andmine majandusjuhtidele ja -spetsialistidele, teatmefondide moodustamine ning teiste Eesti NSV infoorganite töö kooskõlastamine ja metoodiline juhendamine; ta rajab ülevabariigilist automatiseeritud infoteenindussüsteemi. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 130, sealh. teadustöötajaid 84 (teaduste kandidaate 14). Dir. on a-st 1978 J. Väljataga. — I. I-le alluvad eksperimentaalkombinaat *«Bit», *Tehnikaraamatukogu ja ENSV Rahvamajanduse Saavutuste Näitus.

INSENERIDE MAJA, Tallinna I. M. (Tõnismägi 7), on asut. 1967. a. Ta teeb ühiskondlikul alusel Eesti Vabariikliku Teaduslik-Tehniliste Ühingute Nõukogu teaduslikku ja tootmistehnilist propagandat ning arendab tööstusharude loomingulist koostööd. Tegevusest võtavad osa ettevõtete, asutuste, teadusinstituutide ja projekteerimisorganisatsioonide insener-tehnilised töötajad, tootmisnovaatorid ja juhtivad spetsialistid. Põhirõhk on asetatud eesrindlike kogemuste evitamisele ja tehnikainimeste loometöö elavdamisele. Loenguid, arutlusi jms. organiseerivad 8 erialasektsiooni, tööd kooskõlastab nõukogu. Tööpresiidiumi esimees on a-st 1977 H. Buschmann. Pseudogooti stiilis hoone on valminud 1882. a. (arh. A. von Howen).

«INTURISTI» TALLINNA OSAKOND (Viru väljak 4), Üleliidulise Aktsiaseltsi «Inturist» (asut. 1929) osakond, on asut. 1959. a. Ta teenindab Eesti NSV-d külastavaid välisturiste (majutab, toitlustab, korraldab ekskursioone, muretseb teatri-, kontserdi- jm. pileteid) ja Eesti NSV-st välisriikidesse sõitvaid NSV Liidu kodanikke (muretseb sõidupileteid, vormistab turismidokumente). «I.» T. o-l on hotellid «Viru» ja «Tallinn» (kokku üle 1000 ööbimiskoha ja üle 1300 toitlustamiskoha). Osakonna juhataja on a-st 1966 O. Sööt.

IRU on paikkond Pirita jõe ja Narva mnt. ääres, kesklinnast 9 km idakirdes. End. Iru külas on samanimelise metskonna keskus ja invaliididekodu, lähikonnas asuvad Iru Soojus- ja Elektrijaam (projektvõimsus 460 MW, ehitamist alustati 1974. a., esimene järk valmis 1978. a.) ja «Agro» karantiinaiand. *Iru linnus ja asulakoht on arheoloogiamälestised, ajaloomälestisena on tuntud Tupsi talu (end. Priisle külas, nüüd Vaprate tee 15), kus 5. XII 1924 langesid 1. dets. ülestõusus osalenud

A. Sommerling, E. Ambos ja O. Piir. Iru Ämmamäel meenutab mälestuskivi (1970, J. Raudsepp) muistendilist Iru ämmaks nimetatavat rändrahnu (hävis 19. saj.). Geoloogilist huvi pakuvad Lasnamäe ja Iru panganeemik ning nendevaheline Iru pangalaht; suur osa Irust kuulub *Pirita jõe oru maastikukaitsealasse. Paikkonnana hõlmab Iru peale samanimelise küla ka end. Kärmu, Laiküla (Laiaküla) ja Priisle küla. — Iru küla on esimest korda mainitud 1241. a. Hirve külana (*Hirwæ*). Küla põhiosa liideti Tallinnaga 1945. a., invaliididekodu 1946. a., Laiküla 1958. a. ja Iru ülejäänud osad 1975. a.

IRU LINNUS on linnamägi Pirita jõe paremal kaldal Antsülusjärve-aegsel rannavallil; pindala 5000 m². Linnuse otstes ja keskel on paekivivallide varemed. Arheoloogid on linnust kaevanud 1936. a. (A. Vassar, H. Moora ja R. Indreko), 1937—38 (O. Saadre) ja 1952—58 (A. Vassar). Vanimad leiud, sealh. Eesti vanim nisutera jälg savinõutükil, pärinevad neoliitikumi keskpaigast (III a.-tuh. e. m. a.). 7.—5. saj. e. m. a. oli linnamäel kindlustatud asula. Lõplikult valmis linnus 5.—10. saj., sel ajal kasutati seda sageli. Kui rajati Toompea (Lindanise) linnus, minetas Iru linnus tähtsuse.

Iru. Mälestuskivi Ämmamäel

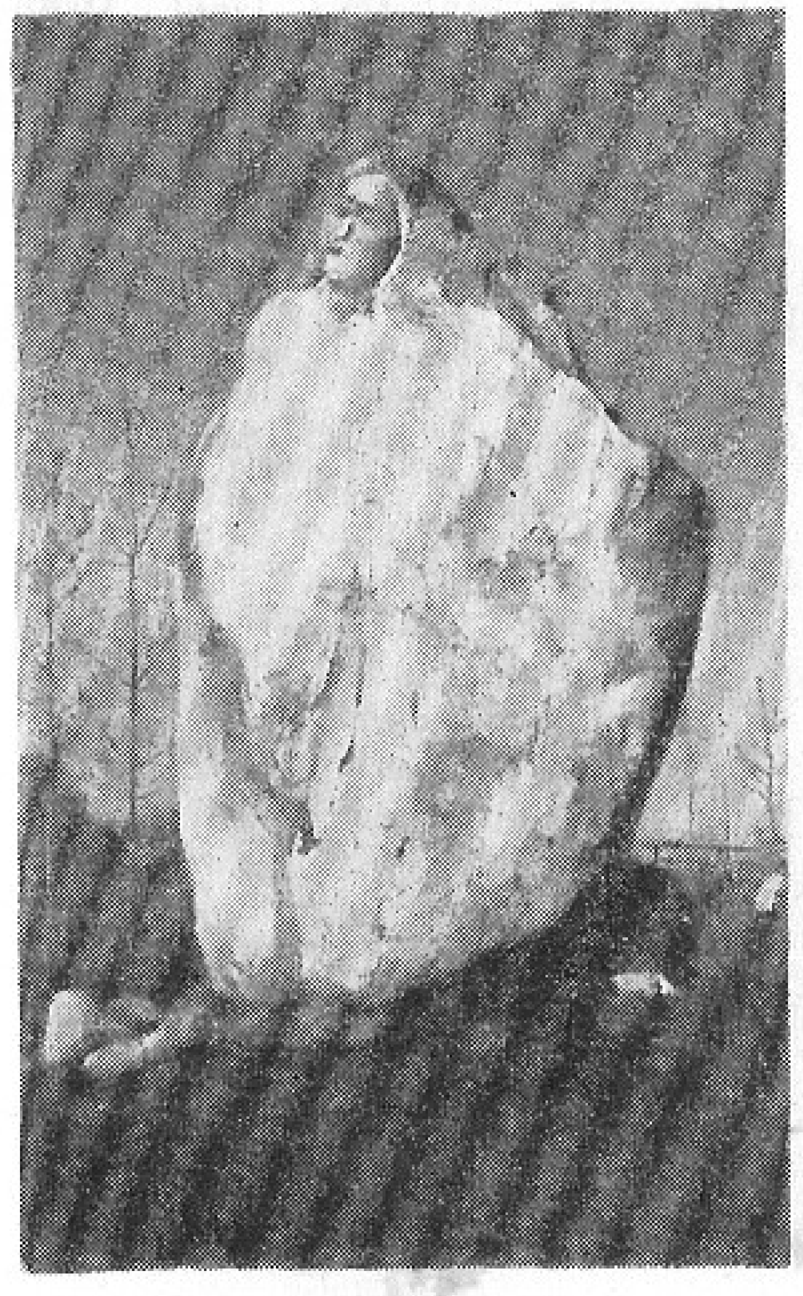

J

JAHIMEESTE SELTS, ENSV J. S. (Kuristiku t. 7), on asut. 1967. a. Ta edendab jahimajandust, registreerib jahikoeri, korraldab jahilaskmise meistri- ja karikavõistlusi. Seltsil on 16 jahindusklubi. Liikmeid oli 1. I 1979. a. 16 669, sealh. Tallinna klubil 1136. Esimees on seltsi asutamisest alates F. Nõmmsalu, Tallinna klubi esimees on E. Mändma.

JUHKENTAL on ajalooline paikkond Liivalaia t. piirkonnas, Siselinna kalmistust idas. Nime on ta saanud nüüdse sõjaväehaigla kohal asunud suvemõisa järgi (*Jauchenthal*, hiljem *Joachimsthal*), mille rajamiseks oli raad 1655. a. loovutanud maa-ala raamatukaupmees L. Jauchile. 1664. a. asutas L. Jauch sinna Härjapea jõe äärde paberiveski (nüüdne asukoht Masina t. 6). 1772. a. sai J. Mereväehospidali uueks asukohaks.

«JUNOR», Teeninduskombinaat «J.» (V. Majakovski t. 28/30), moodustati 1959. a. artellist «J.» ning Tallinna täitevkomitee tööstuskombinaatide juuksuritöökodadest ja fotoateljeedest. «J.» teeb ka majapidamistöid (pestakse aknaid, saetakse puid, poonitakse põrandaid), foto-, helisalvestus- ja helikirjatöid, transporditöid (ekspressid), masinakirja- ja tõlketöid, üürib majapidamis-, kultuuri-, spordi- jm. tarbeid ning abistab perekonnapidude korraldamist. Kombinaadil on infoteenistus ja tasulisi autoparklaid. 1978. a. oli teeninduspunkte 152. Töötajaid oli 1979. a. alguses 1384, dir. on a-st 1976 E. Kauts.

«JÕUD», ENSV Vabatahtlik Spordiühing «J.», on asut. 1946. a. Tallinnas NSV Liidu esimese maasportlaste ühinguna; kandis 1951—57 nime «Kolhoosnik». Ühingut juhib kesknõukogu (J. Gagarini pst. 21), mille esimees on a-st 1975 A. Saar. Rajooninõukogusid on 15 ning nende õigustega spordiklubisid 3 (ETKVL-i Tallinna, Eesti Põllumajanduse Akadeemia ja põllumajandustöötajate Tallinna klubi). 1. I 1979 kuulus ühingusse 525 kehakultuurikollektiivi, liikmeid oli 101 237, kollektiivliikmeid 502. Harrastatakse 35 ala, märkimisväärseid saavutusi on kergejõustikus, jalgrattaspordis, tõstmises, suusatamises, males ja automotospordis. Tallinnas töötab Kõrgema Spordimeisterlikkuse Kool (asut. 1970. a., dir. a-st 1974 S. Unt, 149 õpilast). Kahte Tallinnas asuvasse spordiklubisse kuulub 34 kehakultuurikollektiivi, neis on kokku 7615 liiget. «Jõu» liikmeist on J. Talts võitnud olümpiamängude hõbemedali 1968. a. ja kuldmedali 1972. a.

JÄRVE, paikkond ja väike linnaosa Ülemiste järvest läänes, asub vahelduva pinnamoega paelaval, mida suuremalt osalt katab mere- ja tuiskliiv. Paekallas on enamasti pinnakattesse mattunud, paljandeid leidub A. Matrossovi t-st lõuna pool jm. Ülemiste järve ja Pärnu mnt. vahelisel alal kasvab J. m e t s (u. 100 ha, peamiselt luitemännik). 1923. a. avati J. r a u d t e e p e a t u s (5 km Balti jaamast), seejärel ümbrus hoonestati. Nüüdisajal on J-l raudteeasutusi (energiavarustusjaoskond, haigla), «Eesti Elektrivõrkude Ehituse» tootmisbaas «J.», «Silikaadi» tõrvapapijaoskond, «Autoteeninduse» hoolduskeskus jm. käitisi.

JÄRVEKÜLA on paikkond Paldiski mnt. piirkonnas Harku järvest edelas, lõunas ja kagus. 1960. a-teni oli see Harku kn-sse kuuluv küla, mille ala ulatus sõudebaasist järvetaguse puukoolini. Nüüdseks on J. maale ehitatud Väike-Õismäe linnaosa; teisel pool järve olev Saue köögiviljakasvatuse näidissovhoosi Järve osakonna asula nimetati 1977. a. Harkujärve külaks (eristamaks teda Ülemiste järve kagukaldal asuvast J-st).

K

KADAKA on paikkond Harku järve ja Mustamäe nõlva vahel rannikumadalikul ning sellest lõunas oleval paelaval. Osa end. K. küla (Haabersti-K.) asus varem linna (Haabersti mõisa) ja osa (Harku-K.) Harku mõisa maa-alal, nüüd on küla idaosa (Tallinna piires a-st 1958) kohal Mustamäe I ja II mikrorajoon ning keskosas K. tööstuspiirkond (Mustamäe katlamaja, Betoonitehas, Ehitustrusti Ehitusvalitsus nr. 1 jm. ettevõtteid). 1975. a-st kuulub linna piiresse ka küla lääneosa. K. küla oli olemas juba 17. saj.

KADRIORG, mere ja Lasnamäe nõlva vahel asuv parklinnaosa, hõlmab peale *Kadrioru pargi Narva mnt., J. Tombi t. ja A. Leineri t. vahelised elamukvartalid, aedlinnailmelise ala Joa, Kuristiku ja Oru t. piirkonnas ning Lauluväljaku. Seal paiknevad *Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium, ENSV Riiklik *Kunstimuuseum, *Peeter I Majamuuseum, A. H. *Tammsaare Memoriaalmuuseum, E. *Vilde Memoriaalmuuseum, *Loomaaed ja mitu spordirajatist (*Kadrioru staadion, *«Dünamo» tennisehall). *K-u loss on nii arhitektuuri- kui ajaloomälestis (1917—18 oli seal Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee). Uutest ehitistest paistavad silma *laululava ja kohvik «Kadriorg» (1971, arh-d V. Herkel ja H. Piiber). Rohkesti on K-s mälestussambaid, sealh. pargiga liituvas uuemas rannapuiestikus *«Russalka» ja J. Nikonovi mälestussammas (1960, skulptor E. Haggi, arh. H. Karro). — 17. saj. plaanid näitavad K-u ala kohati võsastunud niiske heina- ja karjamaana, mida veestavad Koha- (Hundikuristiku) ja Liivaoja. Seal asus linnalähedasi väike-

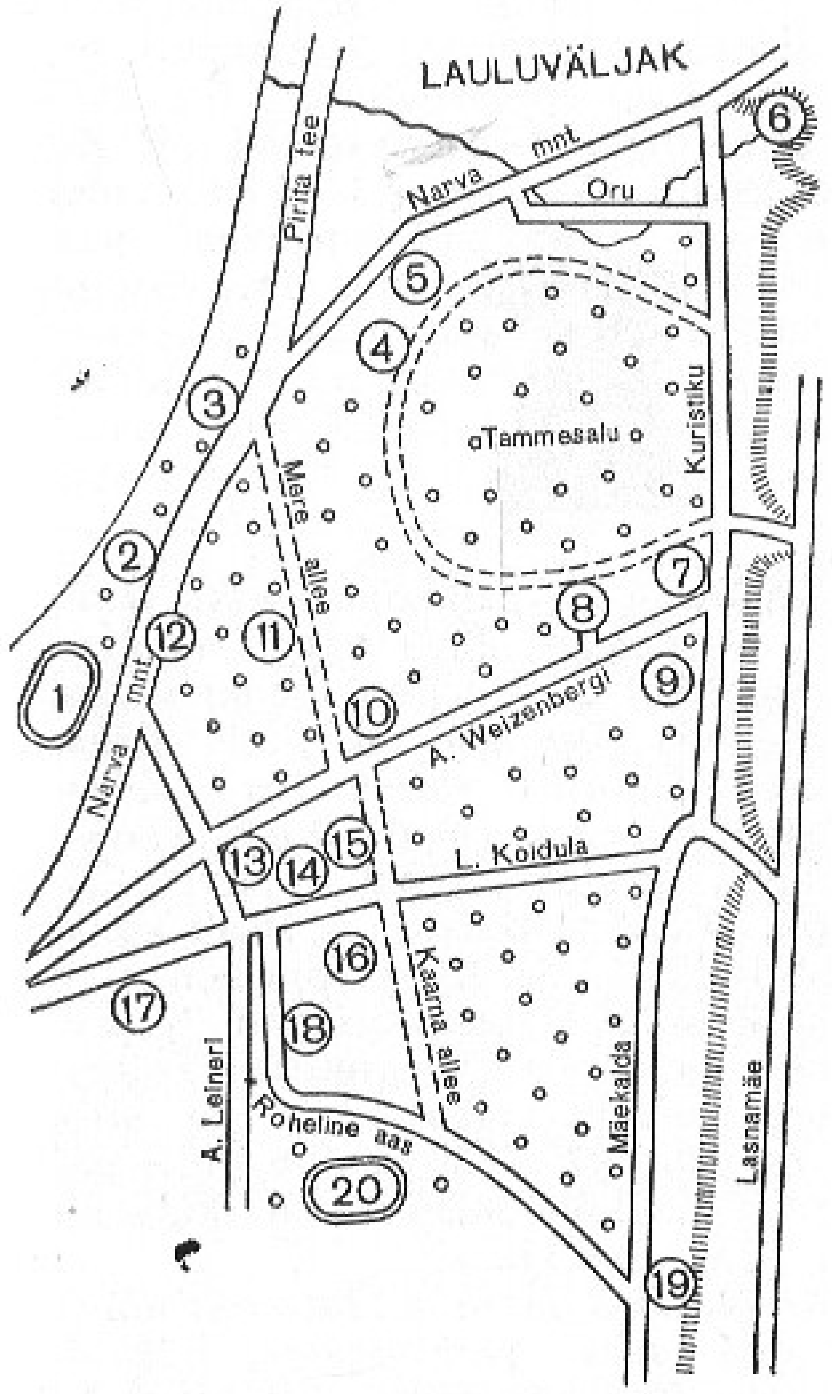

Kadriorg. 1 ETKVL-i staadion 2 J. Nikonovi mälestussammas 3 «Russalka» 4 punakaartlaste M. Aitsami, R. Imbergi ja J. Kalmuse mälestusmärk 5 Kirdetiik 6 Hundikuristik 7 Peeter I Majamuuseum 8 J. Vares-Barbaruse mälestussammas 9 Belvedere Apolloni kuju 10 kunstimuuseum (Kadrioru loss) 11 A. Adamsoni mälestussammas 12 kohvik «Kadriorg» 13 Luigetiik 14 F. R. Kreutzwaldi mälestussammas 15 Mererajooni lastespordikool 16 «Dünamo» tennisehall 17 A. H. Tammsaare Memoriaalmuuseum 18 E. Vilde Memoriaalmuuseum 19 loomaaed 20 Kadrioru staadion

mõisaid (Blankenhageni, Bütneri, Dellingshauseni, Drentelni jt.). 17. saj. II poolest on andmeid, et suur osa K-u kuulus tollal raesekretär H. Fonnele. Tema järgi nimetati paikkonda Fonnenthaliks. Seoses keiserliku lossi ja pargi rajamisega sai koht Peeter I abikaasa Katariina auks K-u nime (saksa k. *Katharinenthal*, vene k. Екатериндал). Lossi ehitamise ajal tekkis nüüdse A. Leineri t. äärde K-u alev, mille algasukad olid Sise-Venemaa udellimõisatest toodud talupojad. 19. saj. I poolel sai K. Tallinna kuurordipiirkonnaks, sinna ehitati supelasutusi, esinduslik «Supelsalong» ja rohkesti suvilaid. 1870. a-il hakkas K-u kui suvituskoha populaarsus vähenema, ta muutus vaikseks jalutuspaigaks ja villade linnaosaks.

KADRIORU LOSS rajati 1718. a. suvel Peeter I käsul Lasnamäe paekalda ja mere vahele Drentelni suvemõisa krundile. Lossi ja pargi (*Kadrioru park) projekteeris Itaalia hilisbaroksest villa- ja pargiarhitektuurist lähtudes N. Michetti. Astangul paiknevat peahoonet seostavad kahe eraldi tiibhoonega terrassid. Barokkarhitektuuri põhimõtte kohaselt asetsevad sümmeetrilise ülesehituse ja ruumijaotusega lossi keskteljel esinduslik vestibüül ning selle peal kogu hoone laiust ja kaht korrust läbiv peosaal. Saalis on säilinud algupärane rohke stukkdekoor. Ehitamist juhtisid algul itaallastest meistrid A. Alimari (a-st 1719, tiibhooned) ja J. Caspari (alustas 1720. a. kevadel peahoone ehitamist), 1721. a-st juhatas tööd toonane vene arhitektuurisell M. Zemtsov. Ehitamises ja viimistlemises osalenud kiviraidureist oli tähtsaim F. Ziegler (a-st 1721), peamised stukimeistrid olid M. Scheitinger (a-st 1722) ja A. Quadri (a-st 1723). Lossist linna poole rajati Alumine aed ja Lasnamäe poole kõrgemale platoole kaheastanguline Ülemine aed. Tööd jätkusid ka pärast Peeter I surma. Hilisemad remondid ja ümberehitused on lossi ilmet muutnud. 1933—34 ehitati A. Vladovski projekti järgi Lasnamäe-poolse fassaadi eenduvate otste vahele piklik peosaal. Ka park on algse ilme minetanud. Alumine aed on muutunud metsapargiks, Ülemise aia ülemine terrass kujundati ümber, kui sinna ehitati haldushoone (1938, arh. A. Kotli; praegu *Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi hoone), ka alumise terrassi (nüüd Kunstimuuseumi skulptuuriaed) planeering pole endine. Pargis asunud hooneist on peale lossi ja selle tiibhoonete säilinud lustla (1828. a. ümber ehit.; asub Alumise aia linnapoolses otsas A. Weizenbergi t. 33), vahimaja (ehit. 1776;

1830. a. külaliste majaks ümber ehit.; A. Weizenbergi t. 22), köögimaja (1782; u. 1828. a. osaliselt ümber ehit.; A. Weizenbergi t. 28), jääkelder (1782; 1920. a-il elukorruse võrra kõrgendatud; A. Weizenbergi t. 30) ning teine vahimaja (1825; A. Weizenbergi t. 26). Pargiansamblisse kuuluvad ka 19. saj. II veerandil Rohelise aasa äärde püstitatud hooned (sealh. kastellaani elamu, nüüdne E. Vilde Memoriaalmuuseum). Lossis asub *Kunstimuuseum. Tahvel XIX.

Bibl.: Lumiste, M. Kadrioru loss. — Tallinn: Eesti Raamat, 1973. — 40 lk., ill. (Tallinna vaatamisväärsused).

KADRIORU PARK, Eesti vanimaid ja suurimaid parke, paikneb Tallinna idaosas Lasnamäe paekalda ja Tallinna lahe vahel enam kui 70 ha suurusel alal. — Parki hakati rajama 1718. a. Peeter I korraldusel koos *Kadrioru lossiga. Lossi ümbrus kujundati algselt ranges korrapärases stiilis (teed, pöetud puud ja põõsad, lillepeenrad, basseinid, tiigid ja purskkaevud paiknesid sümmeetriliselt). Vesi juhiti parki kiviplaatidest kanalite kaudu Ülemiste järvest. Kaugemad pargiosad jäeti juba rajamisel looduslähedaseks metsapargiks, varem seal kasvanud tammedele istutati lisaks terve salu; praeguseni säilinud tammedest suurima tüveläbimõõt on 180 cm ja kõrgus 24,5 m (1972). Puittaimeliike ja -vorme leidub pargis rohkem kui 70. Paljudest võõramaistest puudest ja põõsastest on hobukastan ja sirel nüüdisajalgi Kadriorule iseloomulikud. Pargis elutseb oravaid. Puistu mitmekesisuse tõttu on linnustik rikkalik. Tiikidel peetakse suviti luiki. Parki on püstitatud mälestussambaid (J. Vares-Barbaruse 1958, A. Vomm, arh. H. Karro; F. Kreutzwaldi 1958, M. Saks, E. Taniloo, arh. H. Arman; A. Adamsoni 1961, A. Eskel, arh. A. Murdmaa; M. Aitsami jt. punakaartlaste 1961, A. Eskel) ja skulptuure. Maastikku mitmekesistavad järsk rusukaldega paekallas ning pargi kõrgemat ja madalamat osa eraldav rändrahnudega Limneamere rannaastang. Piki klinti jätkab parki *Hundikuristiku piirkond, selle taga paikneb Lauluväljak. Lossi juurest viib Mere allee «Russalkani» ja samasugune sirge Kaarna allee Kadrioru staadioni esisele väljakule, kust pääseb ka Loomaaeda. Kaarna allee piirkonnas asub 1978. a. valminud *«Dünamo» tennisehall ja laste spordirajatisi. Pargis paikneb ka *Peeter I Majamuuseum.

Bibl.: Müürisepp, K., Vilbaste, G. Kadriorg: Minevik ja tänapäev. — Tallinn: Eesti Raamat, 1966. — 76 lk., ill. Raiküla, E., Kangropool, R. Tallinn: Kadriorg. — Tallinn: Eesti Raamat, 1975. — 65 lk., ill. — Rööptekst vene, inglise, saksa ja soome k.

KADRIORU STAADION, Kehakultuuri- ja Spordiseltsi «Dünamo» staadion, asub Kadrioru pargi lõunaosas (Roheline aas 24). Staadioni rajas Eesti Spordi Keskliit, avavõistlused peeti 13. VI 1926. Ligi 4000 istekohaga raudbetoontribüün (arh. E. Lohk, varikatus ins. A. Komendant) valmis 1937. a. *«Dünamole» kuulub staadion 1940. a-st. Pärast rekonstrueerimist (1971—74) on peaväljakul 8-rajaline kummiasfaltkat-

Kadrioru lossi peosaali kaunistusi

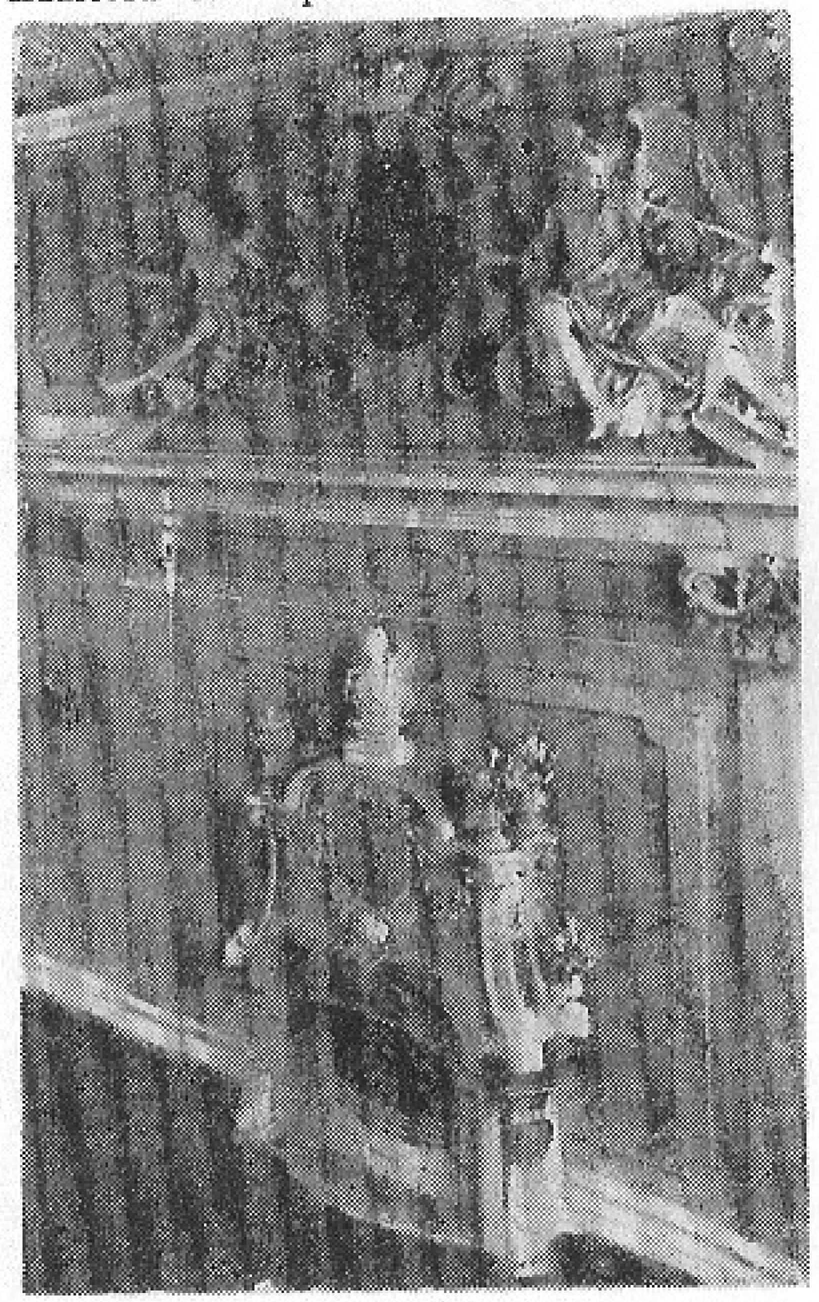

tega ringrada, plaatkattega hüppe- ja heitepaigad ning jalgpalliväljak, peale selle on 2 harjutusväljakut (ühel 300-meetrine ringrada ja heitesektorid), lasketiir (50 m) ja vibulasketiir; elektritabloo (8×18,5 m, paigaldatud 1979) on suurimaid Eestis. Staadioni kogupindala on 10,6 ha.

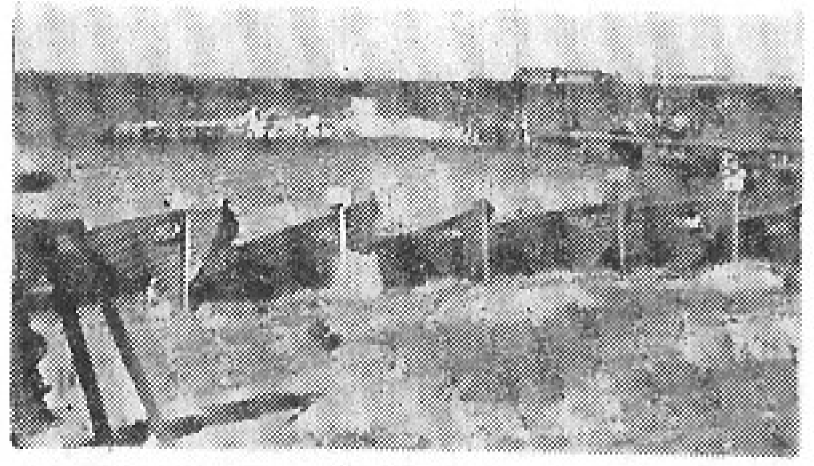

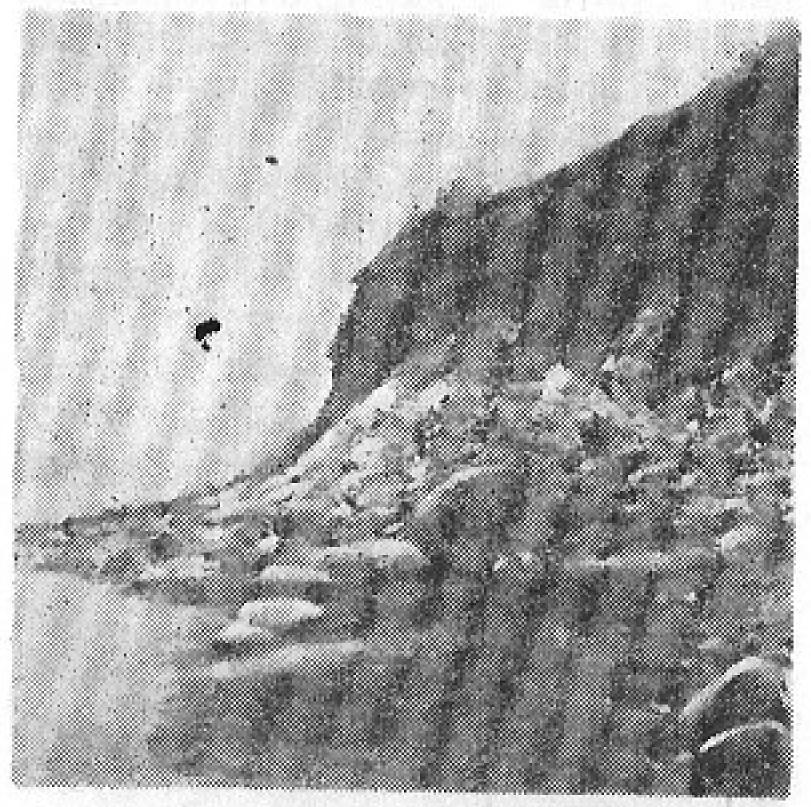

K. s-l korraldatakse rahvusvahelisi, üleliidulisi ja kohalikke kergejõustiku-, jalgpalli-, vibuspordi- jm. võistlusi.

KAKUMÄE on paikkond *K. poolsaarel, Tallinnast 12 km läänes. Idas, Kopli lahe ääres, asuvad S. Kirovi nim. näidiskalurikolhoosi K. osakond koos paadisadama ja preservitsehhiga, päästeparvede hooldejaam, Eesti Kalatööstuse Tootmiskoondise püünisetsehhi K. jaoskond ning Kalastajate Seltsi Tallinna klubi K. paadisadam. Läänes on K. lahe ja K. tee vahel aedlinnaosa, selle ja Tiskre oja suudme vahel paikneb u. 1 km pikkune K. supelrand. — Enne linnaga liitmist (1975) oli K. Harku kn-sse kuuluv küla, mida on esimest korda mainitud 1467. a. (*Kakamaye*). K. neemel asus üks Peeter Suure merekindluse rannapatareisid (4 kuuetollist suurtükki; õhiti veebr. 1918).

KAKUMÄE POOLSAAR, 4 km pikkune loode—kagu-sihiline poolsaar, asub Kakumäe lahe ja Kopli lahe vahel; lõpeb Kakumäe neemena, mille ees meres paikneb madal Liivakari. Poolsaar on alamkambriumi aluspõhjakõrgendik, mis neeme piirkonnas lõpeb järsu liivakivist murrutusastanguga (lükati ja kakumäe kihistik, tiskre kihistu). Valdavat osa

Kakumäe sadam • Kakumäe poolsaar. Liivakivipank Kakumäe neemel • Kadrioru staadion

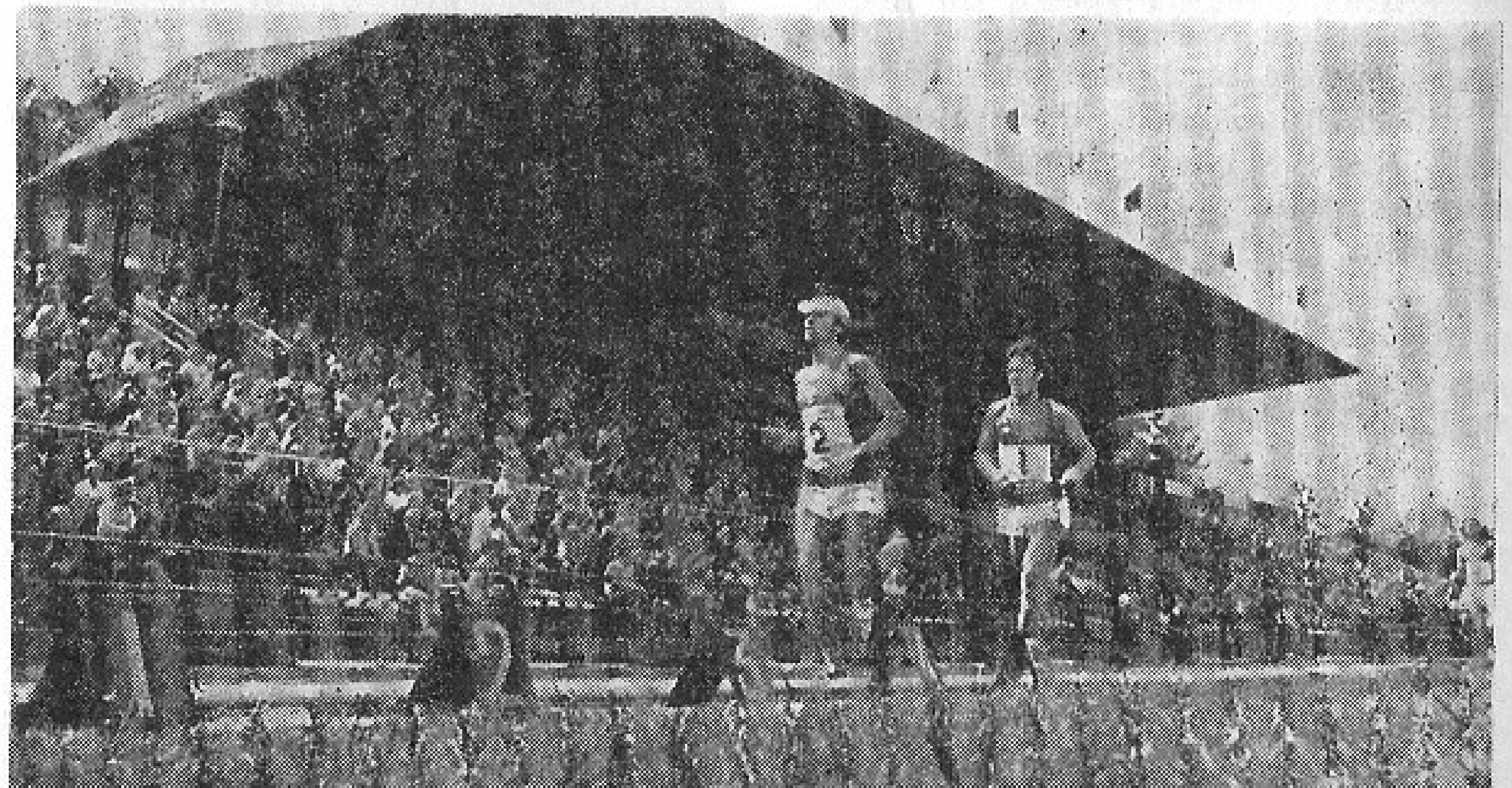

poolsaarest katab rabamännik ja segamets, idas on kruusakünniste vahelises nõos Õismäe raba. Astangu pervel ja rannavees leidub rohkesti rändrahne (Hiiukivid, Mustkivi, Madli kivi).

KALAKOMBINAAT, Tallinna K. (Võrgu t. 6), on asut. 1945. a. mitmest väikekäitisest. 1978. a. toodeti 6929 t toidukalasaadusi, 17,8 milj. tingkarpi kalakonserve ja teistele kalatööstusettevõtetele 33,1 milj. plekk-karpi. 1968. a. valmis Lasnamäel suitsutus- ja kulinaariatehas. Kala püüavad kombinaadile S. Kirovi nim. näidiskalurikolhoos, «Majak», «Oktoober» jmt. kalurikolhoosi. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 937, dir. on a-st 1974 V. Pantelejev.

KALAMAJA on linnaosa vanalinnast loodes, Kopli kaubajaama raudtee ja mere vahel. Hoonestuses valdavad 19. saj. lõpu ja 20. saj. alguse 2-korruselised puitelamud, on ka uuemaid elamukvartaleid ja tööstusettevõtteid (J. Lauristini nim. Tallinna Masinatehas, «Volta», «Punane Koit», Klaverivabrik jt.). Seal asuvad Kalinini raj. täitevkomitee ja EKP rajoonikomitee ning J. Tombi nim. Kultuuripalee. Suurim haljasala on end. K. kalmistust (6,7 ha, oli 18. saj-st Pühavaimu ja rootsi Mihkli koguduse lihtrahva matmispaik) kujundatud park. Linnaosa on nime pärinud kalurite, mündrike ja lootside asulalt, mis on jälgitav 1374. a-st; 1421. a. on seda mainitud *Suddenpe*'na ('hundipea'), 1460. a-il K-na (*Vischermay*). Keskajal oli K. õiguslikult vakus. 1527. a. oli seal 78 majakrunti (sealh. 17 kõrtsi). Liivi sõjas K. hävis (1571), taastus seejärel, kuid lammutati Krimmi sõja ajal lõplikult (1854). Hiljem kandus K. nimi nüüdse *Vana-K. t. piirkonnale, Kalarannale (Vana-Kalasadama ümbrus), Köismäele (*Reeperbahn-Vorstadt*, asus Rannamäest põhja pool, oli juba 14. saj. tuntud köiepunujate ja köiesäigme valmistajate alevina) ja hilisemaile läänepoolseile elu- ning tööstuskvartaleile.

KALASTAJATE SELTS, ENSV K. S. (kesknõukogu Vene t. 7), on asut. 1974. a. Ta hoolitseb kalavarude kaitse ja taastumise eest, rajab kalastusbaase, korraldab harrastuskalapüüki ja kalaspordivõistlusi. 1. I 1979 oli seltsil vabariikliku alluvusega linnades ja rajoonides 17 klubi ning ettevõtteis, asutustes ja organisatsioonides 1006 sektsiooni, neist Tallinnas 311. Liikmeid oli 43 584, sealh. Tallinna klubil 13 132. Esimees on a-st 1978 H. Keiman, Tallinna klubi esimees samast aastast R. Ivalo.

KALATÖÖSTUSE TOOTMISKOONDIS, Eesti K. T. (1976. a-ni E. K. T. «Ookean») (Paljassaare tee 28), Eesti NSV suurim kalatööstuse ettevõte, on asut. 1970. a. (ühendati Tallinna Traallaevastiku Baas, Tallinna Külmutuslaevastiku Baas, Tallinna Merekalasadam jmt. ettevõtet). Koondisel on kalapüügi-, -töötlemis- ja transpordilaevastik (sealh. 2 supertraalerit, baaslaevad «Fryderyk Chopin» ja «Stanisław Moniuszko», transpordilaevad «Botnia Laht» ja «Narva Laht»), Tallinnas merekalasadam, laevaremonditehas, võrgutsehh, külmhoone, autobaas ja merekool ning Pärnus õppekombinaat. Laevakapten-dir. F. Tamm on sotsialistliku töö kangelane. Koondise ülem on a-st 1970 V. Tenosaar.

KALATÖÖSTUSLIK MEREKOOL, Tallinna K. M. (Luise t. 1a), on keskeriõppeasutus, kus koolitatakse kalalaevade ja kalatööstuse tarvis laevajuhte, kalasaaduste tehnolooge ja raadiotehnikuid; õpiaeg 3 aastat. On ka kaugõpe (a-st 1958). Õpilasi on keskm. 800, õppejõude 48. — Kool asutati 1945. a. Tallinna Merekalanduse Tehnikumina, selle on 1948—78 lõpetanud 4529 in., sealh. 52 õpilast arengumaadelt (1966. a-st alates). Kooli ülem on a-st 1972 V. Morozov.

Bibl.: R a n d m ä e, A. Tallinna Kalatööstuslik Merekool 1945—1970 / Sissejuhatus: H. Lauri. — Tallinn: Eesti Raamat, 1970. — 38 lk., ill. — Rööptekst vene k.

«KALEV», Kondiitritoodete Vabrik «K.» (Pärnu mnt. 139), Eesti NSV suurimaid toiduainetetööstuse ettevõtteid, toodab šokolaadi, kompvekke, marmelaadi, halvaad, vahvlit jms. 1978. a. valmistas «K.» kondiitritooteid 36 785 t. Vabrikul on Kärlas (Saaremaal) agaritsehh. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 1860, neist

Tallinnas 1813. — Vabriku vanimaid eelkäijaid oli 1806. a. Pikal tänaval tegevust alustanud kondiitritöökoda, mille 1864. a. omandas Narvast Tallinna asunud kondiiter G. Stude. 20. saj. I veerandil Tallinna rajatud kondiitrivabrikuist oli suurim a/s. «Kawe» (asut. 1921). 1940. a. natsionaliseeriti «Kawe» (temaga liideti väikekäitisi), a/s. «A. Brandmann» ja o.-ü. «Riola». Viimased liideti kompvekivabrikuks «Karamell». 1941. a. ühendati sellega G. Stude martsipani- ja kondiitritöökoda, 1958. a. liideti «Karamell» kondiitritoodete vabrikuga «Uus Kalev» (asut. 1957) ning see 1962. a. omakorda vabrikuga «Kalev» (a-ni 1948 «Kawe») praeguseks kondiitritoodete vabrikuks «Kalev». 1966. a. anti vabrikule Tööpunalipu orden. Dir. on a-st 1979 J. Kärk. — Vabriku puhkpilliorkester kannab 1973. a-st Eesti NSV teen. orkestri aunimetust.

«KALEV», ENSV Ametiühingute Vabatahtlik Spordiühing «K.», Eesti suurim ❦ spordiorganisatsioon, on asut. 1944. a. Moskvas. Liikmeid oli 1979. a. 189 550. Ühingusse kuulub 232 Tallinna kehakultuurikollektiivi (sealh. Taksopargi spordiklubi «Tempo», «Norma», Polütehnikumi, «Tallinna Autovedude», TPI ja TPedI spordiklubi), kokku on neis ligi 92 000 liiget. Tallinnas asuvad «K-i» kesknõukogu (Pärnu mnt. 41), mille esimees on a-st 1977 T. Murašev, linnanõukogu (esimees a-st 1977 A. Kalde) ja Harju territoriaalnõukogu. Peale selle on «K-i» Tallinnas alpinismi-, auto-moto-, jaht- ja tenniseklubi, laste- ja noortespordikool (asut. 1947. a., 500 õpilast), kergejõustikukool (1959. a., 300 õpilast), ujumiskool (1959. a., 410 õpilast), tennisekool (1956. a., 200 õpilast), purjetamiskool (1977. a., 300 õpilast) ja jalgrattaspordikool (1969. a., 150 õpilast). Tähtsaimad spordiehitised ja -rajatised on *Komsomoli-nim. staadion, *«K-i» siseujula, spordihall ja tennisestaadionid (A. Suvorovi pst. 2, valminud 1948. a.; Herne t. 28, valminud 1958. a.), velodroom, kilehall (1975) ja kergejõustikumaja (Staadioni t. 8, 1976. a.), jahtklubi koos

Kondiitritoodete vabriku «Kalev» šokolaaditahvlite ja assortiikompvekkide valamise liin

sadamaga (Pirita tee 17, 1948—49), auto-motoklubi koos kämpinguga (Kloostrimetsa tee 56a, 1959) ja spordihoone (Rataskaevu t. 15). Kesknõukogule allub Tallinna Spordikombinaat (asut. 1959. a.). Üleliidulises konkurentsis on edukalt võistelnud Tallinna «K-i» korv- ja võrkpallimeeskond, mootori-, allvee- ja purjesportlased, jääpurjetajad, kergejõustiklased, ujujad ja maadlejad. Olümpiamängudel on võidetud 1 kuld- (A. Antson 1964), 7 hõbe- (I. Kullam, H. Kruus ja J. Lõssov 1952, A. Tšutšelov ja H. Selg 1960 ning R. Aun ja J. Lipso 1964) ja 3 pronksmedalit (A. Krikun, J. Lipso ja P. Tomson 1968).

«KALEVI» SISEUJULA (Ujula t. 18) on Eesti NSV keskne ujumisspordibaas. Hoones on 8 võistlusrajaga bassein (20×50 m, sügavus 1,3—4,6 m), hoolauahüpete platvorm (3 m), tornihüpete platvormid (5, 7,5 ja 10 m) ning publikutribüünid (üle 700 istekoha), peale selle 2 laste õppeujulat (4×12,5 m ja 4×6 m), erisisustusega võimla, saunu jm. abiruume. Päevas kasutab ujulat ligikaudu 1000 in. «K.» s. on ka VSÜ «Kalevi» Spetsialiseeritud Ujumiskooli (410 õpilast) ja tippsporti teenindava ujumiskeskuse baas. — Ujula on ehit. 1958—65 (arh-d P. Tarvas, U. Tölpus ja O. Kontšajeva). Avavõistlused peeti 21. VII 1965.

«KALEVI» SPORDIHALL (Liivalaia t. 10) valmis 1962. a. (arh-d U. Tölpus ja P. Tarvas). Algselt oli hall (u. 86×25 m) kavandatud treeningu- ja võistluspaigaks tennisistidele (1 tellisepurukattega väljak) ja kergejõustiklastele (tellisepurukattega ringrada u. 170 m, 4 sirgrada, hüppepaigad), hiljem hakati seal korraldama ka suuri korv-, võrk- ja väravpalli-, vehklemis-, tõstmis- jm. võistlusi. 1973. a. sai hall puupõranda ja anti tennisistide (2 väljakut) ning korv- ja võrkpallurite kasutusse. Sageli on spordihallis korraldatud ka kontserte, moedemonstratsioone, tsirkuseetendusi jm. Külgtribüünidel on 1100 kohta, koos lisatribüünil olevatega küünib istekohtade arv 2500-ni.

«KALEVI» VELODROOM, Eesti ainus jalgrattastaadion, asub Pirital (Rummu tee 3); valmis 1969. a. (arh. H. Sepmann). Rajatises on võidusõidutrekk (sisering 333¹/₃ m) ja 3500 pealtvaatajate istekohta. 1972. a-st alates peetakse «K.» v-l rahvusvahelisi Tallinna suure auhinna (*grand prix*) võistlusi, mille peaala on 4 km individuaaljälitussõit. Velodroomi juures töötab «Kalevi» jalgrattaspordikool. Staadionil korraldatakse ka estraadikontserte jm. vabaõhuetendusi.

M. KALININI NIMELINE TALLINNA ELEKTROTEHNIKA TEHAS (Tellis-kivi t. 60) toodab jõumuundureid, pooljuhtventiile, jõutransformaatoreid ja kõrgepingeseadmeid; Puurmanis on kõrgepingelahklülitite

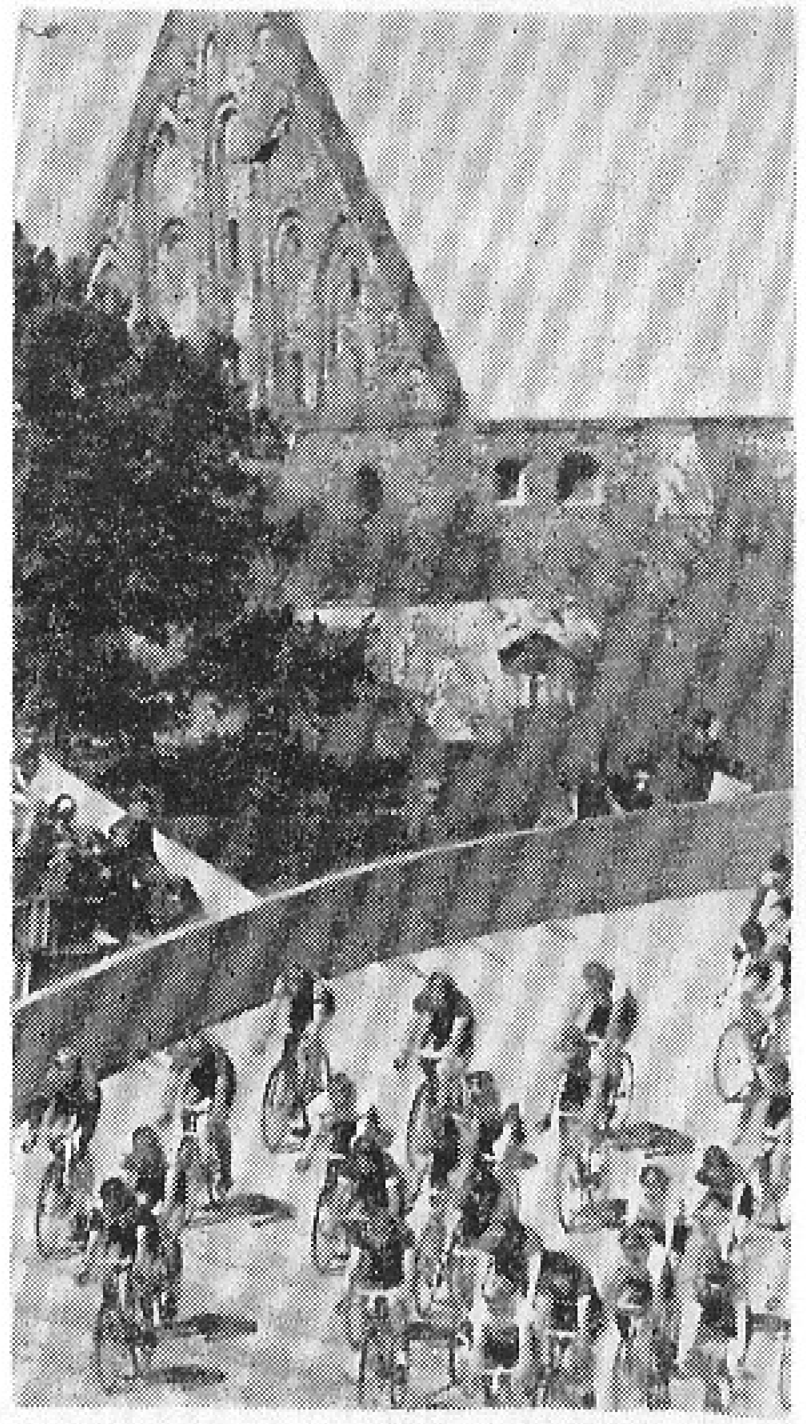

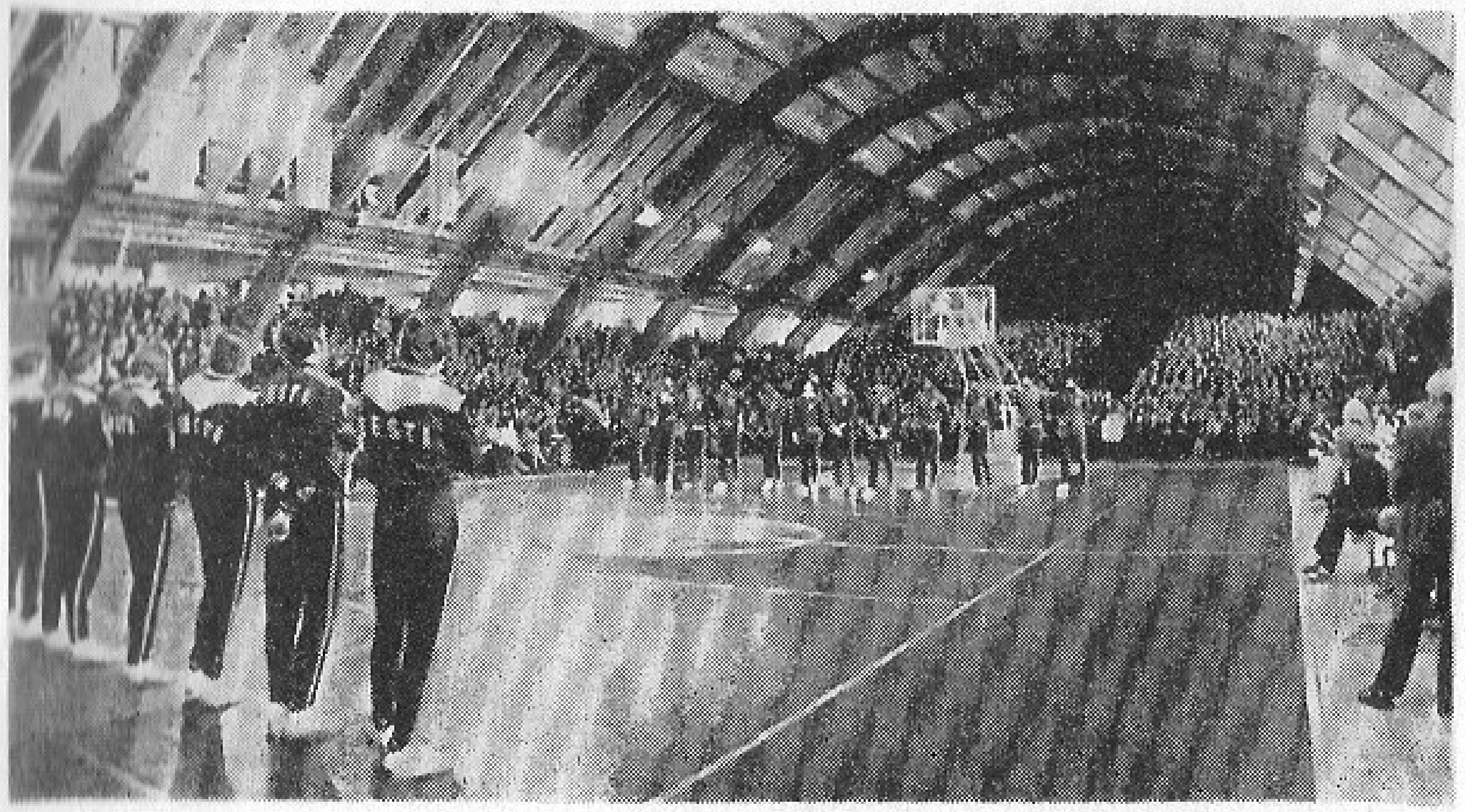

«Kalevi» spordihalli sisevaade • «Kalevi» velodroom

tsehh ja Rõngus sädelahendite tsehh. 1978. a. valmistati toodangut 59,6 milj. rbl. eest. Dir. on a-st 1977 E. Tamberg. 1970. a. anti tehasele Tööpunalipu orden. — Tehas asutati 1870. a. Balti raudtee peatehastena. Remonditi vedureid, valmistati ja remonditi vaguneid. 1880. a. paiku oli töölisi u. 500, 1914. a. u. 1500. 1902—03 töötas tehases M. Kalinin. 1920—40 kandis käitis Tallinna Raudteetehaste nime. M. Kalinini nim. on ta a-st 1940. 1958. a. tehas reorganiseeriti, ta hakkas valmistama raudteede elektrifitseerimisel kasutatavaid elavhõbealaldeid ning nimetati M. Kalinini nim. Elavhõbealaldite Tehaseks. Praegune nimi on käitisel a-st 1965. — 1973. a. ühendati tehasega **Elektritööstuse Planeerimis- ja Juhtimissüsteemide Teadusliku Uurimise ja Projekteerimis-Tehnoloogiline Instituut** (asut. 1958). Selle põhilised uurimissuunad on jõupooljuhtseadmete uued tehnoloogilised protsessid ning nende juhtimise süsteemid ja aparatuur, jõupooljuhtseadmete ja muundur-agregaatide masinprojekteerimine, automatiseeritud juhtimissüsteemid, muunduragregaatide jahutamine ja diagnostika, metallide survetöötlemine. 1. I 1979 oli instituudis 682 töötajat, sealh. teadustöötajaid 228 (kandidaate 36). Dir. on a-st 1964 O. Terno.

Bibl.: Lukin, G., Roginski, M., Tolstikov, J. Töökuulsuse tehas: Tööpunalipu ordeniga M. I. Kalinini nim. Tallinna Elektrotehnikatehas, 1870—1970. — Tallinn: Eesti Raamat, 1973. — 127 lk., 8 l. ill.

KALININI RAJOON, Tallinna loodepoolne linnarajoon, hõlmab Kopli, Kalamaja, Pelgulinna, Pelguranna, Väike-Õismäe jmt. väiksemat linnaosa, Kakumäe poolsaare, Tiskre, Rocca al Mare ja Harku järve ümbruse; pindala 32,4 km², 125 000 elanikku (1979). Piiri Oktoobri raj-ga tähistavad Harku paemurru raudteeharu, Paldiski mnt., J. Gagarini pst. ja Põhja pst. Rajoonis on mitu suurt masina- ja elektrotehnikatehast (J. Lauristini nim. Tallinna Masinatehas, «Volta», M. Kalinini nim. Tallinna Elektrotehnika Tehas), laevaremondiettevõtteid, tekstiilivabrikuid (Balti Manufaktuur, «Punane Koit»), Eesti Kalatööstuse Tootmiskoondise kalasadam ning enamik Tallinna raudteeasutusi (Balti jaam, kaubajaam, depood). Üldse töötab K. r-s 26% Tallinna tööstustöötajaist, kuigi linna tööstusettevõtteist paikneb seal ainult 18%. Rajoonis asub 15 üldhariduspäevakooli, 3 kutsekeskkooli ning raudteetransporditehnikum. Suurim kultuuriasutus on J. Tombi nim. Kultuuripalee. — Rajoon moodustati 18. V 1945 ja kandis kuni 1. VII 1946 Kopli raj-i nime, nüüdispiirid sai ta 1975. a. EKP Tallinna Linna K. R-i Komitee esimene sekretär on a-st 1977 M. Pedak ja Tallinna Linna K. R-i RSN Täitevkomitee esimees a-st 1976 R. Metsar.

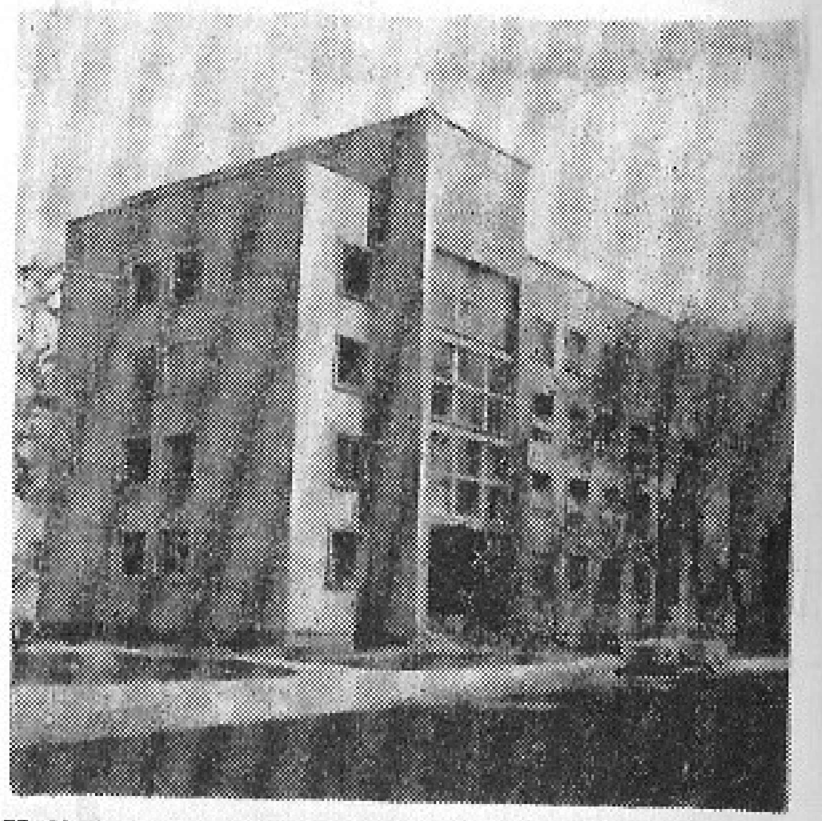

Kalinini rajoon. EKP rajoonikomitee hoone (J. Käsperti t.)

M. KALININI TÄNAV kulgeb Balti jaama tagant Koplisse, ta on Kopli, Pelguranna ja Paljassaare linnaosa ning kesklinna vahelisi liiklusteid (trammiliin); pikkus 5 km. Tänava ääres ja läheduses paikneb suuri tööstusettevõtteid (paremal J. Lauristini nim. Tallinna Masinatehas, Ehituskeraamika Tehas, vasakul «Standard», Balti Manufaktuur, Balti Laevaremonditehas), koole (TPI majandusteaduskond ja elektroenergeetikateaduskond, raudteetransporditehnikum, 15. ja 24. keskkool, 6. ja 10. kutsekeskkool) ning kultuuriasutusi (kinod «Lembitu» ja «Rahu», raudteelaste klubi, madruste klubi, Kopli lõbustuspark). — Varem Telliskopli nime kandnud tänav nimetati 1925. a. Kopli t-ks ja sai praeguse nime 1950. a.

KALLAVERE on paikkond Maardu alevis ja Jõelähtme kn-s, Tallinnast 18—20 km idakirdes; jaotub nüüdisajal K. külaks (Kostivere sovhoosi territooriumil, koos end. Saviranna külaga ja Uusküla osaga 1979. a. 112 elanikku) ja Maardu alevi elamupiirkonnaks. Aleviosas paiknevad Maardu keskkool, Maardu Keemiatehase haigla ja klubi ning enamik alevi kaubandus- ja teenindusasutusi, külas on kujunemas aiandus- ja puhkepiirkond. Loodusobjektina on tuntud Kroodi männik. — Taani hindamisraamat (1241) mainib nüüdse K. kohal kaht küla: K-t (*Kallæueræ*) ja Lilleveret (*Lillæueræ*), hiljem nimetati neid vastavalt Maa- ja Rootsi-K-ks. Ajavahemikus 1850—58 Maa-K. pillutati ning selle asemele rajati K. karjamõis (asus pärastiste fosforiidikarjääride kohal). Linnahoonestuse rajamine K-sse algas 1951. a., elamupiirkond liideti Maardu aleviga 1955. a.

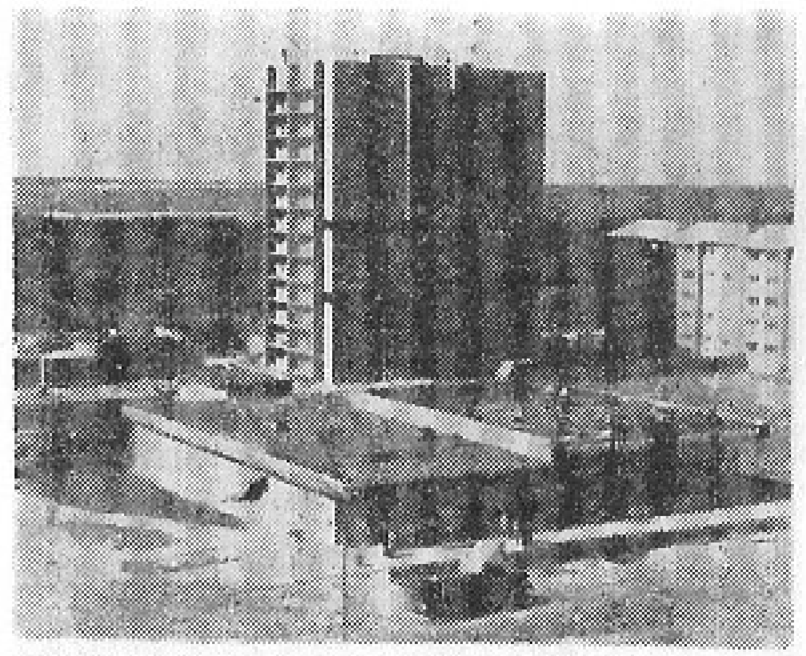

Kallavere esimene tornelamu (1978)

KAMMERKOOR, Tallinna k., on ENSV Rahvaloomingu Maja taidluskoor; asut. 1962. a. ENSV Heliloojate Liidu eksperimentaalkoorina. Koori kuuluvad peamiselt muusikaharidusega lauljad. Repertuaar hõlmab laule renessansist nüüdisajani. Valdavad eesti jt. NSV Liidu rahvaste heliloojate teosed. Koor on esinenud ka vennasvabariikides ja välismaal (1968 Saksa DV-s, 1969 Tšehhoslovakkias, 1971 Itaalias, 1972 Rootsis, 1974 ja 1978 Soomes, 1975 Poolas). Itaalias rahvusvahelisel Arezzo koorifestivalil võitis ta 1971. a. kaks esikohta, üleliidulisel Tallinna koorifestivalil 1972. a. esikoha, 1971. a. anti talle Eesti NSV teen. koori aunimetus. Koori juhatavad K. Areng (a-st 1962) ja A. Üleoja (a-st 1969).

Kammerkoor

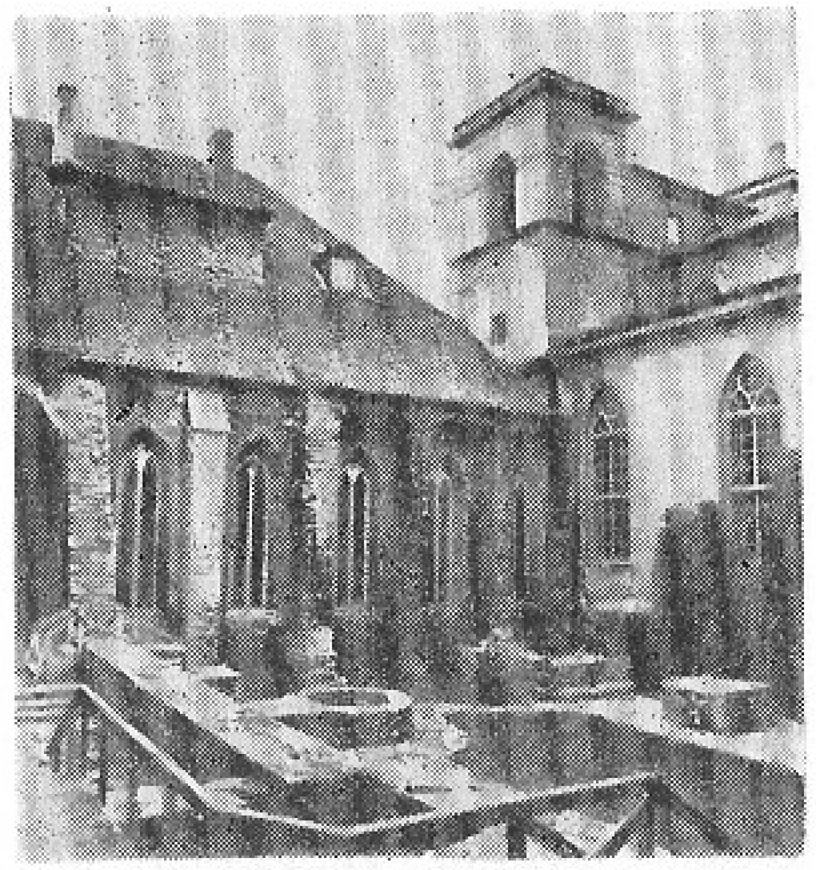

Katariina kloostri siseõu

KARJA TÄNAV. K. t-id on kaks. **Suur-K.** t. algab Vanalt turult ja kulgeb lõuna suunas Pärnu mnt-ni; pikkus 220 m. Keskajal oli see linna karjatee ja ulatus nüüdse Tatari t. ääres Allika t. vastas asunud Karjaallikani. Ta on läbi sajandite säilitanud oma algse eesti nime kas algupärasena või tõlkena nii ladina kui ka saksa keeles ja 1776. a-ni ka vene keeles (1362 *vee strate*, 1365 *Kariestrate*, 1367 *strata pecorum vulgariter vestrate*). 14. saj. keskel ehitati linnamüüri Karjavärav ja väljapoole müüri vallikraavi paisule Karjavärava veski. 16. saj. I poolest on teada Karjaallikaga ühendatud Karjakaevu olemasolu nüüdse Merekooli kohal. Seoses uute kindlustuste ehitamisega oli Karjavärav 1767—76 kinni, taas avatuna nimetati teda Mihkli väravaks (vene k. Михайловские ворота: 1710. a. mihklipäeval olid Vene väed selle värava kaudu linna tulnud). 1977. a. nimetati Suur-K. t-a vasak lõppharu (Müürivahe t-st Estonia pst-ni) G. Otsa t-ks. Suur-K. t-st kagusse pöörduv **Väike-K.** t. (pikkus 160 m) ulatus algul Müürivahe t-ni, väljapääs nüüdsele Pärnu mnt-le murti läbi linnamüüri 1882. a. — Arhitektuurimälestisena väärivad mainimist 15. saj. elamu Suur Karja t. 8 ja 1903—05 ehit. pangahoone Suur-K. t. 1. Suur-K. t. 18 oli varem Tööliste Maja, kus 1917—18 asusid VSDT(b)P Eestimaa Büroo ja Tallinna Komitee ning mitu töölisorganisatsiooni.

Kiriku lääneportaali talum

KATARIINA KLOOSTER kuulus dominiiklaste ordule. 1229. a. rajasid dominiiklased kloostri Toompeale, arvatavasti toomkiriku kohale. Pärast mõõgavendadega peetud taplust (kirikus) tuli neil 1233. a. Tallinnast lahkuda. 1246. a. asutasid Ribest (Taanist) lähetatud dominikaani mungad kloostri uuesti, seekord alllinna praegusse asukohta (Vene t. 12—18). 1525. a. K. k. sekulariseeriti. Nelinurkse sisehoovi ümber paikneva mitmekorruselise hoonestiku (osa jäi pärast 1531. a. tulekahju varemeisse) järkjärguline ehitamine ning uuendamine kestis 16. saj. algusveerandini. Kogu lõunatiiva hõlmanud kirik (linna pikim sakraalruum, 67,7 m) rajati 13. saj. arvatavasti basiilikana, kuid lõpetati tornita kodakirikuna. See võlviti 1420. a-il (võlvlagi, milles oli ka tähtvõlve, toetus 4-tahulistele piilaritele ja seinakonsoolidele). Kirikust on säilinud (1844. a. varises osa põhjaseina koos ristikäiguga, 1864. a. suurem osa lõunaseina) kaks läänefassaadi profileeritud astmikportaali, mille talumeid kaunistavad looma- ja taimemotiivid (arvat. 14. saj. lõpuveerandist). Muust hoonestikust paremini on säilinud osa ristikäiku (15. saj. algusveerandist), kapiitlisaal (16. saj. algusveerandist) jt. idatiiva ruume. 1520. a. paiku põhjatiiba püstitatud uus refektoorium asendati 1841—44 roomakatoliku kirikuhoonega. 1968. a-st on K. k-s (Tallinna Linnamuuseumi filiaal) vanalinna raidkivide ekspositsioon.

Bibl.: Tool-Marran, E. Tallinna dominiiklaste klooster. — Tallinn: Eesti Raamat, 1971. — 199 lk., ill. — Kokkuvõte vene, inglise, saksa ja soome k.

KAUBAMAJA, Tallinna K. (M. Lomonossovi t. 2), Tallinna suurim jaekaubandusettevõte, avati 1960. a., juurdeehitis valmis 1973. a. Kaubanduspinda on 7132 m², sellest müügisaale 6812 m². Müüakse riiet, rõivaid, jalatseid, silmkoetooteid, pudukaupa, majatarbeid ja kultuurikaupa. Kaubad on paigutatud tarbimisotstarbe järgi 38 sektsiooni. Lisateenuste osakond vormistab järelmaksuga müüki, toimetab kaupa koju ja osutab muid teenuseid. Päevas külastab K. keskm. 50 000 inimest. 1978. a. oli käive 102,6 milj. rbl. Töötajaid oli samal aastal 1336, sealh. müüjaid ja kassapidajaid 722. Dir. on a-st 1965 T. Rückenberg. — 1967. a. anti K. naiskoorile rahvakoori aunimetus. Tahvel VIII.

KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT, ENSV TA K. ja K. I. (Sakala t. 3), on asut. 1947. a. Tartus; Tallinna toodi ta 1952. a. Instituudil on murde-, leksikoloogia-, terminoloogia- ja õigekeelsus-, soome-ugri keelte, keelekontaktide, arvutuslingvistika-, kirjandusteooria-, kirjandusajaloo-, rahvaluule- ja rahvamuusikasektor ning F. *Tuglase Majamuuseum. K. ja K. I-s on töötanud akadeemik P. Ariste ning akadeemia korrespondentliikmed A. Kask ja E. Päll. 1. I 1979 oli instituudil 184 töötajat, neist teadustöötajaid 105 (doktoreid 2, kandidaate 52). Dir. on a-st 1968 E. Sõgel.

KEEMIA INSTITUUT, ENSV TA K. I. (Akadeemia tee 15), on asut. 1947. a. Põhilised töövaldkonnad: lõhna- ja pindaktiivsete ainete, puhaste orgaaniliste preparaatide ja etalonainete ning bioloogiliselt aktiivsete ühendite süntees ja analüüs, sünteesiprotsesside tehnoloogia modelleerimine, orgaaniliste ühendite uurimise füüsikalis-keemilised meetodid, põlevkivi ja fosforiitide ning nende kompleksse kasutamise võimalused. Instituudis on töötanud akadeemik P. Kogerman, praegu töötavad seal akadeemia korrespondentliikmed O. Eisen ja O. Kirret. 1969. a. anti K. I-le Tööpunalipu orden. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 304, sealh. teadustöötajaid 89 (doktoreid 7, kandidaate 59). Dir. on a-st 1978 O. Eisen. 1. III 1979 allutati instituudile Orgaanilise Sünteesi ja Biopreparaatide Katsetehas. — Instituudi hoone (arh. P. Madalik) valmis 1968. a.

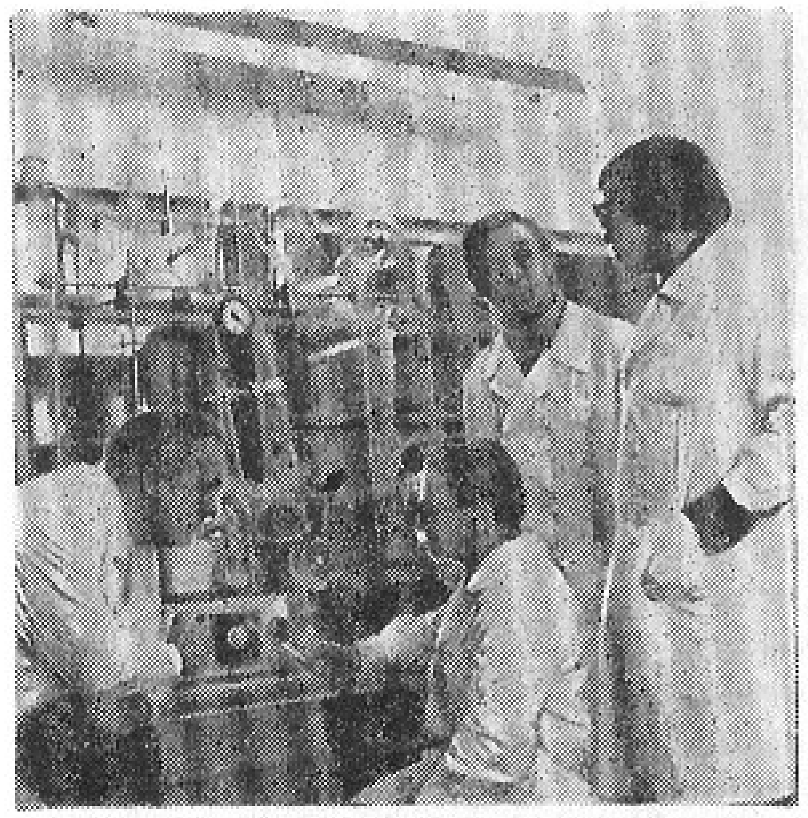

Keemia Instituudi puhaste ainete sektori teadurid prostaglandiinide biosünteesi probleeme arutamas

KEEMIA JA FARMAATSIA TEHAS, Tallinna K. ja F. T. (A. Matrossovi t. 33), on asut. 1914. a. a/s-i «Ephagi» laboratooriumina; praegust nime kannab 1961. a-st. Põhitoodangu moodustavad ampullides ravimid (1978. a. ligi 80 milj. ampulli), tabletid (75 milj. pakendit) ning salvid ja pastad (ligi 8 milj. pakendit). Töötajaid oli 1. I 1979. a. 365, dir. on a-st 1977 A. Loog.

«KEILA», Vabrik «K.» (Pärnu mnt. 132), on asut. 1933. a.; paiknes algul Keilas, Tallinna toodi ta 1935. a. 1939. a. tootis vabrik 120 000 m villast riiet, töötajaid oli 200. 1963. a. käitist laiendati. 1978. a. toodeti 850 t villast lõnga, 2,5 milj. m toor-

ja 1,6 milj. m viimistletud riiet, töötajaid oli 886, neist Tallinnas 646. Keilas on 2 tsehhi ja jaoskond. Vabriku poolija A.-R. Raiend on sotsialistliku töö kangelane. Dir. on a-st 1977 E. Buröhh.

KELDRIMÄE on elulinnaosa kesklinna lähedal Tartu mnt. ja Liivalaia t. vahel. Arheoloogilised leiud (1978, O. Raudmets) viitavad muinasasula olemasolule K-l juba kiviaja lõpus. Keskajal elasid selles agulis Härjapea jõe äärsel liivapealsel peamiselt linakangrud, kes pleegitasid nüüdse Kaasani kiriku ümbruskonnas lõuendit. Sellest sai linnajagu oma vanema nime Pleekmägi (*Bleichsberg, Blecksberg*), mida kasutati kõrvu Liivapealsega (*Auf dem Sande*; selle järgi on hiljem nimetatud Liivamäe t.). 1920.—40. a-il ehitati sinna peamiselt 2-korruselisi üürimaju, pärast sõda on püstitatud ka 4—5-korruselisi kivielamuid; 1949. a. rajati sõjas hävinud kvartalite kohale keskturg. 1970. a-il on hakatud valdavalt aegunud väikemajadega K-d «Eesti Projekti» planeerimiskava (arh-d M. Port, M. Meelak, O. Žemtšugov, teostusjoonised T. Argus ja E. Kukkur) järgi hoonestama paneelidest tüüpelamutega, esimene selline valmis seal 1973. a. Uuele K-le tuleb 130 000 m² üldpinda 6000 elanikule.

PAUL KERESE NIMELINE VABARIIKLIK MALEMAJA (Vene t. 29), ENSV Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee asutus, avati 1975. a. Malemaja juures asub Tallinna Noorsoo Male-Spordikool (asut. 1966, 1977/78. õppeaastal 300 õpilast), mille raamatukogu on Eesti suurim malekirjanduse varamu (1978. a. 5000 kd., sealh. P. Kerese ligi 2000-köiteline kogu). Malemaja on Eesti maleelu keskus, seal korraldatakse Tallinna, Eesti ja üleliidulisi maleüritusi. — Kinnistuna on nüüdse Malemaja paika esimest korda mainitud 1362. a., hoone olemasolu kohta on teateid 1405. a-st (*Lestez hus* 'Leste maja'). 1849. a. ehitati keskaegne kaupmehemaja aidaks ning 1970. a-il Malemajaks («Kommunaalprojekt», arh-d T. Gans ja A. Padar).

Noorteturniir **Paul Kerese nimelises Vabariiklikus Malemajas**

Fassaadil asetseb P. Kerese bareljeef (1977, O. Männi).

KESKRAJOON (kuni 8. VI 1961 Kesklinna rajoon), Tallinna linnarajoon, nimetati 3. I 1974 *Lenini raj-ks; ühtlasi ühendati osa tema maa-alast (Mustamäe ja Lilleküla) samal ajal asutatud *Oktoobri raj-ga.

KIEK IN DE KÖK [*ki:k in de kö:k*] (alamsaksa k. 'vaata kööki') on Tallinna võimsaim kaitsetorn. Ta rajati 1475—76 linna edelaeesmüüri käänakule u. 18 m kõrgusena. 1477—83 ehitis rekonstrueeriti 6-korruseliseks (5 alumisel kuppelvõlv) 36 m kõrguseks söörja põhiplaaniga (läbimõõt 17,3 m) ning eenduva ülaosaga suurtükitorniks (tavalistest Tallinna kaitsetornidest 4—5 korda mahukam). I korrusel oli laskemoonaladu, II—V korrusel paiknesid suurtükid, VI korrus oli veetiheda kattega lahtine platvorm, kuhu võis paigutada heitemasinaid. Seintes (3,7—4,6 m paksud) oli keerdtreppe, kaminaid ja lõõre, 24 laskekambrit suurtükkide ning 30 ava käsitulirelvade tarvis. Niisugune vertikaalkaitseehitis oli torn läbi keskaja. Ülaosa ja lõunakülg said Liivi sõjas 1577. a. kõvasti kannatada. Pärast sõda purustused parandati ja ülaosa uuendati. Enne Põhjasõda, 17. ja 18. saj. vahetuses, ehitis rekonstrueeriti. Et torni allosa oli mattunud Ingeri bastioni muldkehandisse, tehti peasissepääs III korrusele. Ühtlasi ehitati avaramad trepid ja kohandati laskeavad ratassuurtükkidele. Ülakorrust tugevdati kivist koonuskatusega (kuni 3,5 m

paks). Sellise 45 m kõrguse 25 laskeavaga suurtükipunkrina püsis torn kaitsevööndis Tallinna kustutamiseni kindluste nimekirjast (1857). Seejärel kasutati ehitist mitmeks otstarbeks. 1966—68 kohandati ta muuseumiks (Tallinna *Linnamuuseum), kus korraldatakse ka kontserte ja näitusi. Tahvel XXVIII.

Bibl.: Kiek in de Kök: Muuseumijuht / Koost. T. Kalev. — Tallinn: Tallinna Linnamuuseum, 1975. — 15 lk., ill.

«KIIR», Keemilise Puhastuse ja Pesuteeninduse Tootmiskoondis «K.» (M. Kalinini t. 23a), moodustati 1978. a. teeninduskombinaadist «K.» (asut. 1963) ja Tallinna Vabrikpesumajast (asut. 1975). «K.» puhastab rõivaid, peseb pesu ning värvib rõivaid ja lõnga. Tal on Tallinnas 43 vastuvõtupunkti, keemilise puhastuse vabrik ja 2 kiirteeninduspunkti, värvimistöökoda, 14 sauna (1846 kohta) ja 11 pesumaja (8 on iseteeninduslikud). 1978. a. oli teenustööde maht 3,5 milj. rbl. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 1097, dir. on a-st 1976 K. Lehtmets.

KINEMATOGRAFISTIDE LIIT, Eesti K. L. (Viru t. 10) (1965. a-ni ENSV Kinematograafiatöötajate Liit), filmitöötajate loominguline organisatsioon, on asut. 1962. a. Tallinnas (organiseerimisbüroo moodustati 1958. a.); kuulub NSVL Kinematografistide Liitu. Liikmeiks on stsenaristid, lavastajad, operaatorid, näitlejad, filmikriitikud ja -teadlased. 1. I 1979 oli liikmeid 101, neist Tallinnas 100, sealh. NSV Liidu rahvakunstnikud J. Järvet ja A. Eskola ning Eesti NSV rahvakunstnikud I. Ever, N. Järvi, B. Kõrver, A. Rebane, S. Školnikov, E. Tamberg, V. Tormis ja E. Tuganov. Liidu ülesanne on kaasa aidata eesti nõukogude filmikunsti edendamisele. Tegutsevad mängufilmi-, dokumentaalfilmi-, multifilmi- ning kriitika- ja teooriasektsioon, liidu juurde kuulub Nõukogude Filmikunsti Propaganda Büroo Eesti osakond (asut. 1968). K. L-u juhatuse I sekretär on a-st 1962 K. Kiisk.

V. KINGISSEPA NIMELINE TALLINNA RIIKLIK AKADEEMILINE DRAAMATEATER (Pärnu mnt. 5) on alguse saanud näitetrupist, mille asutasid Tallinna «Pandorini» seltsi juurde 1916. a. Tartu «Vanemuisest» lahkunud näitlejad (A. Sunne, A. Markus, E. ja M. Türk, A. ja O. Teetsov). Selle Tallinna Draamateatriks nimetatava trupi tegevus katkes 1917—18 (osa näitlejaid siirdus siis Tallinna Tööliste Teatrisse) ja jätkus seejärel 1924. a-ni. 1923. a. hakati korraldama vabaõhu- ja lasteetendusi. Lavastajad A. Sunne, E. Türk ja A. Teetsov järgisid «Vanemuise» lavastaja K. Menningu

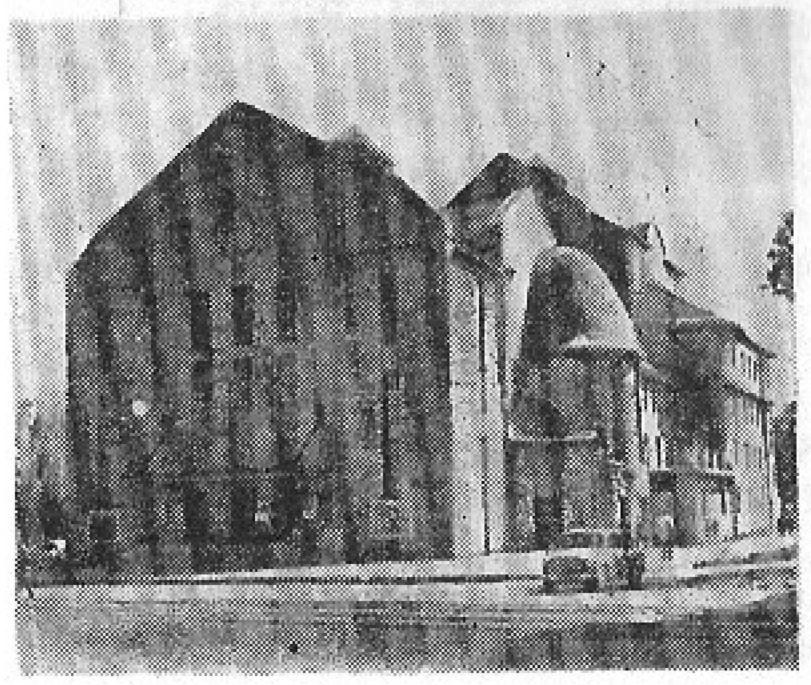

Tootmiskoondise **«Kiir»** kiirtööde paviljon Maakri t. • **V. Kingissepa nim. Tallinna Riiklik Akadeemiline Draamateater**

psühholoogilise realismi põhimõtet, P. Sepp viljeles impressionistlikku ja sümbolistlikku suunda, iseloomulikud olid ka heroilises laadis klassikatõlgendused (W. Shakespeare, F. von Schiller). Näitejuhtidena töötasid ka P. Pinna ja V. Mettus. 1924. a. viidi trupp taas «Vanemuisesse». Tallinnas avati samal aastal P. Sepa teatrikooli lõpetanute algatusel Draamastuudio teater (a-st 1937 Eesti Draamateater). See viljeles algul teatraalset laadi (lavastaja ja näitleja P. Põldroos, R. Engelberg), ent võttis hiljem ringreisipublikuna maainimesi arvestades realiteeditruuma suuna. Repertuaaris valdas algupärane näidend (H. Raudsepp, M. Metsanurk, J. Kärner, A. Mälk). 1930. a-il lavastati A. H. Tammsaare «Tõe ja õiguse» dramatiseeringuid. Menukad olid ka O. Lutsu «Kevade» ja «Suve» lavastused. Pidevalt anti noorsoo- ja nukuetendusi. Teatrit juhtis 1927—44 L. Kalmet, lavastasid K. Aluoja, R. Tarmo, A. Sunne ja E. Türk, kunstnikuna töötas P. Raudvee. 1930. a-te lõpus süvenes repertuaaris ühiskonnakriitiline suunitlus (K. Čapek, E. Caldwell). Kirjandusalajuhatajaks sai 1938. a. J. Sütiste. Näitlejaskonna (J. Kaljola, A. Suurorg, L. Tubin, A. Sunne, E. Türk, A. Talvi, L. Lasner, S. Reek) võimekus tagas tulemusrikka lülitumise esimesse nõukogudeaegsesse hooaega. Pärast sõda nimetati teater Tallinna Riiklikuks Draamateatriks, V. Kingissepa nimeliseks sai ta 1952. a. P. Põldroosi juhtimisel (1944—49) süvenes üldistav sotsiaalkriitiline käsitlus, mis kätkes ka vormieredust ja kujundlikkust. ENSV Riikliku Noorsooteatri ja «Estonia» draamatrupi ühendamine Draamateatriga (vastavalt 1948. ja 1949. a.) tugevdas näitlejaskonda. Senistele (V. Alev, A. Hõimre, J. Kaljola, L. Kalmet, E. Liiger, L. Lindau, F. Malmsten, O. Põlla, V. Ratassepp, A. Rebane, S. Reek, A. Suurorg, E. ja O. Tinn, L. Tubin) tulid juurde A. ja O. Eskola, K. Karm, H. Laur, M. Luts, M. Möldre, R. Nuude, A. Särev, R. Tarmo, H. Vaag, K. Välbe jmt. ENSV Riiklikust Teatriinstituudist ja A. Lunatšarski nim. Riikliku Teatrikunstiinstituudi Eesti stuudiost tuli noori (E. Abel, R. Aren, I. Ever, J. Järvet, S. Laidla, A. Orav, L. Rummo). Pärast peanäitejuhtide vahetumist (A. Lauter 1949—50, A. Rebane 1950—52) keskendus teater I. Tammuri juhtimisel (peanäitejuht 1952—69) aktuaalseile probleemidele, pürgides ühtlasi klassikat (W. Shakespeare, H. Ibsen) kaasaegselt mõtestama. 1955. a. lavastama hakanud V. Panso tõi kaasa filosoofilis-intellektuaalse tõlgendusviisi ning teatraalsema esituslaadi. Etendus kaasaegsete autorite (A. Jakobson, J. Smuul, E. Rannet, A. Hint, A. Liives) algupärandite paremik. Suur osakaal oli A. H. Tammsaare teostel, mille seni psühholoogiline ja olustikuline interpreteerimine (A. Särev) asendus avarama mõtestamisega. Palju on mängitud ka O. Lutsu teoste dramatiseeringuid. 1970. a. asus V. Panso peanäitejuhi kohale. Sellest peale sai teatrile omaseks inimese mitmeplaaniline, psühholoogilisi, sotsiaalseid ning filosoofilisi aspekte ühendav dialektiline tõlgendamine nii nüüdisaegsete (E. Vetemaa, R. Saluri) kui ka klassikaautorite (A. H. Tammsaare, A. Tšehhovi, H. Ibseni) lavastustes. 1960. ja 1970. a-il teatrisse tulnud näitlejaist on silma paistnud T. Aav, M. Klooren, M. Lill, H. Mandri, M. Sööt jmt. 1976. a-st on peanäitejuht M. Mikiver. Kunstnikena on töötanud P. Linzbach, V. Peil, M.-L. Küla, a-st 1977 on peakunstnik A. Unt. 1978. a. kuulusid truppi NSV Liidu rahvakunstnikud J. Järvet, K. Karm ja A. Talvi ning Eesti NSV rahvakunstnikud I. Ever, E. Liiger, V. Otsus ja S. Reek. Teater on esinenud ka Moskvas (1956, 1958, 1960, 1963 ja 1964), Leningradis (1963), Riias (1958, 1959 ja 1965), Vilniuses (1957 ja 1965), Tbilisis (1975), Kišinjovis (1962) ning Soomes (1965, 1973 ja 1978). 1966. a. anti talle Tööpunalipu orden. — Draamateater asub end. Tallinna saksa teatri uues hoones (1910, arh-d N. Vassiljev ja A. Bubõr).

Bibl.: Kask, K. V. Kingissepa nimeline Tallinna Riiklik Akadeemiline Draamateater. — Tallinn: Eesti Raamat, 1966. — 72 lk., ill.

Iseloomulikke lavastusi alates 1945. a-st: Gorki «Väikekodanlased» (1945), «Vassa Železnova» (1950), «Päikese lapsed» (1953, 1976), «Jegor Bulõtšov ja teised» (1958) ja «Viimased» (1968), Kitzbergi «Libahunt» (1945, 1954), «Kauka jumal» (1956) ja «Tuulte pöörises» (1970), Leonovi «Vallutusretk» (1945), Tammsaare «Põrgupõhja uus Vanapagan» (dramatiseering, 1945, 1953), «Pankrot» («Tõe ja õiguse» IV osa dramatiseering, 1950, 1964), «Vargamäe» («Tõe ja õiguse» I osa dramatiseering, 1951, 1958), «Kuningal on külm» (1955), «Vargamäe vanad ja noored» («Tõe ja õiguse» V osa dramatiseering, 1959), «Juudit» (1960), «Inimene ja jumal» («Tõe ja õiguse» II osa dramatiseering, 1962), «Ma armastasin sakslast» (dramatiseering, 1970), «Inimene ja inimene» («Tõe ja õiguse» V osa dramatiseering, 1972) ja «Kõrboja peremees» (dramatiseering, 1977), Shakespeare'i «Kuningas Lear» (1945), «Hamlet» (vabaõhuetendus, 1949), «Nagu teile meeldib» (1952), «Antonius ja Kleopatra» (1955), «Troilus ja Cressida» (1966) ja «Richard III» (1975), Lutsu «Paunvere» (1946), «Kevade» (dramatiseering, 1954), «Suvi» (dramatiseering, 1960), «Tootsi pulm» (dramatiseering, 1961) ja «Tagahoovis» (dramatiseering, 1955, 1963), Jakobsoni «Võitlus rindejooneta» (1947), «Kaotatud paradiis» (1954) ja «Vana tamm» (1955), Simonovi «Päevad ja ööd» (1947), Pogodini «Kremli kellad» (1947), «Inimene relvaga» (1949) ja «Kolmas, pateetiline» (1960), Vilde «Pisuhänd» (1949), «Mahtra sõda» (dramatiseering, 1954) ja «Tabamata ime» (1965), Hindi «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» (1949), «Tuuline rand» (dramatiseering, 1951) ja «Kaugatoma kuningas» (dramatiseering, 1955), Tšehhovi «Onu Vanja» (1951), «Ivanov» (1971) ja «Kolm õde» (1973), Trenjovi «Ljubov Jarovaja» (1952, 1977), Korneitšuki «Eskaadri hukk» (1953), Lermontovi «Maskeraad» (1954), L. Tolstoi «Elav laip» (1955) ja «Hariduse vili» (1960), Ranneti «Südamevalu» (1956), «Kadunud poeg» (1958) ja «Kriminaaltango» (1968), Kivi «Seitse venda» (1956, 1972), Raudsepa «Põrunud aru õnnistus» (1957) ja «Ameerika Kristus» (1967), Shaw' «Südamemurdumise maja» (1957), Smuuli «Atlandi ookean» (1956), «Kihnu Jõnn» (1964), «Polkovniku lesk» (1966) ja «Lea» (1972), Višnevski «Optimistlik tragöödia» (1957), Majakovski «Saun» (1957) ja «Lutikas» (1963), Schilleri «Don Carlos» (1958) ja «Salakavalus ja armastus» (1971), Brechti «Härra Puntila ja tema sulane Matti» (1958) ja «Ema Courage ja tema lapsed» (1962), Liivese «Siinpool horisonti» (1961) ja «Viini postmark» (1963), Ibseni «Peer Gynt» (1962, 1978) ja «Kui me, surnud, ärkame» (1976), Pandi «Avarii» (1963), Kaburi «Rops» (1964), Lavrenjovi «Murrang» (1967), Linnankoski «Laul tulipunasest lillest» (dramatiseering, 1967), Goethe «Faust» I ja II (1968, 1969), Undla-Põldmäe «Viru laulik ja Koidula» (1969), O'Neilli «Pikk päevatee kaob öösse» (1971), Saja «Pühajärv» (1971), Vetemaa «Õhtusöök viiele» (1972), «Püha Susanna» (1974) ja «Roosiaed» (1976), Traadi «Tants aurukatla ümber» (dramatiseering, 1973), Saluri «Külalised» (1974), Gelmani «Ühe koosoleku protokoll» (1976).

V. KINGISSEPA NIMELINE TALLINNA TERAVILJASAADUSTE KOMBINAAT (Pärnu mnt. 390) moodustati 1971. a., kui ühendati Tallinna Elevaator (asut. 1945. a. Tallinna Teraviljasaaduste Realiseerimise Baasina), V. Kingissepa nim. Jahukombinaat (1962. a-ni V. Kingissepa nim. Teraviljakombinaat, mis oli moodustatud a/s-i «Rotermanni Tehased» natsionaliseerimisel) ja Rapla Teraviljasaaduste Vastuvõtupunkt. Kombinaat säilitab teravilja ja selle saadusi, toodab rukkijahu, kaerahelbeid ja jõusööta, hangib teistest liiduvabariikidest Eestis mittekasvatatavat teravilja (riisi, tatart, hirssi) ja seemnevilja ning varustab teraviljasaadustega Tallinna leivatehaseid, kauplusi ja toitlustusettevõtteid, tal on elevaator, jõusöödatsehh ning jahu- ja tanguveski. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 283, dir. on a-st 1973 K. Kööts.

V. KINGISSEPA NIMELINE TALLINNA TSELLULOOSI- JA PABERIKOMBINAAT (Masina t. 20), Eesti NSV tähtsaim ja vanim tselluloosi- ja paberitööstuse ettevõte, kuulub tootmiskoondisse «Eesti Paberitööstus». Tootis 1978. a. 57 830 t sulfittselluloosi, 47 061 t paberit (peamiselt kirjutus-, vihiku-, joonistus-, etiketi-, katte- ja pakkepaberit) ning 5218 t söödapärmi. Tehakse ka tapeeti, koolivihikuid jms. 1979. a. alguses oli kombinaadis 1633 töötajat. — Käitise asukohta rajati 1664. a. Eesti esimene paberiveski, mis töötas 18. saj. alguseni. 1839. a. alustas sealsamas tegevust J. W. Donati paberivabrik, millel oli kuni 125 töölist. 1893. a. läks käitis «E. Osse & Ko.» valdusse ning muudeti 1893—94 tselluloosivabrikuks; paberiosakond asutati 1910. a. Seoses laiendamisega muudeti käitis 1912. a. Põhja Paberi- ja Tselluloosivabriku A/s-ks (põhikapital 2,5 milj. rbl.). 1917. a-ks oli tööliste arv suurenenud 920-ni. 1926—27 rekonstrueeriti tselluloosiosakond (aastatoodang suurenes 65 000 t-ni), vabriku tööliste arv tõusis üle 1000. V. Kingissepa-nimeliseks sai käitis

V. Kingissepa tänava ja J. Kreuksi t. ristmik

1940. a. Sõjas purustatud vabrik taastati täielikult 1950. a-ks. 1960. a. avati söödapärmiosakond, 1971. a. liideti kombinaadiga Tallinna Paberivabrik (asut. 1886 E. J. Johansoni paberivabrikuna). Kombinaadi töötaja R. Nikkolo on sotsialistliku töö kangelane. 1967. a. anti kombinaadile Tööpunalipu orden. Tegutseb kultuuriklubi «Tselluloos».

Bibl.: Paberiveskist kombinaadiks: Kolm sajandit V. Kingissepa nim. Tallinna Tselluloosi- ja Paberikombinaadis / Koost. O. Karma, E. Jaanvärk. — Tallinn: Eesti Raamat, 1968. — 182 lk.

V. KINGISSEPA TÄNAV on kesklinna piirava ringliiklustänava lõuna- ja idaosa; pikkus ligi 2,1 km. Ta algab Pärnu mnt-lt Komsomoli väljaku juurest ja kulgeb kaarena Tartu ning Narva mnt-d ületades Ahtri t-ni. Uuemas hoonestuses väärivad tähelepanu «Eesti Kolhoosiehituse» ja Eesti Kalurikolhooside Vabariikliku Liidu (1970, arh. K. Vanaselja) ning «EKE Projekti» ja ENSV Põllumajandusministeeriumi arvutuskeskuse mitmejärguline hoone (1976—79, R. Tomingas), elamud V. K. t. 25 (1975, A. Raid) ja 29 (1976, K. Vanaselja ja T. Joandi), EKP Tallinna Linna Mererajooni Komitee hoone (1976, M. Kusma) ning ehitatav kõrghotell «Olümpia» (T. Kallas ja R. Kersten), vanemas 1721. a. valminud Kaasani kirik (see sõjaväe tarvis ehitatud puukirik on esimesi kupliga õigeusu kirikuid Tallinnas). — 1936. a. ühendati Liivalaia t. ja Suur-Juhkentali t. Liivalaia t-ks, 1944. a. nimetati see V. K. t-ks. Kui ringtänava idaosa oli valminud, liideti see (senised Kaasani, Paberi, E. Aspe, Pronksi ja Jõe t.) 1974. a. V. K. t-ga ning V. K. t. idalõik (Lembitu t-st Masina t-ni) nimetati taas Liivalaia t-ks.

KIRJANIKE LIIT, ENSV K. L. (1958. a-ni Eesti Nõukogude Kirjanike Liit) (Harju t. 1), loominguline organisatsioon, on asut. 1943. a. Moskvas (1940. a. moodustatud organiseerimistoimkond oli 1942. a. NSV Liidu tagalas muudetud organiseerimisbürooks. 8.—9. X 1943 korraldas see kongressi õigustega konverentsi, kus asutati Eesti Nõukogude Kirjanike Liit). K. L. kuulub vabariikliku organisatsioonina NSVL Kirjanike Liitu. Ta ühendab Eesti NSV kirjanikke, kirjanduskriitikuid ja -teadlasi ning ilukirjanduse tõlkijaid; liidul on osakond Tartus. K. L-u ülesanne on kaasa aidata kõrge ideelise ja kunstilise tasemega kirjandusteoste loomisele, kirjanduse ja elu sidemete tugevdamisele ning kirjanike rahvusvahelise koostöö tihendamisele. Liidul on proosa-, luule-, draama-, kriitika-, lastekirjandus-, tõlke- ning kirjastamiskomisjon. Kirjanduse Propaganda Büroo (asut. 1960. a., esimees E. Antson) organiseerib kirjanike esinemist. Noorte tööd suunab ja koordineerib Tallinnas noortesektsioon ja Tartus noorte autorite koondis. Kirjanike kultuurilise ja elutarbelise teenindamisega tegeleb liidu juures asuv NSVL Kirjandusfondi Eesti Vabariiklik Osakond. Liidu häälekandjad on ajakirjad «Looming» ja «Keel ja Kirjandus» ning ajaleht «Sirp ja Vasar». Kõrgeim organ on kongress, see valib juhatuse, juhatus omakorda presiidiumi või sekretariaadi. Juhatuse esimees on a-st 1976 P. Kuusberg. Liikmeid oli 1. I 1979. a. 154, neist Tallinnas 121, sealh. Eesti NSV rahvakirjanikud A. Hint, E. Krusten, P. Kuusberg, M. Raud ja D. Vaarandi.

KIRJANIKE MAJA (Harju t. 1) valmis 1962. a. (arh-d A. ja H. Volberg). Majas on ENSV Kirjanike Liidu juhatuse, ajakirja «Looming» ning ««Loomingu» Raamatukogu» toimetuse, NSVL Kirjandusfondi Eesti Vabariikliku Osakonna ja ENSV Kirjanike Liidu Kirjanduse Propaganda Büroo tööruumid, kirjanike elukortereid, kohvik «Pegasus» (ruumid kujundanud arh-d A. Murdmaa, L. Pärtelpoeg ja V. Tamm) ning Tallinna suurimaid raamatukauplusi «Lugemisvara» (ruumikujundaja L. Pärtelpoeg). Musta laega saal (ruumikujundaja V. Asi) mahutab u. 250 in. 1963—79 on seal korraldatud u. 300 kirjandusüritust (sealh. nn. kirjanduslikke kolmapäevi). Maja välisseinal on Kirjanike Liidu juhatuse kauaaegse esimehe (1953—71) J. Smuuli bareljeef (1972, M. Varik, A. Murdmaa).

S. KIROVI NIMELINE NÄIDISKALURIKOLHOOS, Eesti NSV suurim kalurikolhoos, on asut. 1950. a. 4 väikesest kalurikolhoosist. 1961. a. liitus temaga kalurikolhoos «Noor Kaardivägi», 1962. a. «Kakumäe Kalur», 1968. a. «Sõprus», 1971. a. «Võidu Tee», 1972. a. kaks kolhoosi, «Nord» ja «Oktoober», ning 1976. a. M. Gorki nim. kalurikolhoos. Keskus asub Haabneemes, osakond on Kolga-Aablas, Kakumäel, Kaberneemes, Leppneemes, Lohusalus, Prangli saarel, Rohuneemes, Vergis (Rakvere osakond) ja Viinistul, peasadam Miidurannas. Liikmeid oli 1. I 1979 kokku 6061, kalureid 490. Kalastatakse Läänemerel. Laevastikus on 4 kalavastuvõtu- ja -töötlemislaeva, 42 püügilaeva ja 89 mootorpaati. Suurimad kalatehased asuvad Haabneemes, Vergis ja Viinistul; Kotkal, Käruveskil, Pärispeal ja Roosna-Allikul on kalakasvandus. Omedu jõele rajatakse Eesti suurimat kalakasvandust. 1978. a. valmistati 50 milj. tingkarpi kalakonserve ning kasvatati müügiks 84 t vikerforelli. Suurmajandit teenindavad 4 külmhoonet, laevaremondibaas, automajand, ehitus- ja remondikontor, projekteerimisbüroo ja konstrueerimis-tehnoloogiabüroo. Haabneemes on haldushoone (1973, arh. R. Veber), kaubandus- ja kultuurikeskus (1976, A. Eigi), ravikeskus, teeninduspaviljon, lastepäevakodu, staadion (1976, A. Eigi), muuseum ning kolhoosi pensionäride pansionaat (1974, R. Veber), Randveres lastesanatoorium ja Tallinnas näitusesaali ja lillekauplusega esindusmaja (Pärnu mnt. 19, 1978, A. Eigi). — Ilmub ajaleht «Randlane», tegutsevad rahvakunstiansambel «Vikerlased» (1978. a-st Eesti NSV teen. ansambel), lastemuusikakool ja lastespordikool. Juhatuse esimees on a-st 1955 O. Kuul.

Kirjanike Maja. J. Smuuli bareljeef

KIVIMÄE on paikkond Nõmmel, K. raudteepeatuse (avatud 1924, Balti jaamast 10 km) ümbruses, Hiiu ja Pääsküla vahel. Hoonestuses valdavad väikeelamud, rajatavas Tungla kvartalis («EKE Projekti» detailplaneering, arh. H. Piiber) on torn- jm. suurelamuid. Tänavastik on kujunenud a-il 1924—27. K-l asuvad Vabariiklik Tuberkuloositõrje Dispanser (ehit. K. tuberkuloosisanatooriumina 1926—31, arh. E. Jacoby) ning Konservatoorium ja Muusikakeskkool.

KLAVERIVABRIK, Tallinna K. (Kungla t. 41), Eesti NSV ainus klaverite ja NSV Liidu peamine tiibklaverite tootja, on asut. 1950. a. 1978. a. valmistati 279 kontserdiklaverit «Estonia», 193 kabinetklaverit ja 140 kannelt. Töötajaid oli 1. I

V. Klementi nim. Tallinna Õmblustootmiskoondise peahoone

1979. a. 169, dir. on a-st 1963 K. Käspre. Tahvel IV.

V. KLEMENTI NIMELINE TALLINNA ÕMBLUSTOOTMISKOONDIS (Kadaka tee 179) on asut. 1944. a. pesutööstusena «Osta»; 1950. a-st oli ta V. Klementi nim. Õmblusvabrik, 1969. a-st V. Klementi nim. Eksperimentaalõmblusvabrik, tootmiskoondiseks sai 1971. a. Koondis toodab kleite, pluuse, mantleid ja joppe. Tallinnas asuval peaettevõttel (1974. a. valmis Mustamäel uus tootmishoone) on tootmisjaoskond Keilas, Raplas ja Vasalemmas, Pärnus asuval filiaalil on tootmisjaoskond Türil ja Lavassaares. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 1702, neist Tallinnas 1014. Õmbleja E. Koolmeister on sotsialistliku töö kangelane. Dir. on a-st 1975 L. Allika. Tahvel V.

KLOOSTRIMETSA on paikkond Piritast idas Pirita jõe paremal kaldal ja K. tee ääres; kuulub suurelt osalt Pirita jõe oru maastikukaitsealasse. K. kohal on jõgi kärestikuline (1,5 km pikkuse K. kärestiku langus on 6,7 m). Alal leidub männimetsaga luiteid jm. litoriina staadiumi rannamoodustisi, orulammil on piirdkõrgendik. K-s asuvad *Botaanikaaed, «Kalevi» automotoklubi ja kämping ning *Metsakalmistu. 1975. a. alustati K-s Tallinna uue teletorni rajamist, see on linna kõrgeim rajatis (saavutas täiskõrguse 314 m juulis 1978). Suur Kloostrimets, mis keskajal kuulus Pirita kloostrile, moodustab nüüdisajal osa Iru metskonna majandada olevast Pirita-Iru parkmetsast. Tallinna piiresse kuulub K. 1945. a-st.

Kloostrimetsa. Pirita jõgi

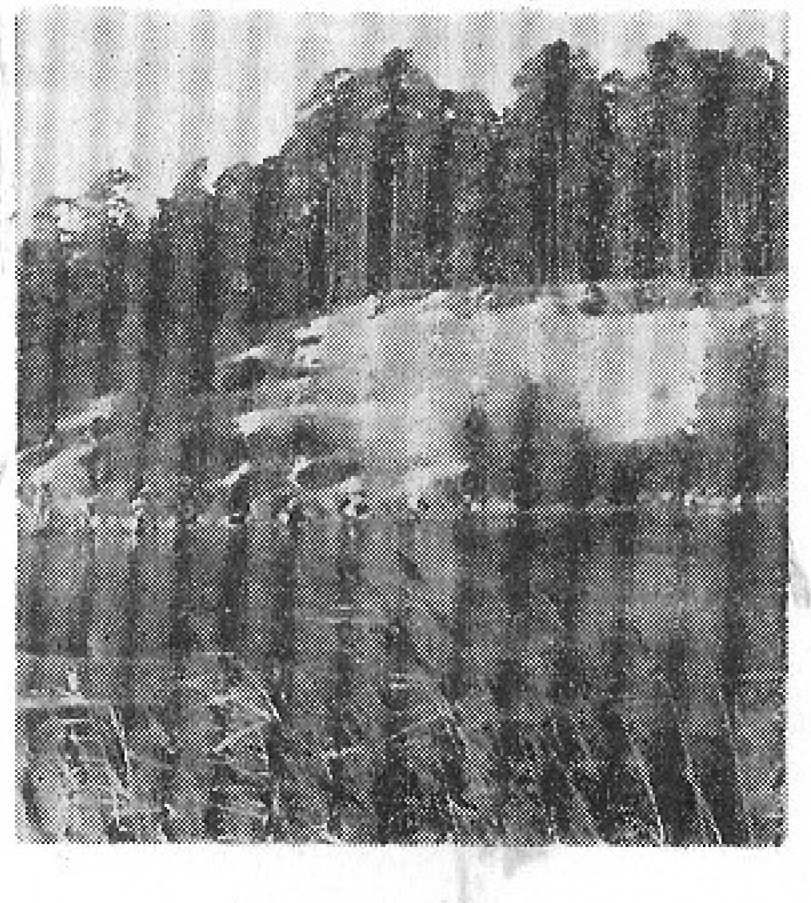

«KODU», Rahvatöönduseettevõte «K.» (C. R. Jakobsoni t. 14), on asut. 1970. a. Ta toodab tekstiiltarbekaupa (kootud kampsuneid, veste, kindaid, sokke ja peakatteid, telgedel kootud vaipu ja linikuid), meeneid (vimpleid, embleeme, etnograafilisi toole jms.), metallist majapidamistarbeid ja ehteid. «K-l» on 12 tootmisjaoskonda. Töötajaid oli 1979. a. alguses 1369, neist Tallinnas 470 (u. 46% kodus töötavad pensionärid, invaliidid ja koduperenaised). Dir. on a-st 1970 S. Riismantel.

KODUMASINATE REMONDI TEHAS (Rataskaevu t. 9), kodumasinaid ja muusikariistu remontiv ettevõte, on moodustatud teeninduskombinaatide (suurim on Tallinna «Ühendus») remonditöökodadest. Remonditakse külmkappe, pesumasinaid, tolmuimejaid, pardleid, kelli, fotoaparaate, õmblusmasinaid, filmikaameraid jm. kodumasinaid ning -aparaate (tehakse ka garantiiremonti), valmistatakse ja remonditakse juveeltooteid ning metallesemeid. 1977. a. lõpus valmis Mustamäel tehase uus peahoone (arh. E. Lüüs). 1978. a. tehti remonditöid 2,4 milj. rbl. eest. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 826, neist Tallinnas 548. Dir. on a-st 1972 H. Tenson.

«KOMMUNAALPROJEKT», Projekteerimise Instituut «K.» (Lai t. 27), on asut. 1945. a. Tallinna Linna TSN TK Kommunaalmajanduse Osakonna Eelarvestamise-Projekteerimise Büroona; allub 1951. a-st ENSV Kommunaalmajandusministeeriumile, praegust nime kannab 1960. a-st. Instituut koostab kommunaal- ja tsiviilehitiste rajamise, kapitaalremondi ja rekonstrueerimise tehnilisi dokumente. «K-s» on kavandatud näit. Kääriku õppe- ja spordibaas, Tallinna Rahvaste Sõpruse park, Valga hotell «Säde» ja Võru rannakohvik. Instituudil on Tartus osakond ning Kingissepas, Pärnus ja Viljandis projekteerimisgrupp. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 573, neist Tallinnas 517. Dir. on a-st 1949 E. Koplus.

«KOMMUNAAR», Tallinna Naha ja Jalatsite Tootmiskoondis «K.» (Maakri t. 19/21), Eesti NSV suurimaid kergetööstuse ettevõtteid, toodab pealse- ja tallanahka ning nahk- ja sünteetilise tallaga jalatseid. 1978. a. toodeti tallanahka 33,5 milj. dm^2, kroomnahka 78,5 milj. dm^2 ja jalatseid 3,4 milj. paari. Koondisel on filiaal Pärnus, tsehh Rakveres ja toornahavabrik Narvas. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 3522, neist Tallinnas 2427. Dir. on a-st 1973 K. Johansoo. — Käitis on asut. 1877. a. Th. Grünwaldi nahavabrikuna. 1921. a. muudeti see a/s-ks «Union», 1940. a. ühendati ta a/s-i «Globus» (asut. 1922) jalatsivabrikuga kombinaadiks «Union», «K-i» nimi pärineb 1950. a-st. 1957—63 liideti «K-ga» mitu väiksemat naha- ja jalatsivabrikut, tootmiskoondis on ta 1963. a-st. 1966. a. anti «K-le» Tööpunalipu orden. 1977. a. alustasid stantsimis- ja juurdelõikustsehh tööd Kadaka tööstuspiirkonda Tuuliku teele ehitatud uues tootmishoones (arh. M. Kaarnaväli).

«KOMMUNIST», Trükikoda «K.» (Pikk t. 2), on asut. 1908. a. kirjastusühisuse «Päevaleht» trükikojana (asub praeguses kohas 1923. a-st); 1940. a. ta natsionaliseeriti, 1973. a-st kuulub tootmiskoondisse «Eesti Trükitööstus». Põhitoodang on raamatud, brošüürid ja kunstialased trükised. Tehakse ka etikette jm. pisitrükiseid ning templeid ja pitsateid. 1978. a. valmistati 1,6 milj. raamatut ja brošüüri, töötajaid oli 259. Dir. on a-st 1969 H. Jahu. — Trükikoja klubi juures tegutseb P. Pinna nim. Rahvateater.

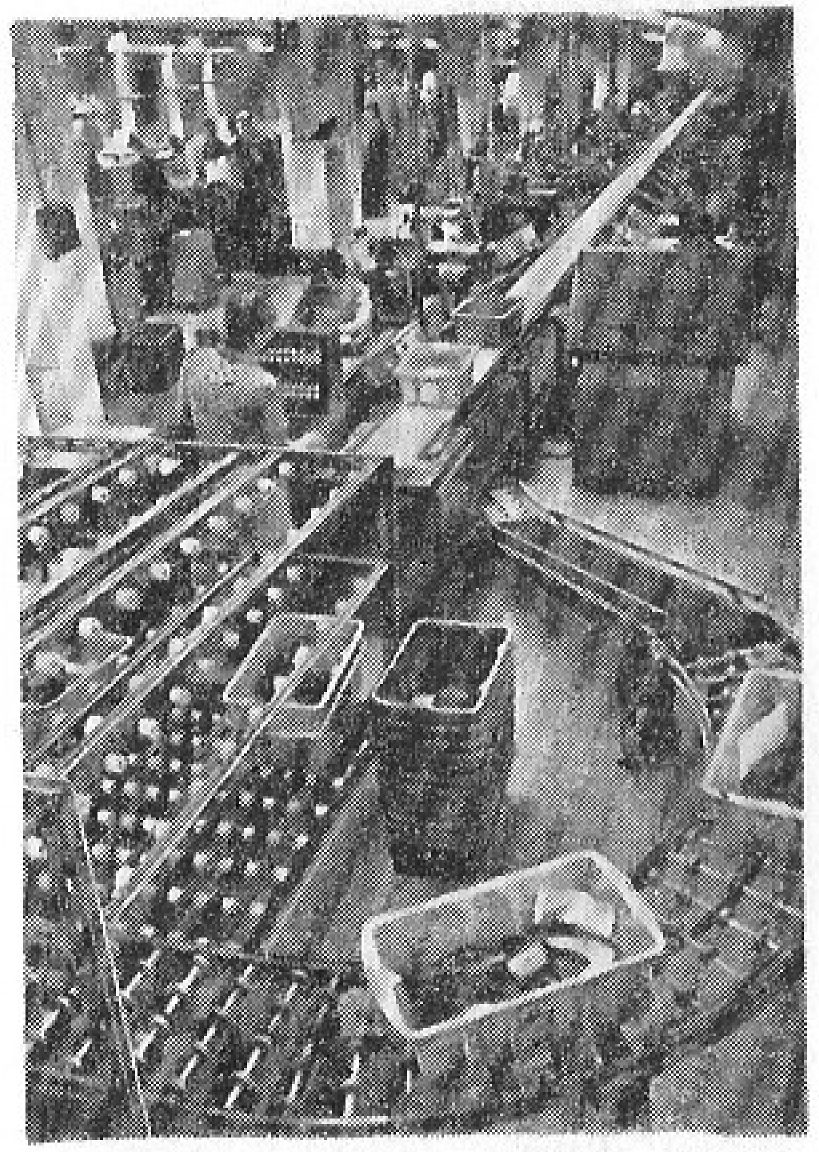

Tootmiskoondise **«Kommunaar»** naiste mudeljalatsite tsehh

«KOMMUNIST ESTONII», *«Eesti Kommunist».

KOMSOMOLI-NIMELINE STAADION, «Kalevi» K.-n. s. (Staadioni t. 3), on Eesti suurimaid spordirajatisi (arh. P. Tarvas, peains. V. Toompark). Ehitamist alustati kommunistlike noorte algatusel 1948. a. (ÜLKNÜ 30. aastapäeva eel), avavõistlused peeti 15. VII 1955. 1970. a. suurendati ringradade arvu 8-ni ja asendati tellisepurukate kummiasfaldiga. 1978.—79. a. rekonstrueeriti staadion veel kord (uuendati rajakate, ehitati abiruume). Lääne- ja idatribüünil asetseb kokku ligi 12 000 istekohta. Staadioni pindala koos jalgpalli-harjutusväljakuga on 8,4 ha. Seal korraldatakse kergejõustiku-, jalgpalli- jt. suurvõistlusi, võimlemis- ja tantsupidustusi (sealh. üldlaulupidude rahvakunstiõhtuid). Staadioni naab-

Tallinna Riiklik Konservatoorium

Teaduskond ja eriala	Õppevorm ja üliõpilaste arv 1. X 1978	
	statsionaaris	kaugõppes
interpretatsiooniteaduskond	*252*	*49*
klaver	73	19
keelpillid	56	15
puhkpillid	30	11
puhkpilliorkestri juhtimine	—	4
laulmine	28	—
kompositsioon	15	—
muusikateadus	5	0
lavakunst	45	—
pedagoogikateaduskond	*202*	*50*
koorijuhtimine	45	18
muusikapedagoogika	157	32

ruses paikneb muidki «Kalevi» spordirajatisi (tennisestaadion, spordihall, kergejõustikumaja ja 130 m pikkune kilehall).

KOMSOMOLI VÄLJAK, Pärnu mnt-st läänes Kiire ja Komsomoli t. vahel olev haljasala, on rajatud sõjas (1944) hävinud elamukvartali kohale; nime sai ta 1957. a. Idas asetseb väljaku ääres Polütehnikum, põhjas 19. keskkool (1962, arh. I. Laasi), lõunas Ehitus- ja Mehaanikatehnikum (1953; 1958. a-ni Mäetehnikum), läänes ENSV Riikliku Plaanikomitee 14-korruseline hoone (1978, Ü. Ilves).

KONSERVATOORIUM, Tallinna Riiklik K. (lüh. TRK) (Vabaduse pst. 130), on muusikakõrgkool. Teaduskondi on 2, kateedreid 13, õpetatakse 10 eriala. Üliõpilasi oli 1. X 1978. a. 553 (neist kaugõppes 99). Õpiaeg kestab 5 aastat (lavakunsti alal 4 aastat). Kõik lõpetajad peale lavakunsti õppijate saavad lisaks erialakutsele pedagoogikutse. Rektor on a-st 1970 Eesti NSV rahvakunstnik V. Gurjev. Koosseisulisi õppejõude oli 1. I 1979. a. 132, sealh. 11 professorit ja 18 dotsenti (teaduste kandidaate 8). — K. on asut. 1919. a. Tallinna Kõrgema Muusikakoolina, 1923. a. otsustati ta muuta Tallinna K-ks, praegune nimi pärineb 1940. a-st (1964—65 kandis kool ENSV Riikliku Muusika ja Teatrikunsti Instituudi nime). 1961. a. asutati TRK juurde *Muusikakeskkool. K-i on lõpetanud 1695 in., neist 1206 ajavahemikus 1945—78.

Bibl.: Tallinna Riiklik Konservatoorium 1919—1969 / Koost. M. Topman. — Tallinn: Eesti Raamat, 1969. — 80 lk., 16 lk. ill.

«KOOPERAATOR», ETKVL Tootmiskoondis «K.» (Kohila t. 3), ETKVL Tööstuskoondise suurim ettevõte, moodustati 1967. a. ETKVL Tööstuskontorist ja Harju Rajooni Tarbijate Kooperatiivide Liidu Segatööstuskombinaadist. 1974. a. liideti temaga ETKVL Tartu Kaubandusliku Inventari Tehas. 1978. a. valmistati 12,9 milj. rbl. eest kaubandus- ja toitlustusettevõtete tehnoloogilist mööblit, 2,6 milj. rbl. eest kaubandusseadmeid ning 3,5 milj. rbl. eest muid tooteid, peamiselt tarbekaupa. Koondisel on tsehh Tartus ja Arukülas. Töötajaid oli 1979. a. alguses 1614, neist Tallinnas 1032. Dir. on a-st 1963 L. Noormets.

KOPLI on linnaosa samanimelisel poolsaarel. Peale Paljassaare lahe äärse ja Kopliranna elamupiirkonna asub seal mitu parki (K. lõbustuspark, Kasepark) ning tööstuspiirkonda. Hoonestuses pälvib tähelepanu TPI majandusteaduskonna hoone (ehit. laevatehase haldushoonena 1914. a., arh. A. Dmitrijev). K-s on Balti Laevaremonditehas, *Ehituskeraamika Tehas, *Spordilaevade Eksperimentaaltehas, tehased *«Põhjala» ja *«Tarbeklaas», mitu automajandit ja kalurikolhoos *«Majak». — K. (algselt Telliskoppel) asustuse kohta on andmeid alates 14. saj-st: on mainitud Koplirannas olnud kaluriküla ja nüüdse Maleva t. alguses paiknenud linna telliselöövi (1365). Poolsaare põhiosa kasutati

sajandeid tarastatud karjamaana. Nii katusekivide ja müüritelliste põletamist kui ka karjatamist korraldas Telliskopli mõis (linna ametimajand, asus Sitsis). 1774. a. avati K-s Niguliste koguduse kalmistu (10 ha; muudeti 1951. a. pargiks), 1770. a-il rajati ka K-t linnaga ühendav tee (nüüdne M. Kalinini t.). 18. saj. hakati K-sse ehitama suvilaid. Enne I maailmasõda asutati K. edelaossa Bekkeri («Bekker & Ko.», a-st 1915 Põhja-Lääne Tehas) ja loodeossa Vene-Balti tehas. Samal ajal ehitati hulgaliselt tööliselamuid, rajati elektrijaam, veevõrk ning linnaga ühenduse pidamiseks trammitee. 1917. a. evakueeriti suur osa tehaste seadmeid Taganrogi ja Novorossiiskisse, kus rajati uued laevatehased.

KOPLI LAHT on loode—kagu-sihiline merelaht Kopli ja Kakumäe poolsaare vahel; pindala üle 13 km², laius keskm. 2,5 km, suurim sügavus 23 m. Lahe äärde ulatuvad Kopli ja Pelguranna linnaosa. Edelarannikul on Kakumäe ja Rocca al Mare kohal kambriumi liivakivist pank, rannavees leidub rohkesti rändrahne. Kirderannikul paikneb kalurikolhoosi «Majak» peasadam, Kakumäel on väiksemaid paadisadamaid. Varem on lahte nimetatud ka Haabersti, Telliskopli ja taoti Mustjõe laheks.

KOPLI POOLSAAR sirutub merre kesklinnast 4—7 km loodes Kopli ja Paljassaare lahe vahel, lõpeb kitsa neemena; suurim laius 1,5 km. Poolsaare tuumik on loode—kagu-sihiline aluspõhjakõrgendik, mis koosneb liivakividest ja sinisavist. Poolsaare tipus on 2—3 m kõrgune murrutusastang.

KOREOGRAAFIAKOOL, Tallinna K. (Toomkooli t. 11), on balletitantsijaid koolitav keskeriõppeasutus. K-i võetakse sobivate kehaliste eeldustega lapsi, kes on üldhariduskoolis lõpetanud 3 klassi. Õpiaeg kestab 8 aastat. 1978. a. oli õpilasi 114 ja õpetajaid 27. 1953—78 on K-i lõpetanud 127 in. — Kool asutati 1946. a. Eesti Riikliku Koreograafilise Koolina, praegune nimi pärineb 1959. a-st. Dir. on a-st 1977 V. Loo.

KOSE, aedlinnaosa Lasnamäe ja Pirita jõe vahel, asub kesklinnast 7—8 km kirdes ja koosneb kahest osast, väiksemast läänepoolsest *Varsaallikast ning suuremast idapoolsest *Lükatist. Nende vahel olevat paekalda nõlvaala nimetatakse K.-Kallasteks. K. on eeskätt väikeelamute piirkond, aga seal paikneb ka aiandus- (*«Agro»), ravi- (lastesanatoorium «Tervis», Tallinna I Lastehaigla sanatoorne osakond, K.-Lükati Sanatoorne Metsakool) ja puhkeasutusi (Trammide ja Trollibusside Valitsuse pioneerilaager). Looduse poolest on K. Tallinna kauneimaid piirkondi (kärestikuline Pirita jõgi, vahelduv pinnamood, liivakivi- ja paeastangud, liigirohked puistud). K. tee ja E. Särgava allee nurgal asub kirjanik E. Peterson-Särgava maja. — 19. saj.

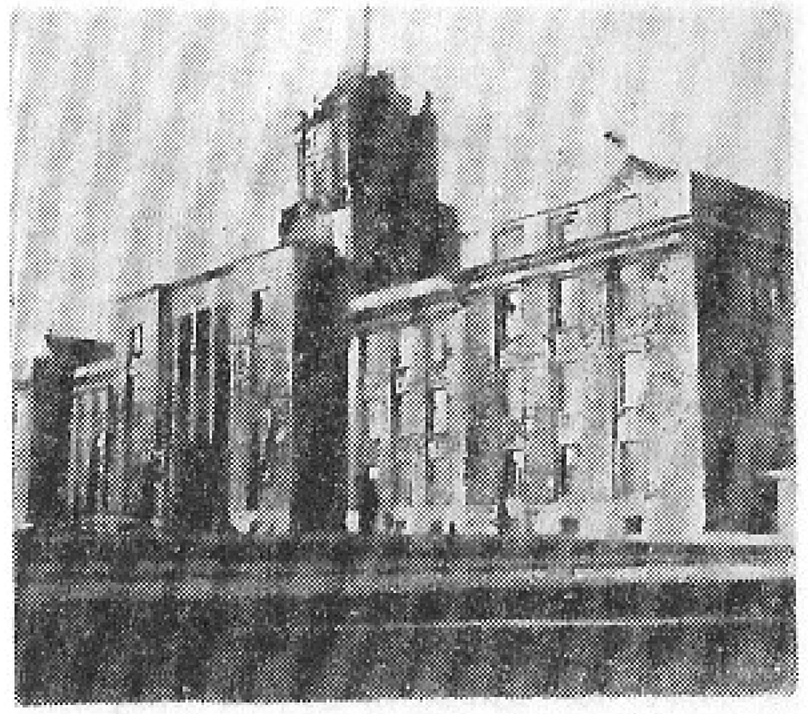

Kopli. TPI majandusteaduskonna hoone • **Kose.** Kose-Lükati Sanatoorse Metsakooli peahoone

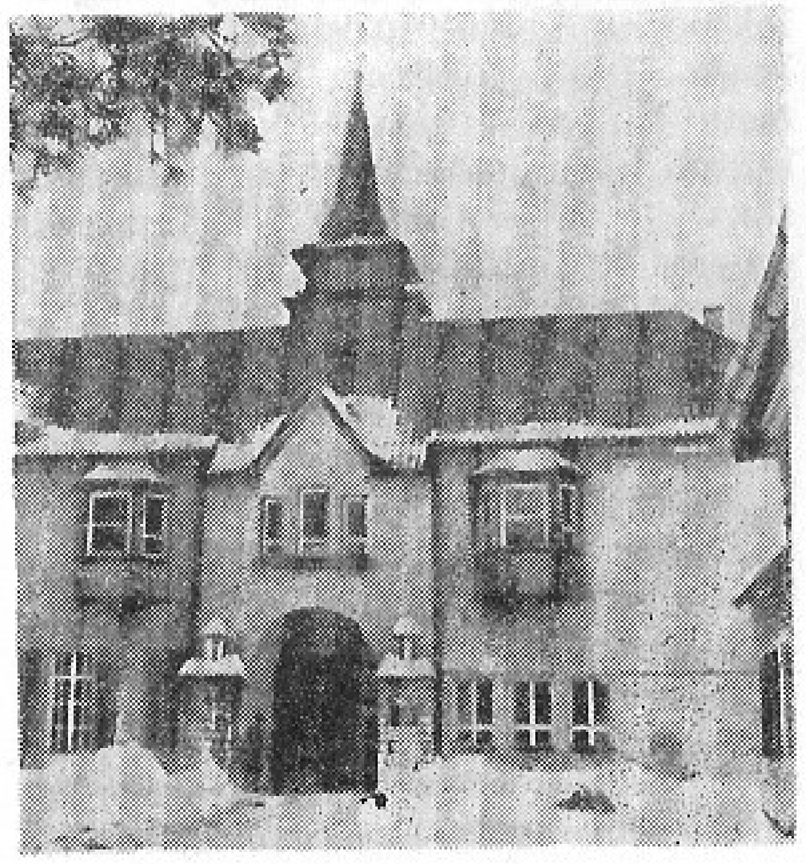

oli K-l jõekäärus K. suvemõis (*Höfchen Kosch*), selle juurde planeeriti 1875. a. suvituskoht ning 1933. a. Varsaallika elamupiirkond. 1930. a-il rajati K-le Eesti Punase Risti vabaõhukool (peahoone 1935—38, arh. K. Bölau), mis 1947. a. reorganiseeriti sanatoorseks metsakooliks. Tallinnaga liitmiseni (1945) oli K. (ka Pirita-K.) Iru (varem Nehatu) valda kuuluv küla.

J. KREUKSI NIMELINE NOORSOO KULTUURIPALEE (Pikk t. 26), kutsekooliõpilaste klubiasutus, asutati 1946. a. ENSV Tööjõureservide Valitsuse laulu- ja tantsuansamblist, oli 1959—65 ENSV MN Kutsehariduse Peavalitsuse kunstilise isetegevuse ansambel, praegust nime kannab 1968. a-st; allub ENSV Riiklikule Kutsehariduskomiteele. Palees on 17 taidluskollektiivi (1. I 1979. a. 590 liiget), sealh. tantsuansambel *«Sõprus» ja 7 rahvakollektiivi: segakoor «Noorus» (juht E. Üleoja), estraadiorkester (H. Zeiger), akordionistide ansambel (V. Tamman), akrobaatikaring «Säde» (E.-L. Ederand), rahvamuusikaorkester (K. Urbsalu ja H. Lepik), vokaal-instrumentaalansambel «Elektra» (M. ja R. Hunt) ning meesansambel «Vanad Sõbrad» (H. Hindpere). 1978. a. korraldati 534 üritust, mida külastas 629 632 in. (sealh. 205 kontserti ja etendust 455 066 külastajale ning 163 teemaüritust). Samal aastal töötas 6 rahvaülikooli (1 pedagoogikaalane, 2 esteetika- ja 3 õigusalast) ning 9 lektooriumi. Kultuuripalee juhendab kogu Eesti NSV-s kutsekooliõpilaste hulgas tehtavat kasvatus- ja kultuurharidustööd, koordineerimiseks ja metoodiliseks abistamiseks on kutsekoolide osakond (taidlusmetoodikud). 1946. a-st alates korraldatakse iga aasta üleveabariigiline kutsekoolide taidlusülevaatus. 1978. a. osales selles 28 kooli (93 kollektiivi, u. 1500 taidlejat). I üleliidulisel taidlusfestivalil (1977) pälvisid kultuuripalee vokaal-instrumentaalansambel «Elektra», peotantsuklubi «Hõbe-Must», meesansambel «Vanad Sõbrad» ja estraadiorkester laureaaditiitli. Palee kollektiive on esinenud peaaegu kõigis liiduvabariikides ning välismaal (Poolas, Tšehhoslovakkias, Ungaris, Jugoslaavias, Saksa DV-s, Soomes, Prantsusmaal, Belgias, Luksemburgis). Dir. on a-st 1974 V. Panova, kunstiline juht a-st 1973 A. Ojalo. — Kultuuripalee asub end. *Mustpeade Vennaskonna hoones.

F. R. KREUTZWALDI NIMELINE EESTI NSV RIIKLIK RAAMATUKOGU (Raamatukogu plats 1) on eesti rahvusraamatukogu. Tema eelkäija on 1918. a. asut. Riigiraamatukogu (fond 1940. a. 60 000 kd.), F. R. Kreutzwaldi nimi anti talle 1953. a. 1. I 1979 oli raamatukogus 2 856 000 trükist, lugejaid oli samal aastal 6824 ja laenutusi 349 729. Raamatukogu vahetab trükiseid 27 riigi 138 asutusega, komplekteerib kõigi alade kirjandust (25% sellest on tehnikaalane), saab 1923. a-st Eesti trükiste ja 1941. a-st NSV Liidus ilmuvate venekeelsete raamatute sundeksemplarid, kogub Eestit käsitlevat kirjandust, on raamatukogudevahelise laenutuse (NSV Liidus 1832 abonenti, välismaal 12), teatmeteeninduse (bibliograafiaosakonna teatmekogus 81 000 üksust) ja 1974. a-st kultuuri- ja kunstiinformatsiooni keskus. Peale raamatu- ja perioodikakogude on raamatukogus 85 000 nooti, 9000 heliplaati ning 59 000 kunstiväljaannet, sealh. 11 000 eesti eksliibrist ja illustratsiooniroriginaali. Raamatukogu juhendab Eesti NSV rahvaraamatukogusid, koordineerib raamatukogunduse, bibliograafia ja raamatu ajaloo uurimist, avaldab teaduslikke töid, bibliograafianimestikke ja metoodikaväljaandeid («Nõukogude Eesti raamatukogundus», 6 kd., 1950—78; «Raamatukogu» a-st 1964; «Raamatukogunduse bibliograafia» a-st 1955; «Eesti NSV eksliibris» a-st 1961). Dir. on a-st 1976 R. Koppelmann. — Raamatukogu asub end. rüütelkonna hoones (ehit. 1845—47).

«KULJUS», Tallinna Polütehnilise Instituudi rahvatantsuansambel, on asut. 1949. a. Ansamblisse kuuluvad sega-, nais- ja ettevalmistusrühm ning saateansambel (kokku 70—80 liiget). Repertuaaris on peamiselt eesti tantsud, esitatakse ka teiste rahvaste loomingut. «K.» on eesti rahvakunsti tutvustanud 9 liiduvabariigis, sotsialismimaadel ja Soomes (1963, 1970, 1978). 1962. a. anti talle rahvakollektiivi ja 1974. a. Eesti NSV teen. rahvatantsuansambli aunimetus, 1977. a. ÜLKNÜ preemia. Ansamblit juhtis 1949—74 S. Valgemäe, a-st 1974 on ballettmeister U. Luht.

Bibl.: Eesti NSV teeneline TPI rahvatantsuansambel «Kuljus» / Koost. M. ja F. Oamer; Eessõna: A. Aarna. — Tallinn: Perioodika, 1974. — 48 lk., ill. — Kokkuvõte vene, inglise, saksa ja ungari k.

KULTUURIÜLIKOOL, Tallinna K. (Mündi t. 3), kaheaastase õppeajaga rahvaülikool, on asut. 1959. a.; allub Tallinna Linna RSN Täitevkomitee Kultuurivalitsusele. Kool on isemajandav (sellisena NSV Liidus ainulaadne). Temaatika hõlmab arhitektuuri, kujutavat ja tarbekunsti, kirjandust, teatrit, muusikat, psühholoogiat, kodukultuuri, turismi, rahvusvahelisi suhteid, giiditööd jm. 1979. a. tegutses 12 osakonda ning 20 tööringi (kirjakunstikool, graafika-, maali- ja käsitööring, mis moodustavad A. Laikmaa nim. Kunstistuudio, ajalooring, psühholoogiaring ning mitu juurdelõikusringi). Lektoreiks on ühiskonna- ja kultuuritegelasi ning kõrgkooliõppejõude. 25. V 1979 oli koolis 1765 kuulajat, lõpetanuid on 10 235 (18 lendu). Dir. on a-st 1967 M. Ilves.

«KUNST» (Lai t. 34), ENSV Kunstifondi kirjastus, on asut. 1957. a. Tema väljaandel ilmub kunstiajaloo-käsitlusi, kunstialbumeid, kunstialaseid monograafiaid, ilukirjanduslikke kunstnikubiograafiaid, almanahhe, käsitööalbum, illustreeritud lasteraamatuid, reproduktsioonimappe ja kunstipostkaarte. Raamatutoodang on 20—30 nimetust aastas (1978. a. 366 400 eks.). «K.» on ilmutanud «Eesti kunsti ajaloo» I (2 raamatut, 1975 ja 1977) ja II (1970). Dir. on a-st 1976 A. Luur, peatoimetaja samast aastast K. Uibo.

KUNSTIHOONE (Võidu väljak 8) on ehit. 1934. a. (arh-d A. Soans ja E.-J. Kuusik; VI korrus lisati 1960. a-il). Fassaadi kaunistavad J. Raudsepa skulptuurid «Töö» ja «Ilu» (1937). Hoones on näitusesaale, kunstnike ateljeesid ja kortereid, osa ENSV Kunstnike Liidu ametiruume, alumisel korrusel graafikaeksperimentaalateljee ja kombinaadi «Ars» müügisalong, keldrikorrusel loominguliste liitude klubi (nn. Kuku-klubi). K-s korraldatakse tavaliselt suuri näitusi, sealh. üleveabariigilisi kevad- ja sügisnäitusi. 1953. a. ehitati hoone kõrvale (Võidu väljak 6) ENSV Kunstnike Liidu ja ENSV Kunstifondi ametiruumide tarvis uus maja (arh. A. Kotli). Sellest hõlmavad suure osa ateljeed ja eluruumid, 1977. a-st korraldatakse alumise korruse saalides väikesi näitusi.

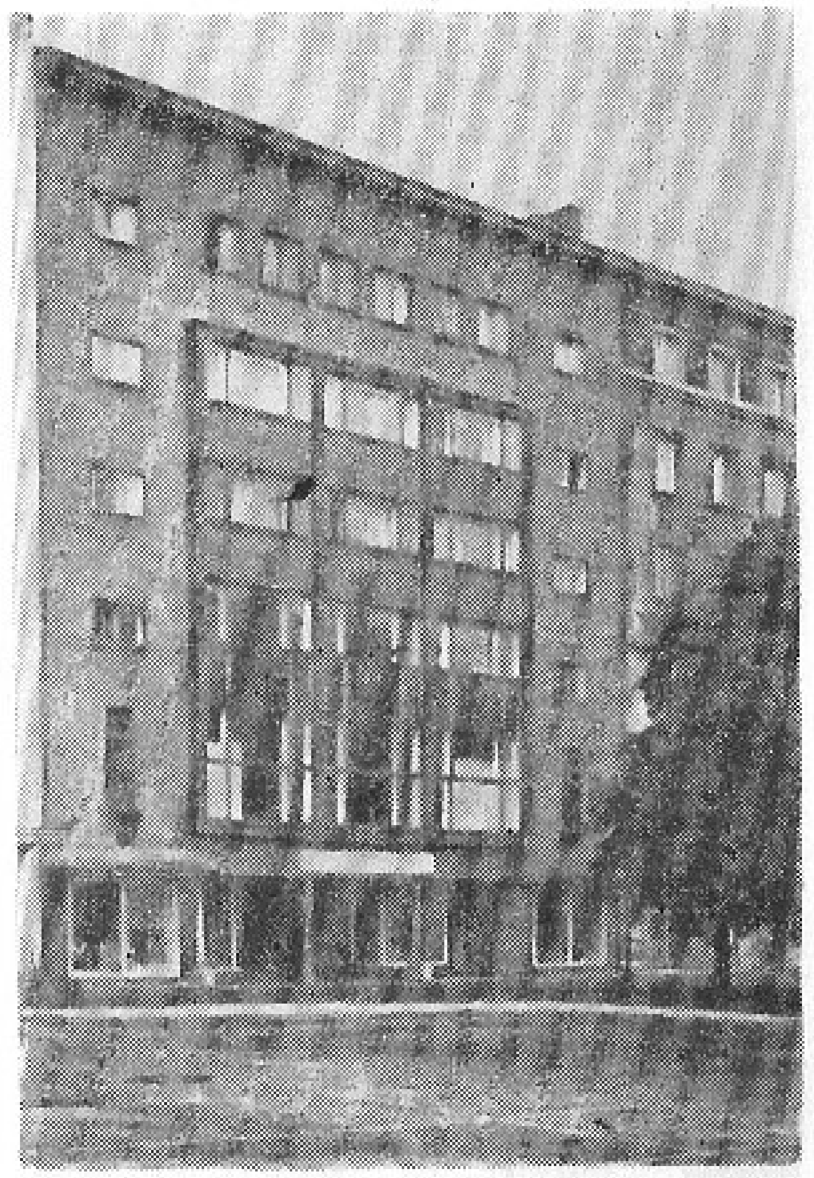

Kunstihoone

KUNSTIINSTITUUT, ENSV Riiklik K. (lüh. ERKI) (Tartu mnt. 1), on kõrgem kunstiõppeasutus. Instituudil on 2 teaduskonda ja 16 kateedrit. Kujutava ja tarbekunsti teaduskonna erialad: maal (sealh. teatridekoratsioonimaal), skulptuur, graafika (vaba- ja tarbegraafika, plakat, raamatukujundus), keraamika, klaas-, metall- ja nahkehistöö, kunstiline tekstiil ja kostüüm; arhitektuuriteaduskonna (on ka õhtuosakond) erialad: arhitektuur, ruumi- ja mööbli-

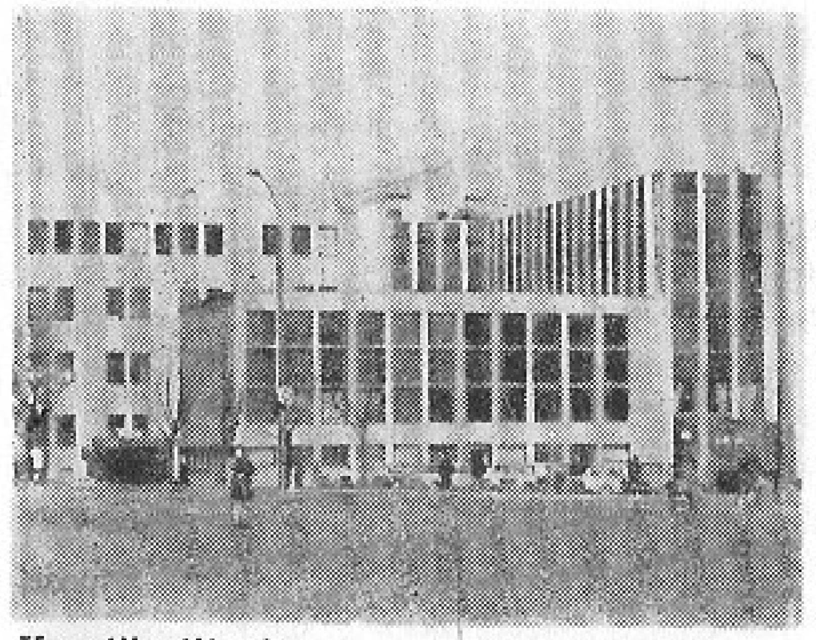
Kunstiinstituut

kujundus, tööstuskunst. 1. X 1978 oli õppejõude 130 (professoreid 16, dotsente 38; doktoreid 1, kandidaate 24) ja üliõpilasi 516, neist 117 õhtusakonnas. Mitmel erialal õpib ka teiste liiduvabariikide noori (Läti, Leedu ja Moldaavia NSV-st). Lõpetanud saavad kunstniku, tarbekunstniku, arhitekti või kunstnik-konstruktori kutse, maali- ja skulptuurierialal lisaks pedagoogilise ettevalmistuse. — K-i eellased on Eesti Kunstiseltsi Tallinna Kunsttööstuskool (asut. 1914. a., alluvust ja nime hiljem mitu korda muudetud, asus 1917. a-st K-i praeguses majas) ja Tartu kunstikool «Pallas» (asut. 1919. a., kõrgkool 1924. a-st, nime samuti korduvalt muudetud); K-i moodustamise ajal, 1951. a., kandsid nad Tallinna Riikliku Tarbekunsti Instituudi ja Tartu Riikliku Kunstiinstituudi nime (mõlemad 1944. a-st). Instituudi hoonet ehitati 1964—74 ümber ja suuremaks (arh. P. Tarvas ja V. Herkel). K-i on 1951—78 lõpetanud 1503 in. (kujutava ja tarbekunstiteaduskonna 936, arhitektuuriteaduskonna 567). Rektor on a-st 1959 NSVL Kunstide Akadeemia korrespondentliige J. Vares.

Bibl.: Eesti NSV Riiklik Kunstiinstituut: 50 aastat kunstialast haridust, 1914—1964 / Eessõna: J. Vares. — Tallinn: ENSV Kunst, 1964. — 160 lk., ill., repr.
ENSV Kunstiinstituut / Eessõna: J. Vares. — Tallinn: Kunst, 1974. — 134 lk., ill.

KUNSTILISE ISETEGEVUSE MAJA, ENSV Ametiühingute Nõukogu K. I. M. (Salme t. 12), taidluse ning klubitöö organisatsiooniline ja metoodikakeskus, on asut. 1968. a. Ta juhendab ametiühinguklubisid ja punanurki ning (olenemata ametkondlikust alluvusest) lastesektoreid ja -ringe, agitbrigaade, näite- ja sõnakunsti-, peotantsu-, akrobaatika- ja tsirkusekollektiive, diskoreid, fotoamatööre, kujutava ja tarbekunsti harrastajaid. Dir. on a-st 1976 M. Valge. K. I. M. asub J. *Tombi nim. Kultuuripalee hoones.

KUNSTIMUUSEUM, ENSV Riiklik K. (lüh. RKM) (A. Weizenbergi t. 37), Eesti rikkalikem ja suurim kunstikogu, on arenenud Eesti Muuseumi Ühingu algatusel 1919. a. asut. Eesti Muuseumist. See sai alusvaraks Eesti Rahva Muuseumi Tallinna osakonna (asut. 1918) etnograafilised ja kultuuriloolised kogud. Hiljem hakati koguma üksnes kujutavat kunsti. 1928. a. nimetati muuseum Eesti Kunstimuuseumiks. Selleks ajaks oli sinna koondatud Lääne-Euroopa ja vene kunsti, stiilset mööblit ja vana hõbedat ning pandud alus eesti kunsti kogudele. 1940. a. riigistatuna sai muuseum Eesti NSV kujutava kunsti keskmuuseumiks (1944—70 kandis ta Tallinna Riikliku Kunstimuuseumi nime). 1919—21 asus muuseum «Estonia» majas, 1921—29 *Kadrioru lossis, 1929. a-st Narva mnt. 4 (hoone hävis II maailmasõja ajal), 1946. a-st paikneb ta taas Kadrioru lossis. Maali-, graafika-, skulptuuri- ja tarbekunstifondis ning väärismetallikogus oli 1979. a. u. 28 000 teost. Põhiosa moodustab eesti kunst, on ka väärtuslikke keskaegseid teoseid (alates 14. saj. lõpust) ning 17. saj. hollandi ja flaami kunstnike maale. RKM-i peaülesanne on eesti kunsti koguda, uurida ja tutvustada. Peale põhiekspositsiooni (eesti kunst, vanad meistrid) on statsionaaris korraldatud näitusi (u. 12—15 aastas) Nõukogude Eesti kunstnike loomingust, NSV Liidu rahvaste (näit. gruusia 1958, vene 1959, 1966, 1970 ja 1976, aserbaidžaani 1974) ja välismaa kunstist (jaapani 1957, mehhiko 1958, rumeenia 1969, inglise 1975, hollandi ja belgia mõlemad 1977). Külastusi on aastas keskm. 150 000. Muuseumil on erialaraamatukogu ja fototeek. Rajatakse 4 filiaali: tarbekunstimuuseumi, vana kunsti muuseumi, Adamson-Ericu Muuseumi ja Kristjan Raua Majamuuseumi; 1978. a. avati filiaal Kohtla-Järvel. Muuseum on avaldanud teaduslikke fondikataglooge, näitusekatalooge ja 3 artiklite kogumikku (1976, 1977, 1978). Dir. on a-st 1966 I. Teder.

Bibl.: Eesti NSV Riiklik Kunstimuuseum: Eesti ja nõukogude kunst / Koost. I. Teder. — Tallinn: Perioodika, 1977. — 115 lk., ill.

KUNSTIMÄLESTISED. Tallinnas on ENSV Ministrite Nõukogu määrusega (1. VIII 1973) kinnitatud kunstimälestiste nimekirja võetud 287 asutustes, ettevõtteis, ühiskondlikes organisatsioonides, kirikuis, kalmistuil, väljakuil jm. asuvat väärtuslikku tarbe- ja kujutava kunsti teost. Vanimad ja väärtuslikemad — Antoniuse altar (15. saj., Brugge koolkond), Mustpeade tiibaltar (15. saj. lõpp, Lucia legendi meister), maal «Surmatants» (15. saj. lõpp, B. Notke) — on hoiul ENSV Riiklikus Kunstimuuseumis. K-te kaitset juhib ENSV Kultuuriministeeriumi Muuseumide ja Kultuurimälestiste Inspektsioon. Tahvlid XXV, XXVI.

KUNSTNIKE LIIT, ENSV K. L. (1957. a-ni E e s t i N õ u k o g u d e K u n s t n i k e L i i t) (Võidu väljak 6), kujutavate ja tarbekunstnike loominguline organisatsioon, on asut. 1943. a. Jaroslavlis (organiseerimistoimkond oli moodustatud 1940. a.); kuulub vabariikliku organisatsioonina NSVL Kunstnike Liitu. Ühendab Eesti NSV loovkunstnikke ja kunstiteadlasi; liidul on osakond Tartus. K. L-u ülesanne on kaasa aidata kujutava ja tarbekunsti arendamisele. Tal on maali-, graafika-, skulptuuri-, tarbekunsti-, kujundajate, teatri- ja kinokunstnike ning kunstiteadlaste sektsioon. Liidu juures töötab noortekoondis. Kõrgeim organ on kongress, mis valib juhatuse, viimane omakorda valib presiidiumi. Liikmeid oli 1979. a. 455, neist Tallinnas 394, sealh. NSV Liidu rahvakunstnik E. Okas ja Eesti NSV rahvakunstnikud M. Adamson, A. Bach, E. Einmann, L. Erm, V. Haas, P. Luhtein, V. Peil, E. Reemets, V. Tolli ja I. Torn. Juhatuse esimees on a-st 1967 I. Torn. — Liidu majandusorganile ENSV Kunstifondile alluvad kombinaat *«Ars», graafika-eksperimentaalateljee ja kirjastus *«Kunst».

KURNA OJA, M õ i g u o j a, K a t k u k r a a v, algab Kurna soost ja suubub Ülemiste järve lõunaossa. 1920. a-il süvendatud oja pikkus on 11 km, jõgikond 44,7 km². Piki K. o. alamjooksu kulgeb 0,8 km ulatuses Tallinna Lenini ja Mereraj-i piir. Oja järgi on nime saanud Kurna küla (1241 *Queronoiæ*). K. o. ääres oli varem kaks Katku kõrtsi, nende juurest kulges talvetee üle Ülemiste järve Tallinna.

16. OKTOOBRI PARK asub kesklinnas «Estonia» hoone, V. Kingissepa nim. TRA Draamateatri ja «Viru» hotelli vahel, külgneb Pärnu mnt. ja Estonia pst-ga; pindala ligi 2,5 ha. Liigirohkes puistus on palju võõramaiseid ja dekoratiivseid puid ning põõsaid. 1896—1948 paiknes pargi lääne- ja keskosa kohal Uus turg (1899. a. valminud turuhoone hävis 1944. a.), kuna idaosas, vastu Viru väljakut, oli varemgi haljasala. 29. (16.) X 1905 lasksid tsaarivõimud Uuel turul tulistada miitingule kogunenud töölisi; selle nn. 16. okt. veretöö ohvrite mälestuseks püstitati parki 1958. a. uus monument (skulptor L. Paluteder, arh. M. Port), kuna varem samas kohas olnud mälestussammas (1931, J. Raudsepp) paigutati Rahumäe kalmistule hukkunute ühishauale. 1978. a-st on pargis A. H. Tammsaare mälestussammas (kujur J. Soans, arh. R. Luup). Nüüdne nimi anti haljasalale 1955. a.

KÜBERNEETIKA INSTITUUT, ENSV TA K. I. (V. I. Lenini pst. 10), on asut. 1960. a. Instituudil on matemaatiliste meetodite, automaatika-, juhtimissüsteemide, instrumentaaltarkvara-, algoritmiliste keelte, mehaanika- ja rakendusmatemaatika-, füüsika-, biokeemia-, informatsiooni- ja patendisektor ning arvutuskeskus; talle allub Arvutustehnika Erikonstrueerimisbüroo. K. I-s on töötanud akadeemik B. Tamm, praegu töötavad seal akadeemikud N. Alumäe ja E. Lippmaa ning akadeemia korrespondentliige H. Aben. 1. I 1979 oli töötajaid 488, sealh. teadustöötajaid

80 (doktoreid 6, kandidaate 62). Dir. on a-st 1976 H. Aben. Tahvel VII.

KÜLMHOONE NR. 1, Tallinna K. nr. 1 (Leningradi mnt. 42), Eesti NSV suurimaid külmhooneid (mahutavus 5000 t), on ehit. 1951. a. Ta säilitab liha- ja piimasaadusi ning turustab neid jaekaubandusorganisatsioonidele. Jäätisetsehhi toodangut (1978. a. 4521 t) tarbitakse kogu Eesti NSV-s. 1979. a. alguses liideti K-ga nr. 1 Tartu Külmhoone. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 597, neist Tallinnas 374. Dir. on a-st 1969 R. Hirs.

L

LAAGRI on paikkond Tallinna edelapiiril *Pääsküla jõe, Haapsalu raudtee ja Pärnu mnt. ääres; jaotub halduslikult Harju raj-s asuvaks alevikuks ning Tallinna piires olevaks linnaosaks. Alevikus (1978. a. 2729 elanikku) paiknevad Saue kn. keskus, Harju Rajooni Riiklik Arhiiv, Saue köögiviljakasvatuse näidissovhoosi keskus koos konservitehase ja kasvuhoonemajandiga, Tallinna Maaparanduse Valitsus, ambulatoorium, raamatukogu jmt. asutused. L. raudteepeatus (Balti jaamast 13 km, rajatud 1928) asub linna piires. Mitmeilmelises hoonestuses on kõige rohkem sovhoosi ja mitme põllumajandust teenindava asutuse («Eesti Kolhoosiehituse» Ehitus- ja Montaaživalitsuse, «Eesti Maaparandusprojekti», «Eesti Põllumajandusprojekti», Harju Kolhoosiehituskoondise jt.) elamuid, väikemajadega aedlinnapiirkondi on Pääsküla jõe kallastel, Kuuse t-s jm. Üksikehitistest väärib tähelepanu alevikus asuv haldus- ja teenindushoone (1975, arh. E. Kull). — Aleviku vanem ajalugu seostub *Pääskülaga, L. nimi tuleneb I maailmasõja ja kodusõja aegsest sõjavangilaagrist. 1968. a. lõpus liideti Pääsküla jõest põhja pool asuv L. osa Tallinnaga, L. alevik moodustati 1976. a. Saue sovhoosi asulast, Saue asundist, Tuleviku asundist ning osast Männimetsa elamupiirkonnast. Samast aastast kuulub aleviku piiresse ka Pärnu mnt-st idas olev ala, mis seni oli nimetatud Pääsküla külaks.

LAEVAREMONDITEHAS, Tallinna L. (Mere pst. 10), kuulub 1977. a-st Eesti Laevaremondi Tootmiskoondisse. Ta remondib keskmise suurusega kalalaevu, valmistab laevaseadmeid, kalapüügimehhanisme ja erivalandeid. 1972. a. anti tehasele orden «Austuse märk». Dir. on a-st 1964 G. Vološin. — L-e eelkäijad on 1714. a. rajatud Admiraliteedi töökojad. 1860. a. nimetati tehas Tallinna sadamatehasteks, 1905. a. Riigi Sadamatehaseks. I maailmasõja ajal oli L. peamine Balti laevastiku remontija, 1917. a. oli seal u. 6900 töölist. Pärast kodanliku võimu kehtestamist suurem osa tehast konserveeriti. 1920. a. oli töölisi 1200, 1931. a. ainult 800. L. oli tähtis Tallinna töölisliikumise keskus, suurimad streigid toimusid seal 1920. ja 1932. a.

LAEVASTIKU OHVITSERIDE MAJA (Mere pst. 5) on Tallinna suurimaid kultuurihooneid. Seal tegutsevad maleklubi, rahvateater, kultuuriülikool, mitu taidluskollektiivi (tantsu-, estraadi-, vokaal- ja sõnakunstiansambel), rahvapilliorkester, kammerorkester, raamatusõprade klubi ja raamatukogu (ligi 80 000 kd.). Majas on kohvik, tantsusaal, piljardiruum ning puhketube. L. O. M. saalis (Tallinna suurim, 1100 kohta, 2 rõdu) on peetud EKP ja ELKNÜ kongresse, konverentse, korraldatud teatrite jm. kunstikollektiivide külalisesinemisi. — 3-korruseline hoone (end. kino «Grand Marina» kohal) valmis 1954. a. (arh. A. Kuznetsov).

LAI TÄNAV algab Vaksali t-lt ja kulgeb kirde suunas Suure Rannaväravani; pikkus 530 m. Ilmselt on ta rajatud uue linnamüüri ehitamise pärast lammutatud vana kaitsevööndi kohale (ja on sellepärast oma aja kohta erandlikult lai) Toompea, tsistertslaste Mihkli kloostri ja Oleviste kiriku vaheliseks ühendusteeks. Tänava varasemad nimed (teateid 1361. a-st) tähendavad nunna või õde, praegune nimi on teada 1703. a-st (saksa k. *Breitstrasse*) ja jäi ainumaksvaks 1872. a. L. t-t äärestavad peamiselt elamud (mitu 15. saj-st), muudest ehitistest on tuntuimad *Oleviste kirik ja hobuveski (14. saj-st). Tähtsamaid asutusi on Nukuteater, Noorsooteater, Arhitektide Liit, «Kommunaalprojekt», Loodusmuuseum, ENSV Põllumajandusministeerium (hoone ehit. 1925. a., arh. B. Krümmer) ja kirjastus «Kunst». Tahvel XXIII.

Bibl.: Lai tänav / Tekst R. Kangropool. — Tallinn: Eesti Raamat, 1973. — 64 lk., ill. — Rööptekst vene, inglise, saksa ja soome k.

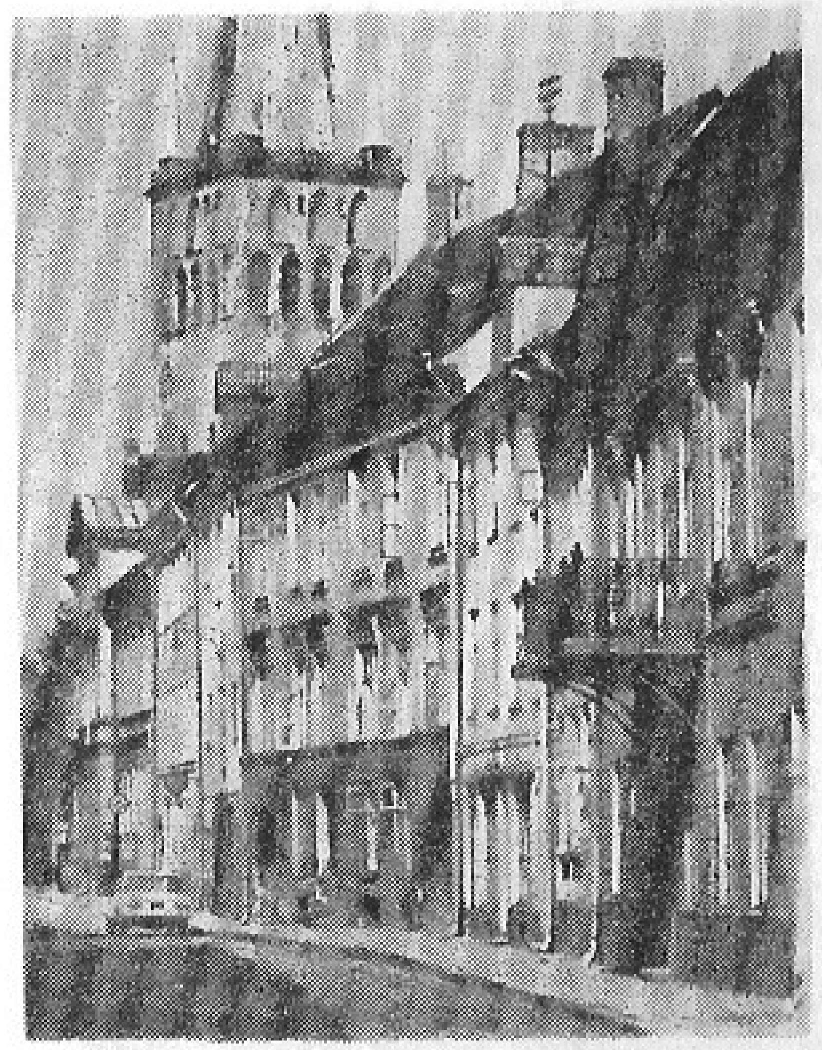

Lai tänav

LASNAMÄE on linnaosa Lasnamäe panganeemikul, kesklinnast 2—8 km idas. *Sõjamäed ja *Ülemistet loetakse L. osadeks. Algselt oli Lasnamägi lage loopealne, Tallinna rajamise aegu tekkisid sinna suured kivimurrud, kust murti paasi ehituse ja lubjapõletuse tarvis. 19. saj. alguses ehitati L-le sõjaväekasarmuid (Uuslinn) ja *tuletornid. 20. saj. alguseks oli sinna tekkinud Sikupilli agul ja ehitatud vagunitehas «Dvigatel». Pärast Suurt Isamaasõda hoonestati Majaka t. ümbrus, 1950.—60. a-il rajati Leningradi mnt. äärde tööstusettevõtteid, 1960. a-ist alates on püstitatud suurplokkmaju Lasnamäe t. ja Pallasti t. piirkonda ning suurpaneelelamuid Leningradi mnt. ja Ülemiste jaama vahele ning Pae t-sse. 1973. a. kinnitati uue L. linnaosa projekt («Eesti Projekt», arh-d M. Port, M. Meelak, I. Raud, O. Žemtšugov ja V. Herkel). Seda 180 000 elanikule mõeldud 1315 ha suurust linnaosa ehitatakse põhiliselt tühjale alale Leningradi mnt-st põhja poole. Esimesed elamud valmisid 1978. a. Korrigeeritud kava järgi tuleb sinna 12 mikrorajooni (üle 3,8 milj. m^2 üldpinda), on kavandatud ka kaks suurt ühiskondlikku keskust. Linnaosa peatänavate sõiduteed süvistatakse 6—7 m paesse, jalakäijad pääsevad neist üle sildade kaudu.

LASNAMÄE LADE, aluspõhja keskordoviitsiumi ladestiku lade, paljandub paekalda kõige ülemises osas (piiritlenud K. Orviku 1940. a.). Tallinna alal koosneb ta tihedaist helehallidest, peamiselt paksukihilistest lubjakividest (lademe ülemises osas), tumedamaist merglistest või dolomiitsetest lubjakividest (alaosas) ning neid lahutavast 40—60 cm paksusest dolomiidikihist. Lademe paksus on tüüpprofiilis 8,7 m (Lasnamäe lõunamurd). L. l-me ülaosa head ehituskivi on murtud Lasnamäe ja Kadaka paemurdudest eriti linnamüüri ja vanalinna hoonete ehitamiseks.

LASNAMÄGI on Põhja-Eesti paelava neemik Tallinna idaosas; kõrgus Maarjamäel 47,1, Sõjamäel 52,6 m. L-e panga jalamil on Kadriorus ja Maarjamäel paarisaja meetri laiune liivakiviterrass ning Kosel ja Varsaallikal sellest kõrgem pakerordi lademe argilliidist terrass. Pangal paljanduvad keskordoviitsiumi settekivimid (pakerordi lademest lasnamäe lademeni). Pangapealsele on iseloomulikud lagedad lood, nõgudes paiknevate Sõjamäe ja Tondi raba looduslik ilme ei ole säilinud. L-lt on sajandeid murtud Tallinna tarvis ehituspaasi. — Esimest korda on L-e mainitud 1371. a. (*Lakeder bergh*). Hoonestamine algas 19. saj. lõpus (Sikupilli), praegu on seal alustatud

Tallinna suurima elulinnaosa rajamist (*Lasnamäe).

LASTE- JA NOORTERAAMATUKOGU, ENSV Riiklik L.- ja N. (V. Kingissepa t. 30), on asut. 1976. a. F. R. Kreutzwaldi nim. ENSV Riikliku Raamatukogu lastekirjanduse osakonnast. Universaalset laadi fond (1. I 1979. a. 87 948 üksust) sisaldab ka vene- ja võõrkeelset lastekirjandust. Raamatukogu teenindab koolieelikuid, üldharidus- ja kutsekoolide ning tehnikumide õpilasi, ka lastekirjandusest ja laste lugemusest huvitatud täiskasvanuid. Lugejaid oli 1. I 1979. a. 4409, laenutusi samal aastal 91 830. Raamatukogu juhendab metoodiliselt lapsi teenindavaid raamatukogusid, teeb laste lugemust käsitlevat teadustööd, koostab ja kirjastab metoodika-, bibliograafia- ning teadusväljaandeid (käsiraamat «Lasteraamatukogu», 1976; «Õpilane ja lugemine», 1978; «Õpilane ja raamatukogu», 1979). Direktor on a-st 1976 L. Rass.

LAULULAVA paikneb Lasnamäe jalamil Pirita tee lähedal. Praegune l., tribüünitaoline kõlakatusega ehitis, mis mahutab u. 30 000 lauljat, püstitati endise (ehit. 1928. a., arh. K. Burman) asemele 1960. a. üldlaulupeoks. Akustiliseks ekraaniks olev hüperboolse paraboloidi kujuline katus toetub kahe kaldkaare (esikaare ava laius 73 m) vahelistele terasvaieritele. Mõlemad külgseinad lõpevad tornehitisega. Lõunapoolsest tornist tehakse pidude ajal raadio- ja televisiooniülekandeid, põhjapoolse (42 m) tipus põleb peotuli. Materjalidena on kasutatud klombitud paekivi, betooni, puitu ja metalli. L. koos juurdepääsuteede ja haljastusega moodustab laulu- ja näituseväljaku peatelje. Projekti autorid, arh-d A. Kotli ja H. Sepmann, ins. E. Paalmann, konsultandid H. Laul ja H. Oruvee said 1965. a. Nõukogude Eesti preemia. Ühena omanäolisemaist seda laadi ehitistest on Tallinna l. olnud eeskujuks Vilniuse l-le. 1969. a. avati Lauluväljakul A. Murdmaa kavandi järgi rajatud üldlaulupidude mälestusmärk: graniitrahn M. Lüdigi laulu «Koit» avavärssidega «Laulud nüüd lähevad . . .» ning aumüür.

Bibl.: S e p m a n n, H. Lauluväljak; Laululava. — Tallinn: Eesti Raamat, 1973. — 32 lk., ill. — (Tallinna vaatamisväärsused).

LAULUPIDU on suur muusikapidustus, kus esineb palju koore ja orkestreid. Ülemaalisi l-sid on hakatud nimetama ü l d l a u l u p i d u d e k s. I ja II eesti üldlaulupidu peeti Tartus (1869 ja 1879), neil esinesid ainult meeskoorid ja puhkpilliorkestrid. Tallinnas korraldas üldlaulupeo esimest korda laulu- ja mänguselts «Lootus» 1880. a. Sel III eesti üldlaulupeol esitatud lauludest olid pooled eesti autorite omad, kavva kuulus ka 3 eesti rahvalaulu. IV üldlaulupidu (sellest võtsid esimest korda osa segakoorid) ja V üldlaulupidu peeti jälle Tartus. Seejärel, alates VI üldlaulupeost (1896), on need toimunud Tallinnas. 1923—38 korraldas üldlaulupidusid Eesti Lauljate Liit 5 aasta tagant. Osalevate kooride hulk suurenes ja kunstitase edenes. Peale koorikontsertide hakati korraldama keelpilli- ja sümfooniakontserte (vastavalt V ja VI üldlaulupeol). Nii selle ajajärgu kui ka varasemate pidude üldjuhid olid silmapaistvad muusikategelased, enamasti heliloojad ja koorijuhid: A. Kunileid, K. A. Hermann, D. O. Wirkhaus, J. Kappel, K. Türnpu, A. Läte, J. Simm, J. Aavik. 1928. a-st on üldlaulupidusid peetud nüüdsel Lauluväljakul. Nõukogude võimu ajal on neid korraldatud suurejooneliste üldrahvalike ja riiklike üritustena. Esimese nõukoguliku üldlaulupeoga (1947) tähistati fašistliku Saksamaa üle saavutatud võitu ning sõjajärgse ülesehituse edusamme. Esinesid ka lastekoorid (varem olid lapsed laulnud ainult VII üldlaulupeol, 1910. a.). Uudne oli peo eelõhtul korraldatud rahvakunstikontsert (Kadrioru staadionil). Sellest alguse saanud tantsupeod on hiljem muutunud üldlaulupidude osaks. 1950. a. üldlaulupidu alustati kaasajateemalise kantaadiga (E. Kapi «Rahva võim»). Järgmistele pidudele (sestpeale on neid peetud iga 5 aasta järel) on kantaate kirjutanud ka G. Ernesaks ja V. Tormis.

1955. a-st alates osalevad vene koorid ja 1960. a-st poistekoorid. 1960. a. peoks valmis uus *laululava. 1969. a. üldlaulupeoga tähistati esimese eesti üldlaulupeo 100. aastapäeva. Korraldati võistulaulmine ja -mängimine nagu 6 esimesel üldlaulupeol. Lasnamäe nõlvale rajati l-de mälestusmärk (arh. A. Murdmaa). 1975. a. üldlaulupeo eel peeti II Tallinna koorifestival. Tava kutsuda peole külaliskoore omandas nõnda uue ja avarama vormi. Ligi paarikümne vennasvabariikide ja välismaa koori osavõtt muutis l-o rahvaste sõpruse pidustuseks. Üldlaulupidude vaheaegadel on Tallinnas olnud koolinoorte laulu- ja tantsupidusid (1961, 1967, 1972 ja 1977). Nõukogude korra ajal on üldlaulupidude esinejate arv kõikunud 25 000 ja 30 000 piires. Korraldajat, Üldlaulupeo Peakomisjoni, on abistanud nii võimuorganid kui ka suur ühiskondlik aktiiv. Populaarseim üldjuht on rohkem kui 30 aasta vältel olnud NSV Liidu rahvakunstnik, Lenini preemia laureaat prof. G. Ernesaks. Peale tema on üldjuhtideks olnud palju silmapaistvaid heliloojaid ning koori- ja orkestrijuhte, nagu Eesti NSV rahvakunstnikud K. Areng, U. Järvela, N. Järvi, H. Kaljuste, R. Laasmäe, K. Leinus, H. Orusaar, A. Ratassepp, H. Uibo, J. Variste, L. Verlin ja L. Vigla ning A. Karindi, A. Pajupuu, R. Päts, R. Ritsing, J. Tungal, A. Velmet, T. Vettik ja A. Üleoja. Tahvel XV.

Bibl.: Lauluga läbi aegade: Laulupidude ajaloost / Koost. A. Tamarkin. — Tallinn: Eesti Raamat, 1965. — 288 lk., ill. P õ l d m ä e, R. Kaks laulupidu, 1879, 1880. — Tallinn: Eesti Raamat, 1976. — 264 lk., 12 l. ill.

J. LAURISTINI NIMELINE TALLINNA MASINATEHAS (1974. a-ni T a l l i n n a M a s i n a t e h a s) (M. Kalinini t. 68) on Eesti NSV suurimaid masinatööstuse ettevõtteid. Tehas valmistab 1970. a-st õhkjahuteid (esimesena NSV Liidus), naftaaparatuuri, ultraheliseadmeid, keemiatööstuse seadmeid ja mitmesuguseid mittestandardseid seadmeid. 1978. a. valmistati toodangut 37,4 milj. rbl. eest. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 1958. Lukksepp H. Liblik on sotsialistliku töö kangelane. 1965. a. anti käitisele Tööpunalipu orden. Dir. on a-st 1973 V. Veskiväli. — Tehase eelkäija on Narvas asunud vasksepatöökoda, mille F. Krull 1865. a. omandas ja 1875. a. Tallinna tõi. 1899. a. muudeti käitis a/s-ks «Franz Krull». Enne I maailmasõda tootis see peamiselt külmutusseadmeid ja laevakütteseadmeid. 1900. a. oli tehases 250, 1913. a. 440 töölist. I maailmasõja ajal täideti sõjatelli-

J. Lauristini nim. Tallinna Masinatehas. Karusselltreipink mehaanikatsehhis

musi, kodanliku korra ajal valmistati keskküttekatlaid jm. kütteseadmeid, vedureid ja põllutööriistu. 1928. a. hakati tootma põlevkivi kaevandamise ja töötlemise seadmeid. Krulli tehase töölised olid Eesti töölisliikumise esirinnas. Ligi 1000 töölise streigil veebr. 1938 oli suur poliitiline mõjujõud. 1940.—41. a. kandis käitis nime «Punane Krull». Pärast II maailmasõda spetsialiseerus tehas põlevkivi- ja gaasitööstuse seadmete ning tõsteseadmete valmistamisele. Käitis on täielikult rekonstrueeritud, on ehitatud uusi tootmishooneid; 1974. a. läks käiku terasevalutsehh. Tehase muuseum on ekspositsiooni poolest Tallinna parimaid isetegevusmuuseume.

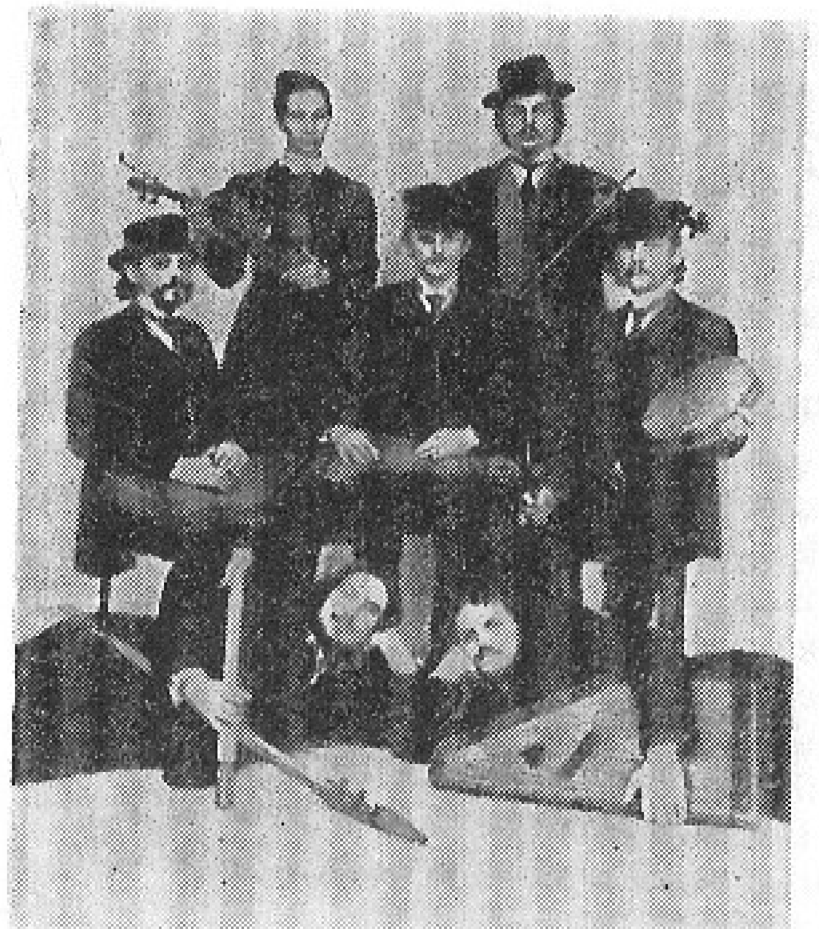

«Leegajus»

Bibl.: M a i e r, E. Tallinna Masinatehas, 1865—1965: Tööline sammub läbi sajandi. — Tallinn: Eesti Raamat, 1965. — 139 lk., ill.

«LEEGAJUS», Tallinna Haridus- ja Teadusala Töötajate Maja rahvamuusikaansambel, on asut. 1970. a. 1979. a. kuulus sellesse 16 in. «L-e» põhieesmärk on eesti rahvamuusika tavade elustamine ja tutvustamine. Rahvalaule, -pillilugusid, -tantse ja -mänge esitatakse teaduslike kommentaaridega, piirkondlikke eripärasusi (murdeid, esitamistava, mänguvõtteid, kombestikku) arvestades. Repertuaaris on ka naaber- ja sugulasrahvaste loomingut. «L.» kasutab algupäraseid või vanade eeskujude järgi tehtud rahvapille ja -rõivaid. Ansambli folkloorialase tegevuse metoodika on leidnud tunnustust ka mujal NSV Liidus. 1978. a. sai «L.» rahvakollektiivi aunimetuse. Kunstiline juht on asutamisest alates I. Tõnurist.

«LEEK», **Tubakavabrik «L.»** (J. Kunderi t. 8 ja Tartu mnt. 35), tootis 1978. a. 4713 milj. sigaretti; 60% toodangust turustatakse Eesti NSV-s. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 371, dir. on a-st 1975 A. Lille. — Vabriku vanim eelkäija on 1920. a. rajatud a/s. «A. Reier & Ko.», mis 1922. a. liitus a/s-ga «Laferme» (asut. 1921) ning osaühinguga «Havanna» (asut. 1921). 1940. a. a/s-d natsionaliseeriti ning moodustati tubakavabrik «L.». 1959. a. liideti «L-ga» tubakavabrik «Säde» (1950. a-ni «Ahto»).

«LEIBUR», **Tootmiskoondis «L.»** (Kadaka tee 76a), Eesti NSV suurim leivatööstusettevõte, moodustati 1976. a., kui ühendati Tallinna Leivakombinaat (selle eelkäijad olid Chr. Rotermanni 1887. a. asut. makaroni- ja 1912. a. asut. auru-leivatehas), Haapsalu Leivatehas ja Salutaguse Pärmitehas. «L.» varustab pagaritoodetega Tallinna ning Haapsalu linna ja rajooni. 1978. a. valmistati 40 908 t pagaritooteid, 1587 t kondiitritooteid, 3818 t makarone ja 2296 t pärmi. Töötajaid oli samal aastal 978, neist Tallinnas 865. Dir. on a-st 1976 K. Urva.

«LEIGARID», Tallinna Puhkeparkide Direktsiooni rahvakunstiansambel, on asut. 1969. a. Ansambel koosneb tantsurühmast, laulurühmast ja pillimeestest (kokku 60 in.), kuid selgeid piire rühmade vahel pole, lauljad ka tantsivad, tantsijad laulavad ning mängivad rütmipille. «L.» on pühendunud peamiselt ehedale eesti rahvaloomingule (tantsud, laulud, mängud, ring- ja laulumängud ning pillilood). Suvel esineb ta järjekindlalt Vabaõhumuuseumis. Esinetud on ka mujal Eesti NSV-s, Leningradis (1972), Ungaris (1973), Moskvas, Saksa DV-s (1974), Leedu ja Läti NSV-s (1977). Aastas toimub ligi 60 kontserti. 1973. a. said «L-d» rahvakollektiivi aunimetuse. Üldjuht on asutamisest alates K. Torop, pillimeeste juht J. Sommer ning laulurühma juht a-st 1972 M. Laupa.

«LEMBITU», **Individuaalõmblusvabrik «L.»** (Viru t. 11), moodustati 1961. a. tööstuskombinaatidest «Mood» ja «Lembitu». Ta õmbleb ja parandab individuaaltellijaile rõivaid, teeb nahk- ja karusnahkesemeid, peakatteid, tekstiilpudukaupa ja silmkoetooteid ning toodab naiste ja meeste poolvalmisrõivaid, mis lõpetatakse ostja mõõdu järgi. Vabrikul on 5 salongi ja 29 ateljeed. 1978. a. tehti teenustöid 4,5 milj. rbl. eest. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 1782, dir. on a-st 1975 L. Veskimäe.

LENINGRADI MAANTEE algab Ülemistelt Tartu mnt-lt ja kulgeb idakirdesse; pikkus linna piirini (Pirita sillani) 7,7 km. Maantee ääres ja lähiümbruses asub suuri tööstus- ja veondusettevõtteid: paremal Paekivitoodete Tehas ja selle Väo tsehh, Külmhoone nr. 1, «Leiburi» 2. leivatehas, «Tallinna Autoveod» ja selle filiaal nr. 2, «Remgaas» ja Tallinna Asfaltbetoonitehas, vasakul Puidutöötlemise Tehas, Autode Remondi Katsetehas, Kalakombinaadi suitsutus- ja kulinaariatehas, «Metallist», Raudbetoontoodete Tehas ja Elamuehituskombinaadi Lasnamäe tsehh; neist kaugemal, üle Pirita jõe end. Kärmu küla alal, asuvad Iru Soojus- ja Elektrijaam, ENSV Riikliku Põllumajanduse Tootmistehnika Komitee kontor «Põllumajanduskomplekt» koos laolinnakuga ja kaks «Eesti Kolhoosiehituse» allasutust: Spetsiaalne Konstrueerimis- ja Tehnoloogiabüroo «Desintegraator» ning Maardu mehhaniseerimis- ja laenutusbaas. Ajaloolistest paikadest on L. m. ääres *Sõjamägi. — Varem käis Tallinna ja idapoolsete alade vaheline liiklus mööda Narva mnt-d, Lasnamäel kulges nüüdse L. m. kohal Sõjamäe rabani Suur-Raevalla t. (varem Suur-Kulikovi t.). Pärast Suurt Isamaasõda ehitati Tallinna—Narva—Leningradi mnt-le suures ulatuses uusi lõike, sealh. alglõik (Maarduni), mille linna piires olev osa nimetati 1948. a. L. m-ks.

V. I. LENINI PUIESTEE algab Kaubamaja juurest ja kulgeb J. Kreuksi t-ni; pikkus 560 m. Tänava vasakul küljel on «Eesti Tööstusprojekti» hoone (1963, arh-d V. Herkel ja U. Ilves, ins. Ü. Tärno) ja EKP Keskkomitee hoone (1968, M. Port, U. Tõlpus, O. Kontšajeva ja R. Karp), paremal projekteerimisasutuste hooned (alustatud 1976. a., P. Jänes, M. Port, R. Urb) ja Teaduste Akadeemia Teaduslik Raamatukogu (1963, U. Tõlpus). Puiestee ja Eesti Punaste Küttide väljaku liitmikul on V. I. Lenini monument (1950, skulptor N. Tomski, arh. A. Kotli). Tänav rajati 1940. a-te lõpus sõjas (1944) hävinud elamupiirkonna kohale linna kultuurikeskuse projekti järgi (arh. H. Arman), nimi anti talle 29. IV 1950.

LENINI RAJOON, Tallinna lõunapoolne linnarajoon, hõlmab suurema osa kesklinna, kogu Ülemiste järve, Tondi, Järve ning Nõmme; pindala koos talle halduslikult alluva Saue aleviga 46,2 km², 107 000 elanikku (1979). Piiriks Oktoobri raj-ga on Mustamäe nõlv, Rahumäe tee, Nõmme t., Endla t., Võidu väljak ja Pärnu mnt., piiriks Mereraj-ga Viru väljak, Tartu mnt., Odra t., Filtri tee, Järvevana tee, Ülemiste järve väljavoolukanal, järve idakallas ja Kurna oja. Rajooni suurimaid tööstusettevõtteid on Vineeri- ja Mööblikombinaat ning tootmiskoondised «Baltika», «Kommunaar» ja «Silikaat», rohkesti suurkäitisi asub Tondi tööstuspiirkonnas («Kalev», «Vasar», piimakombinaat, H. Pöögelmanni nim. Elektrotehnika Tehas, «Kooperaator», «Estoplast»). Üldse paikneb L. r-s 28% Tallinna tööstusettevõtteid, neis töötab 30% linna tööstustöötajaist. Rajoonis on 18 üldharidus-päevakooli, 4 kutsekooli, 7 keskeriõppeasutust, miilitsakeskkool ning kõrgkoolidest Konservatoorium. Seal paiknevad ka EKP Keskkomitee ja EKP Tallinna Linnakomitee, Tallinna Linna RSN Täitevkomitee jmt. haldusasutust ning hulk kultuuriasutusi: «Estonia» teater ja kontserdisaal, V. Kingissepa nim. TRA Draamateater, M. Gorki nim. Tallinna Keskraamatukogu, Teaduste Akadeemia Teaduslik Raamatukogu jt. — 18. V 1945 moodust. Kesklinna raj. nimetati 8. VI 1961 Keskraj-ks ja 3. I 1974 L. r-ks. Viimase ümbernimetamisega kaasnenud piirimuutustega minetas ta ligi poole varasemast alast, kuid sai Keldrimäelt juurde Mereraj-i alasid. Nüüdispiirid pärinevad a-st 1975. EKP Tallinna Linna L. R-i Komitee esimene sekretär on a-st 1974 L. Murtazina, Tallinna Linna L. R-i RSN Täitevkomitee esimees a-st 1974 R. Kivila.

LENNUJAAM. Tallinna l. on Eesti Vabariikliku Tsiviillennunduse Tootmiskoondise suurim lennujaam. Jaamahoone, lennuväli ning teenindavad talitused ja abiüksused paiknevad Ülemistel. Tallinnal on korrapärane lennuühendus 37 NSV Liidu linnaga (sealh. Moskva, Leningradi,

Riia, Vilniuse, Kiievi, Minski, Tbilisi ja Bakuuga) ning suuremate Eesti linnade ja saartega. Kasutatakse reisilennukeid Ту-134-а, Як-40 ja Ан-2. 1978. a. saatis l. välja 355 000 reisijat (1950. a. 20 800) ja 5012 t veoseid (1950. a. 1050 t) ning 418 t postisaadetisi. — Esimene Ülemiste lennujaama lennuliin oli Tallinn—Riia, mis avati 1921. a., 1923. a. avati Tallinna—Helsingi liin, 1924. a. Tallinna—Stokholmi liin.

Bibl.: K ü n n a p u u, A. Teedel õhuavarustesse. — Tallinn: Valgus, 1979. — 136 lk., ill.

LIHA- JA KONSERVIKOMBINAAT, Tallinna L.- ja K. (Ülemiste tee 5), Eesti NSV suurim lihatööstuse ettevõte, on rajatud 1923.—24. a. ühisuse «Estonia Eksporttapamajad» Tallinna käitisena. 1978. a. tootis ta 34 849 t liha, 14 808 t vorsttooteid, 9645 t lihapooltooteid ja 7,5 milj. tingkarpi lihakonserve. Kombinaadil on tsehh Haapsalus, Märjamaal ja Kõrgessaares. Tapaloomi varutakse peamiselt Harju, Rapla, Haapsalu ja Hiiumaa raj-st. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 1900, neist Tallinnas 1593. Dir. on a-st 1967 V. Põllumees.

LIIVA on paikkond ja väike linnaosa Ülemiste järve ja Rahumäe vahel Nõmme ja Männiku liiviku liitealal, mõlemal pool Pärnu rdt-d. Valdavalt 1920.—30. a-te väikehoonestusega lääneosa liitub nüüdisajal vahetult Nõmmega, raudteest idas on suurel alal Tallinna Puu- ja Köögivilja Kaubastu laod, mõlemal pool Valdeku t-t paikneb L. männikusse rajatud L. k a l m i s t u (avatud 1935. a., pindala 65 ha). L. idaosas, mida läbib Viljandi mnt. ja katab valdavalt mets, asuvad metsamajandi keskus ja *«Raku» karusloomasovhoosi asula. Viimase juures on mälestusmärgiga tähistatud paik, kus Tallinna kaitseks kaevatud tankitõrjekraavis 1941—44 mõrvati Nõukogude patrioote. L. ala (408 ha) liideti Tallinnaga 27. II 1940. L. r a u d t e e j a a m asub Pärnu raudteel Balti jaamast 7 km kaugusel. Seal oli Peeter Suure merekindluse raudtee sõlmjaam, kust suundusid haruteed Pääskülla, Suurupisse, Vääna, Kurnale ja Sausti.

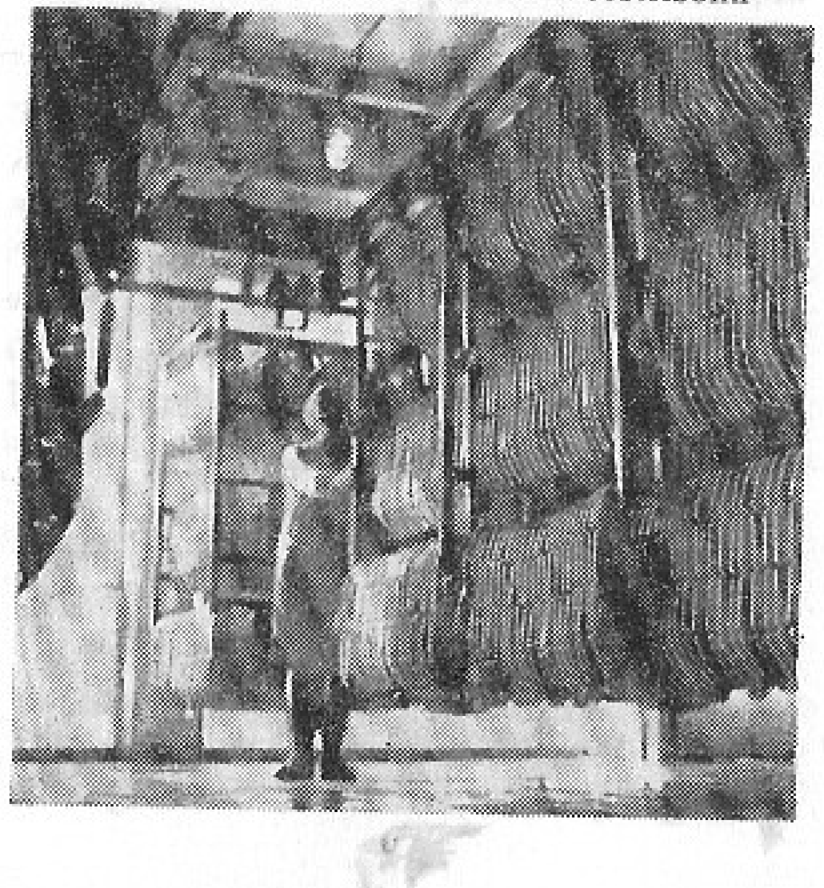

Liha- ja Konservikombinaadi vorstitsehh

LILLEKÜLA on linnaosa kesklinnast edelas raudtee ja Paldiski mnt. vahel L. tasandikul, hõlmab ka Linnu tee piirkonna omaaegsest Kristiine heinamaast. Paldiski mnt. ja Endla t. vahelises vanemas osas on tihedama hoonestusega elamupiirkond, lõunas valdavalt uuem aedlinn, Mustamäe tee ja Keemia t. vahel Välja ja Kuldnoka t. piirkonnas 5- ja 9-korruseliste paneelelamute piirkond («Eesti Projekt», planeerimiskava arh. E. Kilps, teostusjoonised T. Argus, E. Kukkur ja V. Lukk; üldpinda 130 000 m², ehitamist alustati 1973. a.). Tööstusettevõtted paiknevad Tulika ja Madara t. («Polümeer» ning «Standardi» tsehhid, Taksopark, mitu automajandit ja tootmisbaasi) ning Mustamäe tee piirkonnas («Ilmarine», «Kommunaari» kroomnahavabrik, «Talleks», Tallinna Liimitehas). — L. hoonestamine algas 1904. a., kui ehituskruntideks tükeldatud Wittenhofi suvemõisa (Mustamäe tee ja Endla t. nurgal) maaalale rajati Keemia t., Mehaanika t., Metalli t., Mineraali t. jmt. 1930. a-te alguses rajati rohkesti lillenimelisi tänavaid, sellest tuleb linnaosa nimi. Sõjaeelses hoonestuses paistab arhitektuuri poolest silma kaksik- ja ridamajadest koosnev elamurühm Maasika ja Vaarika t. (1932—33, arh-d A. Volberg, E.-J. Kuusik, E. Jacoby ja E. Lohk), nüüdisaegses *Pioneeride ja Koolinoorte Palee (omaaegse Löwenruh' suvemõisa alal), *«Ilmarise» haldushoone, Tallinna *aiandussovhoosi kontor ja «Marja» kauplus (1977, H. Aurik). Ametlikult kuuluvad L. juurde ka Siili ja Sääse mikrorajoon. — 1929. a. rajatud L. r a u d t e e p e a t u s asub Balti jaamast 2 km kaugusel.

LIMONAADITEHAS, Tallinna L. (Suur-Patarei t. 20, Kadaka tee 76b), tootis 1978. a. 12,4 milj. l karastusjooke ning villis 8,1 milj. l veini. Tehase rajas V. Auster 1896. a. (paiknes 1899. a-ni Suur-Karja t. 15), 1924. a-st kuulus ta Tallinna Karastusjookide osaühisusele ja 1928—40 osaühisusele «Talko». 1941. a. ühendati temaga a/s-i «Tasüt» süsihappetehas ning 1945. a. mitu väikekäitist, sealh. Tartu Õlletehase Tallinna limonaaditehas. Praegust nime kannab tehas 1951. a-st. 1979. a. valmivad Mustamäel uued tootmishooned; pepsikoolatsehh anti käiku 1978. a. lõpus (projektvõimsus 20 milj. l pepsikoolat aastas). L-l on tsehh Jõhvis. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 328, neist Tallinnas 223. Dir. on a-st 1971 J. Puidet.

«LINDA», Nahkgalanteriikombinaat «L.» (Sulevimägi 2), moodustati 1963. a. tööstuskombinaadi «Välk», V. Klementi nim. Õmblusvabriku, Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi jmt. ettevõtte nahkpudukaubatsehhist. Ta toodab karusnahast, nahast ja tehisnahast esemeid (kasukaid, kraesid, mütse, kindaid, käe-, kande- ja reisikotte, ranitsaid, portfelle, mappe, kohvreid, nahkpudukaupa) ning pargib kroomnahka (valmistab näit. taimpark-, kinda-, antiik- ja voodrinahka). 1978. a. valmistati karusnahatooteid ligi 23,4 milj. rbl. eest ning nahast ja tehisnahast esemeid 7,9 milj. rbl. eest, nahka pargiti 15,3 milj. dm^2. Kombinaadil on tsehh Kohilas, Tartus ja Viljandis ning jaoskond Elvas ja Tapal. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 1411, neist Tallinnas 671. Dir. on a-st 1975 P. Lust.

LINDA KIVI, Tallinna tuntuimaid rändrahne (rabakivi-graniit), asub Ülemiste järves põhjakalda lähedal (nähtav Tartu mnt-lt) ja on looduskaitse all; suurim ümbermõõt 19,2 m, kõrgus 5,1 m ja ligikaudne maht 58 m³. Kivi põhjapoolse külje juures on 3 madalamat rahnu. L. k. on omapärane Ülemiste järve veetaseme mõõdupost: kivvi on märgitud aastaarvud 1826, 1887, 1901, 1908, 1960, 1970, 1971 ja 1975 (märkimata on 1915), millal ta oli kuival. — Rahvamuistendi järgi pillas Linda selle kivi põllest, kui ta Kalevi kalmule (Toompeale) kive kandis. Sama muistendi kohaselt on Ülemiste järv tekkinud leinava Linda pisaraist.

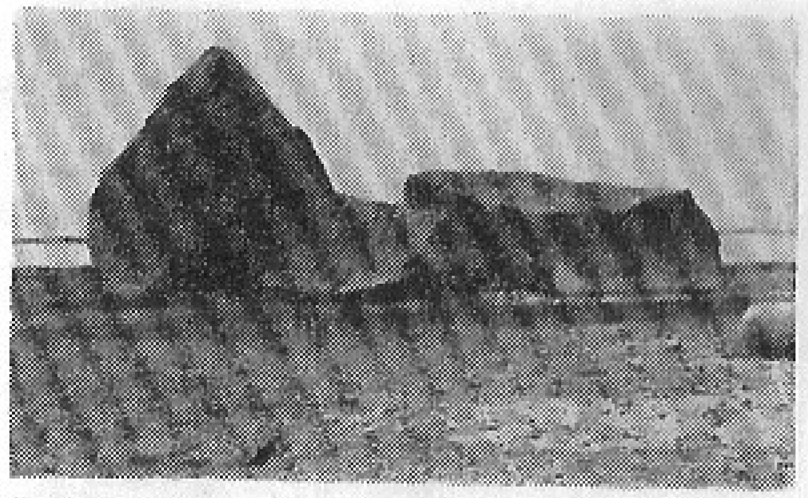

Linda kivi madala veeseisu aegu

LINDAMÄE PARK paikneb Rootsi bastionil; pindala 1,2 ha. 17. saj. lõpus Toompea nõlva vastu ehit. bastion loovutati linnale 1857. a. Pargile on iseloomulikud pahklikud

Lindamäe park. Skulptuur «Linda»

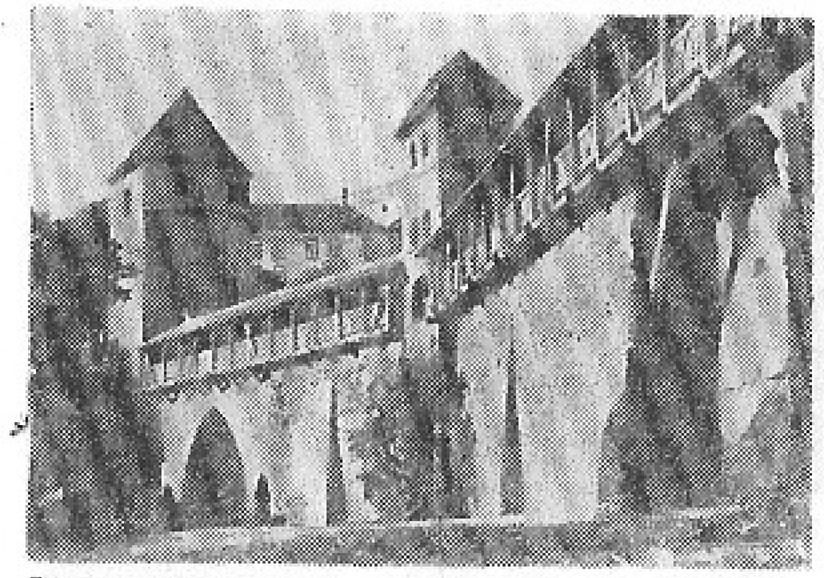

Linnakindlustused. Linnamüür ja Kuldjala torn Nooruse t.

põlispärnad. 1920. a. püstitati mäele A. Weizenbergi skulptuur «Linda», selle järgi on park nime saanud. Bastioni müüri piiravas vallikraavinõos asub *Hirvepark.

LINNAKINDLUSTUSED. Linnamüür, keskaegse all-linna kaitsepiire, on kujunenud vastavalt hoonestusala kasvule, ja sõjatehnika arengule. 13. saj. I poolel ümbritses ilmselt puidust kaitsepiire Raekoja platsi lähimat ümbrust. A-il 1265—80 nõudis *Taani kuninganna Margrete korduvalt linna paremat kindlustamist. Kuninga voliniku J. Canne ettepanekul (1310) tuli kaitsepiiret tugevdada ja müüriga hõlmatud ala laiendada. Kaitsepiirdesse haarati linna põhjaosas asuv Mihkli klooster, ehitati Nunnavärav, Nunnatorn (konsooltorn) ja Kuldjala torn (põhiplaanilt hoburauakujuline). 14. saj. keskel rajati praegusele kohale kindlustusvööndi lõuna- ja idalõik, mida tugevdas 8 värava- ja 6 müüritorni (7—14 m kõrged; torne hooldavate pealikute nimekiri pärineb a-st 1355). Osal ringmüürist (4,4—6,7 m kõrge) oli kivikaartele toetuv, osal puidust kaitsekäik. Lõunast ja idast tugevdas kaitset kraav, mille veega täitmise luba anti 1345. a., kraavi välisküljel oli kaitsevall. Tulirelvade levides hakati 1370. a-il rajama üldist eeskaitsevööndit ja eesväravaid ning seniseid kaitseehitisi tugevdama ja kõrgendama. Sajandi lõpus ehitati poolringikujulise põhiplaaniga torne, 15. saj. algusest alates kolmveerandringikujulise põhiplaaniga paksuseinalisi ja kõrgeid torne. Tornide allosas olid kauba- või sõjamoonalaod (näit. Plate tornis ja Hellemani tornis) või vangla (Bremeni tornis). Ülaosas oli 2 kaitsekorrust, alumine suurtükkide ja lahtine ülemine heitemasinate tarvis. Torne ühendas paksul (2,1—2,3 m) ja kõrgel (10—13 m), kohati tugipiitadega toestatud müüril kulgev katusega kaitsekäik. 15. saj. täiendati kaitseehitisi pidevalt. 1446—62 ehitati uued eesväravad, 1471—73 eeskaitseala (*Zwinger*) Viru eesvärava juurde, seejärel *Kiek in de Kök ja 16. saj. *Paks Margareeta. Lõpuks oli 2,35 km pikkusel, 2,3—3,1 m paksusel ja 13,5—15,9 m kõrgusel linnamüüril üle 40 torni (18—20 m kõrged), sealh. 27 ringmüüri-, 6 peavärava- ja 2 vaheväravatorni (Pika ja Lühikese jala) ning 12 eeskaitse müüritorni. Säilinud on 1,85 km müüri, 20 torni ja 2 vahe- ning 2 eesvärava osi. Topeltmüürid, peavallikraav, eesvallid, väravaehitised ja palissaadid hõlmasid 11 ha. Algul järgis kaitsevööndi ehituslaad Gotlandi, Reinimaa, Vestfaali ja Saksa Ordu ehituskunsti eeskuju, kuid arenes hiljem suhteliselt iseseisvaks. Tallinna kaitseehitiste asjalik lihtsus ning hea ehitustehniline tase mõjustas kogu Põhja-Eesti linnusearhitektuuri. Uus ehitusjärk algas 1532. a. horisontaalkaitsest lähtuvate vallkindlustuste rajamisega väljapoole linnamüüri. All-linna lõunaküljele tehti uus vallivöönd. Liivi sõja eel ehitati rondeele (Kiek in de Köki ja Viru värava ette), bastione (Toompea ette), Karja vallivärav ja Lurenburgi suurtükitorn. 17. saj. keskel rajati kombineeritud või Hollandi süsteemis bastione. 1670. a-il alustati põhjalikku vallkindlustuste ümberkorraldamist. Mitu korda muudetud ehituskava (lõpliku tegid P. von Essen ja E. Dahlberg) jõuti teostada osaliselt, 1710. a-ks olid uutest S. de Vaubani süsteemis bastionidest valmis Skoone (Rannamägi), Rootsi (Lindamägi) ja Ingeri bastion (Harjumägi). Vööndis oli 7 bastioni, 7 reduuti, 1 raveliin (Wismari), uus peavallikraav, kasematte jm. Kraavi ümbritsesid varjatud tee, glassii ja esplanaad. Vööndit täiendati 18. saj. lõpuni (eelkõige sada-

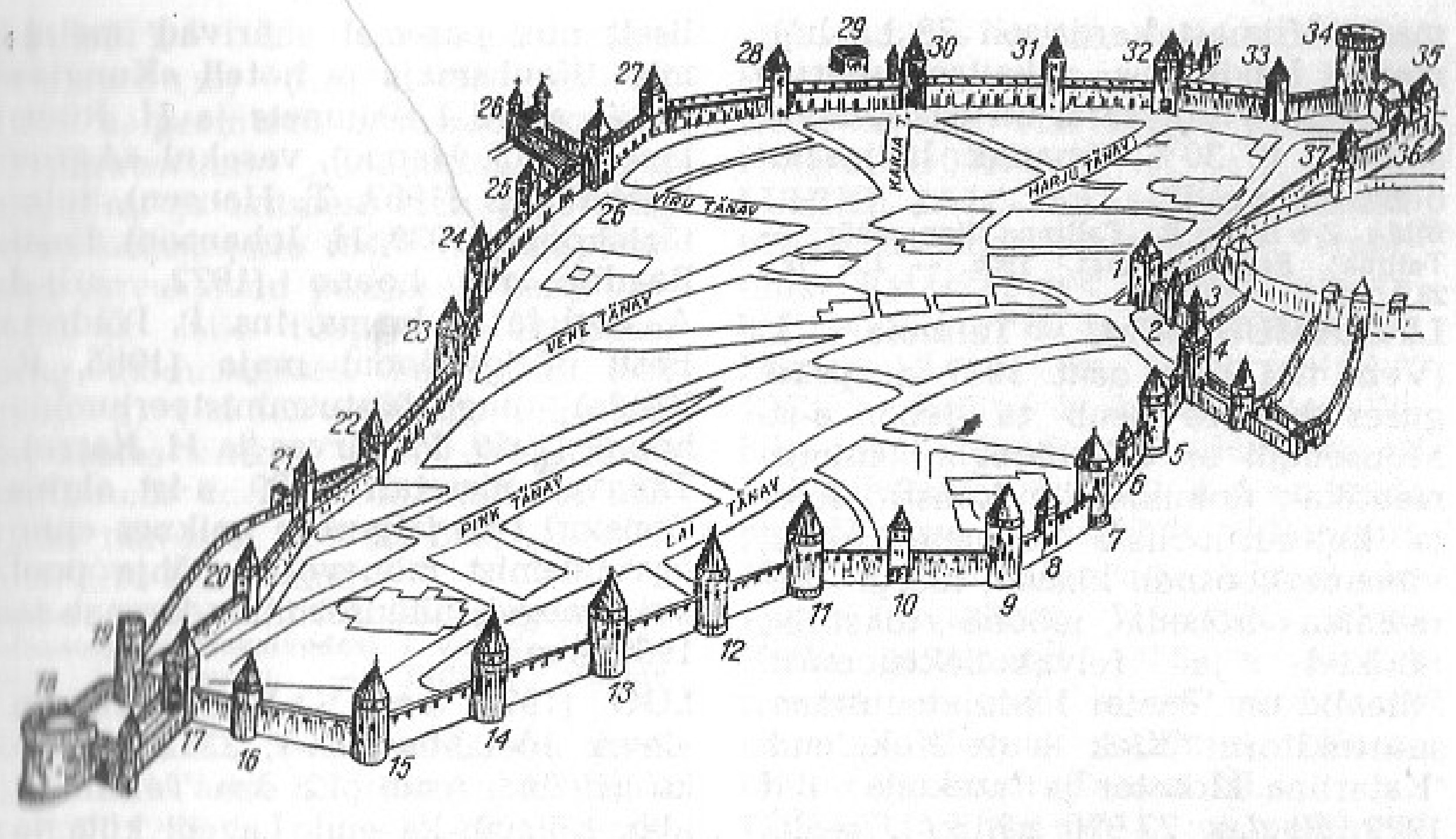

Linnamüür 16. saj. I poolel:
1 Pika jala väravatorn, *2* Seegitagune torn (pole säilinud), *3* Saunatagune torn (säilinud osaliselt), *4* Nunnavärav (pole säilinud), *5* Nunnatorn, *6* Saunatorn, *7* Kuldjala torn, *8* Nunnadetagune torn, *9* Loewenschede torn, *10* Lippe torn (pole säilinud), *11* Köismäe torn, *12* Plate torn, *13* Eppingi torn, *14* Grusbeke-tagune torn, *15* Renteni torn (pole säilinud), *16* Wulfardi-tagune torn (säilinud osaliselt), *17* Suur Rannavärav (säilinud eesvärava torn), *18* Paks Margareeta, *19* Stoltingi torn, *20* Hattorpe-tagune torn, *21* torn end. Vene kiriku juures (pole säilinud), *22* Väike Rannavärav (pole säilinud), *23* Bremeni torn, *24* Munkadetagune torn, *25* Hellemani torn, *26* Viru värav (säilinud eesvärava tornid), *27* Hinke torn, *28* Duveli ehk Kuraditorn (pole säilinud), *29* Lurenburg (pole säilinud), *30* Karjavärav (pole säilinud), *31* Assauwe torn, *32* Harju värav (pole säilinud), *33* Kitsetorn (pole säilinud), *34* Kiek in de Kök, *35* Neitsitorn, *36* Tallitorn, *37* Lühikese jala värav

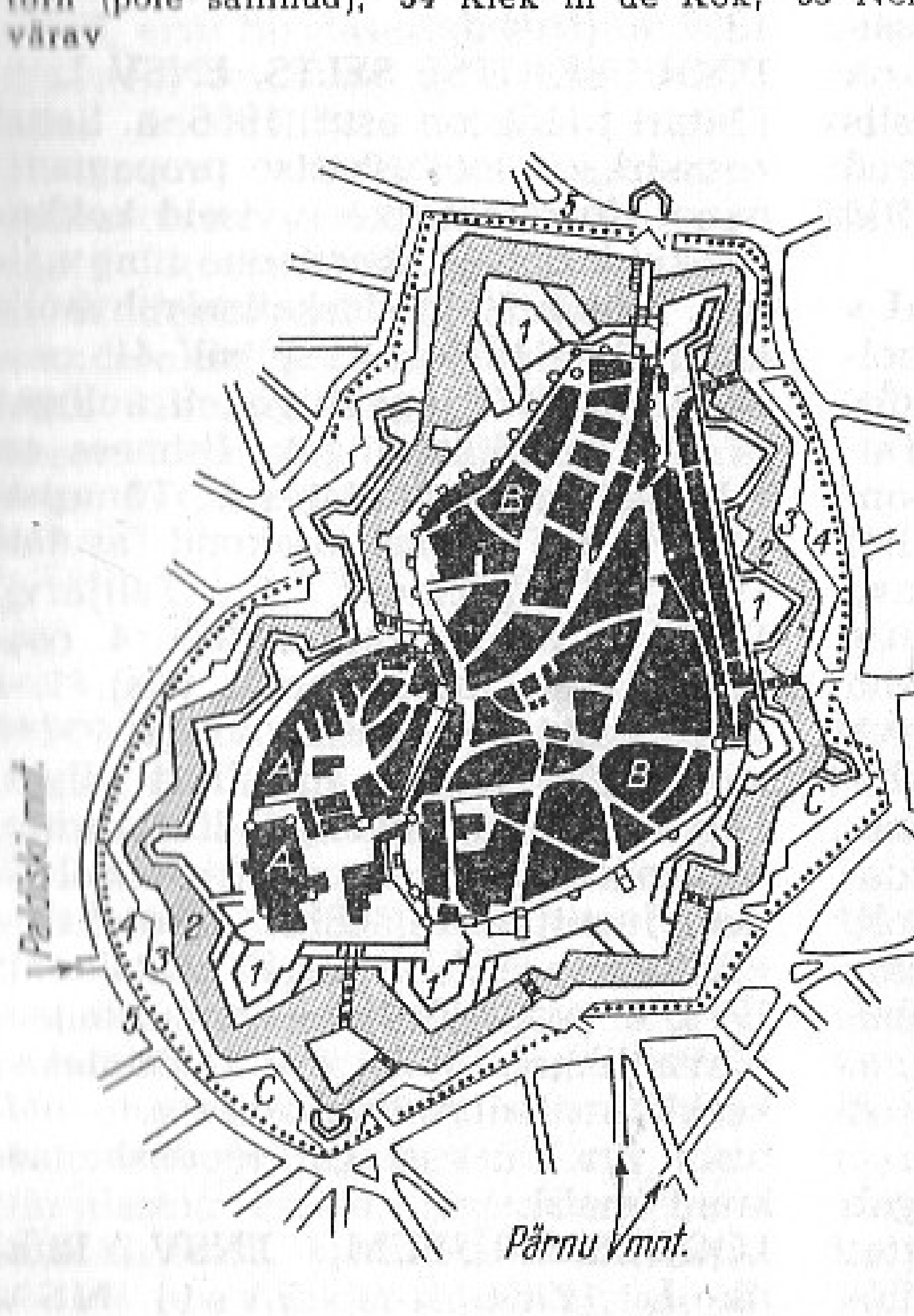

Vallkindlustuste skeem (19. saj. keskpaik). *A* Toompea, *B* all-linn, *C* kindlustusvöönd: *1* bastionid, *2* peavallikraav, *3* varjatud tee, *4* glassii, *5* promenaadid

mas). Viimast korda oli 78 ha hõlmav kindlustus kaitseolukorras 1854—55. Nüüdisajal on bastionidest säilinud u. 30%, enamik haljasaladena. Tahvel II.
Bibl.: Z o b e l, R. Tallinna linnamüür. — Tallinn: Eesti Raamat, 1966. — 159 lk., 28 l. ill.

LINNAMUUSEUM, Tallinna L. (Vene t. 17), on asut. 1937. a.; praeguses hoones asub ta 1965. a-st. Muuseumil on arheoloogia-, numismaatika-, dokumendi-, kunsti-, foto- ja kultuuriolooliste esemete kogu; viimane koosneb klaasi-, märgi-, keraamika-, hõbeda-, mööbli-, tekstiili-, raidkivi- ja relvakollektsioonist. Filiaalid on *Peeter I Majamuuseum, suurtükitorn *Kiek in de Kök, end. *Katariina klooster ja *raekoda. 1. I 1979 oli L-s 77 976 säilikut, sealh. 36 786 fotot ja 6660 dokumenti. 1978. a. külastas muuseumi (filiaalid kaasa arvatud) 432 225 in. Dir. on a-st 1972 M. Teder. — 1963. a-st on muuseumi juures k o d u - u u r i m i s r i n g (1. I 1979. a. 94 liiget, esimees asutamisest alates V. Miller). See korraldab ettekandekoosolekuid (1978. a. peeti neid 27) ja ekskursioone ning kogub muuseumile esemeid. — Muuseumihoone on 14.—18. saj. arhitektuurimälestis (ühise kelpkatuse all paiknenud aidad ja aidakorrustega elamu olid 18. saj. ehit. elamuks).

«LIVIKO», Tootmiskoondis «L.» (Tartu mnt. 76), kangeid alkohoolseid jooke valmistav tootmiskoondis, moodustati 1971. a., kui liideti Tallinna Likööri- ja Viinatehas (koondise peatehas, asut. 1901. a. Riigi Viinalaona nr. 1) ja 5 piiritusetehast. Koondisel on Tallinnas toorpiirituse (tooretanooli) puhastamise tsehh (asut. 1875. a. peenviinatehasena «Rosen & Ko.») ning Ebaveres, Lehtses, Moel, Rakveres ja Roosna-Allikul piiritusetehas. 1978. a. tootis «L.» 15 244 000 l tooretanooli, 20 597 000 l viina jm. piiritusjooke, 2644 t süsihappegaasi ja 1021 t süsihappejääd. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 701, neist Tallinnas 349. Dir. on a-st 1966 J. Tulev.

M. LOMONOSSOVI TÄNAV algab Kaubamaja juurest ja kulgeb itta; pikkus 1,2 km. Hoonestus on põhiliselt uus, paremal väärivad mainimist *Kaubamaja ja hotell «Kungla» (1969, arh-d I. Puumets ja H. Rüütlane, ins. J. Henno), vasakul «Agro» lillekauplus (1967, T. Hansen), tuletõrjehoone (1938, H. Johanson), Eesti Raadio uus hoone (1972, arh-d A. Eigi ja J. Jaama, ins. P. Põldre), Eesti Televisiooni maja (1965, P. Koido) ning tööstusministeeriumide hoone (1950, P. Tarvas ja H. Karro). Tänavat nimetati 1820. a-ist alates Gonsiori t-ks (algusosa paiknes enne õgvendamist mõnevõrra põhja pool kui praegu), nüüdset nime kannab ta 1950. a-st.

LOO (1977. a-ni S a h a - L o o) on alevik Jõelähtme kn-s; 1312 elanikku (1978). Asub 12 km Tallinnast idas, hõlmab ka end. Lagedi küla ja mõisa, mis paiknevad Pirita jõe paremal kaldal. Asulas on *Näidislinnuvabriku keskus, tootmistsoon ja spordihoone (1974). Arheoloogiamälestisena pälvib tähelepanu Proosa kalme. — Asula on ehitatud põhiliselt 1960. a-il Saha-Loo küla maale. Lagedi küla on esimest korda mainitud 1241. a. (*Lakethæ*), mõisat 1397. a. (*Lakede*).

LOODUSKAITSE SELTS, ENSV L. S. (Tatari t. 15), on asut. 1966. a. Seltsi eesmärk on looduskaitse propageerimine. Korraldatakse suviseid kokkutulekuid, õppeekskursioone ning näitusi, töötab 36 looduskaitse rahvaülikooli. 1. I 1979 oli seltsil 41 osakonda, 13 902 tegevliiget, 8 auliiget ja 318 juriidilist liiget. Esimees on seltsi asutamisest alates E. Tõnurist. — L. S-i Tallinna osakond asutati 1967. a. (esimees G. Talijärv), 1975. a. moodustati sellest 4 osakonda (igas linnarajoonis üks), 1. I 1978 kuulus neisse kokku 1743 tegevliiget ja 54 juriidilist liiget. Tegutseb mitu ringi (loodusfotoring, ikebanaring jm.). Asutustes (Geoloogia Instituudis, «EKE Projektis», «Talleksis» jm.) on üle 20 sektsiooni; 1974. a. avati Tallinna looduskaitserahvaülikool. 1975. a-st tähistatakse keskkonnakaitsenõupidamiste, näituste jm. üritustega looduskaitsekuud (mais).

LOODUSMUUSEUM, ENSV Riiklik L. (1964. a-ni E e s t i N S V R i i k l i k L o o d u s t e a d u s t e M u u s e u m) (Lai t. 29), asutati 1941. a. peamiselt Eestimaa Provintsiaalmuuseumi loodusteaduslikest kogudest ja mitmest erakogust ning avati külastajaile 1946. a. Väljapanekud tutvustavad peamiselt Eesti loodust ja selle tüüpilisi elukooslusi ning looduskaitset. Fondis oli 1. I 1979. a. 105 535 säilikut, külastusi on aastas keskm. 45 000 (väljaspool muuseumi korraldatud ränd- ja alalistel näitustel üle 100 000). Dir. on a-st 1970 J. Remmel.
Bibl.: ENSV Riiklik Loodusmuuseum: Muuseumi varasalvedest / Koost. H. Mann, L. Repnau. — Tallinn: Valgus, 1977. — 47 lk., ill.

LOOMAAED, Tallinna L., on asut. 1939. a. ja asub Kadriorus (Mäekalda t. 45). 1978. a. oli seal 2151 isendit 433 liigist (imetajaid 126, linde 128, roomajaid 48, kahepaikseid 14, kalu 109 ja selgrootuid 8 liiki). Ebasoodsaist pidamis- ja ekspositsioonitingimustest hoolimata kuulub Tallinna L. zooloogilise väärtuse, haruldaste loomade ja paljunemise poolest NSV Liidu parimate hulka. Kollektsiooni väärtuslikema osa moodustavad sõralised, eriti hirvlased ja kaljukitsed; viimastest leiduvad seal kõik NSV Liidus looduslikult elavad liigid. Tähelepanu väärib ka karulaste, pesukarulaste, veiste, faasanite, papagoide, krokodillide ja madude valik. Kollektsiooni täiendatakse ja parandatakse puhtzooloogilisest aspektist lähtudes. Kavandatud on ajakohase loomaaia ehitamine Veskimetsa. Dir. on a-st 1975 M. Kaal.
Bibl.: Tallinna Loomaaed / Koost. M. Kaal, M. Lippmeister, K. Stern, E. Värnik. — Tallinn: Tallinna Loomaaed, 1976. — 35 lk., 16 l. ill. — Rööptekst vene k.

«LOOMING», kirjandus- ja ühiskondlik-poliitiline ajakiri, ENSV Kirjanike Liidu häälekandja, on asut. 1923. a. (alustas ilmumist Eesti Kirjanikkude Liidu häälekandjana, ilmus 1941. a-ni Tartus, Saksa fašistliku okupatsiooni ajal ei ilmunud). Kõrvu algupärase ilukirjandusega avaldab «L.» ühiskondlik-poliitilist publitsistikat, olukirjeldusi ja reisikirju, kultuurialaseid esseid, kirjandusteoreetilisi kirjutisi, kriitikat, tõlkeilukirjandust jm. Ajakiri ilmub kirjastuse «Perioodika» väljaandel kord kuus. Peatoimetaja on a-st 1976 K. Kurg; toimetus asub Harju t. 1. Tiraaž oli 1978. a. 19 000.

LÜHIKE JALG on all-linna Toompeaga ühendav jalakäijate trepptänav Rataskaevu t. ja Pika jala vahel; pikkus u. 80 m, tõus üle 16 m. Esimest korda on teda mainitud 1353. a. (ladina k. *brevis mons* 'lühike mägi'). Tähtsa ühendusteena oli L. j. kindlustatud: 1310. a-st on teada puittõketega kitsaskäik (klausuur), 1355. a. mainitakse mäe jalamil olevat väravatõket, kiviraidur Hans Kotke juhtimisel 1456. a. tänava ülaotsa ehitatud kivist väravatorn on tänapäevani säilinud (ülaosa ümber ehitatud). Tahvel III.

LÜKATI, ka K o s e - L., on paikkond Pirita jõe orus Kloostrimetsast alamal. Seal on Pirita jõel kärestik (pikkus 1,1 km, langus 5,3 m) ning sillast ülemal jõe vasakul kaldal alamkambriumi liivakivide paljandeid (lükati kihistik). Jõe paremal kaldal litoriina staadiumi rannaluiteil ja liivikuil kasvav männimets on puhkeala; hoonestus paikneb jõe vasakul kaldal (*Kose). — Koht on nime saanud L. veskitalu järgi, mida on esimest korda mainitud 1431. a. (*Luckede*; veelgi varem tunti L. veskit *Väo veskina).

M

MAARDU. Tallinna Mereraj-le alluv M. a l e v asub Põhja-Eesti lavamaa servaalal Kroodi orust idas, Tallinnast 15—18 km; pindala 3,8 km², 9972 elanikku (1979). Alevi maa-ala ulatub M. järve juurest Leningradi mnt. äärest kirdesse, 1,5 km kauguseni merest (*Kallavere), ning jaotub omaaegse Kroodi küla maale rajatud tööstuspiirkonnaks ja Kallavere elamupiirkonnaks (neid eraldab karjääriala). M-s asub üleliidulise tähtsusega *M. Keemiatehas, alevi

tööhõivelise elanikkonna valdav osa töötab selle tsehhides, fosforiidimaagikarjääris ning killustiku ja põlevkivibituumeni tootmises. M. ehitusorganisatsioonid (trusti «Zaphimremstroimontaž» remondi-, ehitus- ja montaaživalitsus nr. 10, trusti «Koksohimmontaž» M. seadistustööde jaoskond, Tallinna Ehitustrusti Ehitusvalitsus nr. 8) ja veondusasutused (raudteejaam) teenindavad põhiliselt keemiatööstust; M-s asuv autobaas nr. 1 teenindab eeskätt Harju raj. ettevõtteid. Kallavere elamupiirkonnas paiknevad M. keskkool (asut. 1964, 1100 õpilast), õhtukeskkool (300 õpilast), keemiatehase klubi, M. Gorki nim. Tallinna Keskraamatukogu harukogud Kallavere raamatukogu ja lasteraamatukogu (kokku 66 500 kd.), 150 voodikohaga haigla koos polikliinikuga (keemiatehase arsti- ja sanitaarosakond), 9 kauplust, teenindustöökoda, söökla ja restoran. — M. kohal varem asunud Kroodi küla rajati 19. saj. Nüüdisasula rajati koos keemiatehasega ja sai aleviks 23. III 1951 (kuulus Harju raj-i), 12. III 1955 liideti temaga Kallavere, Tallinna Mereraj-le allutati ta 21. XII 1962. — M. küla asub Jõelähtme kn-s M. järvest kagus, Tallinnast 17 km; 117 elanikku (1979). Asulas on Kostivere sovhoosi M. osakonna keskus, säilinud on mõisahoone ja -park. — M. küla on mainitud 1241. a. (*Martækilæ*), M. mõisat alates 1397. a-st (*Mærte*). Mõisa maale rajatud fosforiidikaevandus, tehas ja alev on M. nime saanud mõisa järgi.

MAARDU JÄRV (varasem nimi Liivakandi järv) on pindalalt (1,75 km^2) Ülemiste järve järel teine Tallinna lähiümbruse siseveekogu. Ta paikneb Põhja-Eesti lavamaal Leningradi mnt-st lõunas Maardu alevi juures, meretasemest keskm. 33 m kõrgemal, ja on tekkinud lahesopist, mis eraldus merest Läänemere antsülusе staadiumi alguses. Suurim sügavus on üle 3 m, keskmine 1,9 m, põhja katab meetripaksune sapropeelikiht. Põhjast ja loodest piiravad järve vanad rannavallid, mujal on kaldad madalad ja soised. 1893. a. kaevati järvest mereni Kroodi kanal, 1894. a. sügisel pääsesid selle veseväravad valla ja järv jooksis tühjaks. 1939. a. järv taastati, et saada vett Maardu fosforiiditehase tarbeks. Veevaru rohkendamiseks ehitati 1964. a. Kostiverre pumbajaam, mille kaudu järve tuleb aastas u. 10 milj. m^3 vett. Nüüdisajal on M. j. segatoiteline veekogu, peamised kalad on ahven, särg ja haug, leidub ka lutsu ja vähesel määral hõbekokre; viimane oli pärast sissetoomist (1949) aastaid valdav püügikala. Järve põhjakaldal paikneb kalasportlaste paadisadam ja läänekalda lähedal suur aianduspiirkond. M. j-e läbib Maardu oja (pikkus 10 km, jõgikond 22,9 km^2), mis suubub keemiatehase heitveekanalina Randvere lahte.

MAARDU KEEMIATEHAS, Maardu alevis asuv põhikeemiatööstuse ettevõte, on asut. 1920. a. Ülgasel osaühinguna «Eesti Fosforiit». 1939. a. alustati Maardus uue fosforiidikaevanduse ja rikastusvabriku rajamist. 1950. a-il ehitati väävelhappe- ja superfosfaaditsehh. 1978. a. toodeti 688 273 t liht- ja 500 041 t granuleeritud superfosfaati, 219 960 t väävelhapet, 655 221 m^3 lubjakivikillustikku, 201 799 t fosforiidijahu ja 27 571 t bituumenit; kaevandati 712 828 t fosforiidimaaki, seejuures teisaldati 5,2 milj. m^3 mäemassi. 1966. a. anti tehasele Tööpunalipu orden. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 1973, dir. on a-st 1977 P. Piller. Tahvel VI.

MAARJAMÄE on paikkond ja linnaosa Kadrioru ja Pirita vahel, 5—6 km kesklinnast kirdes. Kaheks terrassiks jagunev paekallas ulatub seal mereni. M-l paiknevad ENSV Rahvamajanduse Saavutuste Näitus ja *M. mälestusansambel, neist idas on aedlinnaosa ja «Norma» staadion. — 1689. a-st on teateid M-l olnud Ristimäe kõrtsi kohta (*Ristimeh Krog*). 17. saj. lõpus rajati sinna suvemõis (*Strietberg, Streitberg*). Selle hilisem omanik kaupmees J. G. Clementz asutas 1811. a. tollaseid tollisoodustusi kasutades nüüdse Pirita tee äärde Ameerikast toodava toorsuhkru töötlemiseks vabriku (töötas 1837. a-ni). Selle järgi kutsuti kohta Suhkrumäeks. Nüüdse nime (saksa *Marienberg*) sai ta pärast seda, kui mõisa ostis (1873) kindraladjutant A. Orlov-Davõdov ja laskis mõisahoone esinduslikuks lossiks ehitada (arh. N. Thamm). 1820. a-il suvitas M. lossis kirjanik N. Karamzin koos perekonnaga. Praegu kuulub loss Ajaloomuuseumi valdusse, sinna tehakse revolutsiooniteemaline ekspositsioon. Suvilalinnaosa hakkas M-le tekkima 19. saj. lõpus, praeguse ulatuse omandas ta väikeelamute piirkonnana 1950. a-te lõpus.

MAARJAMÄE MÄLESTUSANSAMBEL, Nõukogude võimu eest võidelnute memoriaalansambel, on püstitatud Tallinna lahe ja Lasnamäe paekalda vahelisele platoole mereäärsesse haljasvööndisse. I järk, mis valmis 1975. a., hõlmab platoo arhitektuurilise kujunduse, arh. M. Pordi projekteeritud Jääretke obeliski (kõrgus 35 m; 1960, skulptor L. Tolli pronksreljeefid), miiniristlejate «Avtroil» ja «Spartak» madruste hauad ning NSV Liidu kangelase J. Nikonovi haua. Prismataolisi kujundeid moodustavad dolomiidiga vooderdatud kaldseinad ja muruga kaetud kaldpinnad, mille vahel kulgevad teed, loovad rahuliku suurejoonelise ruumimõju. Pirita tee kohale eenduvat merele avanevat väljakut piiravad tribüünid, nende kõrval igavese tule kohal kõrguvaisse pülooni-desse on süvistatud leina väljendavad ülestõstetud käed (kunstnik J. Palm). Väljakult paekalda suunas kulgeva peatee lõppu on planeeritud ansambli II järk. Sellega ristuv tee algab Pirita teelt ja kulgeb kahe pülooni vahel asetseva hukkuvat linnuparve kujutava pronksskulptuuri (M. Varik) alt haudade juurde. Ansambli autorid on A. Murdmaa (kollektiivi juht), arh-d P. Jänes, R. Kersten, H. Sepmann, skulptor M. Varik, maalikunstnik J. Palm ja ins. V. Hütsi. Tahvel XVIII.

MAAVILJELUSE INSTITUUT, Eesti M. ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise I. (lüh. EMMTUI), on ENSV Põllumajandusministeeriumi uurimisasutus; keskus asub Harju raj. *Saku alevikus. EMMTUI moodustati 1956. a. kahest ENSV Teaduste Akadeemia instituudist (maaparandus- ja sookultuuri- ning taimekasvatusinstituudist, mis olid asut. 1946. a.) ja Jõgeva sordiaretusjaamast. Instituudil on agrokeemia-, aretus-, juhtimisprobleemide, kultuurrohumaade, köögiviljandus-, maaparandus-, majandusmatemaatika-, mehhaniseerimis-, mullauurimis-, puuviljandus-, põllundus-, taimekaitse- ja ökonoomikaosakond, keemia kesklaboratoorium, mikrobioloogialaboratoorium, Jõgeva sordiaretusjaam, mehhaniseerimiskatsejaam, erikonstrueerimisbüroo, arvutuskeskus ja 13 isemajandavat katsemajandit (sealh. *Saku näidissovhoos). Töötajaid oli 1. I 1979. a. 407 (katsemajanditeta), sealh. teadustöötajaid 167 (doktoreid 9 ja kandidaate 94). Dir. on a-st 1979 E. Tõnurist.

«MAJAK» (Koplirand 49), Tallinnas asuv kalurikolhoos, on asut. 1949. a. Liikmeid oli 1. I 1979. a. 871, sealh. kalureid 336. Laevastik koosneb 22 laevast (4 on ookeanilaevad) ja 22 mootorpaadist. Kalastatakse Atlandil ja Läänemerel. Kolhoosil on kalakasvandus (sumpades) Keila-Joal ja Salmistul. 1978. a. valmistati 4,8 milj. tingkarpi kalakonserve ja kasvatati 15,2 t vikerforelli. Kõrvaltoodanguna tehakse tööriideid ja mittestandardseid klaasplastist kalakasvatusseadmeid. Juhatuse esimees on a-st 1958 M. Berežnoi.

MAJANDUSE INSTITUUT, ENSV TA M. I. (Estonia pst. 7), on asut. 1947. a. Peamised uurimisvaldkonnad: Eesti NSV tootlike jõudude areng ja paigutus, rahvamajanduse planeerimise teooria ja meetodid, Eesti NSV ja tema territoriaalsete tootmissüsteemide sotsiaal-majandusliku arengu matemaatiline modelleerimine, põlevkivi komplekse kasutamise majanduslikult optimaalse suuna määramine, arenenud sotsialismi majandusmehhanismi küsimused, sotsiaalse ja majandusliku arengu juhtimise õigusprobleemid. Instituudis on töötanud akadeemikud R. Antons, N. Buzulukov, A. Köörna ja A. Veimer ning korrespondentliige O. Sepre, praegu töötab seal korrespondentliige V. Tarmisto. 1. I 1979 oli töötajaid 172, sealh. teadustöötajaid 82 (doktoreid 6, kandi-

daate 45). Dir. on a-st 1974 V. Tarmisto.

Bibl.: Majanduse Instituut 1946—1971. — Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia, 1971. — 83 lk.

MALEMAJA, Paul *Kerese nim. Vabariiklik Malemaja.

«MARAT», Tallinna Trikotaažitootmiskoondis «M.» (Tartu mnt. 63), toodab puuvill- ja siidpesu ning puuvillasest, villasest ja sünteetilisest lõngast pealistrikooesemeid. 1978. a. valmistati 12 milj. pesu- ja 4 milj. pealiseset. 1. I 1979 oli koondises 3154 töötajat, neist Tallinnas 2279. — «M.» asutati 1940. a. natsionaliseeritud väikekäitistest. 1946. a. liideti temaga viimistlusvabrik «Pioneer» ning 1959.—63. a. 3 Tallinna ja Pärnu väikekäitist. 1965. a-st on «M-l» trikotaaživabrik Pärnus ja pesuvabrik Raja alevikus (Mustvee lähedal). 1966. a. valmis peaettevõtte uus tootmishoone. Tootmiskoondiseks muudeti «M.» 1969. a. 1971. a-st on tal tootmisjaoskond Antsla lähedal, 1973. a-st Dejevos (Saaremaal) ja 1979. a-st Paldiskis. «M-i» töötaja A. Tammistu on sotsialistliku töö kangelane. Dir. on a-st 1975 A. Kapral.

MARKSISMI-LENINISMI ÜLIKOOL, EKP Tallinna Linnakomitee M.-L. Ü. (Sakala t. 3), on parteiharidusvõrgu kõrgema astme õppeasutus; õpiaeg kestab 2—3 aastat. Ülikoolil on 3 teaduskonda (partei- ja majandusaktiivi, ideoloogiakaadri ja kaugõppeteaduskond), 7 kateedrit ja 14 paikset osakonda, sealh. õppejõudude teadmiste täiendamiseks TPI ja TPedI juures; peale selle tegutseb 2 kaugõppeosakonda ja 2 kaugõppefiliaali. Õppejõududena töötab kõrgkooliõppejõude, teadlasi ning asutuste eriteadlasi, kokku u. 130 in. (sealh. 13 doktorit ja 68 kandidaati). 1977/78. õppeaastal oli kuulajaid 2800. — M.-L. Ü. on asut. 1941. a. ja taas avatud 1945. a.; algul kestis õpiaeg 1 aasta. 1945—78 on ülikooli lõpetanud u. 15 000 in., viimasel ajal on aastane lõpetajate arv ületanud 1000. Dir. on a-st 1969 V. Valkonen.

KARL MARXI PUIESTEE, Kalinini raj. peamisi liiklustänavaid, algab loodesuunalise sirgteena Paldiski mnt-lt ja lõpeb M. Kalinini t-l «Rahu» kino juures; pikkus 2,8 km. Ta on olulisim ühendustee kesklinnast ning lääne- ja lõunapoolseist linnaosadest Kopli poolsaarele, Paljassaarele, Pelguranda ja Pelgulinna. Hoonestuses väärivad tähelepanu 46. keskkool (1961, arh-d U. Ivask ja H. Rüütlane), telefonikaugejaam (1975), Pelgulinna haigla sünnitusmaja (K. Luts, 1970) ja kalurikolhoosi «Majak» ehitatav kõrgelamu (K. Karu). — Puiestee Pelgulinnas olev osa rajati linnaäärse Sõle t-na 1930. a. ja Pelguranna-poolne osa S. Makarovi t-na 1953. a. Praegune nimi anti talle 17. V 1968 K. Marxi 150. sünniaastapäeva puhul.

MEDITSIINI INSTITUUT, Eksperimentaalse ja Kliinilise M. I. (Hiiu t. 42), on asut. 1947. a. ENSV Teaduste Akadeemia asutusena; 1966. a-st allub ENSV Tervishoiuministeeriumile. Peamised uurimisvaldkonnad: tööhügieen, kutsehaigused, tööstustoksikoloogia, vähktõve epidemioloogia ja immunoloogia ning kantserogenees; uuritakse ka südame infarkti, laste reumat, kopsuhaigusi, mao-, maksa-, sapipõie- ja soolehaigusi, toitumist ning kohaliku meremuda ravitoimet. Instituudil on 14 osakonda (kurortoloogiaosakond asub Pärnus). Seal töötab NSVL Meditsiiniakadeemia korrespondentliige P. Bogovski. 1. I 1979 oli töötajaid 290, sealh. teadustöötajaid 110 (doktoreid 11, kandidaate 59). Dir. on a-st 1953 P. Bogovski.

MEDITSIINIKOOL, Tallinna M. (Tüve t. 25), on keskeriõppeasutus, kus koolitatakse meditsiiniõdesid, ämmaemandaid, farmatseute, hambatehnikuid, velskerlaborante ja velskreid. Kooli võetakse nii 8-kl. kooli kui ka keskkooli lõpetanuid, õpiaeg kestab 3,5 või 2 aastat. 1978. a. oli õpilasi 588 ja õpetajaid 75. Kool on asut. 1943. a. Tambovis. 1944—78 on selle lõpetanud 5561 in. Dir. on a-st 1968 A. Raamat.

MEDITSIINILINE RAAMATUKOGU, Riiklik Teaduslik M. R. (Lai t. 22), ENSV Tervishoiuministeeriumile alluv erialaraamatukogu, on asut. 1944. a. Fondi kuulus 1. I. 1979. a. 360 000 arstiteaduslikku raamatut ja

ajakirja, lugejaid oli samal aastal 9751 ning laenutusi 185 773. M. R. komplekteerib venekeelse arstiteadusliku kirjanduse sundeksemplare (a-st 1959), NSVL Tervishoiuministeeriumi asutuste teaduslike tööde kogumikke, autoreferaate, metoodilisi kirju, juhendmaterjale jm., tellib rohkem kui 300 erialaajakirja (sealh. u. 100 võõrkeelset), teenindab eelkõige meditsiinitöötajaid. Tal on filiaalid vabariikliku alluvusega haiglais ja dispansereis. M. R. on Eesti ühtsamaid meditsiinialase bibliograafilise informatsiooni keskusi. Ta on avaldanud kirjandusnimestikud «Eesti NSV meditsiiniline kirjandus 1940—1965» (1969), «Eesti NSV meditsiiniline kirjandus 1966—1970» (1974) ja «Eesti NSV meditsiinikirjandus 1971—1975» (1979). Dir. on a-st 1964 M. Tedremaa.

MEREKAUBASADAM, Tallinna M., on Eesti NSV suurim sadam; allub NSVL Merelaevanduse Ministeeriumi Eesti Merelaevandusele. Tallinna sadama kaudu peetakse kaubavahetust Lääne-Aafrika riikide, Saksa DV, Poola, Belgia, Prantsusmaa, Skandinaaviamaade jmt. riigiga. 1967. a. avati sadam ka välisriikide kaubalaevadele. 1978. a. laaditi ja lossiti üle 4 milj. t veoseid, sadamas käis 1607 laeva (1950. a. 621). Laadimisel kasutatakse portaalkraanasid, auto- ja elektritõstukeid. Sadamal on puksiire, kaatreid ja ujuvkraanasid. Heltermaal, Kuivastus, Rohukülas, Roomassaares ja Virtsus on sadamapunkt. M-a m e r e v a k s a l i kaudu toimub reisilaevaühendus 1965. a-st Helsingiga ja 1973. a-st Stokholmiga. Suvel on regulaarne laevaühendus Aegna saarega. M-a kraanajuht V. Kruus on sotsialistliku töö kangelane. 1971. a. anti M-le orden «Austuse märk». — Esimesed andmed Tallinna sadama kohta pärinevad 1154. a-st. Praeguses kohas paikneva sadama plaani kinnitas Peeter I 1713. a., ehitamist alustati 1714. a. Käibe mahu järgi oli Tallinn 1880. a-il Venemaa sadamate hulgas Peterburi ja Odessa järel kolmandal kohal. Nüüdse üldplaneeringu (basseinid, muulid jm.) sai sadam 1881—1907. II maailmasõja ajal (sept. 1944) purustasid taganevad fašistid peaaegu kõik rajatised. Pärast sõda sadam taastati. — Sadama ülem on a-st 1978 A. Lukoškin.

MEREKOOL, Tallinna M. (Estonia pst. 10), on keskeriõppeasutus, kus koolitatakse kaubalaevajuhte, laevamehaanikuid ja (a-st 1976) laevaautomaatide käsitsejaid; õpiaeg 4 aastat. On ka kaugõpe (a-st 1959). Õpilasi (kursante) on keskm. 650, õppejõude 40. — M. asutati 1919. a. laevajuhtide koolitamiseks, 1935. a. liideti temaga Tallinna Laevamehaanikute Kool (asut. 1920); seal on koolitatud ka raadiotehnikuid (1945—52) ja laevaehitajaid (1945—55). Praeguses kohas (end. kommertsgümnaasiumi hoones, ehit. 1906, arh. E. Jacoby) paikneb kool 1945. a-st. 1919—40 lõpetas M-i 971 in., 1945—78 on lõpetajaid olnud 3771. Kooli ülem on a-st 1978 H. Kanter.

Bibl.: Küll sinust meri mehe teeb! 50 aastat Tallinna Merekooli / Koost. K. Tiro. — Tallinn: Eesti Raamat, 1969. — 46 lk., ill. — Kokkuvõte vene k.

MEREMUUSEUM, Eesti Riiklik M. (Pikk t. 70), on asut. 1935. a.; nüüdsesse asukohta toodi ta 1961. a. ja avati 1965. a. Väljapanek annab ülevaate Eesti merenduse ja kalanduse ajaloost. Muuseumi valduses on suurtükitorn *Paks Margareeta, pärast torni restaureerimist viiakse väljapanek sinna. 1. I 1979 oli fondis 24 420 säilikut.

MERERAJOON, Tallinna idapoolne linnarajoon, hõlmab kesklinnast Ahtri t. ja M. Lomonossovi t. piirkonna, Kadrioru, Lasnamäe, Pirita, Kose ja Merivälja linnaosa ning Mähe ja Muuga aedlinna; pindala koos talle halduslikult alluva Maardu aleviga 73,2 km^2, 80 000 elanikku (1979). Ta piirneb Linnahallist idas Kalinini raj-ga, Mere pst-l Oktoobri raj-ga ning edelas Lenini raj-ga, hõlmab Viru väljaku piirkonnas «Viru» hotelli ja Kaubamaja kvartali. M-i kuulub ka Aegna saar. Rajoonis on Merekaubasadam, lennujaam ning mitu suurt tööstusettevõtet: Ülemistel ja Leningradi mnt. ääres V. Kingissepa nim. Tallinna Tselluloosi- ja Paberikombinaat, ETKVL Kaubandusliku Inventari Te-

has, «Metallist» ja Autode Remondi Katsetehas, Narva mnt. piirkonnas «Eesti Kaabel» ja RET, Tartu mnt. ääres «Marat» ning Maardus Maardu Keemiatehas. Üldse paikneb M-s 28% Tallinna tööstusettevõtteid, neis töötab 27% linna tööstustöötajaist. Rajoonis on 11 üldhariduspäevakooli, 4 kutsekeskkooli ning 2 kõrgkooli, E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut ja ENSV Riiklik Kunstiinstituut. Seal asub ka ENSV Ülemnõukogu Presiidium. Kadriorg ja Pirita on kogu linnale olulised puhke- ja spordipiirkonnad. — M. moodustati 18. V 1945, nüüdispiirid sai ta 1975. a. EKP Tallinna Linna M-i Komitee esimene sekretär on a-st 1973 N. Netšajev, M-i RSN Täitevkomitee esimees a-st 1977 H. Sikk.

MEREVAKSAL, *Merekaubasadam.

MERIVÄLJA on aedlinnaosa Viimsi poolsaare lääneranikul, kesklinnast 9—10 km kirdes. U. 3000 elanikuga linnaosas on üle 500 väikeelamu ja «M.» pansion. — Varem Viimsi mõisale kuulunud lage mätlik ja kivine karjamaa anti 1924. a. Saku Aedlinna Seltsile sellelt I maailmasõja ajal Männikul võõrandatud maa asemele. 1924—32 jaotati ala (59 ha) arh. E. G. Kühnerti planeerimiskava järgi 309 krundiks, 1925. a. hakati tänavaid rajama ja hooneid püstitama. Linnaga liideti M. 1945. a. Pärast seda on ehitamine jätkunud, aedlinna on laiendatud itta Mähe poole, läänes liitub temaga Haabneeme aleviku Miiduranna elamupiirkond.

«METALLIST», Eksperimentaal-Katsetehas «M.» (Leningradi mnt. 53), on asut. 1964. a., kui liideti tehas «Santehnik» ja Remondi-Mehaanika Tehas; katsetehaseks sai ta 1973. a. «M.» toodab konstruktsioone ja seadmeid tööstus- ja elamuehituse tarvis. Põhitoodangu moodustavad raudbetoon- ja betoontoodete valmistamiseks vajalikud metallvormid, metalltarindid, ehitiste sanitaartehnilised seadmed (vee- ja õhutorustikud) ning ehituse mehhaniseerimise vahendid. Tehakse tee-ehitusseadmete ja -masinate kapitaalremonti. Tehasel on tsehh Kohtla-

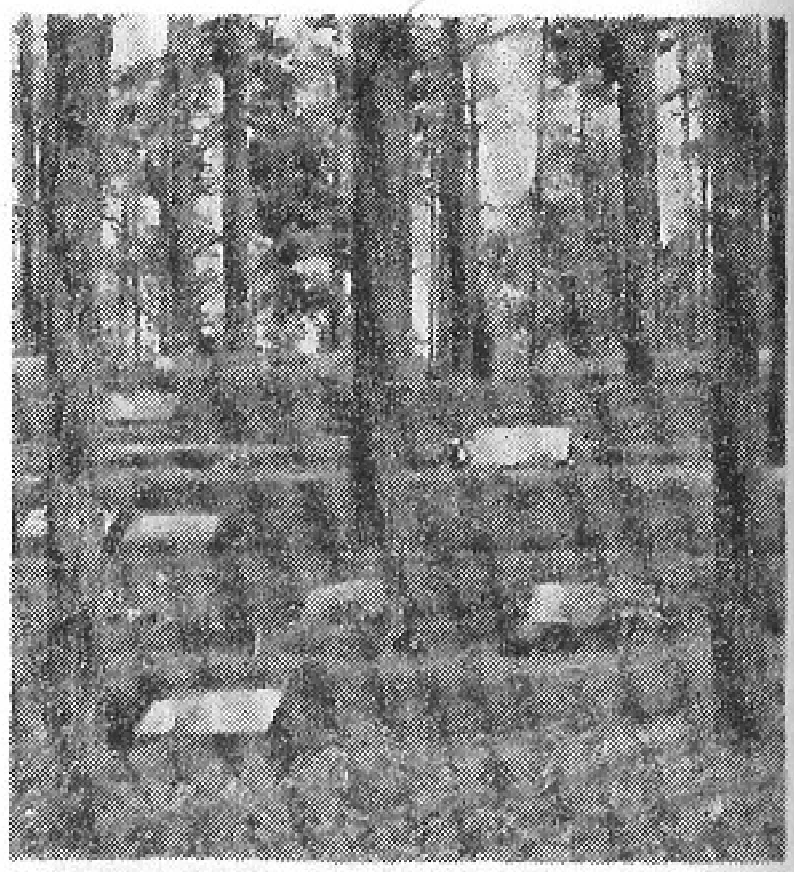

Metsakalmistu

Järvel. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 687, neist Tallinnas 623. Dir. on a-st 1977 V. Aleksandrov.

METSAKALMISTU asub männimetsasel luitealal Kloostrimetsas, kesklinnast 8,5 km; pindala 46 ha. Kujunduses on välditud hauasambaid jm. rajatisi, ainus ehitis on paekivist kabel (1935, arh. H. Johanson). Võimalikult säilitatud loodusliku ilme pärast on M. nii Eesti kui ka Baltimaade omapäraseimaid kalmistuid. Sinna on maetud palju riigi-, ühiskonna- ja kultuuritegelasi (1973. a. oli ajaloomälestisena riigi kaitse all olevaid haudu 119). M. otsustati rajada ilmaliku linnakalmistuna 1933. a., tema ametlik avamine toimus pärast ala planeerimist 1939. a. Esimesena maeti M-le 1933. a. E. Vilde, 1946. a. toodi sinna Kroonlinnast L. Koidula põrm; kalmistul on ka fašismiohvrite vennashaud.

METSAMAJAND, Tallinna Rohelise Vööndi M. (Viljandi mnt. 16), on moodust. 1963. a. Tallinna metsamajandist. Majandi pindala on 57 082 ha (sellest Tallinna piires 3070 ha), ta jaguneb Harku, Iru, Jägala, Keila, Keila-Joa, Saku, Viimsi, Vääna, Vihterpalu ja Kloostri metskonnaks (2 viimast liideti M-ga 1978. a.). Metsafondis on parkmetsi 41%, majandusmetsi 56% ja teeäärseid metsi 3%. Aastas rajatakse keskm. 400 ha metsakultuuri, sellest Tallinna piires 30 ha. Maardu tasandatud karjääridesse istutatakse metsa 20—30 ha aastas. Töötajaid on 350, dir. on moodustamisest alates A. Paluvits.

MIIKLI KLOOSTER (M i i k a e l i k l o o s t e r), tsistertslaste kloostriordu põhikorda järgiv nunnaklooster, asutati feodaalide toetusel 1249. a. nüüdse Aida t. ja Nooruse t. 10—16 piirkonda. Ümberehituste pärast on kujutlus M. k-i keskaegsest arhitektuurist lünklik. Hooneid ja aedu on esimest korda mainitud 1267. a. (klooster sai samal aastal patronaadiõiguse Oleviste kiriku üle). Võimalik, et neljast sisehoovi ümbritsenud hoonetiivast olid 13. saj. lõpukümnendeil valmis ida- ja põhjatiiva 2-löövilised saalruumid (Tallinnas erandlike ümarsammaste ja Gotlandi eeskuju meenutavate kapiteelidega; säilinud). Klausuuri kagunurgas paiknenud väike algkirik (oletatavasti 1219. a. lahingu mälestuseks püstitatud Wenzeli kabel) on 2-lööviliseks kooriruumita kirikuks ehit. arvatavasti 15. saj. I poolel. Iseloomulikud on hulknurksed piilarid, kõrged avarad aknad, tugevad tugipiilarid; 6-tahuline trepitorn paikneb edelas. Põhjalöövis asetsenud nunnade väärile pääses ristikäigu II korruselt (kulges nagu Pirita kloostri kirikuski läbi tugipiilarite). Kirikust läänes paikneb 8-tahuliste piilaritega 2-lööviline saal (ehit. arvatavasti 15. saj. keskel, praegu kooli jalutusruum). 2-lööviline refektoorium (läänetiivas, praegu kooli aula) minetas algse kujunduse 19. saj. alguses. Klooster sekulariseeriti 1631. a., ruumid anti samal aastal asut. gümnaasiumile (nüüd 1. keskkool), kirik Rootsi garnisonile ja osa loodenurga ruume gümnaasiumi trükikojale. Pärast Tallinna alistumist Vene vägedele muudeti kirik 1716. a. A. Menšikovi korraldusel Vene garnisoni kirikuks (1732. a-st õigeusu Issanda Muutmise kirik). Hiljem on teda mitu korda ümber ehitatud. 1776. a-st pärinevad torni praegune ülaosa ja barokk-kiiver, 1828—32 muudeti aknad J. Bantelmanni projekti järgi ümarkaarseiks, ehitati katusele tamburiga kuppel ja tehti uus sisekujundus. Sisustuses väärib tähelepanu suur barokkikonostaas (1720).

«MISTRA», Tallinna Laustekstiili Teadus-Tootmiskoondis «M.» (Laki t. 15), on moodust. 1978. a. ENSV Kergetööstusministeeriumi konstrueerimisbüroost (koondise peaettevõte) ning Viljandi ja Vändra linavabrikust (praegu eksperimentaalvabrikud). Koondis loob nõeltöödeldud lausriide tootmise tehnoloogiat, juurutab seda tootmisse ja konstrueerib uute riideliikide tootmiseks vajalikku seadmestikku. «M-s» on loodud üle 20 lausriideliigi, sealh. põrandakattematerjalid «Mistra» ja «Avistra» ning dekoratiivmaterjal «Dekra». 1978. a. tehti ligi 1,3 milj. rbl. eest teaduslikku uurimistööd, eksperimentaalvabrikud valmistasid samal aastal 650 400 m^2 põrandakatet, 2,5 milj. m^2 muud lausriiet, 334 800 m^2 vatiini jm. kokku 7,9 milj. rbl. väärtuses. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 831, neist Tallinnas 420. Peadir. on a-st 1978 A. Sillaots.

MOEMAJA, Tallinna M. (Suur-Karja t. 13), on asut. 1957. a. Ta valmistab aastas umbes 1500 rõivamudelit (neist 1200 koos tehnilise dokumentatsiooniga Eesti NSV jt. liiduvabariikide õmbluskäitiste tarvis), õmbleb mõnede uue konstruktsioo-

Miikli kloostri kirik (Nooruse t.)

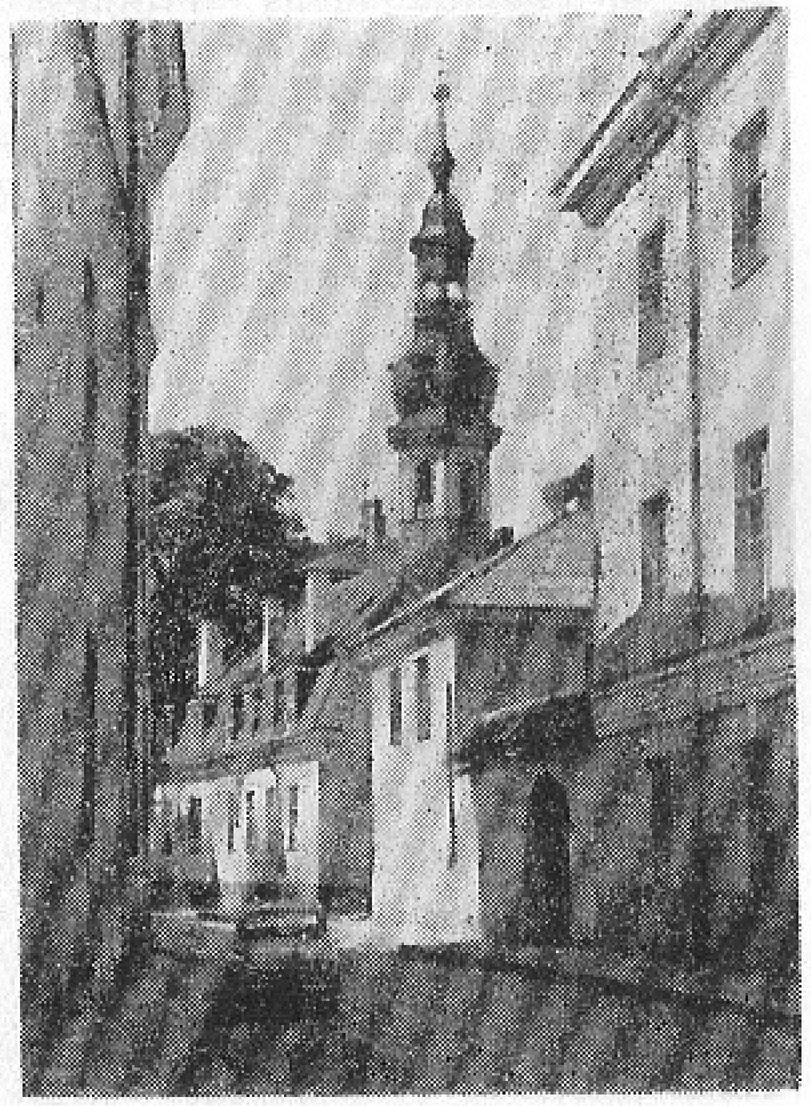

niga mudelite järgi katsepartiid ja juhendab uute mudelite tootmisse võtmist, suunab rõivakonstruktsioonide ja õmblustehnoloogia uuendamist, korraldab moedemonstratsioone ja -loenguid, võtab osa teiste liiduvabariikide ja välismaa moenõupidamistest, -näitustest ja -demonstratsioonidest ning avaldab moeajakirju «Siluett» (ilmub 4 korda aastas eesti ja vene keeles, ühekordne tiraaž 260 000, toimetaja K. Kits) ja «Siluett Lastele» (ilmub kord aastas). Töötajaid oli 1978. a. 230, dir. on a-st 1957 A. Burlaka.

«MOLODJOŽ ESTONII» («Молодёжь Эстонии», 1950—56 «Сталинская молодёжь»), ajaleht, ELKNÜ Keskkomitee häälekandja, ilmub 1950. a-st (5 korda nädalas), a-st 1962 EKP KK Kirjastuse väljaandel. Toimetaja on a-st 1973 V. Tombu; toimetus asub Pärnu mnt. 67a. Tiraaž oli 1978. a. 46 000.

MUSTAMÄE, linnaosa kesklinnast 5—7 km edelas, asub Nõmme liiviku serva (*Mustamägi) esisel kohati luitelisel tasandikul ja ulatub edelas Kadaka panganeemikule. Eeskätt on M. Tallinna peamisi elulinnaosi (1979. a. ligi 100 000 elanikku). 1970. a-il tema loode- ja lääneserva rajatud Kadaka tööstuspiirkonda on uue asukoha saanud tehas «Progress», karastusjookide tehas, V. Klementi nim. Tallinna Õmblustootmiskoondis, Kodumasinate Remondi Tehas, koondis «Leibur», koondis «Flora» ning

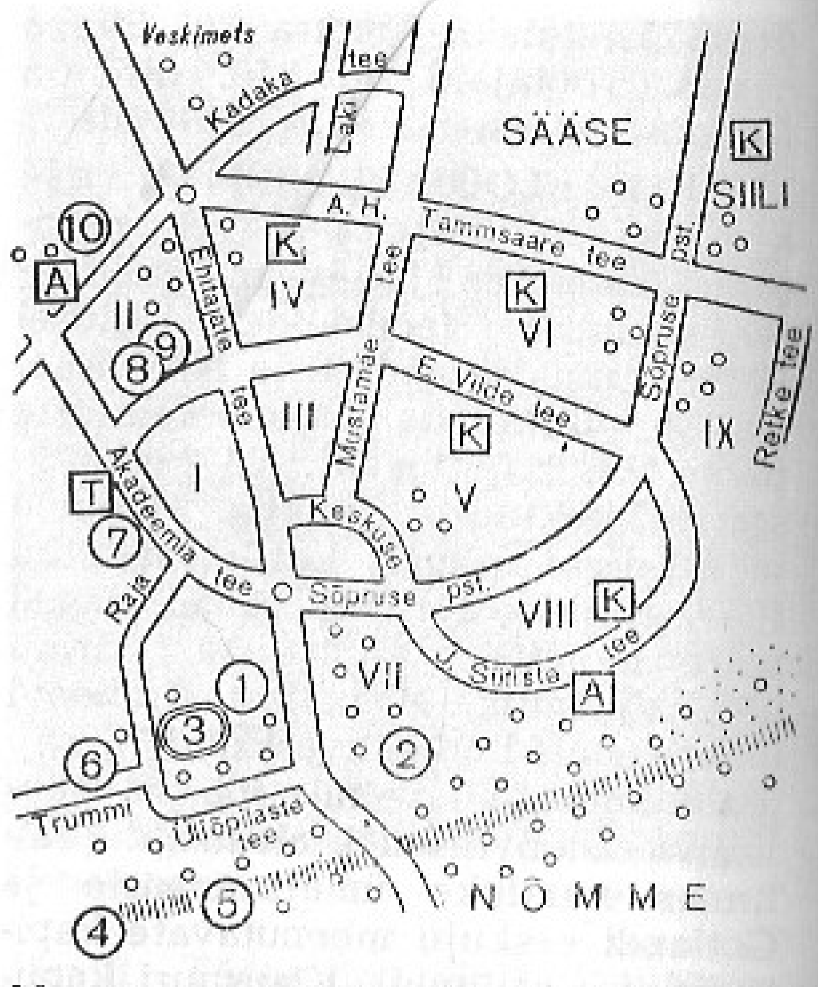

Mustamäe. 1 Tallinna Polütehniline Instituut (TPI) 2 TPI võimla 3 TPI staadion 4 TPI taidlusmaja 5 suusahüppetorn 6 monumentaalskulptuurimaja 7 keemiainstituut 8 mängude maja 9 kino «Kaja» 10 autohooldekeskus A busside lõpp-peatus T trollide lõpp-peatus K ABC-kauplus I—VII mikrorajoonid

«Kommunaari» ja «Norma» tsehh. Peale nende paiknevad seal Autobussipark, Volga Autotehase Tallinna Autokeskus, keskkatlamaja, «Kiire» pesupesemisvabrik, mitu ehitusorganisatsiooni ja kaubabaasi. Teadus- ja haridusasutustest asuvad M-l ENSV TA Keemia Instituut ja Spetsiaalne Konstrueerimisbüroo, TPI, ENSV Rahvamajanduse Juhti-

Mustamäe. E. Vilde tee

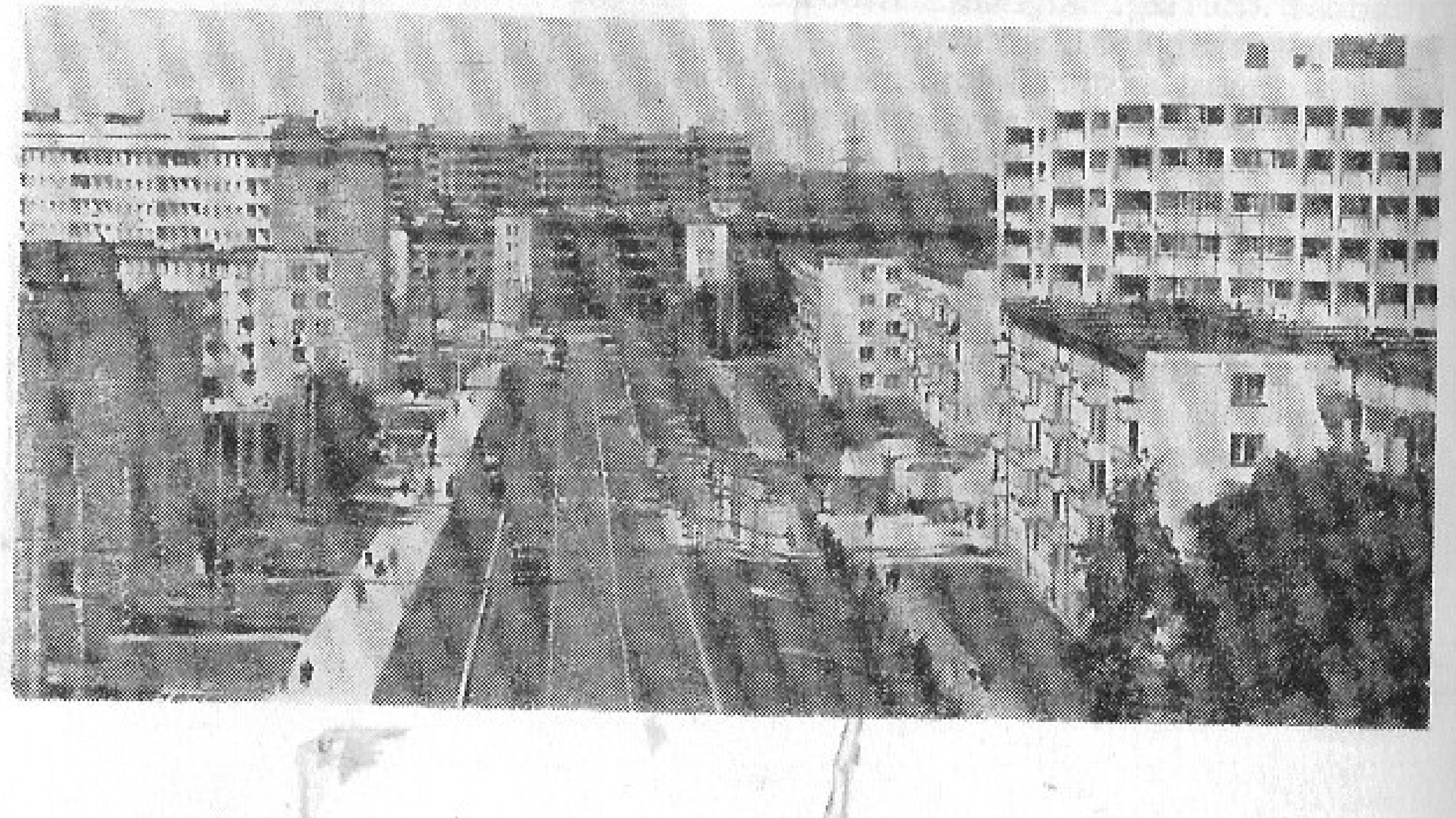

vate Töötajate ja Spetsialistide Kvalifikatsiooni Tõstmise Instituut ja 9 keskkooli. Linnaosa idaserva ehitatakse kiirabi- ja lastehaiglat. Mälestuskiviga on tähistatud saksa kommunisti F. Behni hukkamiskoht. M. põhiosa — ligi 500 ha hõlmav elamupiirkond («Eesti Projekti» arh-d V. Tippel, L. Pettai ja T. Kallas ning ins. A. Prahm, konsultant H. Arman) — on planeeritud 1957—72 (detailplaneerimiskava kinnitati 1959. a., selle korrektuurprojekt 1964. a.). Algne kava nägi ette 9 suurt mikrorajooni (I—IX). Elamud on paigutatud ilmakaari ja reljeefi arvestades vabalt, igas mikrorajoonis on koolimaju jm. lasteasutusi, kauplusi ning teenindusasutusi. Hiljem on A. H. Tammsaare teest Lilleküla poole ehitatud veel Sääse ja Siili mikrorajoon (kavandatud Lilleküla elamupiirkonna osadena). Esimesed elanikud kolisid M-le 1962. a. Algul ehitati peamiselt 5-korruselisi suurpaneelmaju, 1967. a-st ka 9-korruselisi paneel- ja silikaatkivielamuid. 1968. a. valmis Sõpruse pst-l esimene 9-korruseline elamu, 1973. a. Ehitajate ja E. Vilde tee nurgal esimene 14-korruseline tornmaja. 1979. a. on M-l üle 350 elamu (1,4 milj. m^2 üldpinda), sealh. kuus 14—16-korruselist kõrghoonet (arh-d H. Aurik ja A. Niineväli). Kadaka tee tööstuspiirkonna on kavandanud «Eesti Tööstusprojekt» (arh. E. Kilps, ins-d E. Kraav, A. Onton ja K. Nõmme). Kaubandus- ja teeninduskeskuste (sealh. ABC-kaupluste) projekteerimises on osalenud arh-d T. Argus, H. Aurik, P. Jänes, R. Kersten, P. Koido, V. Lukk, P. Madalik, M. Masso jt., haiglate projekteerimises H. Aru, K. Luts, I. Puumets ja T. Tomiste. — M. osaks loetakse ka piki Mustamäe jalamit paiknevaid aedlinnailmelisi kvartaleid. Trummi t-st lõunas väärivad tähelepanu ENSV Teaduste Akadeemia elamud (1970—75, arh-d R. Karp ja R. Kersten) ja tiigid, kus 1936—65 oli M. ujula. M. elulinnaosa planeerimise ja ehitamise eest sai rühm «Eesti Projekti», Ehitustrusti, Elamuehituskombinaadi jmt. asutuse töötajaid (18 isikut) NSVL Ministrite Nõukogu 1976. a. preemia. Tahvel XXI.

Bibl.: R o o p a l u, H. Mustamäe. — Tallinn: Eesti Raamat, 1976. — 32 lk., ill. — (Tallinna vaatamisväärsused).

MUSTAMÄE TEE on Paldiski mnt-lt lõuna suunas Mustamäele kulgev liiklusrohke tänav. Algusosa parempoolne hoonestus on tööstuslik («Talleks», «Tallinna Autovedude» filiaal nr. 7, spetsialiseeritud autobaas, aiandussovhoos), vasakul järgnevad «Kommunaari» kroomnahavabrikule ja «Ilmarisele» Lilleküla suurelamute piirkond ning Pioneeride ja Koolinoorte Palee; Mustamäel on paremal IV ja II ning vasakul Sääse, VI ja V mikrorajoon. 1967. a-ni kandis tänava algusosa (aiandussovhoosini) Kadaka tee nime (peamine linnast Kadaka külla viiv tee, selle ääres asusid Blankentali, Charlottentali ja Löwenruh' suvemõis), lõunaosa (1930. a-ni Haabersti tee) oli 1960. a-ni vähese liiklusega tänav, mis ühendas sealset üksikute majapidamistega piirkonda Nõmmega.

MUSTAMÄGI, ka M u s t m ä g i, on Nõmme liiviku järsk põhjanõlv vastu Harku tasandikku koos lähedaste luidetega; pikkus u. 5 km, kallakus kuni 35°, suhteline kõrgus kohati üle 30 m, absoluutne kõrgus 63,6 m. Nõlv on tekkinud mandrijää serva esise moreeniseljaku ja deltaliivalasundi hilisema meremurrutuse tagajärjel. 19. saj. nimetati *Tähetorni pargi kõrgeimat osa Kõrgepeaks (saksa k. *Hohenhaupt*) ja kogu piirkonda Sinisteks mägedeks (kaugelt paistab seal kasvav mets tumeda viiruna). M-e perv, nõlv ja jalam on metsapark. Nõlval asuva suusahüppemäe praegune torn valmis 1962. a. (ins-d P. Samarütel ja I. Jürviste). Mõni M-e osa kannab omaette nime, näit. on Trepi t. kohal Hobusemägi ja suusahüppemäest idas Hundikuristik.

MUSTJÕE on linnaosa Mustjõe oja alamjooksul, kesklinnast 5 km läänes. Hoonestuses valdavad väikeelamud, suurimaid ehitisi on teeninduskombinaadi «Harju» hoone. — 1688. a-st on teateid Paldiski mnt. ja Kopli lahe vahel asunud M. suvemõisa kohta (*Schwarzenbeck*). 1809. a.

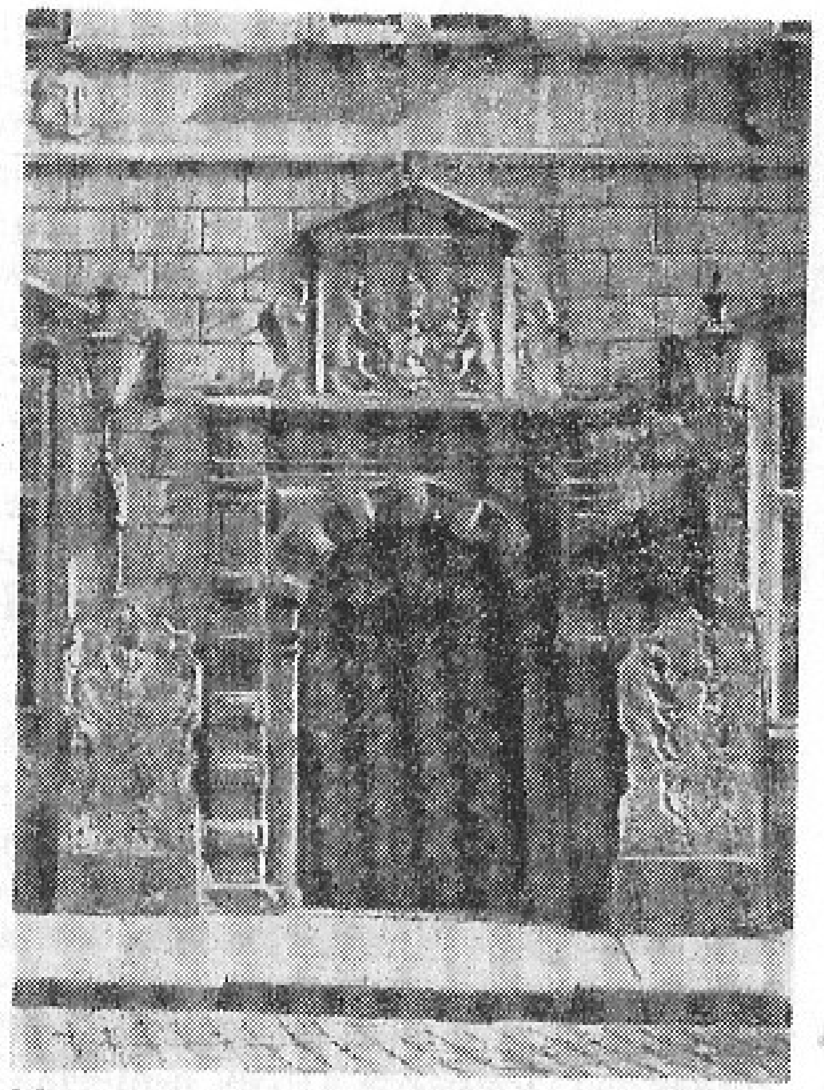

Mustpeade Vennaskonna hoone portaal

ostis M. arst S. R. Winkler, 1813—85 töötas seal Eesti esimene vesiravila. 19. saj. alguskümnendil oli M-l ka C. G. Metzke sitsivärvimismanufaktuur. Praeguses ulatuses hoonestati linnaosa alles 1950. a-te lõpus. Tallinna kuulub M. 1958. a-st (siis nihutati linna piir Laki t. ja Mustjõe oja joonelt Veskimetsa taha).

MUSTPEADE VENNASKONNA HOONE (Pikk t. 26). Vallaliste kaupmeeste vennaskond (asutati 1399. a., muudeti 1895. a. klubiks, mis tegutses 1940. a-ni) ostis 1531. a. raehärra J. Viantilt kaupmehemaja ja ehitas sellest ühiskondliku hoone, kus on suur 2-lööviline saal (ulatub rippkorrusena nüüdse Säde t-ni, ehitati 1908. a. W. Neumanni projekti järgi ümber, säilinud piilareid on kasutatud orkestrirõdu toestusena). 16. saj. lõpus ehitati ümber ka maja Pika t. poolne osa. 1597. a. sai hoone Tallinna renessansiajastu suurmeistrilt, arh-lt ja skulptorilt A. Passerilt Madalmaade renessanss-stiilis fassaadi. Sellel on dekoratiivsete vahevöönditega rõhtliigendus, voluutviil ning ornamentaalset ja figuraalset raiddekoori (Kristus, allegoorilised figuurid Õiglus ja Rahu, turvises ratsanikud turniiril, Brugge, Novgorodi, Londoni ja Bergeni hansakontori vapp). I korruse akende frontoone kaunistavad Poola-Rootsi kuninga Zygmunt (Sigismund) III ja ta abikaasa Anna portreeskulptuur. Mustpeade vapi ning rusteeritud pilastritega portaal asetseb hoone keskteljel. Portaali kõrvale on paigutatud etikukivid (1575). 1806. a. osteti naabermaja (15.—16. saj.) ning 1919. a. end. Oleviste Gildi hoone (14.—15. saj.), kõik 3 hoonet liideti 1922. a. ümberehitusega (arh. E. G. Kühnert) üheks klubihooneks (Pikk t. 26 ja 24). Rekonstruktsioon säilitas Oleviste Gildi 2-löövilise saali (Tallinna kauneim keskaegne saal, 1422). Mustpeade Vennaskonna portreekogu (17.—19. saj.) ja väärtuslikku hõbedakogu (15.—19. saj.) hoitakse muuseumides. Praegu asub hoones J. *Kreuksi nim. Noorsoo Kultuuripalee. Tahvel XXIV.

Bibl.: Ü p r u s, H. Mustpeade hoone. — Tallinn: Eesti Raamat, 1972. — 32 lk., ill. — (Tallinna vaatamisväärsused).

MUUGA on paikkond Randvere ehk M. lahe äärsel rannikumadalikul, kesklinnast 13 km kirdes. Halduslikult jaotub ta M. aedlinnaks ja M. külaks (nende piiriks on raudtee). Viimsi kn-s Pirita lillekasvatuse näidissovhoosi ja Viimsi metskonna maa-alal asuva M. küla (koos 1976. a. liidetud Uusküla osaga 1977. a. 157 elanikku) maa-alal väärib tähelepanu mitu suurt rändrahnu; looduskaitsealune Kabelikivi on ümbermõõdult Baltimaade suurim (kõrgus 6,4 m, ümbermõõt 58 m, maapealse osa maht 738 m^3). Külast lõunas paiknev aedlinn hõlmab 2,7 km^2 suuruse maa-ala, mis on planeeritud umbes 3000 aianduskrundiks. — M. algset nime Naisteoja on esimest korda mainitud 1314. a. (*Naysienoya*), M. nime leidub ürikuis 1689. a-st alates (*Muncka*). Aiandusasulat hakati sinna rajama 1950. a-il, 1959. a. anti teedele nimed ning 1967. a. liideti aedlinn Tallinnaga. Hiljem on aiandusala laienenud ka M. küla idaossa. Vt. ka Maardu.

MUUSIKAKESKKOOL, Tallinna M. (Vabaduse pst. 130), on asut. 1961. a. ja kuulub *Konservatooriumi juurde.

Ta annab keskhariduse ning konservatooriumi astumiseks vajaliku muusikalise ettevalmistuse klaveri-, viiuli-, tšello-, kontrabassi-, puhkpilli-, koorijuhtimis- ja muusikateooriaerialal. 1978. a. oli õpilasi 468 (peale nende ettevalmistusklassis 160 5—6-aastast last) ja õpetajaid 142. Dir. on a-st 1977 A. Elvik.

MÕIGU on väike linnaosa Tartu mnt. ääres linna piiril. Seal asub üks Harju Kolhoosiehituskoondise ehitusvalitsusi. Hoonestuses valdavad väikeelamud. Ala ühendati Tallinnaga 1958. a. Paikkonnana hõlmab M. ka Ülemiste järvest ida ja kagu pool olevaid Sommerlingi kn. Järveküla ja Peetri küla alasid. Linna piires asuva end. M. kalmistu (2,1 ha) rajas hiietaolisse metsasallu (selle varasemaid nimesid on Pühamägi ja Pühapaju) 1774. a. Tallinna toomkogudus; kalmistu lähedale on istutatud paljude mälestuspuudega Vabastajate salu. — M-t on esimest korda mainitud 1241. a. külana (*Møickæ*), hiljem väikemõisana (see oli 1650. a-st 19. saj. lõpuni Tallinna toomhospidali valduses) ja asundusena.

MÄHE on Piritast 2—4 km kirdes asuv aedlinnaosa. Randvere tee ääres Kloostrimetsa loodeserval paikneb väikeelamute piirkond ja linna piiril Randvere ja Pärnamäe tee ääres aiandusasula (u. 1150 krunti). — M. on muistne asulakoht, seal on teada 19 ohvrikivi. Nimi pärineb M. vabatalult, mida on mainitud 1625. a. (*Mehe*). Linna piiresse kuulub M. 1945. a-st, Pärnamäe teest kirdes asuv Äigrumäe külast eraldatud osa ühendati Tallinnaga 1958. a. — M. o j a algab Meriväljast kirdes ja suubub Pirita supelranna põhjaservas merre.

MÄLESTUSSAMBAD. Esimene eestlasest kunstniku loodud monument Tallinnas on A. Adamsoni *«Russalka». 1909. a. Heinaturule (nüüd Võidu väljak) püstitatud Peeter I m. (Peterburi skulptor L. Bernstamm) kõrvaldati 1922. a. liikluse eest. 1920. a. paigutati Rootsi bastionile A. Weizenbergi pronksist «Linda» (marmorkuju oli valminud 1880. a.), mille järgi koht on saanud nüüdse

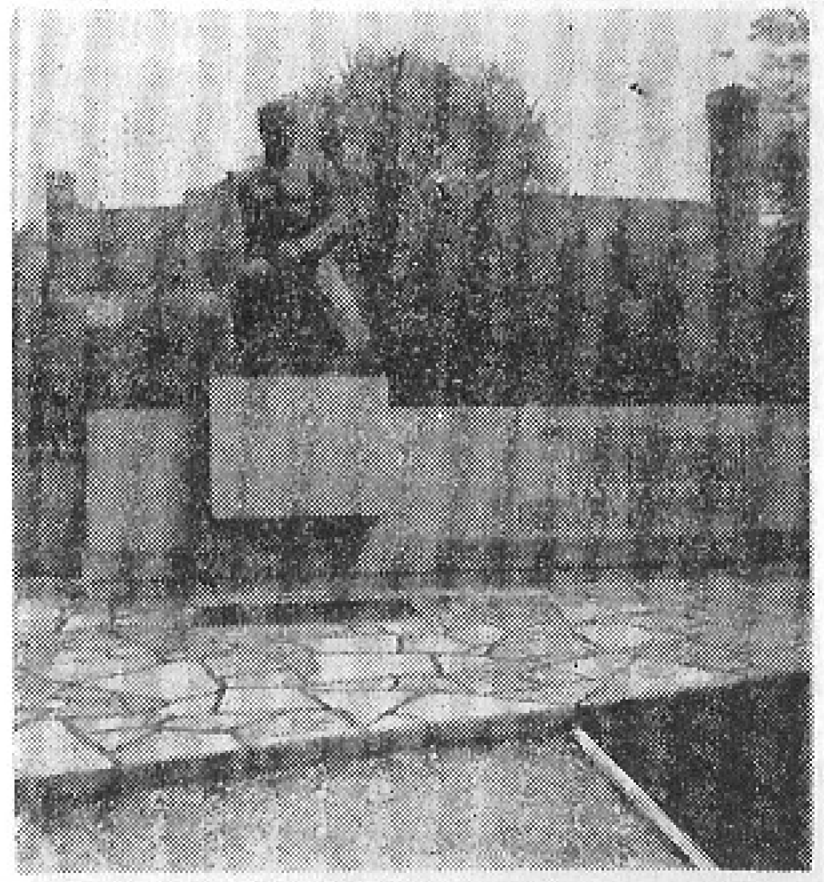

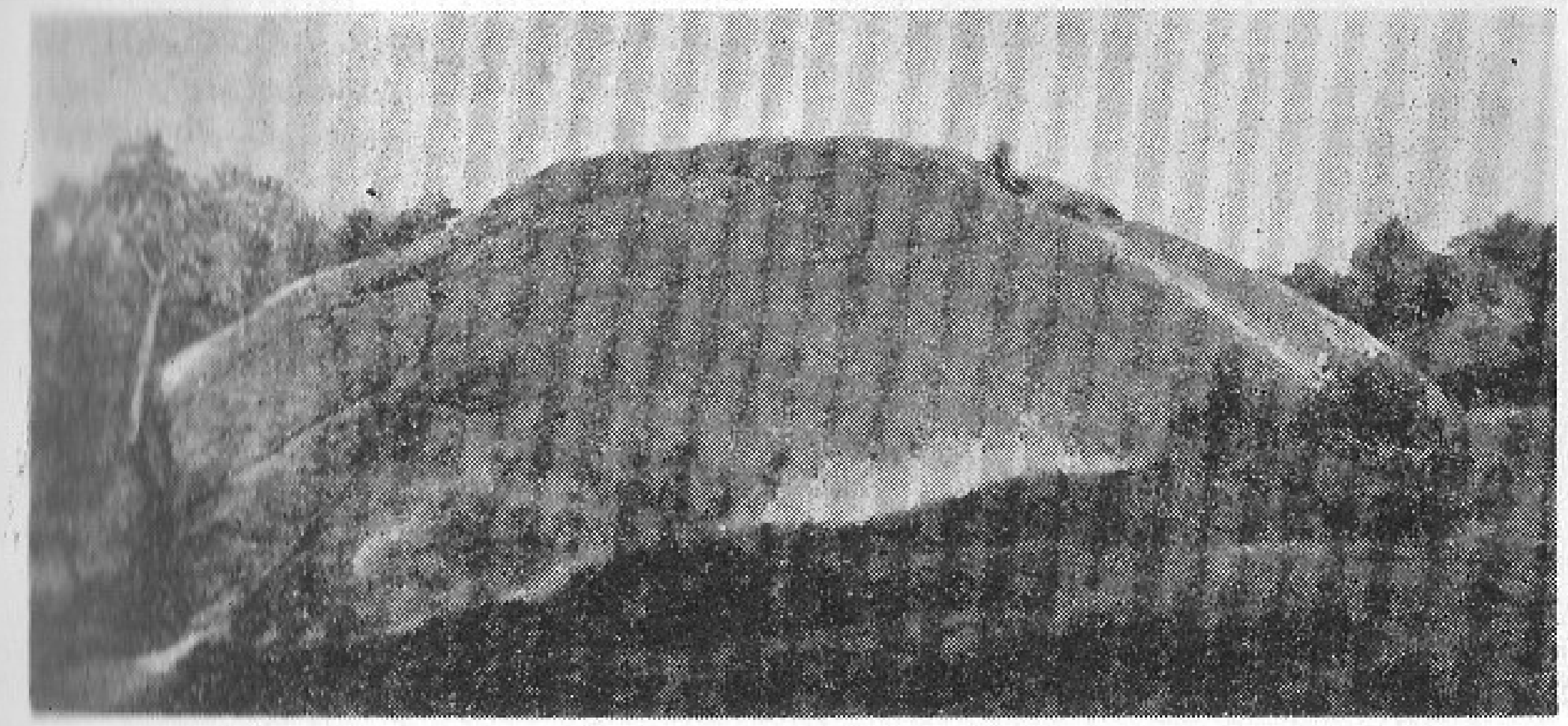

Muuga Kabelikivi • **Mälestussambad.** Eestimaa ametiühingute I kongressi delegaatide **monument**

nime Lindamägi. 1931. a. valmis J. Raudsepal 1905. a. revolutsiooni ohvrite m., mis seisis 1959. a-ni «Estonia» juures (end. Uuel turul) ja viidi siis Rahumäe kalmistule. 1947. a. püstitati Kaarli kiriku juurde (nüüdsele Vabastajate väljakule) Tallinna vabastajate monument. 1950. a. avati V. I. Lenini pst. V. I. Lenini m. (Moskva kujur N. Tomski, arh. A. Kotli), Tornide väljakul M. Kalinini m. (A. Alas, A. Kaasik) ja Toompeal J. Lauristini m. (G. Pommer, K. Lüüs), 1951. a. Harjumäel V. Kingissepa m. (E. Roos, A. Kotli), 1958. a. Kadriorus F. R. Kreutzwaldi m. (M. Saks, E. Taniloo, H. Arman, «Kalevipoja»-ainelised reljeefid E. Haggi, A. Mölder, O. Männi, L. Tolli) ja J. Vares-Barbaruse m. (A. Vomm, H. Karro), 1960. a. sealsamas J. Nikonovi m. (E. Haggi, H. Karro), A. Lauteri ja Lembitu t. vahelisel haljasalal H. Pöögelmanni m. (A. Vomm, A. Alas) ja Pirita tee ääres Jääretke obelisk (M. Port, reljeefid L. Tolli), 1961. a. M. Lomonossovi t. J. Anveldi m. (M. Saks, U. Tölpus), Kadriorus A. Adamsoni m. (A. Eskel, A. Murdmaa) ning M. Aitsami, R. Imbergi ja J. Kalmuse m. (A. Eskel), 1963. a. J. Gagarini pst. Eestimaa ametiühingute I kongressi delegaatide m. (A. Kaasik, U. Tölpus), 1965. a. Harju t. E. Vilde m. (A. Eskel), 1968. a. Hirvepargis K. Raua m. (K. ja E. Reitel), 1975. a. Balti jaama juures 1924. a. 1. dets. ülestõusu m. (M. Varik, A. Murdmaa), Estonia pst. ääres Eesti punaste küttide m. (I. Kannelmäe, H. Müller, Ü. Sepp) ja Pirita tee ääres *Maarjamäe mälestusansambli I järk (A. Murdmaa), 1978. a. 16. Oktoobri pargis A. H. Tammsaare m. (J. Soans). Palju on ka hauasambaid; Rahumäe kalmistul paistavad silma K. Veeberi (1933, J. Koort), J. Westholmi (1936, J. Raudsepp) ja J. Jaigi hauasammas (1933, H. Halliste), Siselinna kalmistul (end. Vanal Kaarli surnuaial) Th. Altermanni ja K. Jungholzi oma (mõlemad 1929, J. Raudsepp). Tahvlid XII, XIII.

Müürivahe tänav. Paremal Assauwe torn

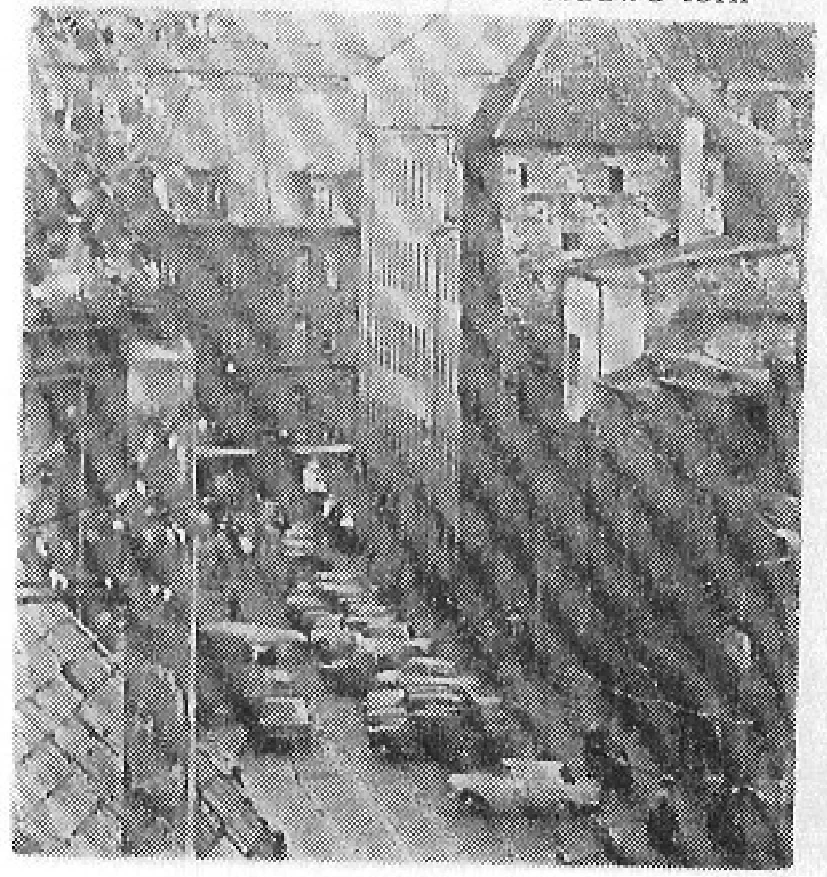

Bibl.: Eller, M. Monumente ja dekoratiivskulptuure. — Tallinn: Eesti Raamat, 1978. — 32 lk., ill. — (Tallinna vaatamisväärsused).

MÄNNIKU on valdavalt nõmme- ja rabamännikune paikkond Tallinnast lõunas, ulatub Liivalt ja Ülemiste järve lõunakaldalt Saku lähisteni. Looduslikult on see ala liivik (Tallinna tähtsamaid liivamaardlaid, varu 50 milj. m^3), mis on moodustunud fluvioglatsiaalse deltana jääaja palivere staadiumis (umbes 11 200 aastat tagasi). Liivikul paikneb Saku kn-sse kuuluv M. küla (1979. a. 551 elanikku), kus on raudteejaam (Tallinnast 13 km) ning reisivaguni-hooldekeskus. Jaama rajas 1914. a. Saku Aedlinna Selts, kes kavatses sinna rajada suurt asulat (et ala võõrandati Peeter Suure merekindlusele, ehitati asula hiljem Meriväljale). Raudteejaama lähedale 1970. a-il rajatud ALMAVÜ M. laskespordibaas on Eesti ajakohaseimaid ja suurimaid (arh. U. Rosme, ins. R. Kadarik, esimene järk avati 1978. a.). Vt. ka Valdeku.

MÄNNIKU KARJÄÄRI JÄRVED asuvad Pärnu raudtee ja Viljandi mnt. vahel «Silikaadi» liivamaardla (333,5 ha, sellest linna piires 189,5 ha) ammutussüvendeis. 1978. a. oli seal 4 veekogu: Raku järv, mida nimetatakse tema läänekalda neemel asuva looduskaitsealuse Männiku rändrahnu (ümbermõõt 34,3 m) järgi ka Kivijärveks (83,2 ha), Männiku järv, mida nimetatakse raudteeäärse asukoha järgi ka Raudteejärveks (52,9 ha), Männiku Väikejärv, mida nimetatakse ka Liivajärveks (11,0 ha), ja «Silikaadi» Männiku tsehhi lähedal asuv tehnoloogilise vee järv, mida nimetatakse ka Pumbajärveks (2,9 ha). Veekogude kogupindala on 150 ha, linna piiresse kuulub 84,6 ha: valdav osa Raku järve, Pumbajärv tervikuna ning mõlema Männiku järve põhjaosa. Vanim on Raku järv. Kõigi järvede kaldad on järsud ja liivased, sügavus on 6 m. Suurtaimestikku leidub vähe, aga vesi õitseb tugevasti. Järved on rohketoitelised, neisse on lastud mitut liiki kalu, eriti rohkesti liike asustab Raku järve (särg, linask, ahven, hõbekoger, koger, karpkala). Vajaduse korral pumbatakse M. k. j-dest vett Ülemiste järve.

MÜÜRIVAHE TÄNAV on endine linnamüüri lõuna- ja idaosa kaitsekäik, mille parempoolse külje moodustas linnamüür; pikkus 650 m. 19. saj. linnamüüri külge ehitatud majad ja müüri kohatine lammutamine (Suur-Karja t-st Viru t-ni) on tänava ilmet tugevasti muutnud. Tornidest on säilinud Assauwe torn (Teatri- ja Muusikamuuseumi kasutada), Hellemani torn ja Munkadetagune torn. Nüüdisehitisi on M. t. ja Vana-Posti t. nurgal asuv «Sõpruse» kino (1955, arh-d P. Tarvas ja A. Volberg).

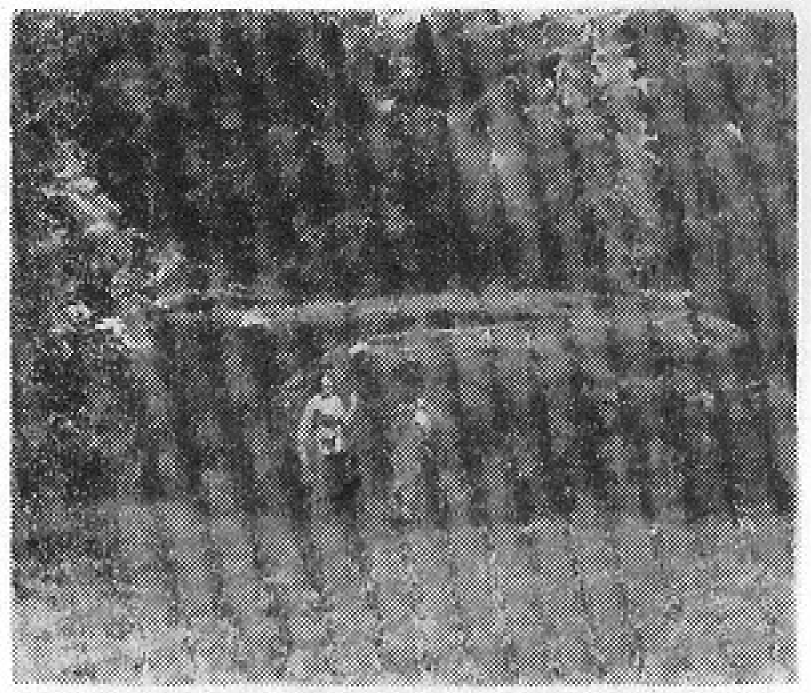

Naissaare hiidrahn

N

NAISSAAR, Tallinna lahte põhja poolt piirav saar, asub mandrist keskm. 9 km kaugusel; pindala 18,6 km^2; moodustab halduslikult Viimsi kn-sse kuuluva N-e küla (1977. a. 47 elanikku). Liivase või kivise pinnaga kuni 27 m kõrgust saart katab valdavalt okasmets. Saare põhjaotsas on tuletorn. — N-t (*Terra feminarum*) on mainitud juba 1075—80 koostatud Breemeni Adama kroonikas, alates 13. saj-st kuulus ta Tallinna raele, 1689. a. riigistati. Keskajal varus linn N-lt ehitus- ja tarbepuitu. Saare lõunaranda rajati 1727. a. muldkants (*Sternschanz*). 1788. a. ehitati admiral S. Greighi ettepanekul N-e põhja- ja lõunaotsa puitmajakas (esimene asendati 1849. a. 38 m kõrguse kivitorniga, mis hävis 1941. a.). Nüüdisajal on N-e põhjaotsas 8-tahkne 45 m kõrgune raudbetoontorn (ehit. 1960. a.) ja lõunaranniku ees Hülgekaril 15 m kõrgune terassõrestik-tulepaak. Peeter Suure merekindluse rajamise ajal saar kindlustati. Dets-st 1917 veebr-ni 1918 oli N. riigiõiguslikult omaette nõukogude vabariik (Vaba N., vene k. Вольный остров Нарген), tal oli oma rahvakomissaride nõukogu. Kodusõja ajal peeti saarel asunud koonduslaagris hukkamiseni kinni miiniristlejate «Avtroil» ja «Spartak» meeskonnaliikmeid. — N-e asustusest (enamasti rootslased) on teateid alates 1469. a-st. Põhjasõja ajal tehti saar elanikest tühjaks, uuesti lubati eraisikuid sinna alates 1744. a-st. 1879. a. sündis N-e Lõunakülas hiljem rahvusvaheliselt tuntuks saanud optik B. Schmidt.

NARVA MAANTEE, Tallinna pikim tänav, algab Viru väljakult, läbib Kadrioru pargi servaala, jõuab 3,3 km kaugusel Lasnamäele, ületab 9 km kaugusel Irus Pirita jõe ja 13,6 km kaugusel Maardu raudtee ülesõidukohal linna idapiiri. Hoonestus on pidev üksnes kesklinnas.

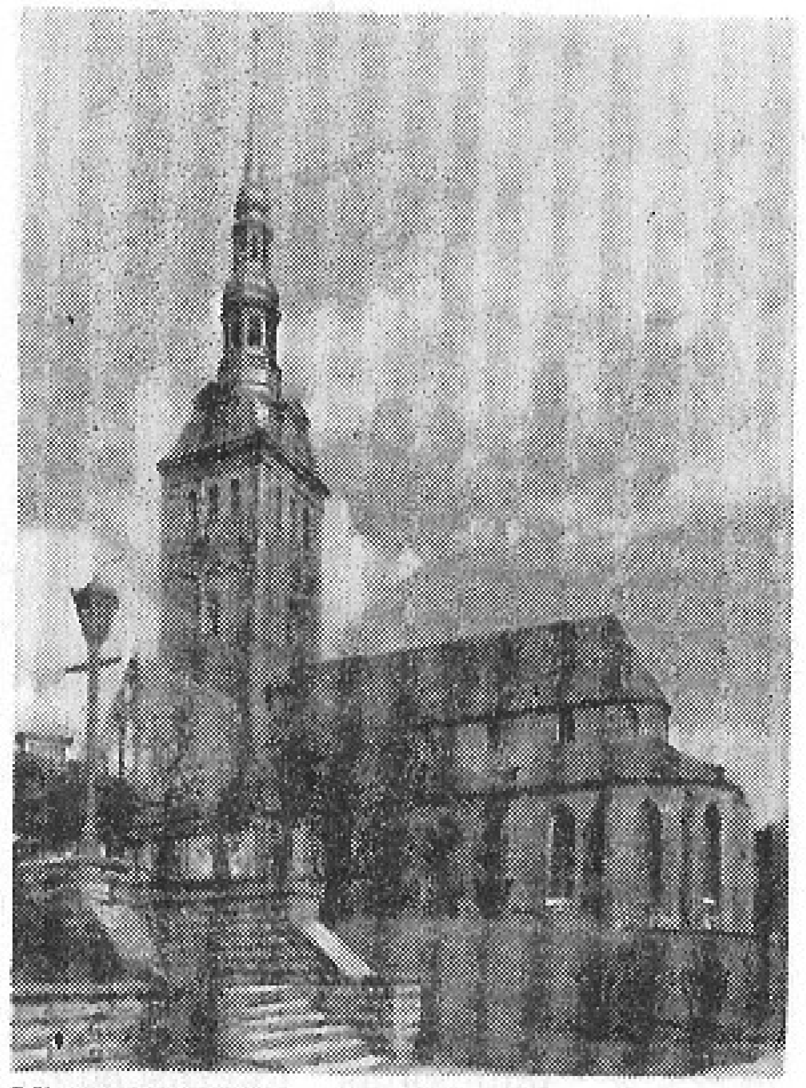

Niguliste kirik

Tööstusettevõtteist paiknevad N. m. piirkonnas «Orto», RET, «Eesti Kaabel», tähtsamaist asutusist ETKVL, lastemuusikakool, laevastikumuuseum, TPedI ja Ehitustrust; maanteele avanevad ka Lauluväljaku lõuna- ja idaväravad. Tänava arhitektuurilise ilme määrab üldjoontes uus hoonestus, silma paistavad TPedI hoone (1939, arh-d A. Kotli ja E. Nõva) ja kohvik «Kadriorg» (1971, V. Herkel ja H. Piiber). Et N. m. on osa kesklinna ja Pirita vahelist nn. olümpiamagistraali, täiendatakse sealset hoonestust uusehitistega: maantee vasakul küljel postimaja (R. Karp ja M. Raigna), ETKVL-i maja (O. Bruns ja M. Kalling), elamud ja kauplus «1000 Pisiasja» (P. Madalik), TPedI juurdeehitis (E. Liiberg) ja Eesti Merelaevanduse hoone (M. Masso) ning paremal ENSV Teenindusministeeriumi projekteerimis- ja tehnoloogiabüroo hoone (J. Karu), «Eesti Energia» arvutuskeskus (M. Tääker) ja Ehitustrusti hoone (M. Kusma ja P. Madalik). — Varem algas N. m. (nimetatud ka Viru teeks, Rakvere t-ks, Peterburi mnt-ks ja Kadrioru t-ks) Viru vallivärava eest, möödus omaaegseist kalatiikidest ning läbis Härjapea jõe äärse voorimeeste ja sadamatööliste aguli (seda nimetati ka Viru värava eeslinnaks). Kadrioru kohal, enne tõusu Lasnamäele, oli raskesti läbitav koht, mida meri ajuti üle ujutas, seepärast kasutati kaugliiklemiseks rohkem Tartu mnt-d.

NIGULISTE KIRIK. Arvatavasti rajasid N. k-u Ojamaa saksa kaupmehed pärast 1230. a-t. Hiljemalt 13. saj. lõpus valmis suur 3-lööviline kvadraatse koori ja massiivse, kuid madala läänetorniga kodakirik, mis oli kohandatud aktiivseks kaitseks. Sellest ehitusjärgust on säilinud pikihoone põhimüüristik koos põhja- ja lõunakülje varagooti stiilis raidportaaliga ning torni alumine osa. 14. saj. keskpaigast alates püstitati kiriku juurde kabeleid (Barbara, Matteuse, Jüri jt.). Tõenäoliselt 15. saj. alguses ehitati suhteliselt madalate võlvidega kodakirik kõrgeks basiilikaks. Pikihoone külgmüürid säilitati, hulknurkse lõpmikuga uus koor ehitati pikihoonelaiune ning 3-lööviline (ümbriskäiguga). Uued lihtsad servjoonvõlvid toetati massiivseile 4-tahulistele ja koorilõpmikus 8-tahulistele piilaritele. Ruumimõjult on see hilisgooti kirik Tallinna keskaegseist kirikuist terviklikem. Kivist seifi ja kaminaga käärkamber (koori põhjaküljel) pärineb samuti 15. saj. algusest. 1486—93 ehitati torni lõunaküljel olnud väike kahevõlvikuline Matteuse (hiljem Antoniuse) kabel Andreas Kami juhtimisel avaraks tsentraalse kompositsiooniga ruumiks (neli võlvi toetuvad kesksele 8-tahulisele mõigaspiilarile) ja ühendati kõrge kaarava abil pikihoonega. Kabeli lõunafassaad sai Tallinnale tüüpilise petiknišširidega viilu ja astmikportaali. 15. saj. algusest alates järk-järgult kõrgemaks ehitatud torn lõpetati Andreas Mori juhtimisel 1515. a. 1673. a. valmis end. Jüri kabeli läänepoolse võlviku kohal G. A. Clodti kabel, mille barokne raidportaal avaneb kiriku eeskotta. 1671—78 ehitati eeskojale uus barokkstiilis raidportaali ja skulptuuridega fassaad (H. Kindt, W. Nack). 17. saj. lõpus ehitati torn korruse võrra kõrgemaks (ühtlasi tugevdati vundamenti) ja varustati

moodsa barokkstiilis kiivriga (1695, H. Winkler, H. Dorsch). Hiliseim kiriku juurde kuuluv ehitis on 1773. a. püstitatud varaklassitsistlik P. A. von Holstein-Becki hauakabel. 1944. a. kannatada saanud kirikut restaureeritakse alates 1950. a-st ning kohandatakse vana kunsti muuseumiks. 1973. a. lõpetati tornikiivri taastamine. Hinnalisest sisustusest on muu hulgas säilinud end. peaaltar (1481, H. Rode), maal «Surmatants» (15. saj. lõpp, B. Notke) ja nn. Antoniuse altar (16. saj. algus, A. Isenbrandt, M. Sittow; kõik ENSV Riiklikus Kunstimuuseumis).

NOORSOOTEATER, ENSV Riiklik N. (Lai t. 23 ja Salme t. 12), asutati esimest korda 1944. a. sügisel (paiknes tollal end. Lutheri vabriku rahvamajas, Lõuna t.). Trupi tuumiku moodustasid endised Tallinna Töölisteatri näitlejad (A. Teetsov, A. Mägi, K. Välbe, H. Raa, H. Sooper jt.), kunstiline juht oli L. Martin. Anti ka nukuetendusi. 1948. a. ühendati teater Tallinna Riikliku Draamateatriga. Uuesti asutati ta 1965. a. Seekord

Noorsooteater (15. saj. elamu, trepi kõrval istukivid)

moodustati trupp Tallinna Riikliku Konservatooriumi lavakunstikateedri draamaklassi lõpetanuist ja V. Kingissepa nim. TRA Draamateatrist tulnud näitlejaist (A. Eskola, O. Eskola, J. Järvet, S. Laidla, L. Lindau, H. Mandri, L. Rummo jt.). Teatri loomingulise ilme määrasid 1970. a-ni peanäitejuht V. Panso ja peakunstnik M.-L. Küla. Põhiline oli psühholoogilis-intellektuaalne tõlgenduslaad, õnnestunult lavastati klassikat (W. Shakespeare, H. Ibsen, M. Gorki, A. H. Tammsaare, O. Luts). 1970—74 peanäitejuhiks olnud M. Mikiver arendas sotsiaalkriitilist suunda. Avaramat kontakti noore vaatajaskonnaga taotleb 1974. a. peanäitejuhiks saanud K. Komissarov oma kompromissitu sotsiaalse hoiakuga ja publitsistlikku ning agitatsioonilist laadi lavastustega. Teatris töötavad Eesti NSV rahvakunstnikud L. Lindau ja I. Tammur. Kandvaid rolle on mänginud ka E. Kraam, S. Laidla ja H. Varem. Lavakujundajaist on teatri loometööd ilmestanud A. Unt ja T. Virve (1975. a-st peakunstnik). N. on esinenud ka Moskvas (1966, 1969), Leningradis (1968, 1977, 1978), Riias (1973, 1976), Vilniuses (1976), Soomes (1967), Poolas (1973) ja Bulgaarias (1979). Laia t. hoones (15. saj. arhitektuurimälestis) korraldatakse etendusi 1976. a-st, Salme t. hoone kuulub J. *Tombi nim. Kultuuripaleele.

Bibl.: ENSV Noorsooteater 1965—1975 / Koost. M. Klaassen. — Tallinn, 1975. — 63 lk., ill.

I s e l o o m u l i k k e l a v a s t u s i. Shakespeare'i «Hamlet» (1966) ja «Romeo ja Julia» (1969), Kilty «Armas luiskaja» (1967), Anouilh' «Antigone» (1967) ja «Becket ehk Jumala au» (1972), Lindgreni «Väikevend ja Karlsson katuselt» (1967) ja «Karlsson tembutab jälle» (1972), Gorki «Ema» (1967) ja «Põhjas» (1968), Puškini «Jevgeni Onegin» (kompositsioon, 1967), Rostand'i «Cyrano de Bergerac» (1968), Kitzbergi «Libahunt» (1968), Smuuli «Pingviinide elu» (1968), N. Ostrovski «Kuidas karastus teras» (1968), Lutsu «Kevade» (1969), Ibseni «Metspart» (1969) ja «Ehitusmeister Solness» (1974), Tammsaare «Inimene ja revolutsioon» («Tõe ja õiguse» III osa dramatiseering, 1970) ja «Me otsime Vargamäed» (I osa dramatiseering, 1976), A. Milleri «Proovireisija surm» (1970), Osborne'i «Vaata raevus tagasi» (1971), Örkény'i «Tót, major ja teised» (1971), Schilleri «Fiesco» (1971), Tšehhovi «Kirsiaed» (1971), Segali «Oliver ja Jennifer»

(kompositsioon «Armastuse loo» järgi, 1972), Broszkiewiczi «Kuuenda raamatu lõpp» (1973), Vampilovi «Hüvastijätt juunis» (1973), Twaini «Tom Sawyeri seiklused» (1974), Katajevi «Valendab üksik puri» (kirjanduslik töötlus, 1974), A. Manni «Protsess» (filmistsenaariumi «Kohus Nürnbergis» töötlus, 1975), Nashe'i «Vihmameister» (1975), Undi «Good-bye, baby» (1975) ja «Peaproov» (1977), Komissarovi ja Väli «Veri mullal» (1976), Frischi «Biedermann ja tulesüütajad» (1976), Becketi «Godot'd oodates» (1976), Crommelyncki «Suurepärane sarvekandja» (1977), Džagarovi «Prokurör» (1978).

«NOORTE HÄÄL», ajaleht, ELKNÜ Keskkomitee häälekandja, on asut. 1940. a. Saksa fašistliku okupatsiooni ajal ta ei ilmunud, 1944. a-st ilmub 6 korda nädalas, 1962. a-st EKP KK Kirjastuse väljaandel. 1977. a. autasustati ajalehte ordeniga «Austuse märk». Toimetaja on a-st 1975 A. Ustal; toimetus asub Pärnu mnt. 67a. Tiraaž oli 1978. a. 145 200.

«NOORUS», Koolinoorte Spordiühing «N.», on asut. 1959. a. Kesknõukogu (A. Matrossovi t. 84) esimees on a-st 1960 F. Eisen. 1. I 1979 kuulus ühingusse kokku 427 üldhariduskoolide kehakultuurikollektiivi (123 345 liiget), sealh. Tallinna kollektiive 50 (33 553 liiget). «N-l» on korvpalli- (Tartus) ja vehklemiskool (Haapsalus) ning 23 laste- ja noortespordikooli (14 090 õpilast), Tallinnas asub neist 4: Kalinini raj-s (Paldiski mnt. 10, õppebaas Paldiski mnt. 135; asut. 1955. a., 1004 õpilast), Lenini raj-s (Vana-Pärnu mnt. 9, suusabaas Vana-Mustamäe t. 59, tenniseväljakud ja kilehall Rahu t. 1/3; asut. 1954. a., 1057 õpilast), Mereraj-s (L. Koidula t. 21, jalgrattabaas Haljas tee 30; asut. 1946. a., 750 õpilast) ja Oktoobri raj-s (I. Mitšurini 15a; asut. 1974. a., 907 õpilast).

«NORMA», Tootmiskoondis «N.» (M. Kalinini t. 40), on asut. 1891. a. Taube ja Starri plekktoodete ja kroomlitograafiatöökojana; 1904. a. muudeti ta vabrikuks «Zvezda», 1921. a. a/s-ks «Dedalus» ning 1932. a. a/s-ks «Norma». 1946—61 liideti «N-ga» mitu väikekäitist, tootmiskoondiseks sai ta 1971. a. Põhitoodangusse kuuluvad autoturvavööd (1978. a. 3,6 milj. tk.), mänguasjad, fotoimpulsslambid, metallpudukaubad, majapidamistarbed, plekkpakendid jms. Koondisel on tsehh Rakveres. Töötajaid oli 1. IV 1979. a. 3047, neist Tallinnas 2783. Dir. on a-st 1968 U. Käär.

NUKUTEATER, ENSV Riiklik N. (Lai t. 1), on asut. 1952. a. Kavas on olnud nii eesti kui ka muude rahvaste muinasjuttude ja populaarsete lasteraamatute seadeid ning lastekirjanike (U. Leiese, Juhan Kangilaski, I. Marana, E. Niidu, E. Raua) nukunäidendeid, kokku üle 130 teose. Traditsioonilise laadi kõrval on viimasel ajal tähelepanu äratanud sirmita mängimine (näitlejad esinevad nii ise kui ka nukkudega; lavastaja R. Agur). On osaletud nii üleliidulistel (Moskvas 1958. a. «Kaval Ants ja Vanapagan» ja «Lumehelbekeste kool» ning 1962. a. «Kalevipoja sõit maailma otsa» ja «Buratino lendab kuule») kui ka rahvusvahelistel festivalidel (Bukarestis 1960. a. «Hunt ja seitse kitsetalle», Magdeburgis 1974. a. «Punamütsike», Moskvas ja Magdeburgis 1976. a. «Väike Illimar», Rootsis 1977. a. «Väike Illimar» ja «Printsess ja kaja» ning Magdeburgis 1979. a. «Hirvepoiss»). On esinetud ka Soomes (1973. a. «Kureke ja hernetont» ja «Sina minu jacks»). N-s töötab Eesti NSV rahvakunstnik F. Veike, kes on a-st 1952 peanäitejuht (tema loodud nukk Buratino on võitnud suure populaarsuse), peakunstnik on a-st 1970 J. Vaus. Teater asub Tallinna saksa teatri vanas hoones (19. saj.), saali on kujundanud (1964) E. Reitel.

Bibl.: Eesti NSV Riiklik Nukuteater / Koost. E. Purje. — Tallinn: Eesti Raamat, 1977. — 60 lk., ill.

NÕMME on suur linnaosa kesklinnast 6—11 km edelas männimetsasel liivikul. Põhja pool on tal selgeks rajaks Mustamäe nõlvak, läänes Harku rabastik, lõunas Pääsküla raba. Idas, kus N. liivik ja Männiku liivik liituvad, looduslik piir puudub, ajalooliseks rajaks on seal Pärnu raudtee. Linnaosa jaotub *Rahumäeks, N-ks kitsamas mõttes, *Hiiuks ja *Kivimäeks; ajalooliselt omaette linnaosadena käsitatavad *Pääsküla ja *Liiva on N-ga kokku kasvanud. N. on eeskätt elulinnaosa (koos Pääsküla, Laagri, Liiva, Valdeku ja

Nõmme elanikkonna ja elamute arvu kasv 1918—40

Aasta	Elanike arv	Elamute arv	Aasta	Elanike arv	Elamute arv
1918	3 875	500	1934	15 238	2 862
1922	5 150	773	1938	19 664	3 350
1930	12 783	1 957	1940	21 883	. . .

Raudaluga 41 000 elanikku), kuid seal paikneb ka hulk tervishoiuasutusi (N. haigla, I lastehaigla, kutsehaiguste kliinik, vabariiklik tuberkuloosidispanser, onkoloogiadispanser, naha- ja suguhaiguste dispanser jt.), koole (Konservatoorium koos Muusikakeskkooliga, miilitsakeskkool, 10. ja 30. keskkool, neli 8-kl. kooli, lastemuusikakool) ning pioneerimaja. Suurimad majandusettevõtted on V. Kingissepa nim. Tallinna Teraviljasaaduste Kombinaat (N-l asuvad administratsioon ja elevaator), ENSV Riikliku Põllumajanduse Tootmistehnika Komitee kaubabaas, N. raudteejaam (8 km Balti jaamast) ning ETKVL-i koondis «Auto», rajoonidevaheline kaubabaas ja arvutuskeskus.

N. on planeeritud üldjoontes korrapäraselt: edelasse või läände suunduvate peatänavatega (Pärnu mnt., Raudtee t., Vabaduse pst.) ristub rohkesti loode—kagu- või põhja—lõuna-sihilisi tänavaid, Hiiu lõunaosas on ka kodarjat tänavavõrku. Hoonestuses valdavad väikemajad, kompaktsemat suurhoonestust leidub kohati. Metsa on võimalikult säilitatud, nii hoonestatud aladel kui ka parkmetsadena (suurim on *Tähetorni park). N. maa-ala nimetati varem Pääsküla nõmmeks. Sealse kõrtsi (1689. a. Mägedevahe, Mellini atlases 1798. a. N. kõrts; asus nüüdse restorani kohal Pärnu mnt. ääres) järgi nimetati N-ks 1872. a. avatud raudteepeatus. Esimene ehituskrunt anti N-l 1873. a. Jälgimäe mõisnik N. von Glehn, kellele ala tollal kuulus (Pääsküla piirkond kuulus Harku mõisale), rentis ja müüs krunte ning

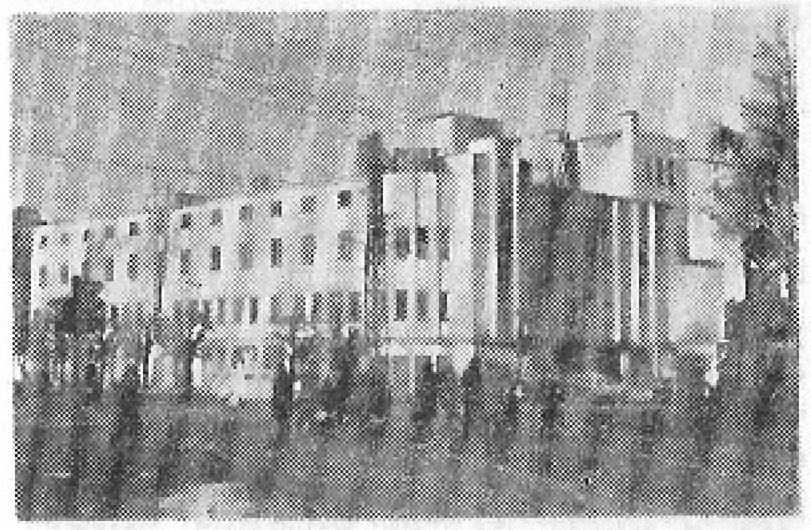

Nõmme liiviku põhjanõlv Ehitajate tee kohal • Kino «Võit»

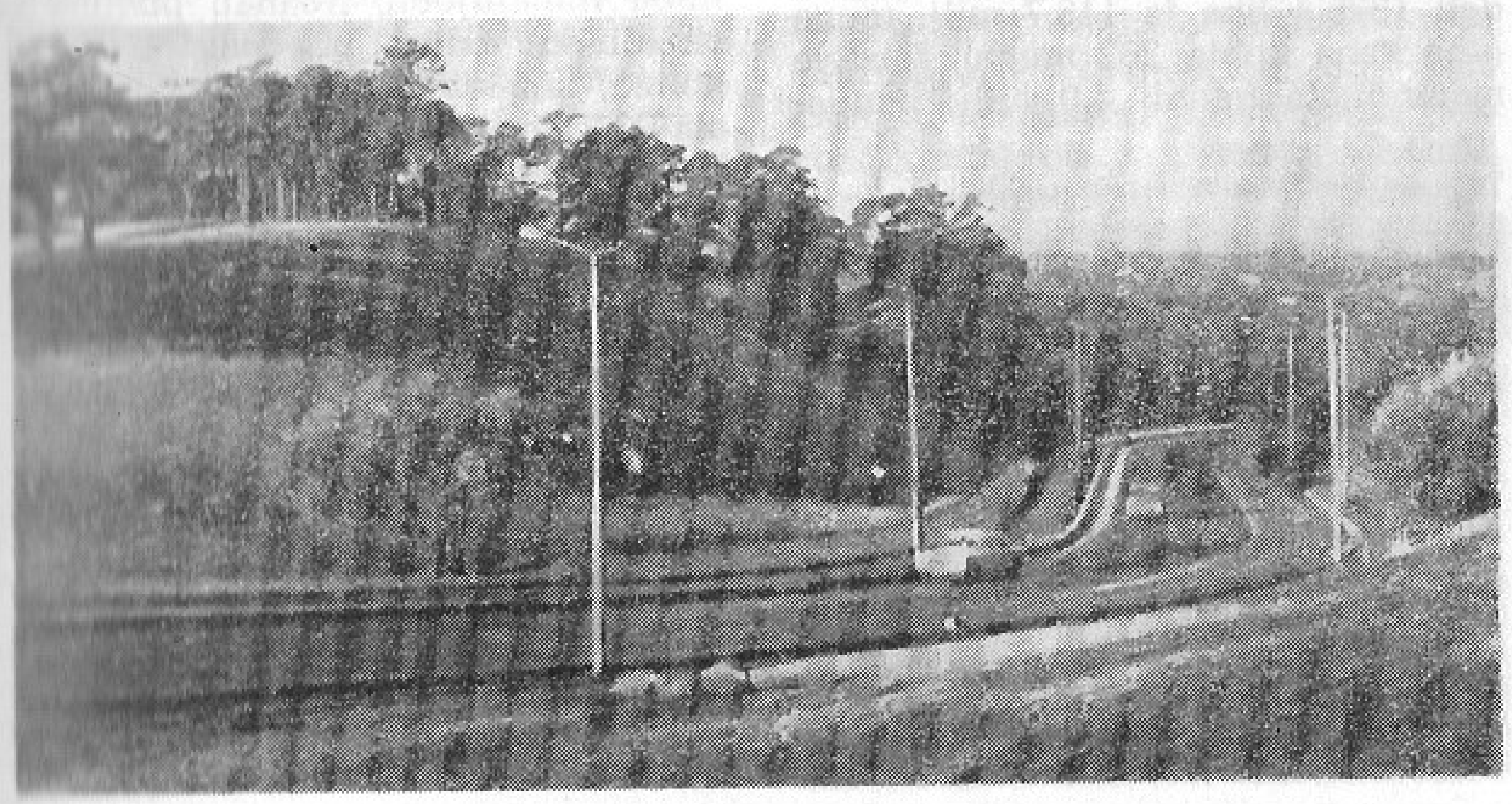

püstitas üürisuvilaid. Mustamäe nõlvale rajas ta Kõrgepea karjamõisa (*Hohenhaupt*), mille lossitaoline elamu (1886) on praegu TPI taidlusmaja. Ajapikku arenes väljasõidukohast suvituspaik; selle hooldamiseks asutati 1908. a. heakorraselts. I maailmasõja eel elati seal juba ülekaalukalt aasta ringi. 1914. a. sai N. suvituskoha, 12. IX 1917 alevi ja 1926. a. linna õigused. 1923. a. liideti N. aleviga Pääsküla raudteejaama ümbruses asuv Peetri aedlinn. Pärast Tallinna—Pääsküla raudteelõigu elektrifitseerimist (1924) avati Kivimäe (1924), Hiiu (1926) ja Rahumäe peatus (1926). N-st sai Tallinna satelliitlinn, mis kasvas tollaste olude kohta väga kiiresti. 1940. a. 21. juuli määruse põhjal liideti linn (pindala 1642,28 ha) sama aasta 29. juulil Tallinnaga. 18. V 1945 moodust. N. raj-i arvati ka Männiku tööstuspiirkond, Liiva, Järve ning osa nüüdse Mustamäe linnaosa alast; 1956. a. ühendati ta Keskraj-ga.

Bibl.: R a n d, E., R o b e r t, K. Tallinn. Mustamäe ja Nõmme. — Tallinn: Eesti Raamat, 1973. — 65 lk., ill. — Rööptekst vene, inglise, saksa ja soome k.
R o b e r t, K. Nõmme ja Mustamäe. — Tallinn: Eesti Raamat, 1968. — 63 lk., ill.

NÄIDISLINNUVABRIK, 1977. a-st Oktoobrirevolutsiooni 60. aastapäeva nim. Tallinna N. (Harju raj., Loo alevik), Eesti NSV suurim tööstuslik linnumajand, on asut. 1956. a.; näidismajand on ta 1972. a-st. 1. I 1979 oli majandil 804 000 lindu, sealh. munejaid kanu 424 000. 1978. a. toodeti 1326 t liha ja 113,7 milj. muna (ühe kana kohta 262 muna), teistele majanditele müüdi 4,9 milj. haudemuna ja 3,9 milj. tibu. Töötajaid oli samal aastal 699. Töö on hästi mehhaniseeritud ja tööviljakus kõrge. Tootmistulemuste põhjal kuulub N. parimate NSV Liidu linnumajandite hulka. 1971. a. anti talle Tööpunalipu orden. Dir. on a-st 1966 A. Lind.

Bibl.: E s s e n s o n, A. Tallinna Linnuvabrik. — Tallinn: Valgus, 1966. — 32 lk., ill.

Trükikoja «Oktoober» trükitsehh

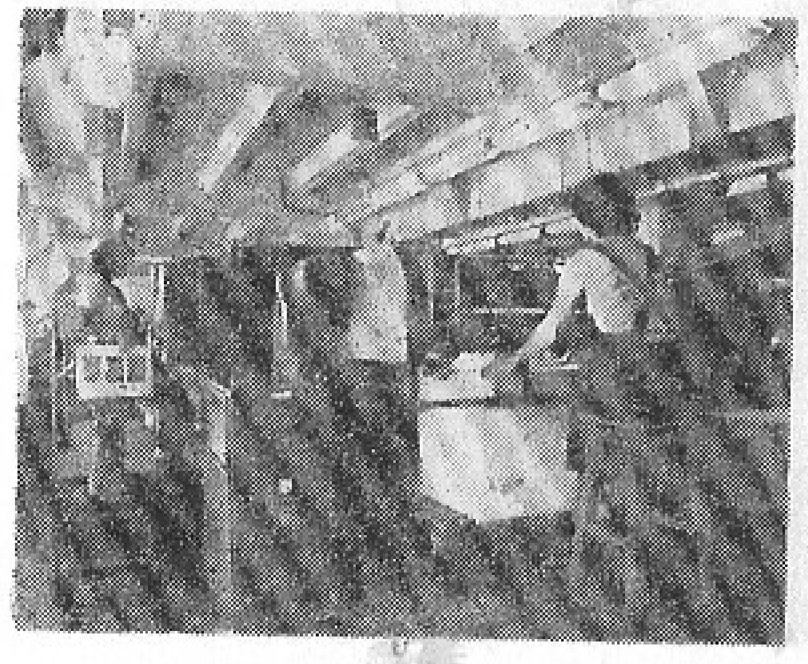

O

«OKTOOBER», Trükikoda «O.» (F. R. Kreutzwaldi t. 24), on asut. 1922. a. «R. Tohveri & Ko.» trükikojana; praegune nimi pärineb 1940. a-st, kui käitis natsionaliseeriti. 1960. a-il trükikoda rekonstrueeriti, 1967. a. anti käiku uus tootmishoone. 1973. a-st kuulub «O.» koondisse «Eesti Trükitööstus». Ta toodab peamiselt ofset- ja sügavtrükitehnikas värvitrükiväljaandeid. 1978. a. valmistati 3,9 milj. eks. raamatuid ja brošüüre ning 3,3 milj. trükipoogen-tõmmist kunstitrükiseid. Töötajaid oli samal aastal 203, dir. on a-st 1955 I. Veermäe.

OKTOOBRI RAJOON, elanike arvult suurim, ent pindalalt väikseim Tallinna linnarajoon, hõlmab põhiliselt vanalinna, Luise ja Ülase t. piirkonna, Lilleküla ja Mustamäe; pindala 23,7 km², 128 000 elanikku (1979). Loodes ja põhjas piirneb ta *Kalinini raj-ga, lõunas ja kagus *Lenini raj-ga ning idas (Mere pst-l) *Mereraj-ga. Et O. r-i kuuluvad peamiselt elulinnaosad, on seal tööstust vähem kui muudes rajoonides: 26% linna tööstusettevõtete arvust ja 17% tööstustöötajate arvust. Mustamäe tee algusse Laki t. ja Kadaka tee äärde on 1960.—70. a-il tekkinud uus tööstuspiirkond (peamiselt südalinnast kolinud ettevõtted: V. Klementi nim. Tallinna Õmblustootmiskoondis, «Norma», «Ilmarine», tootmiskoondis «Talleks»). Toompeal ja vanalinnas paikneb palju riigiasutusi (sealh. ENSV Ministrite Nõukogu) jm. haldusasutusi. Rajoonis on 14 üldhariduskeskkooli, 4 õhtukooli, 4. tehnikakool, 7 keskeriõppeasutust ning kõrgkoolidest TPI. — O. r. moodustati 3. I 1974, varem kuulus enamik tema alast *Keskraj-i. Nüüdispiirid sai ta 1975. a. EKP Tallinna Linna O. R-i Komitee esimene sekretär on a-st 1978 V. Busel, Tallinna Linna O. R-i RSN Täitevkomitee esimees on rajooni moodustamisest alates U. Elmi.

OKTOOBRIREVOLUTSIOONI JA SOTSIALISTLIKU ÜLESEHITUSE RIIKLIK KESKARHIIV, ENSV O. ja S. Ü. R. K. (lüh. ENSV ORKA) (Maneeži t. 4), on asut. 1921. a. Riigiarhiivina; praeguse nime ja pädevuse sai ta 1948. a. Arhiivis säilitatakse Eesti NSV ja kodanliku Eesti kõrgemate riigivõimuorganite, ministeeriumide, keskasutuste, ettevõtete, organisatsioonide ning ühiskonna- ja kultuuritegelaste fonde (1. I 1979. a. 4175 fondi, 2 246 893 säilikut). Dir. on a-st 1974 E. Lukk.

OLEVIMÄGI, *Sulevimägi.

OLEVISTE KIRIK. Arvatavasti oli nüüdse kiriku piirkonnas juba 12. saj. lõpupoolel skandinaavlaste kaubahoovi kultusehoone. Kirikut on esimest korda mainitud 1267. a. Praegune hoone võlviti algkujul 1330. a. 15. saj. I veerandil ehitati kiriku idaosa hulknurkse lõpmikuga 3-lööviliseks kodakirikuliseks koorika, mille dekoratiivseid tähtvõlve kannavad kõrged 8-tahulised piilarid. 1436. a. alustati ehitusmeister Andrease juhtimisel torni ja pikihoone ümberehitamist. Basilikaalne pikihoone valmis 15. saj. keskpaiku (tähtvõlvidega kesklöövi kõrgus 31 m), tornikiiver 1500. a. paiku. 1521. a. valmis koori lõunaseina kõrval rikkalike hilisgooti vormidega Maarja ehk Breemeni kabel (Vestfaali meistrid B. Wolt ja G. Koningk), selle välisküljel olev H. Pawelsi passiooniteemaline kenotaaf pärineb a-ist 1513—16 (arvatavasti Hinrik Byldensnyderi ehk Brabenderi ja Clemens Pale töö). 1820. a. kirik põles ja taastati hiljem endisel kujul. Pärast viimast

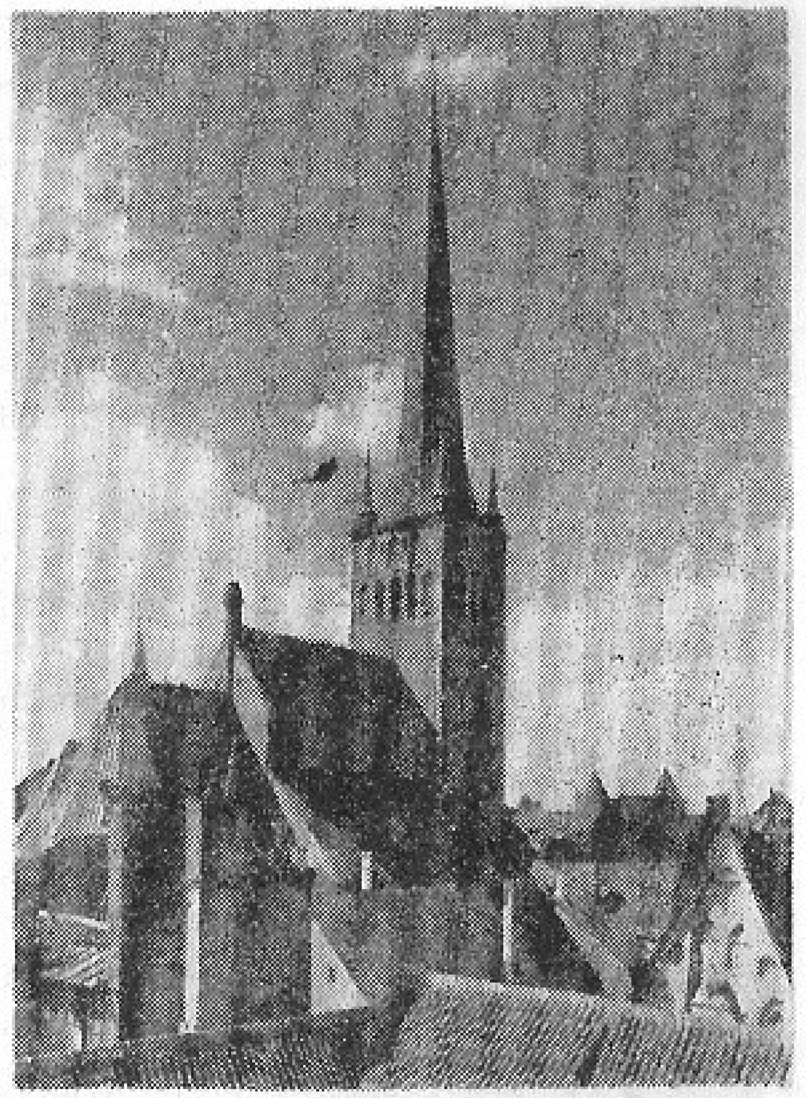

Oleviste kirik

tornitipu põlemist (1931) sai torn praeguse kõrguse (123,7 m). Sisustuses domineerib pseudogooti stiil. Altariseina on kavandanud F. L. von Maydell, altarilaua klassitsistlikud pronksreljeefid (1836) arvatavasti V. Demut-Malinovski, altaripildi «Kristus ristil» (1839) on maalinud W. von Kügelgen, kantsli valmistanud J. G. Exner (1839. a. paiku). Kultusehoonena kasutab O. k-t baptisti kogudus.

ONKOLOOGIA DISPANSER, Vabariiklik Tallinna O. D. (Hiiu t. 44), kogu Eesti onkoloogiaalast tööd koordineeriv raviasutus, on asut. 1945. a. Dispanseri statsionaaris (220 voodikohta) on 3 kirurgiaosakonda, kiiritusraviosakond ja patomorfoloogiaosakond. Eriarstide käsutuses on röntgeni-, endoskoopia- ja gammakiirituskabinet, erilaboratooriume ja tsütoloogiateenistus. Töötajaid oli 1. IV 1979. a. 376, sealh. 47 arsti. Peaarst on a-st 1957 A. Gavrilov. Dispanseri uued hooned (arh. K. Luts) valmisid 1966. a.

«ORTO», ETKVL Keemiakombinaat «O.» (Narva mnt. 23), on asut. 1932. a. Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisuse keemiatehasena. Ta valmistab tarbekeemiatooteid (pesemis-

ja puhastusvahendeid, kingakreemi, poonimisvaha, kontoriliimi), kosmeetikakaupa ja klaasplasttooteid. 1978. a. valmistati 1876 t pesupulbrit, 454 t kingakreemi, 86 t näokreemi, 650 t juustepesemisvahendeid ja 571 t klaasplasttooteid. Kombinaadil on tuubitsehh Valgas. Töötajaid oli 1. I 1979 660, neist Tallinnas 588. Dir. on a-st 1967 M. Palmiste.

G. OTSA NIMELINE TALLINNA MUUSIKAKOOL (1975. a-ni T a l l i n n a M u u s i k a k o o l) (Võidu väljak 4) on keskeriõppeasutus. Õpiaeg kestab 4 aastat (keskharidusega sisseastunuil 3). Erialad: klaver, keelpillid (viiul, alt, tšello, kontrabass), puhkpillid (flööt, oboe, klarnet, fagott, metsasarv, trompet, tromboon, tuuba), löökpillid, akordion, laulmine, koorijuhtimine, estraadimuusika ja muusikateooria. 1978. a. oli õpilasi 305 ja õppejõude 133. — Kool asutati 1944. a. Tallinna Riikliku *Konservatooriumi juurde, 1954. a-st on ta iseseisev. Tema eelkäijaks võib lugeda 1919. a. asut. Tallinna Kõrgemat Muusikakooli, mis 1923. a. otsustati muuta Tallinna Konservatooriumiks. 1947—78 on kooli lõpetanud rohkem kui 1100 in. Dir. on a-st 1976 R. Altrov.

P

PAEKIVITOODETE TEHAS (Leningradi mnt. 34) asutati 1959. a., kui ühendati karjäär «Lasnamäe Paemurrud» ning tehased TEP ja «Kukermiit». 1978. a. toodeti 1,8 milj. m³ paekillustikku, 84 800 m³ graniitkillustikku, 40 100 m³ karbonaatseid kivimeid ehituslubja valmistamiseks, 11 700 m³ ehituspaasi, 63 600 m³ fibroliitplaate ja 493 t kummitihendeid. Tehasel on karjäär Vasalemma lähedal ja Väos. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 536, neist Tallinnas 356. Dir. on a-st 1959 I. Gerassimtšuk.

PAKS MARGAREETA (varem R o o s i k r a n t s), sadamat ja Suurt Rannaväravat kaitsnud suurtükitorn, on ehit. 1510.—31. a. Suure Rannavärava eesvärava rekonstrueerimise ajal. Plaani tegi arvatavasti Poolast tulnud meister Clemens Pale. 1520. a-ist juhtis tööd linna ehitusmeister ja kiviraidur G. Koningk, tema raiutud on ka värava kohal olev hilisgooti stiilis vapitahvel (1529). Uude kaitsekompleksi kuulusid peaväravatorn, eesvärav koos külgmüüridega, sale läänetorn, suurtükitorn P. M. ning sellest linnamüüri Stoltingi tornini ulatuv kaitsemüür. Keskne ehitis oli lai madal P. M. See on kolmveerandringikujulise põhiplaaniga torn (läbimõõt 25 m, seinte paksus 4,4—6,5 m), millel olid keskpiilarile toetuvad puitvahelaed. Korruseid oli 5. 3 alumisel korrusel (neil olid väljapoole laienevad laske-

Paks Margareeta ja Pikk t.

avad) asetsesid suurtükid. IV korrus oli lahtine platvorm, seda ümbritses 2-korruseline kivist kaitsekäik mašikulii, mille rinnatist toetavad konsoolid varjasid laskeavasid. Laskeavad võimaldasid nii horisontaalset (IV korruselt) kui ka vertikaalset (V korruselt) tulistamist. Värava läänetorni mašikulii on säilinud. P. M. mašikuliikorrused lammutati 17. ja 18. saj. vahetuses, nende asemele ehitati veel üks suurtükikorrus ja torn kaeti kõrge kivikatusega. 18. saj. II poolest alates kasutati P. M-t sõjamoonalaona, alates 1830. a-ist vanglana. 2. III 1917 vabastasid ülestõusnud töölised ja madrused kõik seal olevad vangid. Torn süüdati ning seisab sellest ajast alates varemeis. Praegu rekonstrueeritakse teda *Meremuuseumi tarbeks.

PALDISKI MAANTEE, tähtsaim kesklinnast läände suunduv liiklustänav, algab J. Gagarini pst-lt, kulgeb teisel pool raudteed Pelgulinna ja Lilleküla linnaosa piiril, läbib Mustjõe, möödub Väike-Õismäel Harku järvest ja jõuab 9,5 km kaugusel end. Vääna raudtee ülesõidukohal linna piirini (Harkujärve tee otsast sinnani on maantee parem serv linna ja Harku kn. piiriks). P. m. ääres paiknevad «Flora» ja «Keila» tsehh, Trammide ja Trollibusside Valitsus, teeninduskombinaat «Harju», aeroloogiajaam, tervishoiuasutustest Psühhoneuroloogiahaigla, Sanitaar-Epidemioloogiajaam, Merimetsa haigla ja Vabariiklik Tallinna Sadama Haigla (1978, arh-d P. Koido ja H. Aurik). — P. m. on vana Läänemaale viiv tee, veel 17. saj. keskel algas ta Harju väravast. Teda on nimetatud ka Läänemaa teeks (1737), Haapsalu mnt-ks (1755, 1879), Rogerwieki teeks (1755), ligemate paikade järgi ka Wittenhofi ja Haabersti teeks. Maantee Toompea eeslinnas olevat algusosa on nimetatud Suureks, Laiaks ja Uueks t-ks (oli Kassisaba linnaosa peatänav).

PALJASSAAR on poolsaar Tallinna lahe lõunarannikul Koplist kirdes; pindala u. 3,5 km². Madala (kuni 5 m üle merepinna) ja metsatu P-e aluspõhja moodustavad peamiselt lontova kihistu sinisavid, pinnakate koosneb ranna- ning meresetteist. Alles 19. saj. oli poolsaare kohal kaks saart, lääne pool Suur-P. ja idas Väike-P.; hiljem on need liitunud. P-t ja Koplit eraldanud väin täideti 1912—17 sadama süvendamisel väljakaevatud ainesega. — Poolsaare loodeotsast avastati 1926. a. mündileid 11. saj. I poolest; ürikuis on P-t esimest korda mainitud 1250. a. paiku (taani k. *Karlsø*, 1297. a. alamsaksa k. *Blote et Rughenkarl*). Seal oli kaua linna karjamaa, 1720. a-il rajati Väike-P-e lõunaossa muldkants, 1820. a-il ehitati P-e põhjaossa suurtükitorn (Valge torn); saartel elas ka kaluriperesid. 1950. a-il tekkis P-e kaelale väike linnaosa, 1960. a-il rajati poolsaare idarannikule uus kalasadam ja Eesti Kalatööstuse Tootmiskoondise

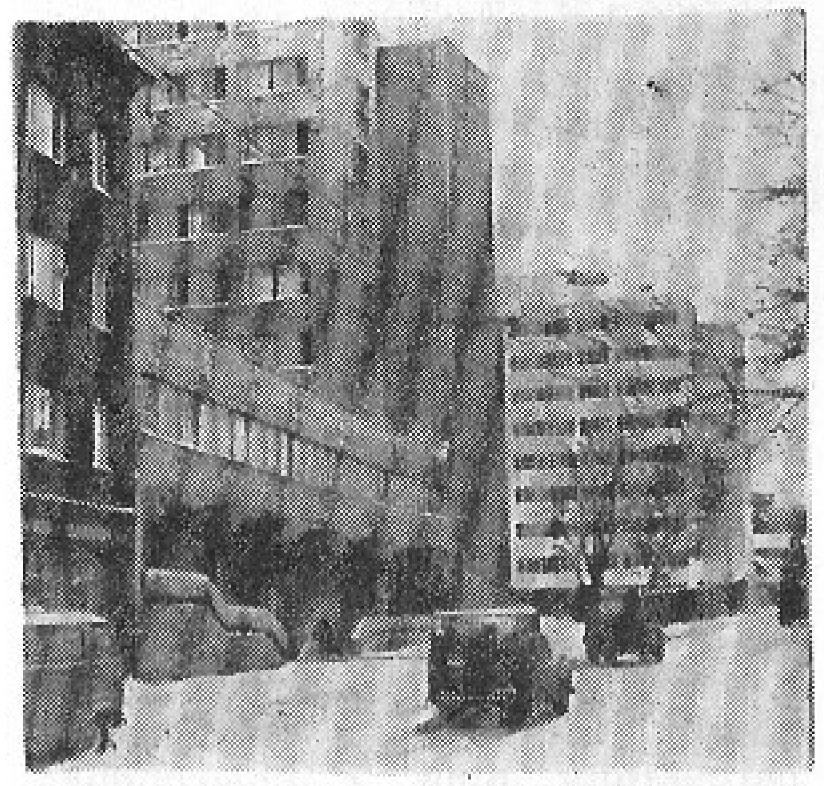

Paldiski maantee

hooned. 1976. a. valmis P-l linna kanalisatsiooni peapumbajaam.

PALJASSAARE LAHT on Kopli ja Paljassaare poolsaare vaheline Tallinna lahe osa. Lahe madalas kagusopis on rohkesti rändrahne. P. l. moodustus Paljassaart ja Koplit eraldanud väina kitsama osa täitmise tagajärjel I maailmasõja ajal.

PARFÜMEERIA JA TOIDURASVADE KOMBINAAT, Tallinna P. ja T. K. (Lubja t. 11), on moodust. Tallinna Margariinitehasest (asut. 1922. a. a/s-na «Extraktor») ning Tallinna Parfümeeria- ja Seebitehasest (selle eelkäijad olid 1940. a. natsio-

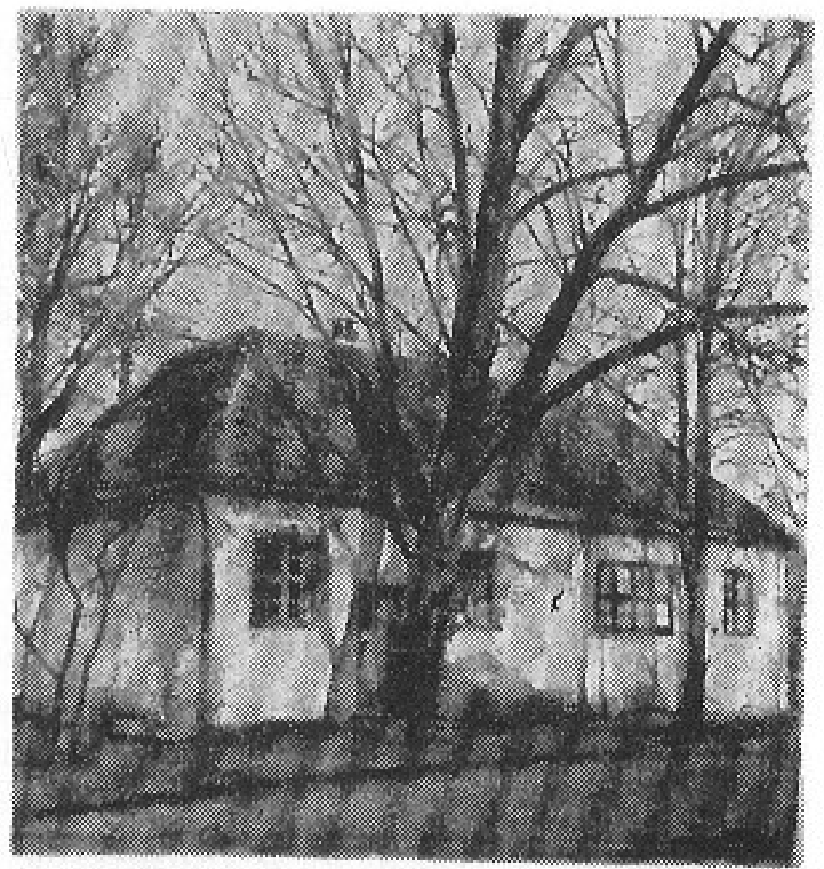

Peeter I Majamuuseum

naliseeritud a/s-d «Viko», «Aroom», «Feiwal» ja «Odor»). 1978. a. valmistati 6717 t margariini, 1219 t majoneesi, 2929 t majapidamisseepi, 1720 t tualettseepi ning 3,2 milj. rbl. eest parfümeeriatooteid. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 215, dir. on a-st 1956 M. Poloiko.

PARTEI AJALOO INSTITUUT, Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee P. A. I. — NLKP KK Marksismi-Leninismi Instituudi Filiaal (Tõnismägi 16), EKP ajaloo ja Eesti töölisklassi revolutsiooniliikumise ajaloo uurimise keskus, on asut. 1947. a. Instituudil on EKP ajaloo, parteiehituse ja marksismi-leninismi klassikute teoste tõlgete sektor, parteiarhiiv ning 2 ühiskondlikel alustel töötavat komisjoni: Suure Isamaasõja ajaloo vabariiklik komisjon ja ELKNÜ ajaloo komisjon. Instituudis on töötanud akadeemik J. Saat. 1. I 1979 oli töötajaid 48, sealh. 22 teadustöötajat (doktoreid 3, kandidaate 11). Dir. on a-st 1960 A. Panksejev.

PEDAGOOGIKA TEADUSLIKU UURIMISE INSTITUUT, ENSV P. T. U. I. (Tõnismägi 9), on asut. 1959. a. Instituudis uuritakse kommunistlikku kasvatust, didaktikat, õppeainete metoodikat ja pedagoogilist psühholoogiat ning koostatakse üldhariduskoolide õppekirjandust. 1. I 1979 oli instituudil 15 sektorit ja pedagoogilise psühholoogia laboratoorium. Töötajaid oli 75, sealh. teadustöötajaid 56 (kandidaate 17). Dir. on a-st 1965 O. Nilson.

PEDAGOOGILINE KOOL, Tallinna P. K. (Räägu t. 49), on keskeriõppeasutus, kus koolitatakse koolieelsete lasteasutuste kasvatajaid ja muusikajuhatajaid ning koolide muusikaõpetajaid. Kooli võetakse 8-kl. või keskharidusega noori, õpiaeg kestab vastavalt 4 või 2,5 aastat. Kasvatajaeriala on ka kaugõpe. 1978. a. oli õpilasi päevaosakonnas 747 ja kaugõppes 376, õppejõude oli 131. — Kool on asut. 1947. a. Tallinna Eelkoolikasvatuse Seminarina, praegust nime kannab ta 1965. a-st. 1978. a-ni on P. K-i lõpetanud 4548 in. Dir. on a-st 1975 V. Reiljan.

PEETER I MAJAMUUSEUM (Mäekalda t. 2) on *Linnamuuseumi filiaal. 1. I 1979 oli muuseumis 55 säilikut (mööblit, maale, graafikateoseid). Ta paikneb end. Drentelni suvemõisa eluhoones, mis oli 1714—23 Peeter I Tallinna-residents. Memoriaalesemeid säilitati Peetri majas arvatavasti juba 18. saj. 19. saj. alguses hoone läänetiib lammutati.

PELGULINN, kesklinnast keskm. 3 km läänes asuv linnaosa, piirneb lõunas Paldiski mnt-ga ja idas raudteega. See on põhiliselt elulinnaosa, tööstusettevõtteid paikneb Telliskivi t. piirkonnas (Parfümeeria ja Toidurasvade Kombinaadi margariinivabrik, Taarakombinaadi tsehh ja saeveski, «Kommunaari» puidutöötlemistsehh, M. Kalinini nim. Tallinna Elektrotehnika Tehas), samas on raudtee-ettevõtteid ning -asutusi (F. Dzeržinski nim. veduridepoo, kaubajaam). P-s on neli koolimaja ja suur P-a haigla (asut. 1952). Linnaosa planeering on korrapärane. Vanemas osas valdab 2-korruseline puithoonestus. Arhitektuuri poolest väärivad tähelepanu elamukooperatiivi «Oma Kolle» majad (1920. a-d, arh-d H. Johanson ja E. Habermann) Kolde pst-l ning koolimaja Ristiku t. 69 (1929, H. Johanson). — P. tekkis 19. ja 20. saj. vahetusel töölisagulina ja kasvas 20. saj. I poolel kiiresti. 1960.—70. a-il on ehitatud peamiselt Karl Marxi pst-st loode poole, P. on liitunud *Pelgurannaga.

PELGURAND on paikkond Kopli lahe idakaldal; varem nimetati teda Paldiski mnt. ääres metsa servas asunud Stroomi kõrtsi järgi Stroomi rannaks. 1950. a-teni oli seal supelrand, nüüdisajal on enamik P-a ja Stroomi mets puhkeala, osa randa on hoonestatud (*Pelguranna).

PELGURANNA on linnaosa Kopli, Sitsi ja Pelgulinna vahel, ulatub läänes Kopli laheni. Minevikus Sitsi karjamaana tuntud jäätmaad, kus kohati oli köögiviljaaedu, hakati hoonestama 1940. a-te lõpus. Väikeste kvartalitega P. on Tallinna esimesi kompleksselt rajatud linnaosi (arh-d K. Luts ja A. Volberg): koos elamutega (kuni 255 000 m² üldpinda) rajati sinna koolimajad, lasteaiad, kauplused, polikliinik ja kino.

«PERIOODIKA» (Pikk t. 73), ajakirjandus- ja raamatukirjastus, on asut. 1940. a. Ajalehtede Kirjastusena; praegust nime kannab 1965. a-st. Ta annab välja 20 ajalehte («Kodumaa», «Nõukogude Õpetaja», «Sirp ja Vasar» ning kõik Eesti NSV linna- ja rajoonilehed peale «Õhtulehe» ja ajalehe «Вечерний Таллин», ühekordne kogutiraaž 1978. a. 467 600 eks.), 15 ajakirja (203 200) ning (ka võõrkeeltes) Eesti NSV-d tutvustavat, turismi- ja lastekirjandust. Dir. on a-st 1962 G. Valgma.

PIIMATOODETE KOMBINAAT, Tallinna P. K. (Pärnu mnt. 139e), on Eesti NSV suurim piimatööstusettevõte. Tema eelkäija on 1905. a. rajatud meierei, praegust nime kannab ta 1952. a-st. Kombinaat varub piima Harju, Rapla, Haapsalu ja Hiiumaa raj-st ning varustab piimasaadustega peam. Tallinna ja selle ümbrust. P. K-l on tsehh Raplas, Kosel, Raasikul, Lihulas ja Emmastes. 1978. a. toodeti 133 143 t täispiimatooteid, 4052 t võid ja 1436 t lõssipulbrit. 1. I 1979 oli töötajaid 1087, neist Tallinnas 750. Dir. on a-st 1979 O. Sardis.

PIKK JALG, keskajal peale Lühikese jala ainus Toompead all-linnaga ühendanud tänav, algab Vaksali, Pika ja Rataskaevu t. ühinemiskohast ja tõuseb Lossi platsini; pikkus 270 m. P. j. pärineb juba muinaslinnuse ajast, ürikuis on teda mainitud pika mäena (ladina k. 1342 *longus mons,* saksa k. 1372 *langer bergh* ja 1489 *langer Domberg*). 14. saj. I poolest on teade alumise ja ülemise puitväravatõkke kohta. Tänava alaotsas olevat kivist väravatorni hakati ehitama 1380. a-il, 1454—58 ehitati see ümber (viimasel sajandil on seal olnud kunstnikuateljee). P. j-a all-linnast eraldav linnamüürilõik on ehit. 1454—55, praegune Toompea-poolne tugimüür pärineb 1781. a-st, kui tänavat laiendati. Tahvel III.

PIKK TÄNAV, keskaegse linna peatänavaid, algab Toompea kirdejalamilt Pika jala väravatorni eest ja kulgeb läbi vanalinna kirdeosa Suure Rannavärava kaudu Põhja pst-ni; pikkus 800 m. P. t-a ääres asub trükikodasid («Kommunist», «Ühiselu», «Punane Täht»), kirjastusi («Perioodika»), muuseume (Ajaloomuuseum, Meremuuseum), J. Kreuksi nim. Noorsoo Kultuuripa-

Pelgulinn. Elamurühm Ristiku ja Mulla t. nurgal

Pikk tänav. Tagaplaanil Pühavaimu kiriku torn

lee, palju ametkondi (suurimad Balti Raudtee Eesti Raudteekond ja ENSV MN Geoloogia Valitsus), rohkesti kauplusi («Marati» ja «Uku» esinduspood) jm. — Sadamasse viiva teena on seda tänavat varem nimetatud Ranna ehk Mere t-ks (saksa k. 1362 *strantstrate*, ladina k. 1375 *platea stagnalis*), nimi P. t. ilmus ürikuisse 14. saj. lõpukolmandikul (ladina k. *longa rega, longa platea*, saksa k. *lange strate*). Tähtsaimad arhitektuurimälestised on Suurgildi, Kanuti Gildi, Oleviste Gildi ning Mustpeade Vennaskonna hoone, 15. saj. elamurühm Kolm Õde, Suure Rannavärava eesvärav koos Paksu Margareeta suurtükitorniga ning Pühavaimu ja Oleviste kirik. Oleviste nurgal asub Rohelise turuna tuntud väike haljasala. 17. saj. lõpust pärineva aadlielamu P. t. 28 fassaadil tähistab bareljeef (1978) admiral F. G. Bellingshauseni töökohta (18. ja 19. saj. oli hoones Admiraliteet).

Bibl.: Raiküla, E., Kangropool, R. Tallinn: Pikk tänav. — Tallinn: Eesti Raamat, 1970. — 64 lk., ill. — Rööptekst vene, inglise, saksa ja soome k.

«PIONEER», Rakiste Katsetehas «P.» (Marja t. 7), on alguse saanud 1912. a. asut. J. Kulli malmivalutöökojast; 1920. a-il ettevõte rekonstrueeriti malmi- ja valutehaseks. 1940. a. ta natsionaliseeriti ja nimetati malmivalu- ja emailimistehaseks «P.». Valmistati emailitud keedupotte, sanitaartehnilisi tooteid (vanne, kraanikausse jms.) ning pliite «Pioneer». Praeguse nime sai ta 1965. a. (valu- ja emailimistsehh liideti tehasega «Ilmarine»). Põhitoodangu moodustavad tehnoloogilised rakised (pressvormid, stantsid) ja tarbekaupade valmistamiseks vajalikud metallkeraamilised tooted. 1978. a. kogutoodang oli 2,2 milj. rbl. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 363, dir. on a-st 1972 M. Kukli.

PIONEERIDE JA KOOLINOORTE PALEE, Tallinna P. ja K. P. (Mustamäe tee 59), korraldab linna pioneeride jm. õpilaste koolivälist tegevust. Ringid jm. kollektiivid on koondatud 5 osakonda. Metoodikaosakonna (800 osavõtjat) põhitöö on pioneeriaktiivi õpetamine ja pioneerimalevate metoodiline juhendamine. Massipoliitilise töö osakonas (1165) tegutsevad rahvaste sõpruse klubi «Gloobus», linna pioneeride staap (Tallinna Pioneeriorganisatsiooni Nõukogule alluv omavalitsusorgan), mängu- ja tantsujuhtide, male-, filateelia- ja reporterite ring ning luuleklubi. Sõjalis-sportliku töö osakonnas on ka turismi- ja kodu-uurimissektor. Kunstilise kasvatuse osakonda (2474) kuuluvad peale palee suurima kollektiivi — kooristuudio «Ellerhein» (708) — lastekoor «Raduga» (353), etnograafilise rahvakunsti ansambel, rahvamuusikaorkester, puhkpilliorkester, vokaal-instrumentaalansambel «NB 78», rahva- ja karaktertantsurühmad, pioneeride teater (411), foto- ja filmisektor ning kujutava ja tarbekunsti sektor (687). Viimases on maali-, graafika-, skulptuuri-, keraamika-, nahkehistöö-, käsitöö- ja kirjakujundusring. Selle sektori tööd on saanud tunnustust rahvusvahelistel laste loomingu võistlustel Saksa DV-s, Soomes ja Jaapanis. Tehnikaosakonda (680) kuuluvad raadioklubi, auto-motoklubi ja mudelispordiringid. 1. I 1979. a. oli kõigis ringides jm. kollektiivides kokku 5528 liiget, töötajaid oli 132, sealh. ringijuhte 84. — P. ja K. P. asutati 1941. a. Tallinna Pioneeride Majana ja avati taas [illegible]. a.; praegust nime kannab ta [illegible]. a-st. Uue hoonestiku (arh. V. Lukk) valminud ossa koliti 1977. a. Dir. on a-st 1976 N. Rand[illegible].

PIONEERIDE VÄLJAK on haljasala kesklinnas M. Lomonossovi, J. Kunderi, V. Kingissepa ja F. R. Kreutzwaldi t. vahel; pindala 1,6 ha. Väljak on rajatud Narva ja Tartu mnt. vahelisele kaua hoonestamata püsinud alale, end. nime Politseiaed oli saanud politsei köögiviljaaia järgi.

PIRITA on linnaosa Tallinna lahe idarannikul P. jõe suudme lähedal, 5—7 km kesklinnast kirdes. Eeskätt tuntakse teda spordi- (*P. purjespordikeskus, *«Kalevi» velodroom) ja puhkekohana. 2 km pikkune supelrand kuulub vabariikliku tähtsusega puhkealade hulka. Vanimad vaatamisväärsused on *P. kloostri varemed. Jõgi jaotab linnaosa kaheks: väiksemal edelapoolsel alal (P. tee ja Rummu tee ümbrus) on nüüdisajal põhiliselt spordirajatisi, suurem kirdepoolne osa jaotub omakorda elamupiirkonnaks, jõeäärseks pargialaks koos kloostrivaremete ja jõekäärus asuva Kabelimäega ning mereääreks supelranna- ja männimetsavööndiks. — P. nüüdne nimi pärineb samuti kui käibelt kadunud lähinimi Maarjaorg (ladina k. *Vallis Mariae*, saksa k. *Marienthal*) 15. saj. alguses jõe paremale kaldale rajatud Birgitta kloostri ajast. Pärast kloostri

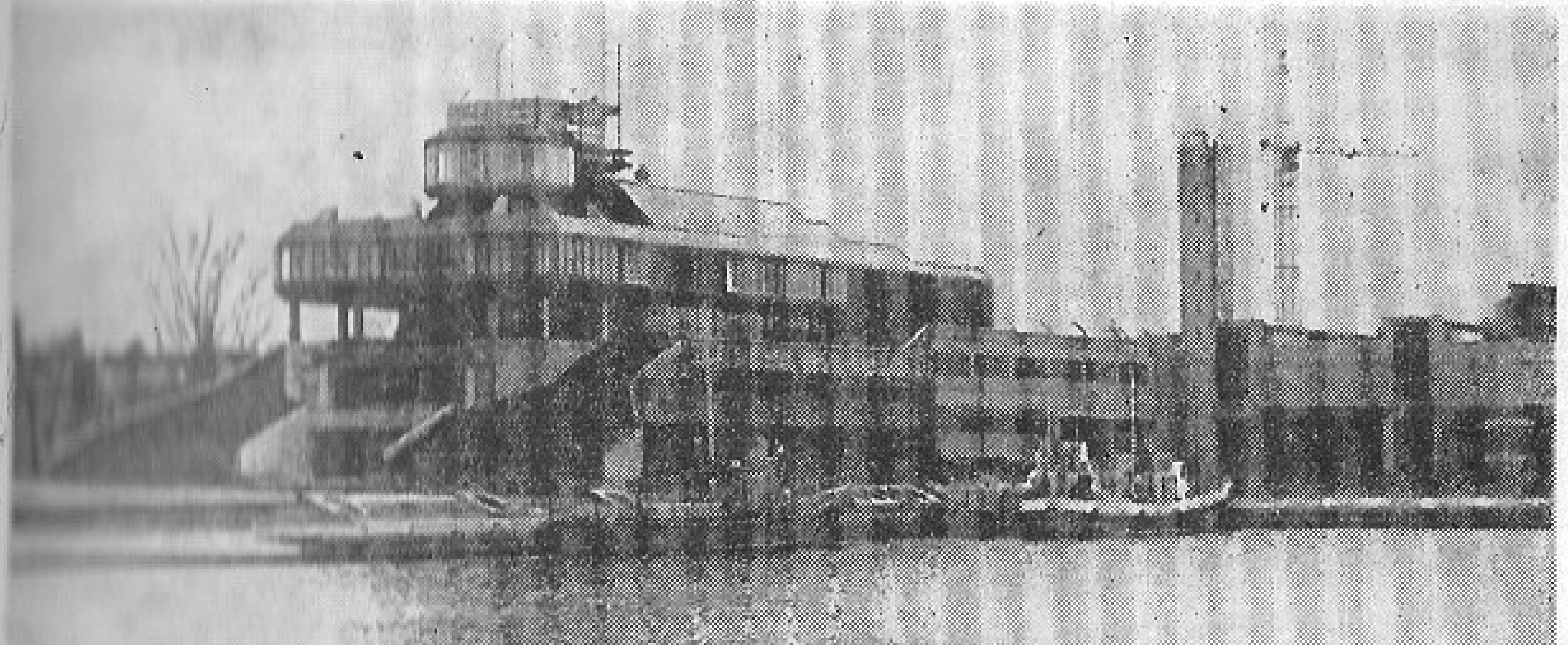

Pirita purjespordikeskus. Valmiv jahtklubi

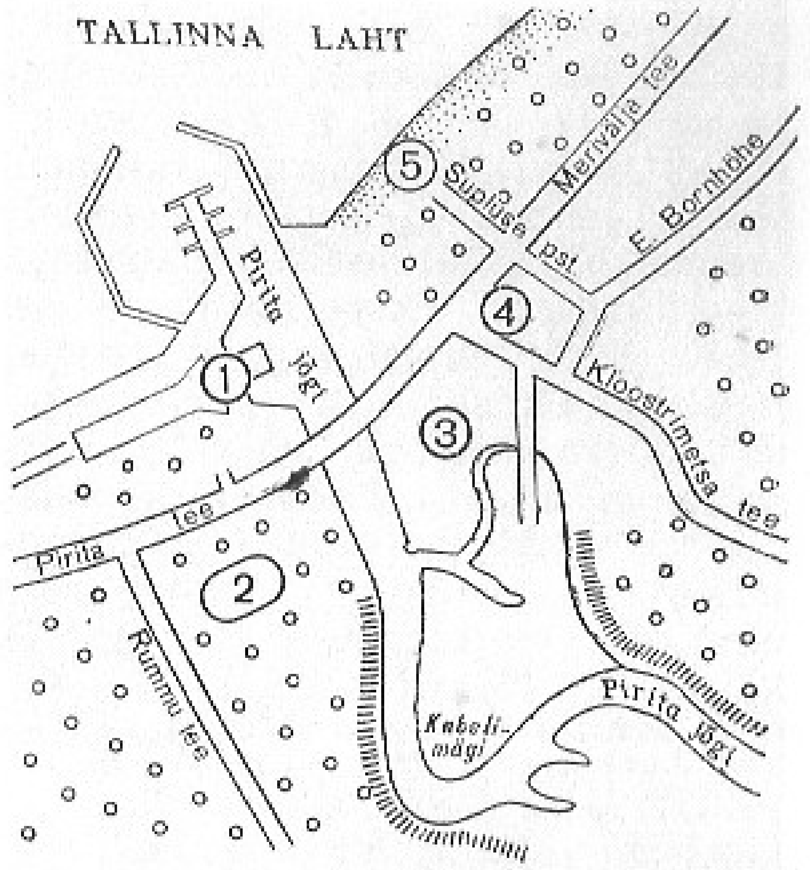

Pirita **1** purjespordikeskus **2** velotrekk **3** Pirita kloostri varemed **4** kaubandus- ja teeninduskeskus **5** rannahoone

purustamist (Liivi sõjas) oli P. sajandeid väheasustatud paik, jõe vasak kallas kuulus linnale, parem Viimsi mõisale. 1910. a-st alates hakkas sinna tekkima tallinlaste väljasõidu- ja supelkoht. 1912. a. rajas spordiselts «Kalev» P-le oma seltsimaja (arh. K. Burman; see Suures Isamaasõjas hävinud rahvusromantilist laadi rõhtpalkehitis oli tollase eesti arhitektuuri parimaid näiteid). 1925. a. asutati Pirita Kaunistamise Selts. 1929. a. valmis rannahoone (E.-J. Kuusik ja F. de Vries), 1926—27 rajati Maarjamäe jalamile P. tee, 1936. a. ehitati jõele raudbetoonsild (varasem puitsild pärines 1914. a-st,

enne seda oli seal käinud parv). 1945. a. ühendati ka P. ülejõeosa linnaga. 1947—48 sai P. Eesti purjespordi keskuseks: rajati jahisadam, ehitati jahtklubid, paaditöökodadest arenes üleliidulise tähtsusega *Spordilaevade Eksperimentaaltehas. 1980. a. olümpiamängude purjeregatiks ehitati uus purjespordikeskus, rannahoone («Tsentrosojuzprojekt», arh. M. Roosna), kaubandus- ja haldushooneid («EKE Projekt», arh. H. Piiber), telefonijaam ning rekonstrueeritavale P. teele uus kaksiksild. Tahvel X.

Bibl.: Pirita / Koost. M. Margus. — Tallinn: Eesti Raamat, 1971. — 128 lk., ill.

PIRITA JÕE ORG, ainus maastikukaitseala Tallinna territooriumil, hõlmab 300 m laiuse vööndi mõlemal pool jõge Maardu raudtee sillast Pirita sildadeni (10,2—0,3 km suudmest, pindala u. 550 ha). Kaitseala asutamise (1957) eesmärk oli tagada oru kui puhkepaiga ja geoloogiliselt huvitava ala säilimine võimalikult looduslikuna. Jõgi on Kloostrimetsa ja Lükati kohal kärestikuline. Irust ülemal lõikub org 5—9 m sügavuselt aluspõhjakivimeisse (sälkorg). Irus on Läänemere antsüluse staadiumi rannavalle (ühel neist asus Iru linnus). Irust alamal on org kohati 15—18 m sügav, lammil on terrasse, piirdekõrgendikke ja vanu soote. Lükati kohal oleval liivakivikaldal on Eesti ilmekaimaid kambriumi paljandeid (Pirita jõe järgi nimetatakse Eesti aluspõhja alamkambriumi aleuroliidist, savivahekihtidest ja pudedast liivakivist osa p i r i t a k i h i s t u k s). Allpool ulatuvad jõeni Litoriinamere-aegsed luited. Oruveerudest kõrgemal kasvab nõmme- ja palumännikut, kohati segametsa ja sarapikku, jõe ääres lepa- ja toomingatihnikut, lammil on puisniite, põõsastikke ja luhti. Kaitseala piires asub enamik Botaanikaaeda, ülejäänud ala valdab Rohelise Vööndi Metsamajand. Tuntuimad ajaloomälestised on Iru linnamägi ja Pirita kloostri varemed.

PIRITA JÕGI algab Pususoost (8 km Ardust lõunas) ja suubub Pirital Tallinna lahte; pikkus 99 km, jõgikond 731 km² (koos uute veehaardealadega 1286 km²), langus 75 m. Lisajõed: vasakul Kuivajõgi (pikkus 29 km) ja Tuhala ehk Kata jõgi (23 km), paremal Leivajõgi (20 km). Tallinna veevaru suurendamiseks on P. j-le rajatud kaks veehoidlat, Paunküla (3,67 km², projekteeritud maht 12 milj. m³, paisutati 1960. a., rekonstrueeritakse 1970. a-te keskpaigast alates) ja Vaskjala veehoidla (0,85 km², maht 0,4 milj. m³, paisutati 1971. a.); viimasest algab *Pirita—Ülemiste kanal. Peale selle on loodud ühendus Vääna jõega (Angerja—Pirita kanal, 1967) ning Jägala ja Pärnu jõe ülemjooksuga (1975). Need suurendasid P. jõe valgala vastavalt 62 ja 493 km² võrra. Pärast Soodla I veehoidla (projekteeritud maht 7,4 milj. m³) valmimist ning ühendamist kanalite ja veehoidlate süsteemi (selle kogupikkus on 40 km) suureneb jõe vooluhulk veelgi. Suudmealal on aasta keskmine vooluhulk praegu 7 m³/s (madalvee aegu 0,2—0,3 m³/s, suurvee ajal 50—70 m³/s ning veerikkail aastail kuni 190 m³/s). Ülem- ja keskjooksul läbib P. j. Ravila, Kose, Kose-Uuemõisa ja Lagedi alevikku. Veehoidlad pakuvad soodsaid võimalusi õngesportlastele. Tallinna piires voolab jõgi 12,3 km (sellest 1,6 km Nehatu ja Iru vahel linna piiril). *P. jõe orus on maastikukaitseala. Jõesuudme vasakul kaldal paikneb *Pirita purjespordikeskus, sillast ülemal asuvad vetelpäästejaam ning paadisadam, 1,5—2 km kaugusel suudmest on sobivaid ujumiskohti. Mere mõju ulatub jõel Lükatini, tavalised kalad on selles piirkonnas vimb, teib ja nurg, pärast meretuult leidub ka ahvenat. Lõhe ja meriforelli kudemispaigana on P. j. tähtsuse minetanud.

PIRITA KLOOSTER asutati 15. saj. alguses Saksa Ordu soosimisel. Ta järgis birgitlaste kloostriordu põhikorda, mille oli koostanud Rootsi kultuuriloos silmapaistev Birgitta Gudmarsson (1303—73; tema nimest tuleneb Pirita nimi). Selle 1378. a. paavsti kinnituse saanud ja põhiliselt naistele määratud ordu emaklooster oli Vadstena (Lõuna-Rootsis); alates 1407. a-st tuli sealt juhendavaid esindajaid ka Piritale. Kloostri ajutine hoonestus valmis 1405. a. paiku. Kivihooneid (käärkambrit) hakati ehitama 1417. a. ehitajameister H. Swalbergi (ka Swalbart) juhtimisel. Klooster pühitseti 15. VIII 1436. P. k. oli keskaegse Eesti mahukaim ruumistik. Kavatise tuumik oli 3-lööviline eraldi kellatornita kodakirik, Põhja-Eesti suurim kultushoone (56×24 m, varemed säilinud). Kirikust põhja pool asus nunnade hoonestik (klausuur), mis koosnes kolmest sisehoovi ümbritsevast tiibhoonest (pidi põhikorra kohaselt mahutama kuni 60 nunna; 1470. a. andmeil elas seal 58 nunna). Kiriku lõunaküljel olid vaimulike klausuurruumid (koos 8 ilmikvennaga maksimaalselt 25 mehele). Arhitektuurilt oli P. k. Tallinna hilisgootika eriti mitmekülgne ja monumentaalne esindaja. Iseloomulikud olid 3-löövilised saalruumid, 4- ja 8-tahulised piilarid, rõhutatud profiiliga vööndkaared, mis reeglipäraselt toetusid konsoolidele (ka piilareil olid konsoolid). Uudsed motiivid olid fassaadiviilu petiknišside ehisraamistikutaoline kujundus, tugipiilareid läbiv ristikäik, kiriku seinu maksimaalselt avav aknastik (ka lääneküljel). Kirikuesisel platsil paiknes kuusnurkne kabel. P. k. põles 1564. a. ning purustati Liivi sõjas 1575. ja 1577. a. Mahajäetud kloostri tervemaid ruume kohandati elamuks. Kirikusse maeti ka pärast võlvide purunemist. 17. saj. kloostri juurde tekkinud matmispaik muutus 19. saj. talupojakalmistuks, seal on säilinud omapäraseid paest riste. Kloostrit on välja kaevatud ja konserveeritud 1894—1910, 1934—35, 1961—62 ja 1975. a-st tänaseni. Kiriku varemeis korraldatakse vabaõhukontserte ja teatrietendusi. Tahvel X.

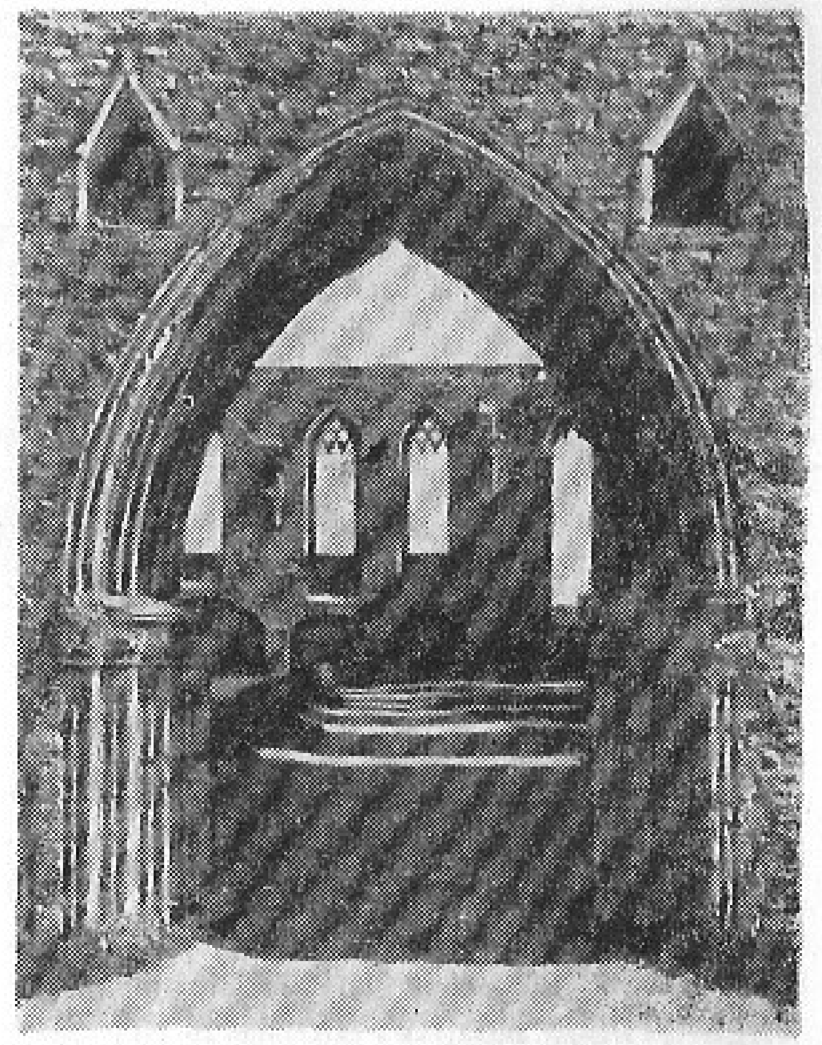

Pirita kloostri kiriku lääneportaal

PIRITA—KOSE—KLOOSTRIMETSA RINGRADA on rahvusvahelistele mootorispordi-võistlusradade nõuetele vastav teedering Pirita jõe oru maastikus vahelduva reljeefiga maastikus; pikkus 6000 m (enne 1965. a. rekonstrueerimist 6761 m). Kose, Lükati, Kloostrimetsa ja Pirita tee lõigust ning Rummu teest koosneval rajal on 21 kurvi. Mootorrattavõistlusi on seal peetud 1933. a-st alates, NSV Liidu meistrivõistlusi a-st 1947, suurvõistlustel on vaatajaid olnud üle 100 000. Ringraja absoluutne mootorrattasõidu kiirusrekord kuulub 1977. a-st L. Teesalule (kiirus keskm. 136,8 km/h, kiireimal ringil 141,2 km/h), autoga on distantsi kiireimini läbinud M. Lamminen (142,0 km/h) ning ühe ringi L. Kinnunen (146,9 km/h). Tahvel XI.

Autovõidusõit Pirita—Kose—Kloostrimetsa ringrajal

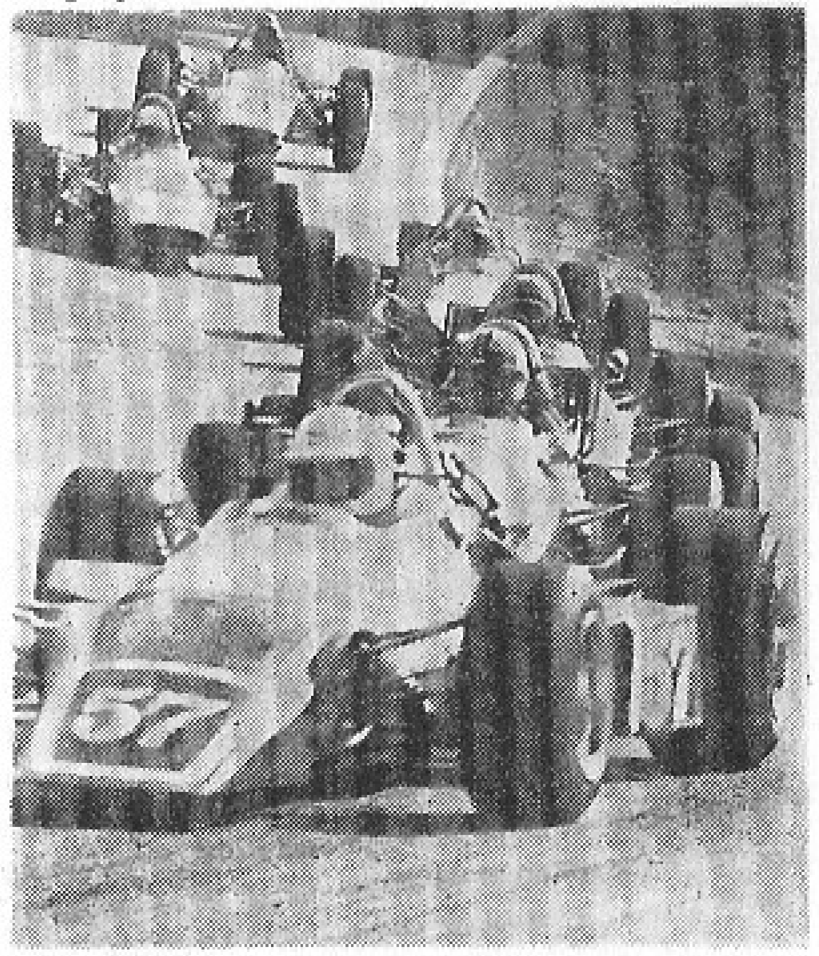

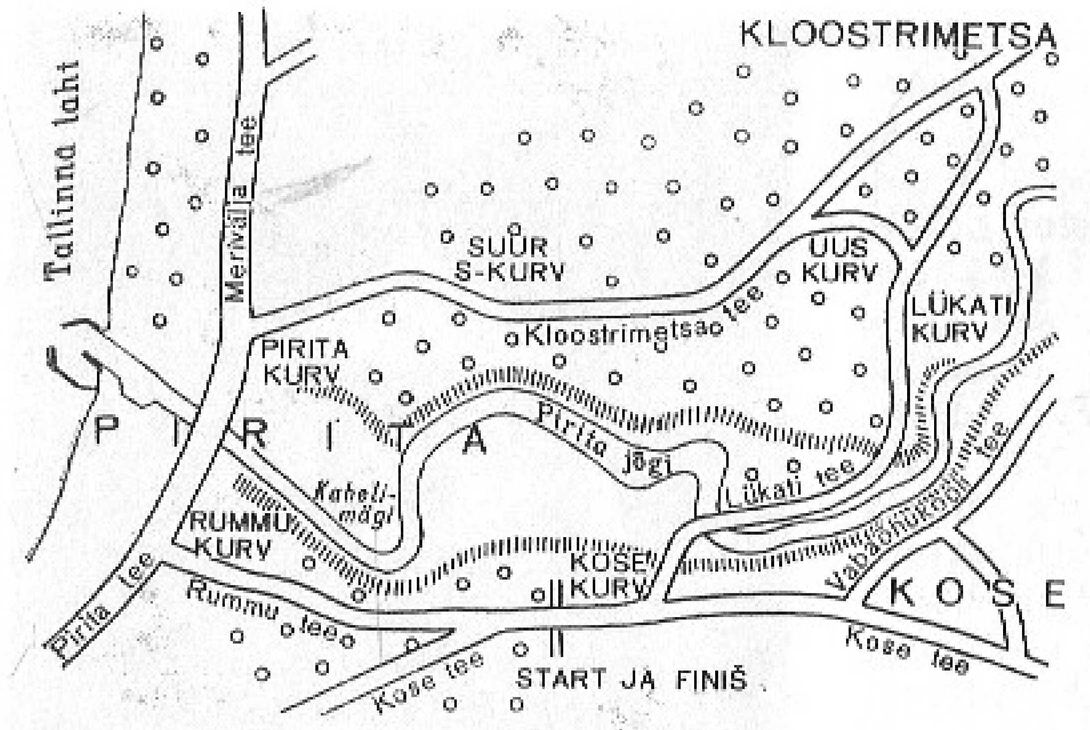

Pirita—Kose—Kloostrimetsa ringrada

PIRITA LILLEKASVATUSE NÄIDISSOVHOOS on asut. 1959. a.; näidismajandiks sai ta 1967. a. Keskus asub (a-st 1964) Viimsi alevikus, näidisaed koos lillenäitusepaviljoniga (1960, arh. V. Pormeister) Tallinnas (Pirita tee 26). Sovhoosil on 1206 ha maad, sealh. haritavat maad 847 ha. Töötajaid oli 1978. a. keskm. 386. Lilli kasvatatakse nii avamaal (12 ha) kui ka katmikalal (2,6 ha), lilleseemneid 10 ha-l. Lillesibulaid paljundati 1978. a. 2,8 milj. tk. Toodangut turustati samal aastal 2,6 milj. rbl. eest, sealh. lilli 1,3 milj. rbl. eest. Dir. on a-st 1963 L. Tedremäe.

Bibl.: Teesalu, L. Pirita lillekasvatuse näidissovhoos. — Tallinn: ENSV Põllumaj. Min. Tead.-Tehn. Inform. Val., 1973. — 32 lk., ill. — Rööptekst vene k.

PIRITA PURJESPORDIKESKUS asub Pirita jõe suudmes Tallinna lahe rannas (Regati pst. 1) ja koosneb 3 põhiosast: spordiehitistest, hotellist ning jahisadamast. Spordikompleksi moodustavad jahtklubi ja ellingud koos töökodade, garaaži ja haldushoonega. Jõepoolse fassaadiga jahtklubi ees on tseremooniaväljak ja olümpiatule urn. Hoones asuvad regatitalituste ruumid. Ellinguis on võistluste ajal regatibüroo, pressikeskus, raadio- ja televisioonikeskus, teatmetalitus ning abiteenistused. Spordiehitistest edela pool paiknev hotell «Sport» (olümpiaküla) koosneb kaheksast 3-korruselisest majast (kokku 632 kohta) ja toitlustushoonest (400-kohaline söökla, 200-kohaline kohvik-restoran), omaette hooneis asuvad ka interklubi, üldtreeninguruumid (25-meetrine siseujula, võimla, raskejõustikusaal), meditsiinikeskus ja spordikool. 750 aluse mahutav sadam koosneb kahest basseinist: jõel on 450 ankrukohaga jahisadam ning merel mootorpaatide ja abilaevade sadam. Pealtvaatajate tribüün (5000 istekohta) asetseb jõe paremal kaldal tseremooniaväljaku vastas. Purjespordikeskuse on projekteerinud «Eesti Projekt» (arh-d H. Sepmann, P. Jänes, H. Loover ja A. Raid), sadama vesiehitised Leningradi «Lenmorniiprojekt». — Pirita jõesuhu tekkis purjespordibaas pärast Suurt Isamaasõda, kui sinna rajati «Kalevi» (1948) jmt. organisatsioonide jahtklubisid, sadamarajatisi ja *Spordilaevade Eksperimentaaltehas. Nüüdsele P. p-le pandi nurgakivi 6. V 1976, osaliselt võeti sadam, jahtklubi ja olümpiaküla kasutusele 1979. a. suvel, kui Tallinnas peeti NSV Liidu rahvaste VII spartakiaadi ja XXXI Balti regati purjespordivõistlused.

PIRITA TEE algab Kadriorust «Russalka» juurest ja kulgeb piki randa Piritale; pikkus 3,6 km. Tee ääres on Lauluväljak, Pirita lillekasvatuse näidissovhoosi näidisaed, selle lillepaviljon (1960) ja «Tuljaku» kohvik (1966, arh. V. Pormeister, sisekujundus ja kaminaaed V. Tamm ja V. Asi), ENSV Rahvamajanduse Saavutuste Näitus, Maarjamäe loss ja nõukogude võimu eest võidelnute mälestusansambel (tulevikus hõlmab need kõik Rahvaste Sõpruse park). Algne tee Piritale kulges üle Maarjamäe ja laskus Pirita tasandikule Saare t. kohal, mereäärne Maarjamäe-esine lõik ehitati tööpuuduse ajal abitööde varal 1926—27. Nüüdne nimi on teel 1933. a-st, varem nimetati teda Maarjamäe [illegible] nime järgi Strietbergi teeks. 1976. a. hakati P. teed ümber ehitama ajakohaseks kahe sõidurajaga liiklustänavaks, et parandada Pirita purjespordikeskuse ja linna vahelist ühendust. Senisest mere poole on ehitatud uus kaldakindlustusmüür, on täidetud ligikaudu 15 ha merepõhja.

PIRITA—ÜLEMISTE KANAL, Ülemiste järve suubuv veevarustusmagistraal, algab Pirita jõele rajatud Vaskjala veehoidlast (24 km suudmest); pikkus 12 km, laius 7—10 m ja sügavus kuni 2 m. — Algeline kanal oli Lagedi küla juures juba [illegible] a. kaardi andmeil. 1922. a. rajatud nüüdne kanal kulgeb osalt Pühapaju oja (Pühajõe) sängis. Varem suunati vesi sellesse Lagedi (Aaviku) pumbamajast (algul 0,3—0,67, pärast 1953.—60. a. rekonstrueerimist kuni 3,5 m³/s), alates 1971. a-st, kui valmis Vaskjala veehoidla (tõstis veepinda 2 m võrra), on kanal isevoolne (läbilaskevõime kuni 6,5 m³/s). Kanal juhib Ülemiste järve 1127 km² suuruse valgala pinnavee (madalvee ajal).

POLIITHARIDUSMAJA, EKP Keskkomitee P. (Sakala t. 3), partei ideoloogiakaadri ja -aktiivi ideelis-teoreetilise ja metoodilise ettevalmistamise keskus, on asut. 1960. a. (1945—60 tegutses EKP Tallinna Linnakomitee P.). Ta korraldab marksismi-leninismi teooria, NLKP poliitika ja kommunistliku ülesehitustöö alaseid seminare ja konverentse, uurib propaganda ja agitatsiooni tõhusust, üldistab ja levitab kogemusi, koostab metoodilisi soovitusi. P. tegevus tugineb ühiskondlikele metoodikanõukogudele. Juhataja on a-st 1977 S.-A. Villo. — Hoone valmis 1947. a. (arh. E.-J. Kuusik).

«POLÜMEER», Tallinna Tootmiskoondis «P.» (Tulika põik 4), moodustati 1974. a. Kunstsarvetehastest (asut. 1927) ja kummitoodete vabrikust «Tegur» (asut. 1946). 1978. a. toodeti 464 milj. sünteetilisest materjalist nööpi, 14 milj. m polüvinüülkloriidpaela, 1,8 milj. m² polüvinüülkloriidkilet, 1,1 milj. m² kummeeritud riiet, 5,4 milj. rbl. eest kummist, kilest ja vahtkummist mänguasju ning 719 900 palli. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 1426, dir. on a-st 1972 J.-A. Kauk.

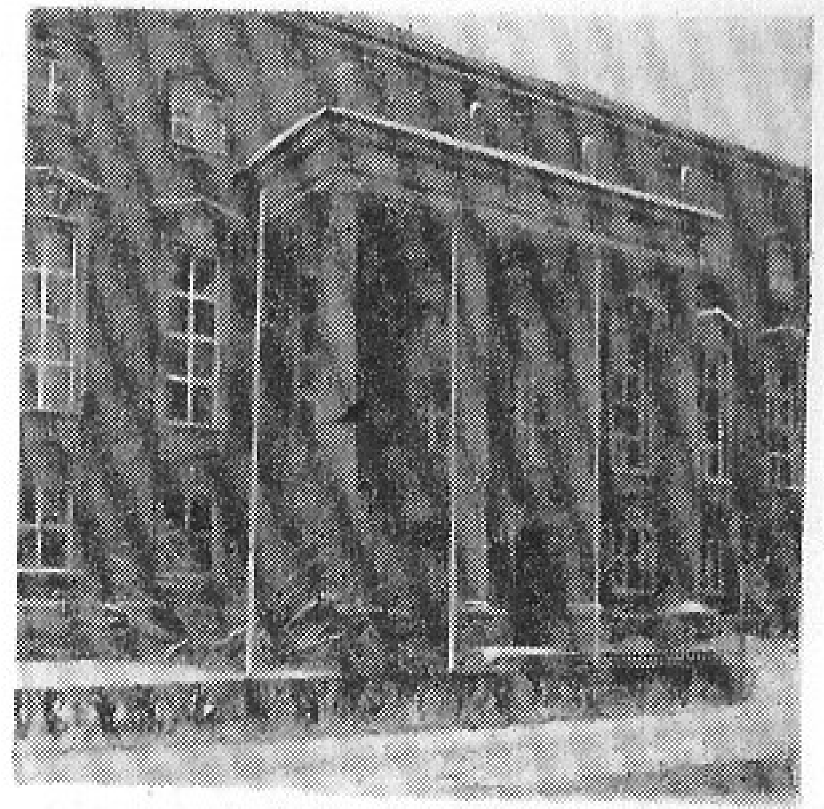
Poliitharidusmaja

POLÜTEHNIKUM, Tallinna P. (Pärnu mnt. 57), õpetab paljusid elektrotehnika- ja sideerialasid. Õppima võetakse 8-kl. ja keskharidusega noori, õpiaeg kestab vastavalt 4 või 2,5 aastat. 1978. a. oli õpilasi päevaosakonnas 910, õhtuosakonnas 320 ja kaugõppes 300, õpetajaid oli 82. — Kool on asut. 1944. a. Tallinna I Tööstustehnikumina ja kandnud mitut nime, Tallinna P. on ta 1956. a-st. P-i on lõpetanud 8900 in. 1967. a. anti koolile Tööpunalipu orden. Dir. on a-st 1970 L. Tšerkassov.

POLÜTEHNILINE INSTITUUT, Tallinna P. I. (lüh. TPI) (Ehitajate tee 5), on asut. 1936. a.; praegust nime kannab 1941. a-st. Peale erialateaduskondade (tabelis), ühiskonnateaduste, üldteoreetiliste õppeainete, õhtu- ja kaugõppeteaduskonna, Kohtla-Järve üldtehnilise teaduskonna ja ettevalmistusosakonna ning Narva konsultatsioonipunkti on instituudil 12 uurimislaborit, teaduslik raamatukogu (u. 980 000 kd.), arvutuskeskus ja spordibaas. 1. X 1978 oli üliõpilasi 9621, neist päevaosakonnas

Tallinna Polütehniline Instituut

Teaduskond ja eriala	Üliõpilaste arv päevaosakonnas 1. X 1978	Teaduskond ja eriala	Üliõpilaste arv päevaosakonnas 1. X 1978
elektroenergeetikateaduskond	*941*	keemiatööstuse protsessid ja keemiaküberneetika	254
tööstuslik soojusenergeetika	218	toiduainete konserveerimise tehnoloogia	123
elektrijaamad	98	ühiskondliku toitlustamise tehnoloogia ja organiseerimine	134
maardlate allmaakaevandamise tehnoloogia ja kompleksne mehhaniseerimine	89	puidutöötlemise tehnoloogia	99
elektrisüsteemid ja -võrgud	186	*ehitusteaduskond*	*910*
laevajõuseadmed	18	tööstus- ja tsiviilehitus	432
elektrimasinad	94	veevarustus ja kanalisatsioon	107
elektriajamid ja tööstusseadmete automatiseerimine	238	sooja- ja gaasivarustus ning ventilatsioon	107
elektroautomaatikateaduskond	*824*	autoteed	169
raadiotehnika	201	ehituskonstruktsioonide ja -detailide tootmine	95
automatiseeritud juhtimissüsteemid	222	*majandusteaduskond*	*916*
tööstuselektroonika	176	tööstuse planeerimine	124
elektronarvutid	121	masinatööstuse ökonoomika ja organiseerimine	235
automaatika ja telemehaanika	104	ehituse ökonoomika ja organiseerimine	116
mehaanikateaduskond	*891*	raamatupidamine	192
masinaehitustehnoloogia, metallilõikepingid ja -riistad	427	majandusliku informatsiooni mehhaniseeritud töötlemine	120
peenmehaanikaseadmed	166	teeninduse ökonoomika ja organiseerimine	129
toiduainetetööstuse masinad ja aparaadid	81		
autod ja automajandus	217		
keemiateaduskond	*657*		
õmblustoodete tehnoloogia	26		
nahatoodete tehnoloogia	21		

5139, õhtuosakonnas 2374 ja kaugõppes 2108. Koosseisulisi õppejõude oli 1. I 1978. a. 624 (professoreid 25, dotsente 220; doktoreid 25, kandidaate 354). Instituudis töötab 3 ENSV Teaduste Akadeemia akadeemikut (A. Humal, L. Jürgenson, B. Tamm) ja 3 korrespondentliiget (A. Aarna, H. Laul, M. Veiderma). Lepingulisi töid korraldab teadusliku uurimistöö sektor, 1978. a. tehti neid 3 milj. rbl. eest. Tähtsamaid uurimissuundi: energiasüsteemide juhtimine, aurugeneraatorite ja elektriajamite uurimine, elektronarvutite rakendamine juhtimises, raadio- ja kvantelektroonika probleemid, pulbermetallurgia, metallide kulumine, automaatprojekteerimine masinatööstuses, fosforväetiste ja -söötade, külmalt kõvenevate liimide, kinnisensüümide ning vääristatud toiduainete tehnoloogia, veevaru ratsionaalne kasutamine ja kaitse, põlevkivituhkehitusmaterjalid, ehituskonstruktsioonide arvutamine, autoasjandus, rahvamajanduse planeerimine, juhtimine ja ökonoomika, tööjõu taastootmine ja kasutamine. — Tuntud taidluskollektiivid on akadeemiline naiskoor (Eesti NSV teen. kollektiiv, peadirigent S. Mellik), akadeemiline meeskoor (Eesti NSV teen. kollektiiv, peadirigent A. Üleoja), rahvatantsuansambel «Kuljus» ja puhkpilliorkester (Eesti NSV rahvakollektiiv, peadirigent E. Peäske). — 1936. a. avatud Tallinna Tehnikainstituut (kandis 1938—41 Tallinna Tehnikaülikooli nime) töötas Koplis endises laevatehase haldushoones (praegu M. Kalinini t. 101). 1962. a. hakati Mustamäele ehitama uusi hooneid (arh-d U. Tölpus, H. Sepmann,

H. Kuntšajeva ja L. Raudsepp, ins. A. Soans). Peale peahoone ja abihoonete on seal ühiselamuid ja spordirajatisi. Peahoone telg, 2-korruseline üleinstituudiliste õpperuumide osa, ühendab 4-korruselisi teaduskonnahooneid, ühiskondlikke ruume, haldushoonet ja raamatukogu. Konstruktsioonilt on huvitav 600 kohaga aula katuslae sakiline tahkkandekonstruktsioon. Viimaseina valmisid uus spordihoone (1975, arh. R. Karp, ins. E. Kaarelson) ja Glehni lossi varemeisse (Tähetorni parki) ehit. taidlusmaja (ins. Ü. Tärno). TPI rektor on a-st 1976 B. Tamm. Tahvel VII.

«PROGRESS», Remondi- ja Mehaanikatehas «P.» (Laki t. 16), on asut. 1959. a. 4 väikesest remonditehasest. Ta valmistab liha- ja piimatööstuse ettevõtteile mittestandardseid seadmeid, monteerib ja kapitaalremondib ka muid seadmeid ning toodab nende varuosi. Tehasel on tsehh Põltsamaal ja Viljandis. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 443, neist Tallinnas 190. Dir. on a-st 1966 M. Eljas.

PROJEKTEERIMISE, TEHNOLOOGIA JA KUJUNDUSE INSTITUUT, ENSV Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi P. T. ja K. I. (Endla t. 10), on asut. 1972. a. Instituudil on 16 osakonda, ta projekteerib ehitisi, kujundab tooteid ning pakendeid, töötab välja tehnoloogilisi protsesse, uurib majandusküsimusi ja juurutab automatiseeritud juhtimissüsteeme. Instituudi laboratooriumis konstrueeritakse ja katsetatakse autode turvavöid. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 269, dir. on instituudi asutamisest alates E. Holm.

PSÜHHONEUROLOOGIAHAIGLA, Tallinna Vabariiklik P. (Paldiski mnt. 52), on Eesti suurim erihaigla; ta osutab erialast abi peale tallinlaste veel Põhja-Eesti, Saaremaa ja Hiiumaa elanikele. Ravitakse psüühilisi ja neuroloogilisi haigusi, alkoholismi ja narkomaaniat. Haiglal on üldpsühhiaatria-, laste-, kohtupsühhiaatria-, neuroloogia- ja narkoloogiaosakond. Voodikohti on 865. Haigete tarvis on ravitöökojad (400 töökohta). — Haigla avati 1903. a., asukoha järgi (Kopli lahe äärses

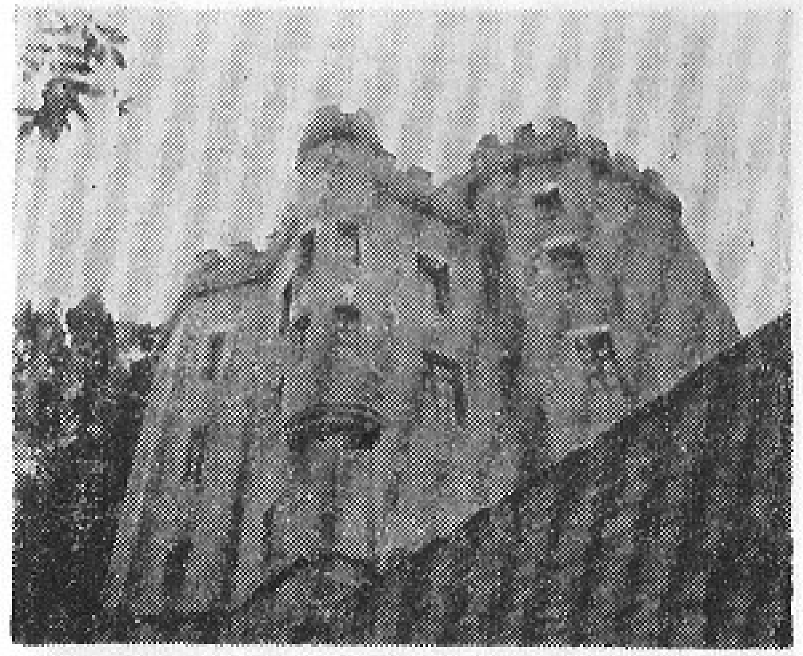

Polütehnilise Instituudi taidlusmaja

metsas) on teda nimetatud Seevaldiks. 1. I 1979. a. töötas haiglas 70 arsti, peaarst on a-st 1979 A. Haug.

PUIDUTÖÖTLEMISE TEHAS, Tallinna Katse-Eksperimentaalne P. T. (Leningradi mnt. 47), on asut. 1946. a.; katsetehaseks sai ta 1977. a. 1979. a-st on tehasel tsehh Pärnus. Toodetakse puidust ehitusdetaile ja saematerjali. 1978. a. valmistati 56 200 m^2 aknaplokke, 71 300 m^2ukseplokke ning 25 500 tm saematerjali. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 493, neist Tallinnas 418. Dir. on 1978. a-st R. Aru.

«PUNANE KOIT», Tekstiilivabrik «P. K.» (Niine t. 11), on asut. 1919. a. vabrikuna «Rauaniit»; 1924. a. muudeti see aktsiaseltsiks (tootis siid- ja saapapaela, pitsi, sukki ja sokke),

Keemiaauditooriumis

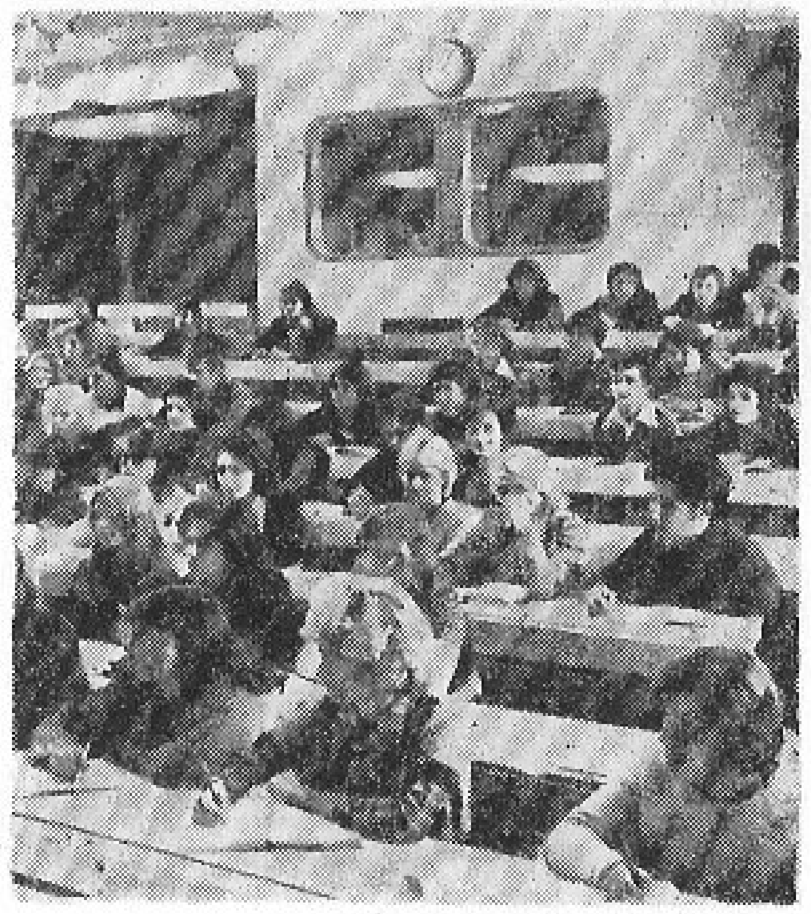

Kummitoodete vabrikus «Põhjala»

1933. a. valmis neljakorruseline tootmishoone, hakati valmistama siidriiet. 1940. a. käitis natsionaliseeriti, temaga liideti sukavabrikud «Ilka», «Cotton», «Büttner» jmt. 1952. a. laiendati riide tootmist (vabrikule anti end. Riigi Trükikoja hoone). 1955. a. lõpetati tekstiilpudukauba tootmine, 1968. a. spetsialiseerus kangrutsehh voodri- ja korsetiriide valmistamisele. 1978. a. toodeti 6,6 milj. m siidriiet ning 13,5 milj. paari sukki ja sokke. Töötajaid oli 1. IV 1979. a. 1233, dir. on a-st 1972 A. Trifonova.

«PUNANE TÄHT», Trükikoda «P. T.» (Pikk t. 58), on asut. 1920. a. osaühisuse «Vaba Maa» trükikojana; 1940. a. käitis natsionaliseeriti ja nimetati «P. T-ks», 1973. a-st kuulub ta tootmiskoondisse «Eesti Trükitööstus». Põhitoodang on raamatud (seal on trükitud «Eesti nõukogude entsüklopeedia») ja brošüürid; «P. T.» valmistab ligi 30% Eesti NSV raamatutoodangust. Tehakse ka paberist ja kilest tarbekaupa. 1978. a. toodeti 4,4 milj. raamatut ja brošüüri, töötajaid oli 287. Dir. on a-st 1973 H. Peterson.

PUNASE RISTI SELTS, ENSV P. R. S. (keskkomitee Lai t. 17), on asut. 1940. a.; kuulub NSVL Punase Risti ja Punase Poolkuu Seltside Liitu. P. R. S. abistab tervishoiuorganeid meditsiini-, eriti hügieeniteadmiste levitamises, nakkushaiguste tõrjes, doonorluses, sanitaaraktiivi (ühiskondlike sanitaarinspektorite jt.) õpetamises ning sanitaarüksuste (sanitaarpostide ja -salkade) ettevalmistamises. 1. I 1979 oli liikmeid 571 628, neist Tallinnas 172 845. Keskkomitee esimees on a-st 1952 A. Goldberg.

«PÕHJALA», Kummitoodete Tehas «P.» (Marati t. 5), on asut. 1924. a. osaühinguna «P.». Tehases toodetakse kummijalatseid (kalosse, säärikuid, spordijalatseid, vormitud tallaga botikuid), tehnilise otstarbega kummiesemeid jm. kummi-tarbekaupa (näit. sõiduauto «Žiguli» põrandamatte, poorsest kummist aknatihendeid). 1978. a. tehti kummijalatseid 1,9 milj. paari, tehnilisi kummitooteid 177 t ning muid kummitooteid 935 t. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 714, dir. on a-st 1974 J. Popov.

PÄRNAMÄE on küla Viimsi kn-s Pirita lillekasvatuse näidissovhoosi maa-alal Lubjamäel, Viimsi alevikust 1—2 km kirdes; 69 elanikku (1977). Küla rajati Viimsi mõisa maale 1920. a-il. Seal on mitu suurt rändrahnu. Irust (Narva mnt-lt) P. külla kulgeva P. tee ja Muuga tee ääres luitelisel liivikul ning rannavallil asub P. k a l m i s t u (54 ha, rajatud 1963. a.). Selle ala liideti linnaga kahes järgus, 1958. ja 1968. a. Luitestikus on muidki matusepaiku (põline Käära Keabasmägi, hilisemad Iru vanadekodu kalmistud).

PÄRNU MAANTEE, kesklinna edelapoolsete linnaosadega ühendav tänav, algab Viru väljakult, läbib Tondi, Järve, Nõmme ja Pääsküla ning jõuab Laagris Pääsküla sillal linna piirile; pikkus 12,9 km (majanumbrite arvult linnas esikohal: paremal 548, vasakul 481). P. m. ääres paikneb hulk käitisi (Vineeri- ja Mööblikombinaat, «Ehitusdetail», H. Pöögelmanni nim. Elektrotehnika Tehas, «Kooperaator», «Kalev», «Keila», suusavabrik, «Vasar», piimakombinaat, «Silikaat») ja asutusi. Vanimaid nüüdse P. m-ga seostuvaid ehitisi on linnamüüri Hinke torn (teateid 1355. a-st), peale selle on arhitektuurimälestisena kaitse all [illegible] V. Kingissepa nim. TRA Draamateatri hoone, kirjastuste maja (end. pangahoone, 1910, arh. E. Saarinen) ja elamu P. m. 67 (1910, A. Bubyr ja N. Vassiljev; kohandatakse abielusõlmimismajaks). 1930. a-il hakati maantee Võidu väljaku ja Tõnismäe vahelist lõiku esinduslikult hoonestama, tollal ehitatud majadest väärivad tähelepanu nr-d 20 (K. Burman ja A. Soans), 30 ja 32 (E. Habermann ja E. Jacoby), 23 (E. Sacharias) ja 26 (1935, R. Natus). Nõukogude ajal P. m. äärde ehitatust väärivad mainimist S. Kirovi nim. näidiskalurikolhoosi maja (1978, A. Eigi), kino «Kosmos» (1964, I. Laasi), Ajakirjandusmaja, ENSV Tervishoiuministeeriumi IV Valitsuse Vabariiklik Haigla (1977, K. Luts) ja «Nõmme» restoran (1972, H. Piiber). — P. m. on põline Pärnusse ja sealt Riiga viiv tee. Ta algas varem Harju väravast ja suundus Tõnismäele nüüdse J. Lauristini t. kaudu (viimast on varem nimetatud ka Harju mnt-ks ja Pärnu t-ks). Kui Harju värav oli 1583—1767 kinni, pääses Tõnismäeni Karjaväravast kas mööda Väike-P. m-d (nüüdne Sakala t.) või Väike-Roosikrantsi t-t (nüüdse P. m. lõik Võidu väljakust Sakala t. nurgani). Tondi ja Nõmme vahel kulges maantee 1835. a-ni praeguse A. Matrossovi t. kohal Rahumäe teelahkmeni, ületas liiviku, tõusis Rahumäe kalmistu taga Mustamäe astangust üles ja suundus nüüdse Vana-P. m. kohal Nõmme turuni. Maantee Viru ja Võidu väljaku vahelist alguslõiku nimetati 1936. a-ni Jaani t-ks.

PÄÄSKÜLA, paikkond Tallinna edelapiiril, jaotub P. ja Laagri linnaosaks ning Saue kn. Laagri alevikuks (Vana-P.). P. linnaosas on P. raudteejaam (11 km Balti jaamast, avatud 1916. a., kandis 1919. a-ni Petrovka peatuse nime) ja F. Dzeržinski nim. veduridepoo elektrirongitsehh. Enamik linnaosast ja Vana-P-st on väikehoonestusega aedlinn. — Algselt oli P. nüüdse Laagri alal P. jõe mõlemal kaldal asuv küla (teateid 1241. a-st, *Peskulæ*), mille nimi tuleneb ilmselt põlisest Pärnu mnt. jõeületuskohast. 1913. a. planeeriti Haapsalu raudtee ja Harku raba vahelisele Harku mõisa metsamaale Peetri aedlinn (umbes 1000 krunti), mida hakkas rajama peamiselt Peeter Suure merekindluse ametnikest moodustatud ühing. Sõja tõttu ei jõutud aedlinna valmis ehi-

Pärnu maantee Tõnismäest lõuna pool

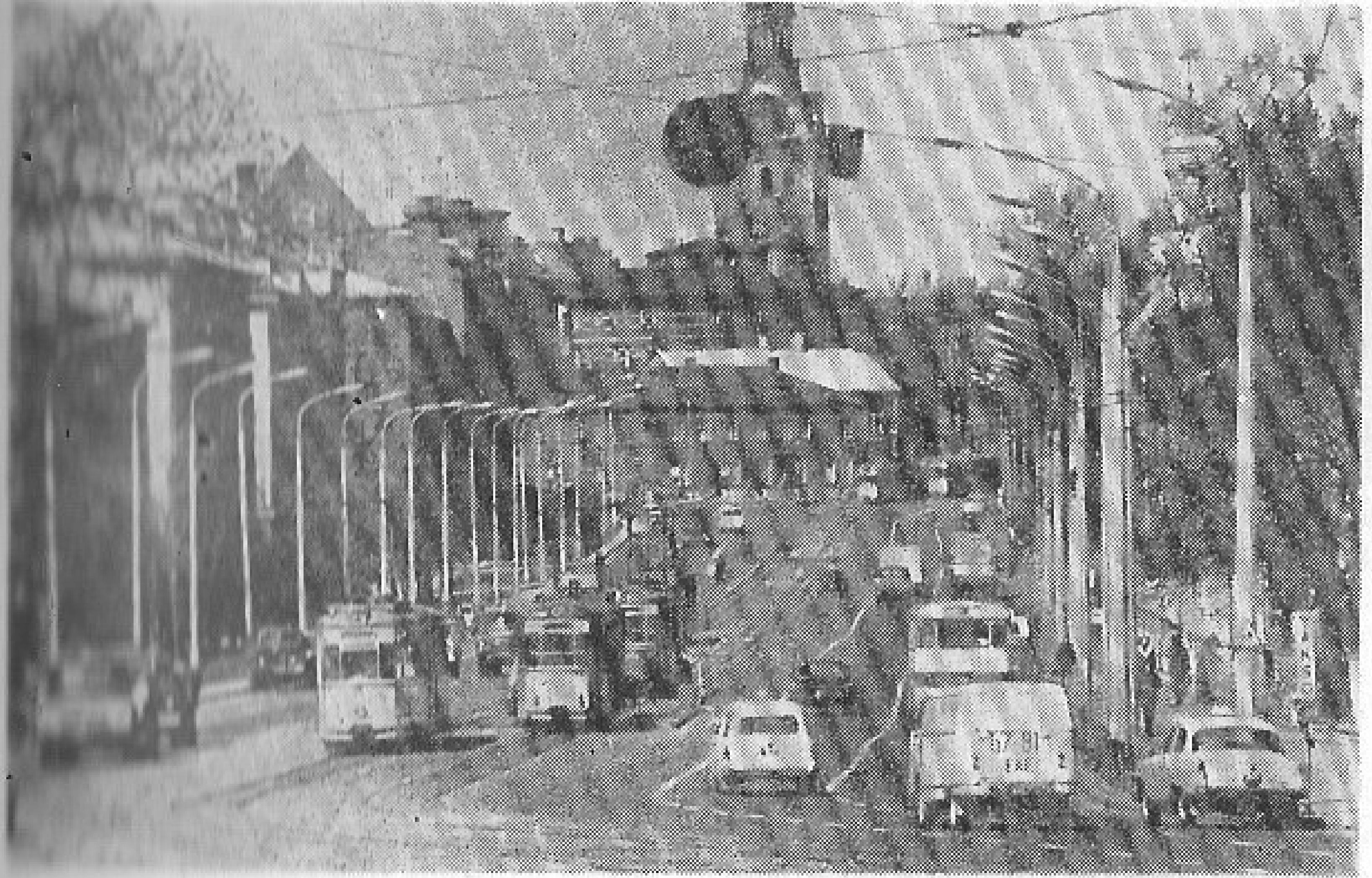

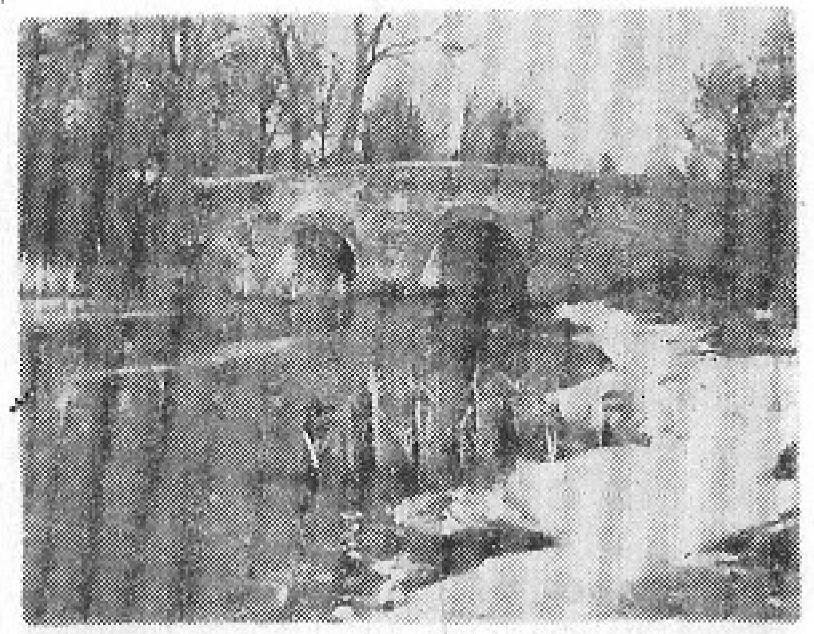

Pääsküla jõgi. Pärnu mnt. vana kivisild

tada, hiljem said paljud krundid uue omaniku ning 1923. a. liideti aedlinna ala *Nõmme aleviga. P. kasvu soodustas Tallinna—P. raudteelõigu elektrifitseerimine (elektrirongiliiklus avati 1. X 1924). P. külast liideti 1968. a. osa linnaga, kuna suuremat lääneosa hakati nimetama Saue ehk Laagri asulaks; P. külaks jäi 1976. a-ni Pärnu mnt., P. jõe ja P. raba vaheline ala, siis liideti seegi Laagri alevikuga.

PÄÄSKÜLA JÕGI algab Saku lähedalt Tammemäelt ja suubub parempoolse lisajõena Vääna jõkke (28 km selle suudmest); pikkus 18 km, jõgikond 44,2 km^2. Jõgi kogub vee Männiku liiviku jalami allikaist ning Pääsküla rabast, alamal on ta linna ja Harju raj. (sealh. Laagri linnaosa ja Laagri aleviku) piiriks. Alamjooksul on olnud Pääsküla ja Koru vesiveski, nüüdisajal kasutab jõe vett Saue köögiviljakasvatuse näidissovhoos põldude niisutamiseks. Pärnu mnt-l väärib tähelepanu 19. saj. I poolest pärinev Pääsküla kivisild (arhitektuurimälestis, restaureeritud 1965. a.), Koru lähedal on jõe kallastel lubjakivipaljandid.

PÄÄSKÜLA RABA asub Tallinna ja Harju raj. piiril, Nõmmest lõunas Pääsküla ja Männiku vahel; pindala u. 9 km^2, turbalasundi suurim paksus 5,4 ja keskmine 2,6 m. Tema põhjaosa tuntakse ka Valdeku rabana ja kaguserva Männiku rabana, ääreala on enamasti madalsoo. Raba läbib Pääsküla jõgi, kohati leidub laukaid. P. r-st on lõigatud kütteturvast, nüüd kuulub ta Tallinna Rohelise Vööndi Metsamajandile.

H. PÖÖGELMANNI NIMELINE ELEKTROTEHNIKA TEHAS (Pärnu mnt. 144) on asut 1958. a. Tallinna Pooljuhttoodete Tehasena; H. Pöögelmanni nimi anti talle 1959. a. Põhitoodang on pooljuhttooted. Algusaastail tootis tehas fototakisteid, varistore ja transistore, nüüdisajal valmistatakse lineaarseid integraalskeeme. Dir. on a-st 1977 T. Ulfert. — Tehase segakoor «Helitron» kannab a-st 1975 Eesti NSV rahvakoori nimetust.

PÜHAVAIMU KIRIK on rajatud koos Pühavaimu seegiga arvat. 13. saj. I poolel; teda kasutati ka raekabelina. Kiriku vanim osa, sirge lõpmikuga koor, pärineb hiljemalt 13. saj. lõpust; arvatavasti 14. saj. alguses ehitati sellele juurde 2-löövi-line 5 traveega pikihoone. Massiivseile 4-tahulistele piilaritele ja liitsaile geomeetrilistele konsoolidele toetuvate servjoonvõlvidega pikihoone arhitektuuris ilmneb 13. saj. Gotlandi mõju, 14. saj. keskel pikihoone lääneotsa püstitatud saleda 8-tahulise konsooltorni vorm järgib Saksa Ordu ehituskunsti eeskuju. Hilisrenessanslik tornikiiver on ehit. 1630. a-il (G. Graff) ja uuendatud 1688. a. (D. Bickel, A. Jahn). Tornikell on Eestis säilinuist vanim (1433, Merten Seifert). Sisustusest on eriti väärtuslik kappaltar (end. peaaltar, 1483, B. Notke), tähelepanu väärivad ka apostel Andrease hilisgooti stiilis nikerdreljeef (1513), Eesti vanimate ja kauneimate hulka kuuluv, manerismi sugemetega hilisrenessansstiilis kantsel (u. 1597, täiendatud 17. saj. I poolel), renessanss- ja barokkstiilis lae- ja seinalühtrid, varabarokised kooriväärid (u. 1660, E. Thiele) ja barokiaegsed maalitud epitaafid. Põhjafassaadil on barokkstiilis puunikerdustega kell (1684, Chr. Ackermann), tuulelipp pärineb a-st 1688 (D. Hübener). Kultusehoonena kasutab kirikut luterlaste Pühavaimu kogudus. — 16. saj-st on eesti kultuurilukku jäänud kaks P. k-u vaimulikku: G. Müller, kelle jutlusetekstid on hinnatav keelemälestis, ja B. Russow, kes kirjutas Liivimaa ajaloo.

Bibl.: L u m i s t e, M. Pühavaimu kirik. — Tallinn: Eesti Raamat, 1971. — 40 lk., ill. — (Tallinna vaatamisväärsused).

R

RAAMATUPALAT, ENSV Riiklik R. (Kohtu t. 3), Eesti NSV riikliku bibliograafia ja trükitoodangu statistika keskus, asutati 1941. a. ENSV Riikliku Raamatukogu juurde; iseseisev asutus on ta 1962. a-st. R. saab 1 eksemplari igast Eesti NSV-s ilmunud trükisest (1. I 1979 oli fondis [illegible] trükist, sealh. 52 394 raamatut), bibliografeerib kogu Eesti NSV trükitoodangu ning väljaspool Eesti NSV-d ilmunud eesti autorite kirjutatud ja Eestit ning eestlasi käsitleva kirjanduse, annab välja jooksvat bibliograafiat («Raamatukroonika», «Artiklite ja Retsensioonide Kroonika»), Eesti NSV trükiste retrospektiivset bibliograafiat, Eesti NSV trükitoodangu statistika aastaraamatut ja raamatukogukataloogide jaoks annoteeritud trükikaarte. Dir. on a-st 1976 M. Sibul.

RAAMATUÜHING, ENSV R. (Väike-Karja t. 10), Üleliidulise Raamatuühingu Eesti organisatsioon, on asut. 1974. a. R-u ülesanne on kaasa aidata lugemishuvi tõstmisele, kirjanduse väljaandmisele, laenutamise ja levitamise täiustamisele ning kirjanduse propageerimisele. 1. I 1979 oli ühingul 720 algorganisatsiooni ning 21 000 üksik- ja 270 kollektiivliiget, neist Tallinnas vastavalt 92, 1450 ja 55. Esimees on asutamisest alates A. Hint.

RAEAPTEEK (Raekoja plats 11) on Tallinna vanim apteek ja meditsiiniasutus. Ürikuis on teda esimest korda mainitud 1422. a., aga tõenäoliselt müüdi seal ravimeid juba varem. Esimeseks apteekriks peetakse aga J. Molnerit. 1440. a-il läks apteek linna valdusse, raad rentis teda eraisikuile. R-s müüdi peale ravimite maiustusi, veini, paberit, riiet, püssirohtu, haavleid, vaha, vürtse jm. kaupa. Mitmesugustel põhjustel vahetusid raeapteekrid sageli. 16. saj. lõpust alates töötasid apteekreina Burchartid. Suguvõsa rajaja, ungarlane Johann Burchart Bélavary de Sykava, tuli sinna 1580. a. selliks. Hooned ostsid nad raelt 1689. a. Kõik apteekrina töötanud Burchartid kandsid eesnime Johann. Viimane, kümnes Burchart andis 19. saj. II poolel apteegi rendile, tema pärijad müüsid selle 1911. a. Kodanliku korra ajal R-i tähtsus mõnevõrra vähenes, temaga konkureerisid uue-

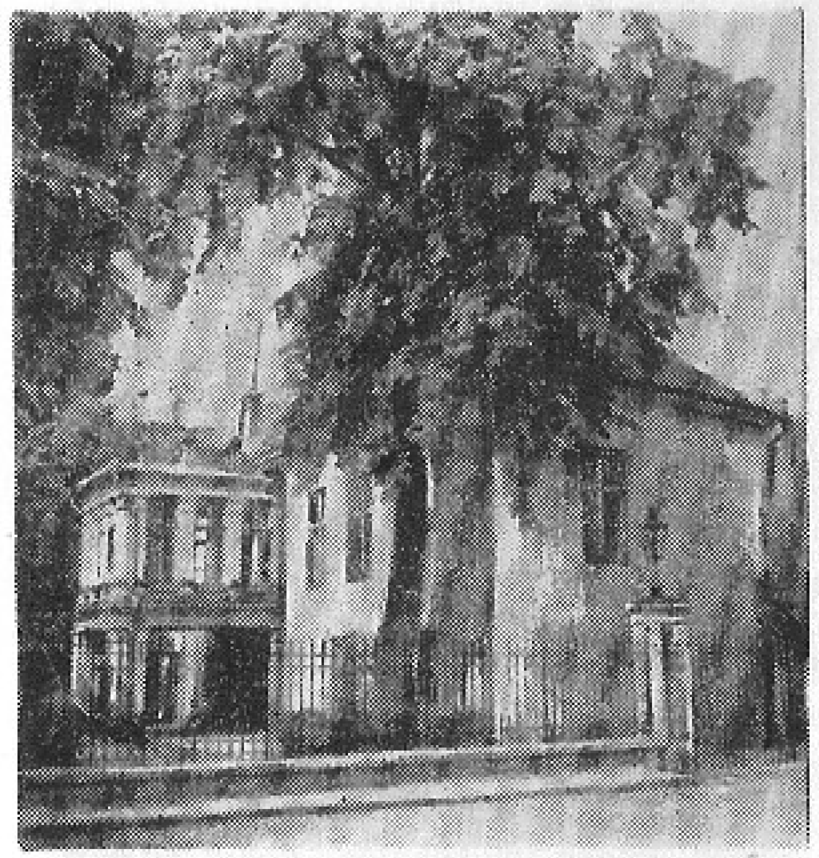

Raamatupalat • Raeapteek

mad suuremad apteegid. — R-i hoone sai praeguse fassaadi (kaks ärklit, paarisaknad) 1550. a-te ümberehitusel (tööd juhendas apteeker W. Holzwirt). 1635. a-st pärinevad raidkiviteosed arvatakse olevat kujur A. Passeri tehtud. Tänapäeval on R. linna külastatavamaid apteeke. 1978. a. laekus 292 000 retsepti, käive oli 307 000 rbl., töötajaid oli 32, sealh. 8 proviisorit. Juhataja on a-st 1950 H. Liias.
Bibl.: Gustavson, H. Raeapteek. — Tallinn: Eesti Raamat, 1973. — 32 lk., ill. — (Tallinna vaatamisväärsused).

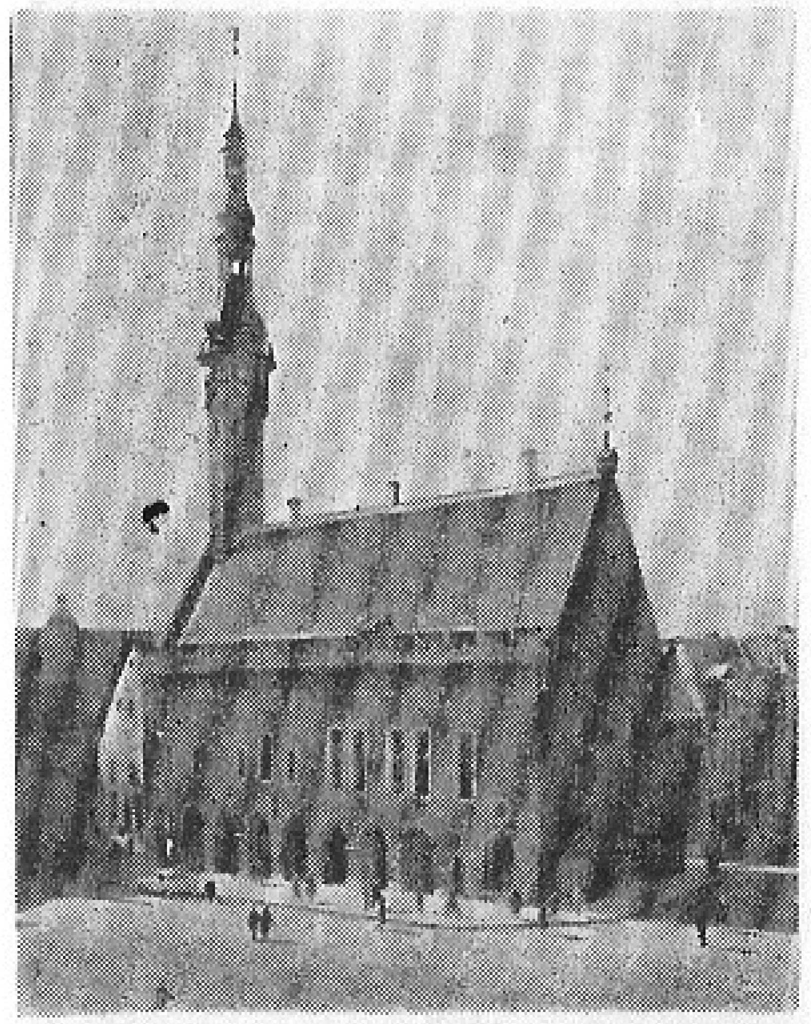

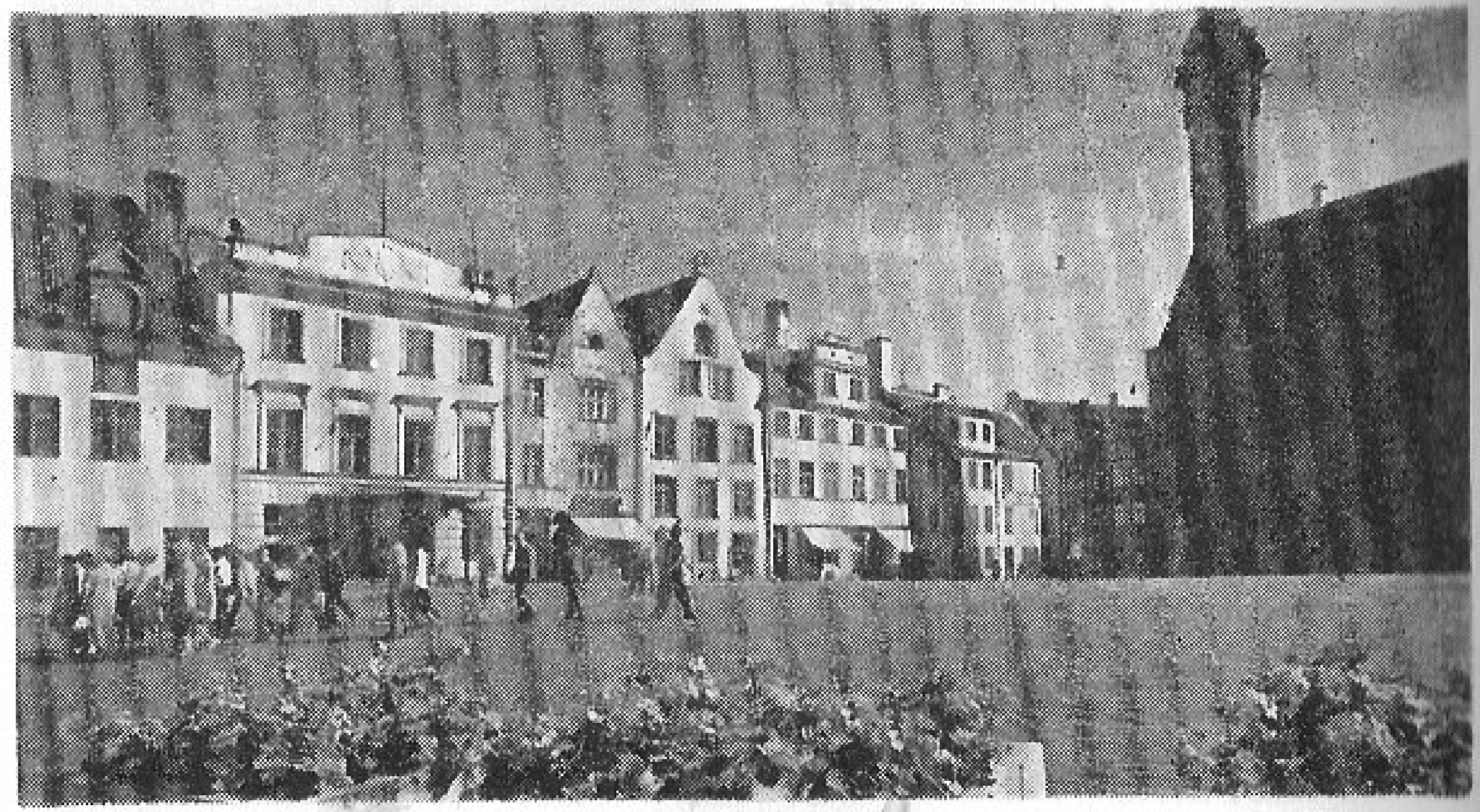

Raekoda • Raekoja plats

RAEKODA. Tallinna r., ainust säilinud hilisgooti stiilis r. NSV Liidus, on esimest korda mainitud 1322. a. (ladina k. *consistorium*). 1364. a. on teda nimetatud mängumajaks (ladina k. *teatrum*) ja 1372. a. raekojaks (saksa k. *rathus*). Pärast seda, kui vanimat, idapoolset hooneosa 1370. a-il lääne poole pikendati, oli see nüüdse pikkusega, kuid kitsas ühekorruseline hoone. Põhijooned tänapäevani säilinud ruumijaotuse ning sise- ja välisilme sai maja 1402—04 kiviraidur Ghercke juhtimisel tehtud ümberehitusega. R. on piklik, lääne suunas veidi ahenev, trapetsilähedase põhiplaaniga 2-korruseline kellerdatud paekiviehitis. Kõrge sadulkatuse ja teravnurksete otsaviiludega hoone idafassaadist kerkiv, ülaosas mašikuliitaoliseks friisiks laienev sale 8-tahuline konsooltorn lõpeb kolmeosalise hilisrenessansliku tornikiivriga (1627—28, G. Graff), mille tipus on tuulelipp Vana Toomas (1530, taastatud koos kiivriga 1952). Dekoratiivse kaitserinnatise ning lohepeakujuliste veesülititega (1627, D. Pöppel) kaunistatud fassaadi läbib peaaegu kogu hoone pikkune alumise korruse kõrgune kaaristu. Keldrit ja esimese korruse ruume (veinikeldrit, kaubasaali) katavad 4-tahulistele piilaritele toetuvad lihtsad ümarkaarsed servjoonvõlvid. Peakorruse tähtsaimad ruumid on 6 võlvikuga 2-lööviline pidulik kodanike saal ning sellest idas asetsev raesaal. Sisustusest väärivad tähelepanu raepingid (14.—15. saj.), raesaali nikerdfriis (17. saj. II pool, E. Thiele, J. Armbrust) ja 8 suurt õigusemõistmisteemalist lünetimaali (1667, J. Aken). 1959—66 kestnud restaureerimisega minetas hoone 19. saj. pseudogootika jäljed. Pärast interjööri restaureerimist (1975) on R. Tallinna Linnamuuseumi filiaal, kus korraldatakse kontserte ja pidulikke vastuvõtte. Tahvlid XX, XXVI.
Bibl.: Kangropool, R. Raekoda. — Tallinn: Eesti Raamat, 1971. — 40 lk., ill. — (Tallinna vaatamisväärsused).

RAEKOJA PLATS, Tallinna tänavastiku iidne kese, asub vanalinnas raekoja ees Toompea aluseks oleva paekivist saarlava idanõlval; pindala u. 0,6 ha. Nelinurkset väljakut ümbritsevad äri- ja teenindusruumidega (10 kauplust, 5 teenindustöökoda, apteek, «Vana Tooma» restoran) elamud, asutustest paiknevad seal NSVL Riiklike Hoiukassade Eesti Vabariiklik Valitsus koos Oktoobri raj. keskhoiukassaga, Läänemere Kalamajanduse TUI Tallinna osakond, Haridus- ja Teadusala Töötajate Maja ning «Eesti Reklaamfilm». Peale raekoja väärivad hoonestuses tähelepanu platsi põhjaküljel Raeapteegi hoone (nr. 11), mida on 1358. a. mainitud linna kaalukojana, idaküljel Tallinna vanimaid säilinud käsitöölise elamuid (nr. 12, teateid a-st 1367), end. linnakantseleihoone (nr. 15, teateid a-st 1334) ning kaupmeheelamu (nr. 18), mille fassaadil on apostlite kujutistega renessanss-stiilis raidreljeefid (1596). Väljaku põhjaküljel olev suur elamu (nr. 18) on 1924. a. ümber ehit. (arh-d E. Habermann ja A. Perna). 18. saj. väljaku põhjaossa rajatud vaekoda hävis 1944. a. — Turuplatsina ja ühiskondlike hoonete asukohana on R. p. põline linnaväljak, mis arheoloogiliste leidude ja 1953. a. avastatud kaevu järgi otsustades oli olemas juba hiljemalt 13. saj. II poolel. Ürikuis mainitakse R. p-t esimest korda 1313. a. turukohana (ladina k. *foro*, alamsaksa k. 1371. a. *market*). Vastandina alumisele (1368. a. *forum inferior*) ehk

Vanale turule (1442. a. *dat olde market*) on R. p-i nimetatud Uueks turuks, hiljem ka Saksa, Suureks ja Rootsi turuks. Praegune nimi kinnitati ametlikult alles 1923. a. Keskajal paiknes platsi ääres käsitööliste ettevõtteid: lääneküljel peamiselt kingsepatöökodasid ja saapapoode, millest tuleneb nüüdse Kinga, algselt Kingsepa t. nimi (1364. a. ladina k. *platea sutorum*), kirdes oli rohkesti rätsepatöökodasid, mille järgi nüüdset Apteegi t-t kutsuti varem rätsepate tänavaks (1364. a. *platea Sartorum*). Käsitööliste järgi on nime saanud ka R. p-lt hargnevad Saia käik ja Kullassepa t. Mündi t. nimi tuleneb kaupmehe ja bürgermeistri P. F. Mundti nimest.
Bibl.: Kangropool, R. Raekoja plats. — Tallinn: Eesti Raamat, 1975. — 32 lk., ill. — (Tallinna vaatamisväärsused).
Raikküla, E., Kangropool, R. Tallinn: Raekoja plats. — Tallinn: Eesti Raamat, 1972. — 65 lk., ill. — Rööptekst vene, inglise, saksa ja soome k.

RAE RABA asub Tapa raudteest lõunas Mõigu, Assaku, Lagedi ja Soodevahe vahel, enamjaolt väljaspool linna piiri; pindala 10,8 km², turbalasundi keskmine paksus 3,2 m, suurim 6,8 m. Raba lõunaserva läbib Pirita—Ülemiste kanal, põhjas ühendab soostunud vagumus teda Sõjamäe rabaga. Nime on ta saanud Rae mõisa järgi. Kose Rajoonidevahelisel Põllumajandustehnika Tootmiskoondisel on R. r-s freesväli, kus toodetakse alusturvast.

RAHUMÄE on paikkond Nõmme liiviku kirdeserval. Varem tunti kohta Liivamägedena. 1903. a-st alates, kui seal avati Tallinna eesti koguduste kalmistu, asutati sinna 25 surnuaeda (omanäolisimad on juudi ja tuletõrjujate rahula); nüüd on R. kalmistu (29 ha) laiendamine lõpetatud. Tähelepanu pälvivad 1905. a. Uue turu meeleavaldusel langenute ühiskalm (J. Raudsepa 1931. a. valminud mälestussammas paigutati sinna 1958. a.). Kalmistule on maetud revolutsionäärid V. Klementi ja J. Kreuks (hauasammas 1958, G. Pommer), kunstnikud J. Koort ning K. ja P. Raud, kirjanikud J. Oks (hauasammas 1931, F. Sannamees) ja J. Mändmets, teadlased T. Lippmaa

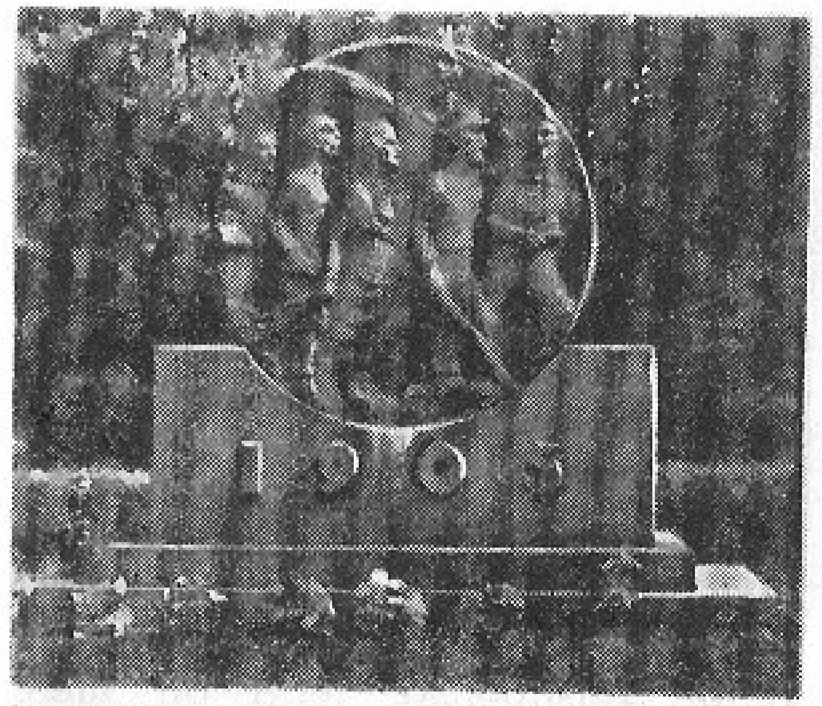

Rahumäe kalmistu. 1905. a. revolutsiooni mälestussammas

ja A. Luha ning teisi ühiskonna- ja kultuuritegelasi. Kaarli koguduse 2 torniga kabel pärineb 1913. a-st, Pühavaimu koguduse kabel 1932. a-st (arh. E. Lohk). R. r a u d t e e p e a t u s (7 km Balti jaamast) avati 1926. a., pärast seda hakkas R. nimi tähistama kogu Nõmme kirdeosa.

«RAHVA HÄÄL», ajaleht, EKP Keskkomitee, ENSV Ülemnõukogu ja ENSV Ministrite Nõukogu häälekandja, on asut. 1940. a. Tallinna kohaliku ajalehena; ilmus 1941—44 NSV Liidu tagalas, on 1942. a-st vabariiklik ajaleht. 1944. a-st ilmub ta 6 korda nädalas, 1962. a-st EKP KK Kirjastuse väljaandel. 1975. a. autasustati «R. H-t» Tööpunalipu ordeniga. Toimetaja on a-st 1955 A. Saaremägi; toimetus asub Pärnu mnt. 67a. «R. H.» on Eesti NSV suurima levikuga ajaleht, 1978. a. oli tiraaž 155 500.

RAHVALOOMINGU MAJA, ENSV R. M. (lüh. RLM) (Estonia pst. 4), riiklik kultuuriasutus, taidluse organisatsiooniline, metoodiline ja loominguline keskus, on asut. 1941. a. Rahva Kunstilise Isetegevuse Keskmajana; allub ENSV Kultuuriministeeriumile. RLM juhendab taidluskollektiive repertuaari valikul, osutab neile metoodilist abi, organiseerib kollektiivijuhtide kvalifikatsiooni tõstmiseks seminare ning kursusi, korraldab nõupidamisi, konverentse ja kokkutulekuid kunstilise isetegevuse arenguprobleemide arutamiseks, mitmesuguseid festivale, konkursse, ülevaatusi ja näitusi ning koostöös Üldlaulupeo Peakomisjoniga üldlaulu- ja tantsupidusid jt. suuri muusikaüritusi. 1968. a-ni (ENSV Ametiühingute Nõukogu Kunstilise Isetegevuse Maja asutamiseni) tegeles RLM kõigi taidlusliikidega, pärast seda kuuluvad tema pädevusse koorid, orkestrid (rahvapilli-, puhkpilli- ja estraadiorkestrid), vokaal- ja instrumentaalansamblid ning -solistid, rahvateatrid ja rahvatantsukollektiivid. Suurte massiürituste (laulu- ja tantsupidude) korraldamisega tegeleb RLM-i Üldlaulupeo Büroo. RLM-i alalised seminarid on Vabariiklik Koorijuhtide Segakoor (asut. 1958), Vabariiklik Orkestrijuhtide Rahvamuusikaorkester (1964), Vabariiklik Orkestrijuhtide Puhkpilliorkester (1965) ja Vabariiklik Tantsujuhtide Rahvatantsukollektiiv (1966). Dir. on a-st 1977 A. Pajupuu.

RAHVAMAJANDUSE SAAVUTUSTE NÄITUS, ENSV R. S. N. (Pirita tee 28), on asut. 1955. a.; allub Eesti Teadus- ja Tehnikainformatsiooni ning Majandusuuringute Instituudile. Näituse käsutuses on 5 paviljoni (eksponeerimispinda 4300 m²) ja 4000 m² näituseväljakut. Propageeritakse teaduse ja tehnika saavutusi ning parimate Eesti NSV ettevõtete jm. kollektiivide tööd. Suurimad näitused on olnud «Nõukogude Eesti 1940—1975», juubelinäitus «60 aastat Suurt Oktoobrit», rahvusvahelised näitused «Kotedž 77», «Liiklusohutuse tagamise vahendid» ja Balti liiduvabariikide tarbekunsti näitus. R. S. N. on osa võtnud ka välismaal korraldatud näitustest ja messidest: 1968. a. Londonis, 1971. a. Zagrebis, 1973. a. Leipzigis, 1974. a. Viinis, 1975. a. Plovdivis, 1976. a. Poznańis ja Saloníkis, 1977. a. Izmiris, 1978. a. Helsingis, 1979. a. Brnos ja Damaskuses. 1970. a-st on R. S. N-e paviljonides korraldatud näitustes osalenud ka välisfirmasid. R. S. N-e dir. on a-st 1979 S. Loogma.

RAHVASAADIKUTE NÕUKOGU, Tallinna Linna R. N. (lüh. Tallinna linnanõukogu), on Tallinna territooriumil (Tallinna halduskonnas) tegutsev kohalik riigivõimuorgan, mis juhib oma pädevuse piires riiklikku, majanduslikku, sotsiaalset ja kultuurilist tegevust, sealh. suunab ja kontrollib linnarajoonide nõukogude ning Maardu ja Saue alevinõukogu tööd. Linnanõukogu moodustavad valitud rahvasaadikud. Töövorm on istungjärk, neid peetakse vähemalt 4 korda aastas. Iga linnanõukogu koosseis valib esimesel istungjärgul täidesaatvaks ja korraldavaks organiks rahvasaadikute seast Tallinna Linna RSN Täitevkomitee, moodustab linnanõukogu alatised komisjonid, täitevkomitee juures asuvad komisjonid ja linna Rahvakontrolli Komitee, kinnitab selle koosseisu ja nimetab esimehe ning kinnitab linna täitevkomitee osakondade ja valitsuste juhatajad. — Omavalitsusliku valitava võimuorganina tegutses Tallinnas 1877—1940 linnavolikogu, revolutsiooniaastail 1917—18 oli olemas ka Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu. Nüüdse töökorraldusega r. n. (1977. a-ni töörahva saadikute nõukogu) I koosseis valiti esimestel sõjajärgsetel kohalike nõukogude valimistel 18. I 1948. a. Praeguses, 19. VI 1977 valitud XV koosseisus on 286 rahvasaadikut. Saadikute hulgas on 141 NLKP liiget ja liikmekandidaati ning 62 kommunistlikku noort; 105 saadikul on kõrg- ja 180-l keskharidus. Töölisi on 169 ja teenistujaid 116; mehi on 152, naisi 134. 186 saadikut on eestlased, 77 venelased, 15 ukrainlased, 6 valgevenelased ja 2 muude rahvuste esindajad. 67,1 % saadikuist on valitud esimest korda.

RAHVASTE SÕPRUSE PARK asub Tallinna lahe ja Lasnamäe paekalda vahel, piirneb lõunas Narva mnt-ga,

Tallinna Linna Rahvasaadikute Nõukogu XV koosseisu alatised komisjonid

	Esimees		Esimees
Ehituskomisjon	V. Klauson	Noorsookomisjon	M. Pedak[1]
Elamukomisjon	K. Urva	Plaani- ja eelarvekomisjon	T. Kušnir
Hariduskomisjon	H. Kelder	Sotsialistliku seaduslikkuse ja avaliku korra kaitse komisjon	E. Veskimäe
Kaubandus-komisjon	T. Rückenberg	Teeninduskomisjon	H. Eller
Kehakultuuri- ja spordikomisjon	B. Junk	Tervishoiu- ja sotsiaalkindlustus-komisjon	L. Tammai
Kommunaal-majanduskomisjon	H. Luik	Tööstus-, transpordi- ja side-komisjon	L. Noormets
Kultuurikomisjon	A.-H. Kompus		
Naiste töö ja olme ning emade ja laste kaitse komisjon	T. Hižnjakova[1]		

[1] Valiti 1978. a.

Rahvaste Sõpruse park. 1 Lauluväljak **2** laulupidude mälestusmärk **3** mängude maja **4** lillepaviljon **5** rahvamajandusnäitus **6** ajaloomuuseumi filiaal **7** Maarjamäe mälestusansambel

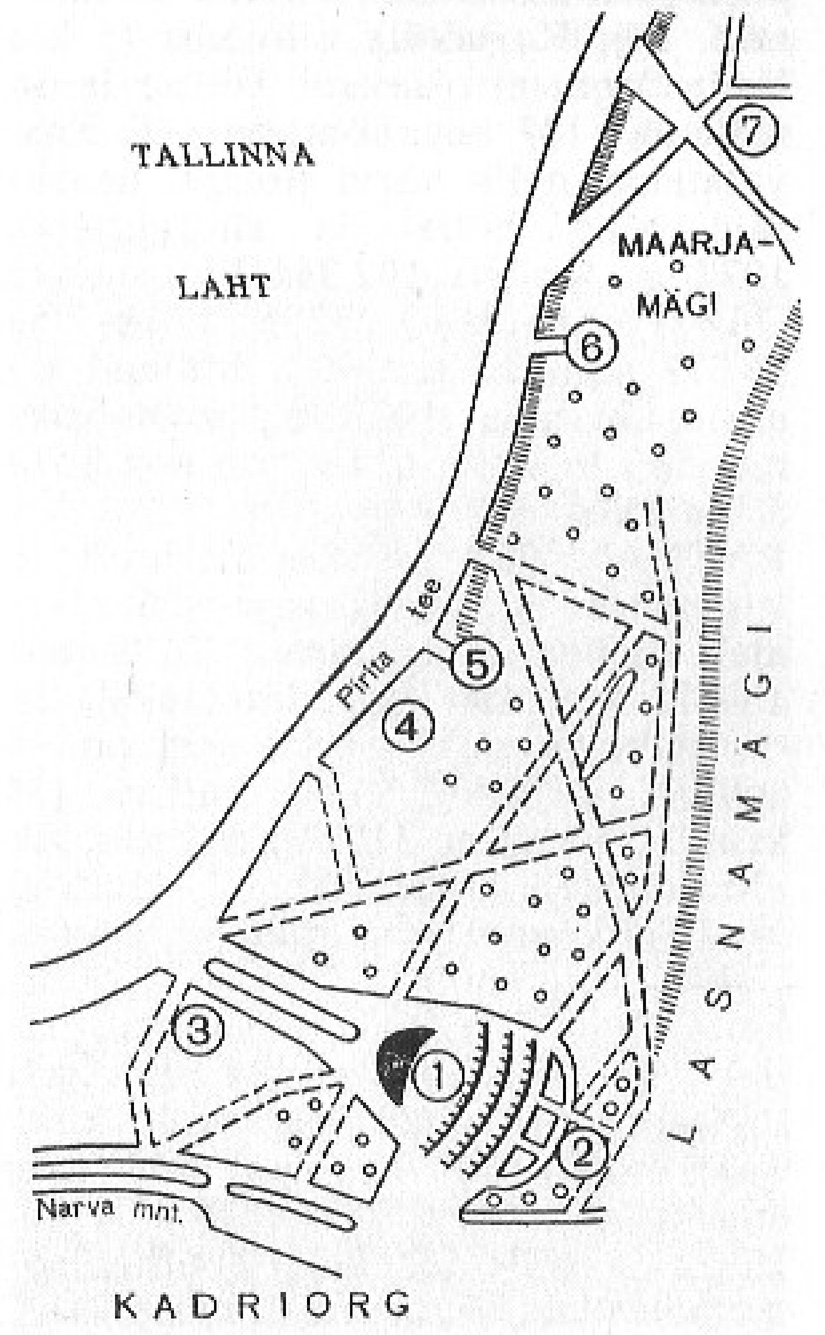

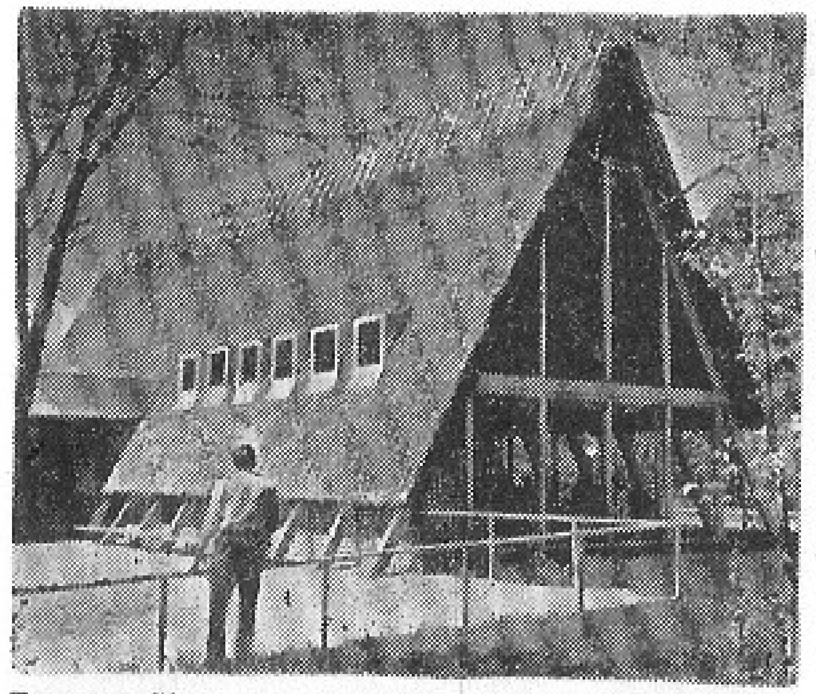

Rannamõisa suvekohvik «Merepiiga»

hõlmab Lauluväljaku, ENSV Rahvamajanduse Saavutuste Näituse, Pirita lillekasvatuse näidissovhoosi näidisaia, Maarjamäe mälestusansambli ja muid haljasalasid; pindala 72 ha. Projekti (1975, «Kommunaalprojekti» arh-d I. Liive, A. Nurk ja V. Parker) kohaselt rajatakse R. S. p-i pärast maastikuhooldustööde tegemist esinduslik Sõpruse allee ning püstitatakse Sõpruse monument.

«RAKU» on Liiva idaosas asuv karusloomasovhoos (keskus Viljandi mnt. 20); Karjaküla alevikus (5 km Keilast) on tal osakond. Üldpinda on majandil 187 ha, töötajaid 441. Kasvatatakse nelja värvi (tõugu) naaritsaid ning hõbe- ja sinirebaseid. 1977. a. toodeti 102 344 karusnahka (76 421 naaritsa-, 7251 hõbe- ja 18 672 sinirebasenahka). Majand on asut. ühistuna 1935. a., sovhoosiks muudeti ta 1945. a. Dir. on a-st 1977 J. Kazakov.

RANNAMÕISA on küla Harku kn-s, riigimetsa ja Ranna sovhoosi maa-alal Klooga mnt. ääres, Tallinnast 15—18 km; 130 elanikku (1978). Ta on eelkõige puhkeasula, seal on 44 suvilat, 2 aianduskooperatiivi (54 krunti), kämping (1966), suvekohvik «Merepiiga» (1967, arh. V. Herkel) ja J. Nikonovi nim. pioneerilaager. Kohati otse rannas kõrgub looduskaitsealune R. pank (kuni 35 m), leidub murrutuskulpaid ja rohkesti hiidrahne (looduskaitse all olev Taari rahn on Tallinna ümbruses suuruselt teine: ümbermõõt 36,4 m). Külas ja selle lähedal on arheoloogiamälestisi (Proomu ohvriallikas, mitu kivikalmet, 1971. a. avastatud varase rauaaja asulakoht). — R. kohta on teateid alates 1428. a-st (*Leppesgude*). 19. saj. lõpus ehitati mõisa lähedale luitemännikusse suvilaid (Vana-R.),1920. a-il rajati neist itta korrapärase plaaninguga puhkeala (Uue-R.).

RANNA SOVHOOS on Harku kn-s asuv linnumajand; keskus *Tabasalu alevikus. Põllumajandusmaad on 6056 ha (valdavalt paepealsed ja turvasmullad), töötajaid 651. Peetakse 1000 lehma, piimatoodang on keskm. 4309 kg lehma kohta. 1975. a-st ehitatakse suurt broilerkanakasvandust (plaanitud aastatoodang 6000 t broileriliha), 1978. a. toodeti broileriliha 2802 t. Sovhoosi haudejaam (660 000 munakohta) varustab broilerkanatibudega teisigi kasvandusi. Peale tootmishoonete on ehitatud ajakohaseid elamuid ja olmehooneid. 1977. a. kasum oli 3,13 milj. rbl. Dir. on a-st 1968 V. Lind.

RATASKAEVU TÄNAV kulgeb Pika jala väravatorni juurest piki Toompea kagujalamit edelasse ja pöördub lõpuks kagusse Harju t-le. Põhiliselt elamutega äärestatud tänavas paiknevad asutustest «Spordilehe» toimetus, trükikoja «Kommunist» klubi, restoran «Nord», hotell «Toome» ja «Kalevi» raskejõustikumaja. Arhitektuurimälestisena on kaitse all *Niguliste kirik, Uue seegi hooned ning mitu 15. saj. elamut (nr-d 8, 14, 16, 26, 34, 34a), ajaloomälestisena maja nr. 38, kus 1917. a. elasid ja töötasid J. Anvelt, H. Pöögelmann, J. Lilienbach ja O. Münther. — Tänavat on mainitud 1328. a. kui mäealust teed ja murtud pae allalaskmise paika. R. t. 30 asus linna tööhoov (*marstall*) ja hiljemalt 1413. a-st valukoda, kus valati suurtükke ja kirikukelli. 13. saj. asus R. t-s (arvat. nr. 6) linna müntla. Nüüdse Vana Tooma t. otsa kohal olnud rataskaevu (mainitud 1359. a.) järgi nimetati varem R. t-ks nii selle nüüdset põhjaosa (Niguliste t-ni) kui ka Vana Tooma t-t (end. Dunkri t-t). Tänava lõunaosa nimetati varem ordukomtuuri asukoha järgi enamasti Rüütli t-ks (saksa k. *Ritterstrasse*; 1872. a. piiritlemiseni nimetati kogu tänavat kord R., kord Rüütli t-ks). Rüütli t. liideti R. t-ga 1950. a.

RAUDALU on paikkond Ülemiste järvest lõunas Viljandi mnt. ääres, Tallinnast 8—10 km. Omaaegse R. küla põhjaosa liideti 1958. a. Tallinnaga, Saku metskonna alal asuv lõunaosa ühendati 1976. a. Luige k-ga. R. parkmetsas (98 ha) kasvab põlistammi. — Kunagise R. kõrtsi järgi nimetati Viljandi mnt-d varem R. mnt-ks, R. metsana tuntakse kogu Ülemiste järve ja Pääsküla raba vahelist metsaala, mida läbib madal R. oos.

RAUDBETOONTOODETE TEHAS, Tallinna R. T. (Suur-Paala t. 3), on asut. 1956. a. 1978. a. valmistati 133 400 m³ monteeritavat raudbetooni, 25 600 m³ armeerimata betoontooteid (sealh. 25 400 m³ keldriseinte betoonplokke) ning ehitusorganisatsioonidele 88 732 m³ betooni, 32 352 m³ mörti ja 2034 t armatuuri. 1. I 1979 oli töötajaid 565, dir. on a-st 1974 L. Nezgoda.

REISI- JA EKSKURSIOONIBÜROO, Tallinna R.- ja E. (Kullassepa t. 9/11), on asut. 1962. a. Tallinna Ekskursioonibüroona (teenindas Tallinna saabunud turiste); praeguse nimega asutuseks reorganiseeriti ta 1966. a. Büroo korraldab Tallinnast lahkuvaid rongi-, bussi- ja lennukiekskursioone ning jalgsi- ja bussiekskursioone Tallinnas ja filiaalide asukohtades (Viljandis, Kärdlas ja Võsul). 1978. a. oli bürool 543 ekskursioonijuhti, dir. on a-st 1972 A. Koort.

REISIJATEVEO VALITSUS (Pärnu mnt. 24), Eesti NSV üldkasutatavat autoreisivedu juhtiv ja korraldav tootmisvalitsus, on asut. 1966. a. Valitsusel on 8 ettevõtet: Tallinna Autobussipark, Tallinna Taksopark, Kohtla-Järve, Narva, Pärnu, Rakvere, Tartu ja Viljandi bussi- ja taksopark. Automajandid teenindavad sõitjaid 192 linnaliinil, 424 lähi- ja 428 kaugliinil (viimastest on 12 ekspressi- ja 83 kiirliinid). 1969. a-st veetakse õpilasi kooliliinidel (1978. a. 132 liini). Liiniautod sõidavad Tallinnas 9, Tartus 2 ja Kohtla-Järvel 1 liinil. Bussiliikluse keskdispetšiteenistus on Tallinnas (1967. a-st), Tartus ja Kohtla-Järvel (1970. a-st). Linnaliinidel kasutatakse põhiliselt «Ikarus»-busse. 1978. a. oli bussiliinide pikkus 90 646 km ja liiniautomarsruutide pikkus 2551 km; veeti 307,4 milj. sõitjat, reisijatekäive oli 3261,8 milj. reisija-km. Valitsuse juhataja on a-st 1966 J. Kangro.

RET, 1976. a-st **Tallinna Raadioelektroonika Tootmiskoondis,** on asut. 1935. a.: kolm väikekäitist ühinesid Raadio-Elektrotehnika Tehaseks (lüh. RET). 1940. a. **sai** ta nime «Punane Ret». Samal ajal liideti tehasega käitised «Are» ja «Standard-Raadio». Algul valmistas tehas raadiovastuvõtjaid ja elektrimõõteriistu. Suure Isamaasõja alguses evakueeriti tehase sisseseade Omskisse, kus hakati tootma raadiovastuvõtjaid «Vostok». Pärast sõda «Punane Ret» taastati. Praegu valmistatakse kõrgema klassi stereoradioolasid, raadiotehnilisi mõõteriistu jms. A-st 1968 on dir. ja a-st 1976 peadir. P. Melnik.

ROCCA AL MARE [*roka al ma:re*] on paikkond Õismäel, Kopli lahe edelarannikul liivakivipangal. Seal asuvad pioneerilaager ja Vabaõhu-

«Russalka»

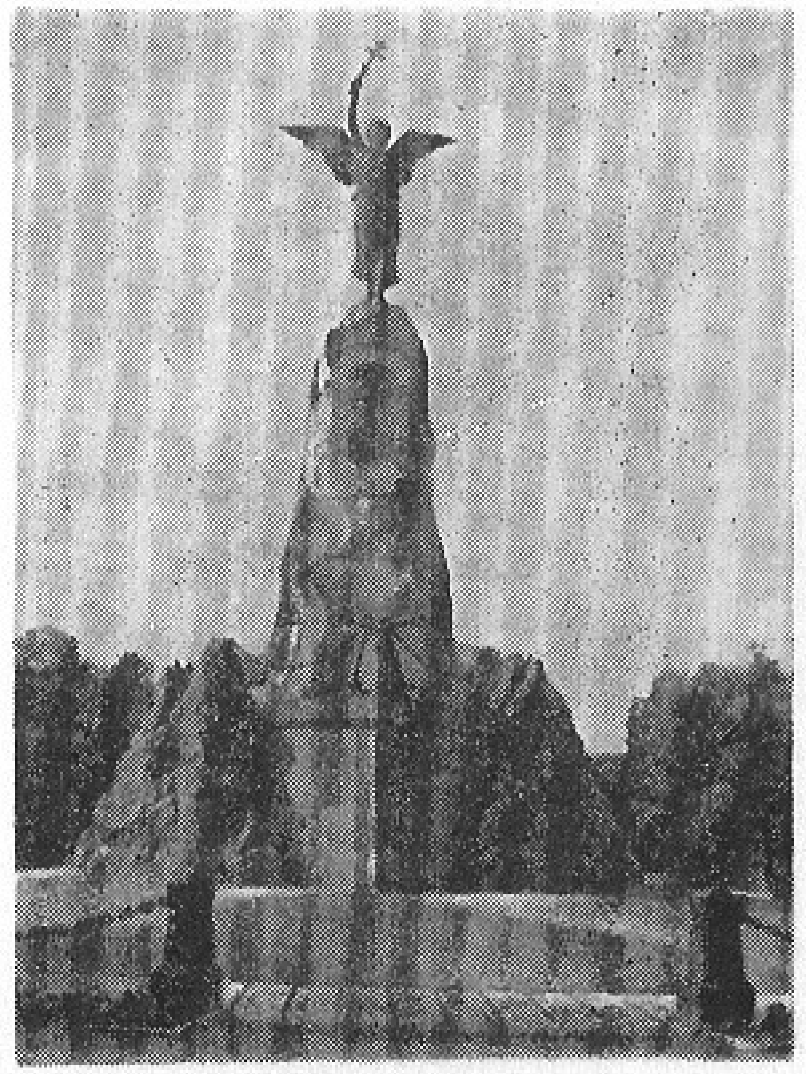

muuseum. 1863. a. rajas bürgermeister ja kaupmees A. Girard de Soucanton sinna suvemõisa ja nimetas selle R. al M-ks (itaalia k. 'kalju mere ääres'). Omaniku Itaalia-meeldumusest annab tunnistust ka *Via Appia* nime kandev pargitee. Ühe rannavees oleva suure rändrahnu nimetas ta A. von Chamisso luuletuse järgi Sala y Gómezeks (sellenimelist Okeaania kaljusaarekest oli Chamisso külastanud O. von Kotzebue 1815.—18. a. ümbermaailmareisist osa võttes).

«RUSSALKA», Kadrioru rannas olev A. Adamsoni loodud mälestussammas, on püstitatud 1901.—02. a. Soome lahes 7. IX 1893 tormis hukkunud soomuslaeva «R.» 177 meeskonnaliikme mälestuseks. Laevaninakujulisel graniitalusel, mille tahumata kivid kujutavad laineid, asetseb graniitsammas ja sellel pronksist inglikuju. Väikest väljakut ümbritsevail postidel on metallplaadid hukkunute nimedega. Mälestussamba püstitamiseks hangiti raha ülevenemaalise korjandusega; graniit toodi Soomest, kuju, sambal olev reljeef jm. pronksdetailid valati Peterburis, laternad Tallinnas Wiegandi tehases. Tööd juhatas kohalik ehitusmeister N. Thamm. Reljeef sai Suure Isamaasõja ajal vigastada ja asendati 1946. a koopiaga.

Bibl.: Goldman, I. «Russalka». — Tallinn: Eesti Raamat, 1979. — 52 lk., ill.

S

SADAM, *Merekaubasadam, *Kalatööstuse Tootmiskoondis.

SAHA on Jõelähtme kn-s Loo alevikust idas Kostivere sovhoosi maa-alal asuv küla; 94 elanikku (1979). Lagedi—Maardu mnt. ääres paikneb arvatavasti 15. saj. II veerandist pärinev S. kabel, 2-võlvikuline hoone, mille loodenurgas asetseb Põhja-Eestis ainulaadne ümar trepitorn (kabel on arhitektuurimälestisena restaureeritud 1968—71). Arheoloogilised leiud (8 lohkudega kultusekivi, 15 kivikalmet ja paarkalmeaset) viitavad, et S-l on asula olnud juba kiviajal. — Küla kohta on ürikuteateid 1241. a-st (*Saga*). Samal aastal on mainitud ka Kärsa küla (*Kærsæ*); selle kohal oli juba 1347. a. S. mõis. S. kui paikkond hõlmas varem S. asunduse, S.-Suurküla, S.-Liivamäe küla ja Saha-Loo küla. Nüüd moodustavad kaks esimest S. küla, suurel osal S.-Loo küla maast paikneb Loo alevik, selle ülejäänud osast, S.-Liivamäest ja Kärmu küla Tallinnaga liitmata jäänud osast on moodustatud Liivamäe küla.

SAKU on alevik Vääna jõe ja Pärnu raudtee ääres, Tallinna ringmaanteest lõunas; 2465 elanikku (1979). Asulas on S. kn., näidissovhoosi ja metskonna keskus, *S. Õlletehas, raudteejaam (Tallinnast 17 km lõunaedelas), *Maaviljeluse Instituut (EMMTUI), üleliidulise alluvusega agrometeoroloogialaboratoorium, ENSV Põllumajandusministeeriumi taimekaitse- ja normeerimisjaam, A. Vaderi nim. S. Keskkool, Harju raj. pioneerimaja jm. asutusi. Aleviku maa-ala on 292 ha, 36,5% sellest park ja parkmets. Idas, jõest paremal, paiknevad õlletehas koos elamupiirkonnaga, koolimaja ja raudteejaam, jõe vasakul kaldal asub end. mõisasüdamik. 1830. a. valminud klassitsistlik mõisahoone, kõrvalhooned ning liigirohke tiikidega park on arhitektuurimälestisena kaitse all. Mõisapargiga liitub läänes EMMTUI linnak, mille keskuse moodustavad EMMTUI peahoone (1958), kauplussöökla (1964, arh. K. Lassmann), restoran «Rävala» (sisekujundus I. Pormeister), taimekaitsejaam (1973, V. Pormeister) ja EMMTUI keemiahoone (1977, H. Köll). Tähelepanu pälvivad ka näitusepaviljon (1968, V. Pormeister) ja uuselamud (1973, kõik H. Köll). Aleviku loodeosa moodustab väikehoonestusega aedlinn, põhjas jõe ääres ja Tammemäel on tallinlaste aianduskooperatiivide ala. S. planeering ja hoonestus on pälvinud arhitektuurialase riikliku preemia (1971, arh-d B. Mirov, V. Pormeister ja V. Herkel, ins. V. Kuusik). — S. ümbruskond on põline asustusala, enamik külasid oli olemas juba 13. saj. S-t on esimest korda mainitud 1436. a. külana (*Sacke*), nüüdsest kaugemal Kajamaa piirkonnas asunud mõisa (*Sack*) kohta on teateid 1463. a-st, praeguse kohta toodi mõisakeskus 16. saj. II poolel. 1924—40 oli S-s kodumajanduskool, 1944—48 Haapsalu lähedalt Uuemõisast toodud põllunduskool, 1948—61 maakorraldus- ja maaparandustehnikum. EMMTUI asub S-s alates 1. XI 1959.

Bibl.: Jürisson, I., Kärblane, H. Saku. — Tallinn: Eesti Raamat, 1976. — 60 lk., ill.

SAKU NÄIDISSOVHOOS on *Maaviljeluse Instituudi majand; keskus Saku alevikus. Põllumajanduslikku maad on 5782 ha, põllumajandustöötajaid oli 1978. a. keskm. 505. Peetakse eesti mustakirjut veist (tõu- ja piimakarjakasvatus), kõrvaltootmisharud on seakasvatus ja seemnekartulikasvatus. 1978. a. saadi teravilja 25,9 ja põldheina 73,9 ts ha kohta ning piima 1348 ts 100 ha haritava maa kohta. Dir. on a-st 1977 H.-U. Reissaar.

SAKU ÕLLETEHAS (Saku, Harju raj.) on Eesti vanimaid õlletehaseid, esimest korda on teda mainitud 1820. a. õlleköögina. 1876. a. valmis aurujõuseadmetega tootmishoone, 1899. a. muudeti tehas aktsiaseltsiks, 1926. a. liitus temaga Jõhvi Õlletehase A/s. Pärast Suurt Isamaasõda tehas rekonstrueeriti. 1978. a. tehti õlut 39,1 milj. l, töötajaid oli 327. Dir. on a-st 1978 A. Laos.

«SALVO», Plastmasstoodete Vabrik «S.» (Katusepapi t. 4), on asut. 1948. a. artellina «S.». Ta toodab plastmassist töökaitse-, moto- ja hokikiivreid (1978. a. 1,1 milj. kiivrit) ning plastmassist spordi- ja majatarbeid, mänguasju, meeneid jm. Vabrikul on tsehh Ahtmes. 1. I 1979. a. oli töötajaid 1167, neist Tallinnas 919. Dir. on a-st 1970 A. Nõomaa.

SANITAAR-EPIDEMIOLOOGIA-JAAM, Vabariiklik S.-E. (Paldiski mnt. 81), riikliku sanitaar-epidemioloogiateenistuse keskus, on asut. 1940. a. Ta suunab ja abistab sanitaar-epidemioloogiajaamu riikliku sanitaarjärelevalve ning epideemiatõrje korraldamisel. Jaamal on sanitaarhügieeni osakond (kommunaalhügieeni-, tööhügieeni-, toitlushügieeni- ning laste ja noorukite hügieeni jaoskond), epidemioloogiaosakond (epideemiatõrje-, parasitoloogia- ja desinfektsioonijaoskond), eriti ohtlike nakkuste osakond ning erilaboratooriume. Peaarst (ühtlasi Eesti NSV peasanitaararsti asetäitja) on a-st 1974 A. Kuusik.

SANITAARHARIDUSE MAJA, Vabariiklik S. M. (Luha t. 16), Eesti NSV tervishoiuõpetuse ja -kasvatuse organisatsiooniline ja metoodikakeskus, on asut. 1941. a. (oli 1949—65 Tartus). Ta korraldab ja juhendab elanikkonna hulgas tehtavat tervishoiupropagandat (ka tervishoiuküsimuste valgustamist massiteabevahendite ja kino kaudu), kooskõlastab ametkondadevahelist tervishoiualast selgitustööd ja tervishoiukirjan-

Saue mõisahoone

duse avaldamist, annab välja väiketrükiseid ja plakateid. Peaarst on a-st 1978 M. Kivilo.

SAUE on Lenini raj-le alluv alev Tallinnast edelas Haapsalu raudtee ja Keila mnt. ääres; pindala 3,5 km², 3223 elanikku (1979). Vana mõisakeskuse (idas) ja uue aedlinnapiirkonna (edelas) vahele, raudteejaama (Tallinnast 19 km) lähikonda on ehitatud suurelamuid ja teenindusasutusi. S. tähtsamaid ettevõtteid on Harju Rajooni Põllumajandustehnika Tootmiskoondis (valmistab ka tööstustoodangut: plastmasstooteid ja elektroonikaseadmeid), Tallinna Rajoonidevaheline Põllumajandustehnika Tootmiskoondis ja ENSV Riikliku Põllumajanduse Tootmistehnika Komitee S. Eksperimentaaltehas (anti käiku 1979. a., toodab loomakasvatushoonete mittestandardseid seadmeid, juurvilja- ja kartulikonteinereid jms.). Loodusobjektidest väärib tähelepanu Vana-Keila mnt. ääres kasvav S. tammik. Arhitektuurimälestisena on kaitse all 1780. a-il ehit. varaklassitsistlik mõisahoone (J. Schultz), mis moodustab koos tiibhoonete ja pargiga (14 ha) kauni ansambli, ning alevikust kagus Jõgisoo küla piires asuv end. S. hobupostijaama hoone. — Muinasajal oli S. ümbruskond Võhmataga (*Vomentakæ*) kihelkonna keskseid asustuspiirkondi. Nüüdset Vanamõisa (algselt Kerguta) küla, mille maal suur osa S. alevit paikneb, on esimest korda mainitud 1241. a. (*Kircotaen*). 1548. a. on mainitud S. küla (*Sawne*, nüüd Kanama). S. mõis (*Klein-Sauss*, 1786. a-st *Friedrichshof*) rajati Rootsi võimu ajal. 1920. a-il S. raudteejaama juurde tekkinud aedlinn liideti 1960. a. Tallinna Kesk-raj-ga. 11. IV 1973 ühendati S. aedlinna hoonestatud ala ja Sauevälja küla põhiosa (S. mõisa ümbrus) S. aleviks. Vt. ka Laagri.

SAUE KÖÖGIVILJAKASVATUSE NÄIDISSOVHOOS tegeleb peale köögivilja- ja lillekasvatuse sea- ja veisekasvatusega; keskus asub Laagri alevikus. 1978. a. oli maad 7027 ha, sealh. haritavat maad 4209 ha. Avamaal kasvatatakse köögivilja 214 ha-l. Katmikala on 8,1 ha, sealh. köetavaid klaaskasvuhooneid 3,5 ha. On hoidlad 1500 t köögivilja säilitamiseks. 1978. a. toodeti 4983 t köögivilja ja turustati 9057 siga, kokku turustati toodangut 6,6 milj. rbl. eest, kasum oli 1,1 milj. rbl. Töötajaid on 1070. — Sovhoos asutati 1946. a. seakasvatusmajandina, köögiviljasovhoos on ta 1960. a-st, näidismajand 1965. a-st; 1971. a. anti talle Tööpunalipu orden. Dir. on a-st 1954 sotsialistliku töö kangelane E. Alba.

SAUSTI on aiandusasula Saku kn-s, Viljandi mnt. ja Tallinna ringmaantee ääres Luige küla maal, 12 km Tallinnast. Asula rajati 1960. a-il, seal on 23 tallinlaste aianduskooperatiivi (835 krunti). Nime on ta saanud S. mõisa järgi (aedlinn asub kunagisel mõisamaal).

Saue sovhoosi kasvuhooned

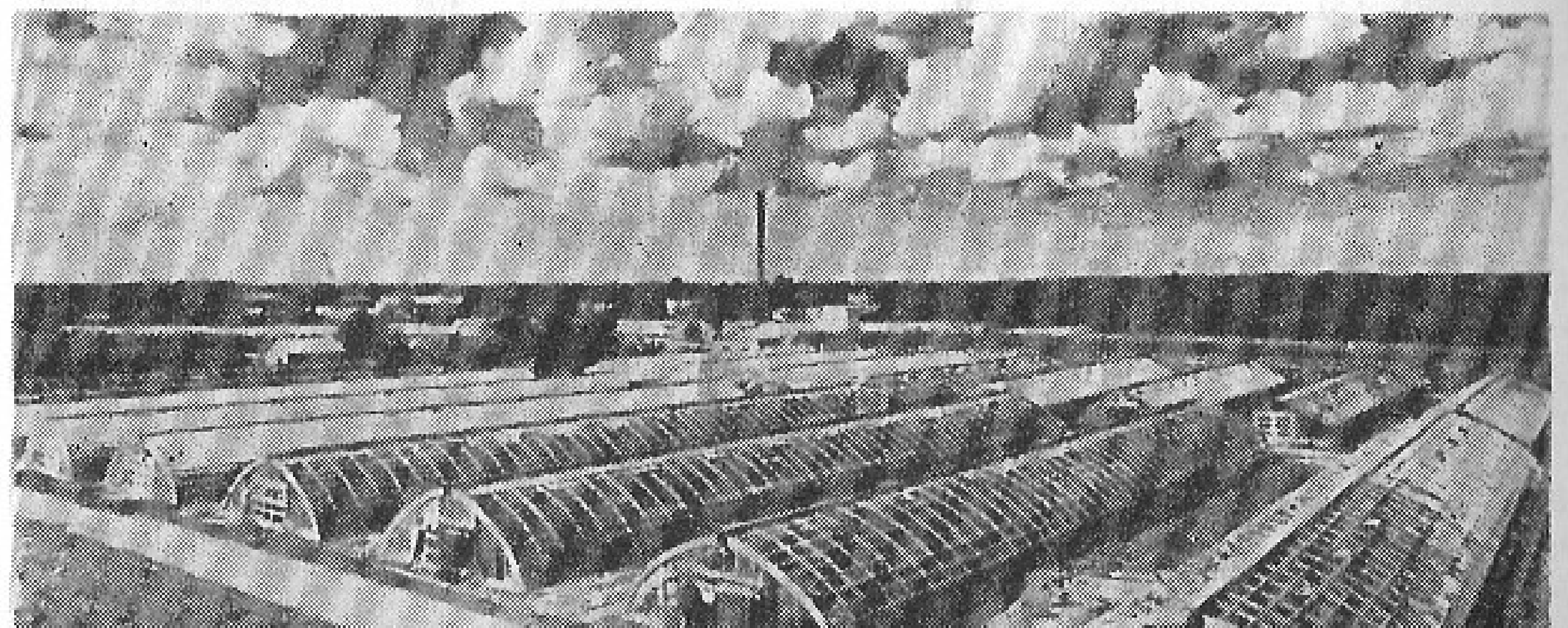

SCHNELLI TIIK, 1939. a-st ametlikult **Vallikraav,** varem ka P a t k u l i k r a a v, asub Toompargis Toompea nõlva ja J. Gagarini pst. vahel; pikkus ligi 500 m, laius 20—25 m, pindala u. 1 ha. Tiik on vanalinna ümbritsenud vallikraavi uuem (kaevatud 1700. a-il) ja ainus säilinud lõik. Kraavist väljakaevatud pinnas on kuhjatud Toompea-poolsele kaldale valliks, sellele ehitatud madalad kindlustused Patkuli reduut ja edelapoolne Uus redaan eenduvad praegugi tiiki. Pärast Tallinna kustutamist kindluste nimestikust rajati vallile pärna- ja kastanipuiestee. 19. saj. asus vallikraavist loodes linnaaednik J. Schnelli aiand, tema järgi on tiik nime saanud.

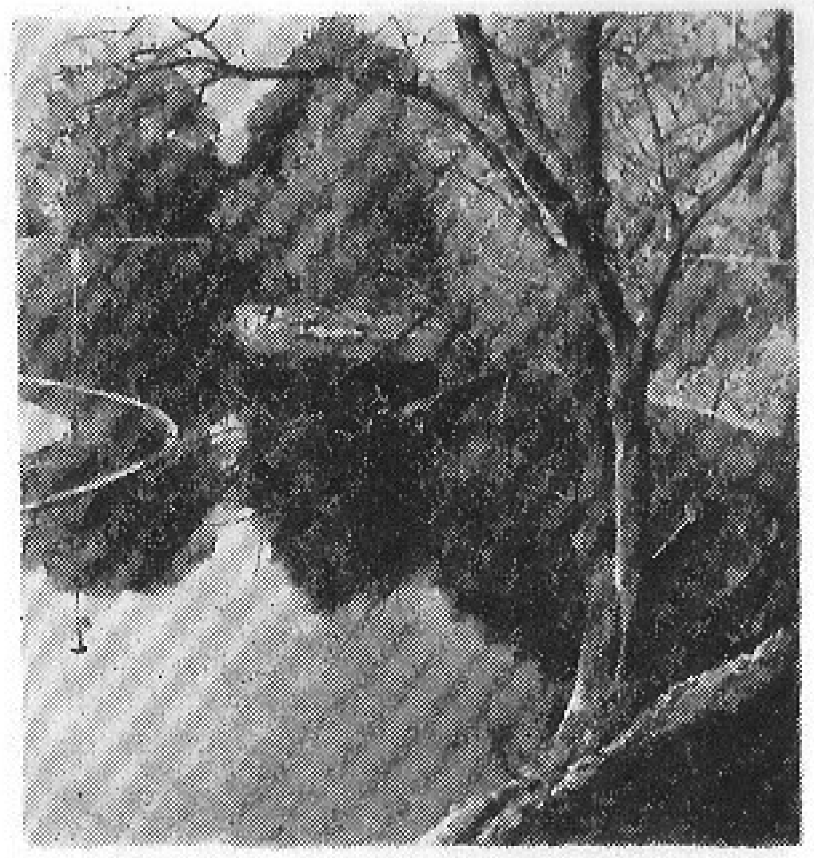

Schnelli tiik

SIILI on Mustamäele pärast selle põhiosa valmimist juurdeehitatud mikrorajoon, mis linna generaalplaani järgi kuulub Lilleküla elulinnaossa; edelas eraldab A. H. Tammsaare tee teda Mustamäe IX mikrorajoonist ja loodes Sõpruse pst. Sääse mikrorajoonist. 3000 elanikule kavandatud piirkonna (61 000 m² üldpinda) planeering on «Eesti Projektilt» (arh-d T. Argus, E. Kukkur ja K. Tallo), hoonestus (5- ja 9-korruselised paneelelamud, H. Auriku kavandatud kauplus) valmis 1971—74. Nimi tuleneb 1935. a. Tondi liivikule rajatud S. tänavast.

«SILIKAAT», Tootmiskoondis «S.» (Pärnu mnt. 238), moodustati 1973. a., kui ühendati ehitusmaterjalitehased «S.» (asut. 1910. a.) ja «Männiku» (asut. 1938. a. silikaatkivitehasena «Kvarts»). 1978. a. tootis «S.» 49,6 milj. m² katusekatte-rullmaterjali (sealh. 32,4 milj. m² ruberoidi), 604 100 m² kummilinoleumi, 216,4 milj. silikaattellist, 180 800 m² kipsbetoonist vaheseinapaneele, 453 000 m² bemiitplaate, 753 000 m³ ehitusliiva ja 51 800 t lupja. 1. I 1979 oli töötajaid 1767. A-st 1963 on dir. ja a-st 1973 peadir. L. Liiv.

SILIKAATBETOONI INSTITUUT, Riiklik Autoklaavse Silikaatbetooni Teadusliku Uurimise ja Projekteerimise Instituut (Männiku tee 123), on asut. 1961. a., praegust nime kannab 1966. a-st. Koosneb teaduslikust harust, projekteerimisharust ja katsetehasest. Peamised uurimisvaldkonnad: silikaatbetooni toorained, autoklaavse silikaatbetooni, silikaattelliste ja kriidi tehnoloogia; nende tootmisseadmed, silikaatbetoonkonstruktsioonid, nende täiustamine ja juurutamine, silikaatbetooni ökonoomika, tootmise automatiseerimine, tehaste projekteerimine ja rekonstrueerimine. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 726, sealh. teadustöötajaid 117 (kandidaate 31). Dir. on a-st 1964 V. Klauson.

«SIRP JA VASAR», nädalaleht, ENSV Kultuuriministeeriumi ja loominguliste liitude häälekandja, ilmub kirjastuse «Perioodika» väljaandel. Ta on asut. 1940. a., Saksa fašistliku okupatsiooni ajal ei ilmunud. Toimetaja on a-st 1978 V. Pohla; toimetus asub Pikk t. 40. Maht on 1970. a-st 16 lk., tiraaž oli 1978. a. 56 000.

SISELINNA KALMISTU asub kesklinnast kagus ja piirneb põhjas, omaaegse Härjapea jõe kohal, «Kalevi» tennisestaadioni ja Komsomoli-nim. staadioniga, lõunas Ülemiste luitestikuga ning läänes A. Tisleri ja Herne t-ga; pindala 25 ha. Põlise lehtpuistuga kalmistuala jaotub õigeusu Aleksander Nevski (läänes), Vanaks Kaarli (idas) ja Sõjaväekalmistuks (kagus). S. k-le on maetud tuntud kultuuritegelasi: helilooja P. Süda (hauasammas F. Sannamehelt), teatrijuhid Th. Al-

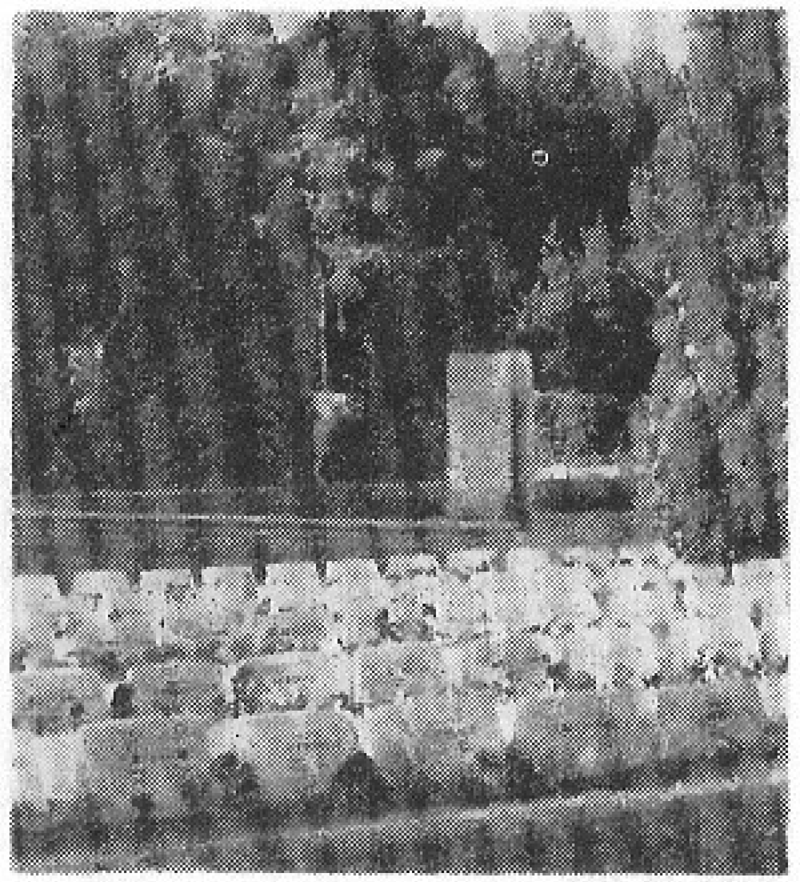

Siselinna kalmistu. Tagaplaanil Tundmatu Sõduri monument

termann ja K. Jungholz, muusikateadlane P. Ramul, karikaturist Gori, luuletaja I. Severjanin. Sõjaväekalmistul väärib tähelepanu Tundmatu Sõduri monument (1974, I. Kannelmäe). — Õigeusu kalmistu rajati 1730. a-il, Vanale Kaarli kalmistule hakati rohkesti matma 1860. a-il, varasemast ajast on seal admiral A. Spiridovi haud (1828). Platside andmine lõpetati 1955. a.

SITSI on väike linnaosa Pelgurannast kirdes M. Kalinini t. ääres. Nimi tuleneb Balti Manufaktuurist, mida varem rahvasuus tunti sitsivabrikuna. 1953. a-ni kandis sealne V. Majakovski t. S. tänava nime.

SOOJUS- JA ELEKTRIJAAM, Tallinna S.- ja E. (Põhja pst. 27), on rajatud 1910.—13. a. 1978. a. tootis ta 30,4 milj. kW·h elektrienergiat ja 2 337 849 Gcal soojusenergiat, kütteks kasutati 194 600 t masuuti ja 129,9 milj. m^3 segugaasi. Käitisse kuuluvad ka Ülemiste elektrijaam ja 4 linna tööstuspiirkondades paiknevat rajoonikatlamaja. Töötajaid oli 1978. a. 510, dir. on a-st 1976 I. Špakov.

«SOVETSKAJA ESTONIA» («Советская Эстония»), ajaleht, EKP Keskkomitee, ENSV Ülemnõukogu ja ENSV Ministrite Nõukogu häälekandja, on asut. nov. 1940. «S. E.» on juulist okt-ni 1940 ilm. päevalehe «Трудовой путь» järglane; ilmus Suure Isamaasõja ajal veebr-st sept-ni 1944 Leningradis, okt-st 1944 ilmub Tallinnas 6 korda nädalas, a-st 1962 EKP KK Kirjastuse väljaandel. 1976. a. autasustati «S. E-t» Tööpunalipu ordeniga. Toimetaja on a-st 1971 G. Turonok; toimetus asub Pärnu mnt. 67a. Tiraaž oli 1978. a. 45 900.

SPORDILAEVADE EKSPERIMENTAALTEHAS (Maleva põik 3), Eesti NSV ainus spordilaevu valmistav tehas ja NSV Liidu peamine klaasplastist jahtide tootja, on asut. 1946. a. ENSV Vabariikliku Jahtklubi töökodadena; praegust nime kannab 1953. a-st. 1978. a. valmistati 921 võistlusjahti (sealh. rahvusvahelise klassi jahte «Optimist», «Kadett» ja «OK», olümpiaklassi jahte «Finn» ja «470») ning 19 avamerejahti. Osa toodangust eksporditakse. Tehasel on tsehh Orissaares. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 230, dir. on a-st 1963 S. Kozlov.

SPORDIMÄNGUD, *Tallinna spordimängud, *Tallinna talimängud.

«STANDARD», Tallinna Teaduslik Mööblitootmiskoondis «S.» (M. Kalinini t. 21), Eesti NSV suurimaid mööblitööstuse ettevõtteid, on asut. 1944. a. Algul oli ta artell, hiljem liideti temaga mitu väikeettevõtet, 1958—75 kandis ta nime Mööbli Eksperimentaalvabrik «S.». 1960. a-il ühendati «S-ga» mööblivabrikud «Hoog» ja «Mööbel» ning Rakvere ja Türi metsakombinaadi mööblitsehh. «S.» kavandab mööblit ka teistele Eesti mööblivabrikutele. Tal on tootmispunkt Kose-Ristil ja Lelles. Koondise uus peahoone (arh-d U. Ilves ja I. Seibe) valmis 1973. a. 1978. a. toodeti 10,7 milj. rbl. eest asutuse- ja korterimööblit. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 1038, neist Tallinnas 807. Dir. on a-st 1978 R. Ilves.

STROOMI, *Pelgurand.

SUHKRUMÄGI, *Maarjamäe.

SULEVIMÄGI on paikkond ja tänav vanalinna kirdeservas. Nagu edelapoolne Olevimägigi, on S. liivakivist koosneva Toompea saarlava parimini ilmnevaid nõlvalõike. Tõenäoliselt 11. saj. rajasid Novgorodi ja Pihkva kaupmehed sellele sadama lähedal olevale hästi kaitstavale aslangule oma kaubahoovi ja kiriku. 14. saj. keskpaigani jäi S. linnamüürist väljapoole. Piirkonna vanim nimi tähendab liivamäge (ladina k. 1332 *mons arene*, saksa k. 1337 *Zantberg*). 1648. a. pärusraamatusse jäänud nimi Brookusmägi (saksa k. *Brocksberg*) tuleneb sealsete majaomanike Brockhusenite perekonnanimest. 1872. a. kinnitati tänavanimi *Brockusstrasse*. Hiljem hakati tänava laugemat ja pikemat haru nimetama Suureks ning lühemat ja järsemat põiklõiku Väikeseks Brookusmäeks. 1935. a. nimetati esimene Olevimäeks ja teine S-ks.

SUURGILDI HOONE (Pikk t. 17). Suurkaupmeeste gildi varasemas kinnistus (Pika t. ja nüüdse Säde t. nurgal) asunud hoonet on esimest korda mainitud 1370. a. 1406. a. osteti selle vastast (Pikk t. 17) bürgermeister G. Schotelmundi pärijailt avaram krunt (laius 15,1 m), millel oli kivist elamu, ait ja õlleköök. 1407—10 ehitati sinna naabermajadest 0,5 m tahapoole kõrge ja pikk (peaaegu Laia t-ni ulatuv) sadulkatusega hoone, mille viilfassaad on tänava poole. Fassaadi liigendavad sümmeetriliselt 2 pikka ja 2 lühikest teravkaarset petiknišši ning 3 neliksiiru. Kahes alumises siirus on Suurgildi vapp, hõbedane rist kinaverpunasel kilbil (see oli ühtlasi Tallinna väike vapp). Hoone keskteljest veidi vasakul asetseb peaportaal, lihtsa 2-astmelise palestiku, arhivoldi ning 3-tahulise talumvööndiga profileeritud astmikportaal. Suurte rosetikujuliste sepisnaeltega naelutatud tammepuust uksel on lõvipea, teksti ja daatumiga (1430) kaunistatud pronkskoputid (arvatavasti Merten Seiferti töö). Portaali ees olnud etik (mainitud 1517. a., arvatavasti kiviraidur H. Woesti töö) lammutati 18. saj. keskel, üks vaikimisroosiga etikukivi pandi samal ajal portaali kohal oleva viietahulise värviliste vitraažidega laterna alusplaadiks. Algselt neljakandilised raidraamistusega aknad said kaarja kuju 19. saj. II poolel. Fassaadi krooniv harjakivi on tehtud pärast katuse ja viilu ülaosa remonti 1613. a. Sellel olev daatum (1410) lisati arvatavasti 19. saj. Harjakivile paigutati 1644. a. tuulelipp (meistrid J. Gesell ja D. Pöppel), millest on säilinud alumine muna. Lamedate ristvõlvidega keldrikorrusel oli ülakorruse kütmiseks kalorifeer (suure saali orvades on säilinud sooja õhu avasid). 15. saj. asus keldrikorrusel üüritav veinikelder (hilisem nimi «Magus koobas»). Peakorrus koosnes kahest avarast 2-löövilisest võlvsaalist —

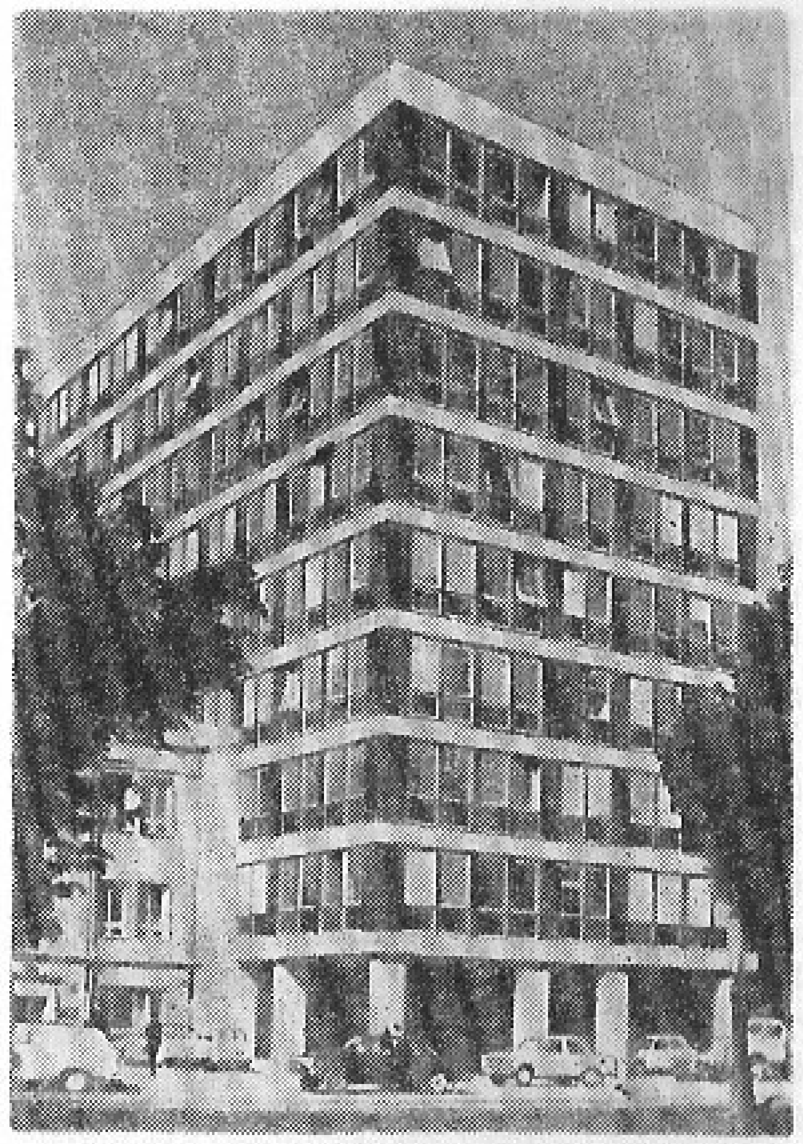

Tootmiskoondise «Standard» peahoone

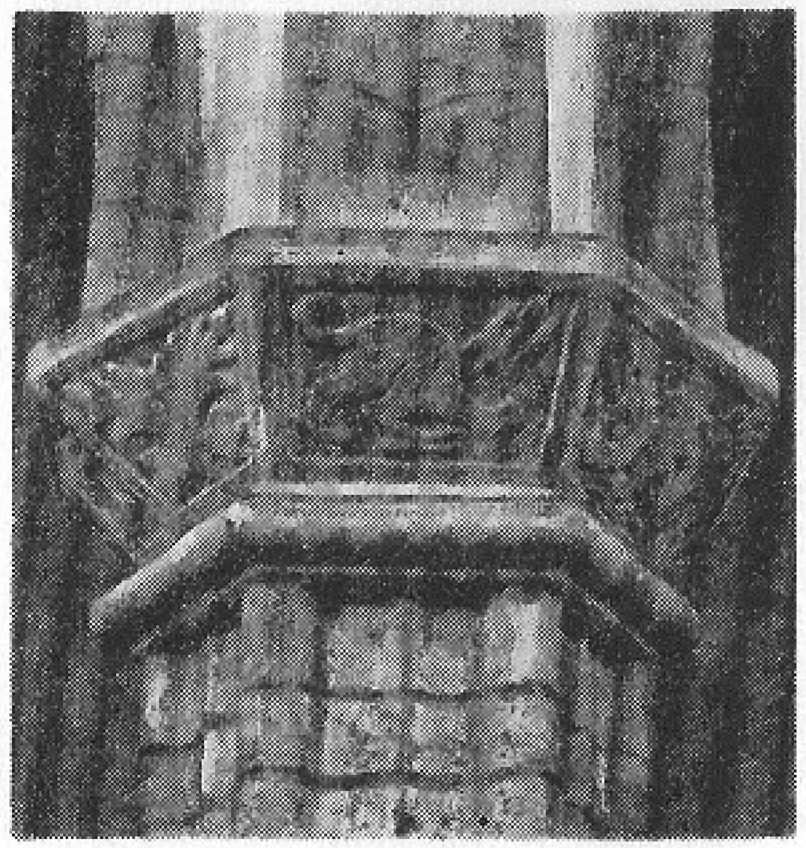

Suurgildi hoone. Piilari kapiteel

tänavapoolsest eeskojast ja selle taga paiknevast peasaalist ehk gilditoast. Servjoonvõlvidega 6-võlvikuline eeskoda (algselt 17,35 m pikk) on hiljem mitmeks ruumiks jaotatud. Saali (13,8×26,55 m) servjoonvõlvid toetuvad kolmele kuuetahksele piilarile. Piilarid olid algselt värvilised, kapiteelidel on lamereljeefne kaunistus: stiliseeritud taimening fantastilised looma- ja linnukujutised. Viimasel piilaril on gooti minusklites daatum (1410), mis viitab ehituse lõpetamisele (tööd juhtisid arvatavasti kiviraidurid Ghercke, Matthias ning Jacop). Saali seinu katnud hinnaline puitpaneel (selle uuendas 1650. a. T. Heintze) pole säilinud. 1413. a. osteti A. van de Rodelt krundile lisamaad (Pikk t. 15), millele rajati peafassaadiga liituv väravahoone. Värava peale ehitatud nn. aktsiisikambrisse (hinnalise vara ruum) pääseb hoone eeskojast läbi mitmevärvilise portaali, mis on ehit. 1551. a. (arvatavasti kiviraidur M. Steinwerter) ja kujundatud ning kaunistatud gildi vapi, akantusväädi ja daatumiga. Kinnistu Laia t. poolses otsas olid nn. pruudikamber (pulmapidude tarbeks) ning gilditeenri korter. S. h-e sisearhitektuur kuulub Tallinna 15. saj. ehituskunsti paremikku (raekoda järgiv kaheruumiline kavatis on kohalikule ehituslaadile iseloomulik). Tänapäeval asub hoones ENSV Riiklik *Ajaloomuuseum.

Bibl.: M ä n n i s a l u, M. Suurgildi hoone. — Tallinn: Eesti Raamat, 1972. — 32 lk., ill. — (Tallinna vaatamisväärsused).

SUUSAVABRIK, «Dünamo» Eesti Vabariikliku Nõukogu Eksperimentaalsuusavabrik (Pärnu mnt. 160), NSV Liidu peamisi suusatootjaid, on asut. 1946. a.; 1956. a-ni oli ta sama nõukogu tööstuskombinaat. 1978. a. valmistati 218 590 paari suuski, 62 470 tennisereketit ja 45 550 sulgpallireketit. 1977. a. hakkas vabrik esimesena NSV Liidus tootma plastmassist suuski. S-l on tsehh Tartus ja Harju raj-s Harku lähedal. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 314, neist Tallinnas 220. Dir. on a-st 1973 A. Tido.

SÕJAMÄGI, ka T a p u m ä g i, on paene kõrgendik Leningradi mnt. ääres trammiliini lõpp-peatuse juures; 52,6 m üle merepinna. Mäest idas mõlemal pool teed olevast Tapa rdt-ni ulatuvast S õ j a m ä e r a b a s t (102 ha, suurim turbakihi paksus 6,7 m, keskmine 3,5 m) on nüüdisajal suur osa võetud linna prügimäeks ja osa hoonestatud (Vesse t.). Rabast saavad alguse Kohaoja (*Hundikuristik) ja Ruunaoja (suubub Pirita—Ülemiste kanalisse). — S-e nimes kajastub mälestus seal 14. V 1343 peetud Jüriöö ülestõusu pealahingust, milles orduvägi purustas Tallinna piirava eestlaste maleva (hukkus u. 3000 eestlast). Lahingu mälestuseks rajatakse S-le Jüriöö parki. — 19. saj. asutas J. Weymar Ülemiste raudteejaama ja Rae raba vahelisele alale nüüdse Väike-Sõjamäe t. äärde Sõjamäe suvemõisa (*Weymarshof*). Praegu rajatav S õ j a m ä e t ö ö s t u s p i i r k o n d hõlmab Leningradi mnt. ja Suur-Sõjamäe t. vahelise ala ja ulatub Tallinna ringmaanteeni. Seal on Tallinna Asfaltbetoonitehas, gaasiseadmete remondi ja mehaanikatehas «Remgaas» ning mitme remondi- ja ehitusorganisatsiooni tootmisbaase, edaspidi lisanduvad pakendikombinaat, «Tallinna Autovedude» tehnohooldusjaam, ENSV Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi ettevõtete tootmiskompleks jm. Kolmest tööstussõlmest koosneva tööstuspiirkonna planeerimiskava (peains. A. Jakobson, arh. L. Raun) on tehtud «Eesti Tööstusprojektis».

«SÕPRUS», J. Kreuksi nim. Noorsoo Kultuuripalee juures tegutsev isetegevuslik tantsuansambel, on asut. 1946. a. Ansamblisse kuuluvad veteranide rühm, põhikoosseis — segarühm, noorem segarühm, naisrühm, solistide rühm, rahvamuusikaorkester — ja õppestuudiod (kokku u. 140 in.). Repertuaaris on olnud u. 200 tantsu (u. 30 rahvuse omi). «S.» paistab silma rahvaste tantsude esitajana ning eesti uudisloominguliste tantsude tutvustajana. Ta on esinenud ka teistes liiduvabariikides (Lätis, Leedus, Vene NFSV-s, Valgevenes, Ukrainas, Kasahstanis) ja välismaal (1964 ja 1965 Saksa DV-s, 1969 Tšehhoslovakkias, 1970 ja 1974 Soomes, 1971 ja 1975 Ungaris, 1974 Jugoslaavias, 1975 Poolas, 1976 Prantsusmaal, 1978 Belgias, Luksemburgis ja Algerias). Kokku on kontsertesinemisi olnud ligi 1000. 1962. a. anti «S-le» rahvakollektiivi ja 1966. a. Eesti NSV teen. kollektiivi aunimetus. Ta on üleliidulise taidlusfestivali laureaat (1967 ja 1977). 1974. a. sai ansambel ELKNÜ preemia. Kollektiivi juht on 1961. a-st Eesti NSV rahvakunstnik I. Adamson.

SÕPRUSE PUIESTEE on tänav, mille kaudu toimub põhiliselt kesklinna ja Mustamäe vaheline liiklus; pikkus 4,5 km. Tänav algab Endla ja Tulika t. liiklusringilt, läbib lõunaedela suunas Lilleküla, eraldab teineteisest Sääse ja Siili, Mustamäe VI ja IX, V ja VIII ning III ja VII mikrorajooni, lõpeb lääneedelasuunalisena (E. Vilde teest alates) Ehitajate teel. — S. p. sai nime 1958. a., varem kandis tema algusosa Endla pst. nime. S. p. lõppjärk avati liikluseks 1965. a.

SÄÄSE on Mustamäele pärast selle põhiosa valmimist juurdeehitatud mikrorajoon, mis linna generaalplaani järgi kuulub Lilleküla elulinnaossa; lõunas eraldab A. H. Tammsaare tee teda Mustamäe VI mikrorajoonist ja idas Sõpruse pst. Siili mikrorajoonist, läänes piirneb

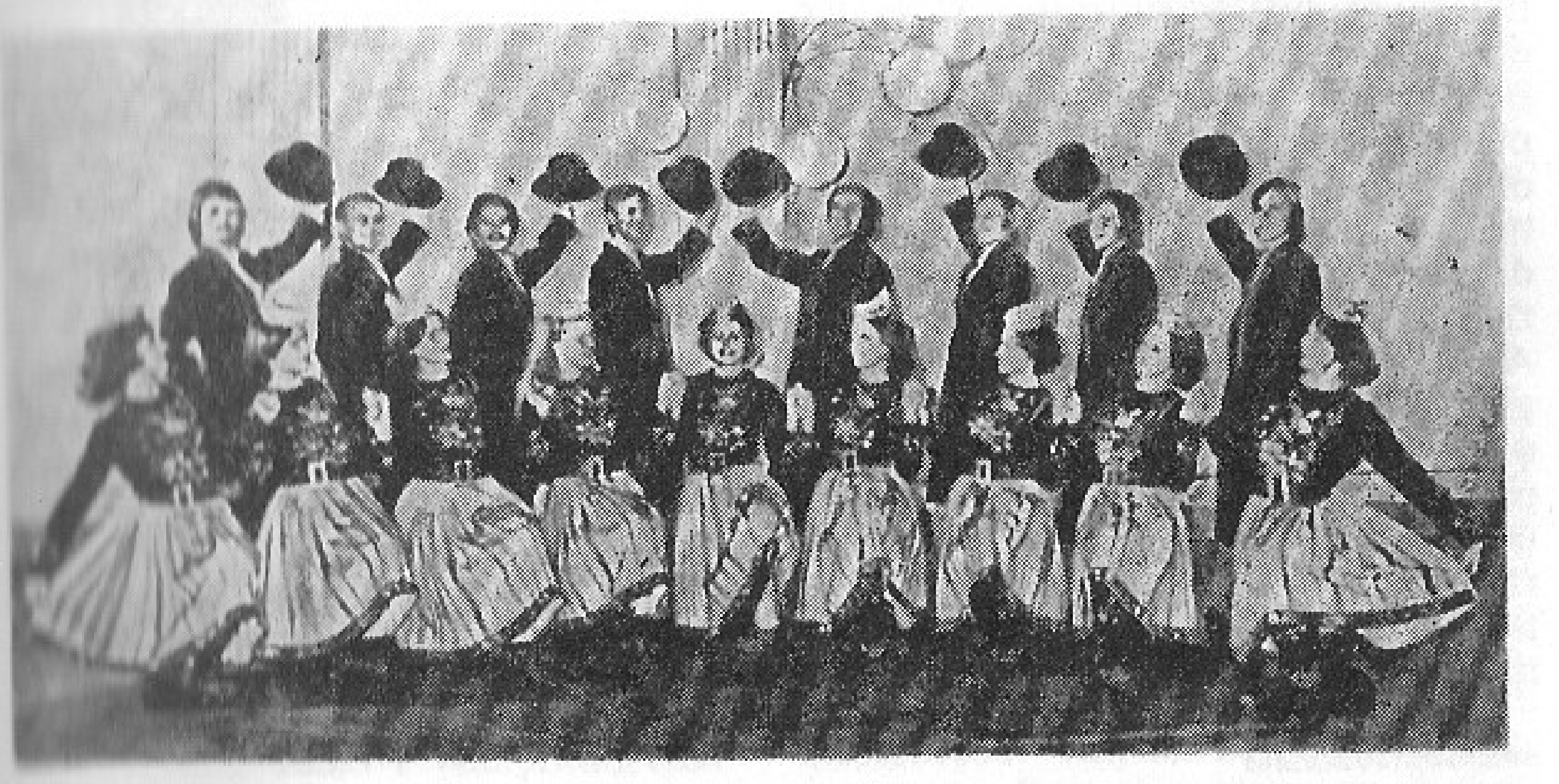

«Sõprus» • Sõpruse puiestee

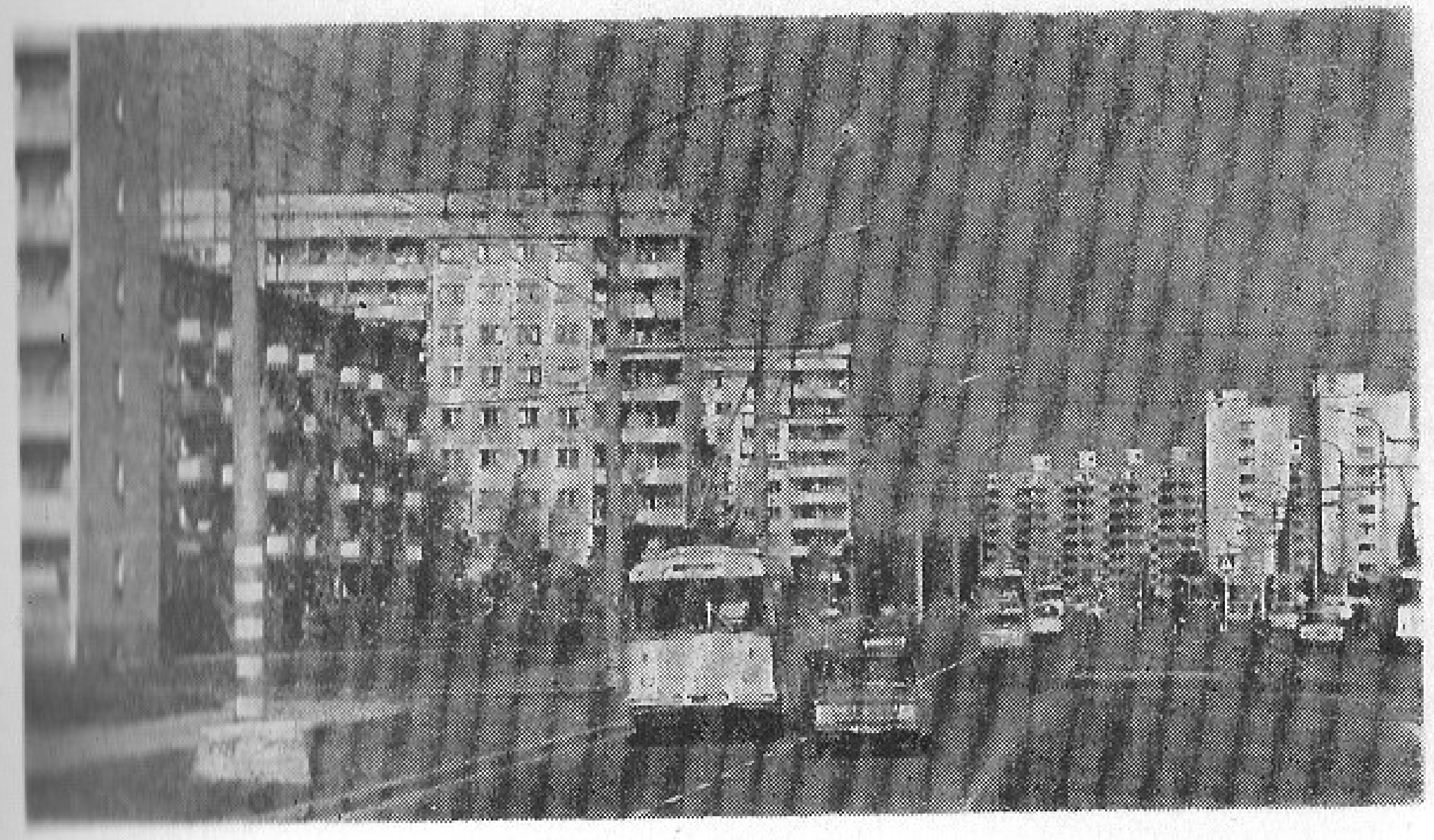

ta Mustamäe teega. 14 000 elanikule ettenähtud piirkonna (234 200 m² üldpinda) hoonestus- ja planeerimiskava on «Eesti Projektilt» (arh-d M. Port, M. Meelak, teostusjoonised T. Argus ja E. Kukkur, kaubandus- ja teeninduskeskus P. Madalik), ehitamist alustati 1970. a. Nimi tuleneb 1901. a. soisele heinamaale rajatud S. tänavast.

SÜMFOONIAORKESTER, ENSV Riiklik S. (lüh. ERSO), 1967. a-st Eesti NSV teen. orkester, on ENSV Riikliku Televisiooni- ja Raadiokomitee kutseline orkestrikollektiiv. Ta on arenenud «Raadio-Ringhäälingu» juurde 1926. a. asut. kammeransamblist, mis andis esimese avaliku kontserdi koos «Estonia» teatri orkestriga 26. III 1927. a. L. van Beethoveni 100. surma-aastapäeva puhul. Hooajal 1934/35 hakati «Raadio-Ringhäälingu» väikest (klassikalist) orkestrit sümfooniakontsertideks järjekindlalt «Estonia» orkestriga ühendama. Kontserte juhatasid A. Krull, R. Kull, O. Roots ja P. Nigula. 1930. a-te jooksul 40-liikmeliseks kasvanud kollektiivi suurendati pärast nõukogude võimu taaskehtestamist 75-liikmeliseks. 1944. a., pärast Eesti NSV vabastamist, komplekteeriti orkester uuesti. 1975. a. muudeti seni Eesti Raadio ja Televisiooni s-na töötanud kollektiiv ERSO-ks, 109-liikmelisse orkestrisse kuulub Eesti parimaid instrumentaliste (M. Alperten, H. Altrov, M. Kärmas, E. Laansoo, J. Reinaste, S. Saulus ja J. Šagal). ERSO liikmeist koosneb ka mitu silmapaistvat ansamblit, sealh. 2 puhkpillikvintetti, keelpillikvartett ja kammerorkester. ERSO repertuaari kuulub heliloomingut klassikast tänapäevaseni, mahuka osa hõlmab NSV Liidu heliloojate looming. Koos Eesti Televisiooni ja Raadio segakoori ning ENSV Riikliku Akadeemilise Meeskooriga on esitatud nii klassikalisi kui ka nüüdisaegseid, sealh. eesti heliloojate vokaalsümfoonilisi suurvorme (Bachi, Haydni, Mozarti, Beethoveni, Orffi, Prokofjevi, A., E. ja V. Kapi, C. Kreegi, E. Tambergi, V. Tormise, A. Pärdi, J. Räätsa jt. teoseid). Autorikontserte on juhatanud A. Hatšaturjan, D. Kabalevski, R. Glier, B. Dvarionas ja O. Taktakišvili. Nimekaist NSV Liidu ja välismaa dirigentidest on ERSO-t juhatanud N. Malko, A. Gauk, K. Sanderling, G. Roždestvenski, N. Rahlin, A. Jansons, N. Rabinovitš, C. Zecchi, G. Sebastian, S. Baudo, K. Mazur ja P. Berglund. Solistidena on esinenud D. Oistrahh, E. Gilels, G. Kremer, V. Tretjakov, V. Spivakov, D. Šafran, E. Virsaladze ja I. Žukov. Orkester on esinenud ka Moskvas, Leningradis ja mujal vennasvabariikide kultuurikeskustes. Suuremad välisesinemised on olnud Rumeenias (1972) ja Bulgaarias (1972), kaugeim esinemiskoht on Kuveit (1976). Korraldatakse stuudiokontserte, väärtuslikum osa repertuaarist on salvestatud heliplaatidele ja -lintidele. Orkestri peadirigent on 1963. a-st N. Järvi (sai 1974.—1976. a. kontsertide eest 1978. a. NSV Liidu riikliku preemia), teine dirigent on R. Matsov.

Sümfooniaorkester

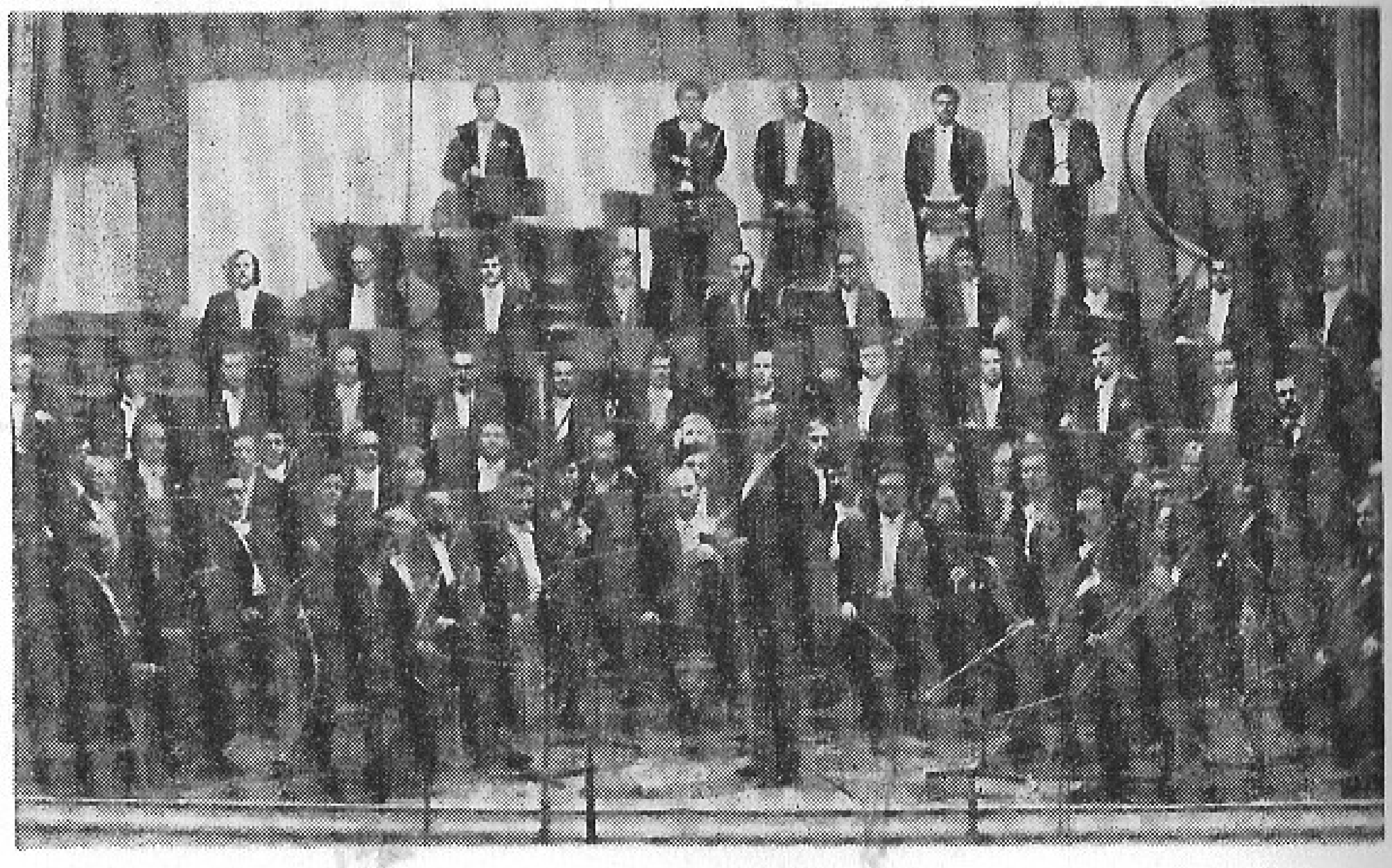

T

TAARAKOMBINAAT, Tallinna Eksperimentaalne T. (Pärnu mnt. 158), on moodust. 1963. a. Tallinna Taarakombinaadist ja vabrikust «Metsaprodukt»; kandis 1968. a-ni Tallinna Puidutöötlemiskombinaadi nime. Põhitoodang on puittaara. 1978. a. valmistati 21 300 tm pakk-kaste, 5490 tm kastilaudu, 422 900 kala- ja 60 200 toidutünni, 891 700 lauatennisereketit, 167 900 m² mööblivedruplokke ning 163,3 t vahtpolüuretaanist mööblipatju. Kombinaadil on tsehh Keavas (Rapla raj.). Töötajaid oli 1. I 1979. a. 666, neist Tallinnas 611. Dir. on a-st 1967 A. Ojaperv.

TABASALU on alevik mõlemal pool Klooga mnt-d, Tallinnast 14 km läänes; 881 elanikku (1978). Seal on Harku kn. ja Ranna sovhoosi keskus, Rannamõisa teemeistrijaoskond ja sidejaoskond, Ranna ambulatoorium, Kallaste kauplus ning 2 pioneerilaagrit. Hoonestuses on vanu talumaju ja suvilaid, pärast sõda ehitatud üksikelamuid ning nüüdisaegseid suurelamuid; tähelepanu pälvivad haldus- ja olmehoone (1975, arh. T. Ligand) ning sovhoositöötajate elamukooperatiivi «Kodu» hooned. Paeluvaim loodusobjekt on Põhja-Eesti paekallas: Kallastest loode pool asub Rannamõisa pank ja kagu pool

Taksopark

Harku pank. — T. on esimest korda mainitud 1317. a. külana (*Tappeselle*). 19. saj. sai ta tallinlaste väljasõidukohaks. Laste suvekolooniaid on seal olnud 1914. a-st alates.

TAKSOPARK, Tallinna T. (Tulika t. 33), ENSV Autotranspordi ja Maanteede Ministeeriumi Reisijateveo Valitsuse sõidutaksovedude ettevõte, on asut. 1950. a. Uued tootmishooned ja -rajatised valmisid 1961. a. T. teenindab tallinlasi sõidutaksodega ning asutusi teenistussõiduautodega. 1960. a-ist alates on Tallinnal liiniautoühendus Kohtla-Järve, Kunda, Pärnu, Rakvere ja Tartuga. 1965. a-st veavad neil liinidel reisijaid mikrobussid. 1978. a. sõitsid liiniautod 16 liinil (kogupikkus 883 km), sealh. 5 kaugliinil (759 km) ja 10 linnaliinil (108 km; esimene linnaliin avati 1965. a.). 1969. a. alustas tööd taksojaam. 1973. a-st juhib liiniautode väljasaatmist automaatsüsteem. Dispetšipunkte on 3 (esimene alustas tööd 1956. a.). Lennujaamas asuv dispetšipunkt võtab tellimusi lennukiga saabujailt raadio kaudu. 1978. a. oli taksode üldine läbisõit 58,7 milj. km, tasuline läbisõit 43,4 milj. km, takso ööpäevane läbisõit keskm. 259,3 km. Töötajaid oli 2173. Dir. on a-st 1968 K. Potter.

«TALLEKS», Tallinna Tootmiskoondis «T.» (Mustamäe tee 12), rajati 1944. a. põllumajandusmasinate remondi tehasena ja muudeti 1956. a. Tallinna Ekskavaatoritehaseks. 1972. a. anti sellele NSV Liidu 50. aastapäeva nimi. Tootmiskoondis moodustati 1975. a. «T.» on NSV Liidu ainus paljukopaliste maaparandusekskavaatorite tootja. 1978. a. valmistati 1651 transee-ekskavaatorit ja 575 kraaviekskavaatorit. Toode-

takse ka ekskavaatorite varuosi. 1977. a. veeti koondise toodangut 34 välisriiki. «T-l» on filiaal Paides, Viljandis ja Mõisakülas. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 1716, neist Tallinnas 1200. 1976. a. anti «T-le» Tööpunalipu orden. Suure jõudlusega drenaažiekskavaatorite konstrueerimise ja seeriatootmisse rakendamise eest said E. Innos, E. Šknevski, F. Pustõnski ja K. Merimaa 1977. a. NSV Liidu riikliku preemia. A-st 1961 on koondise dir. ja a-st 1975 peadir. E. Innos. Tahvel VI.

«TALLEKSI» JÄÄSTAADION (Pirni t. 1), tootmiskoondisele «Talleks» kuuluv vabariikliku tähtsusega spordirajatis, valmis 1967. a. Seal on tehisjääväljak (30×60 m), külmajaam (võimsus 600 000 kcal/h), olmehoone ja ligi 700 istekohaga tribüünid. «T.» j. on Tallinna peamisi jäähoki ja iluuisutamise võistluspaiku ning treeningubaase (tegutseb 15. sept-st 1. maini).

«TALLINN» («Таллин»), ENSV Kirjanike Liidu ja ENSV Kultuuriministeeriumi kirjandus- ja ühiskondlikpoliitiline ajakiri, on asut. 1978. a. Ta tutvustab vene lugejaile eesti kirjandust ja kultuuri ning avaldab Eesti NSV-s elavate vene keeles kirjutavate kirjanike loomingut. Ajakiri ilmub kirjastuse «Perioodika» väljaandel 6 korda aastas, suur osa tiraaži levitatakse väljapoole Eesti NSV-d. Peatoimetaja on A. Saar; toimetus asub Pärnu mnt. 6. Tiraaž oli 1978. a. 8000.

«TALLINNA AUTOVEOD», Autotranspordi Koondis «T. A.» (Leningradi mnt. 46), Eesti NSV suurim autokaubaveokoondis, on moodust. jaan. 1971. Koondisel on Tallinnas 8 filiaali, neis töötas 1978. a. 4504 in., sealh. 2892 autojuhti. Veosemaht oli samal aastal 21,6 milj. t, veosekäive 515,5 milj. tkm. Tsentraliseeritud vedu hõlmas 85% veosemahust ja 84% veosekäibest. Teenindatakse Tallinna ettevõtteid ja asutusi. Peamised tarbijad on ehitusmaterjalitehased (Paekivitoodete Tehas 1978. a. 3,7 milj. t, tootmiskoondis «Silikaat» 3,4 milj. t) ja ehitusorganisatsioonid (Tallinna Elamuehituskombinaat 1,4 milj. t, Tallinna Ehitustrust 0,6 milj. t). Üle 40% autosid sõidab tunniarvestuse alusel, valdavat osa neist kasutavad kaubandusettevõtted. Veotaksod teenindasid 1978. a. elanikke 104,3 tuh. rbl. eest. Peadir. on a-st 1972 L. Ojavere.

TALLINNA LAHT, Soome lahe osa, paikneb Suurupi ja Viimsi poolsaare ning Naissaare ja Aegna saare vahel; pindala 250 km², suurim sügavus üle 90 m. Poolsaared liigestavad ta Kakumäe ehk Tiskre, *Kopli ja *Paljassaare laheks ning Tallinna reidiks (T. l. kitsamas mõttes). Rannik on üldiselt lauge, nüüdisaegset murrutusastangut on kohati Rannamõisas, Kakumäe ja Kopli poolsaarel ning Naissaarel. Rannamõisa ja Tiskre vahel, Kakumäel, Rocca al Mares, Paljassaare ja Kopli vahel, Kadrioru, Merivälja ja Aegna rannas on suuri kivikülve. Rannaäärne meri on madal, põhi enamasti kivine. 10 m sügavusjoon asub rannast 0,5—1,0 km kaugusel. Keskmine veeseis on 2 cm alla Kroonlinna nulli, merepinna kõikumine on ulatunud sellest 0,9 m madalamale ja 1,1 m kõrgemale. Merevaatlusi on T. l-l tehtud 1841. a-st alates. Laht külmub haril. veebruari keskel ja vabaneb jääst aprilli alguses, väga pehmeil talvedel on ainult rannaäärset kaldajääd. Hiliseil kevadeil võib jääkate püsida mai algupäevini. Merevee soolsus on pinnakihis keskm. 6,3‰, sügavamal 8—10‰. Tallinna reidil küünib laine kõrgus harva 4 m-ni. Lahes on mitu sadamat (Merekaubasadam, Merekalasadam, Vana-Kalasadam, Miiduranna kalasadam, Kakumäe, Kopliranna ja Rohuneeme paadisadam), Pirita jõe suudmes paikneb rahvusvahelise tähtsusega purjespordikeskus. Peamine supelrand asub Pirital, väiksemaid on Kakumäel, Haabneemes ja Aegnal. Kala (eeskätt kilu) püüavad lahest S. Kirovi nim. näidiskalurikolhoos ja «Majaka» kalurikolhoos. — Paljude looduslike eelistega sadama- ja ankrupaigana on T. l. etendanud Eesti meresõiduajaloos tähtsat osa. 13.—16. saj., kui polnud veel suuri sadamarajatisi, lossisid ja laadisid hansakogesid ning vedasid reidil kaupa põhiliselt

Tallinna maleturniirid

Aasta	Maletajaid	Riike	Osavõtjaist		Võitjad (punktide arv)
			RSM	RM	
1969	14	5	6	3	I L. Štein (10,5)
1971	16	8	8	6	I—II P. Keres ja M. Tal (11,5)
1973	16	8	7	7	I—II M. Tal ja L. Polugajevski (10,5)
1975	16	9	9	3	I P. Keres (10,5)
1977	16	8	9	4	I M. Tal (11)
1979	17	9	8	5	I T. Petrosjan (12)

RSM — rahvusvaheline suurmeister, RM — rahvusvaheline meister. 1969. a. jagas P. Keres II ja III (I. Neiga) ning 1973. a. III—VI kohta (J. Balašovi, D. Bronšteini ja B. Spasskiga).

eestlastest mündrikud. Püsiv randumissild ehitati 17. saj., muulidega kaitstud sadam rajati pärast Põhjasõda. Lahel on olnud mitu merelahingut, suurima pidasid 1790. a. Vene ja Rootsi laevastik. 1918. a. algas T. l-st Balti sõjalaevastiku jääretk. 1941. a. augusti lõpus lahkus siit ligi 200 laeva Kroonlinna ja Leningradi poole. T. l. on Läänemere idaranniku hüdrograafiliselt uurituimaid piirkondi. Siin on korraldatud enamik *Balti regatte, 1980. a. peetakse T. l-l Moskva olümpiamängude purjetamisvõistlused.

TALLINNA MADAL (saksa k. *Revalstein* 'Tallinna kivi'), paari meetri sügavune madal Soome lahes, asub u. 15 km Aegna saarest põhja pool. 1858. a-st alates oli seal tulelaev. 1970. a. valmis raudbetoontuletorn (tule kõrgus 29,2 m merepinnast), mis seisab merre rajatud kivipuistel (2500 m³). Automatiseeritud majakat toitvat radioaktiivseil isotoopidel põhinevat seadet juhitakse Tallinna Lõunamajakas asuvast kaugjuhtimispunktist. Tuletorni seinal on mälestustahvel Läänemeres 1941. a. aug-st dets-ni hukkunud sõja-, abi- ja veolaevade nimedega.

TALLINNA MALETURNIIR on rahvusvaheline turniir, mida peetakse üle aasta veebruaris-märtsis 1969. a-st alates. Turniiri mõtte algatas P. Keres, korraldamises osaleb Tallinna Linna RSN Täitevkomitee. 1977. a-st peetakse T. m-i P. Kerese mälestusturniirina. Kuuel senisel turniiril on osalenud kokku 69 maletajat 16 riigist (NSV Liidust 30, sealh. 13 Eesti NSV-st). Võistlejaist on 33 olnud rahvusvahelised suurmeistrid ja 21 rahvusvahelised meistrid. T.

Tallinna maleturniiril 1977. a.

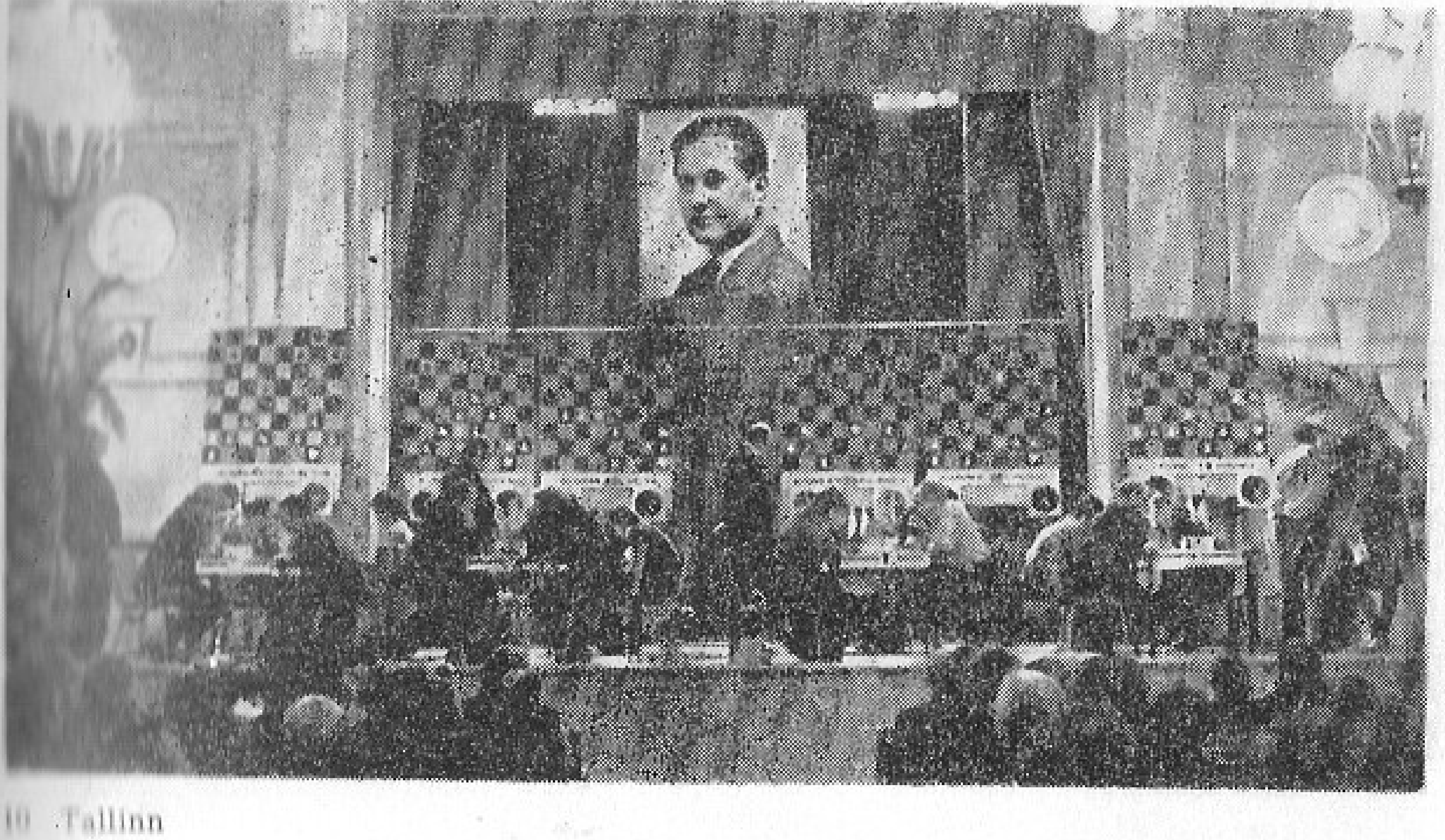

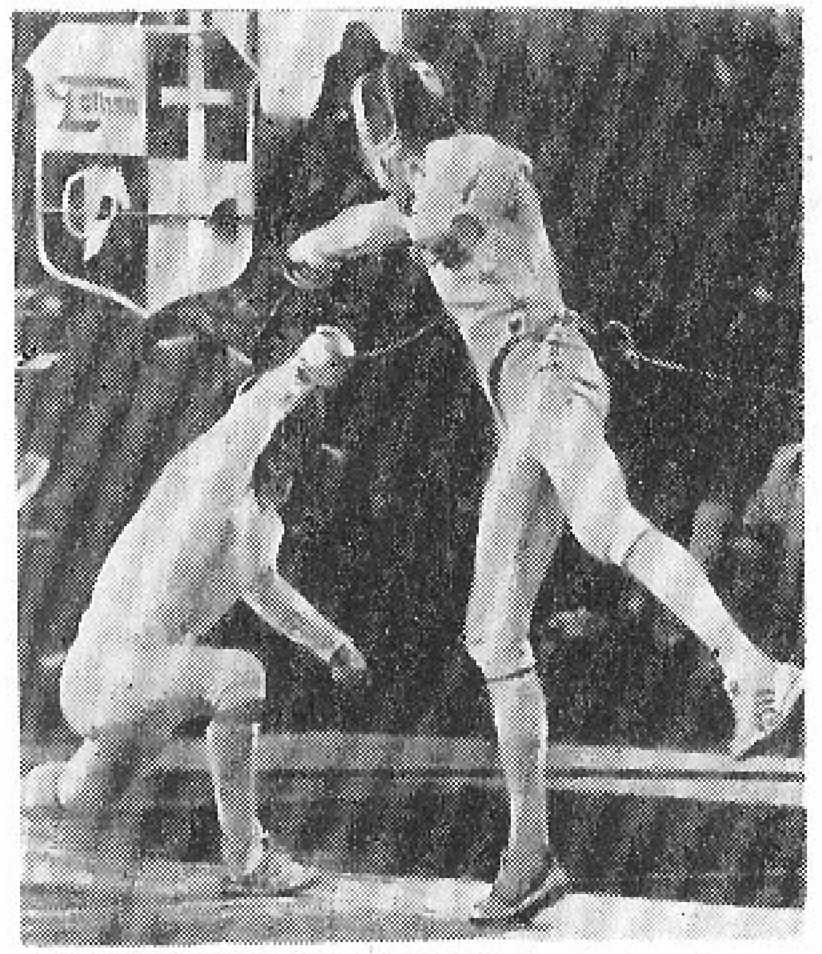

Tallinna mõõga epeeturniiril

m-i korraldatakse Rahvusvahelise Maleföderatsiooni (FIDE) egiidi all.
Bibl.: Rahvusvaheline Paul Kerese mälestusturniir. Tallinn 1977. / Koost. J. Randviir. — Tallinn: Eesti Raamat, 1978. — 124 lk., 4 l. ill.

TALLINNA MÕÕGA EPEETURNIIR on iga-aastane rahvusvaheline individuaalne ja võistkondlik vehklemisvõistlus, mida korraldavad ENSV Ministrite Nõukogu juures asuv Kehakultuuri- ja Spordikomitee ning Tallinna Linna RSN Täitevkomitee. Võistluse peaauhind on sümboolse Tallinna mõõga koopia. Turniiri korraldatakse 1971. a-st alates, 1972. a-st on ta ühtlasi NSV Liidu tugevamate epeevehklejate valikturniir. Seni on edukaim olnud 3 korda võitnud Eesti NSV meeskond (1972, 1973 ja 1974), 2 korral on võitnud Ungari (1971 ja 1978) ning Saksa FV vehklejad (1976 ja 1977). 1979. a. turniirist võttis osa 27 meeskonda, võitis NSV Liidu koondmeeskond.

TALLINNA RIIKLIK KESKARHIIV, ENSV T. R. K. (lüh. ENSV TRKA) (Tolli t. 8), on asut. 1883. a. Tallinna Linnaarhiivina; praegust nime kannab 1975. a-st (1963—75 oli ta Tallinna Linna Riiklik Arhiiv). 1. I 1979 oli arhiivis 861 fondi (205 728 säilikut) ja 4676 fotodokumenti ning arhiivi raamatukogus 13 923 väljaannet. ENSV TRKA-s säilitatakse Tallinna Linna RSN Täitevkomitee ja selle eelkäijate (rae ja linnavalitsuse) dokumente 1257. a-st tänapäevani ning linna majandus-, haldus- ja kultuuriasutuste (käitiste, gildide, kohtute, kirikute, koolide) dokumente. Väärtuslikemad säilikud on Lüübeki õiguse koodeksid 1257. ja 1282. a-st, mereõiguse koodeks 1482. a-st ning vanimad eesti keele kirjalikud mälestised (Kullamaa käsikiri a-ist 1524—32, S. Wanradti ja J. Koelli katekismus a-st 1535, G. Mülleri jutluste käsikirjad a-ist 1601—06). Arhiivimaterjali kogujaina ja korrastajaina on olnud teenekad P. Johansen, R. Kenkmaa, E. Siimo jmt. Saksa fašistliku okupatsiooni lõpus anastati suur osa arhiivi vanu materjale ning viidi Saksamaale. Arhiivi dir. on a-st 1962 E.-C. Vendla.

TALLINNA SPORDIMÄNGUD on pealinna kõige osavõturohkemaid spordiüritusi. Kava hõlmab VTK kompleksi võistlused, rahvamatku, veespordipeo, laste spordipeo, võimlemispeo, tervisejooksupäevi, spordiveteranide kokkutulekuid ja kehakultuurikollektiivide spartakiaadi; korraldatakse ka kergejõustiku-, korv- ja võrkpalli- ning trekisõiduvõistlusi Eesti NSV, NSV Liidu ja välismaa tippsportlaste osavõtul. Mänge peetakse üldiselt 4 aasta tagant, nad algavad võidupüha rahvamatkaga ja lõpevad juuni alguses Lauluväljakul toimuva võimlemispeoga. I T. s-d olid 1958. a. (ligi 36 500 osalejat), II mängud 1961. a. (üle 67 750), III mängud 1966. a. (140 000), IV mängud 1971. a. (210 000), V mängud 1975. a. (üle 211 300) ja VI mängud 1979. a.

TALLINNA TALIMÄNGUD on Tallinna spordimängude eeskujul korraldatav spordiüritus. Kavas on märginormivõistlused suusatamises, uisutamises ja (lastele) kelgutamises, suusatamis- ja iluuisutamisvõistlused, jääkarneval, suusamatku ja suusaneljapäevi. I T. t-d peeti 1965. a. (55 000 osalejat), II mängud 1969. a. (151 200) ja III mängud pärast mitut lumekehva talve 1978. a. (168 500).

«TALLINNFILM» (Harju t. 9, filmipaviljon H. Pöögelmanni t. 6) on Eesti NSV suurim filmistuudio. Tema eelkäija oli 1940. a. sept-s natsionaliseeritud filmistuudio «Eesti Kultuurfilm», mis nimetati 1941. a. jaan-s Kinokroonika Eesti Stuudioks. Stuudio hoone hävis II maailmasõja lõpus, pärast sõda ehitati uus. 1947—1963 kandis stuudio Tallinna Kinostuudio nime, 1961. a. rööpnimena tarvitusele tulnud «Tallinnfilm» kinnitati ametlikuks nimeks 1963. a. dets-s. 1945. a-st tehakse «T-s» ringvaateid («Nõukogude Eesti») ja dokumentaalfilme (esimene «Nõukogude Eesti hümn», režissöör G. Kavrišvili), 1954. a-st mängufilme (kontsertfilm «Kui saabub õhtu . . .», 1955, A. Mandrõkin), 1957. a-st nukufilme («Peetrikese unenägu», 1958, E. Tuganov) ja 1971. a-st joonisfilme («Veekandja. Tüütu muusik. Armastab», 1972, R. Raamat). Stuudio on varmalt rakendanud tehnilisi uuendusi (NSV Liidu esimene panoraammängufilm «Ohtlikud kurvid», 1961, ja esimene stereonukufilm «Suveniir», 1977). Mängufilme lavastavad K. Kiisk, G. Kromanov, A. Kruusement, V. Käsper, L. Laius, J. Müür jmt., mängufilmioperaatorina tegutsevad M. Dorovatovski, J. Garšnek, A. Iho, J. Sillart jmt., kunstnikuna H. Klaar, L. Vernik jmt. Nukufilme lavastavad H. Pars, E. Tuganov jmt., joonisfilme A. Keskküla, A. Paistik, P. Pärn, R. Raamat jmt. Dokumentaalfilme on teinud V. Anderson, V. Gorbunov, H. Kasesalu, V. Maak, R. Maran, P. Puks, H. Roosipuu, A. Sööt, S. Školnikov, Ü. Tambek, P. Tooming jmt. 1978. a. valmis «T-s» 2 täispikka mängufilmi, 4 nuku- ja 4 joonisfilmi, 16 dokumentaalfilmi, 1 populaarteaduslik film, 21 tellimusfilmi ning 24 ringvaadet. Stuudios töötab keskm. 520 in., peatoimetaja on a-st 1976 E. Rekkor.

Mängufilme: «Kui saabub õhtu» (1955, lavastaja A. Mandrõkin), «Vallatud kurvid» (1959, J. Kun, K. Kiisk), «Ohtlikud kurvid» (1961, J. Kun, K. Kiisk), «Ühe küla mehed» (1961, J. Müür), «Jäämineк» (1962, K. Kiisk), «Jäljed» (1963, K. Kiisk), «Põrgupõhja uus Vanapagan» (1964, J. Müür, G. Kromanov), «Mäeküla piimamees» (1965, L. Laius), «Mis juhtus Andres Lapeteusega?» (1966, G. Kromanov), «Tütarlaps mustas» (1966, V. Käsper), «Inimesed sõdurisinelis» (1966, J. Müür),

«Libahunt» (1968, L. Laius), «Hullumeelsus» (1968, K. Kiisk), «Gladiaator» (1968, V. Käsper), «Kevade» (1969, A. Kruusement), «Viimne reliikvia» (1969, G. Kromanov), «Tavatu lugu» (1973, K. Komissarov), «Ukuaru» (1973, L. Laius), «Värvilised unenäod» (1974, V. Aruoja, J. Tooming), «Briljandid proletariaadi diktatuurile» (1975, G. Kromanov), «Indrek» (1975, M. Mikiver), «Karikakramäng» (1977, P. Urbla, T. Tahvel, P. Simm), «Surma hinda küsi surnutelt» (1977, K. Kiisk).
Nukufilme: «Ott kosmoses» (1961), «Hiirejaht» (1965), «Park» (1966, kõigi lavastaja E. Tuganov), filmisari operaator Kõpsust (1964—68, H. Pars), «Eesel, heeringas ja nõialuud» (1969, E. Tuganov), «Putukate suvemängud» (1971), «Nael» (1972, mõlemad H. Pars), «Verine John» (1974, E. Tuganov), «Laulud kevadele» (1975), «Savitüki lugu» (1977, mõlemad H. Pars), «Suveniir» (1977, E. Tuganov).
Joonisfilme: «Lend» (1973), «Kilplased» (1974), «Rüblik» (1975, kõigi lavastaja R. Raamat), «Pisiasi» (1975, A. Paistik), «Kütt» (1976, R. Raamat), «Jänes» (1976, A. Keskküla), «Antennid jääs» (1977, R. Raamat), «Pühapäev» (1977, A. Paistik), «Kas maakera on ümmargune?» (1977, P. Pärn).

TALLINN-VÄIKE on raudteejaam Pärnu raudteel, 4 km Balti jaamast

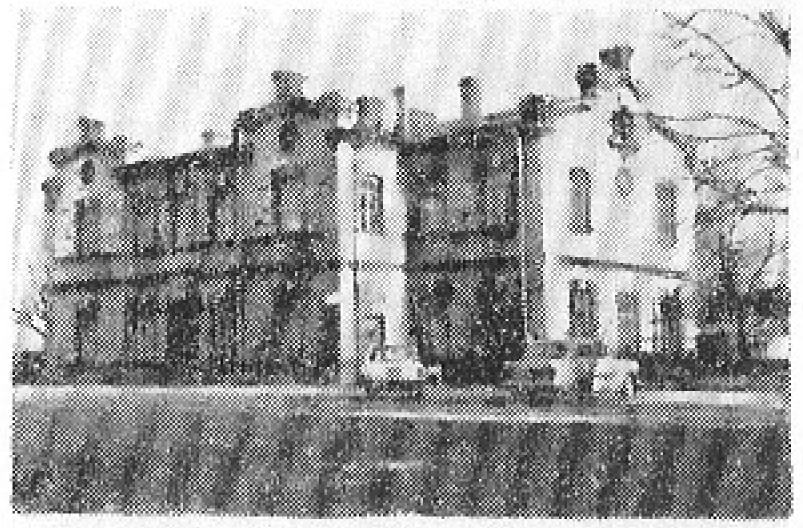

Tallinn-Väikese raudteejaama hoone • A. H. Tammsaare Memoriaalmuuseum

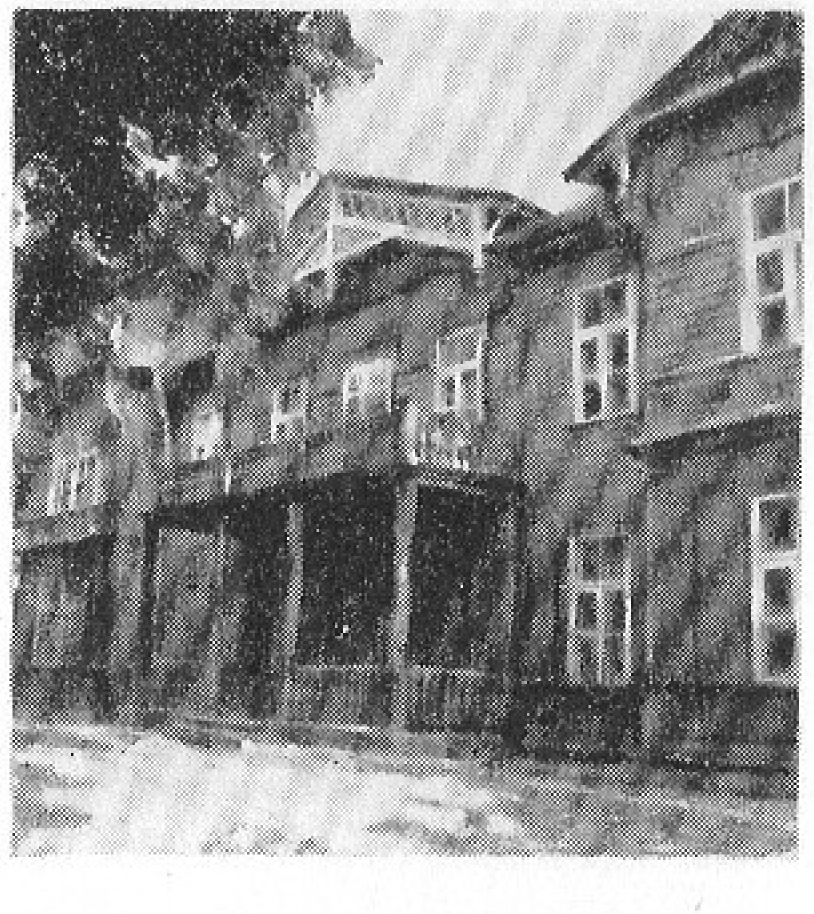

lõunas. Ta rajati kitsarööpmelise (nn. väikese) raudtee peajaamana 1900. a. Kui kitsarööpmeline raudtee laiarööpmeliseks ehitati, hakkasid reisirongid 1969. a. Balti jaamani käima. T.-V-se ümbrust nimetati varem rahvasuus Kitsekülaks, Juurdeveo t. algus oli hoonestatud juba 1878. a. Nüüdisajal on seal ka tööstuskäitisi («Estoplast», «Kooperaator», «Kalev», «Vasar»). Jaamast idas teisel pool raudteed asuv väikeelamute piirkond (Auru t., Leete t. jt.) tekkis 1933. a.

A. H. TAMMSAARE MEMORIAALMUUSEUM (L. Koidula t. 12a) asub hoones, kus A. H. Tammsaare elas 1932—40. Muuseum on asut. 1967. a., 1971. a. ühendati ta halduslikult E. *Vilde Memoriaalmuuseumiga ja avati 1978. a. 1. I 1979 oli fondis 3912 säilikut (memoriaalesemeid, dokumente, käsikirju, raamatuid, fotosid *jm.). Dir. on muuseumide ühendamisest alates E. Treier.
Bibl.: A. H. Tammsaare muuseum / Koost. R. Helme. — Tallinn: Perioodika, 1978. — 12 lk.

«TARBEKLAAS» (Marati t. 12) on klaastoodete tehas. Tema eelkäija oli 1934. a. asut. J. Lorupi klaasivabrik.

Tartu maantee

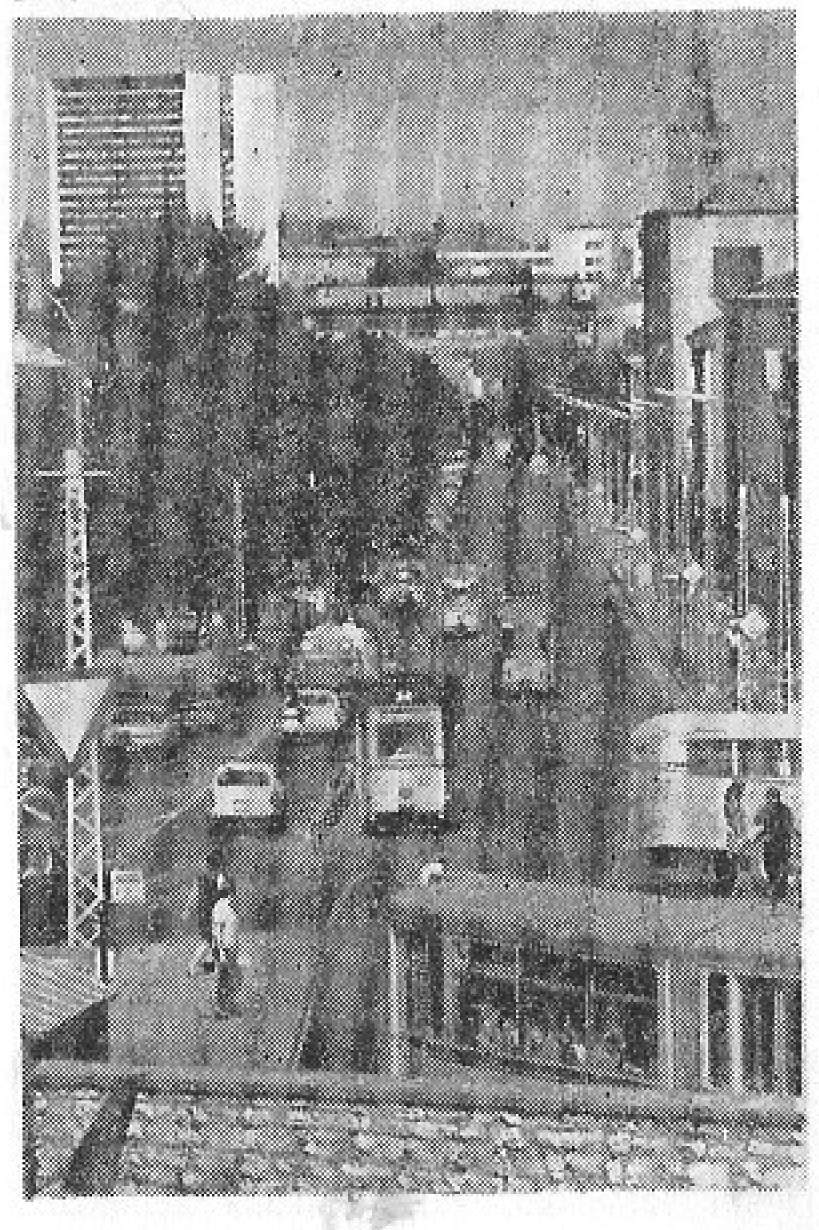

1978. a. valmistas «T.» 2,0 milj. rbl. väärtuses klaasist lauanõusid, 5,8 milj. parfümeeriapudelit, 27 milj. tehnilist pudelit ja 710 700 lambikuplit. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 742, dir. on samast aastast T. Roondi.

TARTU MAANTEE algab Viru väljaku juurest, tõuseb 1,6 km kaugusel Lasnamäele, möödub Ülemiste järvest ning jõuab 4,9 km kaugusel Mõigus linna kagupiirile. Maantee ääres ja lähikonnas paikneb hulk tööstusettevõtteid ja asutusi («Oktoober», «Leek», «Marat», «Liviko», V. Kingissepa nim. Tallinna Tselluloosi- ja Paberikombinaat, Harju Kolhoosiehituskoondise Mõigu Ehitusvalitsus, Kunstiinstituut, Tallinna Noorukite Polikliinik, osa «EKE Projekti», kino «Eha»). Vanadest hoonetest on arhitektuurimälestisena kaitse all 14. saj-st pärinev Jaani seegi kirik, ehitatavatest pälvivad tähelepanu Ametiühingute Maja (arh. H. Sepmann), ENSV Autotranspordi ja Maanteede Ministeeriumi arvutuskeskuse hoone (V. Künnapu) ja ETKVL Kaubandusliku Inventari Tehase 7-korruseline elamu (1979, I. Puumets). — T. m. algus oli hoonestatud juba 13. saj. (kandis tollal Kivisilla t. nime). Orduaja lõpuks oli Jaani seegi ümbrusse tekkinud võrdlemisi suur puithoonestusega T. m. ehk Kivisilla eeslinn. Tänava nüüdne nimi pärineb 1938. a-st, varasem oli Suur-T. m.

TEADLASTE MAJA, Tallinna T. M. (Kohtu t. 6), teadustöötajate klubiline organisatsioon, on asut. 1966. a. Korraldatakse vestlusõhtuid, kohtumisi riigi-, teadus- ja kunstitegelastega ning tootmisjuhtidega, tutvumiskäike uurimisasutustesse ning käitistesse, matku; on mitu spordi- ja taidlusringi. Tegevust juhib nõukogu (esimees a-st 1969 N. Alumäe). 1. I 1979 oli T. M-l 17 kollektiiv- ja 770 üksikliiget.

«TEADUS», ENSV Ühing «T.» (Võidu väljak 10), Üleliidulise Ühingu «T.» Eesti vabariiklik organisatsioon, on asut. 1947. a. ENSV Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühinguna; praegust nime kannab 1963. a-st. «T.» korraldab loenguid ja vestlusi ning annab välja ajakirja

«Horisont». 1. I 1979 oli ühingul 978 (Tallinnas 192) algorganisatsiooni ja 19 371 (4116) liiget, kes pidasid 1978. a. 138 369 (24 773) loengut ja 19 502 (3965) vestlust. A-st 1977 on ühingu juhatuse esimees V. Maamägi ja Tallinna organisatsiooni juhatuse esimees J. Kahk.

TEADUSLIK-TEHNILISTE ÜHINGUTE NÕUKOGU, Eesti Vabariiklik T.-T. Ü. N. (lüh. ETTÜN) (Tõnismägi 7), tootmistehnilisi kogemusi propageeriv ning Eesti NSV 19 teaduslik-tehnilise ühingu (1. I 1979 oli neil 859 algorganisatsiooni ja 39 206 tegevliiget) tegevust koordineeriv organ, on asut. 1945. a.; praegused ülesanded sai ta 1954. a., kui teaduslik-tehnilised ühingud reorganiseeriti tootmisharude järgi. Tootmisharudevaheliste küsimuste arutamiseks on ETTÜN-i juures 17 probleemkomiteed. Tallinnas, Tartus, Pärnus, Viljandis ja Rakveres on ETTÜN-il inseneride maja.

TEADUSTE AKADEEMIA, ENSV T. A. (presiidium Kohtu t. 6), Eesti NSV juhtiv teadusasutus, on asut. 1946. a. Kõrgeim organ on üldkogu, kuhu 1. III 1979. a. kuulus 21 akadeemikut ja 24 korrespondentliiget. Jooksvat tööd juhib presiidium, mille eesotsas on president (a-st 1973 K. Rebane), asepresidendid (a-st 1973 V. Maamägi ja a-st 1977 I. Öpik) ja teaduslik peasekretär (a-st 1973 A. Köörna). Akadeemia liikmed kuuluvad vastavalt erialale 3 osakonda: Füüsika-Matemaatika- ja Tehnikateaduste Osakonda (akadeemiksekretär a-st 1977 E. Lippmaa), Keemia-, Geoloogia- ja Bioloogiateaduste Osakonda (a-st 1973 E. Parmasto) ja Ühiskonnateaduste Osakonda (a-st 1973 J. Kahk). 1975. a. autasustati T. A-t Rahvaste Sõpruse ordeniga. Töötajaid oli 1. I 1979 kokku 4087, sealh. Tallinnas 3113. Akadeemia 11 instituudist asub Tallinnas 7 (*Ajaloo Instituut, *Geoloogia Instituut, *Keele ja Kirjanduse Instituut, *Keemia Instituut, *Küberneetika Instituut, *Majanduse Instituut ning *Termofüüsika ja Elektrofüüsika Instituut); *Eksperimentaalbioloogia Instituut paikneb Tallinna lähedal Harkus. Muudest akadeemia asutustest on Tallinnas *Botaanikaaed, *Teaduste Akadeemia Teaduslik Raamatukogu, erikonstrueerimisbüroo, Astrofüüsika ja Atmosfäärifüüsika Instituudi Tallinna *Tähetorn ning abiasutusi. Tallinnas paiknevad ka ENSV TA Koduuurimise Komisjon (esimees a-st 1976 V. Tarmisto) ning 3 akadeemia 4-st teaduslikust seltsist (*Emakeele Selts, NSVL *Filosoofiaseltsi Eesti Osakond ja Eesti *Geograafia Selts). T. A. 8 ajakirjast ilmub Tallinnas 7: 5 seeriat «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetisi», «Keel ja Kirjandus» ning «Советское финно-угроведение». — T. A-l on meeskoor (asut. 1958, a-st 1978 Eesti NSV teen. koor) ja naiskoor (1959, a-st 1967 Eesti NSV rahvakoor), mõlema peadirigent on A. Ratassepp.
Bibl.: Eesti NSV Teaduste Akadeemia: Tagasivaated; Uurimissuunad; Liikmeskond 1946—1971 / Toim. N. Alumäe. — Tallinn, 1971. — 112 lk., ill.

TEADUSTE AKADEEMIA TEADUSLIK RAAMATUKOGU, ENSV T. A. T. R. (1965. a-ni ENSV TA K e s k r a a m a t u k o g u) (V. I. Lenini pst. 10), universaalne teadusraamatukogu, on asut. 1947. a. Fondi kuulus 1. I 1979. a. 2 891 272 üksust, lugejaid oli 1978. a. 10 042 ja laenutusi 1 233 350. T. A. T. R. peab vahetust 70 NSV Liidu ja 578 välismaa teadusasutuse ning raamatukoguga ja koordineerib Teaduste Akadeemia asutuste trükiste välisvahetust 56 maa 1566 asutuse ning organisatsiooniga. Välismaa teadusliku kirjanduse poolest on ta Eesti parimini varustatud raamatukogusid. Suure *Baltica* osakonna vanima osa, üle 1000 Oleviste raamatukogust (*Bibliotheca Revaliensis ad Div Olai*, asut. arvatavasti 1552. a.) säilinud köite, sai T. A. T. R. 1950. a. koos Eestimaa Kirjanduse Ühingu koguga. Järjekindla komplekteerimise tulemusena on see *Baltica* fond maailma täielikem. Ta sisaldab kultuuriloo seisukohast väärtuslike ja haruldaste teoste ainueksemplare, näit. esimese Eestis trükitud raamatu (H. Boismannuse «Disputatio sexta de Miraculosa et salutifera servatoris nostri», Tartu, 1631) ja esimesed Tallinnas trükitud raamatud (1634). Fond võimaldab uurida Tallinna ja Balti-

Teaduste Akadeemia Teaduslik Raamatukogu

maade ühiskondlikku mõtet nelja sajandi ulatuses. T. A. T. R-s on 43 inkunaablit, sealh. teadaolevalt ainulaadne variant u. 1480. a. ilm. vanaindia jutustuskogu «Pantšatantra» («Viis elutarka lugu») ladinakeelsest tõlkest («Directorium vitae humanae»). Teadusraamatukogude liitmisega on T. A. T. R. endale saanud olulisemaist veel Õpetatud Eesti Seltsi võõrkeelse kirjanduse kogu. 1973. a-st avaldab raamatukogu kord

Teatri- ja Muusikamuuseum. Rahvapillide tutvustamine

aastas koondnimestikke «Estica. Ühiskonnateadused. Annoteeritud bibliograafia» ja «Soome-ugri etnograafia ja rahvaluule. Annoteeritud bibliograafia». Dir. a-st 1961 F. Kauba. T. A. T. R-u hoone valmis 1964. a. (arh-d U. Tölpus ja P. Madalik).

TEATRI- JA MUUSIKAMUUSEUM, ENSV Riiklik T.- ja M. (Müürivahe t. 12), on alguse saanud 1924. a. asut. Peeter Süda Mälestuse Jäädvustamise Ühingust. Muuseum asutati 1931. a. muusikamuuseumina, T.- ja M-ks sai ta 1941. a., kui tema fondiga liideti teatrialased kogud. 1. I 1979 oli fondides 351 583 säilikut (üle 500 muusikariista, heliplaate, käsikirju, nooditrükiseid, rahvamuusikaüleskirjutusi ja -lindistusi, memoriaalesemeid, kirju, fotosid, kavalehti, dekoratsioonikavandeid, kostüümikavandeid jm.). Muuseum korraldab heliloojaid, interpreete ja rahvapille tutvustavaid muusikatunde ning heliloojate ja näitlejate mälestusõhtuid. 1978. a. külastas muuseumi ja tema üritusi 204 000 in. Dir. on a-st 1977 R. Ivalo.

Bibl.: Teatri- ja Muusikamuuseum. — Tallinn, 1972. — 24 lk., 12 l. ill.

TEATRIÜHING, ENSV T. (lüh. ETÜ) (Estonia pst. 4), teatritegelaste loominguline organisatsioon, on asut. 1945. a. Kõrgeim organ on kongress, see valib nõukogu, kes omakorda valib juhatuse, juhatus valib 7-liikmelise büroo. Juhatuse esimees on a-st 1976 K. Ird. Liikmeid oli 1979. a. 1092, neist Tallinnas 744. ETÜ-l on draama-, ooperi- ja opereti-, orkestri-, balleti-, kriitika-, lavakujundus-, rahvateatrite ja teatriveteranide sektsioon. Teatrite loomingulise töö abistamiseks korraldatakse seminare ja võimaldatakse komandeeringuid, finantseeritakse teatrite õppestuudioid, vahetatakse kogemusi teiste rahvaste teatritega. Ühing annab välja teatrikirjandust (näit. «Teatrimärkmikku» a-st 1963, sarju «Eesti teatriajaloo vihikud» ja «Teatriteed»). 1975. a-st on ETÜ-l õigus anda igal aastal ühele noorele lavastajale ja ühele näitlejale A. Lauteri nim. preemia, 1976. a-st ühele lauljale G. Otsa nim. preemia, hooajast 1961/62 hooajapreemiaid kaasajateemalise nõukogude näidendi lavastuse eest ja hooajast 1967/68 kogu repertuaari eest. Ühingul on puhkekodu Kloogal, Lahes, Koolimäel ja Pedassaares ning töösituskombinaat (a-st 1960; asut 1948 töökodadena; Türi t. 4).

TEENINDUSMAJA, Tallinna T. (A. Laikmaa t. 5), alustas tööd 1975. a. Sinna on koondatud individuaalõmblusvabriku «Lembitu», teeninduskombinaadi «Junor», Kodumasinate Remondi Tehase ja tootmiskoondise «Kiir» teenindustöökodasid. Valmistatakse üksiktellimusel rõivaid ja peakatteid, võetakse vastu vaipade ja silmkoetoodete tellimusi kõigi teeninduskombinaatide näidiste järgi, tehakse juuksuri-, foto- ja graveerimistöid, valmistatakse juveeltooteid ja parandatakse kelli, võetakse vastu koduste majapidamistööde tellimusi, üüritakse peorõivaid ja -tarbeid. 1978. a. tehti T. kaudu u. 3,8 milj. rbl. eest teenindustöid, töötajaid oli 1. I 1979. a. [illegible]. — Hoone valmis 1974. a. (arh. M. Kaarnavāli). Tahvel VIII.

TEHNIKARAAMATUKOGU, ENSV Vabariiklik Teaduslik T. (lüh. VTTR), Eesti suurimaid raamatukogusid, asub M. Lomonossovi t. 29 (raamatud, perioodika, informatsioonilehed, toodangukataloogid, teatmebibliograafiateenindus) ja Olevimägi 8/10 (patendikirjandus, tehniline normdokumentatsioon); asut. 1968. a. Eesti Vabariikliku Teaduslik-Tehnilise Propaganda Maja tehnikaraamatukogust (asut. 1957) ja ENSV Rahvamajanduse Nõukogu Tehnilise Informatsiooni Keskbüroo teatmeinformatsioonifondist (asut. 1958), allub Eesti Teadus- ja Tehnikainformatsiooni ning Majandusuuringute Instituudile. Fondi kuulus 1. I 1979. a. 6 590 434 arvestusüksust, lugejaid oli samal aastal u. 11 000, laenutusi 1 446 163. Raamatukogu sisaldab Eesti NSV territoriaalse patendifondi (5 684 149 eks.) ja tehnilise normdokumentatsiooni fondi (58 940 NSV Liidu riiklikku standardit, 129 170 tehnilist tingimust ja tööstusharustandardit, 2585 Eesti NSV standardit ja tehnilist tingimust, 151 000 välismaa standardit, 3365 rahvusvahelist standardit ning Vastastikuse Majandusabi Nõukogu standardit ja soovitust) ning Eesti suurima kodu- ja välismaiste toodangukataloogide kogu (201 750 eks.). On ka raamatuid ja brošüüre (85 570 eks.), perioodilisi väljaandeid (122 088 eks.), informatsioonilehti (45 336) jm. Aastas suureneb fond u. 500 000 arvestusüksuse võrra. Osa tehnikaväljaandeid (välismaa leiutuskirjeldusi ja standardeid) komplekteeritakse mikrofilmidena. Toodangukatalooge ja välismaa ajakirju saadakse ka diamikrokaartidel. VTTR on asutuste, ettevõtete ja organisatsioonide teatmebibliograafilise teenindamise keskusi. Ta juhendab metoodiliselt kõiki Eesti NSV tehnikaraamatukogusid. Tähtsamaid väljaandeid: «Välisperioodika koondnimestik. Loodusteadused. Matemaatika. Tehnika. Põllumajandus. Meditsiin» (ilmub a-st 1961 üle aasta), «Eesti NSV Vabariiklikku Teaduslikku Tehnikaraamatukokku saabuv perioodika» (a-st 1974 iga aasta), «Eesti NSV territoriaalse patendifondi teatmik» (vene k., 1970, 1974 ja 1977), «Eesti NSV tööstusettevõtteis juurutatud leiutiste loetelu» (vene k., a-st 1964 iga aasta). Dir. on a-st 1973 B. Ussatenko.

«TEKSTIIL», Vabrik «T.» (Vana-Viru t. 6), on asut. 1959. a. Tallinna Tekstiilgalanterii Tööstuskombinaadina (ühinesid tekstiilpudukaubaartellid); praegust nime kannab 1963. a-st. Ta toodab telgedel kootud vaipu, salle ja linikuid, maalitud ning trükitud siid- ja kapronsalle, rätikuid ja vimpleid, sulgpatju, villast lõnga, silmkoeesemeid, tehnilist vilti ja viltjalatseid. Vabrikul on jaoskond Raasikul, Rakveres ja Viljandis. 1978. a. kogutoodang oli 17,6 milj. rbl., töötajaid oli 1. IV 1979. a. 930, neist Tallinnas 576. Dir. on a-st 1970 J.-E. Köhler.

TEKSTIILGALANTERIIVABRIK (Veerenni t. 29) on asut. 1955. a. tekstiilivabriku «Punane Koit» tekstiilpudukaupade tsehhist. 1978. a. valmistati 31,6 milj. m kootud paela,

940 000 m pitsi ja ligi 2,6 milj. rbl. eest õmblustooteid. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 626, dir. on a-st 1969 L. Hmurova.

TELEVISIOONI JA RAADIO ESTRAADIORKESTER, ENSV Riikliku Televisiooni- ja Raadiokomitee estraadiorkester (1955. a-ni E e s t i R a a d i o e s t r a a d i o r k e s t e r), kutseline kollektiiv, Eesti NSV teen. orkester (1974), on asut. 1944. a.; nüüdset nime kannab 1970. a-st. Repertuaar on mitmekülgne. Helilindistatud ja kontsertidel esitatud on enamikku eesti heliloojate kerge muusika teoseid. Esinetud on ka Moskvas, Leningradis jm. NSV Liidus, Saksa DV-s (1968) ja Soomes (1978). 1969, 1970 ja 1976 on orkester esindanud NSV Liitu rahvusvahelises estraadikavas «Sõprade meloodiad». Peadirigent on a-st 1977 P. Saul, dirigent a-st 1978 P. Mägi.

TELEVISIOONI JA RAADIO SEGAKOOR, ENSV Riikliku Televisiooni- ja Raadiokomitee segakoor (1955. a-ni E e s t i R a a d i o s e g a k o o r), kutseline koorikollektiiv, Eesti NSV teen. koor (1965), on asut. 1945. a. Suure Isamaasõja ajal Jaroslavlis tegutsenud ENSV Riiklike Kunstiansamblite segakoorist. 1. I 1979 oli kooris 73 lauljat. 34 aasta jooksul on esitatud üle 750 teose: eesti, vene ja Lääne klassikat, nüüdiskoorimuusikat (laule, laulutsükleid, kantaate, poeeme, missasid ja oratooriume) ning rahvalaule. Neid on jäädvustatud heliplaatidele ja -lintidele. Tihedas koostöös ollakse ENSV Riikliku Sümfooniaorkestriga. Koor on tutvustanud eesti koorikultuuri vennasvabariikides (Lätis, Leedus, Armeenias, Tatari ANSV-s, Moskvas, Leningradis ja mujal). Koori asutaja J. Variste oli 1945—68 peadirigent, temaga koos on töötanud A. Kiilaspea, L. Verlin, H. Kaljuste, L. Sarapuu ja A. Vahter. A-st 1968 on peadirigent A. Üleoja, dirigeerivad ka T. Kangron ja J. Rent. 1950. a. anti koorile Nõukogude Eesti preemia.

«TERAS», Katse-Mehaanikatehas «T.» (Rannamõisa tee 4), on asut. 1944. a. artellina «T.»; 1956. a-st oli ta metallitöötlemistehas, 1960. a-st masinaehitustehas ning 1963. a-st Remondi- ja Mehaanikatehas «T.», praegune nimi on tal 1973. a-st. Toodetakse teenindusettevõtete mittestandardseid seadmeid (1978. a. 53,9 milj. rbl. eest). Töötajaid oli 1. I 1979. a. 794, dir. on a-st 1973 A. Hirtentreu.

Termofüüsika ja Elektrofüüsika Instituut

TERMOFÜÜSIKA JA ELEKTROFÜÜSIKA INSTITUUT, ENSV TA T. ja E. I. (Paldiski mnt. 1), on asut. 1944. a. ENSV Tööstuse Teadusliku Uurimise Keskinstituudina; kuulub ENSV Teaduste Akadeemiasse 1946. a-st, praegust nime kannab 1963. a-st. Koosneb üldenergeetika-, aeromehaanika-, põlemisprotsesside, muundustehnika-, pooljuhtide, Läänemere füüsika ja Läänemere keemia sektorist, Pärnu välibaasist, arvutustehnikagrupist, mereekspeditsiooni teenistusest (tal on uurimislaev «Aju-Dag») ja spetsiaalsest konstrueerimisbüroost. Instituudis on töötanud akadeemik N. Alumäe ja akadeemia korrespondentliige O. Kirret. 1. I 1979 oli töötajaid 261, sealh. teadustöötajaid 88 (doktoreid 3, kandidaate 37). Dir. on a-st 1960 L. Vaik.

TIIGIVESKI PARK asub Liivalaia t-st lõunas, hõlmab ka kunagise katoliku kalmistu; pindala 3,3 ha. — Koht on nime saanud Härjapea jõel olnud veski järgi. Algselt kuulus Tiigiveski Mihkli kloostrile, 1354. a. müüdi ta linnale. Põhjasõja ajal lagunema jäänud veski taastati 1716. a. Admiraliteedi saeveskiks, töötas mõne aja pärast jälle jahuveskina ja 1887. a-st kaltsuveskina (E. Johansoni paberivabriku tarvis). Kuivama hakanud paistiik täideti 1913. a. «Estonia» teatrihoone ehitusel väljakaevatud pinnasega, tiigi kohale rajati park ja puukool. Viimaseil aastakümneil on T. p-i ehitatud «Kalevi» spordihall, kilehall, kergejõustikumaja ja tennise keskstaadion.

TISKRE on paikkond kesklinnast 8—13 km läänes; jaotub Rannamõisa ja Kakumäe tee äärseks 1975. a. linnaga liidetud alaks ning Harku kn-sse kuuluvaks külaks, mis asub Kakumäe ehk T. lahe ja Harku järve vahelisel rannikumadalikul. — Algselt Rannamõisa ehk T. panga jalamil olnud T. kaluriküla on esimest korda mainitud 1522. a. (*Fisskeranne*). 18. saj. sai T. tuntuks suvituspaigana (Lucca suvemõis 1754. a-st, nüüd «Merivälja» pansioni valduses). 1977. a-st kuuluvad T. küla piiresse ka senised Harku ja Harku-Nõmme küla. — Paikkonna järgi nimetatakse Eesti alamkambriumi ülemist, heledast peeneteralisest liivakivist ja aleuroliidist koosnevat osa t i s k r e k i h i s t u k s.

TISKRE OJA, varem ka L a h e p e a j õ g i (1467 *Laddenpe*) ja K i v i o j a, algab Harku järve põhjatipust ja suubub Kakumäe lahte; pikkus 4 km, jõgikond koos Harku järve valgalaga 59,7 km². Alamjooksul on oja Rannamõisa teeni linna piiriks. Hooajaliselt on T. o. hea kalajõgi (Pilmeistri).

J. TOMBI NIMELINE KULTUURIPALEE, ENSV Ametiühingute Nõukogu J. T. n. K. (Salme t. 12), Tallinna tähtsamaid klubiasutusi, on asut. 1940. a.; allub ENSV Ametiühingute Nõukogule. Palees tegutseb 52 ringi ja huvialakoondist (1. I 1979. a. 2730 osavõtjat), sealh. 3 Eesti NSV teen. koori (K. Türnpu nim. meeskoor H. Ilja, segakoor «Kaleva» U. Taremaa ja poistekoor P. Perensi juhtimisel) ning 6 rahvakollektiivi (naiskoor «Ilo» E. Pille, džässorkester «Rütm» A. Meristo, rahvatantsuansambel «Kullaketrajad» M. Agu, J. Tombi nim. Rahvateater E. Puudisti ja kerge muusika koor T. Saluveeri juhtimisel ning fotoklubi). 1978. a. korraldati 758 üritust (256 loengut, 218 teemaüritust, 247 kontserti ja etendust ning 37 puhkeõhtut), mida külastas 181 699 inimest. Dir. on a-st 1977 R. Kiis.

TONDI on linnaosa kesklinnast 3—4 km edelas A. Matrossovi t. (1876—1950 Tondi t.) ja Pärnu mnt. ümbruses. Nüüdisajal on T. idaosas tööstusettevõtteid («Kalev», «Vasar», Piimatoodete Kombinaat, H. Pöögelmanni nim. Elektrotehnika Tehas, «Dünamo» eksperimentaalsuusavabrik, «Ars», Keemia ja Farmaatsia Tehas jt.), lääneosa on elamupiir-

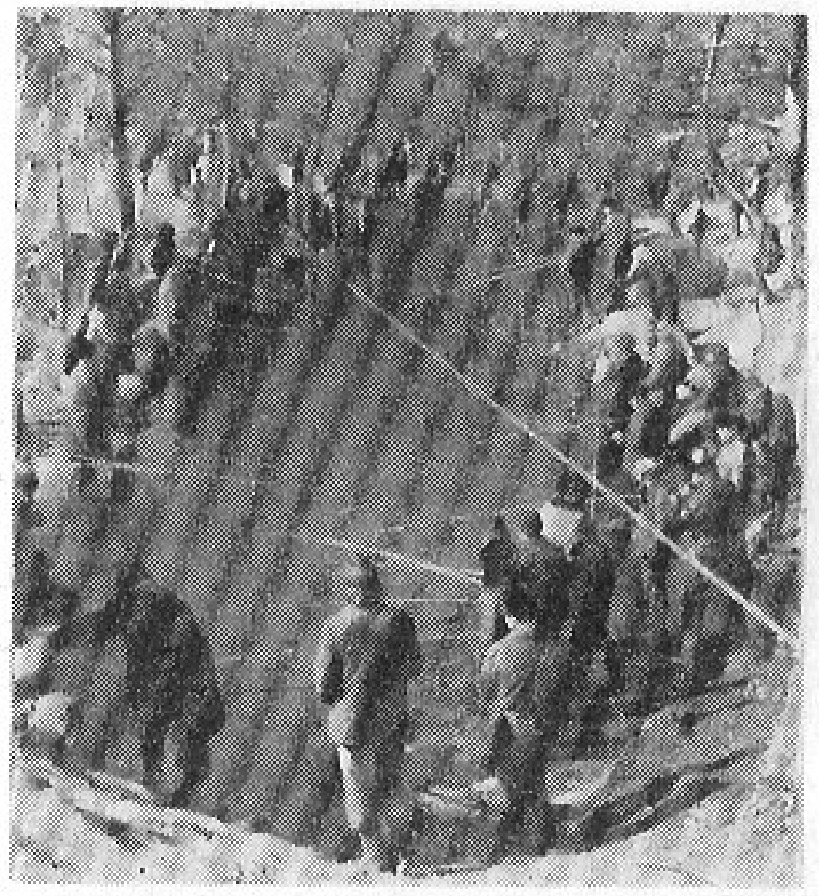

Tiskre oja • **Tondi.** Trammiliini lõpppeatus

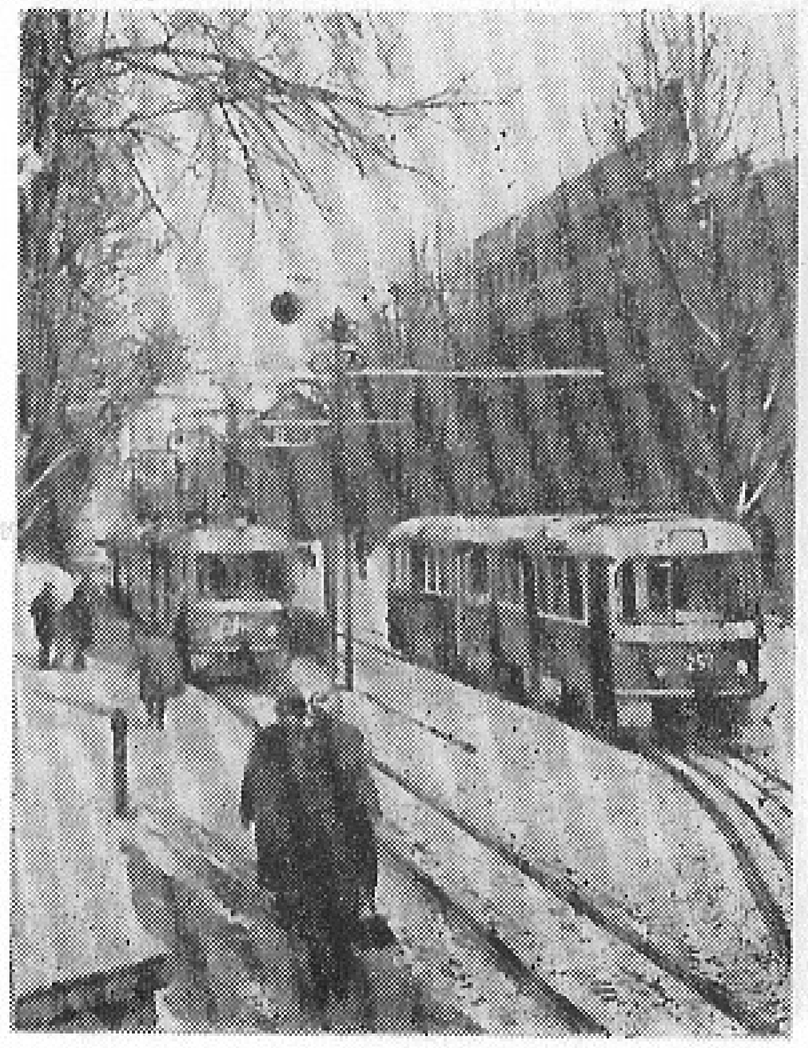

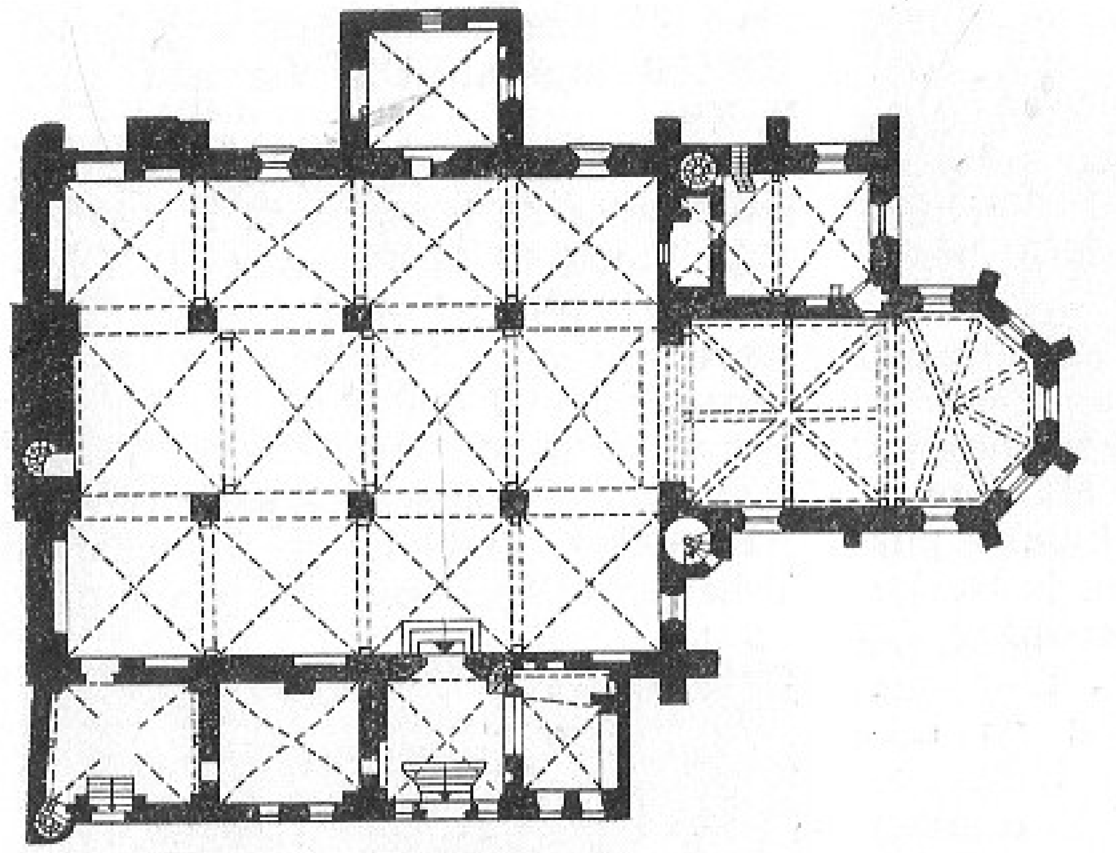

Toomkiriku põhiplaan

kond, kus suurhoonestust leidub A. Matrossovi t. ääres, kuna lääne pool, omaaegsel Kristiine heinamaal, valdab aedlinnailmeline väikehoonestus. — T. on nime saanud 1688—96 bürgermeistriks olnud J. Dunte suvemõisa (*Dunten*) järgi. — T. r a u d t e e p e a t u s (3,7 km Balti jaamast) avati 1933. a.; mõni aeg hiljem pikendati selleni Pärnu mnt.

Toomkirik

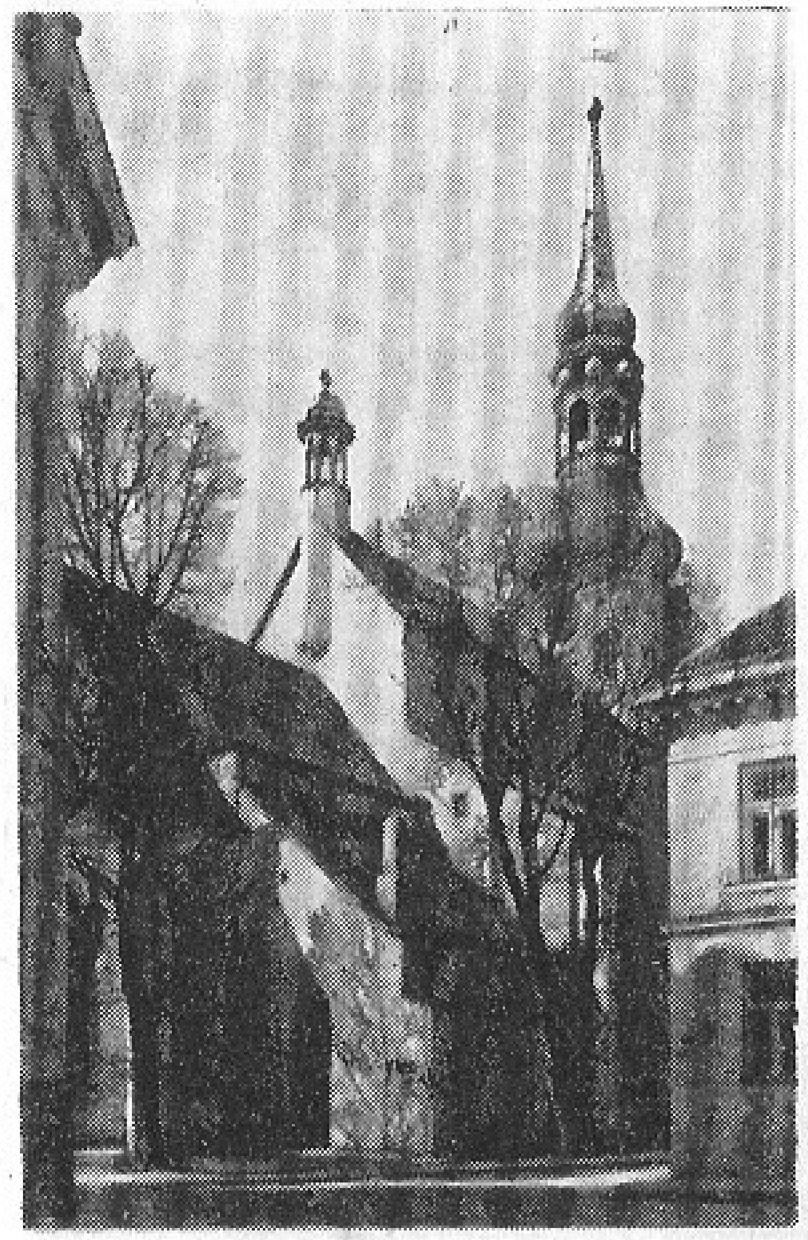

trammiliini, nii et T. muutus linnaliikluse ümberistumiskohaks.

TONDI RABA on Lasnamäe idaosas aluspõhjalises nõos asuv soo; kõrgus 40—41 m üle merepinna, pindala 1,2 km², turbalasundi suurim paksus 4,5 m, keskmine 3,5 m. Raba on saanud nime Väo ehk Tondi mõisa järgi.

TOOMKIRIK, Toompeal asuv Neitsi Maarja kirik, on rajatud arvatavasti 13. saj. II veerandil varasema, kohe pärast taanlaste 1219. a. vallutust ehitatud puukiriku (mainitud 1233) asemele. Võimalik, et kiriku ehitamist jätkasid Toompeal ajutiselt (1229—33) asunud dominiiklased. 1240. a. pühitseti ta Põhja-Eesti toomkirikuks. Hoone nelinurkne kooriruum lõppes sirge idaseinaga; pikihoonest, mis oli kooriga ühekõrgune, puudub täpne ettekujutus. 13. saj. II poolel hakati kirikut rekonstrueerima. Koorikvadraat sai hulknurkse lõpmiku ja 8 roidega domikaalvõlvi. Võlvlae tugisüsteem kujundati tsistertslaste arhitektuuri eeskujul nurgasammaste, rippkolonnettide ja pikkade astmikkonsoolidega. Rikkalikult oli plastilist gooti taimdekoori. Pikihoone ehitamine ja basiilikaks muutmine jätkus 14. saj. I poolel (mõnede arvates 15. saj.). Löövid, millel arvatavasti oli olnud ajutine puitlagi, võlviti 15. saj. II veerandil. Pikihoone lõunalöövi ja koori välisnurka püstitatud hulknurkne trepitorn (kaeti 1586. a. renessansskiivriga) hävis 1684. a. Nii põhja- kui lõunakülje keskaegseid kabeleid on hiljem ümber ehitatud. Kirik põles 1684. a. Toompea suures tulekahjus ning minetas suure osa raiddekoori ja toonast sisustust. Barokne läänetorn ja selle kiiver ehitati 1778—79 (C. L. Geist). Sisustusest väärivad tähelepanu O. Ryningi (1594, H. von Aken), P. De la Gardie (1595), C. von Tiesenhauseni (1599), C. Horni, O. von Uexkülli (mõlemad 1601), B. Rosenkrantzi (1623) ja Th. von Rammi (1632) renessanss-stiilis hauatähis (kõik A. Passer ja tema töökoda), J. Hastferi barokkepitaaf (1676, N. Millich), F. von Ferseni ja O. W. von Ferseni ning O. R. von Taube barokksarkofaag (mõlemad arvatavasti 17. saj. lõpust või 18. saj. algusest, J. G. Stockenberg), kantsel (1686, Chr. Ackermann), altar (1696, Chr. Ackermann, arvatavasti N. Tessin *jun*-i kavandi järgi), võidukaaregrupp (Chr. Ackermann abilistega), kantsli kõlarääst (1720, J. V. Rabe; kõik barokkstiilis), S. Greighi klassitsistlik tempelmonument (1788, arvatavasti G. Quarenghi) ja F. von Tiesenhauseni varaklassitsistlik leinaobelisk (1805, arvatavasti V. Demut-Malinovski), Patkulite barokne (18. saj. II veerand) ja Mannteuffelite rokokoostiilis loož (18. saj. III veerand), 13.—18. saj. hauaplaadid, 107 vappepitaafi (17.—20. saj., peamiselt barokksed) ja A. J. von Krusensterni pseudogooti stiilis hauamonument (1848, J. G. Exner). Orel on tellitud Berliinist (1878, F. Ladegast). Hoonet kasutab luterlaste piiskoplik kogudus.

Bibl.: R a a m, V. Toomkirik. — Tallinn: Eesti Raamat, 1973. — 40 lk., ill. — (Tallinna vaatamisväärsused).

TOOMPEA on Tallinna vanalinna läänepoolne, järsunõlvalisel kõrgendikul olev osa. Seal asuvad ENSV Ministrite Nõukogu, ENSV Ülemnõukogu istungisaal, paljud muud valitsusasutused (ENSV Kaubandus-, Kommunaalmajandus-, Rahandus-, Teenindus-, Tervishoiu- ja Välisministeerium, ENSV Riiklik Hinnakomitee) ning ametkonnad (ENSV Hüdrometeoroloogiateenistuse Valitsus, ENSV Kaubandus-Tööstuspalat), ENSV TA Presiidium, F. R. Kreutzwaldi nim. ENSV Riiklik Raamatukogu, ENSV Teaduslik-Tehnilise Dokumentatsiooni Riiklik Keskarhiiv, Eesti Evangeelse Luteri Kiriku Konsistoorium, Koreograafiakool, kaks rahvakohut, majandustehnikum jmt. asutused. — Looduslikult on T. kuni 48 m merepinnast kõrgem ovaalne lavakõrgendik (läbimõõt kirdest edelasse 400 ja loodest kakku kuni 250 m, pindala ligi 7 ha), mis koosneb lubjakividest, dolomiidist ja merglist (peam. volhovi, kunda, aseri ja lasnamäe lade). Geoloogiliselt kujutab see endast osa tasasest T. saarlavast ehk nn. Tallinna keskkõrgendikust, mis on ammu enne jääaega eraldunud Põhja-Eesti lavamaast. T. edelanõlva lubjakivipaljandeis leidub murranguid, lasuvusnihkeid on täheldatud ka T. põhjaosas. — Heade kaitse-eeldustega ja merele suhteliselt lähedal asuval T-l oli arvatavasti juba 11. saj. eestlaste linnus. 13. saj., pärast Põhja-Eesti alistumist vallutajaile, sai T. taanlaste, hiljem orduvõimu ja piiskopkonna kindlustatud resi-

Toompea. Vaade Lossi platsilt

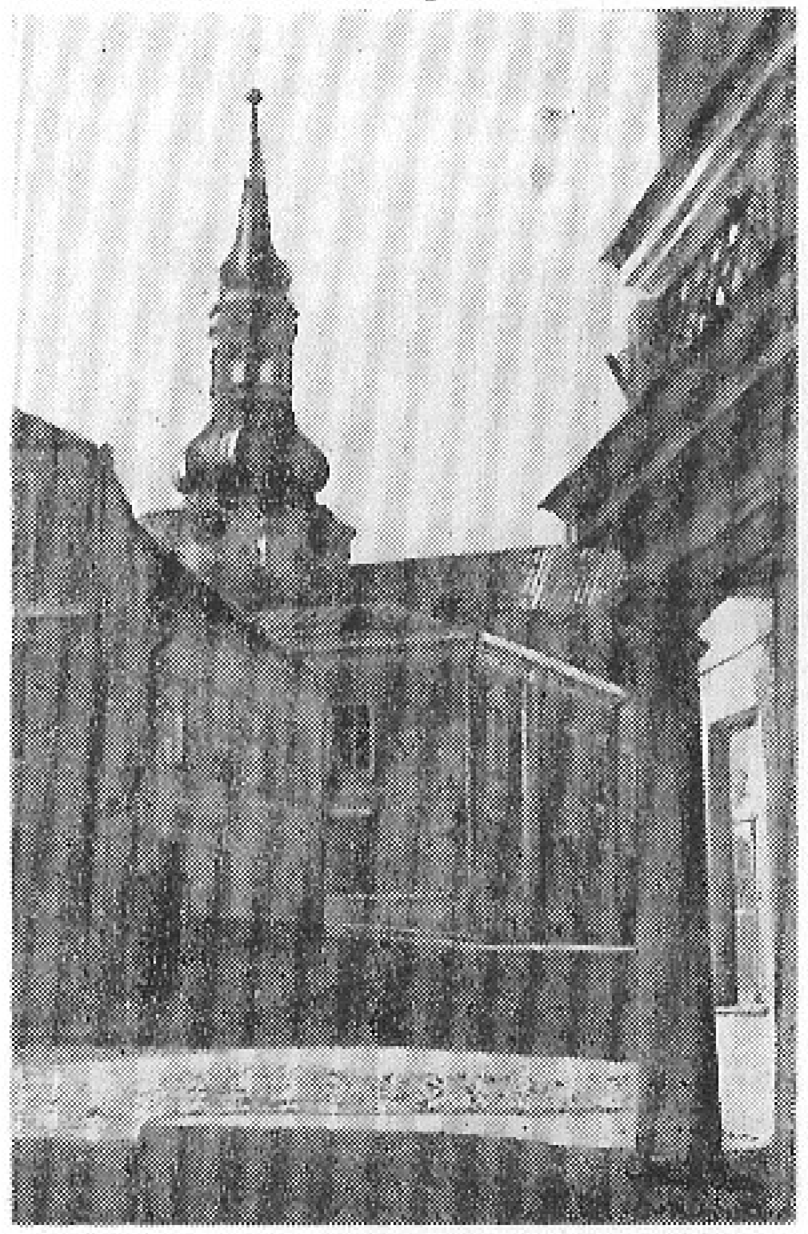

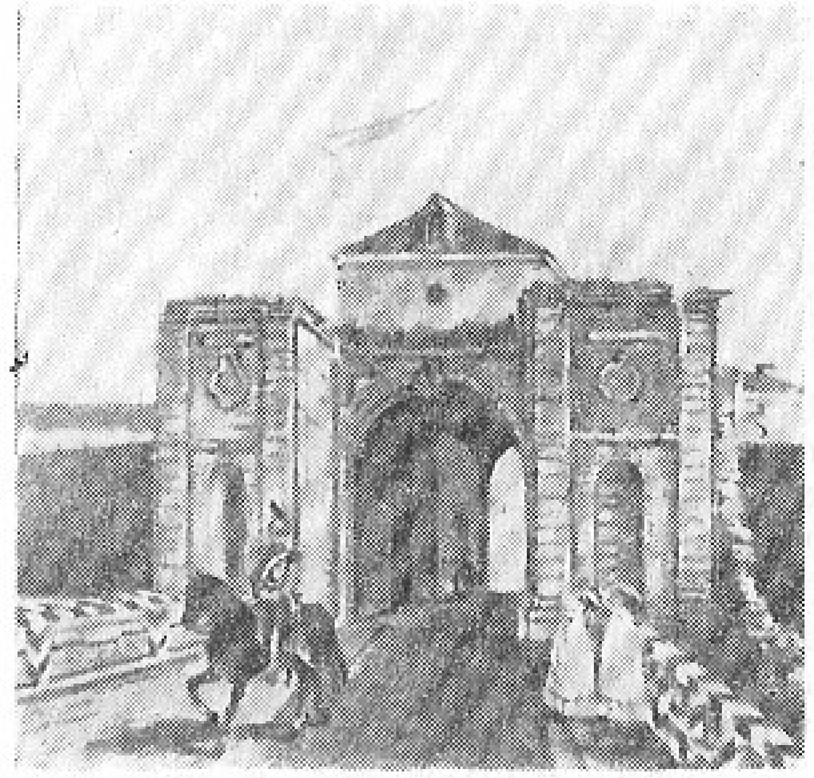

Toompea vallivärav (C. Buddeuse joonistus u. 1840. a-st)

dentsiks. Rüütlite jt. võimukandjate elukohana säilitas T. sõltumatuse Tallinna raest 1889. a-ni; T-le kuulus ka Tõnismäelt nüüdse Paldiski mnt-ni ulatunud T. eeslinn. 13. saj. I poolel jaotati T. suureks ja väikeseks linnuseks (eraldatus kestis 18. saj-ni). Väike linnus oli kõrgendiku lõunaosas (*Toompea linnus). Suure linnuse keskuse moodustas toomkirik koos kalmistuga, nende juurest lähtusid kodarjalt tänavad. Toomkiriku järgi on T. ka nime saanud (1486 saksa k. *domberg* 'toomemägi'), varased ürikud mainivad teda lihtsalt mäena (1327 ladina k. *mons*, 1372 saksa k. *bergh*). All-linnaga peeti ühendust *Pika jala ja *Lühikese jala värava kaudu, tõenäoliselt oli väljapääs ka T. lõunaküljel. Hiljemalt 1611. a. ehitati uutesse vallkindlustustesse Riia värav (lammutatud), kust pääses üle vallikraavi puusilla Tõnismäe poole. Suure linnuse väikeste sadultornidega müür oli all-linna müürist madalam. Et T-l elasid peamiselt aadlikud, erinevad hooned all-linna omadest nii plaanilt kui ka ehituslaadilt. Enamik varasemaid elamuid hävis 1684. a. hiidtulekahjus, arhitektuurimälestistena on säilinud mõni 17. saj. maja (Rahvakohtu t. 4, Toomkooli t. 21), suurem osa hooneid pärineb 18. saj-st (sealh. T. komandandi maja (Toompea t. 1) fassaad, haldushooned Rahvakohtu t. 3, elamud Raamatukogu plats 2, Lossi plats 1—7) ja 19. saj-st (elamuna ehit. nüüdne ENSV Rahandusministeeriumi hoone Kohtu t. 8, rüütelkonnahoonena ehit. nüüdne F. R. Kreutzwaldi nim. ENSV Riikliku Raamatukogu hoone, Aleksander Nevski katedraal). — Eesti rahvaluule tunneb T-d Kalevi kalmuna, mille on kokku kandnud tema lesk Linda.

Toompea suure linnuse müüritorni fragment majaseinas

Bibl.: R a i k ü l a, E. Tallinn: Toompea / Tekst: R. Kangropool. — Tallinn: Eesti Raamat, 1972. — 65 lk., ill. — Rööptekst vene, inglise, saksa ja soome k.
Tallinn. Toompea linnus ja loss / Tekst: A. Vaarandi, V. Raam. — Tallinn: Kunst, 1978. — 132 lk., ill. — Rööptekst vene keeles.

TOOMPEA LINNUS rajati 1227—29 nelinurkse ringmüürlinnusena (kastellina). Seda muust Toompeast (ladina k. *castrum maius* 'suur linnus') eraldatuna paelava edelanurgas paiknevat Mõõgavendade Ordu linnust nimetati väikeseks linnuseks (ladina k. *castrum minus*). Hiljem muutsid taanlased linnuse lõunapoolse osa vahemüüri abil eeslinnuseks; vahemüüri põhjaküljele ehitati asehaldurihoone ja kaitsetorn. 14. saj. III veerandil rekonstrueeris Liivi Ordu linnuse tuumiku konvendihooneks, nelinurkset sisehoovi ümbritsevaks neljatiivaliseks ehitiseks. Suurendatud eeslinnuse lõunanurkadesse püstitati 1371. a. paiku tornid Pikk Hermann ja Stür den Kerl ('tõrju vaenlast'). Viimane oli alt 4- ja ülalt 8-tahuline (lammutati 1760. a-te lõpus). Loodenurka ehitati konsooltorn Pilsticker ('nooleteritaja'). 1500. a. paiku sai Pikk Hermann praeguse kõrguse, samal ajal kindlustati linnuse kirdenurk

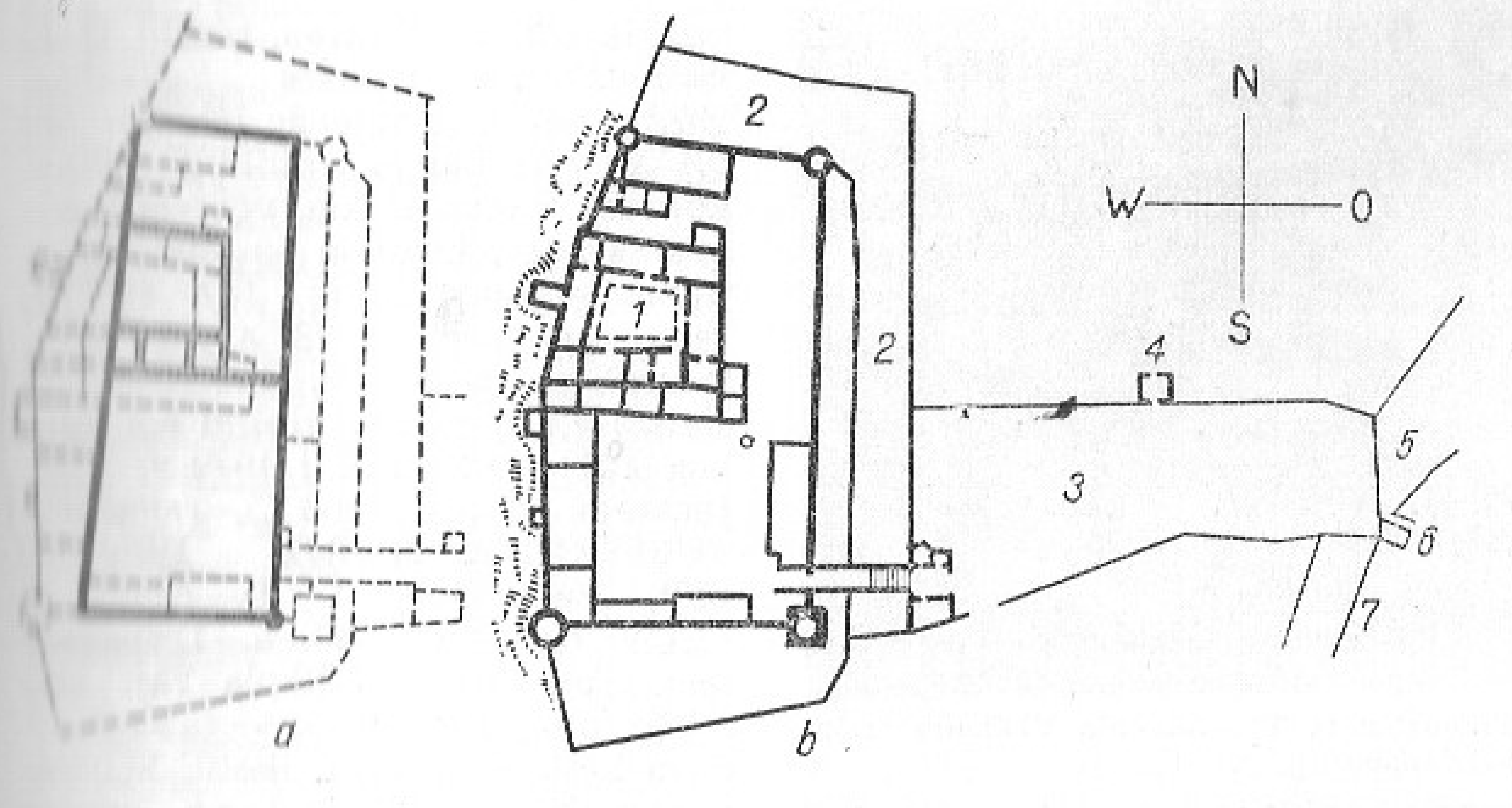

Toompea linnus. *a* must joon tähistab Mõõgavendade Ordu ehitust, viiruline taanlaste ehitust, katkendlik hilisemat ehitust. *b* *1* konvendihoone, *2* vallikraav, *3* väline eeshoov, *4* suure linnuse värav, *5* Pikk jalg, *6* Lühikese jala värav, *7* linnamüür

Landskrone ('maa kroon') suurtükitorniga. Kaitsevõimet suurendasid parhammüürid (välised rööbikmüürid), kraav ja kaitsepiirdega eeshoov, mis oli nüüdse Lossi platsi kohal (ulatus Pika ja Lühikese jala kallakute alguses paiknenud linnaväravani; eeshoovi edelanurgas oli Toompea välisvärav). 1583—90 püstitasid rootslased eeslinnusesse Pika Hermanni kõrvale renessanss-stiilis riigisaalihoone (lammutati 18. saj.). Pärast Eesti ala Venemaaga ühendamist ehitati linnuse idakülg Eestimaa Kubermanguvalitsuse haldushooneks (1767—73), millel on hilisbaroksete motiividega fassaad ja varaklassitsistlik interjöör (arh. J. Schultz). 19. saj. lõpus muudeti lagunev konvendihoone vanglaks; see põletati 1917. a., varemete alusmüüridele ehitati 1920—22 Riigikoguhoone (arh-d E. Habermann ja H. Johanson, fassaadijoonis B. Krümmer). Linnuse lõunakülje pseudobarokne fassaad ja aed pärinevad 1935. a-st (A. Kotli). Nüüdisajal asub hoones ENSV Ministrite Nõukogu, suures peasaalis peetakse ENSV Ülemnõukogu istungeid.

Bibl.: R a a d i k, E. Tallinna linnus. — Tallinn: Eesti Raamat, 1971. — 32 lk., ill. — (Tallinna vaatamisväärsused).
Tallinn: Toompea linnus ja loss / Tekst: A. Vaarandi, V. Raam. — Tallinn: Kunst, 1978. — 132 lk., ill.

TORNIDE VÄLJAK, vanalinna ümbritseva haljasvööndi loodeosa, asub Rannamäe tee ja linnamüüri vahel; pindala u. 4 ha. Nime on ta saanud sealse linnamüürilõigu tornide järgi (Nunna-, Sauna-, Kuldjala, Nunnadetagune, Loewenschede, Köismäe, Plate, Eppingi ja Grusbeke-tagune torn). Keskajal nimetati paika Nunnakopliks (kuulus tsistertslaste Mihkli kloostrile). Rootsi võimu ajal hakati sinna ehitama Soome bastioni,

Tornide väljak. Purskkaev (1936, J. Raudsepp)

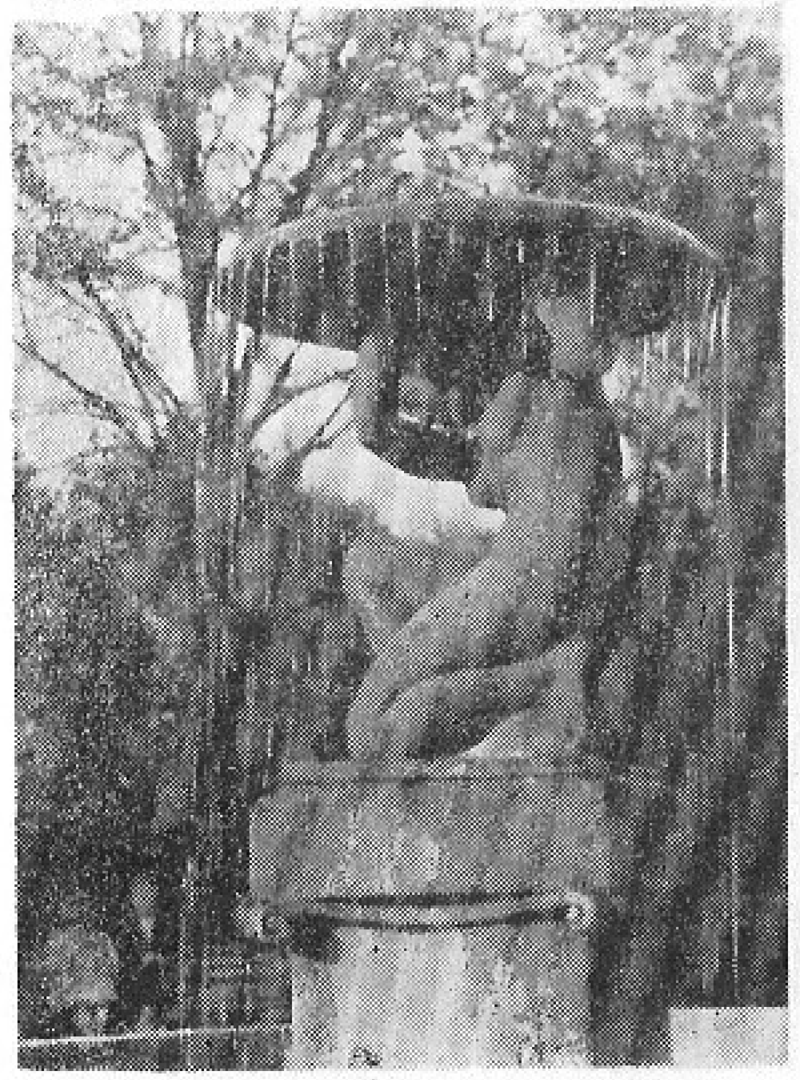

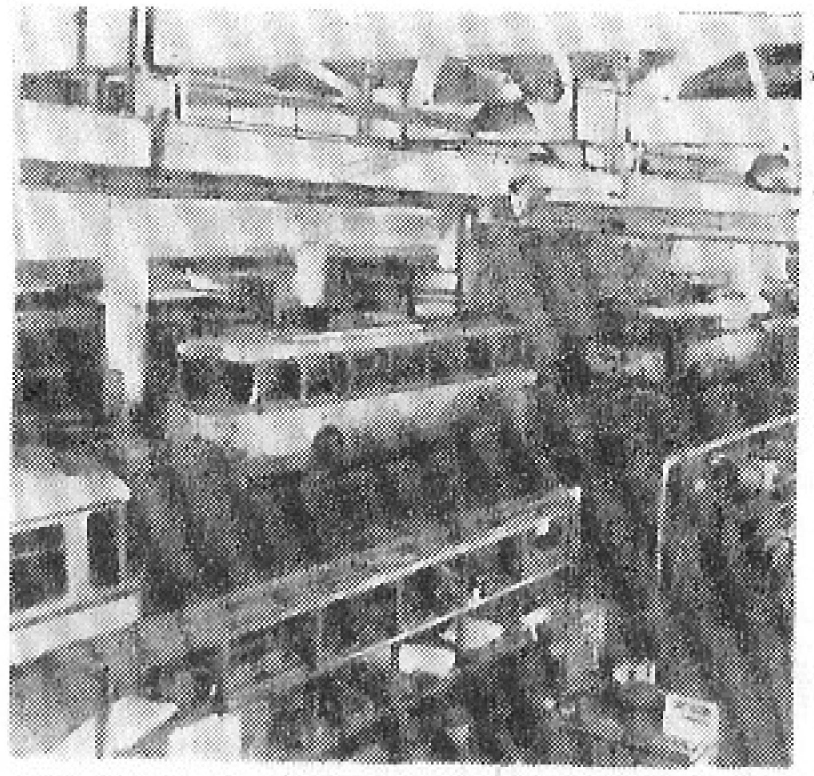

Trammide ja Trollibusside Valitsuse trollibussidepoo

kuid võimaluste puududes rajati väiksem muldkindlustus, Palmqvisti reduut. 1760.—70. a-il rajati reduudi ja Skoone bastioni vahele uus kontragard. Pärast Tallinna kustutamist kindluste nimestikust muldkindlustused ja vallikraav tasandati. Seejärel rendiheinamaana kasutatud alale rajati 1896. a. Eestimaa Põllumajandusseltsi näituseväljak. 1930. a-il üldkasutatavaks haljasalaks muudetud väljak kandis 1945—61 Stalingradi väljaku nime. 1950. a. püstitati sinna M. Kalinini mälestussammas (skulptor A. Kaasik, arh. A. Alas).

TRAMMIDE JA TROLLIBUSSIDE VALITSUS, Tallinna T. ja T. V. (Paldiski mnt. 48a ja Pärnu mnt. 89), trammi- ja trolliliiklust korraldav asutus, kandis 1947. a-st Tallinna Linna Trammi ja Trollibussi Trusti nime, praegune nimi pärineb 1962. a-st. Trammid on valmistatud Saksa DV tehases «Gotha» ja Tšehhoslovakkia tehases «Tatra», trollid Tšehhoslovakkia tehases «Škoda». 1978. a. oli trammiteede (ühekordne) pikkus 37,8 km ja trolliliinide (ühekordne) pikkus 41 km, veerem koosnes 84 2-teljelisest ja 50 4-teljelisest trammivagunist ning 142 trollist. Trammiga veeti 1978. a. 70,4 milj. ja trolliga 49,2 milj. in., trammid sõitsid 7,0 milj. km, trollid 6,3 milj. km. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 1524, juhataja on a-st 1966 O. Tammaru.

TUBERKULOOSITÕRJE DISPANSER, Vabariiklik T. D. (Põllu t. 61/63), on asut. 1945. a. Dispanser teenindab Harju ja Rapla raj. elanikke ning konsultatiiv- ja juhendava keskusena kogu Eestit. Statsionaaris (370 voodikohta) on kopsutuberkuloosi-, luutuberkuloosi-, urogenitaaltuberkuloosi-, kopsukirurgia- ja diferentsiaaldiagnostikaosakond, röntgendiagnostika-, bronhoskoopia- ja füsioteraapiakabinet ning muid kabinette ja laboratooriume. 1. I 1979 töötas dispanseris 43 arsti, peaarst on a-st 1977 A. Rumm.

Tuberkuloositõrje Dispanser

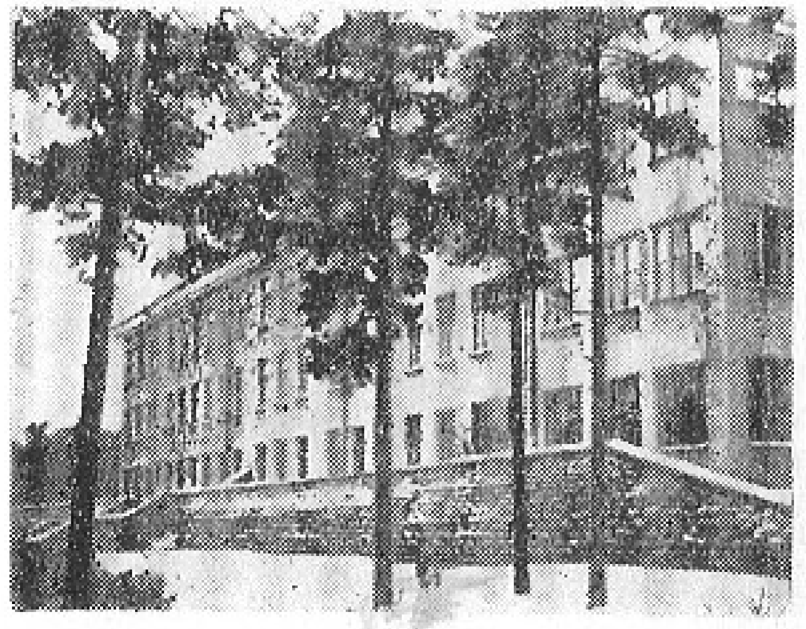

F. TUGLASE MAJAMUUSEUM, Friedebert T. M. (Väikese Illimari t. 12), ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimisbaas, paikneb hoones, kus F. Tuglas elas 1944—71. Muuseum on asut. 1971. a., avati 1976. a. Fondides talletatakse kirjaniku pärandvara (u. 25 000 säilikut, sealh. 15 928 trükist, 4689 fotot ja 1054 kunstieset), mis sisaldab mitmelaadilist kultuurilooainest. Hoone juures on Tuglase rajatud iluaed. Juhataja on muuseumi asutamisest alates A. Eelmäe.

TULETORNID. 1806. a. ehitati Lasnamäe servale meretulemärgina kasutatav 2-korruseline valge kivihoone, 1835. a. püstitati sellest ligi 1,2 km lõuna poole punane tüvipüramiidjas puittorn. Esimest hakati nimetama Põhja- ehk Valgeks t-ks ja teist Lõuna- ehk Punaseks t-ks; t-de järgi said nime Valge (nüüd Pae) ja Punane tänav. Merendusteatmikes hakati neid Aegna ja Naissaare vahelt Tallinna reidile juhatavaid sihttulesid nimetama Tallinna alumiseks ja ülemiseks majakaks. 1839. a. ehitati Põhjat-i hoonele praeguseni säilinud punane katusetorn, 1896. a. asendati puidust Punane t. 40 m kõrguse must-valge kivitorniga. Peale Lasnamäe majakate asub Tallinna lahe piirkonnas t-e *Naissaarel, *Viimsis ja Suurupis. Ainulaadne on *Tallinna madala t.

TULETÕRJEMUUSEUM, ENSV T. (Vana-Viru t. 14), on asut. 1974. a., avati 1978. a. 1. I 1979 kuulus fondi u. 10 000 säilikut (kustutusvahendeid, tuletõrjealaseid dokumente, fotosid, trükiseid jm.), väljapanek paikneb 4 saalis. Muuseumi dir. on asutamisest alates J. Vaarmann. — T. asub 1872. a. ehit. tuletõrjemajas (selle saalis peeti 20. saj. algusest 1940. a-ni tööliste koosolekuid).

Tõnismägi. Esiplaanil Inseneride Maja, selle taga haigla

TÕNISMÄGI on liivakivist tuumaga kõrgendik kesklinnas, Toompeast lõunas; kõrgus 30,9 m üle merepinna. Varem oli T. palju kõrgem, teda on mitmel korral madalamaks kaevatud (viimati 1744. a.; pinnast on kasutatud muldkindlustuste rajamiseks). Komsomoli ja Pioneeride t. ääršeid astanguid nimetatakse Väikeseks T-ks ehk Käomäeks. Üle T-e kulgeva samanimelise tänava ääres paiknevad paremal Informatsiooni Instituut, Ametiühingute Nõukogu (hoone 19. saj. lõpust, arh. K. Wilcken), kaubandustehnikum (ehit. 1935—37, H. Johanson), EKP KK Partei Ajaloo Instituut, vasakul T-e haigla (1909—39, arhitektuurimälestis), *Inseneride Maja, Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut ja ENSV Haridusministeerium. T-l asuvad ka «Tööjõureservide» spordihoone, ENSV Laste Ekskursiooni ja Turismi Keskmaja, veetorn (1881—82) ning põhja pool *Vabastajate väljak. — T. on Tallinna vanimaid asustusalasid, seal on muinasaegne asulakoht. Keskaegne T-e eeslinn põletati nii Liivi

Tuletornid. Tallinna Lõunatuletorn • Tallinna Põhjatuletorn

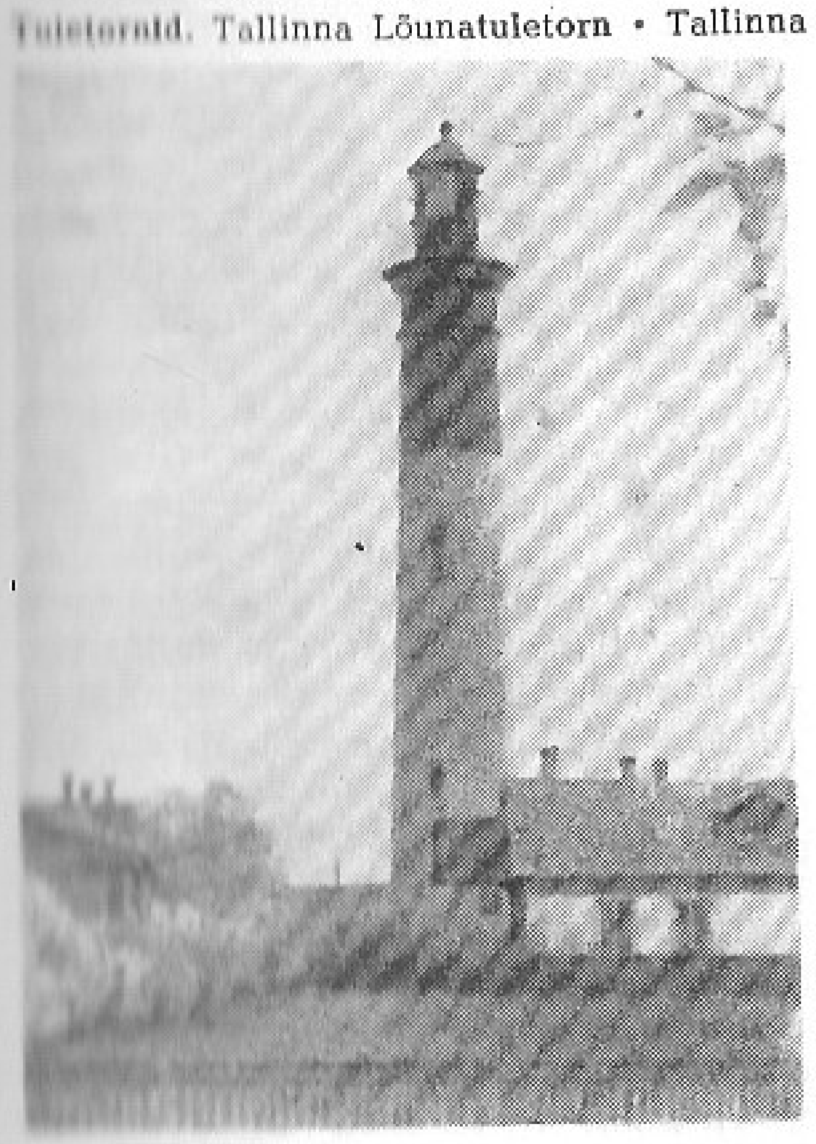

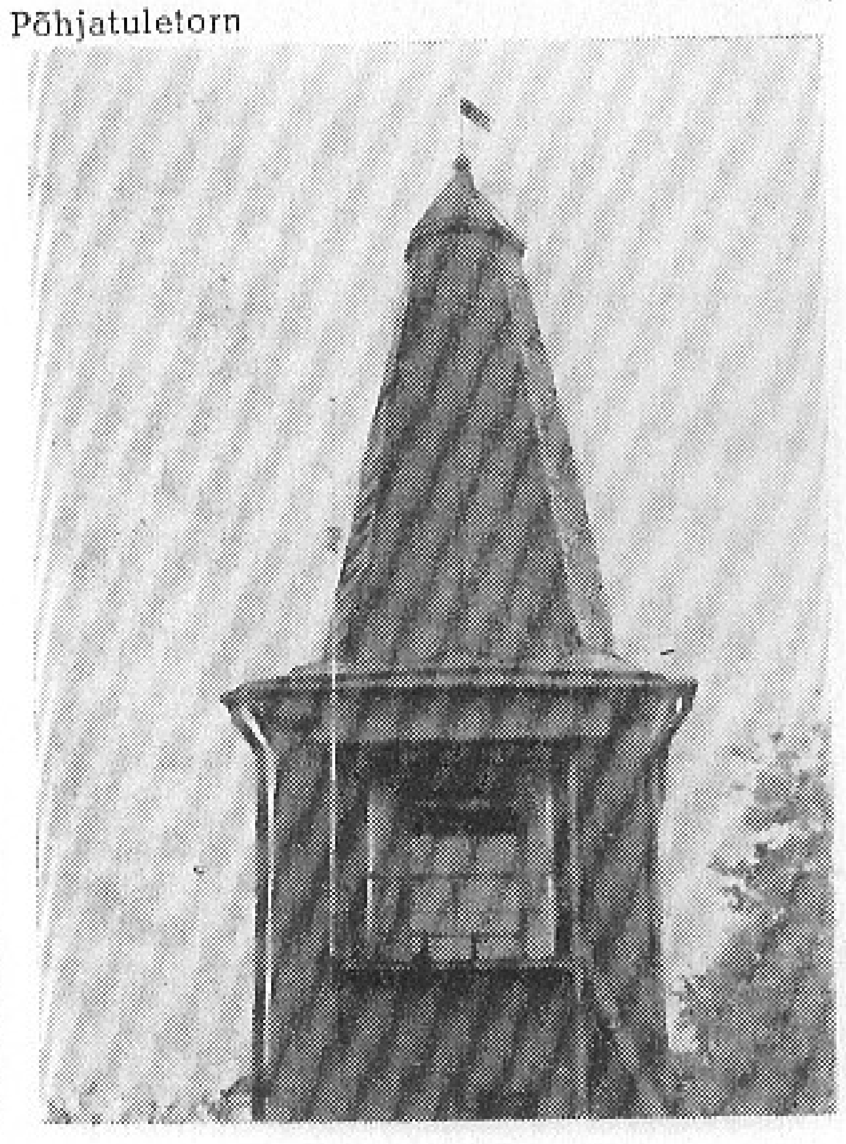

sõjas kui Põhjasõjas maha. 19. saj. rajati T-e piirkonda mitu suvemõisat (*Königsthal, Friedheim*). Enne nõukogude võimu taaskehtestamist peeti T-e haigla ruumes EKP 1940. a. aprillikonverents. T. (saksa k. *Sankt Antonis-Berg*) on nime saanud Antoniuse kabeli järgi, mis asus ligikaudu nüüdse haridusministeeriumi hoone kohal; sealsamas oli 1670—1710 ka soome ja eesti koguduse vana Kaarli kirik.

TÄHETORN, Tallinna T. (Hiiu, Tähetorni park), ENSV TA Astrofüüsika ja Atmosfäärifüüsika Instituudi (keskus Tõraveres) koosseisu kuuluv rahvaobservatooriumi tüüpi uurimisasutus (uurimistööd teevad ka amatöörastronoomid), paikneb end. Glehni tornis (ehit. 1910. a., rekonstrueeriti tähetorniks 1962. a.). Vaatlusi tehakse Cassegraini tüüpi reflektoriga (48 cm), uuritakse varjutusmuutlikke kaksiktähti ja muutlikke tähti. Juhataja on a-st 1962 P. Kalv.

TÄHETORNI PARK, Glehni park, on metsapark Nõmmel, Mustamäe liiviku harjal; pindala 19,9 ha. Pargi rajas 1880. a. Jälgimäe mõisnik N. von Glehn ühtaegu lossiga, milles pärast taastamist on Polütehnilise Instituudi taidlusmaja. Parki ehitas Glehn vaatetorni (praegu Tallinna *Tähetorn), omapärase kasvuhoone (varemeis) ja kummalisi skulptuure (Kalevipoeg ja lohe, rahvasuus Glehni kurat ja krokodill), millest on säilinud ainult riismed. Omaaegne haljastus on asendunud looduslike puude ja põõsastega: valdab mänd, leidub haaba, kaske ja pihlakat, vähem tamme. Tihedat puistut kasvab u. 15 ha-l, pargi idaossa on rajatud spordiväljak. Põhja pool liitub T. p-ga Mustamäe allikalisel nõlvaalusel olev Vana-Mustamäe metsapark.

Tähetorn

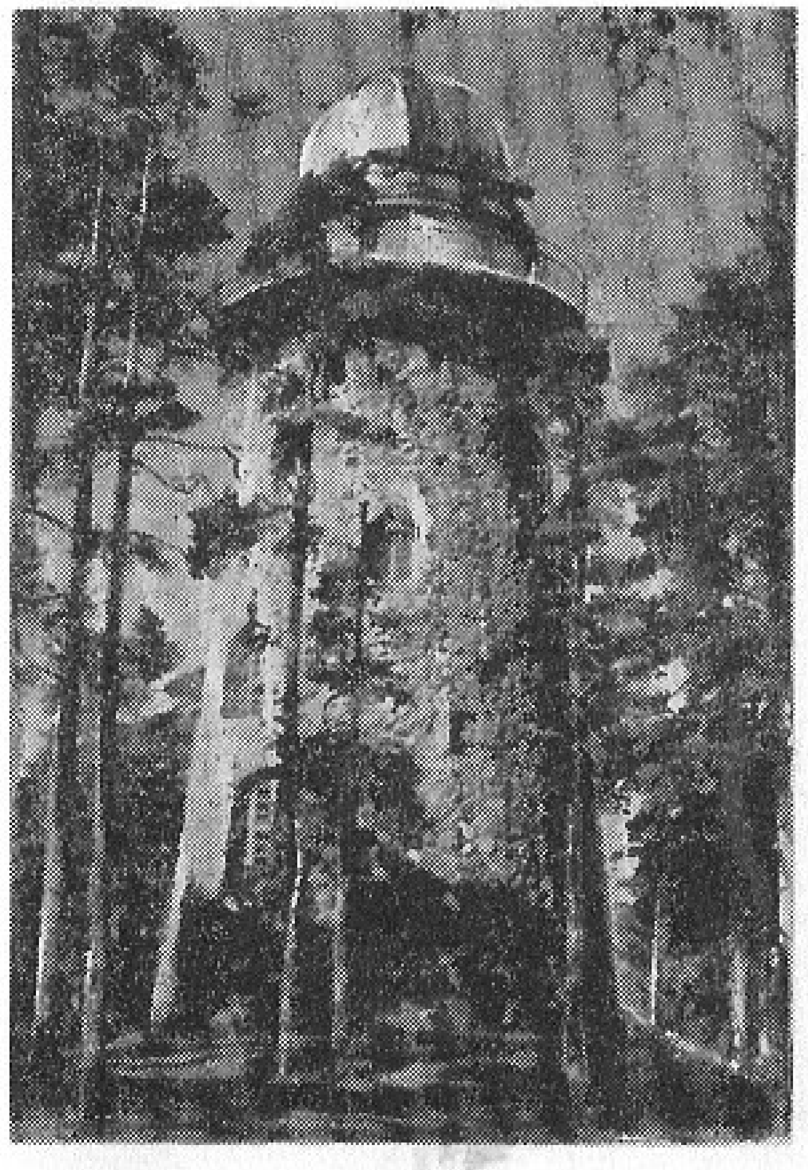

TÄITEVKOMITEE, Tallinna Linna Rahvasaadikute Nõukogu T. (Võidu väljak 7), on Tallinna linnanõukogu (*Rahvasaadikute Nõukogu) kollegiaalne täitev ja korraldav organ, mille valib linnanõukogu oma saadikute hulgast. T. tegutseb teda valinud linnanõukogu koosseisu volituste tähtaja piires. Ta annab vahetult aru nii linnanõukogule (vähemalt korra aastas) kui ka kõrgemalseisvale täitvale ja korraldavale organile — ENSV Ministrite Nõukogule; valijaile antakse aru ka töökollektiiviti ja elukohati korraldatavail koosolekuil. T. lahendab kõiki küsimusi, mis on antud linnanõukogu pädevusse ega kuulu arutamisele ainuüksi linnanõukogu istungjärgul. Töövorm on istung, neid korraldatakse vähemalt 2 korda kuus. T. otsused ja korraldused on kohustuslikud kõigile Tallinna halduspiires asuvaile ettevõtteile, asutustele ja organisatsioonidele, ametiisikuile ja kodanikele.

Linna elu korraldamiseks on T-l valitsused, osakonnad jm. allüksusi. Funktsionaalsed osakonnad alluvad ainult T-le, kuna harukondlikud valitsused ja osakonnad kuuluvad ühtlasi asjakohase ministeeriumi või riikliku komitee alluvusse. Linnamajanduse tootmis- ja ekspluatatsiooniettevõtteid ning kultuuri-, haridus- ja tervishoiuasutusi juhib T. oma valitsuste ja osakondade kaudu; otse T-le allub Tallinna Remondi- ja Ehitustrust.

Tallinna varasemad linnavalitsusorganid on olnud raad (magistraat) ja linnavalitsus. Raad täitis nii kohaliku võimuorgani kui ka täitva ja korraldava valitsusasutuse funktsiooni. Esimese T. (45 liiget) valis 3. III 1917 Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu. Pärast nõukogude korra taaskehtestamist moodustati ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi 17. I 1941 seadlusega kohalike nõukogude t-d ja nimetati nende juhtkonnad. Tallinna T. esimees oli K. Seaver, esimehe asetäitja A. Kiidelmaa ja sekretär L. Hammer. Pärast fašistlikku okupatsiooni alustas T. 23. IX 1944 taas tegevust esimees A. Kiidelmaa juhtimisel, esimene istung peeti 2. X 1944. Hiljem on T. esimehed olnud A. Hendrikson (1945—61), J. Undusk (1961—71), I. Kallion (1971—79) ja A. Norak (a-st 1979).

Nüüdses kohas asub T. 1963. a-st, varem oli peahooneks *raekoda.

Tallinna Linna Rahvasaadikute Nõukogu Täitevkomitee allüksused (15. VII 1979)

	Aadress[1]	Juhataja
Arhitektuuri ja Planeerimise Peavalitsus	Kinga t. 6	D. Bruns
Elamute Valitsus		V. Roosiaas
Kapitaalehituse Valitsus		K. Ehala
Haljastute Valitsus		E. Parmet
Gaasifikatsiooni Valitsus		R. Land
Kommunaalmajanduse Valitsus		K. Rätsep
Kultuurivalitsus	Võidu väljak 10	T. Järvis
Kaubandusvalitsus		H. Tonsiver
Siseasjade Valitsus	Lubja t. 4	K.-E. Alaväli[2]
Teenindusvalitsus		R. Martin
Elamispinna arvestuse ja jaotamise osakond	Kinga t. 6	V. Saluste
Haridusosakond	Kinga t. 6	E. Hurt
Kaadriosakond		L. Repson
Olümpia purjeregati ettevalmistamise osakond	Narva mnt. 11	M. Mark
Organisatsioonilis-juriidiline osakond		K.-V. Propst
Perekonnaseisuosakond	Pärnu mnt. 8	U. Veering
Tervishoiuosakond		L. Rätsep
Transpordiosakond	Võidu väljak 10	E. Jürisoo
Välissuhete osakond		K. Läll
Üldosakond		I. Mihelson
Plaanikomisjon		H. Meressoo[3]
Kehakultuuri- ja Spordikomitee	Mündi t. 3	R. Tõlp[3]

[1] märgitud ainult allüksustel, mis ei paikne Võidu väljak 7 [2] ülem [3] esimees

Tallinna Linna Rahvasaadikute Nõukogu Täitevkomitee XV koosseis (15. VII 1979)
Esimees A. Norak
Esimehe esimene asetäitja Z. Šiškina
Esimehe asetäitjad J. Lepp, H. Lumi, R. Liiv ja J. Koldits
Sekretär E. Pragi
Liikmed N. Johanson, N. Ganjušov, R. Kivila, U. Elmi, R. Metsar, H. Sikk, H. Meressoo, H. Tonsiver, V. Brovtšenko ja E. Vaim

TÄNAVAD. Tallinnas hakkas t-id tekkima 11.—12. saj. Vanalinna tänavastik (*Harju t., *Karja t., *Lai t., *Pikk t., *Rataskaevu t., *Viru t. jt.) kinnistus enam-vähem nüüdsel kujul

Tallinna Linna RSN **Täitevkomitee** hoone

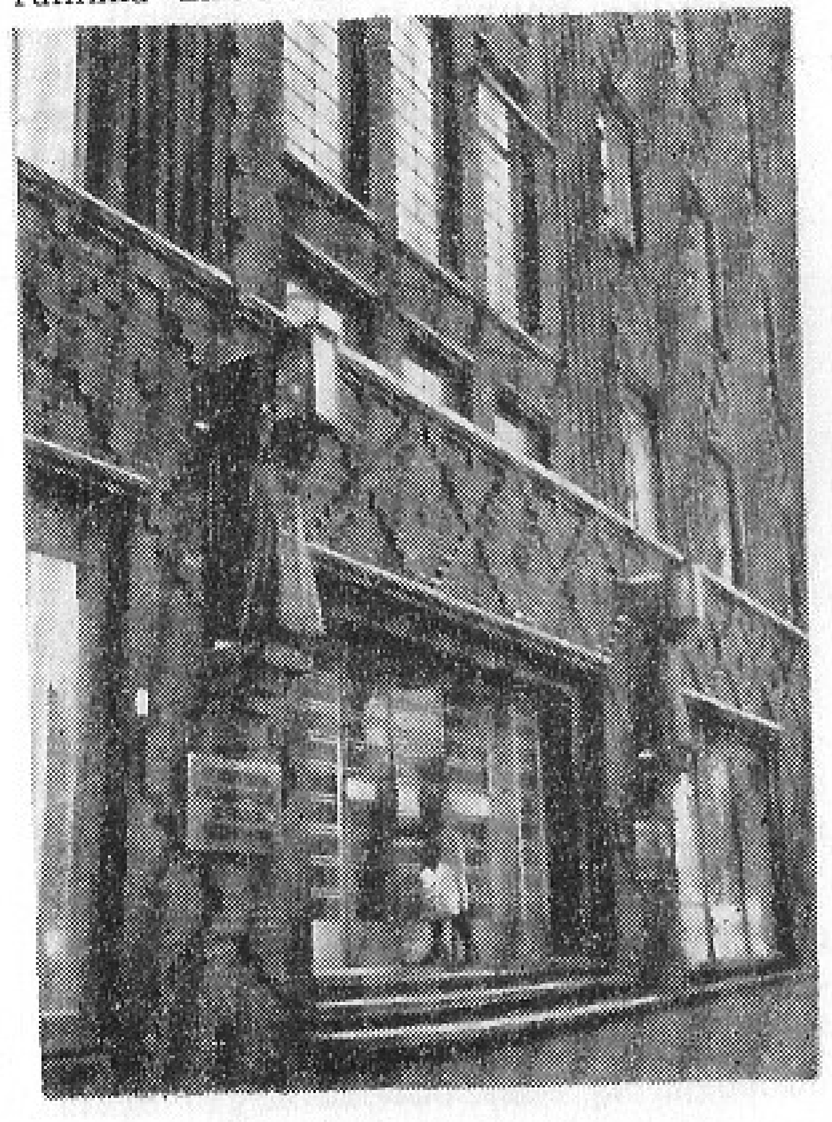

Tööliste Kelder

13.—14. saj. Vanimad ürikuis mainitud t-animed on ladina- ja alamsaksakeelsed. Nimesiltidega hakati t-id tähistama 1839. a. Nüüdisajal on Tallinnas üle 1200 t-a. Tähtsaimad linnast väljuvad t-d on *Leningradi mnt., *Narva mnt., *Paldiski mnt., *Pärnu mnt. ja *Tartu mnt. Kose, Merivälja, Mustamäe, Muuga, Mähe, Väike-Õismäe ja osa Pirita t-id nimetatakse teedeks, samuti mõningaid mujalgi asuvaid t-id, mille nimi tähistab sihtkohta (näit. Paljassaare tee ja Rahumäe tee). Paljude nimede aluseks on kunagised käsitööliste töökojad (näit. Kullassepa t.), kirikud (Niguliste ja Oleviste t.), muud hooned või asutused (Apteegi, Hospidali, Kohtu, Kooli, Raekoja, Sauna ja Toomkooli t.), käitised (Veski t.) või nende tooted (Saia käik, Betooni, Jahu, Katusepapi, Lubja, Paneeli ja Telliskivi t.), pinnas ja pinnavormid (Künka, Liiva, Liivalaia, Liivaluite, Liivamäe, Mäe, Mäekalda, Raba ja Soo t.). Lilleküla on t-ile antud lillede ja lindude, Maarjamäel puude, Muugal heintaimede ja Mähel ilutaimede nimesid. Silmapaistvate (haril. paikkonnaga seostumatute) isikute nimesid hakati Tallinna t-ile andma 1887. a. 1978. a. oli linnas 74 isikunimelist t-t, sealh. V. I. Lenini pst. ja Karl Marxi pst. 22 t-t on nimetatud kirjanike järgi (V. Belinski, N. Gogoli, A. Herzeni, V. Majakovski, N. Nekrassovi, A. Alle, E. Bornhöhe, F. R. Faehlmanni, A. Kitzbergi, L. Koidula, F. R. Kreutzwaldi, F. Kuhlbarsi, J. Kunderi, H. Leberechti, M. Metsanurga, J. Mändmetsa, J. Pärna, A. Reinvaldi, E. Särgava, J. Sütiste, A. H. Tammsaare ja E. Vilde), 14 revolutsionääride järgi (M. Kalinini, J. Anveldi, V. Kingissepa, J. Kreuksi, J. Käsperti, J. Lauristini, A. Leineri, H. Pöögelmanni, I. Rabtšinski, J. Sihveri, A. Tiivase, A. Tisleri, J. Tombi ja R. Vakmanni), 8 heliloojate järgi (P. Tšaikovski, K. A. Hermanni, A. Kapi, J. Kappeli, A. Lätte, P. Süda, R. Tobiase, K. Türnpu), 6 Vene ja Nõukogude väejuhtide ja sõjasangarite järgi (P. Nahhimovi, A. Suvorovi, I. Fedjuninski, A. Matrossovi, J. Nikonovi ja J. Laari), 6 kunstnike järgi (A. Adamsoni, J. Köleri, A. Laikmaa, K. Raua, A. Weizenbergi ja E. Viiralti), 5 teadlaste järgi (M. Lomonossovi, I. Mitšurini, A. Popovi, F. J. Wiedemanni ja H. Moora), 3 muistsete sõjasangarite järgi (Lembitu, Imanta ja Vesse) ning 2 eesti rahvusliku liikumise tegelaste järgi (J. V. Jannseni ja C. R. Jakobsoni). Isikunimelised on ka kosmonaut J. Gagarini pst., maletaja P. Kerese t., näitleja A. Lauteri t. ja laulja G. Otsa t., värvalite Mackerite järgi on nime saanud Maakri t. ja Saaremaalt Tornimäe külast pärit töömehe Tornimäe Adama järgi Tornimäe t. 17 t-t (näit. Endla t., Järvevana tee, Olevimägi ja Sulevimägi) kannab mütoloogilise isiku ning 3 kirjandusteose tegelase nime (Tasuja, Vambola ja Väikese Illimari t.).

Bibl.: K i v i, A. Isikunimelised tänavad Tallinnas. — Tallinn: Eesti Raamat, 1977. — 128 lk., ill.
K i v i, A. Tallinna tänavad. — Tallinn: Valgus, 1972. — 203 lk., ill.

«TÖÖJÕURESERVID». Üleliiduline Vabatahtlik Spordiühing «T.» hõlmab põhiliselt kutsekoolide kehakultuurikollektiive. Eesti NSV-s juhib neid «T-de» Eesti Vabariiklik Nõukogu (Tuvi t. 12, asut. 1945. a.), mille esimees on a-st 1955 A. Šiškin. 1978. a. kuulus Eestis «T-desse» 35 kollektiivi (13 850 liiget), Tallinnas 14 kollektiivi (6231 liiget). Harrastatakse 7 spordiala, parimaid saavutusi on laskmises, lauatennises, ujumises ja sportvõimlemises. Tähtsamaid baase on Tallinnas *«T-de» spordihoone ja Toompargi staadion; tegutsevad ka Tehniliste Spordialade Klubi (Tulbi t. 9), maadluskool (asut. 1970, 212 õpilast), võimlemiskool (1972, 204 õpilast) ja ujumiskool (1977, 208 õpilast). Baaside kasutamist korraldab «T-de» Spordikombinaat (asut. 1973). Nimekaimaid «T-de» sportlasi on olnud maadleja A. Englas.

«TÖÖJÕURESERVIDE» SPORDIHOONE (Tuvi t. 12) on võimlejate ning ujujate peamine võistlus- ja treeningubaas. 1973. a. valminud hoones paikneb Tallinna suurimaid (18×42 m) ja moodsaimaid võimlasaale ning 25 m pikkune 6 rajaga ujumisbassein, peale selle on seal «Tööjõureservide» Eesti Vabariiklik Nõukogu, spordikombinaat ning ujumis- ja võimlemiskool.

TÖÖLISTE KELDER (Estonia pst. 8), *Ajaloomuuseumi filiaal, asub M. *Gorki nim. Tallinna Keskraamatukogu hoone keldrikorrusel, kus (end. linnavalitsuse kartulikeldris) 1921—24 paiknesid Tallinna legaalsete töölisorganisatsioonide keskused; ekspositsioon kajastab selle ajajärgu töölisliikumist. Muuseum avati 1957. a. 1. I 1979 oli fondis 355 säilikut.

Bibl.: Tööliste Kelder / Koost. A. Sõmera. — Tallinn: Perioodika, 1976. — 24 lk., ill.

«TÖÖSTUSAPARAAT», Tallinna Tootmiskoondis «T.» (Masina t. 1), on moodust. 1978. a. Tallinna Aparaaditehasest (asut. 1976. a., kui ühendati Tallinna Kontrollmõõduriistade Katsetehas ja Tallinna Mõõduriistade Tehas) ning Kulumõõtjate Spetsiaalsest Konstrueerimis-Tehnoloogiabüroost (asut. 1978. a.). Põhitoodang on induktsioonkulumõõturid, kontaktitud andurid, radioaktiivsete isotoopidega mõõteriistad ja garaažiseadmed. 1978. a. lõpus oli töötajaid 1478, dir. on a-st 1978 A. Kuzmenko.

U

«UKU», Rahvakunstimeistrite Koondis «Uku» (M. Lomonossovi t. 29), rahvakunstipärase kujundusega meeneid ja kingitusesemeid valmistav koondis, on asut. 1966. a. Enamik toodangut on tekstiilkaup: käsitsi kootud ja heegeldatud esemed (kindad, kampsunid, rätid), käsitelgedel kootud tekid, sõbad, sallid ja saunalinad. Valmistatakse ka metallist kaelaehteid, sõlgi ja preese, vasknõusid, sepiseid, puidust laastukorve, õllekanne ja veimevakku, nahast kotte, karpe, võid jms. Koondisel on 15 tootmisjaoskonda. 1978. a. avati uus esinduskauplus (Pikk t. 9). Töötajaid oli 1979. a. 1586, neist Tallinnas 415. Dir. on a-st 1970 M. Mets.

V

VABADUSE PUIESTEE, Nõmme lõunaosa tähtsaim liiklustee, algab Liiva raudteejaama lähedalt Männiku teelt, läbib Hiiu lõunaosa ja jõuab Pääskülas 6. km-l Pärnu mnt-ni; üldsuund on lääneedelasse. Peaaegu kogu tänavat ääristab väikehoonestus. Puiestee rajati 1920. a-il, osalt omaaegse Peeter Suure merekindluse raudteeharu muldkehale. Tänava nimi pärineb 1927. a-st, 1940—41 kandis ta 21. Juuni pst. nime.

VABARIIKLIK HAIGLA, Tallinna V. H. (Ravi t. 18), on Eesti NSV suurimaid raviasutusi ning meditsiinialase organisatsioonilise ja metoodi-

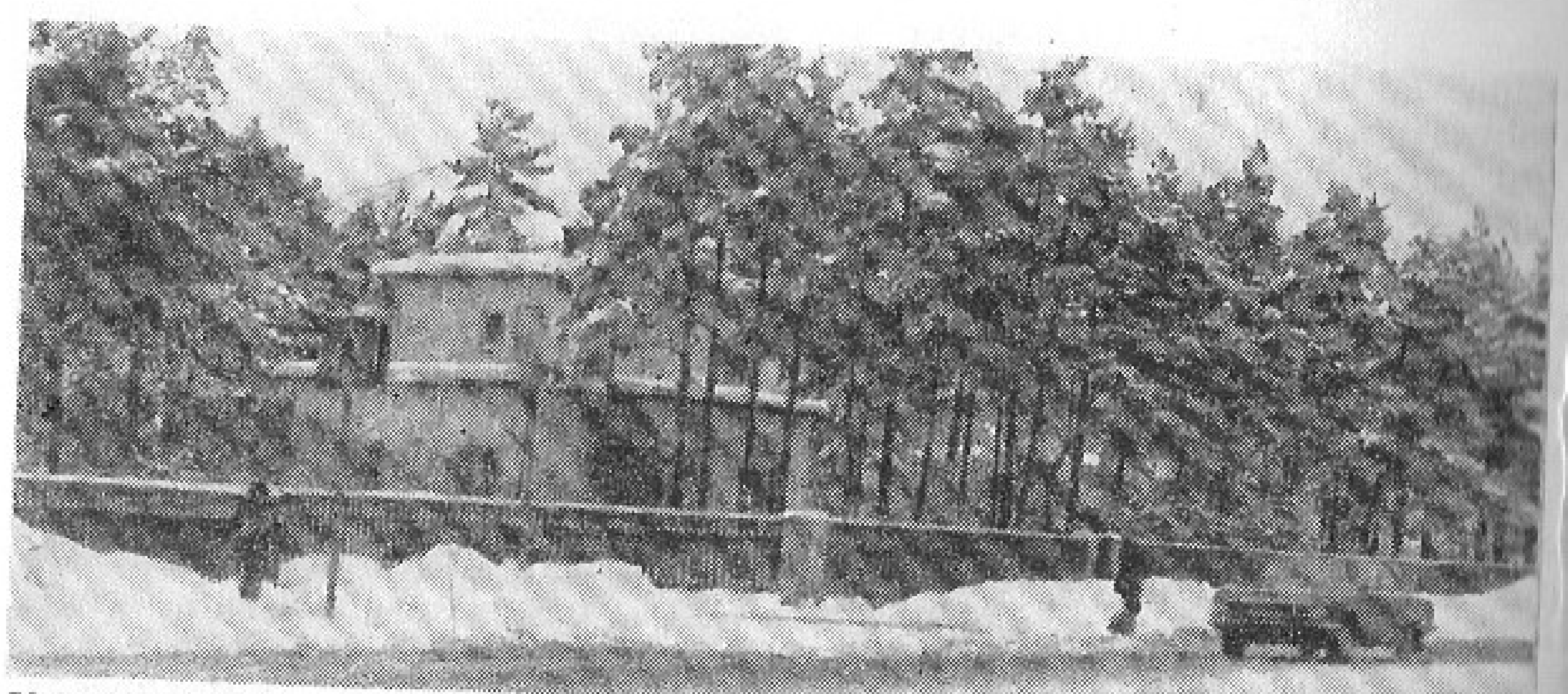

Vabaduse puiestee

katöö keskusi. Haigla eelkäija oli 1785. a. rajatud Priihospidal (raviti enamasti tasuta); kodanlikul ajal oli ta linnavalitsusele kuuluv tasuline raviasutus ja kandis Linna Keskhaigla nime. V. H-s on 2 sisehaiguste osakonda, üldkirurgia-, lastekirurgia-, neurokirurgia-, uroloogia-, stomatoloogia-, traumatoloogia-, silma- ja kõrvaosakond, 3 sünnitus-, 2 günekoloogia- ja 2 vastsündinute osakonda, raseduspatoloogia- ja lasteosakond, erikabinette (näit. angiograafia- ja radioisotoopdiagnostikakabinet) ning -laboratooriume. Voodikohti on 800, neist 260 sünnitus- ja günekoloogiaosakondades. Teenindatakse eeskätt Põhja- ja Lääne-Eestit, aastas ravitakse keskm. 20 000 haiget. Haigla polikliinik annab konsultatsiooni 43 meditsiinierialal (aastas u. 60 000 patsienti). 1. I 1979 oli töötajaid 946, neist 194 arstid ja 11 farmatseudid. Arst A. Vares on sotsialistliku töö kangelane. Peaarst on a-st 1979 T. Velgre.

Vabastajate väljak. Vabastajate mälestussammas

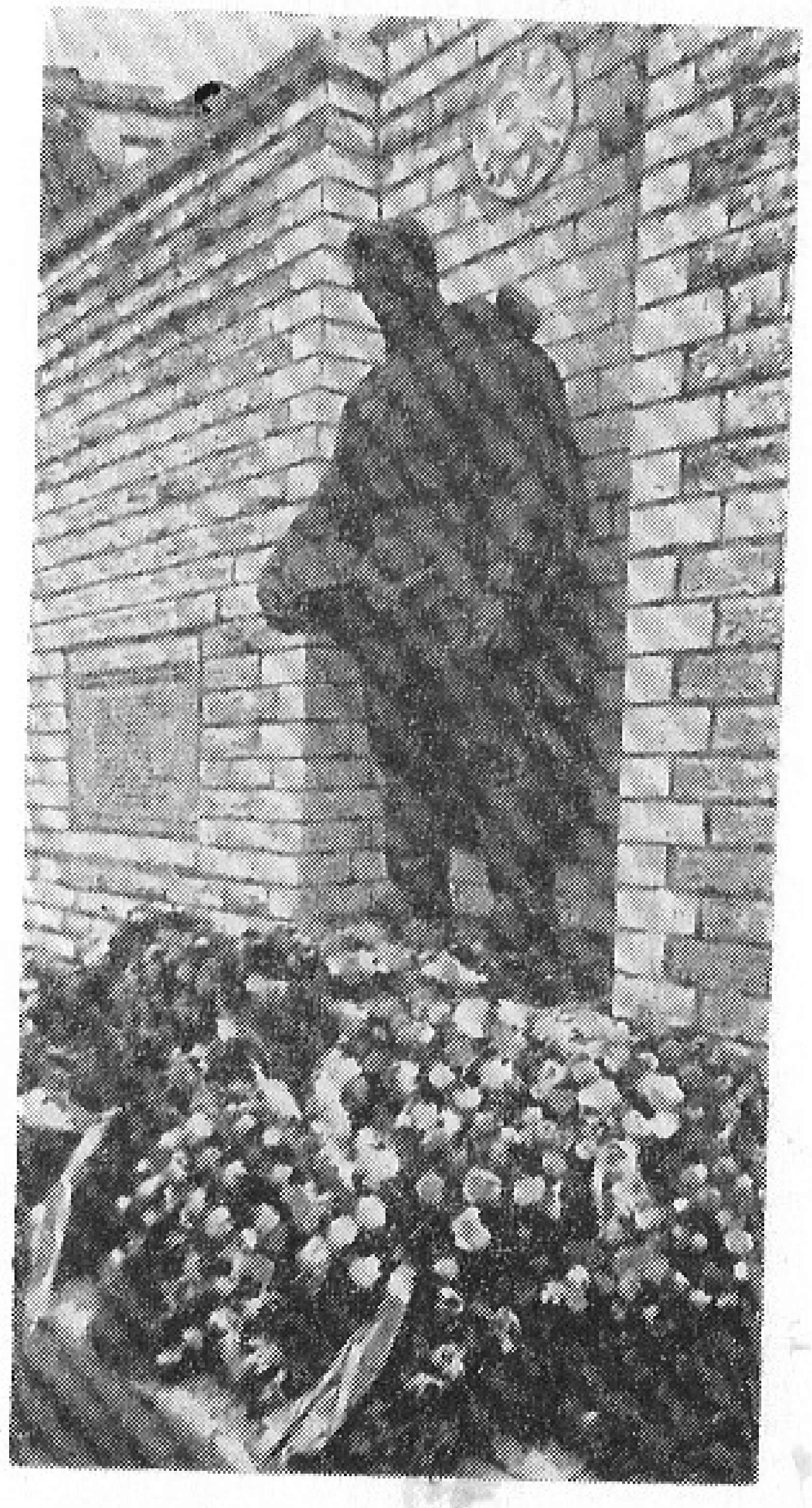

VABASTAJATE VÄLJAK on väike kolmnurkne paekivimüüriga piiratud haljasala Tõnismäe põhjaosas. 25. IX 1944 maeti sinna Tallinna vabastamisel langenuid (Nõukogude armee polkovnik K. Kolesnikov, alampolkovnikud Kotelnikov ja M. Kulikov, major V. Kuznetsov, kaptenid A. Brjantsev, I. Serkov ja I. Sõssojev, leitnandid V. Volkov ja I. Lukanov, vanemseersant S. Hapikalo, seersant V. Davõdov, vanem J. Varšavskaja ja jefreitor D. Belov). V. v-ks nimetati haljasala 18. V 1945. Ajutise hauamärgi asemele püstitati 1947. a. mälestussammas: halli paemüüri ees langetatud päi seisev pronksist sõjamees (skulptor E. Roos, arh. A. Alas). 26. IX 1964 süüdati mälestussamba ette Igavene

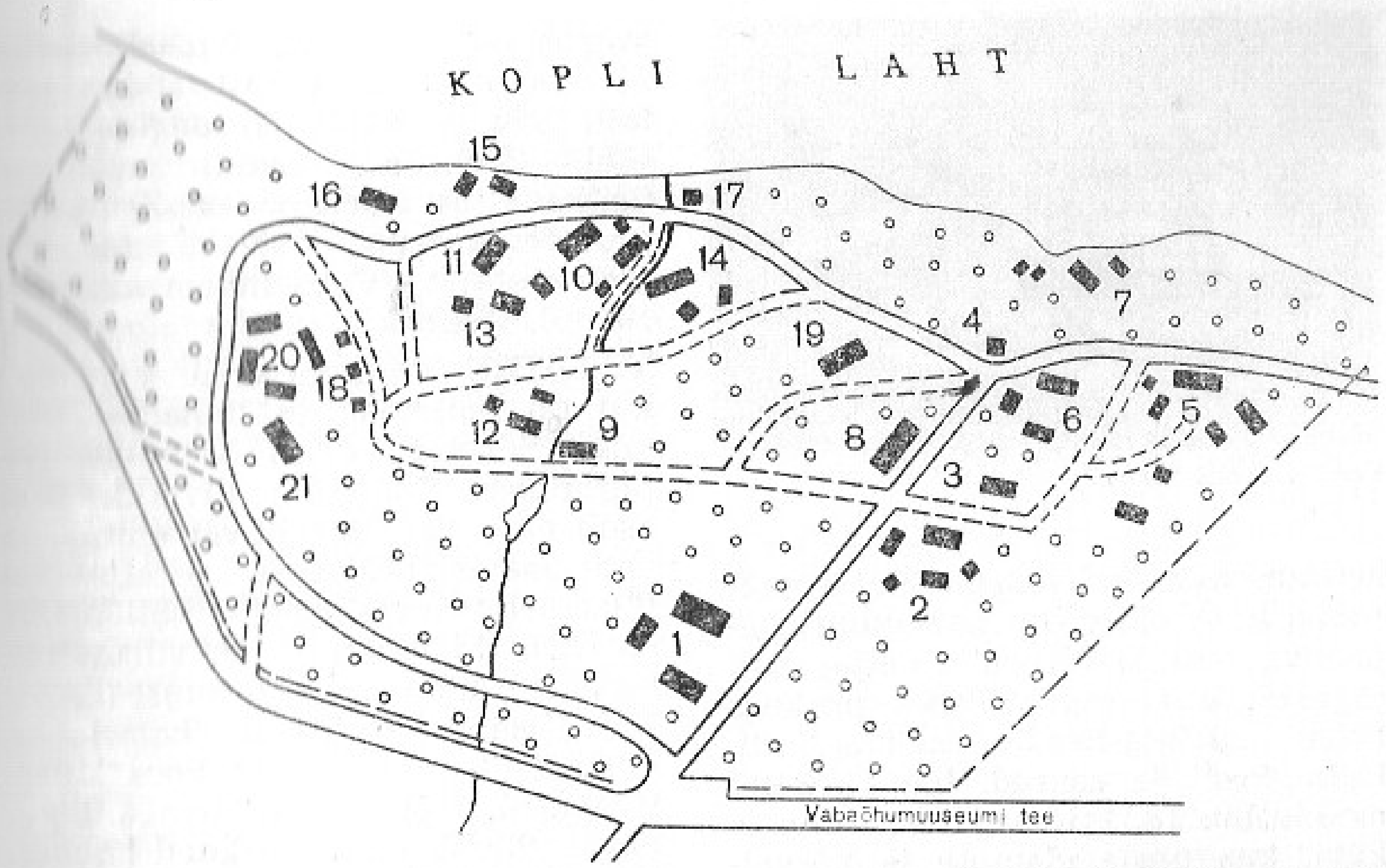

Vabaõhumuuseum. **1** Lääne-Eesti talu 18. saj. keskpaigast **2** Lääne-Eesti talu 19. saj. II poolest **3** Lääne-Eesti kehvikumaja 19. saj. lõpust **4** Lääne-Eesti pukktuulik 19. saj. II poolest **5** Põhja-Eesti talu 19. saj. keskpaigast **6** Põhja-Eesti talu 19. saj. lõpust **7** Põhja-Eesti kalurihooned 19. saj. II poolest **8** Kolu kõrts **9** Põhja-Eesti vesiveski **10** Lääne-Saaremaa talu 18. saj. lõpust **11** vennastekoguduse palvemaja **12** Muhu väiketalu 19. ja 20. saj. vahetusest **13** Muhu talu 19. ja 20. saj. vahetusest **14** Hiiumaa talu 19. saj. II poolest **15** võrgumajad **16** hiidlaste rändpüügimaja **17** Hiiumaa pukktuulikud **18** pukktuulikud **19** Sutlepa kabel **20** Kagu-Eesti talu 19. saj. lõpust **21** Viljandimaa popsihooned 19. saj. lõpust **22** hollandi tuulik

Tuli. Tähtpäevamiitinguil pannakse ausamba juurde pärgi, pärgi on asetanud ka Tallinna külastanud välisdelegatsioonid.

VABATAHTLIKU TULETÕRJEÜHING, Eesti Vabariiklik V. T. Ü. (A. Matrossovi t. 1), Eesti NSV tuletõrjeühingute keskorganisatsioon, on asut. 1957. a. Ta juhib kohalike ühingute tööd, annab välja bülletääne «Tuletõrje Valvepostil» ja «На боевом пожарном посту». 1. I 1979 hõlmas V. T. Ü. 17 ühingut, mille 111 623 liiget (sealh. 26 207 alla 18 aasta vanust noort) kuulusid 1908 salka ja 261 komandosse. Esimees on a-st 1978 V. Nirk. — V. T. Ü-sse kuuluvas **Tallinna Tuletõrjeühingus** (asut. 1862, esimees a-st 1976 E. Lõhmus) oli 1. I 1979. a. 11 347 liiget (sealh. 3929 alla 18 aasta vanust noort), kes olid koondunud 293 salka ja 6 komandosse. Tallinna ühingul on puhkpilliorkester (Eesti NSV teen. orkester, peadirigent V. Loogna), segakoor «Sõprus» (Eesti NSV rahvakollektiiv, dirigent Ü. Pajur) ja rahvatantsuansambel «Tuisuline» (Eesti NSV rahvakollektiiv, kunstilised juhid O. ja S. Valgemäe).

VABAÕHUMUUSEUM, Eesti Riiklik V. (Vabaõhumuuseumi tee 12), on asut. 1957. a. ja paikneb Rocca al Mare metsapargis. Muuseumi ülesanne on koguda, uurida ja ekspo-

Kõrtsihoone Vabaõhumuuseumis

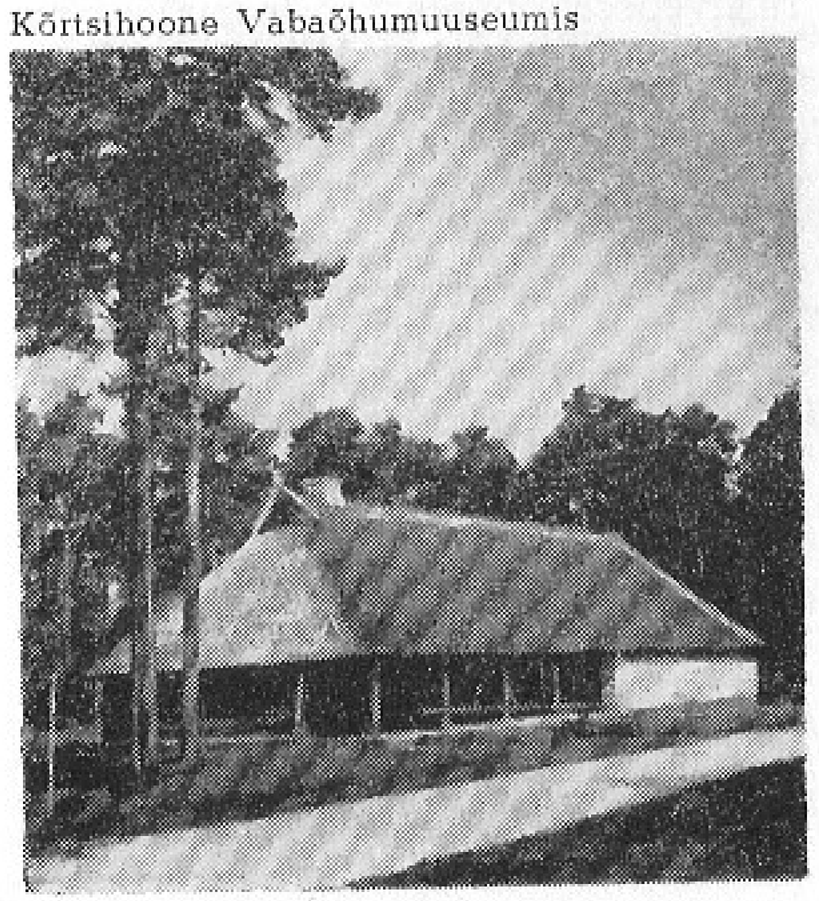

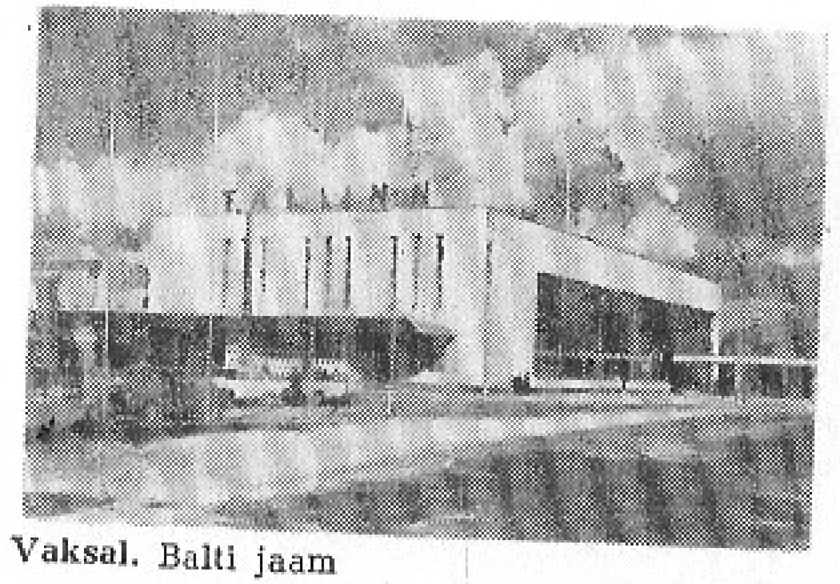

Vaksal. Balti jaam

neerida eesti rahvaarhitektuuri mälestisi koos olustikku ja kultuuri kajastava esemestikuga. Väljapanek jaguneb 4 etnograafiliseks piirkonnaks: Põhja-Eesti, Lõuna-Eesti, Lääne-Eesti ja saared. Iga piirkond moodustab 18. saj. — 20. saj. alguse küla, kus peale elamute ja kõrvalhoonete on tööga ja ühiskonnaeluga seotud hooneid (võrgumaju, vesi- ja tuuleveskeid, kõrts, kirik). 1. I 1979 oli hooneid rohkem kui 60 ja eksponaate üle 42 000. Muuseumis esinev rahvakunstiansambel *«Leigarid» loob külastajaile kujutluse endisaegsest külapeost. 1978. a. külastas V-i üle 150 000 inimese. Dir. on a-st 1972 L.-H. Paiken.

Bibl.: Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum / Koost. E. Vunder. — Tallinn: Perioodika, 1977. — 48 lk., ill.

VAKSAL, Tallinna V. (J. Gagarini pst. 35), Eesti NSV suurim raudteesõitjaid teenindav ettevõte, allub Balti Raudtee Eesti Raudteekonna reisiveoosakonnale. Jaamal on pagasiosakond ning Lillekülas, Tondil ja Järvel raudteepeatus. Teenindupunktid (piletikassad, teadete büroo, elektrooniline teatmesignalisatsioon) jm. vajalikud ruumid asuvad jaamahoones. 1978. a. teenindas V. rohkem kui 14 milj. sõitjat (ligi 40 000 ööpäevas). Suvel võtab ta ööpäevas vastu ja saadab välja kokku keskm. 142 paari ronge (koos lähirongidega). Kaugeim otserong sõidab Moskva vahet, kaugeim otsevagun Bresti vahet (suvel on kaugeimad Simferoopoli ja Sotši otsevagun). Lähirongide sihtkohad on Haapsalu, Kloogaranna, Pärnu, Tapa ja Viljandi. — Jaamahoone (Balti jaam) on ehit. 1870. a., kui valmis Balti raudtee. II maailmasõja ajal ta purustati, pärast sõda taastati. 1962. a. valmis lähirongide ootesaal, 1970. a. lõpetati peahoone ümberehitus. Peahoones asub ka raudteemuuseum. 1978. a. oli V-s 260 töötajat. Vaksaliülem on a-st 1956 E. Tambek.

VALDEKU (varasem nimi V a l d e k i) on paikkond ja linnaosa Ülemiste järvest edelas Männiku tee piirkonnas, Männiku liivikul. Seal asub mitu liiva tarvitavat ehitus- ja ehitusmaterjalitööstuse ettevõtet (Elamuehituskombinaat, «Silikaadi» Kvartsi, Männiku ja V. silikaattellisetsehh) ning uurimisasutusi (ENSV TA Keemia Instituudi katsetehas, Silikaatbetooni Instituut koos katsetehasega). Nõmme ja Liivaga külgnev aedlinlik elamupiirkond hoonestati 1920. a-il (valdav osa tänavaid sai nime 1927. a.), nüüdisajal on sinna püstitatud ka suurelamuid. Tööstuspiirkond hakkas tekkima 1930. a-te II poolel, kui tollase V. raudteepeatuse lähedale ehitati silikaatkivitehas «Kvarts». 1958. a. ühendati «Kvarts» naabruses tööd alustanud ehitusmaterjalitehasega «Männiku» ja 1973. a. see omakorda tootmiskoondisega «Silikaat». — Piirkond on nime saanud Männiku tee ja V. tänava nurgal asunud V. ehk Metsanuka kõrtsi järgi (1884 *Waldeck*, saksa k. 'metsanurk'). Nüüdisajal on hakatud Männiku tee ja «Männiku» tehase järgi kogu paikonda ka *Männikuks nimetama. V. r a b a on Pärnu raudtee ja Viljandi mnt. vahel asuv soo; pindala u. 22 km², turbakihi paksus keskm. 2 m. Rabas on Tammetalu ja Rätsepa järv ning palju laukaid.

«VALGUS» (Pärnu mnt. 10), raamatukirjastus, on asut. 1965. a. Ta annab välja pedagoogilist, teaduslikku, populaarteaduslikku, tehnikaja põllumajandusalast kirjandust, sõnastikke, käsiraamatuid jm. teatmeteoseid; ligi poole raamatuist moodustavad õpikud. Raamatutoodang on ligi 350 nimetust ja üle 5 milj. eks. aastas. «V.» on ilmutanud «Eesti nõukogude entsüklopeedia» (8 kd., 1968—76, lisaköide 1978). Dir. on a-st 1975 H. Kasesalu, peatoimetajad A. Lang (a-st 1975) ja G. Naan (a-st 1966).

VARSAALLIKA, Pirita jõe orus paekalda jalamil asuv paikkond, on osa *Koset (Kose-V.). Nime on ta saanud veerohke Varsaallika järgi, mis on ühenduses Lasnamäel Tondi raba servas oleva kurisuga. Allikast algav Varsaoja (pikkus 3,5 km) suubub Pirital merre. — Keskajal oli V. Väo linnamõisale kuuluv talu, kus peeti linna tööhoovi hobuste varssu, hiljem tekkis sinna küla.

«VASAR», Tootmiskoondis «V.» (Pärnu mnt. 139c), metalltooteid valmistav koondis, moodustati 1956. a. artellidest «Montaaž», «V.» ja «Metallprodukt» metallitöötlemistehasena «Montaaž»; 1960. a. nimetati ta Tallinna Metallitoodete Tehaseks (ühendati tehased «Montaaž» ja «Metallist»), praegune nimi pärineb 1969. a-st, kui temaga liideti Tartu Alumiiniumivabrik. «V.» toodab ukselukke, aiatööriistu, alumiinium-, email-, tsinkplekk- ja plekknõusid, muid majapidamistarbeid ja traati. Koondisel on tsehh Raplas, Ristil, Tapal ja Tartus («Almeta»). Töötajaid oli 1. I 1979. a. 2103, neist Tallinnas 1139. Dir. on a-st 1956 V. Kihno.

VEEPUHASTUSJAAM, *Ülemiste järv.

VELODROOM, *«Kalevi» velodroom.

VENE DRAAMATEATER, ENSV Riiklik V. D. (Võidu väljak 5), on asut. 1948. a. Trupp (u. 50 in.) moodustati peamiselt Moskva A. Lunatšarski nim. Riikliku Teatrikunstiinstituudi lõpetajaist. Esimene peanäitejuht (1948—51) oli V. Aksjonov. Teater on esitanud üle 260 lavastuse, neist u. 170 on olnud nõukogude dramaturgide teosed. Eesti kirjanike (E. Vilde, A. H. Tammsaare, A. Kitzbergi, A. Jakobsoni, E. Vetemaa, A. Liivese, R. Kaugveri, E. Ranneti jt.) teoseist on olnud 17 lavastust (külalislavastajad V. Panso, E. Kaidu ja L. Kalmet). Ainsana Eesti NSV teatreist on V. D. lavastanud kõik E. Vilde näidendid. Mängitud on ka vene (A. Ostrovski, A. Tšehhovi, N. Gogoli, L. Tolstoi, F. Dostojevski jt. teoseid) ja Lääne klassikat ning Lääne nüüdisteoseid. Igal aastal on teater andnud külalisetendusi väljaspool Eesti NSV-d (Moskvas 1966 ja 1978, Leningradis, Kiievis, Minskis, Riias, Vilniuses, Vene NFSV ja Ukraina oblastilinnades). 1979. a. töötasid teatris Eesti NSV rahvakunstnikud A. Bedredinova, L. Ševtsov ja J. Vlassov. Peanäitejuht on 1972. a-st V. Tšermenjov. Suurema osa lavastusi on kujundanud P. Linzbach, A. Peek, M.-L. Küla ja 1971—77 peakunstnik olnud V. Peil. 1977. a-st on peakunstnik J. Degtjar. 1950. a. anti V. D-le A. Jakobsoni «Kahe leeri» ja 1975. a. G. Bokarevi «Terasesulatajate» ning E. Hemingway «Kellele lüüakse hingekella» lavastuse eest Nõukogude Eesti preemia. — Teater asub endises «Gloria Palace'i» kinohoones (1925—26, arh. F. Skujiņš). Enne V. D-t kasutas hoonet oma maja taastamiseni (1947) «Estonia» teater.

VENE TÄNAV algab Vanalt turult ja kulgeb läbi vanalinna idaosa kirde suunas Olevimäeni; pikkus 400 m. Peamiselt elamutega hoonestatud tänavas paiknevad ka Tallinna Keskttelegraaf, Linnamuuseum, P. Kerese nim. Vabariiklik Malemaja jmt. asutust. Arhitektuurilist tähelepanu väärivad 1822—25 ehit. klassitsistlikku stiili Nikolai kirik (L. Rusca projekt 1807. a-st), dominiiklaste *Katariina kloostri säilinud osad (sealh. 19. saj. katoliku kirikuks ehit. refektoorium) ja lõik linnamüüri 15. saj. algusest pärineva Bremeni torniga. V. t-a koolimajas (nüüd 13. õhtukeskkool) on õppinud E. Vilde ja E. Bornhöhe. — Vana turu ja *Sulevimäel asunud vene kaupmeeste asula vahelise ühendusteena tekkinud tänava idaküljele rajasid 13. saj-st alates oma valdused Katariina, Roma ja Padise klooster ning lääneküljele Kärkna klooster; sellepärast nimetati tänavat varem ka Munga t-ks (ladina k. *platea monachorum*, 1364). 1872. a. kinnitatud saksakeelne nimi *Rüststrasse* tuleneb dominiiklaste kloostri viljaaidas asunud linna relvalaost.

Bibl.: R a i k ü l a, E., K a n g r o p o o l, R. Tallinn: Vene tänav. — Tallinn: Eesti Raamat, 1972. — 68 lk., ill. — Rööptekst vene, inglise, saksa ja soome k.

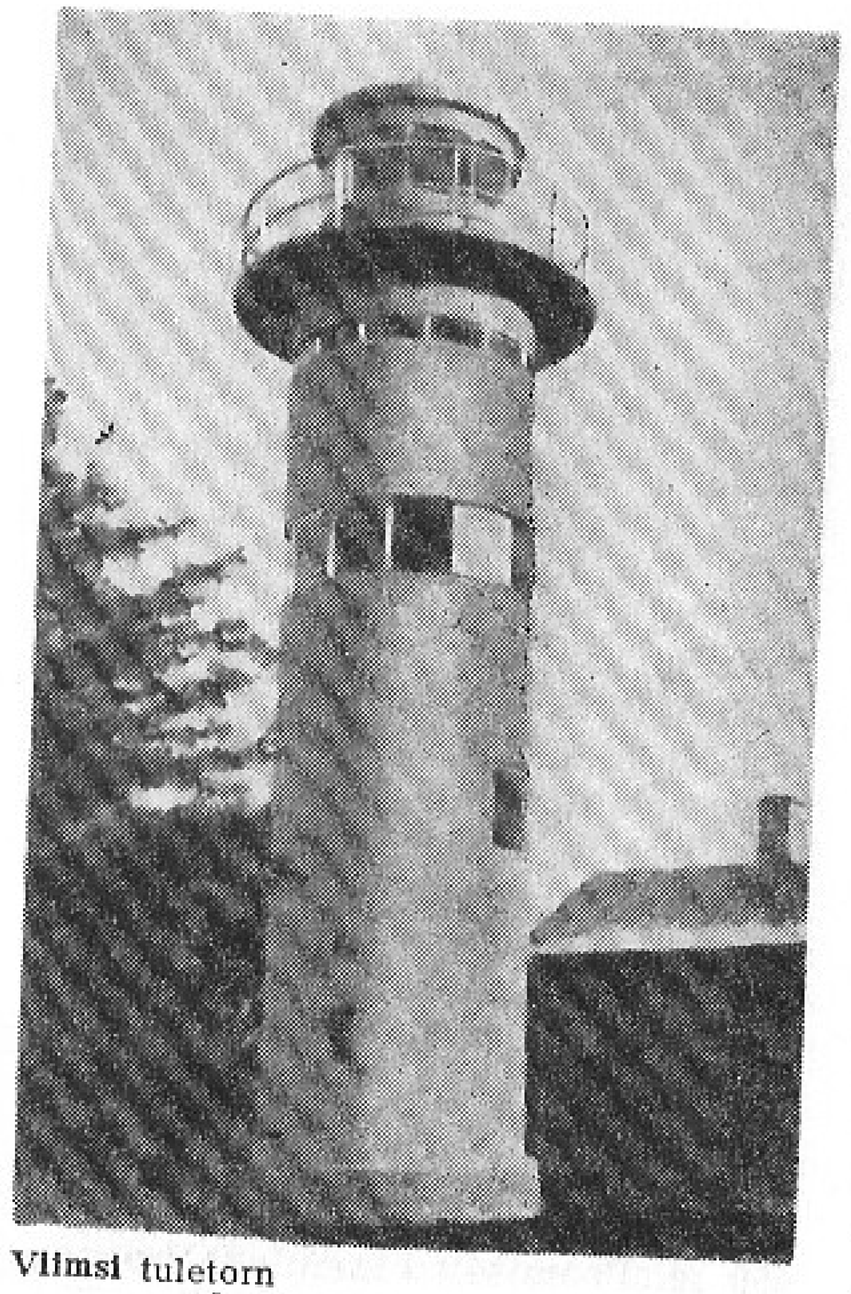

Viimsi tuletorn

VEREÜLEKANDE JAAM, Vabariiklik V. J. (Lai t. 15), on asut. 1941. a.; praeguses kohas paikneb ta 1960. a-st. Jaamas on vere konserveerimise ja verepreparaatide lüofiilse kuivatamise osakond ning kliiniline, bakterioloogia- ja standardseerumite laboratoorium. V. J. juhendab doonorlust jm. vereülekandealast tööd. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 75, sealh. arste 12. Peaarst on a-st 1973 R. Kolle.

VESKIMETSA on paikkond Kopli lahest lõunas *Veskimäe ümbruses ning Paldiski mnt. ja Harku raudtee vahel. Vt. ka Mustjõe.

VESKIMÄGI on loode—kagu-sihiline kõrgendik Paldiski mnt-st lõunas Mustjõe ja Väike-Õismäe linnaosa vahel; kõrgus kuni 17,9 m üle merepinna, pikkus 900 m ja laius 500 m. Kõrgendiku tuumaks on liivakivi ja kagus enamasti tardkivimiline kruus, rohked rändrahnud moodustavad kohati tiheda kivikülvi. Nüüdisajal kasvab V-l peale tamme-pärnametsa (28 ha) väikesi kuuse, lehise, nulu ja Murray männi kultuurpuistuid. Kagus jätkab V-e Joostimägi, sellest ja V-st Ehitajate tee pool on Rebasemägi (kõrgus 14,5 m). — Varem asusid V-l Haabersti mõisa häärber ja tuuleveski (töötas 19. saj. lõpuni, selle järgi on koht nime saanud). V-le ja temast lääne poole on kavandatud uus loomaaed.

VETELPÄÄSTEÜHING, ENSV V. (keskkomitee Ujula t. 5b), on asut. 1971. a. Ta korraldab ujumis-, vetelpäästjate, akvalangistide, tuukrite ja amatöörmootorpaadijuhtide kursusi ning ujumiskohtade valveteenistust, annab supelrandade, paadisadamate jms. kasutamise lube. 1. I 1979 oli ühingul 1362 (Tallinnas 313) kollektiivliiget, 36 426 (8930) üksikliiget, 1209 (264) algorganisatsiooni, 17 vetelpäästejaama ja 25 vetelpäästeposti. Tallinnas on Pirita vetelpäästejaam ja Harku vetelpäästepost, ühingu Tallinna komiteele allub ka Klooga vetelpäästejaam. V-u esimees on asutamisest alates E. Kaldma, Tallinna komitee esimees a-st 1975 Ü. Pärn. — Ühingu juures tegutsevad ENSV Vetelpääste Mitmevõistluse Föderatsioon (asut. 1971) ja ENSV Veeralliföderatsioon (1975).

«VETŠERNI TALLINN», *«Õhtuleht».

VIIMSI on alevik Viimsi kn-s, samanimelise poolsaare tüviosas Lubjamäe edelajalamil, Tallinnast 12 km; 401 elanikku (1978). Asulas on Pirita lillekasvatuse näidissovhoosi keskus, Aianduse Peavalitsuse konstrueerimis- ja tehnoloogiabüroo töökoda ning end. V. mõisa park. — Esimest korda on V-t mainitud 1241. a. külana (*Uianra ~ Vihama*), mõisa rajas 1471. a. Pirita klooster. Paikkonnana hõlmab V. ka Miiduranna, *Haabneeme ning Lubja ja Pärnamäe küla. Lubja külas on paekaldal V. ülemine tuletorn (ehit. 1939. a.).

VIIMSI POOLSAAR asub Tallinnast kirdes ja ulatub Soome lahte loodesuunaliselt; pindala u. 50 km², pikkus 10 km ja laius keskm. 5 km; lõpeb Rohuneemega. Poolsaare keskosas kõrgub paene Lubjamägi (51 m üle merepinna), mida kui Põhja-Eesti lavamaa jäänukkõrgendikku on nimetatud ka Viimsi saarlavaks. Rannikuala katab enamasti mets. Asustus paikneb peamiselt rannikul ja Lubjamäel. Rohkesti on suvilaid ja aianduskooperatiive (Haabneemes, Randveres jm.). Enamik V. p-t kuulub Viimsi kn-sse, Merivälja asub Tallinna piires.

E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut

Päevaosakonna teaduskonnad ja erialad	Üliõpilaste arv 1. X 1978	Päevaosakonna teaduskonnad ja erialad	Üliõpilaste arv 1. X 1978
keeleteaduskond	*499*	*matemaatika- ja füüsikateaduskond*	*332*
eesti keel ja kirjandus	93	matemaatika ja füüsika	104
vene keel ja kirjandus	260	üldtehnilised ained ja tööõpetus koos füüsikaerialaga	101
inglise ja saksa keel	95	joonistamine ja joonestamine ning tööõpetus	127
saksa ja inglise keel	51		
kehalise kasvatuse teaduskond	*199*	*pedagoogikateaduskond*	*331*
kultuuriteaduskond	*269*	pedagoogika ja algõpetuse metoodika	201
raamatukogundus ja bibliograafia	127	koolieelne pedagoogika ja psühholoogia	130
kultuurharidustöö	142		

E. VILDE MEMORIAALMUUSEUM (Roheline aas 3 / L. Koidula t. 34) asub hoones, kus E. Vilde elas 1927—33. Muuseum on asut. 1946. a., 1971. a. ühendati temaga halduslikult A. H. *Tammsaare Memoriaalmuuseum. 1. I 1979 oli fondis 6891 säilikut (memoriaalesemeid, dokumente, käsikirju, raamatuid, fotosid jm.). Dir. on a-st 1953 E. Treier.

Bibl.: E. Vilde memoriaalmuuseum Kadriorus / Koost. I. Tammekand, A. Altmäe. — Tallinn, 1968. — 61 lk., ill.

E. VILDE NIMELINE TALLINNA PEDAGOOGILINE INSTITUUT (lüh. TPedI) (Narva mnt. 41) on pedagoogikakõrgkool. Instituut koolitab koolide, koolieelsete lasteasutuste ja kultuuriasutuste töötajaid; on ka kaugõppe- ja ettevalmistusosakond (viimane a-st 1970). Üliõpilasi oli 1. X 1978. a. 2899 (neist 1630 päevaosakonnas), õppejõude oli 1. I 1979. a. 232 (sealh. 3 professorit ja 49 dotsenti; doktoreid 3, kandidaate 87). Tähtsamaid uurimissuundi: noorte vaimne arendamine, isiksuse areng kollektiivis, õpetamise metoodika, liigutuste juhtimise optimeerimine, organismi kohanemine vaimse ja kehalise pingutusega, spordisotsioloogia, raamatukogundus, raamatu-, pedagoogika- ja kooliajalugu. — TPedI eellane, 1919. a. asut. Tallinna õpetajate seminar, muudeti õpetajate instituudiks 1947. a. ja kõrgkooliks 1952. a., E. Vilde nimi anti asutusele 1955. a. 1955—78 on

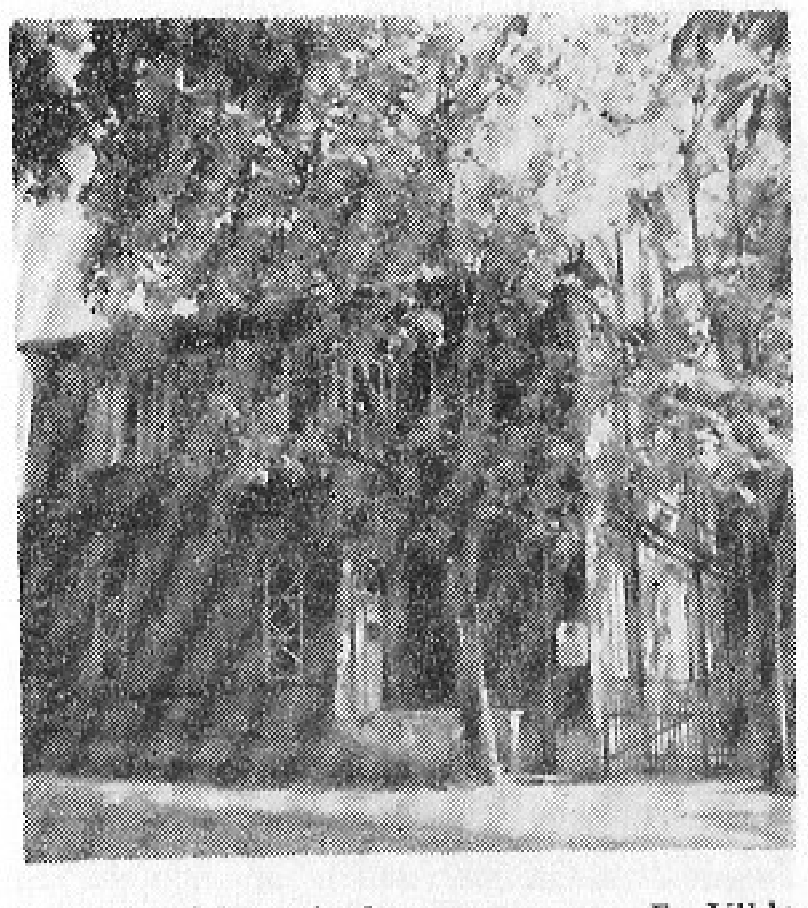

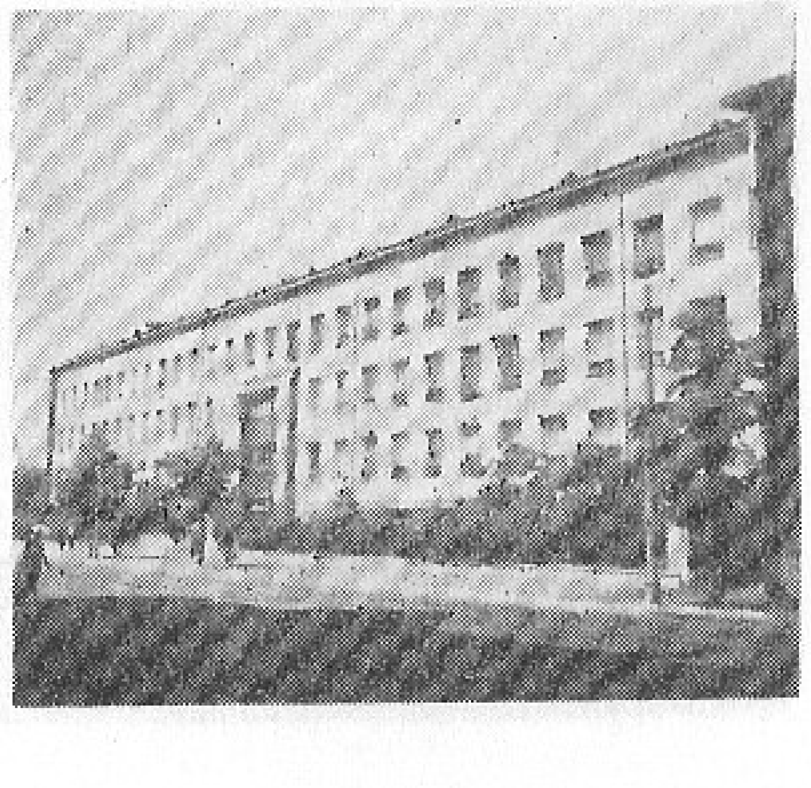

E. Vilde Memoriaalmuuseum • E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut

kooli lõpetanud 7814 in. Rektor oli 1973—79 K. Koger.

Bibl.: E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut, 1947—1972 / L. Andresen, I. Batarina, S. Hanson jt. — Tallinn, 1972. — 208 lk.

VILJANDI MAANTEE algab Liivalt Pärnu mnt-lt, suundub edelasse ja jõuab Raudalus 4,4 km kaugusel linna piirini. Maantee ääres asuvad metsamajandi keskus, kaubandus- ja tootmiskoondis «Loodus» ning «Raku» sovhoosi haldushoone. — Kunagise Raudalu kõrtsi järgi ka Raudalu (ehk Raudaru) mnt-ks nimetatav V. m. on vana kaubatee, mis viis Tallinnast Tõdva, Kurtna, Kehtna ja Eidapere kaudu Pärnusse ning teise haru kaudu Viljandimaale. 19. saj. hargnes ta Pärnu mnt-lt nüüdse Juurdeveo t. nurga kohal. Tollal nimetati teda ka Rapla mnt-ks. Nimi V. m. kehtestati ametlikult 1949. a.

VINEERI- JA MÖÖBLIKOMBINAAT, Tallinna V. ja M. (Pärnu mnt. 69), on Eesti NSV suurim puidutööstusettevõte. 1978. a. valmistati seal 24,4 milj. rbl. eest mööblit (sealh. 369 000 tooli, 3180 tualettlauda, 12 730 kappi, 14 044 voodit ja 23 084 magamistoakomplekti), 34 512 tm liimitud vineeri, 10 604 m^3 spooni, 7,8 milj. m^2 kattevineeri, 200 772 m^2 kilpparketti ja 90 006 m^2 mööblipeeglit. 1979. a. alguses oli kombinaadis 2861 töötajat. — 1877. a. asutati A. M. Lutheri ja tema kaasosaniku M. Makarovi saeveski; 1883. a. rajati tisleritöökoda, 1885. a. hakkas see esimesena Venemaal valmistama liitvineeri. 1898. a. muudeti käitis Lutheri perekonna aktsiaseltsiks. Et hõlbustada toodangu turustamist, asutati samal aastal sõsarühing «Venesta» (nimi on tuletatud ingliskeelseist sõnadest *veneer Estonian*). 1911. a. langes a/s. «A. M. Luther», millel oli vabrik ka Staraja Russas (a-st 1908) ja tütarühinguid Saksamaal ning Prantsusmaal (hiljem ka Soomes ja Lätis), «Venesta» kontrolli alla. Tallinna vabrik (1914. a. 2000 töölist) töötas I maailmasõjast 1940. a-ni alakoormusega. Suurem osa vabriku hooneid hävis II maailmasõja ajal. Pärast sõda käitis taastati ja rekonstrueeriti. 1945. a-ni kandis ta Lutheri Vineeri- ja Mööblivabriku ning 1945—68 Tallinna Vineeri- ja Mööblivabriku nime. 1977. a. anti kombinaadile Oktoobrirevolutsiooni orden. Dir. on 1961. a-st A. Štšennikov.

Bibl.: Kala, K., Karma, O., Karjahärm, T. Tallinna Vineeri- ja Mööblikombinaat, 1877—1977. — Tallinn: Eesti Raamat, 1977. — 247 lk., 24 l. ill.

VIRU TÄNAV, vanalinna peamisi äritänavaid, algab Vanalt turult ja suundub itta Viru väljakule; pikkus 350 m. Tänavat palistavas kaupluste (11 paremal ja 10 vasakul küljel), toitlustus- ja teenindusettevõtete (restoran «Euroopa», individuaalõmblusvabrik «Lembitu» jt.) reas paiknevad ka kinod «Pioneer» ja «Oktoober». Keskaegne hoonestus on 19. ja 20. saj. majadega asendunud, vanimad ehitised on kaks Viru värava eesväravatorni. — Algselt oli V. t. Viru- ja Järvamaale suunduv maantee. Saksa ja vene keeles nimetati teda Savi t-ks (1362. a. *lemstrate, leymstrate,* hiljem *Lehmstrasse*). 1355. a-st on teateid väravatorni ja 1454. a-st eesvärava kohta (need lammutati vastavalt 1843. ja 1888. a.). 17. saj. värava ette rajatud rondeel (praegune Virumägi on sellest säilinud osa) sulges läbipääsu, liiklus kulges 1899. a-ni nüüdse Ujula ja Vana-V. t. nurgal asunud vallivärava kaudu.

Vineeri- ja Mööblikombinaat

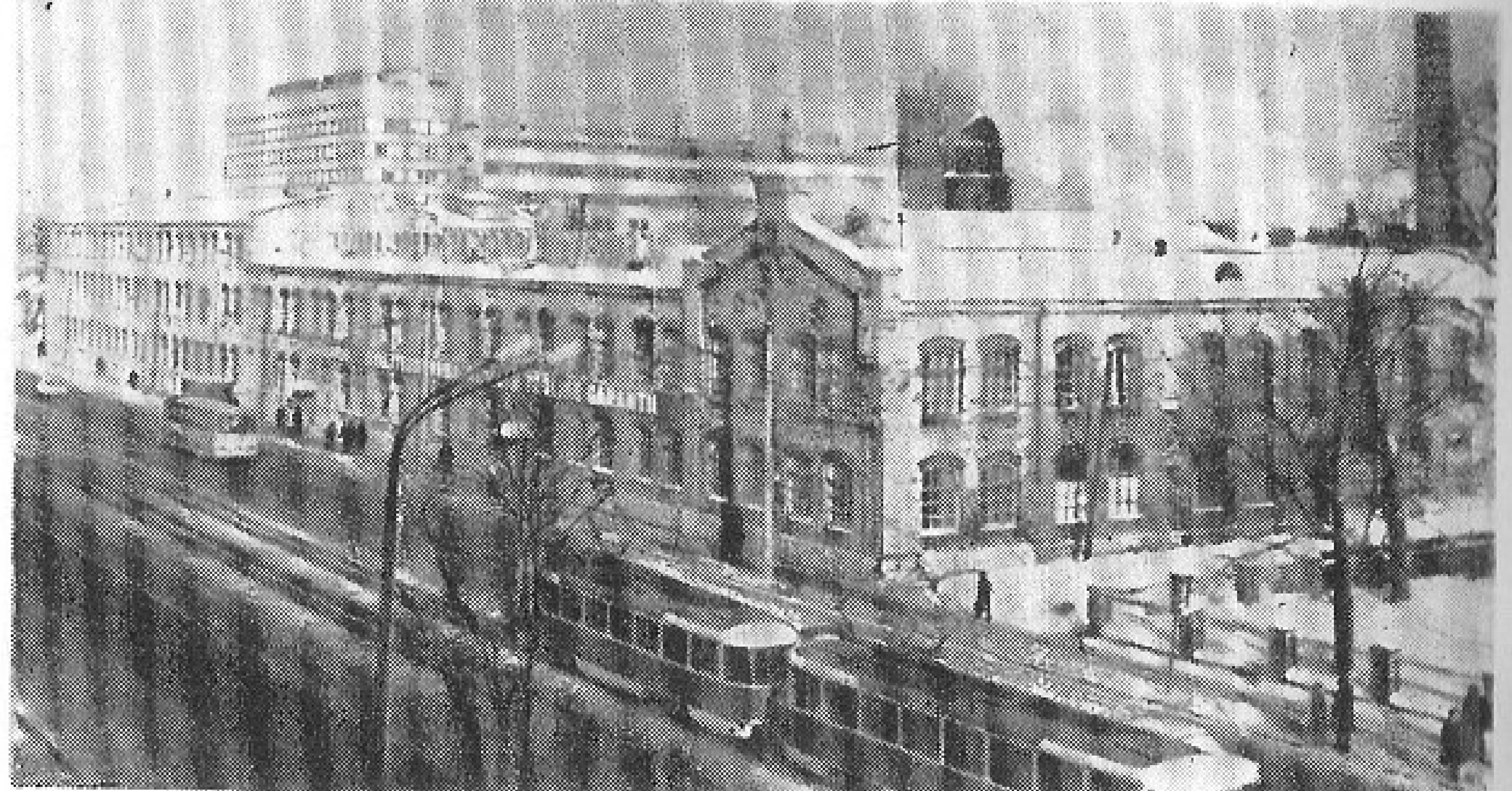

VIRU VÄLJAK asub vanalinnast idas, Viru t. otsa, Narva ja Pärnu mnt. lahkme ning Mere pst. alguse kohas oleva liiklusringi keskset valgustiposti loetakse Tallinna 0-kilomeetritulbaks. Väljaku lääneküljel paikneb tuletõrjemaja (ehit. 1872—73, arh. N. Thamm), põhjaküljel koolimaja, kus on õppinud H. Tummeltau, V. Klementi, J. Lauristin, O. Sepre jmt. revolutsionääri (1872—1917 oli selles majas Aleksandri gümnaasium, seejärel 1. tütarlaste gümnaasium ja õhtukeskkool, 1947. a-st asub seal nüüd V. Klementi nime kandev kutsekeskkool), selle kõrvale ehitatakse postimaja. Väljakule püstitatud «Viru» hotellist ida pool on postimaja, Teenindusmaja ja Kaubamaja vahel parkimisplats ja liiniautojaam, hotellist edelas liitub väljakuga 16. Oktoobri park. — V. v. on põline kaubitsemiskoht, hiljemalt 1790. a-st nimetati teda Narva mnt. alguses asunud ja enamasti venelastele kuulunud karnide jm. poekeste järgi Vene turuks. 19. saj. oli Vene turg ühtlasi avalike karistuste täideviimise koht (1858. a. peksti seal vastuhakanud Anija ja Kurisoo talupoegi). 1925. a. anti väljakule nüüdne nimi, 1949—60 nimetati teda J. Stalini väljakuks ja 1960—70 Keskväljakuks.

VOLGA AUTOTEHASE TALLINNA AUTOKESKUS (Kadaka tee 72a) alustas tööd 1974. a. Asutus müüb, hooldab tehniliselt ja remondib sõiduautosid «Žiguli». Tal on 10 500 m^2 tootmispinda ning 55 tööposti. Moodsad seadmed võimaldavad teha kõiki hooldus- ja remonditöid. 1978. a. tehti teenindustöid 1,4 milj. rbl. eest (täideti 52 145 tellimust); kaubakäive oli 26,5 milj. rbl. (müüdi 3200 sõiduautot, varuosi jm. autokaupa). Töötajaid oli 407, neist Tallinnas 274. Keskusel on hooldusjaam või -punkt Aravetel, Haljalas, Kalmakülas, Pajusis, Tartus ja Vastseliina lähedal. Dir. on a-st 1978 A. Presnov.

«VOLTA» (Tööstuse t. 47). Elektrimootoritehas «V.» on Eesti NSV

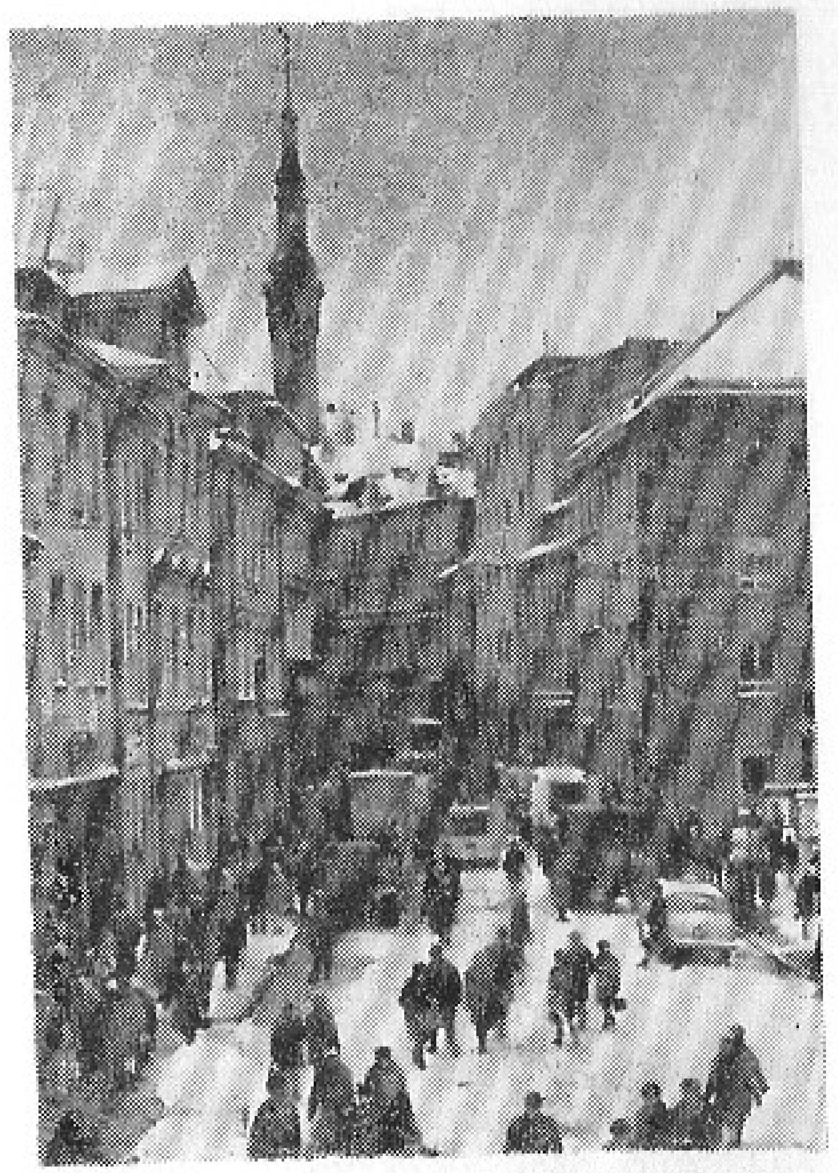

Viru tänav • Volga Autotehase Tallinna Autokeskus

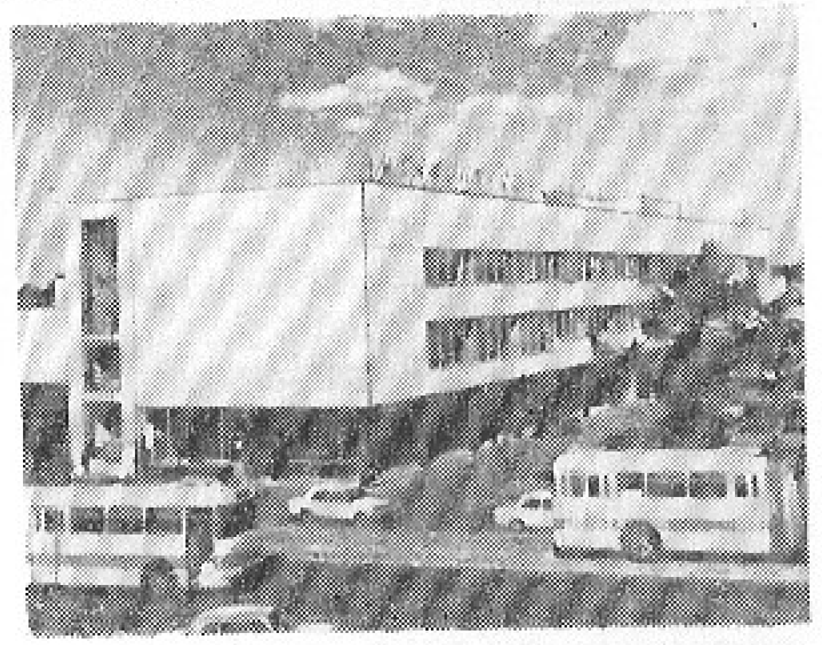

automatiseerituim tehas, tal on ainulaadne automatiseeritud kokillvalutsehh. 1978. a. tootis «V.» 313 285 vahelduvvooluelektrimootorit (võimsus 0,25—100 kW) ja 158 000 väikest elektrimootorit. Valmistatakse ka elektriradiaatoreid ja vahvliküpseteid. Tehasel on tsehh Türi-Allikul. 1979. a. alguses oli «V-s» 2725 töötajat. — A/s. «V.» asutati 1899. a., tehas valmis 1900. a. 1901—02 töötas «V-s» M. Kalinin, kes levitas tehase tööliste hulgas revolutsioonilisi ideid. Algul tootis «V.» vahelduvvooluelektrimootoreid, alalisvooludünamoid, generaatoreid ja tööstuse valgustusseadiseid. 1911—14, kui Tallinnas arenes laevaehitus, hakati valmistama ka laevageneraatoreid. «V.» oli revolutsioonieelse Venemaa suurimaid elektrimootoritehaseid, 1914. a. oli seal 840, 1917. a. 1300 töölist. 1917. a. hakati tehast Sise-Venemaale evakueerima; 90% seadmeid jõuti ära viia (anti 1920. a-te alguses Barantšinskisse rajatud elektromehaanikatehasele). Eestis tegevust jätkanud «V-s» oli 1930. a-te alguses 350—370 töölist, 1939. a. alguses 244; suurem osa hooneid üüriti teistele käitistele. 1940. a. tehas natsionaliseeriti ja spetsialiseeriti elektrimootorite tootmisele. Pärast sõja puhkemist evakueeriti seadmed NSV Liidu tagalasse. Tehas taastati 1944. a., sõjaeelne tootmistase saavutati 1945. a. 1949. a. hakkas «V.» esimesena NSV Liidus valmistama ühtlusseeria-asünkroonmootoreid. 1952. a. läks käiku Eesti NSV esimene automaatliin; tollal toodeti ka suuri elektrimasinaid ja kaevanduste tarvis kohandatud elektrimootoreid. «V.» töötajad E. Ardula ja N. Ojasaar on sotsialistliku töö kangelased. Dir. on a-st 1978 O. Benbik.

Bibl.: Gussarova, V. Tehas «Volta». Lehekülgi ajaloost. — Tallinn: Eesti Raamat, 1968. — 188 lk., ill.

VÕIDU VÄLJAK, Tallinna esindusväljak, kus korraldatakse paraade ja demonstratsioone, asub vanalinna ümbritseva puiesteeringi lõunaosas; pindala 1,3 ha. Sinna suubuvad Estonia ja A. Suvorovi pst., Harju t. ja J. Lauristini t., idas külgneb ta Pärnu mnt-ga. Väljaku lõunaküljel paiknevad Tallinna Linna RSN Täitevkomitee hoone (ehit. 1929—32, arh. R. Natus), *Vene Draamateater ja hotell «Palace» (1936, E. Lohk), põhjaküljel Oktoobri raj. haldushoone (1936, E. Lohk), *Kunstihoone ja ENSV Kunstifondi maja. Väljaku idaküljel väikesel haljasalal asub 1867. a. valminud Jaani kirik. — 1909. a-ni kandis väljak Puu- ja Heinaturu nime, seejärel nimetati ta Eestimaa Venemaaga ühendamise 200. aastapäeva (1910) puhul Peetri platsiks; tollal püstitatud Peeter I ausammas (skulptor L. Bernstamm) võeti maha 1922. a. 1923—33 oli väljaku nimi Vabadusplats ja 1933—48 Vabaduse väljak. 1940. a. suvel (21. VI, 6., 17. ja 24. VII) peeti seal seoses revolutsioonisündmustega massimiitinguid (mälestuskivi a-st 1957, J. Raudsepp).

«VÕIT», **Õmblusvabrik «V.»** (J. Kreuksi t. 6), on moodust. 1956. a. mitmest artellist; 1957. a. liideti temaga õmblusvabrik «Terasniit» (asut. 1956. a). Käitis toodab naistepesuesemeid; 1978. a. valmistati neid 11 milj. rbl. eest. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 510, neist Tallinnas 436. Vabrikul on tootmisjaoskond Viljandis. Dir. on a-st 1961 A. Saks.

VÄIKE-ÕISMÄE on linnaosa kesklinnast 6—7 km lääneedelas, end. Haabersti asunduse ja Järveküla maa-alal; ulatub loodes Harku järveni, edelas eraldab raudtee teda Kadaka tööstuspiirkonnast ja Mustamäest. V.-Õ. on uus elulinnaosa, 1979. a. alguseks oli seal 146,7 ha suurusel alal valminud 590 000 m² üldpinda, 3 ABC-tüüpi kauplust, 4 koolimaja (5., 9., J. Nikonovi nim. 17. ja 40. keskkool) ja 8 lastepäevakodu. 3 keskusega makrorajoon on rajatud «Eesti Projekti» detailplaneerimiskava järgi (1968, arh-d M. Port ja M. Meelak), hoonestus paikneb mõlemal pool Õismäe teed. Selle ringtee siseküljele ehitati peamiselt 9-korruselised ja välisküljele 5-korruselised elamud, ette on nähtud ka kümmekond tornmaja; koolid ja lasteasutused said koha kesksesse pargiossa. 1975. a. planeeriti juurde Järveotsa tee elamurühm (K. Luts ja I. Põldma). Esimene 5-korruseline elamu ehitati V.-Õ-le 1973. a., põhihoonestus valmis 1974—77, esimene 16-korruseline tornelamu (P. Koido) 1978. a.; praegu elab seal 33 000 in. Nagu tulevane Suur-Õismäegi, on V.-Õ. nime saanud naabruses asuva *Õismäe järgi.

Väike-Õismäe. **1** sõudebaas **2** supelrand **A** busside lõpp-peatus **K** ABC-kauplus

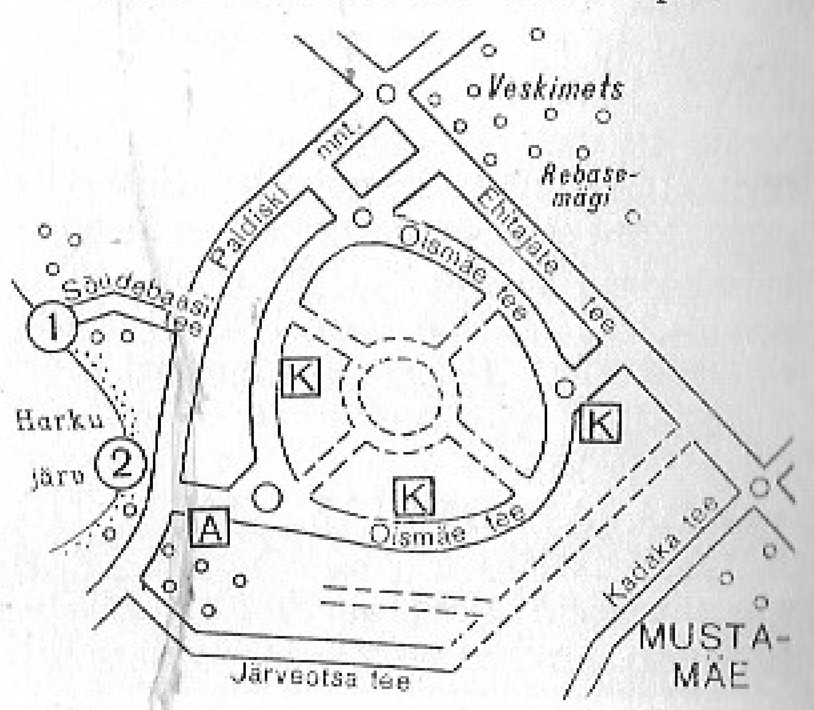

VÄLISEESTLASTEGA KULTUURISIDEMETE ARENDAMISE ÜHING (A. Weizenbergi t. 39) on asut. 1960. a. Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komiteena; praeguse nimega organisatsiooniks muudeti ta 1976. a. Ühingul on kollektiivliikmed (loomingulised liidud, asutusi, käitisi). Ta tutvustab väliseestlastele Eesti NSV elu ja saavutusi, aitab neil pidada kodumaaga kultuurisuhteid ning annab koos *Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühinguga välja ajalehte «Kodumaa». Esimees on a-st 1976 Ü. Koit.

VÄLISMAAGA SÕPRUSE JA KULTUURISIDEMETE ARENDAMISE EESTI ÜHING (A. Weizenbergi t. 39) on asut. 1956. a. Välismaaga Kultuurisidemete Pidamise Eesti Ühinguna, praegust nime kannab 1958. a-st; kuulub Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Nõukogude Ühingute Liitu (asut. 1925. a., praegune nimi a-st 1958). Ühingul on kollektiivliikmed (käitisi, majandeid, kultuuriorganisatsioone, teadusasutusi, kõrgkoole). Esimees on a-st 1979 A. Meri. V. S. ja K. A. E. Ü-u juhtimisel tegutsevad Saksa DV-ga Sõpruse Arendamise Nõukogude Ühingu, Nõukogude-Poola, Nõukogude-Tšehhoslovakkia ja Nõukogude-Ungari Sõprusühingu ning ühingute «NSV Liit — Rootsi» ja «NSV Liit — Soome» Eesti osakond (esimehed 1978. a. vastavalt L. Kaik, A. Norak, G. Ernesaks, A. Green, V. Beekman ja K. Krell).

VÄLJAKUD. Nimega v-id on Tallinnas 13. Peav-ks on kujunenud *Võidu v. ning liikluse keskv-ks *Viru v. Vanim v. on vanalinna südames asuv Vana turg, muud keskaegsed v-d on Lossi plats, Raamatukogu plats (mõlemad Toompeal) ning *Raekoja plats. Platsiks nimetatakse ka Nõmme turu asukohta (Turu plats). Eriotstarbeline v. on Keskturg. Mõni v., näit. *Eesti Punaste Küttide v. ja Vabastajate v., on küll aadressiüksus, kuid otstarbelt haljasala; haljasalade hulka kuuluvad ka *Komsomoli v., *Pioneeride v. ja *Tornide v. V-iks nimetatakse ka mitmesuguste ürituste püsikohti, näit. Lauluv. ja Näituseв., mis ei kuulu tänavate ja v-te ametlikku nimestikku.

«VÄLK», **Teeninduskombinaat «V.»** (Kotka t. 26), on asut. 1926. a. väikekäitisena «V.»; 1940. a. muudeti ta artelliks ja 1959. a. tööstuskombinaadiks («V-ga» liideti mitu jalatsitöökoda, karusnaha- ja nahkgalanteriitoodete väikekäitist), praegust nime kannab ta 1963. a-st. «V.» valmistab ja parandab jalatseid ja nahkgalanteriitooteid, värvib ja puhastab keemiliselt karusnahast ja nahast tooteid. Tal on Tallinnas 40 teenindus- ja 14 vastuvõtupunkti. 1978. a. parandati 512 000 paari jalatseid ning tehti 77 590 paari uusi. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 566, dir. on a-st 1975 M. Oblikas.

VÄO on paikkond ja end. küla Pirita jõest läänes ja Leningradi mnt-st lõunas. Seal asuvad «Tallinngaasi» gaasihoidlad, gaasiseadmete remondi tehas «Remgaas» ning Paekivitoodete Tehase Väo tsehh (kivimurd ja killustikutehas). — Väo küla kohta on teateid 1241. a-st (*Uvæ tho*). Külast põhja poole asutatud Väo ehk Tondi mõisa (*Fäht*) ja Väo (hilisema Lükati) veski ostis linn Liivi Ordult 1402. a.; Väole rajati linna voorihobumajand. Hiljem tekkis mõisa alale Priisle küla. 1975. a. liideti

Väo küla, Väo paemurdude juures olev asund ja Priisle küla Tallinnaga.

Õ

«ÕHTULEHT», ajaleht, EKP Tallinna Linnakomitee ja Tallinna Linna Rahvasaadikute Nõukogu häälekandja, ilmub 1944. a-st 6 korda nädalas, 1962. a-st EKP KK Kirjastuse väljaandel. Toimetaja on a-st 1962 H. Dengo; toimetus asub Pärnu mnt. 67a. Tiraaž oli 1978. a. 91 000, 1972. a-st ilmuval rööpväljaandel «Вечерний Таллин» 32 600.

ÕISMÄE, aedlinnaosa kesklinnast 7—8 km läänes, asub Rannamõisa tee ja Vabaõhumuuseumi tee vahel ning piirneb loodes Õ. rabaga (4 ha). Linnaosa on rajatud 1932. a. uudismaa-asundusena, Tallinna piiresse kuulub ta 1958. a-st. Linna generaalplaanis käsitletakse Õ-d *Haabersti, Järveküla, Pikaliiva (end. küla Rannamõisa tee ääres) ja *Rocca al Mare ala hõlmava suurlinnaosana, mis koosneb üldjoontes valminud *Väike-Õ-st ja Suur-Õ-st, mis ehitatakse Haabersti ja Kakumäe vahele mõlemale poole Rannamõisa teed. — Algselt tunti Õ-na (ka Õisneemena) Rocca al Mare ja Kakumäe vahelist kõrget rannikut (seal kasvab rabastuval pinnasel rohkesti kukitsat). Ürikuis on mainitud Õ. heinamaad (1646 *Heuschlag Heise Nehm*), talu (1808 Эйснеме) ja mõisat (1873 *Holstelle Õismäe*). Hilisem Õ. küla asus Kopli lahe rannikul Vabaõhumuuseumist loodes; selle idaosa liideti Tallinnaga 1958. a. ja ülejäänud osa 1975. a.

ÕPETAJATE TÄIENDUSINSTITUUT, ENSV Vabariiklik Õ. T. (Sakala t. 23), on asut. 1945. a. Tallinna Pedagoogilise Muuseumi (1922—40) asemele. Ta täiendab haridustöötajate kutseoskusi ja kavandab ning valmistab õppevahendeid. 1. I 1979 oli instituudil 2 kateedrit (pedagoogika- ja psühholoogiakateeder), 19 ainekabinetti, erialaraamatukogu (101 610 kd.), filmoteek, helisalvestustöökoda, kirjastusosakond, õppevahendite püsinäitus ja Värskas suviste täienduskursuste baas (1960. a-st). 1972. a. asutati instituudi juurde Ü h i s k o n d l i k   P e d a g o o g i k a   U u r i m i s e   I n s t i t u u t (selle nõukogu juhib H. Liimets), kus uuritakse õpilaste isiksust, õppetöö individualiseerimist ja pedagoogikaajalugu. Õ. T-s on 139 töötajat, dir. on a-st 1978 A. Eglon.

Ü

«ÜHISELU», Trükikoda «Ü.» (Pikk t. 40/42), Eesti vanim trükikoda, on asut. 1633. a. Tallinna gümnaasiumi trükikojana. 1829. a-st kandis ta nime «Lindforsi Pärijad», 1922. a. omandas käitise kirjastusühisus «Ühiselu» ning ühendas oma trükikojaga. 1973. a-st kuulub ta tootmiskoondisse «Eesti Trükitööstus». Põhitoodang on raamatud ja brošüürid, tehakse ka pakendeid. 1978. a. kogutoodangu väärtus oli 1,0 milj. rbl. Töötajaid oli 1. I 1979. a. 192, dir. on a-st 1972 K. Viirg.

ÜLEMISTE on paikkond Lasnamäel Ü. järve ja Sõjamäe raba vahel. Seal on kaubajaama kontor, linnalähirongide peatuskoht (6,2 km Balti jaamast), Tallinna lennujaam, Autobussipargi filiaal ning tööstuskäitisi (Liha- ja Konservikombinaat, ETKVL Kaubandusliku Inventari Tehas, «Orto» klaasplasti- ja sünteesitsehh jm.). — Ü. m ä e k s nimetatakse Lasnamäe nõlva Tartu mnt. tõusul ja sellest lõuna pool. Kohta, kus Härjapea jõgi Ü. mäest laskus, rajati 13. saj. I poolel Ü. veski (kuulus algselt Toompea linnusele), mis tegutses 20. saj. alguseni. Ü. mägi oli ka linna vanimaid paemurdmiskohti.

19. saj. II veerandil rajati Ü. veski ümbrusse Tallinna esimene masinatehas ja Ü. paberivabrik.

ÜLEMISTE JÄRV, ka J ä r v e k ü l a   j ä r v, M õ i g u   j ä r v, ürikuis K u n i n g a j ä r v (kuulus 13.—14. saj. Taani kuningale), on Tallinna suurim siseveekogu. Ta paikneb kesklinnast 2—6 km kagus ja lõunas Lasnamäe panganeemiku läänepervel madala vallseljaku taga lamedas nõos, meretasemest 36,2 m kõrgemal. Läänest ja loodest piiravad teda kuni 10 m kõrgused männimetsaga luited. Järv on Läänemere Antsülusjärve staadiumis (u. 8000 aastat tagasi) merest eraldunud. Nüüdisajal on tema pindala keskmise veeseisu korral 9,6 km^2 ja veemaht 29 milj. m^3, suurim sügavus 5,3 m (süvendatud alal veepuhastusjaama lähedal) ja keskmine sügavus 3 m. Kaldad on madalad, valdavalt liivased või turbased, paiguti kamardunud. Kaldavöötmes on liivast, rähast, turbast ja kohati savist põhja, kolme neljandikku põhjast katab kuni 8 m paksune mudakiht (kuni 10 milj. m^3). Järve kirdeosas asetseb looduskaitse all olev *Linda kivi. Looduslik juurdevool tuleb peamiselt *Kurna ojast ja põhjaallikaist, looduslik äravool oli *Härjapea jõgi (nüüd kanaliseeritud). Ü. j. kuulub tüüpiliste rohketoiteliste järvede hulka. Suurtaimestik on üsna liigirikas (28 liiki), kuid vähene (katab 8—9% järvest), rohkesti on füto- ja zooplanktonit. Põhjaloomastikku on vähe. Põhilised kalad on ahven, kiisk, latikas, särg, haug ja rääbis. Pesitsevate veelindude ligi 20 liigist on tähtsaimad naerukajakas, tuttpütt, tuttvart, sinikael- ja rägapart. 1891. a. kehtestati vee reostamise tõkestamiseks sundmäärus, nüüdisajal ümbritseb järve sanitaarkaitseala, mille põhiosa on I keeluvöönd (340 ha, laius 100—300 m). Ü. j-e kasutatakse Tallinna veega varustamiseks 14. saj-st alates. Nüüdisajal tarvitatakse ööpäevas üle 210 000 m^3 vett, mis kompenseeritakse *Pirita—Ülemiste kanali kaudu Pirita ja Jägala jõgikonnast saadava veega (kuni 6,5 m^3/sek). Joogivee puhastamiseks rajati järve loodekaldale 1925—27 filterveevärk, 1978. a. valmis veepuhastusjaama uus osa (võimsus 120 000 m^3 ööpäevas).

ÜLEMKOHUS, ENSV Ü. (Pärnu mnt. 7), on Eesti NSV kõrgeim *kohtuorgan. Ta arutab kriminaal- ja tsiviilasju ning kontrollib rahvakohtute kohtulikku tegevust; tal on õigus algatada seadusi. Ü-u valib ENSV Ülemnõukogu 5 aastaks, praegune koosseis (esimees, 2 esimehe asetäitjat, 15 liiget, 150 rahvakaasistujat) on valitud 21. XII 1977. Ü-l on kriminaalasjade kolleegium, tsiviilasjade kolleegium, presiidium ja pleenum. Esimees on a-st 1959 R. Simson. — Praeguses Ü-u hoones paiknes 1917. a. Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee.

Vanalinn, keskel raekoda

Vaade Lasnamäelt kesklinna poole
Tornide väljak

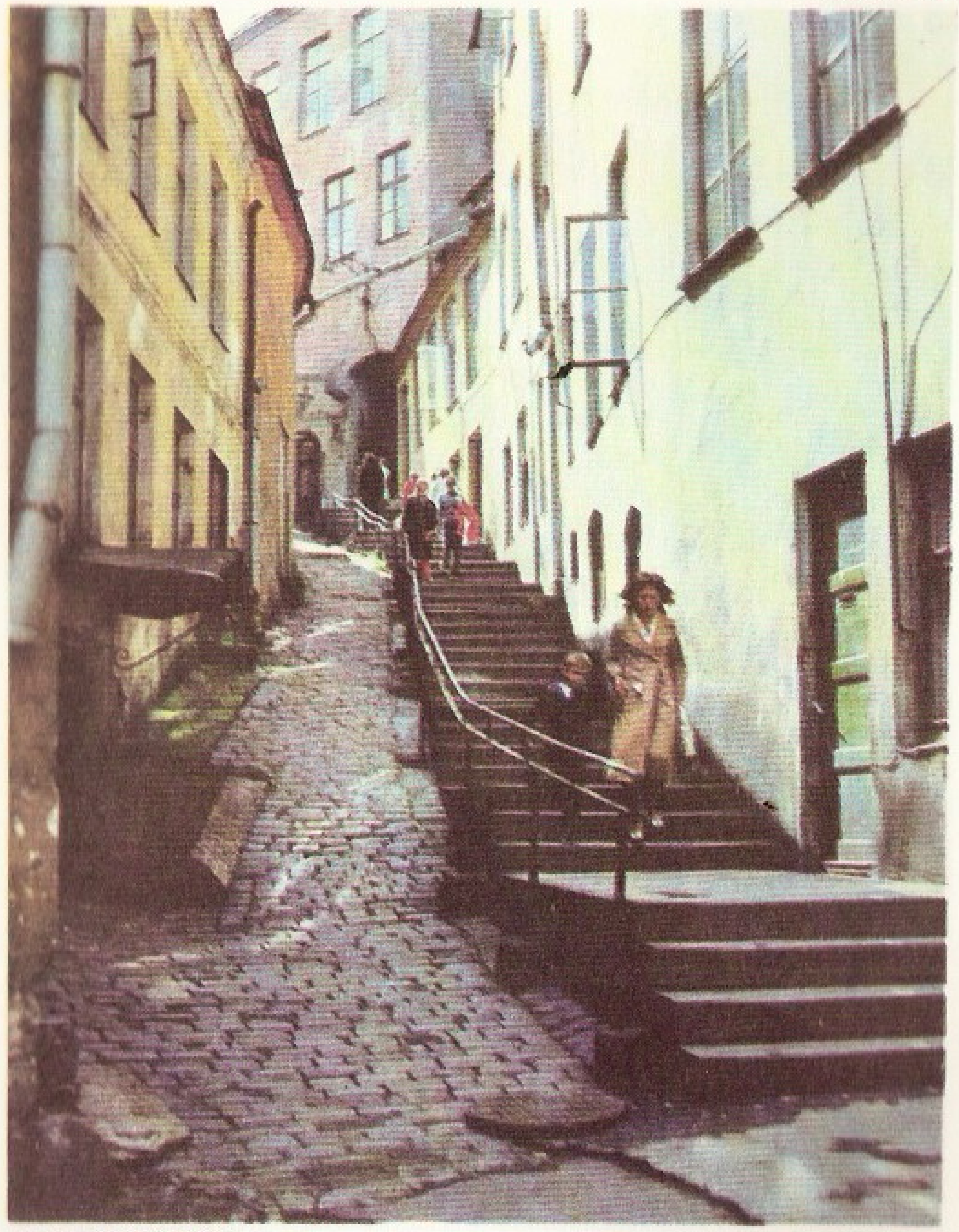

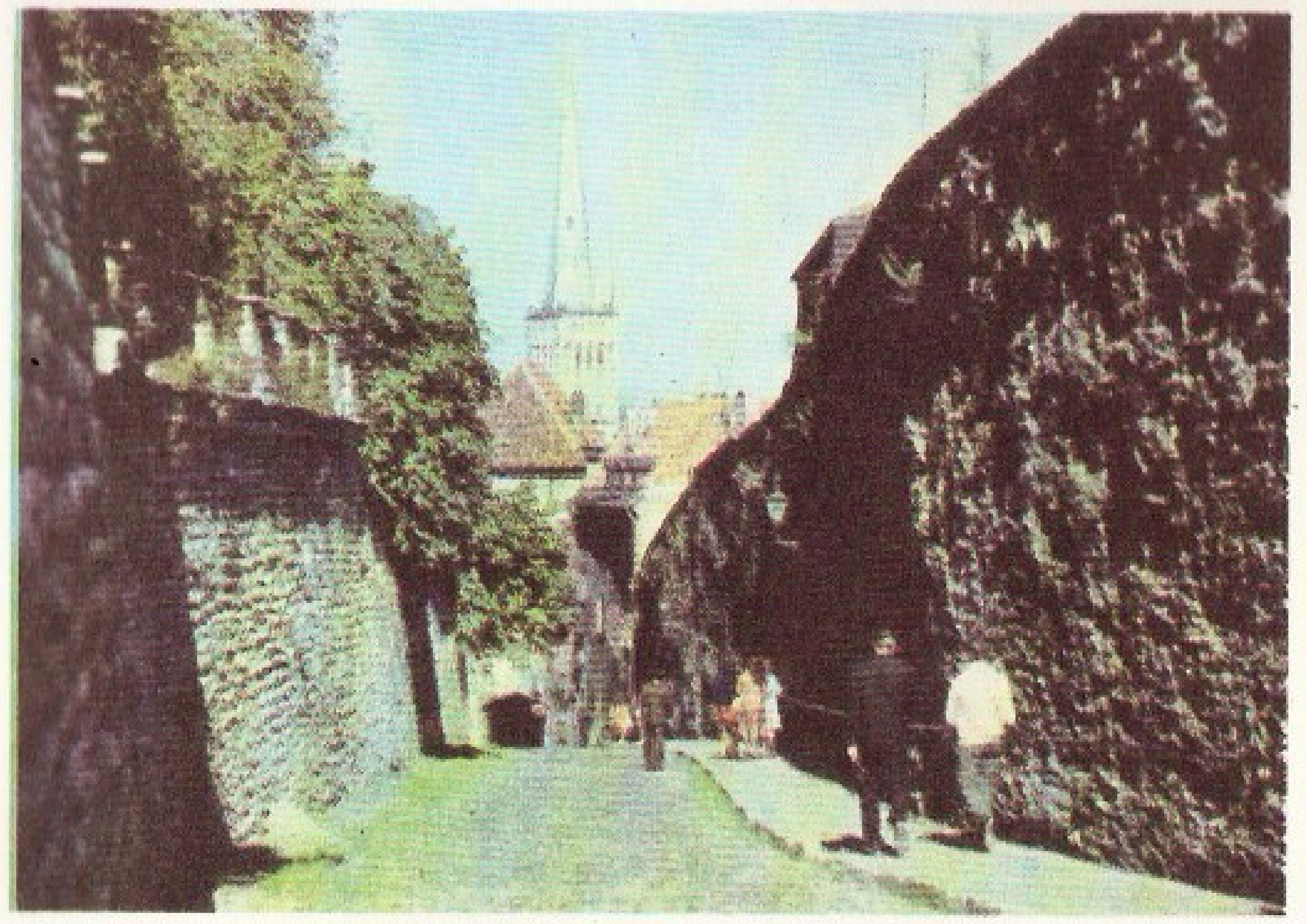

Lühike jalg
Pikk jalg

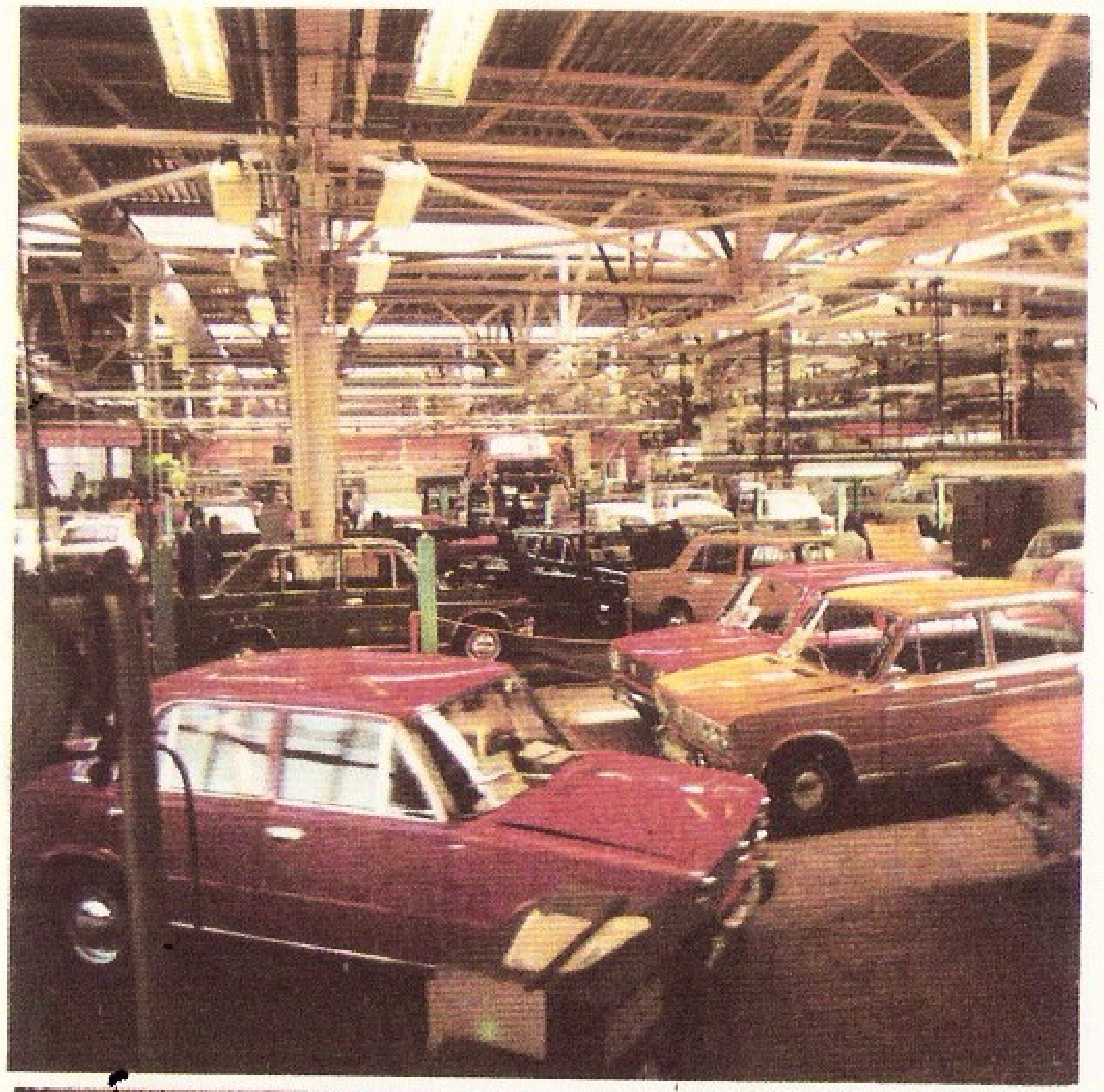

Volga Autotehase Tallinna Autokeskus
Klaverivabrikus.

Balti Manufaktuuri ketrusvabrikus
V. Klementi nim. Tallinna Õmblustootmiskoondise õmblustsehhis

Tootmiskoondise «Talleks» montaažijaoskonnas
Maardu Keemiatehas

Tuumaresonants-spektromeeter Küberneetika Instituudi füüsikasektoris
TPI hooned Mustamäel

Kaubamaja
Teenindusmaja

ENSV Riikliku Plaanikomitee hoone
Elamuid Ilmarise tänavas

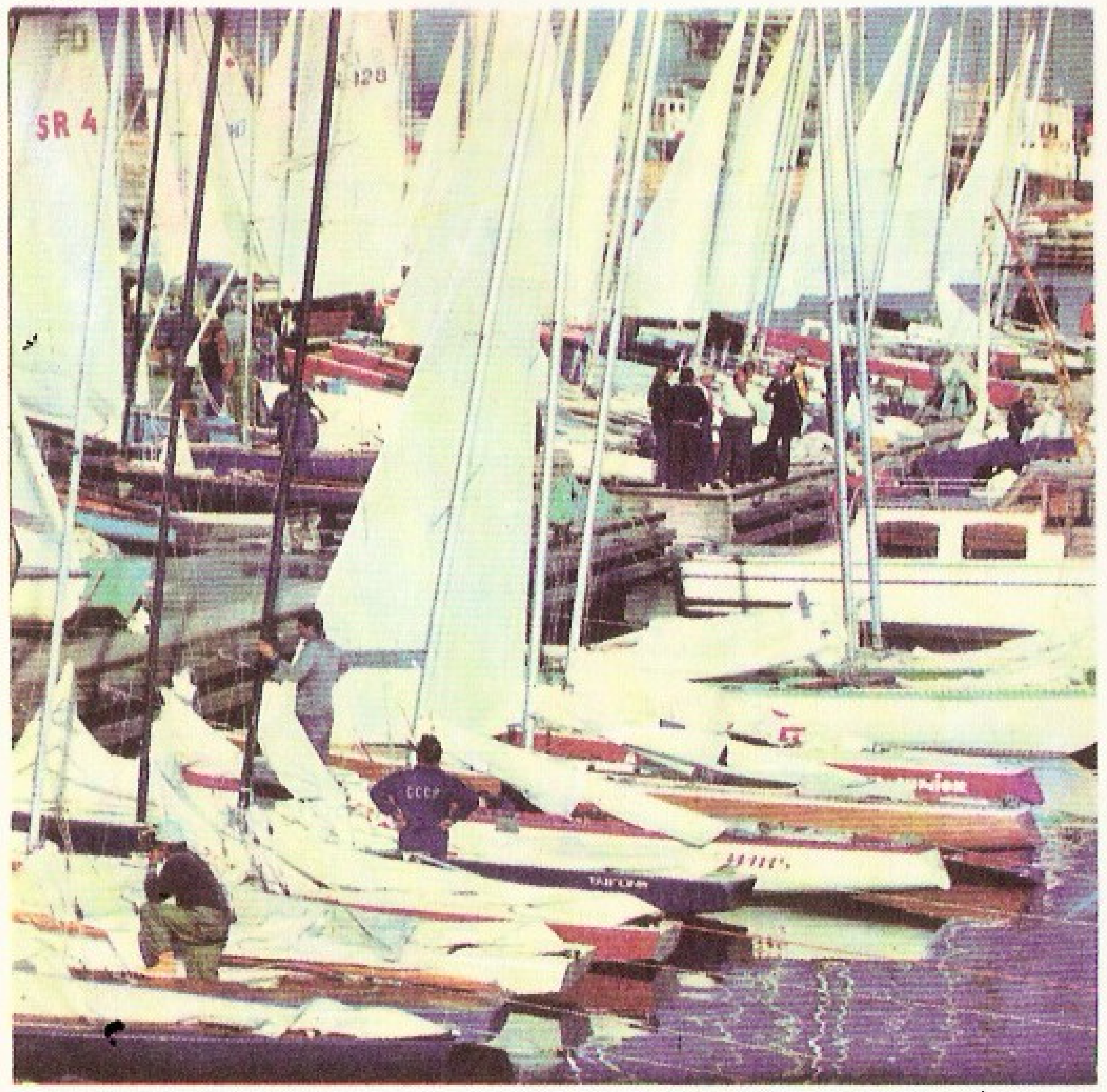

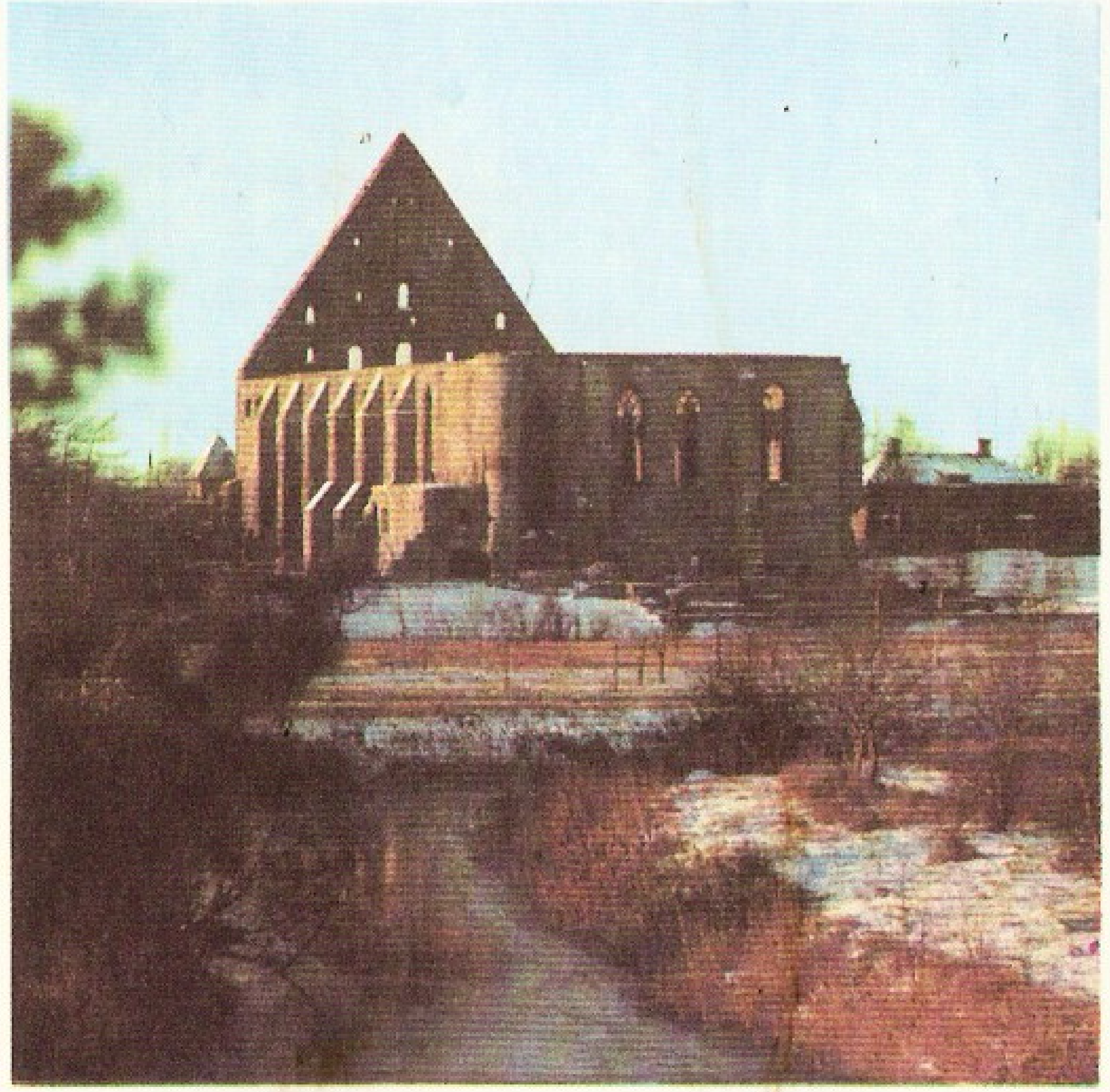

Pirita vana jahisadam.
Pirita kloostri kiriku varemed

Purjeregatt Tallinna lahel
Motovõistlus Pirita—Kose—Kloostrimetsa ringrajal

A. H. Tammsaare mälestussammas
E. Vilde mälestussammas

K. Raua mälestussammas
F. R. Kreutzwaldi mälestussammas

Tantsupeo rongkäik
Vabaõhumuuseumis

Laulupidu

Tantsupidu

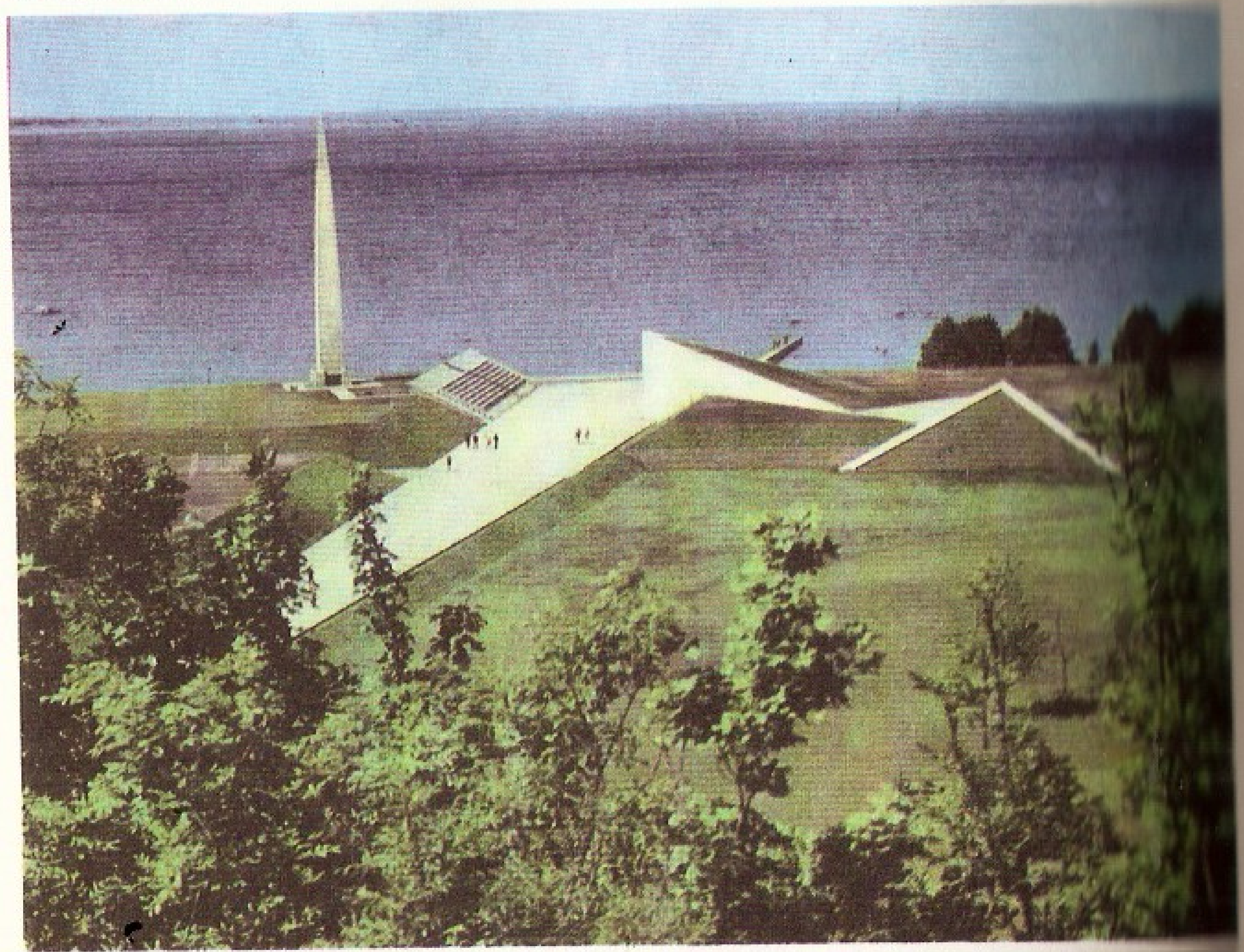

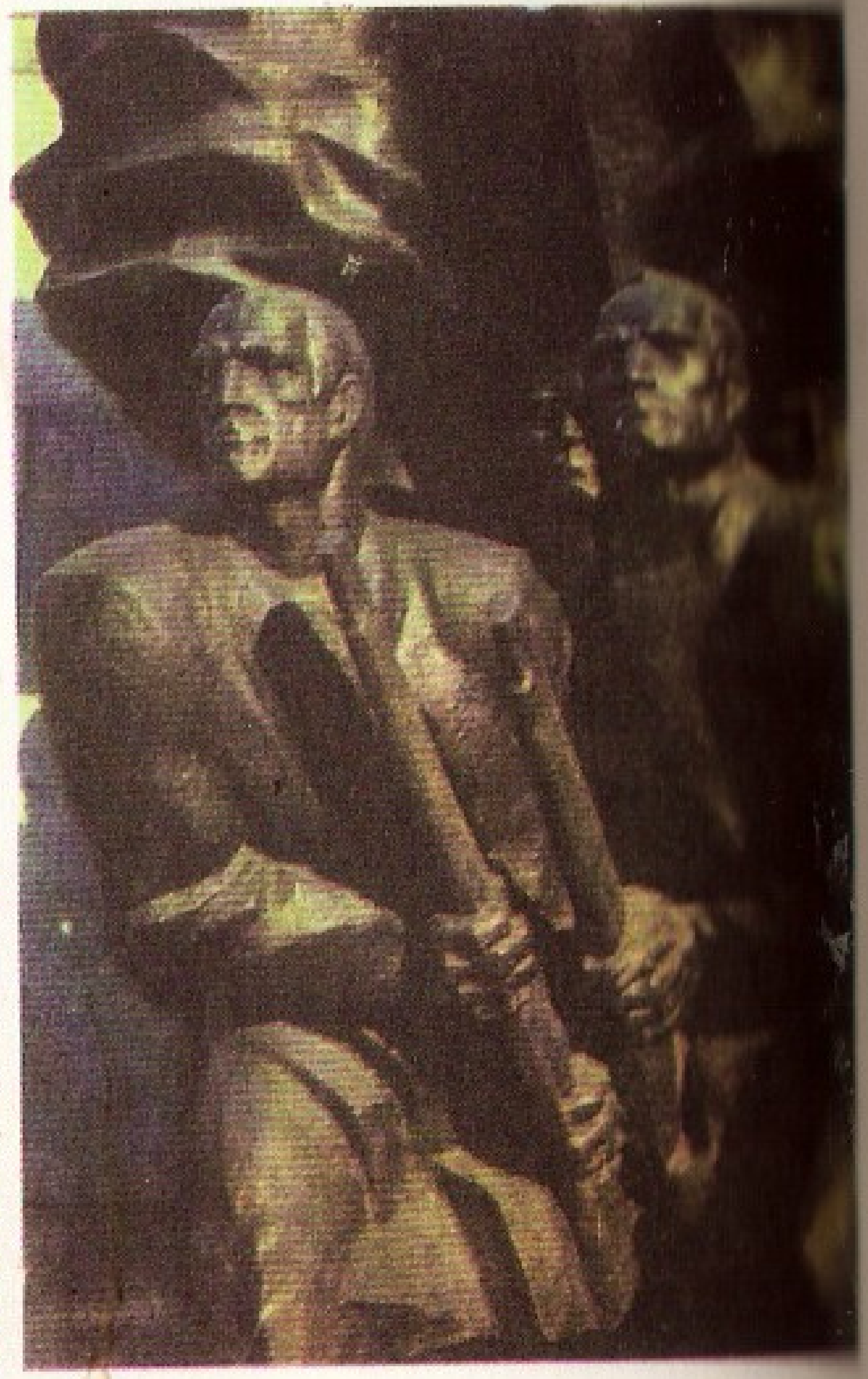

Maarjamäe mälestusansambel ja selle detail
1924. a. 1. detsembri ülestõusu mälestussamba detail

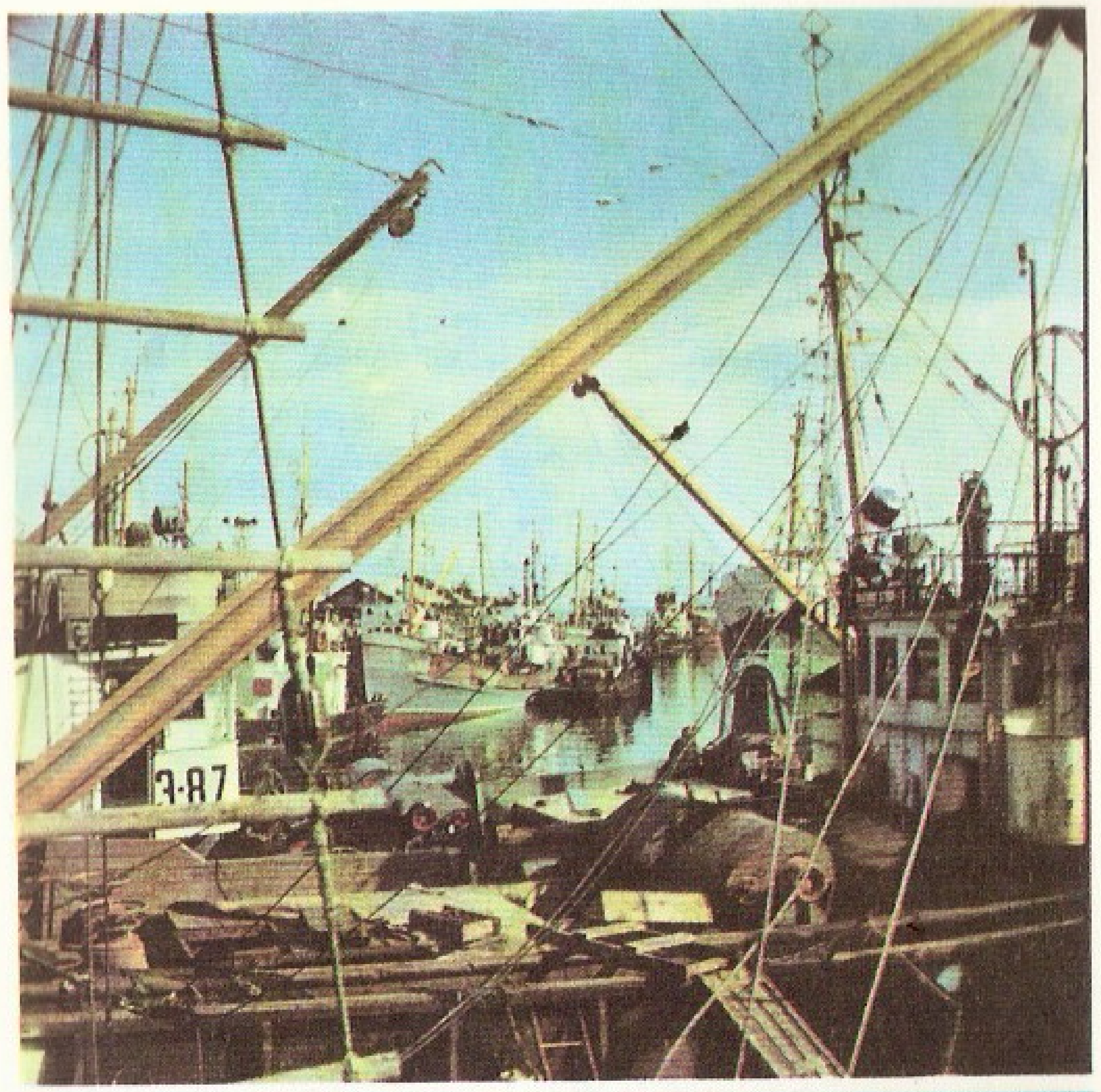

Vana kalasadam
Kaubasadam

Mustamäe
Väike-Õismäe

Raadiomaja
Mustamäe haiglalinnak, esiplaanil kiirabijaam

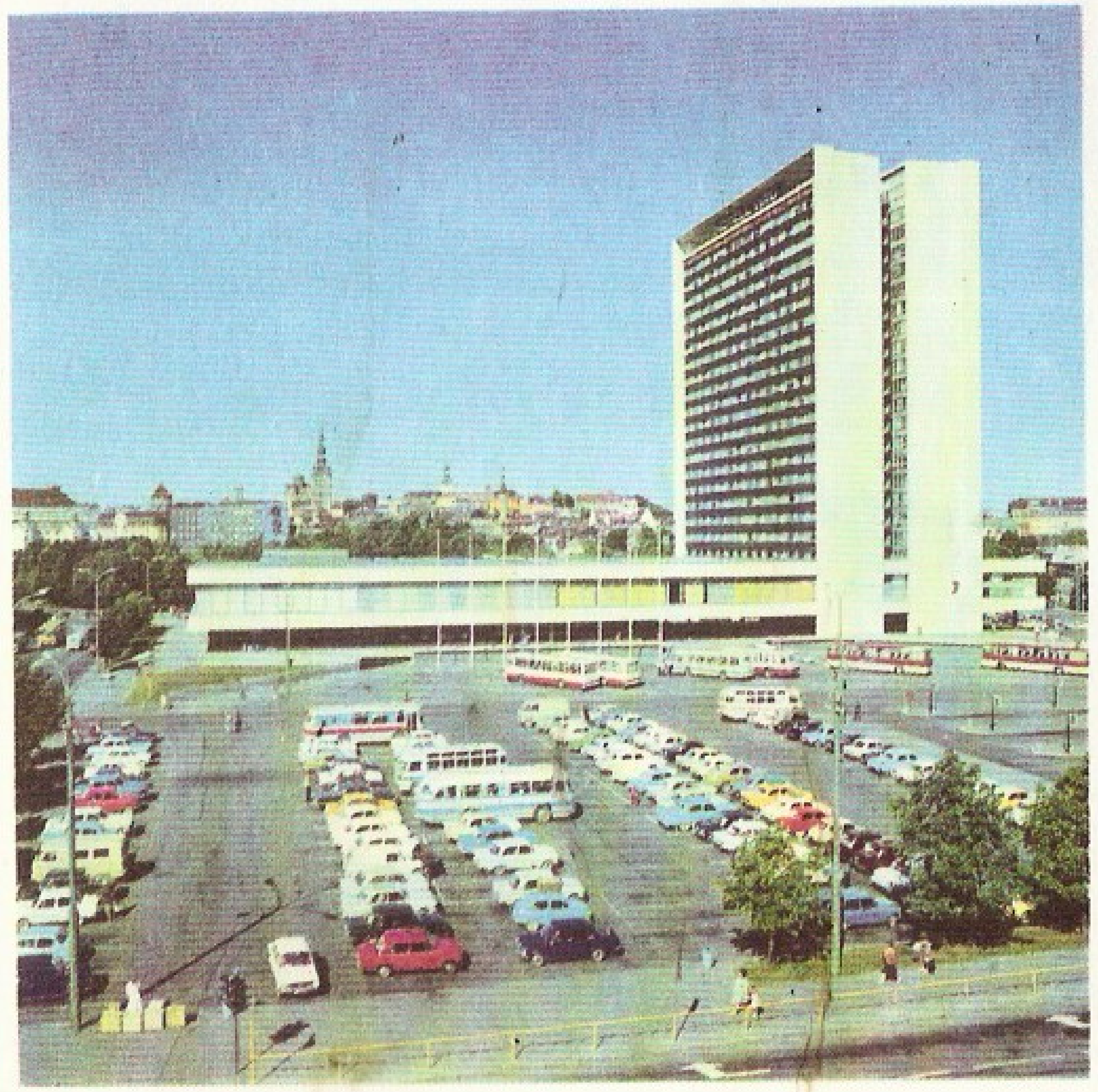

Lai tänav
«Viru» hotell

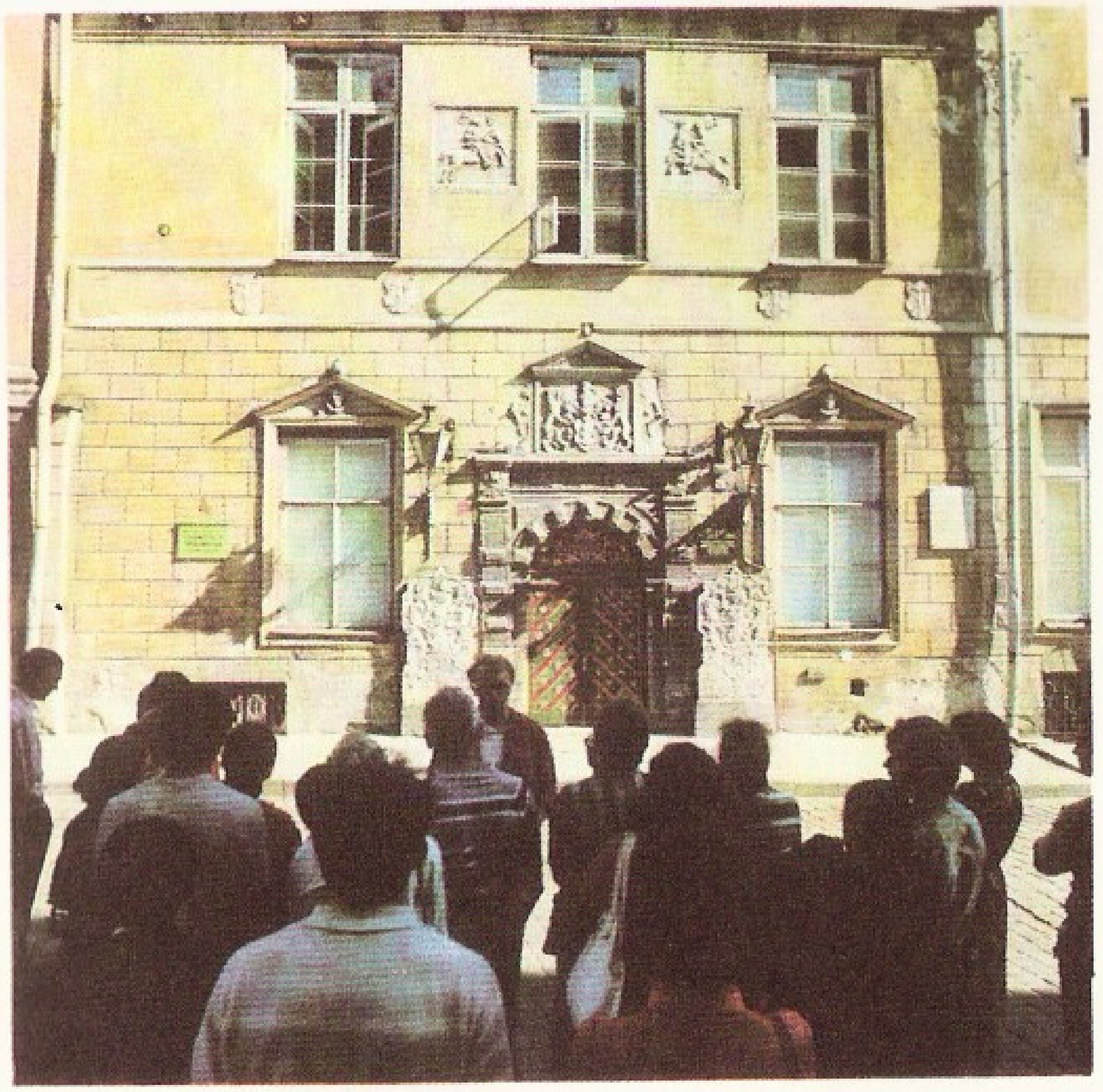

Rataskaevu tänav
End. Mustpeade Vennaskonna hoone fassaad

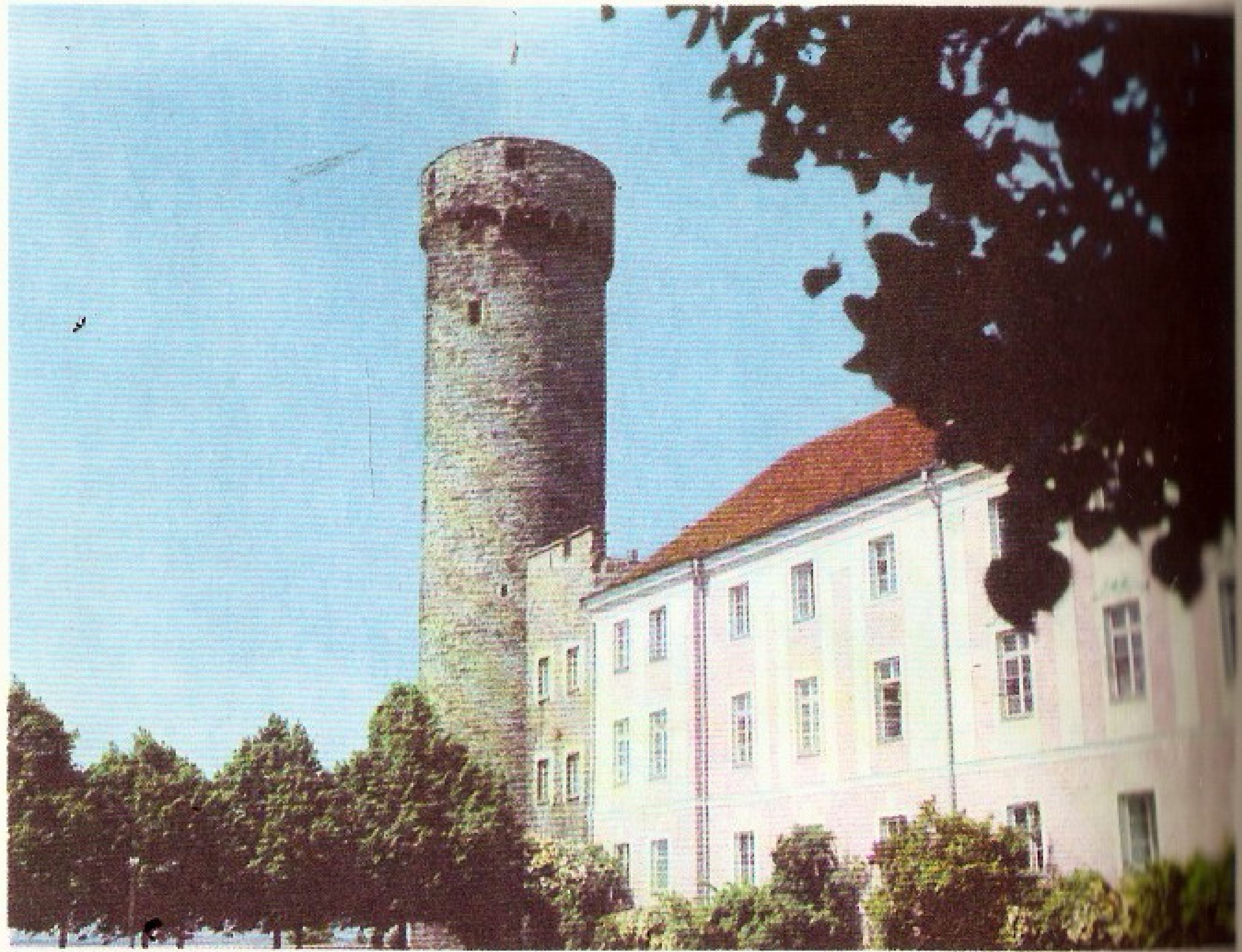

Pikk Hermann
Kadrioru loss

RAT «Estonia»
Raekoja kodanike saal.

Miniatuur Lüübeki õiguse Tallinna koodeksist (13. saj.)
Lucia legendi meister: Mustpeade altari tiib (15. saj. lõpp)

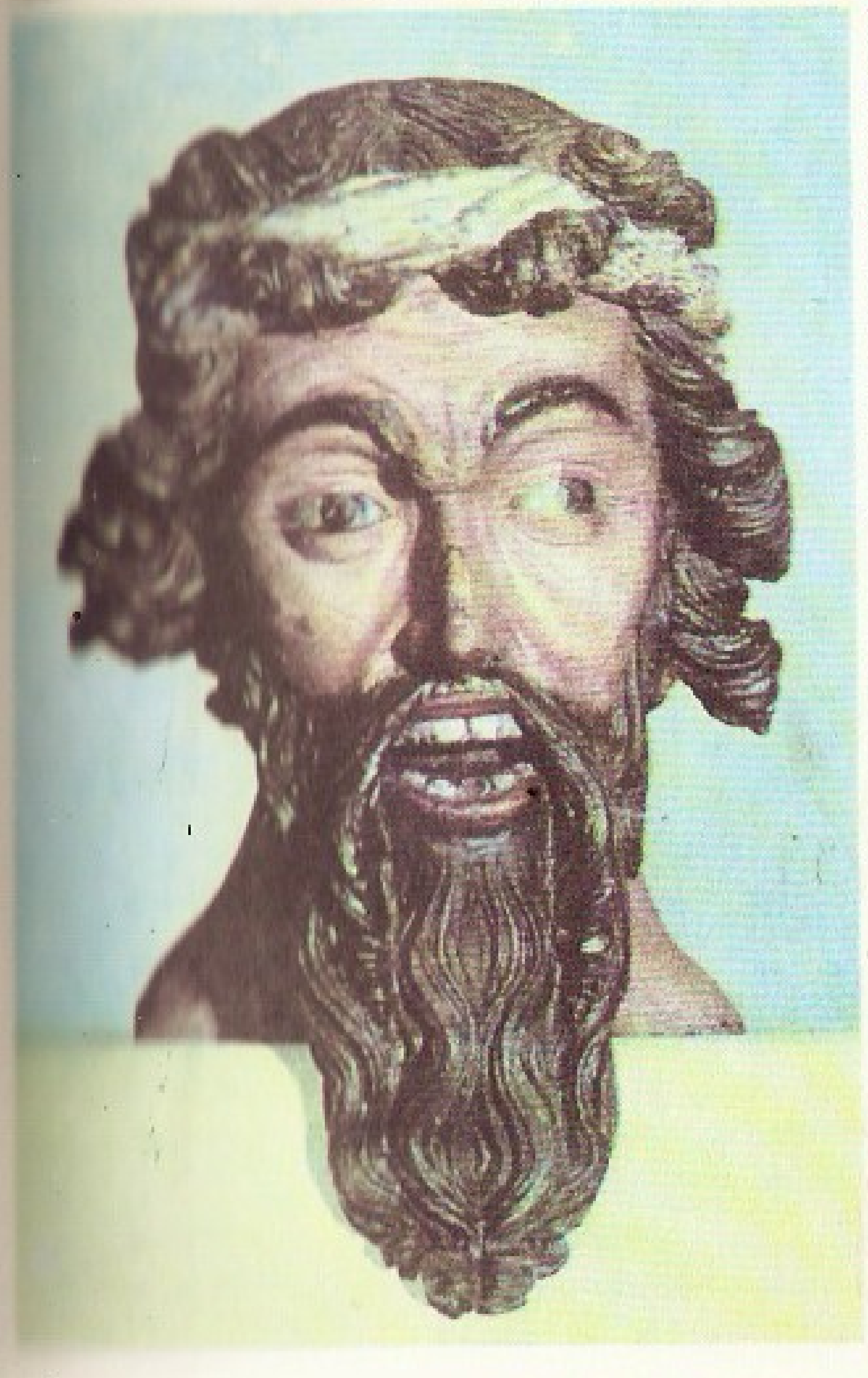

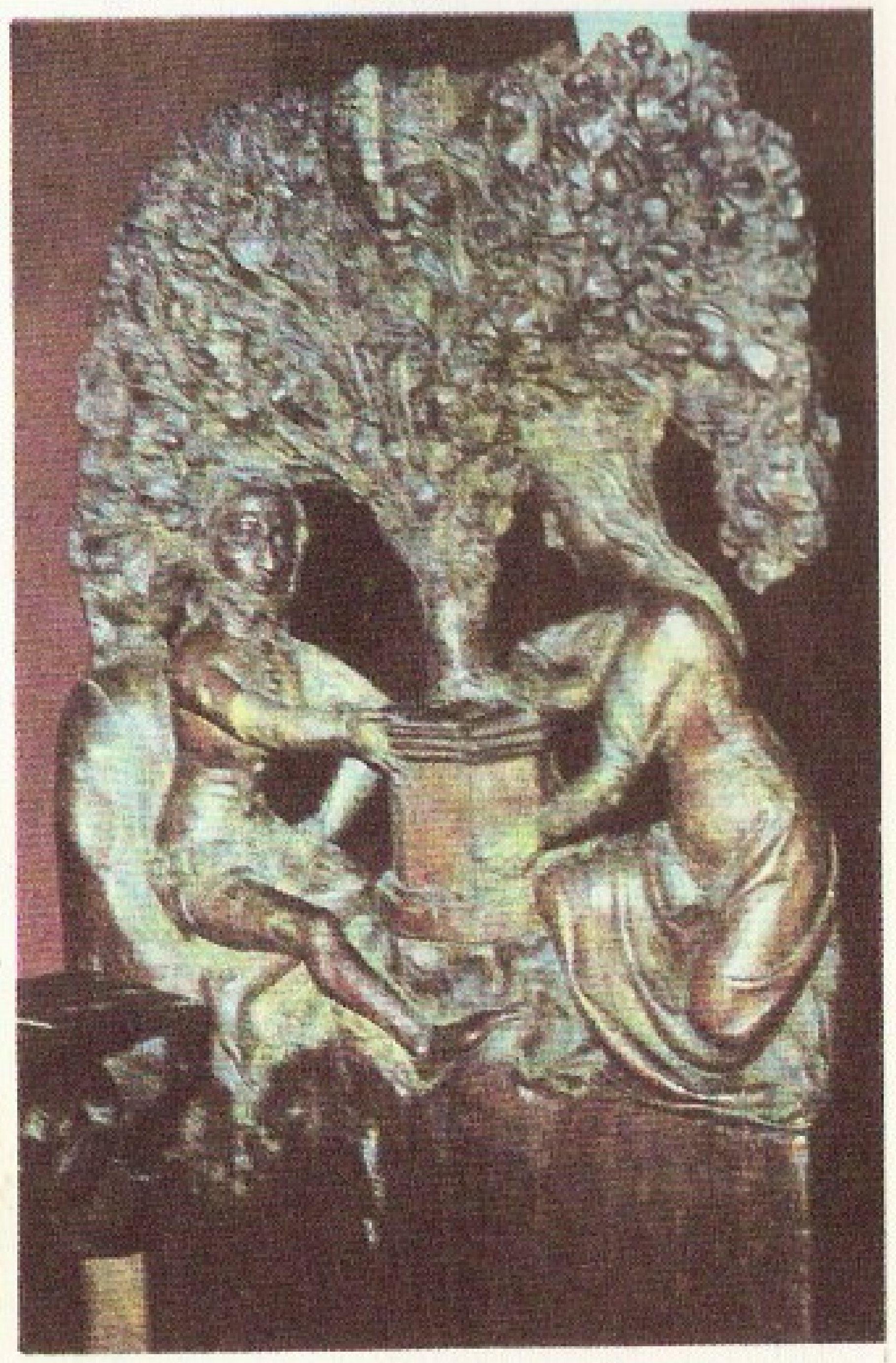

B. Notke: «Surmatants» (15. saj. lõpp)
Raekoja pingi detailid: Ristija Johannes (u. 1460), Tristan ja Isolde (u. 1370)

H. Rode: Niguliste kiriku end. peaaltari välistiib (1481)

Kiek in de Kök

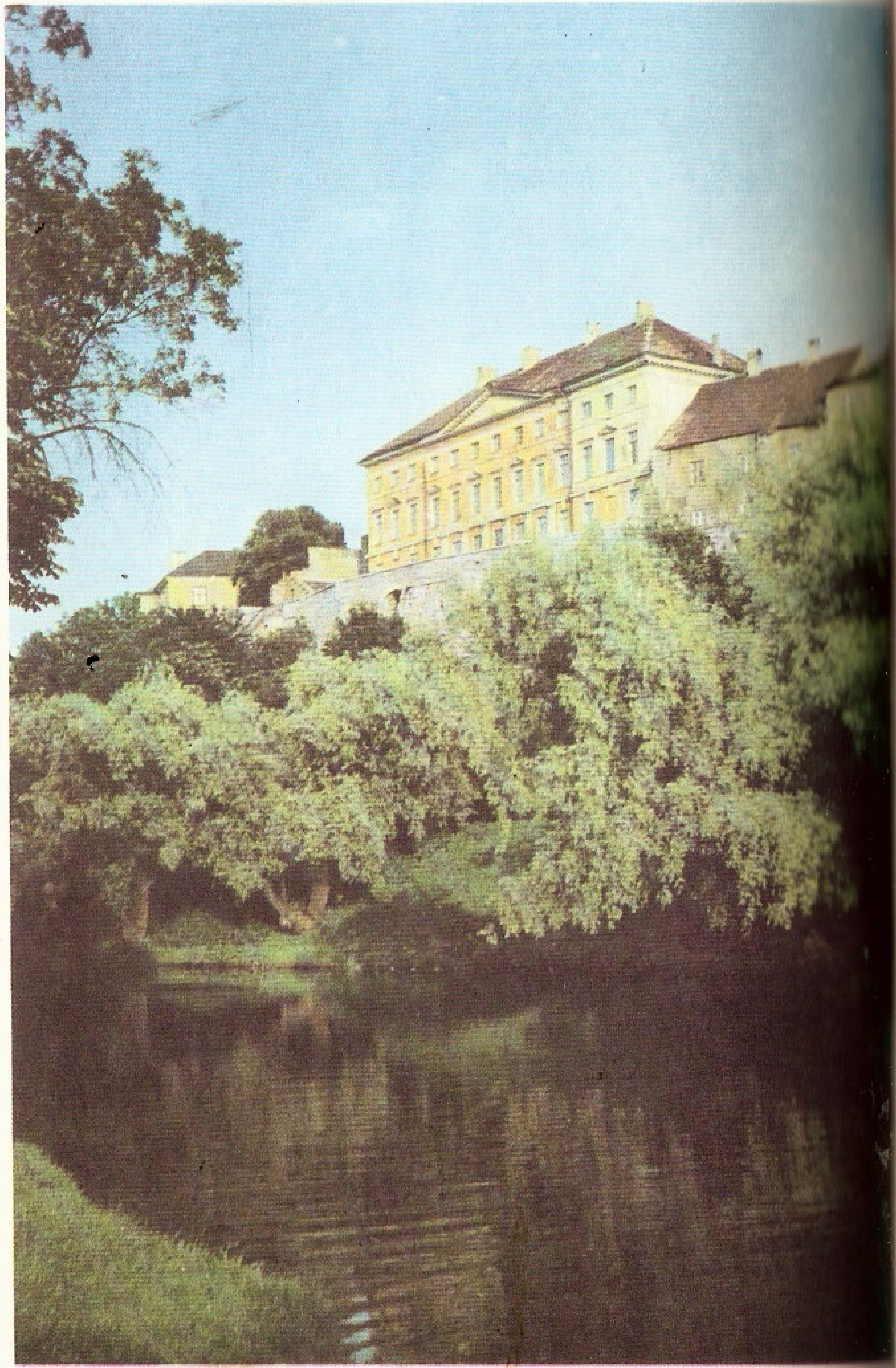

Schnelli tiik

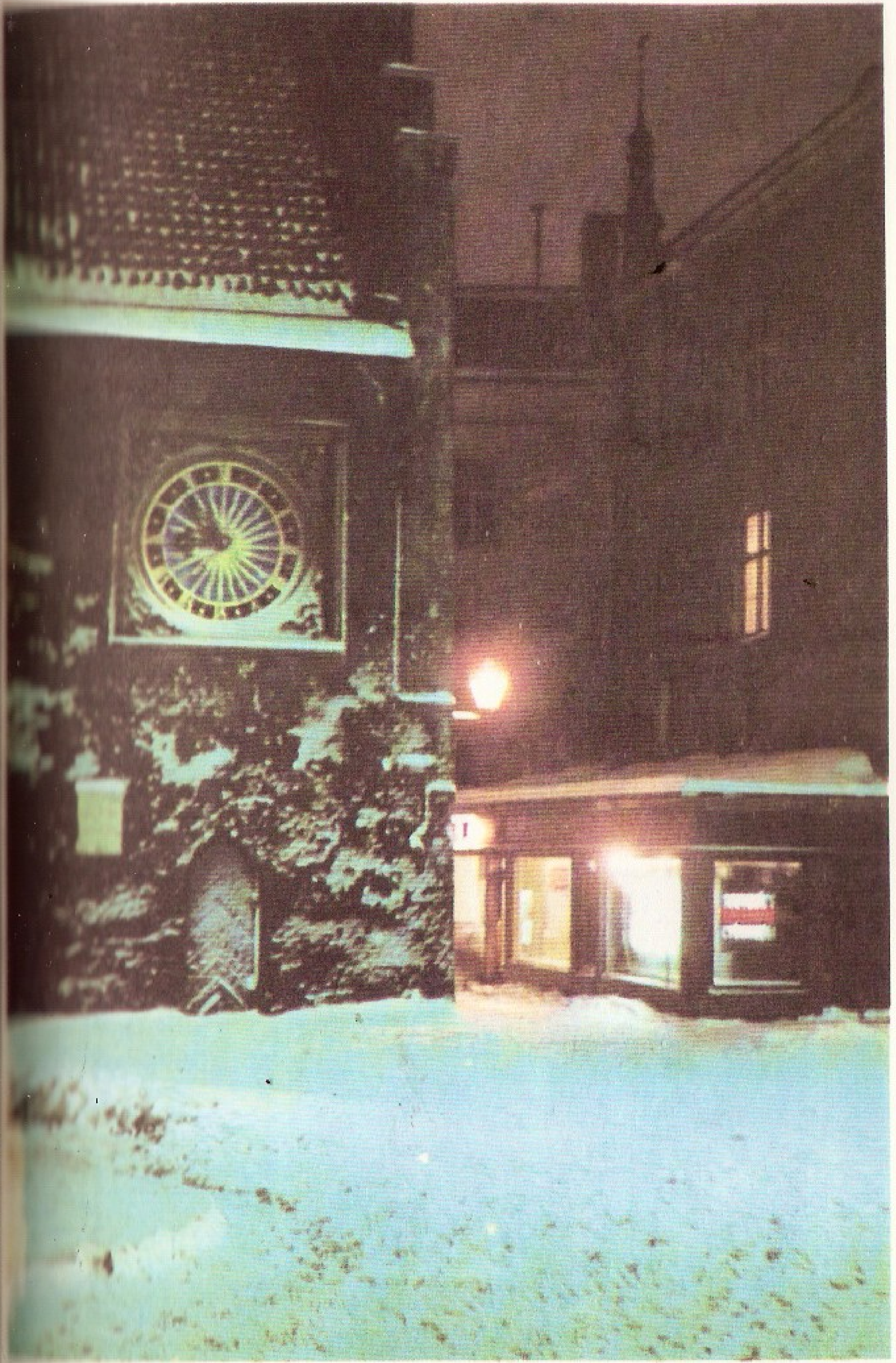

Pühavaimu kiriku põhjaportaal ja vana kell

Tallinna-teemalisi postmarke

ISIKUREGISTER

Aadna, Mait (s. 1946), komsomolitegelane 181
Aakre, Toomas (s. 1942), ehitusinsener 127
Aarna, Agu (s. 1915), keemik ja haridustegelane, ENSV TA korrespondentliige, ENSV teen. teadlane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 266
Aas, Raimu (s. 1934), transporditöötaja 175
Aav, Evald (1900—39), helilooja ja koorijuht 146, 152, 190
Aav, Tõnu (s. 1939), näitleja, ENSV teen. kunstnik 214
Aava, Uno (s. 1928), transporditöötaja, NSVL teen. meistersportlane 175
Aavik, Juhan (s. 1884), koorijuht ja helilooja 146, 188, 228
Aav-Loo, Ida (s. 1901), laulja 188
Abel, Ervin (s. 1929), näitleja, ENSV teen. kunstnik 191, 214
Aben, Aleksander (s. 1908), revolutsiooniliikumise tegelane 47
Aben, Hillar (s. 1929), tehnikateadlane, ENSV TA korrespondentliige 225, 226
Abendroth, Hermann (1883—1956), orkestrijuht 146, 147
Aberg, Aleksander (1881—1920), maadleja 91
Abrams, Bernhard (s. 1891), kergejõustiklane 91
Ackermann, Christian (surn. u. 1710), kujur-puunikerdaja 136, 270, 299
Adam, Adolphe (1803—56), helilooja 190
Adamson, Amandus Heinrich (1855—1929), skulptor 137, 202, 203, 247, 248, 277, 306
Adamson, Ilma (s. 1934), tantsupedagoog, ENSV rahvakunstnik 285
Adamson, Mari(e) (s. 1908), tekstiilikunstnik ja kunstipedagoog, ENSV rahvakunstnik 142, 225
Adamson-Eric (Erich Karl Hugo Adamson) (1902—68), maali- ja tarbekunstnik ning kunstipedagoog, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 118, 139, 140, 141, 142, 224
Adašev (Platonov), Aleksandr (1871—1934), näitleja ja teatripedagoog 151
Adson, Arthur (1889—1977), kirjanik 132
Agafonova, Zinaida (s. 1930), tööstustöötaja, sotsialistliku töö kangelane, NSVL riikliku preemia laureaat 55, 176
Agejev, Ivan (1929—77), transporditöötaja, sotsialistliku töö kangelane 55
Agthe, Carl Christian (1762—97), organist ja helilooja 143

Agthe, Carl Friedrich (18. saj. teine pool), organist ja helilooja 143
Agu, Mart (s. 1951), ballettmeister 297
Agur, Rein (s. 1935), lavastaja, ENSV teen. kunstitegelane 159, 252
Aigro, Roald (s. 1929), tööstustöötaja, Nõukogude Eesti preemia laureaat 176
Aitmatov, Tšingiz (s. 1928), kirjanik, Kirgiisi NSV TA akadeemik, Kirgiisi NSV rahvakirjanik, Lenini preemia laureaat 134
Aitsam, Mihkel (1876—1917), revolutsiooniliikumise tegelane 202, 203, 248
Akberg, Arnold (s. 1894), maalikunstnik 138, 139
Aken, Hans von (16. saj. teine pool), arhitekt ja skulptor 299
Aken, Johann (17. saj.), maalikunstnik 136, 273
Akinfijev, Viktor (s. 1916), lavastaja, ENSV teen. kunstnik 157
Aksjonov, Vjatšeslav (s. 1900), lavastaja, Moldaavia NSV kunstitegelane 157, 311
Alango, Raimond (s. 1926), laulja, ENSV teen. kunstnik 172
Alaniit, Heino (s. 1941), teenindustöötaja 194
Alas, Arnold (s. 1911), aiaarhitekt ja maalikunstnik, kunstipedagoog, Nõukogude Eesti preemia laureaat 55 (ill.), 248, 302, 308
Alas, Ottomar (1922—75), arhitekt 197
Alaväli, Kalju-Endel (s. 1937), miilitsatöötaja 305
Alba, Eduard (s. 1920), põllumajandustöötaja, sotsialistliku töö kangelane 280
Albert (¢. 1165—1229), piiskop 29
d'Albert, Eugen (1864—1932), klaverikunstnik, helilooja ja dirigent 152
Albrecht, Johann Friedrich Ernst (18. saj.), kirjastaja 129
Albrecht, Sophie (18. saj.), kirjanik 129
Aldridge, James (s. 1918), kirjanik 134
Aleksandrov, Vladimir (s. 1941), tööstustöötaja 242
Alev, Voldemar (1902—75), näitleja, ENSV teen. kunstnik 214
Alimari, Antonio (18. saj.), arhitekt 202
Alisch, Paul Friedrich (19. saj. teine pool — 20. saj. algus), arhitekt 123
Alle, August (1890—1952), luuletaja ja publitsist 133, 306
Allik, Hendrik (s. 1901), revolutsiooniliikumise tegelane, riigitegelane 46, 48, 56, 60 (ill.)
Allika, Luule (s. 1929), tööstustöötaja 218
Allikso, Johannes (1894—1938), revolutsiooniliikumise tegelane 46
Alov, Aleksandr (s. 1923), filmirežissöör 163 (ill.)
Alperten, Moissei (s. 1930), viiulikunstnik, ENSV teen. kunstnik 286
Alterman, Artemi, töölisspordi tegelane 94
Altermann, Theodor (1885—1915), lavastaja ja näitleja 151, 188, 248, 281
Altmäe, Riina (s. 1949), arhitekt 128
Altrov, Hannes (s. 1944), klarnetikunstnik 146, 286
Altrov, Riho (s. 1941), muusikapedagoog 256
Alumäe, Nikolai (s. 1915), tehnikateadlane, ENSV TA akadeemik, ENSV teen. teadlane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 225, 292, 296
Alumäe, Vladimir (1917—79), viiulikunstnik, muusikapedagoog ja haridustegelane, ENSV rahvakunstnik 146
Aluoja, Kaarli (1899—1975), lavastaja ja näitleja 152, 214
Ambos, Eduard (1887—1924), revolutsiooniliikumise tegelane 200
Ančerl, Karel (1908—73), orkestrijuht 147
Anderson, Marian (s. 1902), laulja 146
Anderson, Valeria (s. 1932), filmirežissöör, ENSV teen. kunstitegelane 162, 291
Andreas Kam (15. saj.), ehitusmeister 121, 250
Andreas Kulpsuu (surn. 1446), ehitusmeister 121, 255
Andresen, Nigol (s. 1899), kirjanduskriitik 47, 133, 134
Andropov, Juri (sünd. 1914), partei- ja riigitegelane, armeekindral, sotsialistliku töö kangelane 53 (ill.)
Andruškevitš, Adolf (1872—1933), maadlustreener 90
Ani, Valter (s. 1914), riigitegelane 58
Anna (Austria Anna) (1573—98), kuninganna 246
Anouilh, Jean (s. 1910), kirjanik 251
Antons, Richard (1899—1966), majandusteadlane, ENSV TA akadeemik 239
Antson, Aleksander (1899—1945), kirjanik, sporditegelane 94, 132, 133
Antson, Ants (s. 1938), kiiruisutaja, NSVL teen. meistersportlane 97, 206
Antson, Ermionia (s. 1906), kultuuritöötaja 216
Anvelt, Jaan (Eessaare Aadu) (1884—1937), revolutsiooniliikumise tegelane ja kirjanik 43, 56, 100, 111, 132, 248, 276, 306
Anvelt, Jenny (Jevgenia) (s. 1949), laulja 189
Arbon, Herman (1898—1942), revolutsiooniliikumise tegelane 57
Arder, Aleksander (1894—1966), laulja ja laulupedagoog, ENSV rahvakunstnik 155, 188
Ardula, Endel (s. 1922), tööstustöötaja, sotsialistliku töö kangelane 55, 316
Aren, Peet (1889—1970), maalikunstnik 138, 139
Aren, Rein (Reino) (s. 1927), näitleja, ENSV teen. kunstnik 214
Areng, Kuno (s. 1929), koorijuht ja muusikapedagoog, ENSV rahvakunstnik 146, 148 (ill), 172, 209, 229
Arg, Juta (s. 1919), baleriin 189
Argus, Tiiu (s. 1925), arhitekt 125, 212, 232, 245, 281, 285
Ariste, Paul (s. 1905), keeleteadlane, ENSV TA akadeemik, ENSV teen. teadlane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 211
Arman, Harald (1910—65), arhitekt ja arhitektuuripedagoog, ENSV TA korrespondentliige, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 53, 125, 127, 203, 231, 244, 248
Armbrust, Joachim (surn. 1709), puunikerdaja 273
Armi, Raivo (s. 1915), kergejõustiklane 94
Arráu, Claudio (s. 1904), klaverikunstnik 146
Arro, Edgar (1911—78), helilooja ja muusikapedagoog, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 146, 157, 190
Aršas, Niina (s. 1931), raamatukogutöötaja 193
Aru, Hansi (s. 1941), arhitekt 127, 245

Aru, Rein (s. 1941), tööstustöötaja 267
Aruoja, Vello (s. 1930), filmioperaator 184
Aruoja, Virve (s. 1922), tele- ja filmirežissöör, ENSV teen. kunstitegelane 162, 184, 291
Arvelius, Friedrich Gustav (1753—1806), kirjamees 129, 130, 149
Arvelius, Martin Heinrich (18. saj. teine pool), kirjamees 129
Asi, Vello (Ergav-Vello) (s. 1927), sisearhitekt, ENSV teen. arhitekt, Nõukogude Eesti preemia laureaat 126, 195, 196, 217, 264
Aun, Rein (s. 1940), kergejõustiklane 97, 206
Aunver, Arvi (s. 1937), tööstustöötaja 191
Aurik, Helje-Reet (s. 1943), arhitekt 233, 245, 257, 281
Auster, Lydia (s. 1912), helilooja, ENSV teen. kunstitegelane 146, 157, 190
Auster, Viktor (1863—1922), tööstur 233

Bach (Liimand), Aino (s. 1901), graafik, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 140, 142, 225
Bach, Johann Sebastian (1685—1750), helilooja 144, 146, 286
Bachmann, Aggio (1897—1923), lavastaja 152
Balašov, Juri (s. 1949), maletaja, NSVL teen. treener 289
Balzac, Honoré de (1799—1850), kirjanik 108
Bantelmann, Johann David (1769—1833), arhitekt 243
Barbarus, Johannes vt. Vares, Johannes
Barber, Samuel (s. 1910), helilooja 190
Bartholomaei, Andreas (1698—1739), matemaatik ja astronoom 104
Bartók, Béla (1881—1945), helilooja 190
Baudo, Serge (s. 1927), orkestrijuht 147, 286
Bauer, Rudolf Felix (1667—1717), Vene väejuht 33
Bauman, Ruts (Rudolf) (1892—1960), näitleja 154
Baumann, Paul-Rudolf (1905—42), revolutsiooniliikumise tegelane 56
Beckett, Samuel (s. 1906), kirjanik 252
Bedredinova, Anastassia (s. 1924), näitleja, ENSV rahvakunstnik 311
Beekman, Aimée (s. 1933), kirjanik, ENSV teen. kirjanik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 135
Beekman, Vladimir (s. 1929), kirjanik, ENSV teen. kirjanik 317
Beethoven, Ludwig van (1770—1827), helilooja 144, 159, 190, 286
Behn, Fritz (1904—1944), Saksa sõjaväelane, antifašist 50, 245
Behrens, Johann, tööstur 71
Belinski, Vissarion (1811—48), kriitik, publitsist ja filosoof 306
Bellingshausen, Fabian Gottlieb (1778—1852), meresõitja 260
Belov, Dmitri (1910—1944), Nõukogude armee jefreitor Suures Isamaasõjas 308
Belov, Juri (s. 1948), sõjaväelane 181
Benatzky, Ralph (1884—1957), helilooja 157, 190
Benbik, Oleg (s. 1939), tööstustöötaja 316
Benda, Hans von (s. 1888), orkestrijuht 146
Bereznoi, Mihhail (s. 1928), kalandustöötaja 239

Berglund, Paavo (s. 1929), orkestrijuht 147, 286
Bernhard, Erwin (1852—1914), arhitekt 123
Bernhard, Rudolf (1819—87), arhitekt 123
Bernstamm, Leopold Bernhard (1859—?), skulptor 247, 316
Bernstein, Leonard (s. 1918), helilooja ja orkestrijuht 158, 190
Bernštein, Boriss (s. 1924), kunstiteadlane, ENSV teen. kunstitegelane 142
Bestužev (Marlinski), Aleksandr (1797—1837), kirjanik 130
Bezrodnõi, Igor (s. 1930), viiulikunstnik 147
Bickel, Daniel (17. saj.), ehitusmeister 270
Birgitta Gudmarsson (1303—73), usutegelane 262
Bizet, Georges (1838—75), helilooja 154, 154 (ill.), 190
Blagoveštšenski, Vassili (1802—64), publitsist ja pedagoog 36, 130
Blankenhagen, mõisnikuperekond 202
Blech, Leo (1871—1958), orkestrijuht 146
Blinov, Boris (s. 1909), balletitantsija, ENSV teen. kunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 188, 189
Boesberg, Gustav (1867—1922), maadleja ja sporditegelane 90
Bogovski, Pavel (s. 1919), patoloog-anatoom, NSVL Meditsiiniakadeemia korrespondentliige, ENSV teen. teadlane 240
Boismannus, Heinrich (17. saj.), teoloog 293
Bokarev, Gennadi (s. 1934), kirjanik 311
Bornhöhe, Eduard (1862—1923), kirjanik 130, 134, 306, 311
Borodin, Aleksandr (1833—87), helilooja 157, 190
Brabender vt. Byldensnyder, Hinrik
Brahms, Johannes (1833—97), helilooja 144
Brandt, Aleksander Eduard (19. saj.), raamatukaupmees 114
Brandt, Friedrich (1830—90), kirjamees 130
Brecht, Bertolt (1898—1956), kirjanik ja lavastaja 156, 215
Breemeni Adam (surn. pärast 1081), kroonik 249
Brendeken, Christoph (1649—1710), trükkal 106
Brežnev, Leonid (s. 1906), partei- ja riigitegelane, Nõukogude Liidu marssal, kolmekordne Nõukogude Liidu kangelane, sotsialistliku töö kangelane, rahvusvahelise Lenini rahupreemia ja Lenini preemia laureaat 54 (ill.), 59
Britten, Benjamin (s. 1913), helilooja 190
Brjantsev, Aleksei (1917—1944), Nõukogude armee kapten Suures Isamaasõjas 308
Brockhusen, majaomanike perekond 283
Brocmann, Reiner (1609—47), luuletaja 129
Bronštein, David (s. 1924), maletaja, NSVL teen. meistersportlane 289
Broszkiewicz, Jerzy (s. 1922), kirjanik 252
Brovtšenko, Vladimir (s. 1938), sõjaväelane 305
Bruno, Giordano (1548—1600), filosoof 104
Bruns, Dmitri (s. 1929), arhitekt, ENSV teen. arhitekt 125, 305
Bruns, Olga (s. 1929), arhitekt 250
Bubõr, Aleksei (1876—1919), arhitekt 124, 214, 269
Buddeus, Carl Friedrich Christian (1775—1864), akvarellist ja joonistaja 300 (ill.)
Burchart, apteekrite suguvõsa 271

Burchart, Johannes (1776—1838), antikvaar ja kodu-uurija 117
Burchart Bélavary de Sykava, Johann (u. 1550—1617), apteeker 271
Burlaka, Anita (s. 1921), tööstustöötaja, ENSV teen. tööstustöötaja 244
Burman, Karl Friedrich (1882—1965), arhitekt 123 (ill.), 124, 228, 261, 269
Burman, Paul (1888—1934), maalikunstnik 138, 139
Burmeister, Vladimir (1904—71), ballettmeister, NSVL ja VNFSV rahvakunstnik, ENSV teen. kunstitegelane 157, 189
Buröhh, Eduard (s. 1935), tööstustöötaja 212
Busbetzky, Bartholomäus (Barthold) (surn. 1701), organist 143
Busbetzky, Christian (surn. 1710), organist 143
Busbetzky, Ludwig (surn. 1699), organist ja helilooja 143
Busch, August (1868—1922), ajakirjanik, kirjastaja ja raamatukaupmees 107
Buschmann, Helmuth (s. 1931), tööstustöötaja 199
Busel, Vladimir (s. 1930), parteitöötaja 255
Buzulukov, Nikolai (s. 1905), majandusteadlane, ENSV TA akadeemik 239
Buxtehude, Dietrich (1637—1707), helilooja ja orelikunstnik 143
Bõkov, Rolan (s. 1929), filmirežissöör 162
Böckhold, Heinrich (16. saj.), jutlustaja 31
Bölau, Konstantin (1899—1959), arhitekt 222
Bütner, mõisnikuperekond 202
Byldensnyder (Brabender), Hinrik (16. saj.), skulptor ja ehitusmeister 135 (ill.), 255

Caldwell, Erskine (s. 1903), kirjanik 214
Canne, Johannes (surn. 1326), asehaldur 234
Čapek, Karel (1890—1938), kirjanik 155, 214
Carmirelli, Pina (s. 1914), tšellokunstnik 148
Casadesus, Robert (1899—1972), klaverikunstnik ja helilooja 146
Caspari, Jacopo (18. saj.), ehitusmeister 202
Chamisso, Adelbert von (1781—1838), kirjanik 277
Clair, René (s. 1898), filmirežissöör 163
Clemens Pale (16. saj.), kiviraidur ja ehitusmeister 255, 256
Clementz, Johann Gottlieb (1778—1856), kaupmees ja tööstur 35, 72, 238
Clodt, Gustav Adolf (1621—81), Eestimaa asehaldur 250
Coates, Albert (1882—1953), orkestrijuht 146
Coelestinus III (u. 1106—98), paavst 29
Crommelynck, Fernand (s. 1888), näitekirjanik 252
Czerny-Stefańska, Halina (s. 1922), klaverikunstnik 147

Dahlberg, Erik (1625—1703), Rootsi väejuht ja fortifikatsiooniinsener 234
Davõdov, Vassili (1915—1944), Nõukogude armee seersant Suures Isamaasõjas 308
De Filippo, Eduardo (s. 1900), näitekirjanik ja lavastaja 156
Degtjar, Juri (s. 1942), teatrikunstnik 311
De la Gardie, Pontus (1520—85), Rootsi väejuht 136, 299
Dellingshausen, mõisnikuperekond 202
Delvig, Anton (1798—1831), luuletaja 130
Demut-Malinovski, Vassili (1779—1846), skulptor 255, 299
Dengo, Heino (s. 1922), ajakirjanik, ENSV teen. ajakirjanik 318
Dienes, G. R. (18. saj. teine pool — 19. saj. esimene veerand), raamatuköitja ja -kaupmees 114
Diesfeld, Johan (19. saj.), ajakirjanik 110
Dikson, Raivo (s. 1940), ansamblijuht 191
Dmitrijev, Aleksandr (1878—1959), arhitekt 122, 123, 220
Dolinski, Nikolai (s. 1907), filmirežissöör 162
Donat, Johann Wilhelm (1786—1849), tööstur 215
Dorbek, Anne (s. 1942), koormeister 189
Dorovatovski, Mihhail (s. 1925), filmioperaator, ENSV teen. kunstitegelane 291
Dorsch, Hans (17. saj.), ehitusmeister 251
Dostojevski, Fjodor (1821—81), kirjanik 130, 311
Drenteln, kaupmeheperekond 202
Drümpelmann, B., tööstur 71
Dzeržinski, Ivan (s. 1909), helilooja, VNFSV teen. kunstitegelane, NSVL riikliku preemia laureaat 154
Džagarov, Georgi (s. 1925), kirjanik 252
Dubrovski, Vladimir (s. 1951), allveesportlane 97
Dullo, Carl (1775—1827), trükkal 107
Dullo, Josephine Amalie (1827—77), trükikojaomanik 130
Dunajevski, Issaak (1900—55), helilooja, VNFSV rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 190
Dunte, Jobst (17. saj.), bürgermeister 290
Dvarionas, Balys (s. 1904), helilooja, orkestrijuht ja klaverikunstnik, NSVL rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 286

Ederand, Ede-Leila (s. 1940), kultuuritöötaja 222
Eelmäe, August (s. 1931), muuseumitöötaja 302
Eesmaa, Enn (s. 1946), teleajakirjanik 114
Eessaare Aadu vt. Anvelt, Jaan
Eggers, Georg Arnold (1791—1851), tööstur ja kaupmees 20, 35, 69, 107, 136
Eglon, Ants (s. 1939), haridustegelane 318
Ehala, Ene-Reet (s. 1938), koorijuht 194
Ehala, Enn (s. 1936), tööstustöötaja 182
Ehala, Kaljo (s. 1932), haldustöötaja 305
Ehrenburg, Ilja (1891—1967), kirjanik, rahvusvahelise Lenini rahupreemia ja NSVL riikliku preemia laureaat 134
Eichfeld, Johan (s. 1893), bioloog ja põllumajandusteadlane, NSVL TA korrespondentliige, Üleliidulise Lenini-nim. Põllumajanduse Akadeemia akadeemik, ENSV TA akadeemik, sotsialistliku töö kangelane, ENSV teen. teadlane 55, 105, 186
Eige, Rudolf (1894—1920), revolutsioonilise liikumise tegelane 56
Eigi, Ado (s. 1938), arhitekt 127, 193, 217, 236, 269
Einer, Helmi (1888—1968), laulja 151, 188
Einmann, Eduard (s. 1913), graafik ja maalikunstnik, NSVL Kunstide Akadeemia korrespondentliige, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 225
Eisen, Ferdinand (s. 1914), riigitegelane, ENSV teen. õpetaja 252
Eisen, Olaf (s. 1920), keemik, ENSV TA korrespondentliige, Nõukogude Eesti preemia laureaat 211
Ekston, Anna (s. 1908), ballettmeister ja tantsupedagoog, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 155, 156, 189
Elias, Eduard (1920—63), filmioperaator 162
Elias, Mihhail (s. 1924), tööstustöötaja 267
Eller, Heino (1887—1970), helilooja ja muusikapedagoog, NSVL rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 146
Eller, Heiti (s. 1929), plaanindustöötaja, ENSV teen. ökonomist 275
Elmanovitš, Tatjana (s. 1934), filmiteadlane 164
Elmi, Urve (s. 1936), haldustöötaja 255, 305
Elvik, Ants (s. 1943), pedagoog 247
Engelberg, Rudolf (1896—1928), lavastaja ja näitleja 152, 214
Engels, Friedrich (1820—95), marksismi klassik, rahvusvahelise proletariaadi juht 108
Englas, August (s. 1925), maadleja ja maadlustreener, NSVL teen. meistersportlane, ENSV teen. sporditegelane 97, 306
Envald, Noel (1907—68), filmioperaator 161
Erdmann, Eduard (1896—1958), klaverikunstnik ja helilooja 146
Erik IV Adraraha (1216—50), Taani kuningas 10, 29
Erik V (1249—86), Taani kuningas 30
Erik VI Menved (1274—1319), Taani kuningas 31, 99
Erik XIV (1533—77), Rootsi kuningas 32
Erkina (Jerkina), Elita (s. 1949), baleriin, ENSV teen. kunstnik 189
Erm, Leesi (s. 1910), tekstiilikunstnik ja kunstipedagoog, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 142, 225
Ermel, Aksel (s. 1931), kirjastustöötaja 180
Ernesaks, Gustav (s. 1908), helilooja, koorijuht ja muusikapedagoog, sotsialistliku töö kangelane, NSVL rahvakunstnik, Lenini preemia, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat, Tallinna aukodanik 54, 55, 146, 148, 156, 157, 172, 175, 190, 196, 228, 229, 317
Eskel, Albert (1922—75), skulptor 194, 203, 248
Eskola, Ants (s. 1908), näitleja, NSVL rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 161, 188, 213, 214, 251
Eskola, Olev (s. 1914), näitleja, ENSV teen. kunstnik 214, 251
Essen, Paul von (1631—99), fortifikatsiooniinsener 234
Evenius, Sigismund (17. saj.), filosoof 104
Ever, Ita (Ilse) (s. 1931), näitleja, ENSV rahvakunstnik 213, 214
Exner, Johann Gottfried (1791—1874), skulptor 255, 299

Faehlmann, Friedrich Robert (1798—1850), arst ja kirjanik 306
Falck, Hans Heinrich (1791—1874), tööstur 34
Fedjuninski, Ivan (1900—77), Nõukogude armee armeekindral, Nõukogude Liidu kangelane, Tallinna aukodanik 50, 175, 306
Fehmer, Johann Sigmund (1753—96), trükkal 107
Feischner, Heinrich (1875—?), kohvikupidaja 195
Feldbach, Hugo (s. 1927), teenindustöötaja 186
Fenster, Boriss (1916—60), ballettmeister 157, 189
Fersen, Fabian von (1626—77), Liivimaa kuberner 299
Fersen, Otto Wilhelm von (1623—1709), Rootsi feldmarssal 299
Fick, apteekrite perekond 196
Fick, Carl Christian (1730—72), apteeker ja ettevõtja 75, 136
Fischer, Annie (s. 1914), klaverikunstnik 148
Fleming, Paul (1609—40), luuletaja 129
Flotow, Friedrich von (1812—83), helilooja 151
Fonne, H. (17. saj.), raesekretär 202
Forselius, Bengt Gottfried (u. 1660—88), kooli- ja kultuuritegelane 188
François, Samson (1924—70), klaverikunstnik 148
Frese, Chr. (18. saj. teine pool), ettevõtja 72
Friml, Rudolf (s. 1879), helilooja 157
Frisch, Max (s. 1911), kirjanik 252
Fulda, Ludwig (1862—1939), kirjanik 152

Gagarin, Juri (1934—68), kosmonaut, Nõukogude Liidu kangelane, NSVL kosmoselendur 306
Gahlnbäck, Etienne (s. 1903), jääpurjetaja 93
Gailit, August (1891—1960), kirjanik 132, 134
Ganjušov, Nikolai (s. 1931), parteitöötaja 180, 305
Gans, Taevo (s. 1941), sisearhitekt ja kujunduskunstnik, ENSV teen. kunstnik 212
Garancis, Jānis (s. 1944), balletitantsija, ENSV teen. kunstnik 189
Garšnek, Anatoli (s. 1918), helilooja ja muusikapedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 146
Garšnek, Jüri (s. 1939), filmioperaator 291
Gauk, Aleksandr (1893—1963), orkestrijuht, VNFSV rahvakunstnik 146, 286
Gavrilov, Aleksandr (s. 1912), onkoloog, ENSV teen. arst 255
Gebhardt, Eduard von (1838—1925), maalikunstnik 137
Gehlhaar, Carl Theodor (1805—71) graafik 136
Geist, C. L. (18. saj.), ehitusmeister 122, 299
Gelman, Aleksandr (s. 1933), kirjanik 215
Gens, Lev (s. 1922), kunstiteadlane, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 142
Gerassimtšuk, Ivan (s. 1920), tööstustöötaja 256
Gerretz, Jüri (s. 1941), viiulikunstnik, ENSV teen. kunstnik 146
Gershwin, George (1898—1937), helilooja 158, 190
Gesell, Joachim (surn. 1675), vasksepp 283

Gesellius, Herman (1874—1916), arhitekt 123
Ghercke (14. saj. teine pool — 15. saj. algus), kiviraidur 272, 284
Giers, Aleksandr, Eestimaa asekuberner 40
Gilels, Emil (s. 1916), klaverikunstnik, sotsialistliku töö kangelane, NSVL rahvakunstnik, Lenini preemia ja NSVL riikliku preemia laureaat 147, 286
Girard de Soucanton, Arthur (1813—84), kaupmees ja bürgermeister 277
Glazunov, Aleksandr (1865—1936), helilooja 190
Glehn, Nikolai von (1841—1923), mõisnik 253, 267, 304
Gleser, Hilda (1893—1932), näitleja ja lavastaja 152, 153, 188
Glier, Reinhold (1875—1956), helilooja ja orkestrijuht, NSVL rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 154, 155, 286
Glinka, Mihhail (1804—57), helilooja 144, 157
Goethe, Johann Wolfgang von (1749—1832), kirjanik 130, 143, 151, 215
Gogol, Nikolai (1809—52), kirjanik 151, 306, 311
Goldberg, August (s. 1908), tervishoiutegelane, ENSV teen. arst 268
Gorbunov, Vitali (s. 1920), filmirežissöör ja -operaator 162, 291
Gori (Georg Tõnisson, Vello Agori) (1894—1944), karikaturist 281
Gorki, Maksim (1868—1936), kirjanik 150, 152 (ill.), 153, 155, 156, 190, 215, 251
Govorov, Leonid (1897—1955), Nõukogude Liidu marssal, Nõukogude Liidu kangelane 50
Graff, Geiger (17. saj.), ehitusmeister 121, 270, 272
Green, Arnold (s. 1920), riigitegelane 181, 317
Greenberg, Johannes (1887—1951), maalikunstnik ja kunstipedagoog 138, 139
Greiffenhagen, Wilhelm Adolf (1862—1916), kirurg 90
Greigh, Samuel (1735—88), Vene admiral 249, 299
Gressel, Johann Hermann (1769—1845), trükkal ja kirjastaja 107, 130
Gribojedov, Aleksandr (1795—1829), kirjanik 130
Grinberg, Maria (s. 1908), klaverikunstnik, VNFSV teen. kunstnik 147
Grinkevitš, Vladimir (s. 1924), sõjaväelane, ENSV teen. kultuuritegelane 176
Grosschmidt, Viivi (s. 1938), filmiteadlane 164
Grubb, Carl (surn. 1707), ajakirjanik 110
Grünberg, Jaan (1889—1969), maalikunstnik 140
Grünwald Theodor, tööstur 72, 219
Gurjev, Viktor (s. 1914), haridustegelane, laulja ja laulupedagoog, ENSV rahvakunstnik 189, 220
Gustav II Adolf (1594—1632), Rootsi kuningas 32

Haabjärv, Jaan Voldemar (1914—46), laulja 188
Haas, Voldemar (s. 1898), teatrikunstnik ja kunstipedagoog, ENSV rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 159, 188, 189, 225
Habermann, Eugen (1884—1944), arhitekt 124, 124 (ill.), 258, 269, 273, 301
Hackenschmidt, Georg (1877—1968), maadleja ja tõstesportlane 91
Hagen, Johann August (1786—1877), muusikategelane ja orelikunstnik 144
Haggi, Erika (s. 1922), skulptor 248
Hagus, Verner (s. 1909), balletitantsija, ENSV teen. kunstnik 188, 189
Halas, John (s. 1912), filmirežissöör 163
Haljak, Lorenz (s. 1914), arhitekt, ENSV teen. arhitekt 125
Hallik, Kalju (s. 1928), insener 186
Halliste, Herman (1900—73), skulptor 248
Hammer, Larissa (s. 1907), haldustöötaja 49, 51, 305
Hannikainen, Tauno (1896—1968), orkestrijuht 147
Hansberg, Rein (s. 1941), arhitekt 193
Hansen, Benno (1891—1952), laulja, ENSV teen. kunstnik 151, 161, 188
Hansen, Tiit (s. 1936), arhitekt 236
Hans Kotke (15. saj.), kiviraidur 121, 237
Hapikalo, Stepan (1920—44), Nõukogude armee vanemseersant Suures Isamaasõjas 308
Hasse, Zacharias (16. saj.), usutegelane 31
Hastfer, Jacob Johan (1647—96), Liivimaa ja Eestimaa kindralkuberner 299
Hatšaturjan, Aram (1903—78), helilooja, Armeenia NSV TA akadeemik, NSVL rahvakunstnik, Lenini preemia ja NSVL riikliku preemia laureaat 286
Haug, Arvo (s. 1938), psühhiaater 267
Haydn, Franz Joseph (1732—1809), helilooja 286
Heijermans, Herman (1864—1924), kirjanik 152
Heil, Johannes (s. 1895), tehnikateadlane, ENSV TA akadeemik, ENSV teen. teadlane 105
Heine, Heinrich (1797—1856), luuletaja 130
Heintze, Tobias (surn. 1650), puunikerdaja 284
Hellat, Georg (Jüri) (1870—1943), arhitekt 123
Helle, Anton Thor (1683—1748), kirjamees 129, 188
Hemingway, Ernest Miller (1899—1961), kirjanik 157, 311
Hendrikson, Aleksander (1895—1977), revolutsiooniliikumise tegelane, haldustöötaja, Tallinna aukodanik 55, 175, 305
Henno, Juhan (s. 1912), ehitusinsener 127, 236
Henrik (u. 1187 — u. 1251), misjonär ja kroonik 29
Herkel, Voldemar (s. 1929), arhitekt, ENSV teen. arhitekt, NSVL riikliku preemia laureaat 125, 127, 185, 201, 224, 227, 231, 250, 276, 278
Hermann, Karl August (1851—1909), keeleteadlane, ajakirjanik ja muusikategelane 228, 306
Hermann, Otto (1878—1933), orkestrijuht ja helilooja 151, 188
Herzen, Aleksandr (1812—70), kirjanik ja publitsist 306
Hilferding, Peter (18. saj.), näitleja 149
Himbek, Aino (s. 1931), klaverikunstnik, ENSV teen. kunstnik 191
Himsel, Gebhard (1603—76), matemaatik, insener ja arst 104
Hindpere, Hans (s. 1928), helilooja 222
Hint, Aadu (s. 1910), kirjanik, ENSV rahvakirjanik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 133, 134, 156, 214, 215, 216, 271

Hion, Ene (s. 1931), raadio- ja teleajakirjanik, ENSV teen. ajakirjanik 113
Hippius, Gustav Adolf (1792—1856), maalikunstnik ja litograaf 136
Hippius, Otto Pius (1826—83), arhitekt 123
Hiis, Rein (s. 1940), tööstustöötaja 226
Hirtentreu, Alvar (s. 1938), tööstustöötaja 296
Hižnjakova, Tatjana (s. 1941), tööstustöötaja 275
Hitruk, Fjodor (s. 1917), filmirežissöör 162
Hmurova, Lilian (s. 1933), tööstustöötaja 296
Hoelscher, Ludwig (s. 1907), tšellokunstnik 148
Hofman, Josef (1876—1957), klaverikunstnik 144
Holberg, Ludvig (1684—1754), kirjanik 149
Holm, Endel (s. 1934), tööstustöötaja 267
Hololei, Gunnar (s. 1927), raadioajakirjanik, ENSV teen. sporditegelane 113
Holstein-Beck, Peter August von (1697—1775), Eestimaa kindralkuberner 251
Holzwirt, Wolfgang (16. saj.), apteeker 272
Holtsmeier, Virve (s. 1944), vibusportlane 97
Holtz, Otto Reinhold von (1757—1828), kirjamees 130
Hopkins, John (s. 1927), orkestrijuht 147
Horn, Carl (1550—1601), Rootsi väejuht 299
Howen, Axel von (1845—1911), arhitekt 122 (ill.), 123, 199
Hubay, Jenő (1858—1937), viiulikunstnik 144
Hubel, Eduard vt. Metsanurk, Mait
Huberman, Bronisław (1882—1947), viiulikunstnik 144
Hueck, kaupmeheperekond 120 (ill.), 136, 174
Humal, Arnold (s. 1908), matemaatik, ENSV TA akadeemik, ENSV teen. teadlane 266
Hunt, Märt (s. 1940), ansamblijuht 222
Hunt, Reet (s. 1940), ansamblijuht 222
Hurt, Egon (s. 1930), haridustöötaja 305
Hõimre, Aado (Adolf Himbek) (1893—1966), näitleja, ENSV teen. kunstnik 214
Hämalane, Viljar (s. 1938), ehitaja 185
Händel, Georg Friedrich (1685—1759), helilooja 144
Händel, Ida (s. 1924), viiulikunstnik 148
Härm, Tiit (s. 1946), balletitantsija, ENSV rahvakunstnik 161, 189, 190
Härmson, Paul (s. 1922), arhitekt 127, 196
Höppener, Maxim Wilhelm Eduard (1848—?), arhitekt 123, 190
Hörschelmann, Ernst August Wilhelm (1743—95), literaat ja helilooja 143
Hübener, David (17. saj.), vasesepp 270
Hündeberg, Nathanael Ernst (1743—?), teatritegelane 149
Hütsi, Vello (s. 1934), ehitusinsener 127, 239

Ibsen, Henrik (1828—1906), kirjanik 151, 151 (ill.), 214, 215, 251
al-Idrisi, Abu Abdallah Muhammad (1100—66), geograaf 28
Iho, Arvo (s. 1949), filmioperaator 291
Iimar, Väino (s. 1931), teenindustöötaja 176
Ilja, Harri (s. 1928), koorijuht 297
Ilves, Malmo (s. 1933), kultuuritöötaja 223
Ilves, Ronald (s. 1930), tööstustöötaja 282
Ilves, Ülo (s. 1929), arhitekt 127, 185, 220, 231, 282
Imant (12. saj. lõpp — 13. saj. algus), liivlaste sõjamees 306
Imberg, Rudolf (surn. 1917), revolutsiooniliikumise tegelane 202, 248
Indreko, Richard (1900—61), arheoloog 200
Innos, Endel (s. 1932), tööstustöötaja, ENSV teen. tööstustöötaja, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 288
Iosseliani, Otar (s. 1934), filmirežissöör 162
Ird, Kaarel (s. 1909), lavastaja ja näitleja, NSVL rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 294
Isenbrandt, Adriaen (1485—1551), maalikunstnik 251
Isok, Raimond (s. 1914), spordipedagoog, ENSV teen. sporditegelane 94
Ivalo, Rait (s. 1915), muuseumitöötaja 205, 294
Ivanov-Vano, Ivan (s. 1900), filmirežissöör ja -kunstnik, VNFSV rahvakunstnik 162
Ivask, Udo (s. 1932), arhitekt ja arhitektuuripedagoog 127, 196, 240
Iversen, Martin Christopher (1750—?), trükkal 107

Jaago, Jaan (1887—1949), maadleja 91
Jaama, Jüri (s. 1936), arhitekt 127, 236
Jaanikosk (Borissoff), Boris (1897—1976), näitleja ja filmitegelane 161
Jaanus, Voldemar (1905—77), revolutsiooniliikumise tegelane 57
Jacob (15. saj.), ehitusmeister 284
Jacoby, Carl (19.—20. saj.), ehitusinsener 190
Jacoby, Erich Roman Ludvig (1885—1941), arhitekt 123, 124, 217, 232, 241, 269
Jahn, Andreas (17. saj.), ehitusmeister 270
Jahu, Heino (s. 1914), polügrafist, ENSV teen. polügrafist 219
Jaik, Juhan (1899—1948), kirjanik ja ajakirjanik 132
Jakobson, Ants (s. 1938), ehitusinsener 284
Jakobson, August (1904—63), kirjanik, ENSV rahvakirjanik, NSVL riikliku preemia laureaat 134, 156, 157, 190, 214, 215, 311
Jakobson, Carl Robert (1841—82), rahvusliku liikumise tegelane, ajakirjanik ja kirjanik 38, 137, 306
Jakobson, Eduard Magnus (1847—1903), graafik 137
Jakobson, Thomas August Matthias (1837—98), rahvusliku liikumise tegelane 38
Jakovlev, Vladimir (s. 1952), komsomolitöötaja 181
Jannsen, Johann Voldemar (1819—90), rahvusliku liikumise tegelane, ajakirjanik ja kirjanik 306
Jansen, August (1881—1957), maalikunstnik ja kunstipedagoog, ENSV rahvakunstnik 131 (ill.), 138, 139
Janson, Nikolai (1882—1941), revolutsiooniliikumise tegelane 56
Jansons, Arvīds (s. 1914), orkestrijuht, NSVL rahvakunstnik, Läti NSV ja VNFSV teen. kunstitegelane, NSVL riikliku preemia laureaat 146, 286
Jaron, Alexander, arhitekt 123 (ill.), 190
Jarva, Risto (s. 1934), filmirežissöör 163

Jastrebov, Ilja, Nõukogude armee kindralmajor Suures Isamaasõjas 50
Jauch, Lorenz (17. saj.), raamatukaupmees 33, 107, 200
Jegorov, Ilja (surn. 1919), revolutsiooniliikumise tegelane 56
Jencken, Samuel Johann (surn. 1789), ettevõtja 72
Jeret, Ülo (s. 1921), ajakirjanik, ENSV teen. ajakirjanik 112
Joandi, Tõiv (s. 1943), arhitekt 216
Joasoo (Ülevain), Eike (1930—71), baleriin, ENSV teen. kunstnik 189
Jochum, Eugen (s. 1902), orkestrijuht 146
Johan III (1537—92), Rootsi kuningas 32
Johani, Andrus (1906—41), maalikunstnik ja graafik 140
Johansen, Paul (1901—65), ajaloolane 290
Johanson, Eduard (1837—96), kaupmees ja tööstur 69, 94, 216, 296
Johanson, Herbert Voldemar (1884—1964), arhitekt 124 (ill.), 236, 242, 258, 301, 303
Johanson, Nikolai (s. 1927), parteitöötaja 59, 180, 305
Johanson-Pärna, Natalie Auguste (1843—1915), pedagoog 137
Johansoo, Kaljo (s. 1930), tööstustöötaja 219
Jones, Sidney (1861—1946), helilooja 151
Jungberg, Osvald (1881—1937), graafik ja maalikunstnik 138
Jungholz, Karl (1878—1925), lavastaja ja näitleja 151, 188, 248, 281
Junk, Bruno (s. 1929), kergejõustiklane ja sporditegelane, NSVL teen. meistersportlane, ENSV teen. sporditegelane 96, 97, 178, 275
Juul, Jaanus (s. 1946), kontsertmeister 189
Jõe, Siimo (s. 1921), arhitekt 127, 199
Jõgeva (Põder), Mare (s. 1939), laulja, ENSV teen. kunstnik 158, 189
Jõgi, Olev (s. 1919), kirjanduskriitik ja ajakirjanik, ENSV teen. kirjanik 134
Jänes, Peep (s. 1936), arhitekt, ENSV teen. arhitekt 125, 127, 128, 179, 231, 239, 245, 264
Järv, Jaak (1852—1920), ajakirjanik ja kirjanik 110, 130, 134
Järve, Gunnar (s. 1919), ehitusinsener 127
Järvela, Uno (s. 1926), koorijuht, ENSV rahvakunstnik 189, 190, 229
Järvet, Jüri (s. 1919), näitleja, NSVL rahvakunstnik 155, 213, 214, 251
Järvi, Neeme (s. 1937), orkestrijuht, ENSV rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 54, 146, 158, 189, 213, 229, 287
Järvi, Vallo (s. 1923), orkestrijuht, ENSV teen. kunstitegelane 157, 189
Järvis, Toivo (s. 1944), haldustöötaja 305
Järvsoo, Erni (s. 1922), raadioajakirjanik, ENSV teen. ajakirjanik 113
Jürgens, Johann Friedrich (1754—?), kaupmees ja tööstur 69
Jürgenson, Karl (1881—?), ehitusinsener 123
Jürgenson, Leo (s. 1901), ehitusteadlane, ENSV TA akadeemik, ENSV teen. teadlane 266
Jürisalu, Heino (s. 1930), helilooja, ENSV teen. kunstitegelane 146
Jürisoo, Eino (s. 1935), haldustöötaja 305
Jürna, Johannes (1895—1930), revolutsiooniliikumise tegelane 56
Jürna, Mihkel (1899—1972), kirjanik 133
Jürviste, Ivo (s. 1933), ehitusinsener 245
Kaal (Hone), Aira (s. 1911), kirjanik, ENSV teen. kirjanik 134
Kaal, Anu (s. 1940), laulja, ENSV rahvakunstnik 146, 158, 161, 189, 190
Kaal, Mati (s. 1946), zooloog 237
Kaar, Enn (s. 1911), arhitekt 127, 183
Kaare, Mati (s. 1946), tööstustöötaja 177
Kaarelson, Enn (s. 1944), ehitusinsener 267
Kaarnaväli, Maimu (s. 1927), arhitekt 127, 219, 295
Kaasik, Aleksander (s. 1908), skulptor ja kunstipedagoog, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 55 (ill.), 192, 248, 302
Kabalevski, Dmitri (s. 1904), helilooja ja muusikategelane, sotsialistliku töö kangelane, NSVL rahvakunstnik, Lenini preemia ja NSVL riikliku preemia laureaat 158, 190, 248, 286
Kabur, Boris (s. 1917), kirjanik 215
Kadarik, Rein (s. 1931), ehitusinsener 240
Kaerlepp, Osvald (s. 1931), transporditöötaja 175
Kahk, Juhan (s. 1928), ajaloolane, ENSV TA akadeemik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 171, 293
Kaidu, Epp (Leida Ird) (1915—76), lavastaja ja näitleja, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 311
Kaik, Lembit (s. 1923), riigitegelane, ENSV teen. kultuuritegelane 317
Kaik, Ruppert (s. 1926), transporditöötaja, sotsialistliku töö kangelane, ENSV teen. transporditöötaja 55
Kalamees, Aleksander (s. 1897), spordipedagoog 94
Kalamees, Margus (s. 1933), tööstustöötaja 174
Kalašnikov, Juri (s. 1909), teatriteadlane ja -kriitik 161
Kalda, Maie (s. 1929), kirjandusteadlane ja -kriitik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 134
Kalde, Ago (s. 1945), sporditegelane 206
Kaldma, Eli (s. 1921), sporditegelane, ENSV teen. sporditegelane 312
Kalinin, Mihhail (1875—1946), partei- ja riigitegelane, sotsialistliku töö kangelane 40, 55, 55 (ill.), 165, 171, 248, 302, 306, 316
Kaljo, Dimitri (s. 1928), geoloog, Nõukogude Eesti preemia laureaat 193
Kaljola, Johannes (1900—53), näitleja, ENSV teen. kunstnik 152, 154, 214
Kaljuste, Heino (s. 1925), koorijuht ja muusikapedagoog, ENSV rahvakunstnik 146, 187, 229, 296
Kaljuste, Tõnu (s. 1953), koorijuht 187
Kalla, Johannes (1873—1945), maadleja 91
Kallas, Reginald (s. 1920), ajakirjanik 170
Kallas, Toivo (s. 1932), arhitekt ja arhitektuuripedagoog 125, 128, 192, 216, 245
Kalling, Mart (s. 1941), arhitekt 250
Kallion, Ivar (s. 1931), tööstustöötaja 55, 191, 305
Kallion, Madis (s. 1956), komsomolitegelane 181
Kallis, Oskar (1892—1918), maalikunstnik 138
Kálmán, Imre (1882—1953), helilooja 157
Kalmet, Leo (1900—75), lavastaja ja teatripedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 152, 154, 155, 214, 311
Kalmus, Jüri (surn. 1917), revolutsiooniliikumise tegelane 202, 248
Kalv, Peep (s. 1934), astronoom 304

Kanger, Karl (s. 1898), Nõukogude armee polkovnik Suures Isamaasõjas 49
Kangilaski, Juhan (s. 1904), teatrikunstnik 252
Kangro, Johannes (s. 1915), transporditöötaja, ENSV teen. transporditöötaja 277
Kangron, Tõnu (s. 1941), koorijuht 296
Kannelmäe, Illar (s. 1936), arhitekt 183, 248, 281
Kanter, Elmut (s. 1926), ehitusinsener 180
Kanter, Helmut (s. 1931), pedagoog 241
Kaplur, Oskar (1889—1962), maadleja 91
Kapp, Artur (1878—1952), helilooja, orkestrijuht ja muusikapedagoog, ENSV teen. kunstitegelane, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 145, 146, 188, 286, 306
Kapp, Eugen (s. 1908), helilooja ja muusikapedagoog, sotsialistliku töö kangelane, NSVL rahvakunstnik, NSVL riikliku ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 146, 155, 156, 157, 190, 196, 228, 286
Kapp, Villem (1913—64), helilooja ja muusikapedagoog, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 146, 157, 190, 286
Kappel, Johannes (1855—1907), helilooja ja orelikunstnik 228, 306
Kapral, Ants (s. 1941), tööstustöötaja 240
Karajev, Kara (s. 1918), helilooja, Aserbaidžaani NSV TA akadeemik, NSVL rahvakunstnik, Lenini preemia ja NSVL riikliku preemia laureaat 190
Karamzin, Nikolai (1766—1826), kirjanik ja ajaloolane 130, 239
Karell, Carl Friedrich (1791—1857), helilooja 144
Kareva, Hillar (s. 1931), helilooja 146
Karindi, Alfred (1901—69), helilooja, orelikunstnik ja koorijuht, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 146, 229
Karindi, Laine (s. 1926), koorijuht 194
Karjus, August (1906—70), tšellokunstnik ja muusikapedagoog, ENSV teen. kunstnik 146
Karl XI (1655—97), Rootsi kuningas 33
Karlson, Ferdinand (1875—?), kirjanik ja sporditegelane 91
Karm (Länts), Kaarel (1906—79), näitleja, NSVL rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 161, 188, 214
Karotamm, Nikolai (1901—69), parteitegelane ja majandusteadlane 56, 58
Karp, Raine (s. 1939), arhitekt, ENSV teen. arhitekt 127, 128, 231, 245, 250, 267
Karpin, Leo (s. 1946), telerežissöör 184
Karro, Heiki (s. 1919), arhitekt 203, 236, 248
Karu, Jüri (s. 1944), arhitekt 250
Karu, Krista (s. 1950), arhitekt 240
Kasekivi, Konstantin (1930—79), laulja, ENSV teen. kunstnik 172
Kasesalu, Helmuth (s. 1929), kirjastustöötaja 311
Kasesalu, Reet (s. 1929), filmirežissöör 162, 291
Kask, Arnold (s. 1902), keeleteadlane, ENSV TA korrespondentliige, ENSV teen. teadlane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 187, 211
Kask, Heino (s. 1932), ehitusinsener 127
Kask, Karin (s. 1919), teatriteadlane 160
Kask, Mati (1938—72), filmioperaator 162
Kask, Tõnis (s. 1929), tele- ja filmirežissöör, ENSV teen. kunstitegelane 184
Kazakov, Jevgeni (s. 1931), põllumajandustöötaja 276
Katajev, Valentin (s. 1897), kirjanik, NSVL riikliku preemia laureaat 252
Katariina I (1684—1727), Vene keisrinna 202
Kauba, Felix (s. 1916), raamatukogutöötaja 294
Kaugver, Raimond (s. 1926), kirjanik 311
Kauk, Jüri-Avo (s. 1942), tööstustöötaja 265
Kausi, Albina (1898—1976), näitleja 188
Kauts, Enn (s. 1942), teenindustöötaja 200
Kavrišvili, G., filmirežissöör 291
Keerdo, Paul (1891—1950), revolutsiooniliikumise tegelane 46, 48, 56, 132
Keerend, Avo (s. 1920), graafik, ENSV teen. kunstnik 142
Keiman, Hillar (s. 1935), kalandustöötaja 205
Kelder, Harri (s. 1928), pedagoog, ENSV teen. õpetaja 275
Kemerling, Lambertus (surn. 1603), pastor ja asjaarmastaja astronoom 104
Kenkmaa, Rudolf (1898—1975), ajaloolane 290
Keppe, Otto (s. 1903), arhitekt, Nõukogude Eesti preemia laureaat 53, 125
Keres, Paul (1916—75), maletaja, NSVL teen. meistersportlane, ENSV teen. sporditegelane 96, 212, 289, 306
Kerge, Endrik (Ago-Endrik) (s. 1939), balletitantsija ja lavastaja, ENSV teen. kunstnik 189
Kersten, Rein (s. 1934), arhitekt 128, 216, 239, 245
Keskküla, Ando (s. 1950), maalikunstnik 291
Kettler, Goddert (u. 1517—87), ordumeister 31
Kichlefeldt, Karl (1869—1920), lavastaja 150
Kihno, Viktor (s. 1920), tööstustöötaja 311
Kiidelmaa, Aleksander (1896—1969), haldustöötaja 49, 51, 55, 57, 305
Kiilaspea, Ants (1909—74), koorijuht ja muusikapedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 296
Kiis, Rein (s. 1948), kultuuritöötaja 297
Kiisk, Kaljo (s. 1925), filmirežissöör ja näitleja, ENSV teen. kunstitegelane 162, 213, 291
Kikkas, Johannes (1898—1944), tõstesportlane 92
Kilgas, Oskar (1879—?), tööstur 45, 72
Kilps, Elva (s. 1928), arhitekt 125, 232, 245
Kilty, Jerome Timothy (s. 1922), kirjanik 158, 251
Kindt, Hans (17. saj.), ehitusmeister 250
Kingissepp, Viktor (1888—1922), revolutsiooniliikumise tegelane 43, 44, 46, 56, 165, 194, 247, 306
Kinnunen, Leo (s. 1943), autosportlane 263
Kirret, Oskar (s. 1909), keemik, ENSV TA korrespondentliige, ENSV teen. teadlane 211, 296
Kits, Elmar (1913—72), maalikunstnik, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 190
Kits, Käthe (s. 1927), ajakirjanik 243
Kitzberg, August (1855—1927), kirjanik 108, 155, 157, 215, 251, 306, 311
Kiudsoo, Olev (s. 1935), põllumajandustöötaja 170
Kivi, Aleksis (1834—72), kirjanik 215
Kivi, Alfred-Konstantin (1883—1934), graafik ja kunstipedagoog 138
Kivikas, Albert (1898—1978), kirjanik 132, 134

Kivila, Rasmus (s. 1931), haldustöötaja 231, 305
Kivilo, Maano (s. 1935), anestesioloog 279
Kivirähk, Ants (s. 1928), tele- ja filmirežissöör 184
Kivistik, Elmar (1905—73), laskesportlane 93
Klaar, Halja (s. 1930), filmikunstnik 291
Klas, Eri (s. 1939), orkestrijuht, ENSV rahvakunstnik 146, 158, 189, 190
Klaus, Leida (s. 1917), kostüümikunstnik 189
Klauson, Valter (s. 1914), riigitegelane 180, 181
Klauson, Vladimir (s. 1933), keemik, ENSV teen. ehitaja 275, 281
Klein, Valter (1892—1925), revolutsiooniliikumise tegelane 47
Klementi, Vilhelmine (1904—29), revolutsiooniliikumise tegelane 47, 60, 273, 315
Klink, Rein (s. 1925), kultuuritöötaja 191
Klooren, Mati (s. 1938), näitleja, ENSV teen. kunstnik 214
Kluge, Franz Ferdinand (1810—82), raamatukaupmees ja kirjastaja 107, 136, 137
Klumberg (Kolmpere), Aleksander (1899—1958), kergejõustiklane 92
Knebel, Maria (s. 1898), lavastaja ja teatripedagoog, VNFSV rahvakunstnik 161
Knorring, Karl von (1773—1841), kirjanik ja tõlkija 130
Knorring, Ludwig Johann von (1769—1837), näitekirjanik 150
Knüpffer, Rudolf Otto (1831—1900), arhitekt 123
Knüpffer, Wilhelm (1864—1903), arst 90
Kodanipork, Meta (s. 1904), laulja, ENSV teen. kunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 188, 189
Koell, Johann (surn. 1540), jutlustaja ja katekismuse tõlkija 31, 106, 129, 290
Kogan, Leonid (s. 1924), viiulikunstnik, NSVL rahvakunstnik, Lenini preemia laureaat 147
Koger, Kalev (s. 1933), haridustegelane, ajaloolane 314
Kogerman, Paul Nikolai (1891—1951), keemik, ENSV TA akadeemik 101, 105, 211
Koha, Jaan (s. 1929), helilooja, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 146
Koha (Rajala), Tekla (1910—77), klaverikunstnik, ENSV teen. kunstnik 189
Koido, Paula (s. 1920), arhitekt 126, 127, 236, 245, 257, 317
Koidula, Lydia (1843—86), kirjanik 108, 150, 242, 306
Koit, Artur (s. 1908), balletitantsija ja ballettmeister, ENSV teen. kunstnik 188, 189
Koit, Ülo (s. 1925), ühiskonnategelane 317
Ko Iwasaki (s. 1944), tšellokunstnik 148
Koldits, Jaan (s. 1930), haldustöötaja 305
Koldits, Tiit (s. 1945), kultuuritegelane 191
Kolesnikov, Konstantin (1897—1944), Nõukogude armee polkovnik Suures Isamaasõjas 308
Kolle, Raivo (s. 1941), kirurg 312
Kolmpere, Aleksander vt. Klumberg, Aleksander
Komendant, August (s. 1906), ehitusinsener 203
Komissarov, Kalju (s. 1946), lavastaja ja filmirežissöör, ENSV teen. kunstnik 159, 251, 252, 291
Kompus, Andres-Herbert (s. 1939), kultuuritöötaja 275
Kompus, Hanno (1890—1974), teatri- ja kunstikriitik, lavastaja 152, 188
Kompus, Imand (s. 1942), allveesportlane 97
Konik, Konstantin (1873—1936), kodanliku Eesti poliitik 44
Koningk, Gert (surn. 1531), kiviraidur ja ehitusmeister 255, 256
Kontšajeva, Olga (s. 1929), arhitekt 125, 125 (ill.), 126, 127, 206, 231, 267
Koolmeister, Elvi (s. 1937), tööstustöötaja, sotsialistliku töö kangelane 55, 218
Koolmeister, Mihkel (1893—1919), revolutsiooniliikumise tegelane 56
Koort, Anna (s. 1930), kultuuritöötaja 277
Koort, Jaan (1883—1935), skulptor, maali- ja tarbekunstnik 138, 139, 248, 273
Kopernik, Mikołaj (1473—1543), astronoom 104
Kopli, Liia (s. 1927), kultuuritöötaja 194
Koplus, Esko (s. 1917), elamu- ja kommunaalmajandustöötaja, ENSV teen. elamu- ja kommunaalmajandustöötaja 219
Koppel, Virve (s. 1931), tele- ja filmirežissöör, ENSV teen. kultuuritöötaja 162, 184
Koppelmann, Rein (s. 1943), raamatukogutöötaja 222
Kormašov, Nikolai (s. 1929), maalikunstnik, ENSV teen. kunstnik 142
Korneitšuk, Aleksander (s. 1905), näitekirjanik, NSVL TA akadeemik, sotsialistliku töö kangelane, NSVL riikliku preemia laureaat 156, 215
Kosenkranius, Ivar (s. 1937), filmiteadlane 164
Kozintsev, Grigori (1905—73), filmirežissöör, NSVL rahvakunstnik 162
Kozlov, Sergei (s. 1928), tööstustöötaja 282
Kotelnikov (surn. 1944), Nõukogude armee alampolkovnik Suures Isamaasõjas 308
Kotkas, Johannes (s. 1915), maadleja, NSVL teen. meistersportlane, ENSV teen. sporditegelane 93, 94, 97, 178
Kotli, Alar (1904—63), arhitekt ja arhitektuuripedagoog, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 125, 126, 182, 190, 202, 223, 228, 231, 248, 250, 301
Kotzebue, August von (1761—1819), kirjanik 36, 129, 143, 149, 150
Kotzebue, Otto von (1787—1846), meresõitja 278
Kraam (Kram), Enn (s. 1943), näitleja, ENSV teen. kunstnik 251
Kraav, Elgi (s. 1937), majandusinsener 245
Krafft, Carl (19. saj. esimene pool), kaupmees 90
Kravets, Jüri (s. 1950), allveesportlane 97
Kreek, Cyrillus (1889—1962), helilooja ja muusikapedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 146, 286
Krell, Kaljo (s. 1928), ajakirjanik 191, 317
Kremer, Gideon (s. 1947), viiulikunstnik 286
Kreuks, Georg (1896—1924), revolutsiooniliikumise tegelane 56
Kreuks, Jaan (1891—1923), revolutsiooniliikumise tegelane 56, 273, 306
Kreutzer, Konradin (1780—1849), helilooja 151
Kreutzwald, Friedrich Reinhold (1803—82),

kirjanik ja arst 108, 130, 203, 222, 248, 306, tahvel XIII
Krikun, Anatoli (s. 1948), korvpallur 206
Kromanov, Grigori (s. 1926), lavastaja ja filmirežissöör, ENSV teen. kunstitegelane 162, 164, 184, 291
Kross, Jaan (s. 1920), kirjanik, ENSV teen. kirjanik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 135
Krull, Arkadius (1895—1975), orkestrijuht ja muusikapedagoog 286
Krull, Franz-Joachim Heinrich (1836—1901), tööstur 37, 39, 41, 66, 165, 229
Krull, Viktor, arst 90
Krumm, Hendrik (s. 1934), laulja, ENSV rahvakunstnik 146, 158, 189, 190
Krusenstern, Adam Johann von (1770—1846), meresõitja 299
Krusten, Erni (s. 1900), kirjanik, ENSV rahvakirjanik 134, 216
Krusten, Pedro (s. 1897), kirjanik 132, 134
Kruus, Hans (1891—1976), ajaloolane, ENSV TA akadeemik, ENSV teen. teadlane 171
Kruus, Heino (s. 1926), korvpallur 97, 206
Kruus, Vambola (s. 1929), transporditöötaja, sotsialistliku töö kangelane 55, 241
Kruusement, Arvo (s. 1928), filmirežissöör ja näitleja, Nõukogude Eesti preemia laureaat 162, 164, 291
Kruusma, Elmar (s. 1940), tööstustöötaja 192
Krüger, August Friedrich (1810—83), muusikaõpetaja, koori- ja orkestrijuht 144
Krümmer, Boris (1884—?), arhitekt 227, 301
Kründel, August (1897—1967), parteitöötaja 53
Kubjas (Eskola), Elli (s. 1910), baleriin 188
Kudu, Ago-Allan (s. 1934), ehitusinsener 123
Kuhlbars, Friedrich (1841—1924), luuletaja 306
Kukk, Alfred (s. 1906), laskesportlane 93
Kukk, Artur (1890—1958), sporditegelane 91
Kukk, Osvald (s. 1921), pedagoog, ENSV teen. õpetaja 185
Kukkur, Eili (s. 1939), arhitekt 212, 232, 281, 285
Kukli, Mihhail (s. 1939), tööstustöötaja 260
Kulenkampff, Georg (1898—1948), viiulikunstnik 146
Kulikov, Mihhail (1909—1944), Nõukogude armee alampolkovnik Suures Isamaasõjas 308
Kuljus, Riivo (1891—1968), lavastaja ja näitleja 152
Kull, Evi-Valentine (s. 1928), arhitekt 226
Kull, J., ettevõtja 260
Kull, Raimund (1882—1942), orkestrijuht ja helilooja 145, 146, 151, 188, 286
Kullam, Ilmar (s. 1922), korvpallur, korvpallitreener ja spordipedagoog, NSVL teen. meistersportlane, NSVL teen. treener 206
Kullaste, Allan (s. 1936), parteitöötaja 180
Kulm, Peeter (s. 1938), tööstustöötaja 175
Kuma, Helene (s. 1921), keraamik, kunstiteadlane ja -pedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 142
Kumm, Boris (1897—1958), partei- ja riigitegelane 94
Kummits, Nikolai (1897—1944), maalikunstnik 140
Kun, Juli (s. 1914), filmirežissöör ja -operaator 164, 291
Kunder, Juhan (1852—88), kirjanik 306
Kunileid (Kunileid-Saebelmann), Aleksander Peeter Karl (1845—75), helilooja 228
Kupffer, Carl Heinrich (1789—1838), matemaatik 104
Kuppar, Johannes (1872—1919), revolutsiooniliikumise tegelane 44, 56
Kurg, Kalle (s. 1942), kirjanduskriitik 134, 237
Kurnim, Eduard (1883—1933), näitleja 188
Kusbock, Balduin (1891—1933), filmitegelane ja -ettevõtja 161
Kuslap, Voldemar (s. 1937), laulja, ENSV teen. kunstnik 146, 189
Kusma, Malle (s. 1945), arhitekt 128 (ill.), 216, 250
Kusmin, Nikolai (s. 1898), filmioperaator 161
Kusnets, Albert (1902—42), maadleja 92
Kušnir, Timofei (s. 1917), ökonomist 275
Kuzmenko, Aleksandr (s. 1938), tööstustöötaja 307
Kuzmin, Dimitri (s. 1908), partei- ja riigitegelane 57
Kuzmin, Toivo (s. 1938), filmioperaator 162
Kuznetsov, A., arhitekt 226
Kuznetsov, Vassili (1908—1944), Nõukogude armee major Suures Isamaasõjas 308
Kuznetsov, Vladimir (s. 1946), komsomolitegelane 181
Kutuzov, V., arhitekt 127
Kuul, Oskar (s. 1924), kalandustöötaja, ENSV teen. kalur 217
Kuulberg, Mati (s. 1947), helilooja 146
Kuurman (Olbrei), Valli (s. 1907), baleriin 188
Kuusberg, Paul (s. 1916), kirjanik, ENSV rahvakirjanik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 135, 216
Kuuseoks, Ada (s. 1941), klaverikunstnik ja muusikapedagoog, ENSV teen. kunstnik 146
Kuusik, Aleksis (s. 1910), sanitaararst, ENSV teen. arst 279
Kuusik, Edgar-Johan (1888—1974), arhitekt ja arhitektuuripedagoog, ENSV teen. arhitekt 124, 126, 223, 232, 261, 265
Kuusik, Tiit (Dietrich) (s. 1911), laulja ja laulupedagoog, NSVL rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 146, 157, 161, 188, 189
Kuusik, Väino (s. 1936), ehitusinsener, NSVL riikliku preemia laureaat 278
Kuuskemaa, Betty (Marie Elisabeth Jõggis) (1879—1966), näitleja, ENSV teen. kunstnik 151, 161, 188
Köll, Hans (s. 1941), arhitekt 278
Kõrv, Jakob (1849—1916), ajakirjanik ja kirjanik 110
Kõrven, Raimu (s. 1934), tööstustöötaja 177
Kõrver, Boris (s. 1917), helilooja, ENSV rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 146, 196, 213
Käbin, Johannes (s. 1905), partei- ja riigitegelane, sotsialistliku töö kangelane 55, 180, 182
Käo, Vladimir (s. 1924), partei- ja riigitegelane, ENSV teen. tööstustöötaja, Nõukogude Eesti preemia laureaat 180
Käosaar, Mart (s. 1933), tööstustöötaja 185
Käpp, Osvald (s. 1905), maadleja 92

Kärber, Kristjan (1908—77), ehitaja, sotsialistliku töö kangelane, ENSV teen. ehitaja 52, 55, 175, 185
Kärdi, Jaan (1915—70), tööstustöötaja, sotsialistliku töö kangelane 52, 55
Kärk, Jüri (s. 1941), tööstustöötaja 206
Kärmas, Mati (s. 1941), viiulikunstnik 286
Kärner, Jaan (1891—1958), kirjanik, ENSV teen. kirjanik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 131, 214
Käsper, Adolf (s. 1902), arhitekt 125
Käsper, Veljo (s. 1930), filmirežissöör 162, 291
Käspert, Johannes (1886—1937), revolutsiooniliikumise tegelane 306
Käspre, Kaljo (s. 1930), tööstustöötaja 218
Käär, Udo (s. 1932), tööstustöötaja, ENSV teen. tööstustöötaja 252
Köhler, Jacob Johann (1699—1757), trükkal 107
Köhler, Johann (1662—1736), trükkal 106
Köhler, Jüri-Eduard (s. 1919), tööstustöötaja, Nõukogude Eesti preemia laureaat 295
Köler, Johann (1826—99), maalikunstnik 137, 138, 142, 306
Körner, G. (19. saj.), viiulikunstnik ja orkestrijuht 144
Köörna, Arno (s. 1926), majandusteadlane, ENSV TA akadeemik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 239, 293
Kööts, Kalev (s. 1941), tööstustöötaja 215
Kügelgen, Karl Ferdinand von (1772—1832), maalikunstnik 136
Kügelgen, Wilhelm von (1802—67), maalikunstnik 255
Külmert, Ernst Gustav (1885—1961), arhitekt 242, 246
Küla, Mari-Liis (s. 1924), teatrikunstnik, ENSV teen. kunstnik 159 (ill.), 160, 214, 251, 311
Külvand, Aino (s. 1921), laulja, ENSV teen. kunstnik 189
Künnapu, Vilen (s. 1948), arhitekt 292
Künnapuu (Lauristin), Olga (s. 1903), revolutsiooniliikumise tegelane 48, 60 (ill.)
Künnis, Elmar (s. 1909), ehitusinsener 127

Laansoo, Emil (s. 1921), viiulikunstnik ja ansamblijuht, ENSV teen. kunstnik 286
Laar, Joosep (1905—43), Nõukogude armee seersant Suures Isamaasõjas, Nõukogude Liidu kangelane 306
Laarman, Märt (Martin) (1896—1979), graafik ja maalikunstnik, ENSV teen. kunstnik 138, 139, 142
Laasi, Ilmar (s. 1907), arhitekt, ENSV teen. arhitekt 125 (ill.), 127, 220, 269
Ladegast, Friedrich (1818—1905), orelimeister 299
Laht, Annela (s. 1950), komsomolitegelane 181
Laid (Parker), Leena (1902—42), luuletaja, revolutsiooniliikumise tegelane 132
Laid, Milvi (1906—76), laulja 188
Laide, Ivar (s. 1931), laulja 172
Laidla, Silvia (s. 1927), näitleja, ENSV teen. kunstnik 214, 251
Laidoner, Johan (1884—1953), kodanliku Eesti poliitik, kindral 47
Laigo, Arkadio (1901—44), maalikunstnik ja graafik 140
Laikmaa, Ants (1866—1942), maalikunstnik ja kunstipedagoog 42, 137, 138, 139, 139 (ill.), 165, 306
Laius, Leida (s. 1923), filmirežissöör, ENSV teen. kunstitegelane 162, 291
Lall, Udo (s. 1938), majandusinsener 185
Lamminen, M., autosportlane 263
Lamorisse, Albert (1922—70), filmirežissöör 163
Land, Reet (s. 1937), haldustöötaja 305
Lang, Ants (s. 1938), kirjastustöötaja 311
Lange, Johannes (surn. 1530 või 1531), jutlustaja 31
Lange, Veniamin (s. 1910), lavastaja, Tadžiki NSV rahvakunstnik 157
Laos, Ants (s. 1943), tööstustöötaja 279
Lasner, Ly (1901—67), näitleja 214
Lass, Jüri (s. 1942), balletitantsija, ENSV teen. kunstnik 189
Lassmann, Koidu (s. 1924), arhitekt 278
Lassmann, Peep (s. 1948), klaverikunstnik 146
Lazarev, Eduard (s. 1935), helilooja 160 (ill.)
Laube, Jaan (1904—1941), parteitöötaja 49
Laul, Heinrich (s. 1910), ehitusteadlane, ENSV TA korrespondentliige, ENSV teen. teadlane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 228, 266
Laul, Reet (s. 1939), kontsertmeister 189
Laul, Venno (s. 1938), muusikapedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 172, 189
Laupa, Malle (s. 1940), koorijuht 230
Laur, Hugo (1893—1977), näitleja, ENSV rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 188, 214
Lauri, Lembit (s. 1929), raadioajakirjanik, ENSV teen. ajakirjanik 113
Laurima, Arvo (s. 1938), kirurg, fotokunstnik 192
Lauristin, Johannes (Juhan Madarik) (1899—1941), revolutsiooniliikumise tegelane, riigitegelane ja kirjanik 48, 50, 56, 60 (ill.), 132, 181, 248, 306, 315
Laufistin, Olga, vt. Künnapuu, Olga
Lausmann, Heinrich Joseph Eduard, tööstur 37, 41, 66
Lauter, Ants (1894—1973), näitleja ja lavastaja, NSVL rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 152, 153, 154, 155, 156, 161, 188, 214, 306
Lavrenjov, Boriss (1891—1959), kirjanik, NSVL riikliku preemia laureaat 155, 215
Lebedev, Konstantin (s. 1918), parteitegelane 180
Leberecht, Friedrich (1883—1938), revolutsiooniliikumise tegelane 40
Leberecht, Hans (1910—60), kirjanik, ENSV teen. kirjanik, NSVL riikliku preemia laureaat 306
Leetmaa (Vink), Liia (s. 1924), baleriin ja tantsupedagoog, ENSV teen. õpetaja 189
Leever (Eskola), Veera (s. 1919), baleriin 189
Lehár, Ferenc (1870—1948), helilooja 190
Lehiste, Juta (s. 1941), baleriin, ENSV teen. kunstnik 158, 189
Lehtmets, Karl (s. 1928), tööstustöötaja 213
Leichter, Karl (s. 1902), muusikateadlane 146
Leies, Uno (s. 1931), kirjanik 252
Leigh, Mitch (s. 1921), helilooja 158, 190
Leiman, Johannes (1883—1940), revolutsiooniliikumise tegelane 57
Leinemann, Hugo (s. 1931), põllumajandustöötaja 170
Leiner, Aleksander (1902—27), revolutsiooniliikumise tegelane 46, 56, 306

Leiner, Johannes (1908—1937), revolutsiooniliikumise tegelane 60
Leinus, Karl (1889—1968), koorijuht ja muusikapedagoog, ENSV rahvakunstnik 229
Leis (Garancis), Aime (s. 1936), baleriin, ENSV teen. kunstnik 189
Lemba, Artur (1885—1963), helilooja, klaverikunstnik ja muusikapedagoog, ENSV rahvakunstnik 145, 146
Lembitu (surn. 1217), Sakala vanem 306
Lender, Voldemar (1876—1939), insener 123
Lenin, Vladimir Iljitš (1870—1924), Venemaa ja rahvusvahelise proletariaadi juht 56, 108, 156, 183, 231, 248, 306
Lentsman, Leonid (s. 1915), partei- ja ametiühingutegelane 172, 180
Leonov, Leonid (s. 1899), kirjanik, NSVL TA akadeemik, sotsialistliku töö kangelane, VNFSV teeneline kunstitegelane, Lenini preemia laureaat 156, 215
Lepik, Helle (s. 1943), orkestrijuht 222
Lepmets, Tõnno (s. 1938), korvpallur 97
Lepnurm, Hugo (s. 1914), orelikunstnik, helilooja ja muusikapedagoog, ENSV rahvakunstnik 146, 196
Lepp, Juhannes (s. 1930), haldustöötaja 305
Lermontov, Mihhail (1814—41), kirjanik 215
Lessner, G. A., tööstur 41, 67
Levin, Mai (s. 1942), kunstiteadlane 142
Liblik, Hans (s. 1916), tööstustöötaja, sotsialistliku töö kangelane, ENSV teen. ratsionaliseerija 55, 229
Lieders, Gustav (1867—1922), maadleja 90
Liias, Hailo (s. 1915), farmatseut, ENSV teen. tervishoiutöötaja 272
Liiberg, Ester (s. 1928), arhitekt 197, 250
Liigand, Ene (s. 1947), arhitekt 287
Liiger, Ellen (s. 1918), näitleja, ENSV rahvakunstnik 155, 214
Liimand, Kaarel (1906—41), maalikunstnik 140
Liimets, Heino (s. 1928), pedagoogikateadlane, NSVL Pedagoogika Akadeemia korrespondentliige 318
Liiv, Leonhard (s. 1929), tööstustöötaja 281
Liiv, Raimu (s. 1934), haldustöötaja 96, 305
Liive, Ilmo (s. 1936), arhitekt 276
Liives, Ardi (s. 1929), kirjanik 156, 157, 214, 215, 311
Liilienbach, Juhan (1870—1928), kirjastaja ja luuletaja 107, 110, 131, 276
Lilje, Peeter (s. 1950), orkestrijuht 189
Lill, Mari (s. 1945), näitleja, ENSV teen. kunstnik 214
Lille, Ants (s. 1938), tööstustöötaja 230
Lillepalu, Ants (s. 1930), tööstustöötaja 179
Lind, Aleksander (s. 1924), põllumajandustöötaja, ENSV teen. zootehnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 254
Lind, Vello (s. 1936), põllumajandustöötaja, ENSV teen. ökonomist 276
Lindau, Lisl (Liise) (s. 1907), näitleja, ENSV rahvakunstnik 214, 251
Lindfors, Axel Heinrich sen. (1723—82), trükkal 107
Lindfors, Axel Heinrich jun. (surn. 1784), trükkal 107
Lindgren, Armas Eliel (1874—1929), arhitekt 123, 190
Lindgren, Astrid Anna Emilia (s. 1907), kirjanik 251
Linna, Väinö Valtteri (s. 1920), kirjanik 134
Linnankoski, Johannes (1869—1913), kirjanik 215
Linzbach, Peeter (1902—73), teatri- ja filmikunstnik, ENSV teen. kunstitegelane 159, 214, 311
Lippmaa, Endel (s. 1930), füüsik ja keemik, ENSV TA akadeemik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 225, 293
Lippmaa, Teodor (1892—1943), botaanik 273
Lipso, Jaak (s. 1940), korvpallur, NSVL teen. meistersportlane 97, 206
Liszt, Ferenc (1811—86), klaverikunstnik ja helilooja 144
Litvinova, Eugenie (Jevgenia) (1877—1945), tantsupedagoog 166
Ljubimov, Aleksei (s. 1944), klaverikunstnik 147
Loewe, Frederick (s. 1904), helilooja 158, 190
Lohk, Elmar (1901—63), arhitekt 124, 126, 203, 232, 274, 316
Lokotar, Gustav (1899—1969), laskesportlane 93
Lomonossov, Mihhail (1711—65), füüsik, keemik, geoloog, geograaf, kirjanik, keelemees ja ajaloolane 104, 306
Londicer, Ernst Wilhelm (1655—97), maalikunstnik 136
Loo, Verner (s. 1932), tantsupedagoog 221
Loog, Aare (s. 1936), tööstustöötaja 211
Loogma, Siim (s. 1947), haldustöötaja 274
Loogna, Vello (s. 1940), orkestrijuht, ENSV teen. kunstitegelane 309
Loop, Johannes (1894—1946), filmitegelane 161
Looveer, Avo-Himm (s. 1941), arhitekt 128, 264
Lopuhhin, Aleksei (1864—?), Eestimaa kuberner 40
Lorup, Johannes (1901—?), tööstur 45, 75, 292
Lossius, Lucas (1510—82), helilooja 143
Lossmann, Jüri (s. 1891), kergejõustiklane 92
Lotjanu, Emil (s. 1936), filmirežissöör, Moldaavia NSV teen. kunstitegelane 162
Lucia legendi meister (15. saj. lõpp — 16. saj. algus), maalikunstnik 225, tahvel XXV
Luha, Artur (1892—1953), geoloog, ENSV TA akadeemik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 193, 274
Luhaäär, Arnold (1905—65), tõstesportlane 92
Luht, Albert (1904—63), sporditegelane 94
Luht, Ülo (s. 1949), ballettmeister 223
Luhtein, Paul (s. 1909), graafik, kirjakunstnik ja kunstipedagoog, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 225
Luik, Heino (s. 1932), looduskaitsetegelane 275
Lukanov, I. (surn. 1944), Nõukogude armee leitnant Suures Isamaasõjas 308
Lukk, Bruno (s. 1909), klaverikunstnik, muusikapedagoog ja haridustegelane, ENSV rahvakunstnik 146
Lukk, Eduard (s. 1919), arhiivitöötaja 255
Lukk, Vivian (s. 1923), arhitekt 232, 245, 261
Lukoškin, Aleksei (s. 1929), transporditöötaja 241
Lumi, Harri (s. 1933), haldustöötaja 305
Lumiste, Johannes (1914—45), Nõukogude armee leitnant Suures Isamaasõjas 50

Lumiste, Maie-Lea (s. 1932), kunstiteadlane 142
Lund (Gerretz), Olga (s. 1912), laulja, ENSV rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 155, 188.
Lundkvist, Artur (s. 1906), kirjanik 134
Lurich, Georg (1876—1920), maadleja ja tõstesportlane 91, 96, 190
Lust, Peeter (s. 1938), tööstustöötaja 233
Luther, Alexander Martin (1810—76), tööstur 37, 39, 41, 165, 314
Luther, Martin (1483—1546), usureformaator 99
Luts, Kalju (s. 1931), arhitekt 127, 240, 245, 255, 259, 269, 317
Luts, Meta (1905—58), näitleja, ENSV teen. kunstnik 188, 214
Luts, Oskar (1887—1953), kirjanik, ENSV rahvakirjanik 153, 159, 214, 215, 251
Luts, Valter (s. 1923), lavastaja, ENSV teen. kultuuritegelane 189
Luukas, Rita (s. 1950), põllumajandustöötaja 181
Luup, Rein (s. 1943), arhitekt 225
Luur, August (s. 1934), kirjastustöötaja 223
Lõhmus, Erich (s. 1926), tuletõrjetöötaja 309
Lõssov, Joann (s. 1921), korvpallur ja spordipedagoog, NSVL teen. meistersportlane, NSVL teen. treener 97, 206
Läll, Kati (s. 1941), haldustöötaja 305
Läte, Aleksander (1860—1948), helilooja, muusikapedagoog, koori- ja orkestrijuht, ENSV rahvakunstnik 228, 306
Lätte, Raimund (s. 1931), helilooja 146
Lään, Irene (s. 1940), filmirežissöör 184
Lääts (Saul), Heli (s. 1932), estraadilaulja, ENSV rahvakunstnik 146, 191
Lönn, Wivi (1872—1966), arhitekt 123, 190
Lööve, Elmo (s. 1941), tele- ja filmirežissöör 184
Lüdig, Mihkel (1880—1958), helilooja, orelikunstnik ja koorijuht, ENSV rahvakunstnik 101, 145, 228
Lüüdik, Agu (1897—1949), lavastaja ja näitleja, ENSV teen. kunstnik 154, 157, 188
Lüüs, Enn (s. 1946), arhitekt 218
Lüüs, Karl (s. 1905), arhitekt 182, 248

Maak, Vladimir (s. 1931), filmioperaator 291
Maamägi, Viktor (s. 1917), ajaloolane, ENSV TA akadeemik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 171, 293
Maasik, Elsa (s. 1908), laulja ja laulupedagoog, ENSV rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 188
Macker, värvalite perekond 306
Madalik, Paul (s. 1928), arhitekt 127, 192, 211, 245, 250, 286, 294
Madarik, Juhan vt. Lauristin, Johannes
Maddison, Ottomar (1879—1959), tehnikateadlane, ENSV TA akadeemik, ENSV teen. teadlane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 105, 185
Magnus (1540—83), Liivimaa kuningas 32
Mahlberg, Aleksander (1897—1938), revolutsiooniliikumise tegelane 60 (ill.)
Maimussov, Vjatšeslav (s. 1946), balletitantsija, ENSV teen. kunstnik 189
Maiste, Teo (Teo-Endel) (s. 1932), laulja, ENSV rahvakunstnik 146, 158, 189, 190
Majakovski, Vladimir (1893—1930), luuletaja 215, 306
Makarov, Markel (19. saj.), tööstur 165, 314
Małcużyński, Witold (s. 1914), klaverikunstnik 148
Maldutis, Klaudia (s. 1910), baleriin 188
Malko, Nikolai (1883—1961), orkestrijuht 146, 286
Malm, Carl Eduard (1837—1901), luuletaja 130
Malmsten, Franz (1905—67), näitleja, ENSV teen. kunstnik 214
Malõšev, Jevgeni (s. 1931), tööstustöötaja 183
Mamontov, Sergei (1877—1938), kontsertmeister ja muusikapedagoog 188
Mandri, Heino (s. 1922), näitleja 214, 251
Mandrõkin, Aleksandr (1904—73), filmirežissöör 162, 291
Mann, Abby (s. 1922), stsenarist 159, 252
Mannteuffel, aadliperekond 299
Mara, Gertrud Elisabeth (1749—1833), laulja 144
Maran, Iko (s. 1915), kirjanik 252
Maran, Rein (s. 1931), fotokunstnik, filmirežissöör ja -operaator 162, 184, 291
Maranik, Olav (s. 1923), ehitusinsener 127
Maréchal, Maurice (1892—1964), tšellokunstnik 146
Margrete (u. 1230—82), Taani kuninganna 30, 234
Marguste, Anti (s. 1931), helilooja 146
Máriássy, Félix (1919—75), filmirežissöör 163
Mark, Mati (s. 1941), sporditegelane, ENSV teen. treener 305
Markus, Anna (1878—1955), näitleja 188, 213
Marlinski, Aleksandr vt. Bestužev, Aleksandr
Martin, Jüri (s. 1940), bioloog 178
Martin, Leo (1911—73), lavastaja ja näitleja, ENSV teen. kunstitegelane 251
Martin, Rein (s. 1928), teenindustöötaja 305
Marx, Karl (1818—83), teadusliku kommunismi rajaja, rahvusvahelise proletariaadi juht 107, 240, 306
Masing, Toomas (s. 1950), komsomolitöötaja 181
Masso, Miia (s. 1940), arhitekt 245, 250
Mazur, Kurt (s. 1927), orkestrijuht 147, 286
Matrossov, Aleksandr (1924—43), Nõukogude armee reamees Suures Isamaasõjas, Nõukogude Liidu kangelane 306
Matsov, Roman (s. 1917), orkestrijuht ja muusikapedagoog, ENSV rahvakunstnik 146, 287
Matthias (15. saj. algus), kiviraidur 284
Maydell, Friedrich Ludwig von (1795—1846), maalikunstnik, graafik ja skulptor 255
Mayer, Richard (1860—?), tööstur 69
Meder, Johann Valentin (1649—1719), helilooja 143
Meelak, Malle (s. 1929), arhitekt ja arhitektuuripedagoog 125, 126 (ill.), 212, 227, 285, 317
Mei, Natalie (1900—75), teatrikunstnik ja graafik, ENSV teen. kunstitegelane 159, 188, 189
Meil (Malmsten), Eva (s. 1917), näitleja 189
Meilandus, Jacobus (1542—77), helilooja 143
Meitus, Juli (s. 1903), helilooja, Ukraina NSV rahvakunstnik, Turkmeeni NSV teen. kunstitegelane, NSVL riikliku preemia laureaat 190
Mellik, Silvia (s. 1933), koorijuht ja muusikapedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 266
Mellik, Voldemar (1887—1949), skulptor ja kunstipedagoog 139
Melnik, Pjotr (s. 1937), tööstustöötaja 277
Menning, Karl (1874—1941), lavastaja ja teatripedagoog 213
Menšikov, Aleksandr (1673—1729), Vene riigitegelane 243
Meressoo, Heino (s. 1923), haldustöötaja 305
Meri, Arnold (s. 1919), ühiskonnategelane, Nõukogude Liidu kangelane 60, 317
Meri, Lennart-Georg (s. 1929), kirjanik ja filmirežissöör, ENSV teen. kirjanik 162
Merimaa, Kalju (s. 1927), tööstustöötaja, NSVL riikliku preemia laureaat 288
Merimaa, Otto (s. 1920), partei- ja riigitegelane 180
Mering, Alfred (s. 1903), näitleja ja lavastaja, ENSV teen. kunstnik 152, 189
Meristo, Ants (s. 1933), orkestrijuht 297
Meristu, Tarmo (s. 1913), filmioperaator 161
Meriväli, Enn (s. 1916), laskesportlane ja -treener, NSVL teen. treener 94
Merkulov, Rostislav (1912—78), orkestrijuht, ENSV teen. kunstnik 296
Mets, Milvi (s. 1933), tööstustöötaja 307
Metsanurk, Mait (Eduard Hubel) (1879—1957), kirjanik 131, 132, 214, 306
Metsar, Roland (s. 1932), haldustöötaja 208, 305
Metzke, C. G. (18. saj. teine pool — 19. saj. algus), värvalmeister 246
Mettus, Voldemar (s. 1894), teatritegelane 214
Meyerbeer, Giacomo (1791—1864), helilooja 152
Michetti, Niccolò (surn. 1759), arhitekt 121, 202
Mihelson, Igor (s. 1952), haldustöötaja 305
Mihhailov, Mihhail (s. 1926), tööstustöötaja, sotsialistliku töö kangelane 55
Mikiver, Mikk (s. 1937), näitleja ja lavastaja, ENSV teen. kunstnik 158, 159, 214, 251, 291
Mikk, Arne (s. 1934), lavastaja, ENSV teen. kunstitegelane 159, 189
Mikk-Krull, Olga (s. 1887), laulja 151, 188
Mikko (Mikk), Lepo (1911—78), maalikunstnik ja kunstipedagoog, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 143
Miljutin, Juri (1903—68), helilooja, VNFSV rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 157, 190
Miller, Arthur (s. 1915), kirjanik 156, 251
Miller, Voldemar (s. 1911), ajaloolane 236
Millich, Nicolaes (u. 1630 — u. 1699), skulptor, 299
Minuth, Johann Gottfried (18. saj. teine pool — 19. saj. esimene pool), trükkal 107
Mirov, Boris (s. 1929), arhitekt ja arhitektuuripedagoog, ENSV teen. arhitekt, NSVL riikliku preemia laureaat 278
Mirring, Richard (1901—38), revolutsiooniliikumise tegelane 56
Mitšurin, Ivan (1855—1935), puuviljandusteadlane ja sordiaretaja 306
Molière (Poquelin, Jean Baptiste) (1622—73), kirjanik 149, 155
Molner, Johann (15. saj.), apteeker 271
Moor, Felix (1903—55), näitleja 112, 152, 154
Moor, Johann (surn. 1788), arhitekt 122
Moora, Harri (1900—68), arheoloog, ENSV TA akadeemik, ENSV teen. teadlane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 171, 200, 306
Moos, Hinrich (17. saj.), teatritegelane ja tantsuõpetaja 149
Moosberg, Hilda (s. 1903), ajaloolane, ENSV TA korrespondentliige, Nõukogude Eesti preemia laureaat 171
Mor, Andreas (16. saj. esimene pool), kiviraidur 250
Morozov, Igor (s. 1913), helilooja 190
Morozov, Vjatšeslav (s. 1928), pedagoog 205
Mozart, Wolfgang Amadeus (1756—91), helilooja 143, 158, 190, 286
Mundt, Peter Friedrich (18. saj. teine pool), bürgermeister 273
Murašev, Tõnu (s. 1946), sporditegelane 206
Murdmaa, Allan (s. 1934), arhitekt 128, 192, 194, 203, 217, 217 (ill.), 228, 229, 239, 248
Murdmaa, Mai-Ester (s. 1938), ballettmeister, ENSV teen. kunstitegelane 158, 159, 189
Murre, Gerda (s. 1913), laulja 188
Murtazina, Lidia (s. 1929), parteitöötaja 180, 231
Mussorgski, Modest (1839—81), helilooja 157, 190
Mustonen, Andres (s. 1953), ansamblijuht 198
Mägi, Aleksander (1891—1965), näitleja 154, 251
Mägi, Ester (s. 1922), helilooja, ENSV teen. kunstitegelane 146
Mägi, Konrad (1878—1925), maalikunstnik ja kunstipedagoog 138, 142, 142 (ill.)
Mägi, Paul (1917—73), lavastaja, ENSV teen. kunstitegelane 157, 158, 189
Mägi, Paul (s. 1953), orkestrijuht 286
Mälk, August (s. 1900), kirjanik 132, 134, 214
Mändma, Endel (s. 1929), riigitegelane 200
Mändmets, Jakob (1871—1930), kirjanik ja ajakirjanik 132, 273, 306
Männi, Olav (s. 1925), skulptor ja kunstipedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 212, 248
Männik, Eduard (1906—66), kirjanik, ENSV teen. kirjanik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 134
Märska, Konstantin (1896—1951), filmioperaator, Nõukogude Eesti preemia laureaat 161, 162
Märska, Theodor (1889—1961), fotograaf ja filmioperaator 161
Mölder, Anton (s. 1919), põllumajandustöötaja 197
Mölder, Arseni (s. 1919), skulptor ja kunstipedagoog, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 190, 248
Mölder, Vassili (1878—1943), luuletaja 131, 132
Möldre, Mari (Elvine Annuk) (1890—1974), näitleja 154, 214
Müller, Georg (u. 1570—1608), vaimulik ja kirjamees 143, 270, 290
Müller, Heino (s. 1935), metallikunstnik 183, 248

Münther, Otto (1864—1929), kirjanik, publitsist ja kirjanduskriitik 131, 276
Müür, Jüri (s. 1929), filmirežissöör 162, 291

Naan, Gustav (s. 1919), filosoof ja kosmoloog, ENSV TA akadeemik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 171, 191, 311
Nack, Winant (17. saj.), kiviraidur 121, 250
Nafthal, Michael (19. saj.), raamatukaupmees 107
Nagelmann, Elmar (s. 1925), Nõukogude armee jefreitor Suures Isamaasõjas 50
Nahhimov, Pavel (1802—55), Vene admiral 306
Naissoo, Uno (s. 1928), helilooja ja muusikapedagoog, ENSV rahvakunstnik 146, 196
Nashe, Richard (s. 1916), kirjanik 252
Nazım Hikmet (1902—63), kirjanik 134
Natus, Robert (s. 1890), arhitekt 269, 316
Naumov, Vladimir (s. 1927), filmirežissöör ja stsenarist 163 (ill.)
Navarra, André (s. 1911), tšellokunstnik 148
Nei, Iivo (s. 1931), maletaja 289
Neimar, Reet (s. 1945), teatrikriitik 160
Nekrassov, Nikolai (1821—78), luuletaja 306
Nelus, Veera (s. 1916), laulja, ENSV teen. kunstnik 188
Nentwich, Aloys (19. saj. esimene pool), viiulikunstnik 144
Neo, August (Ago) (s. 1908), maadleja 92
Nerep, Verner (1895—1959), koorijuht ja helilooja 188
Nezgoda, Leonid (s. 1928), tööstustöötaja 277
Netšajev, Nikolai (s. 1933), parteitöötaja 242
Neuland, Alfred (1895—1966), tõstesportlane ja -treener 92
Neuland, Olav (s. 1949), filmirežissöör 184
Neumann, Wilhelm (1849—1919), arhitekt ja kunstiteadlane 123, 246
Neus, Alexander Heinrich (1795—1876), rahvaluuleteadlane 130
Nevežin, Viktor (1906—74), filmirežissöör 162
Nigula, Priit (Friedrich Nikolai) (1899—1962), orkestrijuht, ENSV teen. kunstnik 157, 189, 286
Niine, Aleksander (1910—1976), maastikuarhitekt 178
Niineväli, Arvo (s. 1934), arhitekt 245
Niit (Kross), Ellen (s. 1928), kirjanik, ENSV teen. kirjanik 252
Nikisch, Arthur (1855—1922), orkestrijuht 144
Nikkolo, Raul (s. 1928), tööstustöötaja, sotsialistliku töö kangelane 55, 216
Nikolajev, Ivan (1890—1944), Nõukogude armee kindralmajor Suures Isamaasõjas 50
Nikonov, Jevgeni (1920—41), Nõukogude sõjalaevastiku madrus Suures Isamaasõjas, Nõukogude Liidu kangelane 50, 195, 239, 248, 306
Nilson, Osvald (s. 1930), geograaf, ENSV teen. õpetaja 258
Nirk, Endel (s. 1925), kirjandusteadlane ja -kriitik 134
Nirk, Valde (s. 1932), tuletõrjetöötaja 309
Niskanen, Mikko (s. 1929), filmirežissöör 163
Nobel, Ludvig (1831—88), tööstur 41, 67
Nocks, Johann Jakob (1800—90), pedagoog 36
Nolte, Fr. (19. saj. esimene pool), ettevõtja 69
Noormets, Leo (s. 1930), tööstustöötaja 220, 275
Norak, Albert (s. 1928), haldustöötaja, ENSV teen. ökonomist 55, 305, 317
Normet, Leo (s. 1922), helilooja ja muusikateadlane 146, 157, 190
Noskov, Valeri (s. 1948), komsomolitöötaja 181
Notke, Bernt (u. 1440—1509), maalikunstnik ja puunikerdaja 135, 225, 251, 270, tahvel XXVI
Nurk, Aili (s. 1931), arhitekt 276
Nurme, Minni (s. 1917), kirjanik 134
Nutt, Maie (s. 1936), ehitusinsener 127
Nuude, Rudolf (s. 1909), näitleja, ENSV teen. kunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 214
Nõmme, Karl (s. 1929), ehitusinsener 245
Nõmmik, Sulev (s. 1931), lavastaja ja näitleja, ENSV teen. kunstitegelane 184, 189
Nõmmsalu, Feliks (s. 1926), riigitegelane, ENSV teen. metsakasvataja 200
Nõomaa, Aleksei (s. 1941), tööstustöötaja 279
Nõva, Erika (s. 1905), arhitekt 250
Nyman, Roman (1881—1951), maali- ja teatrikunstnik 138, 139, 151, 188

Oblikas, Mati (s. 1936), tööstustöötaja 317
Offenbach, Jacques (1819—80), helilooja 190
Ogdon, John (s. 1937), klaverikunstnik 148
Oistrahh, David (1908—74), viiulikunstnik ja muusikapedagoog, NSVL rahvakunstnik, Lenini preemia ja NSVL riikliku preemia laureaat 146, 147, 286
Oistrahh, Igor (s. 1931), viiulikunstnik 147
Oit, Arne (1928—75), helilooja, ENSV teen. kunstitegelane 158
Oja, Olev (s. 1935), koori- ja orkestrijuht, ENSV rahvakunstnik 146, 172
Ojakäär, Valter (s. 1923), helilooja 146
Ojalo, Alar (s. 1945), kultuuritöötaja 222
Ojamaa, Peedu (s. 1933), filmitöötaja 184
Ojaperv, Aadu (s. 1935), tööstustöötaja 287
Ojasaar, Nadežda (s. 1929), tööstustöötaja, sotsialistliku töö kangelane 55, 316
Ojavere, Lembit (s. 1936), transporditöötaja, Nõukogude Eesti preemia laureaat 288
Okas, Evald (s. 1915), maalikunstnik, graafik ja kunstipedagoog, NSVL Kunstide Akadeemia tegevliige, NSVL rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 140, 141, 143, 190, 225
Okk, Feodor (1898—1941), revolutsiooniliikumise tegelane 49, 56
Oks, Jaan (1884—1918), kirjanik ja publitsist 273
Olbrei, Friedrich (1893—1972), insener 112
Olbrei, Rahel (s. 1898), baleriin ja balletmeister 152, 154, 188
Olearius, Adam (1603—71), õpetlane ja kirjanik 33 (ill.), 129
Olvi, Henrik (1894—1972), maali- ja teatrikunstnik 138
O'Neill, Eugene Gladstone (1888—1953), kirjanik 215

Onjanov, Daniil (s. 1914), ehitaja, ENSV teen. ehitaja 52
Onton, Allan (s. 1931), ehitusinsener 245
Opitz, Martin (1597—1639), luuletaja ja kirjandusteoreetik 129
Oranski, Viktor (1899—1953), helilooja 190
Orav, Aksel (s. 1929), näitleja, ENSV teen. kunstnik 214
Orff, Carl (s. 1895), helilooja 286
Orlov-Davõdov, Anatoli (1837—?), Vene kindraladjutant 239
Orumets, Vello (s. 1941), estraadilaulja, ENSV teen. kunstnik 191
Orusaar, Helmut (1923—77), orkestrijuht, ENSV rahvakunstnik 229
Oruvee, Helmut (s. 1923), arhitekt ja arhitektuuripedagoog, ENSV teen. teadlane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 228
Orviku, Karl (s. 1903), geoloog, ENSV TA akadeemik, ENSV teen. teadlane 193, 227
Osborne, John (s. 1929), kirjanik 251
Ostrovski, Aleksandr (1823—86), näitekirjanik 190, 311
Ostrovski, Nikolai (1904—36), kirjanik 251
Ots, Georg (Georgi) (1920—1975), laulja, NSVL rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 146, 155, 157, 188, 189, 306
Ots, Karl (Kaarel) (1882—1961), laulja, ENSV rahvakunstnik 188
Otsus, Velda (s. 1913), näitleja, ENSV rahvakunstnik 214

Paalma, Vilma (s. 1928), muusikateadlane 160
Paalmann, Endel (s. 1932), riigitegelane, ehitusinsener, Nõukogude Eesti preemia laureaat 228
Paas, Veste (s. 1931), filmiajaloolane 164
Padar, Aulo (s. 1940), arhitekt 212
Padrik, Paula (s. 1926), laulja, ENSV teen. kunstnik 189
Paiken, Leon-Hannes (s. 1943), muuseumitöötaja 310
Paistik, Avo (s. 1936), filmirežissöör 291
Pajupuu, Aksel (s. 1926), koorijuht, ENSV teen. kunstitegelane 229, 274
Pajur, Ülo (s. 1928), orkestrijuht 309
Pall, Uuno (s. 1935), ehitusinsener, Nõukogude Eesti preemia laureaat 127
Palm, Jüri (s. 1937), maalikunstnik ja graafik 239
Palm, Mati-Johannes (s. 1942), laulja, ENSV teen. kunstnik 146, 158, 189
Palmiste, Meinhard (s. 1920), tööstustöötaja 256
Palusalu, Kristjan (s. 1908), maadleja 92
Paluteder, Lembit (s. 1927), skulptor 225
Paluvits, Ants (s. 1920), metsakasvataja 243
Panksejev, Aleksander (s. 1921), ajaloolane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 258
Panova (Järvi), Liidia (s. 1928), laulja, ENSV teen. kunstnik 189
Panova, Viivi (s. 1938), kultuuritöötaja 222
Panso, Voldemar (1920—77), lavastaja, näitleja ja teatripedagoog, NSVL rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 155, 156, 158, 214, 251, 311
Pant, Valdo (1928—76), tele- ja raadioajakirjanik, ENSV teen. ajakirjanik 114, 215
Pantelejev, Viktor (s. 1941), tööstustöötaja 205
Parika, Aleksander (s. 1918), transporditöötaja, sotsialistliku töö kangelane 55
Parikas, Johannes (1880—1958), fotokunstnik ja filmitegelane 161
Parikas, Marje (1900—78), näitleja 188
Parikas, Peeter (1889—1972), fotokunstnik ja filmioperaator 161
Parker, Vaike (s. 1927), arhitekt 276
Parmasto, Erast (s. 1928), mükoloog, ENSV TA korrespondentliige 293
Parmet, Edgar (s. 1919), haldustöötaja, ENSV teen. kaubandustöötaja 305
Parmi, Johann (1863—?), näitleja 152
Parmi, Sergei (1861 — u. 1915), kirjastaja 152
Pars, Heino (s. 1925), filmirežissöör, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 162, 291
Parsadanjan, Boriss (s. 1925), helilooja, ENSV teen. kunstitegelane 146, 191
Parve, Ralf (s. 1919), kirjanik, ENSV teen. kirjanik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 134
Parvel, Vladimir (1908—71), filmirežissöör ja -operaator, ENSV teen. kunstitegelane, NSVL riikliku preemia laureaat 161, 162
Passer, Arent (surn. 1637), skulptor ja ehitusmeister 121, 135, 135 (ill.), 246, 272, 299
Patkul, aadliperekond 299
Paul I (1754—1801), Vene keiser 34
Paulsen, Michael (surn. 1675), ettevõtja 71
Pawels, Hans (16. saj. esimene pool), kaupmees 135 (ill.), 255
Pedak, Matti (s. 1936), parteitöötaja 208, 275
Pedrae (Petree), Peeter (1882—1946), revolutsiooniliikumise tegelane 57
Peek, Aleksander (s. 1915), maalikunstnik, ENSV teen. kunstitegelane 311
Peeter I (1672—1725), Vene keiser 33, 34, 117, 136, 202, 203, 241, 247, 258, 316
Peil, Voldemar (s. 1907), teatrikunstnik, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 214, 225, 311
Perens, Peeter (s. 1934), koorijuht 297
Perna, Artur (1881—1940), arhitekt 123, 124, 273
Pert, Andres (1865—1919), teatritegelane 150
Pezold, August Georg (1794—1859), maalikunstnik 136
Petenberg, Carl Hermann (surn. 1885), kaupmees 130, 150
Petenberg, Johann Daniel (1830—58), kirjamees 110, 130
Peterkopp, Mihkel (1894—1919), revolutsiooniliikumise tegelane 56
Peterson, Heino (s. 1926), polügrafist 268
Peterson-Särgava, Ernst vt. Särgava, Karl-Ernst
Petree, Peeter vt. Pedrae, Peeter
Petrenko, Jevgeni (s. 1922), ühiskonnategelane 181
Petrosjan, Tigran (s. 1929), maletaja, NSVL teen. meistersportlane 289
Petrov, Andrei (s. 1930), helilooja 160 (ill.), 190
Pettai, Liidia (s. 1922), maastikuarhitekt 125, 245
Peäske, Elmar (s. 1907), flöödikunstnik, orkestrijuht ja muusikapedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 266
Pfaff, Julius Georg (1827—1904), ettevõtja 73

Pihlak, Evi (s. 1928), kunstiteadlane 142
Pihlakas, Gustav (1864—1937), kirjastaja ja raamatukaupmees 107
Piiber, Hindrek (s. 1938), arhitekt 201, 217, 250, 262, 269
Piir, Osvald (1900—24), revolutsiooniliikumise tegelane 60 (ill.), 200
Piirsoo, Viktor (1917—41), komsomolitegelane 61
Pikhof, Roland (s. 1922), balalaikakunstnik, ENSV teen. kunstnik 191
Pikkuus, Avo (s. 1955), jalgrattasportlane, NSVL teen. meistersportlane 178
Pille, Ebe (s. 1944), koorijuht 297
Piller, Paul (s. 1933), tööstustöötaja 238
Pinna (Adler), Netty (1883—1937), näitleja 151, 188
Pinna, Paul (1884—1949), näitleja ja lavastaja, ENSV rahvakunstnik 151, 152, 155, 161, 188, 214
Pirson, Aleksander (1904—41), revolutsiooniliikumise tegelane, sporditegelane 94
Pivnik, Benjamin (s. 1928), tööstustöötaja, ENSV teen. tööstustöötaja 176
Pjatigorski, Grigori (s. 1903), tšellokunstnik 146
Plavilštšikov, Pjotr (1760—1812), näitleja ja näitekirjanik 150
Ploompuu, Jakob (1872—1948), kirjastaja ja raamatukaupmees 107
Podelski, Gennadi (s. 1927), helilooja, ENSV teen. kunstitegelane 146
Pogodin, Nikolai (1900—62), kirjanik, VNFSV teen. kunstitegelane, Lenini preemia ja NSVL riikliku preemia laureaat 156, 215
Pohla, Vello (s. 1936), ajakirjanik 281
Pokrovski, Boriss (s. 1912), lavastaja, NSVL rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 161
Poland, Eduard (1883—1957), teatrikunstnik 188
Polevoi, Mihhail (1886—?), revolutsiooniliikumise tegelane 40
Poloiko, Moissei (s. 1910), tööstustöötaja 258
Polugajevski, Lev (s. 1934), maletaja, NSVL teen. meistersportlane 289
Pommer, Garibaldi (1908—72), skulptor, Nõukogude Eesti preemia laureaat 182, 248, 273
Poola, Heino (s. 1928), maaparandusinsener, ENSV teen. insener 181
Popescu-Gopo, Ion (s. 1923), filmirežissöör 163
Popov, Aleksandr (1859—1906), füüsik ja elektrotehnikateadlane 306
Popov, Boriss (s. 1946), allveesportlane 97
Popov, Jevgeni (s. 1946), tööstustöötaja 268
Pork, August (s. 1917), partei- ja riigitegelane 180
Pormeister, Valter (s. 1922), kujunduskunstnik 278
Pormeister, Valve (s. 1922), arhitekt, ENSV teen. arhitekt, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 126, 264, 278
Port, Mart (s. 1922), arhitekt ja arhitektuuripedagoog, NSVL rahvaarhitekt, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 125, 125 (ill.), 126 (ill.), 127, 174, 212, 225, 227, 231, 239, 248, 285, 317
Poska, Jaan (1866—1920), kodanliku Eesti riigitegelane 42, 43, 44
Potter, Kalju (s. 1933), transporditöötaja 287
Praetorius, Hieronymus (1560—1629), organist ja helilooja 143
Pragi, Eduard (s. 1931), haldustöötaja 305
Prahm, Aleksander (s. 1905), ehitusinsener 245
Presnov, Aleksandr (s. 1939), teenindustöötaja 315
Prey, Hermann (s. 1929), laulja 148
Priilinn, Oskar (s. 1926), põllumajandusteadlane ja geneetik 186
Priimägi, Ludmilla (s. 1937), viroloog 187
Prohhorov, Sergei (s. 1909), orkestrijuht, ENSV teen. kunstnik 146
Prokofjev, Sergei (1891—1953), helilooja, VNFSV rahvakunstnik, Lenini preemia ja NSVL riikliku preemia laureaat 146, 159, 190, 286
Propst, Karl-Villiam (s. 1934), haldustöötaja 305
Pruljan, Rudolf (1898—1970), revolutsiooniliikumise tegelane 60
Puccini, Giacomo (1858—1924), helilooja 152, 158, 190
Puidet, Jaan (s. 1929), tööstustöötaja 233
Puks, Peep (s. 1940), filmirežissöör, Nõukogude Eesti preemia laureaat 162, 291
Pustõnski, Friedrich (s. 1925), tööstustöötaja, NSVL riikliku preemia laureaat 288
Puškin, Aleksandr (1799—1837), kirjanik 130, 251
Puudist, Ellu (s. 1929), näitleja ja näitejuht 297
Puumets, Ilmar (s. 1933), arhitekt 127, 236, 245, 292
Puur (Kiik), Helmi (s. 1933), baleriin, ENSV rahvakunstnik 189
Põder, Inge (Ingeborg Laks) (s. 1917), baleriin, ENSV teen. kunstnik 189
Põldma, Inessa (s. 1933), arhitekt 316
Põldre, Mati-Jüri (s. 1936), filmirežissöör ja -operaator, ENSV teen. kultuuritegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 162, 184
Põldre, Priit (s. 1940), ehitusinsener 127, 179, 236
Põldroos, Enn (s. 1933), maalikunstnik, ENSV rahvakunstnik 143
Põldroos, Priit (Johannes) (1902—68), näitleja, lavastaja ja teatripedagoog, ENSV teen. kultuuritegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 152, 153, 154, 155, 156, 188, 214
Põlla, Oskar (1909—55), näitleja 214
Põllumees, Valentin (s. 1926), tööstustöötaja 232
Pähklimägi, August (s. 1918), ajakirjanik, ENSV teen. ajakirjanik 112
Päll, Eduard (s. 1903), kirjandus- ja keeleteadlane, ENSV TA korrespondentliige, ENSV teen. teadlane 211
Pärg, Jüri (s. 1931), laulja 191
Päri, Vladimir (s. 1919), ballettmeister 157, 189
Pärn, Aaro (August) (s. 1910), laulja, ENSV teen. kunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 188
Pärn, Endel (s. 1914), näitleja, ENSV rahvakunstnik 189, 190
Pärn, Jakob (1843—1916), kirjanik 306
Pärn, Lembit (1903—74), Nõukogude armee kindralleitnant, Tallinna aukodanik 50, 175
Pärn, Priit (s. 1946), karikaturist ja joonisfilmikunstnik 291
Pärn, Ülo (s. 1932), sporditegelane 312
Pärt, Arvo (s. 1935), helilooja, ENSV teen. kunstitegelane 146, 197, 286
Pärtelpoeg, Leila (s. 1927), kujunduskunstnik 217
Päts, Konstantin (1874—1956), kodanliku Eesti riigitegelane 44, 46, 47, 48
Päts, Riho (1899—1977), helilooja, koorijuht ja muusikapedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 146, 229
Päts, Voldemar (1878—1958), kunstipedagoog 138, 139
Pöppel, Daniel (17. saj.), vasksepp 137 (ill.), 272, 283
Põõgelmann, Hans (1875—1938), revolutsiooniliikumise tegelane ja publitsist 40, 56, 131, 132, 248, 276, 306
Pütsep, Eduard (1898—1960), maadleja 92
Püvi, Aleksander (s. 1921), laulja 189

Quadri, Antonio (18. saj.), stukimeister 202
Quarenghi, Giacomo (1744—1817), arhitekt 299

Raa (Eskola), Helle (s. 1908), näitleja 251
Raam, Villem (s. 1910), kunstiteadlane, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 142
Raamat, Alfred (s. 1919), pedagoog, ENSV teen. tervishoiutöötaja 240
Raamat, Rein (s. 1931), filmirežissöör ja -kunstnik, ENSV teen. kunstnik 162, 291
Rabe, Johann Valentin (18. saj.), skulptor 299
Rabinovitš, Nikolai (s. 1908), orkestrijuht 286
Rabtšinski, Ivan (1879—1950), revolutsiooniliikumise tegelane 42, 43, 306
Racine, Jean (1639—99), kirjanik 149
Rahlin, Natan (s. 1906), orkestrijuht, NSVL rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 146, 286
Raid, Ants (s. 1941), arhitekt 128, 216, 264
Raide, Kulno (s. 1922), muusikategelane 191
Raiend, Alide-Rosalie (s. 1913), tööstustöötaja, sotsialistliku töö kangelane 55, 212
Raigna, Mati (s. 1940), arhitekt 127, 250
Raizman, Juli (s. 1903), filmirežissöör, sotsialistliku töö kangelane, NSVL rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 163
Rajala, Lembit (1914—56), näitleja, NSVL riikliku preemia laureaat 155
Ramm, Thomas von (1529—1631), toomhärra 299
Rampal, Jean-Pierre (s. 1922), flöödikunstnik 148
Ramul, Peeter (1881—1931), muusikateadlane ja -pedagoog 281
Randalu, Kalle (s. 1956), klaverikunstnik 146
Randrüüt, Neeme (s. 1948), pioneeritöötegelane 261
Randviir, Aleksander (1895—1953), näitleja, NSVL riikliku preemia laureaat 152
Randviir (Tölp), Tiiu (s. 1938), baleriin, NSVL rahvakunstnik 158, 189
Rannap, Ines (s. 1930), viiulikunstnik, ENSV teen. kunstnik 191
Rannet, Egon (s. 1911), kirjanik, ENSV teen. kirjanik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 156, 157, 214, 215, 311
Rass, Ludmilla (s. 1919), raamatukogutöötaja 228
Ratassepp, Arvo (s. 1926), koorijuht ja muusikapedagoog, ENSV rahvakunstnik 146, 229, 293
Ratassepp, Valdeko (1912—77), näitleja, ENSV rahvakunstnik 155, 214
Raud, Eno (s. 1928), kirjanik, ENSV teen. kirjanik 252
Raud, Irina (s. 1945), arhitekt 125, 227
Raud, Kristjan (1865—1943), graafik ja maalikunstnik, kunstipedagoog 117, 138, 139, 142, 192, 248, 273, 306, tahvel XIII
Raud, Mart (Martin) (s. 1903), kirjanik, ENSV rahvakirjanik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 134, 155, 156, 216
Raud, Osvald (s. 1915), tööstustöötaja, ENSV teen. tööstustöötaja 199
Raud, Paul (1865—1930), maalikunstnik 138, 142, 273
Raudik, Illa (s. 1944), allveesportlane 97
Raudmets, Oskar (s. 1914), kodu-uurija 212
Raudmäe, Ülo (s. 1923), helilooja ja orkestrijuht, ENSV teen. kunstnik 158, 158 (ill.), 190
Raudnask, Valve (s. 1936), ajakirjanik, ENSV teen. ajakirjanik 112
Raudsepp, Geeni (s. 1914), baleriin 189
Raudsepp, Hugo (1883—1952), kirjanik 131, 152, 155, 156, 214, 215
Raudsepp, Juhan (s. 1896), skulptor 138, 139, 200, 223, 225, 248, 273, 274, 301 (ill.), 316
Raudsepp, Jüri (s. 1922), Nõukogude armee kindralmajor 181
Raudsepp, Kirill (s. 1915), orkestrijuht, ENSV rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 146, 157, 189, 190
Raudsepp, Loomet (s. 1938), sisearhitekt, Nõukogude Eesti preemia laureaat 125, 267
Raudvee, Päären (1906—64), teatrikunstnik 214
Raukas, Anto (s. 1935), geoloog, ENSV TA korrespondentliige 193
Raukas, Ott (Ottmar) (1911—62), laulja, ENSV teen. kunstnik 188
Raun, Ludmilla (s. 1942), arhitekt 284
Raunam, Salme (s. 1921), metallikunstnik ja kunstipedagoog, ENSV teen. kunstnik 143
Ravel, Maurice (1875—1937), helilooja 158, 190
Rebane, Alfred (s. 1902), näitleja, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 155, 213, 214
Rebane, Karl (s. 1926), füüsik, ENSV TA akadeemik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 293
Rebenitz, Louise (19.—20. saj.), kunstipedagoog 137
Reek, Salme (s. 1907), näitleja, ENSV rahvakunstnik 214
Reemets, Elgi (s. 1910), keraamik, metalli- ja tekstiilikunstnik, ENSV rahvakunstnik 143, 225
Reesen, Johannes (1900—38), revolutsiooniliikumise tegelane 46
Reicher, Emmanuel (1849—1924), näitleja 151

Reiljan, Valter (s. 1925), pedagoog 258
Reiman, Liina (1891—1961), näitleja 152
Reimann, Villem (s. 1906), helilooja ja muusikapedagoog, ENSV teen. kunstitegelane, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 146, 157
Reinans, Julius (1891—1973), jalgpallur ja sporditegelane 94
Reinaste, Jaan-Margus (s. 1934), tšellokunstnik, ENSV teen. kunstnik 146, 286
Reinberg, August (1866—1908), arhitekt 123, 183
Reindorff, Günther (1889—1974), graafik ja kunstipedagoog, NSVL Kunstide Akadeemia korrespondentliige, NSVL rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 139, 143
Reinik, Riina (s. 1908), näitleja 188
Reinvald, Ado (1847—1922), luuletaja 306
Reissaar, Heino-Ülo (s. 1930), põllumajandustöötaja 279
Reitel, Eha (s. 1922), kujunduskunstik 248, 252
Reitel, Kalju (s. 1921), skulptor 192, 248
Rekkor, Enn (s. 1939), filmiteadlane 291
Remmel, Jaan (s. 1934), muuseumitöötaja 237
Renzer, Juta (s. 1931), ajakirjanik, ENSV teen. ajakirjanik 112
Rent, Jüri (s. 1952), koorijuht 296
Renter, Eldor (s. 1925), teatrikunstnik, ENSV teen. kunstitegelane 160, 189
Repson, Albert (s. 1921), tööstustöötaja, Nõukogude Liidu kangelane, Tallinna aukodanik 175, 185
Repson, Liidia (s. 1924), haldustöötaja 305
Resev, Aleksander (1905—70), revolutsiooniliikumise tegelane, riigitegelane 56, 60
Reusner, Christoph (surn. 1637), trükkal 106
Reva, Eduard (1903—?), revolutsiooniliikumise tegelane 60
Richmann, Georg Wilhelm (1711—53), füüsik 104, 188
Richter, Svjatoslav (s. 1915), klaverikunstnik, NSVL rahvakunstnik, Lenini preemia ja NSVL riikliku preemia laureaat 147
Riismann, August (1890—1926), revolutsiooniliikumise tegelane 56
Riismantel, Salme (s. 1922), tööstustöötaja, Nõukogude Eesti preemia laureaat 218
Rinne, Artur (s. 1910), laulja, ENSV teen. kunstnik 184
Rist, Johann (1607—67), kirjanik 149
Ristikivi, Karl (1912—77), kirjanik 134
Ristmägi, Ernst (1907—76), parteitöötaja 58
Ritsing, Richard (s. 1903), koorijuht, helilooja ja muusikapedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 229
Rode, Arend van de (15. saj.), majaomanik 284
Rode, Hermen (u. 1485—1504), maalikunstnik ja skulptor 135, 251, tahvel XXVII
Rohtlaan, Paul (s. 1930), transporditöötaja, sotsialistliku töö kangelane 55
Rohtmaa, Hans-Eduard (s. 1930), ehitusinsener 183
Romberg, Sigmund (1887—1951), helilooja 157, 190
Roondi, Tõnu (s. 1937), tööstustöötaja 292
Roos, Enn (s. 1908), skulptor ja kunstipedagoog, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 140, 194, 248, 308
Roosa, Lembit (s. 1920), teatrikunstnik, ENSV rahvakunstnik 160, 189, 190
Roose, Milvi (s. 1935), ehitusinsener 127
Roosiaas, Vello (s. 1942), haldustöötaja 305
Roosipuu, Hans (s. 1931), filmioperaator ja -režissöör 162, 291
Roosna, Mai (s. 1931), arhitekt 262
Roots, Olav (1910—74), orkestrijuht ja klaverikunstnik 146, 188, 286
Rootsi, Voldemar (s. 1904), revolutsiooniliikumise tegelane 60
Rosenbaum, Jacques (1878—1943), arhitekt 122 (ill.)
Rosenberg, A., arhitekt 123
Rosenkrantz, Richard (surn. u. 1622), Pärnu asehaldur 299
Rosme, Uno (s. 1928), arhitekt 127, 180, 248
Rossfeldt, Julius (1875—1940), revolutsiooniliikumise tegelane, lavastaja 151, 152, 188
Rossini, Gioacchino Antonio (1792—1868), helilooja 158, 190
Rostand, Edmond (1868—1918), kirjanik 156, 251
Roždestvenski, Gennadi (s. 1931), orkestrijuht, NSVL rahvakunstnik, Lenini preemia laureaat 286
Rotermann, Christian Abraham (1801—1870), kaupmees ja tööstur 34, 73, 230
Rotermann, Christian Barthold (1840—1912), tööstur 73
Rousseau, Jean Jacques (1712—78), filosoof ja kirjanik 129
Rubinstein, Anton (1829—94), helilooja ja klaverikunstnik 144, 157, 190
Rudnev, Daniil (s. 1911), ajakirjanik, ENSV teen. ajakirjanik 112
Rull, Ernst (s. 1894), laskesportlane 93
Rumm, Andrus (s. 1940), ftisiaater 302
Rummo, Linda (s. 1921), näitleja, ENSV rahvakunstnik 161, 214, 251
Rummo, Paul (s. 1909), kirjanik, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 155
Rungi (Arder), Marta (s. 1902), laulja, ENSV teen. kunstnik 155, 188
Rusca, Luigi (Aloisi) (1758—1822), arhitekt 121 (ill.), 122, 311
Russow, Balthasar (u. 1536—1600), kroonik 104, 129, 270
Russow, Nikolaus Friedrich (1828—1906), publitsist ja luuletaja 36, 110, 130
Ruus, Aarne (1909—68), näitleja, ENSV teen. kunstitegelane 155
Ruus, Karin (1913—76), lavastaja 155
Ruus, Neeme (1911—42), partei- ja riigitegelane 47
Ruven, Johannes (1902—42), kirjanik 133
Rõngelepp, Eduard (1898—1938), revolutsiooniliikumise tegelane 60 (ill.)
Rästas, Jüri (1885—1938), revolutsiooniliikumise tegelane 56
Rästas, Otto (1890—1938), revolutsiooniliikumise tegelane 56
Rätsep, Karl (s. 1931), haldustöötaja 305
Rätsep, Leonid (s. 1931), haldustöötaja 305
Räästas, Kaljo (s. 1934), laulja, ENSV teen. kunstnik 172
Rääts, Jaan (s. 1932), helilooja, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 146, 196, 286
Rückenberg, Taivo (s. 1929), kaubandustöötaja, ENSV teen. kaubandustöötaja 211, 275
Rüütel, Arnold (s. 1928), riigitegelane, ENSV teen. põllumajandustöötaja 180, 181
Rüütlane, Herbert (1927—72), arhitekt 127, 236, 240
Ryning, Olof (surn. 1589), Rootsi õuemarssal 299

Saadre, Osvald (1904—75), ajaloolane 200
Saar, Ants (s. 1920), kirjanik ja ajakirjanik 288
Saar, Ants (s. 1943), sporditegelane 201
Saar, Mart (1882—1963), helilooja, orelikunstnik ja muusikapedagoog, ENSV rahvakunstnik 145, 146
Saaremägi, August (s. 1921), ajakirjanik, ENSV teen. ajakirjanik 170, 274
Saarinen, Eliel (1873—1950), arhitekt 123, 124, 269
Saat, Joosep (1900—77), revolutsiooniliikumise tegelane, ajaloolane, ENSV TA akadeemik, ENSV teen. teadlane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 171, 258
Sacharias, Eugen (s. 1906), arhitekt 269
Saebelmann, Friedrich August (1851—1911), helilooja 187
Sagrits, Richard (1910—68), maalikunstnik, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 140, 190
Saha, Hillar (s. 1899), muuseumitöötaja ja kodu-uurija 146
Saja, Kazys (s. 1932), kirjanik 215
Saks, Asta (s. 1929), tööstustöötaja, Eesti NSV teen. tööstustöötaja 316
Saks, Martin (1902—62), skulptor ja kunstipedagoog 203, 248
Saleman, Georg (1597—1657), kirjamees 129
Sallo, Helgi (s, 1941), laulja, ENSV teen. kunstnik 189
Salmanov, Vadim (s. 1912), helilooja 172
Saluri, Rein (s. 1939), kirjanik 214, 215
Saluste, Vello (s. 1940), haldustöötaja 305
Saluver, Tiit (s. 1950), koorijuht 297
Samarütel, Peet (s. 1934), ehitusinsener 245
Sancan, Pierre (s. 1916), klaverikunstnik 148
Sanderling, Kurt (s. 1912), orkestrijuht 286
Sannamees, Ferdi (1895—1963), skulptor ja kunstipedagoog, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 139, 140, 143, 273, 281
Santa, Jaan (1880—?), revolutsiooniliikumise tegelane 46
Saporski. F. von (19. saj.), kunstipedagoog 137
Sarapuu, Aleksander (s. 1941), laulja 172
Sarapuu, Leili (s. 1934), koorijuht 296
Sarasate, Pablo de (1844—1908), viiulikunstnik 144
Sardis, Otto (s. 1930), tööstustöötaja 259
Sartre, Jean Paul (s. 1905), filosoof ja kirjanik 134
Sauemägi, Harri (s. 1931), tööstustöötaja 179
Saul, Bruno (s. 1932), riigitegelane 181
Saul, Peeter (s. 1932), orkestrijuht, ENSV teen. kunstitegelane 296
Saulus, Samuel (s. 1933), flöödikunstnik, ENSV teen. kunstnik 146,, 286
Savi, Konstantin (1894—1943), laulja 188
Savitš, Aleksei (1810—83), astronoom 104
Scheitinger, Matthias (18. saj.), stukimeister 202
Schelen (Schelenius), Joachim (1611—1673), matemaatik 104
Schiller, Friedrich von (1759—1805), kirjanik 151, 155, 214, 215, 251
Schlichting, Ernst Hermann (1812—90), maalikunstnik 136
Schmidt, Alfred (Ain Sillak) (1898—1972), tõstesportlane 92
Schmidt, Bernhard (1879—1935), astronoom ja optik 105, 249
Schmidt, Friedrich (1832—1908), geoloog ja botaanik, Peterburi TA akadeemik 104
Schnell, Johann (surn. 1890), aednik 281
Scholtelmund, Gottschalk (14. saj. teine pool), bürgermeister 283
Schreiber, P., arhitekt 123
Schröder, Sophie (1781—1868), näitleja 144
Schröder-Devrient, Wilhelmine (1804—60), laulja 144
Schubert, Franz (1797—1829), helilooja 144
Schultz, Johann (18. saj.), arhitekt ja stukimeister 122, 280, 301
Schumann, Robert (1810—56), helilooja 144
Schüts, Julius (1872—1919), revolutsiooniliikumise tegelane 44, 56
Scolari, Joseph (18. saj.), näitleja 149
Seaver, Kristjan (1898—1941), revolutsiooniliikumise tegelane ja haldustöötaja 49, 50, 305
Sebastian, Georg (s. 1903), orkestrijuht 286
Seckendorff, Adolf von (1857—?), Saksa kindral 44
Segal, Erich (s. 1937), kirjanik 251
Seibe, Ilmar (s. 1925), arhitekt 282
Seifert, Merten (15. saj.), pronksivalaja-kellameister 270, 283
Selg, Hanno (s. 1933), moodne viievõistleja 206
Sellistemägi (Moor), Linda (s. 1909), laulja, ENSV teen. kunstnik 188
Semper, Johannes (1892—1970), kirjanik, ENSV rahvakirjanik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 132, 133, 156
Sepmann, Henno (s. 1925), arhitekt, ENSV teen. arhitekt, Nõukogude Eesti preemia laureaat 125, 127, 128, 207, 228, 239, 264, 266, 292
Sepp, Hugo (s. 1923), arhitekt 125
Sepp, Paul (1885—1943), näitleja ja lavastaja 152, 154, 161, 214
Sepp, Ülo (s. 1925), metallikunstnik 183, 248
Sepre, Oskar (1900—65), revolutsiooniliikumise tegelane, riigitegelane ja majandusteadlane, ENSV TA korrespondentliige 239, 315
Serkov, Ivan (1922—44), Nõukogude armee kapten Suures Isamaasõjas 308
Servais, Adrian François (1807—66), tšellokunstnik 144
Severjanin, Igor (1887—1941), luuletaja 281
Shakespeare, William (1564—1616), kirjanik 151, 155, 156, 190, 214, 215, 251
Shaw, George Bernhard (1856—1950), kirjanik 151, 215
Sibul, Ilo (1908—79), füsioloog, biokeemik ja patofüsioloog, ENSV TA korrespondentliige, ENSV teen. teadlane 186
Sibul, Mari (s. 1941), bibliograaf 271
Sihver, Jaan (1879—1918), revolutsiooniliikumise tegelane 306
Siig, Arvi (s. 1938), luuletaja 135

Siilivask, Karl (s. 1927), ajaloolane, ENSV TA korrespondentliige, Nõukogude Eesti preemia laureaat 171
Siimo, Epp (s. 1904), arhiivitöötaja 290
Siinmaa, Olev (1881—1948), arhitekt 124
Siirak, Erna (s. 1911), kirjandusteadlane 134
Siirak, Roman (s. 1929), kirjastustöötaja, ENSV teen. kultuuritegelane 184
Sikk, Hillar (s. 1941), haldustöötaja 242, 305
Sikk, Mati (s. 1949), komsomolitöötaja 181
Silla, Ilmar (s. 1921), balletitantsija 189
Sillak, Ain vt. Schmidt, Alfred
Sillaots, Argo (s. 1931), tööstustöötaja 243
Sillaots, Peet (s. 1920), muuseumitöötaja, ENSV teen. kultuuritegelane 171
Sillart, Jüri (s. 1943), filmioperaator 291
Simm, Juhan (1885—1959), helilooja ja koorijuht, ENSV rahvakunstnik 228
Simm, Peeter (s. 1953), filmirežissöör 291
Simon, Adolph (surn. 1675), trükkal 106
Simonov, Konstantin (s. 1915), kirjanik, sotsialistliku töö kangelane, Lenini preemia ja NSVL riikliku preemia laureaat 156, 190, 215
Simson, Robert (s. 1921), jurist, ENSV teen. jurist 319
Sink, Kuldar (s. 1942), helilooja 146
Sirge, Rudolf (1904—70), kirjanik, ENSV teen. kirjanik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 132
Sittow, Michel (u. 1469—1525), maalikunstnik 136, 251
Skujiņš, Frīdrihs (1890—1957), arhitekt 311
Smirnov, Andrei (s. 1941), filmirežissöör 163
Smuul, Juhan (1922—71), kirjanik, ENSV rahvakirjanik, Lenini preemia, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 134, 156, 158, 158 (ill.), 171, 214, 215, 217, 217 (ill.), 251
Soans, Ado (s. 1933), ehitusinsener 125, 127, 267
Soans, Anton (1885—1966), arhitekt, Nõukogude Eesti preemia laureaat 53, 125, 223, 269
Soans, Jaak (s. 1943), skulptor 193, 225, 248
Soans, Johannes (1867—1941), revolutsiooniliikumise tegelane 46
Sobinov, Leonid (1872—1934), laulja 146
Solomõkova, Irina (s. 1925), kunstiteadlane 142
Sommer, Jaan (s. 1944), orkestrijuht 230
Sommerling, Arnold (1898—1924), revolutsiooniliikumise tegelane 60, 200
Song, Lembit (s. 1929), kalandustöötaja, sotsialistliku töö kangelane 55
Soone (Lekko), Tamara (s. 1940), baleriin, ENSV teen. kunstnik 189
Sooper, Hilda (s. 1908), näitleja 251
Soosaar, Mark-Toomas (s. 1946), filmirežissöör ja -operaator 162, 184
Soots, Jaan (1880—?), kodanliku Eesti riigitegelane, kindralmajor 46
Sooäär, Sophie (s. 1914), näitleja 189
Spasski, Boriss (s. 1937), maletaja, NSVL teen. meistersportlane 289
Spiridov, Aleksei (1753—1828), Vene admiral 282
Sprengel, Theodor Albert (1832—1900), maalikunstnik 137
Spitta, Philipp (1841—94), muusikateadlane 144
Spivakov, Vladimir (s. 1944), viiulikunstnik 286
Szigeti, József (1892—1973), viiulikunstnik 146
Stahl, Heinrich (u. 1600—57), kirjakeelemees 33, 104, 107, 129, 143, 165
Stamm, Alfred (1903—41), revolutsiooniliikumise tegelane 60 (ill.)
Stanislavski, Konstantin (1863—1938), lavastaja ja näitleja, teatriteadlane ja -pedagoog 154, 156
Stavenhagen, Wilhelm Siegfried (1814—81), graafik ja skulptor 37 (ill.), 137
Stein, Theodor (1819—93), klaverikunstnik 144
Steinberg, Roman (1902—28), maadleja 92
Steinfels, J. (19. saj.), raamatukaupmees 137
Steinsberg, Peter Andreas Christoph Johann (1795—?), näitleja ja näitekirjanik 130, 144, 150
Steinwerter, Michael (16. saj.), kiviraidur 284
Stepulov, Nikolai (1913—68), poksija 92
Stern, Isaac (s. 1920), viiulikunstnik 148
Stiehl, Heinrich (1829—86), organist, koorijuht ja helilooja 144
Stockenberg, Gustav (17. saj.), skulptor 299
Stolõpin, Pjotr (1862—1911), Vene riigitegelane 41
Stothart, Herbert, helilooja 157
Strauch, Engelbert (1896—1940), revolutsiooniliikumise tegelane 59
Strauss, Johann (1825—99), helilooja, viiulikunstnik ja orkestrijuht 157, 190
Strauss, Richard (1864—1949), helilooja 190
Stravinski, Igor (1882—1971), helilooja ja orkestrijuht 190
Ströhm, Carl Constantin (1812—88), raamatukaupmees ja kirjastaja 107, 137
Stude, Georg (1839—1919), ettevõtja 206
Sudermann, Hermann (1857—1928), kirjanik 151
Sumera, Lepo (s. 1950), helilooja 146, 159, 160 (ill.), 190
Sunne, August (1891—1941), näitleja ja lavastaja 154, 213
Sutt, Aadu (s. 1941), põllumajandustöötaja 183
Sutt, Hugo (1912—40), näitleja 188
Suurhans, Jüri (s. 1921), parteitöötaja 182
Suurorg, Arnold (1903—60), näitleja, ENSV rahvakunstnik 152, 214
Suve, Enn (s. 1940), ballettmeister 158, 189
Suvorov, Aleksandr (1729—1800), Vene väejuht 306
Swalberg (Swalbart), Hinrich (15. saj.), kaupmees 263
Sviridov, Georgi (s. 1915), helilooja, sotsialistliku töö kangelane, NSVL rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 172
Sõgel, Endel (s. 1922), kirjandusteadlane, ENSV teen. teadlane 134, 211
Sõssojev, Ivan (1909—44), Nõukogude armee kapten Suures Isamaasõjas 308
Säde, Enn (s. 1938), helioperaator 184
Sällik, Alfred (1890—1943), näitleja ja laulja 151, 188
Sällik, Grete (s. 1890), näitleja 188
Särev, Andres (1902—70), lavastaja ja näitleja, ENSV teen. kunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 152, 153, 154, 155, 156, 188, 214
Särgava (Peterson-Särgava), Karl-Ernst (1868—1958), kirjanik, ENSV rahvakirjanik 132, 221, 306

Sööt, Andres (s. 1934), filmirežissöör ja -operaator 162, 184, 291
Sööt, Ants (s. 1935), koorijuht, ENSV teen. kunstitegelane 194
Sööt, Meeli (s. 1937), näitleja, ENSV teen. kunstnik 214
Sööt, Olaf (s. 1930), ühiskonnategelane 199
Süda, Peeter (1883—1920), helilooja ja orelikunstnik 281, 306
Sütiste, Juhan (1899—1945), luuletaja 133, 156, 214, 306
Sütspool, Eduard (1907—37), revolutsiooniliikumise tegelane 60
Sütspool, Irene (s. 1903), revolutsiooniliikumise tegelane 60

Šafran, Daniil (s. 1923), tšellokunstnik, VNFSV teen. kunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 147, 286
Šagal, Jossif (s. 1922), viiulikunstnik, ENSV teen. kunstnik 286
Šahhovskaja, Natalia (s. 1935), tšellokunstnik 147
Šaljapin, Fjodor (1873—1938), laulja 146
Ševtsov, Leonid (s. 1938), näitleja, ENSV rahvakunstnik 311
Šiškin, Aleksei (s. 1922), riigitegelane 306
Šiškina, Zoja (s. 1924), haldustöötaja, ENSV teen. kultuuritegelane 305
Šišov, Lev (s. 1933), parteitegelane 180
Šknevski, Emil (s. 1927), tööstustöötaja, ENSV teen. insener, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 288
Školnikov, Semjon (s. 1918), filmirežissöör ja -operaator, ENSV rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 162, 213, 291
Šolohhov, Mihhail (s. 1905), kirjanik, NSVL TA akadeemik, sotsialistliku töö kangelane, Lenini preemia, NSVL riikliku preemia ja Nobeli preemia laureaat 134
Šostakovitš, Dmitri (1906—75), helilooja, sotsialistliku töö kangelane, NSVL rahvakunstnik, Lenini preemia ja NSVL riikliku preemia laureaat 159, 172, 190
Špakov, Igor (s. 1921), tööstustöötaja 282
Špraizer, D., arhitekt 127
Štein, Leonid (1934—73), maletaja, NSVL teen. meistersportlane 289
Štšedrin, Rodion (s. 1932), helilooja, VNFSV teen. kunstitegelane, NSVL riikliku preemia laureaat 190
Štšennikov, Aleksandr (s. 1916), tööstustöötaja, ENSV teen. tööstustöötaja 314
Šumovski, G., arhitekt 126
Švartser, Grigori (s. 1918), ehitaja, ENSV teen. ehitaja 186

Zarubin, Leonid (s. 1927), Nõukogude sõjalaevastiku kontradmiral 180
Zažitski, Georgi (s. 1946), vehkleja 97, 178
Zecchi, Carlo (s. 1903), orkestrijuht ja klaverikunstnik 147, 286
Zeiger, Horre (s. 1932), orkestrijuht 222
Zemtsov, Mihhail (1686—1743), arhitekt 202
Ziegler, Franz (18. saj.), skulptor 202
Zygmunt (Sigismund) III (1566—1632), Poola—Rootsi kuningas 246
Žemtšugov, Oleg (s. 1945), arhitekt 125, 212, 227
Žukov, Igor (s. 1936), klaverikunstnik 286
Taal, Arvo (s. 1932), põllumajandustöötaja, ENSV teen. põllumajandustöötaja 182
Taarna, Nadežda (1906—78), tantsupedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 155
Tahvel, Toomas (s. 1941), filmirežissöör 291
Taktakišvili, Otar (s. 1924), helilooja, NSVL rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 286
Tal, Mihhail (s. 1936), maletaja, NSVL teen. meistersportlane 289
Taleš, Georg (s. 1912), laulja, ENSV teen. kunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 188
Talijärv, Guido (s. 1931), põllumajandustöötaja ja looduskaitsetegelane 236
Tallo, Karl (s. 1923), ehitusinsener, Nõukogude Eesti preemia laureaat 281
Talts, Jaan (s. 1944), tõstesportlane, NSVL teen. meistersportlane 97, 201
Talvi (Pindam), Aino (s. 1909), näitleja, NSVL rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 214
Talvik, Mati (s. 1942), teleajakirjanik 114
Tambek, Erich (s. 1925), transporditöötaja, ENSV teen. transporditöötaja 310
Tambek, Ülo (1922—79), filmirežissöör, ENSV teen. kunstitegelane 162, 184, 291
Tamberg, Eino (s. 1930), helilooja ja muusikapedagoog, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 146, 157, 159, 190, 213, 286
Tamberg, Elmar (s. 1931), tööstustöötaja, Nõukogude Eesti preemia laureaat 208
Tamm, Aino (1864—1945), laulja ja laulupedagoog 145
Tamm, Aksel (s. 1930), kirjanduskriitik, kirjastustöötaja, ENSV teen. kultuuritegelane 184
Tamm, Anna (1880—1964), näitleja 154
Tamm, August (1868—1943), tõstja ja maadleja 90
Tamm, Boris (s. 1930), tehnikateadlane ja haridustegelane, ENSV TA akadeemik, ENSV teen. teadlane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 225, 266, 267
Tamm, Friedrich (s. 1924), kalur, sotsialistliku töö kangelane, ENSV teen. kalur 55, 205
Tamm, Vivo (s. 1932), ehitusinsener 179
Tamm, Väino (s. 1930), sisearhitekt ja kunstipedagoog, ENSV teen. arhitekt, Nõukogude Eesti preemia laureaat 126, 127, 128, 195, 217, 264
Tammai, Lea (s. 1930), arst, ENSV teen. arst 275
Tamman, Venda (s. 1932), akordionikunstnik 222
Tammaru, Olev (s. 1929), transporditöötaja 302
Tammer, Harald (1899—1941), tõstesportlane ja ajakirjanik 92
Tammistu, Aino (s. 1930), tööstustöötaja, sotsialistliku töö kangelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 55, 240
Tammistu, Kalev (s. 1927), ajakirjanik 179
Tammlaan, Evald (1904—45), publitsist ja näitekirjanik 133, 154
Tammsaare, A. H. (Anton Hansen) (1878—1940), kirjanik 108, 118, 132, 134, 153 (ill.), 154, 155, 156, 157, 159, 190, 214, 215, 225, 248, 251, 292, 306, 311, tahvel XII
Tammur, Ilmar (s. 1921), lavastaja ja näitleja, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 155, 156, 214, 251
Tanaskov, Mihhail (s. 1950), keemik 181

Tanfiljev, Gavriil (1857—1928), geograaf, botaanik ja mullateadlane 188
Taniloo, Endel (s. 1923), skulptor 203, 248
Tanvel, Jaan (s. 1950), komsomolitegelane 62, 181
Taras, Martin (1899—1968), laulja, ENSV rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 188
Taremaa, Uuno (s. 1931), koorijuht ja muusikapedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 297
Targama, Tiiu (s. 1907), koormeister, ENSV teen. kunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 189
Tarkovski, Andrei (s. 1932), filmirežissöör 162
Tarmak, Jüri (s. 1946), kergejõustiklane, NSVL teen. meistersportlane 97
Tarmisto, Vello (s. 1918), majandusteadlane ja -geograaf, ENSV TA korrespondentliige, ENSV teen. teadlane 192, 240, 293
Tarmo, Ruut (1896—1967), näitleja ja lavastaja, ENSV rahvakunstnik 154, 214
Tarvas, Peeter (s. 1916), arhitekt ja kunstipedagoog, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 126, 127, 190, 192, 206, 207, 219, 224, 236, 249
Tassa, Aleksander (1882—1955), graafik, kunstiteadlane ja kirjanik 138
Taube, Otto Reinhold von (1647—1704), Rootsi maahärra, Tartu komandant 299
Tauk, Helju (s. 1930), kontsertmeister 189
Tauts (Raudmäe), Urve (s. 1935), laulja, ENSV rahvakunstnik 146, 158, 189, 190
Teder, Inge (s. 1931), kunstiteadlane, ENSV teen. kunstitegelane 225
Teder, Meinhard (s. 1922), muuseumitöötaja 236
Tedremaa, Milvi (s. 1937), raamatukogutöötaja 241
Tedremäe, Leo (s. 1934), põllumajandustöötaja, ENSV teen. põllumajandustöötaja 264
Teesalu, Lembit (s. 1945), mootorrattasportlane 263
Teetsov, Aleksander (1891—1946), näitleja 154, 213, 251
Teetsov (Västrik), Olly (1883—1956), näitleja 213
Telman, Salomonia (1898—1967), revolutsiooniliikumise tegelane 57
Tenosaar, Viktor (s. 1922), kalandustöötaja 205
Tenson, Hans (s. 1934), tööstustöötaja 218
Terentius Afer, Publius (u. 190—159 e. m. a.), kirjanik 149
Terno, Olaf (s. 1929), tehnikateadlane 208
Terri, Olga (s. 1916), maalikunstnik, ENSV teen. kunstnik 143
Tessin, Nicodemus (1654—1728), arhitekt 299
Thal, Willem (1869—1939), lavastaja 150
Thamm, Nikolai (1834—1907), arhitekt 239, 278, 315
Thibaud, Jacques (1880—1953), viiulikunstnik 146
Thiele, Elert (surn. 1674), puunikerdaja 136, 137 (ill.), 270, 273
Tibar, Marko (s. 1934), riigitegelane 178
Tido, Albert (s. 1934), tööstustöötaja 284
Tieck, Sophie (1775—1833), kirjanik 130
Tiesenhausen, Berend Gregor Ferdinand von (1782—1805), Vene tiibadjutant 299
Tiesenhausen, Caspar von (surn. u. 1559), Haapsalu asehaldur 293
Tihhonov, Nikolai Semjonovitš (1896—1979), kirjanik, sotsialistliku töö kangelane, Lenini preemia ja NSVL riikliku preemia laureaat 134
Tiitsen, Karl (1894—1919), revolutsiooniliikumise tegelane 56
Tiivas, Alma (1893—1942), revolutsiooniliikumise tegelane 306
Tikk, Vilja (s. 1932), põllumajandustöötaja 182
Tilly (18. saj. teine pool), teatritrupi juht 143
Tinkov, Sergei (s. 1923), lavastaja 157
Tinn, Eduard (1899—1968), näitleja, ENSV teen. kunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 214
Tinn, Olev (1920—71), näitleja, ENSV teen. kunstnik 214
Tippel, Voldemar (s. 1907), arhitekt, ENSV teen. kunstitegelane 125, 245
Tippo, Juhan (1874—1919), revolutsiooniliikumise tegelane 44, 56
Tisler, Alice (1893—1918), revolutsiooniliikumise tegelane 306
Tobias, Rudolf (1873—1918), helilooja 145, 306
Tobro, Valdeko (1936—75), teatri- ja filmikriitik 164
Tohvelman, Helmi (s. 1900), tantsupedagoog ja ballettmeister, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 156
Toller, Ernst (1893—1939), kirjanik 153 (ill.)
Tolli, Lembit (s. 1927), skulptor ja kunstipedagoog 239, 248
Tolli, Vive (s. 1928), graafik, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 143, 225
Tolstoi, Lev (1828—1910), kirjanik 108, 130, 151, 215, 311
Tomasberg, Balder (1897—1919), maalikunstnik 138
Tomberg, Vladimir (s. 1912), filmioperaator ja -režissöör, ENSV teen. kunstitegelane, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 162
Tombu, Voldemar (s. 1937), ajakirjanik 244
Tomingas, Rein (s. 1944), arhitekt 127, 170, 179, 216
Tomiste, Tiit (s. 1943), arhitekt 245
Tomp, Jaan (1894—1924), revolutsiooniliikumise tegelane 46, 47, 56, 306
Tomski, Nikolai (s. 1900), skulptor, NSVL Kunstide Akadeemia tegevliige, NSVL rahvakunstnik, Lenini preemia ja NSVL riikliku preemia laureaat 231, 248
Tomson, Priit (s. 1942), korvpallur, NSVL teen. meistersportlane 97, 206
Tondu, Toomas (1888—1928), näitleja 188
Tonsiver, Heino (s. 1939), haldustöötaja 305
Toom, Kaarel (s. 1920), näitleja ja lavastaja, ENSV teen. kunstitegelane 155
Tooming, Jaan (s. 1946), näitleja ja lavastaja, ENSV teen. kunstnik 162, 291
Tooming, Osvald (s. 1914), kirjanik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 133
Tooming, Peeter (s. 1939), fotokunstnik, filmirežissöör ja -operaator 162
Toompark, Valter (1907—1974), ehitusinsener 219
Topman, August (1882—1968), koorijuht, orelikunstnik ja muusikapedagoog 145
Tormis, Lea (s. 1932), teatritegelane, ENSV teen. kunstitegelane 160

Tormis, Veljo (s. 1930), helilooja, ENSV rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 146, 172, 213, 228, 286
Torn, Ilmar (s. 1921), graafik, ENSV rahvakunstnik 142 (ill.), 143, 225
Tornimäe Adam (17. saj. lõpp — 18. saj. algus), töömees 306
Torokoff-Tiedeberg, Olga (1902—64), laulja 188
Torop, Kristjan (s. 1934), keeleteadlane ja tantsupedagoog 230
Tortelier, Paul (s. 1914), tšellokunstnik 148
Tovstonogov, Georgi (1915), lavastaja, NSVL rahvakunstnik, Lenini preemia ja NSVL riikliku preemia laureaat 161
Traat, Mats (s. 1936), kirjanik, ENSV teen. kirjanik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 215
Trass, Raivo (s. 1946), näitleja ja lavastaja 159
Trequbov, Anatoli (s. 1928), riigitegelane 181
Treiberg, Enno (s. 1924), arhitekt 127, 180
Treiberg, Erich, revolutsiooniliikumise tegelane 60
Treier, Elem (s. 1927), muuseumitöötaja 292, 313
Trenjov, Konstantin (1867—1945), kirjanik 156, 215
Tretjakov, Viktor (s. 1946), viiulikunstnik 286
Tributs, Vladimir (1900—77), Nõukogude sõjalaevastiku admiral 50
Trifonova, Antonina (s. 1927), tööstustöötaja 268
Triik, Nikolai (1884—1940), maalikunstnik ja kunstipedagoog 138, 139
Trikkel, Ivar (s. 1930), kultuuritegelane ja raadioajakirjanik, ENSV teen. kultuuritegelane 113
Trilljärv, Aleksander Harald (1871—1944), näitleja 188
Tromp, Toomas (s. 1948), komsomolitegelane 181
Troost, Heinrich (1909—72), sporditegelane, ENSV teen. sporditegelane 94
Tsõpluhhin, Viktor (s. 1906), lavastaja, ENSV teen. kunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 157
Tšaikovski, Pjotr (1840—93), helilooja 154, 157, 190, 306
Tšehhov, Anton (1860—1904), kirjanik 108, 156, 190, 214, 215, 251, 311
Tšerkassov, Leonid (s. 1928), pedagoog 265
Tšermenjov, Vitali (s. 1942), lavastaja, ENSV teen. kunstitegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 159, 311
Tšikinjov, Vladimir (s. 1937), ehitaja 186
Tširkova, Svetlana (s. 1945), vehkleja, NSVL teen. meistersportlane 97
Tšitšagov, Vassili (1726—1809), Vene admiral 36
Tšumikov, Aleksandr (1819—1902), pedagoog 38
Tšutšelov, Aleksander (s. 1933), purjesportlane ja purjesporditreener 97, 206
Tubin, Eduard (s. 1905), helilooja 155, 159, 190
Tubin, Linda (s. 1905), näitleja, ENSV teen. kunstnik 214
Tuganov, Elbert (s. 1920), filmirežissöör, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 162, 163 (ill.), 213, 291
Tuglas, Friedebert (1886—1971), kirjanik, kirjandusteadlane ja -kriitik, ENSV TA korrespondentliige, ENSV rahvakirjanik 40, 118, 132, 134, 159 (ill.), 302
Tugolessov, Georg (s. 1906), lavastaja 189
Tulev, Jüri (s. 1930), tööstustöötaja 236
Tummeltau, Harald (1899—1937), revolutsiooniliikumise tegelane 315
Tungal, John (s. 1924), muusikapedagoog ja koorijuht, ENSV teen. õpetaja 229
Turonok, Genrih (s. 1925), ajakirjanik, ENSV teen. ajakirjanik 282
Tuum, Helvi (s. 1934), ehitusinsener 127
Tuurand, Aleksander (1888—1936), teatrikunstnik 188
Twain, Mark (1835—1910), kirjanik 252
Tõldsepp, Jüri (1888—?), revolutsiooniliikumise tegelane 56
Tõnisson, Aleksander (1875—?), kodanliku Eesti haldustöötaja, kindralmajor 46
Tõnson, Helga (s. 1927), muusikateadlane 160
Tõnspoeg, Gustav (s. 1929), riigitegelane 181
Tõnurist, Edgar (s. 1920), majandusteadlane, ENSV teen. põllumajandustöötaja 236, 239
Tõnurist, Igor (s. 1947), muusikateadlane 230
Tärno, Ülo (s. 1936), tehnikateadlane 127, 231
Tääker, Maret (s. 1941), arhitekt 250
Tölp, Rein (s. 1941), kergejõustiklane ja sporditegelane 96, 305
Tölpus, Uno (1928—64), arhitekt ja arhitektuuripedagoog 125, 125 (ill.), 126, 127, 190, 192, 206, 207, 231, 248, 266, 294
Türk, Eduard (1888—1966), näitleja ja lavastaja 161, 213
Türk (Treublut), Maria (1892—1968), näitleja 213
Türnpu, Konstantin (1865—1927), helilooja, koorijuht ja orelikunstnik 144, 145, 228, 306

Uesson, Anton (1879—?), kodanliku Eesti haldustöötaja, ehitusinsener 46, 123
Uexküll, Otto von (1563—1601), maanõunik 299
Uffert, Taivo (s. 1937), tööstustöötaja 270
Uibo, Harald (s. 1920), koorijuht, ENSV rahvakunstnik 229
Uibo, Kalju (s. 1922), teatrikriitik, kirjastustöötaja 223
Ulas, Peeter (s. 1934), graafik ja kunstipedagoog, ENSV teen. kunstnik 143
Ulla, Ülle (s. 1934), baleriin, ENSV teen. kunstnik 189
Umberg, Alfred (1891—1919), näitleja 152
Umbleja, Karl (s. 1903), revolutsiooniliikumise tegelane 60
Under, Marie (s. 1883), luuletaja 132
Undla-Põldmäe, Aino (s. 1910), kirjandusteadlane 215
Undusk, Johannes (1918—79), haldustöötaja ja ühiskonnategelane, ENSV teen. kultuuritegelane 55, 305
Unt, Aime (s. 1941), teatrikunstnik, ENSV teen. kunstnik 160, 214, 251
Unt, Mati (s. 1944), kirjanik 159, 252
Unt, Silvi (s. 1931), spordipedagoog 201
Upsi, Artur-Bernhard (s. 1931), parteitegelane 180
Urb, Roman (s. 1927), arhitekt 127, 231
Urb, Silvia (s. 1924), laulja 189
Urbla, Peeter (s. 1945), filmirežissöör 291
Urbsalu, Kaja (s. 1958), orkestrijuht 222

Urva, Kalju (s. 1931), tööstustöötaja 230, 275
Ussatenko, Boris (s. 1918), raamatukogutöötaja 295
Ustal, Ago (s. 1933), ajakirjanik, ENSV teen. ajakirjanik 252
Uuli, Eino (1906—76), lavastaja, ENSV teen. kunstitegelane, NSVL riikliku preemia ja Nõukogude Eesti preemia laureaat 154, 188, 189
Uurits, Aleksander (1888—1918), maalikunstnik ja graafik 138
Uusman, Paul (s. 1910), riigitegelane, ENSV teen. kultuuritegelane 113
Uustalu, Eido (s. 1932), ehitusinsener 127
Uusväli, Rolf (s. 1930), orelikunstnik 146

Vaag, Helmut (1911—78), näitleja, ENSV teen. kunstnik 214
Vaarandi, Anton (s. 1901), revolutsiooniliikumise tegelane ja ajakirjanik, ENSV teen. kultuuritegelane 133
Vaarandi, Debora (s. 1916), luuletaja, ENSV rahvakirjanik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 133, 134, 135, 216
Vaarman, Alma (s. 1902), revolutsiooniliikumise tegelane 60 (ill.)
Vaarman, Els (1908—66), näitleja ja laulja 188
Vaarmann, Jaan (s. 1918), muuseumitöötaja 303
Wagner, Richard (1813—83), helilooja 144, 146, 190
Vaha, Kalju (1926—62), näitleja 189
Vahar (Vaher), Gustav (1879—1966), maadleja 91
Vaher, Herbert (s. 1928), transporditöötaja, sotsialistliku töö kangelane 55
Vahi, Tiiu (s. 1932), telerežissöör 184
Vaht, Viktor (s. 1929), riigitegelane 182
Vahter, Artur (s. 1913), muusikateadlane, koorijuht ja muusikapedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 296
Vahtramäe, Albert (1885—1965), teatrikunstnik 188
Vaik, Lembit (s. 1920), tehnikateadlane 296
Vaik, Peeter (s. 1948), allveesportlane 97
Vaim, Ene (s. 1955), tööstustöötaja 305
Vain, Gustav (1873—1943), maadleja 91
Vainik, Milvi (s. 1935), arhitekt 127, 179
Vaino, Arnold (1900—60), näitleja 188
Vaino, Karl (s. 1923), parteitegelane 58 (ill.), 180
Vakmann, Rudolf (1894—1937), revolutsiooniliikumise tegelane 56, 306
Valdemar II (1170—1241), Taani kuningas 29
Valdemar IV (u. 1320—75), Taani kuningas 20
Valdov, Alfred (s. 1908), tööstustöötaja, sotsialistliku töö kangelane, ENSV teen. tööstustöötaja, Tallinna aukodanik 55, 175
Valge, Merike (s. 1948), kultuuritöötaja 224
Valgemäe, Ott (Otto) (s. 1917), tantsupedagoog, ENSV teen. kultuuritegelane 309
Valgemäe, Salme (s. 1914), tantsupedagoog, ENSV teen. kultuuritegelane 223, 309
Valgma, Gustav (s. 1917), kirjastustöötaja, ENSV teen. kultuuritegelane 259
Valgre, Raimond (1913—49), helilooja 158, 158 (ill.), 190
Valkonen, Vilma (s. 1928), parteiharidustegelane, ENSV teen. kultuuritegelane 240
Walther, Karl Siegismund (1783—1866), graafik, maalikunstnik ja kunstipedagoog 137
Valton (Vallikivi), Arvo (s. 1935), kirjanik 135
Vammus, Ludvig (s. 1917), ehitaja, sotsialistliku töö kangelane, ENSV teen. ehitaja 55, 175
Vampilov, Aleksandr (1937—72), näitekirjanik 252
Vanaselja, Kaljo (s. 1923), arhitekt 127, 179, 216
Vanja, Johannes (1893—1937), revolutsiooniliikumise tegelane 46
Vannas, Meta (s. 1924), riigitegelane 182
Wanradt, Simon (u. 1500—67), katekismuse koostaja 31, 106, 129, 290
Varem, Hilja (s. 1934), näitleja, ENSV teen. kunstnik 251
Vares, Aleksei (s. 1907), pediaater, sotsialistliku töö kangelane, ENSV teen. arst 55, 308
Vares, Jaan (s. 1927), haridustegelane, skulptor ja kunstipedagoog, NSVL Kunstide Akadeemia korrespondentliige, ENSV teen. kunstnik 224
Vares (Vares-Barbarus, ka Barbarus), Johannes (1890—1946), kirjanik ja riigitegelane 48, 49, 133, 134, 182, 202, 203, 248
Varik, Matti (s. 1939), skulptor, ENSV teen. kunstnik 192, 217, 217 (ill.), 239, 248
Variste, Jüri (s. 1907), koorijuht ja muusikapedagoog, ENSV rahvakunstnik 146, 229, 296
Varšavskaja, Jelena (1925—1944), Nõukogude armee meditsiiniteenistuse vanem Suures Isamaasõjas 308
Vasar, Harri (s. 1926), laulja, ENSV teen. kunstnik 189
Vassar, Artur (1911—77), ajaloolane, ENSV TA korrespondentliige, Nõukogude Eesti preemia laureaat 171, 200
Wassermann, Ferdinand (1818—77), raamatukaupmees 137
Vassiljev, Nikolai (1875—?), arhitekt 124, 214, 269
Vassiljeva, Larissa (s. 1956), tööstustöötaja 181
Vauban, Sébastien Le Prestre de (1633—1707), fortifikatsiooniinsener 234
Vaus, Jaak (s. 1946), teatrikunstnik 252
Waxelberg, Samuel (1634—1704), geodeet 10, 198
Weber, Carl Maria von (1786—1826), helilooja 144
Veber, Rein (s. 1940), arhitekt 193, 217
Wedekind, Johann Heinrich (1674—1736), maalikunstnik 136
Vedro, Adolf (1890—1944), helilooja 146
Veeber, Kuno (1898—1929), maalikunstnik 248
Veering, Uno (s. 1949), haldustöötaja 305
Veermäe, Ilmar (s. 1922), polügrafist 254
Veetõusme, Erich (1918—59), kergejõustiklane 96
Veevo, Aino (s. 1918), tööstustöötaja, sotsialistliku töö kangelane 55
Veiderma, Mihkel (s. 1929), keemik, ENSV TA korrespondentliige, Nõukogude Eesti preemia laureaat 266
Veikat, Vootele (s. 1907), laulja, ENSV teen. kunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 188

Veike, Ferdinand (s. 1924), lavastaja, ENSV rahvakunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 156, 157, 252
Veiler, Aleksander (s. 1887), ajakirjanik 108
Veimer, Arnold (1903—77), revolutsiooniliikumise tegelane, riigitegelane ja majandusteadlane, ENSV TA akadeemik, sotsialistliku töö kangelane, ENSV teen. teadlane 48, 55, 234
Weizenberg, August Ludvig (1837—1921), skulptor 137, 139, 234, 247, 306
Vekšin, Nikolai (1887—1951), purjesportlane 92
Velgre, Toivo (s. 1940), uroloog 308
Vellerand, Lilian (s. 1932), teatrikriitik 160
Velmet, Aado (1910—74), helilooja, koorijuht ja muusikapedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 229
Velner, August (1884—1952), tehnikateadlane 105
Vendelin, Albert (s. 1914), majandusteadlane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 185
Vendla, Eda-Cary (s. 1933), arhiivitöötaja 290
Vennikas, Richard (1897—1949), revolutsiooniliikumise tegelane 44, 56
Verdi, Giuseppe (1813—1901), helilooja 152, 157 (ill.), 158, 159, 190
Verlin, Lembit (s. 1917), koorijuht ja muusikapedagoog, ENSV rahvakunstnik 229, 296
Vernik, Linda (s. 1933), filmikunstnik 291
Veskimäe, Endel (s. 1927), jurist, ENSV teen. jurist 275
Veskimäe, Ludmilla (s. 1935), tööstustöötaja 230
Veskiväli, Viljar (s. 1936), tööstustöötaja 229
Vesse (surn. 1344), saarlaste ülestõusu juht 306
Westholm, Jakob (1877—1935), pedagoog 248
Westphal, Heinrich (surn. 1653), trükkal 106
Vetemaa, Enn (s. 1936), kirjanik, ENSV teen. kirjanik 135, 157, 214, 215, 311
Vettik, Tuudur (Theodor) (s. 1898), helilooja, koorijuht ja muusikapedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 146, 229
Weymar, Johann (19. saj. esimene pool), lihunikmeister 284
Viant, Johan (16. saj.), bürgermeister 246
Wiedemann, Ferdinand Johann (1805—87), keeleteadlane, Peterburi TA akadeemik 104, 144, 188, 306
Wiegand, Friedrich (surn. 1893), tööstur 37, 66, 198
Wieniawski, Henryk (1835—80), viiulikunstnik 144
Vieuxtemps, Henri (1820—81), viiulikunstnik 144
Wigandt, Hans Jakob (17. saj.), teatritegelane 149
Vigla, Leopold (1900—74), orkestrijuht ja muusikapedagoog, ENSV rahvakunstnik 229
Vihandi, Asta (s. 1929), näitleja 189
Viies, Raoul (s. 1925), riigitegelane, ENSV teen. kultuuritegelane 61
Viikholm, Helmi (s. 1922), pedagoog 188
Wiikmann, Harald (1892—1965), filmioperaator 161
Viiralt, Eduard (1898—1954), graafik 139, 140, 306
Viirg, Karl (s. 1908), polügrafist, ENSV teen. polügrafist 318
Viisimaa, Aarne (s. 1898), laulja 188
Viisimaa, Heli (s. 1919), näitleja, ENSV teen. kunstnik 155
Viisimaa, Vello (s. 1928), näitleja 189
Viitol, Karl (1888—1944), laulja 188
Wilcken, Karl (19. saj. teine pool), arhitekt 123, 303
Vilde, Eduard (1865—1933), kirjanik 108, 118, 131, 132, 134, 151, 155, 157, 194, 215, 242, 248, 306, 311, 313, tahvel XII
Wilhelm (surn. 1251), Modena piiskop 29
Villemson, Johannes (1893—1971), kergejõustiklane ja sporditegelane 91, 94
Villmer, Erna (1889—1965), näitleja 151, 152, 188
Villo, Silvi-Aire (s. 1939), parteiharidustegelane 265
Vilms, Jüri (1889—1918), poliitik 44
Viner, Aleksander (s. 1898), lavastaja, ENSV rahvakunstnik, NSVL riikliku preemia laureaat 157, 189
Vinkel, Aarne (s. 1918), kirjandusteadlane 134
Winkler, Georg (surn. 1704), ehitusmeister 121, 251
Winkler, Karl Alexander von (1860—1911), maalikunstnik 137
Winkler, Reinhold Johann (1767—1815), kirjamees ja muusikaõpetaja 130
Winkler, Samuel Reinhold (1764—1839), arst 245
Winnig, August (1878—1956), Saksa riigitegelane 44
Vinter, Ülo (s. 1924), helilooja 158, 190
Virginius, Adrian (1663—1706), kirjamees 188
Wirkhaus, Adalbert August (1880—1961), muusikategelane ja helilooja 151, 188
Wirkhaus, David Otto (1837—1912), muusikategelane 228
Wirkhaus, Lully (Julianne) (1885—1974), näitleja 188
Virsaladze, Elisso (s. 1942), klaverikunstnik 286
Virve, Tõnu (s. 1946), teatrikunstnik 160, 251
Visnapuu, Donald (s. 1946), komsomolitegelane 181
Visnapuu, Henrik (1890—1951), luuletaja 132
Wistinghausen, Friedrich Wilhelm (1777—1840), tööstur 69
Višnevski, Vsevolod (1900—51), kirjanik, NSVL riikliku preemia laureaat 215
Vitslav (13. saj.), vendide vürst 29
Vitsut, Konstantin (s. 1905), sporditegelane 94
Witte, Benedikt Georg (18. saj. teine pool — 19. saj. algus), kaupmees 36
Vivaldi, Antonio (1678—1741), helilooja 159, 190
Vjazemski, Pjotr (1792—1878), luuletaja ja kirjanduskriitik 130
Vladovski, Aleksandr (1876—1950), arhitekt 124, 202
Vlassov, Jevgeni (s. 1926), näitleja, ENSV rahvakunstnik 311
Woest, H. (16. saj.), kiviraidur 283
Voites, Margarita (s. 1936), laulja, NSVL rahvakunstnik 146, 158, 161, 189, 190
Volberg, August (s. 1896), arhitekt ja arhitektuuripedagoog, ENSV teen. kunsti-

tegelane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 124, 126, 127, 217, 232, 249, 259
Volberg, Heili (s. 1925), arhitekt 127, 195, 217
Volkov, Vassili (1923—1944), Nõukogude armee leitnant Suures Isamaasõjas 308
Wolt, Bernt (16. saj.), ehitusmeister 255
Woltemate, Heinrich Julius (1651—1696), matemaatik ja insener 10, 104
Vološin, Georgi (s. 1924), tööstustöötaja 226
Vomm, August (1906—76), skulptor ja kunstipedagoog, ENSV teen. kunstnik 182, 203, 248
Vompa, Heino (s. 1937), laulja 172
Voolens, Feliks (1906—66), transporditöötaja, sotsialistliku töö kangelane 55
Wrangel, Ferdinand von (1797—1870), meresõitja 104
Vries, Franz de (1890—1938), arhitekt 261
Vseviov, Isaak (s. 1921), polügrafist, ENSV teen. polügrafist 184
Vulpius, Christian August (1762—1827), kirjanik 130
Vulpius, Melchior (s. u. 1570—1615), helilooja 143
Võerahansu, Johannes (s. 1902), maalikunstnik ja kunstipedagoog, ENSV teen. kunstitegelane 141, 143
Võrk, Vassili (1898—1977), Nõukogude armee polkovnik Suures Isamaasõjas, Tallinna aukodanik 50, 175
Välbe, Katrin (s. 1904), näitleja, ENSV teen. kunstnik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 152, 214, 251
Välbe, Mihkel (s. 1930), ehitusinsener 125
Väli, Heino (s. 1928), kirjanik 252
Väli, Voldemar (s. 1903), maadleja 92, 93
Väljaots, Udo (1916—79), lavastaja ja balletitantsija, ENSV rahvakunstnik 158, 189, 190
Väljas, Vaino (s. 1931), parteitegelane 58, 180
Väljataga, Juhani (s. 1932), majandusteadlane, ENSV teen. kultuuritegelane 199

Õun, Jaan (s. 1945), flöödikunstnik 146

Öpik, Ernst (s. 1893), astronoom 105
Öpik, Ilmar (s. 1917), tehnikateadlane, ENSV TA akadeemik, Nõukogude Eesti preemia laureaat 293
Örkény, István (s. 1912), kirjanik 251

Üksip, Albert (1886—1966), näitleja ja botaanik, ENSV teen. kunstnik 188
Üksküla, Aarne-Mati (s. 1937), näitleja ja teatripedagoog, ENSV teen. kunstnik 158
Üleoja, Ants (s. 1936), koorijuht, ENSV teen. kunstitegelane 146, 209, 266, 296
Üleoja, Ene (s. 1937), koorijuht 222
Üprus, Helmi (1911—78), kunstiteadlane, Nõukogude Eesti preemia laureaat 142

SISUKORD

ÜLDANDMED (*A. Saar*) 7
Üldandmed 7
Asend 8
Suurus 10
Piirid 12
Linnaosad ja paikkonnad 13
Tänavastik 14
LOODUS (*R. Heinlo, E. Varep*) 15
Pinnamood 15
Aluspõhi 17
Pinnakate 18
Geoloogiline areng 18
Maavarad ja veevaru 19
Kliima 20
Meri 21
Siseveekogud 22
Mullastik ja taimkate 22
Pargid ja haljasalad 23
Looduskaitse 24
ELANIKKOND (*K. Laas*) 25
AJALUGU (*O. Karma, V. Miller, H. Piirimäe, R. Pullat*) 28
Taani võimu kindlustumiseni 28
Tallinn pooliseseisva kaubalinnana 29
Tallinn Rootsi koloniaalprovintsi keskusena 31
Tallinn feodaalse Vene impeeriumi kubermangulinnana 33
Monopolismieelse kapitalismi aeg 36
Imperialismi ja kodanlik-demokraatlike revolutsioonide ajajärk 39
Oktoobrirevolutsiooni ja Kodusõja ajajärk 43
Kodanliku vabariigi ajajärk 45
1940. a. sotsialistlik revolutsioon ja sotsialismi ehitamise algus 48
Suure Isamaasõja aastad 49
Nõukogude Tallinn 1945—78 51
EESTIMAA KOMMUNISTLIKU PARTEI TALLINNA ORGANISATSIOON (*A. Liebman, L. Randmets*) 55
EESTIMAA LENINLIKU KOMMUNISTLIKU NOORSOOÜHINGU TALLINNA ORGANISATSIOON (*J. Lassur*) 59
MAJANDUS (*L. Aader, H. Aarma, K. Eigi, H. Jalasto, O. Karma, A. Meressoo, U. Mereste, M. Saarepera, A. Valma*) 63
Masina- ja metallitööstus 66
Keemiatööstus 69
Puidu-, tselluloosi- ja paberitööstus 69
Ehitusmaterjalitööstus 70
Energeetika 71
Kergetööstus 71
Toiduainetetööstus 72
Muud tööstusharud 75
Veondus 75
Side 79

Ehitus 79
Kaubandus 80
Teenindus 84
Elamu- ja kommunaalmajandus 85
TERVISHOID (*H. Gustavson, A. Sarap*) 87
KEHAKULTUUR JA SPORT (*E. Piisang*) 90
TURISM (*K. Laigna*) 97
HARIDUS (*Ö. Elango, H. Kelder, V. Miller*) 99
TEADUS (*L. Valt*) 104
KIRJASTUSTEGEVUS (*L. Püss*) 106
AJAKIRJANDUS, TELEVISIOON JA RAADIO (*J. Peegel, I. Trikkel*) 110
Ajakirjandus 110
Televisioon ja raadio 112
RAAMATUKOGUD (*K. Laigna*) 114
KLUBID JA RAHVAÜLIKOOLID (*I. Moss*) 115
ARHIIVID JA MUUSEUMID (*K. Laigna, A. Piirsalu*) 116
Arhiivid 116
Muuseumid 117
ARHITEKTUUR (*L. Gens, J. Lutsar, S. Mäeväli*) 118
KIRJANDUSELU (*V. Miller, E. Nirk*) 129
KUNSTIELU (*E. Pihlak*) 135
MUUSIKAELU (*K. Leichter, K. Robert*) 143
TEATER (*K. Kask, L. Kirepe, V. Paalma, K. Robert*) 149
FILMIELU (*J. Ruus*) 161
KRONOLOOGIA 165
VALIKBIBLIOGRAAFIA 167
LÜHIARTIKLID A—Ü 169
ISIKUREGISTER 321

Lühiartiklite autorid: L. Aader, H. Ahven, L. Andresen, K. Areng, N. Aršas, A. Aumre, H. Buschmann, A. Eelmäe, K. Eigi, H. Einas, E. Ennok, I. Freymann, L. Gens, S. Grünthal, H. Gustavson, R. Hammer, K. Hanstein, R. Heinlo, H. Hiop, E. Holm, R. Ivalo, A. Johanson, V. Jänes, M. Kaal, H. Kaljuste, P. Kalv, R. Kangropool, O. Karma, V. Kasemets, K. Kask, F. Kauba, J. Klimbek, R. Kolle, H. Kreek, K. Krell, H. Kroon, V. Kuldna, V. Kuuspere, S. Künnapuu, M.-A. Laane, L. Laisaar, I. Langeberg, H.-A. Lebbin, L. Levald, A. Lind, A. Loopmann, O. Lugus, P. Luht, M. Lumiste, V. Lõugas, S. Maiväli, H. Martinson, A. Meressoo, L. Merikalju, I. Moss, H. Multer, G. Muravin, A. Mäemets, S. Mäeväli, M. Männisalu, K. Müürisepp, O. Nilson, G. Paal, V. Paalma, E. Pajula, E. Pajumaa, A. Pajupuu, P. Palm, L. Piel, A. Piirsalu, E. Piisang, V. Polonski, G. Potseluјev, R. Prii, H. Pullisaar, A. Pärna, L. Püss, V. Raam, K. Raide, V. Rajasaar, L. Randmets, A. Ratassepp, T. Raudsepp, V. Rebane, L. Ritso, K. Robert, A. Rooks, G. Roosve, I. Rute, J. Ruus, A. Saar, J. Saar, M. Saar, A. Saik, A. Sarap, J. Sarv, H. Sepp, R. Simson, P. Soosaar, O. Sööt, R. Zobel, H. Tamm, I. Teder, M. Tedremaa, O. Terno, V. Tigane, T. Tiits, H. Tiivel, J. Toomla, K. Torop, E. Treier, J. Undusk, V.-P. Vahi, R. Vaiksaar, V. Valkonen, A. Valma, J. Vares, L. Veersalu, H. Viikholm, A. Vinkmann, E. Vint, E. Vitsur, E. Vunder, J. Väljataga, S. Väljataga, H. Üprus

Värvifotode autorid: G. German, M. Hiis, E. Köster, H. Leppikson, R. Maran, L. Saar, V. Salmre, H. Uusi, V. Vahi, T. Veermäe, E. Viiding

Mustvalgete fotode autorid: A. Alla, T. Aring, E. Hallikma, A. Ilves, O. Juhani, P. Kalv, Ü. Keedus, P. Kuznetsov, E. Köster, J. Külmet, S. Künnapuu, H. Lepik, H. Leppikson, G. Loss, A. Luige, E. Norman, U. Noor, U. Oksbusch, H. Paalvelt, L. Peegel, D. Prants, I. Prooso, E. Raiküla, V. Rinaldo, A. Saar, E. Saar, H. Saarne, T. Talivee, H. Uusi, A. Vaik, V. Vahi, G. Vaidla, E. Viiding, H. Virkus

On kasutatud «Eesti Raamatu», ENE, ENSV Riikliku Ajaloomuuseumi, Teatri- ja Muusikamuuseumi ning ETA fotosid

Registri koostanud H. Udam

Bibliograafia koostanud V. Kabur

Ehit
Kaul
Teer
Elam
TER
KEH
TUR
HAI
TEA
KIRJ
AJA
DIO
Ajak
Tele
RAA
KLU
ARH
A. P
Arhi
Muu
ARH
väli)
KIRJ
KUN
MUU
TEA
K. R
FILM
KRO
VAL
LÜH
ISIK

T 09 **Tallinn:** Lühientsüklopeedia / Autorite kollektiiv / — Tln.: «Valgus», 1979. — 352 lk., ill., 32 l. ill.

Illustreeritud teatmeteos sisaldab Nõukogude Eesti pealinna Tallinna kohta igakülgset informatsiooni; on näidatud linna saavutusi nõukogude korra aastate kestel. Raamat koosneb üld- ja eriosast. Üldosa annab ülevaate linna loodusest, elanikkonnast, ajaloost, majandusest, arhitektuurist, kultuurielust ja muudest elualadest. Eriossa on paigutatud tähestikujärjekorras lühiartiklid loodusobjektide, linnaosade jm. paikkondade, tähtsamate tänavate, käitiste, teadus-, haridus-, kultuuri- ja tervishoiuasutuste, spordibaaside ja organisatsioonide kohta. Teosele lisatud isikuregister sisaldab andmeid ka eluaastate ja tegevusalade kohta.

5000000000
00001—139
T M 902(16) — 79 10 — 79 **65.9(2)**

Таллин. На эстонском языке. Художник-оформитель А. Сяде. Таллин, «Валгус».
Toimetajad: E. Heiter, H. Jõgi, J. Kallasmaa, K. Laigna, M. Ollisaar, A. Saar, H. Sarv, T. Säga, H. Tüksammel. Kunstilised toimetajad: M. Pärk, H. Talts. Tehniline toimetaja A. Puumets. Korrektorid: K. Paul, E. Posti, A. Ööbik.
ИБ № 2279
Laduda antud 15. 01. 79. Trükkida antud 9. 07. 79. MB-01 589. Formaat 84×108/32. Trükipaber nr. 1. Kiri: baltika. Kõrgtrükk. Tingtrükipoognaid 20,16. Arvestuspoognaid 35,99. Trükiarv 40 000. Tellimuse nr. 33. Hind kileümbrisega rbl. 2.60, lakkümbrisega rbl. 2.50. Kirjastus «Valgus», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Trükikoda «Punane Täht», 200001 Tallinn, Pikk t. 58.

TALLINNA LAHT
TALLINNA REID
KOPLI LAHT
Kakumäe laht
Randvere laht
Paljassaare ps.
Paljassaare laht
Paljassaare
Kopli n.
Kakumäe n.
KOPLI
M. Kalinini
Sitsi
Pelgu-ranna
Kalamaja
PELGULINN
Kakumäe
Rocca al Mare
Mustjõe
Paldiski mnt.
Tiskre
Fišmeistri
ÕISMÄE
Veskimetsa
Rannamõisa tee
Haabersti
LILLEKÜLA
Väike-Õismäe
Harku järv
A. H. Tammsaare tee
MUSTAMÄE
Akadeemia tee
Rahumäe
Pärnu mnt.
Kadaka
NÕMME
Hiiu
Kivimäe
Pääsküla
Laagri
Kadaka pst.
Valdeku
Männiku
Raudalu
Ülemiste järv
Tartu mnt.
Mõigu
Kadriorg
LASNAMÄE
Narva mnt.
Leningradi mnt.
Suur-Sõjamäe
Väo
Maarjamäe
Pirita tee
Varsaallika
PIRITA
KOSE
Kose tee
Kloostrimetsa
Kloostrimetsa tee
Merivälja
Mähe
Muuga
Iru
Kärmu
Tarasoo
I
II
III
IV
--------linnarajooni piir
Tallinna linnarajoonid:
I KALININI
II OKTOOBRI
III LENINI
IV MERE-
1 Toompea 2 Balti jaam 3 pioneeride palee 4 hipodroom 5 vabaõhumuuseum 6 polütehniline instituut 7 sõudebaas 8 konservatoorium 9 Rahumäe kalmistu 10 Liiva kalmistu 11 Komsomoli-nim. staadion 12 «Dünamo» staadion 13 «Dünamo» tennisehall 14 kunstimuuseum (Kadrioru loss) 15 «Russalka» mälestussammas 16 Lauluväljak 17 rahvamajandusnäitus ja lillepaviljon 18 Maarjamäe mälestusansambel 19 purjespordikeskus 20 Pirita kloostri varemed 21 Metsakalmistu 22 botaanikaaed 23 Pärnamäe kalmistu 24 Iru linnamägi